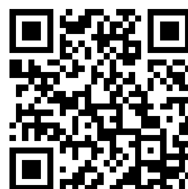
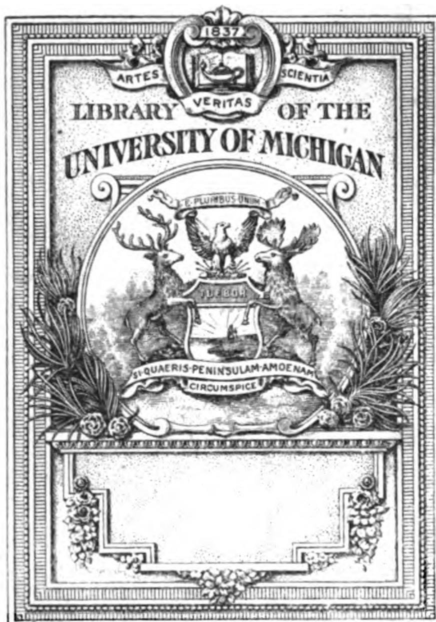

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1888.

UPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM.)

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1888.

TEOLOGI.

SCHWEIZISKA KRISTKATOLSKA KYRKAN

FÖRRA DELEN

AF

KARL MAGNUS THORDÉN.

UPSALA 1887
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Schweiziska kristkatolska kyrkan

af

K. M. Thordén.

I.

Kyrkans uppkomst.

Det vatikanska konciliet af 1869 och 1870 är en utomordentligt vigtig tilldragelse i den romerska kyrkans och det menskliga slägtets historia. Redan inkallelsen till detta möte väckte nästan öfverallt oro och farhågor[1]). Och detta med rätta. Ty under påfven Pius IX:s regeringstid hade det jesuitiskt klerikala partiet vunnit en mäktig ställning inom den katolska kyrkan, läran om Jungfru Marias obefläckade aflelse hade blifvit förkunnad 1854 och Syllabus utgifven tio år senare. Man anade derjemte eller hade t. o. m. någon kännedom om, att en dogm om påflig ofelbarhet skulle föreläggas det sammanträdande konciliet till antagande. Sjelfva kallelsen väckte, såsom nämndes, oro och farhågor, och det både hos geringar och särskilda samhällsklasser i flera länder[2]). Under sjelfva konciliet afgåfvos af flera biskopar adresser emot en dylik dogm[3]), och äfven olika regeringar uttala sig emot den och mot-

1) Inkallelsen sker genom trenne påfliga bullor eller skrifvelser af år 1868: en af den 29 Juni, i hvilken mötets öppnande bestämmes till den 8 Dec. följande år; en af den 8 Sept. till den österländska kyrkans biskopar; en af den 13 Sept. till protestanter och andra icke-katoliker. — Sammlung der Aktenstücke zum ersten vatikanischen Concil etc. von Dr. Emil Friedberg (citeras härefter som Fr. I), Tübingen 1872, s. 228; 233 ff. och 235 ff.

2) Så i Tyskland, Frankrike, Ungarn, Österrike, Italien, Schweiz och Ryssland. Fr. I s. 17 ff.

3) Af biskopar i Tyskland, Österrike, Frankrike, Norra Amerika, Österlandet och Italien. Fr. I s. 472 ff; 478 ff; 474 ff; 475 ff; 476 ff; 477.

arbeta den i sjelfva Rom[1]). Icke förty beslöt konciliet i sin fjerde offentliga session den 18 Juli 1870 med 533 röster mot 2 *Constitutio dogmatica prima de ecclesia Christi*[2]).

Härmed hade bland annat blifvit förklaradt, att påfven innehar den fulla och högsta jurisdiktionsmyndigheten öfver hela kyrkan, ej blott i fråga om tro och seder, utan äfven med afseende på kyrkans disciplin och styrelse, samt ej blott till en del utan i hela dess vidd, hvilken myndighet är regelbunden och omedelbar öfver hvarenda kyrka, hvarje prest och troende; att påfven, då han *ex cathedra* för hela kyrkan bestämmer en lära rörande tro och seder, är i besittning af kyrkans ofelbarhet, och utan att dylikt bestämmande behöfver kyrkans godkännande[3]).

---

1) Nemligen den franska, österrikiska, nordtyska, engelska, baierska och portugisiska. Fr. I s. 521 ff; 538 ff; 543 ff; 552 ff; 560 ff; 567 ff; 44, jfr. s. 139 ff.

2) Fr. I s. 573 ff.

3) Denna Constitutio, föregången af en inledning, är fördelad i fyra afdelningar med följande rubriker och slutpåståenden. »Caput I. De apostolici primatus in beato Petro institutione. . . . . Si quis igitur dixerit, beatum Petrum Apostolum non esse a Christo Domino constitutum Apostolorum omnium principem et totius Ecclesiae militantis visibile caput; vel eundem honoris tantum, non autem verae propiaeque iurisdictionis primatum ab eodem Domino nostro Jesu Christo directe et immediate accepisse; anathema sit.

Caput II. De perpetuitate primatus beati Petri in Romanis Pontificibus. . . . . Si quis ergo dixerit, non esse ex ipsius Christi Domini institutione seu iure divino, ut beatus Petrus in primatu super universam Ecclesiam habeat perpetuos successores; aut Romanum Pontificem non esse beati Petri in eodem primatu successorem; anathema sit.

Caput III. De vi et ratione primatus Romani pontificis. . . . . Si quis itaque dixerit, Romanum Pontificem habere tantummodo officium inspectionis vel directionis, non autem plenam et supremam potestatem iurisdictionis in universam Ecclesiam, non solum in rebus, quae ad fidem et mores, sed etiam in iis, quae ad disciplinam et regimen Ecclesiae per totum orbem diffusae pertinent; aut eum habere tantum potiores partes, non vero totam plenitudinem huius supremae potestatis; aut hanc eius potestatem non esse ordinariam et immediatam sive in omnes ac singulas ecclesias, sive in omnes et singulos pastores et fideles; anathema sit.

Caput IV. De Romani Pontificis infallibili magisterio. . . . . . Itaque Nos traditioni a fidei Christianae exordio perceptae fideliter inhaerendo, ad Dei Salvatoris nostri gloriam, religionis Catholicae exaltationem et Christianorum populorum salutem, sacro approbante Concilio, docemus et divinitus revelatum dogma esse definimus: Romanum Pontificem, cum ex Cathedra loquitur, id est, cum omnium Christianorum Pastoris et Doctoris munere fun-

De vatikanska dekreten, särskildt ofelbarhetsdogmen, rönte motstånd från åtskilliga regeringars sida[1]), och äfven några biskopar tvekade en tid att offentliggöra dem[2]). I Tyskland afgåfvos mot desamma många förklaringar[3]). En sådan utgick den 28 Mars 1871 från *J. von Döllinger*, stiftsprost och professor i München och af många ansedd som samtidens störste katolske teolog, hvilken den 17 påföljande April ådrog sig den stora exkommunikationen[4]), enär han i nämnda förklaring vägrat att underkasta sig[5]). I slutet af denna förklaring heter det ordagrant: »Såsom kristen, såsom teolog, såsom historiker, såsom medborgare kan jag icke antaga denna lära», läran om påfvens ofelbarhet och maktfullkomlighet. »Icke såsom kristen: ty hon är oförenlig med Evangelii anda samt med Kristi och apostlarnes tydliga uttalanden; hon vill just upprätta ett sådant rike af denna verlden, som Kristus frånsade sig, eftersträfvar det herravälde öfver församlingarna, som Petrus ej ansåg tillkomma sig sjelf eller någon annan. Icke såsom teolog: ty hon står i oförsonlig strid med hela den äkta kyrkliga traditionen. Ej heller såsom historiker kan jag godkänna densamma, ty såsom sådan vet jag, att det envisa sträfvandet att förverkliga denna teori om ett verldsherravälde kostat Europa strömmar af blod, härjat och ödelagt hela länder, skakat den äldre kyrkans sköna, orga-

---

gens, pro suprema sua Apostolica auctoritate doctrinam de fide vel moribus ab universa Ecclesia tenendam definit, per assistentiam divinam, ipsi in beato Petro promissam, ea infallibilitate pollere, qua divinus Redemptor Ecclesiam suam in definienda doctrina de fide vel moribus instructam esse voluit; ideoque eiusmodi Romani Pontificis definitiones ex sese, non autem ex consensu Ecclesiae irreformabiles esse. Si quis autem huic Nostrae definitioni contradicere, quod Deus avertat, praesumpserit; anathema sit. — Der Altkatholicismus. Geschichte seiner Entwicklung, inneren Gestaltung und rechtlichen Stellung in Deutschland, von Dr. Joh. Friedrich von Schulte (c. h. von Schulte), Giessen 1887, s. 8 ff. — v. Schulte låter den latinska texten af Constitutio föregås af en officiell eller officiös romersk öfversättning till tyska s. 1 ff. Vi anmärka i förbigående, att vid begagnandet af romerska dokument på främmande språk det är af synnerlig vigt att anlita auktoriserade öfversättningar. Ty eljest utsätter man sig lätt för beskyllningen att vid öfversättningen från originalspråket hafva gjort sig skyldig till felaktigheter. Äfven vid auktoriserade öfversättningar kan inträffa, att dylika gifna af en romersk auktoritet underkännas af en annan och högre.

1) Så den kroatiska, ungerska, italienska och schweiziska. Fr. I s. 56 och 63.

2) Biskopar i Frankrike och Schweiz. Fr. I s. 63.

3) Fr. I s. 53. 4) Fr. I s. 179 ff. 5) Fr. I s. 688 ff.

niska författningsbyggnad samt fostrat, närt och upprätthållit de svåraste missbruken inom kyrkan.

Slutligen måste jag såsom medborgare afvisa henne, emedan hon med sina anspråk på staternas, monarkernas och hela den politiska ordningens underkastelse under det påfliga väldet och genom den undantagsställning, hon fordrar för presterna, lägger grunden till en ändlös, förderfbringande tvedrägt mellan stat och kyrka, mellan andlige och lekmän». . . . .

* * *

Dessa uttalanden hafva blifvit ett slags program och Döllinger sjelf ett slags banérförare för den s. k. gammalkatolska rörelsen öfverallt, förnämligast i Tyskland och Schweiz. Det är denna rörelse inom sistnämnda landet, som följande framställning behandlar med hänseende till uppkomst, utveckling och delvis äfven till följder. Den gammalkatolska rörelsen framträder här icke så tidigt som i Tyskland och Frankrike, den är också ej utan påverkan från båda dessa länder, men en gång bragt till utbrott, fortgår den med stor lifaktighet, vinner snabba och vidsträckta framgångar och utmärkes af en verkligt nationell karakter. Den uppenbarar sig, så i tyska som franska Schweiz, under formen af konflikter, dels mellan romerska hierarkien samt liberala katolska lekmän och prester, dels mellan samma hierarki och staten, hvilka konflikter ingripa i hvarandra och hvardera på sitt sätt bidraga till uppkomsten af den s. k. kristkatolska kyrkan.

Vi börja med första slaget af konflikter eller med reformrörelsen från dess folkliga, mera privata sida, och det först inom tyska Schweiz, inom Basel-stiftet. Här kunde en konfessionell strid så mycket lättare utbryta, som dels protestanterna till antalet vida öfvervägde katolikerna, dels bland de senare liberala ideer hade stor spridning alltifrån *Wessenbergs* tid[1]), och dels stiftet leddes af *Lachat*, en man, hvilken ej allenast vid konciliet röstade för dekreten[2]) utan också

1) Om Wessenberg se Geschichte des vatikanischen Konzils von J. Friedrich (c. h. Friedrich I), Bonn 1877, s. 58 ff, 179 ff, 376 och 415 ff.

2) Vid konciliet röstade de tre schweiziske biskoparne af Basel, Lausanne och Sitten för ofelbarhetsdogmen, men i ett gemensamt herdebref af Aug. 1871 erkände samtliga schweiziska biskopar ofelbarheten och sökte förklara den. Äfven biskopen af S:t Gallen, Greith, som eljest i denna fråga visat sig vacklande och tvetydig, hade härmed blifvit infallibilist. — von Schulte

efter sin hemkomst från Rom sökte med alla medel göra dem kända och bindande. Och striden kom också till utbrott, när Lachat den 10 Mars 1871 exkommunicerade *Egli*, predikant vid straffanstalten i Luzern, i följd af dennes offentliga protest mot ofelbarhetsdogmen [1]). Detta tillvägagående mot en af den nya lärans motståndare, hvilket

s. 264 ff. Jfr. Fr. I s. 63. — Greith har dessutom i ett herdebref för fastan 1873 förkunnat ofelbarheten. — Aktenstücke die altkatholische Bewegung betreffend etc. von Dr. Emil Friedberg (c. h. Fr. II), Tübingen 1876, s. 34 och 261 ff.

1) *Johan Baptist Egli.* Född i Buttisholz 1821 och ordinerad till prest 1849. E. var en »bottenärlig, barnafrom menniska, en sann nathanaelssjäl», och lät sig aldrig i sina handlingar ledas af egennyttiga motiv. Såsom sådan framstår han ock i sin opposition mot den påfliga ofelbarheten. Efter allvarlig sjelfpröfning afgaf han vid gudstjensten den 19 Febr. 1871 i stället för att uppläsa punkten om ofelbarhetsdogmen en protest mot densamma. Omedelbart efter gudstjenstens slut underrättade E. den biskoplige kommissarien härom. Denne suspenderade honom då den 26 Febr. *a sacris*, hvarpå biskopen den 10 Mars mot honom utfärdade en högtidlig exkommunikationsbulla, som han fick underskrifva. E. är näst efter prof. Helfenstein i Luzern den förste schweiziske prest, som kyrkligen straffas för sin opposition mot de vatikanska dekreten. Egli hade tänkt behålla sitt embete, men lemnade detsamma »tillsvidare» efter ifriga uppmaningar af sina politiska vänner och för att ej bereda den liberala regeringen svårigheter, men lät den nya regeringen genast på kränkande sätt förklara honom icke kunna återväljas; han hade lockats i en fälla. Härmed råkade E. i svåra ekonomiska omständigheter och utsattes för de argaste förföljelser; bland folket utspreds t o. m. rykten om att han både hängt och dränkt sig. Genom prof. Munzingers bemedling erhöll han en kanslistbefattning i Bern och erbjöds, fast förgäfves, sedan han lemnat denna, att om han ville återgå till romerska kyrkan och undergå 14 dagars »exercitier» i Einsiedeln, skulle han erhålla en befattning med 4000 fr. i lön, hvarjemte hans skulder skulle betalas. Den 8 Dec. 1872 valdes E. till »provisorisk vice pastor ad interim» i Olsberg, emedan han såsom f. d. jesuiterlärjunge ej kunde väljas till ordinarie kyrkoherde. Installerades den 5 Jan. 1873 af landammann Keller och lefde sedan, stilla och tillbakadraget, uteslutande för sin församling — hvilken också å sin sida omfattade honom med orubblig hängifvenhet — ända till sin död den 9 Okt. 1886. E. sysslade mycket med literära företag och har utgifvit flera småskrifter i kyrkliga frågor. Om E. liksom om pastor Schröter, hvilka dogo samma år, yttrar biskop Herzog i sin årsberättelse till senaste synoden: »i det vi bringa dem vårt tack för deras rikt välsignade lifsarbete, hängifva vi oss åt den tröstande tillförsigten, att de funnit frid och salighet hos Honom, som de hela sitt lif med trohet tjenat». Se Der Katholik, Schweizerisches Organ für kirchlichen Fortschritt (c. h. D. K) 1886 n:is 42—50 och 1887 s. 185 ff. Ursprung, Umfang, Hemmnisse und Aussichten der altkatholischen Bewegung von Friedrich Nippold (c. h. Nippold), Berlin 1873, s. 32. ff.

sedermera följdes af andra liknande, väckte liflig harm på många håll och ökade antalet af de lokalförsamlingar, som redan på skilda orter började hållas för att protestera mot de nya dekreten.

Kort tid derefter, den 29 April 1871, hölls en dylik församling, den s. k. *katolska lekmannaförsamlingen* i Solothurn [1]), hvilken är af större vigt än de öfriga, dels derigenom, att dess afgifna förklaring fick en allmännare spridning och dels derföre, att densamma ej nöjer sig med ett rent protesterande och negerande utan äfven tager ett mera positivt steg, i det den för rörelsens närmare ledning utser en aktionskomité.

Mötet i Solothurn utlystes och leddes af 12 framstående män, af hvilka flera sedermera vid den kristkatolska kyrkans organisation och utveckling spelat en vigtig roll. Vi nämna bland dem bankdirektören, juris d:r *Simon Kaiser*, domstolspresidenten *Urs Vigier* samt advokaterna *A. Brosi* och *Leo Weber*. Nyssnämnda dag samlades i kasernen i Solothurn minst 360 katoliker, och till mötets ordförande utsågs d:r Kaiser [2]). I ett kortare inledande anförande påpekade denne, att frågan gälde afvärjandet af ett ingrepp utifrån, ett ingrepp i förnuftets rätt samt i den politiska och borgerliga friheten, hvarjemte ofelbarhetsdogmen af den 18 Juli 1870 af honom karakteriserades såsom en krigsförklaring, utslungad mot hela den civiliserade menskligheten [3]).

Af de uppträdande talarne, Vigier, *Amiet*, Weber, Brosi m. fl., underkastades ofelbarhetsdogmen, i förening med Syllabus, en skarp och grundlig kritik, särskildt från kyrkohistorisk synpunkt. Dess för statsordningen, framåtskridandet, tros- och samvetsfriheten farliga konseqvenser stäldes i klaraste belysning. »Genom denna dogm blir en menniska, påfven, rent af deificerad, förgudad, gjord till Guds jemlike. Detta är alltigenom okristligt», yttrade ock en talare. Sjelfva det vatikanska konciliets form och sammansättning — det kallades ett pseudo-koncilium — framhöllos såsom olagliga och abnorma, hvarjemte de listiga och våldsamma mått och steg, kurian vidtagit för att försäkra sig om pluralitet, påvisades [4]). Derefter antogo 360 närvarande katolska män enhälligt de af inbjudarne framlagda förslagen till resolutioner [5]). Dessa voro:

---

1) Se Die katholische Laienversammlung in Solothurn vom 29 April 1871 über das Dogma von der päpstlichen Unfehlbarkeit, (c. h. D. k. L.), Bern.

2) D. k. L. s. 3. 3) D. k. L. s. 3 ff.

4) D. k. L. s. 5 ff. 5) D. k. L. s. 32.

Ofelbarhetsdogmen innebär ett hån mot förnuftet, en fara för menniskans rättigheter och friheter i allmänhet samt en kränkning af biskopsstiftet Basels konstitution i synnerhet.

De församlade protestera såväl deremot som mot att medborgarnes, statens eller statsmyndigheternas rättigheter sättas i fara genom denna dogms totala eller delvisa insmugglande i kantonens offentliga rätt; särskildt protesteras mot densammas insmugglande på skolans eller den öfriga undervisningens väg.

Om dessa beslut skola likasinnade församlingar och föreningar i in- och utlandet liksom äfven biskopen af Basel meddelas kännedom.

Det förklaras vara ändamålsenligt, att en förening af alla likasinnade män i Schweiz bildas till försvar för medborgarnes och statens rättigheter mot denna dogms genomförande, hvilken förening kan träda i förbindelse med föreningar, som för samma ändamål upprättats i utlandet.

Slutligen konstituerades de 12 inbjudarne till en permanent aktionskomité med uppdrag att bringa de ofvannämnda besluten till verkställighet [1]).

Såsom man finner, utgå dessa beslut företrädesvis från politiska synpunkter och söka värna det borgerliga samhällets och medborgarnes politiska rättigheter. Och ordföranden säger också vid deras framläggande, att det enligt hans åsigt icke gäller en rent kyrklig angelägenhet utan en politisk.

Vid mötet uppträdde emellertid äfven en högre katolsk andlig, biskopsstiftet Basels kansler, *Düret*, såsom förfäktare af den romerska hierarkiens åsigter. Han sökte göra gällande, att ofelbarhetsläran, liksom Syllabus, af de närvarande helt och hållet missuppfattats, och att dessa lärors bekämpande vore alldeles oberättigadt. Den ifrågavarande dogmen vore ingenting nytt; den hade, fast uttryckt i andra ord, städse varit en katolsk trossats; den förefunnes i hvarje katolsk katekes. Droge man sig för det nya uttryckssättet, kunde man ju qvarblifva vid det gamla. I sak vore detta alldeles detsamma. Syllabus åter innebure i grund och botten idén om ett allmänt gudsrike, som föresväfvar den heliga stolen såsom idealet för det menskliga samfun-

1) D. k. L. s. 19 ff. Jfr. Der Schweizerische Katholikenkongress in Solothurn vom 18 Herbstmonat 1871 (c. h. D. s. K.), Bern, s. 3.

det, ett gudsrike, der kyrka och stat gemensamt arbeta för menskligheteus timliga och eviga väl. Och hvad konseqvenserna af ofelbarhetsdogmen och Syllabus beträffade, sväfvade de närvarande äfven derom i fullständig villfarelse. Aldrig hade den heliga stolen haft för afsigt att underkänna eller bekämpa någon stats författningsenliga institutioner och förhållanden. Kyrkan ville, att ordning, lydnad och aktning för den bestående rätten alltid och allestädes måtte råda. Nästan ett helt år hade förflutit efter de vatikanska dekretens proklamerande, och ändock kunde man ej uppvisa ett enda exempel på, att den påfven tillerkända auktoriteten missbrukats, att något ingrepp gjorts i statens eller medborgarnes rättigheter [1]).

För dessa kanslerns yttranden, hvilka framfördes med den kända romerska försigtigheten och smidigheten, hafva vi något utförligare redogjort, emedan det hufvudsakligen är dessa, som med större eller mindre variationer ständigt göras gällande af hierarkiens målsmän under striderna med de schweiziska statsmyndigheterna och medborgarne.

Sedan kanslerns anföranden i korthet bemötts af landammann *Wilh. Vigier*, väcktes förslag om en insamling för bildande af en fond till understöd af sådana katolska prester, som för sin öfvertygelse af kurian exkommuniceras och beröfvas sitt lefvebröd [2]). Omedelbart före mötets afslutning föreslog en herr *A. Jäggi*, att den ifrågasatta frisinnade föreningen också måtte få till uppgift att så småningom verka för en schweizisk nationalkyrkas och ett schweiziskt erkebiskopsdömes grundande, på det man såmedelst kunde blifva möjligast oafhängig af Rom. Förslaget vann emellertid alls inga sympatier, och under de föregående förhandlingarna hade U. Vigier yttrat: »vi skilja oss icke från kyrkan».

Dermed var mötet slut, och den föreslagna insamlingen företogs [3]).

Ungefär samtidigt höllos andra lokalförsamlingar på skilda orter i Schweiz, t. ex. Luzern och Baden [4]). Men man fann snart, att detta splittrande af krafterna föga båtade, att en sammanslutning och ett gemensamt uppträdande var af nöden, ifall man ville uträtta något, hvarföre en församling af frisinnade katoliker från olika kantoner sammanträdde i Bern i Juli månad 1871 och beslöt

1) D. k. L. s. 23 ff.
2) D. k. L. s. 28 ff.
3) D. k. L. s. 32.
4) D. s. K. s. 3.

att sammankalla meningsfränderna i Schweiz till en större kongress i Solothurn för att rådslå om en gemensam fälttågsplan [1]). I Bern hade äfven utsetts en provisorisk centralkomité, bestående af nationalråden Kaiser från Solothurn och *Anderwert* från Frauenfeld, ständerrådet d:r *Augustin Keller* från Aarau, professorn d:r *Walther Munzinger* från Bern och öfverste *Stocker* från Luzern, hvilken komité efter samråd med aktionskomitén i Solothurn utlyste den beslutade kongressen till den 18 Sept. 1871. Tillträdet till den var icke fritt utan inskränkt till särskildt inbjudna meningsfränder.

Dagen före mötets öppnande hade centralkomitén, aktionskomitén jemte några andra sammanträdt till en förberedande öfverläggning, der programmet för mötet uppgjordes och referenter för de olika frågorna utsågos.

Mötet, som kallas den *första schweiziska katolikkongressen* och är de frisinnade katolikernas konstituerande församling, räknade 380 deltagare [2]). Det öppnades af Kaiser med ett anförande, hvari han närmare preciserade syftet med mötets sammankallande. »Ett gemensamt handlande är vår första uppgift, organisation den nästa». Denna organisation borde vara af tvåfaldig art, nemligen dels en organisation af motståndet mot den romerska hierarkiens öfvergrepp, dels en reorganisation af den kyrkliga ord-

1) D. s. K. s. 6.

2) D. s. K. s. 3 och 4. Dagen, då den provisoriska centralkomitén tillsattes, finnes icke angifven. Men då D. s. K. s. 3 säger, att den utsetts »bei Anlass der Sommersession der Schweiz. Bundesversammlung», och då enligt Förbundslagen om nationalrådets och ständerrådets samverkan etc. af den 22 Dec. 1849 § 1 förbundsförsamlingens ordinarie möte infaller första måndagen i Juli månad, vill det synas, som hade komitén tillsatts i slutet af Juni eller början af Juli. Det vill också synas, som hade den tillsatts icke af det större, i texten omtalade mötet i Bern, utan snarare af ett mindre på omkring 30 personer, som enligt D. K. 1886 s. 380 ff. under Munzingers ledning hållits dersammastädes. Huru härmed än må förhålla sig, är dock sistnämnda möte af en viss vigt, dels derföre, att det hufvudsakligen utgjordes af framstående politiska personer, national- och ständerråd, dels äfven i följd af de åsigter, som der uttalades. Så framhöll Munzinger redan nu, att kyrkoförsamlingars bildande borde framför allt eftersträfvas, nationalrådet Morel från S:t Gallen, att de nya dogmerna voro af rent politisk natur, och att reformen hindrades af tidens religiösa indifferentism, och slutligen försäkrade nationalrådet Carteret, att hans kanton, Genève, »aldrig, aldrig skulle låta toppridа sig af de romerska svartrockarne».

ningen, i hvilket sistnämnda hänseende man borde återgå till den äldsta kristna kyrkans tillstånd, så att lekmannaelementet mera finge göra sig gällande och församlingarnas rättigheter — särskildt att välja prester, aflägsna dem från embetet samt förvalta kyrkoförmögenheten — bättre tillgodosåges. Derefter antyddes i korthet de frågor, som skulle komma att behandlas, frågor, som anginge ej blott Schweiz utan hela den bildade verlden.

Till kongressens ordförande utsågs derefter d:r Kaiser [1].

Först behandlades, med Keller som referent, frågan om skilsmessa mellan kyrka och stat, hvarvid församlingen enhälligt såsom sin mening uttalade, att en fullständig skilsmessa dem emellan ej kan blifva tal om, utan endast en sådan, hvarigenom staten emanciperar sig från den medverkan och det likaberättigande i borgerliga saker, som kyrkan tillskansat sig. Derföre bör allt, som har en mera verldslig och borgerlig karakter, såsom kyrkoböckernas förande, äktenskapsfrågor, skolan m. m., helt och hållet öfverlåtas åt staten, hvaremot frågor om religiös tro och kult blifva en kyrkans och trossamfundens sak. Och bör staten dessutom på grund af sin landsherrliga öfverhöghet ega befogenhet att emot hvarje religionssamfund skydda tros- och samvetsfriheten, den offentliga ordningen och de borgerliga inrättningarna samt landets, församlingarnas och medborgarnes allmänna bästa [2]. Vi se sålunda, att kongressen skarpt betonar statens myndighet i förhållande till kyrkan, på samma gång den dock erkänner den sistnämndas sjelfständighet på det rent kyrkliga området.

Derefter öfvergick man till sjelfva hufvudfrågan för mötet: organisationen af motståndet mot den jesuitiskt romerska hierarkien, hvilken fråga refererades af Anderwert. Till en början, men mera i förbigående, uttalas härvid en protest mot ofelbarhetsdogmen såsom religiös trossats, emedan den icke var grundad i den Heliga Skrift, icke öfverensstämde med förnuftet samt icke tillkommit i religiösa syften.

En så mycket grundligare och allsidigare behandling erhöll deremot dogmens politiska sida, hvilken referenten ansåg vara af den yttersta vigt. Han sammanstälde ofelbarhetsläran och Syllabus samt påvisade dessa lärosatsers absoluta oförenlighet med den schweiziska författningsrätten. Ty i dem fördömdes och förban-

1) D. s. K. s. 5 ff. 2) D. s. K. s. 12 ff.

nades folksuveräniteten, tros- och samvetsfriheten, yttrande- och tryckfriheten, föreningsfriheten, toleransen, freden konfessionerna emellan, statens uppsigt öfver de religiösa samfunden och deras finanser, dess lagstiftningsrätt i äktenskapsfrågor m. m.

Nästan enhälligt antogos derefter tre resolutioner, hvari man anropar kantonsregeringarna om understöd i sina sträfvanden, i det hos dem anhålles:

1. att de måtte förklara dogmen om den romerske påfvens ofelbarhet och Syllabus oförenliga med den schweiziska författningsrätten och framför allt, att dessa lärors bibringande åt ungdomen såväl i skolan som vid den konfessionella religionsundervisningen måtte med alla staten till buds stående medel förhindras;

2. att, ifall katolska församlingar eller större eller mindre delar af sådana vilja skilja sig från den påfliga ofelbarhetskyrkan deras medeganderätt till hela kyrkoförmögenheten måtte erkännas, eventuelt deras mednyttjanderätt till hithörande immobilier (kyrkor, pastorsboställen, kyrkogårdar m. m.) upprätthållas, och af den öfriga förmögenheten så stor del till dem öfverlemnas, som de behöfva för sin kult, eller åtminstone deras proportionella andel efter själantalet;

3. att de (regeringarna) ville erkänna och skydda församlingarnas fria valrätt vid besättandet af presterliga embeten, så att biskopens vägran af admission ej må utgöra hinder för en vald prestman att med församlingens samtycke tillträda sitt embete [1]).

I dessa resolutioner har kongressen angifvit de vägar, den anser böra följas vid tillbakavisandet af de romerska anspråken, nemligen statens uppsigt öfver skolan och bildandet af gammalkatolska församlingar. Båda dessa frågors utomordentliga vigt framhölls kraftigt.

Hvad skolan beträffar, yttrade en af mötets främste män, Munzinger: »Staten har pligten, den heliga pligten att taga skolan i anspråk för sig. På skolan beror allt. Må vi gerna uppgifva *placetum regium*, må vi låta klostren fortbestå, det är för mig bisaker. Vigtigare är, att vi ej släppa skolan ur sigte. Deri ligger republikens framtid, deri ligger allt, allt» [2]). I alldeles lika anda uttalade sig alt-landamman *Curti* från S:t Gallen [3]).

---

1) D. s. K. s. 29 ff. och 51 ff. 2) D. s. K. s. 41 ff.
3) D. s. K. s. 49 ff.

Och Anderwert betonade noga, att det för rörelsens bestånd och framgång var oundgängligen nödvändigt, det gammalkatolska församlingar och föreningar grundades, hvilka hade mod och kraft att gifva ett offentligt vitnesbörd om sin tro och öfvertygelse.

Man sökte derföre i de anförda resolutionerna ej blott utestänga de nya lärorna från skolan och undervisningen utan ännu mer att bereda möjlighet för församlingars upprättande och trygga deras ekonomiska existens och fria val af pastorer. Härmed hade man tagit första steget mot den ifrågasatta kyrkliga organisationen på gammalkristlig grund. Men man åsyftade alldeles icke något utträde ur den katolska kyrkan, och ett förslag, som utöfver programmet derom väcktes vid kongressen af Curti, blef med alla röster mot fem förkastadt [1]). Det bekämpades af Keller, Kaiser, Anderwert, Weber och nationalrådet *Suter*. Tvärtom betraktade reformens anhängare just sig som de äkta medlemmarne af den (gamla) katolska kyrkan och motståndarne såsom affällingar, och yttrade dervid nationalrådet *Vonmatt*, att schweizarne liksom de tyske gammalkatolikerna »förblifva i fadershuset och utkasta den främmande inkräktaren, som vill förmena dem rätten att bo i deras eget hus» [2]).

Ett förslag i ungefär lika anda af Egli — den ende presterlige talaren vid mötet — framställdt, äfven det, utom programmet, vardt icke ens föremål för debatt. Det gick bland annat ut derpå, att ett upprop skulle utfärdas till schweiziska folket, äfven qvinnorna, om konstituerandet af en gammalkatolsk konfession och statens skydd för densamma [3]).

Till slut konstituerade sig de närvarande — Munzinger är i denna fråga referent — till *»den schweiziska föreningen af frisinnade katoliker»*, och i spetsen för denna ställdes en centralkomité, hvartill den förra provisoriska centralkomitén nu, på förslag af Brosi, definitivt utsågs. Någon närmare organisation af denna förening eller några statuter för densamma kommo emellertid nu icke

1) D. s. K. s. 51 ff., 62 och 66. 2) D. s. K. s. 62 ff.

3) D. s. K. s. 45 ff. Eglis förslag afsåg också: en protest mot ofelbarhetsdogmen på grund af dess oformliga tillkomst; blott anti-infallibilistiska presters erkännande och ekonomiska understödjande från statens sida; reformer i kult och lära; äfvensom ett nära samband med gammalkatolska centralkomitén i München i förhoppning om, att denna måtte blifva ett slags ledare för rörelsen i sin helhet.

till stånd, utan gaf man centralkomitén i uppdrag att sedermera inkalla en delegeradeförsamling för att deröfver rådslå och besluta.

Innan församlingen upplöstes, anmodade den Keller, Munzinger och Anderwert att å dess vägnar bevista gammalkatolska kongressen i München den 22 påföljande Sept., hvarigenom reformrörelsen i Schweiz praktiskt visar sig vilja samarbeta med den utländska, en samverkan, som af olika talare kraftigt förordats under sjelfva mötets förhandlingar [1]). Härmed hade reformrörelsen, så att säga, blifvit en allmän folksak, och dess anhängare gifvit sig en första, fast ännu mycket ofullständig, organisation i och genom katolikföreningens konstituerande och centralkomiténs tillsättande.

Under tiden efter kongressen ligger den hufvudsakliga ledningen af den pågående rörelsen i händerna på nyssnämnda centralkomité såsom ett slags verkställande organ för den schweiziska föreningen af frisinnade katoliker. För att bringa de af kongressen fattade resolutionerna till verkställighet, lät komitén i Nov. 1871 samtliga kantonsregeringar erhålla kännedom om desamma och fäste deras uppmärksamhet på den fara, som från den romerska hierarkiens sida hotade statsordningen och den fredliga sammanlefnaden mellan de olika trosbekännarne. Samtidigt utfärdade centralkomitén en rundskrifvelse till meningsfränderna, hvari dessa uppmanas att öfverallt i Schweiz bilda frisinnade katolska föreningar, och sökte för öfrigt på hvarjehanda sätt göra de katolska församlingarna, särskildt i Baselstiftet, gynnsamt stämda för sin sak.

Emellertid inträffade åtskilliga omständigheter, som i hög grad tilldrogo sig den allmänna uppmärksamheten och å ena sidan nödgade centralkomitén att för en tid bortåt intaga en mera afvaktande och overksam ställning, men å andra sidan förmådde den, då tillfället blef gynnsamt, att desto mera energiskt ingripa. En sådan var en ifrågasatt revision af schweiziska förbundsförfattningen, af hvilken revision man å den reformvänliga sidan väntade sig ett tjenligt skydd för trosfriheten och den konfessionella freden, och för hvilken revision den senast hållna kongressen uttalat sig. Den föreslagna revisionen blef emellertid den 12 Maj 1872 genom allmän folkomröstning förkastad [2]). En annan var konflikterna mellan statsmyndigheterna och hierarkien i stiften Lausanne-Freiburg och Basel. Inom det sistnämnda bragtes dessa till full-

1) D. s. K. s. 66 ff.
2) Fr. II, s. 481 ff. Jfr D. s. K. s. 52 ff.

ständigt utbrott i följd deraf, att biskop Lachat den 26 Okt. 1872 exkommunicerade kyrkoherden *Gschwind* i Starrkirch-Dulliken[1]). Denna tilldragelse icke blott kom staten att vidtaga de kraftigaste åtgärder mot nämnde biskop utan framkallade ock inom hela Schweiz den lifligaste rörelse.

Nu är tiden inne för centralkomitén att uppträda. Också utlyser hon den 10 Nov. 1872, den *andra allmänna schweiziska katolikkongressen* till Olten den 1 påföljande Dec. och anmodar nuvavarande gammalkatolske biskopen i Tyskland, då professor i Breslau, d:r *Reinkens* att hålla föredrag vid mötet[2]).

De reformvänner, som den 1 Dec. 1872 sammanträdde i Olten, bildade egentligen två skilda, debatterande och beslutande försam-

1) *Paulin Gschwind.* Prestvigd 1861, var G. sedan 1865 kyrkoherde i Starrkirch. Han var sedan åtskilliga år känd och aktad i vetenskapliga kretsar för flera utgifna skrifter, alla vitnande om solida kunskaper och en ledig penna. Redan i ett arbete af Aug. 1870 visade han sin opposition mot de vatikanska dekreten, men af sina båda universalmedel, »piska och sockerbröd», använde ultramontanerna mot honom det senare, och detta äfven sedan han på samma sätt som Egli protesterat mot ofelbarhetsdogmen. Först 1 ½ år derefter, den 26 Okt. 1872, blef han exkommunicerad och då ej så formligt som E. Sedan dess har han ej vikit en hårsmån tillbaka, utan, trots smälek och förföljelser, förblifvit sin öfvertygelse trogen. Utnämndes efter Schröters död 1886 till biskoplig vikarie, och såg man i denna utnämning »en välförtjent utmärkelse». — D. K. 1886 s. 369, och 1887 s. 79. Nippold s. 34 ff. Staat und Kirche in der Schweiz, von d:r Carl Gareis und d:r Philipp Zorn, 2 Bd (c. h. G. Z.), Zürich 1877, II s. 122.

2) *Josef Hubert Reinkens.* Född den 1 Mars 1821 i Burtscheid vid Aachen. Efter att i Bonn och München hafva studerat teologi och filosofi verkade han en längre tid i Breslau såsom professor i kyrkohistoria och predikant vid domkyrkan. Då emellertid jesuitismen blef rådande derstädes, förlorade han sin predikantsbefattning 1868, och då han 1870 öppet uppträdde mot ofelbarhetsläran, vardt han exkommunicerad. R. blef sedan en af gammalkatolicismens främste banérförare och valdes den 4 Juni 1873 till tyska gammalkatolska kyrkans förste biskop, för hvilken plats han var särdeles lämplig på grund af sin stora lärdom, sitt manliga mod, sitt ödmjuka, milda och sant evangeliska sinnelag. Reinkens är ock känd såsom en synnerligen framstående och flitig predikant. — von Schulte s. 378; Werken van het Haagsch Genootschap tot Verdediging van den christelijken Godsdienst. Vijfde Reeks. Twaalfde deel (c. h. H. G.), Leiden 1880, s. 58 ff. — Uppsatsen om gammalkatolicismen, hvilken fyller hela detta häfte af H. G. är ganska förtjenstfull, den är t. o. m. prisbelönt. I sin behandling af gammalkatolicismen i Schweiz är den likväl rätt knapphändig och i sina uppgifter långt ifrån noggrann.

lingar, nemligen dels en allmän kongress, dels en s. k. delegeradeförsamling, den senare bestående af ombud för den schweiziska föreningen af frisinnade katoliker. Somliga frågor föreläggas endast delegeradeförsamlingen och afgöras af denna, andra deremot behandlas af kongressen i dess helhet.

I enlighet med det af kongressen i Solothurn fattade beslutet är det delegeradeförsamlingen, som rådslår och beslutar om *statuterna för den schweiziska föreningen af frisinnade katoliker*. Dessa statuter, som utarbetats af Munzinger och af honom vid mötet muntligen belystes, antogos [1]).

Deras innehåll är väsentligen följande.

Den schweiziska föreningen af frisinnade katoliker utgöres af ortsföreningar och, der sådana ej kunna bildas, af enskilda personer. I spetsen för hvarje ortsförening står en komité, som är pligtig att lemna centralkomitén underrättelse om föreningens verksamhet. De i kantonernas hufvudstäder befintliga komiteerna utgöra dessutom ett slags kantonskomiteer och bilda såsom sådana mellanlänkar mellan centralkomitén och samtliga föreningar inom deras egen, eventuelt äfven närgränsande, kanton. Enhetsorganen för det hela äro centralkomitén och delegeradeförsamlingen.

Den förra, bestående af 9 ledamöter, valda af delegeradeförsamlingen för en tid af 2 år, utöfvar den verkställande myndigheten och förvaltar de gemensamma medlen. De löpande ärendena ombesörjas af ordföranden, kassören och sekreteraren, hvilka, om möjligt, böra bo på samma ort.

Delegeradeförsamlingen, som utom en obetydligare finansiell myndighet har afgöranderätt i alla principiella frågor rörande föreningens verksamhet, utgöres af ortsföreningarnas ombud, valda i en bestämd proportion till dessa föreningars medlemsantal, liksom äfven af enskilda föreningsmedlemmar, hvilka af centralkomitén inbjudas, de sistnämnda dock endast med rådgifvande röst. Delegeradeförsamlingen sammanträder minst en gång årligen samt eljest, så ofta centralkomitén eller minst 10 ortsföreningar så önska. Vid hvarje ordinarie session hålles dessutom ett allmänt möte, der de kyrkliga frågorna för dagen belysas genom föredrag.

Hvarje ledamot af föreningen är pligtig att betala ett årsbidrag, hvars storlek dock bestämmes af honom sjelf. Minst hälften af

1) Fr. II s. 483.

den sålunda inflytande summan öfverlemnas åt centralkomitén och användes till understöd åt prester, teol. studerande och gammalkatolska församlingar samt till lämpliga skrifters spridande.

Sjelfva målet för föreningens sträfvanden angifves vara »organisationen af motståndet mot den nya trossatsen om det påfliga läroembetets ofelbarhet och genomförandet af en kraftig reform inom den katolska kyrkan, hvilken reform skall häfva de nuvarande bristerna och missbruken och särskildt tillgodose det katolska folkets berättigade anspråk på delaktighet i de kyrkliga angelägenheternas ledning».

Detta mål vill föreningen söka uppnå genom olika medel: påverkan på stats- och kommunalmyndigheterna i syfte att hindra det infallibilistiska presterskapets inflytande på ungdomens undervisning; bildandet af gammalkatolska församlingar; understödjandet af värdiga prestmän, som för sin anti-infallibilistiska tro förföljas af kurian; vidtagandet af nödiga mått och steg för att de katolska teologie studerandena må erhålla en god vetenskaplig utbildning; föranstaltande af offentliga föredrag och utbredningen af upplysande skrifter; samt slutligen regelbunden korrespondens med komitén för de tyska gammalkatolikerna[1]).

Dessa statuter antogos, som sagdt, af delegeradeförsamlingen ensam, men dessutom fattades enstämmigt såväl af denna församling som af hela kongressen åtskilliga beslut, utarbetade, äfven de, af Munzinger och åsyftande att bringa de katolska reformvännernas ideer till praktiskt utförande i det kyrkliga lifvet[2]).

Häri uppmanas trosförvandterna att ofördröjligen bilda ortsföreningar och dessa och deras enskilda medlemmar att af alla krafter verka för bildandet af verkliga kyrkoförsamlingar samt för understödjandet af likasinnade andlige. Centralkomitén uppfordras att hos vederbörande regeringar arbeta derför att dugliga prester anskaffas och erforderliga biskopliga funktioner utföras. Genomförandet af de nödiga reformerna på kultens och den kyrkliga disciplinens område förklarar man först då kunna ske, när rörelsen vunnit en sådan utbredning, att en kyrkoförfattning, hvilande på den kristna församlingen och ett bildadt presterskap, skapat härför erforderliga organer. Återföreningen af alla de kyrkor och konfessioner, som i sanning bilda den allmänna katolska kyrkan,

1) Fr. II s. 504 ff. 2) Fr. II s. 483.

angifves vara det högsta och yttersta målet för rörelsens sträfvanden.

I öfrigt beslöt man sig för att till de schweiziska förbundsmyndigheterna ingifva ett par inlagor med begäran om: återupptagande af frågan om förbundsförfattningens revision, särskildt med hänseende till folkskolans höjande och ett rättvist och principenligt utstakande af statens och kyrkans olika rättsområden; utfärdandet af en förbundslag mot romerska missbruk af den kyrkliga embetsmyndigheten och friheten; skydd för en fri utöfning af gammalkatolsk gudstjenst; samt slutligen upphäfvandet af den påfliga nuntiaturen i Schweiz[1]).

Enligt en bestämmelse i de nyantagna statuterna skulle centralkomitén, såsom vi sett, hädanefter bestå af 9 ledamöter. Derföre förklarades nu de 5 gamla såsom qvarstående och invaldes 4 nya: Brosi, Weber, *Morel* och Fürsprech d:r *Johan Winkler* från Luzern. Komiténs trenne i Solothurn boende medlemmar (Kaiser, Brosi och Weber) skulle bilda dess verkställande utskott. Och tillerkännes komitén för öfrigt rätt att till sina öfverläggningar kalla meningsfränder från franska Schweiz, hvilket också sedermera vid flera tillfällen egde rum[2]).

Härmed voro kongressens och delegeradeförsamlingens arbeten slut. Såsom vi sett, hade de varit både mycket omfattande och högst vigtiga. Mötet är också af stor betydelse för rörelsens vidare utbredning och särskildt för det klarare inseendet af den religiösa innebörden i densamma. Reformens anhängare hade nu fått en fast organisation, som gaf godt hopp om ett framgångsrikt och fruktbringande fortgående på den beträdda vägen. Och en kraftig väckelse åstadkoms af det tal, som vid kongressen hölls af prof. Reinkens, liksom af de föredrag, som samme man under den närmast följande tiden höll i flera schweiziska städer såsom Luzern, Solothurn, Bern, Rheinfelden och Basel[3]).

Och Reinkens är i dessa tider icke den ende missionär, om uttrycket får begagnas, som i Schweiz uppreser samvetena mot Rom och predikar de gammalkatolska åsigterna. Vid hans sida uppträda på mer eller mindre liknande sätt åtskilliga andra utländningar. Så från Tyskland prof. *Michelis*[4]), som en kortare tid,

---

1) Fr. II s. 505 ff. 2) Fr. II s. 483 3) Fr. II s. 483.

4) *Friedrich Michelis.* Född i Münster i Westfahlen den 27 Juli 1815, prestvigd 1838, professor i Paderborn 1849 och i Braunsberg 1864. År 1870

1873, stod i spetsen för den kristkatolska församlingen i Zürich; prof. *Friedrich*[1]), som från katolskt teologiska fakultetens i Bern öppnande vintersemestern 1874 der tjenstgjorde ett år, samt slutligen *Hirschwälder*[2]), som, äfven han professor derstädes allt ifrån början, mycket verkat för utbildningen af ett dugande presterskap. Å andra sidan pater *Hyacinthe* och hans franske medhjelpare, *Hurtault* och *Chavard*, om hvilka vi straxt få tala. Ehuru framträ-

---

var han en af de förste och förnämste, som slöto sig till den mot vatikanska dekreten utbrutna rörelsen, hvarföre han naturligtvis blef exkommunicerad. Derefter egnade sig M. med outtröttlig energi åt den gammalkatolska saken. För den höll han på skilda orter i Tyskland, Österrike och Schweiz föredrag och kämpade för öfrigt på det ihärdigaste äfven med pennan. Den 5 Juli 1873 började han, dertill inbjuden, en serie af sex föredrag i Zürich och öfvertog för en kortare tid skötandet af kyrkoherdebefattningen i dervarande kristkatolska församling. Död den 28 Maj 1886 såsom pastor i Freiburg i Baden. M. var en högst ovanlig man såväl med afseende på karakter och begåfning som sin gammalkatolska missionsverksamhet, barnsligt from, feberaktigt verksam, oböjligt hängifven sanningen, det »förkroppsligade samvetet» enligt biskop Reinkens' yttrande i liktalet. Han kunde månader igenom sjelf försaka det nödvändiga för att hjelpa de fattiga, och dog helt obemedlad, ehuru hans inkomster varit rätt betydande. Såsom skriftställare har han visat en rent af otrolig mångsidighet och stor lärdom. D. K. 1886 n:is 23, 30, 31.

1) *Johann Friedrich* erhöll såsom professor i München tjenstledighet för att öfvertaga lärarebefattningen i Bern. Det är hufvudsakligen han, som organiserat den katolskt teologiska fakulteten derstädes, och han öppnade densamma med ett offentligt tal den 11 Dec. 1874. Efter förloppet af ett år återvände han till Tyskland och fortfor att der verka för den gammalkatolska saken men har efter cœlibatetvångets upphäfvande intagit en mera reserverad hållning. F. är en mycket berömd vetenskapsman och skriftställare, särskildt känd för sin »Geschichte des vatikanischen Konzils», som är det största och fullständigaste verk öfver detta ämne. — Die Hochschule Bern in den Jahren 1834—1884, Festschrift von D:r Edvard Müller (c. h. H. B.), Bern 1884, s. 113; von Schulte s. 651; H. G. s. 59 ff.

2) *Franz Hirschwälder*. Född den 7 September 1843 i Habelschwerdt i Schlesien af en katolsk far och en luthersk mor, den senare härstammande från den store reformatorn sjelf. Efter att hafva studerat i Breslau under Reinkens och Baltzer samt blifvit prestvigd, begaf han sig till München, der han fortsatte sina teologiska studier under Döllinger. De vatikanska dekreten gjorde honom liksom hans lärare, till gammalkatolik. Kallad till teol. professor i Bern 1874, egnade han sig med lifligaste intresse och stor skicklighet åt denna verksamhet ända till sin död den 4 Febr. 1886. H. var en verkligt sympatisk natur, sökte ej egen ära utan »Hans, hvars prest, hvars ödmjuke, troende och barnafromme tjenare han var», såsom Herzog yttrar sig i liktalet. D. K. 1886 n:is 6 och 7.

dande först mot slutet af denna tidsafdelning, få till dessa män räknas äfven *Philipp Woker* och *Eugène Michaud*, båda professorer vid katolskt teologiska fakulteten i Bern: den förre tysk och f. d. sekreterare hos Döllinger[1]), den senare fransman, berömd skriftställare och predikant och sedermera den kristkatolska kyrkans förste biskoplige vikarie[2]). Deremot låta de infödde andlige för någon tid ej så mycket tala om sig. Sedan reformrörelsen väl satts i gång, tyckas en Egli och en Gschwind hafva för den närmaste tiden inskränkt sig till utgifvande af anti-infallibilistiska skrifter och uppsatser, och stälda såsom själasörjare i spetsen för egna församlingar, hafva de med nit och allvar egnat sig åt sitt kall utan att eljest på något märkligare sätt ingripa i rörelsens fortgång. En undanskymd ställning intager då äfven en *Schröter*, hvilken sedermera på framstående poster inom kyrkan utöfvat en välsignelserik verksamhet. Och den, som blef kyrkans biskop och såsom sådan fylt sin plats med lika mycken duglighet som värdighet samt till kyrkans synnerliga belåtenhet och fromma, *Herzog*, lemnar t. o. m. sitt fosterland och öfvertager den gammalkatolska församlingen i Crefeld, men när han derefter återvänder till Schweiz, träder han genast i första ledet af reformens förkämpar.

Det är naturligen af sådana, andans män, som den gammalkatolska saken förfäktas såsom en samvetets och religionens sak, på samma gång de dock såsom polemiker och i syfte att vända folket från Rom också framhålla detta senares missbruk jemte dess irrläror. Att reformen för dem varit föranledd af ett verkligt religiöst behof, att det varit den sanna kyrkans, kristendomens, Evangelii sak de kämpat för, derpå lemna t. o. m. deras folkliga föredrag från den tiden tillräckliga bevis för att man ej skall behöfva tro det romerska partiets beskyllningar, att de arbetat endast för staten och sina egna intressen eller köttsliga lustar.

Vi anföra här några uttalanden ur dylika föredrag, börjande med ett af Reinkens.

Under ständigt åberopande af den Heliga Skrift visas, att romerska kyrkans religion ej är den samma, som predikades af Kristus och hans apostlar. Då Kristus säger, att rätte tillbedjare skola tillbedja Fadren i anda och sanning, hänvisas nu åter det troende folket till vissa bestämda orter, s. k. nådeorter, der Gud förmenas

1) H. G. s. 97; Jfr H. B. s. 113.
2) H. G. s. 72 ff.; Jfr H. B. s. 113.

göra sina under och bevisa sin nåd. Och Rom framställes såsom sanningens enda hemvist, der den lefvande Gudens herrlighet liksom kan gripas med händerna. Under det att aposteln Paulus endast känner Kristus, den korsfäste, och hela hans predikan rörer sig om Herrens herrlighet, höra vi nu från tusen predikstolar ingenting annat än påfvens, Jungfru Marias och helgonens herrlighet förkunnas. Herren föreskrifver en bön i det fördolda och i få ord, romerska kyrkan deremot brukar så många ord vid bönen, att äfven den frommaste menniska ej kan behålla andakten, och presterna dervid anses fullgöra sin pligt, blott de i rätt tid tydligt uttala de särskilda böneorden.

Kristus sjelf vandrade i fattigdom, hade intet der han måtte luta sitt hufvud till, och han förklarade uttryckligen, att hans rike icke var af denna verlden; hans romerske ställföreträdare åter bebor jordens största palats, kan ej få nog rikliga inkomster och ej regera Jesu kyrka utan att tillika vara verldslig konung. Och då man ser den romerska kyrkans alla vidskepelser, dess vallfarter, dess heliga källor m. m., måste man fråga: är detta Jesu religion?

Lära och lydnad voro Jesu verk på jorden, frukterna deraf blefvo för menskligheten sanning och nåd. Men förutsättningarna för dessa senare äro kunskap och kärlek. Huru komma till kunskap? Påfven har förklarat, att han är medelpunkten för kyrkans sanning och enhet, han den ende läraren i dygd och helighet. Detta är en ny dogm, och kristenheten har hittills ansett det vara omöjligt att skapa en sådan. Derföre måste också påfven skrida till flera våldsamheter för att få ett skenkoncilium till stånd. Den kyrkliga traditionen har dermed kränkts. Och den nya dogmen är också källan för ett oöfverskådligt antal nya dogmer, och den teologiska vetenskapen har hädanefter knappast någon annan uppgift än att söka rättfärdiga de nya dogmerna. Dermed måste man lemna allt vetande och omdöme om sanningen och uppoffra sitt samvete. Paulus åter betonar på det kraftigaste den troendes rätt att pröfva och döma. För att få kunskap om den gudomliga sanningen måste man hålla sig till den Heliga Skrift, men den romerska hierarkien har så behandlat denna, att den af de troende hvarken kännes eller förstås. Den Heliga Skrift måste nödvändigtvis vara de troendes älsklingsbok; en svår orätt är att afhålla dem ifrån henne. Kärleken till Gud och nästan framhålles såsom det väsentligaste af allt såväl af Jesus sjelf som af apost-

larne. Kärleken liksom ljuset är fältropet i kampen för reformrörelsen inom den katolska kyrkan[1]).

Se här ett annat föredrag af Herzog, med följande innehåll:

Det vatikanska konciliet, som till hela sin form var olagligt och styrdes med våld och brutalitet, står i fråga om den högsta kyrkliga auktoriteten i uppenbar strid med koncilierna i Constanz och Basel. Och på grund af flera den Heliga Skrifts utsagor kunna vi äfven vara förvissade om, att då vi angripa det vatikanska konciliets beslut, vi ej uppresa oss mot Frälsarens lära och inrättningar. Detta koncilium lärer, att påfven är alla kristnas herre, men Evangelium, att En är vår mästare, Kristus, Herren. Den Helige Ande, som utlofvats och förlänats åt de troendes samfund, har genom konciliets beslut om ofelbarheten öfverflyttats på påfven ensam. Detta är en hädisk lära. Och denna hädiska lära kan ej utan vidare skjutas åt sidan såsom obetydande, den har tvärtom blifvit en primärdogm, grundvalen för hela den romerska trosbekännelsen. Och hvilka frukter hafva ej dessa nya dogmer redan medfört? Den teologiska vetenskapen behöfves ej mera, och den sanna teologiens lärosäten äro ödelagda. Men dermed är lifsådern för ett sundt religiöst och kyrkligt lif utsinad. Vi se också jemte en oerhörd fanatism, som stör den borgerliga och husliga friden, den förfärligaste vidskepelse öfverallt insmyga sig, förhärjande frambryta från Lourdes, Salette och andra den nya religionens altaren. Med vidskepelsens tilltagande följer å andra sidan otron, i det att tusenden och åter tusenden af afsky för dessa missbruk och läror vända sjelfva kristendomen ryggen[2]).

I ett föredrag af *Hassler*[3]) uttalas följande vigtiga sanningar.

Den kristkatolska rörelsen har sin källa i samvetet, hvilket väckts till motstånd ej blott mot den påfliga ofelbarheten utan äfven

---

1) Vortrag des Hrn. D:r Jos. Hubert Reinkens etc. gehalten an der Versammlung freisinniger Katholiken, Sonntag den 8 Dezember 1872 etc., zu Solothurn, Solothurn 1872.

2) Zwei Vorträge gehalten in der Stiftskirche Schönenwerd den 29 Oktober 1876 von Edvard Herzog ... und Otto Hassler ..., Aarau 1877.

3) *Otto Hassler*, född i Frankenstein i Schlesien, var vid denna tid kyrkoherde i Olten, och från 1878 i staden Basel; har redigerat »Katolische Blätter» och kom längre fram att spela en mera framstående roll i kyrkan. — Die Christkatolische Gemeinde Basel von F. A. Stocker (c. h. Stocker), Basel 1881, s. 31; H. G. s. 336.

och ännu mer mot den dermed förbundna trossatsen om påfvens fulla och obegränsade maktfullkomlighet. I och genom sina följder betyder nemligen denna trossats detsamma som vetandets och samvetets död, ja, en förintelse af all religion. Edens helgd undergräfves, om påfven har befogenhet att godtyckligt pålägga och lösa från eder. Samfundslifvet förstöres, om jesuitermoralen af alla romerska prester inplantas och måste inplantas från predikstolar, i skolor och biktstolar såsom gällande sedelära. Rättstillståndet kan ej bestå, om den ultramontana rätten blir den allena rådande. Genom de nya dogmerna har den romerska kyrkan blifvit irreligiös och kampen emot densamma är derföre en religiös strid. Det tanke- och viljelösa, af påfven helt och hållet beherskade presterskapet har, särskildt såsom biktfäder, stält sig emellan den troende och Gud och derigenom förnekat religionen i dess innersta kärna[1]).

Utom i offentliga föredrag förfäktas reformrörelsen äfven genom ströskrifter, hvilka föra den positiva kristendomens talan, ehuru de derjemte obarmhertigt blotta missbruken inom den romerska kyrkan. Så skildrar en dylik i de bjertaste drag den romerska kyrkans och presterskapets vinningslystnad, och jemför författaren dess verksamhet i detta afseende med de vexelaffärer, som bedrefvos i hedningarnes förgård vid Jerusalems tempel, ställande densamma i motsättning mot Jesu ord till apostlarne: »Hafven icke guld, icke silfver, icke heller penningar i edra pungar»[2]).

---

1) Se noten 2 å föreg. sida.

2) Se »Der römische Geldmarkt» vom Wächter auf dem St. Ursenthurm, 4:te Auflage, Bern 1874. Författaren redogör i detalj för de olika sätt, som romerska kyrkan använder för att skaffa sig inkomster. Såsom sådana anföras: peterspenningen, årligen inbringande 10—11 millioner fr.; relikhandel; kanoniseringar, talrika och oerhördt dyra, exempelvis en till ett pris af 200,000 fr.; appellationer till Rom och de påfliga reservatfallen; konfirmationsrätten af biskopar, prostar och abboter betalas med höga summor, t. ex. utnämningen af en biskop ända till 10,000 fr. o. s. v.; annater; pallium; dispenser, som mot klingande valuta beviljas för allt möjligt, ja, prestkandidater få t. o. m. köpa sig dispens från »hjertats renhet», »fasthet i tron» och »tillräckliga insigter». Och alla dessa enorma summor användas till stor del till kyrklig lyx och yppighet. Så bebo de »alldeles öfverflödiga» kardinalerna och andra höga romerska prelater furstliga palats och uppbära årsinkomster, som öfverstiga 100,000 fr. Också har statssekreteraren, kardinal Antonelli, som sjelf alldeles icke var rik, i bröllopsgåfva till en anförvandt kunnat skänka 2 millioner fr. och förlorade vid en penningkris i Norra Amerika 4 millioner fr.

En annan framhåller, huru genom det förfärliga missbruket af eder och edliga löften inom den romerska kyrkan edens vigt fullständigt undergräfves, menniskovärdet och den menskliga karakteren nedsättas och förstöras, samt huru messan, den allra heligaste delen af den katolska kulten, på gröfsta sätt profaneras genom messtaxorna, i det att messläsandet har blifvit ett handtverk, som drifves af andlige i Guds hus och för pengar[1]).

Det behöfver knappast sägas, att reformrörelsen äfven haft sina förespråkare i tidningspressen[2]).

Språket kan i dylika skrifter och tidningsuppsatser vara våldsamt, innehållet skjuta öfver målet, motiven kunna kanske icke alltid vara de ädlaste, men sådant låter förklara, om ej försvara sig vid tanken på de närmaste motståndarne, de s. k. »hetskaplanerna»[3]) och »den goda pressen»[4]), hvilka oftast utmärka sig för en verklig virtuositet i att mot icke-katoliker och i all synnerhet mot gammalkatolikerna framkasta kränkande och rent af lögnaktiga beskyllningar, mot dem väcka hat och förakt och t. o. m. bereda dem materiell skada.

Under tiden fortgår statens kamp mot den romerska kyrkan, i hvilken kamp staten genom både administrativa och legislativa åtgärder på det kraftigaste bekämpar densamma.

1) Se »Der klerikale Eidschwur und die römische Messpraxis» vom Wächter auf dem St. Ursenthurm, Bern 1874. I edsmissbruken ser författaren också källan till missaktningen för statens lagar och kyrkans olydnad mot den verldsliga makten äfvensom till de anarkiska rörelserna i samhället Med styrka framhålles särskildt det upprörande slösandet med eder och löften inom det andliga ståndet, der hvarje ny grad är förenad med en ny ed; och hvad biskoparne angår, förbinda de sig edligen ej blott att upprätthålla och föröka påfvens, »deras herres», rättigheter utan äfven att »med alla krafter förfölja kättare och rebeller», ja t. o. m., för att låna författarens ord, »att ej mörda, nedsticka eller lemlästa påfven».

2) En framstående dylik tidning är Katholische Blätter, Organ des Schweizerischen Vereins freisinniger Katholiken, utgifven i Olten 1873—77 af prof. Dietschi och pastor Hassler. Den efterträddes 1878 af Der Katholik, Schweizerisches Organ für kirchlichen Fortschritt, Bern. Äfven i franska Schweiz finnas motsvarande publikationer t. ex. Le Catholique National och l'Eclaireur.

3) Med »hetskaplaner» förstår man merendels obildade, oerfarne och vanligen yngre obefordrade prestmän, hvilka på egen hand eller efter anvisning från högre ort kasta sig öfver en motståndare, ett parti o. d., men som på grund af sin inflytelse hos den okunniga massan lätt kunna blifva farliga för sina öfverordnade, t. o. m. för påfven sjelf.

4) D. v. s. ultramontana tidningar t. ex. Das Vaterland, Luzern; Solothurner Anzeiger; Germania; Deutsche Reichs-Zeitung, Bonn; L'Univers m. fl.

Under nu antydda gynnsamma omständigheter är det, som ej blott gammalkatolska ortsföreningar utan äfven verkliga kyrkoförsamlingar flerestädes bilda sig. Den första bland dessa var Starrkirch-Dulliken, hvilken redan i Okt. 1872 kan anses officielt hafva ändrat konfessionell karakter. Då nemligen dess kyrkoherde, Paulin Gschwind, offentligen protesterade mot ofelbarhetsdogmen, blef han af biskop Lachat exkommunicerad. Men församlingen gillade sin herdes hållning och bibehöll honom, och regeringen i Solothurn skyddade honom på hans plats[1]. Den andra var Olsberg, som den 8 Dec. 1872 enhälligt till sin själasörjare utsåg pastor Egli, hvilken i embetet installerades af landammann Keller[2]. Derefter följde såsom den tredje Olten, hvilken från påsktiden 1873 är gammalkatolsk med Herzog såsom kyrkoherde. Den nästa blef Trimbach, hvilken helt kort tid derefter med *Kilchmann* som pastor ökade antalet gammalkatolska församlingar till fyra[3]. Under den närmast följande tiden tillkommo flera andra. Så på sommaren 1873 Zürich[4], der Michelis för en kort tid skötte kyrkoherdebefattningen, samt den 2 Okt. samma år Rheinfelden, som då tillsammans med sin förutvarande kyrkoherde Schröter[5] öfvergick till gammalkatolicismen med alla röster mot en[6].

1) Fr. II s. 23. H. G. s 62. 2) D. K. 1886 s. 333 och 388.
3) D. K. 1886 s. 397. 4) D. K. 1886 s. 243.

5) *Karl Schröter.* Född den 28 Jan. 1826 i Rheinfelden, studerade teologi vid tyska universitet, prestvigdes 1849 samtidigt med Egli och blef 1856 kyrkoherde i Rheinfelden. S. var en af Schweiz' lärdaste prester, och universitetet i Bern förlänade honom 1884 hederstiteln teol. doktor. Ända från ungdomen frisinnad i kyrkliga frågor, var han misstänkt af de kyrkliga myndigheterna och slöt sig tidigt till den kristkatolska rörelsen. Vid biskopsvalet erhöll han flera röster, och till hans ära konsekrerades den valde biskopen just i Rheinfelden. Utnämndes den 2 Dec. 1880 till biskoplig vikarie och afled den 27 (28?) Dec. 1886. S. var en ytterst samvetsgrann själasörjare, god predikant, vän af kyrkomusik, nitisk religionslärare, ifrig besökare af fattiga och sjuka, en man med öppen hand och öppet hjerta, men under allt detta deltog han verksamt i alla de frågor, som kunde lända hans ort till materiell och intellektuell förkofran. »Med Schröter», säger hans minnestecknare, »hafva vi förlorat mycket, ofantligt mycket». Om hans dödsdag äro uppgifterna vexlande. D. K. 1887 s. 1, 9 ff., 186. Protokoll der zweiten Session der National Synode der christkatholischen Kirche der Schweiz (c. h. Protokoll der I, II, III etc. N. S.), s. 18; Protokoll der VII N. S. s. 12.

6) D. K. 1886 s. 397. Enligt Nippold s. 36 skulle kyrkoförsamlingarnas antal redan år 1873 varit vida större, inalles 23, inom det tyska Schweiz, men kan denna uppgift svårligen vara riktig.

Samtliga nu nämnda gammalkatolska församlingar hafva uppkommit på det sätt, att de protesterat mot ofelbarhetsdogmen och antingen valt en gammalkatolskt sinnad pastor eller bibehållit sin förutvarande, då denne intagit samma kyrkliga ståndpunkt som församlingen. Dessa församlingar hafva således fortsatt sin förra existens som församlingar och blott ändrat konfessionell karakter. Andra åter hafva måst nybildas från grunden och ofta haft att genomgå en svår och långvarig utvecklingsprocess. Till detta senare slag hör församlingen i staden Basel, och som den utgör ett särdeles upplysande exempel härpå, vilja vi i korta drag teckna dess historiska utveckling.

Reformvännerna i staden Basel förhöllo sig i början rätt likgiltiga gentemot de romerska dekreten men sporrades till aktivt deltagande i den uppväxande reformrörelsen genom det upprop, som den schweiziska centralkomitén utfärdade till alla frisinnade katoliker i Schweiz att infinna sig i Olten den 1 Dec. 1872. Ett möte hölls den 29 Nov., hvarest omkring 100 män skriftligen förpligtade sig att arbeta för rörelsens utbredande, en initiativkomité tillsattes för att ombesörja bildandet af en gammalkatolsk förening, och ombud till mötet i Olten utsågos. Detta försiggick dock ej utan motstand från de ultramontanes sida, i det de genom oväsen och oordningar sökte hindra beslutens fattande. På ett nytt möte den 6 Dec. godkändes de i Olten antagna statuterna, 130 män inskrefvo sig i den nya föreningen af frisinnade katoliker i Basel, och Reinkens inbjöds att i denna stad hålla ett föredrag. Detta hölls den 12 Dec. inför en talrik skara åhörare och mottogs med stort bifall.

I Januari följande år antog föreningen sina statuter och valde sin direktion, hvarjemte den i Febr. ingick till regeringen med en anhållan, att denna ville ingripa mot ofelbarhetens förkunnande. Denna anhållan, liksom ett förslag, senare väckt i stora rådet om det katolska kyrko- och skolväsendets ställande under statens uppsigt, blefvo emellertid icke bifallna, enär de protestantiska statsmyndigheterna ej ville inblanda sig i en annan konfessions inre angelägenheter.

Under tiden hade Basel-föreningen trädt i förbindelse med likasinnade föreningar på andra orter och med dem öfverenskommit om ett stort folkmötes hållande i Arlesheim den 20 April. Här infunno sig omkring 5,000 män från olika kantoner, och flera tal höllos, men äfven nu stördes förhandlingarna af de romerske, ja,

t. o. m. blodiga sammanstötningar hade säkerligen inträffat, derest ej regeringen uppbådat trupper till församlingens skydd.

Efter detta möte ökades antalet af föreningens medlemmar, så att det i Sept. uppgick till omkring 350. Och på grund af denna starka tillväxt fattade man i en allmän sammankomst den 18 Okt. 1873 det vigtiga beslutet att konstituera en kyrkoförsamling, men skulle föreningen fortfarande ega bestånd. Församlingens styrelse ålades att till regeringen ingå med begäran om en lämplig gudstjenstlokal och det pekuniära understöd, som var nödigt för att församlingen snarast möjligt måtte erhålla egen själavård och gudstjenst, på samma gång församlingsmedlemmarne skulle genom frivilliga bidrag dertill medverka. Särskildt betonar församlingen, att hon i enlighet med gammalkatolicismens grundprinciper vill ställa sig de federativa och kantonala lagarne till efterrättelse och efter bästa förmåga främja endrägten mellan olika tänkande.

Regeringen visade sig från och med början af 1874 mycket tillmötesgående mot församlingens önskningar. En kyrka stäldes till hennes förfogande, och 2,500 fr., ett par år senare höjdt till 6,000 fr., beviljades såsom bidrag till kostnaderna för kulten, dock med vilkor, att gudstjenst regelbundet hölles och intet företogs, som kunde störa freden konfessionerna emellan. Rörelsen tilltog alltjemt i styrka, trots det ihärdigaste motstånd från ultramontanerna, hvilka t. o. m. grundade en särskild tidning för att nedsätta och skymfa dess ledare.

Den 14 Okt. 1874 valde församlingen med alla röster mot två sin förste kyrkoherde, d:r *Watterich*[1]), som i embetet installerades af kommendanten *Häfelin*, och utvecklar församlingen derefter ett synnerligen kraftigt religiöst lif med stor reformifver. Gudstjenstens hållande på modersmålet, kultusdrägtens förenkling, upphäfvandet af öronbikten, alla dessa vigtiga reformer genomfördes först praktiskt af kyrkoherden med församlingens tysta begifvande, föreslogos derefter jemte coelibatstvångets afskaffande af församlingens

---

1) D:r *Watterich* hade förut varit divisionspastor i Strassburg, sedan kyrkoherde i Trimbach. Han råkade i oenighet med en del af församlingen i Basel, lemnade sin plats derstädes 1878 och efterträddes af pastor Otto Hassler. W. var en utmärkt predikant och har befordrat den katolska reformrörelsen genom utgifvandet af flera skrifter. Han har sedan inträdt i den tyska gammalkatolska kyrkans tjenst. H. G. s. 97 och 338 ff.; Protokoll d. V N. S. s. 34; Stocker s. 21 och 29.

ombud vid nationalsynoden och godkändes slutligen, den 19 Nov. 1875, enstämmigt af församlingen[1]). Vid slutet af år 1874 antogs i allmänt möte den kristkatolska kyrkoförfattningen.

Härefter gå församlingens sträfvanden hufvudsakligen ut på, dels att blifva organiserad och erkänd som katolsk landskyrka, dels att erhålla en egen gudstjenstlokal och således i den saken undgå tvister med de romerske. Båda dessa sträfvanden kröntes inom kort med fullständig framgång, så att församlingen den 23 Dec. 1877 kunde låta den kristkatolske biskopen inviga sitt nya tempel, och den 24 juni 1878 utfärdade kantonens stora råd en lag, som erkände församlingen såsom kantonens katolska landskyrka.

Vi nämna till sist, att de lekmän, som om denna församling inlagt de största förtjenster, äro redaktör *F. A. Stocker*, kommendant Häfelin och storrådet *Rudolph Philippi*[2]).

En annan, från grunden nybildad församling, fast ej så lysande som den senast omtalade, är den i staden Solothurn, hvilken ort liksom hela kantonen intager en af de mera bemärkta platserna i den schweiziska reformrörelsens historia.

Redan den 24 Nov. 1872 hade denna stads skolstämma på förslag af kommunalrådet fattat de skarpaste beslut mot ofelbarhetsdogmen. Någon kristkatolsk församling kom emellertid icke till stånd förr än den 10 Maj 1877, ehuru regelbunden gudstjenst der firats sedan slutet af år 1876. Nyss nämnda dag konstituerade sig 450 röstberättigade katoliker till »kristkatolska kyrkoförsamlingen Solothurn» och antogo sin organisationsstadga, hvilken den 18 påföljande Juni gillades af regeringen, som samtidigt erkände församlingen såsom offentlig korporation med rätt till en proportionerlig andel af den katolska församlingens kyrkoförmögenhet[3]).

---

1) Vi anmärka redan här, att dessa vigtiga reformfrågor godkändes af kristkatolska nationalsynoden 1876, men föreslogos af Basel-deputeradena redan vid synoden 1875, och att F. A. Stocker först bragte dem på tal vid en generalförsamling i Basel den 30 Maj 1874. Kyrkoförsamlingen i Basel har sålunda för sin del godkänt dessa reformer, innan nationalsynoden så gjort, och hade dermed gifvet ett exempel af största vigt så för de schweiziska som de tyska gammalkatolikerna. Protokoll d. I N. S. s. 4 ff.; Protokoll d. II N. S. s. 21 ff.; Stocker s. 20 och 23.

2) Källan för Basel-församlingen är Stocker.

3) Med hänseende till denna andels utbrytning anmärka vi, att äfven de romerske katolikerna 1882 organiserade sig till en sjelfständig kyrkoförsamling, som erhöll statens godkännande, och att, då förmögenheten skulle delas

På andra ställen slutligen hafva de liberala katolikerna, trots mångåriga och ifriga ansträngningar, ej lyckats bilda verkliga kyrkoförsamlingar utan, derest de ej alldeles försvunnit, måst låta sig nöja med att utgöra samfund, minoriteter och föreningar.

Ett exempel härpå är Luzern. Der bildade sig redan den 31 Mars 1871 en förening af frisinnade katoliker. Sedan en begäran i Nov. 1872 om upplåtelse af en kyrka för ett föredrag af Reinkens af regeringen afslagits, sökte reformvännerna på åtskilliga sätt få de kyrkliga förhållandena på platsen ordnade i anti-romersk och nationell anda. Två gånger, 1874 och 1875, lyckades de, trots häftigt motstånd, besätta platserna i kyrkorådet i syfte att genomföra en kyrkoorganisation efter sina åsigter. En dylik utarbetades af kyrkorådet, antogs af församlingen den 17 Okt. 1875, men regeringen och stora rådet inlade sitt veto deremot. Äfven i andra afseenden stälde sig myndigheterna i denna erkekatolska kanton hindrande i vägen för reformrörelsen, och då dennas anhängare sågo sig ingenting kunna uträtta, drogo de sig tillbaka, och hela rörelsen i Luzern syntes vara afstannad, då på hösten 1883 den emellertid åter väcktes till lif och gaf sig uttryck i bildandet af ett kristkatolskt samfund med organisationsstatuter af den 10 Febr. 1884[1]).

I och med bildandet af verkliga kyrkoförsamlingar hade ett af rörelsens ifrigast eftertraktade mål börjat realiseras. Ty visserligen insåg man, att upprättandet af frisinnade föreningar var ett

---

emellan de båda församlingarna, en rättstvist hotade att utbryta dem emellan. Detta undveks emellertid, i det en vänskaplig öfverenskommelse bragtes till stånd, hvarigenom kristkatolikerna fingo 180,000 fr. och två fastigheter och de romerske 240,000 fr. och två fastigheter. Till denna lyckliga utgång bidrog väsentligen kyrkorådets ordförande, Brosi. — Die Gründung und Aussteuerung der christ-katolischen Kirchgemeinde Solothurn von A. Brosi, Solothurn 1883.

1) Memorial der christkathol. Genossenschaft Luzern etc., Luzern 1886. Om detta samfunds följande öden, särskildt rörande dess strid för erhållande af egen kyrka, få vi troligen anledning att annorstädes yttra oss (Se emellertid Rekurs der Christkath. Genossenschaft ... wegen Mitbenützung der Mariahilfkirche, Luzern 1884. liksom D. K. för åren 1886 och 1887 på många ställen). En framstående förespråkare för detta samfund är d:r Weibel, hvaremot det fått sin skickligaste motståndare uti d:r A. P. von Segesser, som dock från början kraftigt uttalat sig mot de vatikanska dekreten Denne har om de kyrkliga tvistefrågorna utgifvit flera talangfullt skrifna och ganska läsvärda skrifter: »Am Vorabend des Conciliums», »Studien und Glossen» m. fl.

vigtigt medel för rörelsens utbredning, och huru angelägen man härför var, visa de upprepade uppmaningar i detta syfte, som utgått från de föregående allmänna mötena. Men man förbisåg dock ej, att det var af ojemförligt mycket större vigt, att verkliga kyrkoförsamlingar med regelbunden gudstjenst och ständig själavård bildades på så många ställen som möjligt. Ty först härigenom kunde rörelsens religiösa betydelse rätt göra sig gällande, först på detta sätt kunde reformen erhålla den stadga och det rotfäste hos folket, som tillförsäkrar densamma om varaktig framgång och slutlig seger. Det är isynnerhet Munzinger, som allt ifrån början med klaraste blick insett detta och med outtröttlig ihärdighet arbetat derför.

Men äfven centralkomitén i sin helhet verkade för ett sådant mål och särskildt för anskaffandet af lämpliga själasörjare åt de församlingar, som bildades. Så gaf den i sitt sammanträde den 9 Mars 1873 Munzinger i specielt uppdrag att anskaffa gammalkatolska andliga, hvilket denne också med hänförelse, skicklighet och äfven med ekonomiska uppoffringar fullgjorde till sin död den 28 April 1873[1]). Derefter öfvertogs denna svåra men vigtiga verksamhet företrädesvis af Herzog. I en skrifvelse af den 22 Mars 1873 fästade dessutom centralkomitén de liberala kantonsregeringarnas i Basel-stiftet uppmärksamhet på vigten och nödvändigheten af presterskapets grundligare vetenskapliga bildning och framstälde i samband dermed begäran om understöd för sådana, som egnade

1) *Walther Munzinger* föddes i Olten den 13 Sept. 1830, studerade juridik i Bern och Paris, blef 1857 extra ord. och 1863 ordinarie juris professor i Bern. År 1860 utgaf M. ett arbete, »Papstthum und Nationalkirche», hvari han redan visar sin frisinnade uppfattning med hänseende till kyrkans ställning. Med anledning af detta verk fick M. till motståndare den berömde prof. von Schulte, hvilken dock sedermera öppet erkänt, att M. i denna sak hade rätt; och efter de vatikanska dekreten hafva dessa båda män troget stått vid hvarandras sida i första ledet bland kämparne mot den påfliga absolutismen. M. deltog i München-kongressen och skref deröfver ett arbete, hvari han med innerligaste glädje hängifver sig åt tanken på ett allmänt kristet samfund samt ett närmande och en förening af katoliker och protestanter. M. stod snart afgjordt såsom en af de mest intelligente och mest aktade af ledarne för det gammalkatolska partiet. Såsom föreläsare var M. klar, snillrik och fängslande, för studenterna en deltagande vän och far, för sina embetsbröder ytterligt uppoffrande; såsom statsman alltid praktisk i sin verksamhet och sina syften. M. dog, såsom vi sett, den 28 April 1873. Hans begrafning var den mest storartade och högtidliga, som i mannaminne skådats i Bern. H. B. s. 119 ff.

sig åt studiet af gammalkatolsk teologi, en begäran, som också efterkoms af kantonerna Solothurn och Bern. Ja, sistnämnda kanton visade ett sådant intresse för saken, att den i ett dekret af den 29 Juli 1874 beslöt upprättandet af en (krist) katolsk teologisk fakultet vid universitetet i Bern[1]).

Under det gammalkatolicismen sålunda på olika sätt och vägar kämpade sig fram i det tyska Schweiz, vann den äfven hastiga och betydliga framsteg i det franska, hvarvid reformvännerna på båda ställena trädde i förbindelse med hvarandra i och för ett enigt motstånd mot den gemensamme fienden.

Inom det franska Schweiz erhöll rörelsen en entusiastisk förespråkare och befrämjare i den berömde andlige vältalaren Hyacinthe Loyson från Paris[2]). Anländ till Genève på hösten 1872,

1) Fr. II s. 484 ff.

2) Pater *Hyacinthe*, hvars egentliga namn är Charles Jean Marie Loyson, föddes 1827 i Orleans och tillhör en familj, känd för stor fromhet. Fadren var rektor vid akademien i Pau. Alltifrån barndomen gjordes den unge L. förtrogen med den Heliga Skrift. Efter studier vid seminariet S:t Sulpice i Paris blef han prestvigd 1851. Ingick 1859 i de barfota Carmeliter-munkarnes orden, bekant för sin ytterliga stränghet. Vann snart rykte som Frankrikes förnämste andlige talare, kallades till Paris, der han åren 1864 —68 höll sina berömda predikningar i Notre-Dame. Med erkebiskopen af Paris, Darboy, stod han på mycket vänskaplig fot och var äfven afhållen af Pius IX; Napoleon III erbjöd honom en biskopsstol, men anbudet afslogs under förklaring: »allt hvad jag önskar är att predika Evangelium för mitt folk». Men då han till ämnen för sina föredrag valde tvistiga kyrkliga punkter, blef han två olika gånger kallad till Rom och varnad. År 1869 protesterade han mot det vatikanska konciliet och blef derför exkommunicerad, men då ofelbarhetsdogmen proklamerades, blef brytningen med Rom alldeles fullständig. H. ingick den 3 Sept. 1872 äktenskap med en amerikanska, Emilie Meriman, om hvilken Pius IX yttrat: »Hon är tusen gånger mera farlig än om hon qvarstått som protestant. En sådan qvinna, gammalkatolik före konciliet, syntes hafva blifvit af Gud utvald till att vara en reformators stöd». H. kallades i Nov. samma år till Genève af dervarande liberala katoliker. Han begaf sig dit men med uttryckligt förbehåll, att den reform, som der skulle verkställas, skulle vara »kristlig, katolsk och liberal: kristlig i betydelsen af uppenbarad och positiv kristendom, katolsk i betydelsen af historisk och traditionell katolicism, dock utan romersk absolutism, liberal slutligen genom afhållande från hvarje förtryckande åtgärd mot de ultramontana katolikerna». Med stor pluralitet valdes han den 12 Okt. 1873 till kyrkoherde i Genève enligt den nya konstitutionella lagen men nedlade embetet 1875 under förklaring i en skrifvelse till regeringen, att den liberal-katolska reformrörelsens anda derstädes »hvarken är katolsk till religionen eller liberal i politiken». Derefter verkade

höll han på olika ställen de mest entusiastiska och glödande föredrag, hvarigenom många allvarligt religiösa sinnen vunnos för den liberala katolska reformen. Härtill kommo de båda kyrkliga lagarne af 19 Febr. och 27 Aug. 1873, hvilka bland annat medgåfvo församlingarna rätt att sjelfva välja sina själasörjare. Allmänt skyndade reformvännerna att begagna sig af dessa lagar: Hyacinthe, hans franske följeslagare och flera andra liberalt sinnade andlige valdes till pastorer för verkliga kyrkoförsamlingar, och i ett slag blef hela den af staten erkända katolska kyrkan inom kantonen anti-romersk.

Initiativet till samverkan mellan reformvännerna inom det tyska och franska Schweiz utgick från centralkomitén, hvilken i sitt ofvan omtalade sammanträde den 9 Mars 1873 beslöt sig för hållandet af en gemensam konferens mellan ombud från centralkomitén och representanter för de liberala katolska församlingarna i kantonen Genève. Denna konferens kom till stånd den 6 April 1873 i Lausanne och bildar utgångspunkten för ett mera planmessigt och likformigt stridssätt i kampen mot ultramontanismen. Motivet till sammanslutningen låg i det å båda sidor klart insedda behofvet af ömsesidigt stöd. Och denna samverkan lände i dubbelt afseende rörelsen till fromma. Ty ej nog med, att de förenade krafterna nu som alltid visade sig förmå mera än de förut spridda, utan de båda gruppernas rätt olika skaplynnen fingo äfven röna ett för rörelsen i det hela helsosamt inflytande af hvarandra. Under det nemligen de franskt-schweiziska reformvännerna utmärkte sig för en stark omstörtningslusta, för att ej säga hänsynslöshet, uppträdde de tyskt-schweiziske med mera betänksamhet och moderation. Derigenom kommo de att på olika sätt inverka på hvarandra, den ena gruppen framåtdrifvande, den andra återhållande. Särskildt önskade den förra att snarast möjligt välja en biskop, gentemot hvilken

han i Genève såsom fri missionär ända till 1878, då han återvände till Paris. H. erkände emellertid redan på förhand den kristkatolske biskop, som skulle komma att väljas i Schweiz. — Biographical Sketches of Pere Hyacinthe and His wife, San Francisco 1884, s. 5 ff.; Le Père Hyacinthe à Jersey par le Révérend Philippe Ahier, Jersey 1881, s. 5 ff.; L'église catholique en Suisse par Hyacinthe Loyson, Genève 1875, s. 52 ff.; H. G. s. 338. — I sina predikningar, liksom i alla sina skrifter, utmärker sig Hyacinthe Loyson för en glänsande vältalighet, en varm och innerlig kristlig tro, ett strängt fasthållande vid den äkta katolska kyrkans grundprinciper, en vidsträckt beläsenhet, ovanligt moraliskt mod och stor optimism.

önskan centralkomitén upprepade gånger kraftigt varnade för alla ensidiga och öfverilade beslut.

Hufvudsakligen med anledning af sistnämnda fråga sammankallades delegeradeförsamlingen till ett nytt möte i Olten den 31 Aug. 1873 [1]), Här infunno sig 90 delegerade från 40 föreningar och församlingar, hvilket visar hvilken betydlig spridning gammalkatolicismen redan vid denna tid vunnit.

Hufvudföremålet för församlingens öfverläggningar och beslut blef frågan om vidtagandet af kyrkliga reformer. Församlingen ansåg, att det nu var taladt nog om Syllabus och den påfliga ofelbarheten, och att det praktiska reformerandets tid var inne. Härvid uttalade församlingen som sin åsigt, att vissa reformer voro af den art, att de omedelbart både borde och kunde genomföras. Såsom sådana påpekades: den offentliga kultens och gudstjenstens förenkling och förädling; införandet af modersmålet vid alla gudstjenstförrättningar med undantag tills vidare af messan; afskaffande af alla kyrkliga tionden och sportler, dock mot skälig förhöjning af presterskapets och kyrkobetjeningens löner; förbud mot peterspenningen och penninginsamlingar för propagandan; inskränkning i munk-, aflats- och vallfartsväsendet, i de kyrkliga processionerna och bilderdyrkan; äktenskapshindrens behandling i allmänhet enligt statens lagar; erkännandet af dopvitnen, tillhörande andra kristna bekännelser; sekularisation af kyrkogårdarne, lika kyrkliga ceremonier vid alla begrafningar samt skyldighet för presterna att på vederbörandes begäran deltaga i likprocessionerna; fri religionsöfning i skolorna; utdelande af stipendier åt studerande, som utbilda sig för prestkallet inom de gammalkatolska församlingarna.

Samtliga nu angifna reformer ansåg mötet böra ofördröjligen införas i församlingarna, enär de å ena sidan alls icke beröra kyrkans eget väsende utan endast hvarjehanda okristna missbruk, som under tidernas lopp insmugit sig på kultens område, men deremot å andra sidan äro synnerligen egnade att främja den religiösa fördragsamheten och det goda förståndet konfessionerna emellan.

Hvad åter angår sådana reformer, som direkt beröra den katolska kyrkans eget väsende och organisation, vidhåller församlingen den åsigt, som uttalats af kongressen i Olten den 1 Dec. 1872 och af tyska gammalkatolska kongressen i Köln samma år, nemligen att dylika reformer kunna och skola beslutas endast af samma or-

1) Fr. II s. 485.

gan, som under den apostoliska tiden och äfven under senare århundraden gifvit den kristna kyrkan hennes gestalt och ordning. Detta organ får bestämmas af en blifvande kyrkoförfattning, hvilken med återgång till den apostoliska kyrkan och i öfverensstämmelse med den schweiziska statsförfattningens anda skapar en kyrklig organisation, hvilande på den kristna församlingen såsom basis och utmynnande i högre synodalorgan till det helas ledning och tidsenliga utbildning.

För att bringa en dylik författning till stånd eller, med andra ord, konstituera en schweizisk nationalkyrka bestämde nu församlingen, hvilka mått och steg, som närmast voro att vidtaga. Centralkomitén ålades att inkalla en ny delegeradeförsamling, hvilken egde att utse en provisorisk diocesankommission af andliga och verldsliga ledamöter med uppgift att i samförstånd med vederbörande förbunds- och kantonsmyndigheter uppgöra förslag rörande konstituerandet af en nationalkyrka, det möjliga upprättandet och organisationen af ett biskopsdöme samt uppställandet af en kyrkoförfattning. Derefter skulle delegeradeförsamlingen fatta beslut i frågan [1]).

Härmed hade rörelsen med allvar och fasthet beträdt de praktiska reformernas väg och ändtligen gripit sig an med konstituerandet af ett särskildt kyrkosamfund. Framhållas bör, att församlingen härvid betonar sitt fasthållande vid Frälsarens och apostlarnes läror och sin trohet mot sitt fosterlands fria institutioner, hvarvid den äfven förkastar alla de prerogativ och anspråk, som den romerska kyrkan gör gällande gentemot staten. Den uttalar sig med stor bestämdhet för den gamla apostoliska kyrkan, hvilket innebär både befintligheten af särskilda landskyrkor och den fria förbindelsen dem emellan till en universell, sant katolsk kyrka.

De församlade uttalade äfven sin sympati för sina tyska meningsfränder och beslöto sig för ett talrikt deltagande i den tredje gammalkatolska kongressen, som af dem skulle hållas i Constanz den 12—14 påföljande Sept. [2]).

Slutligen vardt den aflidne Munzinger ersatt såsom medlem i centralkomitén genom inväljandet af kantonsskolläraren *Alex. Favrot* i Bern, hvarjemte med komitén adjungerades ytterligare en medlem från franska Schweiz, *A. Gavard*, sekreterare i undervisningsdepartementet i Genève [3]).

1) Fr. II s. 507 ff. Jfr H. G. s. 65. 2) Fr. II s. 510.
3) Fr. II s. 485.

Under den härpå följande tiden går rörelsen sin gilla gång fram mot det allt klarare insedda målet och under ständigt ökad tillslutning af nya anhängare. Reformnitet blef på samma gång allt lifligare och gick på sina ställen, särskildt i det franska Schweiz, vida utöfver de gränser, som den senaste delegeradeförsamlingen antydt. Flera pastorer och församlingar företogo sig att på egen hand och utan att afvakta besluten af den ifrågasatta nationalsynoden genomföra t. o. m. ganska långt gående reformer på kultens och författningens områden. Så afskaffades i Genève på förslag af Hyacinthe öronbikten, och liksom denne redan före sin ankomst till Schweiz visat sitt ogillande af coelibatstvånget genom att ingå äktenskap, följa nu åtskilliga andlige i Genève och Bern hans föredöme. Mot alla dessa egenmäktiga tilltag uttalar dock centralkomitén sitt ogillande [1]).

Ett kraftigt handtag erhöll rörelsen vid denna tid genom den kyrkliga lag, som kantonen Bern den 18 Jan. 1874 gaf sig och för hvilken vi längre fram komma att närmare redogöra.

Rörelsens allmänna ledning utöfvas fortfarande af centralkomitén, hvilken dock nu egnar sin hufvudsakliga omsorg och största delen af sin tid åt förarbetena till den blifvande författningen. Vi erinra oss från det föregående, att den senast hållna delegeradeförsamlingen i sina resolutioner angifvit det sätt, hvarpå dessa förarbeten skulle verkställas. Men denna anvisning kom emellertid icke att följas, utan tog centralkomitén frågan i sin egen hand och fullföljde den på det sätt, vi nu gå att i korthet angifva.

Ett första utkast till författning uppgjordes af Herzog [2]) och diskuterades af centralkomiténs verkställande utskott i förening med landammann Vigier, ordförande i Baselstiftets diocesankonferens. Derefter hänsköts detsamma till granskning af en komité i Genève, hvilken åter uppgjorde ett annat förslag, endast i oväsentligare punkter afvikande från det förra. Då samlades i Solothurn den 21 och 22 Mars 1874 centralkomitén i sin helhet, förstärkt med ombud från Genève, och tagas nu båda förslagen under behandling. Enighet blef i det väsentliga snart vunnen, djupt genomträngd

---

1) H. G. s. 66.

7) D. K. 1886 s. 382 säger: »Der Grundriss zum Aufbau der christkatolischen Kirche wurde anfänglich in D:r Munzingers Haus entworfen», hvaraf vill synas, som skulle utkastet till författningen ursprungligen utgått från Munzinger, dock i förening med hans vänner, och skulle detta, enl. s. 381, skett redan under år 1872.

som man å ömse sidor var såväl af sakens stora vigt som af behofvet af enig samverkan. En mindre komité tillsattes för att i förening med Herzog gifva förslaget dess slutliga form, hvarefter det framlades för delegeradeförsamlingen, som sammanträdde i Bern den 14 Juni 1874.

Denna församling afgjorde definitivt några punkter men gaf för öfrigt centralkomitén i uppdrag att med ledning af dessa och vissa nu meddelade anvisningar taga hela förslaget i förnyadt öfvervägande och ånyo förelägga detsamma, försedt med motiv, för delegeradeförsamlingen.

I och för denna förnyade granskning adjungerade centralkomitén med sig Herzog och prof. *Gareis*[1]) och sammanträder i Bern den 25 Juni. Förslaget underkastades der en sorgfällig och grundlig pröfning, hvarvid komitén enligt uppdrag af senast hållna delegeradeförsamling tillade den nya och vigtiga bestämmelsen, att »biskopen kan af nationalsynoden ställas till ansvar för kränkning af sina pligter och medelst två tredjedelars röstpluralitet från sitt embete afsättas». Deremot togs ej hänsyn till ett förslag, som äfvenledes väckts i den nämnda delegeradeförsamlingen men då lemnats oafgjordt, nemligen om periodiska biskopsval[2]).

Det sålunda ånyo öfversedda förslaget, nu i förening med en framställning af motiven, förelades delegeradeförsamlingen, samlad i Olten den 21 Sept. 1874, hvilken deri icke gjorde några väsentliga ändringar utan definitivt och fullständigt faststälde den »*Schweiziska kristkatolska kyrkans författning*», daterad Bern och Olten den 14 Juni och 21 Sept. 1874[3]).

Härmed hade ett steg af afgörande betydelse för hela den katolska reformsaken tagits, i ty att i och med författningen möjlighet var beredd för de efterlängtade, mera genomgripande reformernas vidtagande.

Kasta vi en återblick på nu skildrade sida af reformrörelsen, finna vi följande vara dess mest betecknande drag. Närmast före

1) *Karl Gareis*, från Würzburg, Munzingers efterträdare såsom juris professor i Bern, hvilken plats han på hösten 1875 utbyter mot Giessen, har tillsammans med prof. Philipp Zorn utgifvit det förtjenstfulla verket, »Staat und Kirche in der Schweiz», 2 Bde, Zürich 1877, 78. — H. B. s. 113 och 122, H. G. s. 97.

2) Fr. II s. 486 och 496. 3) Fr. II s. 515.

vatikanska konciliet, ja, från början af Pius IX:s pontificat[1]) hade allvarligt tänkande män i Schweiz hyst och uttalat farhågor mot påfliga stolens anspråk och åtgöranden; men rörelsens egentliga orsak får dock sökas uti konciliets dekret.

I den opposition mot Rom, som sålunda framträdde, gå flera, eljest vidt skilda, element hand i hand. Somliga bekämpade samma dekret af verkligt religiösa skäl, i det de funno dem kränka samvetet, sanningen, kärleken, förnuftet. Andra, och dessa ganska talrika, handlade dervid af blott politiska motiv, seende i dekreten en fara för staten, medborgaren, ja, hela den moderna kulturen. Åter andra äro de religiöst indifferente eller t. o. m. religionsfiendtlige, hvilka i dylika fall uppträda, om ej af annat skäl, så dock för att väcka buller och låta tala om sig. Men i samma mån som rörelsen vinner i konsistens och religiöst allvar, affalla flera af dess ursprungliga anhängare[2]) och blifva somliga bland dem t. o. m. dess afgjordaste motståndare, under det att den å andra sidan förvärfvar nya och bättre bekännare.

De män, som sålunda med allvar upptaga kampen mot Rom, samla och ena sig allt närmare under en gemensam fana. Så hafva vi först lekmannaförsamlingen af den 29 April i Solothurn, på denna följer föreningen af frisinnade katoliker, och ur denna framgår den kristkatolska kyrkan. Sjelfva dessa fakta och namn angifva det religiösa elementets successiva och allt starkare framträdande i rörelsen; och besluten, som fattats af de särskilda församlingarna, visa, äfven de, huru de politiska intressena allt mer och mer trängas tillbaka af de religiösa. Samma iakttagelse gör man äfven med hänseende till bruket af namn i tal och skrift för att beteckna rörelsens anhängare, ty under det dessa tidigare kalla sig schweiziska medborgare, katoliker, frisinnade katoliker, gammalkatoliker o. d., hafva de uti sjelfva författningen och i motiven till denna namnet kristkatoliker, hvilket namn efteråt blir det vanliga[3]).

---

1) Se ock Warum wir eine Christkatolische Gemeinde bilden, Luzern 1883, s. 5 ff. Jfr Friedrich I s. 413 ff.

2) Se t. ex. D. K. 1886 s. 364.

3) Beteckningen kristkatolsk har blifvit antagen, icke på den grund, att kristlig och katolsk skulle beteckna olika begrepp, utan emedan i Schweiz från gammalt personer läto benämna sig kristkatoliker för att dermed särskilja sig från de romerske. Sådant strider icke heller mot gammalkristlig uppfattning, ty en berömd, särskildt af gammalkatolikerna högt uppskattad

Åsyftande att bilda en folk- eller nationalkyrka, betona de likväl kraftigt sin gemenskap med öfriga samfund, som stå på apostolisk grund och tillsammans utgöra en i sanning helig, allmännelig kyrka. Och med sådana hafva de äfven praktiskt underhållit mångsidiga vänskapliga förbindelser, i första rummet med fransmän och tyskar, särskildt med de sistnämnda. Dessa och schweizarne hafva ömsesidigt inverkat på hvarandra, tyskarne dervid mera på schweizarne än *vice versa.* Schweizare deltogo i de gammalkatolska kongresserna i München, Köln, Constanz och Freiburg — den sistnämnda år 1874 — men efter promulgerandet af egen författning ej längre som röstande medlemmar. De hafva studerat vid universitetet i Bonn och i Tyskland utöfvat presterlig tjenstgöring. Å andra sidan hafva tyskar i Schweiz verkat såsom föreläsare och predikanter, studerat i Bern, och Reinkens har ordinerat prester för samma land. Likaså hafva schweizarne trädt i gemenskap med alla de religionssamfund, hvilka varit representerade vid de nyssnämnda kongresserna liksom vid unionskonferenserna i Bonn — dessa af åren 1874 och 1875 — nemligen de holländska, österrikiska, orientaliska (grekiska och ryska), engelska (episkopala amerikanska) och det evangeliska[1]).

Med hänseende till sitt lands statsmyndigheter hafva de schweiziska gammalkatolikerna sökt förmå dem att uppträda mot de nya påfliga lärorna, främja uppkomsten af gammalkatolska församlingar och skydda dessa, understödja utbildningen af ett dugligt presterskap samt medgifva dettas ordination af en likasinnad utländsk biskop. De afvisa såväl den fullständiga skilsmessan mellan stat och kyrka som den enas öfverhöghet öfver den andra, men önska en lyckosam endrägtig, samverkan dem emellan utan att för sig göra anspråk på en privilegierad ställning framför andra religionssamfund.

* * *

kyrkolärare från femte århundradet, Vincentius från Lerinum, säger: »Kristkatoliken (Christianus catholicus) har att förblifva i öfverensstämmelse med forntiden för att ej göra sig delaktig i någon irrlära». — Synodalpredigten und Hirtenbriefe von Dr. Edvard Herzog (c. h. Herzog S. H.), Bern 1886, s. 80, 232 ff. och 293 ff. Jfr. Kyrkohistoria . . . . för akademiska föreläsningar af Karl Hase, I s. 169. – Märkas kan ock, att i Luzerns kantonsförfattning af år 1863 förekommer uttrycket »den apostoliska romersk-kristkatolska religionen». G. Z. I s. 193.

1) von Schulte s. 676 och 650 ff.

Parallelt med den folkligt kyrkliga rörelsen går, såsom vi redan angifvit, en serie af konflikter mellan hierarkien och statsmyndigheterna, företrädesvis i stiften Basel och Lausanne. Äfven härvid var det de vatikanska dekretens proklamerande, som blef den närmaste anledningen till stridens utbrott, i det förra stiftet direkt, i det senare indirekt. Vi angifva i korthet gången och resultaten af dessa konflikter.

Inom stiftet Basel[1]) utkämpades dessa konflikter i första hand mellan biskopen och diocesankonferensen. Denna senare består af ombud för regeringarna inom de till stiftet hörande kantonerna och företräder dessa vid utöfningen af deras höghetsrättigheter i förhållande till den katolska kyrkan[2]).

Biskopen är den mycket omtalade Eugenius Lachat, som tillträdde sitt embete den 30 November 1863[3]). Denne var en man af ett oböjligt sinnelag, hvilken kraftigt och nästan hänsynslöst sökte göra den romerska kyrkans anspråk gällande; sjelf karakteriserar han sig som en man, hvilken från barndomen lärt sig frukta

1) Siftet Basel är i följd af sin reorganisation till sin rättsliga ställning bestämdt genom fördrag, ingångna dels emellan stiftet tillhörande kantoner inbördes, dels mellan dem och den romerska stolen. De två väsentligaste bland dem äro fördraget, konkordatet, af den 26 Mars 1828 mellan romerska stolen å ena sidan samt kantonerna Luzern, Bern, Solothurn och Zug å den andra samt fördraget af den 28 Mars 1828, »grundfördraget» eller Langenthal-Luzern fördraget kalladt, med en tilläggsartikel af den 29 Mars, mellan nämnda kantoner inbördes, hvilka båda fördrag snart biträddes af kantonerna Basellandet, Aargau och Thurgau. Ytterligare få hit räknas bullorna »Inter praecipua» af den 7 Maj 1828 och »De animarum salute» af den 23 Mars 1830, båda ratificerade af diocesankantonerna Samtliga dessa urkunder, hvilka läsas hos G. Z. II s. XLVII ff. och LVI ff., benämnas vanligen diocesanfördragen. G. Z. II s. 157; jfr s. 78 ff. — Utom de ofvan nämnda kantonerna för deras katolska befolkning räknas från kyrkans sida till samma stift äfven kantonerna Schaffhausen och Basel-staden. G. Z. II s. 81 ff. — Biskopen valdes af domkapitlet bland kandidater, som icke voro regeringarna mindre behagliga och tillträdde sitt embete, sedan han erhållit regeringarnas godkännande och inför diocesankonferensen aflagt sin ed. I eden förbinder han sig att visa vederbörande regeringar trohet och lydnad, att icke företaga något, som kan skada det allmänna lugnet, utan tvärtom för regeringen yppa alla för staten farliga anslag, som kunna komma till hans kunskap. Biskopens residensort är staden Solothurn (G. Z. II s. 82 ff.), der också diocesankonferensen samlas.

2) G. Z. II s. 102 ff.

3) Lachat valdes den 26 Febr., erhöll ständernas godkännande den 29 Nov. och aflade sin ed den 30 Nov., allt 1863. G. Z. II s. 108 och 129.

Gud mer än menniskor och som hyllar satsen: »*potius mori quam foedari*»[1]).

Under den vida större delen af sitt episkopat ligger han också i mer eller mindre häftiga tvister såväl med diocesankonferensen som med enskilda regeringar. Med konferensen tvistade han om minskning i helgdagarnes antal, om dispenser och dispenstaxor, om kantonernas *placetum regium*, hvilket han ända från den 30 Jan. 1865 konseqvent åsidosätter, om prestseminariet m. m.[2]). Med den berniska regeringen särskildt låg han från och med 1867 i nästan ständiga konflikter såväl och hufvudsakligen i följd af upprepade öfverträdelser af lagar och förordningar som ock i följd af sitt gynnande af den ultramontana pressen[3]).

Samtliga dessa strider fördes ej utan bitterhet, dervid alla parterna oböjligt fasthöllo vid sina verkliga eller förmenta rättigheter. Med proklamerandet och det praktiska genomförandet af ofelbarhetsdogmen blef emellertid striden häftigare än någonsin och brytningen fullständig.

Redan innan det vatikanska konciliet sammanträdt den 8 Dec. 1869 hade diocesankonferensen vid ett möte den 31 Aug. samma år insett nödvändigheten af principiella uttalanden från regeringarnas sida mot detsamma, och vid ett nytt sammanträde den 2 April 1870 beslutit att i en särskild session rådslå om åtgärder, som kunde upprätthålla statens, befolkningens och stiftets rättigheter mot öfvergrepp från kyrkan. Denna session egde rum den 18 Aug. 1870, jemt en månad efter ofelbarhetsdogmens förkunnande, och förde nästan med enstämmighet — Zug skiljaktigt — till det beslut, att dels förbundsrådet skulle inbjudas vidtaga lämpliga åtgärder för att tillvaratäga statens och medborgarnes rättigheter, och öfriga katolska och paritetiska kantoner hos detsamma understödja denna inbjudning; dels ock att till biskopen rikta en föreställning mot publikationen af konciliets beslut, särskildt af ofelbarhetsdogmen, och fästa hans uppmärksamhet på de möjliga följderna, ifall ett förkunnande egde rum[4]). På inbjudningen till förbundsrådet svarade detta den 24 Aug. bifallande[5]), och konferensens beslut delgafs Lachat genom en skrifvelse af den 8 Sept. 1870 från regeringen i Solothurn.

---

1) G. Z. II s. 126. 2) G. Z. II s. 109 ff. 3) G. Z. II s. 115 ff.
4) G. Z. II s. 120 ff. 5) Fr. I s. 63.

I nämnda skrifvelse underkastas det vatikanska konciliet och dess dekret en grundlig och mångsidig kritik. Med hänseende till konciliets form kan detsamma ej erkännas såsom ett fritt, ekumeniskt koncilium. Ty dess ledamöter fingo ej på förhand kännedom om de förnämsta öfverläggningsämnena; diskussionen var i följd af arbetsordningen icke fri; på många ledamöter utöfvades ett starkt tryck, och de vigtigaste besluten fattades ej med moralisk enstämmighet, med den enstämmighet, som enligt gammalkyrklig föreskrift derför fordras. Hvad beträffar beslutens innehåll, kan särskildt ofelbarhetsdogmen ej erkännas, emedan den icke eger sin grund i den Heliga Skrift och är stridande mot den kyrkliga traditionen och den hittills befintliga katolska religionen, hvarförutom äfven den autokratiska princip, som i denna dogm fått ett uttryck, enligt republikansk uppfattning måste förkastas. De vatikanska besluten beröra ej blott trossatser utan innehålla äfven en mängd bestämmelser, hvilka, bortsedt från att de verka hindrande på det vetenskapliga framåtskridandet, äro i högsta grad farliga för den konfessionella freden och ingripa i staternas, församlingarnas och de enskildes borgerliga och rättsliga förhållanden. Den kompetens, som konciliets majoritet vid afgörandet af ofelbarhetsläran tillagt sig, bestrides också afgjordt, ty dessa biskopar ega ingen som helst rätt att uppgifva eller på en enskild kyrklig myndighet öfverlåta ett enda af episkopatets apostoliska prerogativ. Då de nu så gjort, hafva de dermed ur den katolska kyrkans författning och organisation afsöndrat koncilierna, denna representativt demokratiska institution, som omedelbart införts af apostlarne sjelfva och allt ifrån deras tid fortbestått.

Såsom stöd för de i kritiken uttalade åsigterna åberopas »de lika mycket för vetenskaplighet som katolicitet utmärkta prelater», som bildade minoriteten vid konciliet, på hvilkas sida diocesanständerna obetingadt ställa sig[1]).

---

1) D. k. L. s. 29 ff. Texten visar, hvilken uppfattning af och ställning till de vatikanska dekreten de schweiziska statsmyndigheterna intagit. Bekant är, huru Bismarck i denna sak uppträdt, mindre deremot hvilka åsigter W. E. Gladstone uttalat, en man icke utan betydliga teologiska kunskaper och säkerligen en god kännare af statsmannakonsten. I en ströskrift »The Vatican Decrees in their bearing on Civil Allegiance», London 1874, uppträder han med skärpa mot nämnda dekret, liksom mot Syllabus, framhållande isynnerhet dessas farliga beskaffenhet med hänseende till katolikernas undersåtliga lydnad, dervid han ock förebrår den romerska kyrkan att hafva förkastat gam-

Härmed hade diocesanregeringarna klart och bestämdt intagit sin position: ofelbarhetsdogmen hvarken erkännes eller får inom kantonerna publiceras eller genomföras. Men Lachat, lika fast besluten att genomföra de vatikanska dekreten, lät det oaktadt och dessutom dels i trots af vägradt placet, dels mot offentlig protest från enskilda regeringar, ej blott genom ett fastemandat af den 6 Febr. 1871 formligen och officielt kungöra dogmen på ett sätt, som tydligt ådagalade, att den skulle vara bindande för stiftets befolkning[1]), utan han sökte ock praktiskt tillämpa den genom exkommunikationen af Egli och Gschwind, hvarom är taladt i det föregående.

Dessa tilltag, i all synnerhet exkommunikationen af Gschwind, uppväckte såväl folkets som regeringarnas lifliga förtrytelse. Regeringen i Solothurn uppträdde, såsom kändt är, till Gschwinds skydd, och diocesanständerna funno nu tiden vara inne att vidtaga kraftigare åtgärder mot den trotsige biskopen.

Fem af dem, Solothurn, Bern, Aargau, Thurgau och Basellandet sammanträdde derföre till konferens i Solothurn den 19 Nov. 1872, der de beslöto aflåtandet af ett slags ultimatum till honom af följande innehåll.

---

mal historia och modern tanke, polerat upp sina rostiga vapen och förvärrat katolikernas andliga träldom. Denna Gladstone's skrift framkallade en mängd motskrifter, den märkligaste bland dem otvifvelaktigt, och denna rätt vidlyftig, »A Letter addressed to His Grace the Duke of Norfolk on occasion of Mr. Gladstone's recent expostulation» af John Henry Newman D. D., London 1875. Denna skrift, författad med en talang och lärdom, sådan man kan vänta sig hos denne man, söker naturligen att vederlägga Gladstone under framhållande af, att Bismarck och andra statsmän stödja sin opposition mot Pius IX på politiska grunder, under det att gammalkatolikerna stödja den på teologiska. I ett svar till sina antagonister, »Vaticanism: an answer to reproofs and replies», London 1875, upprätthåller emellertid Gladstone sina uttalade åsigter, förfäktande dem med mycken skicklighet. — Bland den mängd arbeten, hvilka publicerats i dessa frågor, må här ock särskildt nämnas »Le Catholicisme et l'instruction publique» af J. Tissot, ancien doyen de la faculté des lettres de Dijon, Paris 1879, s. 353 ff. Boken är skrifven med sakkännedom och vanlig fransk esprit men icke utan en viss elakhet.

1) G. Z. II s. 121 ff. Denna åtgärd af Lachat var så mycket mera opåkallad, som kardinalsekreteraren Antonelli i en skrifvelse af den 11 Aug. 1870 till nuntien i Brüssel meddelat, att någon vidare publikation af koncilsbesluten af den 18 Juli ej vore behöflig. Fr. I s. 53 och 625 ff.

Det vatikanska dekretet om påfvens ofelbarhet erkännes icke, och någon rättskraft tillerkännes det ingalunda. Biskopen förnekas rättigheten och förbjudes att »censurera» prester derföre, att de uppträda mot ofelbarhetsdogmen, äfvensom att, utan de kantonala myndigheternas medverkan, afsätta kyrkoherdar inom stiftet. Biskopen förständigas att inom 14 dagar efter delfåendet inför regeringen i Solothurn såsom diocesankonferensens ställföreträdare svara för sitt i de beslutet åtföljande motiven närmare angifna förhållande samt att inom samma tid ovilkorligt återtaga exkommunikationen och afsättningen af Egli och Gschwind. Biskopen anmodas slutligen eftertryckligen att afskeda kansleren Düret från embetet. — Derjemte innehåller beslutet, att konferensen efter den angifna tidens utgång åter skall samlas för fattandet af vidare beslut, och att samtliga ständerna derför skola inkallas.

Såsom synes, representerades i denna konferens icke regeringarna i Zug och Luzern, men hade de begärt att få protokollet sig tillsändt[1]).

Emot beslutet, som i dekretform tillställdes Lachat, inlade den påflige nuntien i Luzern en protest[2]), och Lachat sjelf afgaf derpå ett svar af den 16 Dec. 1872, riktadt till de 5 diocesanständerna. Denna svarsskrifvelse, som till formen är ohöfvisk, nästan hånande, tillbakavisar med stor bestämdhet konferensens uppträdande.

Biskopen anmärker till en början, att han endast vill beröra några af de vigtigaste anklagelsepunkterna. Ofelbarhetsdogmen angår blott kyrkoläran, ej kyrkans yttre författning, ej heller stiftets rättsförhållanden. Den ändrar ej, lika litet som vatikanska dekreten i allmänhet, på ringaste sätt biskopens förhållande vare sig till diocesanregeringarna eller till Rom och de troende, hvarföre det är obegripligt, huru ständerna kunnat till behandling upptaga en sådan fråga. Statens reglering af rena trossatser kan biskopen aldrig erkänna, liksom ej heller dess intrång på hans apostoliska läroembete såsom bestående rätt. Han har alltid troget fullgjort sina skyldigheter mot staten och dess lagar och fordrar derföre att oantastad få utöfva sina rättigheter och öfverlemna dem oförkränkta åt efterträdaren. Biskopen har enligt katolska kyrkans författning, ensam rätt att censurera och afsätta prester, och kan exkommunikationen af Egli och Gschwind återtagas endast af den

1) Fr. II s. 172 ff. 2) Fr. II s. 24.

heliga stolen, hvarvid han sjelf är beredd att vara deras medlare, såvida de med uppriktig bot och bättring afstå från sina svåra villfarelser. Düret aflönas icke af regeringarna och är icke af dem beroende; han är biskopens medhjelpare och bibehålles såsom sådan. Någon ansvarsskyldighet inför konferensens skrank kan Lachat så mycket mindre erkänna, som konferensen skulle på en gång blifva åklagare och domare[1]).

Vi hafva här i korthet redogjort för Lachats rätt långa svarsskrifvelse, enär han i den klart uttalat sin uppfattning af ofelbarhetsdogmen och sin ställning som biskop, och samma uppfattning vidhåller han i flera andra officiella skrifvelser, hvilka han senare till olika myndigheter inlemnar.

Detta svar föranledde de fem diocesanständerna — de två öfriga voro icke ens inkallade[2]) — samlade i Solothurn, att den 29 Jan. 1873 fatta ett afgörande beslut. Detta föregås af en motivering, hvari ständerna dels närmare utveckla alla anklagelsepunkterna mot biskopen, dels till pröfning upptaga frågan, huruvida de ega befogenhet att skilja honom från embetet. Bland anklagelserna anföra vi blott deras påstående, att Lachat, glömsk af att ständerna medgifvit hans val, och att han till dem aflagt sin ed, nu söker genomföra den för samhället så förderfliga ofelbarhetsdogmen. Kompetensfrågan besvara ständerna obetingadt jakande af flera skäl, särskildt det, att kantonerna vid stiftets reorganisation uttryckligen förbehållit sig sina höghetsrättigheter och att biskopen såsom »landsbiskop», d. v. s. biskop öfver en af staten erkänd kyrka måste under vissa förutsättningar kunna afsättas.

Beslutet var enhälligt, och äro dess vigtigaste punkter följande.

Det medgifvande, på grund af hvilket Eugenius Lachat kommit i besittning af den baselska biskopsstolen, återtages, och är han således från embetet skild, och förbjudes honom att vidare utöfva några biskopliga funktioner inom vederbörande kantoner. Domkapitlet anmodas att inom 14 dagar efter delfåendet utse en för kantonerna behaglig »stiftsföreståndare ad interim» [3]).

Samma dag, den 29 Jan., utfärdar konferensen till sina kantoners katolska befolkning en proklamation med tillkännagifvande af beslutet och anledningarna dertill[4]).

---

1) Fr. II s. 173 ff. 2) G. Z. II s. 162. 3) Fr. II s. 179 ff.
4) Fr. II s. 183 ff.

Nämnda beslut godkändes under de närmast följande månaderna af de fem kantonernas högsta statsmyndigheter, stora råden[1]), hvarjemte regeringarna uppfordrade det katolska presterskapet att afbryta all embetsförbindelse med den afsatte biskopen[2]).

Lachat fick härunder röna flera bevis på deltagande — från prester, det preussiska och holländska episkopatet, påfven[3]) — och de mot honom vidtagna åtgärderna möttes af ett mångsidigt och delvis mycket ihärdigt motstånd.

Så afgafs protest mot beslutet af de två öfriga stiftskantonerna, Luzern och Zug, hvilka för sin del fortfarande erkände Lachat som sin biskop, hvarefter denne tog sitt säte i Luzern[4])

Det katolska presterskapet uppträdde inom flera kantoner till sin biskops försvar. Så ej allenast afgifver större delen af presterna i Solothurn en gemensam, bestämd protest af den 18 Febr. 1873[5]) utan uppläsa de äfven Lachats herdebref för fastan[6]) nämnda år med den påföljd, att flera af dem belades med böter och åtskilliga trupper måste mobiliseras[7]). Dylika protester afgåfvos äfven af presterskapet i Aargau och Bern, den förra hållen i en rätt moderat ton[8]), den senare ytterst våldsam och med synnerligen vigtiga följder, såsom vi snart få se.

I en skrifvelse af den 5 Febr., foglig i form och späckad med hänvisning till olika kyrkorättslärde, afvisar domkapitlet begäran om utseende af en »stiftsföreståndare ad interim» under förklaring,

1) Godkännandet gafs i Basel-landet den 3 Febr., i Thurgau den 19 Febr., i Solothurn den 21 Mars, i Bern den 26 Mars och i Aargau den 28 Maj. G. Z. II s. 137.

2) Fr. II s. 26.

3) Fr. II s. 30 ff. I påfvens trösteskrifvelse, som är daterad den 16 Febr. 1873, heter det, att Lachats strid är en »kamp mot mörkrets makter». Det behöfver knappast sägas, att Lachat mottager uppmuntran från sina embetsbröder i Schweiz. En sådan, och denna af Dec. 1872 och undertecknad af samtliga biskopar i Schweiz, är skriften »Die Verfolgung der kath. Kirche im Bisthum Basel», Solothurn 1872.

4) Luzerns protest är af den 27 Mars 1873, Zugs af den 28 Mars 1873. G. Z. II s. 137.

5) Fr. II s. 185 ff.

6) Fastemandatet är dagtecknadt den 15 Febr. 1873. Fr. II s. 187 ff.

7) Fr. II s. 27 ff.

8) Fr. II s. 32 ff. Datum för denna protest finnes icke angifven, men synes den af sammanhanget å anförda ställe höra till förra delen af Maj.

att Lachat fortfarande vore allena rättmätig biskop af Basel, enär biskopar endast af påfven kunde afsättas [1]).

Hvad Lachat sjelf beträffar, uppträdde han mot konferensbeslutet både med protester och med formliga besvär. Så riktar han den 4 Febr. en protest till diocesanständerna [2]) och den 22 i samma månad en annan, mycket vidlyftig, till stora rådet i Bern [3]), men redan före sistnämnda dag hade han hos förbundsrådet öfverklagat konferensens beslut.

I besvärsinlagan, daterad den 8 Febr., dels bestrider han diocesanständernas kompetens, dels söker han göra gällande, att besluten stå i strid med flera lagar och författningar [4]), hvarjemte han i en ytterligare inlaga af den 7 April kompletterar den förra och framlägger nya grunder för konferensbeslutens ogiltighet [5]).

Lachats besvär understödjas af en mängd till förbundsrådet inkomna besvärsskrifter och instämmande förklaringar från såväl katolska myndigheter som enskilda, från kyrkoråd, folkförsamlingar, katolikföreningar m. fl., samt dessutom af en tryckt broschyr från de schweiziska biskoparne [6]).

Genom beslut af den 13 Jan. 1874 afvisade emellertid förbundsrådet samtliga mot konferensens beslut riktade besvär [7]).

Häremot vädjade endast advokaten *J. Amiet* till förbundsförsamlingen, edsförbundets högsta myndighet, men faststälde denna den 19 Mars 1875 med stor pluralitet förbundsrådets beslut eller utslag [8]). Härmed var Lachats afsättning definitivt afgjord, och i och med detsamma biskopsstiftet Basel faktiskt upplöst.

---

1) Fr. II s. 203 ff. 2) G. Z. II s. 139. 3) Fr. II s. 253 ff.
4) Fr. II s. 207 ff. 5) G. Z. II s. 141 ff. 6) G. Z. II s. 143 ff.
7) G. Z. II s, 165 ff.

8) G. Z. II s. 166 ff. Det är naturligt, att de i texten nämnda besluten af såväl förbundsrådet som förbundsförsamlingen äro fattade efter den noggrannaste undersökning i saken. Denna undersökning är återgifven, för så vidt förbundsrådet angår, uti en »Bericht des politischen Departements» och med hänseende till förbundsförsamlingen uti »Berichte» af nationalrådets och ständerrådets komiteer, dels majoritetens, dels minoritetens. Dessa dokument och äfven öfriga af vigt såsom »Bericht der bernishen Kirchendirektion» finnas i sin helhet eller i vidlyftiga utdrag återgifna af G. Z.. och beteckna de i noterna angifna sidorna naturligen motsvarande dokument hos G. Z. men icke sidorna i de separat tryckta dokumenten. De äro, i förening eller hvar för sig, af det värde, att de förtjena studeras af hvar och en, som vill bilda sig ett sjelfständigt omdöme i dessa tvistefrågor.

Den häftiga kyrkopolitiska konflikten hade således slutats med fullständig brytning, och något annat var ej heller att vänta till följe af de hvarandra alldeles motsatta åsigter och intressen, som dervid bestämde de båda parterna.

Å ena sidan håller man före, att ofelbarhetsdogmen är absolut oförenlig med statens höghetsrätt i kyrkliga frågor, farlig för den politiska ordningen, kränkande för tros- oah samvetsfriheten samt förändrar såväl biskopens rättsställning som hela kyrkoförfattningen. Afsättningen af en biskop är en ren akt af statshöghet, berör icke den katolska tron och kränker således icke trosfriheten. Och enär ständerna hafva placet vid biskopsembetets tillsättande, måste de naturligen också ega befogenhet att återtaga detsamma, ifall innehafvaren brister i uppfyllandet af sina skyldigheter mot staten. Ja, man går ända derhän att för staten vindicera rättigheten att, äfven om den icke hade någon medverkanderätt vid biskopsvalet eller ens gjort något förbehåll vid konkordatets ingående, ändock förklara en biskopsstol ledig, då statens intressen äro i fara och fordra en dylik åtgärd.

Från motsatta sidan åter göres gällande, att ofelbarhetsdogmen uttryckligen inskränker den påfliga afgöranderätten till tros- och sedelärans område och på intet sätt berör staten eller ändrar biskopens förhållande till denna; att exkommunikationen af en katolsk prest alldeles icke angår protestanterna, och ändock uppträda fyra protestantiska kantoner till Solothurns understöd vid försvaret af en sådan. I fördragen vid stiftets upprättande hafva ständerna förpligtat sig att erkänna en biskop i katolska kyrkans mening, men enligt denna äro biskoparne apostlarnes rättmätige efterträdare, erhålla genom invigningen biskoplig värdighet och embetsbefogenhet för alltid samt af påfven stiftet och kunna endast af honom afsättas. Afsättningen af Lachat är derföre en våldshandling utan all rättslig grund och innebär en kränkning af den katolska trosläran och kyrkobegreppet, ett förgripande på kyrkans eget väsende. Ja, de längst gående anspråken på denna sida erkänna ytterst ingen annan gräns för kyrkan än den, som hon sjelf behagar utstaka.

Båda parterna förfäkta sin sak med uppbjudande af alla de medel, som vetenskap, fyndighet, ihärdighet, delvis äfven fanatismen och den fysiska styrkan erbjuda. Lachat förlorade, såsom vi sett, visserligen sin sak och dermed också den romerska kyrkan sin, men denna senare icke utan hopp att en gång gå segrande ur striden.

Inom kantonen *Bern* särskildt är emellertid den kyrkopolitiska konflikten icke löst med Lachats afsättning utan fortsättes der med nästan hela presterskapet inom kantonen och med en stor del af dess katolska befolkning. Den föres här med en sådan skärpa och bitterhet, att motsvarighet dertill knappast gifves annorstädes.

Anledningen till och arten af denna strid är följande.

För att bringa konferensbesluten af den 29 Jan. 1873 till utförande lät regeringen i en rundskrifvelse af den 1 Febr. uppfordra presterna att genast afbryta all embetsförbindelse med Lachat. I stället för att ställa sig detta påbud till efterrättelse utfärdade 97 andlige i Berner-Jura samma månad en protestskrifvelse, hvari de på ett groft och ytterst energiskt sätt afvisade regeringens uppmaning under förklaring, att de framdeles som hittills skulle mottaga alla befallningar från Lachat, sin rättmätige biskop, och bringa dem till församlingarnas kännedom.

I följd häraf lät regeringen den 18 Mars 1873 ställa samtliga, i aktiv kyrkotjenst varande undertecknare af protesten — 69 till antalet — till ansvar inför appellations- och kassationsdomstolen i Bern med yrkande om deras afsättning och suspenderade dem samtidigt[1]). Dom i målet föll den 15 Sept. 1873 med påföljd, att samtliga de åtalade afsattes och förklarades ej kunna till pastorer återväljas, innan de återkallat sin protest Besvär mot domen anfördes hos förbundsrådet men afvisades[2]).

Under tiden sökte regeringen på egen hand provisoriskt ordna de kyrkliga förhållandena: den inskränkte genom sammanslagning de katolska församlingarnas antal, tillsatte sjelf prester o. s. v.[3]). Men detta förorsakade flera svårigheter och olägenheter. Kostnaderna voro oerhördt stora, och de nya presterna, som måste tagas från utlandet, företrädesvis Frankrike, voro delvis högst olämpliga. Dertill kom, att de gamla presterna genom sina stämplingar uppretade en stor del af befolkningen mot regeringen, ja, enskilda delar af Berner-Jura måste åtskilliga gånger militäriskt besättas. Tillståndet inom kantonen vid denna tid skildras af kyrkodirektionen sjelf såsom »ett tillstånd af social, religiös och politisk desorganisation»[4]).

---

1) G. Z. I s. 267 ff. 2) G. Z. I s. 273.

3) Berniska regeringens provisoriska anordningar efter presternas suspension äro af 20 Mars, 2 April, 28 April, 6 Okt. och 3 (6?) Dec. G. Z. I s. 270 ff.

4) G. Z. I s. 279 ff.

För att göra ett slut på det provisoriska tillståndet utfärdades härefter åtskilliga lagar och förordningar, först och främst *»lag om kyrkoväsendets organisation»*, antagen genom allmän folkomröstning den 18 Jan. 1874, samt för öfrigt fyra dekret rörande den katolska landskyrkan och den katolska kulten och afsedda att bringa den nämnda hufvudlagens principer till närmare utförande[1]).

Hufvudlagen, hvilken skarpt betonar statens öfverhöghet i förhållande till kyrkan och lekmännens rätt till deltagande i de kyrkliga angelägenheternas ordnande, erkänner två landskyrkor, den evangeliskt reformerta och den katolska. Denna lag åtlyddes och begagnades genast af gammalkatolikerna, men mötte, enär påfven förkastade densamma[2]), det ihärdigaste motstånd från de romerskt sinnade, hvilka, fast utan resultat, öfverklagade densamma hos förbundsrådet. Följden häraf blef, att de förre kommo att utgöra den af staten erkända katolska landskyrkan med dess privilegier och förmåner. De bildade verkliga kyrkoförsamlingar, valde pastorer, kommo ensamma i besittning af hela kyrkoförmögenheten och fingo uppbära statens anslag för kultusändamål. De romerske katolikerna åter blefvo ett blott privat kyrkosamfund, en frikyrka.

De fyra nyss omtalade dekreten voro:

1) Dekretet om den nya indelningen af de katolska församlingarna i Jura af den 9 April 1874.

2) Dekretet rörande upprättandet och organisationen af en katolsk teologisk fakultet vid universitetet i Bern af den 29 Juli 1874.

3) Dekretet om de andliges aflöning af den 2 Dec. 1874.

4) Dekretet rörande organisation af den katolska synoden af den 2 Dec. 1774.

1) G. Z. s. 280 ff.

2) Genom en bulla af den 21 Nov. 1873, ställd till hela katoliciteten, förklaras de i kantonerna Genève, Solothurn, Bern, Basel-landet, Aargau och Thurgau utgifna lagar, som föreskrifva pastorers val genom församlingarna för schismatiska. Enligt bullan äro dessa lagar förkastade och fördömda för evigt, *perpetuo*. Förkastelsen och fördömelsen, uttalade af den ofelbare Pius IX, har dennes efterträdare, äfven han ofelbar, återtagit, dock med undantag för Genève. Pius IX — Johann Maria Mastai-Ferretti från Sinigallia — var född d. 13 Maj 1792, blef påfve 1846 och dog d. 7 Febr. 1878. Efterträdaren, Leo XIII — Joachim Pecci — är född d. 2 Mars 1810, prestvigdes 1837, blef 1846 biskop af Perugia och 1853 kardinal, valdes d. 20 Febr. 1878, till påfve och kröntes den 3 påföljande Mars. Herzog S. H. s. 240 ff. och 121.

För att dessutom tilltäppa sjelfva källan för agitationerna och oroligheterna, som i Jura blefvo allt betänkligare, samt skapa lugn och konfessionell fred, beslöt regeringen provisoriskt den 30 Jan. 1874, att samtliga prester, som undertecknat protesten i Febr. föregående år, ofördröjligen skulle lemna Jura, såvida de icke uttryckligen förklarade sig vilja underkasta sig statsordningen, statens lagar och myndigheternas förfoganden. Ingen af presterna underkastade sig, utan begåfvo de sig till största delen öfver till de franska gränsorterna, hvarifrån de fortforo att fanatisera den katolska befolkningen i Bern. Dessutom besvärade de sig öfver utvisningen hos förbundsrådet, något som ledde till lifliga tvister mellan regeringen i Bern och förbundsmyndigheterna. Slutresultatet häraf vardt, att regeringen, efter åläggande af förbundsförsamlingen, återtog exildekretet den 6 Nov. 1875[1]. Den kunde göra detta med så mycket större trygghet, som en ny »*lag rörande störandet af den religiösa freden*» den 31 Okt. samma år antagits genom allmän folkomröstning[2]. Denna lag innehåller de nödiga bestämmelserna till skydd för den religiösa och borgerliga friheten och medgifver för öfrigt en förändrad ställning för den romerska kyrkan, i det möjlighet af biskoplig jurisdiktion och förvaltning t. o. m. af en utländsk biskop der är medgifven[3].

De utvisade presterna kunde nu återvända, men enigheten mellan staten och de romerske katolikerna är för visso ej återstäld med den nya lagens utfärdande. Ett par af dess bestämmelser voro i synnerhet förhatliga för de romerske, och då vidare regeringen tolkade lagen på det sätt, att de prester, som protesterat, ej kunde få utöfva kultusförrättningar, ej ens privata, utan uttrycklig underkastelse, anfördes besvär hos förbundsrådet af katolska såväl lekmän som prester. Förbundsrådet afvisade besvären men gaf klagandena så till vida rätt, att regeringens tolkning underkändes. Följden häraf blef, att Jura-presterna ostentativt återtogo utöfningen af sina funktioner i hela deras utsträckning[4]. Derjemte nykonstituerade sig de romerskt katolska samfunden inom kantonen genom särskilda urkunder, hvari de å ena sidan uttryckligen förklara sig tillhöra den »romerskt apostoliska, katolska religionen, i spetsen för hvilken stå den suveräne påfven och de enligt kanoniska lagar valda, med den heliga stolen i förbindelse

1) G. Z. I s. 294 ff. 2) G. Z. I s. 311. 3) G. Z. I s. 350.
4) G. Z. I s. 311 ff.

stående biskopar och prester», och å andra sidan, att de äro »oafhängiga katolska församlingar, fria från den genom kyrkolagen organiserade nya religionen hos de s. k. gammalkatolikerna [1]). Men romerska kyrkan förblef fortfarande en frikyrka, och de upprepade framställningar den gjorde om att blifva erkänd såsom offentlig korporation för att dymedelst kunna förvärfva immobilier afslogos af regeringen [2]).

Vid lagens tillämpning förekommo för öfrigt flera tvister [3]), och konflikten fortfar ända till 1878, då en afgörande vändpunkt inträder. Detta beror på två omständigheter: den nye påfven tillåter de romerska katolikerna att erkänna den kyrkliga lagen af den 18 Jan. 1874, och stora rådet tattar den 12 Sept. 1878 ett beslut, hvarigenom de afsatta presterna amnestieras oeh förklaras åter valbara [4]). Hvilka ödesdigra följder denna vändning hade för gammalkatolikerna inom kantonen, få vi annorstädes tillfälle att se.

Den senast behandlade konflikten har, såsom det synes, ländt gammalkatolikerna inom kantonen till fromma [5]), i det de derigenom intagit ställningen af en landskyrka, och har denna medgifvits inträda såsom integrerande del i den schweiziska kristkatolska kyrkan, på samma gång regeringen erkände den sistnämnda och dess biskop.

Hvad åter angår stiftet Lausanne-Freiburg eller Lausanne-Genève, som det äfven kallas, förekommer den kyrko-politiska konflikten egentligen blott i kantonen *Genève* och är till ursprung, gång och följder i allt väsentligt lik den i Bern. Dess första orsak är att söka i Genèves stiftsförhållanden. Före reformationen ett uråldrigt berömdt biskopsdöme, hade Genève 1819 förenats med stiftet Lausanne [6]). Men redan från början af detta århundrade umgicks

1) G. Z. I s. 351. 2) G. Z. I s. 322. 3) G. Z. I s. 322.

4) H. G. s. 88 och 336. Jfr Herzog S. H. s. 241 ff.

5) Den kristkatolska kyrkan inom Bern visar vid denna tid ett mycket blomstrande tillstånd. Den har nu sin största utbredning: år 1876 ej mindre än 33 församlingar och 1 förening med 22,600 själar, och utmärker sig äfven för stor lifaktighet och reformifver. Så beslöt den kantonala synoden, samlad i Pruntrut, den 14 Okt. 1875 upphäfvandet af coelibatstvånget och öronbiktens lämpande efter den enskildes godtfinnande, redan innan nationalsynoden derom beslutat.

6) Detta skedde genom ett påfligt breve af den 30 Sept. 1819, hvilket af representanternas råd i Genève antogs den 1 påföljande Nov. G. Z. II s. IV ff.

romerska kurian med planen att åter upprätta det gamla stiftet Genève, och då den ej öppet kunde nå detta mål, sökte den nå det så småningom och på omvägar. Derföre utnämner påfven på egen hand den 22 Sept. 1864 *Caspar Mermillod* till hjelpbiskop eller generalvikarie af Genève, en åtgärd, som visserligen godkändes af kantonsregeringen men på det uttryckliga vilkor, att Mermillod vid utöfningen af sin nya värdighet endast handlade såsom biskopens af Freiburg ställföreträdare. Mermillod, då biskop af Hebron i. p. i. och kyrkoherde i staden Genève, var en kurians bortskämde gunstling, i hög grad ärelysten och synnerligen nitisk för den romerska propagandan [1]).

Lugnet förblef emellertid ostördt, ända till dess de vatikanska dekreten kommo och här liksom annorstädes uppväckte oro och rörelse. I Genève hade de bland annat till påföljd, att det radikala partiet kom till makten. Den nya regeringen meddelade nu biskopen af Lausanne den 7 Okt. 1871, att generalvikarien ej kunde för framtiden af staten erkännas, såvida ej biskopen afgåfve en uttrycklig förklaring, det generalvikarien funktionerade i biskopens, den ende chefens för stiftet Lausanne-Genève, namn och på hans ansvar. Då biskopen, åberopande sig på påfvens omedelbara utnämning, vägrade afgifva en sådan förklaring, vände sig regeringen direkt till Mermillod och uppfordrade honom den 30 Aug. 1872 att inom kantonen afhålla sig från utöfningen af alla biskopliga funktioner. Då Mermillod härtill nekade, ej blott förbjöds honom uttryckligen den 30 påföljande Sept. denna utöfning, utan återtog regeringen äfven sitt godkännande af honom såsom kyrkoherde i Genève. Häremot uppträdde då dels kantonens katolska presterskap, som förklarade sig ej vilja underkasta sig dessa statens åtgärder, dels påfven, som gjorde slag i saken genom att i ett breve af den 16 Jan. 1873 upprätta ett biskopsstift Genève och till apostolisk vikarie för detsamma utse Mermillod [2]).

Nästan samtidigt, under samma månad, som den baselska diocesankonferensen afsätter sin biskop, tillsätter således påfven här

G. Z. I s. 81 ff En uppgift hos G. Z. I s. 647, att inkorporationen åvägabragts genom en öfverenskommelse mellan kantonen Genève och biskopen af Lausanne-Freiburg, finnes icke bekräftad af dokumenten. — Våra citat för konflikten i Genève, för så vidt de gälla officiella dokument, hänföra sig till de angifna sidorna hos G. Z., der de äro fullständigt aftryckta.

1) G. Z. I s. 647 f.

2) G. Z. I s. 88 ff. och 648.

ett slags sådan, och liksom i förra fallet ett stift spränges af staten, sönderstyckar påfven det andra.

Förbundsrådet förklarade emellertid den 11 Febr. den påfliga anordningen ogiltig och utvisade sex dagar senare Mermillod ur Schweiz, då han ej ville nedlägga sitt embete [1]. Öfver utvisningen klagade såväl Mermillod sjelf som ett antal lekmän och prester hos förbundsförsamlingen, men gillade denna den 26 och 30 Juli 1873 utvisningsbeslutet [2]. Påfvens tillvägagående har i öfrigt till följd, att förbundsrådet den 12 Dec. 1873 afbryter all diplomatisk förbindelse med nuntien i Luzern, som den 12 Febr. 1874 afreser [3].

Samtidigt med och i följd af denna konflikt liksom äfven i följd af de vatikanska dekreten utfärda kantonsmyndigheterna flera kyrkliga lagar, genom hvilka såväl den katolska som den reformerta landskyrkans organisation bestämmes, och hela den yttre kulten regleras. I det hela hafva dessa lagar karakteren af kamplagar och äro vanligen utfärdade på grund af särskilda tilldragelser, i hvilka staten såg ett störande af den allmänna ordningen och ett trots mot sin myndighet [4]. Det starkast möjliga värn mot ultramontanismen var det ögonmärke, som härvid ständigt ledde kantonens statsmän, bland hvilka isynnerhet den inflytelserike och energiske *Carteret* utmärkte sig. Såväl vid utfärdandet som vid tillämpningen af de nämnda lagarne förfor regeringen med en så jernhård konseqvens och en så oböjlig fasthet, att den mötte motstånd t. o. m. af liberala katoliker. Så afgingo Hyacinthe Loyson och Hurtault från sina officiella presterliga befattningar, enär de ansågo, att kyrkan kommit i allt för stort beroende af staten [5].

Hufvudsakliga motståndet mot lagarne utgick naturligen från det ultramontana partiet och tog sig uttryck i protester, besvär och äfven upproriska handlingar. Men regeringen ryggade ej tillbaka för de mest energiska mått och steg för att värja statens suveränitet mot de ultramontanes stämplingar och utmaningar. Uppstudsiga prester drogos inför domstol, municipala myndigheter afsattes, och stundom måste t. o. m. trupper uppbådas [6].

Den katolska landskyrkan inom kantonen ordnades hufvudsakligen genom författningslagen af den 19 Febr. 1873 och den organiska lagen af den 27 Aug. 1873, hvilka bilda en verklig vänd-

1) G. Z. I s. 98 ff. 2) G. Z. I s. 109 ff. och 102.
3) G. Z. I s. 105 ff. 4) G. Z. I s. 651.
5) H. G. s. 92 och 338. 6) G. Z. I s. 649 ff.

punkt i kantonens kyrkliga förhållanden [1]). Af dessa lagar innehåller den förra följande vigtiga bestämmelser: presterna väljas af församlingarna, och dessa senare utgöra delar af ett schweiziskt biskopsstift under en biskop, erkänd af staten men ej boende inom kantonen. Den andra lagen utför i detalj de allmänna grundsatserna i den förra. De romerskt sinnade församlingarna vägrade emellertid att underkasta sig dessa lagar, hvaremot gammalkatolikerna erkände dem, och följden häraf vardt, att i Genève liksom i Bern de sistnämnda kommo att utgöra kantonens katolska landskyrka med dess privilegier, under det de förra bildade religiösa privatföreningar, vilkorligt dock åtnjutande vissa ekonomiska förmåner [2]).

Den yttre kulten är bestämd genom en lag af den 28 Aug 1875, hvilken vid straff af böter och fängelse ej blott förbjuder alla offentliga kyrkliga processioner och ceremonier utan äfven bärandet af prest- och ordensdrägter å allmän väg, hvarigenom den visar sig vara riktad hufvudsakligen mot de romerske andlige [3]).

I öfrigt hafva statsmyndigheterna i Genève till sin katolska landskyrka och den schweiziska kristkatolska kyrkan i dess helhet intagit samma ställning som motsvarande myndigheter i kantonen Bern.

Innan vi lemna denna del af den historiska framställningen, bifoga vi dertill några anmärkningar. Den serie af politiskt religiösa konflikter, som nu behandlats, får icke vare sig öfver- eller underskattas med hänseende till dess betydelse för gammalkatolicismen i Schweiz. Onekligt är, att staten genom sin kamp mot den romerska hierarkien kraftigt gagnat den liberalt katolska saken, men oriktigt vore att antaga, det den så gjort af intresse för rörelsen såsom sådan. Ty den har oförnekligen i första rummet, om ej uteslutande, stridt sin egen strid, dervid den naturligen icke försmått utan tvärtom välkomnat gammalkatolikerna såsom bundsförvandter. Ingenting berättigar oss att tro, det reformrörelsen i fråga antingen icke skulle hafva uppkommit eller, en gång uppkommen, dött ut, ifall staten för densamma visat sig likgiltig eller t. o. m. fiendtlig. Den är nemligen till sin uppkomst så befogad och visar så mycket af fromhet och

1) G. Z. I s. 650. 2) Se t. ex. H. G. s. 92.

3) Loi sur le culte extérieur du 28 août 1875, Genève 1875.

allvar, att den otvifvelaktigt af sig sjelf skulle hafva fortlefvat och iklädt sig lämpliga former.

För det stöd gammalkatolikerna erhållit af staten hafva de emellertid blifvit utsatta för mycken och till stor del oförtjent smälek, i första rummet från de romerske. Men detta stöd har icke varit något annat än det, som stått äfven de romerska katolikerna till buds, och gammalkatolikerna hafva aldrig för sig fordrat en privilegierad ställning framför andra. Sådana beskyllningar hafva utgått äfven från protestanter. Dock är detta hos de senare föga berättigadt, särskildt hos de schweiziske, ty i detta land har den protestantiska kyrkan i intet hänseende en mera sjelfständig ställning i förhållande till staten än den kristkatolska, och veterligen finner man icke heller, att protestanterna mera än kristkatolikerna hålla på sitt oberoende af den verldsliga makten [1]).

* * *

Vi hafva följt den katolska reformrörelsen såsom en folkets, de enskildes, sak från dess början ända till antagandet af den kristkatolska kyrkoförfattningen. Vi hafva äfven följt de konflikter mellan stat och kyrka, hvilka förde till upplösningen af tvänne stift och till den afgjordaste anti-romerska, kyrkliga lagstiftning inom två kantoner. Vi gå nu att betrakta den liberala katolicismen i ett nytt skede, nemligen det, under hvilket den antagna kyrkoförfattningen bringas till utförande och kyrkans fullständiga organisation genomföres.

Äfven härunder är det centralkomitén, som till en början har att ordna och leda det hela. Delegeradeförsamlingen af den 21 Sept. 1874 hade nemligen gifvit komitén i uppdrag att vidtaga de åtgärder, som närmast voro af nöden, och såsom sådana angifvit: kyrkoförfattningens meddelande åt förbundsrådet och vederbörande kantonsregeringar; underhandlingar med de sistnämnda rörande deras medverkan vid biskopsvalet, deltagande i biskopens dotation och upprättandet af en gemensam examenskommission för katolska teologie studerande; samt slutligen nödiga mått och steg för författ-

1) Vi tro oss med det sagda hafva åtminstone till en del bemött också en artikel i Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung, 1882 n:r 33, mot gammalkatolicismen, hvilken artikel, för så vidt den syftar på Schweiz, tyckes oss mindre känna fakta och förstå karakteren af denna rörelse.

ningens bringande till utförande, särskildt företagande af valen till nationalsynoden [1]).

Så har komitén utarbetat vissa reglementen att föreläggas synoden och af regeringen i Solothurn utverkat dels godkännande af sjelfva kyrkan, dels ett vilkorligt löfte att erkänna dennas blifvande biskop [2]).

Synoden samlas i Olten den 14 Juni 1875, och som den är den första i sitt slag, meddela vi här några detaljer om densamma. Kallelsen är utfärdad af centralkomitén, hvilken ledt de förberedande anordningarna. Före det egentliga mötet höllos enskilda öfverläggningar, och firades en gemensam gudstjenst i församlingens kyrka, dit synodalmedlemmarne beledsagas af Oltens ungdom högtidsklädd. Här håller församlingens pastor, Herzog, en predikan, hvari han svarar kristkatolikernas motståndare på deras frågor: »hvilka ären I, hvarifrån ären I komna, hvem har sändt och berättigat eder att hålla en katolsk synod och insätta kyrkliga myndigheter?» [3]). Derefter läser pastor Schröter en stilla messa, under hvilken sångföreningen i Olten föredrog Mendelsohns hymn »Hör min bön». Vid gudstjenstens slut begifva sig de församlade till öfverläggningslokalen, en koncertsal, der Brosi öppnar förhandlingarna i centralkomiténs namn, hvarvid han kastar en återblick på reformrörelsens hittills vunna resultat och slutar med en förmaning till ihärdighet och enighet. Närvarande röstberättigade uppgå till 131 — 97 lekmän och 34 andlige — men hvilka kantoner, församlingar eller föreningar, de tillhört, uppgifves icke [4]).

Af de frågor, som här behandlas, åsyfta somliga fulländningen af den kyrkliga organisationen, andra vidtagandet af kyrkliga reformer. Till förra slaget höra:

1) Författningens trädande i kraft, hvilket beslutes på förslag af prof. Friedrich och redaktör *Peter Dietschi.*

2) Godkännandet af följande af centralkomitén förelagda reglementen, hvilka fullständiga sjelfva författningen, nemligen

a) arbetsordning för nationalsynoden,

b) reglemente för synodalrådet och biskopen,

c) ordning för biskopsvalet.

---

1) Verfassung der christkatholischen Kirche der Schweiz (c. h. Verfassung) IV. Uebergangsbestimmungen.

2) Solothurn-regeringens beslut är af den 7 April 1875. G. Z. I s. 389 ff.

3) Herzog S. H. s. 1 ff. 4) Protokoll d. I N. S. s. 1 ff.

3) Val af synodens byrå och synodalrådet, hvarvid Brosi blef ordförande för synoden och Keller för synodalrådet [1]).

Till det senare slaget af frågor höra:

Fyra förslag, väckta af församlingen i Basel, beträffande språk och presterlig drägt vid gudstjenstförrättningarna, botens sakrament och presternas coelibat, hvilka samtliga hänskjutas till synodalrådet för att till nästa synod inkomma med utlåtande och förslag.

Ett likartadt uppdrag gifves synodalrådet med hänseende till följande förslag: utarbetandet af ett *missale* och ett *rituale* på modersmålen, en mindre katekes och ett reglemente angående förandet af kyrkoböcker; upprättandet af en gemensam pröfningskomité för katolska teologie studerande och öfverflyttandet på synodalrådet af de åligganden, som hittills tillkommit understödskommissionen för samma studerande; och slutligen ändamålsenligheten af ett särskildt tidningsorgan för synodalrådet [2]).

I öfrigt väcktes af delegerade från Genève förslag att redan nu skrida till val af biskop, men återtogs detsamma på yrkande af Brosi och Keller [3]).

Många och vigtiga frågor hafva således vid denna synod blifvit behandlade, men protokollet är så knapphändigt, att det inga upplysningar lemnar om debatterna och omröstningarna och äfven föga om de mera framstående personligheterna.

Nästa synod samlas 1876, och under tiden ligger ledningen af kyrkans angelägenheter hos synodalrådet, hvilket nu utöfvar centralkomiténs uppgifter, hvarunder det utverkar förbundsrådets bifall af den 28 April 1876 till upprättandet af det kristkatolska biskopsdömet [4]) och erhåller af regeringen i Aargau et vilkorligt erkännande af den blifvande biskopen [5]).

1) Protokoll d. I N. S. s. 3 ff. 2) Protokoll d. I N. S. s. 4 ff.
3) Protokoll d. I N. S. s. 4. 4) Protokoll d. II N. S. s. 15.

5) Regeringens beslut, som är af den 5 Maj 1876, innehåller hufvudsakligen: föreningar, som vilja sluta sig till den kristkatolska kyrkan, erkännas af staten såsom kyrkliga samfund; kantonen vill ej aktivt medverka vid biskopsvalet, önskar endast erhålla kännedom om detsamma i och för dess godkännande, hvilket godkännande dock blott så länge eger gällande kraft, som biskopen i allo bibehåller sin författningsenliga ställning gentemot de statsfarliga grundsatserna i Syllabus och de vatikanska dekreten och öfver hufvud icke sätter sig upp emot statens rättigheter och lagar; kantonen förklarar sig benägen att medverka vid upprättandet af en för flera kantoner gemensam pröfningskommission för katolska teologie studerande. Protokoll d. II N. S. s. 11.

Nämnda synod hålles i Olten den 7 och 8 Juni och bevistas af 108 lekmän och 54 andlige, representerande församlingar och föreningar i 10 olika kantoner. Ordförande är äfven nu Brosi [1]).

Församlingens vigtigaste handling är valet af kyrkans biskop. Ännu hade likväl icke vederbörande regeringars utlåtande öfver kandidaternas lämplighet inhemtats, men skrider man till valet under förutsättning att efteråt erhålla deras godkännande af den valde. Härvid befinnas 13 andlige vara valbare, och utses bland dem *Herzog*, kristkatolsk pastor och teologie professor i Bern, med 117 röster af 155 giltigt afgifna, under det Schröter erhöll 34. Herzog afböjer emellertid valet under förklarande, att han för platsen saknade nödig kraft och lugn och för öfrigt vore en partiman, och detta oaktadt Keller allvarligen uppmanade honom att icke fegt draga sig undan utan mottaga valet. I följd deraf lemnades H. en betänketid af 24 timmar, hvarefter han, dertill föranledd af bevekande skäl, antager valet och högtidligen proklameras till kyrkans förste biskop. Den vigtiga tilldragelsen firas med afsjungande af *Te Deum* och allmän klockringning samt vexlandet af telegram med trosförvandterna i Genève och Bonn, på hvilket senare ställe en gammalkatolsk synod då hölls; den tillkännagifves för församlingarna påföljande söndag genom klockringning i stiftets alla kyrkor [2]).

Frågan om de fyra Basel-reformerna återupptages till behandling, och framläggas deröfver såväl det ursprungliga förslaget som ett nytt af synodalrådet. Angående bikten och coelibatet hafva synodalrådets förslag följande lydelse och blifva, sedan Basel-delegeradena förklarat sig deri instämma, utan motförslag antagna:

Bikten. »Den först 1215 af den vesterländska fjerde Lateranska synoden införda påbudet att bikta åtminstone en gång om året erkännes icke såsom bindande.

En hvar har att efter samvetsgrann sjelfpröfning afgöra, huruvida för honom begagnandet af botsakramentet före kommunionen är nödvändig eller rådlig.

I stället för de före utdelningen af nattvarden hittills öfliga latinska bönerna (»*Confiteor*» och »*Misereatur*») brukas före en gemensam kommunionsakt en allmän botandakt, bestående i sjelfpröf-

1) Protokoll d. II N. S. s. 3 ff.

2) Protokoll d. II N. S. s. 15 ff. och 35 ff. H. G. s. 68 ff.

ning, syndabekännelse och bön om syndernas förlåtelse (Reuegebet und Lossprechungsgebet)» [1]).

Coelibatet. »Kompetensen för beklädandet af andliga embeten är icke beroende af, huruvida den ifrågavarande presten är gift eller ogift».

Hvad åter angår presterlig drägt vid gudstjenstförrättningarna, upptager synodalrådet Basel-förslaget såsom sitt eget, och beträffande gudstjenstspråket finnes mellan de båda förslagen blott en skilnad i redaktion, dock med ett tillägg i synodalrådets förslag, enligt hvilket synoden tills vidare afstår från ett allmänt införande af landsspråket, enär en sådan reform blott kan uppnås genom en fullständig förändring i liturgien. Rörande de båda punkterna föreslår prof. Hirschwälder, att de jemte utarbetandet af ett *rituale* och ett *missale* på landets språk sammanfattas i ett enda förslag, hvilket, något förändradt af Philippi i Basel-delegeradenas namn och med instämmande af såväl Hirschwälder som synodalrådet, får följande lydelse:

»Synoden erkänner, att också vid firandet af messan bruket af modersmålet är tillåtligt och öfverensstämmer med den kristna forntiden, och medger derföre, der sådant önskas, öfversättning af messbönerna och messångerna på modersmålet. Den uppdrager vidare åt en komité utgifvandet af ett *rituale* och ett *missale* på tyska och franska språken. Denna komité har att underställa nästa synod förslag beträffande de dermed sammanhängande kultusreformerna. Synoden förordar tills vidare, att vid kyrkliga funktioner måtte väljas de enklaste och värdigaste former«.

Detta förslag antages enhälligt af synoden, och insättes i den nämnda komitén Herzog, Michaud, Watterich, Gschwind och d:r *Weibel*. Härmed hafva Basel-reformerna fått sin definitiva lösning, och synodalrådets uppdrag beträffande utarbetandet af ett *rituale* och *missale* har sålunda öfverflyttats på komitén [2]).

Med hänseende till reglementet om förandet af kyrkoböcker hade synodalrådet inkommit med ett förslag, men besluter synoden på yrkande af Weibel att till synodalrådet återförvisa frågan med särskildt åliggande att undersöka, under hvilka vilkor det är andlige medgifvet att på begäran kyrkligt välsigna genom civilt äkten-

1) Jfr. Gebetbuch der christkatholischen Kirche der Schweiz, zweite Auflage, Bern 1884, s. 443 ff.

2) Protokoll d. II N. S. s. 21 ff.

skap förenade makar[1]). Slutligen upphöjer synoden, såsom vi straxt mera i detalj få se, till beslut ett förslag af synodalrådet beträffande understödsväsendet för de katolska teologie studerandena.

Härmed äro de från föregående synod remitterade frågorna afgjorda, men till behandling företagas också åtskilliga helt nya, bland dem följande.

Den vigtigaste är ett förslag af synodalrådet med afseende på den gammalkatolska kyrkans i Tyskland unionssträfvanden. Vid frågans behandling framställer och motiverar Michaud ett annat förslag, hvilket i det väsentliga säger detsamma som synodalrådets men ingår något i historiska och teologiska detaljer, hvarföre Keller anser detsamma mindre lämpligt än det ursprungliga kortare och enklare. I följd häraf föreslår d:r Winkler att hänvisa båda förslagen till en femmannakomité, som följande dag skulle derom inkomma med betänkande, och antages förslaget af synoden. Inom komitén åvägabragtes en kompromiss mellan synodalrådets och Michauds förslag, ur hvilket senare komitén endast uteslöt den satsen, att »synoden erkänner såsom ekumeniskt trossymbolum blott *Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum* i dess autentiska text». Detta förslag blef utan diskussion antaget för att meddelas liktänkande i Tyskland och annorstädes, och är dess ordalydelse följande.

»Den schweiziska kristkatolska kyrkans nationalsynod helsar gammalkatolska kyrkans i Tyskland sträfvanden att åstadkomma en förening med de protestantiska, grekiska och anglikanska kyrkorna såsom ett stort, redan af kristna religionens stiftare förutsagdt, alltså af den gudomliga försynens vilja bestämdt verk, och skall efter förmåga också bidraga till dess främjande och fullbordan. Den erkänner, för att praktiskt och i öfverensstämmelse med den odelade kyrkans principer främja denna förening, såsom kyrkans ende herre blott Jesus Kristus, under hvilken hon i förening med sitt episkopat, presterskap och diakonat sjelfständigt styr sig; såsom ekumeniska, d. ä. allmänna koncilier blott de sju, och äfven dessa blott i deras oförfalskade text, hvilka såsom sådana äro erkända af öster- och vesterlandets odelade kyrka; såsom katolsk moral blott Evangelii moral, sådan denna uppfattas enligt de särskilda kristna kyrkornas allmänna, beständiga och enstämmiga vitnesbörd; såsom katolsk disciplin och liturgi blott disciplinen och liturgien, sådana dessa allmänt firats inom den odelade kyrkan»[2]).

1) Protokoll d. II N. S. s. 27 ff.

2) Protokoll d. II N. S. s. 12 ff. och 20 ff.

Synodalrådet underställer synoden äfven ett förslag beträffande ungdomens religionsundervisning, hvilket innehåller allmänna anvisningar och vägledningar i saken, men som det befans allt för detaljeradt, godkände synoden ett annat förslag af Schröter, nemligen: »Synoden betraktar ungdomens religionsundervisning såsom en angelägenhet af högsta vigt och anmodar synodalrådet att främja densamma med alla till buds stående medel»[1]).

Här förekom också, och det för första gången, frågan om nattvardens begående under båda formerna. Synodalrådet meddelar nemligen, att två pastorer inom kantonen Genève, *Marchand* och *Langlois* sistförflutna julhögtid på sådant sätt utdelat nattvarden och derigenom väckt mycken anstöt, hvarföre det omedelbart anmodat dem att dermed upphöra. Härför hade Marchand sökt rättfärdiga sig med förklaring, att han dertill blifvit nödgad af sina församlingsbor. På förslag af synodalrådet beslutes nu, att Marchands urskuldande skulle tillställas Conseil Supérieur i Genève med anhållan, att detta ville träffa lämpliga åtgärder för återställandet af den störda endrägten inom kyrkan. Härtill bifogar Philippi det förslag, som också godkännes, att komitén för kultusfrågorna måtte, och t. o. m. i första rummet, pröfva denna angelägenhet och till nästa synod deröfver afgifva betänkande[2]).

Samma synod behandlar äfven kyrkans ekonomiska centrala förvaltning och söker, i enlighet med förslag af synodalrådet, i och för den skapa ordning och ett fast underlag. Så antager den ett regulativ för räkenskapsföringen, hvilken skötes af synodalrådets sekreterare och kontrolleras af en komité med skyldighet att deröfver afgifva utlåtande till synodalrådet[3]). För bekommandet af nödiga medel besluter den dels en anhållan om frivilliga bidrag inom kyrkan sjelf och om understöd från vederbörande regeringar, dels och i nödfall en utdebitering på kyrkans särskilda samfund[4]). Likaså godkännes budgeten för året, men är denna, såsom man kan vänta, högst ofullständig, ty den upptager endast 1,900 fr. i utgifter och alls inga inkomster. Såsom ersättning för synodalrådets ledamöter bestämmes utom för resekostnader ett dagtraktamente af 10 fr., hvaremot intet beslut kunde fattas med hänseende till biskopens aflöning, enär regeringarnas uttalanden om dotationen först måste inhemtas[5]).

1) Protokoll d. II N. S. s. 24 ff.
2) Protokoll d. II N. S. s. 28.
3) Protokoll d. II N. S. s. 29 ff.
4) Protokoll d. II N. S. s. 28 ff.
5) Protokoll d. II N. S. s. 30 ff.

Vidare godkänner synoden ett förslag af synodalrådet rörande stipendieväsendet och stipendieförvaltningen för år 1875, enligt hvilket understödsväsendet för kristkatolska teologie studerande hädanefter är synodalrådets sak, men skall förvaltningen af understödsfonden, stipendiernas utdelning och uppsigten öfver stipendiaterna utöfvas af en under nämnda myndighet lydande komité på fem medlemmar, och har dermed den förutvarande komitén upphört. I samband härmed besluter synoden utfärdandet af ett upprop till alla liberala schweizare om insamlingar för dylika studerande. Enligt synodalrådets berättelse utgjordes understödsfondens tillgångar den 31 Dec. 1874, utom en kassabehållning å 718 fr., tre donationer, en på 1,500, en annan på 1,000 och en tredje på 500 fr. Året 1875 uppvisar i frivilliga bidrag 4,493 fr., deraf från kantonen Solothurn 1,740, och i utdelade stipendier 5,890 fr. till 8 studerande, af hvilka två erhålla hvardera 1,680, en 1,100, en 1,050 fr. och de öfriga mindre summor. Under förra delen af år 1876 har fonden mottagit två nya donationer, hvardera uppgående till 500 fr.[1]).

Vid denna synod förekommo ock tolkning af sjelfva författningen, nemligen att diakoner icke *ex officio* äro medlemmar af synoden[2]), liksom antydning om nödiga förändringar i densamma, nemligen beträffande valperioden för synoden[3]). Här var ock fråga om att välja hjelpbiskopar och bestämma deras befogenhet, men ledde detta ej till något resultat[4]); deremot utsåg snart, den 12 Sept., den valde biskopen till sin vikarie prof. Michaud[5]). Slutligen bestämmer synoden sig för att utfärda en allmän proklamation till Schweiz' katolska befolkning, innehållande underrättelse om kyrkans definitiva konstituering och uppmaning att sluta sig till densamma[6]), liksom att åt synodens och synodalrådets protokoll och andra dokument gifva största möjliga spridning — allt detta på både franska och tyska[7]). Vi anmärka ändtligen, att, enligt beslut af synodalrådet, finge för denna synod synodalsuppleanter utses, och att från och med densamma finnas likformiga formulär för valprotokollen[8]), detta sistnämnda i öfverensstämmelse med uttalanden vid näst föregående synod.

1) Protokoll d. II N. S. s. 31 ff. 2) Protokoll d. II N. S. s. 9.
3) Protokoll d. II N. S. s. 36. 4) Protokoll d. II N. S. s. 17.
5) Protokoll d. III N. S. s. 13. G. Z. I s. 286.
6) Protokoll d. II N. S. s. 35 ff. 7) Protokoll d. II N. S. s. 34.
8) Protokoll d. II N. S. s. 11 ff.

Återstår nu, att den valde biskopen varder konsekrerad och af vederbörande regeringar erkänd. Det förra egde rum den 18 påföljande Sept. i Collegiatkyrkan i Rheinfelden, hvarvid biskop Reinkens från Bonn förrättade invigningen i närvaro af ombud för bland andra regeringarna i Bern och Solothurn[1]). Akten var högtidlig och gripande, och mottogs den vigde af närvarande liksom frånvarande kyrkans bekännare med största förtroende och kärlek, ty man visste, såsom Reinkens i invigningstalet också yttrade, att Herzog var utmärkt för lärdom, sedlig renhet och gudsfruktan, liberal och patriotisk, en man, hvilken icke för materiella fördelar mottagit det höga embetet[2]). Samma dag eller den 18 Sept. utfärdar

1) G. Z. II s. 212. G. Z. I s. 286 och 390. Som den kristkatolska kyrkan står i nära förbindelse med den episkopala (protestantiskt biskopliga) kyrkan i Förenta staterna och Herzog konsekrerats af blott en biskop, afgåfvo denna kyrkas biskopar vid en generalkonvention 1880, under det Herzog befann sig derstädes, den förklaring, att de icke ville bestrida giltigheten af en konsekration, förrättad af endast en biskop, men dock uttala som sin öfvertygelse, att biskopskonsekration borde ske i enlighet med föreskrifterna i de nicaenska Canones, d. ä. genom tre biskopar. — Gemeinschaft mit der Angloamerikanischen Kirche. Beobachtungen und Mittheilungen von D:r Edvard Herzog, Bern 1881, s. 21 och 55 ff.

2) H. G. s. 70. Herzog, vid denna tid ett par och trettio år gammal, är Luzern-borgare, har studerat i Tübingen, Freiburg och Bonn, vid sistnämnda universitet under professorerna Reusch och Langen, båda lika utmärkta som föreläsare och vetenskapsmän, blef 1869 teol. professor vid lyceum i Luzern, gick 1872 till Crefeld, der han tjenstgjorde omkring ett halft år, då han blef kyrkoherde i Olten, var kyrkoherde der ännu vid biskopsvalet men sedan 1874 också teol. professor i Bern. Såsom biskop har han ända tills för någon tid sedan äfven förestått kristkatolska församlingen i Bern, alltså samtidigt kyrkoherde, professor och biskop. I sistnämnda egenskap har han flitigt besökt församlingarna i sitt vidsträckta stift, å kyrkans vägnar gjort resor till främmande länder, t. o. m. till Förenta staterna 1880. Han har utomdess hållit flera predikningar vid synoden, utgifvit många herdebref och skrifter, alla mycket lärorika. Herzog är en af de prester, hvilka Rom sökt vinna för ofelbarhetsdogmen ej med »piskan» utan med »sockerbrödet». Också dröjde det rätt länge, innan en verklig exkommunikation mot honom uttalades. Redan 1871 tillfrågades han af kommissarien Winkler, på Lachats uttryckliga befallning, om sin ställning till de vatikanska dekreten och svarade: »jag tror icke och kan icke tro på dem». Likväl ignorerades detta i följd af påtryckning såväl från Luzern-regeringen som från romerska kurian. Herzog utfärdade då efter gammalkatolska kongressen i Köln (22—24 Sept. 1872) en skarp skrifvelse mot vatikanismen och mottog församlingen i Crefeld, men först efter sin installation som pastor i Olten blef han af Lachat exkommunicerad, dock blott under formen af en rundskrifvelse till de schweiziska biskoparne, införd

Herzog sitt första, mycket värdiga herdebref, hvilket handlar om det kristkatolska biskopsembetet [1]).

Emot kyrkosamfundet, hvilket nu med en biskop i spetsen är enligt katolsk uppfattning fullständigt organiseradt, utfärda de schweiziska biskoparne en förklaring under titel »den nya schismen i Schweiz» hvilken publiceras den 4 Nov. och hvari, med de kända romerska bevisen och uttryckssätten, den nya kyrkans berättigande afgjordt bestrides [2]). På nämnda förklaring afgifver Herzog ett skriftligt svar af den 8 Nov., i hvilket han i ett ljungande språk tillbakavisar de mot honom sjelf och hans biskopsstift uttalade förebråelserna och beskyllningarna [3]). Påfven sjelf låter i en bulla af den 6 Dec. 1876, ställd till de schweiziska biskoparne, belägga Herzog och alla dem, som medverkat vid biskopsvalet och biskopsinvigningen, ja, alla hans anhängare och gynnare, med den s. k. stora exkommunikationen och uttalar mot dem sitt anathema [4]). Denna bulla lemnade de tänkande katolikerna i Schweiz rätt likgiltiga [5]) och bemöttes af Herzog med ett vidlyftigt svar, dateradt den 25 Jan. 1877 [6]).

Å andra sidan får den nye biskopen från icke-romerska kyrkosamfund mottaga bevis på deltagande och uppmuntran, så t. ex. synnerligen hjertliga lyckönskningsskrifvelser från biskoparne af Winchester och Lincoln samt från erkebiskopen i Porte au Prince på Haïti, utan att han likväl med dessa biskopar trädt i någon förbindelse. Med gammalkatolikerna i Tyskland och deras biskop står han i intim beröring, utan att från någondera sidan försök till intrång på den andres sjelfständighet göres. Och öfverallt i Schweiz, der kristkatoliker och protestanter lefva jemte hvarandra, råder det

---

i Die Kirchenzeitung. Den sista och fullständiga exkommunikationen med anathema följde efter Herzogs konsekration. Det torde till slut förtjena nämnas, att den skarpsynte Munzinger redan så tidigt som 1872 ansåg Herzog vara en lämplig kandidat för den blifvande biskopsstolen. Se t. ex. D. K. s. 369 ff. och 382.

1) Herzog S. H. s. 53 ff.

2) Herzog S. H. s. 75. Protokoll d. III N. S. s. 27.

3) Herzog S. H. s. 75 ff.

4) Hufvudpunkterna i bullan finnas i tysk text återgifna hos Herzog S. H. s. 92 ff.

5) Protokoll d. III N. S. s. 28. 6) Herzog S. H. s. 92 ff.

hjertligaste och vänskapligaste förhållande dem emellan, så att efter omständigheterna de förre upplåta sina tempel till bruk åt de senare och tvärtom[1]).

Äfvenså visades stort tillmötesgående mot den nye biskopen från statsmyndigheterna i flera kantoner. Det herdebref, som han med anledning af sin konsekration utfärdade, meddelades regeringarna i Aargau, Basel-staden, Basel-landet, Bern, Neuchâtel, Genève, Solothurn och Zürich med begäran om erforderligt placet för dess uppläsande från predikstolarne. Ingen af de nämnda regeringarna gjorde häremot någon invändning, hvarigenom de således ej blott faktiskt utan också på visst sätt officielt erkände biskopens embetsverksamhet[2]).

Flera af dessa kantoner hafva dessutom genom särskilda beslut formligen erkänt den nye biskopen och somliga äfven åtagit sig att bidraga till hans aflöning. Ett dylikt erkännande har gifvits af kantonerna Solothurn och Aargau i enlighet med deras förut afgifna, här ofvan meddelade löften[3]).

Inom kantonen Genève framstälde Conseil Supérieur den 16 Juni 1876 hos regeringen en begäran, att denna ville erkänna det kristkatolska biskopsstiftet och förklara de katolska församlingarna inom kantonen såsom integrerande delar af nämnda stift. Med anledning häraf utfärdade kantonens stora råd den 25 Okt. 1876 en lag, hvari anförda begäran beviljades, och regeringen bemyndigades att i statens namn erkänna biskopen, hans ställföreträdare och hjelpbiskopar, valda i enlighet med kristkatolska kyrkans författning, hvarjemte stora rådet åtog sig att deltaga i biskopens aflöning[4]).

Regeringen i Zürich erkände den 7 Febr. 1877 den kristkatolska kyrkoförfattningen och dess kompletterande reglementen, hvarjemte biskopen medgafs utöfningen af biskopliga funktioner inom kantonen[5]).

Hvad slutligen kantonen Bern angår, var en anslutning till det kristkatolska stiftet redan förutsedd i dekretet om den katolska kantonalsynodens upprättande. Genom beslut af den 5 Maj 1875 hade denna kantonalsynod godkänt den kristkatolska författningen och den 19 Okt. följande år den valde biskopen; de berniska församlingarna och föreningarna hade, på samma sätt som motsvarande

1) Protokoll d. III N. S. s. 28 ff. 2) Protokoll d. III N. S. s. 15.
3) G. Z. II s. 213. G. Z. I s. 390. 4) Protokoll d. III N. S. s. 20 ff.
5) Protokoll d. III N. S. s. 15.

i Genève, talrikt låtit sig representeras vid båda de hållna nationalsynoderna, sålunda äfven vid biskopsvalet. Under tiden hade först centralkomitén den 5 Febr. 1875, sedermera det kristkatolska synodalrådet den 31 Maj och 9 Sept. 1876 vändt sig till regeringen med anhållan om författningens och biskopens erkännande m. m. Regeringen medgaf då provisoriskt den 16 Sept. 1876 biskop Herzog och den af honom utsedde vikarien utöfningen af de kristkatolskt författningsenliga biskopliga rättigheterna och förrättningarna inom kantonen. På förnyad ansökan af det kristkatolska synodalrådet den 24 Nov. 1876 fattade ändtligen stora rådet den 13 April 1877 definitivt beslut i saken, nemligen att den kristkatolska kyrkoförfattningen och dess reglementen godkännas, biskopen och hans biträdande organ tillerkännas rätt att utöfva biskopliga embets- och förvaltningsfunktioner, de af staten erkända katolska församlingarna medgifvas ingå i det kristkatolska stiftet, och dotation åt dettas biskop och hans vikarie fastställes [1]).

I fråga om biskopens dotering och aflöning till hans vikarie fördes ända till Mars 1877 underhandlingar mellan synodalrådet och vederbörande regeringar, dervid de senare på ett tillmötesgående sätt förbundo sig till utgörande af bidrag i lämpligt förhållande till antalet af sina kristkatolska undersåter, i följd hvaraf och under vilkor af framdeles skeende definitiv anordning årligen anslogs till biskopen 5,000 och till hans vikarie 3,800 fr. Härför utgöra kantonerna Bern och Genève hvardera 2,750 samt Solothurn och Aargau hvardera 1,650 fr. [2]).

Af den närmast föregående framställningen finna vi, att den liberala katolicismen i Schweiz äfven under detta skede af sin utveckling kännetecknas, om ock bestämdare än förr, af samma allmänna drag, som utmärkt den allt ifrån början. Den står med öfriga religionssamfund, utom det romerska, i ett förhållande af förtrolighet och vänskap, den befinner sig på god fot med regeringarna, erkännande sig vara mensklig öfverhet underdånig och åtnjutande statens skydd utan att af denna påräkna någon nämnvärd ekonomisk hjelp och utan att göra sig till densammas handtlangare. Den vinner i konstitutiv organisation och religiös bestämd-

1) G. Z. I. s. 285 ff. Protokoll d. III N. S. s. 16.
2) Protokoll d. III N. S. s. 17. G. Z. II s. 213.

het: den har skapat alla nödiga författningslagar och kyrkliga myndigheter, äfven en biskop; den har preciserat betydelsen af gammal- eller kristkatolicism, i det att den uttryckligen erkänner såsom sin kyrkas öfverhufvud, enda öfverhufvud, Jesus Kristus, såsom ekumeniska koncilier blott de sju första, såsom moral blott Evangelii moral, såsom kyrklig disciplin och liturgi blott den odelade kyrkans.

Öfver den schweiziska nationalkyrkan finnas till synoden 1876 meddelade följande statistiska data. Den eger inom 10 kantoner 55 församlingar och 17 föreningar med ett själantal af 73,380. Men sistnämnda siffra anger icke hela antalet, och få öfver hufvud taget hithörande statistiska data icke anses såsom fullt tillförlitliga, om ens möjliga att erhålla.

I geografiskt hänseende hade rörelsen samtidigt sin största utbredning i Bern och Genève, Aargau och Solothurn, så i Zürich och Basel-staden, vidare i Luzern, S:t Gallen, Neuchâtel och Basel-landet. Deremot hade den endast ringa fotfäste i Graubünden och Thurgau och saknade snart sagdt all betydelse i öfriga kantoner[1]).

1) Protokoll d. II N. S. s. 10.

II.

Kyrkans författning.

I sjelfva författningen för den schweiziska kristkatolska kyrkan äro de särskilda bestämmelserna föregångna dels af ett motto, dels af ett slags inledning, hvilka båda i korta men oförtydbara ordalag karakterisera detta kyrkosamfunds ställning. I mottot heter det: »*In necessariis unitas; in dubiis libertas; in omnibus caritas!*», och inledningen innehåller, att kyrkans bekännare i följd af de vatikanska dekreten af den 18 juli 1870 bekämpa den romerska kyrkans »system, irrläror och missbruk» samt sträfva att återställa sin kyrka »på nationell grund i ursprunglig renhet»[1]).

Härefter angifva ett par allmänna grundbestämmelser det mest utmärkande i sjelfva författningsskicket, nemligen att kyrkosamfundet är grundadt på församlingar och föreningar, att dessa ega sitt gemensamhetsorgan uti en nationalsynod och att mellan dem kunna bestå kantonal- eller kretssynoder, bestämmelser hvilka åsyfta hela kyrkosamfundets bästa, derigenom att de, i öfverensstämmelse med såväl gammalkristliga som schweiziskt borgerliga förhållanden, för detsamma skapat en högsta ledande myndighet, på samma gång som de tillgodose de federativa och nationella behofven, liksom och i all synnerhet värna samvetsfriheten, hvilken enligt vår tids uppfattning bäst tryggas genom församlingarnas autonomi[2]).

Vi öfvergå härmed till författningsskicket i dess enskildheter.

Församlingar och ortsföreningar.

Såsom församlingar erkännas egentliga kyrkoförsamlingar, samfund med ständig själavård och minoriteter med regelbunden offentlig gudstjenst, likväl med det oeftergifliga vilkoret för dem alla, att de erkänna den kristkatolska kyrkoförfattningen. Det kristkatolska

1) Fr. II s. 487 ff.

2) Verfassung §§ 1 och 2. Jfr. Fr. II s. 489 ff.

begreppet församling är således rätt allmänt och sväfvande, enär deri inbegripes hvarje förening af kristkatoliker, hvilken har regelbunden gudstjenst. Stor vigt lägges emellertid på verkliga kyrkoförsamlingars bildande, ty först derigenom kan rörelsen bibehålla en sant kyrklig och religiös karakter och reformverket blifva beståndande. Åt församlingen medgifves den största möjliga sjelfständighet, så att den får sjelf ordna sina inre angelägenheter, välja sina myndigter, prester och ombud till synoden samt förvalta kyrkoförmögenheten, allt inom de af kyrkoförfattningen och statens lagar uppdragna gränserna.

Ortsföreningar konstituera sig på sådana orter, der en regelbunden offentlig gudstjenst ej kan åstadkommas. Äfven dessa måste naturligen erkänna kyrkans författning, och åtnjuta de samma sjelfständighet som församlingarna.

Såväl församlingar som föreningar äro pligtiga att meddela nationalsynoden kännedom om sin konstituering, liksom att årligen till synodalrådet insända förteckning på sina medlemmar[1]).

Församlingarna sjelfva utse, såsom vi nyss nämnde, sina prester och hafva att dervid ställa sig till efterrättelse de i Schweiz gällande af staten fastställda lagar och förordningar. För att blifva vigd till prest måste vederbörande kandidat kunna uppvisa ett kompetensbetyg, utfärdadt enligt föreskrifterna antingen i en kantonal lagstiftning eller i ett af nationalsynoden antaget reglemente. Vid författningens tillkomst ansågs ett kompetensbetyg af förra slaget vara i det hela tillräckligt, men att, der någon kantonal pröfning af prestkandidater antingen ej förekommer eller visat sig bristfällig, ett betyg i enlighet med af synoden föreskrifvet reglemente blir oundvikligt. Hittills har emellertid ett sådant kunnat undvaras.

För att kunna väljas till en presterlig befattning fordras att vara prestvigd samt att förete intyg om borgerlig myndighet, oförvitliga seder och nöjaktig vetenskaplig skicklighet. Intygens granskning tillkommer synodalrådet. Den valde inställes i sitt embete af biskopen eller hans ställföreträdare, såsom längre fram närmare angifves[2]).

Dessa äro de enda bestämmelser, som sjelfva kyrkoförfattningen innehåller om församlingarna och deras presterskap såsom sådana. De närmare och mera detaljerade föreskrifterna härom få

1) Verfassung §§ 3—6. Jfr. Fr. II s. 493 ff.
2) Verfassung §§ 26—28. Jfr. Fr. II s. 501 ff.

sökas dels i de särskilda kantonernas lagstiftning, dels i statuter och reglementen, som enskilda församlingar sjelfva gifvit sig och hvilka vunnit vederbörande statsmyndigheters godkännande. Vi gå nu att med stöd af dylika lagar och stadganden redogöra för församlingarna med deras prester inom såväl det tyska som det franska Schweiz, i den mån vi finna detta nödigt och möjligt.

Inom kantonen *Bern* är den kristkatolska landskyrkans ställning och organisation bestämd hufvudsakligast genom lagarne af den 18 Jan. 1874 och den 31 Okt. 1875.

Såsom landskyrka intager detta kyrkosamfund en privilegierad ställning och får sina vigtigare ekonomiska behof tillfredsstälda genom staten, hvarjemte dess kyrkoegendom, anstalter och stiftelser äro af staten garanterade. Men å andra sidan har staten i följd af samma ställning en vidsträckt myndighet öfver kyrkan. Källan och gränserna för kyrkans sjelfständighet ligga uti af staten gifna lagar. Ty såväl hela kyrkosamfundets organisation som äfven de enskilda församlingarnas territoriella utsträckning[1]), hvilken i regeln sammanfaller med den borgerliga kommunens, liksom antalet prester i hvarje församling bestämmes af statens lagstiftning. Dennas myndigheter afgöra om andliges upptagande i och entledigande ur bernisk kyrkotjenst. Besvär kunna också hos dem anföras mot förrättade val och beslut af kyrkostämmor och kyrkoråd. Statens placet fordras för alla vigtigare kyrkliga anordningar såsom val af prest, kyrkoräkenskaperna, beslut rörande minskning af kapitalförmögenheten, församlingsreglementet, organisering af kretssynoder genom kantonssynoden, liksom öfriga beslut af sistnämnda institution och andra högre kyrkliga myndigheter[2]).

Församlingens myndigheter äro kyrkostämman och kyrkorådet.

Kyrkostämman består af de konfessionens medlemmar, som ega politisk rösträtt och minst ett år vistats i församlingen. Tiden för dess sammanträden, hvilka utlysas af kyrkorådet, och förfaringssättet dervid äro underkastade samma föreskrifter, som gälla för kommunalstämman.

---

1) Genom dekretet af den 9 April 1874 bestämdes antalet af de katolska församlingarna i Jura till 42, och fans dessutom en dylik i staden Bern. G. Z. I s. 284.

2) G. Z. I s. 341 ff.

Kyrkostämmans allmänna uppgift är att främja det sedligt religiösa lifvet inom församlingen, och har hon särskildt att välja, utom sin ordförande och sekreterare, kyrkoherde och kyrkoråd med dess ordförande, antaga och ändra församlingsreglementet, fatta beslut i vigtigare ekonomiska frågor, uttaxera skatter för kyrkliga ändamål, bestämma budgeten, granska kyrkoräkenskaperna samt afgöra alla frågor, som angå förhållandet till högre kyrklig myndighet[1]).

Kyrkorådet utgöres af 5—13 ledamöter — antalet inom dessa siffror bestämmes af kyrkostämman — valda för en tid af 2—4 år utan någon annan qvalifikation för valbarhet än att hafva fylt 23 år. Den valde är skyldig mottaga uppdraget, och afgående ledamot kan omväljas. Kyrkorådet samlas, så ofta göromålen det fordra. Det utöfvar såsom församlingens »regelbundna förvaltnings- och uppsigtsmyndighet» en allmän öfveruppsigt öfver församlingen och har derföre att vårda och främja det religiösa och sedliga lifvet, öfvervaka ungdomens religionsundervisning och gudstjenstens behöriga firande. Det handhafver dessutom hela den ekonomiska förvaltningen, förbereder alla ärenden, som skola föreläggas kyrkostämman, och verkställer dennas beslut liksom af statsmyndigheterna gifna lagar och anordningar, hvarjemte det utser alla de kyrkliga tjenstemän och betjente, som ej tillsättas af stämman[2]).

Af det föregående framgår, att församlingarnas kyrkoherdar tillsättas af kyrkostämman, öfriga själasörjare, såsom vice pastorer och vikarier, af kyrkorådet, men, såsom nämndt är, alltid under förbehåll af vederbörande statsmyndigheters godkännande. Såsom allmänt vilkor för att få bekläda ett presterligt embete, af hvad slag det vara må, fordras att af regeringen hafva blifvit antagen till bernisk prest. Såsom sådan måste han i regeln utöfva aktiv kyrkotjenst och förpligtigar sig uttryckligen att afhålla sig från hvarje för hans embete störande bisyssla samt »vid utöfningen af sina andliga förrättningar afhålla sig från hvarje obefogadt ingrepp i statens angelägenheter». Särskildt valbarhetsvilkor för kyrkoherdebefattningar, utom i ett par angifna fall, är att minst 4 år hafva varit bernisk prest. Sökande till dylika befattningar anmäla sig hos regeringen, och är det dem förbjudet att profpredika. I brist på sökande eller ifall de sökande anses olämpliga, eger församlingen kalla prest, hvilken dock, äfven han, måste underkasta sig val. Valet gäller för en tid af 6 år,

1) G. Z. I s. 334 ff. 2) G. Z. I s. 335 ff.

men kyrkoherden bibehåller sin plats nya 6 år, derest icke kyrkostämman besluter nytt vals anställande. Under sin embetstid kan andlig från embetet skiljas, endast såvida han genom laga dom afsättes eller af regeringen afskedas med pension[1]).

Inom *Genève* har det kristkatolska kyrkosamfundet, såsom vi i den historiska framställningen redan påpekat, af statsmyndigheterna erkänts både såsom landskyrka och såsom integrerande del af den schweiziska nationalkyrkan. Dess rättsliga ställning och förhållanden äro bestämda hufvudsakligen genom de båda lagarne af 19 Febr. och 27 Aug. 1873, hvilka lagar dock företrädesvis sysselsätta sig med presterskapet och ej kunna sägas innehålla en fullständig kyrkoförfattning[2]).

Församlingarna, hvilka äfven till antal och territoriell utsträckning bestämmas af statens lagstiftning[3]), hafva sina myndigheter i kyrkostämman och kyrkorådet. Kyrkostämmans enda befogenhet är att välja själasörjare och kyrkoråd, och deltaga häri alla de församlingsmedlemmar, som ega kommunal rösträtt.

Kyrkorådet, församlingens förvaltande myndighet, utses för en tid af 4 år bland lekmannavalmännen till ett antal af 9 i staden Genève och 5 i öfriga församlingar. Dess öfverläggningar äro i regeln offentliga, och ega kyrkoherdarne deri deltaga med rådgifvande röst. Med förbehåll af gillande af den öfverordnade kyrkliga myndigheten, *Conseil Supérieur*, upprättar det sitt eget reglemente, som i detalj bestämmer dess arbetssätt och verksamhet[4]). Kyrkorådet är underkastadt sträng kontroll af Cons. Sup., hvilken sträcker sig ända derhän, att det till det senare ej blott måste insända afskrift

---

1) G. Z. I s. 338 ff. — Presternas aflöning är enligt dekretet af den 2 Dec 1874 definitivt reglerad i fem olika lönegrader med 2400 till 3200 fr. G. Z. I s. 284. — I denna kanton finnes ett Reglement über die Prüfungen zur Aufnahme in den bernischen katolischen Kirchendienst af den 4 Aug. 1880, hvilket aflöste ett annat, provisoriskt, af den 6 Maj 1876.

2) Loi constitutionelle modifiant le chapitre II du titre 10 de la Constitution de 1847 sur le culte catholique du 19 Février 1873. — Loi organique sur le culte catholique du 27 Août 1873. Öfriga lagar och reglementen citeras i följande noter på vederbörliga ställen.

3) Enligt lagen af den 27 Aug. 1873 var de katolska församlingarnes antal 23, af hvilka en undertrycktes genom loi . . . du 26 Janvier 1878.

4) Se t. ex. Règlement du Conseil de Paroisse de Chêne-Bourg af 1876

af alla sina protokoll utan äfven underställa det sin budget och räkenskapsföring till godkännande.

Presterna, kyrkoherdar och vikarier, väljas, som nämndt är, af församlingarna, dock så, att ingen väljande får deltaga i val af två olika konfessioner[1]). Valbara äro alla ordinerade katolska prester. Valen gälla för behaglig tid, i det att församlingen när som helst kan påyrka nytt val, hvarom dock minst $^1/_3$ — i staden Genève minst $^1/_4$ — af samtliga röstberättigade måste förena sig. Sedan Cons. Sup. hörts, afgöres frågan af statsrådet, hvilket dock ej eger afslå yrkandet, ifall absoluta pluraliteten af de valberättigade varit för detsamma. En ej omvald prest kan först efter 4 år åter söka sin gamla plats.

Före sin installation i embetet aflägga kyrkoherdar och vikarier inför statsrådet en ed, hvari de utfästa sig att samvetsgrant rätta sig efter kantonens och förbundets lagar, icke företaga något, som stör statens lugn och säkerhet, för sina åhörare predika undergifvenhet för lagarne, aktning för de verldsliga myndigheterna samt frid och endrägt medborgarne emellan.

De andliges skyldigheter och åligganden äro för öfrigt temligen detaljeradt bestämda i flera olika reglementen[2]). I alla sina funktioner hafva de ej blott att ställa sig till efterrättelse de af diocesanmyndigheterna erkända och uttalade grundsatserna utan ock troget iakttaga deras äfvensom Cons. Sup:s och kyrkorådets beslut och stadganden. Särskildt må nämnas, att de skola besöka fattiga och sjuka samt minst en gång om året hvarje familj inom sin församling. De hafva att till den verkställande centrala myndigheten, *Commission Exécutive*, afgifva summarisk redogörelse för det religiösa tillståndet inom församlingen, och kontrolleras de af Cons. Sup. beträffande fullgörandet af sina andliga funktioner. De kunna fran sina embeten suspenderas, nemligen af statsrådet för kränkning af eden och af Cons. Sup. för disciplinära förseelser, i sistnämnda fall dock med statsrådets godkännande.

---

1) Enligt lagen af den 27 Aug. 1873 fordrades för giltigt val, att minst $^1/_4$ af inskrifne valmän i detsamma deltoge, men upphäfdes detta stadgande om ett »qvorum» genom loi . . . du 30 Janvier 1875.

2) Règlement organique du conseil supérieur du 6 Oct. 1874. — Règlement sur les obligations & droits respectifs des curés et des vicaires du 24 Février 1876, Genève 1876. — Règlement sur l'enseignement religieux du 13 août 1874, modifié le 13 Décembre 1883. Genève 1883. — Règlement sur la tenue des registres paroissiaux du 11 novembre 1880, modifié le 15 février 1883.

Hvarje församling har en kyrkoherde utom den i staden Genève, som har tre; vikarier finnas blott i två församlingar, i staden Genève 4[1]), mellan dessa båda slag af prestmän råder den skilnad, att under det kyrkoherden är verklig pastor och såsom sådan utöfvar en allmän uppsigt öfver församlingen i dess helhet, är vikarien åter den förres biträde, ett slags komminister, och vid uppkomna tvister dem emellan kan den senare vädja till vederbörande lokala och diocesana myndigheter.

De andliges aflöning bestrides af statskassan; inga sportler få uppbäras. Men äro kommunerna pligtiga att anskaffa lämplig bostad eller lemna hyresersättning, och skola kyrkor och boställen af kommunerna i godt stånd underhållas[2]).

Äfven i kantonen *Basel-staden* är den kristkatolska kyrkan erkänd såsom landskyrka, och dess organisation bestämd genom en af kantonens stora råd den 24 Juni 1878 utfärdad lag[3]). Denna kyrka består blott af en enda församling.

Medlemskap af församlingen vinnes antingen genom skriftligt afgifven förklaring eller födsel inom densamma. Röstberättigad i församlingens angelägenheter är hvarje medlem, som eger kommunal rösträtt. Dock inskränka sig de röstberättigades befogenheter till att välja församlingarnas prester och 13 ledamöter i den större kyrkostyrelsen.

Församlingens öfriga angelägenheter handhafvas af den större och mindre kyrkostyrelsen. Den förra består af 15 ledamöter, 2 utsedda af regeringen och 13 af församlingen, samtliga för en tid af 3 år och tagna bland de röstberättigade. Presterna hafva deri

---

1) Loi etc. etc. du 19 Avril 1876. Enligt lagen af den 27 Aug. 1873 funnos vikarier i fyra församlingar.

2) Enligt lagen af den 19 April 1876 varierar den årliga lönen för en kyrkoherde mellan 4,000 (i staden Genève) och 3,000 fr., och utgör den för vikarierna 3,000 fr. Hyresbeloppen, der de förekomma, vexla mellan 800 och 400 fr. Lagen af den 27 Aug. 1873 hade satt lönerna lägre, och enligt samma lag gäller, att, för så vidt kyrkor och beställen äro kommunal egendom, bestämd för den af staten erkända katolska kulten, får denna deras bestämmelse icke ändras annat än genom beslut af kommunalrådet, godkändt af statsrådet.

3) Gesetz betreffend Organisation der katolischen Landeskirche des Kantons Basel-Stadt.

rådgifvande stämma, såvida de ej äro valda medlemmar. Denna myndighet eger beslutanderätt i rent kyrkliga frågor, men har kantonens stora råd *veto* deremot på det sätt, att detsamma kan inom 6 månader efter delfåendet sätta kyrkostyrelsens beslut ur kraft[1]. För tillslutning till andra kyrkosamfund och underordnade under icke-kantonala kyrkliga myndigheter fordras regeringens bifall, hvilket när som helst kan återtagas, likväl med besvärsrätt hos stora rådet. I blandadt kyrkliga ärenden inlemnar den större kyrkostyrelsen sina förslag till regeringen och aflägger för stora rådet årlig berättelse om sin verksamhet. Samma styrelse utöfvar äfven tillsyn öfver presternas embetsförvaltning, kan ställa dem till ansvar och hos regeringen anmäla dem till afsättning. Den upprättar reglemente för presternas tjensteförrättningar liksom sin egen arbetsordning, den senare underkastad stora rådets veto. Den väljer slutligen ombud till nationalsynoden samt medlemmarne i den mindre kyrkostyrelsen.

Den sistnämnda består af tre ledamöter, utsedda af och inom den större för samma tid som denna. Presterna ega äfven här rådgifvande röst. Densamma tillsätter för 6 år de lägre kyrkobetjente, förvaltar kyrkoförmögenheten, öfvervakar den yttre ordningen vid gudstjensten samt aflägger årligen för den större kyrkostyrelsen berättelse om och räkenskap för sin förvaltning.

Presterskapet väljes, som sagdt är, af församlingens röstberättigade medlemmar, för en tid af 6 år, och för valbarhet fordras kompetensbetyg på grund af teologiska studier vid en statsfakultet. Staten bestrider kostnaderna för prestens aflöning och förser församlingen med kyrka, hvilken skall af densamma hållas i brukbart skick[2].

Vi anmärka till slut, att den ställning, som denna kyrka enligt föregående framställning intager, grundar sig på kantonens författning af den 19 April 1875, hvilkens väsentligaste bestämmelser rörande landskyrkorna innebära, att de af staten organiseras, doteras och kontrolleras, samt att andlige och kyrkorepresentanter väljas af församlingen[3].

---

1) G. Z. I s. 407.

2) Prestens lön uppgår till 3,500 fr. jemte fri våning eller 1,000 fr. i hyresmedel. Prestvalen ske i öfverensstämmelse med föreskrifterna i Gesetz über die Pfarrwahl von 2 Febr. 1874 §§ 7—12.

3) G. Z. I s. 401 ff.

Hvad angår kantonorna *Aargau*, *Zürich* och *Neuchâtel*, i hvilka kristkatolska församlingar också förekomma, äro de kyrkliga förhållandena följande.

För Aargau finnes i kyrkorättsligt hänseende ingenting särskildt karakteristiskt. Katolska kyrkan är, liksom den evangeliska, statskyrka, och är kyrkoförsamlingarnas organisation genomförd af staten. Kyrkoförsamlingens myndigheter äro, äfven här, kyrkostämma och kyrkoråd, hvilka hvardera utöfva de dylika myndigheter vanligen tillkommande befogenheter. Presterna väljas af församlingarna för en tid af 6 år men kunna efter begångna svårare förseelser när som helst från embetet skiljas. Sin myndighet i förhållande till kyrkan upprätthåller staten dels genom visum, dels genom placet. Någon särskild kantonallag för kristkatolikerna finnes här icke, lika litet som statuter för enskilda kristkatolska församlingar. För ett par år sedan hafva genomgripande förändringar i de kyrkliga förhållandena inom denna kanton vidtagits, hvilka vi sålunda först framdeles få tillfälle att omtala[1]).

Inom Zürich är endast den reformerta kyrkan organiserad och erkänd som landskyrka, men de allmänna grundbestämmelserna äro gemensamma för denna och den katolska: presterna väljas af församlingarna för en tid af 6 år och aflönas af staten; kyrkoförsamlingen bildar sjelfva grundvalen för den kyrkliga organisationen och har sina organ uti kyrkostämman och kyrkorådet; och hela kyrkoväsendet står under statens öfveruppsigt. För den kristkatolska församlingen i staden Zürich gälla veterligen inga andra statsrättsliga föreskrifter än för kantonens romerskt katolska församlingar[2]).

---

1) Grundprinciperna för Aargaus omkring år 1876 gällande kyrkorätt återfinnas i art. 12 af kantonens författning af 1852, sådan denna lyder i sin reviderade form af 1863. Den allmänna, egentliga kyrko-organisationen är genomförd genom en statslag af den 23 Juli 1868, hvarjemte en lag af den 30 Juni 1871 fastställer presternas embetstid och en af den 7 Juni 1834 innehåller stadganden om visum och placet. Dessutom finnas två, endast för den katolska kyrkan gällande, förordningar med mycket detaljerade bestämmelser, nemligen en af den 10 Febr. 1870 om hjelppréster och en annan af den 15 Febr. 1870 om katolskt teologiska studier och statsexamina samt tillträde till kantonens klerus. G. Z. I s. 521 ff.

2) Katolikernas statsrättsliga ställning inom Zürich är ordnad genom lagen af den 27 Okt. 1863, hvilken likväl i flera väsentliga punkter modifierats af kantonsförfattningen af den 18 April 1869 art. 63 och 64 samt 47—52. Bland speciella stadganden påpeka vi lagen af den 22 April 1875 och ett

Inom Neuchâtel utgöra både det protestantiska och det katolska kyrkosamfundet landskyrkor. Den kyrkliga organisationen hvilar på kyrkoförsamlingen och bestämmes af statens lagstiftning. Presterna väljas af församlingarna för en tid af 6 år, aflönas af staten, kunna af statsrådet för försummelser och förseelser suspenderas och afsättas; de aflägga ej ed på författningen, då de tillträda sitt embete. Mellan romerska katoliker och kristkatoliker gör lagen ingen skilnad[1].

Efter att nu hafva tecknat församlingar, hvilkas närmare organisation är bestämd genom allmän kantonallagstiftning, anföra vi ett exempel på sådana, som ordnats genom särskilda reglementen.

En dylik är den kristkatolska församlingen i staden *Solothurn*, konstituerad den 10 Maj 1877. Den har sin rättsliga ställning bestämd genom en nämnda dag af densamma besluten s. k. »*Organisation*», som godkändes af kantonens regering den 18 påföljande Juni, på samma gång som denna erkände församlingen såsom offentlig korporation[2].

Enligt denna »Organisation» utgöres församlingen af alla de inom den borgerliga kommunen boende personer, som tillhöra den kristkatolska trosbekännelsen. Dess angelägenheter ordnas af kyrkostämma och kyrkoråd.

Röstberättigad på kyrkostämman är hvarje schweizisk medborgare, som eger politisk rösträtt och skriftligen tillkännagifvit sin tillslutning till församlingen. Stämman samlas regelbundet en gång om året samt eljest, då kyrkorådet eller minst $^1/_5$ af de röstberättigade så begära. Den bestämmer församlingens organisation och reglementen, väljer högre kyrkobetjente, prester, kyrkoråd och

---

beslut af kantonsrådet (den lagstiftande myndigheten) från hösten samma år, hvilket beslut, med anledning af att biskopen af Chur i slutet af 1873 exkommunicerat den kristkatolska församlingen i staden Zürich och dess pastor, upphäfde förbindelsen mellan dennes stift och kantonens katolska församlingar. G. Z. I s. 203 ff.

1) De allmänna grundprinciperna för kantonen Neuchâtels kyrkorättsliga förhållanden förekomma i art. 13, 14, 71 och 72 af kantonsförfattningen af den 21 Nov. 1858, och den närmare kyrkliga organisationen är bestämd genom en speciallag af år 1873 G. Z. I s. 616 ff.

2) Organisation der Christkatolischen Kirchgemeinde Solothurn, Solothurn 1877.

ombud till nationalsynoden, afgör vigtigare ekonomiska frågor, fastställer budgeten samt granskar kyrkorådets räkenskaper och förvaltningsberättelse.

Kyrkorådet, bestående af 11 ledamöter, valda för 4 år, är stämmans förberedande, förvaltande och verkställande organ. Såsom sådant bereder det i regeln de ärenden, som föreläggas stämman, utöfvar uppsigt öfver det kyrkliga lifvet i församlingen samt tillsätter lägre kyrkobetjente.

För församlingen finnes ett särskildt kyrkoreglemente, utarbetadt af kyrkorådet och antaget af kyrkostämman den 12 Maj 1878 och innehållande detaljerade bestämmelser om gudstjensten, kulten och religionsundervisningen samt strängt förbud mot alla slags kyrkliga sportler[1])

Det är i öfrigt naturligt, att denna församling, i likhet med öfriga kristkatolska församlingar inom kantonen Solothurn, är underkastad icke blott de föreskrifter rörande de religiösa förhållandena, hvilka förekomma i sjelfva förbundsförfattningen af den 29 Maj 1874, utan ock dem i kantonens egen författning af den 14 Dec. 1875 samt i regeringsbeslutet af den 7 April samma år. I det sistnämnda erkänner kantonen den kristkatolska kyrkan och dess blifvande biskop, under det att kantonsförfattningen innehåller den hufvudbestämmelsen, att det är lagstiftningen förbehållet uppställa stadganden för de kyrkliga samfundens yttre organisation och förvaltningen af deras förmögenhet, hvaremot samma författning icke lemnar något skydd för särskilda landskyrkor, bildande i detta hänseende det enda undantaget från öfriga kantonsförfattningar i Schweiz[2]).

Äfven samfunden hafva en organisation för sig, hvarpå det i staden *Luzern* må tjena såsom exempel[3]).

Detta kristkatolska samfund bildas af alla de medborgare i katolska kyrkoförsamlingen Luzern, hvilka öppet tillbakavisa läran

1) Kirchen-Reglement für die Christkatholiche Kirchgemeinde Solothurn, Solothurn 1878.

2) G. Z. I s. 389 ff.

3) Statuterna för detta samfund tillhöra visserligen året 1884, men hafva vi det oaktadt funnit oss nödsakade att deraf göra bruk, enär dylika för äldre tid ej varit tillgängliga, äfven om de finnas.

om påfvens ofelbarhet och maktfullkomlighet och känna behof af en sin tro motsvarande kyrklig organisation med ständig gudstjenst och religionsundervisning; och vinnes medlemskap af samfundet genom skriftlig förklaring. Kallelse till dess möten meddelas vid gudstjensterna eller på annat lämpligt sätt. Samfundet väljer själasörjare, representanter till nationalsynoden samt, för 4 år i sänder, en styrelse på 7 medlemmar, och ske alla val i enlighet med de inom kantonen gällande föreskrifterna för kyrkoförsamlingsval.

Styrelsen aflägger årligen till samfundet förvaltningsberättelse och räkenskap. Den har att i samråd med själasörjaren och den kristkatolske biskopen i detalj bestämma ordningen för gudstjensten och religionsundervisningen. Gudstjensten firas hufvudsakligen på tyska språket. Vid privata liturgiska handlingar, särskildt dop och begratningar, skola alla, rika som fattiga, behandlas lika. Gudstjenstordningen underställes samfundets afgörande. Utgifterna bestridas af regelbundna kyrko-offer och andra gåfvor; någon utdebitering af skatter eger icke rum. Själasörjaren får hvarken fordra eller mottaga särskilda afgifter för sina förrättningar; och styrelsen uppbär intet arvode. Den sistnämnda har sig särskildt ålagdt att, när tiden dertill befinnes lämplig, träffa anstalter för att samfundet må komma i åtnjutande af en skälig andel af den katolska församlingens i staden kyrkoförmögenhet, inklusive kyrkliga byggnader.

Dessa föreskrifter kunna när som helst af samfundet ändras; förslag härom, som understödjas af minst 50 röstberättigade medlemmar måste inom en månad föreläggas samfundet[1]).

Kantonal- eller kretssynoder.

Om dessa myndigheter uttrycker sig sjelfva kyrkoförfattningen i sväfvande, hvarandra nästan motsägande ordalag. Ty å ena sidan bildas kantonal- eller kretssynoder »genom fri sammanslutning af flera församlingar, resp. föreningar, inom en och samma eller olika kantoner», hvilket synes gifva dem en snarare privat karakter. Men å andra sidan omtalas de »under förbehåll af den gällande kantonala lagstiftningen», hvadan de sålunda för sitt bestånd äro beroende af staten. Under alla omständigheter äro de afsedda att vara och äro i verkligheten inom den kristkatolska kyrkan mellan-

1) Memorial der christkathol. Genossenschaft Luzern etc. s. 17 ff.

myndigheter, så att säga, mellan de lokala och centrala, alltid inskränkta inom en och samma kanton, och existera, der de finnas, ej blott i öfverensstämmelse med utan på grund af vederbörande kantons lagar [1]).

Kyrkoförsamlingarna inom kantonen *Bern* sammanhållas genom kretssynoder och kantonssynoden med dennas synodalråd [2]). Berns katolska kantonssynod [3]) utgör enhetsorganet för alla af staten erkända katolska församlingar inom kantonen och är således rättsligen, såsom framgår af den föregående historiken, en kristkatolsk institution.

Den består af katolskt teologiska fakultetens i Bern lärare och samtliga i de katolska församlingarna anstälda pastorer och vice pastorer såsom sjelfskrifna medlemmar samt dessutom af verldsliga deputerade för församlingarna. Dessa deputerade utses för 4 år bland de till 23 års ålder komna, på kyrkostämma röstberättigade, på det sätt, att för hvarje antal af 1000, eventuelt 500, katolska församlingsmedlemmar väljes ett ombud; dock bildar församlingen egen valkrets, äfven om den räknar mindre än 500 själar.

Synoden samlas på skriftlig kallelse af synodalrådet regelbundet en gång om året samt eljest, då regeringen eller synodalrådet så finner lämpligt, samt då minst 30 ledamöter så fordra. Inkallelseskrifvelsen, som utom tid och rum äfven angifver öfverläggningsämnen, tillställes ej blott synodalmedlemmarne utan också kyrkoråden och regeringen. Ledamöterna äro skyldiga att bevista sammankomsterna, hvilka i allmänhet äro offentliga.

Synodens kompetens består i att afgifva äskade förslag och utlåtanden i alla sådana katolskt kyrkliga frågor, hvilkas definitiva ordnande tillhör statsmyndigheterna, samt att fatta beslut i sådana

---

1) Verfassung §§ 7 och 2. Jfr. Fr. II s. 494.

2) Dekret betreffend die Organisation der katholischen Synode vom 2 Christmonat 1874, Bern 1874. — Règlement d'organisation et d'administration du synode catholique du canton de Berne du 30 Septembre 1877, Bienne 1878, detta senare uppgjordt af synoden och den 22 Mars 1878 godkändt af regeringen.

3) I sjelfva berniska kantonsförfattningen af 31 Juli 1846 art. 80 bär synoden namnet »Kirchenkommission», men förekommer i kyrkolagen af 18 Jan. 1874 § 48 namnet »die katholische Kirchenkommission oder Synode», och i båda dessa lagar finnas bestämmelser såväl om dess kompetens som dess organisation. G. Z. I s. 323 och 345 ff.

kyrkliga angelägenheter, som röra kristkatolska läran, kulten, disciplinen, själavården och den religiösa sidan af det katolska presterbetet; sistnämnda befogenhet likväl begränsad på det sätt, att från kyrkans sida den kristkatolska kyrkoförfattningen upprätthålles och från statens dess placet och församlingarnas veto. Församlingarna ega nemligen i dessa frågor veto, så att besluten ej blifva bindande för den församling, som förkastar dem. Synoden utser ock synodalrådet och dess ordförande samt utfärdar det reglemente, som närmare bestämmer dettas organisation och befogenhet.

Innan frågorna företagas till behandling och afgörande af synoden, skola de underkastas en förberedande granskning af synodalrådet, hvarjemte utlåtanden äfven kunna infordras från kyrkoråden och särskildt tillsatta komiteer. Förslag kunna väckas äfven af församlingar och kyrkoråd. För frågornas debattering, besluts fattande och vals anställande äro bestämmelserna väsentligen desamma, som gälla för nationalsynoden.

Synodalrådet består af 9 ledamöter, 5 lekmän och 4 andlige, samtliga valda af och bland synodens medlemmar för en tid af 4 år. Det samlas regelbundet en gång i månaden samt eljest så ofta vigtiga göromål så bjuda. Dess säte är orten, der ordföranden bor, men hållas sammankomsterna der, hvarest dess flesta medlemmar vistas.

Synodalrådet är »synodens förberedande, verkställande och förvaltande myndighet». I följd deraf intager det till synoden en i allt väsentligt likartad ställning som den kristkatolska kyrkans synodalråd till nationalsynoden. För öfrigt har det sig ålagdt att, så långt det förmår, göra de diocesana myndigheternas beslut aktade och åtlydda samt att i förening med biskopen vidtaga lämpliga åtgärder för främjandet af det religiösa och kyrkliga lifvet inom kantonen. Öfver församlingarna och deras kyrkoråd utöfvar det en noggrann kontroll dels genom granskning af kyrkorådens alla protokoll, dels genom enskilda kyrkorådsledamöters inkallande och hörande, dels slutligen genom utseendet af ombud, som på ort och ställe undersöka tillståndet inom församlingarna och deröfver afgifva berättelse. Äfven öfver kantonens presterskap och sådana, som bereda sig för kyrkans tjenst, eger det en icke obetydlig myndighet. Så kan det hos biskopen göra föreställningar mot ordinationen af i dess tycke olämpliga prestkandidater liksom för vederbörande examenskommission föreslå, att dylika ej rekommenderas

för anställning i bernisk kyrkotjenst. Öfver presternas hela embetsförvaltning och vandel öfvar det uppsigt och kan efter gifven anledning dels sjelf meddela dem varning, dels hos statsmyndigheterna anhålla om deras suspension eller afsättning. Slutligen har synodalrådet att till statsmyndigheterna afgifva infordrade utlåtanden öfver katolskt kyrkliga frågor och deltager med dem i utarbetandet af reglementen för de katolska andliges statsexamina.

Hvad beträffar kretssynoder, hvilka skulle utgöra mellanlänkar mellan de lokala kyrkomyndigheterna och kantonssynoden, eger den senare, dock med godkännande från statens sida, att bestämma deras organisation och förrättningar. De äro emellertid blott fakultativa och hafva hittills icke införts [1].

Inom *Genève* finnes icke någon egentlig kantonssynod, men en dermed jemförlig institution, *Conseil Supérieur*, hvilken, äfven den, utgör enhetsorganet för de af staten erkända katolska kyrkoförsamlingarna [2].

Cons. Sup. består af 25 verldsliga och 5 andliga ledamöter, alla valda för 4 år af kantonens katolska valmän, samlade på en plats. Det sammanträder till ordinarie möte en gång i månaden samt till extra ordinarie, när det sjelf eller dess byrå så finner nödigt, samt då minst 7 ledamöter sådant begära. Sammankomsterna äro i regeln offentliga och öppnas af ordföranden med en viss föreskrifven bön. Förslag kunna väckas af enskilda medlemmar och äfven af utanför stående men måste i båda fallen understödjas af minst 5 ledamöter för att kunna upptagas till behandling. Hvarje fråga genomgår två, eventuelt tre, debatter, innan den får bifallas, och kan alltid hänskjutas till förberedande granskning af en komité.

Cons. Sup. utöfvar en allmän vård om kyrkans intressen, hvarvid det utom sin i det föregående angifna befogenhet i förhållande till kyrkoråden och presterna äfven drager försorg om ungdomens religiösa undervisning och verkställigheten af diocesanmyndigheternas beslut.

---

1) G. Z. I s. 345.

2) Bestämmelserna om Cons. Sup. förekomma utom i lagen af den 27 Aug. 1874 i Règlement organique du conseil supérieur du 6 Oct. 1874 och uti Règlement intérieur du conseil supérieur du 11 Juin 1874; ett reglemente af förra slaget fordrar regeringens godkännande, det senare icke. Se ock Règlement sur l'enseignement religieux.

Äfven denna institution har vid sin sida ett utskott, *Commission Exécutive*, i det väsentliga motsvarande det kantonala synodalrådet annorstädes. Det består af 5 ledamöter, 2 andliga och 3 verldsliga, utsedda af och inom Cons. Sup. för ett år i sänder. Dess ordförande är alltid lekman. Com. Ex. är icke blott ett förberedande och verkställande organ för Cons. sup. utan har äfven att företräda det senare, då detta icke är samladt, med rätt att då fatta de beslut, den anser för kyrkans bästa oundgängligen nödiga, men skola dessa beslut hvarje månad underställas Cons. Sup:s gillande. Den aflägger äfven till sistnämnda myndighet redogörelse för sin förvaltning [1]).

De centrala myndigheterna.

1. Nationalsynoden.

Bland den kristkatolska kyrkans centrala eller gemensamma myndigheter intager nationalsynoden den första platsen. Under det att sjelfva grundvalen för det religiösa samfundet utgöres af församlingen, der det kristkatolska folket omedelbart framträder och verkar, bildar synoden det högsta enhetsorganet, som har att i yttersta hand leda och tidsenligt utveckla det hela. Man har vid dess, liksom vid alla de kristkatolska institutionernas, skapande velat dels återföra kyrkans organisation till närmare öfverensstämmelse med förhållandena under den gammalkristna tiden, dels gifva den kyrkliga och borgerliga styrelsens former en, så vidt möjligt, likartad gestaltning. Genom att frångå det romerskt katolska bruket att låta kyrkans representativa möten uteslutande utgöras af andlige och genom att i stället sammansätta synoden af både lekmän och andlige har man afsett att göra den till en verklig bild af de troendes samfund. Och först och sist har man haft till ögonmärke att i synoden skaffa sig ett säkert värn mot alla hierarkiska öfvergrepp, en osviklig garanti för en fri och ostörd utveckling [2]).

Synoden är den schweiziska nationalkyrkans högsta lagstiftande och beslutande organ. Särskildt har den att enligt faststäld valordning och med förbehåll af vederbörande kantonsregeringars

1) Äfven inom kantonen Aargau finnes en kristkatolsk kantonssynod med synodalråd, men som den är upprättad först genom en lag af år 1886, kan den icke här utan först framdeles blifva föremål för behandling.

2) Fr. II s. 494 ff. Jfr. s. 489 ff.

godkännande utse biskop och i vissa fall äfven ställa honom till ansvar och t. o. m. afsätta honom. Likaså tillkommer synoden att uppställa allmänna grunder för kyrkans kult och disciplin samt att mottaga och granska den berättelse och räkenskap, som synodalrådet årligen har att aflemna. Den utser såväl sin egen ordförande som medlemmarne af synodalrådet och dettas ordförande. Äfven en viss beskattningsrätt innehafves af synoden, i det den eger att, då allmänna kyrkliga behof ej kunna på annat sätt betäckas, fördela den härför nödiga summan på de enskilda församlingarna, resp. föreningarna, alltid med fästadt afseende på dessas förmåga att utgöra bidragen. Kyrkans författning slutligen kan när som helst underkastas en revision, då synoden med vanlig pluralitet så bestämmer.

Synoden består af dels sjelfskrifna, dels valda medlemmar. Sjelfskrifna äro: kyrkans biskop eller biskopar, samtliga tjenstgörande schweiziska katolska prester, hvilka erkänna den kristkatolska kyrkoförfattningen och hos synodalrådet anmält sig såsom synodalmedlemmar, samt medlemmarne af synodalrådet under deras embetstid. De valda medlemmarne utgöras af representanter för samtliga kristkatolska församlingar och föreningar, utsedda för en tid af två år. Hvarje församling och förening eger välja ett ombud; öfverstiger antalet röstberättigade 100, väljes ytterligare ett ombud för hvarje öfverskjutande antal af 200, med rätt för församlingarna att redan vid ett öfverskott af 50 välja ett ombud.

Synoden samlas till dels ordinarie, dels extra ordinarie möten. De förra hållas en gång om året, i regeln i pingstveckan, de senare, då synodalrådet så finner lämpligt eller då minst en fjerdedel af synodens medlemmar derom inlemnar skriftlig begäran till synodalrådet. Blir biskopsembetet ledigt, är synodalrådet skyldigt genast sammankalla synoden. För båda slagen af möten inkallas synoden genom en skrifvelse från synodalrådet, hvilken innehåller tid och ort för sammankomsten samt förteckning på öfverläggningsfrågorna så långt det sistnämnda är möjligt. Skrifvelsen jemte möjligen förekommande tryckta betänkanden tillställas hvarje synodalledamot och hvarje församling senast fyra veckor före mötets öppnande.

Synodens ledamöter äro pligtige att bevista sammanträdena och att, i händelse af förhinder, skriftligen anmäla detta. För att synoden med rättsgiltig kraft och verkan skall kunna öfverlägga och besluta, måste absoluta pluraliteten af behöriga medlemmar

vara närvarande. Sammankomsterna äro i regeln offentliga, men synoden kan af särskilda grunder besluta sig för deras hållande för slutna dörrar.

Sedan synoden samlats, aflägger synodalrådet inför densamma berättelse om den pröfning af de nyvalda medlemmarnes behörighet, som denna myndighet har sig ålagdt att verkställa. Är någon ledamots behörighet omtvistad, eger synoden sjelf att med enkel pluralitet af närvarande, behöriga förklarade medlemmar afgöra frågan. Sedan minst tre fjerdedelar förklarats behörige, skrides till synodens konstituering genom val af dess byrå. Denna, som utses bland synodens egna medlemmar, utan afseende på, om de tillhöra andliga eller verldsliga ståndet, för en tid af två år, består af ordförande, vice ordförande, två sekreterare och två rösträknare. Deras olika åligganden och befogenheter äro desamma, som vanligen tillkomma dylika funktionärer.

Ordföranden uppgör föredragningslistan för synodens sessioner, men eger synoden sjelf att medelst enkel pluralitet deri göra ändring. På listan få endast sådana frågor upptagas, som senast 14 dagar före synodens öppnande blifvit till synodalrådet skriftligen insända eller som, väckta i sjelfva synoden, af denna med två tredjedelars pluralitet förklarats fordra skyndsam behandling. För öfrigt skall vid ordinarie möte synodalrådet på första mötesdagen framlemna en berättelse om tillståndet inom kyrkan samt räkenskap öfver sin förvaltning. Äfven biskopen afgifver då en berättelse om kyrkans presterskap samt om kult- och disciplinförhållandena.

Öfverläggningen om hvarje punkt på föredragningslistan öppnas dermed, att ordföranden tillkännagifver sjelfva frågan och låter föredraga alla densamma rörande handlingar äfvensom betänkanden, som afgifvits af synodalrådet eller komiteer. Derpå följer först en allmän öfverläggning för att afgöra, huruvida frågan skall komma till specialbehandling eller icke. Under båda förhandlingarna kunna såväl med hänsyn till frågan i dess helhet som i enskilda punkter förslag väckas om dess uppskjutande, dess återförvisning till synodalrådet, dess hänskjutande till en komité o. s. v. Ändrings- och kompletteringsförslag måste skriftligen till ordföranden inlemnas. Ingen talare, med undantag af vederbörande referent, får ordet mer än två gånger i samma fråga. Talare, som af ordföranden kallats till ordningen eller beröfvats ordet, kan häremot vädja till synoden, hvilken utan diskussion men efter båda parternas hörande besluter i saken.

Synoden eger när som helst på yrkande af minst 12 ledamöter och med två tredjedelars pluralitet förklara öfverläggningen slutad. Omröstningen är öppen, och är hvarje närvarande röstberättigad pligtig att afgifva sin röst; ordföranden röstar dock endast i händelse af lika röstetal. För ett giltigt beslut fordras minst en röst mer än hälften af de afgifna, såvida icke författningen för särskilda fall annorlunda bestämmer. Är beslut i en fråga fattadt med mindre än två tredjedelars pluralitet, uppskjutes dess definitiva afgörande till nästa synod, derest minst en tredjedel af de närvarande så yrka, en bestämmelse, hvarigenom författningen velat förebygga öfverilade beslut.

De val, som synoden har att verkställa, ske antingen genom sluten eller öppen omröstning. Genom sluten omröstning utses medlemmarne i synodens byrå och synodalrådet, genom öppen företagas alla öfriga val, såvida icke sluten särskildt begäres och af synoden medgifves. Vid val röstar äfven ordföranden, och vid lika röstetal afgör lotten. För val af biskop och hjelpbiskop gäller en särskild valordning.

Frågor, som föreläggas synoden till behandling, förberedas *ex officio* af synodalrådet, men synoden kan hänskjuta sådana till förberedande granskning äfven af derför tillsatta komiteer. Dessa arbeta dels blott under synodens egen samlingstid, dels under tiden mellan synoderna. Komitéledamöterna ega härvid rätt att af kyrkoråd och synodalråd erhålla alla nödiga upplysningar. Såsom komité kan ock af synoden anlitas en katolskt teologisk fakultet beträffande teologiska och allmänt kyrkorättsliga frågor [1]).

2. Synodalrådet.

En annan af kyrkans centrala myndigheter är synodalrådet, hvilket är »kyrkans förberedande, verkställande och förvaltande organ». Äfven vid denna institutions inrättande har man haft blicken fästad dels på de äldsta kristna, dels på de schweiziskt borgerliga förhållandena. Genom den harmoniska proportionen mellan det andliga och verldsliga elementet inom densamma anser man sig

1) Verfassung §§ 8—17, 24 och 29. — Geschäftsordnung der christkatholischen Nationalsynode der Schweiz (c. h. G. N. S.). — Reglement über den Wirkungskreis und die Geschäftsordnung des Synodalrathes sowie über die bischöfliche Amtsführung in der christkatholischen Kirche der Schweiz (c. h. R. W. A.), §§ 28 och 34.

hafva återstält ett gammalkristligt tillstånd. Och genom den form och befogenhet man gifvit denna myndighet, har man velat skapa en motsvarighet till regeringen i den borgerliga organisationen [1]).

Synodalrådets verksamhet i olika riktningar är närmare bestämd genom ett af synoden faststäldt reglemente, hvilket tilldelar det följande uppgifter. Synodalrådet utskrifver valen af de verldsliga synodalledamöterna, pröfvar valhandlingarna och sammankallar synoden. Det förbereder alla frågor, som föreläggas synoden; dervid det på samma sätt som denna kan inhemta utlåtande af en katolsk teologisk fakultet. Det afgifver till synoden årsberättelse om tillståndet inom kyrkan, årsräkning, budgetsförslag och rapport om de beslut, som de kristkatolska krets- och kantonssynoderna kunna hafva fattat jemte förslag med anledning af de sistnämnda. Det verkställer eller öfvervakar verkställigheten af synodens beslut.

Det har äfven en allmän omvårdnad om enheten och disciplinen inom kyrkan och utöfvar i följd deraf öfveruppsigt öfver prester och kyrkoråd äfvensom kontroll öfver presternas installering i embetet samt medverkar vid pröfningen af prester och prestkandidater. Hela den ekonomiska förvaltning, som rör kyrken i dess helhet, jemte dithörande räkenskapsföring åligger synodalrådet. Slutligen har denna myndighet att företräda kyrkan, och detta äfven vid alla förekommande underhandlingar med statsmyndigheterna.

Synodalrådet består af 9 ledamöter, 5 verldsliga och 4 andliga, biskopen inräknad, hvarigenom det verldsliga elementet sålunda är öfvervägande, och har man dermed velat åvägabringa en motsvarighet till förhållandet mellan de båda elementen inom trosbekännarne i sin helhet. Bland de andlige är biskopen sjelfskrifven, och kan äfven den biskoplige vikarien deltaga i förhandlingarna men ej i besluten. Öfriga medlemmar utses af synoden för en tid af 2 år, kunna omväljas samt, efter motiveradt förslag, af synoden afsättas före funktionstidens utgång. Blir någon plats ledig under tiden mellan två synoder, verkställer nästa synod fyllnadsval för den återstående tiden. Valbare äro alla medlemmar af kristkatolska kyrkan. Väljes verldsligt ombud i synoden till synodalråd, utser vederbörande valkorporation nytt ombud.

Synodalrådet konstituerar sig omedelbart efter valet genom utseende af vice ordförande och sekreterare. Det samlas, på kallelse af ordföranden, regelbundet minst en gång hvar tredje månad för

1) Fr. II s. 495 ff.

behandlingen af löpande ärenden, men extraordinära sammanträden förekomma, då ordföranden så finner lämpligt, när biskopen eller minst tre af rådets ledamöter så fordra. Samlingsplatsen är vanligen biskopens boningsort. Kallelse till sammanträde utfärdas i regeln 8 dagar på förhand med angifvande af tid, ort och öfverläggningsämnen. Alla vigtigare aktstycken cirkulera före förhandlingen bland rådets medlemmar. Sammankomsterna hållas för slutna dörrar. Biskopen är ständig och sjelfskrifven referent i allt, som rör kulten och den presterliga disciplinen; i öfriga frågor kan ordföranden utse referent. Rådet är beslutmessigt, då alla dess medlemmar blifvit behörigen kallade och minst fem tillstädeskommit.

Besluten fattas medelst enkel pluralitet af närvarande ledamöter med utslagsröst vid *paria vota* för ordföranden, hvilken eljest icke röstar, och äro omröstningarna i regeln öppna, men kan sluten omröstning af rådet beslutas. I fall, som ej tåla uppskof, kan synodalrådets beslut fattas circulariter, då medlemmarne utan att samlas skriftligen insända sina vota.

Synodalrådets ledamöter erhålla godtgörelse för resekostnader och andra utlägg, hvilka utgifter i budgetsförslaget upptagas och i årsräkningen redovisas [1]).

3. Biskopen.

Den tredje centralmyndigheten är biskopen. Under förarbetena till den kristkatolska kyrkoförfattningen diskuterades grundligt frågan, huruvida ett dylikt embete för det reformerade kyrkosamfundet skulle inrättas eller icke. För dess inrättande uttalade sig en stor pluralitet med anförande af såväl principiella grunder som lämplighetshänsyn, men en betydande och ganska bestämd minoritet fans likväl, som ej ville veta af nämnda institution.

Från majoritetens sida anfördes, att biskopen är bäraren af den katolska traditionen ända från den apostoliska tiden och att utan biskop finnes ingen katolicitet. Emot ett episkopat, uppfattadt, inrättadt och förvaltadt i den gammalkristna kyrkans anda och sinne kunna inga afsevärda invändningar göras. Tvärtom talar de äldsta kristna biskoparnes hållning högt och ovedersägligt för denna värdighets bibehållande, och man får ej låta förleda sig af den omständigheten, att de katolska biskoparne sedermera under tidernas lopp, framför allt den 18 Juli 1870, svikit den gammalkristna traditio-

1) Verfassung §§ 18—20 och 11, — R. W. A.

nen och låtit sig romaniseras. För öfrigt gäller såsom bestående regel i katolska kyrkan, att prestvigningens och konfirmationens sakrament kunna meddelas endast af en biskop; det är således redan af denna grund nödvändigt att ega en sådan. Och för utbildandet och anskaffandet af ett fosterländskt presterskap är det af största vigt, att i spetsen för nationalkyrkan står en frisinnad man, förtrogen med landets seder och andan af dess institutioner. Ja, utnämningen af en biskop för den ifrågasatta kyrkan är en verklig lifsfråga, ty för en kyrka, som har att kämpa med den romerska, är ingenting mera förderfbringande än bristen på fast ordning och sammanhållning.

Under det man sålunda klart insåg biskopsembetets stora vigt och betydelse, lät man dock, varnad af den närmast föregående tidens bittra erfarenhet, sig å andra sidan ytterst angeläget vara att genom flera bestämmelser begränsa biskopens maktsfer [1]).

Enligt författningens ordalag har biskopen »inom de af författningen utsakade gränserna alla rättigheter och skyldigheter, hvilka enligt kristkatolsk uppfattning tilläggas episkopatet, och i all synnerhet dem, som af nationalsynoden öfverlåtas åt honom». Särskildt tillkommer honom att vid synodalmötena anordna de kyrkliga högtidligheter, hvarmed dessa inledas och afslutas, samt att till synoden afgifva berättelse om presterskapet, kulten och disciplinen. Hans funktioner och rättigheter såsom medlem af synodalrådet äro redan angifna. Han eger i denna myndighet såväl ett stöd som en skranka för sin verksamhet. Han är, såsom vi erinra oss, sjelfskrifven ledamot deraf och dess ständige referent i allt, som rör kult, själavärd och presterskap. Med afseende på det sistnämnda har han, efter granskning af de nödiga förutsättningarna och efter öfverenskommelse med vederbörande myndigheter om prestkandidaternas pröfning, att ordinera dessa till prester i kristkatolska kyrkan samt att, såvidt statens lagar och förordningar det tillåta, medgifva utrikes ordinerade katolska prester att inom den tjenstgöra. Vid besättandet af ledig anslagna presterliga befattningar åligger det honom att gå statsmyndigheterna och församlingarna tillhanda. Han installerar de enligt statens lagar valda kyrkoherdarne i deras embeten, men är detta snarare en skyldighet än en rättighet, i ty att, om han vägrar göra detta, synoden derom eger besluta. Slutligen öfvervakar biskopen presterskapets fullgörande af dess skyl-

1) Fr. II s. 496 ff.

digheter och sörjer för dess fortsatta vetenskapliga utbildning medelst föranstaltande af diskussionsmöten och bestämmande af uppgifter för skriftlig behandling.

Alla de anordningar i fråga om kult och disciplin, som biskopen på egen hand träffar, bibehålla gällande kraft, till dess de af synoden eller synodalrådet ändras eller upphäfvas. Besvär mot biskopens åtgärder kunna anföras hos synodalrådet, och utöfva besvären suspensiv verkan på åtgärden i fråga, så framt denna icke består i en ändring i kulten. Mot synodalrådets beslut kunna båda parterna vädja till synoden.

Blir biskopsembetet ledigt, har synodalrådet att genast sammankalla synoden för val af biskop. Senast tre veckor före valet skall en skrifvelse, upptagande tid och ort för valet jemte en förteckning på alla valbara prester i Schweiz af synodalrådet tillställas de kristkatolska församlingarna och föreningarna. Till biskop, resp. hjelpbiskop, valbar är hvarje katolsk prest, som eger schweizisk medborgarrätt, erkänner den kristkatolska författningen, minst två år utöfvat själavård eller teologisk lärareverksamhet samt icke är *persona minus grata* hos vederbörande regeringar.

Valakten förbindes med vissa gudstjensthandlingar, hvilka ordnas af en kristkatolsk biskop eller, om en sådan ej är närvarande, af kyrkoherden på valorten. Synoden öppnas af ordföranden med meddelande af namnen på alla till biskop valbara prester, och de synodalledamöter, som i och för valet hos synodalrådet legitimerat sig som sådana. Derpå utser synoden inom sig ett särskildt valutskott för att leda valhandlingen, och omröstningen, som verkställes med slutna sedlar, börjar. För giltigt val fordras absolut pluralitet af afgifna röster, och den valde medgifves en betänketid af 24 timmar för att afgifva förklaring, om han mottager valet eller icke. Mottager han det, afsändes meddelande derom till alla kristkatolska församlingar och vederbörande regeringar med anhållan hos de senare om den valdes godkännande.

Vald biskop måste inom tre månader, hvilken tid kan af synodalrådet förlängas, låta sig konsekreras af en katolsk biskop i närvaro at synodens ordförande och en medlem af synodalrådet. Inom samma tid har biskopen också att med synodalrådet öfverenskomma om sitt inställande i embetet. Detta inställande består af två särskilda delar: en högtidlig kyrklig akt och en synodalrådssession. Den förra eger rum i biskopsresidensortens hufvudkyrka,

hvarest biskopen inför synodalrådet, synoden eller, om denna icke är samlad, två dess representanter samt eventuelt ombud för vederbörande regeringar aflägger följande högtidliga löfte:

«Jag N. N. lofvar härmed högtidligen inför Gud, inför representanterna för den schweiziska kristkatolska synoden och kantonerna . . . att samvetsgrant fullgöra de mig såsom vald och konsekrerad biskop för den schweiziska kristkatolska kyrkan åliggande pligter; att sorgfälligt och såsom en oförvitlig Jesu Kristi religions tjenare iakttaga den schweiziska kristkatolska kyrkans författning; att inom den mig anförtrodda verksamhetskretsen med största trohet efterkomma edsförbundets och kantonernas lagar och att icke svärja någon vidare trohetsed åt någon andlig eller verldslig myndighet, så sant mig Gud hjelpe och Hans Heliga Evangelium.«

Omedelbart på den kyrkliga akten följer synodalrådssessionen. Här fattas de beslut och vidtagas de åtgärder, som äro nödiga för biskopens faktiska öfvertagande af embetet. Instäld i sitt embete, tillsänder biskopen samtliga in- och utländska biskopar, stående på samma kyrkliga grund som han, meddelande derom, kontrasigneradt af synodalrådet.

Valet gäller för lifstiden, men synoden kan, såsom redan är antydt, i händelse biskopen skulle svika i sina pligters uppfyllande, ställa honom till ansvar och med två tredjedelars pluralitet afsätta honom. Och gäller för öfrigt i ty fall, hvad statens lagar och förordningar stadga.

Vi se sålunda, att den kristkatolske biskopens makt är mycket begränsad. Han ej blott väljes af synoden, han kan äfven afsättas af densamma, och ingenstädes i författningen är åt honom inrymd någon dominerande ställning. Han är i alla sina handlingar, med undantag af de rent andliga, bunden vid medverkan af det mäktiga lekmannaelementet i synoden och synodalrådet. Också yttrades vid författningens tillkomst, då fråga väcktes om ytterligare inskränkning i biskopens ställning, det denna redan vore så kringskuren, att han af biskopsmyndigheten blott egde namnet qvar.

Man har slutligen sörjt för, att biskopen i och för det behöriga fullgörandet af sina embetsåligganden eger nödiga ställföreträdare och medhjelpare. Dels kan han nemligen sjelf bland det kristkatolska schweiziska presterskapet åt sig utse en vikarie, som har att i fall af behof företräda honom i de rent biskopliga förvaltningsangelägenheterna. Denne vikarie måste emellertid afskedas, när två

tredjedelar af synodalrådet så begära. Dels kan synoden utnämna hjelpbiskopar och bestämma deras befogenheter, en rätt, hvaraf den dock hittills icke gjort bruk. Under det biskopsembetet är ledigt, skötas dess åligganden af en hjelpbiskop eller, om sådan icke finnes, af en genom synodalrådet dertill utsedd andlig. Något domkapitel finnes deremot icke och får ej upprättas[1]).

Af det föregående framgår, att den kristkatolska kyrkan med hänseende till sitt författningsskick är en motbild till den schweiziska staten, den utgör sålunda ett demokratiskt, federativt religionssamfund, hvilande på kyrkoförsamlingarna såsom basis och slutande uti vissa centrala organ, förnämligast ibland dessa nationalsynoden. Den är derjemte inrättad i öfverensstämmelse med den gammalkatolska kyrko-organisationen. I följd af denna senare omständighet liknar den också i mycket, hvad författningen angår, den gammalkatolska kyrkan i Tyskland, men vid en jemförelse med denna träffar man också vissa olikheter, bland hvilka följande äro de mest i ögonen fallande och låta förklara sig af de båda ländernas olikartade historiska, politiska och sociala förhållanden.

Så talar den schweiziska författningen i främsta rummet om församlingarna, derpå om nationalsynoden och först derefter om biskopen, då deremot den tyska följer en motsatt ordning[2]). Den tyske biskopen är sjelfskrifven ordförande i synoden och dess verkställande utskott[3]), den schweiziske icke; den förre kan, med vissa förbehåll, syspendera prester[4]), den senare icke; och slutligen känner den tyska författningen icke till bestämmelsen om biskopens afsättning genom synoden. För öfrigt är de tyska församlingarnas och församlingsmyndigheternas närmare organisation bestämd i sjelfva författningen[5]), då deremot den schweiziska blott innehåller ett par allmänna föreskrifter i detta hänseende och lemnar allt

---

1) Verfassung §§ 21—25 och 28. — R. W. A. — Ordnung der Bischofswahl in der christkatholischen Kirche der Schweiz. H. G. s. 334.

2) Se Sammlung von kirchlichen und staatlichen Vorschriften für die altkatholischen Kirchengemeinschaften. I Synodal- und Gemeindeordnung (c. h. S. G. O.).

3) S. G. O. §§ 17 och 24. 4) S. G. O. § 56.

5) S. G. O. §§ 35—50.

öfrigt åt den gammalkatolska lagstiftningen. I Tyskland är de gammalkatolske kyrkoherdarnes embetstid författningsenligt faststäld för lifstid[1]), i Schweiz åter bestämmes äfven detta af de särskilda kantonerna, och tillsättas kyrkoherdarne der vanligen blott för viss kortare tid. Den schweiziska kyrkan är sålunda, såsom vi lätt se, betydligt mera demokratiskt organiserad än den tyska.

* * *

Den föregående framställningen har, såsom läsaren funnit, redogjort för den kristkatolska kyrkans uppkomst och författning, den senare sådan den är vid tiden för kyrkosamfundets fullt genomförda organisation, och tillägga vi här några allmänna betraktelser, föranledda af redan framstälda fakta och förhållanden.

Särdeles imponerande visar sig det kristkatolska kyrkosamfundet icke, särskildt om det betraktas från yttre synpunkter och jemföres med den kyrka, ur hvars sköte det utgått. Antalet af dess bekännare är obetydligt, de materiella hjelpmedlen förtjena knappast att omtalas, dess organisation och disciplin ega på långt när icke den romerska fastheten. I samtliga dessa hänseenden har det från skilda håll — i främsta rummet och helt naturligt från de ultramontane — blifvit utsatt för smädelser och nedsättande omdömen, hvilka skulle hafva ett visst berättigande, om ett kyrkligt samfunds betydelse och värde vore att söka endast i en lysande yttre ställning.

Äfven i åtskilliga andra afseenden hafva hårda domar fälts och kränkande beskyllningar utslungats mot den kristkatolska kyrkan, såsom: att i sitt land hafva framkallat och underhållit den s. k. kulturkampen; att allt för villigt underordna sig staten; att af denna erhålla oberättigade ekonomiska fördelar; att sälla sig till det s. k. liberala partiet; att hafva verkat störande på den konfessionella freden och det allmänna lugnet. Härtill invända de sjelfva, och detta icke utan skäl: att kulturkampen egentligen är en sak mellan staten och den romerska kyrkan; att de åtlyda mensklig öfverhet såsom af Gud förordnad; att de af staten åtnjuta endast samma fördelar som andra laglydiga religionssamfund och i somliga kantoner — de rent katolska — inga alls, icke ens rättsligt skydd; att de helt naturligt

1) S. G. O. § 55.

gå tillsammans med de frisinnade men principielt icke svärja något politiskt partis fana, endast att de icke medgifva någon utländsk makt rättighet att inblanda sig i Schweiz' inre borgerliga och deras egen kyrkas religiösa förhållanden; och hvad störandet af det inre lugnet och freden konfessionerna emellan angår, påpeka de med rätta, att de på alla orter, der de befinna sig i majoritet, visa de romerska minoriteterna fördragsamhet och tillmötesgående, att de lefva i hjertlig vänskap med sina protestantiska bröder, uppträda mera tolerant än t. o. m. de mest försonlige inom den romerska kyrkan samt öfver hufvud vilja lefva i fred med alla menniskor.

Man har också förebrått det kristkatolska presterskapet för oduglighet, karakterslöshet och en osedlig vandel. Denna förebråelse, uttalad af sjelfva det schweiziska, romerskt katolska episkopatet, besvarar den kristkatolske biskopen med följande ord. »Det är tyvärr sant, att några sedligt förderfvade prester slutit sig till oss. Men det beklaga *vi* mest. Vi hafva icke mottagit hälften af de romerska prester, som anmält sig, men hafva likväl jemte utmärkta, fromma och sederena män tyvärr äfven erhållit några ovärdiga, bedragare, drinkare, otuktiga. Edra blad, I biskopar, hafva känt till dessa menniskor och hänsynslöst blottat skändligheterna. De hafva dermed gjort oss en stor tjenst; ty nu kunde vi åter stöta de eländiga ifrån oss. Och hvar äro de nu? De äro åter der, hvarest de förlorat sin moraliska kraft och sitt samvete, och hvarifrån de kommit till oss. De äro åter i eder kyrka, I biskopar; I hafven återupptagit äfven de skändligaste. De äro åter hos dem, hvilka likaledes stält sig till vårt förfogande, men hvilka vi måst afvisa». Han medgifver äfven, att åtskilliga kristkatol skaprester förrådt sin kyrka och lemnat densamma men framhåller, att många af dessa bevisligen dertill blifvit förledda genom höga penningsummor, utbetalade från Rom.

Korteligen sagdt, beskyllningarna mot kristkatolikerna från de romerskes sida äro mångfaldiga och svåra; men redan det djupa hat, som i dem uppenbarar sig, vittnar om styrka och lifskraft hos det kristkatolska kyrkosamfundet, ty Rom hatar och förföljer som ifrigast, vill det synas oss, dem, som det mest fruktar. Och har kristkatolska kyrkan måhända större möjligheter och utsigter än de flesta protestantiska att göra Rom afbräck på dess egen mark, enär den i följd af sin högre uppskattning af den katolska traditionen och arten af sina liturgiska handlingar står dess bekännare närmare än protestanterna göra.

Men framför allt är det af vigt att tillse, huru denna kyrka sjelf uppskattar sin styrka och lifskraft; ty det gäller om ett kyrkosamfund, liksom om den enskilde, att för detsamma betyder mera, hvilken tro, öfvertygelse och sträfvan det sjelf har, än hvad andra i ty fall tänka om detsamma. Och härvidlag har kyrkan genom sin egen biskop klart uttalat sig: den anser sig verkligen ega en styrka och den lofvar sig en framtid; ty den bygger sin tillvaro på den kristna församlingens rätta grund, Kristus; har den Heliga Skrift till sin älsklingsbok; står i ovedersäglig samstämmighet med den gamla apostoliska kyrkan; den har i sin kult och sina inrättningar ej vidtagit några andra reformer än sådana, som fullt öfverensstämma med de gamla kristna förhållandena. Några särskilda bekännelseskrifter hafva kristkatolikerna likväl icke ansett sig böra uppställa, enär de såsom endast en del af den kristna kyrkan dertill icke funnit sig berättigade, och för öfrigt dylika bekännelseskrifter äro arbeten af enskilda lärde utan större auktoritet än predikantens från predikstolen. »En bekännelse af den kristkatolska tron skall hvarje predikan, hvarje religiös undervisning, hvarje sakramental eller gudstjenstlig funktion vara».

Kyrkan, på samma gång den är katolsk, är ock nationell, men detta innebär icke någon motsägelse mot kristendomens anda af allmännelighet, hvilken talar till menniskan såsom menniska men ej lägger hinder i vägen för att kyrkan såsom ett yttre samfund rättar sig efter befintliga nationella och historiska förhållanden. Derföre kan hennes synod vara och är, liksom hennes biskop, på en gång nationell och katolsk.

Äfven bland andra religionsbekännare, de romerske undantagna, har den gammalkatolska rörelsens stora vigt i allmänhet blifvit rätt insedd och vederbörligen uppskattad. Särskildt gäller detta om den episkopala (engelska och amerikanska) kyrkan. Bland somliga tyska protestanter har den vunnit t. o. m. entusiastiska beundrare, såsom i en *Beyschlag* [1]) och en *Nippold* [2]). Den senare går till och med så långt, att han säger: »I den kyrkopolitiska oredans grumliga jäsning har blott en enda rörelse visat sig såsom en härd

---

1) Der Altkatholicismus. Eine Denk- und Schutzschrift an das evangelische Deutschland von D. Willibald Beyschlag, Professor der Theologie in Halle, Halle a. S. 1882.

2) Das ideale Prinzip des Katholizismus, zwei Vorträge etc. vom Friedrich Nippold, Bern 1885.

för ren eld, handlingskraftig hänförelse, positivt kristlig offervillighet: den så mycket smädade och argt bespottade gammalkatolska församlingens lilla hop. Låtom oss ej försmå att äfven för vår stora kyrka lära af denna lilla församling!»

Måhända går denne framstående teolog jemförelsevis för långt i sin uppskattning af den kristkatolska rörelsen; men det förekommer oss dock, som borde alla protestanter endrägtigt hålla tillsammans mot Rom, hvilket genom sin slughet, sin ihärdighet, sin planmessighet, sina stora resurser hotar den verkliga kristendomen och reformationen med större faror än de flesta föreställa sig.

Följande tankar af biskop Herzog synas oss också vara behjertansvärda: kyrkan måste förvärfva sympatier icke genom den kyrkliga organisationen, icke genom reformer, icke genom sina kyrkliga myndigheter och icke genom inflytelserika vänner utan framför allt genom ett välordnadt och blomstrande kyrkligt samlif, en hjertevärmande gudstjenst, en samvetsgrann barna-undervisning, en omsorgsfull vård af fattiga och sjuka.

Till slut må nämnas, att man allt ifrån början, särskildt från de romerskes sida, förutspått den gammalkatolska rörelsen en snar undergång, men denna förutsägelse har icke gått i fullbordan, och synes svårligen komma att gå i fullbordan enligt hvad bland annat biskopens senaste berättelse till nationalsynoden gifver vid handen [1]. Att kyrkan fortfarande lefver och under de senast förflutna tio åren fört ett blomstrande, ehuru mödosamt, lif, derom hoppas vi snart få tillfälle att yttra oss. Vi tänka då också framhålla, hvilken stor och fruktbärande lifaktighet inom den teologiska vetenskapen, särskildt den katolska, denna rörelse uppväckt och ännu underhåller.

1) Protokoll d. XIII N. S. s. 15 ff. Herzogs i slutreflektionerna återgifna tankar om kristkatolska kyrkan läsas förnämligast dels i hans svar på de schweiziska biskoparnes »förklaring», dels i hans herdebref för fastan 1882.

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1888.

MEDICIN.

OM TRACHEOTOMI FÖR CROUP

JEMTE

CROUPSTATISTIK FRÅN TRE SJUKHUS I STOCKHOLM

AF

KARL GUSTAF LENNANDER.

UPSALA 1887
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Till mina lärare,

klinikcheferna vid kirurgiska afdelningen å
kungliga Serafimerlasarettet i Stockholm

Herr Professor

CARL J. ROSSANDER

och

Herr e. o. Professor

JOHN BERG

egnas detta arbete

vördsammast.

Författaren.

Samtidigt med denna afhandling utkommer i Upsala Läkareförenings Förhandlingar, Bd XXIII, en annan, kallad »Studier öfver förhållandet emellan Croup och Difteri.»

Efter afslutandet af dessa arbeten är det för mig en dyrbar pligt att först erinra om min oförgätlige lärare, professor Adolf Kjellberg, som sjelf under sina sista lefnadsår tänkte att bearbeta croupmaterialet från Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt för Sjuka Barn.

För den utomordentliga beredvillighet, med hvilken croup- och difterimaterialet på Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt, på Allmänna Barnhuset, på Sabbatsbergs Sjukhus' kirurgiska afdelning och på Epidemisjukhuset samt difterianmälningarna till Helsovårdsnämnden i Stockholm ställts till mitt förfogande, framför jag min vördsamma tack till nämnda inrättningars öfverläkare, hrr professor O. Medin, professor Jonas Wærn, med. d:r Ivar Svensson och med. d:r R. Wawrinsky samt till förste stadsläkaren i Stockholm herr med. d:r Klas Linroth.

Vidare har jag att tacka underläkaren på Epidemisjukhuset i Stockholm, medicine kandidaten herr C. Hardin, för att han både under detta och föregående år kallat mig till tracheotomi, så ofta patienternas tillstånd medgifvit ett kort uppskof med operationen, och prosektorn vid anatomisalen i Stockholm, medicine kandidaten herr C. A. Lindström, för att han både under vår- och höstterminerna 1887 beredt mig tillfälle till dissektioner.

Upsala i December 1887.

K. G. Lennander.

Innehållsförteckning.

Kap. I.

Tracheotomiens historia t. o. m. Trousseau.

Kap. II.

När skall man göra tracheotomi för croup? Sid.

Kap. III.

Kap. IV.

Operationsteknik.

Citerad Litteratur.

Här äro endast upptagna sådana arbeten, som blifvit anförda på minst två ställen. De öfriga återfinnas i noter under texten.

Archambault: artikeln »Croup» i Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales, Paris 1879.

Aschenborn: »Bericht über die äussere Station v. Bethanien im Jahre 1877» i Arch. f. klin. Chir. Bd XXV.

Bartels: »Beobachtungen über die häutige Bräune» i Deutsch. Arch. f. klin. Med. II (1867).

Birnbaum: »Beitrag zur Casuistik der Tracheotomieen» i Arch. f. klin. Chir. Bd XXXI.

Bloch: Om Decubitus af Trachea's Slimhinde, frembragte ved Tracheotomicanulen, og om Valget af Tracheotomicanuler. (Særtryk af »Hospitals-Tidende» 1881). Kjøbenhavn.

Boeckel: »De l'emploi du thermocautère dans la trachéotomie» i Ann. des malad. de l'oreille et du larynx, 1880.

Boeckel: »Note sur 85 cas de trachéotomies, pratiquées à l'aide du thermocautère de Paquelin» i Gazette médicale de Strasbourg, 1884, n:r 7 (1er Juillet).

Bonnet: Essai sur l'histoire de la trachéotomie, thèse de Paris, 1884.

Bose: »Zur Technik der Tracheotomie» i Arch. f. klin. Chir. Bd XIV.

Bourdon: »De la trachéotomie par le galvanocautère» i Arch. gén. de méd. 1873, pag. 53—79.

Bretonneau: Traité de la diphthérite, Paris 1826.

v. Bruns: Chirurgische Praxis, I, 1873.

Chavoix: Étude sur la thermo-trachéotomie, thèse de Paris, 1878.

Chaym: Die Tracheotomie bei Kindern unter zwei Jahren, Inaug.-Dissert., Berlin 1883.

Cohen, J. Solis-: Croup in its relations to tracheotomy, Philadelphia 1874. (Är betecknadt med »Croup, l. c.»).

Cohen, J. Solis-: artikeln »Voies aëriennes» i Encyclopédie internationale de chirurgie, VI, Paris 1886. (Är betecknadt med »l. c.»)

Demme: Neunzehnter medicinischer Bericht über die Thätigkeit des Jennerschen Kinderspitales in Bern (1881), Bern 1882.

Dubar: artikeln »Trachéotomie» i Nouveau dictionnaire de médicine & de chirurgie, tome XXXVI, Paris 1884.

Farabeuf: Précis de manuel opératoire, Paris 1885.

Frühwald: »Casuistische Mittheilungen aus der Klinik für Kinderkrankheiten des Prof. Widerhofer in Wien» i Jahrb. f. Kinderheilk. N. F. Bd XXIII.

Gassicourt, Cadet de: Traité clinique des maladies de l'enfance, tome III, Paris 1887.

de Saint-Germain: »De la trachéotomie» i Le progrès médical, 1882, n:r 7, 8, 9.

Guth: Statistischer Beitrag zur Kenntnis der Diphtherie und Tracheotomie über 1881 Fälle von Diphtherie und 1000 Tracheotomien aus dem Lazarus-Krankenhause zu Berlin, Inaug.-Dissert. aus Leipzig, Berlin 1887.

Home: An inquiry into the nature, cause and cure of the croup, Edinburgh 1765.

Hüter: »Tracheotomie und Laryngotomie» i Pitha-Billroth's Handbuch der Chirurgie, 1872.

Jacobi: »Diphtherie» i Gerhardts Handbuch der Kinderkrankheiten, Bd II. 1877.

Köhl: »Über die Ursachen der Erschwerung des Décanulement nach Tracheotomie im Diphtherie», i Arch. f. klin. Chir. Bd XXXV.

König: Lerbuch der Chirurgie, 4:te Aufl.

Körte: »Bericht über die chirurgische Abtheilung v. Bethanien, 1878» i Arch. f. klin. Chir. Bd XXV.

Krönlein: »Diphtheritis und Tracheotomie» i Arch. f. klin. Chir. Bd XXI.

Kühn: Die künstliche Eröffnung der obersten Luftwege. (Separat-Abdruck aus Günther's Operationslehre). Leipzig 1864.

Lennander: »Tracheotomi med Paquelins termokauter» i Hygiea, Svenska Läkaresällskapets förhandlingar 1886.

Lennander: »Studier öfver förhållandet emellan croup och difteri» i Upsala Läkareförenings förhandlingar 1887—88. (Bd XXIII, n:r 4).

Lindner: »Ueber die Tracheotomie bei Croup und Diphtherie» i Deutsch. Zeitschr, f. Chir. Bd XVII,

Lovett and Munro: »A consideration of the results in 327 cases of tracheotomy, performed at the Boston City Hospital from 1864 to 1887» i Amer. Journ. Med. Scienc., July 1887.

Mackenzie: Die Krankheiten des Halses und der Nase, Bd I, Berlin 1880. (*Semon's* öfversättning.)

Moizord: Étude sur les cas de diphthérie observés à l'hôpital de Sainte-Eugénie pendant l'année 1876, Paris 1876.

Müller: Beiträge zur Tracheotomie, Inaug.-Dissert. aus Würzburg, Altona 1886.

Neukomm: Die epidemische Diphtherie im Canton Zürich und deren Beziehungen zum Luftröhrenschnitt, Leipzig 1886.

Parker: Tracheotomy in laryngeal diphtheria, London 1885.

Passavant: »Der Luftröhrenschnitt bei diphtherischem Croup» i Deutsch. Zeitschr. f. Chir., Bd XIX, XX, XXI.

Pinner: »Diphtheritis und Tracheotomie» i Deutsch. Zeitschr. f. Chir. Bd XIV.

Plenio: Diphtheritis und Tracheotomie, Inaug.-Dissert., Königsberg 1884.

Ranke: »Tracheotomie-Resultate bei systematisch durchgeführter Ventilation» i Jahrb. f. Kinderheilk., N. F., Bd XXIV.

Rauchfuss: »Krankheiten des Kehlkopfes und der Luftröhre» i Gerhardt's Handbuch der Kinderkrankheiten, Bd. III, 2.

Renault: De la diphthérie consécutive à la rougeole, thèse de Paris, 1886.

Roger: »Des ulcérations de la trachée-artère produites par le sejour de la canule après la trachéotomie» i Arch. gén. de méd. 1859, vol. II.

Rosenthal: »Die Tracheotomien auf der Kinder-Abtheilung des Charité-Krankenhauses in Berlin», i Charité-Annalen, Bd X.

Rust: artikeln »Bronchotomia» i Handbuch der Chirurgie, Berlin 1830.

Sabatier: De la médicine opératoire, Paris 1832.

Sanné: Étude sur le croup après la trachéotomie, Paris 1869.

Sanné: Traité de la diphthérie, Paris 1877.

Schüller: »Die Tracheotomie etc.» i Deutsche Chirurgie, Lieferung 37.

Semple: Memoirs on diptheria, from the writings of Bretonneau, Guersant, Trousseau, Bouchut, Empis and Daviot. The New Sydenham Society, London 1859.

Settegast: »Berichte aus der chirurgischen Station im Krankenhause Bethanien zu Berlin (1873—76)» i Arch. f. klin. Chir. Bd XXII.

Sprengel: Geschichte der Chirurgie, Theil I, Halle 1806.

Stoerk: »Ueber die Verhinderung der Granulom-Bildung nach der Tracheotomie» i Wien. Med. Woch., 1887, N:r 1, 2, 3.

Tillaux: Traité d'anatomie topografique, Paris 1884.

Trendelenburg: »Tracheotomie bei Diphtheritis» i Gerhardt's Handbuch der Kinderkrankheiten, Bd VI, Abth. II.

Trousseau: Clinique médicale de l'Hotel-Dieu de Paris, Paris 1861.

Unterholzner: »Ueber Diphtheritis, hauptsächlich Statistisches, nach Beobachtungen im Leopoldstädter Kinderspitale zu Wien, vom Jahre 1873—83» i Jahrb. f. Kinderheilk., N. F., Bd XXIII.

Volbehr: Beitrag zur Kenntniss der Diphtheritis und Tracheotomie, Inaug.-Dissert., Kiel 1882.

Wanscher: Om Diphtheritis og Croup særligt med Hensyn till Tracheotomien ved samme, Afhandling for Doctorgraden, Kjøbenhavn 1877.

Zimmerlin: »Ueber Blutungen nach Tracheotomie wegen Croup und Diphtheritis» i Jahrb. f. Kinderheilk., N. F., Bd XIX.

Förkortningar:

K. L. V. = Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt för Sjuka Barn;
S. S. = Sabbatsbergs Sjukhus;
E. S. = Epidemisjukhuset i Stockholm.

Om tracheotomi för croup

af

K. G. Lennander.

Kap. I.

Tracheotomiens historia t. o. m. Trousseau.[1])

Bronchotomi är det gamla namnet på en operation, genom hvilken man öppnar larynx eller trachea. Numera ser man sällan detta ord användas. Deremot brukas ofta *tracheotomi* i samma vidsträckta betydelse.

HIPPOKRATES tillrådde nedförandet af ett elastiskt rör genom glottis, då qväfning hotade vid cynanche. Någon annan operation fans icke förr än på Ciceros tid, då ASCLEPIADES från Bithynien genom bronchotomi skall hafva räddat flere menniskor från qväfning. Galenus, Coelius Aurelianus och Aretæus omnämna, att han opererat vid *angina suffocans,* men ingen af dem omtalar, huru han opererade. De båda sist nämnde tadla honom skarpt. ARETÆUS säger: »de hvilka öppna luftröret för att hindra qväfning, hafva icke betänkt, att de derigenom förstärka till det yttersta inflammationen, krampen och hostan. Dertill kommer, att här sönderskäras broskdelar, hvilka icke åter växa tillsammans»[2]), en mening, som var allmänt antagen ända in i nyare tiden och högst menligt inverkat på åsigterna om ifrågavarande operation. Efter Asclepiades skall ANTYLLUS på kejsar Hadriani tid hafva varit den

1) För historiken hafva företrädesvis blifvit använda i litteraturförteckningen upptagna arbeten af följande författare: SPRENGEL. BRETONNEAU, RUST, SABATIER, TROUSSEAU, KÜHN, BONNET, SOLIS-COHEN.

2) Enligt SPRENGEL, l. c. pag. 177.

förste, som gjort bronchotomi. Enligt PAULUS från Aegina (7:de årh.) tillrådde Antyllus operation, om främmande kroppar eller fel i larynx hindrade andningen, men aldrig, om faran för qväfning berodde på sjukdom i lungorna. Antyllus genomskar *transverselt* mjukdelarne framför trachea, som han öppnade i *rummet mellan 3:dje och 4:de broskringarne*. Såret hölls gapande genom hakar och genom hufvudets läge. Då pat. andades fritt, hopsyddes såret.

Flere af de arabiske läkarne omtala operationen efter Paulus från Aegina. ABU'L KASEM försäkrar, att han känner icke någon i alla muhamedanska stater, som tilltror sig att göra denna operation. EBN ZOHR sönderskar broskringarne på en get för att visa, att dessa sår läkas.

AMBROISE PARÉ hade iakttagit några olycksfall, vid hvilka trachealringar delats och åter vuxit ihop; rekommenderar Antylli metod, som han dock aldrig sjelf utfört.

Från denna tid berättas om flere tracheotomier, men den förste, som lemnade en vetenskaplig bearbetning, var FABRICIUS AB AQUAPENDENTE (1537—1619), professor i Padua. »Bland alla kirurgiska operationer», säger han, »har jag alltid satt den främst, som hastigt botar dem, hvilka äro nära döden, som gör läkaren fullkomligt lik en Aesculap. Men en sådan operation är öppnandet af luftröret»[1]) o. s. v. Han genomskar mjukdelarne i tracheas *längdriktning lager för lager*, tills han blottat luftröret, hvarefter han öppnade detta genom en *transversel* incision emellan 3:dje och 4:de ringarne. Derefter inlade han ett *rör*, som icke fick vara *för vidt*, på det att icke för mycket luft skulle intränga. Det var *rakt* och så kort, att det icke kom i beröring med bakre trachealväggen. Genom ett par små sidoutskott hindrades det från att glida ner i trachea. CASSERIUS, den förres lärjunge, framhåller, att det är för att skona glandula thyreoidea, som öppningen bör göras emellan 3:dje och 4:de ringarne. Casserius' kanyl var af silfver, en tum lång, *platt*, *krökt*, försedd med hål åt alla håll, vidare vid yttre ändan, hade ett par handtag i hvilka fästes *trådar*, som knötos kring halsen (fig. 4). Båda tillrådde att aflägsna kanylen så fort som möjligt.

1620 utkom i Paris ett vigtigt arbete af en fransk kirurg HABICOT. Han opererade efter Fabricius' och Casserius' föreskrifter och meddelade 4 operationer för skador å larynx, deraf ett skott-

1) Enligt BONNET, l. c. pag. 12.

sår, och för främmande kroppar i farynx. Alla fyra patienterna blefvo friska.

I Neapel berömde MARC. AUR. SEVERINUS tracheotomien som ett »gudomligt botemedel». I synnerhet vore operationen af värde vid *»angina gangrænosa»*, som gick epidemiskt i Neapel på hans tid. Sjelf skall han flere gånger hafva med framgång utfört denna operation [1]).

HEREDIA omtalar, att under de stora epidemierna i Spanien (»garotillo», 1596—1634) gjordes laryngo- och tracheotomi i extrema fall. Med framgång skola operationer blifvit utförda af de berömda kirurgerna DIONISIO BETO, ARCORA och ANTONIO DE VIANA i Sevilla [2]).

I Frankrike skall MOREAU (1587—1656) hafva två gånger opererat med framgång vid angina gangræn. Han lät de opererade vara i ett *uppvärmdt rum* med *jemn* temperatur och något *fuktig* luft. Framför kanylen lade han mjukt linne (»sindon») för att hindra inandning af dam, och för att den kalla luften icke måtte omedelbart intränga. Ännu vid samma tid varnade PURMAN i Breslau för att skada broskringarne, emedan de icke lätt växa tillsammans.

SANCTORIUS lär, utan föregående incision, hafva mellan 3:dje och 4:de broskringarne infört Parés instrument för paracentes af buken (1586). DEKKERS i Amsterdam förbättrade denna metod 1675 [3]). Härmed var uppslaget gifvet för konstruerandet af *bronchotomer*, instrument, som mer eller mindre likna troakarer, och i hvilka troakarröret tjenstgör som kanyl. Nästan hvarje operatör skulle hafva sin bronchotom eller åtminstone sin modifikation. I sina uppfinnares *öfvade* händer torde de ofta hafva gjort god nytta. På små barn är trachea för vek och för liten, för att bronchotom skall kunna utan stor fara användas. Bruket af bronchotom omöjliggör rensning af trachea från membraner och slem före kanylens inläggande. Den nyare kirurgien ersätter på snart sagdt alla områden troakaroperationerna med fria incisioner. Väsentligen på grund af dessa skäl äro bronchotomer allmänt förkastade. Detta hindrar dock icke, att fortfarande nya konstrueras och utbasunas (se Intern. Centralbl. f. Laryngologie 1886). Jag kommer icke att i detta arbete vidare redogöra för bronchotomer.

1) Sist nämnda uppgift har jag endast funnit hos KÜHN, l. c. pag 7.

2) SEITZ, Diphtherie und Croup, Berlin 1879, pag. 21.

3) Enligt SABATIER, l. c. part. IV, pag. 76.

VERDUC (1701) påpekade, att qväfningen ökades under operationen genom det vanligen brukade ryggläget med kudde under axlarne och fordrade, att operationen skulle göras i den ställning, som *minst hindrade patientens andning.*

JUNKER i Halle (1679—1759) bestämde tracheotomiens indikationer:

1) vid den verkliga esquinantia, som hindrar respirationen;
2) vid främmande kroppar i luftröret;
3) vid drunkning.

Vid den första och sista indikationen förordade han bruket af troakar; vid den andra ett längdsnitt enligt Fabricius intill trachea, som derefter äfven delades *längsefter, med genomskärning af broskringar* i tillräcklig utsträckning för att utskaffa den främmande kroppen.

HEISTER godkände Junkers indikationer, men ville i första och tredje fallet i st. f. bronchotom använda det gamla transversella snittet emellan två ringar. För att afhålla dam och köld från lungorna, vore det lämpligt att fästa framför kanylen antingen en svamp, som ofta doppades i varmt vin, eller ock fint linne.

GEORGES MARTIN, engelsk kirurg, var den förste, som använde *dubbelkanyl* (1730). Han bestämde, att det inre röret skulle räcka något nedanför det yttre [1]).

VIRGILI, marinkirurg i Cadiz, är, så vidt man vet, den förste, som vid operation för *angina suffocans gjort längsincision i trachea* (1720). Han hade opererat en soldat och gjort en transversel incision emellan 2:dra och 3:dje ringen. Blodet rann ner i trachea, faran för qväfning var öfverhängande, kanylen kunde icke ligga. Djerft klöf Virgili främre trachealväggen ned till 6:te ringen. Genom den vida öppningen fick patienten tillräckligt med luft, och blödningen upphörde genast.

LOUIS (1768) och RICHTER (1770) lemnade hvar i sitt land dittills oöfverträffade, utförliga monografier öfver allt, som rörde denna operation.

1) Enligt SOLIS-COHEN, l. c. Enligt samme förf. — SOLIS-COHEN — l. c. pag. 81, skulle i den »moderna tiden» de första tracheotomierna för croup vara gjorda inemot 1730. En operation skulle utförts af ofvannämnde GEORGES MARTIN. Med framgång skulle M. BAXFER och d:r OLIPHANT hafva opererat hvar sitt fall. Såsom källa anföres Philosophical Trans., Vol. VII, N:o 416, p. 448, 1715—1733.

VICQ D'AZYR föreslog 1776 att göra *laryngotomi* i *membrana intercrico-thyreoidea.*

HOME *visade 1765 att, sedan membranerna äro färdigbildade vid croup, finnes ingen annan utväg än bronchotomi.*

CRAWFORD (1771) och MICHÆLIS (1778) gilla Homes åsigter.

1782 opererade JOHN ANDRÉE (Andrew?) i London *med framgång* i ett fall af *croup* (?). Uppgifterna äro motsägande både i fråga om diagnosen och operationsmetoden[1]).

BICHAT utgaf 1798 DESAULT'S kirurgiska arbeten, hvari hithörande frågor noggrant studeras från kirurgisk ståndpunkt. Bichat talar om en guttural och en laryngeal angina, utan att närmare redogöra för dessa sjukdomars natur eller nämna något om engelske författares arbeten öfver croup. Enligt Bichat behöfver man aldrig göra tracheotomi för angina. Man förekommer qväfning genom att enligt DESAULTS' förslag nedföra genom glottis ett gummirör[2]), som antingen kan föras genom näsan eller munnen. Flere sjukhistorier meddelas. Bichat gör en jemförelse emellan laryngotomi och tracheotomi. Den sist nämnda vore den klassiska operationen; båda operationerna lemnade lika goda resultat, men laryngotomi vore vida lättare att göra och mycket mindre farlig (blödning). Vid denna operation kan man antingen klyfva cartilago thyreoidea (DESAULT'S *Thyreotomi*) eller ock *membrana cricothyreoidea*, hvarvid, om utrymmet så fordrar, man förlänger incisionen genom *cart. cricoidea.* Thyreotomien användes för att uttaga främmande kroppar.

PELLETAN (1810) hade i ett fall genomskurit cart. cricoidea. Ärrbildningen var färdig inom en månad. Han föredrog tracheotomien framför laryngotomien, emedan Vicq d'Azyrs operation ej lemnade rum för en tillräckligt stor kanyl.

BOYER beskref 1821 *laryngo-tracheotomien* (delning af cart. cric. och de två eller tre första trachealringarne). Vid denna tid förordade kirurgerna allmänt (Sabatier, Blandin, Dupuytren, Larrey) laryngo- eller laryngo-tracheotomien.

Om tracheotomi vid croup skref CHAUSSIER (1800) följande tänkvärda ord: »När de först använda läkemedlen ej förmått hejda inflammationens framsteg i croup eller förekomma bildningen af ett membranöst lager eller verka dettas bortskaffande, då är tracheotomi enda utvägen för att hindra qväfning och barnets död». För

---

1) Se härom BRETONNEAU, l. c. pag. 327—334.

2) Hippokrates' metod.

att af denna operation erhålla hela den fördel, som man kan vänta, vore det icke tillräckligt att göra en punktion i trachea eller en incision blott emellan två brosk; det vore nödvändigt att göra en longitudinel incision, som omfattade flere brosk, och var nog rymlig till att lemna en beqväm utgång för membranerna, när de lossnade. Slutligen borde man icke vänta så länge med att bestämma sig, att lungorna redan vore i början de inflammation (»engorgés») och den sjuke nära döden[1]).

Andra författare (CULLEN, FOTHERGILL, SCHWILGE, LASALLE) förordade, om än icke så obetingadt, tracheotomi vid croup.

Af alla de 83, som 1809 täflade om Napoleons stora pris, var det blott en enda, pariserkirurgen CARON, som talade för tracheotomi vid croup; men han fordrade, att styrelsen skulle ställa den praktiker till ansvar, som läte ett barn med croup dö, utan att hafva blifvit opereradt[2]). JURINE beskref tre operationer med olycklig utgång[3]).

Då den märkliga epidemien i Tours började 1818, kände man *icke ett enda* säkert fall, i hvilket tracheotomi gjorts med framgång vid croup. I sitt berömda hufvudverk 1826 redogör BRETONNEAU för 5 operationer. Utan framgång hade han opererat 1818, 1820 och 1826 (2 gånger), *med framgång 1825.* Alla operationerna voro gjorda i sista perioden af croup; men sedan han började tro på calomels lokala verkan vid den difteriska processen, ville han göra tracheotomi tidigt för att kunna införa calomel i trachea och derigenom möjligen hindra »descendens» i broncherna (l. c. p. 353). Han gjorde i alla fallen en *längdincision i trachea nedanför sköldkörteln.* Han delade väfnaderna lager för lager med undanförande af större kärl och dubbel underbindning af dem, som måste genomskäras (l. c. pag. 334).

I de båda första fallen använde han som kanyl ett elastiskt rör, som, utom att det i och för sig var för trångt, hade den olägenheten, att dess lumen genom krökningen i trachea ytterligare minskades. Det behöfde derför oupphörligt uttagas. I det tredje fallet hade han ett *silfverrör af tracheas kaliber* (l. c. pag. 307).

---

1) BONNET, l. c. pag. 38.

2) BONNET, l. c. pag. 40. — CARON stiftade ett pris på 1,000 francs för den operatör, som med framgång gjort tracheotomi i ett fall af croup. Det tillföll Bretonneau 1825 (ALBERTS kirurgi).

3) BRETONNEAU, l. c. pag. 337.

Studier på djur hade lärt honom, att ju rymligare kanyler, desto friare andades djuren. Röret hade formen af en något tillplattad cylinder, krökt efter sin längdriktning och snedskuren i båda ändarna. Bretonneau konstruerade en *dilatator* för att lättare kunna lägga in röret, som ofta måste uttagas för rengöring. Han lät för samma patient göra ett *dubbelrör* och visade, att ett sådant rör *icke* blef för tjockt i godset för att kunna med fördel användas. I sina båda sista fall brukade han dubbla rör. Deremot gjorde han inga försök att uppvärma luften, innan den infördes i lungorna. Han hade genom iakttagelser på tracheotomiserade djur funnit, att de väl fördrogo den kalla luften [1]).

TROUSSEAU opererade det andra fallet, som gick till helsa. Genom att i alla riktningar söka bringa operation och efterbehandling till möjligast största fullkomning, genom att oupphörligt — i tal och skrift — framhålla operationens betydelse och framför allt genom att visa en år för år allt större och allt bättre statistik lyckades det TROUSSEAU att vinna både läkarnes och allmänhetens i Frankrike förtroende för denna operation till en grad, som den icke ännu torde ega i något annat land.

Vid en ofta omtalad diskussion (1839) i Académie de Médecine lemnade hvarje operatör sin statistik. AMUSSAT, BAUDELOCQUE, BLANDIN, ROUX, VELPEAU hade sammanlagdt opererat 36 gånger utan att kunna rädda en enda patient. BRETONNEAU hade 4 tillfrisknade af 18 opererade, GERDY 4 af 6, TROUSSEAU 20 utaf 80 [2]). Åter betonade TROUSSEAU vigten af de föreskrifter, som BRETONNEAU och han gifvit: *vid* öppning i trachea, *vida* kanyler och en *mera omsorgsfull* efterbehandling. »Det är på underlåtandet af alla dessa regler, som det beror, att så stora kirurger operera utan framgång» [3]).

Af en diskussion (1858) i samma lärda sällskap med anledning af BOUCHUTS förslag att vid croup ersätta tracheotomien med »tubage de la glotte» eller nedförande af ett rör genom glottis, framgår samma förhållande, att kirurgerna opererade med vida sämre resultat än pediatrici. Orsaken ligger nära till hands. Pediatrici kunna sjelfva bestämma tiden för ingreppet, kirurgerna kallas

1) Enligt HEIDENHAIN's försök (Virchow's Archiv, Bd 70, pag. 444) »ist es für die Lungen gleichgültig, welche Temperatur die trockene Athmungsluft besitzt».

2) SOLIS-COHEN, Croup, l. c. pag. 9.

3) Enligt BONNET, l. c. pag. 49.

för att operera och efter gjord operation öfverlemnade de efterbehandlingen åt andra. MALGAIGNE framlade vid nämnda tillfälle en statistik på 175 opererade, af hvilka endast 10 tillfrisknat (Gosselin 0 af 23, Nélaton 3 af 36, Monod, Jr. 0 af 40 o. s. v.[1]).

TROUSSEAU som, kraftigt understödd af PAUL GUERSANT, tillkämpade seger åt tracheotomin, hade en statistik — från 17 operatörer — af 185 opererade med 74 tillfrisknade. I dessa tal voro ej hans egna fall medräknade[2]). 1861 hade Trousseau gjort mer än 200 tracheotomier, af hvilka mer än en fjerdedel med lycklig utgång.

TROUSSEAU opererade, så fort diagnosen pseudomembranös laryngit kunde anses säker[3]). Han följde Bretonneaus föreskrifter för operationen, betonade vigten af dilatator, gjorde bruket af dubbla kanyler allmänt (till en början hade äfven Trousseau, trots Bretonneaus råd, användt enkla), bestämde kanylernas krökning till en fjerdedel af en cirkelperiferi, angaf de olika storlekar, som fortfarande användas. Framför kanylen lade han »la cravate», en halsduk af ylle och musslin för att gifva värme och fuktighet åt den inandade luften o. s. v.

Härmed afslutar jag denna kortfattade historik, vid hvilken jag icke afsett fullständighet, utan endast ett skarpt framhållande af hufvudpunkterna. Med difterins utbredning har tracheotomi i de flesta länder blifvit en af de vanligare operationerna — på många ställen den aldra vanligaste. I Tyskland, Schweiz och Danmark åtnjuter operationen hos både läkare och allmänhet ett förtroende, som alltjemt ökats. Från några länder, t. ex. Italien, England, Förenta Staterna, klagas fortfarande öfver, att tracheotomi vid croup icke göres så ofta, som den borde göras. Jag tror, att man äfven i vårt land har skäl för samma klagan. Ett bevis härför finner jag bland annat i det förhållandet, att på epidemi-sjukhuset i Stockholm har från juli 1883 till och med april 1886 endast gjorts en tracheotomi (i maj 1884).

Under redogörelsen för olika operationsmetoder nödgas jag oupphörligt citera de nyare författarne. En historisk framställning af deras arbeten skulle derför endast gifva anledning till tröttande omsägelser.

---

1) SOLIS-COHEN, Croup, l. c. pag. 10.
2) SOLIS-COHEN, Croup, l. c. pag. 11.
3) SEMPLE, Memoirs on Diphteria, pag. 245.

Kap. II.

När skall man göra tracheotomi för croup?

§ 1. Croup, ett kliniskt begrepp.

På annat ställe har jag uttalat mina åsigter om croup och difteri. Begreppsförvirringen är emellertid så stor, att jag anser mig tvungen att här göra en kort resumé.

I full öfverensstämmelse med den uppfattning, som RAUCHFUSS framstälde på Köpenhamnkongressen 1884, förstår jag med croup i klinisk mening[1]) *en symptomgrupp*, hvilkens väsentliga kännetecken äro förändring af rösten och svårighet vid andningen, och som för öfrigt är allt för ofta beskrifven för att här behöfva närmare karakteriseras.

Så fattad *hör croup hvarken uteslutande till någon viss ætiologiskt bestämd sjukdom, ej heller till något särskildt anatomiskt tillstånd hos larynxslemhinnan.* Den katarrhala, den fibrinösa, den difteritiska[2]) laryngiten, alla tre kunna de förlöpa med eller utan croupsymptom; man kan alltså med VIRCHOW[3]) tala om en katarrhal, en fibrinös, en difteritisk croup.

Aetiologiskt sedt kan den *katarrhala* croupen stå på *difterisk* grund, liksom han också kan höra ihop med de akuta exantemerna, särskildt *messling.* Den vanliga orsaken är en *termisk* eller *meka-*

1) I någon annan mening borde aldrig ordet croup få finnas. VIRCHOW säger, att han för längesedan slutat upp med att använda croup i anatomisk mening. Berl. Klin. Woch. 1885 sid. 158.

2) Efter förslag af ROSER och efter LÖFFLERS föredöme förstår jag i denna afhandling med »difteri» och »difterisk» infektionssjukdomen difteri, såsom vi äro vana att uppfatta honom i öfverensstämmelse med BRETONNEAUS, TROUSSEAUS och deras skolas läror. Med »difterit» och »difteritisk» menar jag en patologiskt-anatomisk form af väfnadsförändring, som förekommer vid difteri, men är vanligare vid t. ex. scarlatina, variolæ, dysenteria.

3) Köpenhamnkongressen, RAUCHFUSS föredrag.

nisk retning af larynxslemhinnan — icke minst det konstgjorda stuguklimatet (Krieger)[1]), som med en allt mer öfverhandtagande eldning i jernspislar och kaminer blir långt skadligare än förr. Ännu är icke striden fullt afslutad om naturen af den primära fibrinösa croupen. Allt färre hafva emellertid de blifvit, som antaga tillvaron af en genuin, på förkylning beroende fibrinös croup, och de äro alla ense om, att han är ytterligt sällsynt[2]). Ja, han är så sällsynt — om han fins — att det i profylaktiskt hänseende är vår ovilkorliga pligt att isolera hvarje fibrinös croup som en difteri; m. a. o. platsen för crouppatienter är icke på barnsjukhus och kirurgiska afdelningar[3]) af de stora sjukhusen; *de tillhöra epidemisjukhusen*, på hvilka böra finnas skilda afdelningar för tracheotomiserade patienter med och utan tydliga tecken till en allmäninfektion.

Om den sekundära fibrinösa croupen — som uppträder i sammanhang med andra infektionssjukdomar än difteri — äro åsigterna mera delade. Att den »mycket ofta»[4]) står på *difterisk* grund kan man tryggt påstå. För min del är jag öfvertygad om, att hvarenda gång vi i sammanhang med morbilli, scarlatina eller pertussis träffa på en croup med karakteristiska — hvita, fasta, elastiska, lätt lossnande — s. k. croup-membraner, der hafva vi för oss ett fall af sekundär-infektion med difteri. Hvar och en af dessa s. k. sekundära difterier måste isoleras särskildt.

En i anatomisk mening difteritisk croup förekommer vid difteri, men är sällsynt. Oberoende af difteri torde han finnas vid t. ex. scarlatina och variolæ. Härom eger jag icke någon personlig erfarenhet.

Det är derför icke nog med att säga, att en patient har croup. Vi skola i *hvarje särskildt* fall söka göra oss reda för dess ætiologiska och anatomiska grundval. Begreppet *croup* bör emellertid bibehållas, ty alla dessa laryngiter, som förlöpa med stenossymptom, hafva något i förlopp, prognos och terapi gemensamt, som ej kan på kortare och mera begripligt sätt uttryckas.

Det är i denna vidsträckta mening, som begreppet croup är fattadt i titeln till denna afhandling. Tracheotomi kan blifva nödvändig vid alla

1) Rauchfuss i Gerhardts handbok.

2) Oertel hade t. ex. ännu 1880 icke sett ett enda fall (enligt Ranke, l. c. pag. 227).

3) Förutsatt, att de icke ega fullkomligt isolerade difteriafdelningar.

4) Rachfuss: Köpenhamnkongressens förhandlingar, Tome III, section de pédiatrie, pag. 73.

former af croup; men då man vanligen talar om tracheotomi vid croup, tänker man alltid först på den fibrinösa, primära eller sekundära croupen.

§ 2 Om tidpunkten för operationen.

Tracheotomins uppgift är i första hand att undanrödja hvarje hinder i larynx och trachea för luftens fria gång. Till bifurkationen är man herre, men icke längre. Tracheotomins betydelse är alltså att genom en förlängning af lifvet gifva kroppen tid att öfvervinna sjukdomen. I andra hand må man till en viss grad hoppas på att genom inhalationer och mekaniska medel äfven kunna inverka på luftvägarna nedom bifurkationen.

Kallas man till ett barn, som har andnöd, och qväfning hotar, då har man att afgöra, om orsaken är att söka i larynx eller trachea eller i lungorna. Bästa hjelpmedlen äro *indragningarna*[1]) (le tirage) och stridor[2]). Har ett barn *kraftiga supra- och infrasternala indragningar*, som icke endast äro en följd af t. ex. ett omedelbart föregående qväfningsfall, utan äro sedan en tid *permanenta* och visa tendens att alltjemt *stegras*, då opererar man, *qväfningsanfall* må hafva funnits eller icke och oberoende af, om man ser cyanos eller ej. Lindriga grader af cyanos — iakttagas bäst på läpparne — äro nästan omöjliga att säkert känna igen vid eldsljus, och t. o. m. vid dagsljus har det ofta händt mig, att jag icke vågat tala om cyanos före operationen, men efter gjord tracheotomi har barnet detta oaktadt haft en helt annan och friskare färg.

Vidare akte man på inspirationens och exspirationens förhållande till hvarandra. Vore i ett fall *endast* inspirationen försvårad, då hade man att tänka på en pares i glottisöppnarne, på ett lindrigt œdem i lig. aryepiglottica. Är äfven exspirationen permanent försvårad, då finnes ett bestämdt mekaniskt hinder; detta må nu vara en ansvällning af slemhinnan — oftast en akut subchordal laryngit — eller membraner eller båda delarne. Ju mera exspirationen är hindrad, desto mer trängande blir indikationen för tracheotomi.

1) Vid främmande kroppar i luftvägarne opererar man, så fort diagnosen är säker. Den främmande kroppen må gifva symptom eller ej.

2) Laryngealt stenosljud med vexlande karakter, betecknas ofta som sågande. Det har för bestämmandet af tidpunkten för operationen ojemförligt mycket mindre värde än indragningarna.

Synes det vara större hinder för utandningen än för inandningen, så kan det t. ex. bero på, att en rörformig membran i trachea lossnat med sin nedre ända. Röret öppnar sig i inspirationsakten, men då luften skall ut, blir det ventilslutning[1]).

Oftast förefaller det, som om inandningen skulle vara vida mer försvårad än utandningen. Vid den förra hör man längre än vid den senare det otäcka sågande ljudet — stridor. Härvid är att ihågkomma, att barnet söker vidga sin bröstkorg ad maximum, men får icke in en motsvarande luftmängd. Trots insänkningar af bröstväggen, trots ökadt blodflöde till hjerta och lungor, så blir i alla fall ett negativt tryck i torax. Efter slutad inandning faller torax tillsammans genom det yttre lufttrycket, genom sin egen elasticitet och, förr än det blifvit jemnvigt emellan trycket inom och utom torax, förr pressas icke någon luft ut, förr höres icke någon stridor. Först då klämmer barnet till med alla sina exspirationsmuskler. Detta, att första delen af exspirationsakten sker ljudlöst, gör dels, att utandningen förefaller att vara mycket kortare än inandningen, dels att man kan tro det vara en paus efter hvarje inandning (typus inversus respirationis, ROGER, PETER). Ser man noga på ett barn med en svår, men ännu fullt kompenserad larynxdyspnœ, så skall man finna, att det aldrig hvilar sig. Detta oaktadt är respirationsfrequensen icke ökad, i flertalet fall är den tvärtom minskad. Hvarje andning fordrar längre tid[2]).

Ju mera hindret sitter uteslutande i larynx, desto större äro larynx' rörelser uppåt och nedåt

Finnes jemte indragningar *cyanos*, då är icke den minsta tvekan om, att operationen genast bör göras, för så vidt ej cyanosen är hastigt öfvergående och beror på ett qväfningsanfall.

Får man höra, att indragningarna »varit svårare», att barnet »börjat blifva lugnare» men på samma gång »*mera slappt*», ser man ansigtsfärgen vara *blek* med en dragning i blått, pulsen *freqvent* (120 och deröfver), *ojemn*, *intermittent*, *pulsus paradoxus*, då är icke ett ögonblick att förlora.

Ju närmare döden, desto svagare blifva indragningarna. Respirationen är ytlig och frequent; man får lita på anamnesen och operera, emedan »det har varit indragningar».

---

1) Inträffade en gång 1885 på K. L. V.

2) En utförlig annalys af laryngo-trachealstenosens symptom finnes i Rauchfuss cit. afhandling.

Aldrig må man försumma att noga kontrollera *pulsen*. Så fort pulsen börjar blifva freqvent, ojemn, dröjer i slaget eller enskilda slag falla bort, så visar detta, äfven om man icke för öfrigt skulle se någon försämring, att barnets motståndskraft är bruten. Man får icke dröja med att gifva det luft. För frågan om kloroform eller ej är det absolut nödvändigt att hafva gjort sig en klar föreställning om barnets hjertverksamhet. Härom mera framdeles.

Ju *yngre* och ju svagare barnen äro, desto förr måste man gripa in.

Innan jag går vidare, kan jag icke neka mig nöjet att ur en föreläsning på Hôpital des Enfants Malades af pediatrikern, kirurgen DE SAINT-GERMAIN[1]) citera följande rader:

Pour moi, il n'y a qu'une seule indication: le tirage. Toutes les fois que, pour une cause ou pour une autre, vous constaterez du tirage, c'est-à-dire toutes les fois que vous aurez affaire à un malade présentant à chaque inspiration une dépression considérable au niveau du creux épigastrique, quand il semblera avaler son diaphragme, quand, simultanément, vous observerez une forte dépression sus-sternale, vous devrez opérer. Je ne m'inquiète pas de la cause; je ne sais s'il a le croup, si ce croup est consécutif à une rougeole ou s'il a un corps étranger dans la trachée; il étouffe, j'ai le droit et le devoir de lui donner de l'air.

Jag har läst någonstädes — hvar minnes jag icke nu — att rätta ögonblicket för att gripa in med tracheotomi är, när en erfaren läkare, som följt sjukdomen, *börjar* blifva öfvertygad om, att det icke skall gå lyckligt utan operation. Detta är klokt sagdt.

Fins det tid, så gör man, utan att anstränga barnet, en möjligast fullständig undersökning. Här kan jag endast i största korthet angifva hufvudpunkterna. Först är det *pannan och ansigtet:* exanthem (messling), membranklädda exkoriationer i mungiporna eller vid näsan, respiratoriska rörelser af näsvingarna. Så, *mun, svalg och näsa:* rodnad, ansvällning, membraner, exanthem, flytning ur näsan. Finnas membraner, så blir derigenom diagnosen pseudomembranös laryngit högst sannolik, men ej säker[2]). Finnes en akut lymfkörtelsvulnad under käken, vid eller bakom ena käkvinkeln, så talar detta i fall, der man icke ser membraner, och der icke de anginösa förändringarna räcka till att förklara lymf-

1) l. c. pag. 121.
2) Se BARTELS, l. c pag. 428.

körtelsvulnaden, för att difteriförändringar gömma sig på något ställe, som är otillgängligt för synen. Är man icke på det klara med diagnosen croup, så må man, och desto mer ju yngre barnen äro, tänka på en *retropharyngeal* eller *retroœsophageal abscess* och genom en manuel undersökning af svalget, halsryggraden och sidorna om larynx och trachea skaffa sig visshet.

Flere gånger har jag öppnat retropharyngealabscesser på små barn, som varit mer eller mindre nära qväfningsdöden. Särskildt lifligt erinrar jag mig följande händelse: ett tre månaders barn inskickades förra vintern till Lasarettet för att undergå tracheotomi. Det var blekt cyanotiskt med slappt hängande hufvud; endast enstaka ytliga respirationer syntes. Barnets ålder talte för en retropharyngealabscess. I detta fall var han ovanligt stor och sköt fram öfver ingången till larynx. Sedan varet var uttömdt, började barnet sakta skrika — intet tvifvel om att larynx var fritt. Två dagar senare mådde det bra.

En *klar, vattnig flytning ur näsan* kan vara början till näsdifteri[1]). Detta var förhållandet i många fall på K. L. V. under vintern 1884—85.

Rösten, hostan. Om rösten är »släckt», hostan icke hörbar, så är detta — ceteris paribus — ett bland de bästa bevisen för fibrinös croup. Visserligen slocknar rösten till sist äfven i den svåra formen af katarrhal-croup, men det är senare och knappast så fullständigt. Om emellertid stämbanden äro jemförelsevis friska och membraner nedanför glottis göra stenosen, då kan det vara »klar stämma och ingen eller ringa hosta vid croup. Hostan kan hafva ganska lös klang i croup»[2]).

Den $^5/_{10}$ 87 opererade jag på E. S. en nära treårig gosse, som var hes sedan $^3/_{10}$ och hade haft qväfningsanfall natten till $^5/_{10}$. Tydliga membraner i svalget. På läpparna en svag dragning åt violett (eldsljus); temligen kraftiga indragningar, särskildt i epigastrium; resp. 24 i min.; pulsen 120—130, temligen kraftig, men något ojemn, stundom pulsus paradoxus. Denne gosse talte med tydlig röst, sade »mamma» på sådant sätt, att man knappt tyckte honom vara hes. Hostan var något skrällande och liknade mest en pseudocrouphosta. Han hostade ut ordentligt. På grund af indragningarna och pulsens beskaffenhet opererades han.

1) Jfr Bartels, l. c. pag. 429.
2) Wanscher, l. c. pag. 35.

I trachea fans mycket slem, blandadt med små hvita flockor. Tre små, men tydliga membraner, den största 1 cm., upphostades. De två följande dagarne tumslånga membraner. Helsa. Jag har sett flere liknande fall, om än icke något, der rösten varit så klar, som hos denne gosse. Jag har anfört detta exempel, emedan det »bjuder emot» att operera och man frestas att vänta, tills det blir för sent.

Auskultation. Vid den högsta graden af larynxstenos hör man icke något vesikulärt respirationsljud, det är apnoe. Detta gäller äfven om de jemförelsevis lindriga formerna af katarrhal-croup (pseudocroup) omedelbart efter ett qväfningsanfall. Ingen indikation för tracheotomi kan gerna vara mera påtaglig än ett fullständigt försvinnande af det vesikulära respirationsljudet, men detta tillstånd skall icke vara hastigt öfvergående. Det är en ihållande apnoe, som utgör indikation för tracheotomi[1]). Är passagen genom larynx och trachea relativt fri, men membraner eller membraner och slem stänga vägen till en eller flere af de stora broncherna, då kunna auskultationsfenomenen blifva ganska komplicerade. Enklast är det, om man hör respirationsljud öfver den ena lungan, icke öfver den andra, eller om t. ex. det öfver en lob af en lunga är »fullkomligt tyst», men perkussionstonen är klar. I sådana fall händer det, att man efter gjord operation, och t. o. m. utan att man sett till några större sammanhängande membraner, hör öfverallt ett klart vesikulär-ljud.

Om svårigheten i att göra en närmare diagnos af förändringar i lungorna hos barn med croup äro alla författare ense. Särskildt må man vara försigtig i att diagnosticera pneumoni. Ingenting är vanligare, än att dämpningen är borta efter operationen — lungområdet i fråga har varit kollaberadt.

Ägghvita i urin talar för en allmän infektion, således för difteri. Är det mycket ägghvita, så är prognosen sämre ($^1/_3$ af profvets höjd i reagensglaset, Henoch[2]).

Qväfningsanfall. Både den katarrhala och den fibrinösa croupen kunna förlöpa med eller utan qväfningsanfall — plötsliga, men öfvergående stegringar af andnöden med cyanos. Qväfningsanfallen i och för sig indicera icke tracheotomi utom vid de tillfällen, då de genom sin våldsamhet synas innebära en fara för lifvet. Då har man icke rättighet att dröja. Kanske dör barnet i nästa anfall. Ju yngre och svagare barnen äro, desto mera måste man taga hänsyn till denna indi-

1) Jfr Cadet de Gassicourt, l. c. pag. 196—197, och Bartels, l. c. 427.
2) Charité-Annalen Bd X, pag. 514.

kation. Utaf de 17 barn, som intill denna dag ($^{16}/_{10}$) tillfrisknat på E. S., har det endast varit i ett fall, der man icke vid eller efter operationen sett tydliga membraner i luftvägarna. Det var en 4-årig flicka (n:o 40, 1887) med difteri i svalget. Hon opererades, emedan efter hvarandra följde två qväfningsanfall, af hvilka hvardera syntes komma att sluta med död. Helsa.

Anamnes. Ser man inga tecken till difteri hos sin patient, så har man en god hjelp för sitt omdöme, om man får veta, att han förut haft »pseudocroup», och man väntar då gerna litet längre med tracheotomin. Diagnosen, i vanliga fall lätt, kan vara svår, och äfven stora auktoriteter hafva felat. CADET DE GASSICOURT[1]) berättar, att GILLETTE[2]), öfverläkare på Hôpital des Enfants Malades, en gång diagnosticerade verklig croup (larynxdifteri), då det var pseudocroup. Barnet blef bättre och den anbefalda tracheotomien utfördes icke; när så detta barn efter ett par månader kom tillbaka med croup d'emblée, primär larynxdifteri, satte han diagnosen pseudocroup och rekommenderade åt samme underläkare att icke göra tracheotomi. Tillståndet försämrades, barnet opererades, stora membraner i trachea.

Är *karakteren* af den *pågående epidemien* sådan, att man ser nästan hvartenda barn, som blir hest eller får litet svårt att andas, dö, om det icke blir opereradt[3]), då gör man rätt i att operera något tidigare, än man gör under epidemier, då många jemförelsevis svåra fall af croup gå till helsa utan operation.

Föregående helsotillstånd. Om sekundär croup och dess prognos skall jag tala något utförligare vid redogörelsen för mitt material. Tuberkulösa barn äro i allmänhet svagare än andra och hafva mindre motståndskraft. Farligast är lungtuberkulosen. Troligen prædisponerar denna — ceteris paribus — till fibrinös bronchit, åtminstone har jag tyckt mig märka det.

Om de sjukdomstecken, som föregå croupen, om angina, catarrhalia, om membranernas utbredning i svalget m. m., om tiden från insjuknandet till stenossymptomens början och vidare, tills tracheotomi blir nödvändig, kan jag icke lemna några uppgifter hemtade från mitt material.

1) l. c pag. 187—188.

2) GILLETTE dog i croup, ett offer för sitt kall.

3) Ex. epidemien i Tours 1818—21; de af Trousseau beskrifna epidemierna i Norra Frankrike — i en familj dogo af 17 medlemmar 15 i croup Till en viss grad var, så vidt min erfarenhet räcker. förhållandet liknande här i Stockholm under vintern 1885.

Härtill äro anteckningarna för ofullständiga. Dessa frågor äro afhandlade med omsorg i NEUKOMM's förträfliga arbete[1]).

Från $^1/_4$ 1881 till $^1/_4$ 84 opererades för larynxdifteri 203 barn på kirurgiska kliniken i Zürich, och 81 blefvo friska = 40 $^0/_0$[2]).

I 128 fall funnos anteckningar om tiden, som förflutit från det, att barnen blefvo sjuka, tills de fingo stenossymptom. Nämnda tidslängd var:

0 ——	i 3 fall (alla döda)	= 39, af dessa 29 döda = 75 $^0/_0$ (14 voro under 3 år, af desssa 13 döda, en, 18 månader gammal, lefvande).	128—80 + = = 62,5 $^0/_0$ mort.
några tim. till 1 dag	» 36 »		
1 till 2 »	» 33 »	= 70 —35 döda = 50 $^0/_0$	
3 »	» 13 »		
4 »	» 10 »		
5 »	» 14 »		
6 »	» 5 »	= 19—16 döda = 82 $^0/_0$	
7 »	» 5 »		
8 »	» 5 »		
9 »	» 2 »		
10 »	» 2 »		

På grund af ofvanstående drog NEUKOMM denna slutsats: »*ein rascher Ablauf des Initialstadiums ist cet. par. ungünstig für die Prognose*». Detta gäller särskildt för barn i de första lefnadsåren. Som man finner, synes prognosen vara ännu sämre (siffrorna små), då initialsymptomen räckt i öfver 5 dygn.

Från stenossymptomens början, tills tracheotomi utfördes[3]), förflöto:

1) L. c. pag. 84—92. 2) NEUKOMM, l. c. pag. 126.

3) NEUKOMM, l. c. pag. 92 »Sind hochgradige inspiratorische Einziehungen, Stridor und Cyanose vorhanden, so wird sofort tracheotomirt. Fehlt die Cyanose, so wird in manchen Fällen trots hochgradiger Dyspnoe noch abgewartet. Doch geschieht solches nicht ohne individualisirende Prüfung der Einzelumstände und wenn es sich z. B. um Kinder aus den ersten Lebensjahren handelt, so wird mit der Vornahme der Tracheotomie nicht gezögert, sobald überhaupt starke Einziehungen und Stridor vorhanden sind». Mot beviskraften af de citerade siffrorna på nästa sida kan med skäl anmärkas, att det borde varit redogjordt för graden af asfyxi i de fall, då barnen fördes sent till sjukhuset, och det sålunda icke låg i operatörens makt att bestämma tiden för operationen. Att döma efter en uppgift på sid. 92 skulle verkligt sena operationer i 203 fall icke inträffat mer än 20 gånger. Om dessa fall äro medtagna i här anförda beräkningar, angifves icke bestämdt.

några timmar till 1 dag i 84 fall	— 58 döda = 70 %	132 op. — 79 döda	
mer än 1 » » 48 »	— 21 » = 43 %	= 59,8 %.	

Alltså: »*Je schneller die Stenose ihren Höhepunkt erreicht, dessen Eintritt zwingend zur Tracheotomie herausfordert, um so intensiver ist die Erkrankung, um so misslicher gestaltet sich die Prognose*». Utaf 14 barn, som fördes till sjukhuset i ett tillstånd af höggradig larynxstenos, som omedelbart indicerade tracheotomi, och om hvilka det uppgafs, att andnöden börjat först »för några timmar sedan», »under föregående natt», tillfrisknade endast 4. Bland de 14 voro 5 yngre än 3 år.

Initialstadiets längd står icke i något bestämdt förhållande till tidslängden af det kompenserade stenosstadiet, om än i allmänhet ett kort initialstadium talar för sannolikheten af, att stenossymptomen skola komma att utveckla sig raskt.

I 152 fall funnos uppgifter om tiden, som förflutit från sjukdomens början, tills tracheotomi utfördes:

	fall	döda		
Några timmar till 1 dag i	24 fall,	döda 20 = 83,33 %	under 3 år voro 10, af hvilka 9 dogo.	= 63,16 % döda.
1 till 2 » »	21 »	» 12	91 fall, 49 döda = 53 %	
3 » »	35 »	» 20		
4 » »	21 »	» 13		
5 » »	14 »	» 4		
7 » »	7 »	» 6	37 fall, 27 döda = 73 %	
8 » »	21 »	» 15		
10 » »	7 »	» 4		
11 » »	1 »	» 1		
12 » »	1 »	» 1		
	152	96		

Alltså: »*Ungewöhnlich früher und ungewöhnlich später Eintritt des die Tracheotomie erheischenden Symptomen-complexes ergeben cet. par. eine ungünstige Prognose*».

Den naturliga förklaringen för dessa fakta är, att i de hastigast förlöpande fallen är sjukdomens intensitet och särskildt faran för »descendens» af den pseudomembranösa processen större än i öfriga fall. Dröjer det åter en längre tid, mer än en vecka, innan det kommer till tracheotomi, så äro barnens krafter redan medtagna af sjukdomen.

Jag har gjort detta kortfattade utdrag ur *Neukomm's arbete*, emedan man i allmänhet icke finner några hithörande uppgifter i handböckerna. Jag kom vintern 1884--85 genom min verksamhet på K. L V. till samma uppfattning. Ett kortare prodromalstadium, en raskare utveckling af stenosen gör, att jag cet. par. hastigare bestämmer mig för tracheotomi. När jag inför föräldrarna redogör för prognosen, tager jag också den kortare eller längre utvecklingstiden med i beräkningen. Hvarje far eller mor anser det vara så naturligt, att en sjukdom, som utvecklat sig ytterst våldsamt, skall gifva små utsigter till räddning, och att å andra sidan utsigterna också skola vara små, om krafterna redan äro mycket nedsatta[1]). Utan tvifvel kan detta moment hafva en olika betydelse i olika epidemier. (Se derför WANSCHER och LOVETT & MUNRO, ref. i Centralbl. f. Kinderheilk., 1887).

Sammanfatta vi det föregående, finna vi, att det är icke alltid lätt att bestämma det rätta ögonblicket för tracheotomien. *Kärnpunkten ligger i ett samvetsgrant afvägande mellan styrkan af stenossymptomen och krafterna hos barnet.* Hellre må man dock operera för tidigt än för sent.

Ligger det icke i operatörens makt att bestämma tidpunkten för tracheotomien, så gäller, att förr än döden är konstaterad, förr är det icke för sent att operera. Bland de många berättelser om skenbart döda croupbarn, som blifvit friska, är kanske d:r HOFMOCKL'S[2]) i Wien den märkligaste. Han säger sig genom tracheotomi och artificiel respiration hafva räddat två barn, sedan han under 2—3 (!) minuter förut icke med stetoskop kunnat uppfatta några hjertljud. I det stora flertalet fall vakna emellertid barnen till lif endast för några timmar eller en dag. Jemförelsevis *mycket stora* äro naturligtvis utsigterna, om en sådan fullständig asfyxi inträdt mycket hastigt såsom följd af en våldsam larynxdyspnoe och särskildt, om den följt omedelbart på ett qväfningsanfall. I en stenos, som icke längre är kompenserad, bruka som bekant qväfningsanfallen att upphöra eller åtminstone äro de sällsynta.

Kontraindikationer finnas inga, så fort en patient har en stenos i larynx eller trachea af den betydenhet, att stenosen i och för sig innebär en omedelbar fara för lifvet. Jag skulle, såsom

1) Jfr äfven J. LEWIS SMITH: »Membranous croup, Diphtheritic croup, True croup» i Amer. Journ. Med. Scienc. April 1885.

2) Annales des maladies de l'oreille & du larynx, 1880, pag. 112.

de Saint-Germain säger, operera en nyfödd, om han hade »tirage». Man får en sämre statistik än de, som välja sina fall; men hvad gör det? Statistiken är icke något ändamål. Målet är att rädda menniskolif — i detta fall gäller det barnen, framtidens hopp — och att efter bästa förmåga lindra lidandet för dem, som vi icke kunna rädda.

Endast om den toxiska (septiska) difterien vill jag säga ett par ord. Frankrikes nu lefvande störste monografer öfver tracheotomi Sanné och Archambault äro här af olika mening. Sanné opererar, Archambault icke. Jag sluter mig obetingadt till Sanné. Kan man öfver hufvud taget tänka sig möjligheten af, att en patient, som lider af en septisk infektion, skall kunna tillfriskna, om icke man gifver den friska luften fri passage till hans lungor? *Man skall i dessa fall operera tidigare än eljest. Ju yngre barn och ju svårare allmänsymptom, desto förr skall man operera.*

Åsigterna om hvad som är septisk difteri, äro för öfrigt så olika, att i det enskilda fallet två läkare sällan torde hafva samma mening. Har en patient dessutom croup, så är det en bland de svåraste uppgifter, man kan få, att bestämma, huru mycket af sjukdomsbilden, som hör till infektionen, huru mycket till stenosen. »Il ne faut jamais désespérer du salut d'un malade qui respire encore, et ne pas oublier cette maxime d' Hippocrate: Etiam in acutis non omninò tutæ sunt prædictiones neque ad mortem neque ad sanitatem. Aph. XIX. Sect. 2»[1]).

Jag skulle vilja gå ett steg längre. De fallen äro väl bekanta, der näsan är igentäppt genom slemhinnesvulnad och membraner, och der svulnaden i svalget är så betydlig, att tonsiller, gombågar, tunga och farynxvägg tyckas på alla håll vilja nå hvarandra; man kan med ögat knappt finna någon väg neråt. Allt är fyldt med ett ichorliknande slem och grangrænösa slamsor, som sprida en förfärlig stank. Dessa barn hafva icke larynxdyspnoe, men de få i alla fall icke tillräckligt med luft. De kunna t. o. m. vara lindrigt cyanotiska. De andas någorlunda fritt i en halfsittande ställning och med vidt öppen mun; men infektionen medför somnolens, och så fort de slumra till, sluter sig munnen mer eller mindre; genast vakna de. Jag tviflar på, att man kan rädda någon under sådana förhållanden, men skall det vara möjligt,

1) Marteau de Granvilliers enl citat hos Bretonneau l. c. pag. 289

är första vilkoret frisk luft i tillräcklig mängd. Jag har en gång opererat en 7 års flicka[1]). Hon dog efter 18 timmar; sjukdomsbilden var efter tracheotomien en helt annan. Hon sof nästan hela tiden och kollaberade helt sakta. Har man en mycket svår snufva och försöker att hålla igen munnen, så får man ett ganska klart begrepp om, hvad dessa barn lida.

§ 3. Förändringar i lungorna, beroende på en akut larynx- eller tracheal-stenos.

Att barnens krafter blifva medtagna genom en långvarig dyspnoe, att irreparabla förändringar i nervsystemet kunna orsakas af en bristfällig syrsättning af blodet, det är lätt att fatta, om vi också icke kunna se det vid sektionsbordet. Förändringarna i lungorna äro deremot lätta att demonstrera. Jag skall derför redogöra för dem efter några inledande anmärkningar om andningen vid laryngo-tracheal dyspnoe (jfr sid. 11).

För att få luft, anstränger barnet till det yttersta alla sina inspirationsmuskler, icke minst diafragma. Efter som det är luftförtunning i thorax, och emedan det yttre lufttrycket verkar på hela den tunna bukväggen och derigenom medelbart på bukviscera och diafragma, så omöjliggöres en utjemning af diafragmahvalfvet. Centrum tendineum blir »punctum fixum» (Bartels[2]), mot hvilken sternum och alla diafragma-refbenen våldsamt indragas. Det ser ibland ut, som skulle sternum komma att vidröra ryggraden. I de högsta graderna af dyspnoe, höjes diafragma (lefverdämpningen ligger högre[3]) under inandningen i st. f. att stiga ner.

Samtidigt med att den nedre och rymligaste delen af bröstkorgen hoppressas, lyftes och vidgas den öfre i onaturligt hög grad. Följden blir kompression och hyperemi i de nedre-bakre lungdelarna, emfysem (eller rättare akut lunguppblåsning) och anemi i de främre-öfre.

I lik efter patienter, döde i laryngo-trachealstenos utan att hafva blifvit opererade eller snart efter tracheotomien, finner man derför »icke sällan» [4]), att lungorna intaga i sin helhet mindre volym än normalt. Denna volymminskning tillhör helt och hållet de nedre

1) Opererad med termokauter; efterblödning ur en ytlig ven, som delats med bistouri men icke blifvit underbunden, stannade för tamponad.

2) L. c. pag. 401. 3) Bartels, l. c. pag. 400.

4) Bartels, l. c. pag. 391.

och bakre partierna. *De öfre-främre* äro utvidgade. Der är vesikulärt, interstitielt och subpleuralt emfysem; de stora broncherna äro oftast fria från membraner, de fina broncherna äro cylindriska, deras slemhinna är blek och torr. (Blodkärlen äro komprimerade). Färgen på dessa lungdelar är nästan hvit, vid snitt i dem ser man knappt en bloddroppe. I de *nedre-bakre partierna* finner man knappt någon luft. Der är hyperemi och oedem, stora och små kollaberade partier, mer eller mindre utvecklade bronchopneumonier. Bronchialrören äro starkt injicerade, fylda med ett mer eller mindre purulent slem eller med membraner. Innan en sådan patient dör, är alltså situationen denna: *i de främre delarna af sina lungor har han luft men icke blod, i de bakre har han blod men icke luft.* Äfven om, såsom det framgår af Bartels'[1]) undersökningar, den luftmängd, en sådan patient efter utförd tracheotomi lyckas i hvarje inandning få in, skulle under normala förhållanden räcka till för syrsättningen, så kan han nu ingenting uträtta med den. Relativa kolsyremängden i den utandade luften är mycket minskad[2]). Förhållandena blifva efter tracheotomien ännu sämre än förut, om det icke lyckas att få de nedre broncherna fria och de kollaberade partierna åter luftförande. Genom den ökade lufttillförseln till de främre lungdelarna blifva nämligen kärlen här ännu mera komprimerade än förut. Häri, synes det mig, kan man få en förklaring på en del dödsfall omedelbart efter en sent men väl utförd operation. Kanylen föres in, patienterna andas några gånger, och sedan dö de.

Äfven om man opererar vid den tidpunkt — kraftiga, permanenta indragningar, som visa tendens att stegras, men ännu icke cyanos — hvilken i detta arbete framhålles som den riktiga, så har man förändringar i lungorna, men man kan hafva hopp om, att de skola gå fullständigt tillbaka. Ju längre man väntar, med desto större säkerhet hota fibrinös bronchit, bronchopneumonier och lungoedem. Vid sektioner efter patienter, som vid operationstillfället icke haft fibrinös bronchit och derför lefvat några dygn efter operationen, händer det ofta, att man icke finner några membraner i de nedre broncherna, under det att de öfre kunna vara alldeles tillstoppade[3]). Detta talar för att en högre grad af hyperemi i de nedre loberna predisponerar för fibrinös bronchit i dessa lober.

1) L. c. pag. 409 och 410.

2) Bartels, l. c. pag. 412 ($^1/_6$ af den normala, experimenten ej felfria).

3) Bartels, l. c. pag. 406 (och mina egna obduktioner).

Då de nedre lungloberna, på grund af sin storlek och de genom tracheotomien återstälda normala förhållandena med diafragmarörelserna, äro för gasutbytet långt vigtigare än de öfre, så kan en patient lättare härda ut med en fibrinös bronchit i de öfre loberna. Blir det fibrinös bronchit i de nedre loberna, så få patienterna ett emfysem i de främre partierna, som är långt mera höggradigt än före operationen. Det blir också ett utbredt mediastinalemfysem. Man kan få se hela hjertsäcken ligga omgifven af luftblåsor. Andningen blir åter mycket besvärad, och deras lidanden synas då ofta icke vara mycket mindre än före operationen.

Förändringarna i lungorna inträda desto hastigare, ju yngre barnen äro.

De bero[1]), hvilket redan framhållits, uteslutande på laryngotracheal-stenosen såsom sådan. Är man säker på, att det icke fins membraner i luftvägarna, så är faran af att något uppskjuta tracheotomien visserligen icke så stor som vid difteri. Men hvartill tjenar ett sådant uppskof? Hvarför skall man utsätta patienterna för att dö genom följderna af ett ondt, som man med fullkomlig säkerhet beherskar genom tracheotomi? Det är bedröfligt att läsa om, huru patienter dött på grund af lungkollapser, bronchopneumonier och emfysem några timmar efter en tracheotomi, utförd t. ex. för en retrofaryngealabscess[2]), som icke blifvit diagnosticerad, för en främmande kropp i larynx, papillomer i larynx[3]), för en katarrhalcroup[4]).

§ 4. Om andningen omedelbart efter utförd tracheotomi — betydelse för prognosen.

Allt efter graden af de förändringar, som finnas i broncher och lungor, blir respirationen efter utförd tracheotomi antingen fullt fri eller ock fortfarande mer eller mindre hindrad.

1) Nat. bortsedt från den fibrinösa bronchiten.

2) TURNER: A case of retroœsophageal abscess (af obduktionen framgår, att den låg äfven bakom farynx) causing death by pressure on the trachea. Lancet 1 Jan. 1887.

3) GANGHOFNER (ref. i Int. Centralbl. f. Laryngologie, årg. IV, hft 3, N:o 91).

4) En katarrhalcroup dog på bordet för mig, under kloroformeringen (se min andra afhandling).

Den olika prognosen framgår bäst af följande sammanställningar, af hvilka den första är gjord af KRÖNLEIN[1]) från Langenbecks, den andra af NEUKOMM[2]) från Krönleins klinik.

Fullt fri var respirationen i	139 fall,	döde 92 =	66,1 % mort.
Icke alldeles fri	46 »	» 42 =	91,3 % »
Summa	185 fall,	döde 134 =	72,4 % mort.

Fullt fri var respirationen i	148 fall,	döde 75 =	51 % mort.
Icke alldeles fri	52 »	» 44 =	84 % »
Summa	200 fall,	döde 119 =	59 % mort.

Således 25—33 % högre mortalitet i de fall, der andningen icke blef alldeles fri.

ROSENTHAL ger följande siffror från Charité-Krankenhaus i Berlin (1882—1884):

Fullt fri var respirationen i . .	73 fall,	döde 49 =	66,3 % mort.
Icke alldeles fri (»nicht ganz frei»)	54 »	» 54 =	100 % »

Det är af vigt att bestämma hvad som menas med, att respirationen »icke är alldeles fri». Denna beteckning använder jag, när patienten, ehuru synbart lättad, dock fortfarande är orolig, respirationen temligen ytlig och hastig med små indragningar i epigastrium, pulsfreqvensen hög, och detta tillstånd fortfar, äfven sedan patienten återförts i sin säng och i trots af, att en möjligast grundlig rensning af luftvägarne gjorts vid operationen. På operationsbordet äro barnen dels rädda, dels råka de ofta i frysning, hvarför, som sagdt, detta tillstånd bedömes säkrast, sedan de fått hemta sig i sin säng. Jag har personligen samma sorgliga erfarenhet som Rosenthal, men mina siffror äro för små. Rosenthal gifver en ungefär liknande beskrifning af »icke alldeles fri respiration». Krönlein och Neukomm uttala sig mindre tydligt.

§ 5. Membraner nedanför larynx vid operationstillfället, prognos?

I detta sammanhang kan det vara lämpligt att tänka på den prognostiska betydelsen af, att vid operationstillfället membraner iakttagas nedanför larynx. Får man se stora, rörformiga, dendritiskt förgrenade membraner, så är detta ett afgjordt dåligt tecken. Dock kunna äfven sådana fall gå till helsa. Af mindre vigt är det, om

1) L. c. pag. 297. 2) L. c. pag. 96.

endast större eller mindre membranbitar upphostas. I 173 fall (KRÖNLEIN) hade membraner iakttagits omedelbart efter operationen, af dessa dogo 133 eller 76,8 %. Mortaliteten var i dessa fall endast 3,5 % högre än för alla de använda fallen (210 med 73,3 % döde). NEUKOMM har membraner i 109 fall, döde 64 = 58 %; inga membraner i 91 fall, döde 55 = 60 %. Det ser paradoxt ut, men är lätt förklaradt. Äfven i de senare fallen har det ofta funnits difterimembraner nedanför larynx, men de hafva suttit fast, förhållit sig som pseudodifteritiska och difteritiska membraner i farynx, och derför har man icke sett dem. Det talar alltid för en större intensitet af sjukdomen.

Man bör derför ställa tillsammans membranupphostningen med respirationens förhållande. Såsom synes af följande tabell, hemtad från NEUKOMM, kan man derigenom få en god prognostisk hållpunkt.

»Med croupmembraner omedelbart efter operationen 109 fall, döde 64 = 58 %	Respirationen *fri* efter aflägsnande af croupmembraner	77 fall, döde 38 = 50 %
	Respirationen efter aflägsnande af croupmembraner *icke fri*	32 fall, döde 26 = 81 %
Utan croupmembraner omedelbart efter operationen 91 fall, döde 55 = 60 %	Respirationen *fri* efter tracheotomien	71 fall, döde 36 = 50 %
	Respirationen *icke fri* efter tracheotomien	20 fall, döde 19 = 95 %».

Af det föregående framgår ock, att prognosen är bättre, om barnen utan *hjelp* hosta upp membranerna, än om dessa måste mekaniskt aflägsnas genom t. ex. tång eller kateter (Neukomm). Enligt min uppfattning gäller detta företrädesvis, när barnen icke opererats i full narkos. Af ännu större betydelse för prognosen är membranernas förhållande under efterbehandlingen. Utsigterna äro ojemförligt ljusare, om patienterna kunna genom kanylen eller det öppnade såret sjelfva slunga ut membranerna, än om dessa måste för hvarje gång aflägsnas med instrument.

Kap. III.

I en rad med tabeller i slutet af detta arbete finnes en sammanställning af statistiska uppgifter för det af mig bearbetade croupmaterialet. Någon närmare redogörelse för tabellerna torde icke behöfvas.

Deremot kan det vara af intresse att med stöd af dessa och af andra författares uppgifter diskutera några för kirurgen särskildt vigtiga frågor:

1) Om tillfrisknandet i croup utan operation.

2) Förhållandet mellan graden af andnöd omedelbart före operationen och tillfriskningsprocenten.

3) Förhållandet mellan patienternas ålder och tillfriskningsprocenten, hvarvid särskild uppmärksamhet kommer att egnas åt barn under 2 år och åt fullväxta.

4) Prognosen för operation vid sekundär croup (scarlatina, morbilli, pertussis).

§ 1. **Om tillfrisknandet i croup utan operation.**

I fråga om den katarrhala croupen finnas, såsom RAUCHFUSS framhåller, inga tillförlitliga uppgifter, emedan de katarrhalcroupar, som opererats eller dött och icke obducerats, hafva hänförts till fibrinös croup. TROUSSEAU säger sig i en mer än 40-årig praktik hafva haft 3 dödsfall i »laryngite striduleuse» [1]).

På tab. I har jag sammanfört 37 fall af akut laryngit med stenossymptom. Intet af dessa fall har i journalerna hedrats med diagnosen »croup« (hvarmed alltid menas fibrinös croup). De hafva alla blifvit friska utan operation.

Lägger man tillsammans de på tab. II—VI upptagna fallen, hvilka af sina respektive läkare betecknats som »croup», »larynx-

---

1) L. c. pag. 470.

differi» eller någon dermed jemförlig diagnos, så får man 374 sjuke och af dessa 52 tillfrisknade utan operation. Af anmärkningarna till tab. II och IV framgår, att det i 5 fall med bestämdhet icke varit några stenossymptom. Frångdragas dessa, få vi 369 med 47 tillfrisknade = 12,5 %. Om graden af dyspnoe, se tabellerna.

För BARTELS [1]) blefvo af 41 barn 5 friska efter smörjningar med gråsalva. Alla hade de »mehr oder weniger heftige und häufige Anfälle von Erstickungsangst, *zeitweilig* [2]) Cyanose und bei einem fünfjährigen Kinde trat sogar ein vollständig asphyktischer Zustand ein, welcher durch kalte Begiessungen im warmen Bade mit Erfolg bekämpft wurde». 10 fullväxta dogo vid samma tid i fibrinös laryngo-tracheobronchit, utan att membranerna åstadkommo sådan tilltäppning i larynx, att det blef en verklig laryngealdyspnoe. Glottis var fortfarande vidt öppen (laryngoskop. undersökning i 2 fall).

Utaf 567 difterifall, inskickade för stenossymptom till Langenbecks klinik [3]), behöfde tracheotomi icke göras i 62 fall [4]) = 10,9 % (det vexlade från 5,7 till 19,5 % under olika år).

ARCHAMBAULT [5]) har gjort en sammanställning af croupfallen på barnsjukhusen (Enfants Malades och Sainte-Eugénie) under 12 år (1867—1878). Af 4241 blefvo friska utan tracheotomi 212 (= 5 %), 362 dogo utan att hafva blifvit opererade; af 3667 tracheotomiserade blefvo 799 friska. I denna statistik äro inga crouppatienter medräknade, som voro under 2 år.

CADET DE GASSICOURT hade 1885, med anledning af d:r DELTHILS vid den tiden så högt prisade rökning med tjära och terpentin, ett anförande »de la guérison spontanée du croup» i Société méd. des hôpitaux i Paris [6]). »La guérison spontanée du croup s'observe à la première et à la deuxième période tant qu'il n'y a pas de tirage. A la troisième période, et à la deuxième lorsque le tirage est établi, la guérison ne s'observe que tout à fait exceptionnellement». Af hans sjuke i andra perioden af croup hade 17—18 % blifvit friska utan tracheotomi.

---

1) L. c. pag. 435. 2) Markeradt af förf.

3) KRÖNLEIN, l. c. pag. 281.

4) Af dessa dogo 19 genom infektionen.

5) L. c. pag. 572, 574. Obs! ett feltryck: för »croups opérés guéris» på »Enfants Malades» skulle stått 535, men står 225.

6) I »La semaine médicale» 17/6 1885.

På grund af dessa fakta anser jag det vara principielt oriktigt att operera så tidigt som t. ex. RANKE [1]) gör.

Först då vi blifva i besittning af ett medel, genom hvilket vi kunna med stor säkerhet hindra den membranösa processens öfvergång på broncherna, få vi rätt att operera, så fort ett barn med svalgdifteri blir hest, får lindringa anfall af dyspnoe [2]) och har stridor mellan anfallen. Ranke upptager äfven »stimmlos»; men i ett så tidigt stadium af stenosen är rösten i allmänhet icke »släckt» och, det händer, som jag förut har visat, att croupar kunna skrika ganska bra, t. o. m. då de äro cyanotiska.

§ 2. **Förhållandet mellan graden af andnöd omedelbart före operationen och tillfriskningsprocenten.**

Icke i något arbete har jag funnit en sådan uppmärksamhet egnad åt detta förhållande som i WANSCHERS. Han bearbetade också ett af de yppersta tracheotomi-material, som öfver hufvud taget äro samlade — 400 tracheotomier utförda på Kommunehospitalets 1:sta afdelning.

Deri låg materialets stora värde, att dessa patienter äro behandlade efter samma principer, de flesta af eller under tillsyn af en och samme öfverläkare, d:r HOLMER, och vidare deri, att WANSCHER dels som underläkare och dels som t. f. öfverläkare »sjelf upplefvat ett betydligt antal af fallen» [3]). Journalerna voro så fullständiga, att endast 14 gånger fattades en närmare beskrifning af patientens tillstånd före operationen. Att WANSCHERS sammanställning är bra gjord, derför är d:r HOLMERS [3]) beröm i en på andra ställen skarp kritik det bästa vitsordet.

Enligt Holmer »er Tidspunktet for Operationen kommet, hvor Cyanosen begynder at vise sig og Indtrækningen er udtalt eller udtalte Kvælningsanfald indfinde sig hyppigt».

1) L. c. pag. 229.

2) ROSENTHAL (l. c. pag. 546—548), som anser tidpunkten för operation vara kommen, när *stenossymptomen äro konstanta utan fria intervaller*, och en lätt blåaktig färgning börjar visa sig på läpparne, berättar, att i ungefär 15 fall, då han sjelf kallats att operera på Charitén, emedan barn med difteri häftigt fått andnöd, har han kunnat uppskjuta operationen, och barnen hafva blifvit friska utan tracheotomi. Liknande erfarenheter meddelar han ur andras praktik. Jfr äfven DEMME (l. c. pag. 92).

3) HOLMER: Anmälan af Wanschers arbete i »Hospitalstidende» $^{10}/_{10}$ 1877.

Bland 279 operationer, som jag samlat, finnas icke tillräckliga anteckningar mer än uti 153 fall. För att gifva ett ökadt värde åt ett jemförelsevis så litet material har jag möjligast troget följt WANSCHER. Jag skall derför först redogöra för dennes s. k. stadier och gör detta med hans egna ord. Derefter skall jag ställa bredvid hvarandra hans och mina tabeller.

Wanscher urskiljer 4 stadier:

Stad. I indbefatter alle lettere eller sværere Forhindringer for Luftens Passage gjennem Larynx eller Trachea til den Punkt, hvor der udvikler sig Cyanose, N. B. icke en forbigaaende Cyanose under et Hoste-Anfald eller et kortvarigt Kvælningsanfald, men en stabil Cyanose selv i de Momenter, hvor Respirationen gaar relativt frit for sig.

Stad. II er karakteriseret ved *Indtrækning* og *Cyanose*.

Stad. III: *Indtrækning, Cyanose* og *Sopor*.

Stad. IV varer i Regeln kun kort. Her svinder Indtrækningen i Jugulum og Cardia, Respirationen er overfladisk og uregelmæssig. Mors indtræder under svage Trækninger i Extremiteterne.

Undertiden standse Respiration og Circulation pludselig, og Patienten dør, som om Livet var udslukt ved et Slag. Dette beror vist i Reglen paa Coagelaflejringer i Cor [1]), som danne sig under den protraherede Dyspnoe.

	Wanscher				Lennander			
	Levende.	Døde.	Sanat. %		Lefvande.	Döde.	Tillfriskn. %	
Stad. I a. *Indtrækning af Thorax*, herhen regnet enkelte, betegnede som »heftig Dyspn.»,»betydelig Dyspn.», »icke just yderlig»	67	43	60,9		11	5	68,75	
Stad. I b. *Indtrækning af Thorax* og *let eller begyndende Cyanose*	37	26	58,7	60 %	11	13	45,8	50 %
Stad. I c. *Sløvhed*, men *ingen Cyanose*, stærk Indtrækning, Sløvhed, men Farven god	7	5	58,0		0	4[2])	0	

1) Jfr B. W. RICHARDSON: »On the Diagnosis of Fibrinous Concretions in the Heart in Cases of Inflammatory Croup». Med. Times and Gaz., March 8 1856, pag. 230. Richardson tror sig kunna diagnosticera dessa koagelbildningar och uppställer dem såsom kontraindikation för tracheotomi. Se äfven TROUSSEAU, l. c. pag. 427, och HOFMANNS Rättsmedicinska Handbok, sista upplagan.

2) Hit har jag räknat några fall, i hvilka jag icke sett cyanos, men der barnen varit matta och hjertverksamheten dålig, efter all sannolikhet beroende

	Wanscher				Lennander			
	Levende.	Døde.	Sanat. %		Lefvande.	Döde.	Tillfriskn. %	
Stad. II. *Indtrækning af Thorax og Cyanose*, herhen regnet enkelte, betegnede som »voldsom Dyspnoe», »Kvælningsanfald» og enkelte »overhængende» . . .	38	70	35		16	27	37,2	
Stad. III. *Indtrækning, Cyanose og Sløvhed*, herhen regnet »collaberet», »apathisk», »comatøs», »yderlig», »moribund», dog kun forsaavidt, som Respirationen endnu foregik saa kraftigt, at der var noteret Indtrækning	14	37	27,0	26,8 %	3	35		19,25 %
Stad. IV a. *I Agone* (naar samtidig bemærket Indtrækning, da henført under III; naar udtrykkelig bemærket overfladisk Respirat., da i Gr. IV b.)	1	24	4,0		1	10	7,6 %	
Stad. IV b. *Cyanose*, men ingen eller ubetydelig Indtrækning, *overfladisk Respiration*	1	16	5,8		1	16		

Således skilnaden i tillfriskningsproc. för dem, som opererats, innan en tydlig permanent cyanos inträdt, och för dem, hvilka opererats efter denna tidpunkt, *var enligt Wanscher* 33,2 % *och är enligt min sammanställning 31,3* %.

I min föregående framställning har jag uteslutande tänkt på barn, emedan det är så ytterst sällan, man kommer i tillfälle att operera fullväxta för croup. Hos dessa, och desto mindre ju styfvare bröstkorgen är, synas inga starka indragningar i epigastrium. Hela bröstkorgen lyftes som ett helt. Deremot blifva insänkningarna i jugulum och i supraklavikulargroparna djupa, dock beroende på patientens hull.

på en djupare difterisk intoxikation. Jag tror icke, att detta stad. I c. är mycket att hålla på.

§ 3. **Tillfriskningsprocenten i olika åldrar** jemte några inledande ord om **tracheotomistatistiker i allmänhet.**

För att få ett rätt begrepp om hvad som uträttats genom tracheotomi för croup, måste man räkna med stora tal. MONTI [1]) har sammanfört alla för honom bekanta tracheotomifall till och med 1883. Slutsumman är 12,736 opererade, af hvilka 9,161 dött, 166 omtalats såsom oläkta och 3,409 blifvit friska, hvaraf framgår en döds % = 71,9 och en frisk % = 26,7. LOVETT & MUNRO [2]) hafva i år lemnat följande statistik, samlad från alla länder:

	Opererade	Af dem		Procent
		Tillfrisknade	Dogo	Tillfrisknade
Tyske författare	5795	1851	3944	31
Tyska sjukhus	3063	939	2124	30
Engelske författare . .	433	138	295	31
Franske författare . . .	9242	2242	6834	24
Flera andra länder . .	1993	657	1336	32
Amerikanske författare	1327	308	1019	23
	21853	6135	15552	28

Från företrädesvis tyska kliniker har jag hopräknat 4477 opererade, hvaraf 1476 = 32,97 % blefvo friska (se tab. β). Jag har endast medtagit statistiker, som offentliggjorts fr. o. m. 1877. De äldre finnas, utom hos MONTI, äfven hos KÜHN [3]), SANNÉ [4]) och COHEN [5]).

De fyra stora faktorer, som mer än efterbehandlingen, om den skötes på ett öfver hufvud taget rationelt sätt, och långt mer än olika operationsmetoder inverka på siffrornas gruppering i en tracheotomistatistik äro:

1) »Ueber Croup und Diphtheritis im Kindesalter». Wien 1884, pag 297—306.

2) L. c. pag. 170. Förf. hafva uteslutit alla publikationer af mindre än 5 fall, emedan de i regeln endast innehålla berättelser om sådana, som blifvit friska. Vidare hafva de efter bästa förmåga sökt undvika den anledning till felräkning, som ligger deri, att samma fall emellanåt publicerats i mer än en statistik. 3) L. c.

4) Traité de la Diphthérie.

5) Croup in its Relations to Tracheotomy, Philadelphia 1874. Detta arbete innehåller en förträfflig redogörelse för äldre litteratur.

1) karakteren af epidemien;

2) tidpunkten för operationerna och om alla patienter opereras, oberoende af komplikationer;

3) de hygieniska förhållanden, under hvilka barnen lefvat i sina hem, och de, som sjukhus eller hem hafva att bjuda på under efterbehandlingen;

4) åldern hos de opererade.

§ 3 a. Det inflytande, som utöfvas af *karakteren i olika epidemier*, synes bäst, om man jemför operationsresultaten under flere på hvarandra följande år inom samma sjukhus, der öfriga förhållanden varit möjligast lika. Se vi t. ex. på sid. 37 och 38 SETTEGAST, KÖRTE, ASCHENBORN, så finna vi att, medan under åren 1861—76 31,16 % af alla på Bethanien i Berlin opererade blifvit friska, steg procenten 1877 till 41,5, sjönk under 1878 till 34,0 % och 1879 ytterligare till 25,08 %.

Jemför vidare på tab. V b åren 1883 med 2 friska af 17 opererade, 1884 med 12 af 24 och 1885 med 7 utaf 42. I Okt.—början af Dec. 1884 blefvo 5 efter hvarandra friska, derefter dogo 8 i rad, så 1 frisk, sedan dogo 7, hvarefter 1 blef frisk, åter dogo till början af Maj 9 i en följd; sedan blef det bättre, så att utaf 19 under årets öfriga månader opererade tillfrisknade 5. Af »bihanget till tab. V b» inhemtas, att difteri och strypsjuka icke under något år varit så gångbara eller orsakat så många dödsfall som 1885. Men af de 905 difteri- och 147 strypsjuke-fall, som detta år anmäldes till Svenska Läkaresällskapet, inträffade resp. 515 och 86 under månaderna Jan.—Maj, liksom under samma månader dogo 101 och 49, medan hela årets dödssiffra för difteri var 160 och för strypsjuka 82 [1]).

LOVETT & MUNRO [2]), som omsorgsfullt studerat motsvarande förhållanden i Boston under åren 1881—1885, uttrycka sig helt kort: »In a word when diphtheria is most fatal in the city, tracheotomy is most fatal at the hospital». Liknande erfarenhet har man gjort öfverallt. Ex., för BARTELS [3]) i Kiel dogo efter hvarandra 19, på Langenbecks klinik i Berlin [4]) 18, på Bethanien i i Berlin [5]) 20, på kliniken i Freiburg i B. [6]) 14, men här ändrade

1) Se tab. 10 och 36 i Helsovårds-nämndens årsberättelse för 1885.
2) L. c. pag. 164. 3) L. c. pag. 424. 4) KRÖNLEIN l. c. pag. 286.
5) SETTEGAST l. c. pag. 895. 6) PINNER l. c. pag. 291.

epidemien så plötsligt karakter, att af 23, som opererades under årets följande månader, blefvo 13 friska. Än mera sorgliga siffror visa berättelserna från barnsjukhusen i Paris. Det gäller att icke förlora modet; ingen kan på förhand säga, när ett omslag skall inträffa.

Då, sedt i stort, morbiditet och mortalitet i difteri äro större under de kallare årstiderna än under de varmare, kan det vara af intresse att studera det inflytande *månader* och *årstider* utöfva på antalet tracheotomier och på friskproc. bland de opererade. Tab. α visar, huru det hittills varit i Stockholm. För jemförelse har jag utdragit och delvis omräknat några siffror ur SETTEGAST's arbete.

Tab. α

	Stockholm		*Stockholm*, sammandrag af tab. V b, VI b, VII b			*Bethanien i Berlin* 1873–76 [3])		
	Huru många af alla dödsfall i difteri och strypsjuka åren 1880–1886 inträffade i —?	Hvilken % af alla dödsfall i difteri och strypsjuka åren 1880–86 utgjorde de, som inträffade i —?	Opererade	Af dem tillfrisknade	Tillfriskn. %	Opererade	Af dem tillfrisknade	Tillfriskn. %
Jan.	157	11.6 %	32	9	27.5	40	14	35.00
Febr.	115	8.5 %	40	10	25.0	28	8	28.57
Mars	117	8.7 %	32	8	25.0	25	4	16.00
April	114	8.4 %	20	9	45.0	23	8	34.78
Maj	117	8.7 %	39	14	36.0	21	7	33.33
Juni	110	8.1 %	17	6	35.0	15	6	40.00
Juli	90	6.7 %	12	4	33.0	25[2])	11	44.00
Aug.	66	4.9 %	9	2	22.0	20	7	35.00
Sept.	97	7.2 %	14	3	21.0	43	13	30.23
Okt.	112	8.3 %	23	9	39.0	52	16	30.77
Nov.	121	9.0 %	20	6	30.0	47	16	34.14
Dec.	141	11.1 %	22	6	27.0	36	9	25.00
			280[1])	86	30.8	375	119	31.73

1) Här är inräknadt ett fall fr. K. L. V., på hvilket icke finnes uppgift om ålder.

2) Stegringen för Juli beror på, att 1873 i Juli opererades 12, friska blefvo 5.

3) SETTEGAST, l. c. Lägsta antalet tracheotomier var i Juni, det högsta i Okt. Stegringen var hastig, minskningen långsam. »Die Jahres-Epidemie ist am ungünstigsten, wenn die absolute Anzahl steigt oder fällt, sie ist am günstigsten, wenn sie ihr Maximum oder Minimum erreicht hat. Das Fallen

Som vi finna, hafva förhållandena varit något olika; så har t. ex. i Stockholm största antalet tracheotomier utförts under vinter- och vårmånaderna, på Bethanien under höstmånaderna. Fullständig blir emellertid öfverensstämmelsen, om vi räkna efter årsqvartaler.

I Stockholm hafva opererats
under *första* och *sista* årsqvartalet 169, friska blefvo 48 = 28,4 %
» *andra* » *tredje* » 111, » » 38 = 34,23 %;
i Berlin på Bethanien
under *första* och *sista* årsqvartalet 228, friska blefvo 67 = 29,4 %
» *andra* » *tredje* » 147, » » 52 = 35,4 %.

Af de båda kolumnerna till venster på denna tab. *a* finna vi, att af alla dödsfall i difteri och strypsjuka i Stockholm åren 1880—1886 inträffade under

Okt.—Mars: 763 = 57 %
April—Sept.: 594 = 43 %.

§ 3 b. Om *tidpunkten för operationen* har jag redan talat — kanske alltför mycket. Öfverallt är man temligen ense om, att *rätta* ögonblicket är kommet, när *stenossymptomen äro konstanta utan fria intervaller.* Den ene inväntar *lätta* tecken till en *början*de cyanos, den andre icke. (Om en sträfvan att operera tidigare, jfr Ranke sid. 28, Plenio sid. 38, anm. 2). Allmänt klagas öfver, att valet af tidpunkt sällan ligger i operatörens hand, och detta gäller i mycket hög grad för Stockholms sjukhus.

Icke tidigare än 1882 har jag i K. L. V:s journaler funnit någon anteckning om, att ett barn opererats, som *icke varit cyanotiskt.* Äfven under de senare åren synes man ofta hafva inväntat cyanos, hvilket man icke gjort på Sabbatsberg.

Till en början uppstäldes som bekant flere *kontraindikationer*[1]) mot tracheotomi, ex.: späd ålder under 2, 2 ½ år; diagnosticerbara förändringar i lungorna; sekundär croup m. m. Småningom lossades dock banden. Detta märkes redan i Trousseaus Clin. Méd. 1861.

I Frankrike daterar sig ett nästan fullständigt omslag i åsigter från en berömd diskussion i Société Médicale des Hôpitaux 1867 [2]). Från den tiden hafva på barnsjukhusen i Paris icke funnits några kontra-

der absoluten Anzahl (Frühjahr) bedingt eine grössere Ungünstigkeit als das Steigen (Früh-Herbst). Das Minimum der absoluten Anzahl (Sommer) bedingt eine grössere Günstigkeit als das Maximum derselben (Spät-Herbst)» pag. 886.

1) Se äfven sid. 19.

2) Se Bonnet, l. c. pag. 61 och Moizard, l. c. pag. 40; se äfven pag. 8 och 9.

indikationer, möjligen med undantag af toxisk difteri (Archambault). Genom KÖNIG's Lehrbuch der speciellen Chirurgie (1875) och KRÖNLEINS[1]) arbete (1877) gjorde sig samma uppfattning gällande äfven vid de tyska sjukhusen. Att man här hemma längre fasthöll kontraindikationerna, synes af tab. III och IV. Ja, vid ett sjukhus (tab. IV) har man tills helt nyligen ansett åtminstone hvarje »difterisk croup» olämplig för tracheotomi. Hade icke på K. L. V. under större delen af 1860 och 70-talen nästan hvarenda tracheotomi gjorts, i hvad WANSCHER kallar det tredje och fjerde stadiet, så borde statistiken varit lysande. Så omsorgsfullt valde man sina fall — dock, stundom fans intet val; föräldrarna nekade.

§ 3 c. Att de *hygieniska förhållanden*, under hvilka barnen lefvat i sina *hem*, skola göra dem mer eller mindre kraftiga att motstå en akut infektionssjukdom, är sjelfklart. Nutritionsrubbningar af alla slag (kroniska tarmkatarrher, rachitis, tuberkulos) äro mera vanliga inom de familjer, som i socialt hänseende äro sämst lottade. Från barnsjukhusen i Paris, från Charitén i Berlin (HENOCH[2]), på hvilka flertalet af de små patienterna höra till dessa verldsstäders proletariat, klagas öfver, huru förfärande ofta man finner tuberkulos vid obduktionerna af difterilik. Härmed öfverensstämmer, att prognosen är ytterst usel, nästan alltid letal, vid nosokomialinfektioner med croup inom barnsjukhus (se tab. VIII b.). Mängden af dessa fall har betydligt nedtryckt statistiken på K. L. V.

Hvad som kan uträttas genom *gynnsamma hygieniska förhållanden* — frisk luft framför allt — *inom sjukhusen*, det visa de exempellöst vackra statistikerna från kliniken i Königsberg och från RANKE i München (sid. 38, n:o 17 och 18). Visserligen synas de hafva opererat tidigare, än hvad de fleste (äfven jag) anse vara rätt, men går man igenom deras kasuistiker, finner man märkligt svåra fall, som tillfrisknat. PLENIO[3]) (Königsberg) säger uttryckligen: »den richtigen Zeitpunkt für den operativen Eingriff zu bestimmen, sind wir in der Klinik nur in vereinzelten Fällen in der Lage gewesen»[4]).

Från alla barn- och epidemisjukhus, som icke ega fullt isolerade croupafdelningar, klagar man öfver, att patienter, icke sällan i

1) L. c. pag. 280 och 286. 2) Charité-Annalen, Bd X.

3) L. c. pag. 11. (Se äfven anmärkningen till N:o 18, sid. 38).

4) Om anordningarna i Königsberg och på Rankes privatklinik, se kap. om efterbehandlingen.

full konvalescens, bortryckas af framför allt *scarlatina*, men äfven af *morbilli*, variolæ, pertussis, febr. typhoid. På Charitén i Berlin dogo under 1882—83 icke mindre än 17 croupsjuke i scarlatina[1]). Dödsfall i scarlatina hafva äfven inträffat, senast i år, på K. L. V. och ännu oftare på E. S., hvarom mera under tab. VII c. Huru mycket sämre statistikerna äro från de gamla barnsjukhusen än från t. ex. de kirurgiska klinikerna, finner man genom att jemföra uppgifterna från olika sjukhus i Berlin (sid. 37, 38). Nästan ännu tydligare framgår det ur följande sammanställning: enligt LOVETT & MUNRO hafva franske författare publicerat 9,242 tracheotomier med 24 % tillfrisknade, enligt ARCHAMBAULT opererades på barnsjukhusen Enfant Malades och Sainte-Eugénie under åren 1867—1878 3,667 patienter *öfver 2 år (!)*, af hvilka endast 21,8 % blefvo friska.

Huru mycket bättre hygienens fordringar kunna tillgodoses på S. S. — Stockholms hittills yppersta sjukhus — än på K. L. V. eller E. S., det är för alla svenska läkare väl bekant.

§ 3 d. För att genom stora tal få ett möjligast exakt uttryck för *tillfrisningsprocenten i olika åldrar*, har jag till en början hopstält och delvis omräknat siffrorna i ARCHAMBAULTS[2]) ofvannämnda statistik.

	I 3:dje lefnadsåret		I 4:de lefnadsåret		I 5:te lefnadsåret		I 6:te lefnadsåret		Öfver 6 år		Summa	
	opererades	af dem blefvo friska	opererades	af dem blefvo friska	opererades	af dem blefvo friska	opererades	af dem blefvo friska	opererade	af dem blefvo friska	Opererade	Friska
	976	104	910	175	736	174	497	148	548	198	3667	799
Tillfrisknings-proc.	—	10,7	—	19,2	—	23,7	—	29,8	—	36,1	—	21,8

Antalet opererade är således störst i 3:dje lefnadsåret, minskas något i det 4:de, betydligt i det 5:te, och redan för 6:te lefnadsåret utgör summan af alla opererade icke mer än hälften af motsvarande summa för det 3:dje lefnadsåret. Antalet af alla opererade öfver 6 år är endast obetydligt högre än ensamt summan för 6:te lefnadsåret. Tillfriskningsprocenten är nära dubbelt större för 4:de

1) HENOCH, Charité-Annalen, Bd X, pag. 506

2) L. c. pag. 573 och 575.

än för 3:dje lefnadsåret. Den ökas fortfarande för hvarje åldersperiod; skilnaden emellan den näst sista och sista är ungefär en femtedel.

Då jag misstänkte, att orsaken till att operationsresultaten blefvo så mycket gynnsammare för barn öfver fem år, vore att söka i dåliga hygieniska förhållanden inom dessa barnsjukhus och särskildt i den omständigheten, att ju äldre barnen äro, desto mera sannolikhet är det för, att de redan skola hafva genomgått morbilli och scarlatina, hopstälde jag på tab. β (sid. 40 och 41) 4,477 tracheotomier hemtade från nedanstående statistiker:

		Antal opererade	Af dem tillfrisknade %
1.	ROSENTHAL[1]) (R.) — Kinder-Abtheilung des Charité-Krankenhauses in Berlin 1882—1884. . . . (Enligt HENOCH utfördes 1882—1883 138 tracheotomier för difterisk croup, 16 blefvo friska = ungefär 11,5 %)[2]).	128	18,75
2.	VOLBEHR (V.) — Lazarus-Krankenhaus in Berlin 1874—1882[3])	565	23,18
3.	KRÖNLEIN (K.) — Langenbecks klinik i Berlin 1870—1876	504	29,2
4.	UNTERHOLTZNER (U.) — Leopoldstädter-Kinderhospital in Wien 1873—1882	106	29,24
5.	PASSAVANT (Pt.) — Frankfurt a. M. och dess omnejd, delvis i privatpraktik, kasuistik från flere operatörer, 1851—1882 . . . . (Statistiken är af mig uträknad efter författarens kasuistik).	228	29,9
6.	LENNANDER (Lr.) — Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt 1854—1887, Sabbatsbergs Sjukhus 1881—1887, Epidemi-Sjukhuset 1886—1887 i Stockholm	279	30,82
7.	SETTEGAST (S.) — Bethanien in Berlin 1861—1876 (Jfr ASCHENBORN och KÖRTE).	754	31,16

1) Alla dessa författares arbeten äro upptagna på litteraturförteckningen.

2) Charité-Annalen, Bd X, pag. 506 och 507. ROSENTHAL har endast tagit med dem, han sjelf opererat eller skött (både croup och larynx-difteri).

3) Enligt GUTH, l. c. pag. 1 och 16, utfördes under åren juni 1882—nov. 1886 435 tracheotomier. Tillfriskningsprocenten har under dessa år alltjemt stigit från 23,1 % till 44,4 %. (Difterimorbiditeten i Berlin har varit i ett lika jemnt sjunkande). 1874—1877 måste 73,1 %, 1878—1881 68,6 % och 1882—1885 49,5 % af alla vårdade difteripatienter opereras.

8. PINNER (Pr.) — Kirurgiska kliniken i Freiburg in B. 1877—1880 . . . . 101 32,67
9. BIRNBAUM (B.) — Städtisches Krankenhaus zu Darmstadt, 1873—1883 . . . . 140 33,59
10. KÖRTE (Ke.) — Bethanien in Berlin, 1878 . . . 149 34,0
    (Jfr Settegast och Aschenborn. 1879 gjordes enligt BOEGEHOLD[1]) 124 tracheotomier, 25,08 % blefvo friska).
11. LINDNER (L.) — Augusta-Hospital in Berlin, 1877—1882 . . . . 101 37,66
12. NEUKOMM (N.) — Tracheotomier i kantonen Zürich, $^{1}/_{4}$ 1881—$^{31}/_{3}$ 1884. . . . . 372 38,0
13. MÜLLER (M.) — Hamburger Allgemeines Krankenhaus, 1880—1884 . . . . 320 38,1
14. ASCHENBORN (A.) — Bethanien in Berlin, 1877 . . 89 41,5
    (Jfr SETTEGAST och KÖRTE).
15. WANSCHER (W.) — Kommunehospitalet i Kjøbenhavn, 1863—1876 . . . . 400 42,5
16. DEMME (D.) — Jennersches Kinderspital in Bern, 1862—1882 . . . . 75 44,0
17. PLENIO (P.) — Kirurgiska kliniken i Königsberg[2]) in Pr., 1882—1883. . . . . 111 57,5
    (Under åren 1878—1883 234 tracheotomier med 50,85 % friska)[3]).
18. RANKE[4]) (Rke.) — Privatklinik i München, 1878—1885 . . . . 54 63,0

Utom för första och andra lefnadsåret (jfr anm. 7 till tab. β) erhålla vi af tab. β en god inblick i förhållandet mellan olika åldrar och antalet tracheotomier för croup. Med afseende på åldersperioderna öfver 12 år erinras om, att mer än 400 fall äro hemtade från barnsjukhus. Som vi se är det god öfverensstämmelse med ARCHAMBAULTS statistik (sid. 36).

---

1) Arch. f. klin. Chir., Bd XXVI, pag. 751. BOEGEHOLD redogör för 2 tracheotomier på fullväxta under 1879, båda dogo.

2) »Im Allgemeinen gilt hier als Regel, zu operiren, sobald das Kind mit Hülfe der auxiliatorischen Respirationsmuskeln athmet und sich eine stärkere inspiratorische Einziehung am Jugulum, Epigastrium und der unteren Rippenpartie konstatiren lässt». PLENIO, l. c. pag. 12.

3) Dessa siffror äro tagna fr. MÜLLER, l. c. pag. 8.

4) Se sid. 28 och kap. om efterbehandlingen.

Tillfriskningsprocenten (se tab. β) ger ett klart uttryck för hvad som kan uträttas under relativt gynnsamma hygieniska förhållanden. Redan för *andra* lefnadsåret är han icke fullt 3 % mindre än för det *fjerde* i ARCHAMBAULTS statistik. Han stiger derefter mycket raskt och når sitt *maximum* redan i det *sjette* lefnadsåret, bibehåller *samma höjd* under perioden *6—10 år*, sjunker sedan mycket hastigt, så att han för 11—15-åringar icke är högre än för 3-åringar. Om fullväxta skall jag tala längre fram.

§ 3 e. ***Åldern under 2 år.***

Af tab. β framgår, att af barn under 1 år kan man hafva utsigt att rädda hvart tolfte, af barn mellan 1 och 2 år hvart sjette. För första lefnadsåret äro talen för små, utan tvifvel kommer framtiden att uppvisa bättre resultat.

Huru vigtigt det är att hafva stora tal, framgår af en jemförelse med CHAYM'S siffror. Denne sammanstälde i ett förtjenstfullt arbete, om tracheotomi på barn under 2 år (Berlin 1883) några för honom tillgängliga statistiker. I första lefnadsåret fick han 56 opererade med 9 friska = 16,07 %, i andra lefnadsåret 921 opererade med 136 friska = 14,78 %.

CHAYM har vidare ur litteraturen samlat 40 fall af för skilda orsaker, med *framgång* utförda tracheotomier på barn under 1 år. Om 29 har han kunnat lemna närmare uppgifter. Af dessa tillhörde 3 [1]) det första, 2 det andra, 11 det tredje och och 13 det fjerde åldersqvartalet. Af dem, som tillhörde första halfåret, hade endast en (6 mån.) difteri.

Enligt RAUCHFUSS [2]) »sind Croupfälle bei Kindern von 6—12 Monaten selten, bei Kindern bis zu sechs Monaten im höchsten Grade selten». JACOBI säger: »Kinder sind ein für alle Mal bevorzugt; unter ihnen die, welche weniger als zehn Monate alt sind, am wenigsten. Von denjenigen aber, welche vor dem siebenten oder achten Monate befallen werden, ist die Mehrzahl noch unter drei Monaten» [3]). Härtill

---

1) 6 veckor, 9 veckor, 3 månader. Det yngsta af dessa barn var dotter till franske läkaren SCOUTTETEN, som sjelf opererade henne. En höggradig andnöd hade han förut förgäfves sökt bekämpa genom kateterisering af larynx. Sedan 2 dagar hade hon fötid andedrägt. Membraner upphostades icke. SCOUTTETEN, de la Tracheotomie etc., Paris 1844 (enl. Chaym).

2) Afhandling i GERHARDT'S handbok, pag. 146.

3) JACOBI'S afhandling i GERHARDT'S handbok, pag. 701 och 702.

Tab. β. Tillfriskningsprocenten för olika åldrar

	Under 1 år		1 år		2 år		3 år		4 år		5 år		6 år	
	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.
1. R.	3	—	22	1	20	2	21	4	13	4	17	3	18	4
2. V.	22	—	101	8	97	16	96	24	81	27	55	16	45	13
3. K.	15	1	70	10	95	19	92	30	63	21	66	29	34	8
4. U.	—	—	13	1	22	3	27	11	14	3	14	5	8	5
5. Pt.	8	1	27	3	39	8	34	10	33	11	36	14	29	14
6. Lr.	[6]) 7	1	45	4	67	9	39	14	39	23	23	9	29	14
7. S.	1	—	11	—	93	22	165	47	175	54	107	39	90	34
8 Pr.	4	[4]) 1	13	—	17	4	22	8	19	6	10	8	6	2
9. B.	3	1	33	7	38	10	21	8	14	7	15	6	6	3
10. Ke.	—	—	29	3	27	3	38	9	22	6	13	5	10	3
11. L.	6	3	23	2	25	11	19	8	11	4	6	3	6	5
12. N.	12	—	52	10	66	16	57	21	60	30	54	28	29	10
13. M.	18	1	75	19	77	28	51	27	39	23	31	14	11	4
14. A.	1	—	5	1	18	5	28	14	12	3	7	3	7	5
15. W.	18	1	76	22	61	30	70	30	58	29	43	23	23	15
16. D.	3	—	17	5	22	10	19	9	3	2	4	2	2	1
17. P.	9	1	15	9	22	12	23	15	18	12	15	10	6	3
18. Rke.	—	—	4	2	6	1	12	9	8	6	12	8	7	5
Summa	130	*11*	[1])631	*107*	812	*209*	834	*298*	682	*271*	528	*225*	366	*148*
Tillfriskn.-%		*8.46*		*16.95*		*25,74*		*35,73*		*39,73*		*42,61*		*40,43*

Op. 4,477

1) Står under rubriken 8—10 år.

2) » » » 10—13 »

3) » » » 13—19 »

4) »Ungeheilt».

5) En utskrefs »icke läkt», dog ungefär 3 månader efter tracheotomien (putrid bronchit, tuberkulos?).

enligt de på sid. 37 och 38 upptagna statistikerna.

7 år		8 år		9 år		10 år		11 år		12 år		13 - 15 år		Öfver 15 år	
Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.	Op.	Fr.
6	3	3	1	3	1	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—
36	14	14	6	11	4	2	—	2	1	1	1	2	1	—	—
23	11	22	10	7	4	6	2	5	2	1	—	—	—	2	—
3	1	3	1		—	1	1	1	—	—	—	—	—	-	—
7	2	5	2	3	1	1	—	1	—	3	2	-	—	2	—
12	3	7	5	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	6	[5]) 3
59	17	24	11	15	6	5	2	5	1	2	1	2	1	—	—
4	2	1	1	3	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—
2	1	4	3	—	—	1	—	1	—	1	1	—	—	1	—
3	2	4	2	3	1	—	—	—	-	—	—	—	—	—	—
1	—	1	1	3	3	—	—	1	—	1	—	—	—	2	—
15	9	13	8	6	2	4	4	2	1	—	—	2	1	—	—
7	4	—	—	[1]) 4	1	—	—	[2]) 4	1	—	—	—	—	[3]) 3	—
6	3	4	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23	11	14	7	4	2	2	—	1	—	1	—	3	-	3	—
2	2	2	1	1	1	—	-	—	—	—	—	.	—	—	—
1	—	—	—	1	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
4	3	1	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
214	*88*	122	*61*	69	*29*	25	*10*	26	*8*	10	*5*	9	*3*	19	*3*
	41,17		*50,00*		*42 03*		*40.00*		*30,8*		*50,00*		*33·33*		*15,79*

Op. 796. Fr. *336* = *42,21* %. Op. 45. Fr. *16* = *35,55* %

r. *1,476* = *32,97* % **Friska.**

6) Härmed jemföre man, att enl. Helsovårdsnämndens årsberättelser i Stockholm under åren 1879—1886 aflidit i *strypsjuka* 58, i *difteri* 80 barn under 1 år.

7) Ju nyare statistiker, desto större är antalet opererade i 2:dra lefnadsåret, dels emedan dessa små nu mera än förr föras till sjukhusen, dels emedan de numera öfverallt opereras, se t. ex. n:o 1 (R.), n:o 2 (V.), n:o 13 (M.) och jemför dem med t. ex. n:o 7 (S.).

finner JACOBI en anatomiskt-fysiologisk förklaring deri, att, enligt hans mening, infektionsämnen svämmas bort och hindras från att fästa sig genom den ymniga, svagt sura sekretion från munhålan, som brukar börja efter tredje månaden.

Då jag vid genomgång af journalerna för åren 1875—1885 på afdelningen för *späda barn* å *Allmänna Barnhuset*, journalerna på *Epidemi-Sjukhuset* (Juni 1883—Maj 1886) funnit några fall af difteri hos barn under 6 månader, så skall jag här i korthet referera dem.

Allm. Barnh. 1876, N:o 147 intogs $^{12}/_{1}$ och var då 7 dagar gammalt; den $^{14}/_{1}$ »båda ögonens conjunctivæ bet. svälda, röda, varafsöndrande»; $^{16}/_{1}$ »på *conjunctivæ palpebr.* har sedan i går bildat sig en *tjock difteritisk membran*, som ej utan större våld låter lossa sig». — »På aftonen fick barnet ett *qväfningsanfall*, kollaberade och dog» (11 dygn gammalt). Om obduktionen finnes ingen anteckning.

Utom ett fall hos WEICKERT[1]) (7 dagar, faryngo-laryngeal-difteri + pneumonia hæmorrhagica) och ett hos BOUCHUT[2]) (8 dagar, croup), finnas, så vidt jag sett, icke några yngre barn med difteri omnämnda i litteraturen.

Difterianmälningarna till Helsovårdsnämnden 1884, N:o 574. Gabriella P., *3 veckor* gammal, sjuknade $^{9}/_{11}$ 84. (Modren förlöstes af en barnmorska, hvilkens $2\,^{1}/_{2}$-årige son insjuknat i difteri $^{20}/_{10}$ och dött $^{25}/_{10}$. — D:r ERIKSSON). Flickan hade en lindrig svalgdifteri. Om difterien eller en mycket stor nafvelabscess var dödsorsaken, torde få lemnas oafgjordt (enligt personligt meddelande af D:r Eriksson).

E. S., 1885, N:o 126, gosse 7 veckor; diagnos: diphtheria cutis & fauc.; hade sjuknat $^{28}/_{2}$, inkom $^{1}/_{3}$, dog $^{12}/_{3}$ (!).

Allm. Barnh. 1882, N:o 106, född $^{14}/_{2}$ 82, död $^{19}/_{4}$ 82 (2 m. 5 d.). $^{17}/_{4}$ diagnosticerades »diphtheritis fauc. (+ albuminuria)». Vid obduktionen funnos difterimembraner, som »adhererade starkt» i *larynx*, lossnade lättare i *larynx*, *trachea* och *broncherna*; fortsatte sig som en tjock membran $1\,^{1}/_{2}$ tum ner i *oesophagus* och derefter som en tunn hinna; i *ventrikeln* befans »slemhinnan på ett betydligt område närmast cardia belagd med en adhererande membran».

Allm. Barnh. 1881, N:o 142, född $^{2}/_{10}$ 80, död $^{7}/_{2}$ 81 (4 m. 5 d.). Intogs $^{2}/_{2}$; $^{3}/_{2}$ »hes», temp. 39,5; feber och heshet fortforo; $^{6}/_{2}$ 39°—40,5°, utpreglad laryngealstenos, obetydlig rodnad i svalget. Obduktion $^{7}/_{2}$. *Pat.-anat. diagnos:* »laryngitis crouposa»; trachea »fullständigt nor-

1) Jahrb. f. Kinderheilk. 1870, pag. 332.
2) SEMPLE's Memoirs on Diphtheria, pag. 271.

mal» (om farynx ingen anteckning). — — — »Njurarna för känseln något slappa och kuddiga med lätt lossnande kapslar; å snittytan visar sig barken, synnerligast straxt ofvan pyramiderna, något missfärgad».

Samma år dogo den $^{16}/_{4}$ två 6 månader gamla barn (N:o 70, 1880; N:o 44, 1880); pat. anat. diagn. var i ena fallet »lar. crouposa», i det andra »diphtheritis pharyngis et laryngis».

Allm. Barnh. 1882, N:o 58 föddes $^{3}/_{8}$ 81, dog $^{10}/_{1}$ 82 (5 m. 7 d.). Det intogs $^{29}/_{12}$ 81 och hade då kronisk intestinalkatarrh, sjuknade $^{7}/_{1}$ i snufva och en fibrinös stomatofaryngit. Dog under symptom af larynxstenos d. $^{10}/_{1}$. Pat. anat. diagnos: pharyngo-laryngo-tracheitis crouposa. »Börjande parenchymatös inflammation i njurar, mjelte och lefver».

Som bekant förekommer äfven den katarrhala croupen inom denna späda ålder. Den $^{17}/_{9}$ 1876 afled ett 2 mån. gammalt barn på *Allm. Barnh.* Det hade haft upprepade qväfningsfall och dog under ett sådant. Pat. anat. diagn.: laryngitis acuta + bronchitis acuta + emphysema pulm.

Enligt läkarnes dödsattester dogo i Stockholm 1879—1886 i difteri 80 och i strypsjuka 58 barn under 1 år. Af dessa voro *10,* som dogo i difteri och *11,* som dogo i strypsjuka, yngre än *6* månader.

Det yngsta barn, jag opererat, var 7 mån. gammalt (K. L. V. 1885, N:o III, gosse). Hade sjuknat $^{11}/_{1}$, inkom $^{12}/_{1}$ i full cyanos; beläggning i svalget, inga membraner nedom larynx; den $^{13}/_{1}$ måste membraner utskaffas med tillhjelp af kateter. Utom ihållande hög feber (40°) var tillståndet godt till den $^{16}/_{1}$, då pneumoni diagnosticerades i båda lungorna. Temp. var den $^{17}/_{1}$ både på morgon och qväll 41° (trots antipyrin), dog samma qväll (lefde alltså i öfver 5 dygn efter operationen). Utom andra förändringar, visade obduktionen emfysem i lungornas främre-öfre delar, stora konfluerande bronchopneumonier i de nedre-bakre.

Det yngsta barn, som räddats på K. L. V., var 10 månader gammalt, se tab. V d.

Tracheotomier för croup under första halfåret torde äfven framdeles komma att blifva *mycket* sällsynta.

Hvad beträffar diagnosen i CHAYMS ofvan nämnda 29 sjukhistorier, så misstänkte man lar. catarrh. i 4 och lar. syphilitica i 1 fall; 1 gång var det abscess i omgifningen af larynx, 1 gång

erysipelas colli. *De öfriga 22 tracheotomierna gjordes för croup (difteri).*

Hvad förloppet af dessa fall beträffar, så är det tröstrikt att kunna omtala, att en gång upphostades på *8:de dygnet* efter operationen en dichotomiskt förgrenad membran (operatör: BOURDILLAT). 5 gånger inträffade sväljningsrubbningar; (BAIZEAU iakttog, att om barnet låg på ryggen (!) och diade, var sväljningen ostörd). Af andra komplikationer omnämner Chaym:

1 gång bronchopneumoni
3 » bronchitis catarrhal.
1 » erysipelas
1 » akut gastro-intestinal-katarrh
2 » eklampsi (det ena barnet dog på 21:sta dagen efter op.)
1 » körtelabscess, ang. tons., morbilli.

I flere fall erbjöd »decanulementet» stora svårigheter. I 3 af dessa fall vet man, att det var gjordt cricotracheotomi. I det ena af dessa tre kunde kanylen borttagas efter 73 dagar (WINIWARTER), i det andra efter 4 år (6 mån. barn, KÜSTER). *Cricotracheotomi* är lättast att utföra, men sämst för efterbehandlingen, sämre ju spädare barnen äro. Sjelf har jag i tre fall (9, 10, 11 mån.) gjort ren, hög tracheotomi med termokauter.

CHAYM har samlat uppgifter om 181 barn mellan 1—2 år med croup (difteri), som räddats genom tracheotomi,

Ehuru icke opererade för croup, förtjena dock 2 fall ur den senaste litteraturen att blifva omtalta. Ena gången handlar det om ett barn, som *framföddes asfyktiskt*. Efter fruktlösa försök med andra medel, gjordes tracheotomi och derefter en försigtig uppblåsning af lungorna; *helsa*[1]). Den andra operationen utfördes på barnsjukhuset i Köpenhamn och har meddelats af HASSING. — Modern var syfilitika. Barnet var 2 månader, hade koryza. I mun eller svalg intet abnormt hvarken för syn eller palpation; rösten icke hes; för hotande qväfning måste tracheotomi utföras (den $^{8}/_{4}$ 84). Öfversta trachealringarna, cart. cric. och nedre delen af cart. thyr. delades. Stämbanden, liksom deras rörelser, voro normala. I saknad af en tillräckligt liten kanyl, *fastsyddes* enligt MARTIN's och SANDER's föreskrift *broskena vid huden genom 4 silkessuturer.*

---

1) A. A. Hansson, Boston (enl. ref. i Int. Centralbl. f. Laryngologie, årg. III, hft 7, n:o 69).

Andningen var derefter fullständigt fri. Efter 11 dagar var såret läkt. och passagen genom larynx fri. $^{22}/_{4}$ iakttogs en syfilitisk hudefflorescens; *helsa.* HASSING anser, att det här varit fråga om ett oedem i de öfre delarne af larynx; SCHMIEGELOW (som refererat fallet i *Int. Centralbl. f. Laryngol.* årg. II, hft 3, n:o 79) tror, att anfallen af dyspnoe hafva berott på en laryngospasm, framkallad på reflektorisk väg från den specifika koryzan.

De fleste förf. torde vara ense om, att man hos barn under 3 år icke bör afvakta äfven en lindrig cyanos utan operera, så fort stenossymptomen äro konstanta. Vigten af att operera tidigt kan jag icke bättre illustrera än genom följande lilla tabell, lånad från WANSCHER[1]).

	Under 1 år			Mellan 1—2 år			
	Op.	Fr.	Fr. %	Op.	Fr.	Fr. %	
Stad. I a. b. c.	3	—		35	19	54.3 %	
» II	8[2])	1	12 %	20	1	5 %	
» III	4	—		9	2	22 %	7.7 %
» IV a.b.	3	—		10	—		

Det ledsamma är, att stenosen utvecklar sig så ytterst raskt hos dessa späda patienter, att åtminstone de under 1 år jemförelsevis sällan hinna till sjukhusen, innan de äro cyanotiska. Det gäller derför att skicka dem, så fort man har misstanke på en fibrinös croup.

För barn, som dia, torde man icke hafva några utsigter, om icke mödrarna antingen mottagas tillsammans med barnen eller komma på bestämda tider (hvar tredje timma på dagarne). Att vexlande hygieniska förhållanden inom sjukhusen inverka till godt eller ondt långt mera på dessa späda barn än på de äldre, behöfver icke särskildt påpekas.

En väsentlig orsak till, att resultaten blifva så dåliga på späda barn, är tracheas ringa vidd, som gör att kanylerna med nödvändighet

1) Om WANSCHERS s. k. stadier, se sid. 29.

2) En af dessa patienter dog 24 dygn efter operation (cricotracheotomi). Kanylen hade uttagits på 21:sta dygnet. Obduktionen visade *granulationer*, som utgingo från slembinnekanten i operationssåret och nästan fyllde luftrorets lumen.

måste vara trånga. Det har händt, att man icke kunnat få in en kanyl, hvars lumen varit 5 m.m. i diameter (inre kan., nedre ändan); om dessa kanyler varit koniska, det uppgifva icke författarna. Sjelf erinrar jag mig 4 tracheotomier på resp. 7, 9, 10, 11 mån. gamla barn. I tre fall använde jag den minsta kanyl, som Alb. Stille har på lager. Han är icke mer än drygt 4 m.m. i diameter, men så konisk, att omfånget på kanylens midt är nära 22 m.m.; i det fjerde fallet inlade jag PARKERS trubbvinkliga, cylindriska kanyl, n:o 20 (= 20 m.m. i omfång och 5 m.m. diameter). Icke i något af dessa fall mötte svårigheter. Jag har på annat ställe utförligt motiverat, att kanylerna böra vara möjligast vida, cylindriska och korta. Kan man icke få in en kanyl, som är 5 m.m. i diameter, så torde det vara att tänka på MARTIN's och SANDERS' metod[1]) för de första dygnen. Af stor vigt är att tillhålla sköterskorna att rensa inre kanylen hvar $^1/_4$ eller åtminstone $^1/_2$ timma, dygnet om. Det är bäst att hafva 2 inre kanyler. För vården af späda barn gäller den fordran, som några förf. hafva för hvarje ålder, att hvart barn bör hafva sin egen sköterska.

§ 3 f. **Tracheotomi på fullväxta för croup.**

Äfven hos fullväxta kan, som bekant, difteri börja primärt i larynx ja under glottis. CHIARI[2]) meddelar ett intressant fall[3]).

Det var en 57 års qvinna med kronisk nefrit »i 3:dje perioden». Svag rodnad af slemhinnan i farynx och larynx ofvanför stämbanden; dessa voro röda men rörliga; slemhinnan under glottis var lifligt röd, betydligt ansväld och med enstaka hvita eller gulaktiga beläggningar. Svår andnöd, kateterisering försöktes; men rören tillstoppades genast, hvarför tracheotomi gjordes. Död efter 3 dygn, membraner i larynx, trachea och broncher.

Om tracheotomi på fullväxta för croup ser man icke mycket hos författarna. SCHÜLLER lemnar i sina statistiska uppgifter ingen redogörelse för operationer på patienter öfver 10 år. Utom de på tab. β

1) Se sid. 44.

2) Annales des maladies de l'oreille et du larynx. 1880, pag. 218 (ref.).

3) BARTELS har ett fall, der processen började i trachea; ett, der larynx öfverhoppades (l. c pag. 385). ROSENBACH har nyligen publicerat ett laryngoskopiskt noga iakttaget fall af »localisirter Laryngitis (und Tracheitis) crouposa bei einem Erwachsenen»; 24 års man, *helsa utan operation*. Han hade *aldrig någon egentlig andnöd*. Wien. Mediz. Presse, 1887 n:o 4, 5.

upptagna 19 fall har jag funnit följande[1]: KÜHN[2]) 2 (16 år), båda döda; SANNÉ[3]) 13 af hvilka 1 (47 år) lefde; BARTELS[4]) 1 död (20 år, ansvällning af mjukdelarna framför trachea lät förmoda oedem i larynx — ej obd.); GENDRON[5]) 1 frisk; BOEGEHOLD[6]) 2 döda; DE SAINT-GERMAIN[7]) 3, af hvilka 2 voro döda, 1 (sköterska på »Enfants Malades») konvalescent, när fallet omnämndes; LOVETT & MUNRO[8]) 1 (16 år) frisk, flere döda; JACOBI[9]) 2 på 450 tracheotomier (om utgången nämnes ingenting, förmodligen döda); GUTH[10]) 2 döda.

Om orsaken till dessa sorgliga erfarenheter äro författarna (TROUSSEAU, SANNÉ, TRENDELENBURG m. fl.) ense. De öfre luftvägarna äro hos den fullväxte så vida, att äfven genom tjocka membraner åstadkommes icke verklig andnöd. Den börjar först, sedan processen spridt sig till de smalare broncherna. Genom laryngoskopiska undersökningar är det bevisadt, att denna uppfattning är riktig (Bartels[11]) Rosenbach[12]).

Är difterien deremot förenad med en betydlig subchordal ansvällning, såsom i CHIARIS cit. fall, eller med oedem i lig. aryepiglottica, såsom hos en 58 års man, hvilken jag opererat (sid. 49), så lemnar larynxförträngningen indikation för tracheotomi, och utsigterna äro större.

Bland 245 fall af akut larynxoedem, som SESTIER samlat, voro icke mer än 3 patienter, som hade difteri (Morell Mackenzie l. c. pag. 373).

Jag har i min afhandling »om förhållandet emellan croup och difteri» omnämnt ett fall af »glottisoedem» hos ett 15 månaders barn med difteri. Emedan sådana fall äro sällsynta, anföres det åter i korthet: barnet vårdades 1882 (n:o 96) på sjukafdelningen för äldre barn å Allm. Barnh. och dog under stenossymptom. *Obduktion:* »Hela svalgets slemhinna» — på alla punkter — »belagd med en m.m. tjock membran af ljus, smutsgrå färg, intimt sammanhängande med den oedematösa, submukösa väfnaden. Plicæ ary-epiglottic. ansvälda, af mörkröd färg och något knottriga eller skrynkliga. På baksidan af

---

1) Jag citerar endast de författare, som omnämna operationerna, och fäster icke afseende vid, om de sjelfva opererat.

2) L. c pag. 341. 3) »Traité, etc.» pag. 483.

4) L. c. pag. 386. 5) Revue méd. française & étrangère 1882, n:o 30.

6) Se sid 38 anm. 1. 7) L. c. pag. 121. 8) L. c. pag 166.

9) New-Yyork Med. Journ. 1884, $^{27}/_{9}$. 10) L. c. pag. 9.

11) L. c. pag. 386. 12) Se föregående sida, anm. 3

den något svälda epiglottis en ringa croupös beläggning. Chordæ veræ laryngis, liksom luftvägarnes slemhinna i öfrigt, friska». Pat.-anat. diagn.: *»oedema glottidis»*. K. L. V. 1867, n:o 260, 3 år, intogs för rachitis och pertussis, fick på sjukhuset difteri och dog. Dödsorsaken var *»oedema glottidis»*.

Framtiden får visa, om man, genom att operera tidigare, så fort man genom laryngoskopet öfvertygat sig om, att membranerna börja sprida sig neråt trachea, kan genom i en viss mening mekanisk terapi från trachealsåret vinna bättre resultat. Den fullväxtes mera rymliga luftvägar och kraftigare hosta böra göra utsigterna till att bekämpa en fibrinös bronchit större, än hvad de äro hos barn. I alla händelser bör prognosen icke försämras genom tracheotomi. Det är sant, hvad Bartels anmärkt, att hostan efter tracheotomien blir svagare, emedan det icke finnes någon glottisslutning i början af exspirationen. Åtminstone till en del kan det ersättas genom temporär tilltäppning af kanylen. För ökadt emfysem har man icke att frukta förr, än membranerna spridt sig till de nedre-bakre broncherna. Genom att låta patienten ofta byta om läge, långa stunder ligga på buken, bör man i någon mån kunna motverka hyperemi i de nedre-bakre lungpartierna.

Som bekant händer det, att crouppatienterna dö helt oförutsedt genom att t. ex. en membran lossnar i trachea, men sitter fast i larynx och således icke kan hostas ut. Af denna anledning dog en *38 års man* på Akad. Sjukh. i Upsala 1879. Han satt i sängen, åt sin middag, föll baklänges och var död, innan hjelp hann lemnas (enligt muntligt meddelande af d:r Oscar Gibson, som då tjenstgjorde i Upsala).

På Sabbatsbergs Sjukhus hafva gjorts 5 tracheotomier på fullväxta för larynxdifteri, 2 med lycklig utgång.

Wilhelmina S., n:o 286 (år 1883), 19 år gammal, inkom och opererades den $^7/_5$, utskr. fr. $^3/_6$. Hon hade sjuknat med »ondt i halsen» och smärta vid sväljning. Hon opererades för »stark inspirationsdyspnoe, inspirationsljud och croupliknande hosta. Inga beläggningar i halsen kunde upptäckas eller något abnormt i öfrigt». Temp. var emellen 38° och 39° till och med den 12 utom en gång, den 11 på aft., då den var 39 8; derefter endast 2 gånger 38°. Om diagnosen »diphtheria laryngis» blifvit satt efter laryngoskopisk undersökning eller på grund af upphostade membraner, derom nämnes ingenting. Under vintern 1884 såg jag denna qvinna under flere månader. Hon var fullt frisk, hade klar röst och tycktes icke vara disponerad för katarrher i larynx.

Emilie H., hustru, 32 år, (n:o 216, 1887); diagnos: »diphtheritis faucium & laryngis». »Sjuk i 14 dagar med heshet och hosta, qväfningsanfall senaste dygn; urin albfri». Op. $^{9}/_{3}$ — utskr. fr. $^{31}/_{3}$. T o. m. den $^{11}/_{3}$ var temp. 38° på aftnarne, sedan omkring 37°. Hon var *gravida* i 4:de eller 5:te månaden. Membraner nedanför larynx lära icke hafva iakttagits.

Man torde icke taga fel, om man anser, att det i båda dessa fall varit ett genom difterien framkalladt oedem i larynx, som vållat andnöden. Hos den 19-åriga qvinnan har det, att döma af dyspnoens inspiratoriska karakter, sannolikt förhållit sig som ett vanligt glottis-oedem (lig. ary-epiglottica).

Karl J., 17 år, (med. afd. n:o 745, 1882); »sjuknade $^{29}/_{6}$ med snufva, hosta och allmänt illamående, gick dock uppe till $^{2}/_{7}$ på qvällen; d. $^{3}/_{7}$ på e. m. började svårighet att andas och ängslan inställa sig; då han inkom på natten, var respirationen stönande, ansigtsfärgen cyanotisk; vid inspektion af svalget kunde icke annat än rodnad derstädes upptäckas. Ur näsan utrann gulaktigt slem, dock ej illaluktande. Till följd af ökad svårighet att andas, gjordes $^{4}/_{7}$ kl. $^{1}/_{2}$ 4 f. m. tracheotomi. Då trachea öppnades, utslungades en god del gulhvita slemmassor, ej några egentligen sammanhängande membraner. Urin albfri.» Afled $^{7}/_{7}$.

Pat. ant. diagnos: »angina diphtheritica + laryngo-tracheo-bronchitis crouposa (så långt det var möjligt att genom uppklippning följa broncherna).

Hilda Å., 26 år, ogift, (n:o 769, 1884). Hon hade sjuknat $^{24}/_{11}$, op. $^{26}/_{11}$, dog $^{29}/_{11}$. Pat. anat. diagn.: laryngo-tracheitis crouposa + bronchopneumonia dxtr. lob. sup.; »broncherna innehålla gula varmassor;» »från öfriga organ intet anmärkningsvärdt.»

Jakob P., 19 år (n:o 28, 1885), op. $^{11}/_{1}$, dog $^{15}/_{1}$. Diagnos: diphtheritis pharyngis, laryngo-tracheo-bronchitis crouposa; bronchopneumonia dxtr. lob. sup. »De gröfre broncherna fylda af var.» »Akut parenchymatös degeneration i mjelte, lefver och njurar.»

Sjelf har jag på Serefimerlasarettet med assistens af underkirurgen, doktor M. O. Franzén, opererat en gammal man. Händelsen var följande:

Johan Gustaf Jansson, 58 år, kyrkvaktare i Kungsholms församling, boende i n:o 11 Parmmätaregatan, inkom till Serafimerlasarettet kl. 4 f. m. den $^{13}/_{5}$ 1887.

Pat., som alltid fört ett nyktert och i hög grad sträfsamt lif, hade under senaste vinter märkt, att krafterna börjat betänkligt aftaga. Han hade alltid varit mager, men under sista månaderna hade han blifvit mycket magrare. Icke sällan hade han besvärats af nattsvett. Länge hade han hostat och fått upp gulaktiga massor, utan att det synnerligen bekymrat honom. För förkylning hade han ofta blottstält sig. Någon läkare hade han icke rådfrågat. Den $^{8}/_{5}$ hade han fått svårt för att svälja, och i går (d. $^{12}/_{5}$) på morgonen hade han börjat blifva hes. Han hade emellertid skött sina mångahanda göremål till i går afton, då han vid 10-tiden börjat få svårt för att andas. Då andnöden alltjemt ökades, tillkallades doktor BORG, som rådde honom att gå till Lasarettet. Genom ansträngningen tilltog andnöden än mera. Han var vid framkomsten cyanotisk, pulsen liten, 140. Sedan han hemtat sig, iakttogs, att dyspnoen hade nästan rent inspiratorisk karakter. Rösten var hes, men talet var fullkomligt begripligt. Han hade icke snufva. Vid inspektion af svalget syntes rodnad och en allmän svulnad. Ojemförligt mest svullen var dock uvula, som till form och storlek onekligen påminte om ett litet plommon. Icke på något ställe syntes beläggningar. Pat. hade en *ymnig* saliv- och slemafsöndring, som i sin mån jemte täta host- och qväfningsanfall betydligt försvårade den laryngoskopiska undersökningen. Lig. aryepiglottica voro rodnade och högst betydligt svälda, så att de nästan dolde ingången till larynx. Ej heller här syntes beläggningar; men undersökningen var, såsom jag förut sagt, svår. Genom palpation kunde jag tydligt uppfatta den betydliga ansvällningen kring introitus laryngis. Att här förelåg ett s. k. glottisoedem, derom var icke något tvifvel. Svårare var att säga, hvad det berodde på. Svårigheten att svälja hade under natten ökats så betydligt, att han nu icke ens kande få ner vattnet från en liten isbit, som smälte i munnen på honom. Han ömmade vid tryck på bakre delarne af larynx. Körtlarna under käken och käkvinklarna voro icke svälda

Sedan han kommit i sin säng, var han icke cyanotisk utom under hostanfallen, som voro ganska täta. Andnöden bibehöll alltjemt samma karakter. Om tracheotomi ville han icke höra talas. Ett ytterst svårt qväfningsanfall kl $^{1}/_{2}$ 6 f. m. bragte honom emellertid genast på andra tankar. Han opererades omedelbart derefter under lätt kloroformnarkos. Afståndet emellan cart. cricoidea och öfre sternalranden var så kort att, om jag gjort en ren tracheotomi, skulle kanylplattan nästan kommit bakom sternum på den ytterst magra halsen. Jag gjorde derför en cricotrache-

otomi. I trachea fans en mängd hvitt slem, för öfrigt syntes ingen förändring. Efter operationen andades pat. lungt och slumrade små stunder. Han fick en isblåsa på hvarje sida om halsen, och små isbitar räcktes honom oupphörligt. Det var fortfarande omöjligt för honom att svälja. Kl. 2 e. m. kändes under käken på högra sidan några tydligt förstorade lymfkörtlar. Vid inspektion af svalget iakttogs, att svullnaden af uvula hade minskats. Nu syntes hvita, fasta beläggningar på sidorna af uvula, framsidan var dock ännu fri, velum, högra tonsillen och högra farynxväggen. Temp., mätt i axelhålan, var 36,5° C. Genom oesophagussond fick pat en större portion äggmjölk och konjak. Han öfverflyttades ofördröjligen till Epidemisjukhuset. För resten af sjukhistorien har jag att till stor del tacka doktor HARDIN. Sjelf hade jag tillfälle att allt emellanåt återse pat.

I svalget fortforo beläggningarna att breda ut sig; $^{14}/_5$ upphostades en tydlig membran genom trachealsåret. Upphostningen af membraner fortfor åtminstone under närmaste vecka, möjligen längre. $^{15}/_5$ submaxillarregionen starkt ansväld; erysipelasliknande rodnad och svullnad kring tracheotomisåret. Sedan spred sig erysipelas öfver hela torax. Nämnda dag, $^{15}/_5$, gjorde jag en laryngoskopisk undersökning. Ingången till larynx syntes omgifven af hvita, fasta, tjocka beläggningar, vid hvilkas kanter man såg den rodnade slemhinnan. $^{17}/_5$ Urinen innehåller obetydligt med ägghvita. Pat., som förut icke kunnat sofva, har i natt haft god sömn efter kloral. $^{18}/_5$ spår af alb. i urin. $^{23}/_5$ upphostningen har börjat antaga en putrid beskaffenhet. $^{25}/_5$ pat. hade någon dag stött högra underbenet mot sängkanten och fick härefter erysipelas på samma ben; i dag öppnades en stor subkutan abscess ofvanför högra malleolen. $^{8}/_6$ bronchiten fortfar, upphostningen alltjemt putrid. I dag (26:te dygnet efter operationen) har han upphostat en ungefär 1 $^{1}/_2$ tum lång rörformig pseudromembran med 3—4 sidogrenar. Membranen var, att döma efter storleken, från en medelstor bronch. $^{10}/_6$ spår alb i urin. $^{11}/_6$ I dag synes en beläggning på högra sidan af svalget. Den bredde sedan ut sig, och det dröjde nära en vecka, innan svalget åter var rent.

Tillståndet förbättrades småningom något, så att han kunde tillbringa flere timmar af dagen i sjukhusets trädgård. Han utskrefs vid midsommar utan kanyl, men med luftrörsfistel. Utom de aldra sista dagarna, då han åtminstone delvis kunde äta sjelf, matades han hela tiden med sond. Han fick 4 mål om dagen, och födan utgjordes före-

trädesvis af mjölk, ägg, köttpulver, ärtpuré och välling jemte rikligt med portvin och kognak. Ofta gjordes försök med att låta honom svälja gröt, pankakor o. s. v., men det kom ut antingen genom trachealsåret eller näsan.

Sjelf gjorde jag aldrig någon fysikalisk undersökning af lungorna; men doktor Hardin, som har stor vana att undersöka patienter med tracheal-kanyl, ansåg redan, långt innan han skrefs ut, att han hade en kronisk pneumoni i högra lungan.

Temp. var under första veckan ungefär 38° C. på morgnarna och 38,5° på aftnarna; sedan i allmänhet mellan 37°—38° (mätning i axelhålan).

Jag återsåg pat. ungefär den 1 aug. Hans tillstånd var miserabelt. Genom trachealfisteln upphostade han massor af tunt, stinkande var. Han var hes och talte med svårighet. Allt emellanåt hände det, att flytande näring framkom genom trachealfisteln eller genom näsan, hvilket jag äfven sjelf iakttog nämnda dag. I högra fossa supraspinata och öfver hela framsidan af högra lungan var perkussionstonen matt. Der var bronchialrespiration och stora, s. k. kavernrassel.

En vecka senare dog han. Det var 2 månader och 3 veckor efter operationen. Ledsamt nog blef det icke tillfälle att obducera honom.

Fallet är i flere hänseenden af intresse. Att membranerna ännu 5 dygn, efter det en pat. fått svårighet att svälja, gömma sig bakom velum och på baksidan af uvula torde vara mindre vanligt. Vidare är ett så betydligt oedem i både svalget och larynx något högst märkligt. Det var oedemet, som utgjorde indikation för tracheotomien. Membranbildningen spred sig derefter mycket raskt både i svalget och luftvägarne, utan att det dock kom till några svårare symptom af fibrinös bronchit. Först sedan man länge trott sig kunna vara lugn med afseende på denna, den mest fruktansvärda lokalisaton af det difteriska exsudatet, hade han under ett dygn svår andnöd och upphostade derefter på 26:te dygnet, räknadt från operationen, en membran; 3 dygn senare ett nytt utbrott af membranbildning i svalget.

Af icke minst intresse är den fullständiga oförmågan att svälja, som redan första dagen syntes vara aldeles för stor för att vara framkallad ensamt af oedem och infiltration. Förloppet visade, att det var en verklig förlamning af velum, svalget och larynx och dertill af en så ovanlig intensitet, att han måste födas med sond i öfver 5 veckor och ännu icke var fullt återstäld $2^1/_2$ månad efter opera-

tionen. Kunna paralysien och oedemet höra ihop, så att oedemet var en följd af förlamningen?[1])

Fallet visar emellertid det riktiga i fransmännens uppgifter om, att den difteriska förlamningen kan börja mycket tidigt. CADET DE GASSICOURT[2]) t. ex. säger: »dans 20 de mes observations[3]), la paralysie s'est montrée avant la disparition des fausses membranes, le plus souvent vers le septième ou le huitième jour à partir du début, deux fois seulement le troisième jour, enfin une fois, dans une diphthérie à forme prolongée, le trente-cinquième jour de la maladie, alors que les fausses membranes existaient encore.»

I detta fall skulle förlamningen hafva börjat på femte dygnet.

Pat. fick redan andra dagen efter operationen *erysipelas*[4]), en temligen ovanlig komplikation vid tracheotomi. Icke sällan kan man tveka, om en rodnad, som sprider sig öfver halsen, är ros eller ej. I detta fallet utbredde sig dels sjukdomen öfver hela torax, dels inträffade en sjelfympning, som gaf åt diagnosen samma visshet som i ett patologiskt experiment. Medan han ännu var under inflytande af rosen, började upphostningen att blifva putrid. Att den putrida bronchiten (förloppet synes mig bestämdt tala emot lunggangrän) var närmast framkallad af difterien, tracheotomien (erysipelas?) torde väl vara temligen antagligt. Lunggangrän, till följd af inhalerade, brandigt sönderfallande väfnadsdelar från dekubitalsår och tracheotomisår, ser man en och annan gång omtalas hos författarna, men en putrid bronchit efter tracheotomi för croup har jag icke sett omnämnas.

Den väsentliga orsaken till hans putrida bronchit tror jag derför är att söka i en lungtuberkulos(?), som han åtminstone haft under de sista månaderna före difterien. Jag har alltså kommit till hvad som borde visats genom sektion — till tuberkulosen — men som jag tror mig våga antaga, icke minst på grund af anamnesen.

---

1) Stämbandsförlamning diagnosticerades aldrig laryngoskopiskt. Men svårigheten att tala, som fortfor till döden, förklaras väl enklast genom en pares i stämbanden.

2) L. c. pag. 354. 3) 128 enl pag. 338.

4) Detta är den första pat. med tracheotomisår, som fått ros på E. S. Alla de andra operationerna hafva gjorts med termokauter. CHAVOIX (l. c.) hade samlat en del erfarenheter, på grund af hvilka han ansåg, att termotracheotomi nästan med absolut säkerhet skyddade för ros. Utan att hysa samma höga tanke om en operationsmetod, som jag af andra skäl tror vara god, har jag velat omnämna faktum.

§ 4. Om sekundär croup.

S. k. *sekundär croup* har endast förekommit i sammanhang med scarlatina, morbilli och pertussis.

Croup efter scarlatina har jag på K. L. V. icke funnit antecknad mer än 3 gånger. Alla 3 fallen inträffade på vintern 1880, ett år, då, särskildt under dess senare hälft, ovanligt många nosokomialfall af difteri förekommo[1]), och då difterien under Okt.—Dec. började antaga epidemisk karakter i Stockholm.

Flicka, 16 mån., n:o 21, hade intagits $^{21}/_{1}$ 80 för abscessus corneæ + hypopyon; $^{12}/_{2}$ scarlatina, $^{17}/_{2}$ lar. crouposa, $^{18}/_{2}$ tracheotomi, $^{19}/_{2}$ död. Obd.: »larynx' slemhinna täckt af hvitgula, adhererande, croupösa membraner; pneumoni i venstra lungans nedre lob; vid valvula Bauhini 2 större tuberkulösa sår; å lungornas, lefverns och mjeltens yta tuberkler, dock ej talrika.»

Gosse, 2 år, n:o 33, intogs $^{7}/_{2}$ 80 för pneumonia sin. + cat. intest. chron., $^{14}/_{2}$ scarlatina, $^{20}/_{2}$ pneumonia dxtr, $^{21}/_{2}$ tracheotomi, död samma dag. Obd.: »larynx' slemhinna täckt af croupösa beläggningar; färsk pneumoni i högra lungans öfre lob.»

Gosse, 4 år 9 mån., n:o 85, intogs $^{1}/_{4}$ för absc. subsuralis + tumor alb. dig. III man. dxtr.; $^{10}/_{4}$ scarlatinaerysipelas[2]), $^{24}/_{4}$ croup, $^{24}/_{4}$ tracheotomi, $^{6}/_{5}$ uttogs kanylen, $^{16}/_{6}$ utskr. frisk.

Difteri, sekundär efter messling, har sedan gammalt ett dåligt rykte. Exsudatets lokalisation i luftvägarne (88 gånger af 93 SANNÉ), dess utbredning till broncherna i det stora flertalet af alla fall, freqvensen af bronchopneumonier, som är större än efter den primära croupen, de många gånger starkt utpräglade symptomen af allmäninfektion: allt bidrager till att göra prognosen i den fibrinösa messlingscroupen ännu sämre än i den primära croupen.

Utan att vilja trötta med statistiska uppgifter, som läsaren finner framför allt hos SANNÉ och RENAULT nämner jag endast, att utaf 40 patienter, som 1883 opererades på Hôpital Trousseau, för messlinsgcroup blefvo 2 friska, och utaf 40, som 1884 vårdades

---

1) Se tab. VIII a. Bland de der upptagna fallen äro icke de ifrågavavande scarlatinapatienterna medräknade.

2) Jag är ej säker på hvad som menas med denna diagnos.

för difteri efter messling på »Enfants-Malades», blefvo 4 friska; ingen af dessa hade croup[1]).

På K. L. V. hafva opererats 9, på S. S. 3 patienter med messlingscroup. Alla hafva de dött, och dödsorsaken har ständigt varit fibrinös bronchit med eller utan bronchopneumonier, en gång pleurit. Flere af de fall, jag iakttagit, hafva företett svåra symptom af allmäninfektion och varit mycket smittosamma. De flesta patienterna hafva varit under 3 år. På Maria sjukhus hafva i år opererats 3, en 6 år gammal flicka blef frisk.

Om lokalisationen af exsudatet och om förhållandet mellan tiden, då det först iakttogs, och tiden för utbrottet af messlingsexantemet är följande antecknadt.

Före exantemet har difterien börjat i 3 fall: K. L. V. 1885, n:o 134, 2 år, hade svalgdifteri $^{15}/_{5}$, $^{19}/_{5}$ morbilliexantem, $^{25}/_{5}$ croup det blef på nytt beläggningar i svalget och nu äfven i näsan, i munnen, på läpparne; dog $^{27}/_{5}$; 2 gånger har laryngo-trachealdifteri kunnat diagnosticerats dagen före exantemets utbrott. En af dessa händelser har särskildt intresse: gosse 2 år (K. L. V. 1885, n:o XXIII) intogs $^{30}/_{3}$ i full cyanos; modren påstod, att croupsymptomen icke varat mer än 2 timmar; opererades genast, membraner i trachea; $^{31}/_{3}$ morbilliexantem; stora membraner framkommo ännu 3 dygn efter operationen; gossens tillstånd var emellertid mer än vanligt tillfredsställande till den $^{5}/_{4}$, då han hastigt afled kl. 10 e. m. Vid obduktion fans i venstra pleurahålan ett stort serofibrinöst exsudat.

Efter exantemets utbrott har difterien börjat i 7 fall. Tre af dessa, som äfven hade beläggningar i svalget, fingo difteri på 6:te (?), 11:te, 13:de dygnet efter den dag, exantemet börjat. Hos 4, som icke hade difteri i svalget, började sjukdomen 2 gånger på 5:te, en gång på 8:de och en gång på 10:de dygnet.

Naturligtvis får man icke utan vidare sätta »prognosis pessima» för hvarje messlingscroup. Här liksom alltid måste hvarje fall bedömas individuelt efter hela dess kliniska totalbild. Alltid måste man erinra sig, att en säker diagnos — framför allt vid de tillfällen, då beläggningar icke synas på andra slemhinnor — är utan laryngoskopisk undersökning omöjlig att sätta emellan katarrhal (ulcerös eller icke) och fibrinös messlingscroup.

De för prognosen vigtigaste momenten äro: tiden, sedan messlingen började — ju längre desto bättre; om messlingen varit lin-

1) RENAULT l. c. p. 65.

drig eller svår, särskildt med afseende på lungornas tillstånd; patientens ålder. Emedan messlingscroupen ofta har en infektiös karakter, så äro utsigterna för små barn dåliga, äfven om de skulle öfverlefva de faror, som hota från lungorna. Ju större utbredning exsudatet har på andra slemhinnor: svalgets, näsans, vulvas, anus' och på huden, desto sämre prognos.

Från enstaka sjukhus finnas mycket uppmuntrande siffror; men då fallen omnämnas endast som croup i sammanhang med messling, utan att deras fibrinösa karakter bestämdt angifves, så hafva de mindre värde. På Kommunehospitalet[1]) opererades 27, 15 blefvo friska; på Boston City hospital[2]) 10 med 5 friska och på kirurgiska kliniken i Zürich[3]) 3 (två voro 4 år, en 8 år), alla friska.

Det förtjenar anmärkas men, som jag tror, icke efterföljas, att messlingscroupar opereras på barnsjukhusen i Paris senare än andra crouppatienter (RENAULT)[4]). Man anser, att dispositionen för bronchopneumonier ytterligare stegras efter tracheotomien.

Om en difterisjuk blir smittad med messling, så är prognosen bättre, ju längre pat. hunnit i konvalescensstadiet efter difterien. Lyckligtvis är inkubationsstadiet för messling så långt, att barnen hinna blifva, så att säga, friska efter en lindrig difteri. Jag har sett flere sådana fall. Det har icke sällan händt, att patienterna utskrifvits friska från E. S. och efter ett par dagar kommit tillbaka med messling. För tracheotomiserade barn är faran för bronchopneumoni större och prognosen alltid dubia.

Difteri i sammanhang med *pertussis* skall enligt SANNÉ gifva en tillfriskningsprocent af 1: 3. Larynx är vanligen säte för exsudationen, som i många fall icke breder ut sig åt broncherna. Dispositionen för bronchopneumonier lär (enstaka epidemier icke räknade) icke vara stor. De kraftiga hoststötarna äro en god hjelp vid expektorationen (fara för kanyltryck!).

På K. L. V. har, så vidt jag vet, icke opererats mer än en pertussiscroup. Hon sköttes af mig; hela förloppet, tracheotomien inräknad, var 18 timmar.

Tre gånger såg jag 1884 på K. L. V. opererade barn få pertussis under konvalescensen. De blefvo friska.

---

1) WANSCHER, l. c. p. 53.
2) LOVETT & MUNRO, l. c. pag. 169.
3) NEUKOMM, l. c. p. 83.
4) L. c.

§ 5. **Difteri mer än en gång hos samma patient.**

Att en menniska kan få difteri mer än en gång, derom torde väl alla vara ense. När det åter blir fråga om den relativa freqvensen af ett andra eller tredje [1]) insjuknande, då äro meningarna delade. Så anser TAUBE [2]) i Leizig, att difteri »lika sällan som de akuta exantemerna angriper ett barn mera än en gång»; enligt SCHECH [3]) är ett andra insjuknande »ytterst sällsynt», och A. JACOBI i New-York tror, att dispositionen för sjukdomen ör ökad hos dem, som en gång haft difteri.

Under en svår epidemi i Milano — mortalitetsprocent af alla insjuknade = 54,77 — iakttogos recidiv till ett antal af 8 : 1000 [4]).

Inom mitt difterimaterial har ett andra insjuknande i fibrinös(?) croup förekommit i 2 fall.

En 2 års gosse (K. L. V. 1860, n:o 146) vårdades för intermittens quotidiana + anæmia. Han sjuknade $^{12}/_{1}$ 1861 i »croup», opererades och blef frisk. Den $^{1}/_{5}$ 61 fick han åter »croup», $^{2}/_{5}$ »pleuropneumonia dextr. lob. sub. + pneumonia sin. lob. inf.». Dog $^{5}/_{5}$. Ingen obduktion. En flicka, som opererats 2 gånger, har jag omtalat i kap. VI.

En 3 års flicka har jag på E. S. opererat i Maj 86 för phar.-lar.-trach.-difteri. Hon blef frisk. Året förut, likaledes i Maj, hade hon vårdats å samma sjukhus för svalgdifteri. En 4 års gosse, som jag den $^{10}/_{6}$ 86 opererade på E. S. för phar.-lar.-trach.-difteri, och som sedan led af en besvärlig pares i svalget, utskrefs frisk $^{23}/_{7}$. Han återkom till samma sjukhus med svalgdifteri $^{31}/_{8}$ 86.

Vid genomgång af difterianmälningarna till Helsovardsnämnden 1879—Mars 1886 och Epidemisjukhusets journaler (Juni 1883—Maj 1887) har jag utom dessa funnit 9 fall af hvad man skulle kunna kalla recidiv och 12 fall af ny infektion. De förut nämnda, som kanske ej alltid förtjena namnet recidiv, hafva utskrifvits friska

1) Om ett ovanligt intressant fall af difteri upprepade ggr, se DEMME: Mittheilungen über eine im Berner-Kinderspitale beobachtete Diphtheritis-Epidemie. Jahrb. f. Kinderheilk. 1868.

2) Die Antiseptische Behandlung von Diphtherie, Scharlach und Masern. Jahrb. f. Kinderheilk. Bd. XIV (1879).

3) Referentanmärkning i Int. Centralbl. f. Laryngol., årg. 2, hft. 8, n:o 33.

4) F. DELL' ACQUA, ref. i Centralbl. f. Chir. 1876 p. 823.

från E. S. och åter sjuknat 2 efter 1 dag, 3 efter 3 (bland dessa förekomma 2, som dessutom haft difteri en gång till), 1 efter 4, 2 efter 5, 1 efter 6 dagar. Af dessa 9 hafva 6 åter intagits på E. S.

Utaf 12 fall af ny infektion hafva 2 inträffat efter 5—7 veckor, 3 efter 2—3 månader, 1 efter 3—4, 1 efter 6—7, 1 efter 8—9 och 2 efter 10—11 månader; utaf de sist nämnda, båda qvinnor, är den ena sedan mer än 5 år öfversköterska på E. S. Hon sjuknade båda gångerna inom första året. I två fall har jag icke säkert reda på tiden, som dock icke torde varit öfver 1 år. Det gäller 2 syskon, af hvilka den ena haft difteri 2, den andra 3 ggr. De hafva bott så, att trumman från E. S.' likbod mynnat ut under rummets enda fönster (lär efter anmälan genast blifvit ändradt). Utaf de 12 äro ungefär halfva antalet fullväxta. Utom en 16 års yngling äro de andra yngre qvinnor. Om en är det antecknadt, att hon fick difteri andra gången, sedan hon kommit i en ny tjenst, der ett barn sjuknat i difteri. 10 af de patienter, som jag hänfört till gruppen »ny infektion», hafva vårdats båda gångerna på E. S. Bland de öfriga är en ung dam, som första gången var sjuk i Stockholm och sköttes då af d:r WAWRINSKY; 10 månader (ungefär) senare sjuknade hon i Göteborg. Efter båda gångerna blefvo krafterna mycket nedsatta. Efter sista gången fick hon en lindrig pares i det ena benet.

I de 13 fall, i hvilka man säkert känner tiden emellan det första och andra insjuknandet, har den icke någon gång varit öfver 1 år. Materialet är så litet, att tillfälligheter icke kunna uteslutas. Det vore derför af intresse att få iakttagelser med afseende på denna fråga — om efter en viss tid, ex. 1 år dispositionen för ett nytt insjuknande mycket minskas — från håll, der man förfogar öfver ett större material. Af ett aldeles särskildt intresse vore det att samla uppgifter om, huruvida sjukvårdare få efter en viss tid ett slags immunitet.

Diagnoserna torde kunna i de använda fallen anses ovanligt säkra, emedan de, endast med några undantag, äro satta af en och densamme, nämligen Öfverläkaren D:r WAWRINSKY.

Kap. IV.

Operationsteknik.

§ 1 Kloroform.

v. Langenbeck[1]) lär varit den förste, som (1859) rekommenderade kloroform vid tracheotomi för croup. Utom i Frankrike[2]) torde numera allmänt[3]) opereras i narkos. Att operationen i många fall blir lättare, derom är icke något tvifvel. Patienterna ligga stilla, andas lugnare, larynx rör sig mindre häftigt, venstasen är mindre utpreglad. Men medaljen har ock sin frånsida. Ej sällan ser man patienter, som icke hafva lidande i respirationsvägarna, vid de första inandningarna af kloroform börja hosta och få svårt för att andas (»storkna»); detta förhållande är, helt naturligt, vanligare med crouppatienter. Svårigheterna kunna vara så stora, att man måste afstå från narkos. I andra fall går det öfver efter en mer eller mindre förtviflad kamp från barnets sida, och man kan operera i narkos. Jag har vid sådana tillfällen ofta frågat mig, om man verkligen gör barnen någon tjenst med att kloroformera dem. De befinna sig före operationen i ett ytterst qvalfullt tillstånd, och detta stegras med nödvändighet under början af kloroformeringen. Hudsnittet, den egentligen smärtsamma delen af operationen, varar icke många ögonblick. Härtill kommer, att efter sådana mera besvärliga kloroformeringar är faran för kollaps både under och efter

---

1) Bose, l. c. pag. 143.

2) Denna fråga har nyligen åter varit före i Société de Chirurgie i Paris och Verneuil m. fl. uttalte sig för kloroform Houzel framhöll dess betydelse vid de tillfällen, då stenosen delvis berodde på spasm. Revue des sciences méd. (Hayem), n:o 60, pag. 686.

3) Enligt Birnbaum, l. c. pag. 338 opereras i Darmstadt ständigt utan narkos, och detta förfarande rekommenderas såsom synnerligen fördelaktigt, »indem man vor Allem einer gar nicht selten eintretenden beängstigenden Asphyxie entgeht».

operationen mycket stor. Jag har en gång måst under 2 timmar göra arteficiel respiration och använda alla möjliga exciterande medel, innan faran för kollaps var öfver. Kollaberar barnet under operationen, måste trachea öppnas äfven med fara för blödning, som under sådana omständigheter, då barnen icke reagera och sålunda ej kunna förmås att hastigt hosta upp bloden, lätt kan blifva olycksbringande.

Å andra sidan vill jag icke förneka, att crouppatienter i många fall somna jemförelsevis mycket hastigt, behöfva litet kloroform och vakna, så fort trachea är öppnad.

Man måste derför söka på bästa sätt afväga fördelar och olägenheter. Om barnen äro kraftiga, och framförallt om pulsen är full, jemn och måttligt hastig, så tror jag, att man kan utan fara inleda en lindrig narkos och derigenom underlätta operationen. Då det för operationen nödiga ryggläget är för patienterna ytterst besvärligt, och ensamt för sig kan framkalla en qväfningsattack, bör man börja helt försigtigt, medan barnet sitter, småningom sänka rygg och hufvud och först efter inträdd narkos lägga det i operationsläget. Hufvudets sträckning bakåt bör icke drifvas längre, än absolut nödvändigt. Vid hög tracheotomi är det tillräckligt, att rullen ligger under nacken; vid låg måste man hafva en starkare spänning, som man får genom att skjuta rullen under axlarna. Utan tvifvel kan kloroformen lätt få skuld för hvad som beror på läget; men har man icke kloroformerat, så kan man, om respirationen slutar, i många fall med fördel resa upp pat. Äro de kloroformerade, så inträder ofta kollaps samtidigt med att respirationen upphör.

Opererar man utan sakkunnig assistens, tror jag, att man bör under alla förhållanden undvara kloroform. Äro barnen cyanotiska, i synnerhet om de äro på samma gång bleka, och pulsen är ojemn, liten och freqvent, så får man icke kloroformera.

För att rätt bedömma dessa förhållanden, bör operatören alltid iakttaga barnet i sin bädd, innan det blifvit på något sätt uppskrämdt genom tillrustningarna till operationen. Äfven ett barn, som är nära döende, kan, när det, väckt ur sin dvala, kommit på operationsbordet och ser, att något är å färde, göra ett visserligen kort, men dock rätt betydligt motstånd; operatören kan då lätt öfverskatta den lille patientens krafter.

Tre gånger har jag haft sorgen, att patienter dött under eller omedelbart efter operationen. Korta sjukhistorier finnas för alla tre i min andra afhandling. Två af dem obducerades. I högra hjertat och de större kärlen funnos stora, fasta, hvit-gula fibrinlefrar. Möjligen skulle detta kunna tala för, att agonien börjat redan före operationen. Häremot kan med skäl invändas, att den konstgjorda respirationen efter döden utan tvifvel gynnar ett afskiljande ur blodet af fibrin. I det ena fallet fans ett så betydligt lungoedem, att en skummig, serös vätska för hvarje respirationsrörelse pumpades ur trachealsåret, och en ej obetydlig vätskesamling bildades på golfvet. Om dessa patienter opererats raskt utan kloroform, tror jag icke, att de trots sitt ussla tillstånd skulle stannat på bordet, hvilket alltid är ett för både operatör och föräldrar beklagligt förhållande.

Opererar man i full narkos, måste man, om faran icke är öfverhängande, stanna *all* blödning innan trachea öppnas. I Frankrike, der man numera allmänt, obekymrad om blödningen, öppnar trachea på barn i ett eller ett par snitt, kloroformeras icke. Soyer, som (1884) i en thèse de Paris »de l'emploi du chloroforme dans la trachéotomie» varmt förordade detta medel, kände icke till mer än ett enda fall, der kloroform användts vid tracheotomi för croup. Det var utaf Chassaignac 1857, således före Langenbeck.

Prof. Stoerk[1]) i Wien utförde 1886 en tracheotomi för en luetisk larynxstenos under användning af lokal anestesi med cocain — 2 halfva Pravaz' sprutor 10 % lösning. Pat. erfor icke den ringaste smärta.

§ 2 Konstgjord andning och hjertrörelser.

I mina nyss nämnda fall af »död på bordet» var det svårt att afgöra, när man skulle upphöra med den artificiella respirationen. Efter en stunds arbete försvann blekheten, en lätt rodnad instälde sig i ansigtet. Man såg en och annan gång skenbart sjelfständiga respirationsrörelser, som närmast liknade en svag gäspning. Vid auskultation hördes inga hjertljud. Så snart man slutade med respirationsarbetet, bleknade ansigtet, för att efter nytt arbete åter rodna. I redogörelsen för den 16:de tyska kirurgkongressens[2])

1) L. c.

2) Beilage zum Centralblatt für Chirurgie 1887, n:o 25, pag. 16.

förhandlingar, finnes ett meddelande af KRASKE, hvarigenom detta förhållande får en enkel förklaring. »På ett 5 år gammlt barn, som sedan 12—15 minuter var qväfdt i larynxcroup, gjordes tracheotomi och konstgjord respiration utfördes efter Silvesters metod. Redan efter några minuter blefvo läpparne röda; snart färgades äfven kinderna, och pupillerna sammandrogos (fyllnad af iriskärlen). Upphörde man med andningen, så blefvo läppar och kinder blåaktiga och pupillerna vidgades»; vid nya andningsrörelser upprepades samma fenomen. Då puls och spontan andning icke inträdt efter 1 3/4 timma, upphördes med respirationsarbetet. Kraske gjorde derefter försök på djur- och menniskolik. Det visade sig, att vid stillastående hjertan kan man genom konstgjord respiration och samtidigt tryck på hjertat åstadkomma en cirkulation, »som visserligen icke är energisk», men som i fall af kloroformsynkope möjligen skulle kunna hålla hjertat vid lif, tills kloroformen vore eliminerad ur blodet. Bäst är att lägga hufvudet lågt och fötterna högt. För hvarje exspirationsrörelse, trycker en assistent med sina flata händer på underlifvet för att derigenom höja diafragmahvalfvet. För att åstadkomma å ena sidan en kraftigare pressning på blodet från lungorna och från hjertat och å andra sidan en starkare sugning till hjertat och lungorna, så tilltäppas luftvägarna under hvar femte exspiration och under hvar tionde inspiration. Dessa af KRASKE uppställda regler för behandling af kloroformsynkope i allmänhet, torde det vara skäl att följa i hithörande fall, vare sig man kloroformerat eller ej, sedan man förut i hast rensat trachea från membraner och slem.

§ 3 Val af operationställe.

Hvar skall man göra insnittet i trachea? Författarna synas blifva mer och mer enige om, att en ren tracheotomia superior (de 2—3 öfversta ringarna) är det bästa snittet. Jag skall derför söka redogöra för olägenheterna och fördelarna af tracheotomia inferior (under isthmus) och cricotracheotomien, jemförda med t-ia superior, och sedan i korthet beskrifva denna operation.

Laryngotomia intercricothyreoidea, Vicq d'Azyr's operation, lemnar hos barn ett alldeles för litet utrymme. Detta erkännes till och med af KRISHABER och hans lärjungar, som på sista tiden så varmt försvarat denna operation och visat dess fulla berättigande i många fall hos fullväxta,

särskildt i sådana kroniska larynxlidanden, der inga utsigter finnas för, att rösten skall kunna någorlunda återställas. Före 14:de året är intercricothyreoidalrummet ej mer än 7 m.m. högt, och operationen bör derför icke göras före denna ålder (DE LAUNAY)[1]).

Topografisk anatomi.

På grund af tracheas riktning blir dess läge allt djupare, ju mera man närmar sig incisura sterni. Området för den djupa tracheotomien begränsas uppåt af isthmus, nedåt af a. anonyma. Riktningen af sist nämnda kärl i förhållande till trachea är olika, än mera transversel, än mera rakt uppstigande utefter trachea. I sistnämnda fall öfvergår anonyma nästan omärkligt i carotis dxtr. Detta är den vanligaste af de många här förekommande oregelbundenheterna i de stora kärlens förlopp. Carotis sin. kan komma från anonyma och korsa trachea; men utom dessa finnas många andra möjligheter[2]). (Se HENLE's och TILLAUX' anatomier). Så snart operatören åtskilt sternolaryngeal musklerna, bör han derför genast känna efter, om något större pulserande kärl finnes nedom isthmus, och bestämma dess plats. RICHET[3]) fann vid en tracheotomi en anastomos, grof som a. radialis, emellan de båda a. thyr. inf. A. thyreoidea ima, som enligt LUSCHKA skall finnas i 10 procent af alla fall, lär i allmänhet icke vara stor.

Jag har vid undersökning af 7 arter-injicerade kadaver efter fullväxta haft turen att finna den 4 gånger. I tre fall utgick den från a. anonyma, i det fjerde från a. mam. int. sin. I alla fallen låg den i tracheotomisnittet ytligt i fettet under det djupa fascialbladet och skulle varit mycket lätt att fatta. Storleken var något vexlande; på det stället, der hon skulle behöft underbindas, ungefär $1^1/_2$ m. m. i diameter. Läget var i allmänhet ej fullt mediant. En gång korsade en af arterens båda hufvudgrenar trachea vinkelrätt[4]).

1) DUBAR, l. c. pag. 64.

2) Upsala anatomiska institution har en mycket riklig samling preparat, som visa olika s. k. anomalier af de stora halskärlens förlopp.

3) TROUSSEAU, l. c. pag. 419.

4) I Upsala finnas två preparat af *arteria thyreoidea ima*. På det ena utgår hon från framsidan af a. anonyma, löper odelad upp till isthmus — har en diameter af högst $1^1/_2$ m. m. — anastomoserar rikligt dels med arterbågen på isthmus' öfre kant, dels med a. cricothyr. På det andra utgår hon såsom första gren fr. a. subclavia, delar sig i 2 grenar, som gå på sidan om medellineen till hvar sin sidolob af skölkörteln.

På 8 fullväxta och 6 barnlik (2—10 år) har jag räknat antalet broskringar emellan cart. cridoid. och den punkt der anonyma korsade tracheas midt. Halsens sträckning var den vid tracheotomia inferior vanliga. För de fullväxta var det 6—9 ringar, för barnen 8—11. Carotis låg flere gånger så, att fastän plats fans i medellineen, så skulle man med en obetydlig afvikning åt höger träffat detta stora kärl.

Symnigton[1]) undersökte lägeförhållandena på ett sagitalsnitt af ett lik efter en tvåårig flicka, som han låtit frysa med starkt tillbakaböjdt hufvud. Anonyma låg $^1/_2$ eng. tum ($2^1/_2$—3 broskringar) under nedre kanten af isthmus. Symnigton påpekar, hvad för öfrigt var förut väl bekant, och hvar och en lätt kan iakttaga, att vid starkt tillbakaböjdt hufvud stiger icke endast trachea i höjden utan äfven arcus aortæ med de stora kärlstammarne. Vena anonyma sin. kommer att till större delen ligga ofvanför manubrium sterni.

Att a. anonyma (eller carotis dxtr.) utan en försigtig dissektion lätt kan skadas är således obestridligt. Men faran för en perforation af detta stora kärl genom kanyl-dekubitus är ännu mycket större. Många sådana fall äro kända. Äfven på *vena* anonyma måste man tänka. Till följd af hufvudets tillbakalutade läge och den starka utspänningen af alla vener finner man henne som sagdt regelbundet ofvanför incisura sterni. Lyckligtvis är hon omgifven af en skida af fascia colli media, som bidrager att gifva venväggen stadga.

De S:t-Germain[2]) berättar om en tracheotomi, som gjordes »couche par couche et très bas» ef en interne på »hôpital des Enfants Malades». Plötsligt en förfärande blödning — *vena anonyma hade träffats.*

Nedanför isthmus har man plexus venos. thyroid., som, bildadt af vener från främre ytan och nedre kanten af isthmus, med sig förenar vener från båda sidoloberna af sköldkörteln. Detta plexus varierar mycket både ifråga om kärlens storlek och mängd. Det är den vanligaste källan till svår blödning vid låg tracheotomi.

Hos späda barn når thymus högt upp och skall enligt författarna ej så sällan träffas redan vid nedre randen af isthmus. På 13 låga tracheotomier, som jag gjort, hände detta en gång. Utan svårighet knnde thymus neddragas med en trubbig hake.

---

1) Virchow's Jahresb. ü. d. ges. Med. 1881.

2) L. c. pag. 160.

Om härtill lägges att hos tuberkulösa individer kunna undantagsvis lymfkörtlarne nedanför isthmus vara förstorade och sitta ganska fast[1]), så torde jag hafva temligen noggrant genomgått regionens anatomiska förhållanden.

§ 4 **Tracheotomia inferior, utförande.**

Det är tydligt, att tracheotomia inferior kan vara en mycket svår operation; framförallt måste man hafva en viss tid på sig. Det går ej an att utan vidare sticka in i trachea, innan den är fripreparerad, om blödningen blir svår, faran för qväfning öfverhängande. Är barnet cyanotiskt, pulsen dålig, bör man aldrig välja denna operation, som regelrätt utförd kan kräfva en så lång tid, att barnets krafter icke räcka till. Under gynsamma förhållanden är det emellertid för en van operatör med god assistens och god belysning en lätt utförd operation.

Sedan m. sternohyoidei och sternothyreoidei blifvit i medellinjen åtskilda och förda åt sidan, tar man reda på isthmus, klyfver — helst emellan 2 pincetter — djupa bladet af fascia media, uppsöker sedan ånyo nedre kanten af isthmus, som kan till en viss grad skjutas uppåt; med en pincett och ett skalpellskaft eller en trubbig hake kan plexus thyreoideus i det luckra och lösa fettet dragas mer eller mindre öfver åt ena sidan. Hindrande vengrenar klyfvas mellan 2 klämpincetter. Härefter ligger trachea klar och fixeras med en liten skarp hake på hvardera sidan. De trubbiga hakarna kunna nu lämpligen flyttas till nedre och öfre sårkanten för att göra utrymmet på längden möjligast stort; ofta är det nödigt att redan förut vidtaga en sådan anordning, för att t. ex. genom en bred hake skydda de stora kärlen, draga ned thymus. Trachea delas noga i medellinjen mellan hakarna, nerifrån uppåt. Kanylens införande möter inga svårigheter, när trachea är fixerad. Men skulle man nödgas taga ut kanylen, innan sårkanalen är färdigbildad, så kan det på det betydliga djupet, ytterligare ökadt genom den inflammatoriska ansvällningen, vara mycket svårt att finna öppningen. På ett par barn, som voro ovanligt feta, hade jag derför en synnerligen god nytta utaf att enligt Rosers föreskrift fästa en silkestråd i hvardera trachealkanten.

1) Jag har obducerat ett barn, som var skickadt till E. S. för difteri och croup, men dog på vägen; om man i det fallet velat göra låg tracheotomi, hade man varit tvungen att dissekera bort 5—6 delvis hasselnötstora körtlar, som sutto fast vid hvarandra och fast vid trachealväggen.

Trådarne knytas i nacken och tjenstgöra vid kanylombytena som trubbiga hakar. De skära lätt igenom.

Men efterbehandlingen har äfven andra svårigheter. De *vanliga kanylerna* passa icke. Krökta i form af ett fjerdedels cirkelsegment, måste de på grund af tracheas starka riktning bakåt komma att med sin nedre främre kant pressas mot tracheas främre vägg och just mot en punkt, som i flertalet fall motsvarar a. anonyma. Detta kan till en viss grad hjelpas genom att icke skjuta ner kanylen så långt, utan genom mellanlägg under skifvan låta en del vara utanför såret. Men på detta sätt blifva de nästan alltid för korta, ett förhållande som ofta nog ändå gör bekymmer och ledsamheter. Kastar barnet häftigt med hufvudet, kan kanylen hoppa ur redan första dagen [1]) och, om icke sakkunnig hjelp genast finnes, qväfning blifva en nästan nödvändig följd. TROUSSEAU har på det viset förlorat 3 patienter [2]). På andra och tredje dagen kunna kanyler, som eljest äro tillräckligt långa, tryckas ut ur såret till följd af dess ökade djup. De bästa kanylerna för låg tracheotomi äro de, som HASSE [3]) angifvit, och som brukas på Bethanien i Berlin [4]). De *öfre två tredjedelarna utgöra tillsammans en sjettedel af en cirkelperiferi, och den återstående tredjedelen fortsätter i tangentens riktning.* Dessa kanyler ligga midt i trachea; deras lumen blir helt och hållet tillgängligt för luftutbytet, och de lemna ingen plats för samling af membraner mellan sig och bakre trachealväggen, hvarigenom lätt en ventilslutning af kanylen kan åstadkommas.

Förgäfves har jag sökt skaffa mig både HASSE's och BOSE's (kap. VII) kanyler. För att kanyler med en sådan krökning skola kunna vara dubbla, måste antingen ett stort stycke skäras ut ur inre kanylen (jfr fig. 13), eller ock måste denna vara i sin nedre del gjord af silfverspiraltråd eller ledad som en hummerstjert. Kanyler af sistnämnda slag äro mindre hållbara och svåra att göra rena. Slem och membraner fastna lättare vid upphostningen. Värst är, om de gå sönder, medan de sitta inne i trachea. Då kan nedre delen af inre kanylen aspireras ner i en bronch. Flera liknande fall hafva inträffat i England, der DURHAMS rätvinkliga kanyl (fig. 7) ofta användes. Sådana olyckshändelser kunna undvikas genom att nedre öppningen af ytterkanylen så afpassas, att sista ringen af inre kanylen

---

1) Har händt för mig. 3) L. c. pag. 422.

3) Berl. Klin. Wochenschrift 1868, pag. 35.

4) Enligt PAUL GÜTERBOCK (ref. i Jahrb. f. Kinderheilkunde 1868, pag. 225).

väl kan nå ett par m.m. nedanför, men ej till hela sin längd passera nedre öppningen af den yttre. Ännu är det ett önskningsmål att utaf något elastiskt material kunna förfärdiga en in- och utvändigt fullkomligt glatt, tunn, hållbar inre kanyl, som man kunde använda till yttre kanyler med rätliniga vinklar.

Utan tvifvel skulle man kunna med fördel använda en kanyl, som hela vägen hade en krökning af ungefär $^1/_6$ cirkelperiferi. Den komme att mycket likna Bretonneaus kanyl.

Man har vidare sagt, att låg tracheotomi skulle oftare gifva anledning till *emfysem* i omgifningen af såret. Utföres operationen regelrätt, finnes icke någon nöjaktig förklaring för ett sådant påstående. Vidare kunna *suppurativa mediastiniter* med större lätthet uppstå efter den låga operationen. Detta är enligt de anatomiska förhållandena obestridligt; vägen står öppen till mediastinum, och afståndet dit är kortare än från det höga snittet. Isthmus' jemförelsevis kraftiga vidfästning vid trachea med kort bindväf torde för det höga snittet bilda en första, ganska god barrière. Mediastiniter äro, som jag sedan skall visa, ganska sällsynta.

Huruvida den låga tracheotomien erbjuder några fördelar framför den rena höga i fråga om den lätthet, med hvilken man kan vänja barnen af med kanylerna, kan jag icke bestämdt säga; osannolikt är det icke, afståndet från larynx är större.

På *feta* barn med mycket *kort* hals stöter kanylens sköld emot hakan såväl vid hög tracheotomi som vid cricotracheotomi. Man kan få ett rätt stort dekubitalsår på hakan bakom fettkudden. Genom hufvudets tryck mot kanylskölden, pressas kanylens nedre ände mot bakre trachealväggen; äfven här blir dekubitus och kan blifva perforation. Jag har af denna anledning förlorat ett barn. Efter perforationen följde en suppurativ bakre mediastinit. På en kort fet hals skulle det derför vara önskligt att göra låg tracheotomi. Det har verkligen varit den indikation, som i flere fall bestämt mig för denna operation. Det är blott skada, att operationen är ojemförligt mera svår än på en lång och mager hals.

Det skulle vidare vara fördelaktigt att göra låg tracheotomi på *späda* barn, emedan deras trachea har ett så litet lumen, att man icke alltid kan använda en tillräckligt vid dubbelkanyl. Tracheas vidd tilltager nämligen uppifrån neråt, och enligt PASSAVANTS[1]) mätningar på

1) L. c. Bd XIX, pag. 586, 587.

späda barn äro de respektive diametrarne i området för den låga tracheotomien hvardera ungefär 1 m.m. större än på platsen för den höga, d. v. s. en tillökning i vidd, som motsvarar mer än halfva det rum, som en väl arbetad silfver-dubbel-kanyl tar.

Men äfven ett annat skäl finnes för bibehållande af den låga tracheotomien såsom operation för croup. Det är att isthmus stundom är utvecklad hufvudsakligen uppåt; den höga tracheotomien blir härigenom försvårad, undet det att vid nedre kanten af isthmus förhållandena kunna ligga förvånande enkelt för den låga operationen.

En öfversigt af en del af den nyare litteraturen visar, att tracheotomia inferior ännu har vänner:

Wanscher[1]) förordade den ifrigt 1877. Härom fördes sedan en strid i Hospitals-Tidende för samma år emellan Overlæge Holmer och Wanscher.

Pinner[2]) lemnade 1881 en redogörelse för 100 tracheotomier från Maas' klinik i Freiburg. Den låga operationen hade gjorts 90 gånger.

Volbehr[3]) redogjorde 1882 för 565 tracheotomier på Lazarus-Krankenhaus i Berlin. T. inferior gjordes nästan alltid. Endast hos barn öfver 10 år och någon gång för öfning förekom t. superior. På *Bethanien*[4]) i Berlin gjordes alltid låg tracheotomi.

Utaf 111 operationer i Königsberg har Plenio[5]) $^2/_3$ t. superior och $^1/_3$ t. inferior. Enligt Schrakamp göres i regel låg tracheotomi på Olgahospitalet i Stuttgart[6]).

§ 5. En ren, hög tracheotomi är det bästa snittet.

Opererar man icke nedanför isthmus, så har man att välja emellan ett snitt i 1) de 2—3 öfversta trachealringarne 2) i cart. cricoidea och 1 eller 2 trachealringar eller 3) i cart. cricoidea och lig. conoid. Hade man icke respekt för isthmus, så finnes icke något skäl för att icke alltid använda det första af dessa snitt.

Tracheas[7]) *lumen* är minst omedelbart under ringbrosket, derefter ökas det så småningom ända till bifurkationen. Ökningen är ej likformig, utan starkast i öfre tredjedelen. I nedre larynxrum-

---

1) L. c. 2) L. c. 3) L. c.
4) Volbehr, l. c. pag. 26. 5) L. c.
6) Jahrb. f. Kinderheilk. N. F. Bd XXVI, pag. 292.
7) Passavant, l. c. Bd XIX, pag. 572.

met minskas[1]) de frontala diametrarne desto mer, ju mer man närmar sig glottis, under det att de sagittala ökas.

Kanylens storlek bestämmes af tracheas tvärsnitt i höjd med nedre kanten af incisionen. Vid cricotomi blir följaktligen kanylen minst, ett förhållande som är af vigt vid operation af *små* barn.

Från glottis till nedre kanten af cart. cric. är slemhinnan genom en riklig och lucker bindväf *löst fästad* vid underliggande väfnader. I *trachea* deremot sker vidfästningen genom *kort* bindväf. Häraf följer, att en *slemhinneaflösning* till följd af ett felaktigt insnitt bör vara vanligare i larynx än i trachea. På det senare stället torde den knappast förekomma. Bland 142 sektioner fann WANSCHER[2]) 6 gånger antecknadt om slemhinneaflösning i större eller mindre utsträckning, ända till 1 tum. Det var 2 gånger vid cricotomier, 4 gånger vid thyreotomier (misslyckade cricotomier!), under det att bland de rena tracheotomierna icke fans omtaladt något sådant fall.

Jag har på annat ställe omtalat, att om den laryngoskopiska undersökningen göres tidigt, finner man enligt RAUCHFUSS äfven vid den fibrinösa croupen en inflammatorisk ansvällning af slemhinnan under glottis. Härmed öfverensstämmer, att vid laryngotomi för fibrinös croup kan slemhinnan vara så sväld, att man knappast ser något lumen (BOSE, WANSCHER). Lägger man nu in en kanyl, så i st. f. att man borde gifva den sjuka slemhinnan ro, underhåller man en permanent retning. Svulnaden går icke eller endast långsamt tillbaka och, då difterien är öfver, har man kanske qvar en numera på traumatiska orsaker beroende *subchordal laryngit.* Ju närmare stämbanden kanylen ligger, desto större blifva svårigheterna med hans aflägsnande. I det enda fall af thyreotomi, som enligt Wanscher[3]) gick till helsa på Kommunehospitalet, kunde kanylen icke undvaras under den tid (4 år), man kunde följa pat. Det händer icke så sällan, som man tror, att sköldbrosket blir mer eller mindre klufvet, när man ämnar göra cricotomi. Wanscher fann 12 sådana fall på 142 sektioner. Ett fall finner jag antecknadt bland sektionerna på S. S. (N:o 711 med. afd. 1882).

Från slemhinnan i laryngo-trachealröret framkallar man lättast *hosta,* genom retning på bakre larynxväggen mellan och under stäm-

1) WEINBERG: Untersuchungen über die Gestalt des Kehlkopfes in verschiedenen Lebensaltern. Arch. f. Klin. Chir. Bd. XXI.

2) L. c. pag. 130. 3) L. c. pag. 133.

banden (MEYER[1]). I trachea är retbarheten mindre och finnes endast på *bakre* väggen (STOERK[2]); först vid bifurkationen är den åter mycket stark, ehuru svagare än i larynx (Nothnagel[2]). Retbarheten i broncherna är starkare än i trachea, svagare än vid bifurkationen[2]).

Cart. cricoidea är ett mycket *större* brosk än trachealringarne. Den bildar vidare en sluten ring. Det blir derför efter delning af detta brosk alltid en starkare eller svagare *fjädring*. Kanylen pressas uppåt eller nedåt, allt efter som man klufvit åt ena eller andra hållet. Följden häraf blir ett olika tryck på olika punkter af såret i luftröret. Den betydelse, detta kan hafva för bildning af luxurierande granulationer, skall jag sedan visa.

TROUSSEAU[3]) varnade för att dela cricoidea. Han fruktade nekros i brosket och perikondrit och ohjelplig skada för rösten. En samlad erfarenhet har visat, att föga grund finnes för dessa farhågor; men den har också bestämdt ådagalagt, att det s. k. decanulementet är svårare, om såret ligger inom larynx.

På Allgemeines Krankenhaus i Hamburg gjordes under åren 1880—1884 349 tracheotomier: 266 gånger *t. superior*, 22 gånger *t. inferior* och *3 gånger cricotracheotomi*; öfver 29 fall saknas uppgifter[4]).

§ 6. Tracheotomia superior. Isthmus' topografiska anatomi. Bose's operationssätt.

Det är derför af vigt att framhålla, att *tracheotomia superior* blifvit genom en förbättrad operationsmetod — *lösning sch neddragning af isthmus enligt Bose* — en nästan lika lätt och t. o. m. mera oblodig operation än cricotomien, utförd så, som Hüter[5]) 1872 beskref och på det ifrigaste förordade densamma.

Efter några inledande anmärkningar om *isthmus* skall jag derför beskrifva tracheotomia superior.

Enligt HUETERS undersökningar räcker isthmus hos mer än hälften af alla barn emellan 3—5 år till cart. cricoidea. KÖNIG har hos barn under 6 år nästan alltid funnit, att isthmus nått ända

1) HAGENBUCH: Keuchhusten i Gerhardts Handbuch der Kinder-Krankheiten.

2) PASSAVANT, l. c. Bd XX.

3) Clin. med. 1861. 4) Müller, l. c.

upp till ringbrosket. BIRNBAUM såg bland 70 tracheotomier, som han gjorde i Darmstadt, icke ett enda fall, der icke körteln nådde cart. cricoidea.

I mina anteckningar finner jag visserligen icke så sällan, att första eller halfva första trachealringen var fri, men som regel gäller, att körtlen ligger högre, än man vanligen antar. I en diskussion i Svenska Läkaresällskapet $^{8}/_{6}$ 1886, med anledning af ett meddelande af mig om tracheotomi med Paquelins termokauter, uppgaf WÆRN[1]), att »isthmus låge ofta högre än som vanligen angifves, så att man nödgades göra tracheotomi då man tänkte göra laryngotomi.»

Alla dessa uppgifter afse trakter, der struma icke är endemisk.

Djupa bladet af fascia colli media öfvergår i thyreoidea-kapseln och fortsätter derifrån uppåt, med fäste på cart. cricoidea och cart. thyreoidea. I denna starka fascia, som HÜTER kallade *f. laryngo-thyreoidea*, urskiljer HENLE[2]) (efter Gruber) *3 ligg. glandulæ thyreoideæ*, ett mellersta och två sidoband. I samma fascia, utefter öfre kanten af körteln, löper en gren af *a. thyreoidea sup.* Denne afger a. cricothyreoidea och går derefter *längs öfre randen* af isthmus, så att man här konstant finner en arterbåge — den må nu vara bildad från den högra eller venstra arteren. Nämnda arterbåge är i de flesta fall gröfre än a. cricothyreoidea. Den afger fina grenar, som gå utefter isthmus' framsida, andra tränga in i isthmus; men äfven på väl injicerade lik ser man vid ett längdsnitt genom isthmus' medellinje få arterlumina. Ofta ser man knappt en röd prick. Vid ett tillfälle, då körteln icke räckte upp på mer än halfva första ringen — fullväxt person — låg den nämnda arterbågen midt öfver cart. cricoidea. Dess diameter var inemot 1 $^{1}/_{2}$ m. m. och ungefär dubbelt större än a. crico-thyreoid. På ett lik såg jag en ovanligt stor a. cricothyreoid. dxtr., som från sin plats på lig. conoid. böjde sig vinkelrätt nedåt och följde medellinjen till isthmus' öfre rand, för att sedan längs denna gå med en gren åt höger och en åt venster. Jemte den sedvanliga arterbågen finnes vid isthmus' öfre kant åtminstone en ven. På *isthmus' framsida* ser man ständigt två eller flera medelstora vener, som gå till plex. thyr. inf. Den arterbåge, som skall finnas vid *nedre kanten*, åt baksidan af isthmus,

---

1) Svenska Läkaresällskapets Förhandlingar, 1886, pag. 140.

2) Eingeweidelehre, 2 Aufl., pag. 561.

är inkonstant. Jag har aldrig lyckats få se den. Äfven om den skulle någon gång förekomma, har den ingen betydelse för den höga tracheotomien.

Isthmus' baksida är fästad vid trachea genom kort fibrös väfnad. Vidfästningen, som är jemförelsevis lätt att lossa i medellinjen, är åt sidorna mycket stark.

Den s. k. *lobus pyramidalis* ser man oftare vid sektioner än vid operationer. Den ligger i flertalat fall åt ena sidan, oftast till venster. Men äfven i medellinjen kan man finna en bred »pyramid». Jag har vid tracheotomi (K. L. V. 1885 N:o I), fripreparerat, nedfällt och ligerat en »pyramid», som sträckte sig ofvanför cart. thyreoidea. Ligger han ej fullt i medellinjen, lossar man utan att skära i körtelsubstansen den mediala randen, hvarefter man kan draga honom öfver åt ena sidan.

Tracheotomia superior[1]): Snitt, *noga i medellinjen*, börjar vid nedre kanten af cart. thyreoidea och räcker minst 3 ctm. nedåt. En ovan operatör behöfver längre snitt. På feta barn sväller det lösa fettet fram öfver sårränderna och minskar utrymmet. Med fördel kan man, helst med Coopers sax, aflägsna det öfversvällande fettet längs hvarje hudrand. Nu liksom under operationens fortgång fattar man hvarje blödande kärl med en klämpincett, som lägges åt sidan och hjelper till att vidga såret. Man söker upp den ljusa *fasciastrimma*, som, i vissa fall bred och tydlig, i andra smal och jemförelsevis svår att se, åtskiljer de båda musc. sternohyoidei. Denna klyfves i *hela* sårets utsträckning, och musklerna dragas i sär med trubbiga hakar.

Har man icke sakkunnig assistens, så reder man sig nästan bäst med en fjädrande hake, ex. en dubbel ögonlockshållare, PARKERS »automatic retractor»[2]). Genom för stark dragning åt ena sidan kan man lätt komma på sned.

Härefter skulle man, i enlighet med den gamla föreskriften, lägga bort knifven och arbeta med pincetter eller med rännsond. Det går, som redan BOSE anmärkt, långsamt; blödningen blir minst lika stark,

---

1) Om förberedelserna till operationen, instrumenter o. s. v. hänvisas till de kirurgiska läroböckerna, särskildt KOENIGS.

2) Lär vara ett utmärkt instrument. Se ERICHSENS Science and Art of Surgery, eight edition, der den är afbildad.

såret blir trasigt, hvilket med nödvändighet måste medföra ökad fara för difterisk infektion. Jag tror derför, att man gör bäst i att fortsätta med pincett och knif.

Mellan de åtskilda musklerna har man nedåt isthmus, oftast med flere starkt fylda vener, uppåt f. laryngo-thyreoidea (HÜTER), mer eller mindre täckt af en lucker väfnad, som klyfves och skjutes åt sidan. Finnes en pyramid, så föres han om möjligt åt sidan; lyckas det ej, så friprepareras han och nedfälles. Härför blir det ofta nödvändigt att förlänga snittet uppåt[1]).

Härefter sättes venstra pekfingernageln på *cart. cricoidea* och får sedan glida ned mot första trachealringen under stark spänning af fascian (lig. gland. thyr. medium, Gruber), som *genomskäres öfver höjden af cart. cricoidea genom ett 5 m.m. långt, transverselt snitt, som i hela utsträckningen går ända in till perichondrium.*

Gör man snittet längre, så går nedförandet af körteln ännu lättare, men då får man alltid på ena, ofta på båda sidorna en besvärlig blödning, hvilken är desto ledsammare, som klämpincetter endast med svårighet fastna i dessa fibrösa delar, hvilka måste spännas under operationens fortgång.

Derefter *fattas nedre läppen* af den så bildade fascialuckan med en pincett. Isthmus kan nu *lösas med trubbigt instrument.* Bäst är att, efter Koenigs föreskrift, föra in en trubbig hake under den spända kanten och under rörelser åt sidorna och samtidig dragning framåt-nedåt skjuta ned haken mellan isthmus och trachea[2]). Kan man icke få ner isthmus tillräckligt, utan att spänningen blir för stark, så genomskär man den spända kanten emellan 2 klämpincetter.

Den nedförda isthmus bildar ett ganska godt stöd för kanylen; men är spänningen för stark, så tryckes kanylen uppåt. Trycket blir för starkt i öfre delen af luftrörssnittet, under det att i den nedre änden blir ett tryckfritt rum.

---

1) Om man icke föredrager att undersöka förhållandena vid nedre randen af isthmus och göra låg tracheotomi.

2) Har man en ungefär $^1/_2$ c.m. bred, vanlig, trubbig sårhake, så går det i ett enda drag.

Jag har i ett fall, efter ROSERS föreskrift, med en anuerysmanål lagt *dubbelligatur om isthmus* och klufvit den i hela dess längd. I flera fall har jag, såsom ofvanför är beskrifvet, lagt en ligatur om en del af öfre kanten. Professor JOHN BERG har i fall, der han gjort hög tracheotomi för tamponad af trachea, lagt massligatur om större eller mindre delar af isthmus. Hvarken vid efterbehandlingen af dessa eller mina egna fall har jag sett någon olägenhet af ligaturerna. Jag tror derför, att den fruktan, som HÜTER[1]) uttalade för underbindningar på isthmus, är numera, sedan man arbetar med antiseptiskt underbindningsmaterial, mindre grundad. Bäst är att använda silke för alla underbindningar vid tracheotomi.

När isthmus är neddragen, ligger trachea klar för incision. *Två eller tre ringar skola vara renskrapade allt efter storleken af den kanyl, man tänker införa.* Härefter kan man förfara olika. Antingen kan man med en trubbig hake på isthmus och en på hvardera sidan af trachea på samma gång gifva trachea stöd och hålla ned isthmus, eller ock kan man fästa in i trachealväggen en liten skarp hake på hvardera sidan. Incisionen göres bäst nerifrån uppåt. Har man fixerat med de skarpa hakarne, så tjenstgöra de som dilatator. I andra fallet flyttas de trubbiga hakarne från sidorna af trachea in i dess lumen.

Andra sätt finnas för fixation och dilatation af trachea. De här anförda äro jemförelsevis enkla och säkra. Hufvudvigten ligger på, att man har klart för sig, huru man vill göra det.

Dissektioner af subhyoidalregionen och tracheotomi-öfningar på barnlik borde göras af alla läkare. Hvar gång man obducerar ett barn, finnes godt tillfälle.

Huru man än dilaterar, bör man se till, att dragningen icke blir för stark, emedan i annat fall tracheas lumen lätt kan göras till en *transversel springa.*

Har man opererat på det sätt, som här blifvit skildradt, så har man i flertalet fall icke någon blödning i djupet af såret. Utan att skadas, följa kärlen med isthmus vid dess neddragning.

Andas barnet lungt, har god färg och god puls, kan man före incisionen underbinda större kärl; på små låter man pincetterna

1) L. c. pag. 36.

sitta, tills efter gjord incision respirationen blifvit lugn, då de kunna saklöst borttagas. Fordrar barnets tillstånd ett afslutande af operationen, så få alla pincetterna sitta tills vidare. Ofta kan man göra denna operation utan en enda underbindning.

§ 7. Om rensning af trachea efter gjord incision.

Allt efter graden af de sjukliga förändringar, som finnas i trachea och broncher, ser man i trachea slem med eller utan tillblandning af var, små hvita fibrinösa flockor eller tydliga membraner. Kan icke barnet genast, efter gjord incision, hosta upp trachealinnehållet, så gör man bäst i att med lätt hand föra ner den *krokiga tången* (fig. 2). Större lösa membraner tager den nästan ofelbart med sig. Den mekaniska retningen framkallar samtidigt hosta. Får man ej mera med tången, så för man ner en *mjuk fjäder* (af t. ex. dufva eller små hönsfåglar), doppad i ljumt vatten eller ljum antiseptisk lösning, och försöker att med fanet kittla bifurkationsstället. Efter några häftiga hostattacker brukar respirationen blifva lugn. Ett annat godt sätt att framkalla stark hosta är att, sedan barnet gjort en inspiration, fullkomligt *sluta såret*. Så snart det öppnas, bruka slem och lösa membraner kastas högt i luften. Blir respirationen icke fullt fri på något af dessa sätt, så går det möjligen genom att föra ner en *mjuk kateter* (helst en vanlig engelsk kateter, uppmjukad i varmt vatten, eller en engelsk sidenkateter). Katetern nedföres raskt, så långt han går, drages derefter tillbaka under korkskrufsrörelser. Gör man de roterande rörelserna under nedförandet, kan det hända, att membranerna genast lossna och af katetern pressas ner i broncherna.

Allmänna Barnhusets s. k. koltafdelning 1882, n:o 22, flicka, 2 år, hade opererats för croup $^{21}/_{2}$ och dött $^{26}/_{2}$ en stund, efter att försök hade gjorts att med kateter skaffa ut membraner. Ur sektionsprotokollet: »straxt nedom bifurkationen i den högra bronchen hade membraner lossnat i rörets hela omkrets och fallit ner och tilltäppt samma bronch».

Biedert[1]) omtalar ett fall, der efter tracheotomien gjorts utrymning af trachea med en elastisk kateter. Plötsligt upphörde andningen, och

1) Pädiatrische Mittheilungen, ref. i Int. Centralbl. f. Laryngologie, årg. II, h. 7, n:o 59.

barnet dog. Sektionen visade en *sammanhopning af membraner ofvanför bifurkationen.*

T. Smith (London) såg en patient dö på operationsbordet, i det att genom införandet af kanylen en membran sköts nedåt och orsakade qväfning [1]). Detta exempel hör strängt taget icke hit; det har anförts, emedan det visar vådan af att icke skaffa ut membranerna.

Med anledning af en engelsk läkares, d:r Rabbeths död i difteri (1884) hafva sedan dess i de engelska journalerna omtalats en mängd olika sätt att utskaffa membraner utan att göra aspiration, åtminstone med munnen.

Ett sätt, troligen mycket praktiskt, om *det icke retar trachea alldeles för mycket,* hade enligt J. Paul Bush, kirurg vid »Bristol Royal-Infirmary» med den bästa framgång pröfvats i talrika fall under de två sista åren [2]). Det består i att nedföra en »vanlig oesophagus hästhårssond — i miniatyr —» för att utskaffa främmande kroppar. Användningen är precist densamma. Skaftet har storleken af n:o 3 engelsk kateter.

Har andningen trots alla dessa försök icke blifvit fri, så kan man möjligen ännu hoppas något af *aspiration.* Roux (fransman) var den förste, som använde aspiration genom kateter. Hüter förordade den varmt 1872. På sista tiden har Passavant sökt visa, att det är möjligt att aspirera ur hvar och en af de stora broncherna särskildt.

Passavant har gjort grundliga studier öfver bronchernas fördelning och inbördes läge [3]); han har visat, att metoden är utförbar på lik. Han rekommenderar en kateter, som har form af en Merciers stensökare med litet näbb. Hålet, möjligast stort, ligger på undre ytan af näbben eller ock omfattar det transverselt eller snedt näbbets hela omfång. Katetern skall vara gjord med ett sådant hål, emedan afskurna katetrar lædera slemhinnan. På Passavants s. k. lungkateter finnes omedelbart ofvanför näbbet samma tamponinrättning, som Trendelenburg använder för tamponad af trachea. Härigenom skulle man kunna afstänga hvarje lunglob för särskild aspiration. Katetern är graderad med en centimeterskala. Aspirationen göres med en kautschuksballong.

Prof. Rossander har förgäfves sökt anskaffa sådana katetrar såväl ifrån Passavant sjelf, som ifrån hans instrumentmakare.

---

1) Centralbl. f. Chirurgie 1879, pag. 202.

2) Brit. med. journ. 1885, I, pag. 139, der afbildning finnes.

3) Se l. c. Bd XX, der en mängd fotografier finnas af macererade lungpreparat.

I saknad af det bästa får man nöja sig med det bättre, och det är en *engelsk kateter* (helst sidenkateter). Till späda barn ungefär n:o 6, till äldre n:o 8—12. Man har gjort en mängd olika förslag för att ersätta *munnen* som sugkraft (kautschuksballonger, sårsprutor — luftpump (!) o. s. v.), men de hafva alla visat sig opraktiska. De äro allt för omständliga, och man får ingen rätt uppfattning af hvad man gör. Omedelbar aspiration med munnen har emellertid kostat alltför många läkare lifvet, för att man icke bör på det bestämdaste afråda ifrån det. Visserligen kan jag efter riklig egen erfarenhet gifva Hüter rätt, när han säger, att man snart lär sig aspirera så, att man endast undantagsvis får något i munnen; men faran är ändå alldeles för stor. Parker[1]) har angifvit ett enkelt sätt, som med någon omtänksamhet från operatörens sida gör den omedelbara aspirationen i de flesta fall onödig. Man fäster emellan katetern och slangen eller munstycket, ur hvilket man suger, ett *glasrör, som man stoppat fullt med antiseptisk bomull.* En sådan inrättning borde finnas i hvarje bestick. I saknad häraf kan man lägga ett bomullslager omedelbart öfver kateterns munända. Man kan göra ett par aspirationer, innan bomullen blir våt. För att aspirationen skall blifva i någon mån verksam, måste luftvägarne samtidigt tillslutas. Det kan ske genom att med handen hålla till såret kring katetern[2]).

En något komplicerad men, som det synes, praktisk inrättning finnes beskrifven i *Lancet* 1884, 2, pag. 832.

Vare sig man efter några sugningar fått upp något eller ej, så bör man icke dröja länge med att *införa kanylen,* en akt, som sjelf oftast åtföljes af våldsamma exspirationsstötar. Nu, om det icke förut är gjordt, bör barnet få ett glas godt vin — sött och starkt. Kring halsen fäster man någon form af »cravate» och för barnet i sin säng, der det nästan alltid faller i en lugn sömn, om respirationen blef fri på operationsbordet.

---

1) L. c. pag. 53.

2) Enligt Gay (ref. i Lancet. 1884, 2, pag 1013) använda icke Boston-kirurgerna aspiration utan, efter förslag af H. J. Bigelow (Boston 1867), göra de genom kateter en kraftig uppblåsning af lungorna; denna följes omedelbart af en våldsam exspiration, genom hvilken bronchialinnehållet kastas ut. Metoden berömmes såsom mycket pröfvad och mycket god, särskildt vid blödning inåt luftvägarne.

Det är rekommenderadt att i sådana fall, der respirationen icke blir fri, icke lägga in kanyl utan hålla såret öppet med en tråddilatator, GOLDING BIRD's dilatator o. s. v. Sist nämnda inrättningar kan man i saknad af god assistens med fördel använda, så snart tracheal-snittet är gjordt, och dermed dilatera under rengöringen af trachea. Jag har äfven ett par gånger lemnat qvar GOLDING BIRD's instrument, men det pinar patienterna, om brancherna skola skrufvas i sär så långt, att det sitter säkert. Enligt min uppfattning kan ett sådant förfarande icke vara förenadt med den minsta fördel. *Hvarje operatör kan genom en krökt tång eller en kateter undanskaffa hvarje hinder till bifurkationen.* För den tilltäppning, som finnes der nedanför, torde det vara likgiltigt, huru trachea hålles öppen. En kanyl, som sitter väl, besvärar barnet minst.

Från flere håll har man föreslagit att efter operationen pudra in trachea med jodoformpulver. Äfven jag har gjort det och gör det fortfarande, till hvad nytta vet jag icke.

Må man icke af det föregåeande tro, att jag är en vän af en våldsam terapi. *Ju mindre man kan reta luftvägarne, desto bättre.* Äro inga membraner synliga, och respirationen är fullt fri, så brukar jag endast drypa in några droppar ljum svag sublimatlösning. I andra fall tager jag i tur och ordning de medel, som ofvan angifvits, men lägger in kanylen, så fort respirationen är fullt fri, så vida jag icke ser till några lösa membraner. Skulle broncherna vara fulla med slem eller oedematös vätska, så bör man aflägsna så mycket, man kan, genom aspiration. Då man i trachea råkar ut för membraner, som sitta fast, difteritiska i anatomisk mening, bör man lika litet här som i farynx lösa dem med våld.

Innan kanylen inlägges, tvättas såret omsorgsfullt med t. ex. sublimatlösning (1 : 1000), inpudras ordentligt med jodoform och jodoform- eller borsalva strykes på mellanlägget under kanylskölden.

TROUSSEAU[1]) kauteriserade såret med lapispennan, TRENDELENBURG[2]) med jernklorid, KRÖNLEIN[3]) lade ett tunnt lager jernkloridvadd närmast såret, SANNÉ[4]) öfverströk det med kollodium, PASSAVANT[5]) m. fl. berömma *jodoformkollodium.*

---

1) Clin. Méd. 1861. 2) L c. 3) L. c.
4) Le croup après la Trachéotomie. 5) L. c. Bd XIX.

§ 8. **Om val och inläggning af kanyl, om trachealsårets storlek.**

Då storleken af tracheas lumen vexlar betydligt hos barn i samma ålder, bör man vid hvarje tracheotomi hafva i ordning *två kanyler af olika storlek.* Man lägger in den *gröfsta,* om den går in lätt och rymmes beqvämt.

En *för grof* kanyl åstadkommer en knickning på luftröret, som bildar en bakåt öppen vinkel, hvars spets motsvarar nedre ändan af såret i trachea. Luftröret ofvanför kanylen tryckes bakåt[1]).

Kanylens groflek bestämmes af tracheas tvärsnitt i jemnhöjd med nedre ändan af tracheotomisåret. Den för respirationen tillgängliga luftmängden står i direkt förhållande till storleken af *nedre öppningen* på inre kanylen. De i handeln förekommande kanylerna äro i allmänhet *koniska,* emedan man ansett, att en konisk kanyl är lättare att lägga in i trachea, och att den inre kanylen glider lättare in i den yttre. Efter den erfarenhet, man numera har om *cylindriska* kanyler (Passavant, Birnbaum), så går det lika lätt att handhafva dem som de koniska. Genom en cylindrisk kanyl vinner man, med samma groflek hos kanylen, ett större lumen för respirationsluften, en fördel som hos små barn icke kan värderas nog högt. Mag bör ihågkomma, att den inre kanylen hastigt öfverdrages med slem, hvarigenom dess för luften tillgängliga lumen minskas.

En konisk kanyl ställer sig lättare på sned med nedre ändan. Den lemnar vidare emellan sig och trachealväggen ett rum, som kan fyllas med slem, membraner och krustor, och härigenom åstadkomma en konstgjord stenos.

Passavant[2]) kallar den del af kanylen, som ligger i luftröret, för »luftrörsdelen», den som ligger i såret för »sårdelen». Hvad som är nedanför tracheas tvärsnitt i jemnhöjd med nedre ändan af trachealsåret, är den »nedre luftrörsdelen».

Han mäter med en trubbig strabismhake afståndet mellan huden och bakre trachealväggen, mellan huden och främre trachealväggen; skilnaden emellan dessa mått är lika med tracheas diameter. På detta sätt kan man direkt mäta sig till kanylens diameter vid öfre gränsen för nedre luftrörsdelen. Jag tror, att detta förfarande är både omständligt och onödigt.

---

1) Se Fig. 2, Tafel III i Deutsch. Zeitschr. f. Chir., Bd XIX.

2) Den som intresserar sig för konstruktion o. s. v. af kanyler, hänvisas till Passavants citerade afhandling i Bd XIX.

Ju mindre krökt den »nedre luftrörsdelen» är, desto mindre har man, om kanylen för öfrigt har passande storlek, att befara ojemnt tryck med deraf beroende ulcerationer. Enligt PASSAVANTS bestämningar bör »nedre luftrörsdelen», om den icke skall hostas upp ur trachea, för barn om 2 år och derunder vara 1 c.m. lång, för äldre barn något mera, ända till 1,3 c.m. Betraktar man en liten och en medelstor kanyl af vanlig krökning — $^1/_4$ cirkelperiferi — finner man, att krökningen på ett segment af den nämnda storleken — 1 till 1,3 c.m. — är helt obetydlig. Härmed öfverensstämmer den gamla erfarenheten, att dessa kanyler passa bra vid tracheotomia superior på mycket feta barn. Men hvad som saknas i godt hull, ersättes lätt genom *mellanlägg* under kanylskölden. Härtill använder jag alltid borlint och, allt efter mjukdelarnes tjocklek, lägger jag dit flere eller färre lappar. När på andra dagen den inflammatoriska svullnaden börjar, minskas underlägget i proportion till svullnaden. Jag har sällan sett till några trachealulcerationer efter kanyltryck och tror, att härtill väsentligen bidragit, att jag ständigt sökt göra »nedre luftrörsdelen» så kort som möjligt.

Någon mätning torde i allmänhet icke behöfvas men är lätt att göra. Efter att hafva med t. ex. strabismhake mätt afståndet från huden till främre trachealväggen, afsätter man detta mått på kanylens konkava sida, räknadt från skölden. Sedan bestämmer man efter barnets ålder längden på »nedre luftrörsdelen». Afståndet emellan de nämnda måtten utgör den behöfliga tjockleken af mellanlägget.

Ju mera krökta kanylerna äro, desto kortare kunna de vara, emedan »sårdelen» löper mera rakt framåt. För korta kanyler äro absolut odugliga; för långa kanyler hafva visserligen sina olägenheter men äro genom mellanlägg fullt användbara. Hos små barn bör man sträfva efter *korta* och möjligast *vida (cylindriska)* kanyler, emedan deras förmåga att hosta upp är svag och de snart tröttna.

Det är i allmänhet fördelaktigt att under första dagarne efter operationen fängsla händerna på mindre barn genom att t. ex. stoppa in dem i små linnepåsar, som man fyller ut med vadd. Det har mer än en gång händt, att de i ett obevakadt ögonblick ryckt ut kanylen.

En starkare krökt kanyl fordrar ett mindre trachealsnitt än en svagare krökt, emedan sårränderna omfatta den förra i ett plan, som mera närmar sig kanylens tvärsnitt.

Härmed komma vi till frågan om *trachealsårets storlek.* Det bör vara så stort, att kanylen med lätthet glider in, men icke större, än att han jemnt omfattas af sårränderna.

Är såret för litet, så måste kanylen pressas igenom. Detta har lätt till följd, att de afskurna broskändarne böja sig inåt mot tracheas lumen. Ju mindre såret är, desto mera komma dess ränder att omfatta kanylen i ett plan, som närmar sig tvärsnittet, hvarigenom nedre kanyländan kommer att stöta emot bakre trachealväggen (ulceration, minskad luftmängd m. m.).

Är såret för stort, så kan detta gifva anledning till emfysem i mjukdelarne, om mjukdelssåret ej är fullt öppet och svarar mot trachealsåret. Sårränderna omfatta icke kanylen likformigt; i såret blir ett tryckfritt område, som alltid ligger uppåt, för så vidt ej spänningen af den neddragna isthmus skjuter kanylen uppåt. Om den betydelse, detta kan hafva för granulombildning, skall jag tala längre fram. Vidare måste kanylen vara längre, än annars är behöfligt, om han icke skall hoppa ur. Genom ett för stort snitt minskas också trachealväggens elasticitet, ett förhållande, som kan vålla olägenheter vid kanylafvänjningen, om kanylen skulle behöfva bäras under en lång tid.

Inläggningen af kanylen går lättast, om denne hålles så, att skölden blir paralel med högra sidan af luftröret. Han införes nu, tills motstånd möter å bakre trachealväggen, hvarefter han genom en s. k. demi-tour de maître svänges ner på sin plats.

I kapitlet VII finnas några kanylmått jemte redogörelse för vinkelböjda kanyler.

§ 9. **Om tamponad af luftröret efter tracheotomi för croup.**

Anser man, att difterien icke börjar såsom en allmänsjukdom, utan att tvärtom infektionen sprider sig från ställe till ställe på slemhinnan, så ligger det nära till hands, att åtminstone i de fall, der vid tracheotomien inga beläggningar synas nedom larynx, genom en *tamponad* af luftröret söka hindra en utbredning af den difteriska processen till broncherna.

Detta har sedan i Juni 1882[1]) försökts af LANGENBUCH (Lazarus-Krankenhaus i Berlin). Efter gjord tracheotomi (alltid inferior) inlägges en liten vaddtampon, som är preparerad med jodo-

1) VOLBEHR, l. c. pag. 27.

formether och förvarad i jodoformpulver. Kring tamponen, som skjutes upp till larynx, är knuten en silkestråd, hvars ändar hänga ut genom såret. Första året använde L. en fin svamp till denna tamponad; men så fort svampen hunnit blifva genomdränkt med vätska, bildade han med trachealslemhinnan en enda infiltad massa. Granulationer växte t. o. m. i några fall in i svampens porer; icke mindre än 6 gånger följde ringformiga granulationsstenoser. Några liknande olägenheter hafva aldrig förmärkts af jodoformvaddtamponerna, hvilka snart omgjutas af ett lager med slem, som håller dem fullkomligt glatta. Samma tampon kan ligga inne i 2—3 dygn (eller längre) utan att lukta illa. Med stor fördel hafva dessa tamponer användts vid alla former af sväljningsrubbningar. Äfven af flytande föda kommer icke en droppe förbi tamponen ner i broncherna. I dessa fall måste han emellertid förnyas efter 24 timmar[1]).

Tracheotomiresultaten på Lazarus-Krankenhaus sedan 1882 (se sid. 37, anm. 3) äro mycket vackra, och GUTH tvekar icke att sätta detta förhållande i kausalt sammanhang med tamponbehandlingen. Häremot kan invändas, dels att den totala difterimorbiditeten i Berlin varit under samma tid i ett lika jemnt sjunkande, dels att man finner en lika låg och för enskilda år ännu lägre mortalitet äfven i statistiker från andra sjukhus, der en liknande behandling icke användes.

Det torde icke vara alldeles säkert, att denna metod är användbar vid hög tracheotomi. Det skulle kunna hända, att slemhinnan i nedre larynxrummet icke tål vid en sådan behandling, utan att svårigheter uppstå vid kanylafvänjningen.

Tydligen har LANGENBUCH börjat med denna behandling efter ett föredrag om »die permanente Tamponnade der Trachea»[2]) som MICHAËL (i Hamburg) höll vid kirurg-kongressen i Berlin i Maj 1882. MICHAËL hade redan då med framgång användt sin metod, för hvilken jag straxt skall redogöra, i bland andra ett fall af sväljförlamning efter difteri. Han uppmanade till att försöka, om det icke skulle vara möjligt att hindra »croup descendens och pneumoni» genom tamponad af trachea — helst i förening med spolningar i larynx, för hvilket ändamål han konstruerat en särskild kanyl. Af

1) GUTH, l. c. pag. 14, 15, 19, 20.

2) Arch. f. klin. Chir., Bd XXVIII, pag. 511 (obs. figurer). Se äfven MICHAËL: »Tamponnade der Trachea» i Köpenhamn-kongressens (1884) förhandlingar, Tome 4, Section de Laryngologie, pag. 148.

MÜLLERS[1]) disputation finna vi, att Michaëls tamponkanyl användes på Allgemeines Krankenhaus i Hamburg vid fall af »Schlucklähmung».

MICHAËLS *metoder:* 1) TRENDELENBURGS *gummitampon,* fyld med vatten eller bättre glycerin. Sidoröret bör icke vara genom lödning fäst vid tamponen.

2) *Med svamp och guttaperchapapper kring kanylen* (bästa metoden). Härtill användas fina, cylindriska, genomborrade svampar, som, under det de bindas på kanylen, komprimeras till papperstunnhet. Svampen omgifves med ett hölje af guttaperchapapper, som knytes upptill och nedtill. Omedelbart före inläggningen i trachea fuktas svampen, hvarefter han sedan sväller. Dekubitus har icke iakttagits efter denna behandling. Vanliga kanyler kunna användas.

§ 10. **Om omslag framför kanylen.**

Till sist några ord om *halsduken (»la cravate»).* »Man skall omgifva barnets hals med en halsduk af ylletricot eller med ett stort stycke musslin, så att barnet andas ut i den väfnad, som omgifver halsen, och andas in luft, som uppvärmes och blir fuktig genom det varma vatten, som exspirationen förut lemnat. Detta är en *hufvudföreskrift.* På detta sättet undviker man uttorkning af kanyl- och trachealkaviteterna; man undviker också retning af slemhinnan och bildning af läderartade krustor, liknande dem, som bildas i näshålorna på personer, som besväras af snufva. Dessa krustor kunna lossna i form af hela rör eller af mindre stycken och orsaka förskräckliga qväfningsanfall och någon gång döden genom tillslutning af kanylen. Innan M. PAUL GUERSANT och jag hade börjat med denna metod, förlorade vi i katarrhala pneumonier ett stort antal sjuka; nu för tiden är en sådan händelse mycket mera sällsynt» (TROUSSEAU[2]). Detta var »den store mästarens» föreskrift, som fortfarande allmänt följes i Frankrike. Visserligen sätta de nyaste författarne (ARCHAMBAULT,[3] DUBAR[4]) mera värde på utveckling af vattenångor i rummet, än hvad TROUSSEAU gjorde; men de anse, att »halsduken» är det *verksammaste* medlet för att förekomma ofvan omtalade svåra olägenheter.

Äfven tyska författare använda gerna en eller annan form af »halsduk». TRENDELENBUBG[5]) lägger en fuktig svamp framför ka-

1) L. c. pag. 14. 2) L. c. pag. 422. 3) L. c. pag. 553.
4) L. c. pag. 71. 5) L. c. pag. 255

nylen och fäster den genom en duk, som går rundt kring nacken och knytes framtill. I *Königsberg* brukar man enligt PLENIO[1]) en kompress af 4-dubbel gas, doppad i ljum salicylsyrelösning o. s. v. RANKE[2]) åter lemnar kanylen obetäckt. I allmänhet betona tyskarne mindre än fransmännen bruket af »halsduk».

Hos oss hafva crouppatienterna förr i allmänhet vårdats iångtält; och någon betäckning af kanylen har icke ifrågakommit. Sjelf har jag användt »halsduk» i många fall och, som jag tror, med nytta. På E. S. lägges närmast kanylen en gaskompress, fuktad i en ljum, högst 1 $^0/_0$ lösning af karbolsyra. Utanpå detta ett stycke flanell, som för beqvämlighetens skull har formen af en haklapp.

Med särdeles god nytta använde en tracheotomiserad qvinna liknande haklappar. För en subakut larynxstenos (syfilis?) hade det gjorts cricotracheotomi $^1/_2$ år, innan hon 1887 intogs på Serafimerlasarettet, för att få bort granulomer, som från sin utgångspunkt i öfre hörnet af trachealsåret nästan utfylde nedre larynxrummet. Allt sedan tracheotomien gjordes, hade hon pinats af en ständig retning i luftvägarne, hosta och bronchit. Förgäfves hade hon brukat alla möjliga expektorantia. Sedan hon fått en stor »haklapp» af fin, mjuk, hvit flanell, på insidan öfverdragen med ett 4-dubbelt lager tvättad förbandsgas, försvann bronchiten hastigt utan annan behandling.

---

1) L. c. pag. 17. 2) L. c. pag. 231.

Kap. V.

Olycksfall under operationen.

Incision på sidan om medellinjen.

Det är sällan, som incisionen i trachea är fullkomligt median. Man kan lugnt säga, att det icke har någon större praktisk betydelse, om snittet gör en mindre afvikning åt ena eller andra hållet. Detta oaktadt bör man alltid se efter, huru snittet fallit, så att man för efterbehandlingen vet, hvilkendera sårkanten man bör lyfta upp eller hålla undan för att med lätthet föra in kanylen.

Skulle åter incisionen hafva kommit så långt åt sidan, att en starkare vridning af trachea blir nödvändig för att lägga in kanylen, då måste en ny incision göras i medellinjen. Denna bör göras tillräckligt stor, så att kanylen lätt går in. Vid hvarje kanylinläggning får man söka se till, att icke stycket mellan de båda incisionerna blir intryckt. Korsar den första incisionen medellinjen, så bildas en eller två spetsiga lambåer.

Finnes plats för en lägre tracheotomi, kan man med skäl tänka på en sådan i samma seance, emedan dessa fall bruka medföra svårigheter vid kanylafvänjningen.

Thyreotomi.

Incision i sköldbrosket är i de flesta fall att anse som ett stort fel; men är faran öfverhängande, och ser man sig icke i stånd att få en öppning längre ner, då bör man helre öppna i sköldbrosket och i lig conoideum, än att låta barnet dö. Göres incisionen i medellinjen, och isynnerhet om icke brosket klyfves i hela sin utsträckning, så torde deraf icke följa någon menlig inverkan på rösten, om man, så fort barnet hunnit hemta sig, om möjligt i samma seance, gör en låg tracheotomi. Med den inneliggande kanylen som konduktor bör en låg operation vara mycket

lätt. WANSCHER förfor en gång så med bästa framgång. I ett annat fall på *Kommunehospitalet*, der en ny incision gjordes längre ned men ofvanför isthmus, dröjde det i 2 år, innan pat. kunde undvara sin kanyl[1]).

Slemhinnan ofullständigt eller icke genomskuren.

Vid försök att inlägga kanylen aflossas slemhinnan (decollement) och kanylen skjutes ner i en ficka emellan slemhinnan och väggen. Om ett lifsfarligt »decollement» förekommit annat än i larynx, har jag icke sett bestämdt uppgifvas[2]). Är icke operatören beredd på en sådan möjlighet utan söker fortfarande pressa in kanylen, så blir utgången nästan med säkerhet — död på bordet.

Ex. K. L. V. 19/10 1867 opererades en 2-årig gosse. Operationen gick väl, ända till dess trachealsnittet var gjordt, då en brid af slemhinnan lade sig för kanylen och, innan detta hinder hann undanrödjas, dog patienten.

WERNER[3]) har meddelat ett fall, der efter tracheotomi på en 5-årig flicka hvarken kanyl eller kateter kunde införas i trachea. Flickan dog. Vid obduktion visade sig, att den papperstunna slemhinnan icke alls var genomskuren.

Vid incisionen i trachea bör man använda en spetsig knif och med denna göra, helst i ett mellanrum emellan två brosk, en kort och bestämd punktion till ett visst djup och derefter fortsätta incisionen antingen med samma knif eller med en trubbig.

Vid låg tracheotomi har det händt, att en fettklump, som suttit på en rörlig bindväfsstjelk, stjelpt sig in i trachea och lagt sig för kanylen[4]).

Föreliggande membran ej genomskuren. Kanylen fångad i en ficka emellan membranen och främre väggen.

Detta inträffar ej sällan, men tager man ut kanylen och för ner en tång, så fort man märker, att barnet ej andas, så kan det icke medföra någon större olägenhet. Tången tager

1) Se WANSCHERS citerade afh., sjukhistorierna XXIX, XXX.

2) Mindre slemhinneaflösningar kring tracheotomisår i trachea omtalas i BLOCHS kasuistik (l. c.).

3) Ref. i Jahrb. f. Kinderheilk. 1879, pag. 112.

4) FRÜHWALD, l. c. pag. 414.

med sig membranen. Fortfar man åter att trycka ner kanylen, så gör han sig en ficka emellan slemhinnan och membranen. I Journalliteraturen anföras ofta »dödsfall på bordet» af denna anledning. De undvikas, om man, såsom förut är beskrifvet, alltid rensar trachea, innan kanylen införes.

Kanylen fångad i en ficka emellan en membran på bakre väggen och slemhinnan.

Detta förhållande har jag aldrig sett omnämndt och tillåter mig derför att i korthet meddela följande fall.

E. S. n:o 133, gosse, 6 år, opererades $^{17}/_{3}$ 87 i ett framskridet asfyktiskt tillstånd. Incisionen till trachea gjordes med termokauter, trachea öppnades med en spetsig bistouri. Sedan en del slem och mindre membraner upphostats efter nedförande af en tång och en fjäder, insattes kanylen, men barnet andades icke. Då trachea hölls i sär med ett par hakar, tyckte jag mig se en mellanvägg, som i frontalplanet nådde från sida till sida. Fördes en fjäder eller en tång ner *framför* denna vägg, mötte de icke något hinder och framkallade genast ett hostanfall. Nedförda *bakom* denna vägg råkade de i en tumsdjup ficka, och pat. hostade icke. Så fort kanylen på vanligt sätt fördes till bakre väggen, innan nedsvängningen gjordes, så gick han in i samma ficka. Fördes han efter främre väggen, andades barnet lugnt.

Någon säker tydning af detta förhållande kunde jag icke gifva. Emellertid ansåg jag mig kunna utesluta en læsion af bakre väggen. Barnet dog den $^{20}/_{3}$ genom fibrinös bronchit. Den $^{19}/_{3}$ och $^{20}/_{3}$ måste kanylen flere gånger uttagas för utskaffande af membraner; vid införandet mötte icke något hinder.

Obduktion: Bakre trachealväggen var belagd med en membran, som endast med svårighet kunde lossas, och som i en utsträckning af 5 ctm. ofvanför tracheas delning ej ens kunde genom skrapning fullständigt aflägsnas. För öfrigt fans icke något anmärkningsvärdt, utom att a. anonyma och v. anonyma sin. korsade trachea ovanligt lågt, ett godt stycke nedanför incisura sterni (läge för t.inferior).

Troligen har jag med tången rifvit ett hål på membranen, i hvilket kanylen glidit in och gjort sig en ficka. Mellanväggen, som jag såg, har varit den delvis lösta membranen.

Snitt genom slemhinnan på bakre trachealväggen.

Ett sådant fall, der först genom dilatatorn och sedan genom kanylen slemhinnan aflossades på bakre väggen och barnet först efter många svårigheter kunde få luft, har pariserkirurgen *de S:t-Germain*[1]) meddelat. Han gör alltid cricotracheotomi i ett snitt.

Men bakre trachealväggen kan äfven skadas på annat sätt. Är man efter incisionen tvungen att en längre stund underhålla artificiel respiration, och trachea under tiden hålles öppen med trubbiga hakar, kan det lätt blifva en læsion på bakre väggen, om ovana händer hålla hakarne.

Detta bevisas af en obduktion, som jag gjorde $^{21}/_{3}$ 87 på ett barn, som Hardin opererat på E. S. d. $^{12}/_{5}$. Det hade slutat att andas före operationen. Hjertljud uppfattades aldrig. Artificiel respiration gjordes $1\,^{1}/_{2}$ timma.

Tracheotomisnittet, gjordt med termokauter, låg nästan rakt i medellinjen. Andra, tredje och fjerde ringarne voro genomskurna. På bakre väggen fans ett inemot $^{3}/_{4}$ ctm. långt, lineärt, ytligt märke efter termokauteren. De trubbiga hakarne hade på detta ställe borrat igenom trachealväggen i hela dess tjocklek och åstadkommit en $1\,^{1}/_{2}$ ctm. lång repa. Då kanylen inlades, gled han in i denna öppning mellan trachea och oesophagus, ett förhållande som genast märktes af operatören. Oesofagus hel. På sidorna om såret i främre trachealväggen syntes icke något märke efter kauteriet. Epitelet var aldeles oskadadt ända intill såret. (Ej upptaget i statistiken fr. E. S.).

Snitt genom bakre trachealväggen och oesofagus.

Flera sådana fall äro kända. Ett inträffade för många år sedan på K. L. V. Detta liksom de flesta andra slutade med döden. I S:t Bartholm. Hosp. Rep. XVIII[2]) omtalas ett fall, som gick till helsa. Matningen lyckades med ett kautschuksrör, som fördes genom näsan ned förbi såret. Michaëls tamponad är bästa behandlingen.

Upphörande af andningen vid fixation af trachea med skarpa hakar.

Detta är mycket vanligt, isynnerhet om man har en assistent, som är för ifrig. Om dragningen i trachea minskas, kommer respirationen

1) Ref. i Centralb. f. Chir. 1878, pag. 837.

2) Ref. i Jahresb. ü. d. ges. Med. 1883, pag. 402.

oftast i gång, men icke alltid. Man bör derför aldrig fixera trachea förr, än man är färdig till att göra incisionen. Nyare författare hafva dels tänkt på en knickning af trachea genom för stark dragning framåt, dels på lösning af pseudomembraner. Fråga är, om icke man riskerar asfyxi och död endast genom att *hindra rörelserna* af larynx och trachea, som under de svåra förhållandena vid en larynxstenos synas vara nödvändiga för andningen (MILLARD, 1858). I Centralbl. f. Chir. $^{27}/_{8}$ 1887 finnes anfördt efter en »note» från en sittning i Académie des Sciences i Paris $^{4}/_{4}$ 1887: »BROWN-SEQUARD skall experimentelt hafva visat, att genom plötsliga, mekaniska insulter, som träffa larynx eller huden på halsen, kunna de nervösa centra för andningen och blodomloppet genast sättas utom funktion». Måtte denna fråga snarast möjligt blifva utredd!

Under en regelrätt utförd operation torde icke någon af nu nämnda olyckor kunna inträffa. Det är emellertid godt att vid en operation, der patientens lif under hvarje ögonblick kan sväfva i fara, hafva tänkt sig in i alla möjligheter.

Man bör vidare ihågkomma, att tracheotomi kan behöfva göras »stante pede» med första, bästa knif, med en hårnål — ett i öfrigt utmärkt instrument — som dilatator, med ett par dubbelböjda hårnålar (fig. 15) med ifästade band i st. f. kanyl. En tjock fjäderspole har flere gånger gjort samma tjenst. MOSSBERG använde en qvinnokateter (Eskilstuna 1881, öfversvämning af luftvägarne med var efter incision i en flegmonös tonsillit[1]). Af zink- och blybitar kan man lätt forma till en provisorisk kanyl. Jag har i ett fall efter MARTINS i Boston metod sytt fast trachealslemhinnan vid huden. Suturen går i trachealslemhinnan $^{1}/_{8}$ tum från sårkanten, derefter genom trachealvägg, muskler och hud $^{1}/_{4}$ tum från hudsåret. Suturen fästes i häftplåsterremsor, som korsas i nacken. Såret hölls öppet ungefär ett dygn; sedan måste på grund af inträdd inflammatorisk svulnad kanyl inläggas. Man bör lägga två suturer på hvarje sida; jag lade endast en.

Blödning inåt luftvägarna.

Lindrig venös blödning slutar, så fort respirationan kommit i gång.

Är respirationen fri, hostretningen stark, barnet *kraftigt*, så kan man med fördel resa det upp, luta det framåt, föra in möjliggast gröfsta

---

1) Hygiea 1882.

kanyl (obs.! ej fönsterkanyl, om fönstret är långt), tamponera med antiseptisk vadd kring kanylen, särskildt i nedre sårkanten, och hålla till såret kring kanylen. På det sättet torde man kunna stanna hvarje blödning, som icke beror på abnorma kärlförhållanden (t. ex. struma), om operationen är gjord på larynx eller öfverst på trachea.

Har man ett stort snitt, så blir tamponad mindre användbar. I sådant fall kan man lägga barnet med »hängande hufvud», hålla i sär såret och fatta det blödande kärlet. På det viset har jag stillat en ganska allvarsam blödning.

Har andningen upphört, eller är den icke fri, och blödning fortgår inåt trachea, då äro förhållandena ojemförligt svårare. Genom hängande hufvud hindrar man vidare blodflöde nedåt luftvägarne. Allt efter barnets tillstånd kan man försöka, om det efter retning af trachea och ett par kraftiga respirationsrörelser kan förmås att hosta upp. Lyckas det icke, eller är barnet kollaberadt, så griper man genast till *aspiration*. Under tiden lyfter och sänker en assistent nedre bröstkorgsranden (Schüllers metod för konstgjord andning), och tänker dervid särskildt på att komprimera hjertat. Efter slutad aspiration kan man efter omständigheterna fatta det blödande kärlet eller föra in en grof kanyl och tamponera. Får man icke respirationen i gång genom Schüllers metod, bör man så fort som möjligt öfvergå till Silvesters med samtidig kompression af hjertat.

Blir man under pågående blödning tvungen att öppna luftröret, så är det bäst att genast lägga hufvudet nedom bordskanten.

Kap. VI.

Om de i Frankrike brukliga "snabba metoderna" för tracheotomi och om termotracheotomi.

Det är icke något tvifvel om, att icke det är för patienten bäst, om operationen kan göras »dissecandi modo» med stillande af blödningen, innan trachea öppnas. Patienterna i fråga äro ju ofta anemiska på grund af fattigdom och umbäranden af alla slag, på grund af tuberkulos, rachitis m. m. Försök i stor skala ha visat, att vid behandling af difteri bloduttömningar endast skada. Det är derför en pligt att undvika hvarje onödig blödning. Vidare gifver förut beskrifna operationssätt tillfälle till en noggrann rensning af trachea, hvilket är af stor fördel för patienterna, som härigenom oftast få flere timmars lugn sömn efter operationen.

Men den sjukes tillstånd kan vara så dåligt, att äfven en van operatör med god assistens icke ser sig i stånd att utföra en sådan operation så hastigt, som omständigheterna fordra det. Det är då en fördel, om han inöfvat någon af de »snabba» operationsmetoderna. Ännu vigtigare är det för en »invärtesläkare» att känna någon s. k. snabb metod. Ovan, som han är, vid att dissekera och handskas med blodstillningsattiraljen och oftast i saknad af en sakkunnig assistent, dröjer han naturligtvis i det längsta, innan han gör ett ingrepp, som lätteligen kan sluta med »död på bordet». Härigenom försummar han den för operationen gynsammaste tidpunkten. Resultaten af hans operationer blifva dåliga, och han ledsnar på att operera. Detta har särskilt sin tillämpning på landet, der läkarne kallas sent, och det i allmänhet icke torde vara tid att, sedan diagnosen blifvit satt, fara tillbaka efter assistent och instrumenter. Har åter en landsortsläkare vant sig att operera på något af de sätt, vid hvilka man reder sig ungefär lika bra utan sakkunnig assistent och med endast några få instrumenter, så kan han med sitt bindtyg, ett par kanyler, en dilatator, några fjädrar och en engelsk kateter i sin resväska med lugn motse hvarje tracheotomi i

trakter der struma icke är endemisk[1]). På fullväxta öppnar han i lig conoid.; på barn gör han cricotracheotomi eller tracheotomia superior på något af de sätt, som nedanför beskrifvas. Med en, teoretiskt sedt, vida underlägsen operation, skall han vinna bättre resultat, emedan han opererar tidigare; och ojemförligt flere patienter komma att opereras. För efterbehandling kan man ju införa de opererade patienterna till närmaste sjukhus (epidemisjukhus, om ett sådant finnes). Prof. Stoerk i Wien har nyligen (Wien. Med. Woch. 1887, n:o 1) uttalat sig på ett liknande sätt om förhållandena i Österike och der förordat att pröfva de franska metoderna.

Läkarne böra öfva sig i att palpera ut bemärkelsepunkterna på halsen på barn af olika ålder, i synnerhet på feta. De böra vid sina obduktioner på barn inöfva äfven en »snabb» metod att göra tracheotomi, emedan det vid hvarje sådan metod är af vigt att icke någon detalj försummas.

Chassaignac föreslog 1853 att fixera larynx och medelbart trachea med en skarp hake, som infördes genom hud och öfriga betäckningar in under kanten på ringbrosket. Haken var försedd med en ränna, längs efter hvilken knifven fördes, för att sedan i ett snitt öppna trachea. På grund af de svåra olägenheter, som voro förenade med detta förfarande, af hvilka de förnämsta voro svårigheten att införa haken och upprepade fall af perforation af bakre väggen och oesophagus, så blef denna metod aldrig allmänt använd.

Bourdillat föreslog 1867 att göra hög tracheotomi i två snitt. Genom det första delas hud och öfriga betäckningar intill trachea. Genom det andra öppnas trachea. I nu nämnda form är denna metod opraktisk, emedan huden och de underliggande väfnaderna hafva en så olika elasticitet, att de svårligen kunna delas på en gång. Vidare är det omöjligt att med någon säkerhet undgå att punktera trachea redan i första incisionen, och det lär icke vara stora utsigter att finna samma hål med den andra.

På barnsjukhusen i Paris har så småningom utbildats en s. k. »méthode mixte», som nu under många år ärfts från »interne till interne». Den förenar i sig till en viss grad fördelarna af både det »långsamma» och det »snabba» förfarandet: noggranhet i orientering och snabbhet i utförandet. Då denna metod beskrifves på samma sätt af t. ex. Moi-

1) Om för tracheotomia superior vådliga kärlanomalier hos barn med struma se bl. a. Kaufmanns (Zürich) meddelande i Deutsch. Zeitchr. f. Chir. Bd. XXI, pag. 366.

zard[1]) 1876, Sanné[2]) 1877, Archambault[3]) 1879, Farabeuf[4]) 1885, de Gassicourt[5]) 1887, så torde den få anses såsom pröfvad och väl värd att studeras.

Denna metod användes endast för barn. På fullväxta äro kärlen för stora. Operationen sker utan narkos. Den kan göras med hvilken hvass skalpell som helst; bäst är en med kort, spetsigt blad. Två hjelpare behöfvas, en för att hålla hufvudet och en för att hålla armar och ben. Läget för operationen är det vanliga; eftersom operationen går fort och är lättare, om halsen är starkt spänd, så skjutes rullen ner under axlarne. Hufvudet hålles bäst, om assistentens högra hand omfattar nacken med tummen på högra sidan och fingrarne på den venstra, och hans venstra hand hvilar på pannan. På sådant sätt blir det möjligt för honom att efter behof öka eller minska sträckningen på hufvudet. Axlarne dragas ner så långt som möjligt. Operatören ställer sig på patientens högra sida, följer med handen utefter patientens hals och uppfattar tungbenet, cart. thyreoidea (öfre och nedre rand), cart. cricoidea. Mot cart. cricoidea fäster han sin venstra pekfingernagel, fattar larynx emellan tummen och långfingret och gör en sakta men bestämd lyftning uppåt. Derefter gör han, noga i medellinjen, en incision som börjar vid pekfingret på cart. cric. och räcker 3 ctm. nedåt. Den går genom huden och subkutana fettet. Pekfingret känner nu trachea, beklädd af musklerna och isthmus. En ny incision, från cart. cric. nedåt, delar musklerna, utan att man bekymrar sig om fasciastrimman emellan dem. (Har man fixerat larynx ordentligt och håller qvar pekfingret på cart. cric., så måste man komma ungefär i medellinjen). Åter känner pekfingret efter, fortfarande utan att de andra fingrarne släppa sitt tag, huru mycket, som är odeladt framför trachea. Det delas genom ytterligare ett eller två snitt. Sedan trachea är blottad, så glider knifspetsen längs pekfingernageln in i membranen emellan cart. cric. och första ringen, hvarefter ungefär 3 ringar delas.

Har man någon, som torkar af bloden, är det bra; men det behöfs icke. Pekfingerspetsen tjenstgör som ett andra öga, hvilket i hvarje ögonblick säger operatören, hvar han är, huru mycket som är qvar framför trachea. »När man går fram utan öfverilning och man känner sig väl för med venstra pekfingret, kan man lugnt göra en operation t. o. m. vid half dager»[6]).

---

1) L. c. 2) L. c. 3) L. c. 4) L. c. 5) L. c.
6) Archambault l. c. pag. 450.

De vanliga tecknen, ett hvinande ljud och upphostning af blod och slem, visa, att trachea är öppnad. Venstra pekfingret glider in i öppningen för att täppa till hålet och omedelbart derefter leda in dilatatorn[1]), som föres djupt ner och derefter höjes något, under det att den öppnas måttligt. Fixationen af larynx upphör. Härunder reses barnet upp, understödt af assistenten vid hufvudet. Är respirationen fri och inga lösa membraner synliga, så införes snarast möjligt kanylen, som fattas med venstra handen och på förut beskrifvet sätt, med skölden paralelt med högra sidan af barnets trachea, först skjutes rakt bakåt och derefter svänges ned i trachea. Samtidigt med denna rörelse sänkes dilatatorns skaft allt närmare incisura sterni. Dilatatorn uttages, och banden knytas.

Är respirationen icke fri, så försöker man få upp membranerna med t. ex. den krokiga tången. Snarast möjligt måste man emellertid se till, att man får in en grof kanyl, som lemnar pat. tillfälle att få rikligt med luft, hvarigenom venstasen minskas, och som väl fyller ut såret i trachea samt således minskar eller omintetgör faran för blödning inåt luftvägarne.

Har man en KRISHABERS »canule à bec» (fig. 6), behöfves icke dilatator. Äfven en vanlig kanyl kan införas utan dilatator, om såret hålles i sär med pekfingret och den ena sårranden höjes med nageln och föres utåt.

Skulle såret i trachea vara för litet, så är det lätt att med en trubbig bistouri förlänga det, medan det är utspändt af dilatatorn.

Faran för blödning är stor, om icke respirationen blir fri. Ett sådant fall, der barnet dog på bordet, omtalar MOIZARD; det var det enda under hans sjukhustid.

I denna trakt af halsen förekomma utom vid struma nästan aldrig några kärl-anomalier. Skulle, såsom i MOIZARDS fall, blödningen komma från en v. jug. ant., så bör denna kunna underbindas. De nämnda författarne försäkra också enstämmigt att, när man håller sig i medellinjen omedelbart under cart. cric., så äro svåra blödningar sällsynta. Isthmus blir naturligtvis alltid mer eller mindre delad. MOIZARD[2]) säger med afseende härpå: »Jag bör tillägga, att vid ett stort antal obduktioner har jag kunnat konstatera, att isthmus blifvit delad, utan att man gjort någon anteckning om blödning vid operationstillfället».

1) Det är TROUSSEAUS dilatator, som jag tänkt mig använd.
2) l. c. pag. 50.

Skulle det blöda starkt, så visar det endast, att man måste skynda sig, så att operationen blir afslutad och barnet får luft (MOIZARD). Detta är den form af tracheotomi, som lärarne i pediatrik i allmänhet förorda. Naturligtvis kan cricotracheotomi göras precist på samma sätt, faran för blödning blir vid denna operation ännu mindre.

FARABEUF[1]) säger: »Je ne crois pas que la lenteur, utile chez l'adulte à cause du volume des veines ou des artères, soit de mise chez l'enfant qui asphyxie, et dont la position est défavorable à la respiration».

I allmänhet varna lärarne i pediatrik för kirurgen DE SAINT-GERMAINS »*laryngotrachéotomie en un seul temps*». På samma gång erkänna de den utomordentliga färdighet med hvilken DE SAINT-GERMAIN utför sin operation. Metoden som föreslogs 1873 synes emellertid få allt flere vänner[2]). DUBAR[3]) talade varmt för den 1884.

1882 hade DE SAINT-GERMAIN[4]) gjort 297 tracheotomier. *Icke ett enda barn* hade dött på operationsbordet; endast 3 gånger hade blödningen varit oroande. 67 hade blifvit friska. Det är ungefär samma resultat, 20—25 $^0/_0$ tillfrisknade, som på barnsjukhusen i Paris. Det är att märka, att DE SAINT-GERMAIN icke erkänner några kontraindikationer utan opererar, om en patient har »*tirage*», utan att bekymra sig om någon komplikation.

Genom en mängd mätningar har han kommit till det resultat, att en knif kan föras in genom lig. conoid. 1—1 $^1/_2$ ctm. räknadt från huden utan att träffa slemhinnan på bakre väggen. Djupare än 1 $^1/_2$ ctm. behöfver han aldrig och *får aldrig sänkas in*. Det är fördelaktigt, om knifven har ett spetsigt, kort, kraftigt blad, eggen hvass med svag rundning[5]). Knifven hålles som en skrifpenna, med långfingrets nagel eller fingerblomma stadigt på 1 $^1/_4$ ctm. afstånd från spetsen. Långfingret ligger naturligtvis på den sida af knifbladet, som är vänd ifrån operatören. DUBAR har låtit på sin bistouri gradera 1, 1 $^1/_4$, 1 $^1/_2$ på den mot operatören vettande sidan.

Förberedelserna äro de samma, som vid förut beskrifna operation. Rullen ligger under axlarne. Operatören igenkänner (och markerar med t. ex. en kolad tändsticka) bemärkelsepunkterna — nedre kanten af cart. thyreoidea och cart. cricoidea. Derefter lägges venstra handens

1) L. c. pag. 882. 2) BONNET's förut citerade thèse.
3) L. c. 4) L. c. 5) Se teckningen hos DUBAR l. c.

De vanliga teckn … -idan om larynx, på ungefär 1 ctm.
och slem, visa, att … -edan emot hvarandra, liksom om man
öppningen för att … luftröret, såsom om man ville exartikulera
latatorn[1]), som f… rakt uppåt, ej åt någon af sidorna,
den öppnas … hastigt ökas. Genom nämnda manöver
barnet upp, … -oid. synes en insänkning; det är i denna
fri och inga … operatören genom ett snabbt ögonkast
som fattas … hålles precist i sagittalplanet, sänker
den paral… tills långfingret tager emot, gör derefter
och de… i afsigt att genomskära cart. cricoidea
kes … knifven under sänkning af skaftet i rikt-
… för att gifva hudsnittet nödig utsträckning.
… att trycka på knifven, emedan huden, som
… och endast trachea delas). Pekfingret under-
… i luftröret och tilltäpper hålet, tills dilata-
… vanligt sätt med ledning af fingret hinner införas.
… tanke på efterbehandlingen den *höga tracheo-*
… tracheotomien. Han gör derför hos barn, som äro
… operation subcricoidalt. Han sänker in knifven
… -brosket, som lemnar ett godt stöd för knifryggen.
… precist som sin lärare DE SAINT-GERMAIN. Före en
… icke cart. cricoidea kännas med tillräcklig precision
…
… att denna operation »en un seul temps» är lättare än
… ett nytt bevis för att den operation, man mest öfvat,
…
… jag i ett snitt öppnat trachea på några barn, som aflidit
… till sjukhuset. De voro alla döda, hvarför jag icke
… erfarenhet hvarken om denna eller föregående operation
…

Termotracheotomi.

… på att genom *eld* undvika blödning vid tracheotomi är
… COLLINEAU[1]) studerade 1827 termotracheotomi på hundar.
… igenom både mjukdelar och broskringar med en glödande
… Såren läktes utan fistel. v. BRUNS *d. ä.* gjorde ett par
… med galvanokauter 1869. AMUSSAT[2]) opererade 1870 en 13

1) Bonnet, l. c. pag. 42, der instrument och metod finnes beskrifna.
2) Bourdon, l. c.

... som hade en främmande kropp i trachea. Med en krokig ... han en platinatråd genom främre trachealväggen, så att tråden ... att omfatta ungefär 2 cm. af luftröret. Härefter förenades trådens ändar ... ett galvanokaustiskt batteri, och trachea öppnades utan blödning. Efter 5 veckor var såret fullständigt läkt. Hvarken v. Bruns eller Amussats operationer blefvo genast publicerade, äran af att hafva satt frågan om termotracheotomi under diskussion tillkommer prof. VERNEUIL i Paris. Han opererade 1872 en fullväxt med galvanokauter. Hans lärjunge BOURDON[1]) kunde 1873 i en berömd afhandling omtala 6 operationer, deribland en på ett $3^3/_4$ år gammalt barn för croup. Operationerna hade utförts med en grof platinatråd, som fördes som en knif. Med denna hade hud, mjukdelar och trachea genomskurits. Det hade gjorts ren tracheotomi med delning af isthmus. Operationen hade i alla fallen varit oblodig. Utaf de sex opererade blefvo två friska; inga olägenheter förspordes af att trachea delats med galvanokauter. I likhet med Verneuil anser Bourdon, att det är väsentligen »un procédé d'adulte, ty det är i synnerhet hos den fullväxte, som man har att frukta för blödningar». Emellertid rekommenderas operationen äfven för barn.

I Tyskland utförde VOLTOLINI[2]) 1873 en tracheotomi efter Verneuils metod. I Paris följde KRISHABER, TILLAUX m. fl. Verneuils föredöme. HÉRAL kunde 1874[3]) berätta om 14 operationer.

Instrumentets egen beskaffenhet omöjliggjorde, att denna operation kunde få någon större betydelse. DE RANSE och MURON[3]) gjorde 1874 tracheotomi på djur med knifvar, dels vanliga bistourier dels bordsknifvar, som de glödgat öfver en spritlampa. DE SAINT-GERMAIN[4]) utförde 1875 på detta sätt en laryngotracheotomi på ett barn. Då knifven gick igenom membr. cric.-thyr., var känslan af öfvervunnet motstånd vida tydligare än vid den vanliga punktionen. Derefter gjorde han ett par sågrörelser för genomskärande af cart. cric. och 2 trachealringar. Sedan sänkte han på vanligt sätt knifskaftet mot incisura sterni för att derigenom vidga hudsnittet. Barnet dog efter 8 dagar. Hvarken på bakre väggen af trachea eller på sidorna om såret funnos några tecken till brännskador.

---

1) L. c.

2) Berl. Klin. Woch. 1873 (der finnes en rolig prioritetsstrid emellan VOLTOLINI och v. BRUNS junior, som vill häfda sin aflidne faders rätt).

3) Enligt CHAVOIX, l. c. och SANNÉS Traité, pag. 529.

4) SANNÉS Traité, pag. 530, 532,

tumme och långfinger på hvardera sidan om larynx, på ungefär 1 ctm. afstånd från sköldkörteln, föras sedan emot hvarandra, liksom om man ville, att de skulle mötas bakom luftröret, såsom om man ville »enukleera» larynx. Lyftningen måste ske rakt uppåt, ej åt någon af sidorna, emedan i sådant fall asfyxien hastigt ökas. Genom nämnda manöver spännes huden; öfver lig. conoid. synes en insänkning; det är i denna punktionen skall göras. Sedan operatören genom ett snabbt ögonkast öfvertygat sig om, att knifbladet hålles precist i sagittalplanet, sänker han in knifven i lig. conoid., tills långfingret tager emot, gör derefter 2 eller 3 lindriga sågrörelser i afsigt att genomskära cart. cricoidea och 2 ringar; derefter uttages knifven under sänkning af skaftet i riktning mot incisura sterni för att gifva hudsnittet nödig utsträckning. (Men får aldrig skära genom att trycka på knifven, emedan huden, som är elastisk, viker undan och endast trachea delas). Pekfingret undersöker storleken af incisionen i luftröret och tilltäpper hålet, tills dilatatorn eller kanylen på vanligt sätt med ledning af fingret hinner införas.

Dubar föredrar med tanke på efterbehandlingen den *höga tracheotomien* framför crico-tracheotomien. Han gör derför hos barn, som äro öfver *fyra* år, denna operation subcricoidalt. Han sänker in knifven omedelbart under ringbrosket, som lemnar ett godt stöd för knifryggen. För öfrigt förfar han precist som sin lärare de Saint-Germain. Före en ålder af fyra år kan icke cart. cricoidea kännas med tillräcklig precision på feta barn.

Dubar anser, att denna operation »en un seul temps» är lättare än »méthode mixte», ett nytt bevis för att den operation, man mest öfvat, gör man bäst.

Sjelf har jag i ett snitt öppnat trachea på några barn, som aflidit under transporten till sjukhuset. De voro alla döda, hvarför jag icke har någon egen erfarenhet hvarken om denna eller föregående operation på lefvande.

Termotracheotomi.

Tanken på att genom *eld* undvika blödning vid tracheotomi är gammal. Collineau[1]) studerade 1827 termotracheotomi på hundar. Han brände igenom både mjukdelar och broskringar med en glödande kopparskifva. Såren läktes utan fistel. v. Bruns *d. ä.* gjorde ett par försök med galvanokauter 1869. Amussat[2]) opererade 1870 en 13

1) Bonnet, l. c. pag. 42, der instrument och metod finnes beskrifna.

2) Bourdon, l. c.

års gosse, som hade en främmande kropp i trachea. Med en krokig nål förde han en platinatråd genom främre trachealväggen, så att tråden kom att omfatta ungefär 2 cm. af luftröret. Härefter förenades trådens ändar med ett galvanokaustiskt batteri, och trachea öppnades utan blödning. Efter 5 veckor var såret fullständigt läkt. Hvarken v. Bruns eller Amussats operationer blefvo genast publicerade, äran af att hafva satt frågan om termotracheotomi under diskussion tillkommer prof. VERNEUIL i Paris. Han opererade 1872 en fullväxt med galvanokauter. Hans lärjunge BOURDON[1]) kunde 1873 i en berömd afhandling omtala 6 operationer, deribland en på ett $3^3/_4$ år gammalt barn för croup. Operationerna hade utförts med en grof platinatråd, som fördes som en knif. Med denna hade hud, mjukdelar och trachea genomskurits. Det hade gjorts ren tracheotomi med delning af isthmus. Operationen hade i alla fallen varit oblodig. Utaf de sex opererade blefvo två friska; inga olägenheter förspordes af att trachea delats med galvanokauter. I likhet med Verneuil anser Bourdon, att det är väsentligen »un procédé d'adulte, ty det är i synnerhet hos den fullväxte, som man har att frukta för blödningar». Emellertid rekommenderas operationen äfven för barn.

I Tyskland utförde VOLTOLINI[2]) 1873 en tracheotomi efter Verneuils metod. I Paris följde KRISHABER, TILLAUX m. fl. Verneuils föredöme. HÉRAL kunde 1874[3]) berätta om 14 operationer.

Instrumentets egen beskaffenhet omöjliggjorde, att denna operation kunde få någon större betydelse. DE RANSE och MURON[3]) gjorde 1874 tracheotomi på djur med knifvar, dels vanliga bistourier dels bordsknifvar, som de glödgat öfver en spritlampa. DE SAINT-GERMAIN[4]) utförde 1875 på detta sätt en laryngotracheotomi på ett barn. Då knifven gick igenom membr. cric.-thyr., var känslan af öfvervunnet motstånd vida tydligare än vid den vanliga punktionen. Derefter gjorde han ett par sågrörelser för genomskärande af cart. cric. och 2 trachealringar. Sedan sänkte han på vanligt sätt knifskaftet mot incisura sterni för att derigenom vidga hudsnittet. Barnet dog efter 8 dagar. Hvarken på bakre väggen af trachea eller på sidorna om såret funnos några tecken till brännskador.

---

1) L. c.

2) Berl. Klin. Woch. 1873 (der finnes en rolig prioritetsstrid emellan VOLTOLINI och v. BRUNS junior, som vill häfda sin aflidne faders rätt).

3) Enligt CHAVOIX, l. c. och SANNÉS Traité, pag. 529.

4) SANNÉS Traité, pag. 530, 532,

I ett bref till KRISHABER, som fortfor att operera med galvanokauter, uppmanade VERNEUIL (1876) redan några veckor, efter det att PAQUELINS *termokauter* blifvit känd, till försök med detta instrument. Han rådde till att använda en knif »le plus épais et le plus mousse»[1]).

Den första tracheotomien med termokauter gjordes af POINSOT[2]) i Bourdeaux $^{10}/_{8}$ 1876, den andra af MAURIAUC, likaledes i Bourdeaux, den tredje af KRISHABER i Paris; sedan af VERNEUIL, GILLETTE m. fl. POINSOT sammanställde 1877 35 termotracheotomier; af dessa voro 19 utförda med galvanokauter, 16 med Paquelins instrument[3]). I KRISHABERS tidskrift, *annales des maladies de l'oreille et du larynx*, för åren 1876—1878 finnas flera väl beskrifna operationer af Krishaber, Verneuil, Berger. Frågan var flere gånger på tal i *Société de Chirurgie*. CHAVOIX kunde i sin thèse (1878) hopställa 31 tracheotomier med Paquelins instrument. Af de opererade voro 17 under 10 år (de 2 yngsta $1^1/_2$ år), de öfriga voro äldre och representerade alla åldrar. De flesta barnen hade opererats för croup.

24 gånger hade alla mjukdelar intill trachea delats med termokauter och trachea öppnats med bistouri; 2 gånger hade operationen börjats med bistouri, men på grund af svår blödning från isthmus hade man öfvergått till termokauter, som genast stillat blödningen; 1 gång hade äfven trachea öppnats med den glödande knifven ($1^1/_2$ år gammal, lefde i 4 dygn). Af de 17 barnen hade 6 blifvit friska, inga menliga följder för trachea äro antecknade.

Småningom hade operationstekniken förbättrats. Vid de första operationerna drogs knifven från cart. cric. nedåt, tills incisionen fick behöflig längd; och detta upprepades i samma fåra, tills trachea var blottad. Genom detta förfaringssätt kommo väfnaderna att vara i en allt för långvarig beröring med det glödande instrumentet. Fettet började koka, en och annan gång brann det med låga. Väfnaderna koldades alldeles för djupt. Det smälta fettet inträngde under mortifiering af väfnaderna till ett djup, som var omöjligt att beräkna. Tjocka brandskorpor bildades och, när de ofta först efter 2—3 veckor lossnade, hade såret en förskräcklig storlek. Vidare rann fett i små strömmar utefter

1) Annales des maladies de l'oreille et du larynx, 1876, pag. 136.

2) CHAVOIX, l. c.

3) Ref. i Centralbl. f. Chir., 1878, pag. 415.

buden på halsen och orsakade brännsår. Det blef rodnad och svulnad kring såret till en grad, som icke förekom vid den vanliga tracheotomien. Vid lösning af brandskorporna inträffade emellanåt efterblödningar, ehuru aldrig farliga.

Dessa olägenheter undgår man genom KRISHABER's förfarande. Han delade väfnaderna genom en serie »punktioner», af hvilka hvar och en icke fick räcka mer än högst en sekund. Operationen gick något långsammare, men var mindre smärtsam. Snittytan var ljusbrun, torr, utan tydlig eschara. Efter 6—8 dagar var den öfverallt granulerande. Den inflammatoriska reaktionen kring såret var knappast större än efter den vanliga tracheotomien. Med afseende på hemostasen fann man, att om temperaturen hölls låg — *mörkröd* färg —, kunde man dela t. o. m. en hypertrofisk isthmus på en fullväxt, utan att en droppe blod syntes. Sprutade någon gång ett större kärl, så var det bättre att sätta på en klämpincett än stilla blödningen genom värme, emedan i senare fallet bildades en tjock eschara.

Enligt v. BRUNS[1]) beherskar galvanokauteren med temligen stor säkerhet all blödning ur kapillarer och ur arterer och vener till 1 m.m. diameter. NICAISE[2]) uppgifver, att man, efter hans försök på menniskor och djur, kan med termokauter utan blödning dela arterer af omkring $1\,{}^1/_2$ m.m.[3]) diameter och något gröfve vener. Sätter man den glödande knifven på ett kärl med större diameter, så öppnar han det, innan han nått bakre väggen.

Enligt CHAVOIX gick läkningen, om väfnaderna delats genom »punktioner», nästan lika raskt som efter vanlig tracheotomi. Difteri i såret hade iakttagits en gång (på 9:de dagen efter operationen, medan escharan ännu icke var afstött). 22 gånger (af 31) hade operationen gjorts utan blödning. Sekundär blödning hade, emellan 3—6 dygnet, inträffat hos 5 patienter. Den hade i alla fallen varit lindrig och stannat utan behandling eller genom tamponad med fnöske. En patient var 7 år, en 13 år, de tre andra fullväxta. I tre af dessa fem fall hade kauteriet lemnats under allt för lång tid i beröring med väfnaderna.

KRISHABER[4]) delade på ett 3 års barn, som hade croup, äfven trachealringarne med termokauter. Läkningen försiggick som vanligt, barnet var efter 5 veckor alldeles friskt.

---

1) L. c. pag. 606.
2) Ann. des malad. de l'oreil. & du lar., 1878, pag. 368.
3) MACKENZIE har citerat oriktigt $^1/_2$—1 m.m. (l. c. pag. 750).
4) Ann. des malad. de l'oreil. & du lar., 1878, obs. XIII.

Efter denna tid finnas knappast några berättelser från Paris om termotracheotomi på barn. BOUCHUT[1]) säger emellertid (1885): Avec le thermocautère on n'a pas d'eschares, pas d'hémorrhagie pendant l'opération, qui est très facile». Sjelf har han utfört denna operation 8 gånger »sans avoir d'accidents. C'est un bon procédé». Deremot fortfar man att operera fullväxta med termokauter. DE SAINT-GERMAIN[2]) säger, att termotracheotomi är som operation på fullväxta fullkomligt jemngod med den vanliga tracheotomien, och att den, som icke är van vid att operera, gör rätt uti att använda Paquelins instrument. TILLAUX[3]) anser, att tracheotomi på fullväxta bör göras med galvanokauter eller termokauter, när man har tillfälle till det. BONNET[4]) säger, att tracheotomi med Paquelins instrument »tend à se généraliser dans les cas autre que le croup».

BOECKEL, kirurg i Strasbourg, torde vara den, som har mest erfarenhet om termotracheotomi på barn. Han publicerade 1878[5]) och 1880[6]) sammanlagdt 24 och 1884[7]) ytterligare 61 tracheotomier med Paquelins instrument.

Han uttalade 1884 som sitt omdöme om operationen »que le thermocautère, *bien manié*, est un instrument précieux, qui permet d'exécuter la trachéotomie avec toute la sécurité désirable». Han anser det vara fördelaktigt att göra termotracheotomi, om barnen äro feta och isthmus är väl utvecklad. Äro barnen magra, ligger trachea ytligt, äro isthmus och vener litet utvecklade, då är det onödigt att använda termokauter, emedan man icke har att befara någon blödning (?). Den stora fördelen med termotracheotomien är just, att man kan dela isthmus utan blödning.

Boeckels operationssätt. I sina 36 första tracheotomier gjorde B. äfven hudsnittet med termokauter. I alla de följande har han gjort det med bistouri, emedan detta sätt är mindre smärtsamt, om icke patienten är kloroformerad. Det går också mycket fortare och lemnar ett mindre sår och ett mycket mindre ärr. Det är just vid delningen af det

---

1) Traité pratique des maladies des nouveau-nés, des enfants à la mamelle et de la seconde enfance. Paris 1885, pag. 1047 (enligt SCHRAKAMP, Jahrb. f. Kinderheilk., Bd XXVI, pag. 288).

2) L. c. 3) L. c. pag. 421.

4) L. c. pag. 71.

5) Ref. i Ann. des malad. de l'oreil. & du lar., 1878, pag. 360.

6) L. c. 7) L. c.

subkutana fettet, som man har mest att frukta för denna smältning och kokning af fett, som mer än det strålande värmet ger anledning till bildning af en tjock eschara[1]). Göres hudsnittet med bistouri noga i medellinjen, händer det ofta, att man icke får någon blödning. Men skulle det i midten finnas en oparig v. jug. ant. eller en tväranastomos, så kan det blöda ymnigt. Man stillar blödningen antingen genom klämpincetter eller genom ett par hastiga beröringar med termokauteren, sedan bloden först är aftorkad. Efter gjordt hudsnitt hållas hudränderna i sär med trubbiga hakar, och genom »hastiga punktioner» med termokauteren åtskiljas musklerna noga i medellinjen. Derefter fattas muskelkanterna med hakarne. Isthmus delas på samma sätt, och de båda hälfterna hållas i sär med hakarne. Sedan far man med instrumentet hastigt öfver den blottade trachea för att vara fullkomligt säker på, att alla kärl äro delade. Trachea öppnas med bistouri. Man kan fixera den med en spetsig hake eller, som Boeckel alltid gör, med venstra pekfingernageln. Trachealsåret hålles öppet på vanligt sätt med trubbiga hakar eller dilatotor. Vid incisionen genom slemhinnan är det alltid någon, ehuru obetydlig blödning. B. har emellertid en gång sett en våldsam blödning från slemhinnan[2]).

Han har i två fall äfven delat trachea med termokauter. De båda barnen, som (1884) hade iakttagits $3^1/_2$ år efter operationen, hade aldrig visat några symptom af förträngning i trachea.

Med afseende på värmegraden hos instrumentet säger B., och denna föreskrift är mycket vigtig, att endast några m.m. af knifvens spets få vara röda; »man bör, så att säga, tro, att han håller på att slockna», för att vara säker på hans hemostatiska kraft. Den som sköter termokauteren skall icke göra något annat. Han skall alltid vara ledig med

---

1) Förf. anm.

2) BARTELS (Jahrb. f. Kinderheilk. N. F. Bd. V, pag. 408) har 4 gånger sett *blödning ur den fullständigt blottlagda trachea*. I tre fall var blödningen obetydlig, i det fjerde fallet ganska alarmerande. Det var en $3^1/_2$ år gammal gosse, på hvilken Geheimrath WILMS gjorde låg tracheotomi (1869). »In dem Augenblick, als die Trachea augeschnitten wurde, drang unter Hustenstössen ein venöser Blutstrom von solcher Dicke aus ihr hervor, dass die ganze Wunde von ihm eingenommen wurde. Trotzdem gelang es, die Canüle einzuführen und durch Compression der Trachea gegen dieselbe stand auch die Blutung. Die Expectoration stockte bald, die Respirationsfrequenz und die Temperatur waren hoch und nach 36 Stunden trat der Tod ein: Die Obduktion erwies eine Pneumonie. In einigen Bronchien steckten Blutgerinnsel».

ena handen för att taga emot »knifven», om operatören skulle behöfva orientera sig. Det är operatörens pligt att sjelf kontrollera temperaturen hos instrumentet. Sjelf sköter han också den trubbiga haken på sin sida, en assistent sköter den andra och med en liten svamp torkar denne samtidigt bort blod (nästan alltid från hudsnittet) och smält fett, om sådant finnes. *I de 61 sista operationerna hade det icke en enda gång varit blödning från den del af operationsfältet, som klufvits med termokauter, icke en enda gång hade det varit efterblödning.*

Af 85 opererade hade 44 tillfrisknat. I den sista serien — 61 opererade — var 1 patient 11 månader gammal; 5 voro 1 år, 12 — 2 år, 9 — 3 år, 15 — 4 år, 9 — 5 år, 8 — 6 år, 1 — 7 år, 1 — 11 år. I samma serie är dagen för det definitifva »decanulementet» antecknad i 28 fall: 4:de dagen — 2 g.*; 5 d. — 2 g.; 6 d. — 3 g.; 7 d. — 8 g.; 8 d. — 5 g.; 9 d. — 2 g.; 10 d. — 3 g.; 13 d. — 1 g.; 15 d. — 1 g.; 48 d. — 1 g. (difterisk paralysi i larynx). I ett fall hade kanylen icke kunnat uttagas, när pat. 3 månader efter operationen dog i »recidiv af difteri» (ej obd.). Boeckel delar emellanåt ringbrosket. Huru ofta han gjort det, och om det inverkat på tiden för »decanulementet», derom nämner han ingenting. Endast en gång är det antecknadt om difteri i såret, denna patient blef frisk. Sedan han började göra hudsnitt med bistouri, har såret varit läkt efter 15—30 dygn; i medeltal ungefär 3 veckor. Med afseende på efterbehandlingen må anmärkas, att han täcker kanylen med en svamp, fuktad med karbolsyrelösning eller med en jodoformgazkompress eller någon annan form af »cravate». Han låter en ångspray med karbolsyrelösning gå i rummet några timmar morgon och afton.

Det är egendomligt att se, huru först de Ranse och Muron [1]) och sedan alla författare hafva enstämmigt varnat för att dela broskringarne med kauteriet. De hafva fruktat för nekros af brosken. Jag har icke lyckats finna mer än ett enda fall, som stöder en sådan uppfattning. Det anföres af Archambault [2]), som säger att det är ensamt i sitt slag. Ett barn hade opererats med galvanokauter på »M. Labric's service». Det blef friskt. Framför luftröret hade det sedermera ett ärr, som sjönk in för hvarje inspiration, emedan det var en lucka i broskringarna. Härigenom försvårades andningen. Mot beviskraften af detta fall kan anmärkas, att denna operation är gjord vid en tid, då man ännu icke förstod att undvika en långvarig inverkan af kauteriet på väfnaderna och derför

1) Sannés Traité, pag. 531.

2) L. c. pag. 545.

* g. = gånger.

fick enorma brandskorpor och efter deras afstötning mycket breda sår; ända till 4 c.m. bredd omnämnes[1]). I bottnen på ett sådant sår kommer trachea att ligga blottad i stor utsträckning, och följden häraf kan lätt blifva en sekundär nekros. Ja »i ett fall, gick brandskorpan genom främre trachealväggen och förde efter läkningen till insänkning af densamma och trachealstenos»[1]). Troligen är detta LABRIC's tracheotomi. Genom ett sådant antagande blir fallet lätt förklaradt, och dessutom borde väl ARCHAMBAULT, om icke så vore förhållandet, känt till mer än ett fall.

Oberoende af operationsmetoden kunna stora defekter i trachealringarne bero på difteri i såret med sekundär gangrän.

Det finnes knappast några meddelanden om termotracheotomier, gjorda utom Frankrike. WEISZ opererade en fullväxt 1877[2]). MARSCH[3]) opererade ett barn för croup; det dog på 5:te dagen genom efterblödning ur a. thyr. inf. dxtr., som låg inom brandskorpan. Detta fall har BLOCH refererat i VIRCHOW's Jahresbericht. ü. d. ges. med. 1884 och tillägger: »Es dürfte Zeit sein die Idée der Tracheotomie mit dem Thermokautère definitiv aufzugeben». BOCCHINI publicerade (1885) 20 fall af tracheotomi, utförd med termokauter. Icke någon gång hade operationen varit förenad med svårigheter[4]).

Då jag på våren 1885 började operera med Paquelins instrument, visste jag icke mer om termotracheotomi, än som står i KÖNIGS Chirurgie, tredje uppl., pag. 663. Det innehåller, att termotracheotomi gjorts i Frankrike, och att det är en osäker metod, om än en och annan öfvad kan arbeta temligen säkert med den. Hurn man bör operera, derom nämnes icke ett ord.

I min första operation var det min afsigt att genom hud och mjukdelar bränna mig direkt in i trachea, omedelbart under cart. cric. Barnet var 19 månader gammalt och hade mycket godt hull. Såret blef betydligt djupt; jag kunde dock känna igen trachea såväl med synen som med fingret och märkte i tid, att trachea var blottlagd, och att jag höll på att komma till venster om henne. Då öppnade jag med bistouri. Barnet lefde i 5 dygn. Genom denna operation och några försök på lik blef det klart för mig, att hudsnittet aldrig bör göras med termo-

1) Centralbl. f. Chir., 1878, pag. 416 (ref. af POINSOTS arbete).

2) Pest. med. chir. Presse 1877, n:o 36 (ref. i Centralbl. f. Chirurgie, 1878, pag. 14).

3) Lancet, may 10, 1884.

4) Enligt SCHRAKAMP, Jahrb. f. Kinderheilk. Bd XXVI, pag. 288.

kauter. Skälen härför finnas angifna i referatet öfver Boeckels arbete. För öfrigt förfor jag på något olika sätt, i det att jag än arbetade utan, än med trubbiga, än med spetsiga hakar. Men alltid delade jag huden och subkutana fettet med bistouri, öfriga mjukdelar och trachea med termokauter. Jag opererade alltid omedelbart under ringbrosket, ungefär motsvarande de 3 öfversta trachealringarne. På detta ställe har jag icke ens på mycket väl injicerade (äfven separatinjektion af a. thyr. sup.) preparat af fullväxta kunnat i eller i närheten af medellinjen finna någon arter, hvars diameter jag uppskattat till $1\frac{1}{2}$ m.m. Enligt hvad doktorerna C. O. Lindström och C. A. Lindström muntligen meddelat mig, har ej heller under de år, desse herrar skött prosektorsbefattningen, någon sådan kärlanomali iakttagits på anatomisalen i Stockholm[1]). Låg tracheotomi får man aldrig göra med termokauter. Efter några operationer på lefvande och många försök på lik stannade jag vid det förfaringssätt, som jag sedan beskref inför Svenska läkaresällskapet ($^{8}/_{6}$ 1886).

Termotracheotomi med fixation af trachea.

Narkos är mindre behöflig, emedan operationen går fort. Fyra hjelpare behöfvas. Det är icke nödvändigt, att någon af dem är sakkunnig. En skall hålla hufvudet, en armar och ben, en sköter termokautern och en står midt emot operatören, håller en hake och torkar med en liten svamp eller med bomull. Läget är det vanliga. *Hudsnittet*

---

1) Om i de 11 fall (utaf 100 undersökta), i hvilka, enligt Gruber, a. cricothyreoidea antingen sjelf böjt sig om i medellinjen och gått vinkelrätt ned till isthmus eller ock nedskickat en större gren i medellinjen, om det i dessa fall varit struma och huru stora diametrarna varit på de i medellinjen rätt nedstigande kärlen, det omtalar icke Henle i sin Gefässlehre (1876) sid. 248. I Upsala Anatomiska Institutions samlingar finnes ett högst intressant preparat, som jag genom prof. Edv. Clason's godhet blifvit satt i tillfälle att beskrifva. Preparatet, som är injiceradt och torkadt, är från en fullväxt. A. thyreodidea sup. dxtr. går först utefter öfre randen på högra loben af glandula thyreoidea framemot isthmus, svänger sig sedan upp till platsen för a. cricothyreoidea och afgifver i medellinjen genom lig. conoid. en gren inåt larynx. Omedelbart derefter svänger hon åter om, nu nästan rakt neråt, så att hon på nervägen når isthmus nära nog i medellinjen och afger der några små grenar. Med två stora ändgrenar går hon derpå öfver till venstra sidan och anastomoserar med a. thyr. sup. sin. Diametern af den beskrifna arteren var på det torkade preparatet i medellinjen ofvanför isthmus 2,5 m.m.

göres med *bistouri*, börjar öfver lig. conoid. och går noga i medellinjen omkring 4 ctm. nedåt. Sedan huden och subkatana fettet på detta sätt blifvit delade, fixeras trachea med två enkla, skarpa, väl omböjda hakar (fig. 1), som införas genom muskulaturen, glandula thyreoidea och trachealväggen *omedelbart nedanför cart. cricoidea*[1]). Först insättes haken på patientens venstra sida och lemnas till assistenten midt emot operatören. Sedan insättes den andra haken, som operatören sjelf håller med sin venstra hand. Hakarne böra vara så starkt böjda, att spetsarne tränga ut genom muskulaturen, när skaften hållas vinkelrätt emot luftrörets längdriktning. Infästningen bör göras så, att *tracheas medellinje kommer emellan hakarnes spetsar*. Under en sakta lyftning uppåt (framåt) känner man efter, att trachea är ordentligt fixerad — följer med. Derefter hållas hakarne så, att en *sakta* dragning göres uppåt och utåt, hvarigenom väfnaderna och särskildt främre trachealväggen få en viss spänning. Med *hastiga och lätta »punktioner»* delas muskulaturen och isthmus — lager för lager — *från cart. cricoidea* nedåt till den längdutsträckning, man önskar, alltefter kanylens storlek (ungefär 2 ctm. i de yttre, 1 $^{1}/_{2}$ ctm. i de djupare lagren). Sedan man kommit in emot trachea, genombrännes denna *midt emellan* hakarne. Känslan, af att »det ger efter» i den spända trachealväggen, brukar vara synnerligen tydlig. Man hör derjemte det karakteristiska ljud, som framkallas af luftens in- och utgående, ser slem o. s. v. i hålet. Skulle membraner ligga för, så höres icke något ljud, synes icke något slem. Man bör då, så fort man erfarit den nämnda känslan, af att »det gaf efter», genast föra in t. ex. den krokiga tången, eller en sond och öfvertyga sig om, att man verkligen öppnat trachea. Genom mycket hastiga punktioner klyfver man sedan trachealväggen uppåt och nedåt i för kanylen behöflig längd. Med de spetsiga hakarne håller man såret öppet och kan i ro rensa trachea och sköta om såret, innan kanylen inlägges. Skulle det behöfvas, kan man göra artificiel respiration, medan såret är dilateradt af hakarne. Det är af stor vigt, att föreskriften om fixationen noga följes, emedan, om hakarne icke infästas omedelbart under ringbrosket utan längre ned, närmare incisura sterni, så ligger trachea för djupt för att kunna fattas. Tror man då, att hon är fixerad, kan man med instrumentet gå förbi, på sidan om henne. Operationen kunde äfven lätt komma att göras för långt ner, i en region, dit man aldrig

1) Det alra bästa vore naturligtvis, om man alltid kunde föra in dem genom ett ställe, som svarade emot midten af det blifvande snittet; således ungefär emellan 1:sta och 2:dra ringen.

får komma med termokauter. Det har händt mig några gånger, att trachea icke varit ordentligt fixerad på båda sidor, utan endast på ena eller ock icke på någondera, och det har alltid berott på, att jag fört in hakarna för långt nedanför ringbrosket. Någon olycka har icke inträffat af denna anledning; man brukar märka, att trachea icke är fixerad, så fort muskulaturen delats[1]).

Men fixationen är äfven otreflig af en annan anledning, som jag redan förut påpekat. Det händer nämligen, att andningen upphör, så fort trachea blifvit fixerad. Vanligen beror det på, att dragningen på hakarne varit för stark. Men andningen kommer icke alltid i gång, då man släpper efter på hakarne. Eftersom operationen är mycket hastigt afslutad, torde detta upphörande af andningen i det stora flertalet fall icke medföra någon fara. I ett af de 3 fall af »död på bordet», som jag omnämnt under kapitlet om kloroformering, gjordes operationen på detta sätt. Respirationen afstannade icke fullständigt, förrän trachea var fixerad. Är asfyxien mycket höggradig, och isynnerhet om under sådana förhållanden gifvits kloroform, tror jag, att en fara kan ligga i fixationen. Alltid måste man anse den som ett våld, hvilket icke kan försvaras annat än genom den ökade säkerhet, den gifver åt operationen. Blir man ofta tvungen att operera »sent», så kan man för öfrigt vara säker på, att man förr eller senare — operationstekniken må vara huru fullkomlig som helst — kan råka ut för en patient, hvars krafter icke räcka till.

Termotracheotomi går naturligtvis alltid mycket långsammare än tracheotomi i ett snitt. Den har emellertid två stora fördelar: 1) det blir ingen blödning inåt trachea; 2) man behöfver icke brådska med att införa dilatator eller kanyl, trachealränderna hållas i sär med hakarne.

---

1) Sedan detta skrefs, har fixationen misslyckats för mig 3 gånger. I ena fallet märkte jag det genast och satte in hakarne på nytt. Tiden från det ögonblick, då jag började hudsnittet, tills trachea var öppnad, var dock icke mer än 2 1/2 minut. I det andra fallet, ett 10 månaders barn, såg jag icke, att fixationen var felaktig, förrän musklerna delats. Hakarnes ställning i förhållande till trachea, öfvertygade mig om, att jag opererade i medellinjen. Jag fortsatte derför och brände igenom isthmus, hvars båda hälfter veko i sär för en sakta dragning på hakarne. Vid skenet af en fotogénlampa såg jag trachea ligga glänsande hvit i sårets botten. Jag öppnade med bistouri. Blödningen från slemhinnan var ovanligt liflig. I tredje fallet (HARDIN assistent) fortsatte jag med trubbiga hakar.

Både HARDIN och jag hafva i många fall opererat mycket sent. Den första patient, jag opererade på E. S., var ett 15 månaders barn, som var pulslöst och hade slutat att andas, innan det lades på bordet. Efter rensning af trachea och artificiel respiration, blef andningen fullkomligt fri, och barnet lefde 1 $^1/_2$ dygn.

Jag hade gjort 9 termotracheotomier, innan jag blef bekant med hithörande, af mig här refererade litteratur. Fyra operationer hade gjorts våren 1885 på K. L. V. Af dessa patienter, som alla dogo, var den äldsta 2 år, de tre andra yngre. Två af dem hade fått croup efter messling. Fem hade jag opererat på E. S. våren 1886; af dessa hade en, ofvan nämnda 15 månaders barn, dött; de andra blefvo friska. På de flesta af dessa patienter hade operationen gjorts med fixation utaf trachea med skarpa hakar. Sedan jag läst BOECKELS arbete, har jag i några fall opererat efter hans föreskrift och gjort incisionen i trachea med bistouri. Icke något af dessa barn har tillfrisknat, och jag kan derför icke säga, om denna metod erbjuder några fördelar i fråga om efterbehandlingen. Jag anser Boeckels förfarande vara bättre än mitt: 1) emedan trachea icke fixeras, 2) emedan incisionen göres med bistouri. Om fixationen har jag förut talat. Då man bränner igenom trachealringarne, kan man icke utesluta möjligheten af en læsion å bakre väggen, ehuru stora sannolikheter för en sådan icke torde finnas, om man noga följer de föreskrifter, jag gifvit. I två fall, af hvilka det ena är förut omtaladt (sid. 88), vet jag, att på bakre väggen synts ett *ytligt* märke efter kauteriet, ett förhållande som varit utan all betydelse. Men äfven ett annat skäl synes tala för att göra incisionen med bistouri, och det är författarnes enstämmiga fruktan för nekros i broskringarne och deraf beroende stenos. Jag har i litteraturen icke kunnat finna mer än 7 fall, i hvilka incisionen gjorts med »glödande knif» och patienterna tillfrisknat. Bland dessa finnes Labrics tracheotomi, som följdes af defekt i trachealväggen och derpå beroende stenos (sid. 102).

Så vidt jag vet, voro t. o. m. i Juni 1887 50 termotracheotomier utförda i Stockholm: 4 på K. L. V. våren 1885, 41 på E. S. från i Maj 1886 till i Juni 1887, af hvilka jag gjort minst $^2/_3$ och HARDIN de öfriga; 1 på Katarina sjukhus 1886 af HARDIN; 3 på Maria sjukhus 1887 af öfverläkaren d:r EKEKRANTZ; 1 af mig i konsultation med d:r JONAS RUDBERG. Af dessa 50 barn hafva 15 blifvit friska, nämligen 14 på E. S. och 1 på Maria sjukhus. I sommar och höst har Hardin gjort några termotracheotomier på E. S., en af de opererade har tillfrisknat. Jag opererade ett 2 års

barn på E. S. den $^{9}/_{9}$ i höst. Det utskrefs friskt och *läkt* den 26 i samma månad. Således hafva sammanlagdt 17 tillfrisknat, på hvilka incisionen i trachea gjorts med termokauter. Icke i något af dessa fall har iakttagits nekros af broskringarne. Utaf de döda har endast en (E. S. 1887, n:o 47, Elin Johansson, $2^{3}/_{4}$ år) haft nekros eller rättare gangrän i trachea. Men detta berodde icke på tracheotomien, utan på difteri i såret med utbredd grangän äfven af främre trachealväggen, i samband med scarlatina.

Pat., som hade difteri i svalget och larynx, opererades d. $^{28}/_{1}$ — termotracheotomia superior; $^{29}/_{1}$ upphostade hon membraner. $^{30}/_{1}$ tillståndet godt, ehuru aftontemperaturen är 39,5; $^{31}/_{1}$ scarlatina, $^{4}/_{2}$ borttogs kanylen. Patientens allmänna tillstånd försämrades allt mera och hon dog $^{17}/_{2}$. Någon närmare anteckning om difterien i såret är icke gjord, men Hardin har godhetsfullt öfverlemnat larynx och trachea åt mig. Tracheotomisåret, som gått genom de tre öfversta trachealringarne, är vidt och gapande. Genom gangrän af fjerde och femte ringarne har det vidgats nedåt. Genom kanyldekubitus och gangrän äro sjunde och åttonde ringarne förstörda, så att trachea här har en defekt af 1 ctm. i längd och bredd. Sjette ringen står ensam qvar. Halsens mjukdelar äro förstörda i samma utsträckning som främre trachealväggen. Bakre trachealväggen är oskadad. Defekten är minst i de ringar, som hörde till det ursprungliga såret, hvilket naturligtvis berott derpå, att dessa varit utsatta för ett jemförelsevis mindre tryck.

I 13[1]) fall har »decanulementet» försiggått normalt. Hos 3 patienter har det varit förenadt med betydande svårigheter på grund af *granulombildning.* Dessa sjukhistorier (Elfrida Dalin, Werner Pettersson, Edvin Sund) skall jag meddela i en särskild uppsats: om svårigheter vid det s. k. decanulementet efter tracheotomi för croup. I 1 fall (Georges Öhlin) blef det en verklig *ärrstriktur* i larynx, således ofvanför tracheotomisåret. Efter flere svårigheter kunde kanylerna äfven i dessa fyra fall definitivt aflägsnas.

Anledningen, till att det blef granulombildning i de nämnda fallen, var enligt min åsigt, att kanylerna icke borttogos i rätt tid. Emellertid vill jag icke förneka möjligheten af, att tracheotomisår, gjorda med »glödande knif», snarare än andra skulle kunna predisponera för granulombildning, om utaf någon anledning »decanulementet»

1) Sedan detta skrefs, har ytterligare en 2-åring utskrifvits frisk. Han var fullt läkt 18—20 dygn efter operationen.

försenas, och isynnerhet om man använder sådana fönsterkanyler, att en del af fönstret kommer att ligga i sårkanalen, såsom förhållandet var på E. S. Brännsåren äro ju kända för sina yppiga och kraftiga granulationer. Har man sin uppmärksamhet riktad härpå och emellanåt tuktar trachealsåret med lapis eller kromsyra, torde dock äfven vid ett försenadt »decanulement» granulombildning kunna undvikas.

Af de 13 nämnda patienterna hafva 12 opererats på E. S., och af dessa har jag sedan kunnat följa de flesta. En af dem är död. (E. S. 1886, n:o 419, Lydia Jonsson. Hon opererades $^{19}/_{12}$ 86 och utskrefs frisk $^{2}/_{2}$ 87. Hon inkom på Maria sjukhus $^{17}/_{4}$ 87 med messling och croup, måste opereras samma dag; dog $^{18}/_{4}$. *Sektion:* membraner i retronasalrummet, larynx, trachea och broncherna; lung- och körteltuberkulos. Preparatet (larynx och trachea) sparade d:r EKEKRANTZ godhetsfullt på min begäran. Den sista tracheotomien, äfven den med termokauter, har öppnat hela öfre delen af gamla trachealärret. Nedtill ser man den starka bindväfsmassa, som förenar ändarne af en broskring. För öfrigt icke något anmärkningsvärdt). En annan, Gunnar Olsson (E. S. 1886, n:o 126) utskrefs frisk $^{9}/_{6}$ 86 och var fortfarande frisk, då han $^{1}/_{10}$ 86 afflyttade till Vesterås. De andra har jag kunnat följa tills i höst[1]). Icke någon af dem har erbjudit några symptom, som tyda på en förträngning i trachea; vid palpation af trachea kan åtminstone icke jag uppfatta det ställe, der incisionen gjorts. Man kan trycka stadigt på ärret, utan att de erfara någon känsla af beklämning. Den patient, som opererades på Maria sjukhus, utskrefs frisk i Juni och har icke sedan låtit höra af sig.

På grund af dessa erfarenheter anser jag för sannolikt, att en incision genom trachealringarne på barn, gjord med termokauter och under de försigtighetsmått mot bildning af en tjock eschara, som jag angifvit, hvarken medför nekros af brosken eller några andra framtida obehag, som icke kunna följa efter en tracheotomi med bistouri.

Med afseende på frågan, huru termotracheotomi bör utföras, så anser jag, att på fullväxta och äldre barn (t. ex. sexåringar och deröfver) bör man alltid följa BOECKELS föreskrifter. Trachea är lätt att känna, och det är ingen svårighet att hålla medellinjen.

---

1) Två af dem hafva utskrifvits i höst.

Äfven på yngre barn tror jag, att man bör operera efter Boeckel, om man har en *assistent*[1]), som förstår att sköta en trubbig hake och att torka, och *god belysning*. Men båda delarna behöfvas, ty eljest kommer man lätt på sned, i synnerhet om man, hvilket alltid är ett fel, icke utgår från cart. cricoidea, och har sin uppmärksamhet fästad på denna bemärkelsepunkt.

Genom mitt förfarande är man oberoende af sakkunnighet hos sin assistent, och belysningen kan vara medelmåttig, ty operationen göres nästan lika mycket under ledning af känseln som af synen.

Operationen bör, i hvilket fall som helst, kunna göras på 3—4 minuter, hvilket Boeckel uppgifver som den vanliga tiden. Både Hardin och jag hafva opererat på kortare tid.

I alla de fall, som opererats i Stockholm, har operationen varit oblodig i de delar, som klufvits med termokauter. Skulle emellertid något enstaka kärl blöda, fattas det lätt med en pincett. Icke i något fall har det varit efterblödning. Utan tvifvel lemnar kauterisationen under de första dygnen något skydd emot difteri i såret. I journalerna på E. S. har jag utom för de patienter, som fått scarlatina, icke funnit mer än en anteckning om difterimembraner i såret. Det var för den nyss nämnde Georges Öhlin, som, utom i luftvägarne, hade beläggningar i näsa, svalg, mun, på läpparne och huden (ett finger) och derjemte företedde alla tecken till en *svår* allmän infektion. På fjerde dygnet efter operationen syntes difterimembraner i såret; under pat:s usla allmäntillstånd blef det sedan *utbredd gangrän* i hud och trachealbetäckningar, dock utan att trachea skadades.

Stundom har jag efter slutad operation äfven farit öfver hudsnittet med termokauteren.

Såret har en mycket god form; det är trattformigt med jemna ytor, utan fickbildning och utan fridissekering af trachealväggen.

Läkningen. På tredje eller fjerde dagen brukar den tunna escharan vara i det närmaste afstött. På femte eller sjette dagen är hela såret i lyckligt förlöpande fall, der allmäntillståndet är godt, täckt af små granulationer. Sedan går läkningen som vanligt. Emedan granulationsbildningen börjar senare än i ett snittsår, är tiden för läkningen något längre. Då Boeckel erhållit en läkning på 15 dygn och jag en på 17, och medeltiden i Boeckels fall

1) Härtill duger en sköterska, som varit med ett par gånger.

var tre veckor, så visar detta, att om bara kanylen kommer bort i rätt tid, så behöfver man icke vara orolig för en försenad läkning.

Den inflammatoriska ansvällningen kring såret är obetydlig, möjligen är den något större än efter en regelrätt utförd operation med bistouri, under hvilken det icke rifvits och slitits mycket med trubbiga instrument.

På grund af sårets form, särskildt emedan trachealränderna icke äro skilda från mjukdelarne, och på grund af kauteriets inverkan bildas hastigt en sårkanal med jemförelsevis fasta väggar. Ofta kan man derför efter 2 eller 3 dygn låta kanylen vara ute flere timmar, stundom hela dagen. Hvilken fördel detta är, behöfver knappast framhållas. Trachea får hvila sig från retningen af kanylen, och om det finnes ett lindrigt dekubitalsår, kan det få ro till började läkning. Då såret står vidt öppet, är respirationslumen större, än då kanylen ligger inne, och barnen kunna derför lättare hosta upp.

Eftersom granulationsbildningen börjar senare, håller sig sårkanalen längre öppen än efter den vanliga tracheotomien. Häraf följer att, om än icke larynx är fritt vid den normala tiden för »decanulementet» (4--7 dygnet), kanylen ändå kan tagas bort under dagarne. Om den äfven kan vara ute om nätterna, får bero på den tendens, såret i det enskilda fallet har till att draga ihop sig, på om någon och huru mycket luft, man vid tillslutning af såret finner kunna passera genom larynx, och på det förtroende, man sätter till sin sköterskas förmåga att föra in en kanyl.

Så snart hela sårkanalen är granulerande, således på 8—9 dagen och derefter, så drar såret för hvarje dag allt fortare, ofta förvånande hastigt, ihop sig, så fort kanylen lemnas ute. Svårigheterna med kanylafvänjningen blifva ojemförligt större än under en tidigare period.

Att sårkanalens tendens till att hastigt draga ihop sig börjar senare än efter den vanliga tracheotomien är af en bestämd fördel för ett lyckligt genomförande af kanylafvänjningen.

Ärret blir icke större än efter en vanlig tracheotomi med måttligt långt snitt.

Slutsats: Tracheotomia superior är den bästa operationen.

Utföres den efter Bose's föreskrift, så är blödningen obetydlig, i de djupa lagren ofta ingen. Den kan göras med de instrument, som finnas i hvarje bindtyg, jemte t. ex. ett par hårnålar, böjda som trubbiga hakar.

En icke kirurg har god hjelp af *Paquelins instrument*, med hvilket han kan, om det skötes rätt, *utan fara för blödning dela isthmus.*

Min personliga erfarenhet är, att äfven för en öfvad operatör är det lättare att operera med termokauter, än att göra Bose's operation.

Termotracheotomien kan göras så fort, att den närmar sig de franska »méthodes rapides.» Äro ögonblicken dyra eller står man ensam och kanske äfven utan nödig instrumentutredning, då inträda de »snabba metoderna» i sin fulla rätt.

Skulle någon få lust att försöka mitt sätt att göra termotracheotomi, så bör han öfva sig ett par gånger på barnlik med att fixera trachea, hvilket icke är så alldeles lätt.

Kap. VII.

Om Tracheal-Dekubitus och Kanyler.

§ 1. Historik.

ROGER skref 1859 en afhandling om tracheal-dekubitus beroende på kanyltryck. Endast några enstaka fall hade förut iakttagits. ROGER's arbete, som SANNÉ med rätta kallar klassiskt, är grundadt på 21 fall (af hvilka 16 äro hans egna). Difteriepidemien i Paris under vintern 1859 var ovanligt svår. Nästan inga croup-fall tillfrisknade utan operation, och dödligheten bland de opererade var betydligt större än under de föregående åren. Svåra former af sepsis voro mycket vanliga. Bland 63, opererade under 3 månader af vintern 1859, fann Roger 13 med tracheal-dekubitus.

Roger skiljer efter læsionens grad emellan 1) érosion de la membrane muqueuse (2 gånger), 2) ulceration de la trachée-artère (15 ggr), 3) perforation (4 ggr). 2 gånger har han funnit förändring endast på bakre väggen, 4 gånger på både bakre och främre, och i de öfriga fallen endast på främre. Med stöd af Roger's arbete och 17 egna iakttagelser har SANNÉ i sitt arbete om efterbehandlingen [1]) egnat en utförlig framställning åt detta kapitel. Det vigtigaste återfinnes i hans »Traité etc.» (1876). Med undantag af ARCHAMBAULT hafva öfrige författare om tracheotomi, så vidt jag kunnat finna, behandlat detta ämne mycket styfmoderligt. Detta gäller icke minst om HÜTER[2]) och SCHÜLLER[2]). WANSCHER[3]) fann i 142 sektionsprotokoll 15 gånger antecknadt om kanylulcerationer: i 14 fall på främre, i 1 fall på bakre väggen.

OSCAR BLOCH skref 1881 en förträfflig monografi »Om Decubitus af Tracheas Slimhinde, frembragte ved Tracheotomicanuler,

---

1) Étude sur le croup etc. (1869).

2) L. c. Här liksom på så många andra ställen skrifver SCHÜLLER utaf efter HÜTER. 3) L. c. pag. 55.

og om Valget af Tracheotomicanuler». Som prosektor vid Kommunehospitalet fann han under år 1880, vid sektion af 30 individer, som opererats för croup och begagnat kanyler under längre eller kortare tid, i 16 fall dekubitus af tracheas slemhinna, d. v. s. i 53,3 proc. Efter ROGER's är detta utan jemförelse det vigtigaste arbetet, och jag kommer att för min framställning flitigt använda det.

§ 2. Aetiologi.

Hvarje kanyl utöfvar ett tryck på ränderna af såret i trachea. Starkast blir det på nedre kanten af såret, öfver hvilken kanylen rider, för så vidt som icke en neddragen spänd isthmus hindrar kanylen från att sjunka ner i nedre sårvinkeln. Allt eftersom såret är litet eller stort i förhållande till kanylen, kommer trycket på sidoränderna och öfre kanten att blifva större eller mindre.

I allmänhet tåla broskringarne väl vid detta tryck. Försiggår sårets läkning normalt, så börja de afskurna brosken snart att granulera och förenas efter kanylens aflägsnande, utan substansförlust, genom bindväf.

Blir det åter difteri eller gangrän i såret, så minskas broskens motståndskraft. De kunna blifva missfärgade, uppluckrade och dö bort i större eller mindre utsträckning. Såret kan på detta sätt förstoras både neråt genom gangrän af en eller flere underliggande, icke delade ringar och åt sidorna genom gangrän af de afskurna ändarna. Ett typiskt fall finnes anfördt sid. 108. I 5 af BLOCH's 16 dekubitus-fall voro broskändarna i såret skadade. Hos alla fem var såret i mjukdelarne difteristiskt eller gangränöst. Få barnen lefva, så ersättes defekten med bindväf, som sedan skrumpnar och ger anledning till ringformiga förträngningar, som allt efter sin grad lemna inga, lindriga eller svåra stenossymptom.

Men utom på sårränderna utöfvar kanylen äfven ett tryck på trachealväggarnes insida. Detta blir olika allt efter kanylernas böjning, längd och tjocklek. En blick på fig. 11 visar, att en vanlig TROUSSEAU's kanyl kommer på grund af sin form — 1/4 cirkelperiferi — och på grund af tracheas riktning — framifrån uppifrån nedåt bakåt — att med sin nedre, ofta skarpa ända hvila mot den främre, fasta, oeftergifliga trachealväggen och med sin convexitet mot den bakre, membranösa trachealväggen. Det är också på dessa båda ställen, som den legitima platsen för dekubitalförändringarna finnes. Då kanylbanden äro åtdragna, bildar

kanylplattan en fast punkt. Är kanylen icke rörlig i sin platta, så måste trachealväggarna vid andningsrörelserna gnida emot de nämnda delarne af kanylen. Vid hosta, sväljnings- och kräkningsrörelser blifva förhållandena ännu myckat ogynsammare.

Att den väsentliga orsaken till hithörande förändringar är en rent traumatisk inverkan af kanylerna, framgår äfven deraf, att personer, som hafva en frisk trachealslemhinna men opererats på grund af stenos i larynx, äfven få dekubitalsår, om kanylerna äro olämpliga. Hos crouppatienter är slemhinnan alltid hyperemisk i mer eller mindre grad, ofta är den svullen. Icke sällan äro patienterna under inflytande af en tydligt uttalad allmäninfektion. Genom dessa förhållanden ökas slemhinnans vulnerabilitet. Infiltreras substansförlustens botten med ett difteritiskt exsudat, så medför detta ett afdöende i större utsträckning, än som den mekaniska læsionen orsakat. Difteri och gangrän kunna derför, äfven sedan kanylen blifvit aflägsnad, förstora den ursprungliga, rent traumatiska ulcerationen.

Ju yngre barnen äro, desto lättare få de dekubitalsår. Det är nämligen svårare att riktigt afpassa kanylernas storlek på späda barn. De äro också mycket mera oroliga och i alla afseenden svårare att sköta än äldre.

Är kanylen för vid för tracheas lumen, så blir tryckförändringen ringformig och sträcker sig öfver hela det område af trachea, som varit i beröring med kanylen.

Difteritiska ulcerationer förekomma i trachea oberoende af kanyltryck. Så var förhållandet i flera af ROGER's dekubitusfall (hans »ulcerösa diates»).

§ 3. Patologisk anatomi.

I allmänhet finnes på främre trachealväggen ett stycke oförändrad slemhinna emellan nedre vinkeln af tracheotomisåret och öfre kanten af dekubitus. Storleken af detta område måste med nödvändighet växla allt efter kanylernas olika längd, de prætracheala mjukdelarnas normala eller patologiskt ökade tjocklek o. s. v. Om »luftrörsdelen»[1]) är för vid för tracheas lumen, börja tryckförändringarna, såsom ofvan är nämndt, omedelbart under såret. Det-

---

1) Jag använder PASSAVANTS benämningar för kanylens olika delar, se sid. 79.

samma kan inträffa, om dekubitalsåret sekundärt bredt ut sig genom difteri och gangrän.

I 14 af ROGER's fall är afståndet från tracheotomi- till dekubitalsåret på främre trachealväggen antecknadt: 4 gånger har det varit 0 cm, 4 gånger 1 cm., 2 gånger mellan 1 och 2 cm. och 4 gånger 2 cm. I BLOCH's fall varierade detta afstånd från 1—2,5 cm., var oftast 2 cm. Blott en gång började förändringen vid tracheotomisåret och sträckte sig härifrån 1,2 cm. nedåt. Omedelbart nedanför denna stora ulceration fans en annan mindre på den vanliga platsen för usurerna.

Motsvarande convexiteten af kanylens »luftrörsdel», ligger dekubitus på bakre trachealväggen i medellinjen, varierar i längd, men når vanligtvis icke ofvanför en linje, som drages horizontelt bakåt från nedre tracheotomisårvinkeln, och icke nedanför en liknande horizontal, fäld bakåt från nedre randen af dekubitus på främre väggen.

Allteftersom endast en del af randen eller hela randen af nedre kanylöppningen eller äfven framsidan af kanylen tryckt, får dekubitus en olika form. Det kan t. ex. se ut som en linjeformig erosion, utgörande en större eller mindre del af en cirkel; det kan vara rundt, ovalt eller mera regelbundet aflångt. Största omfånget hade i BLOCHS fall en usur, som var af 1,2 cm. längd och 1,8 cm. bredd; oftast hade det en mera rund form, med en längd af något öfver 0,5 cm. och en bredd af 0,5 cm. ROGER säger om många af sina fall, att såret hade en lins storlek och form. Så snart förändringen är mera djupgående, verklig ulceration, så blir formen mera oregelbunden än i de lindrigare graderna.

På baksidan är formen af dekubitus oftast elliptisk med längdaxeln parallel med tracheas medellinje.

I allmänhet nå icke förändringarna på främre och bakre sidan hvarandra. BLOCH har emellertid ett vackert exempel på en cirkulär usur af hela omkretsen af tracheas slemhinna, och SANNÉ har sett flera sådana fall [1]).

Liksom på hvarje annat ställe, så börjar, säger BLOCH, äfven i trachea dekubitus med *anemi*, som följes af *hyperemi* af inflammatorisk natur med eller utan *hemorrhagier*. Fortfar trycket, så blir det en *ytlig erosion*. I allmänhet är omgifningen af denna lifligt injicerad, med lätt svullen rand, hvarigenom erosionen får en

1) »Étude sur le croup après etc.», pag. 130.

skarpare konturerad form. Derefter öfvergår förstörelsearbetet på den egentliga slemhinneväfnaden, som blir till större eller mindre djup söndertrasad, så att väfnadsdelarne flottera under vattenstrålen — *ulceration*. Efter slemhinnans förstöring kan man stundom få se brosken ligga hvita och blanka i bottnen på ulcerationen. I andra fall äro skadorna ännu mera djupgående. Äfven *brosken* äro missfärgade, uppluckrade, mer eller mindre genomfrätta eller alldeles försvunna. Nu återstår af trachealväggen endast den yttre, tunna, fibrösa hinnan; blir äfven den genombruten — *perforation*.

Man kan derför med ROGER och BLOCH lämpligen särskilja 3 grupper af förändringar: 1) anemien, hyperemien och erosionerna; 2) ulcerationerna och 3) perforationerna. Mellan de båda första af dessa grupper finnes naturligtvis icke någon skarp gräns, och de olika gruppernas förändringar förekomma ofta jemte hvarandra.

BLOCH har inlagt en stor förtjenst i att påpeka de lindriga formerna af tracheal-dekubitus. Dessa voro visserligen icke förut obekanta. ROGER omnämner i två fall anemi jemte andra förändringar, men de voro dock före BLOCH mycket litet beaktade.

Härpå beror det till väsentlig del, både att Bloch funnit dekubitus i ett så stort procenttal af de opererade (53,3), och att han i alla sina 16 fall funnit förändringar å bakre väggen och detta till och med i 2, der främre väggen icke var skadad. (Jfr härmed ROGER's och WANSCHER's förut citerade tal). Se vi igenom BLOCH's sjukdomshistorier finna vi också, att förändringarna på bakre väggen varit i 13 fall — anemi, hyperemi eller erosion och endast i 3 fall ulceration. I de 13 fallen hade kanylen burits från 14 timmar till 8 dygn. I ett af de 3 ulcerationsfallen i 6, i ett andra i 18 dygn, i ett tredje är tidsbestämningen otillförlitlig.

Äfven om vi taga med förändringarne på främre väggen, se vi i BLOCH's fall en vacker öfverensstämmelse mellan den tid, som kanylen burits och graden af dekubitus.

I 10 fall, som höra till första gruppen (anemi — erosioner), hade patienterna följande ålder och hade burit kanylerna under här nedan angifven tid:

1 år — 14 timmar, $1^1/_2$ år — $19^1/_2$ t., $1^1/_4$ år — $20^1/_2$ t., $1^1/_{12}$ år — $21^3/_4$ t., $1^3/_4$ år — $25^1/_2$ t., 4 år — $32^1/_2$ t., $1^1/_2$ år — 36 t., 3 år — $41^1/_2$ t., 7 år — 48 t., $1^3/_4$ år — 48 t. Således icke någon gång öfver 2 dygn. I 5 ulcerationsfall af olika grader, ända till hotande perforation, har Bloch följande siffror: $4^3/_4$ år — $3^1/_2$ dygn, $1^1/_4$ år — 5 d., 2 år — 6 d., 4 år — 8 d., 2 år — 18 d.

Naturligtvis får man med tanke på den mängd olika omständigheter, som här kunna inverka, *icke fästa för stor* vigt vid dylika tidsbestämningar. Så finna vi, att i ROGER'S 4 *perforationsfall* kanylen legat inne i resp. *36 timmar*, 5, 6 och 7 dygn, patienternas resp. ålder var 3, 6, 5 $^1/_2$ och 4 år.

Liksom vid hvarje dekubitus, så inträder äfven i trachea ett afdöende af väfnadspartiklar, hvilket på grund af de lokala förhållandena i trachea antager formen af gangrän. Men utom denna »gangræna in optima forma», att jag så må säga, hafva vi hos difteripatienter att frukta en difteritisk infiltration af dekubitalsåret med derpå följande sekundär gangrän. Ju mera symptomen af allmäninfektion äro utpreglade, desto större är faran i detta hänseende. Värst blir det, om patienterna få scarlatina, på grund af de skarlatinöst difteritiska processernas natur.

BLOCH har ur litteraturen hopräknat 15 fall af perforation af trachea. Bland dessa finnes 1 gång perforation af bakre väggen hos en crouppatient, 2 gånger af bakre väggen och oesophagus hos fullväxta, opererade för kroniska larynxstenoser[1]). Vidare finnas 7 fall[2]) af perforation af främre väggen och a. anonyma hos crouppatienter och 4 sådana fall[2]) hos fullväxta, opererade för kroniska laryngiter.

Af stort intresse är VERNEUIL's fall: [3]) 32-årig man, cricotracheotomi för kronisk laryngit; 8 dagar efter operationen död genom förblödning; kanylen var, medan patienten lefde, i ständig rörelse, liksom visarne på en sfygmograf. *Sektion:* aortabågen, ateromatöst förändrad och utvidgad, nådde högt upp på trachea — till 3 ctm. nedanför cart. cric. Kanylen hade tryckts ner genom fjädring af det genomskurna ringbrosket och hade med sin ända hvilat mot det ställe, der a. anonyma korsade trachea. Här var perforation.

ZIMMERLIN[4]) såg, hos ett 2 $^1/_2$ års barn, efter låg tracheotomi ett »kraftigt, med hjertverksamheten fullkomligt isokront pulserande af den införda kanylen».

---

1) Ett af dessa fall är publiceradt af AXEL KEY och OSCAR SANDAHL (Nord. med. arch. Bd 1, n:r 23, s. 30).

2) I ett fall icke sektion (se BLOCH, l. c. pag. 21 och 39).

3) Efter BLOCH, l. c. pag. 22.

4) L. c. pag. 65.

I 8 fall, af BLOCH[1]) sammanstälda ur litteraturen, var tracheas vägg perforerad, med undantag af dess yttre, fibrösa hinna. Utanför denna låg a. anonyma, svarande mot stället för den hotande perforationen.

Under rubriken om »utgång och följder» af trachealdekubitus skall jag redogöra för några intressanta fall ur litteraturen efter 1880.

Ur det af mig bearbetade materialet finnes icke mycket att hemta. På sid. 108 är redogjordt för en perforation, 1 qv.cm. i omfång, af främre väggen. Patienten hade haft scarlatina. Jag har antecknat om en erosion på bakre trachealväggen i ett fall af låg tracheotomi hos en patient, som fick scarlatina på 6:te dagen efter operationen.

Gosse, 3 år, int. på K. L. V. $^{18}/_{2}$ 85, opererad genast. Gossen var mycket fet, kanylen var derför för kort, isynnerhet sedan det blifvit svulnad i mjukdelarne, hvarför nedre ändan af kanylen kom att stöta emot bakre väggen. $^{24}/_{2}$ uttogs kanylen, samma dag scarlatina. Gossen företedde sedan bilden af en svår allmäninfektion, men några difteritiska förändringar iakttogos icke. Operationssåret höll sig rent, ehuru det icke läktes. Han dog $^{3}/_{3}$. Vid obduktion fans en intensiv hyperemi i larynx, trachea och broncherna. Operationssåret var utan anmärkning. Der *kanylens ända stött emot bakre trachealväggen var en erosion.* Parenchymatösa förändringar i inre organ.

På sidan 12, meddelas ett fall af *perforation af bakre väggen* med *abscessbildning* och varsänkning mellan trachea och oesophagus och vidare ner emot diafragma. Utom dessa finnas i K. L. V.'s journaler endast 3 dekubitusfall antecknade. De inträffade 1883. I alla 3 fallen var det en ulceration å främre väggen med förstöring af brosken.

Flicka, 20 mån. (n:o 142), opererad för *kräftskal*[2]) *i trachea* $^{1}/_{6}$ 83, dog $^{5}/_{6}$ af fibrinös bronchit. »Å tracheas främre vägg fans en 10 öres stor ulceration, hvarest 3 brosk (7, 8, 9) voro affrätta. Vid pröfning sammanföll kanylens nedre ända med substansförlustens nedre rand».

1) L. c. pag. 41.

2) Sjukhistorien finnes i min afhandling om »förhållandet emellan croup och difteri».

Gosse, 17 mån. (n:o 147, *lar. croupos.*), op. $^{6}/_{6}$, död $^{14}/_{6}$. »Trachealsnittet till följd af kanylens skafning utvidgadt; nedanför, på främre väggen, en substansförlust, förorsakad af kanylens ända, med total förstöring af trachealringarne.»

Flicka, 23 mån. (n:o 248, *lar. croupos.*), op. $^{17}/_{10}$, död $^{27}/_{10}$. »Obd. visade såret efter tracheotomien orent, belagdt; en *sänkning ner bakom thymus* hade instält sig; nedre ändan af kanylen hade usurerat 3 trachealringar, så att endast mjuka delar lågo blottade».

Om det i dessa fall varit »hög» eller »låg tracheotomi» är icke antecknadt.

Ännu har jag icke talat om sår på bakre väggen, som bero på s. k. fönsterkanyler. Olägenheterna af dessa kanyler äro icke synnerligen stora, om det bara är fönster på yttre kanylen, men är det fönster på båda kanylerna och fönstret kommer att ligga emot bakre väggen, då stjelper sig slemhinnan nästan med nödvändighet in i fönstret. Man ser efter några dagar en röd, svullen, lätt blödande, smågranulerande massa, som såras redan vid hvarje växling af den inre kanylen. Dessa sår kunna naturligtvis gifva anledning till samma obehag som de egentliga dekubitalsåren på bakre väggen. Något fall af perforation har jag icke reda på.

§ 4. **Följder och utgång.**

Ett dekubitalsår kan medföra en inflammatorisk retning af slemhinnan i omgifningen af såret. Möjligen kan denna sprida sig neråt broncherna och stegra en förutvarande bronchit [1]). Vidare kunna gangränösa massor aspireras ner i lungorna och förorsaka lunggangrän [2]).

Genom ansvällning af sårkanterna och granulationsbildning kan det, isynnerhet hos små barn, lätt blifva stenossymptom. I ett under asfyxi letalt förlöpande fall fann FIEDLER kanylens lumen täckt af den ansvälda slemhinnan [3]). Minskas icke dyspnoen, när man tar ut kanylen eller lägger in en kortare, så torde det vara bäst att sakta föra ner förbi det förträngda stället en lång, smal,

1) Jfr SANNÉ's Traité, pag. 605.

2) CHEDLE: Gangrene of the lung, following tracheotomy for diphtheria. Lancet 1878, vol. I, pag. 754 (ref. i Centralbl. f. Chir. 1879, pag. 110).

3) TRENDELENBURG, l. c. pag. 279.

enkel silfverkanyl, som löper rakt i sin »nedre luftrörsdel». Efter användning af en sådan kanyl under tre dagar kunde TRENDELENBURG [1]) i ett lyckligt förlöpande fall åter börja använda en kortare kanyl. Samme förf. afråder från att göra en lägre tracheotomi, hvartill man i sådana fall känner sig mycket frestad. Utrymmet är för litet.

Jag har en gång iakttagit en betydlig förträngning af nu nämnda anledning, och då fallet i flere hänseenden är af intresse skall jag i korthet meddela det.

Edla P., 2 år 11 mån. (K. L. V. 1884, n:o 359) opererades (tracheotomia superior) för croup $^{19}/_{12}$. Flickan var ovanligt fet, och halsen ovanligt kort, hvarför kanylskölden gjorde ett stort dekubitalsår på hakan. Så sjuk, som hon var, lät det sig icke göra att lägga henne med lindrigt tillbakaböjdt hufvud.

$^{20}/_{12}$. Öfver högra lungans nedre del svagt eller intet respirationsljud. Efter nedförande af en engelsk kateter, med hvilken en del membraner utskaffades, hördes åter respirationsljudet lika tydligt som öfver andra ställen af lungorna. Membraner upphostades eller aflägsnades med kateter under närmaste *6 dygn*. På 7:de eller 8:de dygnet märktes nedom såret på ett ställe, som kunde motsvara platsen för nedre kanyländan, en förträngning, som till slut blef så betydlig, att den endast med svårighet genomsläppte en engelsk kateter n:o 6. Bronchialsekretet var numera tunnflytande, så att det rann med lätthet genom strikturen, som aldrig framkallade dyspnoe. Den förut använda kanylen utbyttes emot en kortare, och dessutom lemnades såret så mycket som möjligt utan kanyl. På 12:te dygnet märktes icke vidare någon förträngning, men krafterna voro i sjunkande. I lungorna fans en allmänt utbredd, kapillär bronchit. Hon kollaberade så småningom och dog på 14:de dygnet. Hela tiden feber, oftast öfver 39°. *Sektion:* Der förträngningen varit, befans slemhinnan till större delen förstörd. På framsidan var en broskring blottad, på baksidan var trachea perforerad, och mellan oesophagus och trachea sträckte sig nedåt mot diafragma en sänkningsabscess.

I sällsynta undantagsfall torde *granulationer* från en i läkning stadd eller läkt dekubitus kunna gifva anledning till stenossymptom, äfven sedan kanylen är definitivt aflägsnad [2]). Vigtigare äro *ärr-*

1) L. c. pag. 279. 2) KÖHL, l. c. pag. 130.

stenoser efter läkta dekubitalsår. Ett sådant fall finnes hos ZIMMERLIN, ett hos KÖHL [1]). Båda äro obducerade.

Sprecher Elise [2]), 1 $^7/_{12}$ år gammal, blef opererad $^5/_{11}$ 81. Under efterbehandlingen var allt emellanåt litet blod i det upphostade, aldrig mycket och aldrig ihållande blodhosta under längre tid. Från $^{12}/_{11}$ gjordes ofta försök att aflägsna kanylen, men alltid förgäfves. I slutet af November hade det gått så långt, att det inträdde höggradig dyspnoe, så fort kanylen var uttagen, under det att pat. förut åtminstone kunde andas fritt genom det öppna såret. I såret, liksom vid införandet af kanylen, var ingenting särskildt att anmärka. $^3/_{12}$ kl. 7 $^3/_4$ e. m. fans patienten död i sin bädd. — — Redan två dagar förut hade respirationen varit stundtals litet hindrad, isynnerhet om nätterna; men efter upphostning af samladt slem hade andningen för hvarje gång åter blifvit fri. På sista tiden hade icke vidare funnits blod i det upphostade. *Obduktion:* Laryngitis, bronchitis, oedema pulmonum; gastroenteritis; plicæ aryepiglotticæ ansvälda, aditus laryngis något trång. 42 m.m. nedanför främre kommissuren och *32 m.m. från nedre randen af tracheotomisåret fans en ringformig förträngning af trachea.* Den kanyl af hartgummi, som hon sist burit, räckte med sin nedre ända just till denna förträngning; *här sprang bakre väggen fram såsom en smutsigt gulhvit tvärvulst.* Det *främre* omfånget af det stenotiska stället intogs i en utsträckning af 9 m.m. på tvären och 11 m.m. på höjden af en substans, som var *rödaktigt fin-vårtig* och *kändes som ärrväf* (det läkta trachealsåret). Den croupöst-difteritiska processen var fullständigt utslocknad.

Pat. hade qväfts; det i riklig mängd afsöndrade slemmet hade i början af natten satt sig fast bakom det stenotiska stället; den svaga patienten hade icke varit i stånd till att hosta upp det.

I KÖHL's fall var åldern 2 år 10 m. Denna patient dog under ett qväfningsanfall, sedan kanylen var uttagen; men hon hade, utom en ärrstenos, beroende på ett dukubitalsår, en ännu mycket trängre ärrstenos i nedre larynxrummet och dessutom en skaftad polypös nybildning, som ensamt för sig kunde tilltäppt hela lumen.

Faran för ärrstenoser är störst hos *små* barn, och man ser af ZIMMERLIN's fall, huru vigtigt det är att akta på äfven jemförelsevis lindriga stenossymptom, så att man i tid kan komma sig för med att lägga in en kanyl, som räcker nedanför hindret.

1) L. c. pag. 423. 2) ZIMMERLIN, l. c. pag. 49.

Ett dekubitalsår kan äfven före fullständig perforation vara orsaken till en *inflammation i bindväfven* framför eller bakom trachea. Enligt ROGER [1]) kan det gå till abscessbildning, utan att det fins perforation. Är bindväfven kring oesophagus angripen, så få de små patienterna mycket svårt att svälja och vägra att mottaga någon föda. Efter skedd perforation är naturligtvis faran för abscessbildning ännu mycket större.

Genombrott in i oesophagus är redan omnämndt. Från den senaste litteraturen anför jag följande fall:

På en 2 $^1/_2$ års gosse hade för »skållning» (»scald») af larynx gjorts tracheotomi, silfverkanyl (om form eller storlek ingen uppgift). Efter 8 dagar ett genombrott till oesophagus, som motsvarade ändan af kanylen. Ett mjukt kautschuksrör (MORRANT BAKER's kanyl) inlades. Barnet dog efter 6 veckor [2]).

Likaledes har jag redan talat om den största faran vid dekubitalsåren. — *genombrott in i a. anonyma.* Följande händelser visa huru lömst förloppet kan vara.

D'HEILLY hade opererat ett barn. Kanylen kunde tagas bort efter några dagar, och såret var nästan läkt, när barnet, hvilket man betraktat som friskt, på 12:te dagen efter operationen dog genom en blödning inom luftvägarna. Nedanför operationssåret fans en ulceration, som kommunicerade med a. anonyma. Preparatet visades i Société Méd. des Hôpitaux i Paris [3]). Ett annat fall, 1 $^3/_4$ år gammalt barn, med perforation likaledes på 12:te dagen har HUTTON [4]) publicerat.

Flicka, 3 $^1/_2$ år, croup, låg tracheotomi utan nämnvärd blödning $^{30}/_1$ 1883 (prof. WEINLECHNER, Wien). På 4:de dagen något blodiga sputa, på 6:te dagen åter blodiga sputa; kanylen aflägsnas definitivt. $^{16}/_2$ dör flickan efter upprepade våldsamma blödningar genom munnen (koagler och flytande blod). *Obduktion:* Såret i mjukdelarne läkt utom en fistel i öfre kanten; såret i trachea, till stor del läkt, hade gått genom *4—10 trachealringarna.* Genom dess nedre del var instjelpt en trasig, blodinfiltrerad, liten bindväfssäck. *A. anonyma* utgick gemensamt

1) L. c. pag. 188.

2) FREEMAN: Communication between Trachea and Oesophagus from Pressure of a Silver Tracheotomy tube. Ref. i Centralbl. f. Kinderheilk. 1887, N:o 9, pag. 190.

3) Le Progrès Med, 1884, pag. 336.

4) Brit. Med. Journ. $^4/_{12}$ 1886.

med carotis sin. något mer än vanligt till venster om medellinjen. Anonymas öfre rand korsade trachea i höjd med *7:de broskringen*, der den satt fast vid luftröret genom ärrig bindväf. I midten af arterens bakre vägg fans en *4 m.m. lång bristning*, genom hvilken man med en sond kom in i den nämnda bindväfssäcken — ett *aneurysma spurium*. Förf. skyller uteslutande på kanyldekubitus; dock synes det icke vara omöjligt, att redan vid operationen gjorts en ytlig læsion i kärlväggen[1]).

Men äfven utan genombrott in i a. anonyma kan det blifva svåra, ej så sällan dödande blödningar. Särskildt torde det vid cricotomi vara att frukta för læsion af istmus' parenchym efter genombrott af främre trachealväggen.

Neukomm[2]) berättar om 24 svåra blödningar (letala 15 = 62 %) i sammanhang med 203 tracheotominer i Zürich. »*I 5 fall visade sektionen med säkerhet ett dekubitalsår såsom källa för blödningen*». I 5 andra fall, af hvilka 2 dogo, kom blödningen från sjelfva såret, som blifvit difteritiskt. I de öfriga 14 fallen, af hvilka 8 dogo, kunde man icke, äfven i de obducerade fallen, bestämma mera, än att blödningen icke kom från trachetomisåret, och att de döda icke hade dekubitalsår. Alla hade difteritisk bronchit, och i 5 fall funnos pneumoniska infiltrationer i lungorna.

Zimmerlin[3]) anför ett fall af död efter blödning ur ett kanylsår på bakre trachealväggen.

På en femårig flicka hade för croup gjorts tracheotomia superior. Redan dagen efter blef operationssåret difteritiskt. Membraner upphostades. Efter 3 dygn blod i det upphostade och en gång starkare blödning, som stannade efter terpentininandning. Blodig upphostning äfven följande dag. Då patienten erfor smärta vid hosta, så uttogs kanylen på natten, hvarefter pat., som andades fritt genom det öppna såret, somnade. Hon vaknade efter ett par timmar under ett häftigt hostanfall, på hvilket plötsligt följde en profus blödning, som icke kunde stillas. *Död.* I luftvägarne en stor blodlefver, som satt fast vid *bakre* trachealväggen omedelbart nedanför tracheotomisåret. Der fans ett 14 m.m. långt och 5 m.m. bredt, oregelbundet sönderfrätt och svullet parti med en substansförlust, som gick genom trachealväggens hela tjocklek.

---

1) Frühwald (l. c.).
2) L. c. pag. 108.
3) L. c. pag. 64.

Få patienterna lefva, så läkas åtminstone alla lindrigare former af dekubitalsår utan olägenheter för framtiden. De förut citerade fallen af ärrstenos stå, så vidt jag kunnat finna, ensamma i litteraturen.

§ 5. Diagnos.

De diagnostiska tecknen på ett dekubitalsår äro *blödning från trachea*, *svartfärgning af silfverkanylens »nedre luftrörsdel»* och *smärta*, särskildt vid hosta och sväljningsrörelser.

Processens natur talar för, och obducerade fall [1]) visa, att en ulceration kan finnas, utan att den gifver sig tillkänna genom blödning. Blir upphostningen litet blodig vid en tid, då man icke längre har att tänka på under operationen inhaleradt blod eller på blodsippring från operationssåret, således 2—3 eller flere dygn efter operationen, så talar detta i allmänhet för dekubitus. Det kan bero på andra orsaker, t. ex. difteritiska membraner, som lösts under læsion af slemhinnan. Ser man intorkadt blod på kanylens nedre ända, så kan man vara nästan säker på dekubitus. Om svårare blödning är förut taladt.

Svartfärgning af »nedre luftrörsdelen» är ett bestämdt tecken till dekubitus, men förekommer icke förr, än såret blir gangränöst. Vid väfnadspartiklarnes afdöende bildas svafvelväte, som färgar silfret svart. Genom intensiteten i färgningen och framförallt genom storleken af och sätet för de svarta fläckarna kan man, om kanylen icke legat inne mer än 12—24 tmr, göra sig ett ganska godt begrepp om, hvar ulcerationerna sitta, och huru stora de äro. Man bör derför vid hvarje kanylombyte se efter »svartfärgning». Se fig. 14, der kanylen är svart både på fram- och baksidan.

Smärtan är ett opålitligt tecken. Små barn kunna icke göra sig förstådda. Emellertid bör man, om inga andra säkra anledningar finnas, tänka på dekubitus, då ett barn, som förut varit »snällt», blir oroligt vid kanylombytena och icke tyckes kunna finna sig med det läge, man gifver åt kanylen. Vidare bör man akta på, om ett barn, som förut hostat kraftigt och gerna tagit föda, synes återhålla hostan och ogerna vill svälja. En särdeles intelligent 5-årig gosse, som på 3:dje och 4:de dagen hade blodigt sputum, visade alldeles bestämdt, hvar han kände smärtan, så fort kanylen kom

1) Se t. ex. ZIMMERLIN, l. c. pag. 49.

in och nekade att både hosta och svälja. Genom användning af en DURHAM's kanyl (fig. 7), som jag låtit göra mig för sådana fall, försvunno alla obehag, och han blef frisk. Han visade sig för några dagar sedan, 1 $^1/_2$ år efter operationen.

§ 6. Profylax, kanyler.

För att kunna undvika dekubitalsår, böra de ledande principerna vara: kanylens vidd bör motsvara tracheas lumen; *»nedre luftrörsdelen» bör vara så kort, som det är möjligt med trygghet för, att han icke hostas ut*; nedra ändan bör vara något snedskuren framifrån uppifrån bakåt nedåt; *kanylen bör kunna röra sig fritt i sin platta.*

Anatomiskt sedt äro endast kanyler med *rak* »nedre luftrörsdel» fullt användbara. Jag har redan talat om HASSES kanyl för låg tracheotomi. BOSE har efter samma princip konstruerat en kanyl för hög tracheotomi, som enligt BIRNBAUM [1]) visat sig synnerligen praktisk. Den är cylindrisk och har en mer än vanligt rörlig platta.

DURHAM's rätvinkliga kanyl (fig. 7) rekommenderas mycket af MACKENZIE. Kanylen är cylindrisk. Den vertikala delen är mycket kort. Halsplattan är rörlig på vanligt sätt och kan dessutom skjutas fram och tillbaka öfver kanylens horizontala del och fixeras genom en skruf på det ställe, man önskar. Härigenom är samma kanyl användbar vid olika, normal eller patologiskt förändrad tjocklek af mjukdelarna. För att han skall kunna med lätthet införas, behöfves en mandrin [2]). Inre kanylen måste vara ledad. Dessa kanyler äro dyrbara och komma lätt i olag [3]). (Se äfven sid. 66).

PARKER [4]) har gifvit en modell med trubbvinklig krökning. Se fig. 12 och 13. Som man finner af fig. 12, är denna kanyl syn-

---

1) Se! l. c. pag. 341.

2) Den i teckningen afbildade dyrbara mandrinen har jag på mitt exemplar låtit ersätta med en svagt konisk metallpropp, som föres genom den rätvinkliga kanylen medelst en silfvertråd, fästad på ett handtag.

3) MACKENZIE uppgifver följande mått för 4 storlekar. Inre kanylens lumen bör vara 1 c.m., 9 m.m., 7 m.m., 5 m.m. i diameter. Mot detta lumen på inre kanylen svarar en längd på yttre kanylen af resp. 7, 6, 5, 4 c.m. Dessa olika längdmått göra sig egentligen endast gällande för den horizontala delen, då längden af den vertikala delen endast får vexla mellan 1,2—1,9 c.m.

4) PARKER uppgifver följande storlekar såsom mest användbara för barn: 18, 20, 22, 24, 26, 28 m.m. omkrets på yttre kanylen. PARKER's och DUR-

nerligen väl lämpad efter de anatomiska förhållandena. BLOCH förordar honom varmt.

Såsom synes af fig. 13, en afbildning af det inre röret till en PARKERS kanyl n:o 20 (Charrières skala), har det varit möjligt att få en oledad, inre kanyl till att gå i en vinkelböjd yttre kanyl genom att göra ett mycket stort dorsalt fönster. Yttre kanylen är hel. Jag tror icke, att det stora fönstret på inre kanylen medför några olägenheter [1]) för upphostningen, dock har jag derom aldeles för ringa praktisk erfarenhet för att yttra mig med bestämdhet. Icke på något ställe har jag funnit någon beskrifning på HASSES eller BOSES inre kanyler och jag har icke lyckats förvärfva mig någon modell, men det är ingenting, som hindrar, att göra dem efter samma princip. Skulle man endast hafva Parkers kanyler, så borde man hafva af hvarje n:r 2 exemplar med olika lång »sårdel» — en dyrbar affär. Parkers rör lära vara svåra att lägga in utan mandrin.

Våra vanliga kanyler [2]) utgöra som bekant en del af en cirkelperiferi. Äfven med dem kan man, om man är uppmärksam, i det stora flertalet fall undvika dekubitus.

HAM's kanyler förfärdigas på beställning af instrumentmakaren *Alb. Stille* i Stockholm.

1) MACKENZIE l. c. pag. 688 har en annan åsigt.

2) Fördelen af dubbla kanyler är genom BRETONNEAUS och TROUSSEAUS bemödanden för längesedan erkänd af alla. Jag skall derför endast berätta ett par små erfarenheter, som visa, att man aldrig bör lemna patienter, som icke sjelfva förstå att taga ut, rengöra och åter insätta sin yttre kanyl, utan inre kanyl, äfven om de icke hafva någon bronchit. En 4-årig gosse Edvin Sund vårdades på Serafimerlasarettet för granulomer efter tracheotomi. Af någon anledning hade en dag vid kanylombytet på morgonen icke den inre kanylen blifvit införd. På e. m. (8—10 t:r senare) låg han och sof och vaknade under ett qväfningsanfall, som skrämde upp alla patienterna i rummet. Sköterskan, hemtad i hast, hade tagit ut kanylen, innan jag hann komma. Gossen andades fritt genom det öppna såret, och allt var åter godt. Kanylens lumen var till större delen tilltäppt af intorkadt slem. Bakom denna »striktur» hade under sömnen slemmet ytterligare hopat sig.

Jag gjorde i Maj detta år termotracheotomi på en kanin. Min afsigt var att operera kaniner med termokauter och bistouri och jemföra läkningsförloppet och följderna för trachea. Jag hade skaffat mig en möjligast vid kanyl, men rörformig och icke af den modell, som användes för hästar; i senare fallet hade utgången antagligen blifvit bättre. Kaninen opere-

Oberoende af frågan om dekubitus, bör man hafva som princip att i det enskilda fallet välja en så vid och så kort kanyl som möjligt. Härigenom lättas andning och upphostning. Om fördelen af cylindriska rör har jag redan talat (sid. 79).

En kanyl, som lätt glider in i trachea, kan man anse för lagom vid. Det är försökt af många forskare att uppställa en skala, enligt hvilken en kanyl af en viss vidd skulle passa för en viss ålder. Knappt två författare hafva samma mått, en naturlig följd deraf, att vidden af trachea varierar högst betydligt inom samma ålder. Den som intresserar sig för dessa siffror, finner äldre uppgifter sammanstälda hos BLOCH. För nyare undersökningar är redogjordt af DE SAINT GERMAIN[1]) och PASSAVANT. Tvärsnitt af luftrör hos olika åldrar finner man hos PASSAVANT[2]) och TILLAUX[3]).

På grund af det sagda anser jag det vara mest praktiskt att för hvarje fall göra i ordning två kanyler och lägga in den största, som går in (jfr sid. 78).

TRENDELENBURG[4]) ger följande mått för barnkanyler:

Inre kanyler.

N:o	Trachealа ändans diameter	Konkava sidans krökningsradie	
I	5 m.m.	21 m.m.	Kanylens längd svarar ungefär emot en båge af 80° [5]).
II	6 m.m.	24 m.m.	
III	7 m.m.	27 m.m.	
IV	8 m.m.	30 m.m.	

rades kl. 11 f. m. Vid 6 tiden på e. m. tycktes han må bra, hade ätit och druckit. Följande morgon fann jag honom död. Kanylen var så utfyld af en brunaktig, intorkad massa, att jag icke kunde se något lumen. TRENDELENBURG meddelar samma erfarenhet, l. c. pag. 266.

1) L. c. pag. 159. 2) L. c. Bd. XIX. Tafel IV (11).

3) L. c. pag. 418. 4) L. c. pag. 278.

5) De af *Alb. Stille* vanligen förfärdigade kanylerna utgöra ungefär ¹/₄ cirkelperiferi med en radie af knappt 3 c.m. för den konkava sidan. Det är samma radie för både finare och gröfre kanyler. Inre kanylens längd, mätt på den konvexa sidan är 4,7—5 c.m., en för små barn i vanliga fall *för lång* kanyl för hög tracheotomi. Diametern af inre kanylens tracheala öppning är på de två enda storlekar, som egentligen säljas och alltid finnas på lager, drygt 4 m.m. och knappt 6 m.m. Genom kanylernas starkt koniska form blir den minsta storleken, trots detta lilla lumen, nästan grof för barn under 1 år. Minsta kanylen är 18 m.m. i omfång vid sin nedre ända och 25 m.m.

Dessa mått synas vara väl uttänkta [1]).

Den hos oss vanligast använda kanylen utgör $^{1}/_{4}$ cirkelperiferi. I många fall skulle det vara fördelaktigt att hafva en med mindre krökning, t. ex. $^{1}/_{5}$ cirkelperiferi. Det betyder emellertid icke så mycket, om kanylerna äro litet mer eller mindre krökta, bara man eger både längre och kortare kanyler. Håller man fast vid, att kanylen skall utgöra en viss del (t. ex. med TRENDELENBURG 80°) af en cirkelperiferi, så får man en kortare kanyl genom att göra radien mindre. Håller man fast vid en viss radie, så får man olika längd genom att låta kanylerna utgöra olika stora delar af cirkelperiferien. Efter sist nämnda princip skulle de korta kanylerna lätt blifva för raka för hög tracheotomi på *små* barn, som oftast hafva godt hull. För dessa hafva de mera krökta (kortare radie) kanylerna äfven den fördelen, att kanylskölden, som af samma anledning bör vara så smal som möjligt, icke kommer så nära hakan.

Se vi på fig. 14, finna vi, att om man ändrade teckningen så, att »nedre luftrörsdelen» endast blefve hälften så lång, som han nu

---

omedelbart under halsskölden. Samma konicitet hafva äfven de större kanylerna. Då utan tvifvel de flesta kanylerna i Sverige göras hos *Stille*, kan man häraf sluta, att vi i allmänhet använda *för trånga* kanyler. Härmed jemföre man storleken af de kanyler, som användas i Paris! *Lüer* har följande nummer och mått (inre diametern på inre kanylens nedre ända):

			Millimètres
Canule n:o	000	diamètre	5,0
»	00	»	6,0
»	0	»	6,5
»	1	»	7,0
»	2	»	7,5
»	3	»	8,0
»	4	»	8,5
»	5	»	9,0

Lüer's rör äro så svagt koniska, att man knappt kan se annat, än att de äro cylindriska. Koniciteten börjar egentligen i sårdelen. Från nedre till öfre ändan tilltar kanylen i omfång med 1 $^{1}/_{2}$ m.m. »Numren *00* och *000* användas mycket sällan och skulle icke passa annat än till mycket unga barn. Nummer *0* passar till barn under 2 år; *1* till barn mellan 2—3 år; *2* mellan 3—4; *3* till äldre än 4 år o. s. v. Detta är endast allmänna uppgifter; barnets utveckling bör alltid tagas med i beräkningen; numren 1, 2, 3 användas *oftast*» (ARCHAMBAULT, l. c. pag. 529—530). Samma uppgift om kanylernas storlek i förhållande till åldern har CADET DE GASSICOURT, l. c. pag. 201.

1) Möjligen kunna de lägsta numren blifva väl korta, om mjukdelarna vid något tillfälle svullna starkt.

är tecknad, så skulle kanylen komma att ligga väl, och han kunde utan att trycka vara betydligt vidare, än hvad teckningen visar. Tänka vi på de uppgifter, som jag nyss lemnat efter ROGER, BLOCH och ZIMMERLIN, så var i 4 af ROGER's 14 fall afståndet mellan tracheotomisårets nedre kant och ulcerationens öfre 2 c.m.; samma afstånd var i BLOCH's fall oftast 2 c.m. och i ZIMMERLIN's var det 3,2 c.m. Lägga vi härtill halfva längden på dekubitus, som enligt Bloch oftast var något öfver 0,5 c.m. lång, så finna vi, att kanylerna i de här citerade fallen haft en »nedre luftrörsdel» af åtminstone 22 m.m. längd. En blick på en kanyl med vanlig krökning visar, att med en sådan längd på »nedre luftrörsdelen» bör kanyltryck vara så godt som oundvikligt. Jag ansåg detta förhållande vara af så stor vigt, att jag redan vid tal om operationen påpekade nödvändigheten af att i hvarje enskildt fall se till, att icke kanylen föres för långt ner i luftröret. PASSAVANT[1]) uppger »nedre luftrörsdelens» längd till 10 m.m. för barn från 1 $1/2$—2 år, 11 m.m. för 2—4 år, 12 m.m. för 4—6 år, 12,5 m.m. för 6—8 år, 13 m.m. för 8—12 år och 15—16 m.m. för fullväxta. Detta afstånd har han på sin kanylmodell låtit instrumentmakaren markera genom en svart fläck, gjord på silfret genom inverkan af ett svafvelalkali[2]). Utan att vara i någon mån nödvändigt, torde dock ett sådant märke vara ganska praktiskt.

BARTHEZ föreslog att skära nedre kanyländan litet snedt, »en biseau», så att förlusten blir på främre väggen (fig. 5). Härigenom minskas på ett enkelt sätt gnidningen emot främre väggen, och kanylen blir dessutom lättare att lägga in.

PASSAVANT skär både främre och bakre väggen snedt (fig. 10).

Instrumentmakaren bör se till, att kanterna blifva möjligast afrundade, och sjelf får man ständigt kontrollera sina kanyler, emedan det lätt kan blifva en skarp kant på något ställe, om icke rengöringen sker med varsamhet.

För att en kanyl med fast platta skall ligga väl, bör »nedre luftrörsdelen» hafva samma rigtning som luftröret och plattan vara paralel med huden. Man har gifvit olika föreskrifter om den vinkel, som plan dragna genom plattan och nedre ändan af kanylen skola bilda med hvarandra, för att man säkrast skall nå detta mål. På de vanliga kanylerna brukar nämnda vinkel vara ungefär 90° Betänker man mjukdelarnes och luftrörets olika förhållanden till

1) L. c. Bd XIX, pag. 578. 2) L. c. Tafel V, fig. IV c.

hvarandra vid hög och låg tracheotomi, på magra och på feta, på operationsdagen, och sedan det blifvit en inflammatorisk svullnad, så inser man lätt, att det är icke mycket vunnet med att bestämma en viss vinkel.

Genom *rörliga plattor* blifva samma kanyler användbara för olika halsar; kanylen kan följa tracheas rörelser. Det är LÜER, den berömde instrumentmakaren i Paris, som på ROGER's begäran konstruerat den rörliga plattan (1859). Enligt PASSAVANT var den ursprungliga konstruktionen följande: hålet i plattan är betydligt vidare än kanylens omkrets, det är elleptiskt med den längre diametern i den vertikala riktningen. En utvikning af främre kanylranden och ett par afrundade utskott 5 m m. der bakom qvarhålla plattan inom det bestämda området (fig. 10). Kanylen kan genom denna anordning röra sig fritt uppåt och nedåt och till en viss grad åt sidorna. Han kan göra pendelrörelser framåt och tillbaka. PASSAVANT har återupptagit denna konstruktion. Troligen har man öfvergifvit den af fruktan för att de nämnda utskotten skulle irritera såret. Den nu vanliga anordningen är att ett par små armar från kanylens främre kant föras in i ett par märlor. Rörligheten blir fullt tillräcklig, om märlorna hafva vederbörlig höjd (fig. 5). På de kanyler, man köper, finnes det ofta endast till namnet en rörlig platta. Hålet i plattan är för litet, det är icke större i den vertikala än i den transversella riktningen, märlorna äro för låga. Ännu en sak måste man se till: att »armarna» äro tillräckligt långa; det har händt mig en gang, att kanylen hoppat ur sin sköld och glidit ur trachea.

Den inre kanylen bör räcka något (ungefär 2 m.m., 1 engelsk linie, PARKER) *nedanför* den yttre. Äro kanylerna lika långa, bildas lätt en rand af intorkadt slem emellan den yttre och inre kanylen. Om, vid sådant förhållande, sköterskan icke efter hvarje rensning för ner den inre kanylen så fullständigt, att rigeln kan låsas, så afsätter det sig allt mer och mer slem vid nedre kanyländan. Det torkar in till en skorpa, och slutligen bildas ett fullständigt diafragma, som hindrar både andning och upphostning, fastän den inre kanylen blifvit ordentligt uttagen och rengjord. TRENDELENBURG[1]) har på detta sätt förlorat ett barn natten efter operationen. Denna olägenhet har man sökt undvika på franska

1) L. c. pag. 265, 267.

kanyler genom att pressa in nedre randen af ytterkanylen mot den inre kanylen. Härmed följer den fördelen, att nedre kanylranden blir mycket väl afrundad (fig. 5).

Man har kanyler af olika material, silfver, aluminium, hartgummi.

Hartgummikanyler äro för tjocka i godset för att duga till små barn. De ega icke heller någon annan fördel, utom att de äro billigare; men då de äro mindre varaktiga, så är härmed icke mycket vunnet. Man ser icke sällan fall af dekubitus omnämnda hos barn, som användt hartgummikanyler.

Enligt PASSAVANT kan en silfverkanyl icke arbetas tunnare än $^3/_8$ m.m. Silfverkanylerna böra vara *finpolerade* äfven på *sin insida*. Härigenom fastnar slemmet mindre lätt.

Till sist några ord om *fönsterkanyler*. Den vanligen använda *ovala* öppningen brukar antingen ligga emot bakre trachealväggen eller ock i sårkanalen. På båda ställena gör han förargelse. Är fönstret mycket långt, så räcker det från bakre väggen ett stycke ut i sårkanalen. Enligt PASSAVANTS föreskrift skall öppningen vara *rund, hafva samma vidd som den yttre kanylen, och dess centrum skall sammanfalla med luftrörets axel*, d. v. s. öppningen kommer att ligga omedelbart ofvanför den »nedre luftrörsdelen»[1]) (fig. 10). Med ett fönster efter Passavants föreskrift behöfver man icke vara så rädd för att använda dessa s. k. »talkanyler» under efterbehandlingen (læsion af bakre väggen, granulombildning i öfre sårkanten).

§ 7. Terapi.

Har man på grund af förut anförda tecken anledning att misstänka ett dekubitalsår, så bör man, om det är möjligt, definitivt aflägsna kanylen. Är det ännu icke tid härtill, så tager man temporärt bort kanylen och låter patienten andas genom såret, så länge det håller sig öppet, hvarefter man lägger in en *kortare* kanyl (resp. förkortar »nedre luftrörsdelen» genom mellanlägg under kanylskölden). Så fort man kan, tager man åter bort kanylen och lemnar såret öppet.

Är det stenossymptom, så bero dessa antingen på en ansvällning af ulcerationens kanter eller på granulationsbildning eller på begge delarne. Såsom jag redan sagt, är det i sådana fall nödvändigt att lägga in en *längre* kanyl. Vid lindrig stenos kan man

1) PASSAVANT, l. c. Bd XIX, pag. 556—557.

försöka att förlänga kanylen genom att skjuta ett drainagerör öfver dess nedre ända. I andra fall torde man kunna nöja sig med att lägga in som kanyl ett drainagerör eller t. ex. en afskuren sidenkateter. Vid starkare ansvällning får man endast en metallkanyl genom det förträngda stället. Lyckas ej heller detta, har man att tänka på, om rum finnes för en lägre tracheotomi (jfr sid. 121).

Sedan de första fallen af trachealdekubitus med arrosion af a. anonyma blifvit publicerade i England, beskref MORRANT BAKER sin enkla *kautschukskanyl*. Den har samma form och storlek som en silfverkanyl, men är gjord af röd, vulkaniserad kautschuk. BLOCH[1]) föreslog redan att i stället för Bakers kanyl använda ett *drainagerör*, som man genom en säkerhetsnål hindrade från att glida ner i trachea.

När jag på K. L. V. såg, att de små patienterna pinades at silfverkanylerna, så brukade jag, om sårkanalen var bildad och sekretionen var lös och af måttlig mängd, att byta ut silfverkanylen mot ett möjligast groft drainagerör. Klipper man det snedt på nedre ändan och smörjer in det med t. ex. litet jodoformsalva, så glider det lätt in. Genom en grof silkestråd, som man för genom öfre ändan af röret, fasthålles det på vanligt sätt kring halsen. Med dessa kanyler funno barnen sig mycket väl. Klipper man ut ett dorsalt fönster, kan drainageröret liksom en talkanyl förses med »half» eller »hel kork». Det händer, att de behöfva uttagas en eller ett par gånger på dagen för rengöring. Vid häftiga rörelser kunna de åka ut. Man bör derför icke använda drainagerör vid andra tillfällen, än då barnen äro öfvervakade af en duglig sköterska, som antingen kan åter föra in röret eller, om det möter svårigheter, en silfverkanyl. I allmänhet är det rådligast att lägga in silfverkanylen för nätterna.

§ 8. Om efterblödningar vid tracheotomi.

Om blödningar, som bero på trachealdekubitus, har jag förut talat.

Om efterblödningar från operationssåret har jag icke mycken erfarenhet. I det af mig bearbetade materialet finnes endast anteckning om ett sådant fall af svårare art. Det var på S. S. (1881, n:o 204). I obduktionsprotokollet står som dödsorsak pseudomembranös och kapillär bronchit. WANSCHER[2]), som räknar med 400 tracheotomier, har icke att omtala mer än 5 efterblödningar. Icke i något fall var blödningen causa mortis.

1) L. c. pag. 58. 2) L. c. pag. 155.

Samma lyckliga erfarenhet, tror jag, man har öfverallt, der man vid operationen har respekt för isthmus, och der man underbinder alla större kärl, som blöda eller under operationens gång blifvit fridissekerade, så att de skulle komma att ligga nakna i såret, utsatta för læsion af kanyl eller andra instrumenter. Sist nämnda regel är värd att beakta. Ser man alltså något kärl, oftast en v. jug. ant. eller en thyreoidalven, ligga barskrapadt i såret, så bör man, om icke genast, så efter öppnandet af trachea, underbinda dubbelt. Det är i annat fall mycket möjligt, att det går hål på kärlet, innan en säker tromb hunnit bildas.

Sanné[2]) har på 662 tracheotomier 19 efterblödningar. I 11 fall har blödningen mer eller mindre direkt varit dödsorsak. Som bekant använda de franske läkarne oftast någon af de förut beskrifna »méthodes rapides», under hvilka man icke bekymrar sig om blödningen, som *skall* stanna efter införandet af kanylen. I nämnda siffra — 19 — äro inräknade både de blödningar, som fortgått ända från afslutandet af operationen, och de som berott på difterit och gangrän i såret. 19 efterblödningar på 662 tracheotomier måste under sådana förhållanden anses som ett godt resultat, och det talar onekligen mycket för den relativa ofarligheten af »méthodes rapides». Blir man första eller andra dagen tvungen att taga ut kanylen, så sipprar det ofta litet blod fram i såret, ända tills man åter fått kanylen på sin plats. Afrifves en ligatur på ett större kärl, så kan blödningen vara ganska hotande. Dels af fruktan för blödning, dels emedan man kan befara, att vägar för infektion, hvilka redan hunnit sluta sig, åter öppnas, bör man, enligt min åsigt, icke utan tvingande nödvändighet — dyspnoe, membraner nedanför kanylen — göra kanylombyte förr än efter 2—2 $^1/_2$ dygn.

Öfverallt der det opereras långsamt och med underbindning, bero efterblödningarna nästan utan undantag på sårdifterit och gangrän. Den relativa freqvensen af sårdifterit är olika i olika epidemier. Men mycket beror ock på, att väfnaderna under operationen icke onödigt söndertrasas, att såret får en för aflopp gynnsam form och behandlas antiseptiskt. För denna åsigt talar, utom alldaglig kirurgisk erfarenhet, att sårdifterit synes vara relativt vanlig i Schweiz, der på grund af endemisk struma tracheotomierna äro så ojemförligt svårare än hos oss. Neukomm[2]) har på 203 operationer 40 fall af sårdifterit. 5 gånger förekom efter-

1) »Étude sur le croup etc.», pag. 50—56. 2) L. c. pag. 103.

blödning ur såret — 2 gånger dödsorsak. ZIMMERLIN, som behandlar frågan om efterblödningana i monografisk form, säger att fallen af sårdifterit på barnsjukhuset i Basel icke varit sällsynta. Der brukades att touchera såret omedelbart efter slutad operation med 8 % chlorzinklösning, och sedan hopsyddes det med 2—3 suturer. Nästan utan undantag måste suturerna tagas bort på 2—3:dje dagen. Jag har sett icke så få tracheotomisår, som blifvit ihopsydda. Syr man ihop nedre vinkeln, så får man nästan utan undantag en ficka och en abscess, difteritisk eller ej. I öfre vinkeln äro förhållandena något gynnsammare, men äfven der har jag fått öppna sekundärt. Numera lemnar jag alltid såret öppet. På det viset kan man utan att taga ut kanylen tvätta och desinficera hela såret utom kanylkanalen. På 141 tracheotomier redogör ZIMMERLIN för 20 efterblödningar, af hvilka 5 med dödlig utgång. Endast 9 blödningar voro med säkerhet från operationssåret, men genom dessa 4 dödsfall (1 på 2:dra dagen: v. jug. ant. sin. och en ramus communicans; 1 på 5:te d.: v. thyr. sup. sin.; 1 på 10:de d.: a. thyr. sup. sin.; 1 på 3:dje d.: likaledes a. thyr. sup. sin.).

GNÄNDINGER[1]) har sett 2 fall af dödande blödning ur sköldkörteln, beroende på sårdifterit, och en gång ur *a. anonyma* af samma anledning (gosse 11 år, såret difteritiskt på 4:de dagen efter operationen, blödning och död på 11:te dagen; sektion).

För att ytterligare belysa vigten af att med alla medel söka förekomma varsänkningar anföres följande fall, publiceradt af C. BAYER[2]). På en patient hade gjorts låg tracheotomi för tracheostenosis, orsakad af struma cystica. På *8:de dagen* dog hon genom *förblödning*. I djupet af tracheotomisåret hade bildats en hasselnötstor abscesshåla, i hvilken man kom in från a. anonyma genom en rund öppning, stor som en sondknapp.

Efter omständigheterna består *terapien* i underbindning eller tamponad. ZIMMERLIN rekommenderar, att i lindriga fall försöka en kortvarig inandning af terpentin och för öfrigt låta patienten vara i stillhet och ro. Is och kompression. SANNÉ[3]) har stort förtroende för höga doser alkohol. Han gaf i ett fall med ihållande blödning efter operationen *80 gram rom* med nästan ögonblicklig verkan. Patienten hade blödt i 5 timmar och var vid grafvens rand. Han blef frisk.

1) Ref. i Centralbl. f. Chir. 1882, pag. 270.

2) Prag. Med. Wochenschr. 1882, n:o 33. 3) Étude etc., pag. 53.

Kap. VIII.

Om Efterbehandlingen.

Först skall jag tala om de allmänna hygieniska förhållandena i s. k. crouprum för opererade, sedan om dieten och derefter om den egentliga läkarevården och dess speciella indikationer.

Anspråken på *luftens renhet* inom sjukinrättningar ställas nu mera mycket högt, och allra störst måste de vara vid behandlingen af infektionssjukdomar. För tracheotomiserade crouppatienter tillkommer ytterligare, att det för gasutbytet tillgängliga lungområdet ofta är betydligt förminskadt genom emfysem, bronchit, atelektaser, bronchopneumonier. Det måste således vara i högsta grad angeläget, att den luft, som kan få tillträde till för andningen dugliga lungalveoler, är möjligast ren.

Inandning af syrgas mot croup försöktes redan af Bretonneau, och enstaka försök finner man omnämnda på flera ställen (se särskildt Archambault, l. c.[1]). En sammanhängande försöksserie på ett stort antal patienter tror jag icke har blifvit utförd.

På *Sabbatsbergs Sjukhus* utgör luftmängden pr säng ungefär 34 kubikmeter. Medelst den mekaniska ventilationsapparaten kunna i medeltal indrifvas 51 m^3 luft pr säng och timme. På långt mindre än 1 timme förnyas alltså hela luftmängden (oberäknadt den naturliga ventilationen, som på grund af sjukhusets fria läge på en höjd och dess byggnadssätt, genomtördt paviljongssystem, måste vara ovanligt stor[2]). Enligt af mig gjord uppmätning af crouprummet

1) Se äfven en uppsats af Massei (Neapel), refererad i Int. Centralbl. f. Laryngologie, årg. 1, hft. 1, n:o 16.

2) Årsberättelse från *Sabbatsbergs Sjukhus i Stockholm* för 1879, utg. af d:r F. W. Warfvinge, pag. 48 (se äfven pag. 16).

på *Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt* är dess rymd = 58 m^3, hvarvid afdrag gjorts för en stor kakelugn, deremot icke för två skåp m. m. I den nybyggda delen af sjukhuset finnes en god ventilationsapparat, men crouprummet ligger på vinden i gamla huset och kan icke ventileras annat än genom att öppna fönstret och elda i kakelugnen. I detta rum vårdas mycket ofta 2—3 patienter. Vintern 1885[1]) var det icke ovanligt, att vi måste lägga in 4 patienter och vid ett par tillfällen t. o. m. 5. För att hålla luften fuktig afdunstas vatten från ett gaskök, som brinner inne i rummet en stor del af dygnet. Ännu sämre äro förhållandena på *Epidemisjukhuset*. Rymden på crouprummet är enligt mina mätningar 37,6 m^3 utan afdrag för kakelugn m. m. Äfven här är det icke möjligt att ventilera annat än genom fönster och kakelugn. En icke oväsentlig fördel skulle sannolikt vinnas genom att i detta, liksom i alla andra rum i öfversta våningen, göra öppningar i taket upp till en rymlig vind. Ånga brukar utvecklas under större delen af dygnet från ett s. k. gaskök inne i rummet. I detta lilla rum vårdas ofta 2—3 patienter, och jag har der sett t. o. m. 4. Den qvafva, fuktiga, varma luften har gjort, att åtminstone jag känt mig illamående, om jag på vintern, då rummet varit belagdt med 2—3 patienter, varit tvungen att i och för bestämmande af tidpunkten för tracheotomi göra en ordentlig undersökning. Huru vill man då begära, att barn med croup skola blifva friska under sådana förhållanden? På vintern, då man icke kunnat hafva fönster öppna natt och dag, och då sjukhuset varit väl belagdt, hafva också tracheotomiresultaten (se tab. V, b och jemför dem med S. S. och K. L. V. för vintern 1886—1887) varit bedröfliga. Det kan vara af intresse att härmed jemföra förhållandena på *Maria Sjukhus* efter ombyggnaden 1885 och 1886. Luftmängden pr säng är omkring 900 fot^3 = 23,6 m^3; genom den konstgjorda ventilationen erhölls under profförsöken i Nov. 1886 i medeltal för alla sjukrummen 90 m^3 pr säng och timme (för bottenvåningen, der isoleringsrummen ligga, i medeltal 94 m^3), d. v. s. luften ombytes ung. 4 ggr i timmen[1]).

På sjukhus, som icke hafva förträffliga ventilationsapparater, bör man försöka den s. k. *tvårumsbehandlingen*, som med god

1) Crouppatienterna opererades icke då på Epidemisjukhuset.

2) *Maria Sjukhus*, Bihang till Stockholms stads helsovårdsnämnds årsberättelse 1886, pag. 11 & 22.

vilja och litet försakelse från anförvandternas sida äfven torde kunna genomföras i de flesta mera välmående familjers hem. Då tvårumsbehandlingen vid infektionssjukdomar icke torde vara mycket försökt i Sverige, tillåter jag mig att härom tala något utförligare [1]).

Jag har redan omnämnt RANKE'S i München vackra tracheotomistatistik. Han och hans lärjungar hafva sedan 1874 användt tvårumsbehandling för difterisjuke. Resultaten voro så gynnsama, att R. 1878 upprättade en s. k. croupstation, och det är de resultat, som här vunnits under åren 1878—1885, som han meddelat i sitt cit. arbete. Utaf 54 opererade hafva 20 dött och 34 blifvit friska = 63 %. Se vi närmare på fallen, finna vi, att 9 icke haft beläggningar i svalget vid den tid, larynxstenosen började. Af dessa blefvo 8 = 88 % friska. Af 45, som äfven hade svalgdifteri, tillfrisknade 26 = 57,7 %. Åldersförhållandena voro gynsamma. Utaf 54 patienter voro endast 10 under 3 år (af dem blefvo 3 friska) och ingen var öfver 9 år. Jag har vidare talat om att RANKE, då valet är fritt, opererar mycket tidigt, enligt min åsigt för tidigt (sid. 28). Detta skulle göra hans statistik mindre jemförlig med andras; men af hans kasuistik framgår, att valet af tidpunkt långt ifrån alltid varit fritt, att tvärtom många äro opererade *sent;* två dogo på bordet. I 45 af de 54 fallen har urinen undersökts på ägghvita, som fans hos 39 patienter (= 86 %). I flera fall var albuminurien riklig och långvarig. Utaf kasuistiken — beräkningen är gjord af mig — finner man vidare, att af de 34, som blefvo friska, hade 21 hostat upp membraner. Af dessa 21 hade icke mindre än 11 hostat upp tydligt greniga, i några fall mycket stora membraner. En patient, som blef frisk, hade pneumoni före operationen. Det torde alltså vara obestridligt, att i RANKES kasuistik finnas ovanligt många svåra fall (fibrinös bronchit), som gått till helsa. Prof. v. NUSSBAUM'S operationsstatistik för München under samma tid visar $^1/_3$ tillfrisknade.

RANKES lilla croupstation, som består af 3 rum, deraf ett förvaringsrum, är förhyrd i ett privat hus, i hvilket bo många barn. Bland dem har icke något fall af difteri förekommit. Ej heller har någon sköterska sjuknat. De två sjukrummen äro möjligast litet möblerade och äro afsedda för 2 patienter, som ligga i det ena rummet, under det att dörr och fönster äro öppna i det andra rum-

1) Se en revue i »Medicinskt Aarsskrift», Aarg. I. København 1887.

met. Minst 2 gånger dagligen och hvarje gång för flere timmar bytes rum, hvarvid man naturligtvis iakttager den försigtigheten, att temperaturen i det vädrade rummet höjes genom eldning under den kallare årstiden. En anhopning af smittämne hindras; »hjertverksamheten stärkes» (Ranke) och med detsamma barnens motståndskraft.

Sjelf har jag icke haft tillfälle att i mer än 3 + (2) fall, hvilka alla blefvo friska, använda denna behandling. Det var, då jag på våren 1886 var t. f. öfverläkare på E. S. För 3 af dessa patienter, som opererades under första veckan af Maj, försökte jag följa Ranke's föreskrifter. Jag använde 2 rum, ett med 2 par fönster och ett mindre med ett par. Barnen voro under hela natten i det stora rummet, under det att dörren stod öppen till det lilla, i hvilket båda fönsterna voro öppna. Genom eldning hindrades temperaturen i stora rummet att sjunka under 18° C. På dagen fördes de 2 gånger in i det lilla rummet, under det att alla fönstren öppnades i det stora och dörren mellan rummen fortf. var öppen. Då den 4:de patienten fick scarlatina, och den femte haft denna sjukdom, så vårdades de i en stor, mycket läng sal, på scarlatinaafdelningen. På dagen lågo de i ena ändan af rummet, på natten i den andra — i motsatta ändan voro alltid fönsterna öppna. Barnen böra vara klädda i en lång ylleskjorta med ärmar och vara lindade omkring buken. I vårt klimat måste man naturligtvis på vintern hafva dörren stängd emellan rummen.

Min erfarenhet är således icke stor, men den uppmuntrar till nya försök, och derför har jag icke tvekat att meddela den. Åldersförhållandena på de nämnda 5 patienterna voro gynsamma (3—5 år) och om epidemiens karakter kan man säga detsamma. Granskar man de nämnda fallen något närmare, finner man, att alla 5 hade beläggningar i svalget, en hade membraner i näsan, en hade en smutsig, blodig flytning ur näsan. Alla 5 hostade upp membraner efter operationen, i ett fall en rörformig, tydligt grenad membran. Två hade säkert diagnosticerade bronchopneumonier och en var starkt misstänkt för samma komplikation. Alla hade de ägghvita i urinen (i 2 fall var det 1 ‰, 1,5 ‰). Tre hade ihållande sväljningsrubbningar, med pares af mjuka gommen hos en patient. Samme patient hade efter operationen fått scarlatina och 24 dygn efter operationen började beläggningar på nytt i svalget och i ena hörselgången, sedan trumhinnan dagen förut blifvit perforerad.

Icke något sjukhus har en så vacker statistik som Königsbergs kirurg. klinik. De hygieniska förhållandena äro förträffligt

tillgodosedda. På grund af sakens stora betydelse citerar jag ordagrannt PLENIO's beskrifning[1]) på barackerna.

»Di Räumligkeiten, die hier in der Klinik für aufzunehmende Croupkinder zur Disposition stehen, bestehen aus zwei grossen in gesonderten Isolirbaracken gelegenen Sälen. Die Barackengebäude selbst sind, was Ventilirung und Geräumigkeit anbelangt, vorzüglich eingerichtet. — Auf Pfeilern von ca. $3\,^3/_4$ Meter ruhend, führen sie ausser den zwei kleinen Zimmern für das Wartepersonal, im unteren Stockwerk einen 91,35 □ m. im Fussboden haltenden 6,30 m. hohen Saal, durch den ein unten im freien Gewölbe beginnender und zum Dach hinausgehender, mit Ventilationsschiebern versehener, um das Rauchrohr der Luftheizung gelegener Luftschacht zieht, welcher bei geöffneten Schiebern in starkem Strome die verbrauchte Luft entfernt. Zu gleichem Zwecke dienen oben an der Dachfronte angebrachte, mit Verschlussvorrichtungen versehene Risaliteten. Dieser Saal, der neben der Luftheizung auch Caminheizung — ebenfalls noch zu Ventilationszwecken verwendbar — besitzt, ist mit seinen ca. 600 Cubikmeter Rauminhalt für einen Maximalbestand von 8 Kindern eingerichtet; es kommen mithin bei belegter Station auf jedes Kind ca. 75 Cubikmeter Raum: eine mehr als ausreichende Menge.»

Det fins i Königsberg 2 fullkomligt lika baracker. Sedan den ena blifvit använd 8—10 veckor, flyttar man öfver i den andra, under det att den första genom svafvelrökning »energiskt» desinficeras och utvädras.

Luftens *temperatur* bör vara omkring 18—20° C. lika natt och dag.

Om hvad som är en *lämplig fuktighetsgrad* hos luften i crouprum derom äro meningarna delade. Jag har redan talat om anordningarna på K. L. V. och E. S. På sist nämnda ställe kan man knappt se för ånga, och vattnet dryper utefter väggarne. På S. S. har man på vanligt sätt byggt öfver en säng med ett s. k. tält. Till denna säng ledes ånga genom ett rör från maskinen. Vårdas samtidigt flere patienter, få de andra vara utan ånga.

Tältbehandlingen, tror jag, är öfverflödig och i många fall skadlig. För ventilationen måste en stor öppning göras på ena sidan af tältet. Vidare får ångan icke utvecklas inom tältet, emedan temperaturen då

---

1) L. c. pag. 6.

blir för hög. T. o. m. om man har öppningar på båda sidor af tältet, är det nästan omöjligt att få temperaturen under 24° C. Om icke sköterskorna passa på och reglera lågorna och tältöppningarna efter termometern, så ökas värmen otroligt fort. Jag har en gång afläst 38° C. på termometern i tälttaket, hvilket hade till följd, att tältet blef med min öfverläkares, d:r Salanders, samtycke nedtaget. Enligt d:r S's personliga erfarenhet är tältbehandling farlig för späda barn. De kollabera ofta mycket hastigt.

Vill man använda tält, så bör man ställa till det så, som PARKER[1]) föreskrifver. Man sätter upp ett tält med stor sidoöppning, vid ena ändan af rummet. Då tältet skyddar för direkt drag, kan man hafva fönster öppet i andra ändan af samma rum. Ångan utvecklas i en s. k. »ventilating croup kettle»[2]). Den ser ut som ett stort tekök med spritlampa. Ångan går ut genom ett smalt vinkelböjdt rör, som är infästadt i midten af kittellocket. Den horizontala delen af ångröret omfattas af ett vidt, ungefär meterlångt rör, som är så placeradt, att det med sina båda ändar når lika långt på hvarje sida om kitteln. Denna står på ett bord vid sängens fotände, och det nyss omtalta yttre röret når med ungefär $^1/_4$ af sin längd genom tältgafveln in i tältet. Jemte ångan föres på detta sätt en stark luftström in i tältet.

Använder man någon lämplig form af betäckning framför kanylen, t. ex. en gaskompress, doppad i en svag lösning af något antisepticum och sedan urvriden, och derutanpå ett enkelt lager tunn flanell, kan man, enligt min öfvertygelse, helt och hållet undvara ånga i rummet. Denna åsigt stöder jag dels på egen erfarenhet, dels och förnämligast på uppgifterna från Frankrike (Trousseau) och från Königsberg. Enligt PLENIO[3]) höll luften i de förut beskrifna baracksalarna i medeltal per kubikmeter 2,2 gm vattenånga, under det att motsvarande tal för klinikens öfriga sjuksalar var 2,5—3,0 gm. Enligt de undersökningar, som gjordes i Februari och Mars 1880 i 2 sjuksalar på Sabbatsbergs Sjukhus, vexlade mängden vattenånga pr kubikmeter luft från 6,54 till 8,86 gm[4]). Då statistiken från Königsberg omfattar 5 år och är bättre än från något annat sjukhus, torde det vara obestridligt, att efterbehandlingen kan lyckligt

1) L. c., der det fins goda afbildningar.
2) Fabriceras hos J. Allen & son, London.
3) L. c. pag. 7.
4) Stockholms Helsovårdsnämnds årsberättelse för år 1879, pag. 77.

genomföras äfven i en relativt mycket torr luft, om den är ren och af jemn temperatur.

Dieten bör vara riklig och så närande som möjligt. God mjölk är det vigtigaste födoämnet och bör bjudas dygnet om. Den gamla satsen, att man kan hafva godt hopp om en difteripatient, som »när sig väl», gäller icke minst för crouppatienter. I Boston City Hospital brukade de tracheotomiserade barnen dricka 20—40 uns[1]) mjölk om dagen; 30 uns var ett godt tecken, men drack ett barn mindre än 25, tillfrisknade det sällan[2]). Då barnen vilja taga emot föda, finnas inga svårigheter; men dels det lokala lidandet, dels den allmänna infektionen gör, att näringsvägran är vanlig, åtminstone för någon dag eller mera, äfven i fall, som gå lyckligt. Det tillhör då en duglig sköterskas allra vigtigaste uppgifter att med lock eller pock förmå barnen till att äta och dricka. Hennes handlag med barnen bedömmer man säkrast, om man ser henne mata motvilliga. Hon måste ofta uppbjuda hela sin uppfinningsförmåga för att tillfredsställa tycket hos de små. Kaffe, kakao, te, plättar med sylt, äggtoddy, äggröra, mjuka smörgåsar bruka vara favoriträtter; åt andra får man gifva öl o. s. v. Det är tillatet, och man är skyldig att försöka allt, som icke bestämdt skadar magen. Lyckas det detta oaktadt icke, då bör man icke dröja med att gripa till oesophagussond och närande lavemanger (helst peptoner). Somliga föra sonden genom näsan, andra genom munnen. Genom näsan skulle man utan tvifvel kunna lägga en Nélatons kateter såsom »cathéter à démeure»[3]). Man bör icke gifva stora portioner genom sonden, förrän man pröfvat, hvad magen tål, emedan de annars lätt få kräkningar. En liten kräkning är för öfrigt mycket vanlig vid de första försöken med sond. Vid komplett näringsvägran bör man använda sond 4 ggr om dagen.

Lindriga grader af sväljningsrubbning, da endast undantagsvis flytande ämne kommer ut genom kanylen eller, mera sällan, genom näsan, behöfver man icke fästa sig vid. Men händer det ofta, sa kan man dels icke utan skäl frukta för aspirationspneumoni, dels blifva

1) 1 engelskt skålpund avoirdupois = 16 uns = 453,59 gram.

2) Lovett & Munro; l. c. pag. 169.

3) Krishaber har behandlat 4 fullväxta patienter (*ingen af dem hade difteri*) med en »cathéter à démeure» genom näsan och oesophagus. Den har legat inne i 46—345 dagar. *Ann. des malad. de l'oreille & du larynx*, 1881. pag. 265.

barnen emellanåt så ängsliga, att de rakt icke vilja taga emot något. Det är bäst att helt och hållet undvika flytande föda och genom tillsats af t. ex. skorpor gifva alla födoämnena tjock gröts konsistens. Härjemte har jag endast brukat gifva rent vatten med vin eller konjak. Både på S. S. och E. S. har med fördel användts oesophagussond. På E. S. har ofta med stor nytta gifvits peptonlavemanger. Det händer, att barnen svälja bättre, om man kan få dem att ligga på ryggen med hufvudet lågt (jfr kap. III, § 3 e). I svåra fall är det skäl att försöka tamponad af larynx eller trachea. (Se sid. 81 och 82).

Bruket af *alkohol* vid efterbehandingen kan man säga stå på gränsen mellan den rent dietetiska och den medicinska behandlingen. Utom för den fara, som hotar fran broncher och lungor, har man vid hvarje fibrinös croup att frukta för verkningarne af en allmäninfektion, hvilkens styrka det ofta är svårt, stundom omöjligt, att riktigt taxera. Som *att förekomma en kollaps* är bättre än dess motsats, så bör man icke vänta med att gifva alkoholica, tills pulsen börjar blifva dålig och krafterna medtagna. Pa sjukhusen i Stockholm är det derför vanligt, att alla de opererade få rikligt med vin och konjak. På K. L. V. användes ett ganska godt Marsalavin, af hvilket barnen fingo dricka ungefär sa mycket de ville; dessutom konjak i *äggtoddy*, och i svåra fall äfven i kaffe och te.

Om alkoholbruk vid septiska tillstand har mycket blifvit skrifvet. Särskildt erinrar jag om MAX RUNGE's arbete, »barnsängsfeberns behandling» [1]). För difterien gälla med säkerhet JACOBI's satser: »det är farligare att gifva för litet än för mycket» och »särskildt vid den septiska formen är det icke något tal om en berusande verkan af alkohol; pulsen höjer sig, blir mera långsam, och sömnlöshet mildras. I de fall, i hvilka pulsen är långsam vid svag

1) Se Volkmans Saml. Klin. Vorträge, n:o 287 och Prof. NETZELS referat i Hygiea, 1887, n:o 9. Sjelf har jag vid flera tillfällen sett de mest eklatanta verkningar af konseqvent använda, höga alkoholdoser. Vid uttalad sepsis ser det ut, som det skulle vara nästan omöjligt att åstadkomma berusning — endast en »litet glad stämning». I ett ytterst förtvifladt fall af pyo-pneumothorax med tunnt, stinkande var — efter akut pneumoni, 24 års man — har jag med den bästa framgång användt ännu högre doser, än de Runge omtalat. Vigtigt är, att alkohol bjudes hela dygnet om, så fort sömnen icke är lugn och naturlig. Särskildt bör man hålla på äggtoddy. Min patient fick 6 äggulor på dygnet.

hjertstöt, kan man knappt gripa till för höga doser»[1]). Enligt samme författare tål ett treårigt barn väl vid 30 till 150 gram konjak inom 24 timmar. Samma höga doser finna vi i alla hans följande publikationer.

På Sainte-Eugénie i Paris få barnen utom »l'eau rougie» (vin och vatten) en dryck med 15, 25, 50 gram bränvin, efter ålder[2]). På kirurg. kliniken i Königsberg användes såsom exitans under 1882—1883 endast starkt, sött Ober-Ungarwein. Det innehöll 17,1 vol. % alkohol och gafs alltifrån inkomsten åt *alla* crouppatienter, äfven dibarn, i mycket höga doser. Två år gamla barn erhöllo 2—3 portionsflaskor = $^1/_6$—$^1/_4$ liter på 24 timmar. Doseringen steg med en flaska för hvarje lefnadsår, för en 6-åring alltså 6 flaskor eller $^1/_2$ liter[3]).

Bland öfriga stimulantia äro att nämna *mysk*, kamfert och kolsyrad ammoniak. Alla tre angripa de ventrikeln mer eller mindre och förstöra matlusten. *Mysk* synes mig emellertid vara *oersättlig*, då man befarar en svår bronchopneumoni eller en kapillär bronchit, som icke är fibrinös. Vid sist nämnda form är det bortkastade pengar att använda detsamma. Ger man mysk vid en bronchopneumoni, så skall man börja tidigt och med täta, temligen höga doser. Efter ett eller ett par dygn brukar man kunna återgå till ensamt alkohol eller alkohol och kamfert. JACOBI föreslår 0,5—1 gram mysk åt en treåring. Så stora doser tror jag icke behöfvas, om man börjar i rätt tid. Mysk först i agone är ingenting annat än slöseri.

Af egentliga tonica skall jag endast omtala *jernklorid*, som jag oftast gifvit efter den s. k. COLLAN's metod (1 gram chloret. ferric. på 300—400 gm vatten, 1 tesked — desertsked hvar $^1/_4$ — $^1/_2$ — hel timme dygnet om). Med fördel utbytes i denna lösning en del af vattnet mot glycerin. JACOBI ger åt 1 åringar 24 ctgm jernklorid, åt 3—4 års barn 48 - 90 ctgm d. d.[4]). Det framgår af LUNIN's och andre författares undersökningar, att det är vid de flegmonöst-septiska formerna, som man med relativt största fördel gifver jern[5]). Min åsigt är derför att, om för en tracheotomiserad

1) JACOBI, l. c. pag. 461, 462.

2) CADET DE GASSICOURT, l. c. pag. 219.

3) PLENIO, l. c. pag. 18.

4) A treatise on Diphtheria, New-York 1880 (ref. i Centralbl. f. Chir. 1881, pag. 245).

5) LUNIN: Ein Beitrag zur Therapie und Statistik der Diphtherie (anmäldt i Int. Centralb. f. Laryngologie, årg. II, sid. 87—89).

patient större fara synes hota från allmäninfektionen än från en fibrinös bronchit, så bör man försöka jernklorid och i här nämnda höga doser. Dess värre tåla barnmagarne icke alltid så väl vid jernet, som det ser ut af författarnes uppgifter. Jag fick flere gånger på E. S. våren 1886 låta patienterna »hvila» eller minska doserna, på grund af gastro-intestinala rubbningar.

Det är vidare skäl att yttra några ord om *bad med kalla begjutningar*. De användes ofta för de opererade patienterna under den tid, jag tjenstgjorde på K. L. V. Den vanliga indikationen var börjande somnolens och på samma gång oro, ingen eller klibbig expektoration, aspiration utan resultat. Hade barnen feber, gåfvos varma bad (34°—28° C.) med 2—3 kalla begjutningar öfver nacken och thorax. Badkaret rullades in till sängen, en sköterska höll barnet, en annan frotterade det starkt, sjelf skötte jag det kalla vattnet. Badet räckte 3—5 eller flere minuter, allt efter barnets krafter. Stimulantia gåfvos före, under och efter badet. Efter en hastig aftorkning med varmt linne, sveptes de in i en uppvärmd filt, hvarefter de åter frotterades och sedan brukade de somna. Genom baden lifvas hjertverksamheten, och på djupa inspirationer följa icke sällan våldsamma hoststötar med expektoration af membraner eller klibbigt sekret, äfven i fall der andra medel förgäfves blifvit använda. Var temperaturen låg, extremiterna kalla, gåfvos heta bad (38°—40° C.) ofta i förening med subkutana kamfertinjektioner. Äfven då brukade den kalla duschen öfver nacken, ryggen och epigastrium verka lifvande på både puls, andning och upphostning. Två fall erinrar jag mig, då barnen bragtes mera döda än lefvande i badet, och der verkan var så lysande, att de längre fram på dagen kunde till sina föräldrars stora fröjd under flere timmar njuta af sina leksaker. Förbättringen var emellertid endast öfvergående. Det dröjde icke länge, innan den fibrinösa bronchiten åter tog ut sin rätt. Med ett ord baden äro ett mägtigt medel, verkningarna äro för tillfället eklatanta och högst uppmuntrande; men jag tviflar på, att de nämnvärdt bidraga till att höja tillfriskningsprocenten. De som blefvo friska, behöfde i allmänhet icke badas. Äfven genom lokala, hastiga, kalla tvättningar kan man ofta framkalla djupa inandningar, följda af upphostning.

Här torde vara platsen att åter erinra om, att patienterna ofta böra byta om läge och, om de så kunna, allt emellanåt ligga på magen.

Temperaturnedsättande medel har jag användt mycket litet. Skälet är, att en temperaturförhöjning på 1°—2° torde icke betyda så mycket, att man har rätt till att belasta magen med medikamenter och på det sättet minska en förut skral aptit. Vid ihållande, höga (minst 39,5° C. in ano) temperaturer har jag ofta sett antipyrin vara af förträfflig verkan; men i de allra svåraste formerna af fibrinös bronchit och bronchopneumonier, der temperaturen varit inemot eller omkring 41°, der har i de fall, jag sett, verkan af antipyrin i de för barn vanliga doserna både varit obetydlig och hastigt öfvergående.

Den hittills omtalta behandlingen har endast afsett att höja barnens krafter; göra dem mäktiga att motstå allmäninfektionen, gifva dem styrka till att hosta upp och derigenom att öfvervinna åtminstone lindrigare förändringar i broncher och lungor.

Man har emellertid försökt både genom medikamenter och andra medel, allmänna och lokala, att direkt inverka på den difteriska processen i trachea och broncher. Jag syftar här icke på rent mekaniska åtgärder, om hvilka jag skall tala längre fram.

Af medikamenter har jag att särskildt nämna *qvicksilfver*, antimon och *apomorfin;* af andra allmänna medel: *abundant vatteninförsel* i förening med yttre hydroterapeutiska procedurer; af lokala medel: *inhalationer* af vattenångor med eller utan tillsats af snart sagdt alla upptänkbara membranupplösande eller desinficerande medel, *direkta indrypningar* af ljumt vatten med eller utan medikamentösa tillsatser.

Efter det att *qvicksilfvermedlen* (calomel, ung. cinereum) varit mycket berömda och mycket missbrukade, råkade de temligen allmänt i misskredit. På sista tiden synes strömningen åter vara till deras förmån, icke minst i Amerika [1]). Kunskapen om de eminent antibakteritiska verkningarne af sublimat och andra qvicksilfversalter har i sin mån bidragit till detta omslag. I Boston City Hospital behandlades 66 patienter efter tracheotomien med 1 mgm sublimat eller 15 mgm calomel hvar annan timme. Af dem tillfrisknade 28 %, af alla de 327 publicerade fallen hade 29,05 % blifvit friska [2]).

---

1) Se JACOBI, The medicinal treatment of membranous croup, *Med. News*. Vol. XLV. N:o 3. 19 Juli 1884 pag. 74. (Ref. i Int. Centralbl. f. Laryngologie årg. I: hft. 11, n:o 53). Vidare J. LEWIS SMITH'S förut cit. afhandling i Americ. Journ. Med. Sciences, April 1885.

2) LOVETT & MUNRO, l. c. pag. 168.

I pediatriska sektionen af 52 Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte (1879 i Baden—Baden [1]) redogjorde RAUCHFUSS för den »sekretionsstegrande och svettdrifvande» croupterapi, han användt sedan ett par år tillbaka, och genom hvilken han småningom gjort ett nästan fullständigt återtåg från qvicksilfret, som han med relativt god framgång försökt under 15 år. På kongressen i Köpenhamn 1884 omtalte han samma behandling, hvilken han ansåg lämplig för alla former af croup före tracheotomien, och efter operationen, om den pseudomembronösa processen synes hafva benägenhet att sprida sig neråt tracheo-bronchial-trädet. Äfven vid difteri i allmänhet, oberoende af stenossymptom, föredrog han nämnda behandling, som i fråga om de rent hygieniska, dietetiska och stimulerande (vin, mysk, kamfert, jern etc.) åtgärderna icke skiljer sig, från hvad jag förut omtalat såsom väsentligt vid all croupterapi. Det nya är en förening af de gamla, välkända, hydroterapeutiska procedurerna med en *abundant vatteninförsel.* Af en varm dryck, bestående af vatten eller lindblomme- (eller något annat) te med socker och konjak få barnen inom $^1/_2$ — hel timma 100 — 200 gram. Ofta dricka de gerna, stundom efter något pock. Man kommer lätt upp till 3—4 liter inom 24 timmar (mjölk och buljong icke medräknade). Konjak gifves efter ålder och krafter, oftast i rätt höga doser. Härjemte »fuktiga inpackningar (ofta blott till knäna, under det att fötterna höljas i yllna täcken) af 2 timmars fortvaro, vid hög temperatur, efter några föregående af endast 10 min. längd; kalla öfvergjutningar för att lifva andningsarbetet och bekämpa somnolensen». Under sista åren har RAUCHFUSS dessutom gifvit apomorfin invärtes. Äfven gör han ett flitigt bruk af inhalationer, företrädesvis alkaliska, glycerinhaltiga lösningar under omexling med svaga ($^1/_2$ %) karbolsyrelösningar. Afsigten med denna behandling är att »befordra blodcirkulationen», »genomfukta väfnaderna med vatten», *stegra sekretionstrycket inom och från körtlarne i luftvägarne* och derigenom mekaniskt underlätta ett aflossande af membranerna och möjligen ändra inflammationens karakter.

Apomorfin rekommenderades såsom expektorans af JURASZ 1874. LINDNER [2]) publicerade 1882 nio fall af croup, hvilka efter tracheotomien behandlats med apomorfin i rel. höga doser, och på

1) Referat i Jahrb. f. Kinderheilk. Bd. XIV (1879), pag. 383.

2) L. c. pag. 451.

hvilka äfven gjorts ett flitigt bruk af aspiration, då anledning dertill funnits. Af de 9 hade 8 blifvit friska, och bland dem hade icke mindre än 5 haft »bronchialcroup». Samma år utkom ROSSBACH's märkliga »kritiskt-experimentella studie, Ueber die Behandlung des Hustens und Schleimauswurfs»[1]). Han visade att apomorfin, pilokarpin och emetin framkalla »eine sehr reichliche Anregung der Schleimabsonderung, so dass bei allen der ausserordentlich schnell und in grossen Tropfen herausquellende Schleim sich massenhaft anhäuft». Starkast verkade pilokarpin, mindre, dock alltid tillräckligt starkt, emetin och apomorfin. Af intresse är vidare, att slemhinnornas — den blottlagda tracheas — kärlfyllnad under den pågående starka slemsekretionen icke visade någon förändring emot förutvarande normala tillstånd. Genom anordningen af experimenten kunde Rossbach bestämdt ådagalägga, att dessa medel verka direkt på slemkörtlarne, körtelnerverna eller deras ganglier. Efter ett vidsträckt terapeutiskt bruk af apormorfin för bronchialkatarrher hos både äldre och barn och äfven vid fall af »verklig croup» rekommenderade Rossbach varmt detta medel. I den 2 år senare utkomna femte upplagan af NOTHNAGEL's och ROSSBACH's bekanta »Arzneimittellehre» uttalas samma åsigter. Man ser ofta apomorfin nämndt inom crouplitteraturen, men en redogörelse för en större serie af fall, behandlade med detta medikament, har jag icke funnit mer än från Königsberg. »Efter vår[2]) erfarenhet vid 82 fall — de första 29 behandlades ännu utan apomorfin — kan jag blott bekräfta, att mängden af det upphostade sekretet fortfor vid en ihållande användning af medlet att vara ytterst riklig, och man såg, att det icke orsakade barnen mycken möda att hosta upp det. Det föreskefs i följande form[3]): Rp. Sol. Apomorph. mur. 0,15 500,0, Acid. mur. 1,0, hvaraf ett fyraårigt barn erhöll en tesked hvarannan timme, alltså ungefär 0,022 gm pro die; för äldre eller yngre barn gafs det i större eller mindre doser efter allmänt gällande proportioner. För upphörande med medlet uppstäldes två indikationer: kräkningar och hotande kollaps. Att medlet framkallade kräkningar kunde vi icke så sällan iakttaga; visade sig benägenhet för upprepade

1) Berl. Klin. Woch. 1882.

2) PLENIO, l. c. pag. 21, 22.

3) Enligt NOTHNAGEL's och ROSSBACH's *Arzneimittellehre*, femte uppl., sid. 720, blifva apomorfinlösningarna hållbara, om det (saltsyrade) apomorfinet löses i Syr. simplex (*Blaser*).

kräkningar, då slutade man genast med medikamentet, och först efter flere timmars paus gjorde man åter ett försök med en svagare dos. Att kräkningarna blott äro att hänföra till nervösa inflytanden, derför talar, såsom ROSSBACH redan anmärkt, den omständigheten, att barnen derunder bibehöllo en god aptit». LINDNER säger uttryckligen ifrån, att medlet icke får gifvas i för små doser. Han hade användt lösningar af 0,08—0,1 på 60 gram vatten med en tillsats af 25 gram syrup. citri. Af dessa hade han låtit barn öfver 2 år taga en tesked hvar timme, vid trängande fall hvarje 1/4—1/2 timme. Han nämner ingenting om kräkningar eller kollaps. Att medlet lätt skall kunna framkalla kollaps, det framgår alldeles tydligt, af hvad man vet om dess fysiologiska verkningar på det centrala nervsystemet. »Här» — jag citerar åter PLENIO — »upphörde man alltid med medlet, när hjertverksamheten började att blifva svag, och den omständigheten, att tillståndet då och då blef bättre utan annan hjelp, synes häntyda derpå, att man icke får underskatta medikamentets förmåga att framkalla kollaps». — — »Der apomorfin kunde användas, der fans till följd af den lifliga sekretionen en riklig expektoration, och blott sällan kunde man hos tracheo-bronchialsekretet konstatera en svag benägenhet för krustbildning». En del af denna gynnsamma verkan tillskrifver Plenio bruket af inhalationer. »Krustbildning var emellertid vanligare, då inhalationer användes ensamt, utan hjelp af apomorfin». I Stockholm har apomorfin åtminstone tidvis blifvit nyttjadt på de tre sjukhus, der crouppatienter vårdas. Allmänt har man tyckt sig finna, att det icke varit utan nytta. Medlet förtjenar emellertid att blifva noggrant pröfvadt, ty det är just ett medikament med de egenskaper, hvilka enligt ROSSBACH'S experiment tillkomma apomorfinet, som vi behöfva för efterbehandlingen.

Jemte apomorfin användes i Königsberg inandningar hvar 1/2—2 timma af 1/3 % salicylsyrelösning. Afsigten var, att apomorfinet och de inhalerade vattenpartiklarna (!) skulle lemna den för membranernas aflösning nödiga vätskemängden; salicylsyra hade man valt på grund af detta medikaments kända retande egenskaper. Man hoppades, att det skulle framkalla kraftiga hoststötar, hvilka ej heller uteblefvo. Vidare borde det verka en hyperemi hos slemhinnan, som i sin mån också måste bidraga till en lättare aflösning af membranerna. — Är det antagligt, att salicylsyrelösningen kan framkalla hyperemi inom slemhinneområden, som redan äro täckta

af membraner? — Då sputum icke längre innehöll några membranartade beståndsdelar, öfvergick man i Königsberg till inhalationer af $^1/_3$ % alunlösning, för att genom detta medels adstringerande egenskaper minska hyperemien och slemsekretionen. Att alun, lokalt applicerad på luftvägarnes slemhinna, minskar slemsekretionen, det framgår af ROSSBACHS förut citerade afhandling. Sjelf har jag ofta — som jag tror med nytta — användt aluninandningar för samma indikation.

Det vore lockande att skrifva en revy öfver *inhalationsterapien för croup.* Det blefve i många hänseenden en de svikna förhoppningarnas historia. Hvad först beträffar inandningarna af *ren vattenånga,* så måste man medgifva, att om de göras oupphörligt, så hålla de kanylen fuktig och hindra intorkningen af sekret inom och nedanför kanylen. Vidare framkalla de kraftiga hoststötar och underlätta derigenom på ett mildt sätt upphostningen. Alla vidare membranupplösande och membranlossande verkningar torde man fullkomligt lugnt kunna bortse ifrån [1]). Börjar en membran i trachea ofvanför kanylen och räcker ett stycke nedanför bifurkationen, är det högst sannolikt, att hostretningen blir högst obetydlig, ty hosta kan icke framkallas, förr än vattenpartiklarne nå en membranfri slemhinna.

De fleste författare förorda ifrigt inhalationer. Sjelf har jag aldrig varit någon vän utaf dem, och det är mig derför ett nöje att citera några författare, som hafva samma åsigt men större erfarenhet. Sedan LINDNER [2]) behandlat ungefär 100 opererade nästan uteslutande med inhalationer, kom han till den uppfattning, som jag här framställt. Han hade mest försökt mjölksyreinandningar, och jag tror, att det är icke utan skäl, som han anser det vara mindre rådligt att tätt och ofta införa ett så retande ämne i trachea och broncher [3]). JACOBI i New-York säger: »Man soll nicht vergessen, dass sie (den fuktiga värmen) gesundes Gewebe ebenso erweicht, wie die krankhaften Ausschwitzungen, und dass sie durch diese

1) Jfr BERNOULLI, Zur Casuistik und zur Therapie der Bronchitis crouposa. Deutsch. Arch. f. Klin. Med. Bd. XX.

2) L. c. pag. 445.

3) LINDNER misstänker, att inhalationerna möjligen kunna orsaka katarrhala pneumonier. Han citerar med stor reservation HEIDENHAIN'S intressanta arbete: Beitrag Zu der Frage nach den Ursachen der Pneumonie i *Arch. f. pathol. anat.*, Bd. 70. pag. 441 ff.

Umwandelung des Gewebes das Eindringen des Giftes, einerlei welcher Natur, ebenfalls erleichtert»[1]. PLENIO[2]) kan icke afvisa tanken på, att de i Königsberg brukliga salicylsyreinhalationerna möjligen kunna bidraga till, att den inflammatoriska processen lättare nedstiger i bronchernas finare förgreningar. ROSENTHAL[3]) fruktar, icke utan skäl, »dass bei allzu consequenter Anwendung dieses Verfahrens[4]) gewisse Lungenpartien, zu denen der Luftzutritt erschwert ist, durch die aspirirte Flüssigkeit ausser Funktion gesetzt werden.» Kan det icke visas, att inhalationerna ega en verklig betydelse för efterbehandlingen, så finnes det icke något skäl att hålla på dem, ty de äro i många fall besvärliga. Jag vill icke tala om, att både barn och sängkläder blifva våta; vigtigare är, att de ofta trötta barnen och att, der man icke har råd till att hafva en sköterska för hvarje barn, de hindra andra vigtigare göromål. Genom ett förståndigt bruk utaf »la cravate» undvikes intorkning af sekretet. Genom att med t. ex. en pipett låta några droppar ljumt vatten löpa ner i trachea framkallar man kraftiga hoststötar, försåvidt det icke fins membraner på bakre väggen eller vid bifurkationen. Skulle man misstänka det, då är det bäst att med den krokiga tången eller med kateter göra rent hus. Är sekretet af det kända, klibbiga slaget, så är det af största vigt att se upp på kanylernas nedre ända. Den inre kanylen bör, såsom förut är sagdt, helst räcka nedanför den yttre; åtminstone böra de vara lika långa och sluta tätt ihop. Inre kanylen måste uttagas för rengöring hvar $^1/_4$—$^1/_2$ timma. Lika ofta dryper man ner ljumt vatten och tvingar patienten att hosta upp. Jag skall sedan visa, att aspiration kan blifva nödvändig äfven i dessa fall.

Man har låtit inhalera och indrypa många olika medikament för att befordra membranernas upplösning, men icke något — huru berömdt det än varit — har bestått profvet inför en samvetsgrann kritik. Det har gått med papayotin, pepsin, trypsin i alkalisk, glycerinhaltig lösning precist, som det förut gått med kalkvatten och mjölksyra. För min del tror jag, att man bör undvika all onödig retning af luftvägarne och hålla sig till ljumt vatten eller någon för trachealslemhinnan indifferent lösning.

---

1) L. c. pag. 766. 2) L. c. pag. 23.
3) L. c. pag. 552.
4) Spray eller indrypningar.

Inandning af de ångor, som uppstå vid *släckning af kalk*, är ett medel för att befordra membranernas upphostning, hvilket jag icke sett omnämndt hos mer än en författare. Men denne, professorn i laryngologi vid Jefferson Medical College i Philadelphia J. SOLIS-COHEN, är en erkänd auktoritet inom halssjukdomarnes och icke minst inom hithörande speciella område. Han omtalte dessa inandningar vid en diskussion 1884 i Philad. County Med. Soc. Den är refererad af LEFFERTS i Int. Centralbl. f. Laryngologie årg. I, hft 12, n:o 47. 1886 [1]) skref han »je dois, à ce propos, dire d'une façon toute spéciale que je ne vois aucun moyen qui réussisse aussi bien à faire détacher les pseudomembranes que l'inhalation abondante de vapeurs qui s'élèvent de la chaux à l'instant où on l'éteint; ce procédé a été indiqué par le d:r GEYGER, de Dayton, Ohio».

COHEN tror, att han genom dessa inandningar räddat flera barn från att behöfva opereras. »I en skål, i närheten af sängen, lägger man flera knytnäfsstora stycken osläckt kalk. Man slår öfver dem så mycket hett vatten, att de blifva täckta. Af en tidning gör man en stor tratt, hvars vida ända omfattar skålen, under det att den smala riktas emot kanylen (munnen). Inom några minuter blir det en riklig utveckling af ånga, med hvilken följa kalkpartiklar, som direkt inhaleras. Det är nödvändigt att *skydda den sjukes ögon*. Dessa ångor framkalla hosta, någon gång kräkning. Genom hostan utdrifves en stor qvantitet pseudomembraner. Inandningen räcker 10—12 min. och kan förnyas hvar ½ timma eller med längre mellantider [2]).

Sedan jag nu i korthet redogjort för de *allmänna indikationerna* och de medel, terapien eger för att uppfylla dem, kan det vara på sin plats att yttra några ord om *prognosen efter operationen*. Jag kan härvid fatta mig jemförelsevis kort, då jag uti föregående afdelningar i detta arbete genomgått flera af de vigtigaste momenten.

Af tabellerna finna vi, att de flesta patienterna dött före utgången af tredje dygnet. Efter femte dygnet är det sällsynt att några dö i fibrinös bronchit.

Ihållande höga temperaturer, isynnerhet om de motstå antipyrin, äro ett dåligt tecken. Mindre vigtiga äro öfvergående, hastiga temperaturstegringar, äfven om de äro mycket höga. Är derför allmäntillståndet för öfrigt relativt godt, bör man invänta morgon-

1) L. c. pag. 85.
2) I förkortad öfversättning.

dagen, innan man bestämdt uppgör en dålig prognos. Kanske har temperaturen då sjunkit ett par grader. Puls och andning hafva större betydelse för prognosen än temperaturen. Allmäninfektionens inflytande på pulsen är för alla väl bekant. En *dålig* och *freqvent puls* (öfver 140) i förening med en *ytlig* och *hastig andning* tyda på svåra förändringar i lungorna[1]). Om det är fibrinös bronchit eller purulent kapillär bronchit eller bronchopneumonier, det är oftast svårt att afgöra. Icke sällan äro de förenade. Ett fullkomligt upphörande af sekretionen genom kanylen talar mest för fibrinös bronchit, och upphostningen af rörformiga, grenade membraner bevisar densamma. Prognosen är mycket bättre i de sist nämnda fallen, än i dem der all expektoration upphör, och den blir bättre dag för dag, ju längre det drager ut på tiden. Jag behandlade vintern 1885 på K. L. V. en 3-årig flicka, Maria Engberg, som ännu på 8:de dygnet hostade upp fina bronchialafgjutningar. Det är samma förhållande med bronchopneumonierna. Ju senare de komma, desto mindre farliga[2]). Om fullt karakteristiska croupösa pneumonier finnas hos crouppatienter, derom äro meningarna delade[3]). Jag har vid obduktioner flere gånger sett skenbart lobära pneumonier, som vid en närmare granskning visat sig bestå af konfluerande lobulära. Af patienter, som blifvit friska, fastän de efter tracheotomien fått säkert diagnosticerade pneumonier, förtjena bland dem, jag sjelf sett, tre att i korthet omnämnas. Två af patienterna hostade upp genom kanylen ett karakteristiskt pneumoniskt sputum.

Kerstin D., 5 år, (K. L. V.. 1885, n:o VI) hade haft snufva och sjuknade natten emellan $^{25}/_1 - ^{26}/_1$ 85 med croupsymptom. Kräkmedel försöktes, men gjorde ingen nytta. Lindrigt qväfningsanfall natten till $^{27}/_1$. På morgonen den $^{27}/_1$ mottogs hon på K. L. V., der hon genast opererades (låg tracheotomi). Vid operationen uttogos membraner ur trachea. I farynx funnos inga beläggningar hvarken då eller senare. $^{29}/_1$ (3:dje dygnet) membraner på morgonen, på aftonen var sekretet lösare: På 7:de dagen borttogs kanylen, sedan »hel kork användts öfver ett dygn». Flickans tillstånd hade efter operationen varit tillfreds-

1) Dessa frågor äro omsorgsfullt behandlade af MAX BARTELS: »Tracheotomie bei Diphtheritis» i Jahrb. f. Kinderheilk. N. F. Bd V.

2) Statistik hos DARIER: De la bronchopneumonie dans la diphthérie, thèse de Paris, 1885.

3) Se DARIER. Jfr SANNÉ'S, ARCHAMBAULT'S och CADET DE GASSICOURT'S arbeten.

ställande. Högsta temperaturen hade varit på 3:dje dagen 38°,8 (in ano); på 6:te dagen var temperaturen normal, men på aftonen af 7:de dagen steg han till 39°, och följande dag diagnosticerades en *pneumoni i högra lungans öfre lob.* Temp. 38°,6—39—40,4; på 9:de dagen 39°—38,9 —39,8; på 10:de dagen början resolution; dessutom funnos i hela högra lungan talrika rassel, i den venstra enstaka; temp, 37°,8—39,2—39,9; på 11:te dagen 38°,4—38—39, sedan feberfri. $^{8}/_{2}$ (13:de dagen efter operationen) *herpes labialis.*

Såväl denna flicka som hennes 2 år yngre broder, hvilken opererades för croup i okt. 1884 på K. L. V. har jag sedan haft tillfälle att följa. Båda hafva de lätt blifvit »förkylda», och icke sällan hafva de haft lindriga pseudocroupanfall. När gossen springer, höres vid andningen ett blåsande stenosljud. Jag har undersökt dem båda laryngoskopiskt utan att upptäcka något abnormt. På gossen tyckte jag mig kunna se långt ner i trachea. På min begäran undersöktes gossen af laryngologen, doktor G. Setterblad, äfven då med negativt resultat.

Hildur N. 7 år, (K. L. V., 1884, n:o 296) mottogs $^{3}/_{11}$ 84 och opererades samma dag. 10 dagar förut hade det gjorts *tonsillotomi;* flickan hade varit hes i 4 dygn; hon var icke cyanotisk, men både in- och exspiration voro mycket försvårade; pulsen var ojemn och oregelbunden. Farynx var rent från beläggningar och fortfor att vara det under hela sjukdomen. Anteckningar saknas för de 4 närmaste dygnen efter operationen, men så vidt jag nu erinrar mig, var tillståndet ovanligt godt. $^{7}/_{11}$ kl. 2 e. m. var temp. 40° (in ano). *I venstra lungans nedre hälft* funnos tecken till en början *pneumoni.* Under de följande dagarne utskaffades genom kanylen karakteristiska, *pneumoniska* sputa (sega, rostfärgade, lufttomma). $^{11}/_{11}$ var hon feberfri. Tillståndet fortfar att förbättras. Hon andades stundtals med »hel kork» i kanylen. Den $^{20}/_{11}$ kl. 7 f. m. var temp. 40°,4, ytterst svår andnöd. Kanylen var nästan tilltäppt af sega, mörka massor, som mest liknade stelnadt lim. Detta och följande 4—5 dygn nedfördes hvar 4:de timma en engelsk kateter n:o 7, som förut uppmjukats i varmt vatten. Dels genom att göra korkskrufsliknande rörelser med katetern, dels genom aspiration utskaffades stora massor af dylikt, segt, mörkt, mer eller mindre intorkadt sekret. Bland det, som kom upp, funnos släta, cylindriska proppar, hvilka genom sin form visade, att de fullkomligt täppt till någon medelgrof bronch. 2 % mjölksyrelösning indröps med en pipett hvar $^{1}/_{4}$—$^{1}/_{2}$ timma — invärtes mysk. Under denna behandling blef sekretet ymnigt

och antog katarrhal karakter; dyspnoen minskades och försvann. Patienten gynnades hela tiden af en stark retning till hosta. Hon kunde ofta utslunga »proppar» flere fot bort i rummet. Hon hade, såsom det snart visade sig, en börjande kikhosta. Den $^{1}/_{12}$ (27:de dygnet) kunde kanylen definitivt aflägnas, och den $^{5}/_{12}$ utskrefs hon läkt. Jag har sedan haft tillfälle att följa denna flicka. Två gånger har hon lidit af mycket långvariga kroniska bronchiter. I slutet af 1885 fick hon ett tuberkulöst sår i högra nasolalialvecket. Tre gånger gjordes under kloroformnarkos excision. Första gången hopsyddes såret; de två sista gångerna brändes bottnen och kanterna med termokauter. Hon var läkt i juni 1886 och har sedan varit utan recidiv[1]).

Knut E., 4 år (E. S., 1886, n:o 176) intogs $^{10}/_{6}$ för faryngolaryngealdifteri. *Termotracheotomi* samma dag, membraner i trachea. Membraner upphostades t. o. m. den 13:de. Kanylen kunde borttagas den 15:de. Temp. var fr. o. m. $^{10}/_{6}$ t. o. m. $^{17}/_{6}$ högst 38°,2 (i axillen). $^{15}/_{6}$ sputum katarrhalt, måttlig mängd; $^{17}/_{6}$ sputum ymnigt, mera varliknande, något blodigt; $^{18}/_{6}$ börjande sväljningsrubbning, kanylen måste åter införas för en natt. Samma dag var temp. vid 6 tiden på e. m. 38°, men kl. 8,30 e. m. 39°,5. Trots 1 gm antipyrin om dagen (utom den $^{22}/_{6}$) höll sig temperaturen emellan 39—40° morgon och qväll t. o. m. den $^{23}/_{6}$: sedan mellan 38°—39° t. o. m. den $^{25}/_{6}$; derefter fullt feberfri (fr. o. m. 8:de dygnet). $^{19}/_{6}$ var respirationsfreqvensen 46—50, pulsen 160; sputum ytterst ymnigt, tjockt, segt. $^{20}/_{6}$ resp. omkr. 60; dämpad ton öfver venstra lungans baksida, hvarest pat. äfven markerade ömhet vid perkussion; talrika rassel öfver båda lungorna; fick mysk och kamfert. $^{21}/_{6}$ sputum mera sparsamt, ej så segt; $^{22}/_{6}$ sputum segt, *pneumoniskt;* $^{23}/_{6}$ sputum *fortfarande pneumoniskt;* dämpningen minskad. $^{25}/_{6}$ pulsen 120, sputum katarrhalt; tracheotomisåret betydligt minskadt,

1) Under vintern 1886 gjorde jag tonsillotomi på en äldre syster. Två dagar senare fick jag bud, att hon var mycket dålig. Jag fann henne med alla tecken till en svår allmän-sjukdom. Hon hade en temperatur på öfver 40°. Hon klagade endast öfver smärta ut genom venstra axeln. Ingen hosta. Vid inspektion af svalget sågos tonsillerna vara öfverdragna med en gråhvit beläggning, som sträckte sig ut på ena gombågen. Det befans vid en närmare undersökning, att en ytlig substansförlust hade uppkommit genom tonsillotomien på nämnda ställe af gombågen. Det dröjde i 2—3 dagar, innan dessa beläggningar, som hemskt påminte om difteri, försvunno. Först på tredje sjukdomsdygnet blef diagnosen klar; det var en akut venstersidig pneumoni, som tydligen hade börjat centralt och sedan bredde ut sig öfver hela venstra lungan. Normal resolution inträdde i andra veckan. Helsa.

men granulationerna bleka. Sväljningsrubbningen fortfor, behandlades med induktionselektricitet på sidorna om larynx. Så småningom hemtade han krafter, trachealsåret var läkt den $^{1}/_{7}$, sväljningsrubbningen fortfor ännu den $^{6}/_{7}$, (sista anmärkningen); den $^{23}/_{7}$ skrefs han ut. Han *intogs åter för svalgdifteri* den $^{31}/_{8}$, men kunde skrifvas ut redan den $^{7}/_{9}$ (se sid. 57). Vistas nu på landet, var frisk så länge han var i Stockholm.

Ensamt för sig torde under fortgången af efterbehandlingen icke något tecken vara så vigtigt för uppgörande af en riktig prognos, som karakteren hos det upphostade. Det klibbiga, limliknande sekretet har sedan gammalt ett dåligt rykte. Af den nyss meddelade sjukhistorien (Hildur N.) finna vi, att det kan uppträda mycket sent — i det fallet på 17:de dygnet — och att aspiration kan blifva nödvändig för dess utskaffande. Det klibbiga sekretet brukar vara sparsamt till sin mängd. Sämst af allt är en »torr kanyl», d. v. s. ingen upphostning. Varar ett sådant tillstånd mer än några timmar, ett halft dygn, torde prognosen alltid vara letal. Bäst är ett katarrhalt sputum, som i början är ganska ymnigt men minskas efter några dagar. Fortfar det åter att vara mycket rikligt eller ännu värre, om det ökas i stället för att minskas och samtidigt antager en rent purulent karakter, då har man att frukta för kapillär bronchit och bronchopneumonier. Det är skäl att försöka inandningar af alunlösning (högst 2 %) och, om magens tillstånd medgifver det, invärtes balsamica (terpentin) helst i förening med mysk, eljest med t. ex. spir. am. anis. i stora doser.

Sköterskan bör samla i en skål med vatten allt, som hostas upp eller rensas ur kanylerna mellan läkarens besök, för att denne må få ett klart begrepp om beskaffenheten af det upphostade.

I Boston City Hospital har man brukat hvarannan eller tredje timme göra anteckningar om beskaffenheten af det sekret, som funnits i kanylen. Det kallades »loose» (löst) eller »gummy» (gummiliknande, klibbigt). I allmänhet var det «lätt nog att uppdraga gränsen» för dessa båda beteckningar. Fanns det icke något sekret i kanylen, så rubricerades det som »undertryckt upphostning».

	Antal fall	Af dem tillfrisknade	Tillfriskningsprocent
Upphostningen var hela tiden lös	83	53	60
Upphostningen var någon gång — »even temporarily» — klibbig (»gummy»)	86	11	13
Undertryckt upphostning	15	—	—

I 143 fall voro anteckningarna otillräckliga» [1]).

Går allt sin jemna gång, är det, såsom jag förut sagt, bäst att icke taga ut kanylen förr än efter 2—$2^1/_2$ dygn (sid. 134). Sköterskan har att passa på under hostanfallen och med t. ex. en bomullsudd torka bort från kanylen allt, som hon kan komma åt. Efter sekretets beskaffenhet måste den inre kanylen rensas mer eller mindre ofta. Genom indrypning af några droppar ljumt vatten, genom att efter gjord inspiration täppa tör kanylen framkallas vid behof hostanfall. Är det *nödvändigt*, så får hon för samma ändamål äfver föra ner en *mjuk* fjäder. Vidare har hon att se till, att de våt-varma omslagen framför kanylen äro rena och fuktiga.

Kan man af andningens karakter sluta till, att det måste finnas ett hinder nedanför kanylen — lösa membraner frambringa ofta ett karakteristiskt ljud — så kan man åtminstone vid vida, cylindriska kanyler försöka att föra ner genom den yttre kanylen den krokiga tången eller en kateter. Som regel brukar det vara nödvändigt att äfven taga ut den yttre kanylen och under tiden hålla i sär såret med trubbiga hakar eller dilatator. För att utskaffa större sammanhängande membraner, är kanske den *krokiga tången* det bästa instrumentet. Hon når nedanför bifurkationen. Har det misslyckats med tången, försöker man *aspiration* (sid. 76). Om värdet af denna äro omdömena olika. Under den svåra epidemien vintern 1884—1885 fans det på K. L. V. knappt en croupsjuk, der jag icke någon gång under efterbehandlingen måste föra ner en kateter. I huru många fall katetern endast nedfördes för att mekaniskt reta till hosta och för att vid utdragningen, som sker under korkskrufsrörelser, lösgöra membraner, och i huru många fall

1) Lovett & Munro, l. c., pag. 167.

aspiration utfördes, är icke antecknadt. Som regel slutade ingreppet med aspiration, ofta, det må jag bekänna, utan att det lyckades att suga upp något. Genom en sådan behandling räddades 2 patienter hvilkas namn jag nyss anfört, Hildur N., med klibbigt sekret, och Maria Engberg, med fibrinös bronchit. I två andra fall bekämpades den fibrinösa bronchiten likaledes med framgång, ehuru barnen sedan dogo ungefär 2 veckor efter operationen, den ena af ett dekubitalsår med perforation af bakre trachealväggen (sid. 121), det andra i scarlatina. Äfven i ett par andra fall öfverlefde barnen den fibrinösa bronchiten, ehuru de sedan dogo af bronchopneumonier och af utmattning. T. o. m. i de fall, der fibrinös bronchit blir dödsorsaken, kan man oftast genom dessa ingrepp skänka barnen lindring en eller flera gånger. Äldre barn äro mycket tacksamma för hjelpen och, när efter några timmar andningen åter blir mycket besvärad, bruka de på alla sätt gifva tillkänna sin önskan, att »doktorn skall komma genast». På grund af denna erfarenhet tror jag, att katetern är ett för en rationel efterbehandling i många fall nödvändigt instrument [1]).

Efter 3:dje dygnet tager man ut hela kanylen hvarje morgon, och genom att hålla ihop såret pröfvar man, huru mycket luft som kan passera genom larynx. Sedan låter man patienten andas genom sårkanalen, så länge respirationen är fullkomligt fri. Under tiden är såret täckt med ett löst sittande omslag (en »cravate»). Så fort andningen blir besvärad, och härför kan icke angifvas någon tid, införes åter kanylen. Man bör hafva som regel att aldrig vänta så länge med att åter föra in kanylen, att barnet får lida verklig andnöd, emedan det sedan icke utan förskräckelse och motstånd är utan kanylen. Införandet af kanylen blir också mer än nödigt besvärligt och smärtsamt; barnen blifva sedan rädda för alla ingrepp. I croup-rummen böra finnas utom smala, trubbiga hakar och dilatator äfven

1) Vid kanylombyten under de 2—3 första dygnen bör läkaren vara med. På K. L. V. fans emellertid 1885 en sköterska, som äfven på operationsdagen, utan att någon olycka inträffade, tog vid hotande qväfning ut den yttre kanylen och gjorde aspiration. Man bör undervisa sina sköterskor i allt, som rör den hygieniskt-dietetiska behandlingen, om betydelsen af omslagen, indryppningarna, uedförandet af en fjäder — ett instrument, som sköterskorna gerna använda för mycket — och om de vanliga anledningarna till tracheal-dekubitus. Äfven då man sjelf är närvarande, *bör man låta dem taga ut och föra in den yttre kanylen*, om de visa sig hafva en lätt och säker hand; i annat fall äro de odugliga.

kanyler af olika storlek och om möjligt ett par smala kanyler med ledare (se fig. 6, 8). I stället för dessa ledare kunna med fördel användas mjuka katetrar, som man sticker genom kanylerna. Från 5—7:de dygnet (någon gång tidigare, icke sällan senare) kunna kanylerna i allmänhet undvaras för alltid. Äfven då binder man icke — utom för öfning under kortare stunder — tätt till kring halsen, utan låter barnen hafva sårkanalen, så länge den håller sig öppen, som en andra luftväg.

Detta sätt att vänja barnen af med kanylerna förordades redan af SANNÉ (1869), och det är numera det vanligaste. Det förutsätter en öfvad sköterskepersonal. Der icke sådan fins, brukar man använda *fönsterkanyler*. Från tredje eller fjerde dagen försöker man att genom t. ex. en kork först med, sedan utan skåra täppa till kanylen och tvinga barnet att andas genom larynx. Då barnet kunnat hafva »hel kork» i kanylen en hel natt, uttages kanylen. Det händer, men är sällsynt, att den behöfver åter föras in. Efter denna metod brukar man icke kunna taga bort kanylerna förr än tidigast på 7:de—8:de dagen.

Använder man de vanliga kanylerna med ovalt fönster, så är det fara för granulombildning i öfre hörnet af trachealsåret[1]). Såsom jag förut omtalat (sid. 120), kommer nämligen fönstret att antingen ligga emot bakre väggen eller, hvilket är vanligare, delvis i sårkanalen. I öfre hörnet af trachealsåret blir icke endast ett tryckfritt rum, utan slemhinneranden blir här utsatt för en ständig rifning af fönsterkanterna och, hvad som torde vara ännu vigtigare, det blir för hvarje inspiration en sugning på granulationerna. Man bör derför låta göra sådana öppningar, som det är på PASSAVANT's (fig. 10) eller STÖRK's (fig. 8) kanyler. Den sist nämnda synes mig vara mindre lämplig än PASSAVANT's, men STÖRK[2]) säger sjelf, att sedan han började använda denna kanylmodell (i huru många år?, i huru många fall?) har han aldrig haft att beklaga sig öfver granulombildning[3]). TROUSSEAU, som förkastade bruket af fönster-

1) Jag skall på annat ställe utförligt redogöra för orsakerna till granulombildning. Granulomerna kunna utgå från alla punkter af slemhinnekanten längs trachealsåret och ifrån dekubitalsår, men den ojemförligt vanligaste utgångspunkten är öfre hörnet af trachealsåret, och bruket af förvändt konstruerade fönsterkanyler är den både vanligaste och vigtigaste orsaken.

2) L. c.

3) STÖRK har en egen uppfattning af orsaken till granulombildning. Då man icke använder fönsterkanyler, så är, säger han, slemhinnan i nedre larynx-

kanyler, använde vid försenad kanylafvänjning allt smalare och smalare kanyler, som han korkade, så att luften måste passera vid sidan af kanylen upp genom larynx. Kanyler med smal »luftrörsdel» och »sårdel» af vanlig vidd (efter barnets ålder) böra vara mycket användbara, ty skulle af någon anledning den smala kanylen blifva otillräcklig, så kan man genast byta ut den mot en större. Äfven andra medel har man uttänkt för att använda under den tid af efterbehandlingen, då larynx visserligen är så mycket öppet, att barnet tidvis får tillräckligt med luft, men der man detta oaktadt icke vågar taga bort kanylen. STÖRK's modell (fig. 9, se äfven texten till figuren) behöfver här icke någon förklaring. PARKER omtalar (l. c. pag. 111, fig. 20) ett instrument, som han säger vara mycket praktiskt. Det utgöres helt enkelt af en svagt konisk plugg af silfver eller guttapercha, som

---

rummet beröfvad luftens lifvande och för dess integritet nödvändiga inverkan. Han erinrar om, huru slemhinnan i näsan mycket snart förlorar sin slemhinnekarakter och blir öfverallt granulerande, om genom t. ex. tumörbildning någon del af näsgångarna afstänges från luften. I öfverenstämmelse härmed säger Störk, att granulomerna icke endast utgå från punkter af larynx- eller trachealslemhinnan, som på ett eller annat sätt hafva varit i beröring med kanylen, utan slemhinnan i hela nedre larynxrummet blir granulerande. Det var för att kunna använda fönsterkanyler under hela efterbehandlingen, utan att besväras af de olägenheter, som de vanliga ovala fönstren medföra, som han konstruerade den kanyl, fig 8 utvisar. Störks arbete utkom i januari detta år, senare än att KÖHL kunnat använda det. I dennes stora samlingsverk finnes icke ett enda fall af granulombildning från punkter af slemhinnan, som icke på ena eller andra sättet varit i beröring med kanylen. PARKER omtalar emellertid en granulationsbildning, som »blott beror på närvaron af en främmande kropp» (kanylen) »i en ovanligt känslig trachea». Han anför en sjukhistoria med afbildning af luftröret (l. c. pag. 100, fig. 18), der granulationer synas öfver hela slemhinnan, som det ser ut, i större utsträckning, än den varit i beröring med kanylen.

Men det finnes äfven andra skäl, som tala emot att tillskrifva en afstängning af nedre larynxrummet någon större betydelse för granulombildningen. Det fordras, för att en sådan luftafstängning skall kunna inträda, att trachea lufttätt omsluter kanylen, och att glottis är tilltäppt af membraner. Så fort stämbanden äro rena, är glottis öppen — i kadaverställning. Vidare borde det vara mycket vanligt, att slemhinnan i nedre larynxrummet blefve granulerande i sådana fall, der man användt permanent tamponad af trachea, men hvarken MICHAËL, den egentlige uppfinnaren af denna behandling, talar om något sådant fall, ej heller synes det hafva inträffat någon gång i de omkring 400 fall, der på Lazarus-Krankenhaus (GUTH, l. c.) efter gjord tracheotomi för croup, trachea tamponerats med jodoformbomull.

är fäst på en vanlig kanylsköld. Med denna »plug» korkar han till sårkanalen.

Tracheotomisåret skall skötas lika med hvarje annat sår, som skall läkas genom granulationsbildning. Svåra sårkomplikationer äro högre grader af sårdifteri, gangrän och ros. Vid behandlingen af dessa är det af bestämd fördel att vara af med kanylen, så att man kan komma åt att mycket ofta rengöra hela såret. Freqvensen af sårdifteri synes vara mycket olika i olika epidemier, större i de svårare än i de lindrigare. Det torde emellertid icke vara ovanligt, att en enkel, ytlig väfnadsnekros förvexlas med difteri; man kan på det viset lättast förklara eljest motsägande uppgifter för samma år från olika sjukhus i samma stad. Sällsynta men farliga följder af sårgangränen äro abscesser i grannskapet, bland hvilka de mest fruktade äro *mediastiniter*. BÉAL har nyligen skrifvit ett arbete öfver denna relativt litet kända komplikation efter tracheotomi[1]). Af detta framgår, att suppurativa mediastiniter äro mycket sällsynta, att de aldrig iakttagits utom efter operationer, som varit mycket besvärliga (laborieuses) och förenade med en svårare kontundering af den peritracheala bindväfven. Diagnosen hade icke i något fall gjorts förr än vid obduktionen. Han känner icke till något fall af bakre mediastinit (se sid. 121), ej heller har jag med säkerhet funnit något sådant fall hos någon annan författare.

Läkningen af tracheotomisåret går i allmänhet desto fortare, ju längre barnet burit kanylen. Så länge såret i trachea är öppet, bör man hvarannan eller tredje dag föra in en lapispenna genom hela utsträckningen af sårkanalen, så att man kommer åt att tukta de granulerande slemhinnekanterna.

Så fort det är möjligt, skall man gifva barnen kläder och låta dem lemna sängen först för ett par timmar, så småningom för hela dagen.

Med lokalbehandling för svalgdifteri skall man vara sparsam efter gjord tracheotomi — man bör naturligtvis hålla svalget rent, men göra det på ett mildt sätt, så att barnens krafter icke ansträngas. Använder man spolningar, så bör man för små barn alltid välja någon fullkomligt oskadlig lösning, emedan små barn icke sällan dricka sprutvätskan ungefär lika fort, som man sprutar. Som bevis för rigtigheten af detta påstående anföres följande

1) BÉAL, A.: »Étude sur une complication rare de la trachéotomie (médiastinite antérieure suppurée), thèse de Paris, 1886.

icke förut publicerade förgiftningsfall med klorsyradt kali. Jag skulle gerna velat göra en resumé af hithörande litteratur, men det förbjuder både tid och utrymme De vigtigaste arbetena äro MARCHAND'S[1]) och MERING'S[2]).

Ett förgiftningsfall med klorsyradt kali, efter användning af detta medel till *spolningsvätska* för svalget.

På E. S. intogs den $^{6}/_{6}$ 86 Magnus M., 2 $^{3}/_{4}$ år gammal (n:o 170). Vid inkomsten var svalget rodnadt; tonsillerna, främre gombågarna och uvula belagda med något missfärgade, utbredda membraner. Aftontemp., mätt i stolgången, var 38° C. Behandling: sol. chlor. ferric. spir. 8 droppar i mycket vatten 4 ggr dgl., spolning af svalget 4 ggr dgl. med en ungefär 2 % lösning af klorsyradt kali. Svalget blef renare. Den $^{9}/_{6}$ fans litet albumin i urinen. Den $^{10}/_{6}$ stannade all urin i sängen, men sköterskan säger sig icke hafva märkt, att lakanen färgades annorlunda än vanligt. För öfrigt syntes pat:s tillstånd ännu den $^{10}/_{6}$ vara det mest lofvande. Han åt bra och satt i sin säng och lekte på eftermiddagen. Kl. $^{1}/_{2}$ 12 e. m. samma dygn ($^{10}/_{6}$) sof han godt, då föreståndarinnan gjorde sin nattrond.

Temp.	$^{7}/_{6}$	37,5—37,7
		37,2—37,7
		37,6—38,1
	$^{10}/_{6}$	37,7—38

Pat. vaknade vid $^{1}/_{2}$ 3-tiden samma natt och började högljudt jemra sig. Han hade då andnöd och var blå om läpparne; han kunde ännu svälja mjölk, vin m. m., som gafs honom. Kl. straxt efter 3 tillkallades underläkaren d:r Hardin, som bor inom sjukhuset. Hardin fann gossen hafva dyspnoe, vara blek och cyanotisk. Han orkade endast sakta qvida, var pulslös, hade tonisk kramp i händer och armar samt klonisk kramp i nackmuskulaturen. Han fick en ætherinjektion men kollaberade fortf. och dog kl. 3,15 f. m.

Sedan ungefär ett år[3]) har nästan uteslutande klorsyradt kali användts på E. S. som munvatten. För fullväxta ung. 4 % lösning, för barn en lösning af 2 teskedar af saltet i 600 gm vatten. Två sådana teskedar motsvara enligt på apoteket Hjorten verkstäld vägning 10 gm.

1) Ueber die Intoxikation durch Chlorsaure Salze (Virchow's Archiv, Bd 77, pag. 455—488).

2) Das chlorsaure Kali, Berlin 1885 (innehåller en mycket fullständig redogörelse för litteraturen).

3) Denna sjukhistoria skrefs i Juni 1886.

Det är således med en knappt 2 % lösning, som han spolats i svalget. Det hade gjorts 4 ggr dgl. med en vanlig stark sårspruta, försedd med ett vid spetsen fästadt drainagerör. Sköljningen hade hvarje gång fortsatts, tills sköterskan tyckt, att sköljvattnet återkommit klart. Vid sprutning af svalget på barn märker man någon gång, huru de suga åt sig vätskan, formligen dricka den, nästan lika fort, som man sprutar. Ifrågavarande gosse hade gjort på det viset. Sista dagen använde sköterskan spatel mellan tänderna, men utan att lyckas hindra honom från att svälja en mängd. Härom blefvo emellertid hvarken Hardin eller jag underrättade förr än efter obduktionen.

Sektion $^{11}/_{6}$. Liket hade en egendomligt *gråblek* färgton. Läpparne, hakan och fläckvis venstra sidan af ansigtet voro gråblå eller kanske rättare smutsigt gråvioletta. Liknande blekt gråvioletta fläckar funnos utbredda öfver hela baksidan af bålen, öfver lårens och armarnes insidor samt genitalia. (Händelsevis fans i likboden samtidigt ett lik efter ett annat barn af ungefär samma ålder, dödt några timmar senare. Detta lik obducerades samtidigt och alla färgförändringar jemfördes).

På tonsillerna otydliga märken efter difteritiska beläggningar. Rima glottidis fri, inga beläggningar i larynx, intet tecken till glottisoedem. Munnens, svalgets och larynx' slemhinnor gråvioletta. *Blodet*, öfverallt flytande, hade en egendomlig, smutsigt brunaktig färgton, som det meddelade till samtliga organ. Blodet liknade i tjocka lager mest chokolad, men kunde äfven jemföras med kaffesump eller tobaksolja. Det förändrade icke sin färg under beröring med luften. I *hjertat* funnos inga fibrinkoagler, endast dylik, missfärgad, flytande blod. Högra kammarens vägg slapp, den venstras kontraherad. Muskulaturen var, efter tvättning, lerfärgad. Vid mikroskopisk undersökning visade sig enstaka muskeltrådar fettdegenererade. Hjertats valvler och aortas insida voro gråvioletta. *Lungorna* brunaktigt missfärgade. *Lefvern* smutsigt brunfärgad, tycktes, makroskopiskt sedt, vara på enstaka ställen fettdegenererad. *Mjelten* stor, med ovanligt tydliga Malpighiska kroppar; pulpan temligen lös, brunt färgad (liknade en lindrigare form af infektionsmjelte, men af annan färg). *Njurarnes* barksubstans svälde obetydligt öfver snittranden, lerfärgad; pyramiderna smutsigt brunfärgade. Vid mikroskopisk undersökning syntes kapillärerna starkt fylda med blodkroppar af vanligt utseende. Epitelet i de slingriga kanalerna var starkt kornigt, och en del af kornigheten qvarstod efter tillsats af ättiksyra. Urinblåsan tom, dess slemhinna svagt gråviolett. I magsäcken några matskedar mjölkfärgad vätska. *Kalottens insida gråviolett.* Sågsnittet

hade ett egendomligt torrt, nästan poleradt utseende med en *blekt violettgrå färgton å båda bensubstanserna.* Spongiosan försedd med tätt stående bruna fläckar af blod. I hufvudskålens *sinus* rikligt med chokoladfärgad, tunnflytande blod. Af *hjernsubstansen* var den grå tydligare missfärgad än den hvita; alla blodprickar och streck, som syntes i hjernsubstansen, hade den nämnda chokoladfärgen. Den ena *tibias epifys* genomsågades. Den hade ett torrt, leraktigt utseende. Sedan genomsågades *diafyserna af tibia och fibula.* Både bark- och märgsubstansen tydligt missfärgade. Barken hade en gråblå anstrykning, märgen lerfärgad. Såväl benets (m. tib. ant.) som bålens (m. pect. maj. m. fl.) *muskulatur* hade förlorat sin köttfärg och var brungrå. Vid obduktionen var d:r Hardin närvarande. Delar af organerna lemnades samma dag till Karolinska Institutet, der laborator Bergfors har härdat dem och sedan gjort mikroskopisk undersökning. Herr Bergfors har, i likhet med hvad jag fann vid obduktionstillfället, konstaterat fettdegeneration i hjertmuskulaturen samt en stark blodöfverfyllnad i kapillärerna i alla organer, men mest i njurarne. Blodkropparna fann han icke vara till sin form förändrade.

Den $^{12}/_{6}$ togs ett blodprof från vena cruralis och jemfördes med ett dylikt prof från det andra liket. Det förra liknade mest pipolja och ändrade ej färg vid skakning; det senare var rödt. Efter stark utspädning med vatten undersökte doktor Jolin båda blodprofven *spektralanalytiskt.* Det första hade ett starkt methemoglobinband i det röda och två oxyhemoglobinband i det gröna. Det andra blodet visade ej den minsta antydan till methemoglobinspektrum.

Man kan icke i våra dagar skrifva en afhandling om »tracheotomi för croup» utan att yttra åtminstone några ord om »intubation of the larynx». Det allra äldsta har — visserligen i en förändrad form — blifvit det allra nyaste, och det ser ut, som om det skulle få bestående värde. Jag har i kap. I omnämnt, att från Hippokrates till Asclepiades kände man icke något annat medel att bekämpa en hotande qväfning än att nedföra ett rör genom glottis, att Desault flere gånger med framgång användt denna metod, som Bichat (1798) ansåg kunna vid alla tillfällen, då en qväfning berodde på angina, ersätta tracheotomi. 1858 föreslog

BOUCHUT, att man skulle vid croup i st. f. tracheotomi föra ner genom glottis 1 $^1/_2$—2 ctm. långa, cylindriska rör. Medelst en manlig kateter skulle de skjutas ner så långt, att deras öfre ända kom nedanför lig. aryepiglottica. Ett par utskott hindrade dem från att glida vidare ner i trachea. Enligt BOUCHUT hade barn i ända till 40 timmar burit dessa rör, som icke skulle förorsaka några ulcerationer. TROUSSEAU och BOULEY experimenterade på hundar och funno efter 48 timmar icke endast ulcerationer utan fullständig förstöring af slemhinnan, så att brosken voro blottade. Väsentligen på grund af denna anledning fick »tubage de la glotte» aldrig någon vidare utbildning i Frankrike, och BOUCHUT skall äfven sjelf hafva öfvergifvit sin metod. WEINLECHNER har (1871) förordat »Katheterismus des Larynx» för att temporärt öfvervinna en hotande qväfning. Operationen utföres med en kateter — t. ex. Schrötters larynxkatetrar af hartkautschuk — som qvarlemnas i högst 15 minuter. HÜTTENBRENNER, MONTI, RAUCHFUSS hafva äfven förordat denna behandling, särskildt i sådana fall, der hindrande omständigheter göra det omöjligt att straxt utföra tracheotomi.

Det är BOUCHUT's idé, vi återfinna i de försök med »intubation of the larynx», som sedan 1880 blifvit utförda i New-York af d:r O'DWYER, läkare vid Foundling Asylum. O'DWYER nedför liksom BOUCHUT rör, men af larynx' form, genom glottis, och rören skola vara qvar så länge, tills faran för stenos är öfver. Så vidt jag kunnat finna, var det icke förr än 1885, som O'DWYER publicerade ett större antal fall, behandlade på detta sätt; men sedan har man knappt kunnat taga ett nummer af de stora amerikanska journalerna, utan att finna något meddelande. Ett storartadt material är redan samladt och statistiskt bearbetadt. De förnämsta arbetena äro skrifna utom af O'DWYER, af WAXHAM, NORTHRUP och STERN. Vid Washingtonkongressen i år redogjorde WAXHAM för 1007 »intubations». För barn under 3 år var tillfriskningsprocenten 19,0, för barn öfver 3 år 34,0. För 5—6 åringar var den t. o. m. nära 47 %. Man måste medgifva, att dessa siffror äro vackra. Det beror nu på, huru svåra fallen varit. Många år torde det icke dröja, innan från olika länder och olika epidemier ett tillräckligt stort material hunnit blifva samladt, för att indikationerna för »intubation» och för tracheotomi skola kunna uppställas med någorlunda stor säkerhet. Komma de amerikanska

läkarnes förhoppningar att realiseras, så skulle man icke göra tracheotomi i andra fall, än der man befarade, att membranerna redan spridt sig nerefter trachea, och i de fall der intubation redan utförts, men der membraner nedanför röret hvarken kunnat hostas upp eller genom instrument extraheras genom röret. Då O'DWYERS operation skall vara lätt att utföra och kan göras utan assistens, och då barnen icke äro i behof af någon särskild sköterska, utan äfven de fattiga kunna vårdas i sina egna hem, så komme denna operation att medföra välsignelse i många fall, der rent praktiska svårigheter omöjliggöra användningen af tracheotomi.

Croup- och Tracheotomistatistik

från

Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt för Sjuka Barn
(1854—1887),

Sabbatsbergs Sjukhus' Kirurgiska Afdelning
(1881—1887) och

Epidemi-Sjukhuset i Stockholm
(1883—1887) samt

en Redogörelse för s. k. Sjukhusinfektioner med Difteri inom

Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt
(1854—1887).

Tab. I a angifver *åldern* på de patienter med *akut laryngit* (»lar. catarrh., pseudocrouposa, acutissima» o. s. v.) med stenossymptom, som vårdats å Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt under åren 1854—1887, men som ej haft beläggningar i svalg eller näsa eller andra säkra tecken till difteri.

År	Under 1 år		1 år		2 år		3 år		4 år		5 år		6 år		7 år		9 år		12 år	
	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.
1871	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1872	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1873	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1875	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
1876	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1877	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1880	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
1881	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1883	—	—	—	1	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
1884	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1885	—	—	1	1	—	1	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1886	—	—	—	1	—	—	1	1	—	1	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—
1887	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1	1	1	6	3	4	4	6	1	1	—	1	3	—	1	1	1	1	—	1

Summa 15 mankön 22 qvinkön = 37, hvilka alla blifvit friska utan tracheotomi.

Tab. I b visar under hvilka *månader*, de på tab. I a upptagna fall af *akut laryngit* vårdats.

År	Jan.	Febr.	Mars	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Anmärkningar.
1871	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	
1872	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	från hösten 1854 till och med 1879 : 8
1873	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
1875	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
1876	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
1877	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
1880	—	—	1	—	—	—	—	—	1	2	—	—	
1881	1[1])	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	från och med 1880 till och med Maj 1887 : 29
1883	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	1	
1884	1	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	
1885	1[1])	—	3[1])	—	1	—	—	—	—	—	—	1	
1886	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	
1887	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	9	1	5	3	3		1	3	1	4	5	2	
	15			6			5			11			

Under första och sista års-qvartalet 26 } = 37.
» andra » tredje » 11 }

Fyra gånger har den akuta laryngiten hört till prodromerna för morbilli: gosse 6 år, int. $^{7}/_{1}$ 81; flicka 3 år, int. $^{20}/_{1}$ 85; gosse 6 år, int. $^{1}/_{3}$ 85;

Tab. II a. Uppgift om *kön* och *ålder* för de barn, so diagnoserna *»croup»*, *»lar. crouposa»*, *»lar. diphtheritica»*, » *ria fauc. & laryngis»* vårdats på Kronprinsessan Lovisa anstalt och *tillfrisknat utan operation.*

År	1 år		2 år		3 år		4 år		5 år		6 år		7 år		9 år		10 å
	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q	m.	q.	m.	q.	m	q.	m.	q.	m.
1861	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1864	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
1869	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1871	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1872	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1873	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
1874	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1877	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1
1880	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1881	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—
1882	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
1883	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1884	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1885	1	—	—	1	—	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—
1886	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	—
	3	—	4	2	2	1	4	2	—	5	—	2	1	5	—	1	2
	3		6		3		6		5		2		6		1		2

Summa 17 mankön 18 qvinkön = 35.

---

*

gosse 3 år, int. $^{10}/_{3}$ 85. I alla fyra fallen har andnöden varit så svå nen hafva inskickats till sjukhuset för att opereras. Icke i något f antecknadt om cyanos. Andnöden har börjat minskas, när exantem tydligt på gommen och på pannan, och allt efter som utslaget har sig, hafva barnen andats lättare.

Dessa 37 fall äro upptagna som akut laryngit med stenossym icke som katarrhalcroup, dels emedan det ju är omöjligt att fö icke i enstaka fall membraner kunna hafva funnits på för andninge vigtiga delar af larynx, dels emedan jag är öfvertygad om, att bla tab. II upptagna fall af croup äfven finnas enstaka fall af svår katar (Rauchfuss' s. k. inflammatoriska form); med stor sannolikhet äro upptagna katarrhala, difteriska laryngiter med stenossymptom.

Af intresse är att före 1880, det år, då difterien började a demisk karakter i Stockholm, hafva under mer än 15 år endast fö 8 fall och under de följande 7 $^{1}/_{2}$ åren 29 fall.

---

*) Fortsättning på texten till tab. I.

Tab. II b visar under hvilka *månader*, de på tab. II a upptagna fall förekommit.

År	Jan.	Febr.	Mars	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Anmärkningar.
1861	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	från och med hösten 1854 till och med 1879 : 14 fall
1864	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	
1869	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	
1871	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
1872	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	
1873	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1874	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
1877	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1880	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	från och med 1880 till och med Maj 1887 : 21 fall
1881	—	—	—	1	—	1	—	—	1	1	—	—	
1882	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	
1883	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1884	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	
1885	—	—	1	—	1	—	1	1	1	1	—	—	
1886	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	
	6	1	4	1	3	3	1	2	3	5	4	2	
		11			7			6			11		

Under första och sista årsqvartalet 22 } = 35.
» andra » tredje » 13 }

Det skulle varit af stort intresse, om ordentliga anteckningar funnits öfver graden af stenossymptom hos alla dessa patienter, så är emellertid långt ifrån förhållandet. I 14 fall är ingenting antecknadt, återstå 21 fall. Om 1 pat. med svalgdifteri är det antecknadt *heshet och hosta*. Om 4 med svalgdifteri: *heshet och hosta, stenosljud vid inspirationen*. Om 7 med svalgdifteri: *lindrig andnöd, små indragningar*. 7 patienter, af hvilka 4 hade svalgdifteri, har jag kunnat hänföra under rubriken »*svår andnöd*», (stenosljud vid in- och exspiration, starka indragningar, icke cyanos). Af dessa 7 patienter uppkräkte eller upphostade 4 tydliga membraner, en under 3 på hvarandra följande dagar; icke i något fall synas membranerna hafva utgjort tydliga afgjutningar af larynx eller trachea. För en af dessa patienter står dessutom diagnosen dubbelsidig bronchopneumoni. Ett fall hör under rubriken »*lidrig cyanos*», äfven denne patient, en 7 års gosse, int. $^{26}/_{11}$ 82, uppkräkte membraner; ett fall under rubriken »*cyanos*», flicka 20 mån., int. $^{3}/_{9}$ 84, upphostade membraner.

Då journalerna tydligen visa, hurusom terapiens, inbegr. hydroterapiens alla hjelpmedel — om man undantager vesikatorier och bloduttömningar — blifvit i dessa 35 och i de på följande tabell upptagna 71 fallen försökta, och då man med rätta ansåg det som en terapiens triumf, när ett svårt fall af croup gick igenom utan operation, så tror jag, man kan våga antaga, att det i de

Tab. III a. Uppgift om *kön* och *ålder* för de b
under diagnoserna »*croup*», »*lar. crouposa*», »*lar. memb*
»*lar. diphtheritica*», »*diphtheria fauc. & lar.*» vårdats å K
sessan Lovisas Vårdanstalt från hösten 1854 till och
1887 och *aflidit*, *utan att tracheotomi gjorts.*

År	Under 1 år		1 år		2 år		3 år		4 år		5 år		6 år		8 å
	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.	q.	m.
1857	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
1861	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
1862	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
1863	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
1865	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1866	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1867	—	—	4	2	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—	—
1869	—	—	—	2	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—
1870	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1871	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
1873	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—
1874	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—	—	—
1876	1	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—
1877	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1878	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1879	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1880	—	—	—	—	1	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—
1881	—	—	—	1	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1882	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	1	—
1883	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—
1884	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1885	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
1886	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
1887	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
	1	—	10	8	7	7	7	8	4	4	6	2	2	2	—
	1		18		14		15		8		8		4		1

Summa 39 mankön, 32 qvinkön = 71.

---

*

14 fall, der inga anteckningar finnas om stenossymptomer, åtminsto
cyanos. Således af 35 + 71 patienter, som icke opererats, skulle,
förutsättning är riktig, endast 2 hafva tillfrisknat, hos hvilka steno
utvecklas till en grad, då den genom cyanos med bestämdhet vis
längre vara kompenserad. I 7 andra fall, som också blefvo fr
stenosen nått den höjd, då man, om symptomen äro ihållande, bö

---

*) Fortsättning på texten till tab. II.

Tab III b visar under hvilka månader, de på tab. III a upptagna fall hafva förekommit.

År	Jan.	Febr.	Mars	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Anmärkningar.
1857	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	Från och med hösten 1854 till och med 1879: 48 fall
1861	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	
1862	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
1863	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1865	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	
1866	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	
1867	—	—	—	1	3	1	1	1	—	1	2	—	
1869	1	1	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	
1870	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
1871	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
1873	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
1874	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	
1876	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	2	
1877	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1878	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1879	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1880	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	Från och med 1880 till och med Maj 1887: 23 fall
1881	—	—	2	1	1	1	—	—	—	—	1	—	
1882	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	2	—	
1883	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	
1884	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1885	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
1886	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	
1887	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	5	7	13	5	5	3	2	4	3	8	9	7	
		25			13			9			24		

Under första och sista årsqvartalet 49 } = 71.
» andra » tredje » 22 }

I 29 fall finnas anteckningar om obduktion. De vigtigaste obduktionsfenomenen äro här nedan sammanfattade på sådant sätt, att fallen ordnats efter membranernas utbredning i luftvägarne.

I 1 fall funnos *inga* membraner, hvarken i luftvägarne eller svalget; en mindre membran hade under lifvet blifvit upphostad. För öfrigt fann man: grumligt exsudat i meningerna å hjernans konvexitet, sero-purulent exsudat i båda lungsäckarna, mindre och större bronchopneumonier.

I 11 fall funnos membraner i *larynx:* i 3 fall *infiltrerade* de slemhinnan i larynx; i 5 fall membraner i *svalget;* i 1 fall var slemhinnan i *hela oesophagus* beklädd med en »croupmembran»; i 4 fall *bronchopneumonier;* i 2 fall *croupös (?) pneumoni;* i 1 fall *pleuritiskt exsudat; tuberkulos* i lungor och lymfkörtlar 1 gång, lokalt i ben eller ledgångar 1 gång, miliar 1 gång.

I 7 fall funnos membraner i *larynx och trachea*; i 2 fall *infiltrerade* de slemhinnan i larynx; i 3 fall membraner i *svalget;* i 1 fall i *oesophagus* (öfversta delen) en »croupmembran»; i 1 fall en *ulceration* i larynx; i 1 fall *croupös (?) pneumoni; tuberkulos* i lungor 1 gång, lokalt i ben eller ledgångar 1 gång.

Tab. IV a. *Åldern* på de patienter, som under d *diphtheria laryngis* vårdats på *Epidemisjukhuset* fr. o. 1883 t. o. m. Maj 1887 och ej opererats.

År	Under 1 år		1 år		2 år		3 år		4 år		5 år		6 år		7 år		9 år		11 år	
	L*	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D,	L.	D	L.	D.	L.	D	L.	D	L.	D.
Juni—Dec. 1883	—	—	—	—	1	1	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
1884	—	2	—	1	—	2	1	1	1	—	—	—	1	1	—	3	—	—	—	—
1885	—	—	—	5	—	3	1	1	1	4	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Jan.—Apr. 1886	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Maj—Dec. 1886	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—	1	—	2	—	—	1	—	—	—	—
Jan.—Maj 1887	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	2	—	7	2	8	4	4	2	5	3	—	3	2	—	4	—	1	1	1
	2		7		10		8		7		3		5		4		1		2	

Summa döda = 36, af dessa 24 gossar, 12 flick
» lefvande = 17, » » 9 » 8
Summa döda och lefvande = 53, af dessa 33 gossar, 20 flick

**

I 3 fall membraner fr. o. m. *larynx* t. o. m. *broncher af 1:sta e ordningen:* i 1 fall *infiltrerade* de slemhinnan i larynx; i 2 fall mem *svalget*; i 1 fall *croupös(?) pneumoni;* i 1 fall en *retrofaryngeal absc*

I 2 fall membraner fr. o. m. *larynx* t. o. m. *broncher af 3:dje ordningen:* i båda fallen *bronchopneumonier.*

I 2 fall membraner fr. o. m. *larynx* t. o. m. *finare broncher:* i *infiltrerade* membranerna slemhinnan i larynx; i 1 fall svalgdifter fallen *bronchopneumonier,* i det ena *lungoedem.*

I 1 fall membraner i *larynx* och i *en enda bronch af en skrifpen lek: tuberkulos* i lymfkörtlar.

I 1 fall membraner i *trachea* och i *broncher: difteritiska* beläg *tarmarne.*

I 1 fall membraner i *broncher:* lungoedem, *kronisk nefrit.*

I 21 af dessa 29 fall hafva med säkerhet de croupöst-difteriti domsprocesserna berott på smitta inom inrättningen (»sjukhusinfekti

---

*) L = lefvande. D = döda.

**) Fortsättning på texten till tab. III.

Tab. IV b visar under hvilka månader, de på tab. IV a upptagna patienter vårdats.

År	Jan.		Febr.		Mars		April		Maj		Juni		Juli		Aug.		Sept.		Okt.		Nov.		Dec.		S:a	
	L.	D	L	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.
Juni—Dec. 1883	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2	2	4
1884	—	1	1	1	1	—	1	2	1	2	—	2	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	5	11
1885	—	3	1	1	—	—	—	4	—	3	1	2	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	3	15
Jan.—Apr. 1886	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Maj—Dec. 1886	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	2	—	2	1	6	1
Jan.—Maj 1887	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2
Summa	—	5	2	3	1	2	1	7	1	5	2	6	2	1	—	—	—	—	2	4	3	1	2	3	—	—

Under första och sista årsqvartalet : 28 med 11 friska.
» andra » tredje » : 25 » 7 »

Fr. o. med Juni 1883 till Maj 1886 gjordes 1 tracheotomi, barnet dog. Fr. o. m., Maj 1886 t. o. m. Maj 1887 gjordes 42 tracheotomier; 27 af de opererade dogo, 15 blefvo friska.

Alla på tab. IV upptagna patienter hafva haft beläggningar i svalg eller näsa. Fall af s. k. ren croup (fibrinös laryngit) mottager icke öfverläkaren med. d:r WAWRINSKY på Stockholms Epidemisjukhus. Vidare bör påpekas, att i sjukhusets journaler upptagas endast de patienter, som ännu lefva 24 timmar efter inkomsten. Då flertalet patienter, som inskickats med fullt utbildad larynxstenos, äro, om icke tracheotomi göres, döda inom 24 timmar, så följer häraf, att antalet patienter med larynxdifteri blef före Maj 1886 ovanligt litet för en så stor difteriafdelning. Det är så fortfarande, emedan ett betydligt antal patienter med larynxdifteri vårdas på Kronprisessan Lovisas Vårdanstalt och på Sabbatsbergs Sjukhus. För patienterna är detta förhållande utan tvifvel det bästa, på grund af Epidemisjukhusets *usla beskaffenhet* — små, låga rum, ingen ventilation. (Jfr kapitlet om efterbehandlingen).

Vid genomgående af journalerna för de på denna tab. IV upptagna patienter, som tillfrisknat, har jag i 4 fall endast funnit antecknadt om heshet eller heshet och hosta. I de öfriga 14 fallen har funnits dyspnoe. Graden är efter de bristfälliga anteckningarna omöjlig att bestämma. Emellertid är det *icke* för något fall antecknadt om cyanos, ej heller i något fall om upp-

Tab. V a innehåller uppgift om *ålder*, *kön* och *tillfr* *procent för hvarje åldersklass* bland alla de barn, på h *croup*[1]) gjorts *tracheotomi* på Kronprinsessan Lovisas vå från och med 1854 till och med Maj 1887.

Ålder	Gossar		Flickor		Tillfris procent f ålders
	Opererade	Af dem utskrefvos lefvande	Opererade	Af dem utskrefvos lefvande	
Under 1 år	4	1	1	—	20.0
1 år	15	—	18	—	—.0
2 år	22	5	24	2	15.0
3 år	11	3	14	5	32 0
4 år	11	6	9	5	55 0
5 år	2	1	12	5	42.8
6 år	8	4	11	5	47.3
7 år	2	—	5	2	28.6
8 år	2	2	2	1	75.0
9 år	3	—	—	—	—.0
Summa	80	22	96	25	

För 1 patient, som dog, finnes hvarken uppgift om kön eller å

Summa opererade 177, af dessa blefvo 47 friska = 26.5 %.

---

*

kräkta eller upphostade membraner. I ett fall har funnits ett myc och flere lindrigare qväfningsanfall, hvarefter hastigt följde förbättri 5 år, n:o 68, 1887).

I tre fall har det gjorts laryngoskopisk undersökning: gosse 1 252, 1883) »hes, afonisk, *stämbanden något belagda och svulna*, epigl mal»; qvinna 18 år (n:o 43, 1884) $^{13}/_{2}$ »hes, klagar öfver smärta i $^{21}/_{2}$ »fortfarande hes», $^{26}/_{2}$ »*stämbanden ulcererade, naggiga*», $^{3}/_{3}$ »rö rare»; flicka 4 år (n:o 82, 1884) $^{26}/_{3}$ »hes röst, dyspnoe, *beläggningar banden*», $^{27}/_{3}$ »dyspnoe», $^{29}/_{3}$ »ingen dyspnoe». Således hos två pat 11 år och en 18 år, funnos tydliga förändringar på stämbanden, dessa åtföljdes af svårighet vid andningen.

---

1) Jag har valt den generella benämningen croup, emedan det att det bland dem äfven funnits fall af svår katarrhal croup.

*) Fortsättning på texten till tab. IV.

Tab. V b visar under hvilka *månader* och *år,* de på tab. V a upptagna patienter blifvit opererade.

År	Jan.		Febr.		Mars		April		Maj		Juni		Juli		Aug.		Sept.		Okt.		Nov.		Dec.		Opererade	Af dessa utskrefvos friska
	L.	D.	L.	D.	L.	D	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.		
1855	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
1858	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1
1859	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
1860	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
1861	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
1865	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—
1867	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1
1871	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
1876	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	1
1877	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
1878	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	6	1
1879	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
1880	—	1	1	4	—	—	2	1	—	3	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	16	3
1881	—	3	—	2	1	2	—	3	—	2	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	16	3
1882	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	2	1	2	12	5
1883	—	1	—	2	—	—	1	—	—	3	—	2	—	1	—	—	—	—	—	4	1	1	—	1	17	2
1884	1	1	3	4	—	1	2	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	3	—	1	—	1	3	24	12
1885	1	5	1	7	—	4	—	3	2	6	—	1	1	2	1	1	—	1	1	2	—	1	—	2	42	7
1886	—	2	—	—	1	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	1	3	—	2	16	4
1887	1	2	1	2	—	—	1	1	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	5
Lefv.	4	—	7	—	4	—	8	—	5	—	2	—	3	—	1	—	1	—	7	—	3	—	2	—		
Döde	—	15	—	24	—	11	—	10	—	18	—	5	—	6	—	5	—	4	—	11	—	10	—	11		

Summa opererade 177, af dessa blefvo 47 friska = 26,5 %.

Tillägg till tab. V b. Sammanlagda antalet trach
och deras resultat under åren 1879—1886, i enlighet me
lerna V b, VI b, VII b, jemfördt med difteri-morbidite
-mortaliteten under samma år, sammanstälda efter Sto
Helsovårdsnämnds årsberättelser[1])

År	*Tracheotomiserade*	Af dessa utskrefvos *lefvande*	Till Svenska Läkaresällskapet anmälda sjukdomsfall		Till Helsovårdsnämnden anmälda sjukdomsfall i *Difteri*	Enligt läkarnes dödsattester aflidne		Dödlighet i *Difteri* på 1,000 invånare	Dödlighet i *Strypsjuka (croup)* på 1,000 invånare
			i *Difteri*	i *Strypsjuka (croup)*		i *Difteri*	i *Strypsjuka (croup)*		
1879	1	—	50	14[2])	33	13	18	—	—
1880	16	3	330[3])	118[2])	194	94	74	—	—
1881	23	8	669	133	333	141	79	—	—
1882	15	5	598	89	347	122	49	0.70	0.28
1883	27	3	804	127	548	141	58	0.78	0.32
1884	36	17	836	155	678	122	71	0.64	0.37
1885	50	11	905	147	788	160	82	0.80	0.41
1886	44	17[4])	682	97	625	92	62	0.44	0.29

1) För äldre uppgifter om difteri-morbiditet och -mortalitet,
»om Difterins och Strypsjukans uppträdande i Sverige» Stockholm

2) Angina membranacea.

3) Af dessa 181 under Okt.—Dec. månad.

4) Jemförelsevis få tracheotomier för croup göras i Stochholm
praktik. Äfven de bättre lottade familjerna anlita gerna sjukhuse
1880—1883 utfördes af prof. WÆRN inom den s. k. koltafdelningen
Barnhuset 9 tracheotomier. De flesta af dessa patienter hade blifvi
med difteri inom afdelningen. 8 voro 2 år gamla, 1 var 3 år; alla
de 8 hade en fått croup i sammanhang med pertussis, och hos en a
jade en phar.-lar.-trach.-bronchit. membran. dagen efter, ett messlin
visat sig. Om under dessa år några enstaka operationer blifvit u
Stockholms öfriga sjukhus, kan jag icke säga. Under de sista 2—3
de icke tagit emot fall af croup. Jemför man nu år för år antale
tomier med antalet dödsfall i strypsjuka och erinrar sig, att äfven af
upptagits såsom döde i Difteri, en betydlig del dött qväfningsdöden
man, att tracheotomi icke ännu på långt när göres i en utsträck
motsvarar sjukdomsfreqvensen. Om en läkare skrifver strypsjuka
ryngeal) difteri på dödsattesterna beror naturligtvis på, om han a
namn motsvara en och samma eller skilda sjukdomar.

Tab. V c visar förhållandet mellan *graden af andnöd, omedelbart före operationen,* och *tillfrisknings-procenten* för de på tab. V a upptagna patienterna. Tabellen är uppgjord efter WANSCHER'S schema, se sid. 29.

	Opererade	Af dem tillfrisknade	Tillfrisknings-procent		
Stad. I a	9	4	44.4	37.5 (Stad. I a–I c)	
Stad. I b	19	8	42.1		
Stad. I c	4	—	—		
Stad. II	34	11	32.3		20.2 (Stad. II–IV b)
Stad. III	25	3	12.0	11.1 (Stad. III–IV b)	
Stad. IV a	9	1	11.1		
Stad. IV b	11	1	9.1		
Summa	111	28	25.2		
Utan uppgift	66	19	28.8		
Summa	177	47	26.5 %.		

Tab. V d visar förhållandet emellan *graden af andnöd, åldern* och *tillfriskningsprocenten* för de på tab. V c upptagna fall.

	Under 2 år.			Mellan 2 och 10 år.		
	Opererade.	Friska.	Tillfriskn:s-%.	Opererade.	Friska.	Tillfriskn:s-%.
Stad. I a, b, c	8	—	—	24	12	50,0
Stad. II	7	1[1])	14,4	28	11	39,3
Stad. III	6	—	—	19	3	15,8
Stad. IV a, b	6	—	—	14	2	14,3

1) Denne patient är på föregående tabell upptagen under rubriken »utan uppgift», emedan jag först, sedan tabellerna voro redigerade, fick sjukhistorien. Han var 10 månader gammal och hade katarrhala förändringar i näsa och svalg. Cricotracheotomi den $^{22}/_{11}$ 1886. Några tydliga membraner iakttogos aldrig, men väl om membraner påminnande »tanor». Han hade under flera dagar alb. i urinen. Tillståndet var efter operationen godt till den $^{23}/_{11}$ på aftonen, då han fick »svår dyspnoe och oupphörliga qväfningsanfall». Det var dåligt hela d. $^{24}/_{11}$ Under natten till den $^{25}/_{11}$ påkommo »qväfningsanfall oupphörligt», »torr hosta utan expektoration». På morgonen d. $^{25}/_{11}$ »andades han lugnare, cyanosen var försvunnen, lös och slemmig upphostning». Sedan gick allt väl. Aptiten var förträfflig. Han *fick bröstet* hvar tredje timme. $^{2}/_{12}$ (10 dygnet) kunde kanylen definitivt aflägsnas. Den lycklige operatören var d. v. andre läkaren doktor THURE HELLSTRÖM. Diagnosen *fibrinös croup* är i detta fall icke absolut säker, då inga membraner synts. Vid operationen hindrade en häftig blödning, med aspiration af blod inåt luftvägarna, undersökning af det upphostade och af tracheas insida. Försämringen d. $^{23}/_{11}$ och $^{24}/_{11}$ med qväfningsanfall, cyanos och ingen upphostning tyder på en lindrig fibrinös bronchit.

Tab. V e Sammanställning af anteckningarna från 61 obduktioner för att visa *dödsorsakernas* förhållande till *tiden*, som barnen lefvat efter operationen.

Dödsorsaker	Döda inom 1 d.	2 d.	3 d.	4 d.	5 d.	6 d.	7 d.	11 d.	15 d.	23 d.	36 d.	Summa	
Descendens af d. pseudomembranösa proc.	7[1])	12	16	3	1	—	—	—	—	—	—	39	47
Densamma + bronchopneumoni	—	3	2	2	—	1	—	—	—	—	—	8	
Bronchopneumoni	1	2	—	—	—	1	—	—	—	1	—	5	15
Croupös pneumoni?	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Börj. utbredd hypostat pneumoni	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Purulent kapillär bronchit	—	—	2[2])	—	—	—	—	—	—	—	—	2	
Densamma + bronchopneumoni	—	—	—	1[3])	—	—	—	—	—	—	1	2	
Intoxication	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	
Mediastin. post. supp.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	
Mediastin. ant. supp.?	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	
Morbilli + pleurit. exsudit. sin.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	
Scarlatina	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	
Ansväld thymus?	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Summa	9	21	20	6	2	2	1	1	1	1	1		

Anm. Tuberkulos är antecknad 6 gånger, deraf 2 gånger miliartuberkulos.

1) En gång + croupös pneumoni?
2) En gång med tuberkulos, en gång med diarrhé.
3) Med tuberkulos.

Tab. VI a innehåller uppgift om *ålder* och *kön* för de difteripatienter, på hvilka för croup gjorts *tracheotomi* på Epidemisjukhuset i Stockholm.

	Mankön		Qvinkön	
	Opererade.	Tillfrisknade.	Opererade.	Tillfrisknade.
Under 1 år	2	—	—	—
1 år	2	—	3	1
2 år	6	—	5	—
3 år	1	—	4	2
4 år	5	5	3	2
5 år	3	2	—	—
6 år	1	—	4	2
7 år	1	—	1	—
9 år	1	—	—	—
58 år	1	1[1])	—	—
Summa	23	8	20	7

43 patienter opererade, 15 tillfrisknade; tillfriskningsprocent = 34.9.

1) Opererades $^{13}/_{5}$ 87 af förf. på Serafimlasarettet och öfverflyttades samma dag till Epidemisjukhuset; dog $^{10}/_{8}$ 87 i sitt hem af tuberkulos(?) och putrid bronchit.

Tab. VI b visar under hvilka *månader* och *år* de på tab. VI a upptagna patienter opererats.

År	Jan.		Febr.		Mars		April		Maj		Juni		Juli		Aug.		Sept.		Okt.		Nov.		Dec.		Tillfrisknings %
	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D.	
1884	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Maj—Dec. 1886	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	2	—	—	—	—	2	2	4	1	1	1	1	2	2	50,0
Jan.—Juni 1887	2	5	—	3	—	5	—	—	1	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20,0
S:a lefvande	2	—	—	—	—	—	—	—	4	—	3	—	—	—	—	—	2	—	1	—	1	—	2	—	
S:a döde	—	5	—	3	—	5	—	—	—	4	—	1	—	—	—	2	—	4	—	1	—	2	—	2	

Summa opererade 43, af hvilka 15 utskrefvos lefvande.

Alla under åren 1886—1887 utförda tracheotomier hafva gjorts med termokauter. Se derom sid. 107. Utom de på denna tab. upptagna, hafva i år ytterligare 2 patienter blifvit friska efter tracheotomi; den ene hade nyss fyllt 2 år, den andre ännu icke 3 år. Alla de som tillfrisknat hafva under operationen eller efteråt upphostat membraner utom en 4-årig flicka, som opererades för lifsfarliga

qväfningsanfall (uppförd under stad. II). Såsom synes af tab. VI d hafva 4 patienter aflidit i scarlatina (1 på 7:de, 2 på 9:de och 1 på 20:de dygnet efter operationen). Det är alla skäl för att antaga, att dessa patienter skulle tillfrisknat, om de icke fått scarlatina. I juni 1886 blef en patient frisk, som fått scarlatina på 5:te dygnet efter operationen. Äfven i höst hafva flere difteripatienter blifvit infekterade med scarlatina inom sjukhuset.

Tab. VI c visar förhållandet mellan *graden af andnöd*, omedelbart före operationen, och *tillfriskningsprocenten* för de på tab. VI a upptagna patienterna. Tabellen är uppgjord efter WANSCHER'S schema, se sid. 29.

	Opererade	Tillfrisknade	Tillfrisknings %
Stad. I a[1])	7	7	86,7 %
Stad. I b.	5	3	
Stad. I c	—	—	—
Stad. II	9	5	55.5 %
Stad. III	13	—	—
Stad. IV a	2	—	—
Stad. IV b	6	—	—
Utan uppgift om graden af andnöd .	1	—	—
Summa	43	15	34.9 %

Tab. VI d. De på tab. VI a upptagne döde hafva aflidit inom:

1:sta dygnet	8	
2:dra »	11	
3:dje »	3	
4:de »	1	
5:te »	1	
7:de »	1	dödsorsak: Scarlatina.
9:de »	2	dödsorsak: Scarlatina.
20:de »	1[2])	dödsorsak: Scarlatina.

Dödsorsaken under de första dygnen har här som alltid varit i flertalet fall *fibrinös bronchit*.

---

1) Jfr tab. V c och texten under tab. VI b.

2) Patienten, som länge andats utan alla svårigheter, fick sista dygnen, i sammanhang med utbredd difteri och gangrän af operationssåret, ånyo dyspnoe. Vid obduktionen funnos *membraner* i broncherna och utbredda bronchopneumonier.

Tab. VII a upptager *ålder*, *kön* och *tillfriskningsprocent* för de patienter med *croup*[1]), på hvilka under åren 1881—Juni 1887 gjorts *tracheotomi* på Sabbatsbergs Sjukhus' kirurgiska afdelning.

Ålder.	Mankön		Qvinkön		Tillfriskningsprocent.
	Opererade	Af dem utskrefvos lefvande	Opererade	Af dem utskrefvos lefvande	
Under 1 år	—	—	—	—	
1 år	5	1	2	2	
2 år	6	1	4	1	
3 år	4	3	5	1	
4 år	7	3	4	2	
5 år	4	1	2	—	
6 år	2	1	3	2	39,6 %.
7 år	2	1	1	—	
8 år	2	2	1	—	
9 år	—	—	1	1	
17 år	1	—	—	—	
19 år	—	—	2	1	
26 år	—	—	1	—	
32 år	—	—	1	1	
Summa	33	13	27	11	

Summa opererade 60, af hvilka 24 tillfrisknat, hvilket utgör 40 %.

Tab. VII b visar under hvilka *månader* och *år*, de på tab. VII a upptagna patienter hafva opererats.

År	Jan.		Febr.		Mars		Apr.		Maj		Juni		Juli		Aug.		Sept.		Okt.		Nov.		Dec.		Opererade	Af dem utskrefvos lefvande
	L.	D.	L.	D	L.	D.	L.	D	L.	D.	L.	D	L.	D.	L.	D.	L.	D.	L.	D	L.	D.	L.	D		
1881	—	—	2	—	1	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	7	5
1882	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	0
1883	—	2	—	—	—	1	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	1	10	1
1884	1	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	1	11	5
1885	1	1	—	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	8	4
1886	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	6	2
1887	1	—	1	1	3	3	—	—	2	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	7
Lefv.	3	—	3	—	4	—	1	—	5	—	1	—	1	—	1	—	—	—	1	—	2	—	2	—		
Döde	—	3	—	3	—	8	—	1	—	3	—	5	—	2	—	—	—	3	—	2	—	3	—	3		

Summa opererade 60, af hvilka 24 utskrefvos lefvande.

Härtill kommer en 3 år gammal gosse, som under diagnos *lar. pseudocrouposa + bronchitis post morbillos* intogs 1/4 85, opererades 2/4, kanylen uttogs 13/4, utskrefs frisk 16/4.

---

1) Man finner dessa patienter under diagnoserna: croup, lar. crouposa, lar. membranacea, lar. diphtheritica, diphtheria laryngis. Se äfven anm. under nästa tabell.

Tab. VII c visar inom hvilka *dygn*, de på tab. VII a upptagne döde hafva aflidit, jemte *dödsorsakerna* för de efter 4:de dygnet aflidne. Döde inom:

1:sta	dygnet	4
2:dra	»	11
3:dje	»	10
4:de	»	5
5:te	»	2[1])
6:te	»	1[2])
7:de	»	1[3])
11:te	»	1[4])
27:de	»	1[5]) = 36.

1) En i fibrinös bronchit (han hade lungtuberkulos); en i fibrinös bronchit + bronchopneumonier.

2) Fibrinös bronchit, lungkollapser, bronchopneumonier.

3) Fibrinös bronchit + lungkollapser.

4) Lungkollapser, bronchopneumonier — i *larynx funnos ännu membraner*

5) Akut nefrit. Denna patient (flicka, 4 år, n:o 517, 1886) hade en svår och ihållande sekundär förlamning i farynx, så att hon de 2 sista veckorna matades med sond. Urinen innehöll sista tiden mycket alb. hyalina och korniga cylindrar samt var af hög sp v.

Anm. Då flere patienter icke blifvit obducerade och protokollen i allmänhet äro mycket kortfattade, har bearbetningen af dem i öfrigt gifvit för små siffror, för att de skulle vara af något intresse.

Om s. k. sjukhusinfektioner med difteri på *Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt för sjuka barn* från hösten 1854, då sjukhuset öppnades, t. o. m. Maj 1887.

Allt ifrån Bretonneau hafva författarne framhållit, att man jemförelsevis ofta i lik efter patienter, som dött i difteri (spec. i den laryngeala formen), påträffar tuberkulösa förändringar. Af särskildt intresse är ett arbete af Jos. Zit[1]). I 931[2]) sektionsprotokoll öfver lik, i hvilka man påträffat croupöst-difteritiska förändringar funnos följande anteckningar om tuberkulos:

I 13 fall tuberculosis cerebri; i 102 tuberculosis (akut miliar) och i 47 tyrosis pulmonum; i 18 tuberculosis pleuræ; i 97 tuberculosis (akut miliar) och i 188 tyrosis gland. lymph. bronch. (Dessutom funnos i 65 fall hyperplasi, i 25 pigmentering och i 4 kalkvandling af bronchialkörtlar). I 5 fall tuberkulos i ventrikeln, i 41 i tarmarne, i 15 i peritoneum; i 86 tuberculosis (akut miliar) och i 113 tyrosis gland. lymph. mesent.. (Dessutom i 79 fall hyperplasi och i 4 fall pigmentering af mesenterialkörtlarne).

Zit har äfven om infektionssjukdomen difteri en stor personlig erfarenhet, förvärfvad under assistenttjenstgöring på Franz-Josephs barnsjukhus. Genom att fråga efter föräldrars och syskons helsotillstånd fann han, att difteri (spec. i laryngeal form) påfallande ofta förekom i familjer, der föräldrar eller barn ledo af tuberkulos eller skrofulos.

Det är vidare af intresse, att bland de nämnda 931 fallen iakttogos ännu efter döden 40 gånger s. k. skrofulösa utslag på huden (jfr min tab. VIII b).

1) »Beiträge zu der Statistik und der pathologischen Anatomie der croupösdiphtheritischen Processe im Kindesalter» i Jahrb. f. Kinderheilkund. Bd XIV (1879). Arbetet grundar sig på sektionsprotokollen i Franz-Josephs Barnsjukhus under åren 1857—1877.

2) I 497 fall hade dessa förändringar diagnosticerats under lifvet; barnen hade i 145 fall haft scarlatina, i 144 variolæ, i 69 morbilli och i 6 typhus.

Utaf andra åkommor, som synas predisponera för difteri, betonar ZIT med rätta de kroniska intestinalkatarrherna. »Derför bort med alla barn, som hafva kronisk tarmkatarrh, när en difteriepidemi börjar!» Att den kroniska tarmkatarrhen ofta står på tuberkulös botten, behöfver icke anmärkas.

År 1884 utkom en intressant afhandling »Ueber individuelle Prädisposition zur Diphtherie»[1]) af UNRUH, öfverläkare vid barnsjukhuset i Dresden. Han redogjorde för 91 s. k. sjukhusinfektioner med difteri. De hade inträffat under åren 1878—1883. Bland de nämnda 91 fallen funnos 12 i sammanhang med messling eller typhus abdominalis. I 56 af de qvarstående 79, d. v. s. i 70 % (eller om man räknar af 91 i 61,5 %) ledo barnen af sjukdomar, som berodde på skrofulos eller tuberkulos, men af dessa 56 hade 35 (eller icke mindre än 38,4 % af alla 91) *tuberkulos i ben eller ledgångar.*

På sjukhuset hade under de nämnda 6 åren vårdats sammanlagdt 2,462 barn, af hvilka 363 (= 14,7 %) lidit af tuberkulösa ben- eller ledgångslidanden. Efter en mängd statistiska uppställningar af det förträffligt ordnade materialet kommer UNRUH till slutsatsen: »dass die Anzahl und Häufigkeit der Hausinfektionen an Diphtherie neben einer Reihe anderer Ursachen besonders abhängig sein wird von der Zahl der im Hospitale verpflegten Kranken mit Tuberkulose der Knochen und Gelenke; dass ferner *Tuberkulose* und *speciell Tuberkulose der Knochen und Gelenke der Diphtherie entschieden Vorschub leistet*[2])».

Efter läsningen af detta arbete beslöt jag mig för att ännu en gång gå igenom journalerna på K. L. V. Hvarken genom min personliga kännedom om ett flertal sjukhusinfektioner under senare åren ej heller genom min bekantskap med de äldre journalerna hade jag fått intrycket af, att ben- och ledgångstuberkulosen på K. L. V särskildt predisponerat för difteri. Snarare trodde jag, att detta varit fallet med de s. k. skrofulösa utslagen (se tab. VIII b n:o 16) och de kroniska tarmkatarrherna (n:o 17).

Resultaten af min undersökning äro hopstälda i de båda tabellerna VIII *a* och *b*.

Det var icke alltid lätt att veta, hvar man skulle placera hvarje fall. Jag bör nämna att, så snart ett barn fick difteri i samman-

---

1) I »Festschrift zur fünfzigjährigen Jubelfeier der Kinderheilanstalt zu Dresden». Dresden 1884.

2) L c. pag. 46.

hang med messling eller kikhosta, hänförde jag det, oberoende af hvarje annan diagnos, till n:o 1 och 2. Likaledes hänförde jag under n:o 11 »tuberculos. oss. & art» alla fall med ben- eller ledgångslidanden, äfven om de samtidigt hade andra lokalisationer af tuberkulos, kron. tarmkatarrh o. s. v. Under rubriken 9 tror jag icke gömma sig många med bentuberkulos, emedan äfven i de äldre journalerna behandlingen i allmänhet är ganska noggrant antecknad, och i dessa fall (n:o 9) finner man ingenting om lokalbehandling.

På Tab. VIII *a* finnas några uppgifter om morbilli och scarlatina. De grunda sig icke på någon beräkning af fallen, utan endast på de intryck, jag fått vid genomgåendet af journalerna. Morbilli har jag anmärkt för de år, under hvilka det sett ut, som om en epidemi öfvergått hela sjukhuset. Scarlatina har jag omnämnt, då täta fall inträffat under månader eller år. Spridda fall hafva funnits, skulle jag tro, hvartenda år och äro visserligen mera sällsynta nu än förr, men förekomma dock ännu.

Af intresse är onekligen en sådan uppgift som för 1876, »Scarlatina under hela året, i många fall (jag har antecknat 19) med difteri». Under detta år förekom icke (se tab.) mer än 1 sjukhusinfektion med difteri (hos en icke scarlatinapatient). $^{16}/_{10}$ intogs ett barn med *diphtheria vulvæ;* den $^{26}/_{10}$ sjuknade i difteri ett den $^{12}/_{10}$ intaget barn, för hvilket står diagnosen Tuberculosis (cat. gastr. intest. chron. + nephr. chron.). Jag har hänfört detta fall till n:o 9.

Af särskildt intresse skulle det varit att få göra en sammanställning af alla scarlatina-fallen och undersökt, på hvilka dagar de croupöst-difteritiska förändringarna först iakttagits. Journalernas ofullständighet omöjliggjorde detta. Jag har derföre uteslutit alla scarlatinafall utom ett, der difterien började på 32:dra dagen efter insjuknandet i scarlatina. Ej heller har jag tagit med några fall af difteritiska koliter. I likhet med ZIT[1]) är jag öfvertygad om, att de på barnsjukhusen icke alldeles sällan bero på samma kontagium som difteri.

Jag borde nu lemna uppgift om huru många patienter, som under alla dessa år vårdats på sjukhuset, och huru många af dem som haft ben- eller ledgångstuberkulos. Intetdera kan jag göra. En ungefärlig föreställning om patientantalet får man genom att erinra sig, att sjukhuset f. n. efter om- och tillbyggnaden 1882 har 60—70

1) L. c.

platser (beroende på hvilka rum, som stå under vädring). Förut funnos 50—60 sängar, men så godt som inga isoleringsrum. Sjukhuset har ständigt haft allmänhetens förtroende, varit väl belagdt, ofta öfverfullt.

Om svårigheten att bestämma huru många patienter med tuberculos. oss. & art., som vårdats, behöfver jag knappast tala. Hvar och en vet, huru mycket säkrare diagnosen af dessa sjukdomar blifvit under de senare åren. Spondyliter, coxiter och tumor albus finner man äfven i de äldsta journalerna. De äro ju barnsjukhusens stamkunder. Man kan tryggt påstå, att under de sista 4—5 åren halfva patientantalet utgjorts af s. k. kirurgiska fall, ett klientel, som ju till *stor del* utgöres af de tuberkulösa ben- och ledgångssjukdomarna.

Den förfärliga dödligheten 107 af 148 säger oss, att diagnoserna difteri och croup icke satts annat än i säkra fall. Dessa siffror innebära ett kraftigt stöd, om ett sådant behöfdes, för barnläkarnes sträfvan att få bort difteripatienterna från de barnsjukhus, som icke hafva fullt isolerade difterihus.

Tab. VIII a visar antalet af *»sjukhusinfektioner» med difteri* på Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt under 1854—1887.

År[1]).		Insjuknade.	Döde.
1854	Morbilli	4	1
1856	Under nov. och dec. många fall af scarlatina, icke för något är antecknadt om difteri	—	—
1857		2	2
1859	I slutet af året scarlatina	1	1
1860		3	2
1861		5	4
1862	Morbilli, scarlatina, 5 nosokomialfall med dödlig utgång af colitis diphtheritica	6	6
1863	Jemförelsevis fritt för alla infektionssjukdomar	1	1
1864		—	—
1865	Scarlatina under hela året, mest under 1:sta qvartalet, endast för ett litet fåtal är antecknadt om difteri	4	4
1866	Scarlatina under hela året, de flesta utan difteri	—	—
1867	Spridda fall af scarlatina, de flesta utan difteri; diagnosen enterocolitis-diphtheritica förekomma ofta	10	9

1) I de äldre journalerna fattas diagnoserna på många ställen, hvarför dessa uppgifter icke kunna anses fullständiga.

1868 Scarlatina ofta med difteri	4	3
1869 Scarlatina, morbilli	—	—
1870	4	3
1871	1	1
1872	—	—
1873 Scarlatina; 3 fall af difteri intogos under första halfåret, det sista 23/6; den 7/2 började nosokomialfall	8	5
1874 Morbilli (svår epidemi)	10	8
1875	6	5
1876 Scarlatina under hela året, i många fall med difteri . .	1	1
1877	3	2
1878	2	2
1879	1	1
1880[5]) Under året 8 nosokomialfall af ang. tonsill., mera än under något föregående år	20	12
1881 8 ang. tons. I ett fall af s. k. ang. tons. 8/5, följde croup 10/5, dog	13	7
1882[4])	1	1
1883 Morbilli	16	14
1884[4])	2	2
1885 Morbilli.	13	5
1886[3]) } på medicinska afdelningen	5[2])	4
1887 t. o. m. den 31/5 } på medicinska afdelningen	2[2])	1
Summa	148	107

2) En patient öfverflyttades till Epidemisjukhuset.

3) Från 1/1 1886 är sjukhuset deladt i 2 skilda afdelningar, en kirurgisk och en medicinsk, med hvardera sina egna läkare. Från i år är äfven sköterskepersonalen för de båda afdelningarna fullständigt skild. Från 1/1 1886 t. o. m. 31/5 1887 förekom icke något fall af difteri (resp. croup) på kirurgiska afdelningen.

4) Det är högst märkligt, att så få barn sjuknat 1882 och 1884. Genom ett förnyadt genomgående af journalerna har jag öfvertygat mig om, att siffrorna äro riktiga. 1882 var patientantalet litet, emedan sjukhuset tillbygdes. Dock opererades det 12 croupar.

5) På hösten 1880 började difteri få epidemisk utbredning i Stockholm.

Tab. VIII b visar dels för hvilka sjukdomar de på tab. VIII a upptagna patienter vårdats, innan de fingo difteri, dels på hvilka slemhinnor difteri-exudatet i de enskilda fallen iakttagits.

Föreg. sjukdom:	*Difteri* (utan närmare uppgift)		*Diphtheria faucium*		*Diphtheria fauc. & viar. resp.*		*Diphtheria nasi*		*Croup*		*Difteri på andra slemhinnor*		Summa	
	Insjukn.	Döde	Insjukn.	Döde.	Insjukn.	Döde.	Insjukn.	Döde.	Insjukn.	Döde.	Insjukn.	Döde.	Insjukn.	Döde.
1 Morbilli	2	1	3	2	4	3	—	—	6	6	2	1	17	13
2 Pertussis.	2	2	1	—	-	—	—	—	3	3	—	—	6	5
3 Scarlatina	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
4 Scarlatinanefrit .	2	—	1	1	3	3	—	—	—	—	—	—	6	4
5 Otitis med. + paralys. n. fac. dextr. p. scarlatinam . .	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
6 Febris typhoides .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
7 Febr. intermittens	1	—	1	—	—	—	—	—	1	-	—	—	2	—
8 Syphilis	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	2	2
9 Tuberculosis (utan närmare uppgift) .	3	2	2	2	2	1	—	—	—	—	—	—	7	5
10 Tubercul. miliaris.	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1	—	—	2	2
11 Tub. ossium, artic.	1	—	4	3	3	3	1	1	1	1	—	—	10 } 25	8 } 20
12 Tuberculos. pulm.	—	—	—	—	1	1	1	1	3	3	—	—	5	5
13 Periton. tubercul.	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
14 Pleur. exsudat. ser.	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	—	2	2
15 Empyema	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—
16 Skrofulösa utslag, ögon-, näs-åkommor	8	5	3	1	5	4	1	—	5	5	1	1	23	16
17 Catarrh. intest. chr. (colit., enteroc. chr.)	4	1	8	6	1	1	1	1	5	5	1	1	20	15
18 Bronchitis chr. . .	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
19 Furunculosis . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	1
20 Rachitis	2	1	1	1	—	—	—	—	3	3	—	—	6	5
21 Pneumonia acuta .	—	—	2	1	1	1	—	—	1	1	—	—	4	3
22 Bronchopneumon.	1	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	2	2
23 Bronchit. capill. .	2	2	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	3	3
24 Nephrit. chronica (äfv. i fören. m. intestinalkatarrh) . .	3	3	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	4	4
25 Choræa; Paresis p. Poliomyel. ant. ac.	—	—	2	—	2	1	—	—	—	—	—	—	4	1
26 Scabies	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2	1
27 Prurigo; Psoriasis; Urticaria; Eczema (akut. universelt)	1	—	3	2	1	1	—	—	1	1	—	—	6	4
28 Fractura; Talipes; Hernia; Contractura genu Vulnus sclopet; Phlegmone	3	2	1	—	—	—	—	—	2	2	—	—	6	4
Summa	38	21	37	21	25	20	5	4	39	38	4	3	148	107

Flere utaf de patienter, som upptagits under rubrikerna »Diphtheria faucium. Diphtheria faucium & viar. resp.» hafva äfven haft Diphtheria nasi. 5 af de 38 fall, som hänförts under rubriken »Croup», stå i journalerna under diagnosen »Diphtheria laryngis». de öfriga under diagnosen »Croup», »lar. crouposa».

Anm. till n:r 1, morbilli: en patient med diphtheria fauc. & vulvæ blef frisk; en med diphtheria vulvæ & ani dog; en med diphtheria ani blef frisk.

Anm. till n:r 3, scarlatina: denne patient sjuknade i difteri på 32:dra dagen efter insjuknandet i scarlatina.

Anm. till n:r 4 och 5, scarlatinanefrit o. s. v.: dessa patienter hade intagits på sjukhuset för att vårdas för de nämnda följdsjukdomarna efter scarlatina.

Anm. till n:r 7, febris intermittens: svår frossa var vid slutet af 1850 och början af 1860-talet en *ytterst vanlig* orsak till intagning på K. L. V.

Anm. till n:r 13, peritonit. tuberculos.: denne patient blef frisk från difterien, dog sedan af sin tuberkulösa peritonit.

Anm. till n:r 16, s. k. skrofulösa utslag o. s. v.: en patient fick scarlatina på 6:te dagen efter insjuknandet i difteri; en hade ensamt diphtheria oculi + oris, dog.

Anm. till n:r 17, catarrh. intest. chron.: en hade ensamt diphtheria oculi + oris, dog.

Anm. till n:r 21, pneumonia acuta: en fick difteri på 7:de dagen efter insjuknandet i pneumoni, i de andra fallen var det senare.

Figurförklaring.

Fig. 1. *Skarp hake.* Han är plattryckt från sida till sida och mycket skarp. Det är den modell, som jag hittills funnit vara mest lämplig vid fixation af trachea, tvärtigenom muskler och isthmus, för termotracheotomi (se sid. 105).

Fig. 2. *Krökt tång,* ett mycket användbart instrument. Inventor? Kallas i *Wanscher's* arbete »den svenska tången». Hon bör icke vara mindre, än teckningen visar. Den krökta delen kan, möjligen med fördel, vara något längre.

Fig. 3. TROUSSEAU'S *dilatator* (efter Archambault, l. c.).

Fig. 4. CASSERIUS' *kanyl* (efter Trendelenburg l. c.), se sid. 2.

Fig. 5. TROUSSEAUS' *kanyl,* med *rörlig platta* efter LÜER och *snedskuren nedre ända.* Afbildningen är gjord efter en kanyl n:o I från Lüers' verkstad. Nedre ändan af inre kanylen borde icke synas fullt så tydligt, emedan den yttre kanylen är tryckt öfver den inre, hvarigenom nedre kanyländan blir mycket väl afrundad. Det är bättre, att låset för inre kanylen sitter nedtill eller vid sidan. (Se vidare sid. 129).

Fig. 6. KRISHABERS' »Canule à bec» (efter Farabeuf l. c.). Ledaren är införd. Sedan kanylen inlagts i trachea, uttages ledaren, och en vanlig inre kanyl insättes.

Fig. 7. DURHAMS' *rätvinkliga kanyl,* A med införd ledare, B inre kanyl. (Se sid. 66 och 126).

Fig. 8. STÖRKS' *kanyl* (efter Störk l. c.). A: i st. f. fönster är den yttre kanylen genombruten liksom ett såll. Den inre kanylen, som ej är afbildad, har ett ovalt fönster i samma utsträckning. B, ledare.

Fig. 9. STÖRKS' *kanyl* för den *senare delen* af efterbehandlingen (efter Störk l. c.). Den tungformiga luftrörsdelen synes mig vara nära dubbelt längre, än som är behöfligt. För att vara fullt användbar, bör denna kanyl hafva en med skruf ställbar kanylsköld, såsom förhållandet är med *Durhams'* kanyl.

Fig. 10. Passavants' kanyl (efter Passavant l. c.), för att visa det runda fönstret, som sitter omedelbart ofvanför den »nedre luftrörsdelen». Obs. äfven anordningen med den rörliga plattan (se sid. 131). Den inre kanylen har vid sin främre ända en ring (efter *Durhams'* kanyl); bajonettlås.

Fig. 11. *Sagittalsnitt af halsen, kanyl med krökning som* $^1/_4$ *cirkelperiferi är inprickad.* (Enligt Braunes' *anat. atlas,* efter Parker l. c.).

Fig. 12. *Sagittalsnitt af halsen med inprickning af* Parkers' *trubbvinkliga kanyl* (efter Parker l. c.).

Fig. 13. Parkers' *inre* (trubbvinkliga) *kanyl,* för att visa det stora dorsala fönstret. (Se sid. 127). Afbildningen är gjord efter en Parkers kanyl n:o 20 (Charrière's skala).

Fig. 14. *Sagittalsnitt af halsen, för lång* kanyl. Dekubitalsår i främre och bakre trachealväggen samt gangrän i tracheotomisåret gifva sig tillkänna bland annat genom — svart-färgning af silfverkanylen. (Efter Trendelenburg l. c.).

Fig. 15. Laub's *böjning af hårnålar* att användas, tills kanyl hinner anskaffas. Krökningarna vid *a* omfatta trachealränderna; kring *b* knytas halsbanden; genom ett band kring *c* förenas båda hårnålarna, för att icke hela tillställningen skall glida ut. (Efter Bloch l. c.).

Anmärkta tryckfel.

Innehållsförteckningen, sid. II, rad. 7 nedifr. *står:* Croup och Trcaheotomistatistisk, *läs:* Croup- och Tracheotomistatistik.

Sid. 1. Efter öfverskriften skall stå punkt (.).
Sid. 3, rad 9 uppifr. *står:* »garotillo», *läs:* »garrotillo»,
Sid. 15, rad 2 uppifr. *står:* 1 cm., *läs:* 1 □ cm.,
Sid. 28, rad 9 uppifr. *står:* croupar *läs:* crouppatienter
Sid. 36, rad 5 uppifr. *står:* tab. VII c. *läs:* tab. VI b.
Sid. 36, rad 12 uppifr. *står:* Enfant *läs:* Enfants
Sid. 39, rad 4 nedifr. *står:* JACOBI säger: *läs:* JACOBI säger om difteri:
Sid. 48, rad 8 uppifr. *står:* kan genom i en viss mening *läs:* kan genom en i viss mening
Sid. 61, rad 12 uppifr. *står:* ussla *läs:* usla
Sid. 63, noten 4, rad 2 nedifr. är dextr. uteglömdt efter a. subclavia
Sid. 64, rad 11 nedifr. *står:* ef *läs:* af
Sid. 66 i noterna *står:* 3) L. c. pag. 422. *läs:* 2) L. c. pag. 422.
Sid. 79, rad 16 nedifr. *står:* Mag *läs:* Man
Sid. 95, rad 13 nedifr. *står:* 1—1½ ctm. *läs:* 1¼—1½ ctm.
Sid. 96, rad 2 uppifr. *står:* sköldkörteln, *läs:* sköldbrosket,
Sid. 105, rad 2 uppifr. *står:* subkatana *läs:* subkutana
Sid. 119, rad 10 nedifr. *står:* På sidan 12, *läs:* På sidan 121,
Sid. 137, rad 10 och 11 nedifr. *står:* se tab. V, b *läs:* se tab. VI b
Sid. 154, rad 12 nedifr. *står:* fortfar *läs:* fortfor

I en del af upplagan:

Sid. 187, rad 3 uppifr. *står:* n:r 10 *läs:* n:r 11
Sid. 187, rad 19 uppifr. *står:* Under dessa *läs:* Under detta

Fig. 10. Passavants' kanyl (efter Passavant l. c.), för at runda fönstret, som sitter omedelbart ofvanför den »nedre luftr Obs. äfven anordningen med den rörliga plattan (se sid. 13 inre kanylen har vid sin främre ända en ring (efter *Durha* bajonettlås.

Fig. 11. *Sagittalsnitt af halsen, kanyl med krökning so periferi är inprickad.* (Enligt Braunes' *anat. atlas*, efter P

Fig. 12. *Sagittalsnitt af halsen med inprickning af* Pa *vinkliga kanyl* (efter Parker l. c.).

Fig. 13. Parkers' *inre* (trubbvinkliga) *kanyl*, för stora dorsala fönstret. (Se sid. 127). Afbildningen är Parkers kanyl n:o 20 (Charrière's skala).

Fig. 14. *Sagittalsnitt af halsen, för lång* kanyl. främre och bakre trachealväggen samt gangrän i tracheoto tillkänna bland annat genom — svart-färgning af silfve Trendelenburg l. c.).

Fig. 15. Laub's *böjning af hårnålar* att användas ner anskaffas. Krökningarna vid *a* omfatta tracheal knytas halsbanden; genom ett band kring *c* förenas b att icke hela tillställningen skall glida ut. (Efter Bl

---

Anmärkta tryckfel.

...ningen, sid. II, rad. 7 nedifr. *står:* Croup och Trcaheotomi-
...i, *läs:* Croup- och Tracheotomistatistik.
... öfverskriften skall stå punkt (.).
... uppifr. *står:* »garotillo», *läs:* »garrotillo»,
... uppifr. *står:* 1 cm., *läs:* 1 □ cm.,
... uppifr. *står:* croupar *läs:* crouppatienter
... uppifr. *står:* tab. VII c. *läs:* tab. VI b.
... uppifr. *står:* Enfant *läs:* Enfants
... nedifr. *står:* JACOBI säger: *läs:* JACOBI säger om difteri;
... uppifr. *står:* kan genom i en viss mening
läs: kan genom en i viss mening
... uppifr. *står:* ussla *läs:* usla
... 2 nedifr. är dextr. uteglömdt efter a. subclavia
... *står:* ef *läs:* af
... *står:* 3) L. c. pag. 422. *läs:* 2) L. c. pag. 422.
... *står:* Mag *läs:* Man
... *står:* 1—1½ ctm. *läs:* 1¼—1½ ctm.
... *står:* sköldkörteln, *läs:* sköldbrosket,
... *står:* subkatana *läs:* subkutana
... *står:* På sidan 12, *läs:* På sidan 121,
... nedifr. *står:* se tab. V. b *läs:* se tab. VI b
... *står:* fortfar *läs:* fortfor

...en del af upplagan:

... *står:* n:r 10 *läs:* n:r 11
... *står:* Under dessa *läs:* Under detta

Fig. 1.

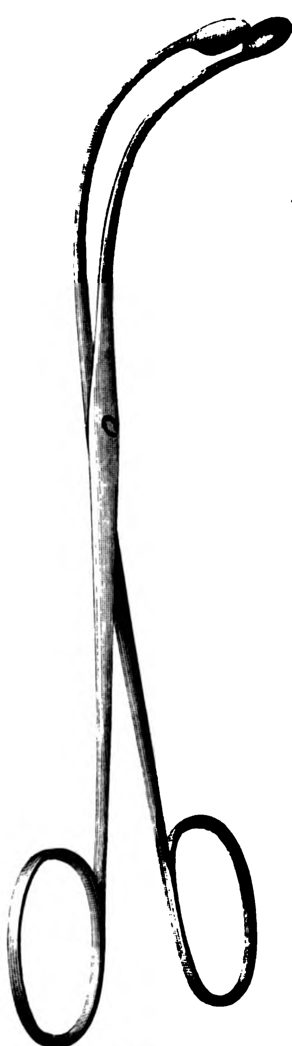

Fig 2.

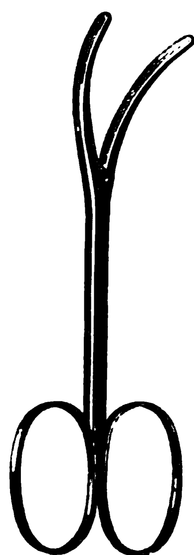

Fig. 3.

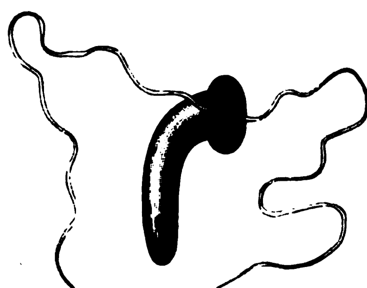

Fig. 4.

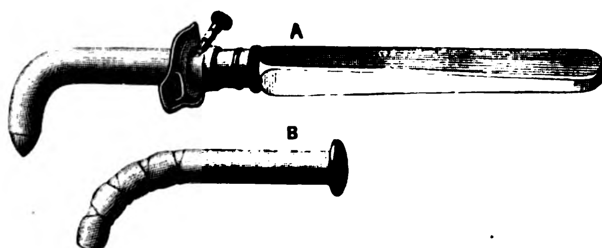

Fig. 7.

Lennander: Om tracheotomi för croup.

Fig. 6.

Fig 5.

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

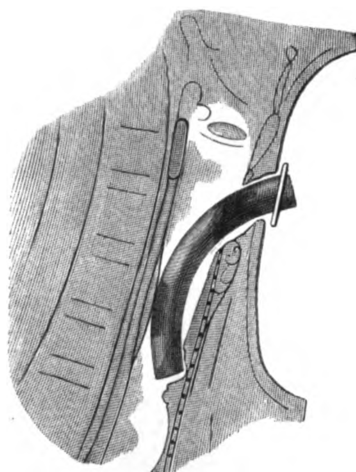

Fig. 14.

Fig. 11.

Fig 13.

Fig. 12.

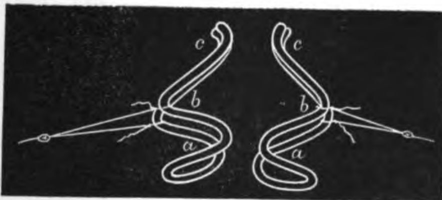

Fig. 15.

Fig 5.

Fig. 6.

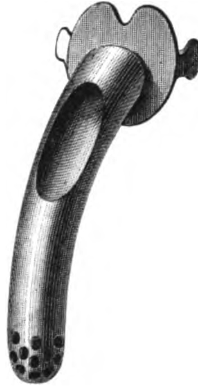

Fig. 8.

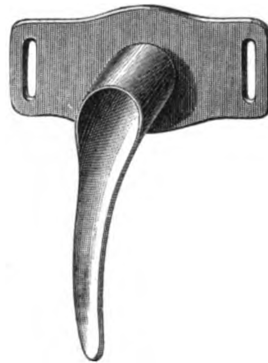

Fig. 9.

Fig. 10.

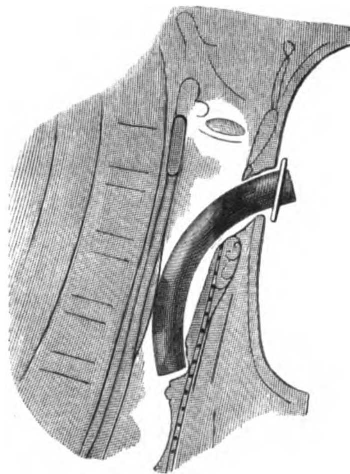

Fig. 14.

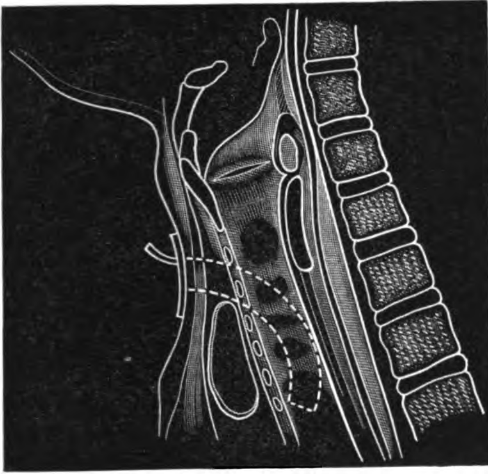

Fig. 11.

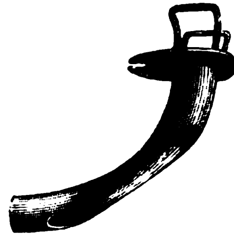

Fig 13.

Fig. 12.

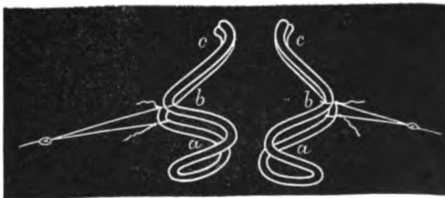

Fig. 15.

Lennander: Om tracheotomi för croup.

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1888.

FILOSOFI, SPRÅKVETENSKAP
OCH
HISTORISKA VETENSKAPER.

GRAMMATISCHE UND ETYMOLOGISCHE STUDIEN

I.

VON

O. A. DANIELSSON.

UPSALA 1888
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

ND ETY

I.

von

NIELSSON.

…ISCHE UND ETYMOLOGISCHE STUDIEN

I.

von

…. A. DANIELSSON.

…r
…n
…ne,
…ng
…eile
…r zu
rück-
ers in-
…ssten-
werden
…hen Ab-

ein griechi-
…äufig in den
καρᾰ-, *κρᾰ-*,
κρᾰ(ν)ν-ο-.

1

RAMMATISCHE UND ETYMOLOGISCHE STUDIEN

I.

VON

O. A. DANIELSSON.

UPSALA 1888
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Grammatische und etymologische Studien

von

O. A. Danielsson.

I.

Gr. κάρα, κέρας.

Die nachstehenden Bemerkungen sind im grossen Ganzen so geordnet, dass zunächst der thatsächliche Bestand der Stämme und Formen von κάρα und κέρας ziemlich in derselben Ausdehnung, wie ihn die gangbaren Handbücher der griechischen Grammatik zu bieten pflegen, aber in einigen Punkten mit grösserer Ausführlichkeit und Genauigkeit vorgeführt wird, worauf dann die Erörterung der bei diesen Wörtern sich so reichlich einstellenden etymologischen und grammatischen Fragen folgt. Dieser, wie ich gern einräume, in mehr als einer Beziehung anfechtbare Gang der Darstellung hat nur den Zweck die eigentliche Untersuchung von einem Theile des stofflichen Détails zu entlasten und so etwas übersichtlicher zu gestalten. Übrigens habe ich mir auch aus Bequemlichkeitsrücksichten hin und wieder gestattet denselben zu verlassen, besonders insofern als verschiedene Einzelheiten der Etymologie, die grösstentheils ohne Herbeiziehung der verwandten Sprachen erledigt werden können, schon in jenem ersten, mehr, so zu sagen, statistischen Abschnitte zur Sprache gebracht werden.

A.

Fangen wir also mit κάρα an, so lassen sich vom rein griechischen Standpunkte aus die dahingehörigen Formen vorläufig in den folgenden Stammgruppen unterbringen: 1) καρ-, 2) καρᾰ-, κρᾰ-, 3) καρᾰ-τ-, κρᾰ-τ-, 4) καρᾰ-ατ-, κρᾰ-ατ-, 5) καρᾱ(ν)ν-ο-, κρᾱ(ν)ν-ο-.

1) *καρ*-. Diese kürzeste Stammform findet sich, abgesehen von dem spätgriechischen Gen. Sing. *καρός* Greg. Naz. Chr. pat. 1215 (Steph. Thes.), nur in den beiden adverbialen Redensarten *ἐπὶ κάρ* 'kopfüber' Hom. *Π* 392 und *ἀνὰ κάρ* 'aufwärts' Hippokr. Dieselben werden auch zusammengeschrieben, theils mit Beibehaltung des ursprünglichen Accentes — so Et. M. 360, 7 und in guten Handschriften (AD) *ἐπικάρ* — was im Grunde mit der getrennten Schreibung auf dasselbe hinauskommt, theils barytoniert oder mit dem 'Sekundäraccent' *ἐπίκαρ*, *ἀνάκαρ*, welche Formen nur geringe Gewähr zu haben scheinen (vgl. Ebelings Lex. Hom. s. v. *κάρ*, La Roche Hom. Il. an der genannten Stelle)[1]. — Einige wahrscheinlich mit diesem Stamme zu verbindende abgeleitete Wörter werden weiter unten zu Anfang des zweiten Abschnittes Erwähnung finden.

2. a) *καρᾱ*-. Nom. Acc. Sing. *κάρα*, ion. *κάρη* bei Hom. u. s. f.; bei Herodot tritt diese Stammform überhaupt nur im Verbum *καραδοκεῖν* (VII, 168 *καραδοκέοντες*, 163 *καραδοκήσοντα*) auf, dessen *ᾱ* durch Einfluss des Attischen zu erklären sein wird, wie umgekehrt die bei Attikern vorkommenden Wörter *καρηβαρεῖν*, *καρηβαρᾶν*, *καρηβαριᾶν* (Aristoph. Fgm. 625 Di. = 792 Kock, Pherekr. II, 345. XV Mein. = Kock Com. Att. Fgm. I, 204, n:o 218; an letzterer Stelle scheint nach Kock die überlieferte Lesung *καραιβαρᾶν* nicht richtig zu sein) wenigstens in der angedeuteten Beziehung ionische Lehnformen sein müssen[2]. Zum St. *καρᾱ*- stellt sich vorläufig auch der Dat. Sing. *κάρᾳ* att. Dicht.[3], ion. *κάρῃ* Theogn. 1024 (*οὐδ' εἴ μοι Τμῶλος ἔπεστι κάρῃ*), von Kühner I, 357 fälschlich als feminine Form aufgeführt (vgl. Buttmann Gr. I², 228, Bergk Anth. Lyr.², pag. XV). Einigermassen schwierig zu beurtheilen ist der Nom. Plur. *κάρα* H. Cer. 12: *τοῦ* [*ναρκίσσου*] *καὶ ἀπὸ ῥίζης ἑκατὸν κάρα ἐξεπεφύκει*. Wenn hier die überlieferte Lesart richtig ist, so bleibt Nichts anderes übrig als dies *κάρα* entweder auf einen anderen Stamm, etwa **καρᾰσ*- (vgl. unten), zu beziehen, oder auch, und zwar mit grösserer Wahrscheinlichkeit, als einfache Nachbildung des Nom. Plur. der

---

1) In Galen's Hippokrates-Glossar, ed. Kühn Vol. XIX, 79: *ἀνάκαρ*: *εἰς τὸ ἄνω μέρος, ὥσπερ ἐπίκαρ ἐ(ι)ς τὸ κάτω ἐξ ὀρέων*; Hes. *ἐπίκαρ* (*ἐπὶ κάρ* M. Schm.)· *ἐπὶ κεφαλὴν κτλ.*, vgl. Spitzner zu *Π* 392.

2) Was bei einem halb medizinischen Ausdrucke nicht sehr auffallen kann.

3) Nach Herodian II, 531, 15 L. wäre das Adverb *κατωκάρᾱ* 'kopfunten, kopfüber' – auch getrennt geschrieben, z. B. Aristoph. Ach. 946, Pax 153 Dind., M. Schmidt zu Hesych. s. v. – mit *ι* adscr. zu versehen, was kaum richtig sein dürfte; es wird seiner gewöhnlichen Form gemäss ein Accusativadverb sein.

ασ-Neutra wie *κέρᾱ, δέπᾱ* (*κέρᾰ, δέπᾰ*) u. s. f. zu fassen; *κάρ-ᾰ* von *καρ-* wäre ja prosodisch, in der bukolischen Cäsur, möglich, aber in sonstiger Hinsicht nicht gerade zu empfehlen. Wie man nun auch die fragliche Form erklären will, so kann sie jedenfalls nicht mit Fug als in rein formaler Beziehung anstössig oder gar unmöglich bezeichnet werden, und Cobets von Gemoll in seiner Ausgabe der Hymnen (Leipz. 1886) gebilligte Emendation *κάρη* dürfte insofern überflüssig sein. Übrigens wäre ja auch ein Pluralis *κάρη* keine so ganz geläufige Erscheinung, obwohl man sich allerdings zu seiner Vertheidigung auf das Hesiodische *χρύσεα δῶ* (Th. 933) und vielleicht ausserdem noch auf das allgemeine Verhalten des idg. Neutrums in Bezug auf den Numerus (s. bes. Mahlow, Die langen Voc. A E O, S. 72 f.) berufen könnte[1]). Einen direkteren Anhalt scheint beim ersten Anblick das Fragment des attischen Komikers Sannyrion (Meineke Fgm. Com. Gr. II, 873. II, Kock Com. Att. Fgm. I, 793, n:o 3): *ὦ βατίδες, ὦ γλαύκων κάρα* zu bieten; jedoch bleibt zu erwägen, ob nicht in dieser Parodie das tragische *ὦ—κάρα* einfach als stehende Phrase, mithin dem Pluralis des zugehörigen Wortes zum Trotz als Vok. Sing. herübergenommen ist, und zwar könnte diese formale Inkongruenz sehr wohl dazu gedient haben die komische Kontrastwirkung des Ausdruckes zu verstärken[2]).

In allen vorerwähnten Fällen tritt der St. *καρᾱ-* als Neutrum auf. In der nachklassischen Litteratur dagegen kommt er bekanntlich auch als Femininum vor und wird nach der ersten Deklination flectiert. Die frühesten Belege dieses Gebrauches finden sich bei Callimachus, Fgm. 35 b. *σήν τε καρήν*, 125 *καρῆς*, s. Schneiders Anmerkung zur ersteren Stelle und vgl. wegen der sonstigen Nachweise den Pariser Thesaurus unter *κάρα* u. *κάρη*. Auffallenderweise wird nun, während das attisch vokalisierte *καρᾱ-* auch als Fem. die ursprüngliche Barytonierung behalten zu haben scheint (z. B. Anacreont. 50, 9 *κάραν*), in der entsprechenden ionischen Form der

1) Thatsächlich findet sich *κάρη* als Acc. Plur. (Du.) gebraucht Et. M. 276, 24 (*δίκροον*) *εἴρηται, ὅτι δίκαρόν τι ἐστὶ τὸ δύο ἄκρας καὶ δύο κάρη ἔχον κτλ.*, wenn hier der Text in Ordnung ist (cod. Voss. *κάρας*). – Nach. Et. M. 490, 56 f. sollte *κάρη* durch Apokope aus dem Acc. Plur. *κάρηνα* hervorgegangen sein, angeblich weil es keine Nominativform weder des Sing. noch des Plur. sein könne. Vielleicht hängt diese wunderliche Spekulation mit der pluralen Auffassung der Form in *κάρη κομόωντες* = *κάρηνα κ.*, Herodian II, 646, 27, zusammen.

2) *K* 259, h. Merc. 211 braucht *κάρη*, wie in Ebelings Lex. Hom. bemerkt wird, nicht Plural zu sein.

Accent auf die Schlusssilbe gerückt; wenigstens muss dies die von der antiken Theorie vorgeschriebene Betonung gewesen sein, s. Lentz' Herodian I, 341, 7. 353, 36 und besonders II, 102, 29 (vgl. Eust. 1257, 53), wo *κρῆθεν* von diesem femininen und oxytonierten *καρή* abgeleitetet wird (ebenso Et. M. 495, 29, Et. Gud. 304, 52). Das Motiv der allem Anschein nach nur auf gelehrtem Wege zu Stande gekommenen Accentverschiebung bleibt vorläufig unklar. Möglicherweise ist *καρή* gerade wegen des Adverbs *κρῆθεν* (und wegen des Genetivs **κρῆς?* S. unten) angesetzt worden, obwohl ja sonst häufig genug der Wegfall eines betonten Vokals statuiert wird.

2. b) *κρᾱ-*, ion. *κρη-*. Findet sich zunächst in der Zusammensetzung *κρήδεμνον* (*κράδεμνα* Eur. Phoen. 1490), und ferner nach der herrschenden Ansicht im Ablativadverb *κρῆθεν*, worüber besonders der eingehende Artikel in Ebelings Lex. Hom. nachzusehen ist (vgl. auch dasselbe Buch unter *κατακρῆθεν* und *ἄκρος*). *κρῆθεν* erscheint mit einziger Ausnahme von Hes. Sc. 7 *ἀπὸ κρῆθεν* nur in der Verbindung *κατὰ κρῆθεν*, und diese theils im ursprünglichen Sinne, 'vom Kopf' oder richtiger 'über den Kopf herab': *λ* 588 *δένδρεα δ' ὑψιπέτηλα κ. κ.* [des Tantalus] *χέε καρπόν*, H. Cer. 182 *κ. κ. κεκαλυμμένη*, Hes. Th. 574 *κ. κ. δὲ καλύπτρην δαιδαλέην χείρεσσι κατέσχεθε*[1]), theils in übertragener Bedeutung, 'vom Kopf bis zur Zehe', 'ganz und gar (penitus)': *Π* 548 *Τρῶας δὲ κ. κ. λάβε πένθος ἄσχετον*. Gleichbedeutend mit *κατὰ κρῆθεν*, der Lesung Aristarchs (s. Herodian zur Iliasstelle, II, 102 L.), ist die sehr häufig und in guten Quellen vorkommende Schreibung in éinem Worte und als Properisp., *κατακρῆθεν*: die proklitische Natur der Präposition und das Formelhafte des ganzen Ausdruckes wird durch die Zusammenrückung unter den Accent des Hauptwortes nur noch etwas deutlicher vor Augen gestellt (vgl. z. B. Wheeler, Der griech. Nominalacc. 101). Einen hiervon ganz verschiedenen etymologischen Werth müssen dagegen die Schreibungen *κατ' ἄκρηθεν*, *κατάκρηθεν* haben. Die erstere steht *Π* 548 in der guten Handschrift C und wird in den schol. V erwähnt, *λ* 588 hat sie der ebenfalls gute cod. M (man. sec., La Roche praef. IX) und dazu S, im Demeterhymnus wird dieselbe vom (einzigen) cod. M geboten; in der unrichtig accentuierten Form *κατ' ἀκρῆθεν* erscheint sie *Π* 548 im

1) Vgl. z. B. *θ* 83 *αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς πορφύρεον μέγα φᾶρος ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν κὰκ κεφαλῆς εἴρυσσε.*

cod. S und λ 588 im A (durch Korrektur); s. La Roche zu den genannten Stellen und das Lex. Hom. *Κατάκρηθεν* ist viel schlechter beglaubigt; es wird nämlich diese Lesart nur aus cod. Vrat. A (La Roche Hom. Textkr. 469) zu *Π* 548, aus Eustathius zur selben Stelle (1075, 19) und aus dem Suidas von Bernhardy (Gaisford hat *κατακρῆθεν*) angeführt. Das gegenseitige Verhältniss dieser Schreibungen ist dem von *κατακρῆθεν* und *κατὰ κρῆθεν* vollkommen analog und beiden liegt also die Vorstellung zu Grunde, dass die fragliche Redensart den Ablativ von *ἄκρη* 'Gipfel, Höhe' enthalte und demzufolge der Sinn derselben der im Vergleich mit jenem obenerwähnten viel allgemeinere und abstraktere: 'von der Höhe herab', 'von oben her' gewesen sei. Fragt man nun, inwieweit diese Deutung dem thatsächlichen Gebrauche unseres Adverbs gerecht wird, so kann die Antwort kaum anders als verneinend lauten. Genau genommen ist sie nur *Π* 548 zu brauchen; λ 588 kann man allerdings auch mit einem 'von ihrem (der Bäume) Wipfel' oder 'von oben her' leidlich auskommen, dabei geht aber die Anschaulichkeit der Schilderung grösstentheils verloren; fast undenkbar ist diese Erklärung in den Stellen des H. Cer. und der Theog., und durch das parallele *ἀπὸ κρῆθεν* des Scutum wird sie vollends unmöglich gemacht, es sei denn dass das hier nicht wegzuleugnende *κατά, ἀπὸ*] *κρῆθεν* entweder mit dem homerischem *κατ'*] *ἄκρηθεν* Nichts zu thun hätte, oder auch durch irgend ein Missverständniss seitens der betreffenden Dichter daraus entstanden wäre — beides aus naheliegenden Gründen eine sehr missliche Annahme. Dass die Lesung *κατ' ἄκρηθεν* noch dazu den nach Umfang wie innerem Werthe weit überwiegenden Theil der Tradition gegen sich hat, ist schon bemerkt worden. Trotzdem ist nun dieselbe von Bekker in seiner zweiten Ausgabe an den beiden Stellen des Homer eingeführt worden, während Nauck, der in *Π* 548, wie später auch Christ in seiner Ausgabe der Ilias, sich an Bekker angeschlossen, wenigstens in der Odysseestelle das Aristarcheische *κατὰ κρῆθεν* belassen hat. Massgebendes Motiv war dabei für Bekker wie für seine Meinungsgenossen in älterer und neuerer Zeit die Rücksicht auf das mit dem bisher besprochenen anscheinend nahe verwandte Adverb *κατάκρας, -άκρης* (*κατ' ἄκρας, — ἄκρης*)[1]), das bekannlich nach der

1) Im Folgenden werde ich mir der Kürze wegen mitunter gestatten das Wort allein in der ersteren, zwar seltener vorkommenden, aber die Etymologie nicht präjudizierenden Form vorzuführen.

gewöhnlichen, und, wie wir gleich sehen werden, auch nicht unbegründeten Annahme von ἄκρα stammen soll[1]). Es fragt sich aber, ob diese Analogie auch wirklich das beweist, was sie beweisen soll. Meines Erachtens ist dies keineswegs der Fall, da κρῆθεν theils zu gut überliefert, theils auch rein als Sprachform betrachtet zu unverfänglich ist, um durch eine Schlussfolgerung der bezeichneten Art aus unserem Homertexte entfernt werden zu können. Insofern ist daher den meisten neueren Herausgebern (La Roche, Ameis-Hentze, Cauer, Rzach u. A.) darin beizupflichten, dass sie ohne sich um die scheinbare Inkonsequenz zu kümmern der besten Überlieferung gemäss κατὰ κρῆθεν und κατ' ἄκρης nebeneinander bestehen liessen. Anderseits ist aber die äussere und innere Ähnlichkeit dieser Redensarten so augenfällig, dass man sich des Gedankens an einen etymologischen Zusammenhang nur widerwillig entschlägt. Die beiderseitigen Bedeutungsverhältnisse stimmen ja, wie man sich erinnert, auf das Vollkommenste überein. Auch bei κατάκρας haben wir zwischen einer 'eigentlichen' Bedeutung, die einstweilen als 'von oben' angesetzt werden mag, und einer abgeleiteten, 'von oben bis unten' = 'gänzlich' (δι' ὅλου, ἐξ ὁλοκλήρου, παντελῶς etc. die Schol.), zu unterscheiden. Die erstere findet sich ε 313 ὥς ἄρα μιν εἰπόντ' ἔλασεν μέγα κῦμα κατ' ἄκρης δεινὸν ἐπεσσύμενον und vielleicht auch (vgl. Nitzsch zur eben genannten Stelle) in dem Gleichnisse Soph. Oed. Col. 1242 ὥς καὶ τόνδε κατ' ἄκρας δειναὶ κυματοαγεῖς ἆται κλονέουσιν ἀεὶ ξυνοῦσαι[2]). Die zweite Bedeutung kommt meistens in der Verbindung mit einem Verbum des 'Einnehmens, Zerstörens, Vernichtens' u. dgl. vor. Beispiele dieser Ausdrucksweise finden sich recht häufig sowohl bei Homer als auch — vielleicht durch Einwirkung des Epischen, bzw. Ionischen — in der höheren Schriftsprache überhaupt: *N* 772 νῦν ὤλετο πᾶσα κατ' ἄκρης Ἴλιος αἰπεινή, *O* 557 κατ' ἄκρης Ἴλιον αἰπεινὴν ἑλέειν, *X* 410 ὡς εἰ ἅπασα Ἴλιος ὀφρυόεσσα πυρὶ σμύχοιτο κατ' ἄκρης (κατάκρης Vrat. b., Rom., Eust.), *Ω* 728 πρὶν γὰρ πόλις ἥδε κατ' ἄκρης (κατάκρης H.) πέρσεται; Aesch. Choeph. 691 (= 687 Weckl.)

---

1) In der Anmerkung zu *Π*, 548 verweist Bekker in dieser Beziehung auf *O* 557, *X* 411 (κατ' ἄκρης) und auf *O* 653 (ἄκραι νῆες?).

2) Die von Ellendt-Genthe im Lex. Soph. zu dieser Stelle gegebene Erklärung 'graviter, violenter' dürfte jedenfalls nicht richtig sein, besonders deswegen nicht, weil eine solche Anwendung von κατάκρας dem guten Sprachgebrauche überhaupt fremd gewesen zu sein scheint, vgl. S. 7, Anm. 2.

οἴ 'γώ, κατ' ἄκρας ἐνπᾶς ὡς πορθούμεθα; Soph. Ant. 199 *ὅς γῆν πατρῴαν καὶ θεοὺς τοὺς ἐγγενεῖς φυγὰς κατελθὼν ἠθέλησε μὲν πυρὶ πρῆσαι κατ' ἄκρας* (*κατάκρας* mehrere Ausg. und, wie es scheint, auch der cod. Laur.); Eur. Hel. 691 *ὦ πᾶν κατ' ἄκρας δῶμ' ἐμὸν πέρσας Πάρις,* Iphig. Aul. 778 *πέρσας κατάκρας*[1]) *πόλιν;* Herodot VI, 18 *τὴν Μίλητον πολιορκέοντες ἐκ γῆς καὶ θαλάσσης κτλ. — — αἱρέουσι κατ' ἄκρης,* ähnlich VI, 82; Thuk. IV, 112, 3 *Βρασίδας μὲν οὖν καὶ τὸ πλῆθος εὐθὺς ἄνω καὶ ἐπὶ τὰ μετέωρα τῆς πόλεως ἐτράπετο βουλόμενος κατ' ἄκρας καὶ βεβαίως ἑλεῖν αὐτήν;* Archytas bei Stob. Flor. I, 73 (ed. Gaisf.) *ἀδυνατεῖ κατ' ἄκρας γενναθῆμεν παναλαθέως ἀγαθός*[2]).

1) So ohne Variante Dindorf u. Kirchhoff ed. min.; Weil Sept trag. d'Eur. verbessert (unter Ablehnung der Annahme, dass die Stelle interpoliert sei): *πέρσας πόλισμα κατάκρας.* — Vielleicht ist Hippol. 1366 die Lesart einiger Hdschr. (die diesbezügl. Angaben bei Barthold im krit. Anh. seiner Ausgabe) *κατάκρας* der gewöhnlichen *κατὰ γᾶς* (*γῆς*) vorzuziehen: *προὖπτον ἐς Ἅιδην στείχω κατάκρας ὀλέσας βίοτον.* Dem Umstande, dass *κατάκρας* sonst auch bei den Tragikern die epische Messung als Bacchius behält, ist doch wohl kein sonderliches Gewicht beizulegen.

2) Zu diesen und den weiteren im Par. Thes. unter *ἄκρα* und *κατάκρας* gegebenen Belegen (Plat. de leg. 909 B, zwei Prosacitate, das eine angebl. von Thuk., in den beiden Artikeln *κατάκρας* des Suidas, Longin. *π. ὑ.* 44, 6, Theophyl. Ep. 43) trage ich hier zwei mir zufällig aufgestossene nach: Theokr. XVI, 89, Argum. Eur. Phoen. in Dindorfs Ed. der Schol. III, 6, Z. 19 (*καὶ ἁλοὺς* [*Λάιος*] *τούτου* [*Χρυσίππου*] *κατάκρας τῷ ἔρωτι, ἁρπάσας εἰς Θήβας ἤνεγκε*). — Nach den Lexikogr. soll *κατάκρας* auch im Sinne von 'mit Gewalt', 'mit (aller) Macht', 'im Sturm' (*κατὰ κράτος*) vorgekommen sein, vgl. Hes. *κατάκρας* (*κατ' ἄκρας* Schm.) *ἑλεῖν· τὸ ἐξ ἐφόδου, καὶ τὸ αἰφνίδιον* [scil. *σημαίνει*], ders. *κατάκρης* (*κατ' ἄ.* Schm.) · *κατακορυφῆς, κατακράτος* (*κρατός* S.); Et. M. 494, 36, vgl. Et. Gud. 303, 37: *ἀντὶ τοῦ κατὰ κράτος* (*κρατός* Gaisf.). *ἀπὸ τοῦ ἀκὴ ὀξύτης ἄκα καὶ ἄκρα πλεονασμῷ τοῦ ρ.* Obwohl auch sonst *κράτος* und *κρατός* Gen. Sing. verwechselt werden — s. z. B. die wunderliche Verquickung der beiden Wörter im Art. *ἀνακράτος* bei Hes. —, so dürfte doch wenigstens in der Stelle der Et. das überlieferte *κατὰ κράτος* beizubehalten sein, wie wohl die beigegebene Ableitung aus *ἀκή = ὀξύτης* hinlänglich zeigt; vgl. auch die ganz anders lautende Fassung Et. M. 495, 29, bei der Erklärung von *κατακρῆθεν: κατὰ κρατός* [*κατάκρας* cod. Voss.]. *Παρὰ τὸ καρὴ ὀξυνόμενον κτλ.* Beispiele eines solchen Gebrauches scheinen jetzt vollständig zu fehlen, seitdem nunmehr in Plut. Cat. min. c. 62 von Dind. (im Thes.), Sintenis u. A. *πόλιν οὔτε κατὰ κράτος ἁλώσιμον,* statt der früheren Vulg. *κατάκρας,* geschrieben wird. Sogar das byzantinische *κατάκρως,* das Hesych theils mit *ἄρδην, παντελῶς,* theils mit *φοράδην, σφόδρα* glossiert, wird im Thes. nur im ersteren Sinne belegt. Trotzdem ist wohl anzunehmen, dass jene Angaben einen thatsächlichen Grund hatten und also im Spätgriechischen *κατάκρας* und *κατὰ κράτος* gelegentlich verwechselt wurden, was ja durch das

Nach der formalen Seite hin besteht zwischen *καταχρῆθεν* und *κατάκρας* nur hinsichtlich der Betonung eine Verschiedenheit, die jedoch der sonstigen Übereinstimmung gegenüber von keiner entscheidenden Bedeutung zu sein scheint und auch von jeher so beurtheilt worden ist. — Sollen nun aber diese Adverbien einen gemeinsamen Ursprung haben, so ist es nach dem soeben über die Form *κρῆθεν* Bemerkten klar, dass *κατάκρας* (-ης) nach der Analogie von *καταχρῆθεν*, nicht umgekehrt, aufzufassen ist, d. h. jenes muss für *κατὰ *κρᾶς* (**κρῆς*) stehen und den Gen. Sing. des St. *κρᾰ-* enthalten. Diese sehr natürliche Konsequenz der bezeichneten Annahme ist schon wiederholt gezogen worden. So finden wir in den 'Hauptscholien' ('Marginalsch.') des Ven. A zu *N* 772 *κατ' ἄκρης* betreffend die Angabe: *τινὲς δὲ κρῆς μονοσυλλάβως, ἐπεὶ καὶ κρῆθέν φησιν;* vielleicht darf auch das daneben stehende 'Textscholion' ('Intermarginalsch.') *κατὰ κρατός* hierauf bezogen werden. Und Eustathius bemerkt zu derselben Stelle, p. 959: *ἕτεροι δὲ ἀκούσαντές που Ὁμήρου εἰπόντος κρῆθεν ἀντὶ τοῦ κάρηθεν καὶ ἐκ κεφαλῆς νοοῦσι καὶ ἐνταῦθα μονοσυλλάβως τὸ κρής, οἱονεὶ κατὰ κάρης, ὡς ἐκεῖθεν συγκοπέν, ἤγουν κατὰ κεφαλῆς. κεφαλὴ δὲ πόλεως ἡ ἀκρόπολις. τοῦτο δὲ οἱ ὕστερον κατάκρας φασίν, οἷον ἑάλω κατάκρας;* anstatt *τὸ κρής* ist, wie der Zusammenhang lehrt, *τὸ κρῆς* zu schreiben. Unter den neueren Homerforschern haben auch Einige mit grösserer oder geringerer Entschiedenheit die nämliche Ansicht vertreten, wie z. B. Doederlein Gloss. § 738, Düntzer zu *N* 772. Nahe verwandt ist die u. A. von de Saussure in seinem Mémoire sur le syst. prim. des voy. indoeur. 224 geäusserte Vermuthung, dass die Endsilbe *-κρᾶς* den Acc. Sing. des weiter unten zu behandelnden neutralen *s*-Stammes *κρᾰσ-* repräsentieren möchte. Im Allgemeinen hat jedoch bislang diese Ansicht gegen jene Andere, die *κατάκρας* in *κατ' ἄκρας* auflöst, durchaus zurückstehen müssen. Es erklärt sich dies sehr leicht, wenn man die in der That gewichtigen Gründe, die für die Ableitung von *ἄκρα* sprechen, in Erwägung zieht. Zum grössten Theil laufen dieselben auf den Einen hinaus, dass *κατάκρας* von den Griechen selbst im weit überwiegenden Masse so verstanden wurde, was um so mehr Beachtung verdient, als diese Formel ganz im Gegensatze zu dem in der nachepischen Lit-

---

gegenseitige, lautliche sowohl wie inhaltliche, Anklingen der beiden Ausdrücke genügend erklärt wird (vgl. noch Hes. *κατὰ κράτος· ἰσχυρῶς. τελείως. ἀντιστάντος*).

teratur verschollenen **κατακρῆϑεν** immer im lebendigen Gebrauche — wenn auch vielleicht nicht innerhalb der Umgangssprache — verblieben ist. Bezeichnend hierfür ist schon die Schreibung **κατ' ἄκρας**, -**ης**, die in unserem Homertexte, also in einer besonders bevorzugten Partie der Überlieferung, beinahe ausschliesslich vorkommt und insoweit mit Recht als mustergültig betrachtet wird. Die zusammengeschriebene Nebenform **κατάκρας** -**ης**, die in anderen Quellen häufig erscheint (wofür es hier genügt auf einige der oben angeführten Stellen zu verweisen), bietet wenigstens die Möglichkeit die Verbindung in **κατα-κρας** zu zerlegen, aber auch so liegt die Auflösung in **κατ-ακρας** ungleich näher[1]). Es versteht sich demnach von selbst, dass diese Deutung von den alten Kommentatoren bei weitem vorgezogen wird. Auch da, wo **κατάκρης** mit **κατὰ κεφαλῆς** o. ä. paraphrasiert wird, liegt wohl meistens dieselbe Auffassung zu Grunde, indem dann **ἄκρη** als elliptischer Ausdruck für **ἄκρη κεφαλή** 'vertex capitis' (wie z. B. Theogn. 447 **κεφαλῆς ἀπ' ἄκρης**, Eur. Med. 1198 **ἐξ ἄκρου κρατός**), oder als angebliche Grundform von **κάρη** (vgl. S. 11, N. 1) gedacht wird: Schol. *ε* 313 **κατὰ** *παράλειψιν τῆς* [*τοῦ* E] **κεφαλῆς**, Eust. zu *N* 772 *ἐν δὲ τῷ* **κατ' ἄκρης** *λείπειν τινές φασι τὸ πόλεως, ἵνα λέγῃ* **κατ' ἄκρης** *πόλεως, ὡς καὶ ἐν* **Ὀδυσσείᾳ** **κῦμα** *τὸν* **Ὀδυσσέα** *ἤλασε* **κατ' ἄκρης**, *δηλαδὴ* **κεφαλῆς**, und ders. zu *ε* 313 *τὸ δὲ ἤλασε* **κατ' ἄκρης** *ἀντὶ τοῦ ἔπληξε* **κατὰ κεφαλῆς**, *οὕτω* **καὶ** *ἐν* **Ἰλιάδι** *τὸ ὤλετο πᾶσα πόλις* **κατ' ἄκρης** *ἀντὶ τοῦ* **κατὰ κεφαλῆς**. **κεφαλὴ** *δὲ πόλεως ἡ* **ἀκρόπολις**. In den Redensarten wie (*πόλιν*) **κατάκρας** **ἑλεῖν**, *πέρσαι*, also in der Mehrzahl der vorhandenen Fälle, soll jenes **ἄκρα** in dem gewöhnlichen Sinne von 'Höhe', besonders 'Burghöhe' stehen, so dass die eigentliche Bedeutung von **κατάκρας** hier durch **κατ' ἄκρας** *πόλεως*, **κατ' ἀκροπόλεως** (Eustath. an den schon angef. St., vgl. Suidas s. v.), **ἕως τῆς ἀκροπόλεως** (Schol. *N* 772) zu geben wäre. Im besten Einklange steht hiermit die dichterische Ausdeutung in Eur. Phoen. 1176 **κατ' ἄκρων** *περγάμων* **ἑλεῖν** *πόλιν*, während in den Vergilianischen Homerreminiscenzen Aen. II 290 *ruit alta a culmine Troia* und 603 *sternitque a culmine Troiam*, die wohl auch für **κατ-ακρης**

---

1) Der von Eustathius zu *X*, 411, p. 1276. 49 aufgestellte Unterschied zwischen **κατάκρης** = **διόλου** und **κατ' ἄκρης** = **κατὰ τῆς ἀκροπόλεως** hat mit der Frage, ob **ἄκρης** oder ***κρῆς** zu Grunde liege, Nichts zu thun; die Anführung im Lex. Hom. s. v. **κατάκρης** ist missverständlich. Vgl. noch den Kommentar zu *O* 557, p. 1031: **τὸ δὲ κατ' ἄκρης** (so!) **κἀνταῦθα ἢ ἐπιρρηματικώτερον κεῖται ἀντὶ τοῦ ὁλοτελῶς ἢ τὴν ἀκρόπολιν δηλοῖ κτλ.**

zeugen, der Sinn etwas allgemeiner gefasst ist. — Es ist also mehr als wahrscheinlich, dass *κατάκρας*, soweit es noch in klassischer und nachklassischer Zeit zur Verwendung kam, dem griechischen Sprachgefühle in der Regel sich als *κατ' ἄκρας* darstellte [1]). Diese Theilung der Wortverbindung war schon durch den Accent nahe gelegt und musste zugleich als der nunmehr allein geläufigen Bedeutung derselben ('von oben bis unten' = 'gründlich, gänzlich') durchaus angemessen empfunden werden. Hiergegen wäre nun auch vom heutigen Standpunkte aus Nichts einzuwenden, wenn *κατάκρας* ausschliesslich in der eben genannten Anwendung nachzuweisen wäre. Zwar die volksetymologische Specialbeziehung auf *ἄκρα* 'Burg' würde man füglich als solche auf sich beruhen lassen [2]), dafür wäre aber um so leichter mit dem allgemeineren Begriffe 'Höhe, Gipfel' (z. B. *ἐπ' ἄκρης* *ϑ* 508) auszukommen: man vergleiche in dieser Beziehung z. B. den oben angeführten Vers des Eur., Hel. 691 mit Eur. Iphig. T. 48 *πᾶν δ' ἐρείψιμον στέγος βεβλημένον πρὸς οὖδας ἐξ ἄκρων σταθμῶν* und Anthol. Pal. IX, 259 *Ἤριπεν ἐξ ἄκρης δόμος ἀθρόος.* — Thatsächlich giebt es nun aber wenigstens eine Stelle, wo eine andere Deutung von *κατάκρας* geboten scheint, *ε* 313. Die hier gangbare Wiedergabe durch 'von oben herab (desuper)' ist an sich recht nichtssagend und wird durch die in dem fraglichen Punkte etwas zweideutige Nachahmung Vergils, Aen. I, 113 *Unam* (navem) — *Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus In puppim ferit,* nur ungenügend geschützt. Wollte man etwa an *ἄκρη* im besonderen Sinne von 'Gipfel, Kamm der Woge' denken [3]), so würde man mit der Konstruktion ins Gedränge kommen. Die Erklärung *κατ' ἄκρης νηός* (Schol. E) ist selbstverständlich völlig unbrauchbar. Auf die richtige Fährte gelangen wir wohl erst mit der auf den sonstigen Gebrauch von *κατάκρας* gestützten Interpretation *ὅλον, ὅλως συνέστρεψεν* Schol. z. St., *ὅλον αὐτὸν ἐβάπτισε τὸ κῦμα* Schol. zu *Ο* 557 (Lex. Hom.), nur würde man in dieser lebendigen Schilderung einen sprechenderen Ausdruck erwarten. Kurzum, wenn

1) Daraus erklärt sich auch die spätgriechische Umbildung zu *κατάκρως* nach *ἄκρως*.

2) Nach Heyne in der im Thes. citierten Anmerkung zu *N* 772 wäre 'inde ab acropoli' als Grundbedeutung anzunehmen.

3) Eur. Fgm. 232 *οὐ γὰρ ὑπερθεῖν κύματος ἄκραν δυνάμεσθ' · ἔτι γὰρ θάλλει πενία κτλ.*, wohl auch Theogn. 620, Aesch. Eum. 562; vgl. jedoch Archil. Fgm. 43 *ἴστη κατ' ἤκην* [*ἠκὴν?* = *ὀξύτητα*] *κύματός τε κἀνέμου* und anderseits die Redensart *κάμπτειν ἄκραν* (Aeschr. Fgm 8, 3 Bgk), *ἀκρωτήριον*.

man sich die Stelle in ihrem Zusammenhange vergegenwärtigt: zuerst *ὣς ἄρα μιν εἰπόντ' ἔλασεν μέγα κῦμα κατ' ἄκρης δεινὸν ἐπεσσύμενον κτλ.*, dann was weiter folgt V. 319 *τὸν δ' ἄρ' ὑπόβρυχα θῆκε πολὺν χρόνον κτλ.* — 322 *ὀψὲ δὲ δή ῥ' ἀνέδυ, στόματος δ' ἐξέπτυσεν ἅλμην πικρήν, ἥ οἱ πολλὴ ἀπὸ κρατὸς κελάρυζεν*, so kann man kaum umhin zu gestehen, dass hier nur die Deutung '*κατὰ κεφαλῆς*' 'über den Kopf', die in den Scholien mehrmals erwähnt und von Eustathius zu diesem Verse allein berücksichtigt wird, einen wirklich befriedigenden Sinn giebt. Heisst es doch H. Ap. 74, in der Rede der Insel Delos, geradezu *ἐνθ' ἐμὲ μὲν μέγα κῦμα κατὰ κρατὸς* (codd. Paris., *κράτος* ELDM, vgl. oben S. 7, N. 2) *ἅλις αἰεὶ κλύσσει.* Nehmen wir noch hinzu, dass *ἄκρα* nie einfach 'Kopf' bedeutet[1]) — während umgekehrt *κάρα* und seine Ableitungen nicht selten für 'Gipfel, Burg' stehen, z. B. *κρατὸς ἀπ' Οὐλύμποιο Υ* 5, *Οὐλύμποιο κάρηνα, πολίων κάρηνα Β* 117 (*Ι* 24), vgl. *Τροίης κρήδεμνα ν* 388 (dazu den Anh. von Ameis), *Π* 100, *κρήδεμνον Θήβης* Hes. Sc. 105, *κρήδεμνα πόληος* H. Cer. 151 — und ferner dass *κρῆ-θεν* in der Formel *κατα-κρῆθεν* als Abl. von *κρᾱ-* völlig gesichert scheint, so wird es in hohem Grade wahrscheinlich, dass *κατάκρας* (-*ης*) in der That aus *κατὰ *κρᾶς* (**κρῆς*) entstanden ist. Dies **κρᾶς* müsste, wie schon oben bemerkt, als Gen. Sing. des St. *κρᾱ-* gefasst werden; darin mit de Saussure den Acc. Sing. des *s*-Neutrums *κρᾶσ-*[2]) zu vermuthen ist nicht räthlich, theils wegen der Analogie mit *καταχρῆθεν*, theils wegen der kaum *ε* 313, geschweige denn sonst statthaften Grundbedeutung 'auf den Kopf', 'auf's Haupt' (*βαλεῖν, ἐλᾶν τινα κὰκ κεφαλήν* etc.), die sich dabei ergeben würde[3]).

---

1) Wie Eustath in der etymologischen Erörterung 700. 56 auf Grund eben dieser Stelle annimmt: *τὸ μὲν γὰρ πρωτόθετον ἄκρα ἐστίν, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐν τῷ ἤλασε κῦμα κατ' ἄκρης, ἐξ οὗ κατὰ ἀναγραμματισμὸν κάρα θηλυκῶς τε καὶ οὐδετέρως* (vgl. dens. 46, 6, Et. M. 490, 26).

2) Nach der bekannten Regel (Kühner Gr. I², S. 376, 6. 1) wäre das Wort auch dann als Perispomenon anzusetzen.

3) In den Schol. P. zu *ε* 313 wird *κατάκρης* mit *κατὰ κεφαλήν* erklärt, wozu Buttmann in seiner Ausgabe der Odysseescholien bemerkt: 'Ex hoc potissimum accusativo apparet fuisse qui hanc formulam ita dividerent *κατὰ κράς* vel *κρής* (v. Schol. Il. *α*. 531 [530])'. vgl. Nitzsch a. a. O. Diese Folgerung ist offenbar etwas übereilt, denn, die Richtigkeit der Lesart vorausgesetzt, ist es doch sehr fraglich, ob der betreffende Scholiast es mit der Konstruktion von *κατά* so genau genommen hat. *κατὰ κεφαλήν* (von oben, oberhalb) Xen. H. VII, 2, 8. 11 ist nicht direkt vergleichbar. — Wollte man übrigens, bei Zugrundelegung derselben Auffassung von -*κρᾶς*, *κατάκρας* als adverbiales Compositum und darin die Präposition im attributiven (prädikativen) Sinne nehmen, so dass das Ganze

Das in *κατάκρας*, wenn es auf **κατακρᾶς* zurückgeführt wird, anzunehmende Zurücktreten des Accentes macht keine besondere Schwierigkeit. Um hier von anderen nicht direkt analogen Fällen (wie z. B. *ἑκκαίδεκα* u. Ä.) abzusehen, kommt es ja auch sonst vor, dass eine aus Präposition und davon regiertem Worte zusammengewachsene Adverbialform statt der Betonung des zweiten Bestandtheiles den 'Sekundäraccent' annimmt; vgl. z. B. *ἐπέκεινα, ὑπερέκεινα* (*ἐκεῖνα*), *ἐπί-παν, παρά-παν* (*πᾶν*; das letztere doch möglicherweise wegen *καθάπαν* anders zu theilen), *ἔμ-πης* (vgl. aber Brugmann Griech. Gr. S. 120 mit d. Anm.), ferner mehrere jetzt bestrittene oder durch Emendation weggeräumte Beispiele, wie *ἀνάλογον, παράλογον, ἔμβραχυ* (-*ύ* Herodian. I, 507, 4); *ἄν-αντα*[1] · *ἠπειρωτικά* [d. h. *ἄναντα*]. *Ταραντῖνοι παραχρῆμα λέγουσιν* und *πάραντα* · *παραχρῆμα, εὐθέως, παραντίκα* Hes. (so accentuiert Aesch. Ag. 737 = 738 Weckl., sonst auch *παραντά* oder *παρ' αὐτά*, z. B. Eur. Fgm. 1064, 5 Di.), *κάθομον* · — *καθ' ὅμοιον* — Hes., *κάθομα* · *κατὰ τὸ αὐτό* ders. (*καθομά* Schneider Call. Fgm. 293), *ἀνάκαρ, ἐπίκαρ* u. Ä., s. Lobeck El. I, 595 ff., Kühner Gr. I², 724[2]). Bei der bekannten Neigung des Griechischen zur Barytonierung ist es gar nicht unwahrscheinlich, dass solche Betonung einer derartigen syntaktischen Wortverbindung in der wirklichen Rede weit häufiger vorgekommen ist, als dies jetzt unsere Quellen mit ihrer anerkanntermassen stark gemassregelten und normalisierten Accentuation erkennen lassen. Was speciell den Übergang von **κατακρᾶς* zu *κατάκρας* betrifft, so lässt sich vielleicht die Vermuthung hören, dass derselbe durch eine halb proklitische Form **κατακρὰς* vermittelt worden wäre. Wie nämlich Hanssen in seiner Besprechung von Meister's 'Zur griech. Dialektologie', Phil. Anz. 1883, S. 580 mit N. 4, angedeutet hat[3]), ist es ganz wahrscheinlich, dass im Satzinneren

---

etwa mit *κατωκάρα*, lat. *præceps* zu vergleichen wäre, so würde dadurch der Widerspruch mit den thatsächlichen Bedeutungsverhältnissen keineswegs gemildert werden.

1) Die Betonung der beiden unter ein Lemma zusammengebrachten Homonymen könnte allerdings, wie nicht selten bei Hesych, verschieden sein; hier wird aber die Proparoxytonierung auch des zweiten Wortes durch *πάραντα* gestützt.

2) Fälle wie *ἄντικρυς* neben *ἀντικρύ, καταντικρύς, πρόχνυ* (vgl. Wheeler Gr. Nominalacc. 54) sind wohl, als wirkliche Composita, nicht den Obigen gleichzustellen.

3) Nur lässt Hanssen den Endcirkumflex in zusammenhängender Rede unmittelbar in den Akut umschlagen, was offenbar ungenau ausgedrückt ist.

ein Perispomenon wie ein Oxytonon behandelt, d. h. sein Cirkumflex zum Gravis 'herabgedämpft' werden konnte und dass dadurch die Möglichkeit einer durchgreifenden Veränderung des Wortaccentes gegeben war. Einmal konnte nämlich die so entstandene theilweise Übereinstimmung der Perispomena mit den Oxytona durch eine naheliegende Wirkung der Analogie auch auf die Pausaform der ersteren erstreckt werden; in solcher Weise erklärt sich wohl der auffallende akute Accent in den von Hanssen herangezogenen Formen ὥς : ὣς (ὥς) : ὧς, dor. *καλώς : καλὼς : καλῶς*, dor. *σκώρ : σκὼρ : σκῶρ*, Interj. *ἰδού : ἰδοὺ : ἰδοῦ, μηδείς : μηδεὶς : μηδ' εἷς* u. s. w., sowie vielleicht auch in den Adv. *πανδημεί : ἐκεῖ, ἐπι-, ἐνσχερώ* (?), *ἐκ-* (*προ-*), *ἐμποδών* (*ἐξαριστερών, ἐκδεξιών, τελευτών?*, Herodian I, 509, 22; Lobeck El. I, 597 ff., Göttling Acc. 352). Auf der anderen Seite ist es auch denkbar, dass durch die Betonung der Ultima mit dem stellvertretenden Gravis, welcher Accent vom wirklichen Tiefton doch nicht so weit verschieden gewesen sein dürfte, die allgemeine 'recessive' Tendenz des Worttones begünstigt worden wäre; hierauf würde dann der Accentwechsel in Fällen wie *ὅμως : *ὁμὼς : ὁμῶς, ἐπίπαν : *ἐπιπὰν : ἐπιπᾶν, κατάκρας : *κατακρὰς : *κατακρᾶς* zurückzuführen sein. — Also *κατάκρας* wurde vom griechischen Sprachgefühl in der Regel als *κατ' ἄκρας* empfunden, es scheint aber in Wirklichkeit aus *κατὰ *κρᾶς* entstanden zu sein. Die Geschichte von *κατάκρας* und *κατακρῆθεν* können wir uns demnach und auf Grund der obigen Ausführungen etwa in folgender Weise zurechtlegen: In der ältesten Sprache gab es zwei gleichbedeutende, bzw. mit dem 'Abl.' und dem Gen. Sing. des St. *κρᾱ-* gebildete Formeln *κατα-κρᾶθεν* (*-κρηθεν*), *κατα-κρᾶς* (*-κρης*). Eine spätere Zeit kannte nur noch die letztere, und zwar als Paroxytonon und in einer wesentlich eingeschränkten Bedeutung[1]). Aus

---

1) Ob Sophokles Oed. Col. 1242 *κατάκρας* mit vollem Bewusstsein in dem nach unserer Annahme ursprünglichen Sinne ('vom Kopf herab', 'über den Kopf') gebraucht hat, ist schwer zu sagen. Auch wenn man kein Gewicht darauf legen will, dass hier doch nur von einem figürlichen Wogenschwall und zwar von dem des Verderbens (vgl. *κ. πέρσαι* etc.) die Rede ist, sondern annimmt, dass Soph. auch im betreffenden Ausdrucke sich streng innerhalb des konkreten Bildes gehalten habe, so ist damit wenig geholfen, denn wir wissen eben nicht, wie Soph. das homerische *ἔλασεν μέγα κῦμα κατάκρης* (und ihm etwa sonst bekannte Parallelstellen der älteren Poesie) im fraglichen Punkte verstand. -- Eine Spur jener Grundbedeutung könnte man auch in Herodot VI, 82 finden wollen. Dort erklärt der König Kleomenes deswegen den Angriff

naheliegenden Gründen, der Form wie des Sinnes, wurde dieselbe zu *ἄκρᾱ* und *ἄκρος* in Beziehung gesetzt und demzufolge endlich beim Aufkommen der Worttrennung auch vielfach *κατ' ἄκρας*, -*ης* geschrieben[1]). Das hom. *κατα-κρηθεν*, über dessen einstige Betonung als Proparoxytonon (vgl. *ἐπέκεινα*) oder Properispomenon die Alexandriner schwerlich noch Etwas sicheres wussten, wurde theils für sich beurtheilt und nach der, richtig getroffenen, Etymologie *κατακρῆθεν* (*κατὰ κρῆθεν*) geschrieben, theils nach dem Muster des analogen *κατάκρης* behandelt: *κατάκρηθεν, κατ' ἄκρηθεν*. Die umgekehrte, vielleicht nur im Homertexte versuchte, Ausgleichung der beiden Formeln, *κατακρῆς* (*κατὰ κρῆς*) nach *κατακρῆθεν*, konnte be-

---

auf die Stadt Argos eingestellt zu haben, weil bei seinem Besuche im Heraion eine Feuerflamme aus der Brust des Götterbildes hervorgestrahlt hätte, woraus ihm denn klar geworden, dass es ihm nicht gelingen würde diese Stadt zu nehmen: *εἰ μὲν γὰρ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀγάλματος ἐξέλαμψε, αἱρέειν ἂν κατ' ἄκρης τὴν πόλιν, ἐκ τῶν στηθέων δὲ λάμψαντος πᾶν οἱ πεποιῆσθαι ὅσον ὁ θεὸς ἐβούλετο γενέσθαι*. Stein hat hierzu die Bemerkung: 'Kleomenes hilft sich durch ein Spiel mit der eigentlichen Bedeutung des Ausdruckes (*ἄκρη* = *κεφαλή*)'. Da *ἄκρη* = *κεφαλή* sonst nicht nachzuweisen ist, so wäre dafür jedenfalls der St. *κρη-* einzusetzen. Es ist aber sehr die Frage, ob wir hier überhaupt an ein eigentliches Wortspiel denken dürfen. Eher wird es ein Spiel der Ideenassociation sein, indem Kleomenes mit leichtverständlicher Symbolik den Kopf des Idols die Burg, *ἄκρη*, von Argos bedeuten lässt. Somit würde auch hier nur die gewöhnliche Anwendung und 'Volksetymologie' der Redensart vorliegen.

1) Etymologisch falsche Auflösung einer Zusammensetzung oder Wortverbindung ist ja überhaupt eine nicht seltene sprachliche Erscheinung: vgl. z. B. Wackernagel K. Z. XXVIII, 118 ff. über *οὕνεκα, ἀττάω, ἄττα* u. Ä. — Im Obigen habe ich die Glosse des Hesych: *ἀπάκρας μάχη · ἡ ἑνὸς πρὸς ἕνα μάχη. Λάκωνες*, wofür Musurus *ἀπ' ἄκρας* (Is. Voss. *ἀπακράς?*) schrieb, unberücksichtigt gelassen, weil dieselbe offenbar Nichts mit *κατάκρας* oder *ἄκρα* zu schaffen hat. Der Anfang von *ἀπάκρας* muss wohl laut der Erklärung der Stamm des Zahladverbes *ἅπαξ* sein und ist also zu aspirieren; dieselbe Entstellung findet man auch in der mit Unrecht bekreuzten Glosse *ἀπαξοί*, schreibe *ἁπαξοί · μοναχοί*, vgl. *διξός, τριξός*. Schwieriger ist es mit der Endung fertig zu werden. An **ἁπάκκρας* = *μονοκέφαλος* oder **ἁπακκράς* = **μονόκρατος* kann man schwerlich denken. Das einfachste wird sein *ἁπάκρα* zu schreiben und dies mit *δίκρο(ο)ς, τρίκρος* (*ῥίζαν δίκραν ἢ τρίκραν* Theophr. H. pl. IX, 11. 3) zusammenzustellen [Gehört *ποδίκρα · ὄρχησις πρὸς πόδα γινομένη. Λάκωνες* Hes. hieher oder zu *κρούω*?]. Ohne den spir. asper konnte das Wort sehr leicht für eine mit der Präpos. *ἀπό* anfangende Redensart genommen werden, daher die Genitivform, *ἀπάκρας*, wozu auch *κατάκρας* das Seinige beigetragen haben mag. — Vielleicht stand aber in dem Texte, dem die Glosse entnommen ist, die Genitivform *ἁπάκρας μάχας* (mit oder ohne die Lesezeichen).

greiflicherweise gegen die historisch überkommene Aussprache der Ersteren nicht durchdringen.

3. a) St. *καρᾱ-τ-:* Gen. Dat. Sing. hom. *κάρητ-ος, -ι* [1]), bei Tryphiodor 602 der Dat. Pl. *κάρησι*, der auch zum St. *καρᾱ-* gehören könnte, aber besser hieher gestellt wird. *ᾱ* als zweiten Stammvokal zeigt der Gen. *κάρατος* einer nachchristlichen metrischen Inschrift von Tanagra, die Kumanudis *Συναγωγὴ λεξ. ἀϑησ.* s. v. aus Bull. de corr. hellén. III, 144 citiert, und ausserdem vielleicht der Nom. Du. *κάρατε*, wenn nämlich das verdorbene Lemma der Hesychglosse *καραταί · κεφαλαί* so zu bessern ist[2]). Ob in diesen Formen die urgriechische Gestalt des Stammes oder nur eine nachträgliche Umsetzung des epischen *καρητ-* ins Attische oder überhaupt ins Nichtionische vorliegt, muss ich dahingestellt sein lassen.

Der Stamm 3. b) *κρᾱ-τ-* tritt auch als **Mask.** und **Fem.** auf. Wo die Kongruenzverhältnisse im Satze keinen Aufschluss geben, ist es nicht selten unmöglich eine gegebene Form davon mit Bestimmtheit dem einen oder anderen Genus zuzuweisen; im Gen. und Dat. giebt es ja ohnehin in dieser Beziehung keinen Unterschied zwischen Mask. und Neutrum. Da jedoch dieser Stamm wie die übrigen von Haus aus neutral gewesen sein muss und der feminine Gebrauch desselben nur ganz vereinzelt (bei Eur.) vorkommt, so ist man, wohl mit Recht, gewohnt im Zweifelsfalle — wo nicht etwa besondere Rücksichten zu nehmen sind — dem Neutrum vor dem

---

1) Die Dativform (*O* 75, vgl. h. Cer. 467) wird von Christ in seiner Ilias und von Menrad, De contr. et syniz. usu hom. 80, *καρῆτι* geschrieben, natürlich in der Voraussetzung, dass sie aus *καρήατι* zusammengezogen sei. Auffallender Weise haben beide Gelehrten es unterlassen den Accent des Gen. *κάρητος* (*ζ* 230 = *ψ* 157) entsprechend zu ändern. Die Handschriften kennen (nach La Roche) nur die proparoxytonen Formen und wenn die Grammatiker *κάρητος* aus *καρήατος* herleiten, so nehmen sie dabei die Synkope zur Hülfe, vgl. Lobeck El. 1, 230, Herodian II, 242, 19, Eust. 700, 59. 1006, 37 (wo daneben die Hypothese einer angeblichen maskulinen Flexion *ὁ κάρης, τοῦ κάρητος* erwähnt wird). Irgend ein Grund, der uns etwa bewegen müsste diese so einstimmig überlieferte Schreibung aufzugeben, ist meines Wissens nicht vorgebracht worden.

2) M. Schmidt hat schon u. A. *κάρα τε* vorgeschlagen. Die obige Vermuthung ist noch einfacher und hat wohl ausserdem einen gewissen Anhalt an der Glosse *καριᾶται · κεφαλαί . τάξεις*, wo in ähnlicher Weise *καρήατε* (M. Schm. mit Valckenaer *καρήατα*) sich als die leichteste und angemessenste Änderung empfehlen dürfte. Oder auch ist an beiden Orten die Pluralform herzustellen: *κάρατα* wie *καρήατα*.

Mask. und Beiden vor dem Fem. den Vorzug zu geben. Zu den Formen mit dem ursprünglichen, neutralen Genus werden also nicht bloss (*τρία*) *κρᾶτα* Pind. Fgm. 4 Bgk[1]), sondern auch hom. u. s. f. *κρατός, -ί, κράτων, κρασίν* (z. B. auch Alcmaeon. Fgm. 2, pag. 76 Kinkel, wohl nicht zu *κρᾱ-* gehörig), *κράτεσφι* (G. Meyer Gr.[2] § 386) gerechnet. Über die hom. Accusativform *κρᾶτα ϑ* 92 (*ἂψ Ὀδυσεὺς κατὰ κρᾶτα καλυψάμενος γοάασκεν*) ist es nicht leicht ins Klare zu kommen. Nach dem Vorgange von Ahrens, Gr. Formenl. S. 33, Anm. 1, hat man hierin mehrfach den Acc. Plur. finden wollen; bezüglich seines hiesigen Gebrauches als Singular verweist Ahrens auf *Οὐλύμποιο κάρηνα* neben *κρατὸς ἀπ' Οὐλύμποιο πολυπτύχου* (vgl. *κάρη νιφόεντος Ὀλύμπου* Hes. Th. 42) und auf die häufig von éiner Person stehenden Plurale *στήϑεα, πρόσωπα*. Indessen ist zu beachten, dass gerade bei *κάρα* und seiner Sippe dieser poetische Plural sonst nur aus der nachhomerischen Litteratur und zwar vorwiegend aus ganz späten Schriftstellern zu belegen ist: *καρήατα* Callim. H. IV, 236, *κάρηνα* Eur. Fgm. 541 und noch einigemal bei Nonnus u. Ä., s. Schneider Callim. I, 311 f. Mit *Οὐλύμποιο κάρηνα* (*κατ' Οὐ. κ-ων*), *Μυκάλης αἰπεινὰ κάρηνα* u. dgl., wie mit *ὄρεος κορυφῇσι, Ἴδης ἐν κορυφῇσι* u. s. w., hat es offenbar seine besondere Bewandtniss, indem der Plural hier zum grossen Theil noch seine volle Geltung behauptet ('die Gipfel, Höhen' des Berges), wenn er auch oft in formelhafter Weise da steht, wo streng genommen nur der Singular am Platze wäre. Übrigens handelt es sich ja bei *κρᾶτα* um *κάρα* in der eigentlichen Bedeutung des Wortes. Hiernach darf man wohl an der herkömmlichen Auffassung vom hom. *κρᾶτα* als Singularis und zwar masc. gen. (*τὸν κρᾶτα*) festhalten[2]). So pflegt man bekanntlich auch sonst — mit selbstverständlicher Ausnahme der gleich zu erwähnenden Sophokleischen Stellen — diese Form zu verstehen, wenn sie ohne ein äusseres Kennzeichen des Genus und Numerus auftritt, z. B. Pind. Pyth. 12, 16, Ap. Rh. *B*, 93. Direkt überliefert ist der mask. Acc. Ion Fgm. 61 Nauck *τὸν αὑτοῦ* (Hdschr. *αὐτοῦ*) *κρᾶτα*, Eur. Fgm. 243 (aus dem Archelaos) *τὸν σὸν κρᾶτα* (beide Fragmente in den

---

1) Der Zusatz bei Eust. (1715, 63) *ἤτοι κράατα* ist doch wohl nicht als Variante zu verstehen.

2) In den Schol. zu *χ* 309 ist wohl der Plural *κρᾶτα* nur eine der gewöhnlichen Gelegenheitsannahmen: *κράτων*] *αὕτη ἡ γενικὴ ἀπὸ εὐθείας τῆς κρᾶτα, ὡς μῆλα. ὥσπερ οὖν μήλων, οὕτως κράτων.*

Schol. zu Eur. Phoen. 1159, Vol. III ed. Dind.). Bei Eur. kommt aber κρᾶτα auch als Neutr. vor, Bacch. 1139 κρᾶτα δ' ἄθλιον (Acc.), ὅπερ— (von Matthiä Gr. I[3], 249 angemerkt), so dass also in Fällen wie ὀρθὸν δὲ κρᾶτ' ἔστησαν Hippol. 1203, ἔπαιρε λευκὸν κρᾶτα Suppl. 289, ξανθὸν δὲ κρᾶτα διεπάλυνε Phoen. 1159 die Entscheidung, ob Mask. oder Neutr., misslich bleibt. Bei Sophokles ist κρᾶτα in allen klaren Fällen Neutrum, und zwar folgerecht sowohl Nom. als Acc.: τοὐμὸν ἐτέγχθη κρᾶτ' ἐνδόμυχον Phil. 1456, κρᾶτ' ἐμὸν τόδ' αὐτίκα — αἱμάξω Phil. 1001, ἐς τὸ κείνου κρᾶτ' ἐνήλαθ' ἡ τύχη Oed. R. 263, τοὐμὸν προσόψει κρᾶτ' ἐν ὀφθαλμοῖς ὁρῶν Ant. 764. Auch der von keinem Beiworte begleitete Acc. κρᾶτα Oed. Col. 473 (nach Ellendt der Plur., s. aber die Erkl. zur St.), Trach. 1015, Ai. 245 (Dind. κάρα), Fgm. 314[a], 2 (für hdschr. κάρτα) ist demnach neutral zu fassen; Phil. 1207 wird die handschriftliche Lesart (κρᾶτ' ἀπὸ πάντα καὶ ἄρθρα τέμω χερί) mit Recht beanstandet. Dieser auffallende Sprachgebrauch wird schon von den Alten als Besonderheit der tragischen Diktion und speciell als Sophokleische Eigenthümlichkeit bezeichnet (Eust. 1193, 11, vgl. Schol. Eur. Hec. 432; 700, 63 = Herodian II, 616, 11)[1]). Seine Entstehung haben wir uns wahrscheinlich so zu denken, dass man, verleitet durch das neutrale Genus von κάρα u. s. w., den bei Homer und vielleicht sonst in der älteren Litteratur ohne Ausweis des Genus vorgefundenen Acc. κρᾶτα für eine neutrale Form (etwa wie ἄλειφα, ὄνομα) nahm und dann auch so verwendete (vgl. Buttmann Gr. I[2], 228 i. d. N.)[2]). — Ob der Acc. Plur. κρᾶτας bei Eur., Herc. F. 526 (τέκνα) στολμοῖσι νεκρῶν κρᾶτας ἐξεστεμμένα und Phoen. 1149 πολλοὶ δ' ἔπιπτον κρᾶτας αἱματούμενοι, als maskulin zu gelten habe, ist einigermassen zweifelhaft, da gerade dieser Dichter den, wie es scheint, einzigen Beleg des feminin gebrauchten Stammes bietet, El. 140 ἐμῆς (ἐμᾶς Dind.) ἀπὸ κρατός.

Der Nom. Sing. des St. κρᾶτ- soll nach Angabe der Gramm. (s. z. B. Herodian I, 352, 16) ὁ und ἡ κράς geheissen haben; der daneben zu erwartende Nom. Acc. τὸ κράς, oder vielmehr κρᾶς[3]), scheint in diesen Quellen nirgends erwähnt zu werden. Thatsächlich lässt sich die Form nur als Mask. und zwar so spät und ver-

1) Vgl. auch Hes. κρᾶτα · κεφαλή (so).

2) Anders Mahlow Die l. Vok. A E O 69, 76.

3) Vgl. oben S. 11, N. 2. — Auf Hes. κρᾶς · κρέας. τινὲς δὲ κεφαλή ist offenbar wenig zu geben.

einzelt nachweisen, dass sie vielleicht mit Recht für eine rein künstliche Bildung gehalten worden ist[1]); überdies ist an den bezüglichen Stellen die Lesung nicht völlig gesichert. Es handelt sich hierbei, wie bekannt, um zwei Fragmente des alexandrinischen Dichters Simmias aus Rhodus (Anf. 3 Jh. v. Chr.). Das Eine steht im Kommentar des Choeroboscus zu Theodosii Canones, Bekkers An. 1182, Cramers An. Oxon. III, 385, 26 = Herodian II, 649, 5, vgl. I, 399, 20, und lautet bei Bekker: *χρυσῶτυφαέϑοντι πολύλιστος φαίνεται κράς*[2]), bei Cramer: *χρυσῷ τοι φαέϑοντι πολλύλιτος φϑέγγεται κράς*, in dem von Cobet eingesehenen cod. Marc. endlich: *χρυσός τοι φαέϑοντι πολύλλιτος φϑέγγεται* (Var. *φαίνε-*) *κράς*, s. Gaisfords praef. zu seiner Ausg. des Et. M. p. 7 (Lentz zu Herod. II, 649, 5). Nach Lobeck Paral. 78, n. 14 wäre das Fragment so zu lesen: *χρυσῷ τοι φαέϑοντι πολύλλιτος ἐμφέρεται κράς* (*ἐμφ.* = *ἐμφερής ἐστιν*), während Cobet a. a. O. es folgendermassen herstellt: *χρυσῷ τοι, φαέϑων, τὸ πολύλλιστον φλέγεται κράς*. Von den Änderungsvorschlägen des letzteren Gelehrten ist der erste durchaus überflüssig und der zweite, das Genus von *κράς* betreffende, jedenfalls von zweifelhafter Berechtigung, aber *φλέγεται* giebt unverkennbar einen viel einfacheren und besseren Sinn als die Lobeck'sche Emendation. Jedoch zweifle ich sehr, ob gerade dies Wort und nicht vielmehr ein Synonym davon, nämlich *φέγγεται*, ursprünglich dagestanden hat, worauf mir sowohl die Verschreibung *φϑέγγεται*[3]) als auch das (prosodisch gleichwerthige) Glossem *φαίνεται* hinzudeuten scheinen. Dass durch *φέγγεται* der Hexameter zu Grunde geht, braucht uns nicht weiter zu stören, denn Simmias hat sich ja gerade auch als Meliker und vielgewandten Verskünstler bekannt gemacht. Was für ein Metrum man bei dieser Lesung anzunehmen oder herzustellen hätte, ist allerdings eine andere Frage. Liest man *πολύλιστος* mit einfachem mittlerem *λ* — und im nicht-

---

1) Dabei hat man sich jedoch zu erinnern, dass *κάρα* seit Homer überhaupt nur in der Kunstsprache erscheint, so dass hier der Unterschied zwischen älteren und jüngeren Schriftstellern recht wenig besagen will.

2) Lentz zu Herod. I, 399, 21: '*χρυσῶ το φαίθοντι* — — in codice est', vielleicht nach Gaisfords mir unzugänglicher Ausgabe der Dictata.

3) Ein Paar Beispiele derselben Verwechselung von *φθεγγ-* und *φεγγ-* findet man bei Ellendt-Genthe Lex. Soph. s. v. *ἀφεγγής*. Auch die etymologische Verknüpfung der beiden Wörter Herodian II, 408, 24 = Et. M. 792, 35 zeigt die Leichtigkeit dieser Association.

epischen Versmasse kann das Fehlen der Gemination nicht auffallen [1]) – so bilden die Worte, wie sie nun einmal überliefert sind, zwei leidliche ionische Dimeter a min. (der zweite mit »Anaklasis»): *χρυσῷ τοι φαέθοντι | πολύλιστος φέγγεται κράς*. Durch Verschränkung der Epithete (*πολύλιστος φαέθοντι*) würde man einen regelrechten tetram. ion. erhalten; die etwas gekünstelte Wortstellung und die Parechese *φαέθοντι φέγγεται* würden wohl bei Simmias zu ertragen sein. Doch, ich überlasse es Berufeneren den Text und das Metrum in Ordnung zu bringen und kehre zum Nom. *κράς* zurück, aus welchem Cobet geglaubt hat ein Neutrum machen zu müssen. Wahrscheinlich hat er dabei an das andere Simmiasfragment gedacht, wo in der That derselbe Nominativ in einer Quelle als Neutrum vorzuliegen scheint. Es ist dies ein Citat aus dem 'Apollon' betitelten Gedichte des Simmias und uns an zwei Stellen aufbewahrt, nämlich theils im umfänglicheren Auszuge bei Tzetzes Hist. Chil. VII, 690, p. 233 = Jacobs Anth. Gr. I, p. 137, n:o V (Brunck Anal. II, p. 525) und theils s. v. *Ἡμίκυνες* bei Steph. Byz. (= Herodian I, 22, 14), der nur die fünf letzten der von Tzetzes angeführten dreizehn Hexameter mittheilt. Die uns interessierenden Verse lauten bei Jacobs a. a. O.: *ἡμικύνων τ' ἐνόησα γένος περιώσιον ἀνδρῶν, τοῖς ὤμων καθύπερθεν ἐνστρεφέων κύνεον κρὰς τέτραφε γαμφηλῇσι περικρατέεσσιν ἐρυμνόν*. Nach Jacobs Animadv. in Anthol. I, 2, 6 und der (mir allein zugänglichen) Leipzigerausg. des Steph. (cur. G. Dindorf 1825) hat im zweiten Verse Tz. *τῶν ὤμων ἐφύπερθεν κτλ.*, Steph. *τοῖς ὤμοις καθύπερθεν ἐνστεφέων κυνισκράς*, aus welchem letzteren Salmasius *κύνιος κρὰς* gemacht hat, im dritten Steph. *ἐρυμνῶς*, wofür Salm. *ἐρυμνός*. Ob *κύνεον κρὰς — ἐρυμνόν* oder *κύνεος κρὰς — ἐρυμνός* (so Lentz Her. a. a. O. nach Meinekes Ausg. des Steph.) zu schreiben, kann also aus der Ueberlieferung der Stelle selbst, nämlich soweit sie mir bekannt ist, nicht entschieden werden. Für das maskuline Genus des Nomin. *κράς*, mithin zu Gunsten der Annahme, dass Tzetzes oder seine modernen Herausgeber einem sehr natürlichen Vorurtheil folgend hier die neutralen Endungen auf eigene Hand eingesetzt haben, spricht jedoch vor Allem der schon hervorgehobene Umstand, dass die Grammatiker diese Form sonst nur als gen. comm., nicht als neutral kennen. Bei Choerob. a. a.

1) *πολύλιστον* mit kurzer zweiter Silbe in Simonides' Fragm. 45 Bgk. Die Schreibung mit einem *λ* in der Kompositionsfuge ist sehr gewöhnlich (Suid., Hes. und sonst).

O. heisst es zwar einfach: *ἔχομεν δὲ τὴν χρῆσιν τῆς εὐθείας παρὰ Σιμμίᾳ τῷ Ῥοδίῳ οὕτως χρυσῷ κτλ.*, aber dass ihm das mask. *κράς* im Sinne lag, zeigt die vorhergehende Auseinandersetzung, wo die verschiedene Flexion der mask. *Πράς* (*Πρᾶς*), *Ζάς*, *Φθάς* und des Wortes *κράς* damit gerechtfertigt wird, dass letzteres unter den Einsilbigen auf *-ας* das einzige Appellativum sei.

Was nun überhaupt den geschlechtigen Gebrauch des St. *κρᾰτ-* anlangt, so ist wohl anzunehmen, dass die Bildung des maskulinen Acc. *τὸν κρᾶτα*, der dann seinerseits den Nom. *ὁ κράς* herbeiführte, durch die vielgebrauchten und in Bezug auf maskulines oder neutrales Genus indifferenten Gen. und Dat. *κρατός, -ί* und zugleich durch das Bedürfniss eines eben mit diesen Formen stammgleichen Acc. Sing. (etwa nach dem Muster von *θητός, -ί : θῆτα*, *φωτός, -ί : φῶτα; χρωτός, -ί : χρῶτα* etc.) veranlasst wurde. Allerdings wäre diesem Bedürfnisse fast ebensogut durch ein neutrales **τὸ κρᾶς* gedient gewesen. Beim Fem. **ἡ κράς, τῆς κρατός* hat vielleicht die Bedeutungsgleichheit mit *κεφαλή* sich geltend gemacht.

Ausser in der Deklination von *κάρα* erscheint der Stamm *κρᾰτ-* auch in der Kompositionsform *κρᾱτο-*, z. B. *κρατοβρῶτος* Lykophr. 1066, und sonst in verschiedenen Zusammensetzungen, wie *ἐπικρατίδων : στημονικὸν κάλυμμα* [*χωρὶς*] *τῆς κεφαλῆς* Hes., wozu M. Schmidt auf Hippokr. I, 84 K. (ed. Littré IX, 266) *ἐπικρατίδες* (Kopftücher) verweist, *εὐκράς · εὐκέφαλος . εὔκρατος* Hes.[1]) (vgl. Schol. Plat. II, 445 Bekk. *εὐκράς : εὔκρατος ἢ εὐκέφαλος*), was offenbar in zwei Glossen *εὔκρας · εὐκέφαλος* und *εὐκράς* (Eur. Fgm. 197, 506, vgl. *γαλακτο-, νεο-, χαλκοκράς*) *· εὔκρατος* zu zerlegen ist, *λευκόκρας · λευκοκέφαλος* Hes.[2]).

Es erübrigt nur noch eine Bemerkung über den Vokalismus des St. *κρᾰτ-*. Aller Wahrscheinlichkeit nach verhält sich dieser Stamm zu *κρᾱ-*, *κρη-* wie *καρᾱτ-*, *καρητ-* zu *καρᾱ-*, *καρη-* und reinionisch müsste er also *κρητ-* lauten. In der That ist es nun auch bekannt, dass Zenodot wenigstens *Α* 530 den Gen. Sing. *κρητός* schrieb (Ariston. z. St.), und La Roche Hom. Textkr. 301 hat hierauf

1) Die Hdschr. *εὔκραξ* mit einem aus dem unmittelbar vorhergehenden Lemma *εὐῆραξ* (d. h. *εὐράξ*) hereingeschleppten *-ξ*, das also mit dem Auslaute von *κέραξ = κέρας* Nichts zu thun hat.

2) Ob in der hierauf folgenden Glosse *λευκοκέρατες · ἢ διὰ τὸ τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ βοῦς λευκοὺς εἶναι · ἢ ἴσως ἀντὶ τοῦ λαμπροὺς* mit M. Schmidt (vgl. Lobeck Paral. 179) *λευκόκρατες* zu schreiben ist, darf füglich bezweifelt werden. Die Störung der Buchstabenfolge ist jedenfalls zu geringfügig, um als Beweis dafür gelten zu können. Vgl. unten S. 26.

geschlossen, dass er ebensogut κρητί, κρῆτα, κρήτων, κρησίν geschrieben haben müsse. Zwar lässt sich dagegen sagen, dass Aristonicus a. a. O. nicht nur κρητός als 'nicht ionisch' verwirft, sondern auch dies Urtheil durch die Verweisung auf ϑ 92 κρᾶτα bekräftigt, was er von Rechtswegen nicht hätte thun können, wenn im Zenodoteischen Texte die Stammform κρητ- überall durchgeführt gewesen wäre, s. Ludwich, Aristarch's hom. Textkr. II, 112, N. 77. Vorausgesetzt, dass Aristonicus oder vielmehr Aristarch hier völlig genau und loyal verfährt und dass seine betreffende Äusserung ohne wesentliche Einbusse und Entstellung auf uns gekommen ist, muss die Triftigkeit dieses Einwandes anerkannt werden; nur sollte man wohl eigentlich, wenn man es mit dem Wortlaute jenes Zeugnisses so streng nimmt, nicht mehr daraus entnehmen, als dass Zenodot eben nur ϑ 392 κρᾶτα aus Versehen stehen liess. An sich ist es ja ganz glaublich, dass er in diesem wie in anderen Punkten sich einer inkonsequenten Textgestaltung schuldig gemacht hat. Jedenfalls wird aber der Ausdruck 'ionisch' (Ἰακόν) im Schol. dem Zusammenhange und der gewöhnlichen Anwendung dieses Terminus nach Nichts weiter als 'episch-ionisch' heissen. Ob κρητ- dem echten Ionismus eignete, konnte Zenodot recht gut wissen, und man hat wohl also keine genügende Veranlassung anzunehmen, dass er hier eine an sich sprachwidrige Form (einen Hyperionismus Harder, De alpha voc. 48, 'Dorismus' [?] Ludwich II, 122) einzuschwärzen versucht hätte. Vielleicht wird es sich in dieser Hinsicht mit κρητός nicht viel anders verhalten als mit der als 'dorisch' oder 'hyperionisch' verrufenen Lesart Zenodots ὀρῆτο (Α 56, 198 mit d. Schol.), die bekanntlich nur eine gelinde Accentkorrektur nöthig hat, um in sprachlicher Beziehung vollkommen unanstössig zu sein (ὅρητο wie ὅρηαι ξ 343).

4. a) St. *καρᾱ-ατ-, καρη-ατ- : hom. u. ep. καρήατος, -ι, -α, bei Ap. Rh. (Rzach Gramm. St. 93) und Nik. (Ther. 186) καρήασιν, bei Hesych. καριᾶται viell. = καρήατε (oben S. 15, N. 2). Als Nom. Sing. dazu wird von den Gramm. im Allgemeinen κάρηαρ, nicht κάρηας (Herodian II, 616, 9 Druckfehler für κάρηαρ, s. die corr. et add.) angesetzt. Erstere Form hat Antimachus (Bekkers An. 1386, Fgm. 76 Kinkel) und nach seinem Vorgange wahrscheinlich auch Nik. Ther. 642 (cod. Paris. κάρειαρ, die übrigen κάρηνον), vgl. Schneider Nic. 210[1]).

1) καρείοις Nik. Fgm. 74, v. 51, worin man möglicherweise eine unregelmässige zur zweiten Dekl. übergeführte Form desselben Stammes erblicken

4. b) *κρᾰ-ατ-* : hom., ep. (Ap. Rh., Nik.) *κράατος, -ι, -α*. In Übereinstimmung mit dem was soeben in Bezug auf den St. *κρᾱ-* erinnert wurde, haben wir wahrscheinlich anzunehmen, dass das *ᾱ* des Stammes gemeingriechisch, nicht ionisch sei.

5. a) Urgr. *καρανν(ο)-*, gemeingr. *καρᾱν(ο)-*, ion. *καρην(ο)-*. Bei Homer nur im Plural, *κάρηνα* (Aesch. Ch. 396 *κάρανα*), *καρήνων*, wozu bei Hesiod Sc. 236 *καρήνοις*; der überhaupt seltenere Sing. tritt erst in den Hymnen auf (VIII, 12 u. XXVIII, 8 *καρήνου*, der Nom. z. B. Nik. Ther. 293, *κάρανον* Mosch. II, 12 Ahr.). Häufig erscheint dieser Stamm in Zusammensetzungen, z. B. *οὐλο-, ὑψι-κάρηνος, ἑκατογ-, τρι-, χρυσοκάρανος*, und in Ableitungen, wovon einige im weiteren Verfolge zu erwähnen sein werden. Die Ansetzung desselben als urgr. *καραννο-* stützt sich auf zwei Hesychische Glossen, die das *ν* in äolischer Weise gedoppelt zeigen. Die eine lautet: *κάραννος· κεκρύφα[λ]λος. κρήδεμνον. ἢ ἔριφος. ἢ ζημία.* Dieselbe steht um einen Platz zu früh und ist auch in sonstiger Hinsicht nicht frei von Bedenken, kann aber trotzdem in allen ihren Theilen richtig sein. Bei der Bedeutung *κεκρύφαλος, κρήδεμνον* brauchen wir uns nicht aufzuhalten; *κάραννος* = *ἔριφος* wird durch die nächstfolgende Glosse *καρανώ· τὴν αἶγα. Κρῆτες* bestätigt[1]) — das Thier wurde natürlich seines behörnten Kopfes wegen so benannt; *κάραννος* = *ζημία* vergleicht sich zunächst mit *κάρνη· ζημία* (Curtius Et.[5] 148) und den verwandten in Schmidts Note angeführten Glossen (*αὐτόκαρνος, ἑκατονκάρανοι* od. *-καρνοι?*), aber es erinnert auch an *καρανιστῆρες ὀφθαλμωρύχοι δίκαι* Aesch. Eum. 186, *καρανιστὴς μόρος* Rhes. 817. Leider ist es nur zu glaublich, dass in unserer Glosse auch äusserlich verschiedene Wörter zusammengeworfen sind, aber es wird doch wohl wenigstens Eines von den beiden ersten die Form *κάραννος* mit äolischer (vgl. Schmidt z. St.) Geminata gehabt haben. Ein weit zuverlässigeres Aussehen hat die andere Glosse: *Κόραννος· βασιλεὺς Μακεδονίας.* Diese bezieht sich

---

könnte (**καρήοις*), wird von Schneider S. 107 f. als eine Bildung derselben Art wie das auch bei Nik. vorkommende *κορσεῖα* (*κόρσεα*) = *κόρσαι* erklärt.

1) Vgl. noch mehrere denselben oder einen verwandten Stamm in ähnlicher Bedeutung bietende Artikel des Hes., wie *κεκ(α)ρανίς· τράγου δορά*, s. Schmidt z. St., Fritzsche Curt. Stud. VI, 323, *κάρα· αἲξ ἥμερος Πε[λ]ληρήνιοι κτλ.*, *Κάρνος· φθείρ* (zu *κόρις*? Legerlotz K. Z. VIII, 398). *βόσκημα. πρόβατον*, vgl. *καρνοστάσιον· στάβλος. ὅπου τὸ κάρνον ἵσταται, κάρ· θάνατος. φθείρ. πρόβατον. γένος Καρικόν* (s. jedoch Schmidt zu dieser Gl. und zu *κάρ φθείρ*).

auf den Ahnherrn des makedonischen Königshauses Karanos, der von Argos nach Aegae ausgewandert sein soll (vgl. Duncker Gesch. VI, 538 ff.). Bei diesem Zuge spielen bekanntlich die Ziegen eine hervorragende Rolle, ein etymologischer Mythus, der natürlich in erster Linie durch den Stadtnamen *Αἰγαί*, *Αἰγαῖαι* bedingt ist, aber daneben wohl auch, wie *κάραννος*, *καρανῶ* zeigen, mit dem eigenen Namen des Karanos zusammenhangen könnte. In Wirklichkeit wird *Κάρανος*, ion. *Κάρηνος*, wenigstens als Sagenname, mit dem Appell. *κάρανος* 'Herr' (= *κύριος* Xen. H. I, 4, 3, eigl. 'Häuptling') identisch sein. In *Κόραννος* ist nun der äolische Typus auch in der Wurzelsilbe mit ihrem *ορ* für *αρ* (Meister Dial. I, 48) so deutlich ausgeprägt (vgl. M. Schmidt z. St., Fick Die hom. Od. 321), dass die Richtigkeit der Geminata *-νν-* vollkommen gesichert scheint. Diese Form ist also eine gewichtige Stütze der gewöhnlichen Ansicht, dass *καρᾱνο-*, *καρηνο-*, ähnlich wie *ἅμε-*, *ἡμε-*, *ἀμμε-*, **ἄσμε-*, *σελᾱ́να*, *-ήνη*, *-άννα* = **-ασνα* u. A., auf **καρασνο-* zurückgeht (Fick a. a. O. und früher K. Z. XXII, 228).

5. b) Urgr. *κραννο-?*, gemeingr. *κρᾱν(ο)-*, ion. *κρην(ο)-*. Die mittlere Stammform in *κρᾶνον* 'Kopf' (Eustath. 700 extr., wo *κράνον* gedruckt ist, vgl. M. Schmidt Hesych. Vol. II p. 530 zur Gl. 3961), welche Form doch wohl nur aus den gleich zu erwähnenden neutralen Zusammensetzungen erschlossen ist, *κράνα · κεφαλή* Hes., das aber, wenn überhaupt mit langem *ᾱ* der ersten Silbe anzusetzen, keine andere Gewähr als die bekannte Deutung von *κρήνη* (s. unten) zu haben braucht; ferner in den Ableitungen, wie *κρᾱνίον* (Hom. u. s. w.), *κρανίξαι · ἐπὶ κεφαλὴν ἀπορρῖψαι* Hes., dessen Zugehörigkeit ebenfalls wegen der unbekannten Quantität des ersten *α* nicht ganz sicher ist (vgl. *κερανίξαι · κολυμβῆσαι . κυβιστῆσαι* Hes.), *ἀποκρανίζειν* 'vom Kopfe' oder 'den Kopf abschlagen' (Anth. Pal. VI, 255, 7, Eustath. 1850, 30); endlich in Zusammensetzungen, wie z. B. *ἐπίκρανον* = *κρήδεμνον* (Eur.) und 'Säulenkopf' (Eur., Pind. etc.), *κιό-*, *κιονόκρανον*, *ὀλέκρανον* (*ὠλέ-*), *ὀχετόκρανον*, *ποτίκρανον* = *προσκεφάλαιον* (Theokr. XV, 3), *ἀμφίκρανος* (Eur. Herc. F. 1274 *τήν τ' ἀμφίκρανον — κύνα ὕδραν*), *δίκρανον* 'Gabel' (Luc.), vgl. *δικράνους · τὰς τριόδους κτλ.* Hes., *δορύκρανος* (*λόγχη* Aesch. Pers. 148, 'die Spitze des Speeres bildend'), *ἑκατόγκρανος* (Pind.), *ὀρθόκρανος* (*τύμβος* Soph. Ant. 1203), *ταυρόκρανος* (Eur.), *τρίκρανος* (Soph., Eur.). Die Belege der ionischen Form sind recht spärlich: *κρηνιῶν · καρηβαρῶν* Hes., *Κρηνιᾶς* (cod. *Κρηνίας*) · *τοὺς Κεφαλ-*

λῆνάς τινες — man hätte wohl eigentlich erwartet: *τῶν Κεφαλλήνων τινάς*, weil die Einwohner der kephallenischen Stadt *Κράνιοι* (vgl. Hes. s. v., auch *Κράνη?* Bursian Geogr. II, 377, N. 1) neben *Κράνιοι* (Thuk. II, 30, 2; 33, 3) auch *Κρανιεῖς* (vgl. Steph. Byz. s. v. *Κράνιοι*) genannt werden; die Analogie mit *Κεφαλλῆνες, -ία* (*Κέφαλος, κεφαλή*) ist ja nicht zu verkennen — *ἀμφίκρηνος* Anth. Pal. VI, 90, 5 (*πῖλον ἀ-ον*), Nik. Al. 417 *ἀμφίκρηνα* (cod. Par *ἀμφικρήμνα*, die übr. *ἀμφικάρηνα*) *κομάων*, nach Schneider 'fasciae, quae infantium caput tegunt', *ἐπίκρηνον· κεφαλόδεσμον* Hes. (vgl. *ἐπίκρανον, ἐπικρατίδιον*), *ὑπόκρηνον* (*-ος*) in einem bei Suidas s. v. erhaltenen Dichterfragmente (vgl. Schneider Call. II, 717, n:o 64): *θῆκε δὲ λᾶαν σκληρὸν ὑπόκρηνον.* Vollständig vertreten wären die drei Formen des Stammes, auch die für uns besonders wichtige äolische, in *κρήνη* 'Quelle', falls dies Wort hierher zu stellen ist, wie bisher fast allgemein angenommen wurde. Dorisch heisst es bekanntlich *κράνα*, vereinzelt auch *κράννα* (Ahrens Dial. II, 141, G. Meyer Gr.[2] § 65), lesb. *κράννα* (Collitz SGDI. 259 *κράνναν*, aber 271 B *κράναν*), vgl. thess. *Κραννών, -ούν* 'die Quellstadt'. Verwandt scheint das anders vokalisierte *κρουνός* und *κροῦναι· κρῆναι τέλειαι* Hes. (ebenso *κρᾶναι· κρῆναι τέλειαι*), für welches Wort nach der Analogie von *κράννα κράνα* etwa **κροννο-* als Vorstufe vorauszusetzen ist (vgl. jetzt Solmsen K. Z. XXIX, 69). Nach der gangbaren Etymologie soll *κρήνη* ursprünglich mit dem lat. *caput aquae (fontis, amnis*, vgl. Herodot IV, 91 *Τεάρου ποταμοῦ κεφαλαί*, neugr. *κεφαλάρι* 'Quelle') gleichbedeutend gewesen sein (Curtius Et.[5] 143, vgl. Lobeck Rhem. 128, Suidas s. v., Et. Gud. 345, 60, Cramer An. Ox. II, 453, 31). Hiergegen hat aber neulich de Saussure Mém. de la Soc. de lingu. VI, 119 den Einwand erhoben, dass der Begriff 'Quelle, Ausgangspunkt eines Gewässers' im Griechischen durch *πηγή* gegeben wird, während *κρήνη* einfach 'Brunnen, Fontaine' heisse[1]). Seinerseits will er das Wort mit an. *hrǫnn* 'Welle', ags. *hærn* = germ. **hraznā-* zusammenbringen, ein Gedanke der jedenfalls alle Beachtung verdient, wenn auch das gegen die alte Ansicht geltend gemachte Bedenken nicht allzu schwer wiegen

1) Betreffs der zwischen *πηγή, κρήνη* und *φρέαρ* (Cisterne) bestehenden Bedeutungsverschiedenheiten s. Thuk. II, 15, 5 und 48, 2 mit Classens Anm.; Plat. de leg. 761 B *τά τε πηγαῖα ὕδατα, ἐάν τέ τις ποταμὸς ἐάν τε καὶ κρήνη* j. H. Schmidts Behandlung dieser Wörter in seiner griech. Synonymik habe ich leider nicht benutzen können.

dürfte[1]). Vielleicht liesse sich mit de Saussure's Etymologie die alte Herleitung von *κρήνη* aus *κεράννυμι* (Et. M. 537, 43) verknüpfen, indem **κερασ-νύναι*, dessen ursprüngliche Bedeutung dann etwa 'schütten, rühren' wäre, mit germ. **hrôx-jan*, an. *hrœra*, as. *hrôrian*, ahd. *ruoren* u. s. w. (vgl. Kluge Et. Wbch unter *rühren*) und dies wiederum mit **hraxnā-* = **κρασνᾱ-* verwandt sein könnte. Unerklärt bleibt so wie so das erste *η* im att. *κρήνη*, das wahrscheinlich als ionische Lehnform zu betrachten ist. — Die Frage, ob der St. *κρᾱν(ο)-* in seiner Bildung mit *καρᾱν(ο)-* übereinstimmt oder nicht, muss nach dem Gesagten vorläufig unentschieden bleiben.

Wenden wir uns nun zu *κέρας*, so kommen da vorzugsweise die folgenden in der Flexion des Wortes auftretenden Stämme in Betracht (vgl. Ebelings Lex. Hom. und besonders Passows Wörterbuch s. v.).

1) *κέρᾰσ-*: Sg. Nom. Acc. *κέρας*, Gen. *κέραος* erst aus Leon. Tar. Anth. Pal. V, 188, 2 belegt (Matthiä Gr. I³, 236), att. *κέρως*, über den Dat. (*κέρᾳ* oder *κέραι*) s. unter 3); Pl. (**κεραα*) *κέρᾱ* Mosch. I, 87 Ahr. (in der Arsis d. 4 Fusses und in hiatu), Qu. Smyrn. XIV, 499 (in der Hauptcäsur), hom. *κέρᾰ* an sämmtlichen Stellen (*Δ* 109, *τ* 211, *φ* 395) in der Thesis vor folgendem Vokal (vgl. G. Meyer Gr.² § 366)[2]), Gen., Dat. hom. und ep. *κεράων* (att.

1) Denn erstens werden mitunter *κρήνη* und *κρουνός* ganz oder nahezu in derselben Bedeutung wie *πηγή* gebraucht (vgl. Soph. Oed. Col. 685 *οὐδ' ἄυπνοι κρῆναι μινύθουσιν Κηφισοῦ νομάδες ῥεέθρων*; Hom. *Δ* 454, *Χ* 147), und zweitens könnte aus dem Grundbegriffe 'Haupt' auch eine andere Bedeutung als gerade die des Quellpunktes sich entwickelt haben, wie ja lat. *caput* auch 'Ausfluss, Mündung' heisst, vgl. Lobeck a. a. O., der auch auf das oben erwähnte *ὀχετόκρανον* 'tubi s. canalis caput, ubi aqua effunditur' (Thes.) verweist.

2) Ob es im Attischen sichere Belege der Form *κέρα* giebt, habe ich nicht ermitteln können. Bemerkenswerth scheint in dieser Beziehung der Umstand, dass Thuk., der in Gen. und Dat. Sing. nur *κέρως* und *κέρᾳ* kennt, im Acc. Pl. *κέρατα* hat (V, 71, 1; nur die genannten Kasus nebst dem Nom. Acc. Sing. *κέρας* kommen bei ihm vor, s. das Verzeichniss der Stellen in Bétant's Lex.). Das von Meisterhans Gramm. d. att Inschr. 62 aus CIA. II, 835 (um 320—17 v. Chr.), c--l [d], 2 angeführte [κ]έρα soll nach Lautensach Wochenschr. f. klass. Phil. 1886, Sp. 232 (vgl. v. Bamberg ZGW. 1886, im Jahresber. d. phil. Vereins zu Berlin XII, 30) verkürzte Schreibung für *κέρατα* sein. Die nach dieser Form stehende Interpunktion: [*τυπο*]*ς ενι*[*κ*]*ερα* : *ανεθ* (= *-ηκεν*) : *μν*[*η*]*σιστ*[*ρα*]*τη*, darf allerdings nicht als ein Beweis ihrer Abkürzung benutzt werden, vgl. z. B. nur in der folgenden Zeile 5 *α ανεθη*[*κ*]*εν θ*[*ηρι*]*κλης* : *αθμο* (= *'Αθμονεύς*) : *υπερ τη̨ς*, oder Z. 16, 17 *σωκρατου* : *παια*

κερῶν unbelegt?), *κέρᾰσιν* und *κεράεσσι(ν)*; Dualformen scheinen zu fehlen. Ueber die neuionische Flexion nach dem Muster der *εσ*-Stämme (*κέρεος*, *-εϊ*, *-εα*, *-έων*) s. G. Meyer Gr.[2] § 317 Anm.

2) *κέρᾱτ-*, hauptsächlich im attischen Paradigma: *κέρατος* (*ᾱ* Hermipp. Com. Gr. II, 400, V Mein.), *κέρατι*; *κέρατα* (*ᾱ* Eur. Bacch. 921, Ar. Av. 902), *κεράτων* (*ᾱ* Soph. Trach. 519), *κέρασι* (*ᾱ* Aesch. Fgm. 183 Di.); *κέρατε* CIA. IV, 185 B, 46 (Meisterhans a. a. O.). Ferner sind zu beachten die zusammengesetzten Adjektivformen auf *-κερᾱτ-*, welche ehemals als Metaplasmen von *o*-Stämmen, Nom. Sing. *-κέρατος*[1]), galten: *λευκοκέρατες* Hesych., s. oben S. 20, N. 2, *πυργοκέρατα* Bacchyl. Fgm. 51 (vgl. Herodian II, 99, 36), statt dessen Bergk in Lyr. Gr.[3] unnöthigerweise *πύργον ὑψικέρατα* vorgeschlagen hat, *ὑψικέρᾱτα πέτραν* Pind. Fgm. 321 Bgk. (Ar. Nub. 597), identisch mit *ὑψικέρης -ητος* Herodian II, 683, 39 (I, 71, 26), *χρυσοκέρᾱτ' ἔλαφον* Eur. Hel. 382; eine alterthümliche Reminiscenz ist vielleicht *ὀξυκέρατι* bei Phot., Erklärung von *ὀξυπρῴρῳ* (in den Schol. zu Aesch. Prom. 424 hingegen wird *ὀξυπρῴροισι* durch *ὀξυκεράτοις* glossiert); s. über diese Formen Lobeck ad Phryn. 658, Paral. 179, 225, Kühner I[2], 426. Das Adj. *ὑψικέρης*, dessen Nom. Sing. allerdings theoretisch hinzuergänzt sein könnte, das aber sonst durchaus unverdächtig scheint, ist insofern von besonderem Interesse, als durch seine strengionische Form die Bildungsgleichheit der Stämme *καρᾱτ-* (: *καρητ-*) und *κερᾱτ-* (: *κερητ-*) anschaulich dargethan wird. Überhaupt zeigt der St. *κερατ-*, wo eine Kontrole seiner Prosodie möglich ist, in der Regel langes *ᾱ* (Schneider Call. I, 186), vgl. noch z. B. *κερᾱτίνας* (vom Nom. Sing. *-ης*) Com. Gr. IV, 618, LI Mein., *κερᾱτίνου* (Nom. *-ος*) Komikerfragm. bei Athen. XV, 699 f. An den meisten Stellen, die Passow für die Messung *κερᾰτ-* beibringt, ist entweder mit der

---

(= *Παιανιῶς*) : *θυγατηρ* : *εφιερ* (= *ἐφ' ἱερέως*) : *ευδι[δ]ακτου* (die abgekürzte Form, wie Ziffern u. Ä., in Punkte eingefasst) und wiederum Z. 10 *αριστερας ε[ισι]ονπρωτος* (= *εἰσιόντι πρῶτος*); wichtig aber ist, dass Köhler Z. 20 *κέ[ρατα τ]ρία*, und Z. 29 *πρὸς κέρ(ατι) ἀν[έθ]η[κε]* — das letztere jedoch mit Fragezeichen — herstellt. In der delischen Inschrift Dittenberger Syll. 367 (180 v. Chr.), Z. 167 *ἀνδριαντίδιον κέρα οὐκ ἔχον*.

1) Vgl. z. B. Aristot. Part. an. 674[a], 32 *ἡ κάμηλος — ἀκέρατος οὖσα*; folglich sind bei ihm auch *ἀκέρατα*, *μονοκέρατα*, *ἀκεράτων* (s. den Index) als Formen der 2ten Dekl. zu betrachten. Stammwechsel Part. an. 663[a], 22, 24 *μονοκέρατα*, Z. 28, 33 *μονόκερων*, Hist. an. 499[b], 16—19 *ἄκερα — δίκερων — μονοκέρατα — μονόκερων*.

regelmässigen Quantität auszukommen, oder hat man wohl mit den neueren Kritikern den anderen Stamm, *κερᾰ(σ)-*, einzusetzen: Telest. Fgm. 4, 2 nach Bergk Anth. Lyr.[3] *κερᾱτόφωνον ἠρέϑιζε* (früher *κερᾰτόφωνον ἐρέϑιζε*, in Lyr. Gr.[3] unter Beifügung der Konj. *κεραόφωνον*), Call. H. Ap. 91 *κερᾰ[τ]ώδεος*, Nonn. III, 76 *κερα[τ]οξόος*, s. Schneider a. a. O.; ebenso nahe bei der Hand liegt diese Besserung Man. IV, 91 *κερα[τ]ώπιδος* und in dem Schol. Pind. Pyth. 4, 28 und 9, 89 aus den *Λακεδαιμονικά* des Phaistos (?) citierten Hexameter kann man auch zur Noth *κεραηφόρε* statt *κερατηφόρε* lesen[1]). Indessen wäre der Stamm *κερᾰτ-* von *κέρας* als Analogiebildung nach *τερᾰτ- : τέρας, περᾰτ- : πέρας* so leicht zu begreifen, dass es immerhin etwas misslich ist, denselben überall auszumerzen. — Über die in der späteren Epik vorkommenden zerdehnten Formen *κεράατος* u. s. w. s. Schneider Call. I, 186, Rzach Gramm. Stud. zu Ap. Rh. 86 f., G. Meyer Gr.[2] § 317 Anm.

3) *κερᾱ-*. Diese Stammvariante könnte dem Dat. Pl. *κέρᾱσι* zu Grunde liegen, aber mit grösserer Wahrscheinlichkeit ist derselbe oben zum Thema *κερᾰτ-* geführt worden. Beim attischen[2]) und gemeingr. Dat. Sing. *κέρᾳ* ist dagegen die Annahme eines Stammes *κερᾱ-*[3]) offenbar nicht umzugehen, wenn man nicht annehmen will, dass diese Form überhaupt unstatthaft und durch *κέρᾰι* zu ersetzen sei, wie ja neuerdings vielfach behauptet worden ist. Eine hervorragende Rolle spielt in dieser Frage die einzige Stelle bei Homer, wo ein Dat. Sing. von *κέρας* erscheint: *Λ* 385 *τοξότα, λωβητήρ, κέρᾳ ἀγλαέ, παρϑενοπῖπα*. Nach Herodian in den schol. Ven., II, 75, 13 L. (Ludwich Arist. hom. Textkr. I, 329) las man hier im Alterthum theils *κέρα*, was man als den

---

1) Vgl. *σελαη-φόρος, -γενέτης* bei Manetho IV, 333, Anth. Pal. IX, 525, 19. Zweifelhaft in der fraglichen wie in anderen Beziehungen ist Hes. *ἂγ κερά-τε(σ)σιν* (cod. *ἀγκεράτεσιν*; in der ed. min. vermuthet M. Schmidt *ἂγ κράτεσφι*) · *ἐπὶ τῆς κεφαλῆς*. — *κερά[τ]ων* Pind. Fgm. 143, 3? — Eur. Ion 883 (in melischen Anapästen) ist vielleicht mit Madvig Adv. Crit. I, 265 die *ασ*-Form *κέρᾰσιν* gegen die andere, *κεράεσσιν*, zu vertauschen.

2) Thuk. kennt im Dat. S. nur *κέρᾳ*, das bei ihm 12 mal vorkommt, s. die krit. Note von Poppo-Stahl zu VII, 6, 3 (wo cod. Vat. und Par. H. fälschlich *κέρατι* haben. — In dem Stellenverz. ist V, 71, 2 zu lesen).

3) Ich halte mich hier ausschliesslich an die thatsächlich gegebene Gestalt des Stammes und verschiebe auf den folgenden Abschnitt die Beantwortung der Frage, ob diese etwa auf einem vorgeschichtlichen Sigmastamme **κερᾱσ-* beruhe.

Acc. Pl. verstand, theils »mit dem ι» κέραι — d. h., da der cod. Ven. A die erst im zwölften Jahrh. aufkommende Unterschreibung des stummen Iota noch nicht kennt, entweder κέρᾱι oder κέρᾰι — »ähnlich wie δέπαι μελιηδέος οἴνου [γ 46? Jetzt δέπας], γήραι ὑπὸ λιπαρῶι»; κέραι scheine auch die herrschende Überlieferung zu sein. Die Variante κέρα, die auch in unseren Handschriften vorkommt (s. La Roche z. St.), ist von den neueren Herausgebern verschmäht worden und scheint auch als Acc. Pl. zu der von Helbig, Das hom. Epos etc. 165, wohl endgültig festgestellten Bedeutung des Wortes nicht recht zu passen. Übrigens ist es ganz wahrscheinlich, dass dies κέρα im Grunde weder früher noch später Etwas anderes gewesen ist als eben die hergebrachte Dativform κέρᾱι, der das stumme Endiota abhanden gekommen, denn auch bei den anderen Nomina auf -ας ist solche Schreibung des Dat. Sg. gar keine Seltenheit, z. B. σέλα φ 246, Θ 563 (Hes. Th. 867 im cod. Vat. nach Göttling-Flach), γήρα λ 136, ψ 283, σφέλα Nik. Ther. 644 (cod. Par., 10—11 Jh., σφέλαι), allemal in mehreren, zum Theil vorzüglichen Handschriften, vgl. Lobeck El. II, 300 f.[1]) — Also, wir haben die Wahl zwischen κέρᾳ, wie jetzt wohl nur noch die Minderzahl schreibt (z. B. Nauck, Christ neben σέλαι Θ 563, Ludwich), und κέραι, welcher Form nach Bekkers Vorgang die meisten Homerkritiker und die Sprachforscher den Vorzug zu geben pflegen (vgl. u. A. La Roche Hom. Textkr. 297 f., Harder De alpha voc. 99 f., G. Meyer Gr.[2] § 347). Diese letztere Lesung hat jedenfalls die Autorität des oben angeführten Herodianfragmentes gegen sich. Zwar wird darin nicht ausdrücklich gesagt, dass in κέραι das α der Endung lang und ihr Iota stumm sei, aber die Vergleichung mit δέπαι und γήραι kann in dieser Beziehung keinen Zweifel übrig lassen, denn -ᾱι = -ᾳ gilt ja der grammatischen Tradition als der regelrechte Ausgang im Dat. Sg. der Neutra auf -ας, wie besonders durch Herodian II, 316, 10[2]) = 774, 5 erwiesen wird. Der Umstand, dass eine Zusammenziehung von κρέᾰϊ, γήρᾰϊ (z. B. Ε 153), δέπᾰϊ (ο 149), σέλᾰϊ (Ρ 739), σφέλᾰϊ (Ap. Rh. Γ 1159) zu κρέᾱι, -ᾳ etc. schlechterdings undenkbar ist, kann natürlich der Glaubwürdigkeit dieser Überlieferung keinen Eintrag thun, sondern

1) Aus den Inschriften sind, so viel ich kenne, solche Formen nicht nachgewiesen worden.

2) An dieser Stelle Z. 16 ist κέραϊ Druckfehler für κρέαϊ und die Verweisung im Index unter 'κέραϊ κέρᾳ' folglich zu streichen.

dient im Gegentheil nur dazu dieselbe zu verstärken. Es ist also Thatsache, dass zu Herodians Zeiten und schon ein Paar Jahrhunderte vor ihm (vom Aufkommen des iota *ἀνεκφώνητον* an) diese Dative *κρέᾱ, γήρᾱ—κέρᾱ* ausgesprochen wurden, und sie müssen folglich noch früher, d. h. im Attischen, *κρέᾱι, γήρᾱι—κέρᾱι* gelautet haben. Ob diese Formen im Allgemeinen noch älter sind und der homerischen Sprache im strengeren Verstande des Wortes zugeschrieben werden dürfen, ist schwer zu sagen. Eine unter ihnen scheint jedenfalls sehr alt und zugleich von durchsichtiger Bildung zu sein, näml. *κέρᾱι* vom St. *κερᾱ-*; die vollständige Übereinstimmung der Formenpaare *κάρᾳ* (-*η*) : **κάρᾱτι* (-*ητι*) und *κέρᾳ* : *κέρᾱτι* (*-*ητι*, vgl. *ὑψικέρητ-*) dürfte in dieser Beziehung für sich selbst sprechen. Sollte es bei keiner von den übrigen gelingen die Endung -*ᾳ* in ähnlicher Weise zu begründen, so können sie sämmtlich mit grosser Leichtigkeit als Analogiebildungen nach dem heteroklitischen Dat. *κέρᾳ* erklärt werden: *κέρας* (: -*ως*) : -*ᾳ* = *κρέας* (: -*ως*) : -*ᾳ*[1]). — So viel ich sehe hat man also die Dativform *κέρᾳ* durchaus unbeanstandet zu lassen. Dass es daneben eine andere, **κέρᾰ(σ)ι*, gegeben hat, ist leicht möglich, obwohl dieselbe nicht thatsächlich nachzuweisen ist.

B.

Dass die Wörter *κάρα* und *κέρας* unter sich verwandt seien, ist eine alte Meinung (vgl. z. B. Et. M. 504, 38, Lobeck El. I, 240), die aber bisher bei den Neueren nur ziemlich geringen Anschluss gefunden zu haben scheint. Soweit ich dies im Augenblicke übersehe, haben nur Pott Et. Forsch. I[1], 129, Benfey Griech. Wurzellex. II, 175, Lottner K. Z. VII, 182 und mit grösserer Entschiedenheit Corssen Ausspr. I[2], 515 (vgl. auch Kluge Et. Wbch unter *Hirn*) sich für diese Zusammenstellung erklärt. Und doch zeigen diese Wörter, wie schon aus der vorhergehenden Durchnahme der beiderseitigen Bildungsstämme erhellen dürfte, eine so nahe Übereinstimmung im Formellen und lassen sich dazu begrifflich so leicht vereinigen, dass die Annahme eines ety-

1) Eine andere Analogieerklärung bei Brugmann Griech. Gr. § 82 (*γήρᾳ* : -*αι* = Dat. -*ᾳ* : Loc. -*αι* der ersten Dekl.). — Dass die Endung nie als -*η* erscheint, ist, was das Attische und Hellenistische betrifft, dem Einflusse der Formen mit *ᾰ* 'purum', wie *κέρᾳ, γήρᾳ, κρέᾳ*, zuzuschreiben.

mologischen Zusammenhanges in hohem Grade berechtigt ist. — Die allgemeine und wahrscheinlich ursprüngliche Bedeutung, die sowohl bei *κάρα* wie bei *κέρας* zu Grunde liegen dürfte, kann mit Corssen als die 'der hervorstehenden, emporragenden Spitze' angegeben werden. In ihrer kürzesten Form[1]) begegnete uns der Stamm in dem oben S. 2 erwähnten (*ἀνὰ, ἐπὶ*) *κάρ*, womit das av. *çaré* nach Bartholomae Ar. Forsch. II, 184 Nichts zu schaffen hat. Wie die Grundform desselben anzusetzen sei, kann hier unerörtert bleiben; doch verdient es in dieser Hinsicht bemerkt zu werden, dass die alte Zusammenstellung von *κάρα* und *ἄκρα* (*ἄκρος*), s. oben S. 11, N. 1, einen richtigen etymologischen Gedanken enthalten kann. Die beiden Wortfamilien giengen dann auf eine zweisilbige 'Wurzel' **aker-* zurück, die ihrerseits als Weiterbildung von '*ak-*' 'spitz' gefasst werden könnte. Von der fraglichen Wurzel, die der Kürze wegen als '*ker-*' bezeichnet werden mag, geht nun eine beträchtliche Anzahl von abgeleiteten Bildungen aus. So giebt es z. B. eine Stammform auf *-u*, **k(e)r-u-*, die meistens mit weiteren Suffixen ausgebildet u. A. in den folgenden Wörtern vorliegt: *ἀντι-κρύ* nach der alten Etymologie (s. Ebelings Lex. Hom. s. v., Osthoff M. U. IV, 268), die der Vergleichung mit *ἀντικρούω* (Osthoff a. a. O.) bei Weitem vorzuziehen sein dürfte, vgl. air. *ar-chiunn* 'coram' zu *cenn* 'Kopf', ferner möglicherweise *δί-κροος* (*-κροϝ-ο-?*) 'zwiespaltig', wie *δίκρανος, δίκραιρος, δίκραιος, δικραής* (vgl. aber Zacher De nom. gr. in *αιος* 181 u. oben S. 14, N. 1), lat. *cerv-īx, cerv-us*[2]), av. *çrva* (= *çruvâ-*) 'Horn, Nagel'; *κορ-υ-ϑ- : κόρυς, κόρυρ· ϑριγκός* Hes., *κόρυϑος· εἷς τις· τῶν τροχίλων* (*Τελχίνων* cj. M. Schmidt), *κορύϑων· ἀλεκτρυών* Hes., vgl. *κορυνϑεύς· — — ἀλεκτρυών* ders.; **k(e)r-u-d- :* germ. **herut-* 'Hirsch', vgl. Brate B. B. XI, 184 f.[3]), viell. auch an. *hrútr* 'Widder' (worauf mich Dr. K. F.

---

1) *ἔγκαρος, ἴγκρος* (Hes., vgl. G. Meyer Gr.² § 58) = *ἐγκέφαλος* können ebensogut von *κ(α)ρᾱ-* wie von *καρ-* abgeleitet sein.

2) Zweifelhaft ist dagegen, ob *κεραός* 'gehörnt' für **κεραϝός* steht; eher = **κερασός* (Leskien Curt. Stud. II, 115, vgl. auch Zacher a. a. O. 13).

3) Wahrscheinlich verhält sich diese Form des germ. Themas zur kürzeren **her-t-* (nhd. dial. *Hirts*) wie z. B. *κορ-υ-ϑ-* zu *κορ-ϑ-* in *κόρϑ-υς, κόρϑ-ιλος· ὄρνις ὅν τινες βασιλί(σ)κον* Hes., d. h. das Endsuffix (*-d, -dh*) ist in dem einen Falle an einen mit *-u* erweiterten Stamm, in dem anderen an die 'Wurzel' angetreten, wodurch jenes *-u-* das Aussehen eines sog. 'Infixes' bekommen hat; vgl. Brate a. a. O. In dem ebendort behandelten **meluk- :* **melk-*, got

Johansson aufmerksam gemacht hat), gr. *κόρ-υ-δ-ος* 'Haubenlerche', vgl. *κάρυδοι · καρύδαλοι* Hes., *κόρυζα* als *'περὶ κεφαλὴν πάθος'* (Hes.) eher hierher als zu an. *hrjóta*, ahd. *hroz* (Fick Wbch I[3], 540) zu stellen[1]); *κορ-υ-φ-ή*, wozu viell. *κε-κρύφ-αλος* 'Haube' etc. (vgl. Lobeck El. I, 164 f.; die Reduplikation ähnlich wie in *κε-κ(α)ρανίς*, oben S. 22, N. 1), *κόρυμβος* (Curtius Et.[5] 527; Fröhde B. B. X, 300 unwahrscheinlich zu ai. *çr̥ñga-*), *κορύπτειν* 'cornu ferire'; ausserdem viell. *κορύ-ν-η*, lat. *coruscare* = *κερατίζειν* u. Ä. m. Eine andere Gruppe von hierhergehörigen Wörtern scheint auf einem mit *-ĭ* suffigierten Stamme zu beruhen: z. B. *κρ-ῑ-ός* (nicht für **κr̥-ϝος*, G. Meyer Gr.[2] § 29), lat. *crista*, *crīnis* (Corssen Usspr. I[2], 516)[2]); **kr-i-* neben **ker-* vergleicht sich beispielsweise mit *κρί-νω*, *κρι-τός*, *κρῖ-μα*, *crī-brum*, *crī-men* : *cer-no*, *cer-tus*; *τρί-βω*, *trī-vi*, *trī-bulum*, *de-trī-mentum* : *τερ-έω*, *τείρω*, *ter-o*, *ter-geo*, *ter-mentum*; das Zahlwort *tr-i-* *τρία* etc.: lesb. *τέρ-τος*, lat. *ter-tius*, ai. *tr̥-tíya-* (ganz anders Osthoff M. U. IV, 1 f., vgl. 216 i. d. N., Brugmann Grundr. I, § 33). Von besonderer Bedeutung für die vorliegende Aufgabe sind aber drei Ableitungen von **ker-*, die in den idg. Sprachen vorzugsweise als die Träger der Bedeutungen 'Kopf' und 'Horn' erscheinen und die auch sämmtlich in den uns beschäftigenden griechischen Wörtern wiedergefunden worden sind: näml. *'kar-as-'*, *'kar-an-'* und *'kar-as-(a)n-'*, wie ich, bei der Schwierigkeit die Qualität der Suffixvokale immer genau zu bestimmen,

---

miluks u. s. w., möchte ich dagegen zwei Ablautsvarianten einer zweisilbigen Wz. **meleg-* : **mel̥g-* und *melg-*, vermuthen (vgl. Brugmann Grundr. I, § 628 und unten S. 32, N. 2).

1) Vgl. *κρηνιῶν · καρηβαρῶν* Hes., *κάρος* 'Eingenommenheit des Kopfes, Schwindel', *καροῦν* 'betäuben', *καρός · κωφός. οἱ δὲ σκοτόδινος* Hes.

2) Diese Herleitung ist wohl annehmbarer als die alte von *crī-* 'scheiden (scheiteln)': Paul. 53, 2 'crines a discretione dicti'. — Auch *κέρας* sollte nach den Alten geradezu in der Bedeutung 'Haupthaar' vorgekommen sein, s. Steph. Thes. und Ebelings Lex. Hom. s. v., Helbig Das hom. Epos 165 f. i. d. N. Es ist dies doch wohl nur ein etwas missverständlicher Rückschluss aus verschiedenen Dichterstellen, wie *Λ* 385, Archil. Fgm. 57 Bgk. *κεροπλάστην*, Soph. Fgm. 921 Dind. *ὀρθόκερως φρίκη* = *ὀρθόθριξ φ.* (vgl. Hes. s. v. und Pollux II, 31). — Bei *κόρσαι* (*-η*) 'Haar', wie das Wort z. B. von Aeschyl. Fgm. 241, Ch. 282 (hier genügt aber die gewöhnliche Bedeutung 'Schläfe'), soll gebraucht worden sein (s. Hes. s. v. *ἀποκορσωσαμέναις*, Poll. II, 32, Et. M. 530, 51, Gud. 338, 29), wird die Sache durch die Existenz von *κορσοῦν* 'scheeren' und Zubehör etwas verwickelt; s. darüber Wackernagel K. Z. XXIX, 128.

diese Stammformen zu bezeichnen mir gestatten möchte. Ich werde nun dieselben der Reihe nach vornehmen und zu ermitteln suchen, inwieweit sie in den oben vorgeführten Formen von *κάρα* und *κέρας* enthalten sind.

1) Idg. **kar-as-* : ai. *çír-as,* av. *çar-añh-;* mit fernerer Suffigierung in gr. *κόρ-σ-η*[1]), ai. *çīr-ṣ-ám* und in den unter 3) näher zu besprechenden Bildungen, wie lat. **cer-es-ro-,* ai. *çīr-ṣ-án-* u. s. w.[2]). Wie ich vermuthe, liegt nun dieser Stamm auch im gr. *κέρας* vor. Rücksichtlich der Bedeutung dürfte hierfür gar keine Schwierigkeit bestehen, da in der ganzen Wortsippe die Bedeutungen 'Spitze', 'Horn', 'Kopf' fortwährend in einander hinüberspielen. Was das Formale betrifft, so kann man im Zweifel sein, ob das gr. Suffix *-ας* mit den lat. und altind. Ausgängen des Stammes, *-es* und *-as,* identificiert werden darf. Ich glaube nun allerdings, dass auch dieser Annahme Nichts im Wege steht, denn lat. *cerĕbro-* kann bekanntlich aus **cerăbro-*, *-asro-* entstanden sein, und ai. *çíras* braucht nicht unbedingt als idg. **kəros, -es-* (gr. **κάρος, -εσ-*) verstanden zu werden, sondern kann auch auf idg. **kəras* zurückgehen — falls nämlich die Ansicht richtig sein sollte, dass man in sämmtlichen idg. Vokalreihen zwischen einer vollvokalischen kurzen Stufe eur. *a, e, o* = ar. *a* und der reducierten oder Schwastufe eur. *a* = ar. *i* zu unterscheiden habe. Sollte aber die gewöhnliche Auffassung von *çíras* und *ceres-* aus dem einen oder anderen Grunde annehmbarer sein, so können diese Wörter in ihrer Bildungsweise dem gr. *κέρας* wenigstens sehr nahe stehen; man denke nur an den im Griechischen so gewöhnlichen Formenaustausch der *εσ-* und *ασ-*Neutra (*οὖδας, -εος* etc.). Im Folgenden wird es sich als wahrscheinlich herausstellen, dass gewisse mehrfach suffigierte Stämme von *κάρα*, besonders *καρηατ-* und *κρααт-*, auf einem Primärstamme *κ(α)ρᾰσ-* beruhen, den man selbstverständlich als Ablautsvariante von *κερᾰσ-* erklären kann (vgl. *τελᾰ-, ταλᾰ-, τλᾰ-; γενε-,*

1) Die in dem verdorbenen Alkmanfragmente 44 Bgk. vorkommende Form *κάρραν*, die Ahrens Dial II, 102, n. 4 mit diesem Worte (dor. *κόρρα*) hat identificieren wollen, ist in mehreren Beziehungen zweifelhaft; vgl unten.

2) Die zu Grunde liegenden vorgeschichtlichen Abstufungen des Stammes sind meiner Meinung nach so zu denken: *ker-*$\left\{\begin{matrix}a\\e\end{matrix}\right\}$*s*, *kor-s-* in *κόρσᾱ* (nicht = *k̄r̥-s-*), *kər-*$\left\{\begin{matrix}a\\e\end{matrix}\right\}$*s-* = ai. *çir-as*, *kər̥-s-* (zweisilbig) = ai. **çir̥-ṣ-*, zusammengezogen zu *çīr-ṣ-*.

γενη-, γνη- u. s. f.). Diese Stammform treffen wir vielleicht in κράσ-πεδον 'Rand, Saum', κράσβολα · κόλλαβοι δερμάτινοι Hes. (nach M. Schmidt verdorben, vgl. κερασβόλα), κραστήρια · τῶν ἐνηλάτων αἱ κεφαλαί, καὶ συμβολαί, καὶ τὰ ἄκρα Hes., vgl. κεράστης (Lobeck Phryn. 178, Prellwitz De dial. thess. 30)[1]). Indessen ist über die Quantität des α in diesen Wörtern Nichts bekannt und im ersten, das in Bezug auf seine Zusammensetzung etwas unklar bleibt (wenn es auch nahe liegt -πεδον mit πέζα 'Ende, Saum' zu vergleichen), könnte man auch den Gen. von κρᾱ- (oben S. 8 f.) finden wollen.

2) **kar-an-*: ai. *çṛ́n-ga-*, lat. *corn-u*, germ. *horn-a-* u. s. w., ferner nach der gewöhnlichen Etymologie in germ. 'Rind', ahd. *hrind*, ags. *hríðer*, ndl. *rund*, ags. *hrýðer hrúðer* (s. Sievers Ags. Gr.[2] § 289), wie es scheint auf idg. **kren-tes-* und **kr̥n-tes-* beruhend (vgl. Kluge Et. Wbch s. v., wo jedoch diese Herleitung nicht empfohlen wird). Im Griechischen sind u. A. hieher zu führen κάρνος · — βόσκημα . πρόβατον Hes.[2]) (oben S. 22, N. 1) und κράνος 'Helm', vgl. κόρυς (so z. B. Lobeck El. I, 222, Corssen a. o. a. O., Siegismund in Curtius Stud. V, 146 f.). Eine nahe verwandte Bildung ist -κραιρᾰ 'Kopf, Horn' : Hes. κραῖρα · ἡ κεφαλή, [ἢ κραέρα][3]) καὶ ἀκροστόλιον (vgl. Eust. 1127, 32 u. a. St.), κραῖροι · στόλοι νεῶν . μέτωπα . κεφαλαί; sonst nur in Zusammensetzungen wie ἡμίκραιρα att. (z. B. Aristoph. Th. 227) = ἡμίκρανον, δίκραιρος 'zweihörnig' (-ῳ mask. Anth. Pal. VI, 32), 'zweispaltig' (Ap. Rh. Δ 1613 δίκραιρᾰ — ὁλκαίη, s. Merkels Note), εὔκραιρος 'schöngehörnt, -geschnäbelt' (z. B. βουσὶν ἐυκραίρῃσιν, mit d. Var. -οισιν H. Merc. 209, εὐκραίρῳ βοΐ fem. Aesch. Suppl. 300), ὀρθόκραιρος Hom. (nur Gen. Pl. Fem. -άων, βοῶν u. νεῶν), τανύκραιρος 'langgehörnt' (bei Sp., z. B. -οισιν ἐλάφοισι Opp. Cyn. I, 191, -ων ταύρων Anth. Pal. VI, 74, 2). κραῖρα muss nach be-

1) Für κραστόδετον bei dems. (· σφενδόνην δεδεμένην · τὰ γὰρ ἄκρα τῆς σφενδόνης κεφαλὰς ἐκάλουν) will M. Schmidt, wie es scheint mit Recht, κρατόδετον lesen, vgl. die Glosse κρατώδετον · τὰ ἄκρα τῆς σφενδόνης.

2) Das von M. Schmidt z. St. und Curtius Et.[5] 147 herangezogene κάρτην · τὴν βοῦν Κρῆτες ist, wie schon Baunack Die Inschr. v. Gortyn 66 gesehen hat, verkürzte Benennung statt καρταίποδα.

3) Diese korrupte Form ist wahrscheinlich aus einer itacistisch geschriebenen, κρερα, entstanden; vgl. die ebenfalls entstellte Schreibung in dem auf κραδοφάγος folgenden Artikel: κραι'. ρα · κεφαλή . ἀκροστόλιον. Wäre die Form κραίρα echt, so hätte man sie aus *κρᾱσίρα zu erklären, vgl. unter 3).

kannter Lautregel auf urgr. **ϰρᾰϱ̯α* zurückgehen; mit Wackernagel B. B. IV, 312 **ϰρᾱειρα* oder mit Brugmann M. U. II, 243 *ϰρᾰ(σ)-ειρα, -αιρα* als Grundform aufzustellen, verbieten die betreffenden Kontraktionsgesetze[1]). Der so gefundene St. *ϰρᾰρ-*, der höchstens nur noch in der geschlossenen Silbe aus **ϰρᾱρ-* gekürzt sein könnte, ist natürlich in seinem Verhältniss zu *ϰραν-* den bekannten Parallelbildungen auf *-r* und *-n* (*οὖϑ-αρ : -α-τ-, femur : femen* u. s. w.) anzureihen[2]). Ein direkter Ableger des St. *ϰραν-* ist aller Wahr-

---

1) Speciell gegen **ϰρᾰειρα* spricht, dass *α* + echtes *ει* > att. ion. *ᾳ*, *α* + *ει* = *ε̄* > att. ion. *ᾱ*; *φαίνω, αἴρω, αἰϰής* sind nicht aus *φαείνω, ἀείρω* (vgl. Brugmann K. Z. XXVII, 196 f.), *ἀειϰής* (vgl. hom. *ἀειϰῶς*) zusammengezogen. — An **ϰρᾰσρ-ϳα* zu denken ist auch unmöglich, sowohl aus lautlichen Gründen als wegen des Umstandes, dass die einsilbige Stammform **ϰρασ-* sonst nicht mit kurzem Vokal nachgewiesen ist.

2) Beiläufig erlaube ich mir auf einige gewöhnlich anders aufgefasste Beispiele dieser im Nomen so häufigen und auch in der verbalen Stammbildung gar nicht seltenen Suffixvariation aufmerksam zu machen. *δάμαρ* ('Hausfrau', vgl. die bei Hesych. vorkommenden, vielleicht metaphorischen Ausdrücke *μεσόδμα · γυ[μ]νή, μεσ(σ)οδόμα · γυνή . Λάϰωνες*) : *domin-us* (wie *termin-us* von *termen*), viell. *ἀ-δμεν-ίδες* = *δοῦλαι* Et. M. 18, 32 (s. aber Meister B. B. XI, 176); die von Schulze K. Z. XXVIII, 281 aufgestellte und von Brugmann Grundr. I § 236 angenommene Erklärung: *δαμ-* + *ἀρτ-* (*ἀρτύω* etc.) 'des Hauses waltend', scheint mir nicht einfach genug zu sein. Die Unregelmässigkeit des Stammes, *δάμαρτ-* statt **δαμα-τ-*, ist bei dem veränderten Genus und der isolierten Stellung des Wortes unschwer zu begreifen; vgl. übrigens ai. *yakṛtas, çakṛtā* statt *yaknás, çaknā́*. — Das deutsche *hêr(e)ro* 'Herr', das wahrscheinlich als der Komparativ des jedenfalls verwandten Adj. *hêr* (**haira-z*) gefühlt wurde (s. Kluge Et. Wbch s. v.), kann in ähnlicher Weise zu gr. *ϰοίρανος* gezogen werden (nach Bezzenberger in seinen B. IV, 331 sollte *ϰ.* aus **ϰοισρανος* hervorgegangen sein und mit it. *coisā-, cura* zusammengehören). — In gr. *σϰῶρ σϰατός*, vulgär auch *σϰάτος*, Gen. *-ους* (Sophron), und *τὸ σϰατόν* (was nach Legrand Dict. auch neugr. ist), s. Lobeck ad Phryn. 293, braucht der zweite Stamm nicht durch die Analogie von *ὑδατ- : ὕδωρ* hervorgerufen zu sein, sondern er kann mit der neben der Wz. *sker-* 'schneiden, scheiden' (*ϰείρω, σϰῶρ, scortum, screa* etc., vgl. Curtius Et.[5] 167, Lobeck Paral. 80) hergehenden Parallelwurzel *sken-* (*seq-* + *-er, -en?*) in Verbindung stehen; vgl. kret. *ϰατα-σϰένῃ?* (worüber J. Baunack in seinen Stud. I, 4 handelt), *σϰόν-δ-ρον · δρυπτόν. ἤ δρύπτει* Hes., wo vermuthlich nur die Bedeutungsangabe etwas in Unordnung gerathen ist (das *-δ-* eingeschoben wie in *ἀν-δ-ρός, σίν-δ-ρων*, G. Meyer Gr.[2] § 286), viell. auch *ϰάς · — δέρμα* Hes. (nach M. Schm. für *ϰῶας*), *(σ)ϰν-ίψ, ϰν-άω* u. s. w., im Germ. an. *skinn* etc. = vorgerm. **skénto-m*, vgl. lat. *scortum* 'Fell', d. *schinden* (ahd. *scintan*), und bes. *schund*, welches Wort jedoch erst im Neuhochd. nachzuweisen ist. — *μα-π-έειν* (*με-μάπ-οιεν*, vgl.

scheinlichkeit nach das Verbum *κραίνω*, über welches bes. der sorgfältige Artikel des Lex. Hom. nachzusehen ist. Den antiken Etymologen ist die Ableitung von *κάρα* ganz geläufig; so lesen wir z. B. im Et. Gud. 345, 37: *κρήηνον, ἐπιτέλεσον, ἐκ τοῦ κραίνω παρὰ τὸ τὴν κάραν ἤτοι κεφαλὴν ἐπιθεῖναι τῷ πράγματι· ἔστι δὲ τὸ θέμα καραίνω κτλ.*, vgl. Et. M. 535, 56, Cramers An. Ox. I, 241, 34. Von den Neueren haben u. A. Lobeck Rhem. 128, Pape und Passow in ihren Wörterbüchern, Wackernagel an der unten angeführten Stelle dieselbe Ansicht vertreten. Im Allgemeinen zieht man doch gegenwärtig die Zusammenstellung mit ai. *kar-ómi* vor (s. z. B. Curtius Et.[5] 154, Fick Die hom. Od. 18) — entschieden mit Unrecht, wie sich sehr leicht zeigen lässt. Denn erstens heisst *κραίνω* bekanntlich nicht nur 'ich vollende' (selten intr. 'ende', Aesch. Ch. 1075 *ποῖ δῆτα κρανεῖ, ποῖ καταλήξει μετακοιμισθὲν μένος ἄτης;*), sondern auch, von Hom. *θ* 391 ab, 'Oberhaupt sein, herrschen' (vgl. das trans. engl. *to head*) und ebenso *κράντωρ* 'Herrscher' (Eur. Andr. 507), mit welchem Worte nicht sowohl das elische *τελεστα* (Lobeck Paral. 125, vgl. *τὰ τέλη*) oder Ausdrücke wie *αὐθέντης* (: *ἀνύω*), *αὐτόχειρ ἄναξ*, als vielmehr das oben S. 22 f. besprochene *κάρανος* zu vergleichen sein dürfte. In nicht minder befriedigender Weise wird ferner durch die alte Etymologie auch die gewöhnliche Bedeutung von *κραίνω* erklärt, wie besonders ein Paar von den St. *καρᾶνο-* und *κρᾶνο-* gebildete Wörter, *καρᾶνόω* 'vollende' und *αὐτόκρανος* 'von selbst in Erfüllung gehend', '— sich bewährend' (Passow), zu zeigen geeignet sind: *καρανώσει· κορυφώσει, καρανούσθω· τελειούσθω* Hes., *καὶ ποῖ τελευτᾷ καὶ καρανοῦται λόγος;* Aesch. Ch. 528 (vgl. *ποῖ—κρανεῖ;*), *τοιόνδε πρᾶγμα μὴ καρανῶσαι φίλοις* ebenda 705 ('exsequi', 'vollständig berichten')[1]);

ἐμ-μαπ-έως, μάψ, Lex. Hom.) kann mit lat. *man-us*, germ. *mund* zusammenhängen, wie *μάρ-π-τω* mit *μάρ-η* 'Hand'. — Von dem in *γελᾶν* 'renidere' und *γελεῖν* (· *λάμπειν . ἀνθεῖν* Hes.) vorliegenden Stamme hat man theils *γαλη-νός*, *γαλή-νη*, dor. *-ά-να*, Pind. *γελα-νής*, äol. *γελά-να* = *γαλήνη* (Meister Dial. I, 44), *γλῆ-νος*, theils *γαλη-*, *γαλε-ρόν* = *γαληνόν*, *γελα-ρής· γαληνή . Λάκωνες* Hes. und, wie ich meine, auch lat. *glō-r-ia* (eigl. 'Glanz').

1) Die Erkl. vergleichen Hes. Op. 106 *ἕτερόν τοι ἐγὼ λόγον ἐκκορυφώσω εὖ καὶ ἐπισταμένως*. Die Aeschylusscholien deuten: '*κεφαλαιοῦται*' — '*κεφαλαιῶσαι, εἰπεῖν*', wie auch Ag. 144 *κρᾶναι* mit *φάναι* paraphrasiert wird. Diese Erklärungen geben jedoch nur den allgemeinen Sinn der betreffenden Stellen wieder. Die von Maurophrydes K. Z. VII, 347 f. versuchte theilweise Identificierung von altgr. *κραίνω* mit neugr. *κρένω* 'rede, sage', das nach Foy

αὐτόκρανον λόγον: τὸν ἐξ ἑαυτοῦ τὸ τέλος ἐπιφέροντα. οὕτως Αἰσχύλος (Fgm. 429 Dind.) Bekk. An. 467, 9, *αὐτόκρανα: αὐτόδηλα, αὐτοκράαντα* Et. M. 173, 34, *αὐτόκρανα· αὐτόδηλα, ἑαυτὰ δηλοῦντα. ἢ κίονα μονόλιθον* (Erkl. v. *αὐτόκρανον*) Hes.[1]). In diesem Sinne würde also *κραίνειν* ziemlich genau dem frz. *achever* (von lat. *caput*) entsprechen. — Den entscheidenden Beweis liefert endlich die 'zerdehnte' Nebenform *κραιαίνω* (*ἐπι-*), Aor. *ἐκρήηνα, κρήηνον* vgl. *κράανον· τέλεσον* Hes., *κρηῆναι* vgl. *ἐπικραᾶναι· τῇ κεφαλῇ ἐπινεῦσαι* (ähnlich Et. M. 536). *τελέσαι* (die Änderung *ἐπι-κρᾶναι* od. *-κράναι* wird durch Aesch. Suppl. 624 nicht hinlänglich motiviert), Pf. u. Plqpf. Pass. *κεκράανται, -το*, Aor. Pass. *ἐκράανθεν* Theokr. XXV, 196 (die aktive Futurform *ἐπικρᾱνεῖ* aus **-κραανεῖ* Aesch. Ag. 1340, Eum. 950?). Der Verbalstamm ist offenbar *κρᾱ-αν-*, ion. *κρη-αν-* und das ursprüngliche a verbo also folgendermassen zu denken: **κρᾱαίνω*, ion. **κρηαίνω, ἐκρᾱ́ᾱνα*, ion. *ἐκρήηνα, κεκρᾱ́ανται*, ion. **κεκρήανται* u. s. f. In der epischen Praxis wurde nun *ἐκρήηνα* dem kürzeren *ἔκρηνα* (*κρῆναι, κρῆνον*) gegenüber, und wohl ebenso *κεκρᾱ́ανται* im Verhältniss zu *κέκρανται* der gewöhnlichen Sprache, als 'zerdehnte', d. h. den Stammvokal mit poetischer Licenz verdoppelnde Form gefasst und, als Folge davon, auch das Präsens **κρᾱαίνω*, um seinerseits als Zerdehnung von *κραίνω* passieren zu können, in rein mechanischer Weise zu *κραιαίνω* umgemodelt; s. Brugmann M. U. I, 50, Wackernagel B. B. IV, 311. Der Stamm *κρᾱαν-* ist aber, wie Wackernagel a. a. O. der Hauptsache nach richtig bemerkt hat[2]), Nichts anderes als der Nominalstamm *κρᾱα-*[*τ-*], und die Beiden stehen zu einander wie beispielsweise *ὀνομαν-* (*ὀνομαίνω*) zu *ὀνομα-*[*τ-ος*]. — Dass diese Erklärung den wahren Sachverhalt trifft, scheint mir besonders auch durch die — richtig verstandenen — Formen *κεκράανται, -το*

Lautsystem d. gr. Vulgärspr. 90 gewöhnlich von altgr. *κρίνω* abgeleitet wird, muss wohl als verfehlt betrachtet werden; vgl. das Lex. Hom.

1) Dindorfs Vorschlag in dem Fgm. des Aesch *αὐτόκραντον* (wie *μοιρό-, πολεμό-, πυθόκραντος*) zu schreiben ist mindestens überflüssig. — Mit den hesychischen Glossen *ἐπικρανής* (*-κράντης* Meineke, M. Schmidt) · *ἐπιμελητής. ἐπίκρανος· ἐπιμελητής. ἐπίχαρις* (letzteres zu *ἐπιήρανος*), vgl. *ἐπικρανεῖς· ἐπιτελεῖς. ἐπιμεληθήσῃ*, ist wohl Nichts anzufangen.

2) Weniger glücklich sind die Einzelheiten seiner nur andeutungsweise gegebenen Erklärung: *κραίνω* wäre aus **κρᾱαίνω* zusammengezogen [es müsste aber dann **κρᾴνω* oder **κρῄνω* heissen], und sein Stamm *κρᾱαν-*, wovon **κρᾱειρα = κραῖρα* die Nebenform auf *-ρ* enthielte, sollte für **κρᾱϝαν-* stehen.

erwiesen zu werden. Bekanntlich kommen dieselben nur in dem homerischen Ausdrucke *χρυσῷ δ' ἐπὶ χείλεα κεκράανται* (δ 616, ο 116), *-το* (δ 132) vor und giebt es davon bei den Alten wie bei den Neueren eine doppelte Erklärung: 'die Ränder des silbernen Mischgefässes (bzw. Korbes) sind (waren) mit Gold vollendet' (*ἀπήρτιστο, τετελείωτο*) oder 'gemischt', 'legiert' (*ἐκέκρατο, κεκέραστο*). Diese letztere, von Cobet Var. Lect. 227 befürwortete, Auffassung scheint nunmehr nach Ausweis der gangbaren homerischen Wörterbücher (vgl. auch Ameis Anh. δ 132) sehr verbreitet zu sein; ihre Richtigkeit muss aber aufs Entschiedenste bestritten werden (vgl. Cavallin Tidskr. f. Filol., N. R. VI, 295). Dass *κεκράανται, -το* — mag man diese Formen zum Singular oder, der regelmässigen Syntax entgegen, zum Plural führen — ihrer Bildung nach zu *κεράννυμι*, Pf. M. *κέκραμαι* (*κέκρημαι*), schlechterdings nicht passen wollen, während sie auf *κρᾱαν-* (**κρᾱαίνω*) bezogen völlig in der Ordnung sind, darüber kann bei der geringsten Überlegung Niemand im Zweifel sein. Nicht viel besser steht es aber um die sachliche Seite der fraglichen Deutung, denn jene Worte Homers können doch vernünftigerweise nur besagen, dass die oberen Ränder der genannten Geräthe vergoldet, d. h. mit Gold überzogen [1]), nicht etwa 'gemischt (legiert)' waren (vgl. Helbig Das hom. Epos 267 f.). Allerdings ist auch die Wiedergabe durch 'waren vollendet', obwohl immerhin viel besser, doch nicht recht befriedigend, sondern wir müssen meiner Meinung nach auf die ursprüngliche Bedeutung von **κρᾱαίνω* (und *κραίνω*) zurückgreifen. Nach der hier angenommenen Etymologie war dieselbe '*κάραν ἤτοι κεφαλὴν ἐπιθεῖναι τῷ πράγματι*' ('krönen'), und es ist nun sehr zu beachten, dass sowohl *κάρα* als *κεφαλή* gelegentlich in dem Sinne 'oberer Rand, Mündung eines Behälters, Gefässes' stehen; vgl. *κρήδεμνα· τὰ χείλη* Hes., *κρήδεμνον* γ 392 'operculum vasis vinarii sive circulus, quo operculum tenetur' Lex. Hom. (vgl. Eust. z. St. 1473 extr., wo auch Theokr. VIII, 87 citiert wird), *ὧν* (näml. *κρατήρων*) *κρᾶτ' ἔρεψον καὶ λαβὰς*

1) So will wohl eigentlich auch Cobet a. a. O. trotz seiner Etymologie den Ausdruck verstanden haben: 'Requiritur *ἥρμοσται, ἥρμοστο*. Glossa Hesychii *κέκρηται, ἥρμοσται* facit ut credam *κεκράανται* idem esse atque *κέκρανται* a *κεράννυμι*'. Durch die angezogene Glosse wird in dieser Beziehung gar Nichts bewiesen; am nächsten liegt es *κέκρηται* = *ἥρμοσται* in der Bedeutung 'temperatum est' zu nehmen. M. Schmidt ed. min.: '*κέκρηται* (Iones) · *ἥρμοσται* (e. c. *φιλία*).'

ἀμφιστόμους Soph. Oed. Col. 473 (vgl. Nauck z. St.), *κισσῷ κάρα βρύουσαν* (*κύλικα*) Com. Gr. III, 231, V. 6 Mein., *τετράενες δὲ πίθων ἀπελύετο κρατὸς ἄλειφαρ* Theokr. VII, 147[1]); *στάμνου κεφαλῆ(ν) κατεαγότος* Ar. Pl. 545, *ὑπὲρ κεφαλᾶς αἰεὶ τὸν ἀμολγέα πληροῖ* Theokr. VIII, 87, *κεφαλῇ τῆς τάφρου* Xen. Cyrop. III, 3, 66. 68. — *Χρυσῷ δ' ἐπὶ χείλεα κεκράανται* würde demzufolge bedeuten: 'seine Mündung ist oben mit Gold gesäumt (eingefasst)', was in der That ein durchaus sachgemässer Ausdruck zu sein scheint.

Mit Übergehung weiterer etymologischen Kombinationen (z. B. *κορωνός* etc.) komme ich nun zu der Frage, welche Formen von *κάρα* und *κέρας* auf den idg. Stamm *kera*$_x$*n*- zurückzuführen sind. Der zunächst liegende Gedanke ist dann ohne Zweifel, dass die Stämme *καρᾱνο*- und *κρᾱνο*- hierher gehören möchten; ihre Grundform wäre in dem Falle idg. **keran*- und ihr langes *ᾱ* dem kurzen von *κράνος* und **κραν-ϳω* (*κραίνω*) gegenüber als langvokalische Ablautsstufe zu fassen. Indessen haben wir schon oben (S. 22 f.) gesehen, dass, wenigstens was den ersteren dieser Stämme angeht, eine derartige Auffassung durch die äolisierenden Glossen *Κόραννος* und *κάραννος* ausgeschlossen wird. Bei dem zweiten ist freilich der Nachweis einer entsprechenden Vorstufe mit geminiertem *ν* nicht sicher zu erbringen, aber auch so scheint **κραννο*- durch die Analogie von *καραννο*- gefordert zu sein. Auch für den Stamm des hesychischen *κερανίξαι* muss wohl also folgerecht die Entstehung aus **κεραννο*- vermuthet werden[2]). Die Unsicherheit dieser Analogie-

1) Ähnlich, aber doch etwas anders *ἐπὶ κρατὸς λιμένος* ι 140, ν 102, 346 'oben am Ende', 'in der Ecke (nicht 'am Strande') des Hafens'; vgl. lat. *cornu*, altisl. *horn* (schw. *hörn*) 'corner, nook, angle', *landshorn* 'the outskirts of a county' (*κράσπεδα*).

2) Anders urtheilte über diese Wörter J. Schmidt Vok. II, 314, vgl. G. Meyer Gr.² § 174 (95). Das got. *hvairnei* 'Hirnschädel' (*hvairneins staþs κρανίου τόπος*) kann wegen der Qualität seines anlautenden Gutturals schwerlich mit diesen Wörtern verwandt sein (vgl. doch J. Schmidt K. Z. XXV, 133), sondern gehört wohl eher mit an. *hvern* 'the two boat-formed white bones embedded in a fish's brains' zu an. *hverr* 'Kessel'. Hes. *κύρνα· κρανία*, das nach Fick B. B. VI, 160 durch das *κυ-* = idg. *q* (*κύκλος* etc.) die Verwandtschaft von *hvairnei* und *κρανίον* erhärten soll, kann, wie Lobeck El. I, 501 wollte, auf *κράνεια* zu beziehen sein; aber auch vorausgesetzt, dass die Lesart richtig und dass die beiden Wörter der Glosse eines und desselben Stammes sind, brauchen wir sie deswegen nicht von *κάρα*, *çiras* zu trennen, da das *υ* von *κύρνα* sporadische Entwickelung eines *ο* sein kann, vgl. G. Meyer Gr.² § 61. — In diesem Zusammenhange liegt es nahe die Frage aufzuwerfen, ob der

schlüsse darf allerdings nicht übersehen werden. Möglicherweise verhält sich die Sache in der Wirklichkeit so, dass in die Stämme *κεραν-*, *καρᾱν-*, *κρᾱν-* sowohl urgr. **κερᾰν-*, **κ(α)ρᾰν-* als **κερανν-*, **κ(α)ρανν-* zusammengeflossen sind. Nur fehlen uns eben die Mittel um zu entscheiden, inwiefern dies thatsächlich der Fall gewesen ist, und die einheitliche Erklärung wird also einstweilen gerathener sein. — Eine weitere Möglichkeit den St. *kera$_x$n-* für unsere Zwecke zu verwerthen scheint die jetzt sehr allgemein angenommene Lehre von der idg. 'langen Nasalis sonans' an die Hand zu geben. Bekanntlich soll dieser hypothetische Vokal im Griechischen wie im Arischen durch ein langes *ā* vertreten sein (Brugmann Grundr. I § 253), und so würde denn das *ᾱ* in *κερᾱ-(τ-)*, *καρᾱ-(τ-)*, *κρᾱ-(τ-)* als *n̥̄*, die lange Reduktionsstufe eines nasalierten Suffixes, erklärt werden können. Allein jene Theorie dürfte noch in so ungenügender Weise begründet sein, dass man vor der Hand wohl am Besten thut, wenn man bei der Behandlung von Einzelfragen wie die vorliegende möglichst wenig oder gar nicht damit operiert. Übrigens kommen hier besondere, unten näher darzulegende Umstände hinzu, die auf jeden Fall eine solche Annahme zu verbieten scheinen. Meines Wissens ist auch bisher Niemand auf diesen Gedanken

---

griech. Name der Insel Corsica *Κύρνος* (Theophan. Chronogr. 307, 12 *Σαρδὼ—, ἡ Κυρώνη ἐκαλεῖτο πρότερον!*), der nach Kiepert Handb. d. alt. Geogr.[1] § 413, Anm. 1 vom sem. *qeren* 'Horn' stammen soll, nicht eher (mit Benseler im Wbch) für indogermanisch oder geradezu griechisch gehalten und zum St. *kera$_x$n-* gestellt werden dürfe; vgl. bes. *Κύρνος* Ortschaft auf oder bei Euboea, Bursian Geogr. II, 435, N. 2, und den gleichlautenden Personennamen. Die andere Benennung, *Corsica*, gr. *Κορσική* (*Κόρσικα*) und *Κορσίς* : Dion. Perieg. 458 *Κύρνος, ἥν ῥά τε Κορσίδα φῶτες ἐπιχθόνιοι καλέουσιν* (vgl. Herodian I, 102, 13; 316, 20; 341, 19), scheint ja in ähnlicher Weise auf *κόρση*, mithin auf den Parallelstamm *keras-* hinzuweisen; vgl. Eust. zu der eben angeführten Stelle des Dion. Perieg., Geogr. min. ed. Müller II, 303, 28: *Ὡς δὲ ὁ Διονύσιος βούλεται, Κυρσὶς λέγεται, διὰ τὰς ἐν αὐτῇ κόρσας, ὅ ἐστι κορυφὰς τῶν ὀρέων.* Derselbe Stamm kommt auch sonst in geographischen Namen vor. So heissen einige hochgelegene Städte *Κορσέα, -ία*, in Thessalien = *Ὄρθη* (Bursian Geogr. I, 56, N. 5, Eust. Comm. Hom. 333, 28), *Κόρσεια* (*-εία*), in der Opuntischen Lokris (Bursian a. a. O. 193, N. 1), *Κορσιαί*, in Boeotien (a. a. O. 243), eine zwischen Samos und Ikaria befindliche Inselgruppe (Insel) trägt den Namen *Κορσεαί* oder *Κορσία* (Herodian I, 284, 34) und eine kleinere weiter südlich zwischen Myndos, Kalydna und Leros liegende wird sogar *Κορσικαὶ νῆσοι* benannt (Anon. Stadiasmus maris magni 281 in Geogr. min. ed. Müller I, 498).

verfallen, denn Mahlows Erklärung von *κάρᾱ* als die Form eines *n*-Neutrums nach der Art des an. *auga* (Die l. Voc. 69 f., vgl. 73) ist doch wesentlich anders gemeint, insofern er die betreffende Endung aus uridg. *-ān* hervorgehen lässt (vgl. a. O. 56 ff.). Diese Ansicht ruht ebenfalls auf recht unsicherer Grundlage, und noch weniger scheinen mir die sonstigen *κάρα* angehenden Aufstellungen desselben Forschers das Richtige zu treffen. Da seine diesbezüglichen Äusserungen bei der grossen Gedrängtheit seiner Darstellung nicht ganz deutlich sind, erlaube ich mir, um Missverständnisse möglichst zu vermeiden, die wichtigsten Sätze wörtlich herauszuheben: 'Ein mit gt. *augo augona,* besser mit and. *auga augu* genau übereinstimmendes Wort besitzt das Griechische in hom. *κάρη* att. dor. *κάρα* Pl. *κάρηνα*. *κάρη* flectirte ursprünglich **κρᾱνος* u. s. w. aus **καρνος;* dafür hom. *κρατός,* jünger *κράατος* oder nach dem Nominativ *κάρητος, καρήατος,* mit *-ατ-* für *-ν-*, wie bei allen n--Stämmen. Das *ᾰ* in ion. *κρατός* erklärt sich aus Contraction zweier *α*, **κρᾰατος *κρᾱατος* zu **κρᾱνος* wie *ὀνόματος* zu **ὀνομνος;* contrahirtes *ᾱ* bleibt auch im Attischen und Ionischen rein'. Unklar ist mir hier vor Allem, wie Mahlow die Entstehung des St. *κρᾱτ-* gedacht haben will. Wie es scheint, soll der St. *κρᾱν-* (= **καρν-*) erst zweisilbig geworden sein: **κρᾱ-n̥-τ-ος = κρᾱατος,* darauf das erste *α* verkürzt worden: **κρᾰατος,* und endlich die Zusammenziehung zu *κρᾱτός* eingetreten sein; dabei gilt aber die historische Form *κράατος* im Verhältniss zu *κρᾱτός* als die 'jüngere' Bildung.

3) Der dritte idg. Stamm, der hier in Betracht zu ziehen, war **kar-as-(a)n-*, worin die beiden Suffixe von **kar-as-* und **kar-an-* kombiniert worden sind[1]). Allbekannte Belege sind ai. *çīrṣán* (Lok. Sg.), Gen. *çīrṣṇás*, an. *hjarse hjasse, hjarne* Mask., ahd. *hirni* = idg. **kers(e)n-* (vgl. Kluge Et. Wbch), im Lat. vielleicht *cernuus* und mit der gewöhnlichen Vertauschung der *n-* und *r*-Suffixe

---

1) Solche Häufung der Ableitungssuffixe ist nicht selten zu beobachten; vgl. z. B. lat. *it-in-er-is, iec-in-or-is ioc-in-er-is*, sl. *slŭn-ıce* vermuthlich aus **s(ā)u-el-: ἀέλιος*, got. *sauil*, an. *sól*, lat. *s(v)ōl*, ags. *swelan*, ai. *svàr* + **su-en-*: av. *qēṅg*, Bartholomae K. Z. XXVIII, 12, gr. *ἦν-οψ*, vgl. Bezzenb. B. I, 338, got. *su-n-nô* (*l*-Suff. neben *n*-Suff. wie z. B. in *ἀγκών : ἀγκάλη, ἀγκλόν, ἀγκόλαι* Hes., *αἴθων : αἰθαλο-, μεγα-* an. *mikenn : μεγαλο-*, an. *mikell*, *lítenn* : *lítell*, got. *ara*, an. *ǫrn*, gr. *ὄρ-ν-ις* : sl. *or-ĭl-ŭ*, lit. *ar-él-is*, *Σικ-ἄν-ια : Σικ-ελ-ία* [?] etc., vgl. Brugmann M. U. II, 240 f.), gr. *μάρ-τ-υ-ς, -τ-υ-ρ-ος* viell. aus *μαρ-τυ-* + **μαρ-τ(ε)ρ-* (wie ai. *krós-ṭu- : kros-ṭṛ-*), *θεμιστ-* aus *θεμισ-* + *θεμιτ-* (s. unten S. 51).

cer*$\left\{\begin{matrix}e\\a\end{matrix}\right\}$*s-ro- = cerebrum*[1]). Hierher hat man nun erstens die Stämme *καρᾱ-*, *κρᾱ-* (ich würde *κερᾱ-* hinzufügen) und damit *καρᾱ-τ-*, *κρᾱ-τ-*, (*κερᾱ-τ-*) gestellt, indem man annahm, dass die betreffenden Grundformen **καρᾰσ-ῃ-(τ-)*, **καρα-α-(τ-) = καρᾱ-(τ-)* und **κρᾰσ-ῃ-(τ-)*, **κρα--α-(τ-) = κρᾱ-(τ-)* wären (Brugmann M. U. II, 228, vgl. Dens. Grundr. I, 202, J. Schmidt K. Z. XXVI, 17). Gegen diese Ansicht spricht aber das ionische *η* in der vermeintlichen Kontraktionssilbe: *καρη-(τ-)*, *κρη-(-τ-?*, s. oben S. 20 f.), vgl. *-κερη-τ-* (S. 26). Zwar wüsste ich keinen völlig unanfechtbaren Beweis dafür anzugeben, dass im Att.-Ion. zwei ursprünglich durch *σ* getrennte *ᾰ* nur zu *ᾱ*, nicht zu *η* zusammengezogen werden, aber es hat doch diese Meinung eine nicht zu verachtende Stütze in dem Nom. Acc. Pl. auf *-ᾱ* der *ασ*-Neutra (vgl. G. Meyer Gr.² § 126) und jedenfalls fällt dem, der das Gegentheil annimmt, die Beweislast zu. Dagegen können die Stämme *καρη-α-τ-* (καρᾱ-α-τ-*) und *κρᾱ-α-τ-* mit allem Fug auf **καρᾰσ-ῃ-τ-* und **κρᾰσ-ῃ-τ-* (vgl. de Saussure Mém. 224) zurückgeführt werden; über den *s*-Stamm **κ(α)ρᾰσ-* und sein Verhältniss zu gr. *κερᾰσ-*, vorgerm. **kers-(en-)*, ai. *çirṣ-(an-)* ist schon vorher (S. 32) das Nöthigste bemerkt worden und wird noch weiter unten (S. 53) zu handeln sein. An und für sich betrachtet könnten freilich die genannten Stämme mit Brugmann M. U. II, 228 als Umbildungen der kürzeren Themen auf *-τ*, *καρᾱ-τ- κρᾱ-τ-*, nach dem Muster der Neutra auf *-ᾰτ* (*οὖθατ-*, *ἧπατ-*) erklärt werden[2]), aber durch den oben (S. 36 f.) als sehr wahrscheinlich festgestellten Zusammenhang

---

1) Die auffallende Ähnlichkeit dieser Wörter mit den idg. Benennungen der Hornisse, lat. *crābro* (Plaut. Amph. 707), lit. *szirszů*, Gen. *-ẽns*, *szirszonas* u. *szirszlŷs* 'Wespe' (Kurschat im Wbch), sl. *srŭšenĭ* 'crabro', *srŭša* 'vespa', ahd. *hornaz*, *hornuz*, ags. *hyrnet*, engl. *hornet*, ndl. *horzel* (neben *horzelen* 'summen'), mhd. *horlitz*, *harliz* etc. (s. B. B. VI, 237, Kluge Et. Wbch, Grimms Wbch s. v.), sämmtlich auf die Stämme *ker(ă̆)s-(e)n-*, *-(e)r-* zurückführbar, lässt wohl auf etymologische Verwandtschaft schliessen, obgleich es schwer sein dürfte die sachliche Vérknüpfung klarzulegen. Die as. Glosse *horno-beron* (eigl. 'corniferi') = *crabrones* (Heyne Kl. altniederd. Denkm. S. 92, vgl. Schade Wbch s. v.) scheint sehr beweisend, kann aber auf Volksetymologie beruhen.

2) Die Leichtigkeit, womit sich diese Formübertragung hätte vollziehen können, zeigen die viel auffallenderen Metaplasmen *προσώπατα*, *ὀνείρατος* etc. (**ὀνατος : ὄναρ*), *μηλάτων* (Lykophr. 106), *δέατος* (Soph. Fgm. 305 Di.), *-α* (Hekat.), *σπεάτεσσι* (Xenophan.); über die drei letzten vgl. Herodian I, 391, 23.

von *κρᾱ-α-τ-* mit dem Verbum *κραιαίνω*, **κρᾱαίνω* = **κρᾱαν-ϳω* (= **κρᾱσαν-ϳω*) ist zunächst bei diesem Stamme und mittelbar auch bei **καρᾱ-α-τ-* eine solche Auffassung so gut wie gänzlich ausgeschlossen. Mit **καρᾱσ-ṇ-τ-*, **κρᾱσ-ṇ-τ-* müssen natürlich die Stammformen *καρα(ν)ν(ο)-* und *κρα(ν)ν(ο)-* (oben S. 22 f.) aufs Nächste verbunden werden, und zwar wird es das Einfachste sein dieselben damit völlig zu identificieren, so dass also **κ(α)ρᾱ-α-(τ-)* = **κ(α)ρᾱσ-ṇ-(τ-)* und **κ(α)ρᾱν-ν-(ο-)* = **κ(α)ρᾱσ-ν-(ο-)* die antekonsonantischen und antesonantischen Formen des Stammes **κ(α)ρᾱσ-n-* darstellen würden (vgl. *ὀνόμα-τος : νώνυμν-ος* etc.)[1]. — Die im lat. **ceres-r-o-* vorliegende Parallele zu **karas-(a)n-*, die dem entsprechend als **karas-(a)r-* anzusetzen wäre, scheint auch im Griechischen Spuren hinterlassen zu haben. Ausser dem Nom.-Acc. *κάρηαρ* (oben S. 21), der doch gewöhnlich und vielleicht mit grösserem Rechte für eine späte Neubildung gehalten wird, ist in dieser Hinsicht besonders die Glosse des Hesychius *καράρα · κεφαλή* zu erwähnen. Zwar wird dieselbe von M. Schmidt in der grösseren Ausgabe, gegen die Buchstabenfolge, in *κάρα* geändert und in der kleineren unter die unechten Glossen verwiesen, aber sie kann trotzdem ihre volle Richtigkeit haben[2]) und ein urgr. **καρᾱσ-ρ-ᾱ* repräsentieren, wie schon Fick K. Z. XXII, 228 mit Bezug auf den makedonischen Sagennamen *Καράρων*, des Karanos' Vater, der Hauptsache nach treffend bemerkt hat. Eine kürzere dem *n*-Stamme **κρᾱσ-ν-ο-* entsprechende Form desselben Stammes haben wir vielleicht im zweiten Gliede der Zusammensetzung *ναύ-κραρος* zu erkennen. *-κρᾰρο-ς* ist bekanntlich schon längst von G. Meyer (Curtius Stud. VII, 175 f., Gr.[2] § 160, 185) zum Verbum *κραίνω*, das nach ihm mit ai. *kar-ómi*, lit. *kur-iù* 'baue' zusammengehört, geführt worden. Ich möchte mir diese Ansicht im Wesentlichen aneignen; nur glaube ich, dass *-κρᾰρο-* entweder auf *κραρ-*, die Wechselform von *κρᾰν-* (*κραῖρα*, S. 33), oder, vielleicht noch wahrscheinlicher, auf **κρᾱσ-ρ-ο-* zu be-

---

1) Wegen des hesychischen *κερᾰνίξαι* verweise ich auf die Bemerkung S. 38.

2) Der Umstand, dass später, nach *κραπαταλ[λ]ός*, wieder ein *καράρα* (· *πέπονθε τὴν κεφαλήν . οἱ δὲ βοῶν πυρετός . καὶ ἀκροστόλια νεῶν*) als offenbar verderbtes Lemma begegnet, kann natürlich keinen Verdächtigungsgrund abgeben. Vielleicht könnte die oben S. 32, N. 1 berührte Form *κάρραν* aus *καράραν* entstellt sein; vgl. über das Fragment neben Bergk z. St. auch Lentz' Herodian II, 949, 24.

ziehen ist, und dass folglich die ursprüngliche Bedeutung des Wortes nicht sowohl 'Schiffsvollender', 'Schiffbaumeister', als vielmehr 'Kapitän', 'Schiffsherr' gewesen ist. Es wird nämlich allgemein angenommen, dass der Naukrare das von seiner Naukrarie gestellte Schiff auch befehligt habe (Gilbert Gr. Staatsalt. I, 135, vgl. Busolt in Iwan Müllers Handb. d. klass. Alterthumsw. IV, 112)[1].

Ohne Anschluss innerhalb der übrigen indogermanischen Sprachen bleiben also, wenn ich nicht irre, die Stämme *κερᾱ-*, *καρᾱ-*, *κρᾱ-* und die daraus erweiterten *κερᾱ-τ-*, *καρᾱ-τ-*, *κρᾱ-τ-*. Diese letzteren vorläufig bei Seite lassend versuche ich zunächst eine annehmbare Auffassung der unbekleideten Stämme und ihres Verhältnisses zu den sigmatischen Bildungen *κερᾰσ-*, **καρᾰσ-* und **κρᾱσ-* zu gewinnen. Wie mir scheint, kann die Frage in der folgenden Weise beantwortet werden. *κερᾰ(σ)-*, *καρᾱ-*, *κρᾱ-* ist ein Thema von ganz derselben Art wie die bekannten Verbalstämme *πετᾰ-* (*πέτα-μαι*) : *πτᾱ-* (*ἔ-πτα-ν* : *πτω-* in *πέ-πτω-κα* etc.); *τελᾰ-* (*τελα-μών*, *τελά-σσαι*) : *ταλᾰ-* (*ταλα-πενθής*, *ἐ-τάλα-σσα*) : *τλᾱ-* (*τλη-παθής*, *τλά-μων*, *τλά-σομαι*, *ἔ-τλα-ν*); *τερε-* (*τέρε-τρον*, *τέρε-σσεν*) : *τρη-* (*ἔ-τρη-σα*, *τρῆ-μα* : *τρω-*, *τι-τρώ-σκω*) u. s. w., wo Einige ursprünglich zweisilbige Wurzelform, Andere das Hinzutreten eines Stammbildungssuffixes *-ᾰ*, *-ĕ* (: *-ŏ*) zu den einzilbigen Wurzeln *πετ-*, *τελ-*, *τερ-* u. s. w. annehmen; vgl. hierüber u. A. Fick G. G. A. 1881, S. 1425 f., Johansson De der. vbis contr. ling. gr. 84 f., 126. In *κερᾱ-* und *καρᾱ-* — wie z. B. auch in *πε-περη-μένος* (: *ἐ-πέρα-σσα*, *πι-πρά-σκω*), *ἐ-γήρα* *γηρά-σομαι* (: *γρᾱ-*), *γενή-σομαι* *γε-γένη-μαι* (: *γενε-*, *γνη-*), *βε-βόλη-μαι* (neben *βέ-βλη-μαι*) — scheinen die ursprünglichen Ablautsverhältnisse insofern etwas gestört zu sein, als ja bekanntlich in solchen Fällen der lange Auslaut vorzugsweise dem einsilbigen

1) Es scheint nicht unmöglich, dass auch der tegeatische Phylenname *Κραριῶται πολῖται* (Collitz SGDI. 1231 = Cauer Del.[2] 454) hierher gehört; vgl. *Κράνιοι*, *Κρανιεῖς* oben S. 23 f. und die Ephesische Phyle *Καρηναῖοι* (s. aber Busolt Gr. Gesch. I, 216 f.). Der Benennung *Κραριῶται* entspricht bei Pausanias VIII, 53, 6 der Name *Κλαρεῶτις* (*φυλή*), den derselbe mit der ausdrücklichen Erklärung begleitet: *καλοῦνται δὲ [αἱ φυλαὶ] ἀπὸ τοῦ κλήρου ὃν τοῖς παισὶν Ἀρκὰς ἐποίησεν ὑπὲρ τῆς χώρας κτλ.*; aber trotzdem könnte wohl diese letztere Form durch lautliche Dissimilation oder durch mehr oder minder volksthümliche Umdeutung des alten Namens aus **Κρᾱρεῶτις* entstanden sein. Ähnlich könnte die Sache bei dem Zeus *Κλάριος* Pausan. VIII, 53, 9 (Aeschyl. Suppl. 360; analoge Beinamen Preller-Robert Gr. Myth. I, 116 f.) und selbst bei *ναύ-κληρος* (*-κλαρος*) liegen. — Ist der lat. Flussname (*aqua*) *Crabra* mit gr. *κράν(ν)α* und **κρα(ν)νο-* verwandt?

Stamme eignet, während die zweisilbige Form in der Regel beide Vokale kurz hat. In dem vorliegenden Zusammenhange ist es aber nicht nöthig auf diese schwierigen Fragen einzugehen. — Wie ich ferner annehme, verhält sich nun der *s*-Stamm *κερᾰ-σ-* zu **κερᾰ-*, *κ(α)ρᾱ-* wie z. B. *ἐ-πέτα-σ-σα*, **πετα-σ(> -ν)-νυμι : πετα-*, *πτᾱ-* (vgl. Hartmann De aor. II, 35, n. 1), *ἐ-πέρα-σ-σα : περᾰ-*, *πρᾱ-*, *ἐ-κέρα-σ-σα*, *κεράν-νυμι : κερᾰ-(μαι?)*, *κρᾱ-*, *τελά-σ-σαι : τελᾰ-*, *τλᾱ-* etc., vgl. Fick a. a. O. 1429, Johansson S. 207 ff. Und zwar stimmt *κέρας* in dieser Hinsicht mit den übrigen Neutra auf *-ας*, oder wenigstens mit einem nicht unbedeutenden Theile derselben überein.

Der Ursprung des Neutralausganges *-ᾰς* (vgl. Lobeck Rhem. 313 ff.) ist bekanntlich noch nicht völlig aufgehellt[1]). Von Einigen wird sein *-ᾰ-* als Vertreter einer idg. Nasalis son. betrachtet, wie z. B. von Mahlow Die l. Voc. 75 (vgl. W. Meyer Die Schicksale des lat. Neutr. im Rom. 25 f.), wo *-ας* = *-n̥s* mit der nasalierten Endung im Nom. Acc. Pl. der altindischen Neutra auf *-as* (idg. *-es-os*), *nábhāṅsi νέφεα*, verglichen wird. Andere wollen gr. *-ας*, gewöhnlich indem sie es dem ai. *-iṣ* in *kravíṣ* = *κρέας* gleichsetzen, auf idg. *-əs*, seltener auf *-as* zurückführen — entweder in der Weise, dass *-ας* nur eine geschwächte Form des gewöhnlichen Neutralsuffixes *-es -os* wäre (vgl. Fick B. B. III, 160), oder so dass es, wenigstens seinem vokalischen Bestandtheil nach, als davon unabhängig gilt, in welchem letzteren Falle *-ας* meistens nicht für eine einheitliche Suffixform gehalten, sondern in *-ᾰ-*, den Auslaut einer von jenen 'Basen' auf *-ᾰ* (*πετᾰ-*, *πτᾱ-*) und *-ς*, das wirkliche Neutralsuffix, aufgelöst wird (*γῆρᾰ-ς;* vgl. zu der letzt genannten Auffassung Fick B. B. I, 232 f., die Andeutungen G. G. A. 1881, S. 1426 ff. und bei de Saussure Mém. 260, 271, Fröhde B. B. IX, 112). Diese verschiedenen Ansichten können alle etwas Richtiges enthalten. Doch dürfte die an erster Stelle erwähnte (wenn man die sehr fragwürdige Bezugnahme auf ai. *-āṅs-i* beiseite lässt) nur auf wenige Fälle verwendbar sein.

1) Einige *ασ*-Stämme sind offenbar nur sehr sekundäre Erzeugnisse, wie z. B. *λίπας* beim Mediziner Aretæus (2 Jh. n. Chr.), eine Kontamination von *λίπα* und *λίπος* (vgl. Herodian II, 220, 19), *ἄλας* zuerst wohl bei dem Peripatetiker Lykon aus Troas (3 Jh. v. Chr.) und zwar im Nom. Sg. *τὸ ἄλας* und im Gen. Plur. *ἁλάτων* belegt (Herodian II, 716, 24), dann in der späteren *κοινή* und im Vulgärgr. (s. die Lex., Buttmann I², 220, G. Meyer § 374 a. E.), vermuthlich eine 'Hypostase' des vielgebrauchten Acc. Pl. M. (*τοὺς*) *ἅλας*.

Ich wüsste wenigstens nur ein Paar Nomina auf *-ας* zu nennen, wo Entstehung des *-α-* aus *-n̥-* mit einigem Grunde angenommen werden kann. Zuerst *πεῖρας* Pind., *πέρας* att., neben *πεῖραρ* Hom. und in den Cass. obl. lesb. *πέρρατ-*, hom. *πείρατ-*, att. *πέρατ-*, ein Wort das nach der jedenfalls richtigen Ansicht mehrerer Sprachforscher (die Litteratur bei Collitz B. B. X, 60 i. d. N., wo Brugmann M. U. II, 224 nachzutragen ist) mit dem ai. *párvan-* 'Knoten, Glied, Absatz' zusammengehört. Im Altindischen giebt es freilich daneben einen *s*-Stamm *páruṣ*, den man in derselben Weise mit dem gr. **περ-ϝας* vermitteln könnte, wie Joh. Schmidt K. Z. XXV, 26 das ai. *kravís* zu einem urgr. **κρεϝjας* = *κρέας* in Beziehung gesetzt hat; selbstverständlich wäre dann das im Ai. unvertretene gr. *-α-* als echter, weil reducierbarer, *a*-Vokal zu betrachten. Allein abgesehen von der Unsicherheit der angezogenen Parallele, dürfte schon an und für sich die grössere Wahrscheinlichkeit dafür sein, dass die neben einander stehenden Stämme **περϝατ-* und **περϝασ-* denselben Suffixvokal haben. Mit anderen Worten, während *páruṣ* ein idg. **per-u(e)s-* voraussetzt, ist wohl die ideelle Grundform des griechischen Wortes **περ-ϝ-n̥-ς* = *-ϝ-α-ς*, eine griechische Neuerung, die durch den Nebenstamm **περ-ϝn̥-τ-* = **περ-ϝα-τ-* und die Analogie von *τέρας, -ατος* veranlasst sein kann. Ähnlich sind der Nom. Acc. *οὖας* (Simon. Fgm. 37, 14, G. Meyer Gr.[2] § 335) und das späte *δοῦρας* = *δόρυ* (Anth. Pal. VI, 97, 1. 5 Antiphil. Byz., IX, 476, 4) zu beurtheilen. Von den übrigen *ασ*-Neutra könnte vielleicht noch *οὖδας* auf einen älteren (*-u̯e)n*-Stamm (**sod-u̯n̥-*) zurückgegehen. Bei *τέρας* und *-πελας* 'Haut' (? *ἐρυθρό-*, *ἐρυσί-πελας*) darf man jedenfalls nicht auf Grund der Sekundärstämme *τερα-τ-*, *-πελα-τ-* ursprüngliche Nasalität des Suffixvokales annehmen, da die Stammerweiterung mit *-τ-* bekanntlich nicht allein bei den *n*-Stämmen vorkommt. — Gegen die Auffassung des Suff. *-ασ-* als Schwächung von *-εσ-* (*-ος*) ist vom Standpunkte der Vokallehre meiner Meinung nach Nichts wesentliches einzuwenden, und der in Wörtern wie z. B. *βρέτας, -εος, οὖδας, -εος, κνέφας, -ους, σέβας*, Pl. *σέβη* (Aeschyl.) *εὐσεβής*, vgl. *ἀνεμοσκεπής, -έων* (Hom.), *ἀμφικνεφής* (spätgr.) zu *σκέπας, κνέφας*,[1]) vorliegende Austausch der Suffixformen *-ασ-* und

1) *ῥαικακερεῖς* (*ῥαιβο-*, *ῥοικο-*, o. viell. *ῥαικο-*) · *στρεβλοκέρατοι* Hes. dürfte eher mit den zuerst bei Arat auftretenden Formen *αἰγοκερῆος, -ι, -α* zusammenzuhalten sein. Das Verhältniss des hier zu Grunde liegenden Stammes

-εσ- könnte leicht als Anzeichen ihrer ursprünglichen Identität gefasst werden. Andererseits kann aber dies Ausweichen der *ασ*-Stämme in die Flexion der *εσ*-Stämme sehr wohl eine rein sekundäre, durch die äussere Ähnlichkeit wie durch die funktionelle Verwandtschaft der beiden Kategorieen bewirkte Umbildung sein. Vielleicht gab es auch von Haus aus einige wirkliche Doppelstämme auf *-ας* und *-ος* — ich nenne nur beispielshalber *δέρας*[1]), nach de Saussure (Mém. 260) von der Wz. **δερα-*, neben *δέρος* zu *δερ-* — und hierdurch könnte dann der Anstoss zu jenem Deklinationswechsel gegeben worden sein.

Als eine sichere Quelle mehrerer *ασ*-Stämme sind dagegen die 'Stämme', 'Basen' oder 'Wurzeln' auf *-ᾰ* zu bezeichnen, wie aus den folgenden, mehr oder weniger verlässlichen Zusammenstellungen erhellt (vgl. bes. Fick a. a. O.): *δέμα-ς : δμᾱ-* 'bauen' (*ϑεό-δμα-τος*): *γέρα-ς : γερᾰ-ρός*, lat. *grā-tus; γῆρα-ς* (vgl. *γεραιός, γέρων*) *: ἐ-γήρα* (die Erklärungen von Brugmann M. U. III, 87 und G. Meyer Gr.[2] § 527 Anm. sind kaum richtig), *ἐ-γήρᾱ-σα* etc., *γρᾱ-* in *γραῦς, γρᾱ(ϝ)ός*, hom. *γρη̃-υς* (ai. *jará-s- : jarā-?* S. aber Brugmann K. Z. XXIV, 25 f.); *-κερα-ς* in *αὐτό-, μετά-κερας* (Lobeck Paral. 223)[2]), vgl. Aor. *κερά-σ-*

-κερη-, -κερη(ϝ)- zu *(ὑψι)-κερη-τ-* lässt sich gewissermassen dem von *Ἄρη-ς* (*Ἄρευς, Ἀρεύς*) : **Ἄρη-τ-ος, Ἀρη-τ-ιάδης, Ἀφάρη-ς* (*Ἀφαρεύς*) : **-η-τ-ος, -η-τ-ιάδης* (Herodian II, 639, 5. 23; 682, 5; 850, 17) an die Seite stellen.

1) Zu *δέρας* vgl. Hes. s. v., Herodian II, 773, 2. 10 u. a. St.; in den Hdschr. schwankt mehrfach die Schreibung zwischen *δέρας* und *δέρος*, welche Form von einigen Herausgebern vorgezogen wird; vgl. Eur. Med. 5, 480, Bacch. 835 und den Thes. s. v.

2) Bzw. gleich '*αὐτόκρατον*' 'Selbstgemischtes', '*ὁ μηδεμιᾶς προσϑήκης δεόμενος*' (Pollux), vom leichten Wein, s. Poll. VI, 24 (neben den Bezeichnungen *αὐτόκρας, -κρατον*), Bekkers An. 3, 10; 467, 7, Hes. s. v. — und '*μετακέρασμα*', 'Temperiertes', bes. vom lauen Wasser, Athen. II, 41 d., III, 123 d., Phot. und Hes. s. v., Suidas unter *κελέβη* u. *κεράς*. Als Nomen steht *μετάκερας* z. B. im Fragmente des Alexis Com. Gr. III, 445 Mein.: *αἱ δὲ παῖδες παρέχετον ἡ μὲν τὸ ϑερμόν, ἡ δ' ἑτέρα τὸ μετάκερας* (s. auch Amphis ib. pag. 303). Vgl. Plut. Mor. 951 E [*ὁ ἀὴρ*] *οὔτε ϑερμὸς ὢν αὐτὸς οὔτε ψυχρός, ἀλλὰ ψυχροῦ καὶ ϑερμοῦ μετακέρασμα καὶ κοινώνημα*; Hippokr. *π. διαιτ. ὀξ.* 65 (Vol. II, pag. 62 K., II, 366 L.) *καὶ μετακέρασμα* (in einer Hdschr. aus *μετακέρας* geändert) *πολλὸν ἡτοιμάσθαι* (*ἑτοιμᾶσθαι* Steph. Thes.). Bei Hippokr. scheint jedoch das in Rede stehende Wort eben *μετάκερας* gelautet zu haben, wie man auf Grund der bei Galen vorkommenden Glosse *μετακύρας* (so!) *: ἐν τῷ περὶ διαίτης ὀξέων, τὸ γαλακτῶδες σύγκραμα* ('temperatura aquæ lactei teporis' Thes.) angenommen hat. Bei Plutarch, Mor. 945 D *μικτὸν δὲ καὶ μέσον ἡ ψυχή, καϑάπερ*

-σαι : κρᾱ- (*κέ-κρα-μαι* etc.); *τέρα-ς* 'signum' : *τρᾱ-νής* 'durchdringend', 'deutlich' (sehr zweifelhaft; *τείρεα* hätte andere Ableitung oder metrische Dehnung des ersten Vokales und metaplastische *εσ*-Form); *πέλα-ς* Adv., vgl. Aor. *πελά-σ-σαι* (auch *ἐρυσί-πελα-ς?* S. Curtius Et.[5] 271, Kluge unter *'Fell'*) : *πελά-ζω, πελά-θω, πελά-της,* Aor. *πλῆ-το, πλᾱ́-θω, τειχεσι-πλή-της, πλᾱτίον πλησίον* etc.[1]). Wenn

---

ἡ Σελήνη τῶν ἄνω καὶ κάτω σύμμιγμα καὶ μέγα κέρας ὑπὸ τοῦ θεοῦ γέγονε, ist wohl ebenfalls *μετάκερας* und nicht *μετακέρασμα* (Lennep ad Phal. I, 276) herzustellen. Nach ein Paar Angaben (Bekkers An. 3, 11, Suidas) sollen *αὐτόκερας* und (*μετά*)*κερας* adverbiale Bedeutung gehabt haben, und so mag denn auch das in einem bei Suidas angeführten Verse mit kühner Tmesis stehende *μετὰ—κερὰς* zu verstehen sein: *ἐκ δ' ἔχεεν κελέβῃ, μετὰ δ' αὖ κερὰς ἠφύσατ' ἄλλο* (vgl. Schneider Call. II, 711), obwohl bei der Abgerissenheit des Fragmentes diese Auffassung Nichts weniger als gesichert ist, denn *μετάκερας* würde ja hier auch als Nomen — etwa in der Apposition zu *ἄλλο*, näml. *ὕδωρ* (vgl. *ὄνομα ψεῦδος, πῖαρ γάλα* u. Ä., Brugmann M. U. II, 232 i. d. N.) — einen Sinn geben. Jedenfalls wäre aber dieser adverbielle Gebrauch des Wortes aus dem nominalen hervorgegangen, wie Lobeck a. a. O. annimmt. Den Accent betreffend ist zu bemerken, dass die paroxytonierte Schreibung, *αὐτοκέρας* (Bekkers An. im Index stillschweigend berichtigt, Poll., Hes.), *μετακέρας* (Hes.), bei der feststehenden Kürze des letzten Vokales ganz unmöglich ist, während die 'Barytonierung' des abgetrennten *-κερὰς* wohl für ein (übrigens recht interessantes) Zeichen der auch in der Tmesis fortdauernden Tonlosigkeit dieses Worttheiles gehalten werden darf. — Die Stämme *κρᾱ-* 'mischen' und *κρᾱ-* 'Kopf' gehen ausser in *-κερας : κέρας* (*αἰγό-, βού-, ἐπί-κερας, δίκερας*) auch sonst mitunter dieselben Wege; vgl. z. B. *ἀκέραιος, χαλίκραιος* = *-κρατος* 'merus' (Nik.): *κεραία, Ζεὺς Καραιός* 'Capitolinus (boeot., Hes.; bei Kratin. II, 85, 10 Mein. möchte Kock (I, 49, 111) lieber *Καράνιε* lesen), *δίκραιος* 'zweispaltig' (Hippokr.); *εὐκραής* 'bene temperatus' (Ap. Rh. u. A.), *αὐτοκρηής* = *-κρατος* (Nik.) : *δικραής* = *-κέφαλος* (Suid., Eustath. 947, 28; vgl. *δυσχραής · δυσχερής* Hes., *ζαχρηής*, [*ἀξιο-*]*χρειίας* boeot., s. Meisters Wortreg.). Auf die hesychischen Glossen *κέραινε · κεράν*(*ν*)*υε . κέρασον*; *κέραιρε* (cod. *-νε*) · *κέρασον*, letzteres *I* 203 alte Variante statt *κέραιε*, ist kein Verlass, sonst würden diese Formen einigermassen an die Stämme *κραν-* und *κραρ-* (oben S. 33 f.) erinnern. — Ob an der etymologischen Zusammenstellung von *κέρας* 'Horn' und *κεράννυμι* (Stellennachweise in Ebelings Lex. Hom.) Etwas richtiges ist, mag dahingestellt bleiben.

1) *πέλα-ς* wäre eine ursprünglich nominale Bildung, etwa wie *αἰές, τρίετες, αὐτόετες* u. Ä. (vgl. J. Schmidt K. Z. XXV, 24 f.), lat. *secus, tenus, penes, trans* (s. de Saussure Mém. 267, n. 2) und den bekannten Adverbialformen mit beweglichem *-ς* (*ἀτρέμα-ς, ἐγγύ-ς, χωρί-ς : χῶρι* u. s. f., s. G. Meyer Gr.[2] § 303) nicht unmittelbar gleichzustellen. Nach Fröhde B. B. IX, 112 würde auch *ἠρέμα-ς* (neben *ἠρέμα*) zu einem Verbalst. *ἠρεμᾰ-* = ai. *ram*(*-n̥-*)*ā-*(*ti*) gehören. Wenig oder gar Nichts beweisen solche Fälle des Nebeneinanderbe-

einmal eine Anzahl so gebildeter Neutra auf -*α-ς* vorlag, konnte diese Endung in bekannter Weise als einheitliches Suffix behandelt und an andere, konsonantisch ausgehende Primärstämme oder Wurzeln gefügt werden, und es ist somit sehr wohl denkbar, dass die alten Neutra auf -*ας* — mit vereinzelten Ausnahmen, wie z. B. *πέρας* — insgemein auf jenem Stamm- oder 'Wurzel'-typus (-*ă*) beruhen. Insoweit sie aber diesen Ursprung haben, müssen sie mit den verbalen *ασ*-Stämmen im Grunde Eins sein, wie besonders durch den sehr klaren Fall -*κερα-ς* 'Mischung': *κερά-σ-σαι*, *ἐ-κερά-σ-θην*, *κερά-ν-νυμι* u. s. w. dargethan wird. Es liegt mir hier ferne diesen Gesichtspunkt und seine Bedeutung für die Auffassung der übrigen nominalen wie verbalen *s*-Stämme, insbesondere der sigmatischen Aoriste und Futura, verfolgen zu wollen; vgl. darüber Johansson a. a. O. Exc. III und die dort angeführte Litteratur, Solmsen K. Z. XXIX, 105 ff. Dagegen scheint mir eine Bemerkung in Bezug auf das Suffix und seine Form am Platze zu sein. In den *ασ*-Stämmen nämlich, sofern sie in der angegebenen Weise erklärt werden können, ist nur das -*ς* als letztes Suffix zu betrachten[1]). Eine sehr lehrreiche Analogie bieten in dieser Hinsicht die idg. *us*-Stämme (vgl. W. Meyer Lat. Neutr. 36 f.), besonders wie dieselben im Altindischen auftreten[2]). Z. B. ai. *áyu-ṣ-*, vgl. gr. *αἰϝ-εσ-*, *-*οσ-* (*αἰές*, *αἰεί*, Acc. *αἰῶ*) : ai. *áyu-* '1) m. ein Genius des Lebens RV. 10, 17, 4' ['die volle Lebensdauer' Ludwig] — '2) n. Leben, Lebenzeit', Böhtlingk Wbch (vgl. jedoch Lanman Nouninfl. 569), *āyú-* Adj. 'beweglich, lebendig', als subst. masc. 'lebendes Wesen, Mensch', 'Sohn, Nachkomme'

---

stehens von *ασ-* und *ᾰ*-Formen, wie z. B. *σέλα-ς : σελα-γέω*, *σέλα-χος* (vgl. *τέμα-χος*) 'Glanzfisch', *σκέπα-ς : σκέπη* Fem. (*τὰ σκέπη : -ος* Herodian II. 203, 16 wohl nur erschlossen; *σκέπᾰ* Hesiod. Op. 532 ist der Plur. des *ασ*-St.), *ψέφας : ψεφα-ρός*, *ψαφαρὰ νεφέλη · σκοτεινή* Hes., *ψάφα · κνέφας* ders.

1) Ähnlich erklären sich wohl auch die *n*-Stämme *ταλα-ν-*, Nom. Sg. *τάλας* (anders G. Meyer Gr.[2] § 314), und *γερα-ν-* in *γεράν-δρυον* (-*α*), *γεράν-δρυες · αἱ παλαιαὶ δρύες* — Hes., *γέρανδρυς* (so) : *οἷον παλαιὸν δένδρον* Bekkers An. 32, 27 (*Γεράνθραι* neben *Γερόνθραι?*) zu *ταλᾰ-*, *γερᾰ-*.

2) Sicher belegt ist diese Bildung meines Wissens nur im Arischen und Germanischen (vgl. S. 52). Im Griechischen mögen einige der Verbalstämme auf -*υσ-*, wie z. B. *τανυ-σ-* (*ἐ-τάνυσ-σα*, *ἐ-τανύσ-θην*, *τε-τάνυσ-ται*, vgl. ar. *tanu-ṣ-* Subst. Neutr.?), *μεθυ-σ-* (*ἐ-μεθύσ-θην* etc., vgl. ai. *mádhu-ṣ-*, Solmsen K. Z. XXIX, 115), *ἐρύ-σ-σαι*, *ἐ-κάπυ-σ-σεν* u. Ä. (s. Solmsen a. a. O.), verwandter Herkunft sein. Über lat. *pecu-s* s. unten S. 51.

etc. (a. a. O., nach Lanman ein ganz anderes Wort; vgl. auch Collitz K. Z. XXVII, 183 ff.), *yúv-an-*[1]), Kompar. *yáv-īyas-*,

---

1) Der Stamm *yúvan-*, lat. *iuven-is* etc., ist eine blosse Ablautsvariante von *aiu̯-en-* und seine muthmassliche Grundbedeutung 'zeitig', 'ὡραῖος' (aetate florens) oder Etwas ähnliches, vgl. *vetus* = *vetustus* : Ϝέτος. Folglich ist der Stamm αἰϜεν-, αἰϜων- als eine ebenso ursprüngliche Bildung wie αἰϜεσ-, -οσ- (-ωσ-) zu betrachten, wie übrigens schon die im Texte folgenden Analogieen ai. *páru-ṣ-* : *párv-an-* — ai. *mánu-ṣ-* : germ. **manw-an-* (wie *ū́dhas-* : *-an-* u. s. w.) lehren. Vielleicht gilt dasselbe von den ai. Adj. *ṛ́bhvan-*, *çíkvan-* neben *ṛ́bhvas-*, *çíkvas-* (s. J. Schmidt K. Z. XXVI, 357 f., Lanman Nouninfl. 545). Die ausserdem vorkommenden *a*-Formen *ṛ́bhva-*, *çikvá-* (Lanman a. O. 526) erinnern an das Verhältniss von ai. *pakvá-* : gr. πέπον- (*πέκϜον-), oder von ai. *pī́va-*, gr. πῖο-ς (Epicharm., vgl. πιό-τερος, πιό-της und Brugmann M. U. II, 250 ff.): ai. *pī́van-*, gr. πιον- und ai. *pī́vas-* Neutr., Nom. Pl. M. *supīvás-as*, gr. πῖος? (lat. *aevo-* : αἰϜ-εν-, -εσ-). Beiläufig gesagt, lässt es sich denken, dass auch das Ptcp. Pf. Act. ursprünglich zu diesen Doppelbildungen gehörte (vgl. das Ptcp. Pf. Pass. auf *-u̯o-* : ai. *pakvá-*, lat. *arvus*, *pascuus* u. s. w.) und dass die Suffixform **-u̯ens-*, ai. *-vāṅs-* (vgl. *pīvān* Nom. Sg. Mahābhār. und J. Schmidt a. a. O.) durch Kombination der Suffixe *-u̯]-en-* und *-u̯]-es-* (s. oben S. 40) entstanden ist, wie dies auch mit dem ai. Komparativsuffix (-ī)-*yāṅs-* gegenüber gr. -ιον-Ϳον- und gemeinidg. *-i̯es-*, *-i̯os-* (gr. *-ιοσ-, *-Ϳοσ-) der Fall sein kann. — Ehe ich αἰϜ-εν-, *iuv-en-* verlasse, möchte ich im Anschluss an eine früher, Grammatiska Anmärkningar I, 47, N. 1 (Upsala Univ. Årsskr. 1881), geäusserte Vermuthung und bes. an Bücheler Lex. It. unter 'Iov- Ζεύς' die Frage anregen, ob nicht die Namen *Iovis* und *Iuno* verwandt sind und also ursprünglich etwa 'Genien der Lebenskraft' (ai. *ā́yu-*?), 'der, die Ewige, Junge' bezeichneten. Sachlich scheint mir diese Deutung durchaus angemessen zu sein. Ich verweise in dieser Beziehung auf *Iuppiter Iuventus*, *Iuvenis*, *Adultus* (Preller-Jordan Myth. I, 260 f., 207; erst spät *I. Aeternus* ebendas. II, 372), die *Iuno Sospita*, die *Iunones* genannten Schutzgeister des weiblichen Lebens und viele ähnliche Züge. Auch nach griechischem Glauben ist Hebe (Iuventas) eine Tochter der Hera und überhaupt die unversiegliche Jugendkraft ein wichtiges Attribut der θεοὶ αἰὲν ἐόντες. Die gewöhnliche (auch von Bücheler a. a. O. festgehaltene) Gleichsetzung von osk. *Iúvei*, umbr. *Iuve*, lat. *Iovei* und osk. *Diúvei*, lat. *Diovei* dürfte besonders mit Rücksicht auf lat. *diem* = gr. Ζῆν recht bedenklich sein. Der St. *Diov(i)-* bleibt natürlich bei ai. *dyo-*, gr. Ζευ-, falls er nicht etwa eine Zusammensetzung **Di-iovi-* (die Schreibung *Diiovis* ist unbezeugt nach Jordan a. a. O. I, 262) sein sollte. Rein formal scheint auch der gr. Name des Ζεὺς (κατα)χθόνιος, Ἄϊς (Ἀΐδης, Ἅιδης, s. Wackernagel K. Z. XXVII, 276) zum it. *Iovi-* zu stimmen: *ἈἰϜι- (vgl. got. Acc. Pl. *aivi-ns*, J. Schmidt K. Z. XXVII, 298): *Iovi-* = αἰϜ- : ar. *yav-*; doch liegt es hier näher an αἶα 'Erde' (wohl kaum = 'die Ewige'?) zu denken. Auch Αἰακός, ΑἴϜας könnten hierher oder zu den

av. *yu-, Dat. Sg. *vîçpâi yavê, yavôi vîçpâi* 'für alle Ewigkeit', *yavaêca yavaêtâtaêca* 'für immer und ewig', *yava* (Instr.?) = d. 'je' (got. *aiv*), *kadâ yavâ* 'wann einmal' (Y. 29, 9 Bartholomae), gr. *αἰϝ-εν-, -ων-* (*αἰέν, αἰών*), lat. *aev-um*, got. *aiv-s* u. s. w.; ai. *dhánu-ṣ- : dhanú-* Mask., *dhánv-an-* Neutr.; *páru-ṣ-*, vgl. Adj. *paru-ṣ-á- : párv-an-*, gr. **περϝ-α-τ-*; *táru-ṣ-*, vgl. *táru-ṣ-a-* Subst., *taru-ṣ-yánt-*, *taru-ṣ-ema* : Adj. *táru-*, Vb. *taru-te*, abgel. Nomen *tarutár-* u. s. f. (gr. *τέρυ, τέρυ-ας, τερύ-σκεται, -το, τερύ-νης* Hes., ai. *táru-ṇa-*, vgl. Curtius Et.[5] 223); *tánu-ḥ* Uṇādis., *ātmanas tanuḥ* Accus. 'die eigene Person' Rāmāy., av. *tanu-sh-?* in *tanushi* (jetzt von Bartholomae als Lok. Pl. erklärt B. B. XIII, 85) : *tanú-, tanú-*: ai. *mánu-ṣ-* Mask., *mánu-ṣ-a- : mánu-*, germ. *mann-* (**manu-*), *mann-an-*. Unter den von Lanman Nouninfl. 568 f. behandelten Übergängen aus der *us-* in die *u*-Deklination und umgekehrt könnten noch einige Etwas anderes als blosse Analogiebildungen sein, wenn gleich der nähere Nachweis, besonders wegen der Leichtigkeit dieser Association, sehr schwer zu führen ist. Eine ähnliche Bewandtniss wird es doch wohl auch mit den *is*-Stämmen haben, welche wenigstens zum Theil von Themen auf idg. *-i* gebildet sein dürften. Für diese Vermuthung sprechen nicht so sehr die im Ai. vorkommenden Doppelbildungen auf *-iṣ-* und *-i-*, z. B. *çocíṣ-* Neutr. : *çocí-* Fem., *arcíṣ-* Neutr. (Fem.): *arcí-* Mask., *rocíṣ-* Neutr. : *roci-* Fem. (Hariv.), s. Lanman a. a. O. 568, 570[1]), als vielmehr die mit den altindischen anschei-

vielleicht verwandten Wörtern germ. **aiwā-* ahd. *êwa* 'Gesetz, Ehe' ('Ewigkeit', vgl. gr. *αἰανής, -ῶς* 'ewig' Aesch. Eum. 572, 672, falls nicht als *αἰᾰνής* von *αἰϝεν-* zu fassen) : lat. *ius* (*iuvare*, ai. *yoṣ*, av. *yaos*) gehören. — Der Stamm **ai̯-eu̯-* 'Zeit, Leben' (wozu man wohl, abweichend von J. Schmidt am eben a. O., lesb. *αἶι, ἄι* als den Lokativ stellen darf) ist übrigens, wie es scheint, ein naher Verwandter von idg. *(*a*)*i̯-*(*ĕ*)*r-* 'Zeit', av. *ayare* 'Tag' : *yâre* 'Jahr', got. *air*, an. *ár* 'frühe' u. s. w. : got. *jêr*, ahd. *jâr*, an. *ár*, vgl. sl. *jarŭ* 'Frühling' (*ὥρη*), gr. *ἄριστον* = **ἀjερ-ιστον* buchstäblich 'das Erste', viell. *ἦρι, ἠέριος* vom Lok. **ἄjερ-ι* (Ablaut der ersten Silbe wie in ai. *áyuṣ-*; vgl. Fick im Wbch I, 27, III, 30, K. Z. XXII, 95 f. und dagegen Curtius Et.[5] 400 f., Brugmann Curt. Stud. IX, 392, Collitz B. B. X, 63, Persson Stud. etym. 109) : *ὥρ-α, ὥρ-ος, ἄωρος* (wozu *ἀωρί*, vgl. G. Meyer Gr.[2] § 352). Das erste Element von **ai̯-eu̯-*, **ai̯-er-* könnte möglicherweise in gr. *αἰ-ζηός* stecken.

1) *túviṣ-* neben *tuví-, tuvi-* ist gemeinarische Form, wie ai. *taviṣ-á-, táviṣ-ī-*, av. *tavish-, tevish-* (Y. 29, 1) *tevish-i-* zeigen. Ob das *-i-* des Suffixes im Hinblick auf das Präs. *tavī-ti, tāu-ti* (Gramm.) als idg. *ə* zu nehmen ist, kann ich nicht ent-

nend verwandten lateinischen Wörter auf *-is*, wie *cinis*, *pulvis*, deren Endungs-*i*, wie u. A. W. Meyer Lat. Neutr. 25 hervorgehoben hat, schwerlich (gleich dem ai. *-i-*) aus *a* entstanden sein kann. Was im Besonderen *cinis* anlangt, so scheint mir die Zusammenstellung dieses Wortes mit gr. *κόνις* (Curtius Et.[5] 502, de Saussure Mém. 100, 108) recht annehmbar zu sein. Der Vokal der Anfangssilbe könnte in unbetonten Stellungen (*cineribus*, *cinerarius*, *cinereus* etc.) dieselbe Schwächung zu *i* erlitten haben wie der von *Minerva*, *sine*, *sinister*, *simul*, *similis* u. Ä. Betreffs der Endung kann man entweder annehmen, dass auch gr. *κόνις* eigentlich *is*-Stamm und erst sekundär in die *i*-Deklination übergeführt worden sei (**κονι(σ)ος* u. s. w., vgl. *Λίγυς*, *-υ-ος* = lat. *Ligus* [*-ur*], *-ur-is* [für **-or-is*] und auch *μῦς*, *μῠ-ός* : *mūr-is*), oder wohl mit grösserer Wahrscheinlichkeit, dass die genannte Form einen idg. *i*-St. **koni-* (**keni-*) repräsentiert, von welchem lat. *cini-s* ausgegangen wäre, wie die ai. Stämme auf *-us* von *u*-Stämmen und, wie man hinzusetzen darf, wie lat. *pecu-s*, *genu-s* 'Knie' (Neue I², 347) von *pecu*, *genu* (*minu-s* : *minu-o*, *penu-s* : *penu?*). Im Griechischen dürfte das Wort *θέμις* in einigen Formen einen solchen Stamm auf *-is* enthalten. So erklären sich nämlich, wie ich meine, die Anwendung der Form *θέμις* als Indeclinabile oder richtiger als Neutrum, z. B. Aesch. Suppl. 335 — *ἢ τὸ μὴ θέμις λέγεις* (vgl. Kühner I², 356, Buttmann I², 227, Schneidewin-Nauck zu Soph. Oed. Col. 1191), die Zusammensetzung *θεμισ-κρέων* 'gerecht herrschend' (Pind. Pyth. V, 28 *Βαττιδᾶν* — — *θεμισκρεόντων*) und die von Fick B. B. XII, 7 wohl nicht richtig beurtheilte Stammform *θεμισ-τ-* (*θέμιστος*, *θεμιστός*, *-εύω* etc.), die kaum Etwas anderes als ein Kompromiss von *θεμισ-* und *θεμιτ-* sein kann. Der Stamm *θεμιτ-* aber, dessen Nebenform *θεμιδ-* ohne Zweifel durch blosse 'Entgleisung' entstanden ist (vgl. G. Meyer Gr.² § 321), wird in bekannter Weise auf den vokalischen *θεμι-* zurückgehen, welcher dann seinerseits entweder aus dem *s*-Stamm *θέμις*, Gen. **θέμι(σ)ος* hervorgegangen sein, oder umgekehrt den Primärstamm davon (*θεμι-* : *θεμι-σ-*) darstellen kann. Das Letztere ist umsoeher anzunehmen, als das Wort (worüber z. B. Curtius Et.[5] 254 zu vergleichen) in

---

scheiden. Unumgänglich scheint mir diese Annahme nicht zu sein. — *kravi-ṣ* : *á-kravi-hasta-*, *kravy-á-*, lit. *kraŭj-a-s* 'Blut'; *κρέας*, wovon *κρεῖας* Anan. Fgm. 5, 3 nur eine metrisch zurechtgemachte Form ist, gehört wohl näher zu lat. *cru-or* (= **crou-os*, möglicherweise für **crou-as*).

äusserer Hinsicht sich am Nächsten an av. *dâmi* Fem. 'Schöpfung' (*dãmi*- 'Schöpfer') anschliesst, während die Bedeutung mehr mit germ. **dôma*- 'Satzung, Urtheil', gr. *θεμόω* (*θέμωσε* Hom.) 'zwinge', Ptcp. *θεμῶν · θελήμων* (*θεσμῶν* Dind.), *θεμούς · διαθέσεις . παραινέσεις* Hes., *θέμερος* = *εὐσταθής, σεμνός* (s. Hes., *τὰν θεμερῶπιν αἰδῶ* Aesch. Prom. 134) übereinstimmt[1]). Es ist leicht möglich, dass auch der Nom.-Acc. Sg. des Neutr. *σταῖς* 'Teig' (Gen. *σταιτός*), das mit *στέαρ, -ᾱτος* (att., Her. I, 391, 2 *στεῖαρ*) 'Talg' aus urgr. **στᾱj-αρ* (vgl. Schulze K. Z. XXVII, 427; anders Wackernagel ebd. 264, vgl. Curtius Et.[5] 212) verwandt zu sein scheint[2]), eine Bildung dieses Schlages ist, so dass **στᾰ-ι-ς* zu **στᾱ-j-αρ* ungefähr in demselben Verhältniss stehen würde wie *μῆχος : μῆχαρ, ὕδος : ὕδωρ* u. s. f. Der *τ*-Stamm der übrigen Kasus, *σταιτ*-, könnte in solchem Falle auf sekundärer Entwickelung beruhen, ähnlich wie z. B. in *φωτ-ός : φῶς*.

Bei den Stämmen auf *-u-s* und *-i-s* liegt es nun von vornherein sehr nahe in dem schliessenden *-s* eine Schwächung des Suff. *-es* (*-os*) zu erkennen (vgl. Leo Meyer Vgl. Gr. II, 232, 242 f.), und diese Auffassung wird wenigstens bei der erstgenannten Stammgruppe durch thatsächliche Spuren von der unreducierten Form jenes Endsuffixes bestätigt: z. B. ai. *áyu-ṣ-* : gr. *αἰϝ-εσ-*, ahd. *nihhus* : an. *nykr* = **nikwiz* (Noreen Altisl. Gr. § 171, Anm. 2), ahd. *acchus* : got. *aqizi*, an. *ørr* = **arwiz* : ai. *áruṣ*[3]) (s. Paul Beitr. VI, 187, Noreen 'Språkvetenskapliga Sällskapets Förhandlingar' in dieser 'Årsskr.' 1886, S. 113 f.). In gewissem Sinne lassen sich also diese Stämme mit den Ptc. Pf. auf *-u-s : -u̯-es* und den Kompar. auf *-i-s : -i̯-es* auf dieselbe Linie stellen. Für die echten *ασ*-Stämme scheint aber hieraus zu folgen, dass ihr

1) Im Anschluss hieran könnte man vermuthen, dass auch den lat. Wörtern auf *-mis, cucumis, vomis, -er*, Stämme auf *-mi* zu Grunde lägen.

2) Die beiden Wörter werden nicht selten verwechselt, s. den Thes. s. vv. Die metath. quant. scheint auch bei Iod-Hiaten vorzukommen, vgl. Johansson a. a. O. 154 ff. — Im att. Nom. Sg. *στέᾰρ* (Luc. Tragodop. 168) ist wohl die Kürze durch Analogie wiederhergestellt worden. Die zusammengezogenen Formen *στῆρ* (Herodian I, 394, 22), *στητός?* (vgl. *στέατος* mit Synizese *φ* 178, 183) sind bekanntlich unattisch; *στητῶδες* = *στεατῶδες* Hippokr. bei Galen. XIX, 140. — Wenn die Formen *στᾶς* Phot., angeblich att. für *σταῖς, στατίας, στατίνη* Hes. (vgl. Lob. Paral. 88 f.) richtig sind, so scheinen sie durch Kontraktion von *στεᾱτ-* zu *στᾱτ-* entstanden zu sein.

3) Zu ai. *ṛ-ṇ-ó-ti* 'trifft' (Wz. **a̯r-eu-*, vgl. Fröhde B. B. IX, 123), *arv-*, *árv-ati* '*hiṅsāyām*' Dhātup., und viell. *an-arván-*, *an-arváṇa-*, *an-arvá-* 'unverletztlich, unangefochten'.

Ausgang theoretisch als **-a-(e)s* anzusetzen ist, was vielleicht auch überhaupt für die Ablautslehre der vokalisch anlautenden Suffixe (Gen. Sing. *-(e)s : -os*, 3 Pers. Plur. *-(e)nti* u. s. w.) nicht ohne Interesse ist.

Bezüglich der übrigen Formen des von **k(e)ră-* ausgehenden *s*-Stammes habe ich dem vorhin, S. 32 und 41, Bemerkten nur wenig hinzuzufügen. Im ai. *çīr-ṣ-(án-)* bekleidet möglicherweise das mehrerwähnte Suffix eine im Auslaut reducierte Spielart jenes Primärstammes, **kər̥(a)-s-*[1]; im gr. **καρά-σ-* (*καρή-ατος*, **καρᾱ-ν-ν[ο-]*) und **κρᾱ-σ-* (*κρᾱ-ατος*, **κρᾱαίνω*, **κρᾱ-ν-ν[ο-]*) schliesst es sich dagegen, wahrscheinlich auch als *-(e)s*, an die lange Ablautsstufe des Endvokales an, **k(ə)rā-s-*, so dass diese Stämme etwa mit lat. *fā-s-*, ai. *bhā-s-*, *dā-s-* in *dā́-s-vant-* (?) zu vergleichen sind[2]. Was endlich die thatsächliche Verwendung der Themen auf *-ᾰσ-* betrifft, so scheinen sie nur in der Ableitung, nicht aber unmittelbar vor einem Kasussuffixe aufzutreten. Die Dat. Sg. *κάρᾳ*, *κέρᾳ* könnten ohne Zweifel aus **καρᾰσι*, **κερᾰσι* entstanden sein, aber es ist doch besonders mit Rücksicht auf den Gen.-Abl. *-κρᾱ-ς* in *κατάκρας* (S. 11) viel eher anzunehmen, dass dieselben zu den Stämmen *καρᾰ-* und *κερᾰ-* gehören.

Wenn somit die Stämme *κερᾰ-*, *καρᾰ-*, *κρᾱ-* Gebilde derselben Art sind wie die 'Basen' oder 'Wurzeln' auf *-ă*, so ist auch ihr, wenigstens in der älteren Sprache durchgängiges, neutrales Genus ohne Weiteres verständlich. Man darf allerdings annehmen, dass das genannte 'Wurzelsuffix' oder 'Determinativ' mit dem gleichlautenden nominalen Ausgang, der vorzugsweise als feminibildend auftritt, im Grunde identisch ist, aber diese Specialisierung des Suffixes in seiner nominalen Verwendung ist vermuthlich viel jünger als die Bildung jener Verbalthemen und Wurzelstämme. *κ(α)ρᾰ-* (*κερᾰ-*) ist demnach von Haus aus ein geschlechtloses Nomen und hat sich in der schützenden Umgebung von grösstentheils ausgeprägt neutralen Formen sehr lange als sol-

1) Falls nämlich ai. *çiras* in der Endung mit gr. *κερᾰσ-* identisch ist (s. S. 32). Steht es für **kər-os*, *-es-* (: **ker-a-s* = *δέρ-α-ς : δέρ-ος*, vgl. *tár-u-ṣ : tár-as*, av. *hadh-i-s*, ap. *hadish* : ai. *sád-as*, *ἕδ-ος* u. s. w.), so ist *çir-ṣ-* daraus in derselben Weise hervorgegangen.

2) Die beiden letztgenannten Wörter haben doch oft den metrischen Werth von zwei Silben, was vielleicht auf Entstehung aus **bhă-es-*, **dŏ-es-* schliessen lässt.

ches erhalten können. Ähnliche neutral, dabei freilich auch indeklinabel gebliebene Wurzelnomina sind z. B. *χρ-ή* (s. Brugmann M. U. I, 64), *βρ-ῖ* = *βριθύ*, *-έως*, *κρ-ῖ*[1]) = *κριθή*, *κν-ῦ · τὸ ἐλάχιστον*, vgl. *κνυθόν · σμικρόν* Hes. (*κνύος*, *κνύω*), *γρ-ῦ*, vgl. *γρύτη*, *γρυμέα*[2]).

---

1) Wahrscheinlich für **χρῖ* im Anschluss an das lautgesetzlich dissimilierte *κριθή*. Das letztere besteht, wie ich annehmen möchte, aus dem genannten Wurzelnomen und dem mit Wz. *θη-* (*dhē-*) nahe verwandten, oder vielleicht sogar ursprünglich identischen Suffixe *-θᾱ-*; das *-ᾱ-* für *-η-* kann nämlich auf späterem Übertritt zur ersten Dekl. beruhen. Vergleichbare Bildungen sind demnach sowohl *ἐσ-θη-τ-* *ἐσθής* (der Acc. Sg. *ἐσθήν* junge Analogiebildung nach G. Meyer Gr.[2] § 329; *ἐσθάς*, *-ᾶτος* bei Pind. dürfte Hyperdorismus sein) wie *πόσ-θη* zu *πέ(σ)-ος*, vgl. bes. lit. *pìs-ti*, *pyz-dà*; die Zurückführung des letzt genannten Wortes auf **qozdhā-* = lat. *cōda*, woraus dann *cauda* hervorgegangen sein sollte (Havet Mém. Soc Lingu. V, 444, Thurneysen K. Z. XXVIII, 157), kann aus mehreren Gründen nicht gebilligt werden, wovon schon der Eine genügt, dass *cauda*, *coda* nach der gewöhnlichen und meines Wissens unbestrittenen Annahme zu *caviae*, *caviares hostiae* (Paul. 57, 19) in Beziehung steht. Bei dieser Auffassung lässt sich nun, wie ich glaube, *κριθή* mit germ. ahd. *gersta*, vorgerm. **gherz-dā-* (s. Kluge s. v.), lat. *hordeum* ohne besondere Schwierigkeit vereinigen. In den Suffixen *-θα* : *-dā* zeigt sich der nicht seltene Wechsel zwischen Aspir. und Media (Brugmann Grundr. I, S. 348), bzw. zwischen den Wz. *dhē-* und *dō-*; die Wurzeltheile, *χρῖ-* = **ghrī-* und *ghers-*, verhalten sich wie gr. *χρ-ῑ-*, erweitert *χρ-ῑ-σ-* (*ἐχρίσθην* etc.) in *χρίω*, eigl. 'reibe, ritze', und das gleichbedeutende ai. *ghar-ṣ-* und sind wahrscheinlich mit je Einer von diesen Wurzeln identisch. D. h. die hauptsächlichste Verschiedenheit des griechischen und des lat.-germ. Wortes läuft auf eine sogenannte 'Wurzelvariation' hinaus, deren gerade die hier vermuthlich zu Grunde liegende Wz. *gher-* 'streifen' innerhalb des Griechischen noch eine ganze Anzahl aufzuweisen hat: *χράω*, *χραύω*, *χραίνω*, *χρίμπτω* u. s. f.; vgl. auch z. B. an. *gr-í-s-s* : ai. *ghṛ-ṣ-vi-*, *ghṛ-ṣ-ṭi-* 'Eber' (: gr. *χοῖρος* = **χορj-ος* zu *gher-* 'reiben'?), lat. *fr-i-g-o* (neben gr. *φρ-ύ-γ-ω*, idg. **bhr-ī-*, **bhr-ū-*) : ai. *bhṛ-j-j-* = **bhṛ-z-g-* (unrichtig Bechtel an dem gleich anzuführenden Orte; die betreffenden Lautgesetze Brugmann Grundr. I, § 590 f.). Die Wörter *κά-χρ-υς*, *κάχρυ* (wozu viell. lit. *grúdas*, an. *grjót* u. s. w., Fick III, 110) und *κίγ-χρ-ος* (die Reduplikation wie z. B. in *δένδρεον*; *δενδρύειν*, (*ὑπο*)*δενδρυάζειν*, s. J. Baunack in seinen Stud. I, 135, zu *δρυάσαι · κατακολυμβῆσαι*, *δρύεται · κρύπτεται* u. a. Hes. [ai. *dru-*, *drávati?*]; *δυσ-πέμφελος*, *πομφόλυξ*, *παφλάζω*; *τενθρηδών*, *τονθορύζω*, vgl. Fritzsche Curt. Stud. VI, 309 f., Brugmann ebenda VII, 355 f., 283) würden demnach ebenfalls mit *κρῖ*, *κριθή* verwandt sein. — S. über *κριθή* die von der obigen und zum Theil unter sich abweichenden Ansichten von Mahlow Die l. Voc. 69 f., Kluge Et. Wbch unter *Gerste*, Brugmann Grundr. I, § 594, Bechtel B. B. X, 286, Brate ebd. XIII, 48.

2) Nach W. Meyer Lat. Neutr. 27 wäre *κάρα* mit einem Suffix *-ᾰ* gebildet, das ursprünglich nur den *o*-Stämmen [gew. als Pluralendung] angehörte und davon

Es bleiben nur noch die mit -τ bekleideten Stämme zurück, über welche ich mich sehr kurz fassen kann, da diese im Griechischen so oft begegnende Stammerweiterung ja hinlänglich bekannt ist und man an dieser Stelle eine Erörterung ihres immer noch etwas unklaren Ursprunges nicht erwarten wird [1]). Hier kommt es uns nur darauf an, dass κερᾱ-, καρᾱ-, κρᾱ- eine Suffigierung mit -τ, und sei es auch nur nach der Analogie der n̥-Stämme *καρᾰ(σ)-n̥-, *κρᾰ(σ)-n̥- (καρήατος, κράατος), erfahren konnten. Die Oxytonierung der Formen κρατ-ός, -ί versteht sich bei solcher Auffassung von selbst und braucht nicht analogisch erklärt zu werden (vgl. Brugmann M. U. II, 228). Zwischen dem St κερᾱ-τ- und den zusammengesetzten Wörtern auf -κερως, Gen. -κέρω-τ-ος, scheint kein unmittelbarer Zusammenhang zu bestehen, da die letzteren im Ganzen selten sind und grösstentheils erst spät auftreten [2]), sondern -κερω-τ- ist vielmehr mit den unursprünglichen τ-Stämmen ἐρω-τ-, γελω-τ- und χρω-τ- (vgl. Brugmann K. Z. XXIV, 29, 77, J. Schmidt ib. XXVI, 344, 407, Solmsen ib. XXIX, 109) zusammenzustellen. Ob der gebräuchlicheren Flexion dieser Composita nach der sog. zweiten attischen Deklination, -κερως, -κερων u. s. w. (vgl. G. Meyer Gr.² § 326, Kühner I², S. 417), *-κερᾰ(σ)-ο-, oder *-κερω-,

auf einige Konsonantstämme übertragen wurde, wie speciell in κάρα, κριθή und vielleicht in ὥρα. Er schliesst sich hierbei im Wesentlichen an Mahlow (S. 69 f.) an, nur dass dieser Gelehrte, wie oben erwähnt wurde (S. 40), das -ᾱ in κάρα und ebenso auch das in κριθή, ὥρα, κόρση : çīrṣán-, *unda*: got. *vatô* u. a. als ursprüngliche *n*-Form betrachtete. Weder für κάρα noch für die angeführten Analogieen vermag ich eine solche Erklärung als richtig oder auch nur wahrscheinlich anzuerkennen. Betreffs der letzteren — die übrigens nach der oben dargelegten Auffassung hier gar keine Analogieen sind — muss man sich fragen, warum sie denn nicht eben gewöhnliche Feminina auf -ᾱ sein sollten. Dass ein Fem. von einem Neutralstamme abgeleitet wird oder neben einem solchen oder einem *n*-St. steht, ist denn doch eine sehr geläufige Erscheinung. κόρση kann also recht gut ein ganz anderer Stamm als *çīrṣán*- sein, über κριθή ist soeben in einem anderen Sinne gehandelt worden, bei ὥρα braucht man nur an ὦρος zu denken, um gleich zu erkennen, dass an seinem Suffixe schwerlich Etwas besonderes sein kann (vgl. oben S. 50 i. d. N.).

1) Über ὀνόμα-τ-ος vgl. G. Meyer Gr.² § 335, Brugmann Gr. Gr. § 71, über das Suff. *-t* im Allgemeinen de Saussure Mém. Soc. Lingu. III, 197 ff. Gegen die von Fick für das neutrale -τ- aufgebrachte Ablativ-Hypothese (ὀνόμα-τος = ai. *nāma-tas*) hat schon W. Meyer Lat. Neutr. 26 begründete Bedenken erhoben.

2) Das früheste Beispiel ist wohl δικέρωτα im hom. Hymnus XIX, 2 u. 37; im Attischen sind die Formen auf -κερω-τ- ungebräuchlich nach Thom. Mag. p. 193 (Steph. Thes. unter αἰγόκερως). Vgl. im Übrigen Lobeck Paral. 225 f.

Ablautsvariante zu *κερᾰ-*[1]), oder endlich **-κερωσ-* (**-κεροσ-*), eine Abstufung des *s*-Stammes *κερασ-* (s. Solmsen a. a. O.), als ursprüngliche Stammform des zweiten Gliedes zu Grunde liegt, lässt sich schwerlich mit voller Bestimmtheit entscheiden. Vielleicht hat doch die erstgenannte Annahme etwas mehr für sich, insofern dem homerischen *ὑψί-κερως* (*ὑψίκερων* Acc. S. κ 158), wenn man es als aus **ὑψι-κερα(σ)-ο-ς* zusammengezogen fasst (vgl. Ebelings Lex. Hom.), einestheils das doch wahrscheinlich aus **κερασ-ό-ς* entstandene *κεραός* 'gehörnt, hörnern' (s. oben S. 30, N. 2)[2]), anderntheils als Analogon hinsichtlich der Kontraktion *ἀγήρως* (für und neben *ἀγήραος*, vgl. Cauer Hom. Od. praef. XIX) zur Seite steht. Die verschiedene Behandlung des Hiats im genannten Simplex und in den Zusammensetzungen auf *-κερως* könnte sehr wohl in den beiderseitigen Betonungsverhältnissen begründet sein.

Zum Schluss gestatte ich mir die hauptsächlichsten Ergebnisse der vorstehenden Untersuchung dem Leser ins Gedächtniss zurückzurufen. Dass für einen Theil derselben nur ein gewisser, aber wie ich hoffe nicht allzugeringer Grad von Wahrscheinlichkeit beansprucht werden kann, ist bereits zur Genüge hervorgehoben worden. — Was ich in Bezug auf *κάρα*, *κέρας* und die nächstverwandten Bildungen zu erweisen gesucht habe, war also folgendes:

Den meisten Formen der Wortsippe *κάρα--κέρας* liegt ein in wechselnden Ablautsformen erscheinendes, ungeschlechtiges Thema auf *-ᾰ* : *κερᾰ-*, *καρᾱ-*, *κρᾱ-*, zu Grunde. Kasusformen davon sind die Dative *κέρᾳ*, *κάρᾳ* und der Genitiv-Ablativ (*κατά*)-*κρᾱ-ς*.

Mit dem Suffix *-τ-* bekleidet tritt dasselbe in den flektierten Stämmen *κερᾰ-τ-*, *καρᾱ-τ-*, *κρᾱ-τ-* hervor.

Eine andere Erweiterung desselben Themas ist die mit dem Suffix *-(e)s* in den Stämmen *κερᾰ-σ-*, **καρᾱ-σ-*, **κρᾱ-σ-*. Unter diesen wird nur der erste, das *ασ*-Neutrum *κέρας*, flektiert.

Die beiden andern sind abermals mit einem Suffix *-n-* weitergebildet worden, wodurch, je nach dem vokalischen oder konsonantischen Anlaut eines folgenden Bildungselementes, die Stämme **καρᾱσ-ν-* = *καρᾱ(ν)-ν(-ο)-*, **κρᾱσ-ν-* = *κρᾱ(ν)-ν(-ο)-* und **καρᾱσ-ῃ̥-* = **καρᾱ-α(-τ)-* (*καρηατ-*), **κρᾱσ-ῃ̥-* = *κρᾱ-α(-τ)-* entstanden sind.

1) Auch bei *ἔρως*, *γέλως* : *ἐρα-*, *γελα-*, *χρώς* : *χρη-*, *χρα-* wäre eine derartige Erklärung denkbar.

2) *κέρως* od. *κερώς* (so Herm.) wird als zweifelhafte Form aus Orph. H. 52, 10 citiert.

(Im Sept. 1887.)

Berichtigungen und Nachträge.

S. 17. Bei Euripides wird die Form *κρᾶτα*, soweit ich gefunden habe, nur accusativisch gebraucht, und zwar als Neutr. auch Ba. 1214 (*κρ. τόδε*), als Mask. oder Neutr. (mit Beiwort auf *-ον*) Ba. 185, 205, El. 148, H. F. 362, 567, Suppl. 289, Hipp. 1208, Cycl. 229, 518, Or. 1467, Tr. 279, 353, Phoen. 664, 1159, Rhes. 259, als Mask. oder Fem. Tr. 141 (*πενθήρη κρ.* Kirchh. u. Nauck mit einem Theil der Hdschr. u. den Schol.; Dind. *πενθήρει*), als Fem. vielleicht Hec. 652 (*πολιάν — κρ.* die Hdschr. B u. *C*; *πολιόν* die übrigen u. die Ausg.); jedes Merkmal des Genus fehlt Alc. 759, 1015, Ba. 177, Hel. 1599, El. 241, 872, H. F. 867, 939, 1231, Suppl. 111, 692, I. A. 436, 1567, I. T. 1207, Ion 967, Med. 1191, Or. 280, 1569, Tr. 1026, 1235, Rhes. 789.

S. 22 f. u. 42, Z. 22. Karanos und Kararon betreffend vgl. vor Allem A. v. Gutschmid, Die makedonische Anagraphe S. 118 ff., bes. S. 123 f. u. 129, in der Symbola Philol. Bonn. (welches Buch mir beim Niederschreiben der genannten Stellen zufälligerweise nicht zur Hand war).

S. 27, Z. 20 l. zu umgeben.

S. 28, N. 1). Der Dativ *γήρα* (ohne Iota) inschriftlich Mittheil. d. k. deutsch. arch. Inst. Athen. Abth. XI, 269, № 11, Z. 8 u. XII, 246, № 2.

S. 30, letzte Textzeile. Über die Etymologie von an. *hrútr* s. jetzt Johansson K. Z. XXX, 347 f.

S. 34, N. 2), Z. 6. Es ist vielleicht doch nicht räthlich *ἀδμενίδες* von *ἀτμήν* (Et. M. 164,32), *ἄτμενος* etc. zu trennen.

S. 43, N. 1). Über die Stämme *κρᾱν-* und *κρᾰν-* in Ortsnamen vgl. P. Paris Bull. de corr. hellén. XI (1887), 319.

S. 46, N. 2, Z. 11 f. hätte ich erwähnen sollen, dass die Lesung *μετακέρασμα* durch Galen's Kommentar (Op. ed. Kühn XV, 710 f.) gestützt wird. Die Hdschr. mit *μετακέρας* als Schreibung erster Hand gehört eben diesem Kommentar an (Littré a. a. O. 219, N. 1).

S. 47, in derselben Note Z. 5 f. Die Annahme der Tmesis in *μετὰ — κερὰς* ist doch wohl zu gewagt und durch Analogieen wie *διὰ δ' ἀμπερές* Hom., *ἐγγεταυθί* u. ä. bei den Komikern (Kock zu Ar. Ritt. 1357), *μετ' ἀθανάτοισιν ἀρίθμιος = μεταρίθμιος ἀθ.* Rhian. (Meineke Anal. Al. 202) nicht hinlänglich zu schützen. Ist aber somit *μετὰ* (*δέ*) in der gewöhnlichen adverbialen Bedeutung ('hinterher') zu nehmen, so möchte ich vorschlagen statt *κερὰς κέρας* 'mixtum' zu schreiben.

S. 52, Z. 20. Die Beispiele ahd. *nihhus* : an. *nykr* = **nikwiz* und ahd. *acchus* : got. *aqizi* gehören nicht in diesen Zusammenhang, da hier das *-w-* der unreducierten Stammformen nicht suffixal ist, sondern dem wurzelhaften 'velaren' Gutturallaute enstammt (idg. **nig²-es-*, **ag²-es-*). Auf dies Versehen hat mich Herr Prof. K. Brugmann gütigst aufmerksam gemacht.

S. 56, Z. 4 f. Die bei nachklassischen Dichtern vorkommenden Formen *βουκέραος* (Nonn.), *εὐκέραος* (Mosch., Opp., Nonn. u. A.) haben aus naheliegenden Gründen nur geringe Beweiskraft. Vgl. übrigens G. Meyer Curt. Stud. V, 96.

OM

GUD BETRAKTAD SÅSOM FÖRSTÅND OCH VILJA

AF

H. EDFELDT.

UPSALA, 1888,
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Om Gud betraktad såsom förstånd och vilja.

Af

H. Edfeldt.

Allt menskligt vetande och följaktligen äfven vetandet om Gud förutsätter för sin möjlighet erfarenheten. I erfarenheten måste det föremål, som vetes, vara innehåll, såvida vetandet skall komma till utveckling. Vetandets föremål kan icke frambringas genom förståndet. Förståndet är före och oberoende af erfarenheten »tomt.» Det ger endast klarhet samt ordning och sammanhang åt ett innehåll eller en verklighet, som icke är gifven genom förståndet sjelft utan genom erfarenheten. Och liksom förståndet icke frambringar sitt föremål, så har det icke heller den betydelsen, att, när det fattar det varande eller väsendena och underordnar dem under begrepp såsom deras bestämningar, det tillägger dem något, som icke ursprungligen tillhör dem i och för sig utan endast vårt medvetande och som följaktligen vore för dem sjelfva främmande. I sådant fall skulle förståndet förfalska väsendena eller tingen, när det fattar dem i sina begreppsformer. En sådan åsigt grundar sig på en dualistisk uppfattning af förhållandet mellan form och innehåll i erfarenheten.

Vetandet och erfarenheten hafva det gemensamt, att de båda äro kunskaper. Det allmänna syftet är för båda detsamma. De hänföra sig båda till det, som är, eller till det, som bestämmer menniskan och deras syfte är att bringa detta till vårt medvetande, så att det blir kändt eller bekant dels i anseende till hvad det är och dels med afseende på det sammanhang, det eger vare sig inom sig sjelft eller med annat, och från denna synpunkt betraktade äro de kunskaper. Men oaktadt de båda äro kunskaper, så skilja de sig dock till formen eller med afseende på den grad, hvarpå det angifna syftet i och genom hvardera vinnes.

Erfarenheten är den omedelbara uppfattning, som menniskan har af det, som bestämmer henne, under det att vetandet är en medelbar kunskap, d. v. s. en kunskap, som utvecklas genom och med anledning af erfarenheten. Erfarenheten är vidare intuitiv uppfattning och har sitt subjekt i sinnet, såvida den är yttre erfarenhet, och i hvad bildligt kan kalla det inre sinnet, förnuftigt medvetande och förnuftig känsla, såvida den är inre och andlig eller handlar om det osinliga, om Gud och det gudomliga. Vetandet deremot är diskursiv uppfattning och har sitt subjekt i förståndet, hvilket till innehållet är vare sig sinligt eller förnuftigt, på samma sätt som erfarenheten.

Vi nämnde att vetandet formelt skiljer sig från erfarenheten eller erfarenhetskunskapen. Detta innebär, att deras skilnad icke angår innehållet eller det, som genom hvardera förnimmes, ty båda förnimma det, som är eller förefinnes, då menniskan vaknar till medvetande, utan de skilja sig i anseende till sättet, hvarpå de förnimma samma innehåll eller det varande. Genom vetandet förnimmes det varande fullkomligt, men såsom abstrakt; genom erfarenheten deremot ofullkomligt, men såsom konkret. Det allmänna syftet äfven med erfarenheten är att förnimma hvad det varande i och för sig sjelft är eller att förnimma det såsom enhet i och af bestämningar och följaktligen såsom ett sjelfständigt och sammanhängande helt. Men detta syfte vinnes endast ofullständigt genom erfarenhetskunskapen. Genom erfarenheten förnimmes det varande såsom relativt annat än hvad det är eller såsom sin egen relativa motsats.

Genom erfarenheten är väl gifvet, att det varande måste hafva enhet, ty vi förnimma *en* verld och hvarje ting eller varelse i verlden är *ett* ting eller *en* varelse, men å andra sidan finnes intet i erfarenheten aktuelt gifvet, som uppfyller fordringarna på enhet, utan allt upplöser sig i en mångfald af egenskaper eller bestämningar. Och hvad de i erfarenheten gifna bestämningarna beträffar, så uttrycka icke heller dessa hvad det varande är i och för sig utan endast relationer eller hvad det varande är i förhållande till annat eller till sinnet. Det varande, sådant det är gifvet i erfarenheten, är äfven växlande, d. v. s. det framträder successivt med andra bestämningar eller det uppkommer och förgås, hvilket innebär att det icke mer är än icke är. Och slutligen har det icke heller egentligt sammanhang eller ett sådant sammanhang, som tillfredsställer förståndet. Det, som erfares, har sammanhang i rum

och tid, såvida det är yttre eller ock endast i tiden, icke på samma gång i rummet, såvida det är inre. Men rummet och tiden gifva endast ofullständigt sammanhang. Det, som i rum och tid har sammanhang, är endast ett empiriskt eller numeriskt helt, d. v. s. det utgöres af många momenter eller delar, som föregå det hela eller äro ursprungligare än det hela, under det att det hela i förhållande till dessa är ett secundärt eller en summa, som blir gifven genom delars sammanfattning eller räkning.

Detta allt vill med andra ord säga, att erfarenheten och dess aktuela innehåll är motsägande eller enhet af motsatser, af vara och af icke-vara. Det, som erfares, *är* å ena sidan; det är icke intet; men å den andra sidan är det icke ett i och för sig varande utan dess relativa motsats och negation. Genom erfarenheten fatta vi sålunda det tillfälliga, det negativa, det, som är under förutsättning af ett annat, som förutsättes, eller vi förnimma här fenomenet af det egentligt varande eller väsendet. Men fenomenet är dock icke ett annat vara än väsendet utan det är väsendet sjelft, ehuru framträdande såsom relativt annat än hvad det är eller i bestämningar, som endast ofullkomligt uttrycka hvad det är i och för sig sjelft.

Häraf framgår, hvilken den uppgift är, som tillkommer förståndet, eller vetandet och vetenskapen. Förståndets och vetandets uppgift är icke att producera ett nytt innehåll utöfver hvad som är gifvet i erfarenheten. Samma innehåll eller verklighet, som är gifven i erfarenheten, är äfven föremål för förståndets verksamhet. Förståndets uppgift är endast att fullkomna erfarenhetskunskapen eller att gifva en bättre uppfattning af det, som är, står i förhållande till menniskan eller bestämmer henne, än hvad erfarenheten lemnar. Den första yttring, som röjer förståndets närvaro och verksamhet, är tvifvel på erfarenhetskunskapens sanning eller tvifvel på verkligheten af det, som erfares såsom verkligt. När förståndet framträder och börjar sin analyserande verksamhet, visar det sig, att, om ingenting annat och mer vore verkligt än det, som i erfarenheten är aktuelt, erfarenheten i det hela vore omöjlig eller absolut motsägande och obegriplig.

Derför frågar förståndet: är öfverhufvud något? Eller, då äfven det tillfälliga hänvisar öfver sig sjelft och på ett annat eller, då äfven det skenbart verkliga måste vara sken af något, hvad är det, som egentligen är i det gifna? Det, som egentligen är, är det väsentliga eller väsendet, det i och för sig nödvändiga och eviga. Derför

är det förståndets uppgift att upptäcka detta i det gifna och att särskilja det ifrån det tillfälliga och föränderliga, som endast är dess fenomen, samt att fatta det klart och såsom ett sammanhängande och ursprungligt helt, d. ä. icke såsom en summa af delar utan såsom ett system af momenter. Allt egentligt vetande går således ut på att fatta väsendet i det gifna eller i fenomenet samt att i och genom det förra söka förklara det senare.

Men det gifves tvänne arter af vetande och vetenskap. Det ena slaget af vetande, som är empiriskt och sinligt, fattar hvad väsendet är endast såsom enhet och form för det sinliga eller fenomenet och följaktligen i omedelbar relation till detta eller sådant det visar sig, då det framträder i det fenomena och sinliga. Väsendet visar sig nemligen då såsom gifvande fenomenet en viss form samt enhet, ordning och sammanhang. Det andra slaget af vetande deremot, som är filosofiskt eller rationelt, fattar hvad väsendet är i och för sig, äfven oberoende af relationen till det sinliga. Detta innebär med andra ord, att det empiriska vetandet fattar väsendet endast i formel mening, under det att det rationela vetandet deremot fattar väsendet i reel bemärkelse. Det empiriska vetandet fattar väsendet endast med afseende på formen eller sättet, hvarpå det är, att det är det konstanta, det oföränderliga, det növändiga och väsentliga eller att det är enhet, orsak och grund för det gifna, lag för det växlande eller ändamål för det, som är i utveckling. Det rationela vetandet deremot fattar hvad det är i och för sig, som framträder på dessa sätt, är i de angifna formerna eller står i de nämnda relationerna.

Väsendet i reel och absolut bemärkelse är Gud. Gud är det, som i egentligaste mening är, det varande utan all inskränkning och brist eller rent väsen, som således i intet afseende är blandadt med sin motsats eller med något, som icke i absolut mening är. Men Gud måste närmare determineras för att blifva fullständigt fattlig och begriplig. Och af hvad vi här ofvan ha visat med afseende på vetandets betydelse och uppgift följer, att detta endast kan ske i sammanhang med erfarenheten. Allt menskligt vetande uttrycker, såsom vi ha sett, endast en form eller ett sätt, hvarpå det i erfarenheten gifna innehållet fattas och förnimmes. Finnes det nu något i menniskans erfarenhet, som icke är blott fenomen utan som äfven är aktuelt såsom väsen, så måste detta för oss uppenbara eller väcka kunskap om hvad väsendet såsom sådant är

eller Gud. Det är nemligen tydligt, att alla de bestämningar, som tillkomma detta såsom väsen och som uttrycka position af dess vara, äfven måste tillkomma Gud såsom väsen, men att deremot de bestämningar, som innebära negation af dess vara, höra till ändlighetens och relativitetens sfer och äro från Gud uteslutna. Detta väsen kan icke vara något annat än den i erfarenheten omedelbart gifna personligheten eller menniskan.

De varelser, som i vår erfarenhet äro omedelbart gifna, äro af två slag, ting i vidsträckt bemärkelse, varelserna under menniskan, och personer. Den formela skilnaden mellan dessa är, att de förra äro medel, de senare sjelfändamål. Det är orätt att begagna en person såsom blott redskap och medel för yttre och för honom sjelf främmande syften, emedan han är ändamål i sig sjelf. Detta innebär att personerna äro väsenden i egentlig mening, under det att tingen deremot äro fenomener.

Af allt, som i menniskans erfarenhet är gifvet, finnes intet, som menniskan kan fullkomligare fatta än sig sjelf såsom person. Menniskan är det mest kända, det mest bekanta af allt, som för henne är gifvet. Vi erinra här om Cartesius, enligt hvilken mens est prior et notior corpore och som tviflade på verkligheten af allt, men som, när han riktade uppmärksamheten på den sjelfmedvetande anden, fann visshet och nödvändighet. Menniskan kan icke fatta hvad någonting annat egentligen är, förrän hon först har fattat det inre och väsentliga hos sig sjelf. Hon fattar omedelbart sig sjelf såsom väsen eller person och sedan är det genom en conclusio ab effectu ad causam, som hon leder sig till insigt om audra personer och äfven om Gud såsom med henne sjelf likartad. Menniskan är det stående konkreta exemplet på hvad egentligt väsende, Gud och det gudomliga, är. Hon är norm eller typ för uppfattningen af det sannt och egentligt varande. Derför är ock hvarje bestämning, som blifvit tillagd Gud icke blott i den populära religionsläran utan äfven i religionsfilosofien tagen från menniskan, så att den äfven återfinnes hos henne, ehuru här blandad med sin motsats eller behäftad med brist. Antropomorfism i den vidsträckta meningen, att Gud af oss endast kan fattas genom bestämningar, som äro tagna från menniskan, är nödvändig och berättigad, då deremot antropomorfism i den inskränkta meningen, att man tillägger Gud bestämningar, som endast ha mensklig betydelse eller som uttrycka relativitet och ofullkomlighet, är en form af superstition.

Man måste följaktligen först i begrepp fatta de bestämningar, som konstituera menniskan såsom person och som kunna fattas i absolut betydelse, innan man kan vinna insigt om Guds personliga bestämningar. Hvilka bestämningar uttrycka alltså det inre och väsentliga hos menniskan? I största allmänhet uttryckt är menniskan lefvande eller sjelfmedvetande. Med denna bestämning är menniskans egentliga väsen, hennes substans i allmänhet, angifven. Lifvet eller sjelfmedvetandet är det i erfarenheten gifna, som är sjelfständigt eller absolut, emedan det icke förutsätter relationen till något annat för att vara eller af hvilket det beror, utan endast beror af sig sjelft, hvilket icke gäller om något annat, som i erfarenheten innehålles. Det är ock tydligt, att lifvet och sjelfmedvetandet äro identiska eller att hvad man betecknar med uttrycken lif och sjelfmedvetande är ett och detsamma, nemligen det substantielt verkliga. Detta kan inses deraf, att om lifvet antoges vara en substans eller realitet och sjelfmedvetandet en annan, så upphäfdes väsendets enhet och dermed både dess tänkbarhet och verklighet. De kunna följaktligen endast skilja sig med afseende på den synpunkt, hvarifrån samma substantiela enhet betraktas eller så, att lifvet är det ofullkomligare, objektiva eller ontologiska uttrycket för det substantiela, sjelfmedvetandet deremot det fullkomligare, subjektiva eller noologiska. Det är ock ett genom vetenskapen vunnet resultat, att lifvet eller sjelfmedvetandet icke är fästadt vid något substrat, af hvilket det uppbäres. Man hade inom alla områden antagit ett underliggande substrat, såsom verldssubstrat, lifssubstrat, själssubstrat och tankesubstrat. Men det har blifvit ådagalagdt, att alla dessa substrater endast varit fictioner, fantasier och drömmar, som icke ha plats i vetenskapen. Lifvet eller sjelfmedvetandet är sitt eget substrat. Det uppbär sig sjelft och allt annat, som är accidentelt och fenomenelt. Antagandet af ett substrat för lifvet eller sjelfmedvetandet är stridande mot dess sjelfständighet. Ett sådant antagande är ock stridande mot lifvets eller sjelfmedvetandets substantialitet. Substans är det, i hvilket allt annat är, men som sjelft icke är i något.

Betrakta vi menniskan vidare, så är hon ett fullständigt bestämdt sjelfmedvetande, som har utveckling till form för sin tillvaro. Och när hon har nått den utveckling, att hon är aktuel såsom persom, så framstår hon såsom enhet af förstånd och vilja. Förståndet och viljan äro hennes bestämda sjelfmedvetande, betrak-

tadt från olika synpunkter eller såsom verksamt på olika sätt och för olika syften. Såsom förstånd fattar menniskan det, som bestämmer henne, klart och tydligt och följaktligen såsom inre, andligt och nödvändigt. Såsom vilja åter handlar menniskan till skilnad från tingen och deras krafter, som endast verka, d. v. s. hon åstadkommer afsigtliga och fria förändringar, genom hvilka hennes möjliga ändamål göras verkliga. Under det att förståndet endast uppfattar det varande sådant det är, så åstadkommer den menskliga viljan deremot i sin verld produkter, som förut icke voro verkliga. Såsom enhet af förstånd och vilja benämnes menniskan äfven dels subjekt i motsats mot objekterna, dels ett jag och dels ande. Och med dessa bestämningar betecknas i det hela detsamma eller att menniskan är enhet och grund för egentliga förnimmelser, actus percipiendi, och viljanden, actus volendi. Såväl subjektet som jaget och anden ha sålunda både en teoretisk och en praktisk sida. Ande betecknar väl närmast ett okroppsligt, immateriellt och enkelt väsen, som följaktligen icke bestämmes af rummet, på samma sätt som kropparna, som äro sammansatta och delbara. Men ett sådant immateriellt väsen är för oss omedelbart gifvet endast i och genom våra egna formelt fullkomligare förnimmelser och viljanden och såsom dessas enhet, princip och subjekt.

Men såvida menniskan är förstånd och vilja endast i förhållande till fenomenerna eller till tingen och den sinliga verlden öfver hufvud, är hon person endast till formen. Väsendet, sjelfmedvetandet, framträder nu endast såsom en enhet, som ger ordning och sammanhang åt sin motsats fenomenet. Sjelfmedvetandet framträder följaktligen här i bestämningar, som innebära relativ negation af sjelfmedvetande eller af förstånd och vilja, af medvetande och frihet. Men att menniskan dock till sitt egentliga väsen är mer än endast en sådan abstrakt form för det sinliga innehållet, bevisas af den relativa sjelfständighet, frihet och sjelfmagt, som hon eger i förhållande till det sinliga. Deraf följer, att hennes sjelfmedvetande har ett eget innehåll, som är oberoende af det sinliga och genom hvilket det är fullständigt bestämdt. Det är endast derigenom, som det kan framstå såsom en verkande och bestämmande magt i sinligheten. En abstrakt form kan icke bestämma och verka eller framstå såsom en sjelfmagt i förhållande till den gifna konkreta verkligheten.

Endast såvida menniskan såsom förstånd och vilja är bestämd af det osinliga, af det i och för sig sjelft varande eller väsendet, hvilket är Gud och hans innehåll, är hon aktuel såsom person i reel mening. På förra ståndpunkten framstod menniskan endast såsom det högsta inom naturen eller endast såsom till graden eller formen skild från varelserna inom henne, hvilka ock innehålla och uppenbara väsendet, ehuru på ofullkomligare sätt. Här deremot är hon till sjelfva arten höjd öfver naturvarelserna eller den sinliga verlden i det hela, som endast är medel och material för henne sjelf såsom person. Hon framstår här såsom det ändamål, för hvars skull allt sinligt är till och som det har att tjena såsom vilkor och medel. Hon finner sig här vara medlem af en rent andlig, osinlig och personlig verld, hvars öfverhufvud är Gud.

Såsom person i reel bemärkelse kallas menniskan äfven förnuft, hvilket har samma omfattning och betydelse som person och innebär följaktligen, att hon är ett egentligt väsen, och att hon äfven har väsendet aktuelt för sig sjelf samt att hon såsom sådan är ett helt, d. v. s. icke blott egenskap eller bestämning utan subjekt för bestämningar. Derför har äfven förnuftet både en teoretisk och en praktisk sida, hvarför man också talar om det teoretiska och det praktiska förnuftet. Förnuftet betyder således den egentligt förnimmande och den rätt viljande, d. v. s. förnuftet är anden eller personen, såvida väsendet är det aktuela innehållet i hans förnimmelser och viljanden.

Att nu förstånd och vilja, såvida de framträda i bestämningar, som innehålla väsendet och som följaktligen uttrycka position af vara, äro väsentliga och konstitutiva för den menskliga personligheten visar sig deraf, att utelemnandet af den ena af dem medför ofullständighet i uppfattningen af hennes personlighet. Teoretiska förmågan eller förståndet uttrycker icke allt hvad menniskan är såsom persom. Hvarje teoretisk bestämdhet kan nemligen föreställas vara gifven genom annat eller innebära relationen till ett annat och yttre, t. ex. tanken till det tänkta, men ett sådant antagande är helt och hållet uteslutet, då man säger menniskan vara vilja, emedan viljan är en kausal magt, som sjelf ger sig sina bestämningar, i motsats mot tingen, som mottaga sina bestämningar af annat. Viljan är ock en magt, som genom sig sjelf bestämmer och förändrar annat efter sina egna beslut och afsigter. Viljan uttrycker sålunda, att menniskan är ett sjelfständigt väsen. Äfven om man

höjer sig till den insigt, att jemväl tänkande innebär sjelfständighet i motsats mot föreställande, varseblifvande och kännande, hos hvilka sjelfständigheten framträder i lägre grader, så är dock denna sjelfständighet icke så fullkomlig och reel, som den, hvilken uttryckes dermed, att menniskan är en vilja, som sjelf ger sig sina bestämningar, sina handlingar, och som äfven i sin verld åstadkommer en kausalitet, genom hvilken hennes form och beskaffenhet bestämmes.

Efter dessa inledande och förberedande undersökningar öfvergå vi till vårt egentliga föremål, Gud betraktad såssom förstånd och vilja. Frågan *att* Gud är sjelfklar. Då det relativa är eller relation, så är ock ett absolut, som står i relation; eller då fenomen eller företeelse är, så är ock det i och för sig sjelft varande, af hvilket det är fenomen eller som för vårt medvetande framträder i företeelsens form. Det är sjelfklart, att sjelfva varat är, då något är. Derför hör vår undersökning till frågan *hvad* Gud är. Nu är det af vår föregående framställning tydligt, att Gud måste fattas såsom person, förnuft eller förnuftig ande och följaktligen såsom i detta afseende likartad med menniskan. Någon fullkomligare uppenbarelse af väsendet förekommer icke i vår omedelbara erfarenhet än vår egen personliga eller förnuftiga ande och till erfarenhetens innehåll är allt vetande inskränkt. Derför var det också med den fullkomliga menniskans framträdande i verlden eller genom ideens högsta uppenbarelse i sinligheten, den sanne religionsstiftaren, som medvetandet att Gud är person och såsom sådan artlik med menniskan kom till utveckling i menskligheten. Men menniskan har äfven en ändlig sida och följaktligen inskränkningar och ofullkomligheter, som stå i motsägelse mot begreppet absolut person och hvilka derför om Gud måste negeras. Derför ha vi att undersöka, hvilka dessa ofullkomligheter äro eller om sjelfva förståndet och viljan såsom sådana höra till de inskränkningar och ofullkomligheter i personligheten, som om Gud måste negeras.

Vi anmärka då för det första, att det icke gifves någon enda bestämning, tagen från menniskan och hennes verld — och några andra besämningar kunna vi icke omedelbart känna, alldenstund alla ord närmast uttrycka den betydelse, som det betecknade har för oss —, som icke i något afseende innebär inskränkning eller är förenad med sin motsats och som, om den i denna form tillägges Gud, medför inskränkning och ofullkomlighet i hans vara.

Detta gäller icke endast om reela bestämningar utan äfven om mer formela. T. ex. om vi säga, att Gud är bestämd eller har bestämningar, så synes bestämning närmast innebära begränsning från annat och motsatt och uttrycka, att det, som är bestämning, är osjelfständigt i förhållande till det bestämda, hvaraf skulle följa, att endast det ändliga har bestämningar. Så är det ock, om vi säga t. ex. att något är ett. Detta innebär motsättning mot många och följaktligen relation. Och äfven de mest reela bestämningar såsom lif, sjelfmedvetande och förnuft uttrycka ett ofullkomligt och menskligt, som är förenadt med sin negation och som följaktligen är under förutsättning att äfven ett annat är.

Men så obestridligt detta är, är det dock lika visst, att allt, som är ofullkomligt eller som uttrycker negation af sitt vara, måste vara någonting i och för sig, i sin sanning eller i och för Gud och att, om vi i begrepp eller definition skola fatta hvad någonting egentligen är, vi måste fatta hvad det är i och för Gud eller från Gudomlighetens synpunkt, hvaraf följer, att det, som för oss är, motsvarar sitt begrepp eller sin definition endast i de afseenden, i hvilka det är identiskt med hvad det är i och för Gud, men att i de afseenden deremot, i hvilka det divergerar från detta, det är den relativa motsatsen af sitt begrepp eller sin definition. Så t. ex. kunna vi icke få en sann och egentlig uppfattning af hvad bestämning är utan att först fatta hvad bestämning innebär i och för Gud, att den är artlik med det hela och absolut samstämmig med det hela, hvaraf följer, att en mensklig bestämning motsvarar begreppet bestämning endast i de afseenden, i hvilka den eger samma karakterer som Guds bestämningar, men att den i alla andra afseenden deremot är motsats och negation af bestämning. Så inses ock hvad egentligt vetande och vetenskap eller hvad menniskans filosofi är genom definitionen af hvad filosofien är i sin anning eller i och för Gud. Endast om man definierar hvad saken är i sin sanning motsvarar definitionen sitt begrepp, så att den innehåller absoluta och icke relativa bestämningar, hvilket deremot blir förhållandet, om man definierar hvad saken är i sin inskränkning och relativitet. Att fatta hvad någonting egentligen är, är följaktligen att fatta hvad det är i och för Gud eller hvad det är, när det ses från Gudomlighetens synpunkt. Endast ett sådant betraktelsesätt är filosofiskt.

Vi hade att i första rummet besvara frågan, om förstånd och vilja höra till de ofullkomligheter i den menskliga personligheten,

som om Gud måste negeras. Vi ha sett, att förstånd och vilja äro väsentliga bestämningar hos menniskan såsom person. Aktuel person är menniskan först då, när hon har utvecklat sig till förstånd och vilja och ju fullkomligare hon är såsom förstånd och vilja desto fullkomligare är hon såsom person. Man kan icke hos menniskan tänka bort förståndet och viljan, utan att hennes personlighet upphäfves. Derför äro de väsentliga bestämningar i personlighetens begrepp. Men häraf följer, att de måste tillkomma hvarje personlighet och således äfven Gud såsom persom. Och derför kan det icke vara förståndet och viljan såsom sådana, som innebära ofullkomligheter, utan det kan endast vara någon form eller något sätt, hvarpå de framträda hos menniskan, som äro de menskliga ofullkomligheter, som om Gud måste negeras.

Att menniskan är ofullkomlig innebär, att allt, som för henne är möjligt, icke är verkligt, hvaraf följer, att hon är ett i och för sig sjelft verksamt väsen eller att hennes lif har form af utveckling. Denna form genomgår hela den tillvarande menniskan, så att det icke gifves någon bestämning, som för henne är verklig annat än i verksamhetens form. Att förståndet är verksamt uttryckes dermed, att det är diskursivt, så att det successivt genomlöper sitt föremåls bestämningar och måste draga uppmärksamheten från öfriga bestämningar såsom vilkor för dess fulla concentration på en viss. Att viljan är verksam åter innebär, att hon fritt uppställer möjliga ändamål, som genom successiv determination göras verkliga. Det är tydligt att, om förstånd och vilja endast fattas i den nu angifna relativa betydelsen eller såsom framträdande i verksamhetens form, de icke kunna tilläggas Gud, som är absolut fullkomlig. Ett fullkomligt väsen är icke i och för sig sjelft verksamt, emedan det icke har någon möjlighet eller potentialitet, som utgör motsats till dess verklighet. Det är endast ett relativt väsen, som är förmåga eller kraft, som kan vara i och för sig sjelft verksamt. En sådan kraft är icke allt igenom sjelfbestämd, emedan hon äfven måste vara bestämd af ett annat, på hvilket hon riktar sin verksamhet och som hämmar eller gör motstånd mot hennes aktivitet. Fattas detta material såsom varande ett för kraften yttre, så är hennes relativitet uppenbar, emedan hon nu blir beroende af ett annat än sig sjelf; men detsamma blifver äfven förhållandet, om materialet tillhör kraften sjelf, ty hon har då inom sig sjelf den motsats af hvilken hon beror och af hvilken hon hämmas och in-

skränkes. Kraften blir äfven här ett vara, som har mot sig ett annat vara. Och såsom enhet är kraften overklig, emedan hon saknar mångfald och såsom verklig är hon bestämd af ett secundärt, emedan hon är bestämd af ett uppkommet eller af en mångfald, som är verklig genom process. Fattas kraften här såsom en medveten och fri enhet eller såsom förstånd och vilja, så äro de verkningar, som framgå genom hennes sjelfutveckling, förnimmelser och viljanden. Men äfven en sådan kraft är såsom negativt eller abstrakt oändlig icke verklig, emedan hon är vunnen genom negation af all gifven mångfald, och såsom verklig är hon icke oändlig, emedan hon har osjelfständiga, relativa och secundära bestämningar.

Häraf följer, att Gud såsom förstånd och vilja icke kan vara förmåga eller kraft. Förmåga och kraft äro relativa bestämningar, som uttrycka hvad något är i förhållande till hvad det verkar. Men ett absolut väsen kan icke hafva relativa bestämningar, emedan de stå i strid med och upphäfva dess absoluthet. Men är Gud icke förmåga eller kraft, så är Han icke heller i och för sig sjelf verksam. All verksamhet hänför sig, såsom vi ha sett, till en kraft, som framsträder och yttrar sig i verksamheten och som således är hennes subjekt. Eller: endast ett ofullkomligt väsen, som icke är allt hvad det eger möjligheten att vara, kan vara i rörelse och verksamhet eller utveckling. Ett sådant väsen är blifvande och hvad det blir är något, ej intet, hvilket vore motsägelse, och detta något, som det blir, är hvad det egentligen är eller det varande, som således förut icke var aktuelt eller verkligt. Ett i och för sig sjelft verksamt väsen är följaktligen enhet af vara och icke-vara. Men Gud deremot är det varande utan all inskränkning och negation och följaktligen äro rörelse och förändring, verksamhet och utveckling ändliga former, som sakna all betydelse med afseende på Gud, när Han betraktas i och för sig sjelf.

Ett förstånd, som är verksamt, utvecklar ur sina dunkla förnimmelser, ur föreställningar och känslor, sina begrepp genom abstraktion och reflexion. Uppmärksamheten drages från det tillfälliga och riktas på det väsentliga, som isoleras från det förra och fasthålles för medvetandet. Men häraf följer, att det verksamma förståndets begrepp äro abstrakta och skilda från sina objekter, som mot dem utgöra en ogenomtränglig motsats. Detta är förhållandet med de menskliga begreppen, som blifva aktuela genom en

abstraherande och reflekterande verksamhet. Men denna karakter hos de menskliga begreppen, att de äro abstrakta och följaktligen former för ett dem motsatt innehåll, tillhör icke begreppen såsom sådana eller är icke väsentligt för begreppen i och för sig. Denna karakter tillhör endast ett species af begrepp, det verksamma förståndets och får derför icke öfverflyttas på begreppen in genere eller i och för sig. Dermed uttryckes icke hvad begreppet är såsom sådant utan endast hvad det är i och för det verksamma förståndet. Man upptager icke heller denna karakter i definitionen på begreppet, emedan den är för begreppet såsom sådant främmande och emedan definitionen i sådant fall icke gälde om alla begrepp, särskildt icke om Gudomlighetens.

Af de menskliga begreppens abstrakta karakter följer, att existensen eller individualiteten icke är gifven genom begreppet. Genom begreppet är blott gifvet att, om existensen är, den är i bebegreppets form eller på det allmänna sätt, som uttryckes med begreppet. De menskliga begreppen framstå såsom hypoteser i förhållande till existenserna, d. v. s. om existenserna äro eller erfaras såsom faktiskt verkliga, så ha hegreppen materiel och icke endast logisk sanning.

Det är tydligt, att de nu angifna ofullkomligheterna hos det menskliga förståndet och dess bestämningar, måste om Gud såsom förstånd negeras. Men dermed negeras icke sjelfva förståndet. Förståndet kan vara förstånd äfven utan de angifna ofullkomligheterna. Dessa ofullkomligheter äro inskränkningar och negationer af förståndet och dermed att dessa negeras, negeras icke förståndet såsom positivt bestämdt, utan detta blir tvärtom dermed affirmeradt. De ofullkomligheter och inskränkningar, som tillhöra det menskliga förståndet, ha för menniskan den betydelse, att de hänvisa på och väcka kunskap om ett absolut förstånd, som eger de fullkomligheter, den klarhet och sanning, som det menskliga förståndet saknar. Det är endast under förutsättning af ett sådant absolut förstånd och genom förhållandet till detta, som det menskliga förståndet framstår såsom ofullkomligt. Vore icke menniskan bestämd af det absoluta förståndet eller Gud, så skulle hon icke kunna höja sig till tanken om någon högre fullkomlighet än sin egen.

De allmänna karakterer, som tillkomma det absoluta förståndet till skilnad från det menskliga, äro följaktligen för det första, att det är ett intuitivt förstånd, under det att det menskliga förståndet

är diskursivt och verksamt. Gud förnimmer klart hela sitt sjelfmedvetandes innehåll på evigt, tidlöst sätt, i ett enda slag eller för att så säga i en enda förståndsåskådning. Gud tänker allt i allt, det hela i hvarje bestämning och hvarje bestämning i det hela. För det andra är det absoluta förståndet ett konkret förstånd, hvaraf följer, att äfven dess begrepp äro konkreta och individuela. Menniskans förstånd är abstrakt, det omfattar endast en sida af menniskan eller hon är förstånd endast i det allmänna, under det att det konkreta och individuela erfares, förnimmes under form af föreställning och känsla eller ock blir det icke ens märkbart och aktuelt såsom känsla. Förståndet har hos menniskan under sig formelt lägre förmögenheter, genom hvilka hon är konkret bestämd och derför framträder det för henne i abstrakt form. Guds förstånd deremot är konkret. Gud är förstånd äfven inom den sfer, der vi äro blott föreställning och sinne eller organisk kropp. Guds förstånd är icke förenadt med sin motsats eller med relativ negation af förstånd. Gud är förstånd i bestämningar, som innebära ren position af förstånd. Derför äro ock Guds begrepp eller tankar konkreta och individuela. Guds tankar äro icke abstrakta former, som ha de konkreta existenserna mot sig. För Gud är den konkreta och individuela verkligheten gifven i och genom tanken. För Gud eger någon motsats icke rum mellan tanken eller begreppet å den ena sidan och varat eller verkligheten å den andra, utan dessa äro för Honom identiska. Guds vetande är icke ett förmedladt vetande, så att Han först hade någon lägre form af kunskap, som föreginge vetandet och hvilken genom detta behöfde revideras och fullkomnas, såsom förhållandet är hos menniskan. Hos menniskan är vetandets sammanhang med det varande förmedladt genom erfarenheten. Men Guds vetande hänför sig utan förmedling till det varande och är med det varande identiskt.

Det varande, som af det gudomliga förståndet förnimmes, är dess egna bestämningar, dess materiala bestämningar eller de bestämningar, genom hvilka det har reel väsensmångfald och konkretion. Det är tydligt, att Gud måste ha bestämningar. Då man finner svårigheter och motsägelser vid att tillägga Gud bestämningar, hviket är en ännu i våra dagar ofta förkommande företeelse, så beror detta derpå, att man fattar Guds bestämningar i analogi med det ändligas. Inom det ändliga synes bestämningen medföra begränsning och inskränkning åt det bestämda, eller bestämningen

är här osjelfständig, emedan den är funktion eller yttring, under det att det bestämda är förmåga. Men detta hör till de ofullkomligheter, under hvilka bestämningar och deras subjekt framträda inom det ändliga. Och dermed att dessa ofullkomheter i sättet att bestämma och vara bestämd frånkännas Gud, får icke Hans bestämdhet negeras. Äfven de former af det ändliga, hos hvilka väsendet i märkbarare grad framträder, lemna en hänvisning på den form och karakter, som tillkommer Guds bestämningar. Lifvet är en enda enhet, men det innehåller dock många bestämningar eller organer, som äfven sjelfva äro lefvande enheter och följaktligen artlika och samstämmiga med det hela och lika sjelfständiga som det hela. Det helas sjelfständighet inskränkes icke här genom momenternas och icke heller momenternas genom det helas. Organerna lefva här sitt eget sjelfständiga lif på samma sätt som det hela. Det lif, som organerna lefva, är väl det helas lif, emedan de äro dess innehåll eller bestämningar, men det är på samma gång äfven deras eget sjelfständiga lif. Det ena utesluter här icke det andra. Så är ock en tanke eller ett begrepp icke mindre sjelfständigt derför, att det innehåller en mångfald af tankar eller begrepp. Bestämningarna äro här likartade med det hela, emedan de äfven sjelfva äro begrepp, och samstämmiga med det hela, emedan de innebära position af dess vara och likaledes äro de sjelfständiga såsom det hela eller enheten.

Till formen är det gudomliga förståndet och dess bestämningar ett system eller ett helt. Systemet är från olika synpunkter både enhet och mångfald. Systemet är enhet, ty vore det icke enhet, så funnes intet, hos hvilket de bestämningar, af hvilka det är ett helt, vore innehåll. Och det är äfven mångfald, när det betraktas från innehållets synpunkt. Systemet har å ena sidan sin motsats i en summa. Äfven en summa har mångfald eller delar, men delarna äro här ursprungligare än det hela samt grund till det hela, som är ett secundärt och saknar enhet. Delarna kausera här det hela eller det hela är produkt af delarna, ty utan att delarna äro gifna uppstår icke det hela. Det hela är således ett secundärt i förhållande till delarna. Hos systemet deremot är det hela ursprungligt. Det finnes här intet, som i tanken föregår det hela. Och det hela är här äfven grund till de ideela delarna eller momenterna. Dessa äro följder af det hela, d. v. s. de äro under den förutsättning, att det hela är. Å den andra sidan har systemet sin motsats i ett helt i blott

formel mening. Ett ting är icke blott summa eller samvaro af många qualiteter eller sensationer i rum och tid. Detta gäller äfven om en synvilla eller en hägring. Tinget är i någon mening ett helt. Detta röjer sig i sättet, hvarpå egenskaperna ha samvaro i rum och tid. De ha samvaro på konstant, oföränderligt sätt och i en ordning och form, som utesluta godtycke. Men detta hänvisar på en enhet, som är närvarande hos qvaliteterna och som ordnar och sammanhåller dem till ett helt. Denna enhet är väsendet sjelft, sådant det framträder och yttrar sig i fenomenet. En sådan enhet är fattlig endast genom förståndet. Det är förståndet, som fattar enhet, ordning och sammanhang. Äfven tiden och rummet få enhet och sammanhang genom förståndet, ty utan dettas sammanhållande verksamhet vore de endast spridda, sammanhangslösa delar. Nu framstår tinget såsom ett helt, såvida det fattas af förståndet. Men det är ett helt endast i formel mening. Enheten är endast en form eller ett sätt, hvarpå delarna ha samvaro och sammanhållning i rum och tid. Delarna eller egenskaperna, som sammanhållas och bestämmas af enheten, äro icke innehåll hos enheten utan endast dess omfång. Enheten framträder här i momenter, som innebära relativ negation af enheten. Systemet deremot är ett helt i reel mening. Enheten genomgår här momenterna fullständigt och dessa äro innehåll hos enheten eller det hela och innebära position af dess vara.

Det är en ofullkomlighet hos det menskliga förståndet, att det fattar det hela endast såsom ett formelt helt. Det sammanfattar väl mångfalden under en enhet, men mångfalden är delvis yttre och främmande för enheten och enheten är ofullständig eller framstår endast såsom en form för mångfalden. Det menskliga förståndets allmänna syfte är att fatta allt såsom ett helt i egentlig mening, men detta syfte vinnes endast ofullkomligt af det menskliga förståndet på grund af dess inskränkthet. Men denna inskränkthet och ofullkomlighet hos det menskliga förståndet hänvisa på och förutsätta ett absolut förstånd, som fattar allt såsom ett helt i reel mening eller såsom ett system, der mångfalden tänkes i och med enheten och der enheten icke är ofullständig eller endast en form, som åt de sammanhängande ger ofulländadt sammanhang. Det diskursiva och abstrakta förståndet förutsätter ett intuitivt och konkret förstånd d. ä. Gud, som fattar allt såsom ett reelt helt eller såsom ett system.

Men detta är ännu endast formen eller sättet, hvarpå det gudomliga förståndet förnimmer. Men hvad förnimmer det eller hvilka äro föremålen för dess förnimmande? Gud förnimmer, såsom vi redan ha framhållit, sina egna bestämningar och dessa äro från en synpunkt ideer, d. v. s. tankar, som äro fullkomliga till formen, innehållet och omfattningen, och från en annan synpunkt väsenden i Gud. Ideer äro de, när de ses såsom fullkomliga förnimmelser, och väsenden i Gud, när de betraktas med afseende på sitt innehåll eller med afseende på det vara, som genom dem förnimmes. Vore Guds ideer endast förnimmelser eller tankar och icke jemväl väsenden i reel bemärkelse, så vore de abstrakta eller former, hvaraf följde, att Gud genom dem icke vore konkret bestämd. De vore då endast entia rationis eller entia formalia och dessa gifva väl bestämdhet, men icke konkret bestämdhet. Guds bestämningar måste vara väsenden i reel bemärkelse, entia realia, såvida Gud genom dem skall ega konkret och individuel bestämdhet. I detta afseende kan det icke förhålla sig på annat sätt med Gud, än det förhåller sig med menniskan. Menniskan är icke konkret bestämd genom entia formalia. Bilder och kopior af det verkliga eller af väsendena och tankar, som endast äro genera och species i förhållande till individerna, gifva väl bestämdhet, men icke reel och konkret bestämdhet utan bestämdhet endast inom abstraktionens sfer. Det är endast derigenom, att menniskan är bestämd af konkreta och individuela väsenden, som hon är konkret bestämd och följaktligen sjelf ett verkligt väsen. Detsamma måste äfven vara förhållandet med Gud. Ty enligt hvad vi förut ha sett är det endast genom kunskapen om menniskan eller sjelfkännedom, som vi kunna höja oss till en rationel eller filosofisk kunskap om Gud.

Men de entia realia, genom hvilka Gud har mångfald och konkretion, måste vara absolut fullkomliga väsenden, när de ses såsom innehåll i Gud eller såsom hans bestämningar, emedan hvarje ofullkomlighet hos dem såsom väsenden (i Gud) medför ofullkomlighet hos Gud såsom deras enhet och subjekt. Hvarje väsen är ofullkomligt derigenom, att det är bestämdt af det i sig sjelft ofullkomliga. Derför är äfven deras åsigt otillfredsställande, som anse, att det, som innehålles i Gud, är absolut fullkomligt såsom idee eller bestämning, men deremot ofullkomligt, ändligt och relativt såsom väsen. Mot en sådan åsigt anmärka vi för det första, att man gör sig skyldig till en amphiboli med afseende på uttrycket

väsen. Man skjuter oförmärkt in tillvarande väsen (och några andra väsen än dessa, som vore ändliga, äro hvarken verkliga eller möjliga) eller väsen, som äro aktuela subjekt för sig sjelfva och som såsom sådana äro åtskilda dels från Gud och dels från sina ideer eller eviga väsen i Gud. Men om de tillvarande väsendena, entia relativa, är det alls icke fråga, när man sysselsätter sig med läran om Gud och hans väsensinnehåll eller de väsenden, genom hvilka Han har mångfald och konkretion. Detta kan icke vara de tillvarande väsendena, emedan en sådan bestämdhet står i strid med hans absoluthet och oändlighet. En åsigt, som låter Gud hafva mångfald och konkretion genom entia realia relativa är panteistisk. Teism deremot är en åsigt, som uppvisar, att Gud har mångfald och konkretion genom entia realia absoluta. För det andra anmärka vi, att, då man säger, att hvarje Guds bestämning är absolut, men att väsendet, som är bestämning, är relativt och ändligt, detta är lika motsägande, som om man ville säga, att t. ex. det, som är ledamot hos menniskan, vore vanlytt och sjukt, men ledamoten deremot normal och frisk. Materiel bestämning hos ett subjekt och reelt väsen, betraktadt såsom dess innehåll, är samma sak, betraktad i olika afseenden, hvaraf följer, att de hafva samma karakterer. Om det, som är lem hos ett väsen, är liflöst, så kan lemmen eller bestämningen icke vara lefvande o. s. v.

Vi ha sett, att Gud i likhet med hvarje annat väsen har konkretion derigenom, att Han är bestämd af verkliga väsenden samt att hans absoluthet och oändlighet fordra, att dessa väsenden, såvida de ses i Gud eller såsom hans bestämningar, äro absolut fullkomliga, emedan hvarje ofullkomlighet hos dem såsom väsenden (i Gud) medför ofullkomlighet hos Gud sjelf. Detta framgår icke endast såsom nödvändig följd af begreppet om ett absolut väsen, utan denna uppfattning af Gud förutsättes äfven för möiligheten af en verldsförklaring. Ty hade icke Gud en mångfald af materiala bestämningar, som jemväl vore absoluta väsenden (i Gud), så kunde icke den mångfald af relativa väsenden, som är faktiskt gifven, ur Gud vinna sin förklaring. Fenomenverlden innehåller icke endast många egenskaper, utan hon innehåller många ting, som hvart och ett för sig innehåller en flerhet af egenskaper. Låt vara att det är förenadt med svårigheter att säga *hvad* som utgör sjelfva tinget och hvad som är gräns mellan det ena tinget och det andra, så är det dock obestridligt, *att* tingen eller fenomenerna äro många. Men

mångfalden af fenomener förutsätter en mångfald af väsenden (i Gud). Utan en sådan mångfald af väsenden vore fenomenernas mångfald tillfällig, oförklarlig och obegriplig.

HERBART har riktigt insett, att mångfalden af fenomener förutsätter en mångfald af absoluta eller ursprungliga väsenden (entia realia). Men dessa ursprungliga väsenden kunde han endast på formelt och negativt sätt bestämma. De voro positiva, enkla och qualitativa eller de saknade negativa, relativa och quantitativa bestämningar. De saknade äfven sammanhang, ehuru de genom »Störungen und Selbsterhaltungen» inverka på hvarandra i analogi med attraherande och repellerande krafter. Hvarje ursprungligt väsen hade enligt HERBART äfven sin egen qualitet, ehuru denna var för oss helt och hållet obekant. Men ur en sådan mångfald af väsenden kan fenomenverldens mångfald icke förklaras. Den grad af sammanhang, som fenomenverlden företer, kan icke förklaras ur det sammanhangslösa och den mångfald af egenskaper, som fenomenerna innehålla, kan icke förklaras ur det, som endast har en qualitet eller bestämning, och slutligen är hvarje förklaring ur det, som till sin qualitet är för oss obekant, detsamma som ingen förklaring. Att förklara är att fatta klart eller begripa det nödvändiga sammanhanget mellan grund och följd, mellan väsen och fenomen. Men ett sådant sammanhang är enligt HERBART ofattligt, obegripligt och tillfälligt.

Af våra föregående undersökningar ha vi sett, att väsendet är fattligt och begripligt till sin form eller med afseende på sitt sammanhang. Det är ett system eller en ideel och andlig organism, hvars enhet och allhet är Gud. Och väsendet är äfven fattigt och begripligt till sin qualitet eller med afseende på sitt innehåll. I sin egen förnuftiga och personliga ande fattar menniskan hvad väsendet är till sin qualitet. Det är sjelfmedvetet och förnuftigt väsen eller person. Och då det faktiskt gifves många ändliga personer, t. ex. menniskor, och då dessa för att ega faktisk verklighet måste ha sina sanna, eviga och fullkomliga väsenden i Gud, så är Gud enhet och allhet af fullkomliga väsenden och genom dessa få de faktiskt gifna ofullkomliga väsendena sin förklaring. Det är följaktligen en obestridligt sann sats, att de många relativa väsendena förutsätta många absoluta väsenden, i hvilka de ändliga väsendena hafva del och genom delhafvande i hvilka de äro väsenden. Och härmed ha vi angifvit de eviga föremålen för Guds tan-

kar eller ideer. Han förnimmer hvad det ändliga är i sin sanning. Eller, då det ändliga är person eller mångfald af personer, Han förnimmer hvad de ändliga personerna äro i sin ursprunglighet och sanning. I sin sanning är hvarje ändlig person »ren ande, ren ideel personlighet, rent förnuft och ingenting vidare»[1]). Och såsom sådan är han föremål för Guds förstånd eller för hans tanke eller idee, som med sitt föremål är identisk.

Samma föremål eller innehåll, som det gudomliga förståndet förnimmer fullkomligt, förnimmer den ändlige anden ofullkomligt. Syftet äfven hos den ändlige anden är att fatta de väsenden, som bestämma det gudomliga förståndet; men då han, ehuru i sig sjelf eller i sin idee oändlig, likväl i och genom sitt förhållande till de öfriga väsendena är för sig sjelf ändlig, så kan han icke förnimma det gudomliga innehållet annat än på ändligt sätt och följaktligen såsom till formen varande mer eller mindre annat än hvad det är i och för Gud. Till en början förnimmer han så ofullkomligt, att han icke kan urskilja sig sjelf från innehållet och höja sig till ett egentligt medvetande; sedan urskiljer han visserligen sig sjelf och motsätter sig mot innehållet, men han fattar både sig sjelf och annat såsom den fulla motsatsen mot hvad det är i och för Gud eller såsom ett yttre och kroppsligt; slutligen höjer han sig till medvetande af sjelfva väsendet eller det gudomliga såsom varande till sjelfva arten annat än det sinliga eller fenomenet, men äfven nu är det endast i allmänna bestämningar, som hans förnimmande sammanfaller med det gudomliga förståndets, under det att hela mångfalden af hans öfriga förnimmelser antaga ändlighetens och ofullkomlighetens form.

Och då den ändlige anden icke är mägtig att fatta det ursprungligt varande såsom det är i sig sjelft eller för det gudomliga förståndet, så är han i och för sig sjelf verksam eller han sträfvar att komma till fullkomligare och fullkomligare uppfattning af det ursprungliga eller han utvecklar sig genom en mångfald af högre och högre lifsformer för att komma till högsta möjliga klarhet af Gud och det, som bestämmer det gudomliga förståndet. Alla dessa utvecklingsformer och olika grader af klarhet grunda sig på den ändlige andens allmänna tendens och syfte att fatta det ursprungliga, det i och för sig sjelft varande och äro olika former och sätt, hvarpå detta hans allmänna syfte kommer till förverkligande. Och

1) Skrifter af CHR. JAC. BOSTRÖM, del. 2, sid. 284.

under hela detta förverkligande genom de mångfaldiga lifsformerna är det det gudomliga förståndet och dess innehåll, som är den ledande principen för utvecklingen och det absoluta måttet för klarhet och sanning.

Härefter öfvergå vi att betrakta Gud såsom vilja. Att menniskan är vilja innebär, såsom redan är framhållet, att hon eger förmåga att af möjliga ändamål välja och bestämma sig för ett samt att vara fritt verksam för dess förverkligande. Att ändamålet är möjligt innebär, att det är insett, i begrepp fattadt eller i en viljans maxim uttryckt. Att det förverkligas åter innebär, att det möjliga ändamålet determineras genom specielare och specielare praktiska bestämningar och slutligen genom det enskilda och individuela. Genom determinationen blir ett högre eller inre och ideelt infördt i det lägre och yttre, som derigenom erhåller en sådan ordning och form, att det blir harmoniskt och samstämmigt med det inre. Och genom samstämmigheten får det inre eller subjektet högre sjelfständighet, frihet och sjelfmagt med afseende på det yttre.

Viljans syftemål kallas äfven det goda för viljan, såvida det ses såsom varande för henne önskvärdt och tillfredsställande och följaktligen såsom för henne egande ett visst värde. Derför är den menskliga viljan en förmåga att göra ett möjligt godt till verkligt. Det verkligt goda är det fullständigt determinerade syftemålet, samt den harmoni och samstämmighet eller den frihet och sjelfständighet, som dess aktualisation medför i menniskans inre. Då de praktiska ändamålen äro af två slag, dels relativa ändamål, hvilka, när de ses från högre synpunkt, visa sig endast vara medel, och dels absoluta ändamål, hvilka icke äro endast medel utan ändamål i sig sjelfva, så är äfven det goda tvåfaldigt, nemligen dels relativt och dels absolut godt. Det relativt goda har endast subjektivt värde, d. v. s. det har värde för den enskilda vilja, som under gifna förhållanden bestämmer sig för detsamma. Det relativt goda är derför ett godt ibland och för den ene, men icke ett godt ibland och för den andre. Det är godt endast i vissa relationer och i andra relationer ett ondt. Det absolut goda deremot har objektivt värde, d. v. s. dess värde eger giltighet för alla förnuftiga viljor och är oberoende af alla relationer eller förhållanden, emedan det har värde i och genom sig sjelft och för sin egen skull.

Det absolut goda är väsendet såsom det, som bör förverkligas i sinligheten samt den sjelfständighet och harmoni, som dess aktua-

lisation medför i menniskans inre. Men dermed att viljan förverkligar väsendet förverkligar den goda viljan sig sjelf i sina bestämningar, hvarför man äfven kan säga, att det absolut goda är den förnuftiga viljan sjelf, såvida hon icke är god och har värde genom relationen till någonting annat eller yttre utan allenast genom sig sjelf och hvad hon såsom sådan är och innehåller.

Men den förnuftiga viljan har hos menniskan vissa inskränkningar och ofullkomligheter, som uttrycka hennes ändlighet. Den förnuftiga viljan hos menniskan är aldrig fullt färdig eller verklig utan har alltjemt att förverkliga sig, emedan hon har verksamhetens form. Denna verksamhet är en fortgående strid mot det onda, som bör öfvervinnas, mot hinder, som böra undanrödjas. Och när den goda viljans innehåll, sedan hindren blifvit aflägsnade, framträder genom sin egen inneboende magt, så kan detta likväl endast ske uti och genom ett yttre eller lägre, som är viljans material och som i en viss grad hämmar och gör motstånd mot innehållets fulla framträdande. Men af dessa ofullkomligheter, som ha sin grund i menniskans ändlighet och relativitet, följer icke, att sjelfva viljan såsom sådan vore en ofullkomlighet i den menskliga personligheten. Menniskans värde i det hela eller såsom person bestämmes efter beskaffenheten af hennes vilja. Det är icke teoretiska grunder såsom förståndets klarhet och skärpa eller rikedomen och mangfalden af dess kunskaper, och icke heller estetiska grunder såsom utveckladt skönhetssinne eller förmåga af konstnärlig produktion, som bestämma menniskans värde i det hela eller såsom person, utan endast och allenast beskaffenheten af hennes vilja och arten af det goda, som viljan omfattar. Den i sig sjelf goda viljans värde förhöjes icke heller af effekter och stordåd, som hon utfört i det yttre. De, som kommo i elfte timman, fingo full lön, samma lön, som de, hvilka hade burit dagens tunga och hetta. Den i sig sjelf goda viljan har absolut värde och ett sådant värde kan af intet hvarken förhöjas eller förminskas. Men är det viljan och viljans bestämdhet, som afgör menniskans värde i det hela eller såsom person, så kan icke viljan såsom sådan vara någonting för personligheten tillfälligt utan måste tvertom vara ett för personligheten så centralt och väsentligt att med dess upphäfvande sjelfva personligheten upphäfves.

De ofullkomligheter, som finnas hos den menskliga viljan, hänvisa på en oändlig vilja, som är fullkomligt determinerad såsom god. En

sådan vilja är icke i och för sig sjelf verksam eller hennes innehåll har icke utvecklingens form och följaktligen behöfver hon icke heller stå i förhållande till ett yttre och lägre, som är material samt vilkor och medel för innehållets förverkligande. Viljan kan tänkas vara vilja äfven med negation af dessa ofullkomligheter. Det är ingen motsägelse att tänka en oändlig vilja, hvars innehåll eller goda icke behöfver successivt determineras i och genom ett lägre, utan hvars innehåll är af evighet fullständigt determineradt. Det hör till viljans begrepp, att hon skall vilja något, som är det goda, men att detta goda skall hafva formen af ett blott möjligt aflägset eller icke närvarande godt, som genom verksamhet och strid behöfver göras närvarande och verkligt, hör icke till begreppet vilja såsom blott sådan, utan är utmärkande endast för en ändlig vilja, såsom menniskans. Det är en väsentlig proprietet i viljans begrepp att hafva ett innehåll, men att innehållet skall antaga formen af ett syftemål eller en afsigt, som behöfver förverkligas, är deremot icke väsentligt. Den oändliga viljan har sitt innehåll verkligt af evighet.

De negativa karakterer, som tillkomma den oändliga viljan till skilnad från den menskliga äro följaktligen, att den oändliga eller gudomliga viljan icke är förmåga eller kraft, icke är i och för sig sjelf verksam, icke har något overkligt eller blott möjligt ändamål, ingen motsats mellan inre och yttre, högre och lägre och följaktligen icke heller någon osamstämmighet, som behöfver negeras genom ett yttres förändring. Och då den oändliga viljan icke är i och för sig sjelf verksam, så finnes för henne ingen tid och succession, intet före och efter eller samtidigt, icke öfverläggning, val och beslut, icke utförande af någon på förhand bestämd plan o. s. v. Detta allt saknar egentlig betydelse med afseende på den gudomliga viljan, som har sitt innehåll verkligt af evighet. Om man säger, att den gudomliga viljan har ändamål, syften och afsigter, så har hon dessa syftemål verkliga af evighet och behöfver icke successivt aktualisera dem genom ett yttres och lägres förändring, såsom förhållandet är med den menskliga viljan, som är i och för sig sjelf verksam.

De positiva karakterer, som tillkomma den oändliga viljan till skilnad från den ändliga, äro för det första, att den oändliga viljan är en allgod vilja. Att den oändliga viljan är allgod innebär å ena sidan, att hon är god i och genom sig sjelf, genom sitt eget väsen

och således icke i någonting annat har vilkoren för sin godhet eller icke behöfver öfverensstämma med någon annan och högre vilja för att vara god. Hvarje ändlig vilja deremot är god genom öfverensstämmelsen med den allgoda viljan eller derigenom att hon gör hennes viljande till sitt eget. Å den andra sidan innebär allgodheten, att den oändliga viljan innehåller all godhet, så att det icke finnes någonting i sig sjelft godt och rätt, som icke innehålles i den allgoda viljan. Hvad en ändlig vilja inför och gör gällande i sin verld är rätt och godt, endast såvida det innehålles i den allgoda viljan och i henne har sin grund. Men den ändliga viljan är under olika utvecklingsformer företrädesvis riktad på vissa momenter af det goda, som äro hennes verkliga bestämdhet, under det att andra sidor eller momenter af det goda endast såsom anlag, beskaffenhet eller möjlighet äro för handen.

Den ena af de angifna sidorna i den allgoda viljan uttrycker hennes sjelfständighet eller att hon är *τέλειον*, så att det icke finnes något annat och högre, som vore förutsättning för hennes verklighet. Hon vore då endast en grad af det goda. Den andra sidan åter uttrycker hennes fullständighet eller att hon är *ἱκανόν* eller *ἀνταρχές* och således icke från sig utesluter något, som hör till begreppet om det sannt goda. Den allgoda viljan vore då endast en sida eller ett moment af det goda. men icke det goda såsom ett alltomfattande helt.

För det andra är den oändliga viljan en evigt verklig vilja. Detta innebär å ena sidan, att det goda, som Gud vill och som är hans innehåll och bestämdhet, är på tidlöst, evigt sätt aktuelt och verkligt. Någon motsats mellan möjlighet och verklighet eller mellan hvad som är och hvad som bör vara finnes icke för den oändliga viljan. Alla motsatser falla inom det ändliga subjektet. Hos Gud finnes mångfald och åtskilnader, men icke mångfald och motsatser eller relationer. Den ändligt goda viljan deremot är icke fullt färdig eller verklig. För henne finnes motsatsen mellan hvad hon är och bör vara och derför har hon i hvarje moment af sitt tidslif pligter att uppfylla och dessa pligthandlingar äro former och sätt, hvarpå hennes möjliga ändamål eller goda göres verkligt. Den gudomliga viljan, som har sitt ändamål eller goda verkligt af evighet, behöfver icke handla. Att handla är att successivt eller momentant vilja; men den gudomliga viljan, som omfattar allt möjligt godt i ett enda tidlöst viljande och för hvilken det goda är verk-

ligt dermed att det viljes, handlar icke. Det är endast såsom bestämmande de ändliga väsendena, som Gud är i och för dem verksam eller handlande.

Att den oändliga viljan är evigt verklig innebär å den andra sidan, att hon är en fullt konkret vilja. Den oändliga viljan är in individuo bestämd såsom vilja. Hon har icke konkretion genom något, som är relativ negation af vilja, genom några lägre grader och former af vilja eller genom några underordnade organer. Detta gäller endast om den menskliga viljan, som såsom sådan är abstrakt. Menniskan är vilja endast i det allmänna eller så långt som hon är bestämd af maximer, af syftemålsbegrepp eller af begreppsgrundsatser, men nedom denna sfer är hon kärlek, såvida hon är förnuftig och begär och drift, såvida hon är sinlig. Gud deremot är konkret vilja eller vilja i bestämningar, genom hvilka viljans enhet affirmeras eller jakas. Han är således vilja äfven inom den sfer, der vi äro begär, drift och organisk kropp.

Vi ha sett, att den allgoda och evigt verkliga viljan är en konkret vilja. Men genom hvilka bestämningar har hon konkretion eller hvad är innehåll och föremål för hennes viljande? Den allgoda viljan kan icke vilja annat än det i och för sig goda. Men det i och för sig goda är det ursprungligt och sjelfständigt varande eller väsendet betraktadt såsom vilja. Det i och för sig goda är det, som är till för sin egen skull, har värde genom sig sjelft eller är sjelfändamål och detta är endast person eller förnuftig vilja. Allt annat är godt endast genom sitt förhållande till en person eller förnuftig vilja eller derigenom, att det är hennes organ eller medel. Detta är förhållandet med det sinliga, som är fenomen eller företeelse af personer eller förnuftiga viljor. Om man frågar hvarför det sinliga är till, så är svaret från praktisk synpunkt, att det är till för personernas skull eller såsom tjenande medel och organ för dessa. Men om personen kan man icke längre fråga, hvarför han är till, emedan han är ett sjelfständigt eller emedan han är till för sin egen skull och således är sjelfändamål.

Men när det finnes *en* person eller vilja, så finnes en flerhet eller mångfald af personer eller viljor, genom hvilka hon har konkretion. Tanken om en vilja innebär tanke om många viljor såsom hennes bestämningar och eljest vore hon abstrakt, obestämd och overklig. Liksom ett ting för sin verklighet förutsätter en mångfald af ting eller en verld af ting, genom hvilken det har konkret

bestämdhet, så förutsätter ock en vilja eller person andra personer eller en verld af personer för sin verklighet.

Faktiskt visar sig detta deraf, att ingen person är verklig annat än i och genom personliga förhållanden, genom samlif och samverksamhet med andra personer och genom den uppfostran och utveckling, som han erhåller genom dessa. Det är endast genom samlif med andra personer och genom uppfostran af dessa, som menniskan blir aktuel såsom person och kommer till medvetande af det förnuftiga. Och äfven sedan hon blifvit aktuel såsom person, vinner hon högre förnuftighet och kommer till ett rikare personligt lif derigenom, att hon aktuelt fattar sig och lefver i högre personliga väsenden eller viljor och blir af dem aktuelt bestämd.

Så har äfven den allgoda viljan konkretion derigenom, att hon är bestämd af andra förnuftiga viljor. Gud är konkret på samma sätt som menniskan är konkret såsom person. Den allgoda viljans innehåll eller föremålen för hennes viljande är hvad de ändliga viljorna äro i sin sanning. I sin sanning är hvarje ändlig vilja rent ideel, andlig och förnuftig, utan hvarje skugga af sinlighet, och såsom sådan innehålles hon i Gud och är det eviga föremålet för hans allgoda vilja.

Att vara bestämd af andra personer eller viljor innebär ingen relativitet eller motsats. En förnuftig vilja är ingenting yttre och den ena förnuftiga viljan utgör icke en motsats mot den andra. Förnuftiga viljor äro samstämmiga. De negera och inskränka icke hvarandra. Derför har en person rent inre, positiva och samstämmiga bestämningar derigenom, att han är bestämd af personliga väsenden eller förnuftiga viljor. Bestämmes personen deremot af något, som icke är person eller vilja, så är han sjelf såsom person negerad och inskränkt. I sträng mening har endast Gud bestämningar eller endast hans bestämningar motsvara fullkomligt begreppet bestämning. Bestämning är nemligen det, som är och förnimmes hos något, hos ett subjekt, och genom hvilket detta är. Men en ändlig bestämning är och förnimmes icke fullt hos sitt subjekt, emedan hon för detsamma är delvis yttre, och vidare gäller om ett ändligt subjekt, att det icke mer är än icke är genom sin bestämning, emedan bestämningen här är ett annat och motsatt. Deremot har Gud bestämningar i sträng och egentlig mening och dermed äfven absolut fullständig konkretion. Hans bestämningar äro rent ideela, andliga och förnuftiga väsenden eller viljor och dessa innehållas i hvarandra på samstämmigt sätt.

Den ändligt förnuftiga viljan har samma ursprungliga innehåll, som den rent förnuftiga eller gudomliga viljan, ehuru endast såsom möjlighet. Den ändligt förnuftiga viljan är potentielt oändlig, ehuru aktuelt ändlig. Och derför har den ändligt förnuftiga viljan till sitt allmänna syfte att deltaga i den gudomliga viljans lif eller att omfatta och vilja detsamma, som den gudomliga viljan, ehuru detta syfte för henne endast har ideel och icke reel verklighet. Hvad Gud vill har deremot både ideel och reel verklighet. Liksom Gud tänker och hvad Han tänker är eller har verklighet, så är det äfven med hans vilja. Han vill och hvad han vill är reelt verkligt af evighet. Och då den ändligt förnuftiga viljans ursprungliga innehåll endast har ideel verklighet, så är hon fritt verksam och ingriper bestämmande i sin utveckling genom de mångfaldiga fenomenverldarna för att så mycket som möjligt är för sig realisera den gudomliga viljans innehåll Den ledande principen för denna utveckling och det högsta bestämmande måttet för det goda och rätta är den gudomliga viljan.

Men gå icke förstånd och vilja, äfven om de hos de ändliga väsendena äro åtskilda, tillsammans till ett hos Gud eller när de båda tänkas i absolut bemärkelse? Eller, om de äfven hos Gud kunna distingueras, hvilken är deras åtskilnad? Äfven om vi icke kunde begripa, huru förstånd och vilja hos Gud äro åtskilda, så fa vi derför icke förneka deras verklighet. Deraf att denna åtskilnad för oss vore obegriplig följer icke, att den vore obegriplig i och för sig. Denna åtskilnad kunde möjligen komma till klarhet äfven för oss i högre lifsformer, då det personliga lifvet för oss nått större fullkomlighet. Åtskilnaden finge endast då förnekas, om den för oss innebure en motsägelse. Men allgod och evigt verklig vilja innebär lika litet någon motsägelse som intuitivt och konkret förstånd.

Hos menniskan äro förstånd och vilja substantialiteter ett. Förståndet kan ock betraktas såsom vilja och viljan kan betraktas såsom förstånd. Såsom verksam för att höja sig till begrepp är menniskan vilja och i förverkligade praktiska syftemål är hon äfven teoretiskt subjekt. Men vilja är dock ett fullkomligare uttryck för den reala sjelfständighet, som konstituerar personligheten, än förståndet. Menniskan kallas vilja, såvida hon ger reel verklighet åt det, som i och genom förståndet endast har ideel och formel verklighet. Derför uttrycker vilja på mer reelt och konkret sätt

hvad personligheten är än förståndet. Förståndet har betydelsen af ett formelt. Det är vetande och begripande; men vi fordra här något, som har vetandet såsom bestämning. Förståndet är derför otillräckligt för att uttrycka allt hvad menniskan är såsom ett sjelfständigt och realt väsen. Och detsamma är äfven förhållandet, om vi beteckna Gud endast såsom förstånd med uteslutande af vilja. Det har äfven då en viss formel betydelse eller anger hvad Gud är endast i anseende till en sida. Att Gud är förstånd innebär, att Han är absolut sjelfmedvetande; att Han är vilja innebär, att Han är absolut sjelfbestämmande eller sjelfvarande (causa sui). Menniskan är såsom vilja sjelfverksam och sjelfverksamhet, kausalitet genom sig sjelf, har man ansett vara kriterium på egentligt väsen. Gud är såsom vilja icke sjelfverksam utan sjelfvarande eller sjelfverklig.

Det finnes intet skäl, hvarför man skulle tillägga Gud en personlig karakter, tagen från menniskan, nemligen förståndet, men frånkänna Honom en annan lika grnndväsentlig karakter, nemligen vilja. Hvarför tillägga vi Gud en af de grundformer, som konstituera personligheten och icke den andra, då båda kunna fattas i absolut betydelse med uteslutande af hvarje negation och inskränkning? Gud är person i samma betydelse som menniskan, ehuru Han saknar hennes ofullkomligheter. Vi behöfva icke i uppfattningen af Gud utelemna något, som är väsentligt för den menskliga personligheten. Alla de uttryck, med hvilka vi beteckna den menskliga personligheten, kunna äfven användas om Gud, såvida vi från dessa uttryck tänka bort alla negationer och inskränkningar. Och dermed få vi en rikare och konkretare uppfattning af Gud, än om vi endast använda menskliga teoretiska uppfattningsformer.

Frånkänner man Gud karakteren att vara vilja, så får man icke heller beteckna Honom såsom varande subjekt, ande och förnuft, aldenstund dessa uttryck ha praktisk betydelse lika väl som teoretisk. Subjekt betyder aktuel enhet för inre och andliga bestämningar, i motsats mot objekt, som saknar aktuel enhet. Hos subjektet är enheten fullt märkbar och bestämbar. Den är sjelfmedvetande eller förstånd och vilja. Och de inre och andliga bestämningarna äro förnimmelser och viljanden. Att dessa äro inre bestämningar visa sig deraf, att de icke kunna ur ett yttre, fysikaliskt eller genom mekanisk och kemisk kausalitet förklaras. Det

fysiska intrycket på kroppen eller dess nerver är ännu icke sensation eller förnimmelse, ehuru det åtföljer eller är förenadt med sensation. Så äro äfven de praktiska bestämningarna, huru låga de än må vara till formen, likväl icke endast naturverkningar. Förnimmelser och viljanden äro äfven andliga bestämningar. De äro icke sammansatta och delbara såsom det kroppsliga. Subjekt betyder mer än substans. Substans betyder väl ock enhet för bestämningar, men enheten är här icke aktuel och bestämd mer än formelt eller så, att den är konstant och nödvändig; och bestämningarna äro här icke inre och icke heller nödvändigt andliga. De äro yttre och kunna äfven vara mekaniskt och kemiskt bestämda. Subjekt uttrycker således, att ett väsen är enhet af förstånd och vilja och att det såsom sådant är bestämdt af inre, andliga och väsentliga bestämningar. Säger man nu, att Gud väl är subjekt, men derför icke vilja, så ger man subjekt annan betydelse, då det användes om Gud, än det har i sig sjelft och då det tillägges menniskan. Uteslutes den praktiska sidan från subjektet, när det tillägges Gud, så återstår endast, att det betyder sjelfmedvetande, vetande och allvetande d. v. s. ett formelt.

Och äfven ande och förnuft ha både teoretisk och praktisk betydelse eller äfven dessa uttryck betyda enhet af förstånd och vilja. Förnuft betyder mer än subjekt. Subjekt betyder väl enhet för inre, andliga och väsentliga bostämningar, men dermed uttryckes ännu icke huru fullständig bestämdheten är eller att enheten är konkret och individuelt bestämd genom sina bestämningar. Subjektet kan höra till en sfer, som är koordinerad med en annan sfer af yttre och kroppsliga bestämningar. Förnuftet deremot är en total enhet, som såsom sådan är fullständigt och individuelt bestämd och utesluter hvarje sfer af heterogena bestämningar. Vidare är subjektet obestämdt med afseende på arten af sitt vara eller med afseende på innehållets eller bestämningarnas art och beskaffenhet. Förnuftet deremot är bestämdt äfven med afseende på innehållet. Det är till innehållet osinligt eller det är väsen i egentlig bemärkelse.

Deraf att ordet förnuft kommer af förnimma och närmast betecknar den sjelfständigt förnimmande, får man icke draga den slutsatsen, att det endast har teoretisk betydelse. Det är alltid någon viss väsentlig egenskap hos saken, som ger anledning till det ord, med hvilket den betecknas eller som fått sitt uttryck i dess namn;

men detta utesluter likväl icke, att saken äfven har andra väsentliga sidor och egenskaper, och det, som med ordet betecknas, är icke endast den namngifvande egenskapen utan saken sjelf eller det hela, som är enhet och subjekt för alla dess egenskaper. Så t. ex. är det visserligen den väsentliga egenskapen att ha sidor, som gifvit anledning till tresidingens namn; men ordet betecknar likväl icke endast den ifrågavarande egenskapen, utan det betecknar saken eller det hela med alla dess egenskaper och således äfven den egenskapen att ha vinklar o. s. v. Så betecknar äfven förnuftet hela väsendet och har följaktligen icke endast teoretisk utan äfven praktisk betydelse. Såsom förut är visadt betyder förnuft den egentligt förnimmande och den rätt viljande. Och samma betydelse måste ordet hafva äfven, då vi med detsamma beteckna Gud, endast att vi då utsträcka dess betydelse till det oändliga och således tänka bort hvarje negation eller brist i förnimmandet och viljandet. Då man nu frånkänner Gud vilja, men likväl kallar Honom förnuft, så ger man ordet en inskränktare betydelse än det har. Det betecknar nemligen nu, att Gud endast är sjelfmedvetande, vetande eller allvetande. Men dessa uttryck äro formela, emedan de beteckna egenskaper eller sidor hos ett mer reelt.

Det, som nu är sagdt om förnuft, gäller äfven om uttrycket person. Person kan Gud kallas, endast om Han är enhet af förstånd och vilja och absolut person, om hans förstånd och vilja äro oändliga, så att de sakna hvarje inskränkning och brist. Då man har betecknat Gud med sådana ord som subjekt, jag, ande, förnuft och personlighet, men likväl nekat Honom vara vilja, så har man i läran om Gud sökt lysa med många ord, utan att dessa dock ha medfört någon egentlig utvidgning af vår kunskap om Gud utöfver den, som varit gifven genom de uteslutande teoretiska och formela bestämningar, man har tillagt Honom, nemligen bestämningarna »sjelfmedvetande» och »allsjelfmedvetande», »vetande» och »allvetande».

Innan vi gå vidare i vår framställning vilja vi bemöta en anmärkning, som möjligen kan göras mot vår åsigt, att Gud icke är endast förstånd utan äfven vilja. Man skulle möjligen kunna anmärka, att, då det är väsentligt för viljan att bestämmas af syftemål och då detta är en teoretisk bestämning, ett begrepp, deraf följer, att om detta syftemålsbegrepp är fullständigt determineradt, det sammanfaller med förståndet och upphör att vara syftemål, hvaraf då äfven följer, att viljan bortfaller eller blir ett med för-

ståndet. Den ifrågavarande bestämningen är såsom bestämning hos viljan icke endast ett begrepp utan ett syftemål, ett viljans objekt eller det goda för viljan, som icke är identisk med sin bestämning. Ett subjekt är icke identiskt med någon sin bestämning och icke heller med sammanfattningen af alla sina bestämningar, utan är något mer än dessa, nemligen deras enhet och allhet. Om nu viljans syftemål eller goda tänkes vara fullständigt determineradt, så föras vi till begreppet om en evigt verklig vilja, d. v. s. en vilja, hvars syftemål eller goda är reelt verkligt af evighet. En sådan vilja är visserligen samstämmig med förståndet, så att den motsats, som hos menniskan eger rum mellan förstånd och vilja, hos ett sådant väsen icke förefinnes; men förstånd och vilja äro dock tvänne väsentliga grundformer äfven för detta väsendes personlighet.

Vi ha hittills betraktat Gud inom sig sjelf, logiskt, och visat, att Han från denna synpunkt betraktad är intuitivt förstånd och allgod vilja. Men Gud måste äfven betraktas metafysiskt eller såsom bestämmande de ändliga väsendena. I detta afseende betraktad är Gud de ändliga väsendenas yttersta grund och detta såväl till deras tillvaro som till deras utveckling. Gud betraktas nu såsom verksam i och för de ändliga väsendena, ehuru Han icke är verksam i och för sig sjelf. Han är nemligen princip dels till deras uppkomst och fortvaro och dels till deras utvecklings rätta fortgång och rätta fulländning. Men att Gud är verksam i och för de ändliga väsendena innebär icke, att Han i och för sig sjelf är på något sätt föränderlig. Gud är i och för sig sjelf evig och oföränderlig. Gud är visserligen princip för förändring, men denna förändring faller icke inom Gud utan inom de ändliga väsendena. Det är de ändliga väsendena och icke Gud, som äro subjekter för den förändring, för hvilken Gud här är princip.

Vidare är det icke endast medelbarligen, genom förmedling af andra väsenden, som Gud har de metafysiska attributer, som här tilläggas Honom, utan Han har dessa attributer äfven omedelbart. Det är äfven på omedelbart sätt, som Han bestämmer de ändliga väsendena och är i och för dem verksam. De ändliga väsendena äro aktuelt förnuftiga. Och öfver allt, der ett förnuft finnes, är Gud omedelbart närvarande och verksam. Det är endast i det sinliga eller i naturen, som Gud är medelbart, genom menniskan, närvarande och verkande. I naturen verkar ingenting annat omedel-

bart än naturkraften eller naturmagten. Man kan endast säga, att det är under förutsättning, att menniskan har sitt eviga väsen eller sin idee i Gud, som Gud i och för henne omedelbart har dessa metafysiska attributer. Ty hade icke menniskan sin idee i Gud, så vore hon endast ett fenomen och då vore det endast medelbarligen, genom det väsen, för hvilket hon vore fenomen, som Gud hos henne vore närvarande och verksam.

Såsom bestämmande de ändliga väsendena är Gud i och för dem vilja. Grunden särskildt för den filosofiska religionslärans möjlighet är, att Gud är vilja i förhållande till de ändliga väsendena och att Han såsom sådan är i och för dem verksam. Det är en genomgående synpunkt, från hvilken den filosofiska religionsläran betraktar Gud, att Han såsom vilja är verksam i och för de ändliga väsendena. Filosofiska religionsläran besvarar frågorna: huru verkar Gud och hvad verkar Han och hvad verkar Han omedelbart genom sig sjelf och hvad verkar Han medelbarligen genom andra väsenden samt genom hvilka organer verkar Han och genom hvilka medel o. s. v. Den filosofiska religionsläran och den praktiska filosofien öfver hufvud fordra således med nödvändighet, att Gud är vilja i förhållande till de ändliga väsendena och att Han såsom vilja är i och för dem verksam. Men förutsättningen och grunden för att Gud är vilja i förhållande till de ändliga väsendena (metafysiskt) är, att Han är vilja i och för sig sjelf (logiskt). Endast om Han till sitt väsen eller när Han betraktas inom sig sjelf är vilja, kan Han vara vilja i sitt förhållande till de ändliga väsendena. I annat fall vore betraktelsen af Gud såsom vilja i förhållande till de ändliga väsendena endast en subjektiv och figurlig uppfattning. Gud kan nemligen icke i reel bemärkelse vara någonting såsom bestämmande de ändliga väsendena, som Han icke är i och för sig eller som icke har sin grund i hans logiska väsen.

Att Gud är vilja såsom bestämmande de ändliga väsendena kan icke heller fattas såsom endast betydande, att Han är i och för dem verksam. Denna sats kan icke omvändas. Ett i sig sjelft oföränderligt kan nemligen vara verksamt i förhållande till ett annat, utan att det derför är vilja. Så t. ex. är det empiriska vetandet, att den kortaste vägen mellan tvenne punkter är den raka linien, ehuru i sig sjelft oföränderligt, likväl verksamt i och för vår vilja, såvida nemligen det bestämmer hennes verksamhet eller handlingar, men det är derför icke sjelft vilja. Och så kan äfven ett

sinligt individuelt vara verksamt i och för ett annat, ehuru det icke är det i och för sig. En klippa, mot hvilken en flod flyter, är i sig sjelf orörlig, men dock verksam i och för floden, hvars lopp och riktning hon förändrar.

Då Gud i förhållande till de ändliga väsendena är vilja, så är Han äfven deras högsta praktiska lag och ändamål eller goda. Endast en förnuftig vilja kan vara lag och ändamål i praktisk mening, ehuru man i abstraktionen ser bort från viljans personliga bestämdhet, då man kallar henne lag, och endast betraktar henne såsom ett förnummet eller varande. Såsom vilja är Gud således de ändliga väsendenas högsta personliga lag och ändamål. Den lag, som de ändliga väsendena ha att uppfylla, är af evighet uppfyld hos Gud. Och det ändamål, som de ändliga väsendena ha att förverkliga, har af evighet verklighet och fulländning hos Gud. Dermed är Gud äfven det högsta goda, det eviga och saliga lif, af hvilket de ändliga väsendena blifva delaktiga efter sitt mått. Men detta allt förutsätter, att Gud i och för sig sjelf (logiskt) är vilja.

Vore icke Gud i och för sig sjelf vilja, så vore det helt och hållet meningslöst, när den populära religionsläran öfver allt talar om hvad Gud såsom vilja gör för de ändliga väsendenas eviga lif och salighet. Den populära religionsläran får och bör visserligen innehålla antropomorfismer, men endast såvida dessa syfta till något, som i sig sjelft är sannt och rätt. Antropomorfismen är då visserligen ofullkomlig till formen, men den hänför sig till ett religiöst innehåll, som i sig sjelft är sannt och den gör detta innehåll aktuelt, lefvande och åskådligt för medvetandet. Vore icke Gud i och för sig sjelf vilja, så vore det endast en mensklig förvillelse att kalla actus gratiae Guds handlingar hos menniskan eller att i praktisk bemärkelse framställa Guds verksamhet såsom förlossande, återlösande, försonande, frälsande och saliggörande o. s. v.

Vi afsluta vår framställning med att i korthet angifva, huru vår här utvecklade åsigt förhåller sig till Boströms lära om Gud. Det är bekant att Boström har utvecklat en åsigt om Gud, som är rationelt idealistisk i sträng bemärkelse. Hvad idealismen beträffar, så var den visserligen gifven och befästad inom filosofien redan genom Tysklands förnämsta tänkare, men icke så rationalismen eller den åsigt, som söker befria Gud från alla empiriska eller sinliga bestämningar. Boström brukade någon gång säga, att Tysklands tänkare hade den förtjensten att ha höjt Gud ur rummet, men att

de ännu hade Honom qvar i tiden. Gud var nemligen enligt deras åsigt stadd i rörelse och utveckling. Det är mot denna uppfattning af Gud, som BOSTRÖM vänder sig, då han yrkar, att rörelse eller utveckling icke är någon väsentlig bestämning hos lifvet. Utveckling är form endast för det ändliga lifvet, men icke för Guds lif. Och då BOSTRÖM frånkänner Gud vilja i logisk mening eller när Gud betraktas endast inom sig sjelf, så sammanhänger detta med hans syfte att från Gud aflägsna alla tidsbestämningar och således äfven all verksamhet, rörelse och förändring. Vilja fattar BOSTRÖM såsom förmåga att vara verksam efter medvetna och fria syftemål. Och då nu Gud icke är i och för sig sjelf verksam, emedan Han då vore i tid och rörelse, så följer deraf, att Han icke heller är vilja, när Han betraktas i och för sig sjelf. I någon annan mening är det icke, som BOSTRÖM frånkänner Gud vilja. BOSTRÖM lemnar således öppet, att, om man fattar vilja i annan bemärkelse eller såsom icke innebärande verksamhet och förändring, man då äfven kan fatta Gud såsom vilja. Att detta har varit BOSTRÖMS verkliga mening finner man för det första deraf, att enligt BOSTSÖM äfven menniskan är vilja endast under sin utveckling eller så länge hon har ändamål att förverkliga, hinder att aflägsna, men att, då verldsutvecklingen har nått sin fulländning och det eviga lifvet är för handen, så att all verksamhet för det goda och hvarje strid mot ändliga fiender är slut, den praktiska sidan hos menniskan eller viljan bortfaller och endast den teoretiska sidan står qvar, så att menniskan här är att betrakta såsom endast varande förnimmande, sjelfmedvetande eller förstånd; och för det andra äfven deraf, att BOSTRÖM sjelf på sina föreläsningar stundom framstälde Gud såsom vilja i den af oss angifna betydelsen såsom icke innebärande verksamhet och strid. Gud är vilja, framhöll han någon gång, i evigt uppnådda eller fullbordade syften. Gud är vilja i afsigter och syftemål, som äro verkliga af evighet och som icke behöfva successivt förverkligas i det yttre såsom förhållandet är med menskliga syftemål. Det är dessa BOSTRÖMS tankar vi här sökt närmare utveckla.

ADNOTATIONES AD HORATII CARMINA.

SCRIPSIT

ANDREAS FRIGELL.

UPSALIAE MDCCCLXXXVIII.
TYPIS OFFICINAE TYPOGRAPHICAE ACADEMICAE
(EDV. BERLING).

Adnotationes ad Horatii Carmina.

Scripsit

Andreas Frigell.

Praefatio.

Cum ad usum gymnasiorum patriae opus esset recensione Carminum Horatii atque Epodon libri accuratiore et scholiis diligentius elaboratis instructa, quam fuerunt quae a me utique abhinc annos duodeviginti effici potuerant, huius parandae facultatem praebuerunt typographi Stocolmenses honestissimi P. A. Norstedt et Filii. Itaque aucta tandem mihi copia veterum editionum praecipuarum atque accedente denique egregio opere Kiesslingiano de locis difficilioribus dubiisque denuo quaestionem institui, et cum in iis libris, qui in ludis ingenuarum litterarum apud nos hodie feruntur, et in oratione scriptoris concinnanda et in interpretationibus haud pauca invenissem, quae minus probabilia mihi viderentur, has adnotationes separatim cum iudicibus litteratis communicandas conscripsi. Neque vero, quo tempore alia quoque eiusdem generis negotia me graviter urgebant, totam rem, ut decebat, suscipere ausus sum, sed nonnullas res minus certas in praesens potius in medio reliqui, quam de iis iudicium non satis idoneum facerem. Id in vetustis editionibus conferendis invenisse misi videor, nondum omnia, quae essent a veteribus criticis considerate dicta, satis esse deliberata atque in usum publicum collata.

Scripsi Upsaliae exeunte anno MDCCCLXXXVII.

1, 1, 13 *demoveas* suo iure legi maluit Lambinus, etsi in libris omnibus manu scriptis (quo tempore nimirum ignotus erat Bernensis

ille antiquissimus) reppererat *dimoveas*. Haec est ipsius interpretatio: numquam eum de suo instituto sententiave deducas. At mihi quidem videtur ad sequentia potissimum id verbum esse referendum: *numquam demoveas, ut — — secet mare;* quo modo evidenter indicatur terminus, ad quem, ut dicunt, ubi parum aperte designatur terminus, a quo. Nam *demoveo* extrinsecus spectat et deorsum, *dimoveo* retroversum seiunctionem a re significat, velut Hor. od. 4, 5, 14 *nec faciem litore dimovet,* quemadmodum ib. 1, 36, 19 *nec Damalis novo divelletur adultero.* 3, 8, 10 *hic dies . . corticem adstrictum pice dimovebit* (ubi *pice* mutata ratione etiam ad sequens verbum referri potest). Sat. 1, 1, 39 *cum te neque fervidus aestus dimoveat lucro* cet. (sic codd. vulgati teste Lambino, a quibus tamen ipse hoc loco recessit. *lucro dimoveat,* i. e. a lucri studio seiungat, retrahat). Virg. Aen. 3, 589 *Aurora polo dimoverat umbram,* ib. 11, 210 *tertia lux gelidam caelo dimoverat umbram.* Sall. Iug. 42 *equites Romanos spes societatis a plebe dimoverat.* Liv. 9, 29, 10 *dimovendis statu suo sacris* (sic enim in Parisiensi codice n:o 5725 aliisque legi; in Mediceo lacuna est. Hic autem proprie locus, a quo sacra mota sunt, notatur). Ubi vero non solum id, a quo quid separatur, sed etiam terminus, aut solus is terminus, ad quem motus fit, aliquo modo indicatur, suum tenet locum *demovere,* praesertim si translate dicitur. Terent. Adelph. 2, 1, 16 *Cave nunc iam oculos a meis oculis quoquam demoveas tuos* (i. e. avertas, ad aliud vertas). Caes. b. civ. 2,32, 2 *Pompeius nullo proelio pulsus, vestri facti praeiudicio demotus, Italia excessit* (respondet *demotus* ad id, quod praecedit, *pulsus;* cf. Cic. Caec. 17 *demoveri et depelli*). Sic quotiens deorsum vel in deterius movendi ratio aliqua significatur. Liv. 6, 32, 8 *quantum Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti* (wurden erschüttert in ihrer Stellung, in eine schlechtere Stellung gebracht). Cic. Leg. Agr. 2, 29, 81 *Rullus exstitit, qui ex ea possessione rem publicam demoveret.* Cic. Caec. 15 *quae (vis) animum perterritum loco saepe et certo de statu demovet.* Apud recentiores denique scriptores et *dimovere* et *demovere* saepe idem prorsus sunt atque *removere.* Tac. Hist. 2, 49 *dimotis omnibus paulum requievit.* Amm. Marc. 15, 8, 1 *periculosum existimabat se in partem contrudere longe dimotam,* ib. 20, 11, 20 *munitiones a muro longe demovit,* 21, 16, 5 *id enim evenire corporibus a lascivia demotis et luxu.*

1, 1, 28 *Marsus aper.* In lexicis *Marsus* ut adiectivum tantummodo statuitur, ac deest prorsus in iis nominis populi ipsius forma singularis; attamen *Marsus* est aliquis ex Marsorum finibus, sive homo est, sive aper vel aliud aliquod animal, adeoque nomen substantivum, idemque alteri substantivo appositum, quemadmodum in v. 1 *ataris regibus* substantivum est *rex* et appositio, ubi vi quidem, ut ἄναξ apud Graecos, latius patet; cum substantivo autem coniungitur ut βασιλεύς ἀνήρ Hom. Il. 3, 170, φιλόσοφος ἀνήρ, alia. Sic Virg. Aen. 1, 273 *regina sacerdos* non plane idem declarat quod *regia sacerdos*, sed, ut in Graeca lingua βασίλισσα latius patet quam βασίλεια, quae proprie dicitur; *regina* igitur est princeps femina vel femina regio sanguine orta. Substantivum enim multifariam cum altero substantivo per appositionem coniungitur. Hor. od. 3, 5, 8 *hostes soceri,* hostes, qui erant soceri; similiter 3, 5, 5 *coniux barbara,* 3, 5, 18 *captiva pubes,* Epist. 2, 1, 193 *captiva Corinthus.* Liv. 35, 34, 9 *exsul hospes,* 21, 39, 3 *exercitus tiro,* Virg. Aen. 3, 324 *victor herus* (qui idem herus est), Sall. Iug. 12, 5 *mulier ancilla,* i. e. mulier quae erat ancilla (turpis nimirum ac male morata). Liv. 39, 13, 1 *mulier libertina,* ib. 1, 26, 2 *soror virgo,* 1, 11, 6 *filia virgo,* 5, 32, 8 *filius adolescens;* Sall. Cat. 38, 1 et 52, 26 *homines adolescentes, adolescentuli.* Cic. de or. 2, 46 *homo histrio.* In quibus generali nomini sic adiungitur speciale, ut hoc, quod instar enuntiati explicativi saepius post ponitur, suo sono efferendum sit.

Substantivorum denique verbalium in *tor, trix* vel *a* exeuntium plurima reperiuntur exempla: ita Cic. de imp. Cn. Pomp. 21 *victor exercitus,* Liv. 1, 10, 5 *exercitus victor,* Virg. Aen. 9, 891 *bellator equus,* Liv. 1, 57, 10 *victor maritus,* Hor. od. 1, 9, 21 *proditor risus;* Hor. Epist. 1, 3, 25 *hedera victrix,* Virg. Aen. 2, 587 *ultrix flamma,* Stat. Theb. 11, 693 *ultrix manus,* Plaut. Merc. 4, 1, 19 *mulier meretrix,* Cic. Att. 5, 21, 2 *litterae victrices,* Hor. od. 4, 4, 23 *victrices catervae,* Virg. Aen. 3, 54 *victricia arma,* Luc. 1, 347 *victricia signa,* Sil. 2, 423 *ultricia bella.* Liv. 1, 7, 5 *pastor accola,* 1, 34, 5 *exsul advena,* 29, 10, 5 *hostis alienigena,* Plin. n. h. 14, 72 *indigena vinum.*

Solebant etiam pedestres scriptores nomina virorum propria sic ponere, ut vel adiectivorum ab iis derivatorum vel genitivorum vices sustinerent, inprimis si ipsa adiectivorum aliquam habebant terminationem et adiectivum in usu non erat aut auribus minus

gratum versuique formando non idoneum. Hor. A. P. 292 *Pompilius sanguis,* quod exquisitius est quam *Pompilii* sanguis, maiorque illius appellationis vis facile cernitur. Od. 4, 5, 1 *Romula gens* est gens *Romuli* vel *Romulea.* Virg. Aen. 6, 876 *Romula tellus.* Hor. od. 1, 15, 10 *Dardana gens* (a Dardano originem ducens). Ov. Met. 13, 412 *Dardanides matres.* Virg. Aen. 1, 686 *latex Lyaeus* (i. e. *Lyaei,* unde ductum adiectivum, sc. *Lyaeius,* usus non ferebat). Ib. 4, 552 *cinis Sychaeus,* quod dicitur usu ipsius nominis, cui *cinis* per appositionem adiungitur. Sunt ea nomina personalia propria, quae, licet partim in vim adiectivam abierint, certe magis habent naturam substantivorum, quam, quae iam afferenda sunt ἐϑνικά sive gentilia substantiva pro possessivis (adiectivis) usurpata. Cuius generis animantium nomina sunt haec: Cic. Tusc. 5, 23, 66 *homo Arpinas,* Caes. b. G. 2, 7 *Cretes sagittarii,* pro eo, quod est *Cretenses,* saepius *Galli equites,* Hor. od. 1, 23, 10 *Gaetulus leo,* 3, 20, 2 *Gaetula leaena,* Virg. Aen. 5, 37 *ursa Libystis* (pro *Libyca*), Ov. Her. 15, 154 *Daulias ales,* Virg. Cir. 200 *puellae Dauliades,* Iuv. 4, 100 *ursi Numidae. Numida* enim est *aliquis ex Numidia,* sive ursus, sive homo. Hor. Od. 1, 33, 7 *Appuli lupi,* 3, 10, 18 *Mauri angues,* 3, I6, 33 *Calabrae apes.* Ov. Her. 15, 51 *puellae Sicelides* (i. e. *Siculae*), Virg. Ecl. 4, 1 *Sicelides Musae* (*Μοῦσαι Σικελίδες*). Multa denique inanimorum exempla; in qulbus Hor. Od. 1, 27, 5 *Medus acinaces,* Ov. Her. 3, 126 *Pelias hasta,* Hor. Od. 1, 35, 7 *Bithyna carina,* 1, 31, 12 *Syra merx* (sed 2, 3, 8 *malobathro Syrio*), 1, 36, 10 *Cressa nota* (pro *Cretica*), 4, 4, 38 *Metaurum flumen,* 1, 33, 16 *Calabri sinus,* 4, 6, 18 *Achivae flammae (Achaicae),* Ov. Met. 14, 467 *Danaae flammae,* 13, 92 *Danaae classes,* Ov. Her. 2, 6 *Sithŏnis unda,* Met. 1, 369 *Cephisides undae,* Hor. Od. 1, 22, 2 *Maura iacula,* 2, 13, 8 *venena Colcha* (pro adiectivo *Colchica*).

Cum ex nominibus allatis aliquot per tria genera mobilia ad naturam adiectivorum propius accedant, facile factum est, ut potissimum pro adiectivis acciperentur atque alia secum traherent. »Sed haec omnia ad Appositionem potius referenda sunt«. Ruddimanni Inst. Gram. II. p. 4.

1, 2, 39 *Marsi peditis.* Qui hic describitur *pedes,* sive miles legionarius, haudquaquam, ut traditur, *Maurum* esse posse argumentis tam gravibus docuit Bentley, ut valde mirum sit fuisse postea eos, qui codicum scriptionem retinerent. Maurosne pedites

galeatos fortissimos Horatium appellare eorumque cum hostibus, nempe Romanis, pugnantium fortitudine Martem, ipsum auctorem gentis Romanae, potissimum gaudentem nominare potuisse? *Iaculatores Mauri* incluti erant; cf. Liv. 23, 26, 11 et 21, 46, 5 sq. Hor. Od. 1, 22, 2. Alio militari labore Marsi prae ceteris Italiae populis insignes fuerunt; cf. Hor. Od. 2, 20, 18, Ep. 16, 3. In proverbio erat *οὔτε κατὰ Μάρσων οὔτε ἄνευ Μάρσων γενέσθαι θρίαμβον.* App. B. civ. 1, 46.

1, 3. 6 »Ambiguum, utrum *debes finibus Atticis*, an *finibus Atticis reddas* accipiendum sit«. Porphyrion. Est *σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ*, quo sic utebantur antiqui, ut, quae verba et ad antecedentem sententiae partem pertinerent et ad sequentem, omisso inter eas commate locarent, ut quod audientibus non opus esset. Primus quidem I. Chr. Iahn sic distinxit, ut post *Atticis* colon poneret; priores post *Virgilium* inciderant. Illud praeferendum; nam si ad priorem partem alter dativus (cui debeatur) additus est, ad posterionem facillime intelligitur (*reddas* iis *incolumem*); sin absolute scribitur *tibi creditum debes Virgilium*, et id dicitur, quod per se patet, et certa ratione non allata repente sequitur hoc: *finibus Atticis reddas.*

1, 4, 8 *graves officinas* altero addito attributo insuper *ardentes*, ut poscit sententia, nominare molestum erat; quamobrem, ut 3, 2, 11 non *quem cruentas per medias rapit ira caedes* scripsit poeta, sed praedicato obiecti ad subiectum translato *cruenta ira* praetulit, sic hoc loco *Vulcanus ardens.* Usitatissima vero est Horatio hypallage vel enallage attributi. Quod minus observatum hic et saepius difficultatem attulit commentatoribus.

Ib. *visit officinas.* Illuc in *antra Aetnea Cyclopum exesa caminis, Vulcaniam nomine tellurem, Ignipotens caelo descendit ab alto* (Virg. Aen. 8, 418 sqq.), vel, ut Apollonii Rhodii verbis (3, 40 sq.) utar, *εἰς χαλκεῶνα καὶ ἄκμονας ἦρι βεβήκει*, dum *Cytherea* (in Cythera) *choros ducit Venus imminente luna*, aut, ut frugi mater familias, *ἧστο δόμῳ δινωτὸν ἀνὰ θρόνον ἄντα θυράων.* Quem locum poetae Alexandrini huc attulerunt Rutgers et Bentley, qui *visit officinas* probaverunt, quod, ut ait Bentley, »Leidensis octingentum annorum codex verissime exhibet«; quo modo et Lambini aliquot et Colbertinus pro varia lectione et Bodleianus, ubi *uissit* scriptum est; apud Plotium Grammaticum hodie editum est *ussit*, sine dubio librariorum culpa pro eo, quod est *uisit;* quo

vocabulo nihil Horatianae sententiae aptius vel fingi vel optari potest». Confert autem cum alia tum hoc Horatii de Venere (3, 28, 15): *Paphon iunctis visit oloribus.* Repugnaverunt Bentleio Baxter, Gesner, Iani, Dillenburger, alii, e quibus Gesner »Quod *visit* reponit (Bentley), eo minus probare possum, cum *visere officinam* sit eius, qui modo per intervalla eo veniat, non qui ita assiduus sit, ut bonus vir Vulcanus». Hoc iam iis, quae supra allata sunt, refellitur. *urit* autem sic fere interpretantur ut Iani: »paulo audacius pro accendit quasi et inflammat, duplicato igne aestuque fornacium». His autem locis nituntur: Propert 2, 1, 54 *Colchis Iolciacis urit aena focis;* sed isto modo dici non posse *Cyclopum Vulcanus urit officinas* iam monuit Lehrs pag. XXXVI. Multo minus aptum est, quod adfert Gesner, Ov. Fast. 4, 473 *Antraque Cyclopum positis exusta caminis,* etiamsi, ut vult, *antra* sint ipsa *officina,* aut, quem locum similem habet Dillenburger, Hor. Sat. 1, 2, 114 *cum tibi fauces urit sitis.* Iuvencius ad hanc interpretationem confugerat: »eorum officinas multo igne succendit, ut prope urere illas velle videatur», et in eandem fere sententiam Dillenburger: »tantis flammis incendit, ut eas comburere videatur». Ac re vera *urere* est *comburere,* ideoque de officinis Cyclopum absurdum, ut probissime Iulius Caesar Scaliger »non *urit*», inquit; »deficerent enim. At non deficiunt». Kiessling denique, ut solet, veram scripturam restituit; cui hoc loco consentiunt Keller et Haeussner.

1, 4, 16 *fabulae Manes,* i. e. Manes, qui nihil sunt nisi fabulae inanes. Sic interdum ab Horatio ante ponitur appositio: 1, 1, 5 *terrarum dominos deos,* 1, 3, 30 *scopulos Acroceraunia,* 1, 9, 21 *proditor risus.*

1, 7, 26 *O socii comitesque.* Haec appellatio et ad antecedentia et ad sequentia pertinens sic interposita est, ut potius sequentem exhortationem ordiatur, quam ab ea disclusa in clausula collocetur.

1, 8, 5 sqq *militares* voluerunt qui olim *militaris* dederunt, quia sollemne erat accusativos plurales per *is* scribere. Recessisse iam Sybarin a consuetudine aequalium, qui militiae utiles essent. Saepius ista erroris ansam dedit. Hoc quidem loco ne errantes adiectivum illud pro nominativo sumerent interpretes, iam ipso ordine verborum constanter servato satis cautum esse videtur; nam per totum carmen συναπτικῶς singula κῶλα collocata sunt ita ut disiunctis adiectivo et substantivo connectantur: *omnes* . . *deos, apricum* . .

campum cett. (cui rei v. 12 anaphora erat impedimento); quo ipso modo *militares* et *aequales* coniuncta sunt. Quod si tenemus, haud scio an etiam in v. 10 *cautius* ad *olivum* (licet propter metricam rationem non in heptasyllabo positum sit) referre oporteat, non pro adverbio cum eo, quod proxime sequitur, *vitat* coniungere, quae esset inaequalitas molesta. Voluerim enim *cautius* in hunc modum passive interpretari: olivum vitat tamquam rem, quae (ut attrectatu periculosior) maioris cautionis sit, vel dicam in qua magis cauto opus sit, sive tamquam quod magis metuatur atque cavendum sit, quam sanguis viperinus. Saepius apud Plautum *cauto* vel *praecauto opus est* sic dicitur ut *cavendum est*, velut Capt. 2, 1, 31 *tamen viso opust, cauto est opus, ut hoc adcurate agatur et diligenter*. Merc. 2, 2, 69. Cf. Hor. Carm. 2, 14, 16 *metuere austrum* i. q. cavere austrum. *Cautum* est alicui, quod ab eo prospici et caveri potest, ut Hor. C. 2, 13, 13 *Quid quisque vitet, numquam homini satis cautum est in horas.*

Postquam ipsa structura huius, de quo quaestio est, carminis in eam opinionem adductus sum, esse vocem *cautius* non pro adverbio, sed pro adiectivo habendam, etiam de aliis locis addubitavi. Nam quod est Hor. C. 4, 9, 50 *peiusque leto flagitium timet* sic interpretari licuerit: flagitium utpote quod sit peius leto timet, vel tamquam peius quiddam quam mortem metuit et vitat. Si enim *peius timere* idem est ac *magis timere*, re minutim ad calculos vocata etiam *male timere* sic dici debebat ut *valde* timere, cuius certe exempla desunt locutionis, nisi huc trahere velis, qualia sunt Hor. C. 4, 12, 7 *male ulcisci*, vel Sat. 1, 3, 25 *Cum tua praevideas oculis male lippus inunctis*, ut habet Bentley, »*male lippus*, i. e. admodum et valde lippus». Non proprie cum verbis timendi et vitandi *peius* coniungitur, sed in odium valet, commodeque dicitur *acerbe*, *furialiter*, *peius odisse*, ut Cic. Fam. 7, 2 *oderam multo peius hunc (Bursam) quam illum ipsum Clodium.* Hor. Ep. 1, 17, 30 *alter Mileti textam cane peius et angui vitabit chlamydem* imitatio est proverbii Graeci φυλάττεσθαί τι μᾶλλον ἢ τοὺς ἔχεις, quamquam confitendum est *peius* illud ad *chlamydem Mileti textam*, tamquam peius quiddam cane et angui, referri posse.

1, 12, 19 *occupabit.* Ad Iuliam gentem laudibus celebrandam progressuro poetae minime id narrandum erat, quem in Olympo locum teneret Pallas, sed quos vel deos et deas beneficiis erga genus humanum in primis venerabiles, vel quos heroas et duces Ro-

manorum fortissimos carmine esset memoraturus. Ex cerebro igitur Iovis egressa summae sapientiae dea Pallas, eademque *proeliis audax* digna ei videbatur, quae, cum non par Iovi sisti posset, *proximos illi tamen occuparet* hymni *honores*. Itaque Horatium non, quod traditur, *occupavit*, sed, ut iam Rob. Stephanus, Daniel Heinsius, Fea, alii voluerunt, *occupabit* scripsisse existimandum est.

1, 12, 21 *proeliis audax* »quam apte Palladi conveniat, caecus plane sit oportet, qui non videat». Bentley. Cf. 1, 15, 11. Bacchi autem naturae minime consentaneum est; ad quem ne referatur, hoc quoque initium impedit: *Neque te silebo*. Ceterum non opus erat Bacchum uberius laudare quam eos, qui sequuntur, Alciden et Romulum.

1, 13, 2 *lactea* sunt candida, qui color (idem *humerorum* v. 9) perpetua laus est bracchiorum. Correxit iam Flavius Caper, grammaticus vetustissimus, lectionem codicum, *cerea*, quod ut interpretentur, in omnes partes se versaut docti. *Rosea* enim cervix parum convenit cum bracchiis *cereis*, qui est color icteri morbo laborantium. Queritur Ovidius Pont. 1, 10 *Parvus in exiles succus mihi pervenit artus, Membraque sunt cera pallidiora nova*. Foedus est color flavus bracchiorum, candidus pulcher. Virg. Aen. 8, 660 *lactea colla* laudat, 10, 137 crines per *cervicem lacteam* fusas.

1, 15, 9 *eheu* hic illic, prout libuit librariolis, aspiratione auctum *heheu* deinceps geminatum est *heuheu*, quod hoc loco pristinae scripturae praetulerunt Dillenburger, Keller et Holder, alii. Inculcatam invenimus eandem scriptionem suspectam quibusdam codicibus Carm. 1, 35, 33. 2, 14, 1 et Epod. 15, 23 (quo quidem loco retinent etiamnum Keller et Holder) atque ob inanem editorum de metro dubitationem (quasi *eheu* iambus esset) aliquamdiu servatam. Mansit autem in omnibus libris *eheu* Carm. 3, 2, 9. 3, 11, 42, ep. 9, 11 (ubi *heheu* A). Simplex *heu* exstat Carm. 1, 2, 35. 1, 5, 5. 1, 15, 19. 4, 10, 6. 4, 13, 17. ep. 5, 101. 11, 7 et 21. *heu nefas* Carm. 3, 24, 30, *heu nefas heu* 4, 6, 17. Num vero apud alios poetas recte ac vere legatur *heu heu*, critici viderint.

1, 15, 24 *Teucer, te Sthenelus*, quod optimi codices docent, inde a Lambino editorum pars maior obtinet. *Teucer et Sthenelus* Dillenburger, Orelli, alii nonnulli. *te* ἐμφατικώτερον est: te, te petunt.

1, 17, 9 *haeduleae* a Bentleio primo restitutum diu mansit apud sequentes, ubi in codicibus erat *haediliae* vel *haedilia* (quod haedorum saepta interpretati erant priores). »Ut ab *equo*«, inquit, »*equuleus*, ab *hinno hinnuleus*, ita ab haedo *haeduleus*. Et potuit qui-

dem Horatius hic dixisse *haedulei lupos*, sed maluit genus femininum, ut paulo ante *colubras* et *uxores* olentis mariti. Quidni autem *hinnuleae*, cum Varro dixerit *hinnas* et *equulas* apud Nonium Marcellum?» *hoedulei* Auratus (Jean Dorat, saec. XVI). *haeduleae* a Ianio his verbis commendatur: »Haec emendatio (atque haud dubie vera lectio) et ab antiquis illis lectionibus proxime abest, potueruntque hae ex illa facillime corrumpendo oriri, et femininum est exquisitius». Orelli autem codicis cuiusdam antiquissimi glossam »*mons*» secutus *Haediliae* pro certa scriptura habuit montem vel silvam eam fuisse credens. At eiusmodi glossis veterum librorum non multum omnino tribuendum esse expertus sum. Istud vero nomen montis ob adfinitatem vocum *haedi, haeduli, haedilli* valde suspectum est, quarum confusio in propinquo erat. Ac mire sane lustrum luporum ab haedis ipsis nomen trahit. Iuxta capras etiam progenies earum, parvae capellae, nominantur, quarum incolumitas agricolis grata erat. Praeterea nomen loci cum nomine dei non apte coniungitur. Probavit quidem Kiessling formam nominis *haediliae*, sed in eam sententiam inclinat nominativum pluralem esse nominis appellativi ab *haedo* denominati, quemadmodum *porciliae* a *porco*. In hoc tamen deest media illa forma in *uleus* exiens, quare alteram illam ab antiquis interpretibus probatam praeferendam esse existimo. *hoeuliae* ex duobus cdd. refertur. *haeduleae* exstat apud Stambergium, quae forma in lexico Cavallinii merito servatur.

1, 23, 6 *ad ventos* propius accedit ad scripturam codicum, quae est *aduentus*, quam, quod scribunt, *ad ventum*, atque iteratos venti flatus melius exprimit. Nam *vepris inhorruit* legendum esse iam Salmasius et Nic. Heinsius intellexerant, uberius docuit Bentley.

1, 25, 5 *faciles* sic explicat Porphyrion: »multum movebat cardines faciles ianua». Cf. Iuv. 4, 63 *facili patuerunt cardine valvae.*

1, 26, 9 *Pimplei* olim legisse videtur Porphyrion, qui sic adnotat: »Pipleïdes Musae dicuntur a Pipleo fonte Macedoniae». Codices *Pimplea* vel *Piplea* habent, quemadmodum apud Ovidium *Penea, Cadmea* pro vocativis *Penëi, Cadmëi.*

1, 27, 13 *Cessat voluptas?* i. e. Iamne potare tibi non amplius volupe est? Ad reprehendendum tamquam ansam dedit quod non responderat frater Megillae ad exhortationem istam, ut amicam suam nominaret, quae eadem erat invitatio (cf. Liv. 23, 8, 7) ut potaret cum eo, qui hanc condicionem obtulerat. *voluptas* codicis optimi cuiusque est scriptura, quam reiiciunt editores. Cf. Liv. 5, 6, 3

venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit. Phaedrus IV. fab. 8 *Tanta bonitas est aquae, voluptas ut satiari non possit mea.* Ov. Trist. 2, 357 *Nec liberi indicium est animi, sed honesta voluptas* (vid. Nic. Heinsius). Ubi *voluptas* probatur editoribus, in codicibus quibusdam est *voluntas* Liv. 5, 6, 3. 2, 32, 9. 7, 38, 5. Contraria mutatio occurrit 5, 17, 9. 38, 24, 2. Lucan. 4, 705. Cic. Lael. 25, 91 (vid. G. Graevius). Ov. A. A. 3, 617.

1, 29, 13 *nobilis* Panaeti libros undique coemptos. Is est ordo. Suum utrique substantivo est epitheton. Saepius *nobilis* cum ipsis nominibus propriis coniungitur. »Tu pollicitus meliora tendis mutare loricis Hiberis libros Panaeti undique coemptos et Socraticam domum». Acron.

1, 31, 4 et 5 *feraces* et *grata* non pro meris attributis habenda sunt, sed id potissimum continent, quod oratur. Non enim tam de ipsis segetibus et armentis sibi supervacaneis loquitur poeta, quam de ubertate segetum, de armentorum fecunditate, ut de re, qua facile careat. Monuit id Kiessling. Negligitur vulgo eiusmodi differentia significationis. Cf. 2, 6, 19 *fertili,* 2, 14, 1 *fugaces,* 2, 16, 25 *laetus,* 3, 24, 62 *inprobae,* alia. Vis praedicati in his quoque agnoscitur adiectivis: 1, 4, 5 *Cytherea,* i. e. in Cytheram degressa, 3, 4, 64 *Delius et Patareus,* qui Deli et Pataris habitat.

1, 31 9 *Calenam quibus dedit Fortuna vitem premant falce.* Calena vitis prae ceteris Fortunae donum praedicatur, non falx Calena, nec *falce premere* aliud est quam putando reprimere, *inutiles ramos falce amputare* (ep. 2, 13), qua in re non opus est epitheto, neque Calibus aliter quam alibi ubivis vites putabantur. Mos autem fuit librariorum usitatissimus terminationes verborum proximis similes effingendi, ubi ea, ad quae pertinebant, paulo remotiora essent, quo modo apud plerosque scriptores mature orti sunt errores, qui interdum, ut hoc loco *Calena falce,* diu manserunt.

1, 31, 10 *dives ut* cet. Fundos Sidicinos vates non appetit, qui ad id conducant, ut mercator avaritiae suae voluptatique satisfaciat. Qui *et* pro *ut* legunt, turbato tenore orationis haec disiuncta statuunt illius optata: vitem, qui possident, premant, et mercator vina aureis exsiccet culullis.

1, 34, 5 *iterare cursus relectos,* i. e. relegendo iterare, vel ita iterare cursus, ut relegantur. Virg. Aen. 3, 236 *tectos per herbam disponunt enses,* i. e. tegendo disponunt, vel ita disponunt, ut

tegantur. Ib. 5, 500 *Tum validis flexos incurvant viribus arcus,* flectendo incurvant, ita incurvant, ut flectantur. Liv. 21, 25, 6 *cum gens rudis intactis adsideret muris,* ita adsideret, ut muri non tangerentur. Prop. 1, 3, 45 *dum me iucundis lapsam sopor impulit alis,* i e. ita ut laberer.

Dicitur autem *relegere cursus* vel *cursum* (Prudent. apoth. 1004), *iter, errata retrorsum litora* (Virg. Aen. 3, 690) sic ut *repetere iter, viam, viam retro, gressum* (Virg. Aen. 2, 753). Quod vero haud insueta mutatione scriptum est in codicibus *relictos,* id tolerari nequit, nam dum errat, quamdiu errare nondum desiit, *cursus* falsi non erant *relicti,* etiamsi rectum cursum se ab initio non tenuisse confiteatur.

Denique monendum est in isto usu participium praeteriti, quod per prolepsin interpretantur, participii praesentis passivi quodammodo vice fungi ac simillimum esse ei, qui in ablativis absolutis saepe occurit, velut Caes. b. G. 5, 11 *In his rebus circiter dies x consumit ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis,* i. e. ita consumit, ut ne nocturna quidem tempora ad laborem intermitterentur; ib. 4, 10 *Rhenus in plures defluit partes multis ingentibusque insulis effectis,* ita influit, ut insulae efficiantur. Liv. 21, 1, 4 *Hannibal tactis sacris iure iurando adactus est* cet., i. e. ita ut tangerentur (vel dum tanguntur) sacra. Ib. 39, 14, 3 *rem ad senatum defert omnibus ordine expositis.* Cic. de or. 1 § 118 *fingendus est detractis omnibus vitiis orator,* ib. § 161 *non explicata veste.* Prop. 1, 4, 26 *rapto amore.*

1, 38, 6 *simplici myrto nihil adlabores sedulus, curo.* Inepte coniunguntur *sedulus curo:* non summopere curat Horatius, ne quid servus praeter myrtum adparet; quid iubeat, praecise denuntiat.

2, 3, 9 sqq. Locum describit, ubi iucunde beateque diem degere possit Dellius, umbrosum videlicet, amoenum, fonti perenni vicinum, *quo pinus et populus umbram hospitalem amant ramis consociare,* i. e. coniunctim coniicere, *et* quo *obliquo rivo lympha fugax trepidare laborat.* Ubi ad hocce *et,* in syllaba brevi positum, *quo* repetitum audiebatur, ex adscripto eo non *et quo,* ut fortasse debebat, sed vel *quo et* vel *quoque* ortum est in libris nonnullis, in aliis aliter mutata scriptura; respicit deinde ac fulcit illud *quo,* quod certo subsequitur v. 13 *huc* demonstrativum. Simplex scriptio *et obliquo* iam ante Bentleium vulgo recepta ab eo

servatur, sed artificiosa esse videtur eorum, qui *et* sublato *quid* substituunt ac per interrogationem rem expediunt.

2, 4, 2 *Ne sit — — Phoceu, prius insolentem* cet. Sic iam Lambinus inciso notaverat, quod recte interpretatur: »*ne* enim hic non habet vim vetandi, sed negandi finem». Quam apodosin finalem non intellexerunt ii recentiores, qui a voce *prius* enuntiatum seiunctum incipiunt. Is vero error eorum post *ne* finale perpetuus est, quem constanter interpunctione produnt, ut 1, 33, 4; 1, 36, 10; 2, 1, 38, alibi. Qua de re plura dicam ad 4, 9, 5.

2, 6, 7 *sit domus lasso maris* cet. Correxit feliciter Peerlkamp, ubi in cdd. est *modus*, deficit idoneus dativus. »*Modum* nunc pro fine dixit», adnotavit Porphyrion. Tiburi Horatius gavisus erat, ibi iam vivere, non item mori ei placebat. Metathesis trinarum litterarum, inprimis *dom* et *mod, min* et *nim*, saepe occurrit in libris manu scriptis, ut paulo infra v. 19 *minimum* in *nimium* perversum invenitur. Exempla dedi in Prolegomenis in T. Livii Lib. XXII. pag. LIX. Lib. XXIII. p. XI et XXIV.

2, 7, 11 *minaces solum tetigere* sic dicitur ut 3, 27, 28 *palluit audax.* 3, 29, 17 *iam clarus occultum Andromedae pater ostendit ignem,* i. e. qui occultus antea fuerat. 3, 29, 40 *fera diluvies quietos inritat amnes*, qui antea quieti fuerant. 1, 29, 11 *quis neget arduis pronos relabi posse rivos montibus,* h. e. antea vel alias pronos. Quo modo interdum vi concessiva: 1, 8, 4 *dic, cur apricum oderit campum, patiens pulveris atque solis,* quamvis antea patiens fuerit pulveris. 1, 32, 6 *ferox bello tamen inter arma canebat* Alcaeus. 3, 6, 1 *delicta maiorum inmeritus lues, Romane.*

2, 7, 12 *turpe,* h. e. id quod turpe fuit, *solum tetigere mento.* Imagine προσκυνήσεως usus Horatius totam rem turpem designat: victoribus supplices factos commilitones primo minaces. Qui cum Bruto et Cassio stabant, contemptis initio adversariis ac Bruto invito proelium committere ab ipsis coacto nec signum, quo inter se noscerentur, excipientes nec iussa necessaria exspectantes ordinibus incompositis effuse in pugnam ruerant, successu primo aliquo statim exsultantes ante tempus praedas fecerant, re denique male gesta adeo non spem armorum amplius temptabant, ut humiles atque demissos se praeberent beneficioque Octaviani servari mallent, quam iterum fortunam belli temptare. Dio 47, 38. App. 4, 123—181. Plut. Brut. 44—49.

Ne dicam de collocatione adiectivi in enallage audaciore, animadvertendum est, id interdum poni ad substantiva, ad quae non ipsa proprie pertineat. Minime hoc loco *turpe solum* appellatur. Cf. ad 3, 4, 9 *fabulosae*, 4, 13, 15 *notis*, epod. 5, 87 *magnum*.

2, 10, 6 *tutus*, quod sequenti adiectivo *sobrius* non apte respondet, ad utrumque membrum pertinere opinor: tutus et a contemptu et ab invidia vitam degit. Est autem *sobrius*, qui moderate vivit.

2, 10, 9 sqq. Celsissima quaeque et *saepius* ventis agitantur et graviore casu decidunt et fulminibus feriuntur. Sunt igitur periculo frequentiori, saeviori, exitiali exposita. Quam enixe defendunt Iani et Nauck scriptionem, *saevius agitatur*, ea etiam a codicibus destituitur. Debebat, ut monet Kiessling, saltem esse *vehementius*.

2, 10, 13 *Sperat infestis* cet. Verba illa *infestis* et *secundis* pro ablativis absolutis vi temporali vulgo habentur, quod pugnat cum usu antiquorum scriptorum. Sunt autem dativi generis neutrius sive adiectiva pro substantivis usurpata. Sententia enim haec est: Animus bene constitutus infesta id commodi habitura sperat, ut in melius tandem exitum habeant, secunda autem id incommodi habitura suspicatur, ut in peius mutentur, adeo utrique vitae condicioni contrariam usque fortunam exspectat: tum adversae tum secundae fortunae vel sperandam alteram sortem esse opinatur vel metuendam. Ut quis dicitur vel sperare *sibi* vel metuere sortem mutatam, sic etiam fortunae suae vel adversae vel secundae. Non magis igitur isti sunt ablativi quam, ut nonnulli putant, quae sunt verba *tantis malis* Sall. Cat. 40, 2 *dolens civitatis casum requirere coepit, quem exitum tantis malis sperent?* Quae ipsa eiusdem generis sunt atque haec, quae subsequuntur, *miseriis suis remedium mortem exspectare*, qui dativus non solum ad *remedium*, sed coniunctim ad *remedium exspectare* referendus est, quemadmodum Cic. Phil. 13, 11, 25 *qui tuis veneficiis remedia invenit* ad totum dictum *remedia invenire* pertinet dativus. Haud aliter Liv. 25, 16, 20 *qui eam victimam prae se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregium solatium suae morti inventurum.* Curt. 5, 1, 5 *Ultima regni sui adhuc intacta esse, inde bello vires haud aegre reparaturum.* Ut loco illo Horatiano dativus pro ablativo sumptus est, sic his locis fuerunt, qui dativos *morti* et *bello* in genitivos mutarent. Conferantur dativi apud Livium constantes, quales sunt

21, 33, 9 *suis quoque tumultum auxit,* 21, 28, 11 *donec quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset.*

2, 10, 18 *citharae Musam suscitat Apollo,* i. e. citharae suae cantum excitat, citharam suam pulsat. Sic ad Pollionem 2, 1, 9 *Musa tragoediae desit paulum theatris,* h. e. Musa tua tragica (tragica Camena A. P. 275) sileat paulisper. Omnes fere praeter Bentleium et Kiesslingium scribunt *cithara Musam suscitat Apollo.* Tum vero viri illi doctissimi non patere aiunt, quam ex novem sororibus tacentem cithara sua suscitet deus, quippe quarum non una aliqua sit citharoeda; suas cuique generi poetarum esse Musas, nec posse de Apollinis Musa sic simpliciter mentionem fieri, ut ubi de vate aliquo mortali sermo sit; ceterum non decere Musas omnino tacentes significare. Apollinis vero tacet citharae Musa, dum arcum tendit.

2, 11, 10 *Non semper idem floribus est honor vernis,* i. e. ut verni sint, *neque uno luna rubens nitet vultu,* i. e. ut rubens sit, ut rubeat.

2, 11, 24 *comam,* non *comas,* legendum, si antiquum scribendi morem respicimus. 1, 5, 4 *cui flavam religas comam?* 3, 30, 16 *lauro cinge mihi comam.* 3, 19, 25 *spissa nitidus coma.* ep. 11, 28 *longam renodans comam.* Aliter 3, 28, 10 *virides Nereidum comae,* 4, 10, 3 *cum, quae nunc humeris involitant, deciderint comae.*

2, 12, 2 *dirum Hannibalem,* quod manserat apud Lambinum, qui nonnullos cdd. *durum* habere monet, cum hac altera lectione in codicibus suis haerente commutavit Bentley, ut gratius esset antitheton, quod sequitur, *mollibus aptari citharae modis;* allegat idem Virgilii illud *duri miles Ulixi.* At πολύτλας Ὀδυσσεύς alius generis fert epitheton. *Dirus Afer* qui est apud Horatium 4, 4, 42, eum ut 3, 6, 36, sic hoc ipso loco *Hannibalem dirum* appellat.

2, 12, 25 *cum* cet., i. e. tum, cum vel eo temporis momento, cum ad oscula flagrantia detorquet cervicem, per lasciviam facie aversa advertit cervicem, vel ludens repugnat tum ipsum, cum flagrantissimus est tuus amor. Usu coniunctionis *cum* tempus aliquod terminatum et definitum monstratur, quo quid cum maxime fit vel fiet vel factum est, ad quod praecipue animus advertitur. Cf. 4, 14, 27. 3, 18, 10. 1, 13, 1. 2, 7, 11. 3, 20, 5. 3, 24, 59. ep. 10, 13. 15, 3. Quod hic ab aliis cdd. praebetur *dum* plerumque temporis spatium quasi magis dilatat atque incertum relinquit, ut 1, 22, 10. 3, 11, 50. 1, 6, 9.

2, 12, 28 *occupet* minus placuit librariis, qui non sentirent hoc ad enuntiatum relativum, pariter atque *gaudeat,* pertinere; a quo nexu seiunctum *occupat* scripserunt, quod Bentleio primo probatum est. Priores enim editores scripturam a Porphyrione servatam, *interdum rapere occupet,* fideliter retinuerant. In alia continuatione sermonis Acron habet *interdum ultro expetit.* Perperam Bentley interpretatur *poscente,* qui est abl. absolutus.

2, 13, 38 *laborum decipitur, κλέπτεται τῶν πόνων.* Cf. 2, 9, 17 *desine mollium querellarum,* 3, 27, 70 *Abstineto irarum calidaeque rixae.* Illam scripturam »habent cum veteres editiones tum et plerique scripti», tum denique et Acron et Porphyrion, qui adnotat: »Audax figura *laborum decipitur:* vult enim intellegi, audienti illi sensum laboris auferri». Praefertur a Kiesslingio *laborem decipitur.*

2, 15, 15 *nulla — — opacam porticus excipiebat arcton.* At *opaca* non tam *arctos* quam *porticus,* quae in umbra posita est septemtrionique obiecta, qua parte domus solis radiis non est accessus.

2, 16, 8 *nec auro.* Alii *neque auro;* sed nusquam in versu adonio est synaloephe. Scribendum etiam in senario ep. 16, 52 *nec intumescit.*

2, 17, 17 sq. Ordo hic est: *seu formidolosus Scorpios me adspicit pars violentior* cet. Non incidendum ante *pars violentior.*

2, 20, 13 *tutior.* Codices hic corruptos esse satis patet. In *ior* vel *tior* exiisse vocabulum genuinum certum est. Scriptionis antiquitus receptae, quae est *ocior,* tenacissimi fuerunt editores, cui ultimo tempore *notior* praetulerunt plerique. Neque vero velocitatis comparatio hic apta est neque claritatis, sed confidentiae in volando. Parum tutum se levaverat Icarus pennis ceratis, sponte enatae aderant poetae in cycnum mutato. Senserat iam Gesner, quod coniecerat Bentley, *tutior* inquam, pulcrum esse et dignum poeta.

3, 2, 9 Est hic ordo: *Prospiciens illum ex moenibus matrona et adulta virgo* (cum adulta virgine) *suspiret, eheu, ne* cet. Successit pro subiecto matrona in locum virginis; suspirat igitur, vel suspirat et optat matrona, ne sponsus regius asperum tactu leonem lacessat. Superbit sponsus regia origine, asper est hostis. Non est *ne* vetativum aut oratio recta.

3, 2, 16 *poplitibus timidove tergo* Acron cum parte codicum. »Aut poplitibus, aut tergo, non utrisque: quid enim opus, ut bis

eundem percuteret Mors, cuius unus quivis ictus letalis est». Bentley. Alii *timidoque*.

3, 2, 28 *fragilemve* »legendum, repugnantibus licet codicibus: centies enim milliesque *ve* mutatum est in *que*, ut sciunt qui manuscriptos tractant. Vetabo, inquit, qui mysteria Cereris revelaverit, aut terra sub eodem tecto mecum sit, aut mari in eadem navi (non terra marique). Bentley. Probant Peerlkamp, Lehrs, Kiessling. Vulgaris lectio *fragilemque*.

3, 3, 34 *discere*. Tria sunt, quae Romulo conceduntur gradatim adeunda ac perfruenda: *lucidas inire sedes*, in arcem caeli ascendere ibique benevole excipi (*insuetum mirari limen Olympi* Virg. Ecl. 5, 56), *discere*, sive gustando cognoscere (insuetum delibare) *nectaris sucos*, denique *adscribi ordinibus deorum*. Haec est igitur quasi sollemnis in caelum receptio. Quod hic a codicibus minus commendatur, *ducere*, id his locis Horatianis invenitur: 1, 17, 22 *Hic innocentis pocula Lesbii duces sub umbra*, 4, 12, 14 *Sed pressum Calibus ducere Liberum si gestis*, 4, 1, 22 *Illic plurima naribus duces tura, lyraque et Berecynthiae delectabere tibiae*, Sat. 2, 6, 62 *nunc somno et inertibus horis ducere sollicitae iucunda oblivia vitae*. Cf. Prop. 2, 9, 21 *multo duxistis pocula risu*. Ad haec quidem apte Gesner (Carm. 1, 17, 22) sic interpretatur: «*Ducere pocula* puto esse otiose et sensim bibere, ut diutius immoretur linguae et palato saliva vini et pleniorem iucunditatem adferat». Quod de caelite futuro ordinibus deorum nondum adscripto vix dici poterat. Diversissimae sane res *disci* dicuntur, ut Virg. Aen. 6, 755 *venientum discere vultus*, 2, 66 *crimine ab uno disce omnes*. Plin. n. h. 16, 1 *Pomiferae arbores, sive ultro sive ab homine didicere blandos sapores* cet. Per »adsuescere saporibus nectaris» Porphyrion *discere nectaris sucos* interpretatur Cf. Cic. Tusc. 1, 31, 75 *mori discere* = *consuescere mori*. Hor. od. 4, 11, 34 *condisce modos*.

3, 4, 9 *Me fabulosae* cet. Praeclara est Kiesslingii horum versuum interpretatio: »Die zusammengehörigen Begriffe *me fabulosae* und *puerum palumbes texere* umschliessen die Angabe von Ort, Veranlassung und näheren Umständen des Wunders. *fabulosae* soll nicht die Tauben charakterisieren, sondern den gesamten Hergang in den Bereich des Wunderbaren rücken». Multis modis ab Horatio adiectiva sic ponuntur, ut non ad ipsum vel id solum substantivum, ad quod pertinere videantur, designent, sed, si veram vim eorum requirimus, latius pateant atque ad aliud sint refe-

renda. Quod est 2, 7, 12 adiectivum *turpe,* non ad *solum,* ubi pugnatum erat, describendum spectare monui, sed, quomodo omnino res gesta esset, declarare.

3, 5, 17 *periret.* In multis conatibus factis, ut ista in thesi syllaba brevis tolleretur, nihil a quoquam inventum est plausibile. Nam etiam Bentleii coniectura *si non perirent inmiserabiles, captiva pubes* nimis est artificiosa, magis quaesita Lachmanni *perires.* Si igitur tota stropha pro vera habenda est, consultius esse videtur hanc metricam exceptionem tolerare quam ad aliud aliquid et ipsum suspectum confugere.

3, 8, 5 *miraris — docte sermones utriusque linguae.* Licet Maecenas, quidquid de ritibus et Latine et Graece scriptum erat, percalluerit, certe ei in promptu non erat coniectura colligere, cur caelebs poeta praesertim femineis calendis sacra faceret. »*Sermones* sunt *λόγοι,* historiae, antiquitates, speciatim sacrorum, festorum«. Gesner. Hic igitur de lectione multorum librorum et de multarum rerum cognitione festive usurpatur.

3, 8, 26 sq. *cavere et* codicum est scriptura, quam non est quod mutemus, aut cur cum Bentleio in sequentis versus finem *et* transponamus, ubi per asyndeton *linque severa* aptius concluditur exhortatio.

3, 11, 52 *sculpe,* ubi litterarum *u* et *a* facilis et solita erat in libris manu scriptis confusio, abiit in *scalpe,* quod semel in ordinem receptum mire placuit editoribus; abnuerat Lambinus, qui aliquot codices, in quibus *sculpe* scriptum reppererat, secutus est; »nam *scalpere* fodere est, quod ad hunc locum non satis quadrat«. Cf. Sat. 1, 8, 26 *scalpere terram ungulis,* i. e. radere, ut scrobes fiat. Contra Sat. 2, 3, 22 *quid sculptum infabre,* de eo quod in aere incisum erat. Monstravit Kiessling imitationem illam, quam ex Traiani temporibus tenet Corpus Inscriptionum Latinarum III 21 *et nostri memorem luctus hanc sculpo querellam.*

3, 14, 6 *iustis operata sacris,* i. e. sacra debita secundum rei dignitatem faciens, ita ut rite ineantur et curentur. Cf. *preces iustae* (Ov. M. 1, 377), *iusta funera* (Caes. b. G. 6, 19), *iusta funebria* (Liv. 1, 20, 7), *iusta funerum* (Cic. Legg. 2, 26, 67), *iusta ludorum* (Cic. Har. resp 10, 21). Liv. 1, 31, 8 *Numam operatum sacris se abdidisse.* Est autem *operari* proprie operam dare. Habet Cicero Legg. 2, 11, 26 *rebus divinis operam dare.* Altera est nostro loco scriptura *iustis operata divis,* quam mire interpretantur de penatibus, qui iustitiam exercuerint, quod Caesari victoriam et

reditum merenti dederint. Monet Bentley non temere reiiciendum *sacris*, quod tot scripta exemplaria, et in eis vetustissima aliquot subministrent. Sed haerens is in adiectivo *castis* pro *iustis* substituit.

3, 14, 11 *iam virum expertes* emendavit Cuningham, servant Nitsch, Mitscherlich, Iahn, Stamberg, Peerlkamp, Kiessling. Plerique ex cdd. *iam virum expertae*, quod per se insulsum cur hic dictum sit, non apparet. Itaque ad illud revolvimur. Sospitum uxoribus opponuntur eae, quibus non redierant ex bello mariti.

Ib. *male nominatis*, quod primus recepit Lambinus, pari fere nititur auctoritate codicum atque illud, quod propter hiatum intolerabile est, *male ominatis*. Verba autem *male nominata* sunt *δυσώνυμα, οὐκ ὀνομαστά*, infanda, quae eloqui nefas est, utpote quae nominata malum omen inferant.

3, 14, 14 *exiget* legendum esse satis probavit Kiessling, qui monuit arcte coniungenda esse illa *vere mihi festus*. Cf. Obbarius et Orelli. Curas autem vino exigendas esse mox indicatur v. 18.

3, 16, 25 *contemptae*, i. e. quam contemno, ut docuit Kiessling, olim Gesner, Iani, alii. Recentiores plerique volunt contemptae ab aliis, a ditioribus parvi factae et despectae. Credunt nimirum, quam quis rem ipse contemnat, eandem ipsum non possidere. Sed ut vitam contemnere dicitur (Mart. 11, 56), qui eam possidet et parvi aestimat, sic omnino res, quae possidetur, possidenti ipsi contemptui esse potest.

3, 16, 32 *segetis certa fides meae fulgentem imperio fertilis Africae fallit sorte beatior*. Observanda est amphibolia quaedam ablativi illius *sorte;* nam hinc ad subiectum, quod est *segetis certa fides*, relatus est ablativus respiciendi, illinc ad obiectum *fulgentem imperio* est abl. comparationis. Negat hoc quodam modo Lambinus: »vox *sorte* non regitur a nomine *beatior*, potestate comparationis, sed est septimi casus (ut loquuntur grammatici) quemadmodum cum dicimus aliquem esse beatum patria, parentibus, ingenio, divitiis«. Tamen haec sequitur interpretatio: »Is, qui toti Africae imperat, nescit sortem esse meliorem eius, qui aquae purae fonticulum habeat silvamque exiguam et fundum minime mendacem, subintellige, quam suam, qui tot civitatibus imperet«. Kiessling solum ablativum comparationis nominat.

Hoc praeterea Lambinus: »*beatum* autem accipe pro eo, quod beatum et contentum efficit, *εὐδαιμονικόν* Graeci dicunt, ut *opes beatae*«.

Ceterum monendum est, non tam de natura agelli, silvulae, rivuli hic agi, quam de re quadam certa ac vera sistenda. Quod fallit fulgentem imperio, hoc est, segetis certam fidem sortem esse sorte ipsius beatiorem. Poterat igitur cum accusativo et infinitivo haec res exprimi, ut Liv. 22, 24, 3 *Nec Hannibalem fefellit cum duce mutatam esse belli rationem* pro eo, quod vulgare est, *mutata belli ratio.* Cf. Cic. ad Att. 3, 23, 4 *in lege nulla esse eius modi caput te non fallit.*

3, 16, 37 et 38 *inportuna — — deneges,* duobus versibus mediis interpositis a v. 39 *contracto* cet. continuatur qui v. 33 *Quamquam* etc. inceperat sermo.

3, 17, 5 *ducis,* quod habent omnes codices atque ante Bentleium editiones, cum Daniele Heinsio consentiens in *ducit* mutavit Bentley. At iam Baxter professus est *ducis* sibi magis placere, ac vidit I. C. Iahn hunc sensum esse: »Siquidem priores Lamiae eorumque nepotes a Lamo recte denominati sunt, tu ducis originem ab eo, qui» etc., quam interpretationem denuo pensitans probavit Orelli et ad librorum auctoritatem revertit. Contra admonentem quendam, in verborum iunctura omitti non posse pronomen *tu,* idem haec monet: «Verum pronomina oppositionis, in prosa oratione necessaria, a poetis interdum omittuntur». Confert 2, 17, 30: (tu) *reddere victimas memento* cet. Conferre poterat etiam 3, 7, 22 *At* (tu) *tibi ne vicinus plus iusto placeat, cave.*

3, 20, 7 *grande certamen, tibi praeda cedat, maior an illa,* i. e. an illa ex eo certamine superior discessura sit. Quo modo suum pondus recipit versus Adonius, nec maior praeda dicitur, quae una est. Antiquam scripturam *illi* omnibus adnuentibus emendarunt Peerlkamp et Haupt.

3, 23, 17—20 *Immunis* cet., i. e. Etiam si munera non adferens (sine ulla victima) manus tua aram tetigit (aram tenet, tangit, ut solebant orantes), farre pio et mica salis placabit aversos deos familiares, non blandior futura (nec blandior erit, ita ut nihilo magis iis placitura sis) sumptuosa hostia mactata. *Immunis* simpliciter et per se positum est dono sive muneribus vacuus, quod satis ipse docet Horatius 4, 12, 23 *non ego te meis immunem meditor tingere poculis.* Nisi accedente genitivo nusquam est, ut voluerunt, manus sceleris pura, ἁγνή, καθαρά. Qui *sumptuosa hostia* pro nominativo sumunt, *farre pio et saliente mica* intelligunt *quam farre pio* cet. At monuit K. L. Schneider (Ausf. Gramm. I, 2 p.

693) saepius quidem post comparativum et *quam* cum accusativo (addere poterat cum nominativo, ut 1, 19, 6. 2, 7, 20) ab Horatio poni ablativum, nusquam vero ubi post *quam* ablativus sequatur. Perperam igitur Dillenburger, Orelli, alii 1, 13, 20 *suprema citius die* interpretantur »citius quam suprema die«.

Quod attinet ad tempus, observandum est eandem structuram admitti potuisse, si in v. 17 non *tetigit* (ad similitudinem 1, 23, 5 *inhorruit* cet.), sed *tangit* scriptum fuisset, ut 3, 24, 5—7 *si figit Necessitas clavos . . , non expedies caput,* ubi salva apodosi scribi poterat *fixit*. Versus enneasyllabus arte coniunctus est cum altero versu hendecasyllabo, qui non ad praesens aut praeteritum, sed ad futurum spectat; nam *non blandior* est non blandior futura, nihilo magis Penatibus blanditura, quemadmodum 3, 24, 30 *clarus* est clarus futurus, sive et clarus erit, 3, 24, 36 *vanae* = vanae futurae, quae vanae erunt (cf. Liv. 30, 32, 1 *victores,* victores futuri, 29, 29, 6 *proditoribus arcis,* i. e. prodituris arcem, Virg. Aen. 1, 21 *late regem,* i. q. late regnaturum): adeo tota apodosis ad futurum tempus referenda est.

Restat igitur quaestio de verbo sequente. *mollibit* quidem scriptum est in sex codicibus Parisiensibus saec. IX. et X. atque in editionibus antiquissimis plerisque mansit, donec a Bentleio in edd. quibusdam *mollivit* inventum est atque in contextum receptum. At isto modo *b* in *v* mutato iam 1, 12, 19 *occupavit* omnes edd. habent. »Certe«, inquit. »nemo unus illius aevi futurum quartae coniugationis in *ibo* protulit. Quod si ab Horatio hoc praeter morem factum fuisset, sine dubio Grammaticorum veterum quispiam, ut insolitum, adnotasset«. Verum non erat, quod hoc magis adnotarent, quam quod exstat apud Propertium 4, 21, 32 *lenibunt*. Ceterum non est apud illos, ut putat, »altum silentium«. Charisius utique hanc formam adnotavit: *ferio . . . ferieram, feribo*. Permulta exempla ex Plauto, Terentio, aliis collegit Fr. Neue, Formenlehre d. Latein. Sprache II. p. 341 sq., in quibus haec sunt: *aperibo, venibo, oboedibo, dormibo, scibo, saevibo, servibo, convenibo, audibo, audibis, esuribis, impertibis, scibis, scibit, invenibit, dormibit, reperibit, servibit, scibimus, scibunt, servibunt, pervenibunt, amicibor, demolibor, ordibor, opperibor, opperibere, largibere, experibere, scibitur, reperibitur, custodibitur, mentibitur, subblandibitur*. Stata vero ac sollemnia sunt *ibo* et *quibo*. Quae cum ita sint, de auctoritate codicum Horatii antiquissimorum nihil dubii est. Contendit autem

Bentley ipsam huius loci sententiam praeteritum postulare: etenim sententiose haec proferri, neque ad Phidylen dumtaxat, sed ad omnes pertinere. Adfert 3, 29, 16 *Plerumque gratae divitibus vices sollicitam explicuere frontem:* perpetui id temporis esse, perinde ac si dixisset: *explicant, explicuerunt, explicabunt.* Talis quidem explicatio iusta est in veris aoristis, velut 1, 28, 20 *fugit,* 1, 34, 16 *sustulit,* Virg. Ge. 1, 49 *ruperunt* (vel rumpunt vel rumpent), ubi nulla ope adverbiorum accedit temporis definitio; in iis non item, ubi addito adverbio aliquo tempus iam non liberum est, saltem de futuro non apte dicitur, ut eo ipso loco, quo utitur Bentley, utuntur constanter posteriores. Cuius generis sunt 3, 20 extr. *saepe . . addidit* et *raro . . deseruit,* 4, 4, 6 ubi series est adverbiorum, 4, 9, 40 sqq. *quotiens . . praetulit . . reiecit . . explicuit.* Adverbia illa *raro, saepe, plerumque* in ea, quae facta sunt, valent, vix in ea, quae fiunt, minime in ea, quae futura sunt.

Neque eo minus ad formam verbi a Bentleio mutatam pedibus ierunt. In paucissimis, qui *mollibit* servarunt, Stambergium adnotaverim.

3, 25, 4 *quibus antris* non est »quibus in antris». Ubi praecessit *quae nemora aut quos agor in specus,* iam non amplius locus indicandus erat, sed auditores, vel a quibusnam ibi audiri posse sibi videretur Caesaris laudes canens, ad quas celebrandas illic in iugo montis urgens adesset Dionysos cum thiaso. Verba passiva cum dativo pro *a* et ablativo apud Horatium in usu sunt.

3, 25, 9 *ex somnis stupet Euhias Hebrum prospiciens,* i. e. statim post somnum, recens ex somno, ex somnis excitata; quod sic dicitur ut v. c. *statim e somno lavari* Utrum in cdd. *ex somnis,* an *exsomnis,* an *exomnis* scribatur, nihil ad id, de quo agimus, nam in tali re nullius ii auctoritatis sunt. Probatur editoribus *exsomnis* (si exceperis Kiesslingium, qui *ex somnis,* et Stambergium, qui *e somnis* habet), quamvis docuerit Bentley id hic tolerari non posse, quippe quod ubique sit insomnis, sine somno, somni expers, ut omnia eius generis composita (*excors, exsanguis, exspes, exanimis,* cett.). Tantum vero abesse, ut exsomnes manserint Bacchae, ut prae nimia lassitudine frequenter somnus iis obrepserit, cuius rei testimonio complures locos adfert, in quibus Prop. 1, 3, 5. Is vero *Edonis* satis audacter substituit. Quod quidem per se non improbat Gesner; »sed», inquit, »nihil est, cur quaeramus aliud, sive *ex somnis* vel *e somnis* legatur, h. e. e somno subito evigi-

lans et augustum spectaculum magis admirans, sive *exsomnis* vigilans et nocte ab luna illustri illa prospiciens. Et vigilias nocturnas et subitum e somno motum convenire Bacchis certum est». Illud equidem probo, hoc non item. Nam primum *exsomnis* ipsum non est *vigilans*, sive qui non dormit, sed qui somnum capere non potest, deinde hic non de statu permanente agitur, sed de subito ac repente mutato. Bacchum e longinquo secuta assiduis Euhias fessa choreis in saltibus denique et iugis recumbens, ubi, ut assolet, obdormivit, motu celeri ac repentino expergefacta e somno ad lunae fulgorem *prospiciens* videt ante se Hebrum et nivea cacumina Rhodopes de Thraciae campis assurgentis, quo visu *stupet*, quid de se factum sit, quo modo illuc venerit, nescit. Pari stupore correptus vates ripas et vacuum nemus emiratur, dum velox mente nova Augustum vult stellis inserere.

3, 27, 15 *vetat* dissuadentibus codicibus, quales ad nos pervenerunt, probarunt Lambinus, Bentley, Gesner, denique Peerlkamp, Lehrs, Kiessling; reliqui fere, et hoc et vicina verba *sis* et *vivas* ex *licet* pendere existimantes, *vetet* retinent; at re vera *licet* (licet per auspicia mea) et *vetat* pariter posita sunt, ac ne *vivas* quidem ex verbo *licet* pendere monet Kiessling, quippe quod sit optatum a praecedente versu seiunctum, quo addito Galateae vale dicat poeta; deinde vero uberius rem explicans nihil esse ait, quod Galateae navigare cogitanti casum ullum adversum portendat: *teque nec laevus vetat ire picus* cet. Mox tamen recordatur, id quod se non satis securum esse sinat, magno tumultu pronum trepidare Oriona.

3, 27, 73 *uxor invicti Iovis esse nescis* sic explicandum est: nescis te esse uxorem Iovis, qui vinci non potuerit, cuius imperio tibi non recusanti parendum fuerit. Id vero graviter adflictae magnum solatium erat. Quod interpretantur »non intellegis esse uxorem Iovis», quare id *discere* eam opus esse, epitheton illud *invicti* plane inutile reddit. Graeca vero illa structura verborum *uxor Iovis esse nescis* pro eo, quod est *uxorem Iovis te esse nescis*, cum oratione Horatii minime pugnat, qui post plura verba sentiendi et declarandi nominativum cum infinitivo ponit, ut od. 1, 2, 44 *patiens vocari Caesaris ultor*, Epp. 1, 7, 22 *dignis ait esse paratus*, 1, 16, 30 *cum pateris sapiens emendatusque vocari*.

3, 28, 3 *Prome strenua reconditum Caecubum*. Hic ordo est, non *Lyde strenua*, quasi epitheton sit.

3, 29, 1—6 *tibi — — apud me est: eripe te morae: ne semper contempleris* cet. Hoc dicit: vinum, rosae, unguenta iamdudum apud me tibi parata sunt; itaque ab occupationibus, quibus in urbe detineris, te celeriter expedias, ne semper unus idemque aspectus in copia rerum fastidiosus tibi videatur. *ne* est scriptio codicum exceptis duobus vel tribus, minime vero cum Orellio interpretandum »n o l i semper contemplari«, nec ad *eripe* solum pertinet, sed ad totam apparationem rusticam, qua gratae vices efficerentur.

3, 29, 6 *Aefulae*, licet sit codicum scriptura, nemo ante Kiesslingium in contextum recipere ausus est, quem secuti sunt Petschenig, Keller et Häussner; ceteri omnes *Aesulae* tenent. Est autem idem nomen apud Livium 26, 9, 9, in cod. Puteaneo apertissime scriptum vidi *arce aefulana*, quod plane convenit cum inscriptionibus (CIL I n. 1555 p. 564 et II n. 3408), idque ibi suo iure praefert H. I. Müller; idemque 32, 29, 2 *Aefulae* legit, quo loco codices minus noti sunt. Hoc nomen propter soni quandam similitudinem, ut hoc loco Horatiano, *Aesulae* in editionibus obtinuit, sic constanter apud geographos, similiterque Vell. Pat. 1, 14 *Aesulum*, Plin. n. h. 3, 69 *Aesulani* vel *Aesolani*.

3, 29, 21 sqq. Aestu torrente *pastor cum grege umbras et rivum quaerit*, at tum in dumetis tum in ripis rivi ventis silentibus utrubique frustra quaerit refrigerationem: *vagis ventis carent dumeta, caret ripa.* Nam hoc dicitur, etsi more scriptorum elegiarum mutatus est locus coniunctionis copulativae. Cf. 3, 26, 3 *arma defunctumque bello barbiton paries habebit*, nempe arma bello defuncta defunctumque bello barbiton. Tib. 1, 1, 51 *O quantum est auri pereat potiusque smaragdi.*

3, 30, 2 *situ* variis et arbitrariis interpretationibus obnoxium fuit: habet Lambinus *status, positus, θέσις, στάσις*, Iuventius *basis, substructio*, Baxter *structura*, Orelli *constructio, moles*, Nitsch *Bau*, Nauck *squalor*, Collet *poussière*, Sommer *assiette.* Revocant ad Tacitum, apud quem partic. *situs* est conditus, positus, exstructus. Sed non magis ex hoc quam ex Liviano illo de Aenea (1, 2, 6) *situs est super Numicum flumen* istae significationes substantivi *situs* ducuntur. Neque vero opus est ob hunc solum locum prorsus novam illius nominis significationem invenire, sed videndum, an hic, ut alibi, sit εὐρώς. Cognoscamus poetarum in semet ipsis laudandis consuetudinem, qui carminibus suis id se dare declarant, quod temporum iniuriis quibuslibet constanter resistat. Primus fortasse Pin-

darus in hunc modum scripsit (Pyth. 6, 10): *ὕμνων θησαυρός . . τὸν οὔτε χειμέριος ὄμβρος οὔτ' ἄνεμος ἐς μυχοὺς ἁλὸς ἄξοι.* Ab aliis pariter memorantur, quae statuas atque adeo pyramides diruere possint, monumenta ingenii non item. Ov. M. 15, 871 sqq. *Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira nec ignis Nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.* Propert. 4, 1 sqq. *Nam neque pyramidum sumptus ad sidera ducti Nec Iovis Elei caelum imitata domus Nec Mausolei dives fortuna sepulcri Mortis ab extrema condicione vacant. Aut illis flamma aut imber subducet honores, Annorum aut ictu pondera victa ruent. At non ingenio quaesitum nomen ab aevo Excidet: ingenio stat sine morte decus.* Hic *pyramidum sumptus ad sidera ducti* idem est atque *pyramides sumptuosae* (magno sumptu exstructae) *ad sidera caeli ductae.* Imitatur Horatium Martialis 8, 3 his verbis suam divinans immortalitatem: *Et cum rupta situ Messalae saxa iacebunt Altaque cum Licini marmora pulvis erunt, Me tamen ora legent et secum plurimus hospes Ad patrias sedes carmina nostra feret.* Ut *saxa Messalae situ rumpuntur,* sic etiam longo temporis spatio pyramides. Eodem modo *monumentum regali situ pyramidum altius* idem est ac *monumentum regalibus pyramidibus situ obductis (obsitis) altius* (cf. Colum. 2, 18). Valet igitur *situs pyramidum* de ipsis pyramidibus, quemadmodum fere 3, 21, 12 *Catonis virtus,* 3, 5, 13 *mens Reguli,* 3, 25, 5 *Caesaris decus* de Catone, Regulo, Caesare ipsis aliquo modo insignibus dicta sunt. Cf. 4, 1, 18 *potentior muneribus aemuli* = potentior aemulo munera largiente. Indicat autem Horatius, quam fragiles caducaeque pyramides sint cum suis carminibus comparatae; illas edacem abolere vetustatem, sua carmina non item.

4, 1, 16 *late militiae signa feret tuae,* quod coniecit Meineke, laudavit Peerlkamp suadente Kiesslingio in ordinem recepi pro vulgata scriptura *late signa feret militiae tuae,* quod cum consuetudine Horatii parum convenit. Is enim, qui mos est perpetuus in pentametro elegiaco, ut uno vel pluribus verbis seiungatur a substantivo attributum, eum in metro asclepiadeo, ubi fieri potest, potissimum imitatur. Cuius rei ut exempla adferam, animadvertendum est licuisse quidem per metrum scribere 3, 15, 2 *Tandem fige modum nequitiae tuae,* sed scribere maluit *Tandem nequitiae fige modum tuae.* Potuit dicere 3, 19, 28 *Lentus torret amor me Glycerae meae,* potius vero scripsit *Me lentus Glycerae torret amor*

meae. Non placuit ei 4, 12, 27 *Misce consiliis stultitiam brevem,* sed hoc: *Misce stultitiam consiliis brevem.* Quantitate nominum coactus toleravit 3, 7, 17 *Narrat paene datum Pelea Tartaro,* 4, 12, 15 *Si gestis iuvenum nobilium cliens.* Et sic quotiens vel ob eandem vel ob aliam aliquam causam dilecti illius ordinis verborum potestas non erat, nomen proxime adiectivum posuit. De uno loco dubius fui: nam 1, 24, 5 dicere certe poterat *Ergo perpetuus Quintilium sopor;* sed tali structura id ipsum nomen, cuius praecipuum pondus erat, nimis recessisset. Eo autem loco, de quo iam quaestio est, nulla idonea causa reperitur, cur ab ordine sollemni deflexerit poeta; librariis tantum melius coniungi visa sunt *late signa feret.* Ex hac, quae iam demonstrata est, structura constanti sequitur, ut 1, 1, 3 *curriculo* accipiendum sit pro *curru,* quo in ludis circensibus certabatur; nam si *stadio* intelligendum esset, *Olympico* secuturum fuisse apparet.

4, 1, 18 *largi.* Ecce novum iam exemplum constructionis modo (v. 16) commemoratae. Altera scriptio, *largis muneribus,* prava accommodatione orta est, ut ep. 9, 5 *mixtis tibiis,* quod probant nonnulli.

4, 1, 22 *lyraeque et Berecyntiae delectabere tibiae mixtis carminibus* codicum optimorum est scriptura, neque credibile est ita mutaturos fuisse librarios, si genuina ea fuisset, quam praebent pauci codices, *lyraque et Berecyntia delectabere tibia* cet., quippe quae forma nominum anguste cogitata ad *delectabere* bene quadrare videretur. Bentley quidem, qui eam tuetur, hoc modo segregat: *delectabere lyra et tibia, carminibus mixtis,* cuius verborum constructionis exempla adfert cum hoc loco minus convenientia: altera autem lectio paulo intricatior ei videtur; quam sic explicat: *delectabere carminibus, mixtis lyrae et tibiae.* Has etiam Orelli pro dativis (»unice rectis») accipit, nec aliter Dillenburger. Esse autem arbitror genitivos ex *carminibus* pendentes. *Carmina* hic (ut Ep. 9, 5) sunt *modi* (cf. 3, 9, 10. 3, 11, 7); nam de *cantu* paulo infra dicitur *numen tuum laudantes.* Mixtis harmonia Dorica et Phrygia accedente fistula pastorali, adeo concentu trium instrumentorum Venerem delectatum iri spem facit poeta.

4, 2, 2 *ille* mature turbatum est. »Prima vocalis huius nominis», inquit Lambinus, »pertinet ad pedem ultimum primi versus, hoc modo, *aemulari I-ule* etc., ut recte animadvertit Passeratius», ac relegat ad 1, 2, 19 *u-xorius amnis;* quod exemplum minus

quadrat, quia ibi in versu adonio est synaphia. Non probata ea ratione sequentes incautius *Iule* scribebant, quod manet hodie in multis editionibus. *Iulus* enim Antonii huius praenomen fuisse perhibetur. *Iulle* vel *Iuli* refertur ex codicibus. Narrat Suetonius (de gramm. 18) L. Crassicium, genere Tarentinum, *edocuisse multos ac nobiles, in iis Iulium Antonium, triumviri filium.* Idem a Velleio (2, 100) *Iulius Antonius* nominatur. Apud Dionem 55, 10 incerta est scriptura. Peerlkamp, qui primus rectam nominis formam declaravit, haec addit: »Iulus, hoc omnes Romani sciebant, erat Ascanius. Ab Iulo demissum est nomen *Iulius*, unde gens Iulia, ex gente Iulia. Iulius Antonius, quem adeo alloqui *Iulum* Horatius non potuit«. Adnotat Lehrs: »Das überlieferte Iule festzuhalten für den, der nicht Iulus hiesz, sondern Iulius, wird doch wenigstens jetzt nach Mommsen (die Römischen Eigennamen, Forschungen I, 35) nicht möglich erscheinen«. Praeterea moris Horatiani non est eundem hominem diversis eiusdem carminis locis diverso nomine alloqui; neque hic ullo modo *Iule* scribi potuit, quod nomen constanter trisyllabum est: Virg. Aen. 1, 267 et 288. 5, 546. 7, 478 et 493. Id probe sentientes Passeratius et Lambinus ita illud nomen hoc loco admitti posse putarunt, si in duos versus facta divisione quasi dissyllabum exsisteret.

4, 2, 33 et 41 *concinet* emendavit Lachmann, quod traditum est *concines.* Potuerit sane Antonius ille, quem alloquitur, pro suis fortunis votum facere splendidum (v. 53), tenue Horatius, non tamen nisi ab acerbe irridente *Romanae fidicine lyrae* (4, 3, 23) Pindaricum ei plectrum tribui potuit, etiamsi constet eum nobilibus Crassicii discipulis adnumeratum fuisse eundemque *heroico metro Diomedeam scripsisse XII libris et nonnulla alia soluta oratione* (comm. Cruq.). Lyricus autem poeta nobilis minime fuit. Multo minus, ut vult Peerlkamp, de Iulio Antonio Rufo, viro ignobili, hic cogitari posse videtur, licet eum Ovidius amicus vocet fidicinem lyrae Pindaricae (ex Ponto 4, 16, 28). Magis Kiesslingio adsentior, qui huc refert, quod narrat Suetonius (Aug. 57), ut doceat, quantopere pro suis meritis dilectus fuerit Augustus: *Revertentem ex provincia non solum faustis ominibus, sed et modulatis carminibus persequebantur.* Itaque ad fidem pronum est hoc tempore consulum cura aliquem, qui ipsis probaretur, electum fuisse, ut Augusti laudes celebraret, eiusque facultatem poeticam

quasi ironice ab Horatio verbis exaggeratam. De hoc igitur, quisquis est, *concinet* illud dicere licuerit.

4, 2, 49 *Teque, dum procedis* codicum est scriptura, eademque editorum antiquissimorum Hic, ut Ep. 9, 21, ardore quodam animi elatus Triumphum ipsum tamquam deum vel divinum alloquitur.

4, 4, 73 *perficient* codicum est scriptura, si a Blandinio, qui antiquissimus fertur, discesserimus. Iuste concluditur oratio Hannibalis stropha praecedente, ubi desperatio illius ad summum pervenerat, nec par erat eum, quasi ante id omisisset, curas sagaces Claudiorum seorsum laudare Iovemque eorum manus benigno numine defendentem praedicare; decebat poetam haec de suo ultro addere vaticinantem, quemadmodum 3, 5, 41 sqq. oratione Reguli relata ipse loquitur, item 3, 3 ultima stropha post Iunonis sermonem; etiam in fine carminis 4, 5 ipsius agnoscimus vota atque augurium.

4, 7, 15 *pius Aeneas, dives Tullus:* nec pietas Aenean nec divitiae Tullum a morte vindicare potuerunt: pietas Aeneae propria quaedam erat virtus, cf. Virg. Aen. 1, 220, 305, 378. Ov. Am. 2, 18, 31. In quibusdam codicibus est *pater Aeneas,* sed vix ulla causa erat, cur hic de Aenea *patre* mentio fieret. Varia etiam est scriptio *Tullus dives.* At Tullus Hostilius, largus ille rex, ipse suam πατρῴαν κτῆσιν laudabat, Dion. Hal. 3, 1; quae vis adiectivi, si post ponitur, minuitur. Praeterea tum ambiguum fit, ut ex interpunctione Bentleii apparet: *Tullus, dives et Ancus.*

4, 8, 12 *carmina possumus donare et pretium dicere muneris,* i. e. indicare, quantum pretium habeat hoc munus, insit huic dono, sive quanti aestimandum sit, non quanti vendendum, quam vim habet varians lectio *muneri,* ut est Plaut. Mil. glor. 3, 1, 131 *merci pretium statui, pro virtute ut veneat;* sed donum non venit, non venale habetur. In utrumque trahunt et libri manu scripti et iudices litterati.

4, 9, 1 *Ne forte credas* cet. Haec qui puncto post v. 4 *chordis* posito a sequentibus divellunt, sic interpretantur, ut *ne credas* intelligant *ne crede* (ut 1, 28, 23 *ne parce*) vel *ne credideris* (ut 1, 11, 1 *ne quaesieris,* 1, 18, 1 *nullam severis arborem*), vel *non credas* (ut 1, 13, 13 *non speres*). Quo modo punctum ponunt 1, 33, 4 post *fide,* 2, 4, 2 post *Phoceu,* et comma cum puncto 2, 1, 38 pot *Neniae* Ea vero ratio falsa est: *ne* enim his locis non est

vetativum, sed finale: *ne forte credas* idem valet atque ut ne forte credas, apodosin finalem inducit, ad quam plerumque supplendum est medium aliquod alterum enuntiatum primarium (*scito, hoc te sçire volo, hoc dico* vel simile), quo accuratius doceatur, quomodo pendeat sententia secundaria ex iis, quae sequuntur aut antecedunt. 3, 29, 6 *ne* in *nec* depravatur in multis editionibus. Nexus sententiarum 1, 36, 10 paulo obscurior est. Inest ibi quodammodo explicatio rei in versibus sequentibus, qui a *neu* incipiunt, de quo dubii fuisse videntur multi codices et Porphyrion, non tamen, quod suspicandum erat, *non*, sed *nec* aut *ne* coniecerunt; de *ne* vetativo cogitarunt. Lambinus quidem nullo inciso ante versum 10 facto hunc ad praecedentia retraxisse videtur, et vix impedit enuntiatum relativum, quod intercedit, quominus rursus ad tres primos huius carminis versus referatur illud *Cressa ne careat pulchra dies nota.*

4, 10, 5 *Ligurine* nisi legitur, deest, qui appelletur. Perverse color mutatus *Ligurinum* in faciem hispidam vertere dicitur, adeo vertere Ligurinum in faciem, ita ut, qui fuerat Ligurinus, fiat facies hispida, is totus in faciem abeat; nam pro ipso colore purpureo fit facies pilosa. Qui parum meminit *vertere* sic dici, ut *se vertere* (v. c. *in iram luctus vertit* Liv. 37, 12, 8), *Ligurinum* pro obiecto substituit, ut quod in propinquo erat.

4, 12, 7 *male ulta* interpretantur per »nimis atrociter«, quae utique non est primaria et naturalis huius adverbii sententia, utpote qua id omnino significatur, quod non eo modo est, quo debet, non tale, quale id esse oportet. Adiectivis enim additum saepe vitiosam aliquam virtutis, quae adiectivo exprimitur, rationem indicat, quae alterutram in partem modum excedit (od. 1, 9, 4 *male pertinax*, 1, 17, 25 *male dispar*, Sat. 1, 3, 45 *male parvus*, Ov. A. A. 3, 699 *male sedulus*); verbis autem adiunctum haud raro indicat, quod quis non suo tempore, parum opportune, itaque infeliciter, magno suo malo, in suam perniciem facit: od. 4, 6, 14 *male feriatos*, 4, 12, 7 *male est ulta*, Ov. Met. 8, 509 *Male vincetis, sed vincite, fratres.* Sall. Iug. 102, 2 *male pugnare*, 54, 7 *proelium male pugnatum.* Cf. ibm 56, 3 et Cic. de divin. 2, 25 *mala pugna*, i. e. quae infelicem eventum habet.

4, 13, 10 et 11 *refugit te, quia luridi Dentes te, quia rugae Turpant.* Magna cum vi bis positum pronomen *te* pariter repetita coniunctione *quia*, ut pro obiecto et ad praecedens verbum et ad subsequens pertinere sentiatur.

4, 13, 14 *clari lapides.* Alii *cari lap.* At splendor propria est virtus unionum, qua in oculos incurrunt. Mullo ornatu margaritarum fulgentium restitui posse rugosae colorem semel amissum. Qui codices hic *cari* habent, eos suspectos facit 3, 14, 7 eadem falsa scriptura *cari ducis*, ubi recte scribitur *clari ducis.*

4, 13, 15 *notis condita fastis,* i. e. sic, ut palam notum est, fastis condidit: et aetatis gradus (annorum numerus) et vitae degendae ratio omnibus notissima sunt, nec quidquam de iis ullo tuo conamine celari poterit; qualia tempora tua fastis condita semel inclusit volucris dies, talia in quovis artificio simulationis in perpetuum cognita erunt. Itaque *noti* non ipsi fasti dicuntur, sed is modus notus, quo vita Lyces ante acta fastis inclusa erat. Cf. ad 2, 7, 12 *turpe.*

4, 15, 30 *Lydis . . tibiis,* »Abl. wie *tibia mixtis carminibus* 4, 1, 23 lehrt». Kiessling. Equidem eo loco aliam sequor scripturam; de ablativo (quam alii pro dativo habent) minime dissentio. Rarissima sane sunt, quibus id certo probetur, exempla, quia plerumque sunt substantiva ambiguae terminationis. Virg. Aen. 12, 67 *Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa Alba rosa: tales virgo dabat ore colores.* Ib. 12, 836 *Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget, supra homines, supra ire deos pietate videbis.* 8, 510 *Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella Hinc partem patriae traheret* Saepius in hac structura apud Virgilium *miscere* vim habet turbandi vel deformandi: ib. 12, 444 *Tum caeco pulvere campus Miscetur.* 1, 124 *Interea magno misceri murmure pontum, Emissamque hiemem sensit Neptunus.* 12, 803 *luctu miscere hymenaeos,* 12, 217 *vario misceri pectora motu.* 11, 634 *permixti caede virorum Semianimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.* Nec apud prosae orationis scriptores desunt exempla. Sall. Iug. 57, 5 *picem sulfure et taeda mixtam.* Aliter denique dicitur *miscere* vi addendi (cf. Od. 3, 2, 30 *incesto addidit integrum*), ut 1, 1, 30 *Me doctarum hederae praemia frontium Dis miscent superis,* Ov. Met. 4, 140 *Vulnera supplevit lacrimis, fletumque cruori Miscuit.*

Carm. Saec. 65 *aras* Palatinas, in quibus boves albi immolabantur, aequum et propitium aspicere Apollinem, haec certa spes chori erat. *aras* cum alii codices haud pauci praebent tum duo Parisienses optimae notae, n:is 10310 saec. X et 7975 saec. XI. In reliquis et in edd. plerisque est *arces,* quia littera *a* simili ductu

linearum in scriptura cuiusdam aetatis in *ce* facile dilabitur, quo modo, ut exemplum adferam, Cic. Balb. 17 sic scriptum fuit: *veterem illam speciem foederis Marciani semper omni arce duxerunt sanctiorem.* Nusquam, quod sciam, *arces Palatinae memorantur.*

Epod. 1, 1 sq. Versibus quattuor primis, qui non sunt interrogantis, sed cum maestitia quadam adfirmantis vel exclamantis, praeparatur dubitatio: *Quid nos, quibus . . gravis?*, quae exit in interrogationem geminatam, quam claudit altera Horatii de se adfirmatio (vv. 11—14).

Ep. 5, 37 *exsecta* legere cogunt codices, nec aliud est nisi exempta, quemadmodum Plin. n. h. 26, 116 *medullam e caule eximere.* Copulantur ea verba Plin. ep. 2, 12, 3 *exsectus et exemptus honoribus senatoriis.* Exempta est medulla arida et aridum iecur ex corpore pueri fame necati, ut inde misceretur amoris poculum.

Ep. 5, 87 sq. *Venena magnum fas nefasque, non valent convertere humanam vicem* sic interpretor: Venena, id quod satis quidem magnum est, fas nefasque convertere valent, non valent convertere humanam vicem. Licet vobis, veneficae, nefas in fas vertere, nec parva sane ea ars est, sed poenas facinorum nefariorum effugere vobis non licebit. *magnum* vid. ad 2, 7, 12 *turpe.* Exempla verbi particula negandi omissa repetiti haec sunt: Plaut. Amphitr. 1, 1, 300 *Tuae si quid vis nuntiare* (sc. sinam); *hanc nostram adire non sinam.* Tac. Ann. 12, 64 *Agrippina filio dare imperium, tolerare imperantem nequibat. vicem,* cf. 1, 28, 32 *vices.*

Ep. 7, 11 et 12 *Neque hic lupis* cet., i. e. Neque hic mos (quem sequuntur Romani) umquam fuit lupis nec leonibus, nisi in dispar (in aliud animalium genus) non feris *umquam* codices tenent.

Ep. 7, 15 *et albus ora pallor inficit* codicum est scriptura, quae suavius sonat, quam quod multae editiones offerunt *et ora pallor albus inficit.* Cf. quae ad 4, 1, 16 adnotavi.

Ep. 9, 17 *Ad hoc,* i. e. ad hoc conopium, ad hoc turpe spectaculum. Bentleii emendatio est. Antea legebatur *Ad hunc,* quod est in cdd. optimis.

Ep. 9, 25 *neque, Africani cui* cet., i. e. neque eo bello, cui Africani virtus sepulcrum condidit super Carthaginem, sive quod Afr. virtus fracta Carthagine sepelivit, (profligavit, sustulit). Sic bellum sepeliri dicitur virtute imperatoris. Cic. de imp. Cn. Pomp. 30 *bellum . . eius adventu sublatum ac sepultum.* Codices *Africanum* vel *Africano.* Emendatio est Madvigii.

Ep. 15, 15 *nec semel offensi* cet., i. e. nec, ubi semel offensus (laesus, iratus) fuero, constantia mea cedet formae tuae. *offensae* cdd. habent, genere et casu ad id, quod sequitur, *formae*, ut veri simile est, accommodato. *semel offensae* volunt esse »semel invisae»; quod neque cum Horatii huius verbi usu convenit neque cum verbis sequentibus, *si certus intrarit dolor*. Emendavit Bentley.

Ep. 16, 41 et 42 *Nos manet Oceanus circum vagus arva beata* (vagans circum arva beata): *Petamus arva divites et insulas.* Sic nomine repetito gravius dicitur, quam si usus esset pronominis. Od. 4, 5, 18 *Nutrit rura Ceres post rura perambulat.* Interpunctio est Bentleii.

Ep. 16, 52 *nec intumescit,* 58 *nec inpudica,* ep. 14, 15 *nec uno,* 17, 47 *nec in sepulcris.* Cf. ad 2, 16, 8 *nec auro.* Inclinant in synaloephen editores etiam non adnuentibus scribis antiquis.

Ep. 16, 65 *aerea* cet. Ut aere inquinatum est tempus aureum, aerea saecula fuerunt; aerea dehinc ferro duravit Iuppiter Hic est progressus aetatum generis humani, quae descriptio turbatur, si pro *aerea* cum parte codicum legitur *aere.* Est autem *dehinc*, ut saepius apud Virgilium, monosyllabum. — Ib. *quorum piis,* i. e. piis horum saeculorum, quae ferro durata ex aereis ferrea facta sunt.

Ep. 17, 40 *voles sonare,* »quod est, *sive voles me sonare mendaci lyra, Tu pudica, tu proba*». Bentley.

Ep. 17, 60 *Quid proderit ditasse Pelignas anus,* si tu inultus riseris Cotyttia vulgata? Certam spem habet Canidia ultione se explendi. Quod duobus cdd. nixus mutavit Bentley, *Quid proderat,* id aliam sententiam significat: confiteri iam Canidiam nulli sibi usui fuisse Pelignas anus ditasse.

Ep. 17, 80 *pocula.* Alii *poculum.* »Hic, ubi de arte et potentia sua gloriatur, *pocula* magis convenit. Norat enim Canidia plura philtrorum et potionum genera conficere», ep. 5, 73—78. Bentley. »Plura amoris pocula conficere illa norat variaeque artis plures *exitus* exspectabat. Cf. Carm. 4, 14, 38». Dillenburger.

De communi indole codicum Horatianorum postremo breviter disserendum est. Deest etiamnunc notitia eorum plena et perpetua, nec ipse ullum vidi, sed in varia lectione Kelleri acquiescendum fuit, nisi si quid nonnumquam, quod frugi esset, ex antiquissimis editionibus haurire contigerit. In singulis scriptoribus Latinis

singulae sunt codicum classes examinandae et discernendae, ut labes continua pernoscatur. Ad quam rem, ut decet, perficiendam quamdiu non sufficiunt ea, quae de libris manu scriptis sparsim indicantur, suis finibus exiguis continetur necessario ea censura, quam olim de mendis codicum Caesaris scribens phthorologiam vocavi. Nihilo minus unam rem saltem ad Carmina Horatii pertinentem leviter attingere conabor.

Constat omnino eum morem fuisse codices pristinos vel describentium vel notantium, ut pro verbis minus notis vulgaria substituerent, cuius quidem consuetudinis in his quoque libris multa apparent vestigia. Verum non solum in verbis permutandis, sed etiam in verborum formis confundendis proditur licentia, qua et modorum et temporum et personarum saepenumero orta est deformitas. Cum enim in universum indicativi usus frequentior sit quam coniunctivi et imperativi, et tempora quaedam indicativi magis usitata quam reliqua, quae sunt quasi remotiora, facile factum est, praesertim si litterarum similitudo ad errorem alliceret, ut ad ea, quae magis usu trita essent, procliviores se praeberent librarii, qui anguste omnia considerarent nec nisi prope admota cernerent. Quid? quod oculorum non longe conspectum ferentium ne apud interpretes quidem desunt specimina.

Licet in contextu, qui dicitur, adornando de vera scriptura haud raro addubitaverim, in novissima recensione doctissimorum virorum subsistere consultius iudicavi quam ut ad audaciora confugerem, de quibus post aliquid admonnisse satis erit. In re tam religiosa, vel dicam lubrica, iudicio circumspecto praecipue opus est.

Praesens indicativi his locis est in codicibus, ubi praesens coniunctivi esse debebat, etsi aliquotiens a quibusdam editoribus indicativus toleratur: 1, 8, 2 *properas,* 1, 14, 6 *gemunt,* 1, 14, 8 *possunt,* 1, 29, 10 *negat,* 2, 4, 14 *decorant,* 2, 12, 28 *occupat* (de quo supra p. 15 adnotavi), 3, 3, 7 *inlabitur,* 3, 3, 55 *debacchantur,* 3, 19, 1 *distat,* 3, 27, 17 *trepidat,* 3, 27, 55 *defluit,* 3, 28, 6 *stat,* C. S. 27 *servat.* Acedunt ibidem vv. 68—72 haec tria, *prorogat, curat, adplicat,* de quibus inter se consentienbus magna quaestio est. Nam et, quae iam allata sunt indicativum suspectum faciunt et maior pars codicum in coniunctivum trahit. Acriter quidem Bentley indicativos illos tuetur, cui tum demum sero, loquaciter, stolide votis nuncupatis dii sollicitari videntur, quod in precum initio factum oportuerit. Nempe omina esse, non amplius vota

inde a versu 53. Gesnero contra ad v. 52 preces contineri videntur, deinde commemoratio praesentium bonorum cum laude Augusti ad v. 60; tum vota, quae proprie dicuntur, concipi existimat, ut praesides dii et *lustrum* et *aevum* proximum sive *saeculum* fortunare velint; denique a v. 73 chorum praesentia numina sentire. Alii Bentleium sequuntur, alii Gesnerum, plerique tacite.

Saepissime praesens indicativi verborum tertiae coniugationis pro futuro scriptum est, vulgo ita, ut *-et* in *-it* mutaretur: 1, 12, 3 *recinit*, 1, 12, 57 *regit*, 2, 2, 5 et 7 *vivit* et *agit*, 3, 5, 34 *proterit*, 3, 14, 14 *exigit*, 3, 21, 10 *neglegit*, 3, 24, 27 *quaerit*, 3, 27, 71 et 76 *reddit* et *ducit*, 3, 29, 42 *degit*, 3, 30, 9 *scandit*, 4, 2, 54 *solvit*, 4, 15, 18 *exigit*. In formis pluralibus *-ent* in *-unt* vertitur: 1, 14, 1 *referunt*, 1, 36, 18 *deponunt*, 3, 3, 69 *conveniunt*, 4, 1, 28 *quatiunt*, ep. 16, 21 *ferunt*. Similia sunt 1, 20, 10 *bibis*, 2, 5, 3 *sequitur*. Haec si consideravissent Bentley et alii, etiam recentissimi, vix credo futurum fuisse, ut scriberent 3, 3, 12 *bibit*, 4, 2, 45 *loquor*, 4, 4, 66 et 67 *proruit* . . *geritque*, 4, 4, 73 *perficiunt*. Peerlkamp 1, 7, 9 *dicit* retinuit. Bentleio 4, 4 *proruit* et *gerit* placuerunt, ut ei, quod praecedit, *evenit* responderent. At ne illud quidem satis firmum est, nam alia scriptio est *exiet*.

Cum videmus, quam facile in exitu verborum *et it*, *es it* inter se commutentur, non nimis confidendum videtur his lectionibus: 1, 7, 15 *deterget*, 4, 2, 7 *fervet;* 3, 24, 5 *figit*, 1, 1, 35 *inseris*, si codices aliud suadent.

Quae in *-bit* exeunt formae temporis futuri, in *-vit* mutatae falsa praeterita facta sunt: 1, 12, 19 *occupavit*, 3, 23, 19 *mollivit*, 3, 30, 7 *vitavit*, 4, 3, 4 *claravit*, ep. 9, 28 *mutavit*, si de hoc vera est coniectura Lachmanni ab Hauptio probata. De primis illis exemplis duobus utroque loco supra disputavi.

Minus placuerunt librariis 3, 2, 27 *vulgarit*, ep. 5, 60 *laborarint*, qui indicativos *vulgavit* et *laborarunt* praetulerunt, quod eo minus mirum est, cum ne interpretes quidem omnes hos coniunctivos intellexerint. Pro imperativo 3, 3, 39 *regnanto*, ut insueto, inventum est *regnando*. Quod hodie legitur 3, 19, 12 *miscentur* ex imperativo *miscentor* ortum esse putaverant Ianus Rutgersius et Nic. Heinsius, quorum coniecturam recepit Bentley, dubiam alii habuerunt. Non possum quin confitear simplicem narrationem hic languidam videri. Magistrum convivii interdum agit poeta. Cf. ep. 9, 33 sq.

Futuri cum praesenti coniunctivi commutati certa exempla sunt 1, 12, 57 *regat,* 2, 2, 5 *vivat,* 3, 3, 69 *conveniat,* 4, 4, 73 *perficiant.* Perparva auctoritate codicum nititur 3, 3, 54 *tangat;* tamen id probaverunt cum alii tum Bentley, Mitscherlich, Dillenburger, Peerlkamp, Lehrs. Iam vero, ubi in consilio deorum desiit Iuno obsistere Romanis, futuro tempore usa pergit vaticinando (id quod negat Dillenb.) et concedendo.

In verbis, quae inter se commutantur, adferenda sunt *exigere* et *eximere.* Habent multi codices 3, 14, 14 *hic dies vere mihi festus atras eximet curas,* 4, 15, 18 *custode rerum Caesare non furor civilis aut vis eximet otium.* Utrumque retinent Keller et Peerlkamp, prius illud Dillenburger, Lehrs, alii. *exiget* utrubique restituendum vel iam restitutum, vid. supra p. 18. Exiguntur sive expelluntur, quae, ut atrae curae, ingrata et molesta sunt; expellitur etiam et eiicitur e civitate otium e tranquilla sede sua exturbatum.

Crebrae sunt in verbis compositis particularum *de* et *di* (vel *dis, dif*) permutationes: raro quidem *de* pro *di* invenitur, ut *delectus* pro *dilectus* 2, 4, 18 et 20, 7, *defingo* pro *diffino* 1, 35, 39 et 3, 29, 47, saepius *di* pro *de,* his locis libri tertii: 1, 17 *districtus,* 35 *dimittit,* 3, 55 *dibacchentur,* 16, 3 *dimersa,* 29, 35 *dilabentis.* Accedunt, 4, 5, 34 *diffuso,* ep. 17, 31 *dilibutus.* Iam hac consuetudine 1, 1, 13 (vid. supra p. 1 et 2) *dimoveas* suspectum est. Bene tamen se habet 4, 5, 14 *nec faciem* de *litore dimovet,* quo appulsurum sperat mater iuvenem diu cunctantem. Spreta eadem lectionis varietate recte dici existimo *deripere pignus lacertis* (1, 9, 23), *arma militibus* (3, 5, 21), *signa Parthorum postibus* (4, 15, 7), *amphoram horreo* (3, 28, 7), denique *polo lunam* (ep. 17, 78).

Ex litteris consonantibus confusis prae ceteris memorabiles sunt *c* et *t,* quamobrem particulae *ac, at, et* non semper facile distinguuntur. 1, 18, 7 *ac* magis quam *at* fruitur favore codicum, idque ut omnino elegantius et Horatianum praetulit Bentley. Contra Baxter: »Bentleius de ingenio suo reposuit *ac.* Sed exceptivum *at* magis placiturum est«, placuitque per saecula. Sic Peerlkamp ed. 2. »Olim edidi *ac ne.* Nunc *at* melius puto. Ante omnes arbores sere vitem. Nam vinum est Dei munus longe excellentissimum. Modo ne quis abutatur«. Quae in altera quoque particula, nisi fallor, inest exceptiuncula. Etiam 1, 31, 18 haud scio, an recte scripserit Bentley *ac, precor, integna cum mente,* ubi Peerlkamp fere solus eum secutus est, Baxter et Keller *at* tenent, cui scrip-

turae praecipue favent libri mscr., plerique editores *et* praeferunt, quod non est in cdd. Adnotavit Cruquius: »*ac precor integra* sic legendum est, ut habent codices. quidam scripti habent *atque*». 1, 18, 15 facile conieceris *at tollens*, quia *attollens* scriptura est duorum cdd. Parisiensium saec. X. In plerisque est *extollens*, ex quo ortum videtur *et tollens*, quod sibi sumpserunt editores, qui e contrario 3, 28, 6 *ac veluti stet volucris dies* praeoptarunt, ubi *et veluti* cet. praevalet in cdd. antiquissimis. Similiter 1, 28, 19 *mixta senum ac iuvenum* cet. suus honor est eidem coniunctioni, ubi *et* in libris mscr. minore utitur auctoritate. 1, 12, 15 *qui mare ac terras* est lectio vulgata; sed *et terras* scribunt Lambinus et Baxter, cum quibus faciunt cum alii cdd. tum Argentoratensis ille primus. 1, 31, 10 *ut aureis* magis quam *et aureis* commendatur a cdd. Vid. supra p. 10. 1, 19, 11 *et versis* praeferendum quidem est alteri scriptioni *ac versis*. 3, 27, 26 constans est lectio *et scatentem*, etsi *at* mavult Bentley, »cum inter bina haec orationis membra Antitheton esse debeat». 1, 14, 6 sq. *ac sine funibus vix durare carinae possint imperiosius aequor* fuerunt, qui divulsa redderent *iam sine funib. vix dur. car. possunt i. ae.* Eadem denique facta mutatione litterarum nonnumquam, ut 2, 17, 25, *tum* pro *cum* reperitur, aliter 3, 18, 10 *dum* pro *cum*.

Ut omnino orthographia Latina, qualis fuit proximis ante artem typographicam temporibus, talis mansit in iis libris, qui primi prelo subiiciebantur, donec exemplaria saeculis nono et decimo descripta frequentiore usu tandem innotuerunt, sic ob eam causam *quum* diutissime scribebatur coniunctio illa, nostraque demum aetate *cum* constanter scribi coepta est, nisi si quis scribendi rationis, cui semel adsuevit, tenacior est, aut in lexicis a praepositione *cum* distinguere voluit. Antiquissimis autem temporibus neutra forma in usu erat: nam si scrutamur locos, ex quibus argumenta eruamus, *quom* priscam fuisse scriptionem affatim apparet; cuius ne in Horatii quidem libris desunt vestigia e variis lectionibus conspicua. 3, 20, 5 ubi *cum* firmissimum est, in antiquissimo cod. Paris. pro varia lectione notatur *quae* servatis duabus litteris priscae scripturae. Retinent omnes 3, 6, 5 *Dis te minorem quod geris, imperas* (*Romane*), ubi hocce *quod* non sine molestia interpretantur: Ianio condicionem designare videtur: eo quod sive dum te minorem diis geris, illos te superiores agnoscis. »*quod*, propterea quod, quatenus te minorem diis geris». Mitscherlich. »*quod* in Rücksicht darauf

dass, indem». Nauck. »*quoad*» Scheibe. At, si »eo quod» vera est interpretatio, eam admittit *quom* vel *cum*, cuius rei exempla adferre non opus est.

Ubi 4, 2, 6 sq. uno ore legunt *Monte decurrens velut amnis, imbres quem super notas aluere ripas, fervet . . . Pindarus* . . , nihil aliud impedivisse videtur, quominus *quom* vel *cum* scriberent, nisi quod codices optimi, qui id tenent, iidem verbum sequens depravatum *saliere* aut (quod post antecedentem litteram *s* facile factum est) *saluere* habent, quae deformatio alteram genuit. Ea vero ratio inanis est.

Turbarunt scripturam mirum in modum codices et editores 1, 12, 31, ubi magnifice Dioscuri solo suo nutu fluctus comprimere dicuntur: *minax, cum sic voluere, ponto unda recumbit.* Hanc veram esse scripturam diu intellectum est. Adnotavit Gesner: »Puto veterem scholiasten, qui exponit primam vocem per *cum*, legisse in libro suo *quom* vel *quum*. Pulchre ita maiestas horum σωτήρων exprimitur, voluntate sua sola undam comprimentium». Habent editores *quod* (pauci *nam*, Peerlkamp *qua*) *sic voluere*. *quom* coniecit Kreussler, recepit Nauck.

ANMÄRKNINGAR
TILL DET STARKA PRETERITUM
I GERMANSKA SPRÅK

AF

KARL LJUNGSTEDT.

UPSALA 1887
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Förord.

Föreliggande arbete afser endast att framhålla några synpunkter rörande frågan om ursprunget till det s. k. starka preteritum i germanska språk, hvilka synpunkter varit, så vidt jag vet, om ej helt och hållet förbisedda, så åtminstone föga beaktade i den språkvetenskapliga litteraturen. I den mån de hypoteser och åsigter, som i denna afhandling framställas, kunna anses innehålla något nytt, fordra de naturligtvis en utförlig motivering och en utförlig kritik af andra mot dessa åsigter stridande teorier. Härifrån har jag emellertid i det hela varit nödgad att för tillfället afstå och i stället måst inskränka mig till en stundom ganska ofullständig motivering af dessa hypoteser. I sammanhang härmed vill jag nämna, att jag vid utarbetandet af denna afhandling endast undantagsvis kunnat taga någon hänsyn till de fornfrisiska och forndanska dialekterna, en brist hvarom jag är lifligt medveten.

Vid tryckningen af denna afhandling har jag sökt att så vidt möjligt använda allmänt brukade beteckningssätt. Mot denna grundsats har jag dock särskildt i några punkter varit tvungen att bryta. För att beteckna den tonande bilabiala frikativan har jag nämligen måst använda det svenska landsmålsalfabetets tecken för detta ljud (6) och för att beteckna de i lettiskan förekommande mouillerade konsonanterna har jag användt fet kursiv. På grund af ett förbiseende har jag dessutom ej haft tillgång till det svenska landsmålsalfabetets tecken för den korta tonande mediopalatala ex-

plosivan, utan blott till tecknet för den motsvarande långa (g), hvadan jag måst beteckna den förra på samma sätt som den tonande prepalatala explosivan (g). Att detta beteckningssätt sålunda ej är fullt exakt, torde dock vara af ringa vigt, eftersom i de nysvenska dialektformer, jag anfört, endast rotstafvelsens vokalism är af betydelse för de frågor, jag i denna afhandling sökt besvara.

Upsala i Nov. 1887.

Förf.

Anmärkningar till det starka preteritum i germanska språk.

Af

Karl Ljungstedt.

Kap. I.

Inledande betraktelser.

§ 1.

Det s. k. starka preteritum i germ. språk utgår, såsom allmänt är erkändt, ur det ie. perfektum, hvari rotvokalen i sing. akt. har det starka, i dual.-plur. akt. och med. samt opt. det bitoniga l. tonlösa afljudsstadiet. Så reflekteras gr. *οἶδα* — *ἴδμεν* — *ἴδμαι* (Hesych.), skr. *véda* — *vidmá* — *vidé* — *vidyā́t* direkt af got. *wait* — *witum* — *witi*. Likaså gr. *πέποιθα* — *ἐπέπιθμεν* af isl. *beið* — *biðom*. Af samma byggnad som gr. *πέπονθα* — *πέπασθε* är got. *band* — *bundum*, *skal* — *skulum* etc.

Men huru sant detta än må vara, så besannar sig dock kanske äfven i detta fall ordspråket: ingen regel utan undantag. Det finnes flera otvifvelaktigt starka pret. i de germ. språken, som ej tyckas vara så byggda. Got. *qam* l. än mera ljudlagsenligt fsv. *kam* svarar väl mot skr. *jagáma* < ie. *g_2eg_2ome*, men isl. *kom*, fsv. *kom*, *kum* etc. visa på en bas *$g_2əm$-* l. *$g_2\mathring{m}$-*. Fårö. *laup*, isl. *laupo*, fdn. *løp* kunna utgå ur ett ie. perf. **kekloub-*, men isl. *hljóp*, fht. *liof*, fe. *hleóp* etc. tyckas visa på en stam **kleub-*; got. *qemum* stämmer ej med skr. *jaganma*, men ställer sig otvunget vid sidan af lat. *vēnimus*. Vidare må märkas sådana fall som isl. *nam* — fe. *nōm*, isl. *vaf* — *óf*, vexelformer som kanske äro af samma art som skr. *sasáda* — *sasā́da* etc., samt fht. *saaz*, me. *seet*, ä. nsv. *såt*, älfdal. *sǫt*, hvarmed må jämföras lat. *sēdi*, lit. *sédau*, lett. *sédu*.

Visa de nu exempelvis anförda formerna, att det ej alltid faller sig så enkelt att härleda det starka germ. pret. ur det på ofvan

angifna sätt byggda ie. perf., så uppstår otvunget frågan: huru skola de nu anförda och liknande starka pret. i germ. språk förklaras?

På denna fråga skall föreliggande afhandling söka lemna ett svar.

Då den nämda källan till det germ. starka pret. beträffande sådana former, som de nu angifna, tycks vara så att säga för liten, kunde kanske äfven dessa former på språkvetenskapens nuvarande ståndpunkt tillfredsställande förklaras, om man utvidgade denna källa, om man med andra ord uppstälde den satsen, att *det germ. starka pret. kunde tänkas utgå äfven ur andra ie. verbalformer än det så byggda ie. perf.*

§ 2.

En sådan utvidgning vore gifven genom att hålla den möjligheten öppen, att rotvokalen i det ie. perf. i sing. akt. kunde ha ett annat afljudsstadium än det starka.

De Saussure (Système s. 72 ff.) och efter honom Osthoff (Perfekt. s. 61 ff.) föreslå, att i 1 pers. sing. akt. skulle rotvokalen haft det normala afljudsstadiet. Enligt den Brugmann-Osthoffska åsigten, att ie. *ŏ* > skr. *ā* i öppen stafvelse, skulle därmed den skr. vexlingen *sasáda* — *sasā́da* förklaras. Ljudlagsenliga kunde då äfven vara sådana gr. perf. som *πέφευγα, λέλᾱκα* etc., i det att det normala afljudsstadiet inträngt i hela sing. akt. ur 1 pers., möjligen äfven ur konj. (Jfr gr. *εἰδῶ*, skr. *jabhárat, sāsáhat, tatánāma* etc.). Ehuru den nämda Brugmann-Osthoffska åsigten numera torde vara temligen öfvergifven, kunde man dock utvidga denna Saussures och Osthoffs tanke derhän, att man läte det vara en öppen fråga, om ej det ie. perf. i sing. akt. kunde jämte det starka äfven ha det normala l. svaga afljudsstadiet, om än mera sällan. Härför kunna tala sådana fall som gr. *πέφευγα, λέλᾱκα, ἔρρῑγα*, skr. *babhū́va, sasū́va* etc.

Vidare kunde antagas, att rotvokalen i sing. akt. af det ie. perf. varit af vexlande kvantitet. Paralellformerna *jagáma* — *jagā́ma* i skr. kunna reflektera en ie. vexling *g_2eg_2ome — *$g_2eg_2\bar{o}me$. Samma förhållande kan då ega rum i sådana germ. paralellformer som isl. *nam* — fe. *nōm*, got. *qam* — fe. *c(w)ôm* etc. Ett sådant antagande förutsätter visserligen ett upphäfvande af skilnaden mellan kort- och långvokaliska rötter, men detta torde ingalunda i och för sig göra detsamma ohållbart.

§ 3.

Ytterligare må den möjligheten hållas öppen, att det germ. starka pret. kan ha sin källa äfven i andra preteritala tempora i det ie. urspråket än i perf. Detta språk egde enligt det samstämmande vittnesbördet af gr., skr., fbaktr. etc. ett flertal preteritala tempora; med säkerhet egde det imperfekta och aorister af flere bildningar. Dessa tempora äro som bekant mycket vanliga i gr. och ved., i det klassiska skr. är imperfektum det stående tempus för förfluten tid, ett stort antal af latinets preteritala tempora anses vara bygdt på aoristbildningar, åtskilliga af de lat. perf. visa sig vara ursprungliga aorister etc. Då kunde äfven tänkas, att i de germ. språken rester af imperfekta och aorister finnas. Att de germ. språken skulle ega spår af dessa tempora, har, så vidt jag vet, hittills antagits i följande fall:

Imperfektum:

Kluge (Conjugation s. 124) och Möller (Engl. Stud. III, 158) antaga, att got. *iddja* vore = skr. *áyām*. Möller (Engl. Stud. III, 159) anser, att ett skr. **adidhām* vore reflekteradt på germ. botten af fht. *tëta*, fe. *dide* etc.

Aorist af typen ἔγνων, ἔστην:

Möller (Engl. Stud. III, 161) vill se en sådan aoristbildning i fe. *funde* < urg. **(e-)fn̥ðēn*, fht. *forhta* < urg. **(e-)fr̥htēn*, isl. *køra* < urg. **(e-)kuzēn*, isl. *frøra* < urg. **(e-)fruzēn*, isl. *olla* < urg. **(e-)wl̥þēn*. Dessa former vore i så fall af alldeles samma bildning som gr. ἐβάλην, ἐφάνην etc.

T-aorist:

Sievers (P. B. Beitr. IX, 561 ff.), Möller (P. B. Beitr. VII, 457 ff. och Engl. Stud. III, 161 ff.) och Noreen (Förel. isl. forml. v. t. 1887) antaga, att det svaga pret. i germ. språk är ett t-pret. af relativt samma byggnad som gr. ἐλύϑην, ἐβίων etc.

S-aorist:

J. Schmidt (K. Z. XXV, 599 f.) anser, att spår af s-aorister föreligga i fht. *skrirun*, *skriri* af *skrīan*, *spirun* af *spīwan*. Dessa former visa i så fall på ie. stammar **(e-)skri-s-* **(e-)spi-s-*.

Osthoff (Perf. s. 397 f.) och Brugmann (Grundriss I, 384) ponera, att got. *wissun*, isl. *visso* svara direkt till gr. ἴσαν < **ϝιδ-σαν* — och sålunda äro en s-aorist.

Noreen (Förel. isl. forml. v. t. 1887) har framstält den gissningen, att got. *wohs*, isl. *óx* etc. kunde vara en s-aorist reflekterande ett skr. **avākṣam*.

Aorist af typen ἔλιπον, ἔφυγον:

v. FIERLINGER (K. Z. XXVII, 430 ff.) anser, att 2 pers. sing. akt. af det starka pret. i vgerm. språk är en rest af en sådan aorist.

§ 4.

Denna af v. FIERLINGER framkastade tanke skulle jag vilja utvidga därhän, att man uppstälde den möjligheten, att man i det germ. starka pret. kunde ega spår af imperfekta och aorister af typerna ἔλειπον, ἔλιπον, ἔλακον, ἔμυλον, ἔχευα, ἔφῡν etc., d. v. s. vare sig 'tematiska' l. 'otematiska' imperfekta och 'enkla aorister', och detta ej blott i 2 pers. sing. i vgerm. språk, utan i alla pers. så i vgerm. som got. och nord. språk.

Då det ej fins någon skilnad i bildningen mellan t. ex. skr. imperf. *a-viçam* och aor. *a-sicam*, gr. imperf. ἔ-γραφον och aor. ἔ-δρακον etc., utan skilnaden mellan imperf. och aor. af dessa typer ligger i *användningen* och *betydelsen*, och då denna skilnad för de germ. språken är likgiltig, eftersom de blott hafva ett enkelt tempus för förfluten tid, så använder jag här nedan termen *imperfekt-aorist*. Då vidare den 'otematiska' konjugationen i germ. språk med få undantag uppgått i den 'tematiska', gör jag ej heller någon skilnad mellan 'tematiska' och 'otematiska' imperfekt-aorister.

Innan emellertid denna tanke, att vi i det germ. starka pret. äfven kunde ha rester af imperfekt-aorister af den nu angifna typen, kan anses sannolik, måste först undersökas, huru dessa imperfekt-aorister klädda i germ. drägt skulle se ut.

§ 5.

Först måste då några ord yttras om *augmentet*.

Sannolikt ha vi i ie. urspråket haft augmenterade och oaugmenterade former paralella med hvarandra. Det är blott de ind., gr. och eran. familjerna, som uppvisa augmenterade former, och i dessa familjer finnas oaugmenterade former jämsides med de augmenterade. I ital. språk vet jag intet fullt *säkert* ex. på augment. Om augmentet äfven kunde ha vexlande former — ved. *árāik* etc. tyda på ett ie. *ē-* — må här förbigås. Vanligen åtminstone hade augmentet formen *é-*.

Rörande frågan om augment på germ. botten kunna då följande fall tänkas:

A). Vi utgå från ie. *augmentlösa* former; augmentet må saknas af hvilken anledning som helst. Det är då självklart, att hela frågan om augment i germ. språk förfaller.

B) Vi utgå från ie. *augmenterade* former.

Vi bortse då från den möjligheten, att augmentet i antevokalisk ställning kan på ie. l. förgerm. botten kontraherats med följande vokal. I så fall föreligger augmentet urg. blott i *latent* form.

Så *kunde* vara fallet med isl. *át* < ie. *e-ed-.

Augmentet kan då naturligtvis urg. tänkas vara *tonlöst, betonadt* l. *bibetonadt.*

I) *Augmentet var urg. tonlöst.*

Detta kan vara ett arf från ie. tid, men kan ock bero på yngre aksentflyttning. Hvilketdera man antager, är för förevarande fråga likgiltigt. Under denna förutsättning kunna 2 fall tänkas:

a) *Det tonlösa augmentet stod i antekonsonantisk ställning.*

I sådant fall bör augmentet förr l. senare bortfallit. Jag säger »förr l. senare», emedan jag ej vet, *när* detta bortfall inträffade.

Att augmentet i denna ställning bortfallit, kan slutas af sådana fall som gr. *ἐνί* — skr. *ni;* gr. *ἐπί* — *πι-ἕζω*, skr. *pi-dadhāti;* skr. *adhi* — skr. *dhi-tiṣṭhati;* skr. *ava* — *va-gāhate;* gr. *ἀπό* — lat. *positum;* fht. *az* — fht. *zuo.*

Men detta bortfall är sannolikt ie. och således att föra under mom. A. Vidare: flt. *idis* — isl. *dís*; got. *at-augjan* — flt. *t-ōgian;* fht. *ge-louben* — fht. *g-louben;* got. *ga-razna* — isl. *g-ranne;* got. *bi-niman* — got. *b-nauandans;* gr. *ἀπόστολος* — isl. *postole.*

Men detta bortfall kan ock delvis vara ie.

Det tonlösa augmentets bortfall kunde ock vara samtidigt med den obetonade reduplikations-stafvelsens bortfall såsom **fefall* > fsv. *fal,* men detta är något osäkert, då vi i de germ. reduplikationslösa starka pret. kunna ha redan ie. reduplikationslösa perf. såsom gr. *οἶδα,* skr. *véda.* Detta bortfall af en obetonad vokal i första stafvelsen af ett ord har kanske skett i olika ordgrupper på olika tider, delvis ie., delvis i historisk tid i de germ. språken.

Af det anförda torde emellertid framgå, att man har rätt att antaga, att det tonlösa augmentet i antekonsonantisk ställning bortfallit, låt vara osagdt vid hvilken tid. Kvarstod det, efter att urg. obetonadt *ĕ* > *ĭ*, så har det naturligtvis bortfallit under formen *ĭ*.

b) *Det tonlösa augmentet stod i antevokalisk ställning.*

Här naturligtvis förutsatt, att kontraktion med följande vokal i ie. l. förgerm. tid ej skett l. att, om en sådan kontraktion skett, denna sedan analogiskt upphäfts.

I denna ställning kan augmentet äfven tänkas ha bortfallit. Inträffade detta bortfall redan ie., så vore äfven detta mom. att föra under mom. A.

Men tänkbart vore ock, att augmentet i denna ställning i en l. annan gestalt kvarstått.

Vi få sålunda 2 möjligheter:

α) *Det tonlösa augmentet i antevokalisk ställning har germ. bortfallit.*

Härför tala sådana fall som: got. **fra-et* > *fr-et;* fht. **fra-afili* > *fr-avili;* fht. **ir-bi-unnan* > *ir-b-unnan;* fht. *ge-irren* > *g-irren;* fht. *ge-āze* > *g-āze;* got. **ni-ibai* > *n-ibai;* got. *ni aiw* > fht., flt. *n-ēo;* isl. **ne-einn* > *n-einn;* fe. *ne āhte* > *n-āhte* etc.

Dessa ex. tyda på, att en obetonad kort vokal före annan vokal bortfallit. Samma sak kanske då ock skett, när den obetonade vokalen ej föregåtts af en konsonant, såsom fallet varit med augmentet, men något ex. härpå känner jag ej.

Got. *aiauk*, *aiaik* behöfva ej strida häremot, ty *ai* kan här vara betonadt l. beteckna en *lång* vokal. Skulle augmentet ännu ej bortfallit, då urg. obetonadt *ĕ* > *ĭ*, så har det naturligtvis bortfallit under formen *ĭ*.

Emellertid är härmed ej frågan löst. De nu anförda ex. bevisa ej, att det tonlösa augmentet i antevokalisk ställning måste ha bortfallit.

Vi öfvergå då till den andra möjligheten.

β) *Det tonlösa augmentet i antevokalisk ställning har germ. i en l. annan gestalt kvarstått.*

Om det under denna förutsättning kvarstod oförändradt, då urg. obetonadt *ĕ* > *ĭ*, så måste det naturligtvis då erhållit formen *ĭ*.

Vi kunna då få ytterligare 2 fall:

αα) *Tonlöst uddljudande ĭ (ĕ) i antevokalisk ställning öfvergår germ. till į.*

Detta vore från fonetisk synpunkt mycket rimligt.

En sådan öfvergång kan tänkas ha inträdt såväl urg. som i de särskilda germ. språken och den kan i skilda språk ha skett på olika tider, kanske t. o. m. inträdt, innan obetonadt *ĕ* > *ĭ*.

För att en sådan öfvergång kunnat ske tala sådana fall som: urg. *ðōmiō > got. *domja;* got. *wai-dedja* — *waja-merjan;* got. *aiws* — *ajukduþs;* nord. *eorðo > isl. *jǫrð;* nord. *eaka > fsv. *iak;* fht., flt. *ēo* > flt. *gio,* nht. *je.* I detta sista ex. utgår *i̯* ur en ursprungligen *lång betonad* vokal; så mycket lättare då, om det utgår ur en ursprungligen kort obetonad.

Under denna förutsättning bör augmentet:

1) i *nord.* språk

bortfalla, om denna öfvergång till *i̯* skett *före* det urn. bortfallet af uddljudande *i̯;*

bortfalla före *palatala,* men *kvarstå* före *icke palatala* vokaler, om denna öfvergång skett *efter* det urn. bortfallet af uddljudande *i̯.*

Ex. härpå kunna vara isl. *juko, juso.*

2) I *got.* och *vgerm.* språk kvarstå såsom *i̯,* hvarvid i fe. *i̯* + *ă*- > *ʒeă*-, *i̯* + *ŏ*- > *ʒeŏ*-, *i̯* + *ĕ*- > *ʒĕ*- l. *ʒiĕ*-, *i̯* + *ŭ*- > *(ʒ)iŭ*- l. *ʒeŏ*-.

I vgerm. språk torde visserligen *i̯* i inljud alltid bortfallit före *i* (Paul P. B. Beitr. VII, 160 ff.) såsom urg. **frami̯ið(i)* > fht. *fremit,* flt. *fremid,* fe. *fremeð.* Måhända så äfven i got. Härför tala sådana fall som urg. **anstii̯iz* > got. *ansteis* etc. och sådana former som *nasjiþ* etc. behöfva ej strida häremot, då de kunna vara analogibildningar (*nasjiþ* efter *nasja, nasjand* etc. för ljudlagsenligt **nasiþ*). Men denna lag torde ej gälla för uddljud. Paul l. c. antager det ej och ex. sådana som got. *jiuka, jiukan, jiuleis,* flt. *git,* fe. *ʒit,* flt., fthür. *gi* (hvilka sista ex. väl på något sätt sammanhänga med lit. *judu,* got. *jus,* skr. *yūyám*) tyda på, att uddljudande *ji*- kvarstår got. och vgerm. Fht. *jiht, jihtig,* pres. *jihit* etc., visa väl åter ej mycket, då *j*- här kan ha analogiskt återkommit ur *jëhan, jah* etc.

ββ) Tonlöst uddljudande ĭ (ĕ) i antevokalisk ställning kvarstår germ.

I så fall bör väl förhållandet i allmänhet bli det samma, som om *i̯* varit betonadt, hvarom se mom. B, II, b, *β.*

I *nord.* språk må dock märkas, att augmentet måste behandlas på samma sätt som i mom. B, I, b. *β, αα,* 1.

Det vore då tänkbart, att augmentet bildade diftong med följande betonade vokal.

Ett ex. på att ett obetonadt ĭ kan bilda diftong med en föl-

jande betonad vokal är kanske fht. *feor*, *fior*, flt. *fior*. Ie. **qetu̯āˣres* > skr. *catvāras* ger oss urg. **fiðwóriz*, hvaraf got. *fidwor*[1]).

De vgerm. formerna utgå från en form **fiwor-* utan *ð*. Om *w* bortföll framför *ō* (Kögel P. B. Beitr. IX, 513, Braune Ahd. Gr. § 107, Anm. 1.) såsom **lewōno* > fht. *leono*, **frawōno* > fht. *frōno*, **hwōsto* > fht. *huosto*, *swōti* > fht. *suozi*, *twō* > fht. *zō*, så kunde ock fht. **fiwōri* ha blifvit *fiori*. I så fall är diftongen *io* i detta ord uppkommen genom hiatus af ursprungligt *i̯* + *ó*, men behandlas dock alldeles som den ur ie. *eu* uppkomna diftongen. Jfr Otfr. *fiar*, Notk. *fier* etc.

Till sist må anmärkas, att hela mom. B, I, b) är faktiskt af ringa betydelse, då på vokal början̈de starka verb i germ. språk äro relat. fåtaliga.

På grund af den ie. afljudslagen, att obetonadt *e* bortfaller ie., torde dessutom hela mom. B, I vara att föra under mom. A, men som i så fall augmentet lätt kunnat analogiskt återställas, har jag ansett detta fall ej böra så enkelt affärdas.

II) *Augmentet var urg. betonadt.*

Inträdde aksentflyttning i urg. l. särspråklig tid, så kan detta mom. komma att sammanfalla med mom. B, I.

Förblef åter augmentet betonadt, så må först märkas, att det urg. måste få vexelformerna *ĕ-* och *ĭ-* på grund af det urg. i-omljudet, alltefter som följande vokal var *i* l. icke.

Under denna förutsättning kunna naturligtvis äfven 2 fall tänkas:

a) *Det betonade augmentet stod i antekonsonantisk ställning.*

Här bör augmentet äfven i yngre germ. språk kvarstå, men genom inflytande från de talrika augmentlösa formerna i verbets öfriga tempora och modi äfvensom från imperfekt-aoristens egen opt. (och imperat.) kan augmentet lätt ha bortanalogiserats.

1) Man väntar visserligen ett **hwiðwóris*. Kluges förklaring (P. B. Beitr. XI, 560) af det uddljudande *f-* synes mig ej fullt öfvertygande. Det faller mig in, att man här kunde ha en ie. vexling af *q-* och *p-*. Se *q* blir som bekant i gr. i vissa fall *π*, i osk. och umbr. regelbundet *p* etc. Kanske då redan ie. *q* kan ha blifvit *p* l. vice versa. Härför kunna tala sådana ex. som lat. *aqua*, got. *ahwa* — skr. *ápas*, lat. *amnis*, fe. *ōfer*; lat. *coquo* — skr. *pácati*, fsl. *pekǫ*; got. *þeihs* — lat. *tempus*; gr. *λύκος* — lat. *lupus*; lat. *quinque* — skr. *páñca* etc. Kanske då äfven skr. *catvā́ras*, brit. *petuar* etc. — got. *fidwor*.

En rest af augmentet kanske föreligger i got. *iddja* (se ofvan § 3), som i så fall vore att uppdela *i-ddja*. Augmentet kunde särskildt i detta pret. lätt bevaras såsom varande en isolerad form, i hvilken augmentet kunde fattas såsom hörande till rotstafvelsen.

b) *Det betonade augmentet stod i antevokalisk ställning.*

Här då naturligtvis äfven förutsatt, att kontraktion med följande vokal i ie. l. förgerm. tid ej skett l. att, om en sådan kontraktion inträdt, denna sedan analogiskt upphäfts.

Äfven i detta fall bör augmentet kvarstå, men kan af samma skäl som i mom. B, II, a) blifvit bortanalogiseradt. En rest af det betonade augmentet i antevokalisk ställning *kunna* vi ha i got. *aiauk, aiaik.*

Förutsatt att augmentet ej af en l. annan anledning blef bortanalogiseradt, kunna här 2 möjligheter tänkas:

α) Det betonade augmentet ĕ, ĭ har förr l. senare öfvergått till i̯.

I så fall blir förhållandet det samma som i mom. B, I, b, *β, αα.*

β) Det betonade augmentet kvarstår såsom ĕ-, ĭ-.

I så fall bör det behandlas efter lagarna för hiatus i de germ. språken, altså:

1) Före palatal vokal kontraheras med den samma; så åtminstone i *nord., ffris.* och *fe.:* jfr isl. **lee* > *lé*, fsv. part. **sehit* > *set*, north. **tehen* > *tēn*, **sihið* > *sīð*, ffris. *eskehen* > *eskēn* etc.

2) Före icke-palatal vokal:

Här böra i allmänhet augmentet och den följande icke-palatala vokalen kvarstå mer l. mindre oförändrade, låt vara osagdt i hvad mån de bilda verklig hiatus fördelade på skilda stafvelser l. sammansmälta till en diftong. Jfr got. pres. opt. *siau, niu;* fht. *sëhan* > *sëan, knëo, driu;* flt. *thria, thriu, trëo;* ffris. **tëhan* > *tian, thriu;* fsv. *sea, þria, kneum* etc.

Märkas må blott, att i *got.* kunde ett parasitiskt *j* inträda mellan augmentet och den följande vokalen såsom i *þrija, sijum* etc. Likaså i *fsv.* såsom t. ex. *seia.*

I *isl.-fno.* måste dock augmentet öfvergå till i̯ före den följande icke-palatala vokalen.

Jfr isl. **séa* > *sjá*, **knéom* > *knjóm*, **þríu* > *þrjú.*

Vi kunde ha en rest af augmentet äfven i detta fall i isl. *juko, juso.*

Och i *fe.* bör augmentet med följande icke-palatal vokal kontraheras till *eó, ió, eá.*

Jfr **sehon* > *seón; *tweho* > *tweó; *ðriju* > *ðreó; *frijoz* > vsax. *freó,* ps. *freá,* north. *frió; *fehas* > north. *feás.*

En rest af augmentet kunde då ligga i fe. *eóde, eáde* = got. *iddja.*

Hela detta mom. är för öfrigt af samma skäl som mom. B, I, b) af ringa praktisk betydelse.

III) *Augmentet var urg. bibetonadt.*

Detta fall torde ej närmare behöfva utföras, då de lagar, som skulle kunna tänkas gälla för augmentets behandling under denna förutsättning, redan äro, så vidt jag kan se, upptagna i mom. B, I och B, II.

Af det nu anförda följer, att i antevokalisk ställning torde augmentet ofta blott kunna finnas kvar i en mer l. mindre latent form, hvarigenom det dock äfven lättare kan ha bevarats, ty det bildade då ingen egen stafvelse, utan förändrade blott på ett l. annat sätt verbformens uddljud, hvadan förhållandet mellan augmenterade och augmentlösa former blefve i viss mån analogt med t. ex. isl. *etr* — *át,* nsv. *stjäl* — *stal* etc.

Och af den nu gifna utredningen rörande augmentets behandling på germ. botten torde framgå, att äfven om man utgår från ie. augmenterade former, man blott i ett l. annat fall kan vänta att finna augmentet på germ. botten bevaradt, företrädesvis i mer l. mindre latent form.

Relativt olika kunde visserligen förhållandet blifva, om vi utginge från att augmentet ie. haft formen *ē,* men, som ofvan nämts, förbigå vi detta fall såsom varande för sällsynt för att kunna vara af någon betydelse.

Vi fästa på grund af det i denna § anförda i den följande framställningen ej något afseende vid augmentet.

§ 6.

En annan fråga är: hvar låg aksenten urg. i dessa imperfekt-aorister?

Vi ha i föregående framställning antagit såsom blott aprioriska möjligheter, att augmentet urg. var antingen tonlöst, betonadt l. bibetonadt. Låt oss nu behandla frågan, hvar aksenten låg så i augmenterade som oaugmenterade former.

Då i augmenterade former i skr. aksenten undantagslöst hvilar på augmentet och likaså i gr., så vidt detta är möjligt för de speciellt gr. aksentlagarna, är det sannolikt, att i augmenterade former aksenten äfven ie. låg på augmentet.

Då *kan* naturligtvis i augmenterade former aksenten äfven urg. legat på augmentet.

Men tänkbart är ock, att augmentet — vare sig i ie., förgerm. l. urg. tid — varit l. blifvit obetonadt, hvadan aksenten hvilat på rotstafvelsen l. ändelsen;

Och detta måste naturligtvis alltid vara händelsen i oaugmenterade former.

Låg i dessa fall aksenten på rotstafvelsen l. på ändelsen?

I imperfekt-aorister af typen *ἔλειπον*, d. v. s. i imperfekt-aorister, där rotstafvelsen uppvisar det normala afljudsstadiet, bör apriori sedt aksenten hvilat på *rotstafvelsen.*

Så är ock fallet i gr. och skr., t. ex. gr. imperf. *τεῦχε*, skr. imperf. *bódhat*, *várdhata*, 'a-aorist' *sárat*. Sannolikt då äfven urg.

I imperfekt-aorister af typen *ἔλιπον*, d. v. s. i imperfekt-aorister, där rotstafvelsen uppvisar det svaga afljudsstadiet, bör åter apriori sedt aksenten hvilat på ändelsen.

Så var väl ock ursprungligen förhållandet i gr. och skr., t. ex. gr. imperat. akt. aoristi secundi *λαβέ*, *ἰδέ*; imperat. med., inf. och part. akt. och med. aoristi secundi såsom *τυποῦ*, *βαλοῦ*, *λιπεῖν*, *λιπών* etc.; skr. imperf. *sr̥jás*, *sr̥ját*, *tiránta;* aor. *ruhám*, *bhuját*, *vidát*, *vidánta*, konj. *vidási*, opt. *vidéyam*, imperat. *ruhátam*, *vidátam* etc.

Men genom en senare — i ie. l. särspråklig tid — inträdd aksentflyttning har rotstafvelsen icke sällan blifvit betonad såsom t. ex. i gr. alla former af aoristus secundus utom de ofvan nämda; så t. ex. ind. *λίπον*, *φύγεν*, *κύϑε*, *χύτο;* skr. aor. *rúhat*, *rı̥́ṣat*. Då kan äfven i dessa imperfekt-aorister aksenten kanske redan ie., åtminstone förgerm. ha legat på rotstafvelsen; således äfven urg.

Och till en sådan aksentflyttning kan analogien med imperfekt-aorister af typen *ἔλειπον* ha bidragit.

Förhållandet mellan imperfekt-aorister af typen *ἔλιπον* och af typen *ἔλειπον* bör väl i det hela varit det samma som mellan aorist- och imperfekt-presentia, hvilka båda grupper ha samma ändelser, af hvilka flere säkert tyda på rotbetoning, ett förhållande som hos aorist-presentia kan bero dels på aksentflyttning före Vernerska lagen, dels på ren analogi efter de talrika imperfekt-presentia.

Af det nu anförda följer:

att i augmenterade former aksenten urg. sannolikt legat på augmentet;

att i augmentlösa former:

af imperfekt-aorister af typen *ἔλειπον* aksenten legat på rotstafvelsen; af imperfekt-aorister af typen *ἔλιπον kan* aksenten äfven ha legat på rotstafvelsen, och låg än aksenten i dessa imperfekt-aorister på ändelsen, kunna de analogiskt ha antagit de rotbetonade imperfekt-aoristernas ändelser.

Vi kunna således betrakta ändelserna såsom (i allmänhet) obetonade.

§ 7.

På grund af den i gr. och skr. faktiskt föreliggande böjningen af dessa imperfekt-aorister:

Sing. 1	gr. *ἔ-δρακον*	skr. *á-dr̥çam*
„ 2	*ἔ-δρακες*	*á-dr̥ças*
„ 3	*ἔ-δρακε*	*á-dr̥çat*
Plur. 1	*ἐ-δράκομεν*	*á-dr̥çāma*
„ 2	*ἐ-δράκετε*	*á-dr̥çata*
„ 3	*ἔ-δρακον*	*á-dr̥çan(t),*

torde följande ie. paradigma med stor sannolikhet kunna uppställas:

Sing. 1	*e-dr̥$k_1$om	Plur. 1	*e-dr̥k_1ŏm . .[1]
„ 2	*e-dr̥$k_1$es	„ 2	*e-dr̥$k_1$ete
„ 3	*e-dr̥$k_1$et	„ 3	*e-dr̥$k_1$ont.

1) Slutljudet i den ie. sekundär-ändelsen för 1 pers. plur. akt. vill jag ej uppkonstruera, då det synes mig vara oklart, huru det lydt. Se BRUGMANN Morph. Unt. I, 151 ff. På grund af gr. *ἐδράκομεν* = skr. *ádr̥çāma* kunde man tänka på en afljudsvexling *-en* — *-n̥*. Å andra sidan kunde *-ν* i gr. tänkas vara något sekundärt och vi hade att identifiera gr. *ἐδράκομε+ν* med skr. *ádr̥çāma* > ie. *edr̥k_1ŏme. För denna uppfattning talar kanske 1 pers. plur. akt. perf. skr. *-(i)má* < ie. *-(ə)mé. Vidare tycks den s. k. tematiska vokalen i denna form vara oklar. Aksepterar man ej den Brugmann-Osthoffska teorin om att ie. *ŏ* > skr. *ā* i öppen stafvelse, så kunde man väl med J. SCHMIDT (K. Z. XXV, 7) förklara skr. 1 pers. plur. pres. akt. *bhárāmas* såsom analogi efter 1 pers. sing. pres. akt. *bhárā* = gr. *φέρω*, men härmed tycks mig ej mycket vunnet, då man i så fall väl för t. ex. 1 pers. plur. imperf. akt. skr. *ávіçāma* finge antaga, att efter 1 sing. pres. *viçā́* bildats 1 plur. pres. *viçā́mas* och efter denna form 1 plur. imperf. *áviçāma* i stället för ljudlagsenligt 1 plur. pres. *viçámas*, 1 plur. imperf. *áviçama*, en analogi som torde vara

Jag har här utelemnat dualformerna såsom varande af föga betydelse för dessa imperfekt-aoristers former i germ. språk.

Vilja vi nu kläda detta ie. paradigma i urg. drägt,
hvarvid vi enligt ofvan anförda skäl utelemna augmentet och betrakta ändelserna såsom obetonade,
så må observeras, att vi:
i 1 sing., 1 och 3 plur. böra, så vidt ske kan, urg. ha a-omljud i rotstafvelsen;
i 2 (och 3) sing. och 2 plur., så vidt ske kan, urg. l. särspråkligt ha i-omljud i rotstafvelsen.

Vid uppställandet af detta urg. paradigma lemnar jag oafgjordt, om ie. *ŏ* i obetonad ställning med undantag före *m* redan urg. öfvergått till *ă* l. icke. Hvilketdera man antager är för följande paradigmata likgiltigt. För enkelhetens skull ansätter jag *a*.

Taga vi nu såsom ex. 2 imperfekt-aorister, hvilka i gr. drägt skulle heta **ἔκλευβον* och **ἔκλυβον*, få vi följande urg. paradigma:

Sing.	1	**hleopa(n)*,	**hlopa(n)*
„	2	**hliupiz*,	**hlupiz*
„	3	**hliup(i)*,	**hlup(i)*.

Jag sätter ändelsen i 3 pers. sing. i parentes, då jag ej vet, om *-ĭ* i denna ställning skulle apokoperas l. icke.

Ett ex. på att *-i* i denna ställning urg. kvarstått föreligger kanske i det fe. *hæle*. På grund af fe. *hæleð*, flt. *helith*, fht. *helid* anser jag detta vara en ie. *t*-stam, hvars böjning varit:

nom. sing.	ie.	**kalit*	>	urg.	**hali*
gen. „	„	**kalitos*	>	„	**haliðoz*.

Den asigmatiska nom. sing. häraf kan då föreligga i fe. *hæle*, under det att *hæleð* etc. äro nybildningar ur de obl. kasus. Denna nom. sing. **hali* har sedan ombildats till **haliz* genom analogi efter de mask. *i*-stammarna, hvarigenom böjningen *halr* — *haler* i isl. förklaras. Men då kan äfven fe. *hæle* utgå ur ett urg. **haliz*, hvadan ex. osäkert.

---

något långsökt. Enklast är väl att ponera, det vi här ha det i så många andra fall föreliggande afljudet *ŏ* — *ō* och sålunda haft ie. vexelformer **edr̥k₁om* .. och **edr̥k₁ōm* .. På grund af gr. *πατήρ* — *εὐπάτωρ* etc. vore ock frestande att antaga, det skr. *bhárāmas* utgår ur ett ie. **bhérōmes*, men skr. *viçámas* ur ett ie. **vik₁émes*.

Rörande bortfall af urg. slutljudande obetonadt *i* *(e)* må märkas, att

mot ett sådant bortfall tala sådana fall som:

1) fht., fe. *meri* = lat. *mare*, neutr. *i*-stam (i fe. *mask.*); flt., fe. *meni*, neutr. *i*-stam (i fe. *mask.*), men kanske ursprungligen *i̯o*-stam?

2) urn. Kragehulspjutspetsen [*unsa*]*li*, neutr. af en adjektiv *i*-stam, för så vidt en af Bugge framstäld gissning är riktig. I så fall = gr. *ἴδρι*, skr. *çuci*.

3) Dat. sing. isl. *feðr* = gr. *πατρί*, där *i*-omljudet visar, att det slutande *i* länge kvarstått, men ex. osäkert, då *i* här kan ha varit betonadt. Sak samma med dat. sing. fe. *fēt* = gr. **πωδί* etc.

4) Dat. sing. fe. *þǣm*, *hwǣm*, hvilka jag fattar såsom ie. soc. sing. **toimi*, **qoimi* på grund af fsl. *těmĭ*. Biformerna *þām*, *hwām* kunna vara analoga.

5) 2 och 3 pers. sing. pres. ps. *dōes*, ps. och north. *dœ̄ð*, vsax. *dēs*, *dēð* < ie. **dhōsi*, **dhōti*. 1 pers. sing. pres. ps. och north. *dōm* saknar dock *i*-omljud.

6) Imperat. sing. fht. *wird* = lat. *verte*, *nim* = gr. *νέμε*, flt. *hilp*. Ljudlagsenligt vore väl fht. **nimi* och *nim* är väl analogi efter *wird* etc.

7) Möller (P. B. Beitr. VII, 475 noten) påvisar, att urg. enstafviga ord förlänga vokalen såsom isl. *þú* = lat. *tu*. På samma sätt fe. *īc*, nht. dial. *eich* = lat. *ĕgo;* fe. *ōn* = gr. *ἄνα;* fsv. *aaf*, nsv. *åf* = gr. *ἄπο;* fht. *mīh*, nht. dial. *meich* = gr. *μέγε* etc.

Men i så fall borde vi ock ha i pret. sing. isl. **gáf*, **bár* etc. De faktiskt föreliggande formerna isl. *gaf*, *bar* etc. tala således för, att åtminstone i älsta urg. tiden någon apokope i dessa pret. ej skett. (Noreen, Förel. urg. vokall. v.t. 1886). För en sådan urg. apokope kunde visserligen å andra sidan sådana pret. som isl. *át*, ä. nsv. *såt* etc. tala, men dessa torde vara att förklara på annat sätt. Se nedan § 18.

För ett sådant bortfall tala åter sådana fall som:

1) 3 pers. sing. perf. urn. Tanumstenen *was*, Istabystenen *wąrait*, Fonnåsspännet *aih*, Stentoftenstenen *gaf*, fe. *wæs*, *wāt* etc. (utan *i*-omljud) = gr. *οἶδε* etc. (hvartill kunna bifogas 1 pers. sing. perf. urn. Reidstadstenen *un-nam*, Björketorpstenen *falah* = gr. *οἶδα* etc.).

2) 1 pers. sing. pres. ps. och north. *dom* < ie. **dhōmi*.

3) Imperat. sing. i germ. språk med undantag af, så vidt jag

vet, blott fht. och flt. såsom fe. *help*, *ber*, isl. *gef*, *nem* etc. Dock kunde detta bero på analogi och sådana ex. som fsv. *nim* vara ljudlagsenliga.

Rörande frågan om apokope af kort vokal se för öfrigt PAUL P. B. Beitr. IV, 468 ff.; VI, 124 ff.; SIEVERS P. B. Beitr. V, 120 ff.; MÖLLER, P. B. Beitr. VII, 475, noten. Enligt NOREEN (Förel. urg. vokall. v.t. 1886) skulle kanske kort vokal urg. apokoperats så i öppen som sluten stafvelse, om både ultima och penultima voro obetonade.

Kort slutljudande vokal har måhända behandlats olika, om den varit bibetonad l. tonlös. Vidare torde den kanske förr apokoperats, om föregående stafvelse varit obetonad, än om den varit betonad.

Om det slutljudande -*i* i 3 pers. sing. af dessa imperfekt-aorister bör anses urg. l. särspråkligt kvarstått, bör naturligtvis i rotstafvelsen *i*-omljud urg. l. särspråkligt, så vidt ske kan, inträda, i motsatt fall icke.

I de följande paradigmata antager jag, att det slutljudande *i* i 3 pers. sing. kvarstått urg. och särspråkligt med erkännande af det osäkra i detta antagande.

Plur. 1 **hleopŏm* . ., **hlopŏm* . .
„ 2 **hliupið(i)*, **hlupið(i)*.

Förhållandet rörande det slutljudande *i* i 2 pers. plur. är naturligtvis alldeles det samma som med 3 och 2 pers. sing. och 2 pers. plur. pres. Låt vara osagdt, när det apokoperats; i de skilda germ. språken är det alltid borta.

Plur. 3 **hleopan*, **hlopan*.

Denna urg. böjning bör i got, fht., flt., fe., isl. och fsv. reflekteras på följande sätt:

Got.

Sing. 1 **hliup*, **hlup*. Jfr ack. sing. *wulf*, *dag*.

Sing. 2 **hliups*, **hlups*. Jfr nom. sing. *gasts*, *staþs*.

Sing. 3 **hliup*, **hlup*. Jfr neutr. nom. sing. af en adjektiv *i*-stam *hrain*; imperat. sing. *biuþ*, *nim*.

Plur. 1 **hliupam*, **hlupam*. Jfr 1 pers. plur. pret. *nemum*, *witum*.

Plur. 2 **hliupiþ*, **hlupiþ*. Jfr 2 pers. plur. pres. *wairþiþ*, *nimiþ*.

Plur. 3 **hliupan*, **hlupan*. Jfr 3 pers. plur. pret. *nemun*, *witun*.

Fht.

Sing. 1 **liof*, **lof*. Jfr ack. sing. *geist*, *tag*.

Sing. 2 **liuf*, **luffi*. Jfr nom. sing. *gast, wini*.

Sing. 3 **liuf*, **luffi*. Jfr imperat. sing. *wird*, nom. sing. *meri*.

Plur. 1 **liofum*, **loffum*. Jfr 1 pers. plur. pret. *nāmum, skulum*.

Plur. 2 **liufit*, **luffit*. Jfr 2 pers. plur. pres. *fleohet, zimbrit, ferit* (Monsee-Fragm.).

Plur. 3 **liofan*, **loffan*. Jfr 3 pers. plur. pret. *nāmun, skulun*.

Flt.

Sing. 1 **hliop*, **hlop*. Jfr ack. sing. *gēst, dag*.

Sing. 2 **hliup*, **hlupi*. Jfr nom. sing. *gast, wini, hete*.

Sing. 3 **hliup*, **hlupi*. Jfr imperat. sing. *hilp*, nom. sing. *meri* (i flt. *fem.*, men ursprungligen neutr.).

Plur. 1 **hliopun*, **hlopun*. Jfr 1 pers. plur. pret. *quāmun, skulun*. I älsta tiden väl **hliopum*, **hlopum*. Jfr Sax. Dopl. dat. sing. *allum*, dat. plur. *werkum, unholdum*.

Plur. 2 **hliupid*, **hlupid*. Jfr 3 pers. sing. pres. *wirðid, sprikid*.

Plur. 3 **hliopan*, **hlopan*. Jfr 3 pers. plur. pret. *wurdun, skulun*.

Fe.

Sing. 1 **hleóp*, **hlop*. Jfr ack. sing. *dōm, dæȝ*.

Sing. 2 **hliép*, **hlype*. Jfr nom. sing. *wyrm, bryne, siȝe*.

Sing. 3 **hliép*, **hlype*. Jfr imperat. sing. *help* (kanske ljudlagsenligt **hilp*), nom. sing. *hæle, mere*.

Plur. 1 **hleópum*, **hlopum*. Jfr dat. sing. mask. och neutr. *ȝōdum, hwatum*.

Plur. 2 **hliéped*, **hlyped*.

Så skulle väl de ljudlagsenliga formerna lyda. I älsta fe. förekommer faktiskt ändelsen *-id, -ed* i 3 pers. sing. pres., hvilken väl är ljudlagsenlig. Men då 3 pers. sing. pres. i regeln ändas på *-ið, -eð* t. ex. *hilpeð, bireð,* borde kanske i detta ponerade fe. paradigma **hliépeð*, **hlypeð* ansättas, hvilka naturligtvis blifva ljudlagsenliga, om man antager, att ändelsen varit betonad.

Plur. 3 **hleópan*, **hlopan*. Jfr 3 pers. plur. pret. *bǣdon, druȝon*.

Isl.

Sing. 1 **hljóp*, **hlop*. Jfr ack. sing. *úlf, dag*.

Sing. 2 **hlý'pr*, **hlupr*. Jfr nom. plur. *nǿtr*, nom. sing. *matr*.

Sing. 3 **hlý'p*, **hlup*. Jfr neutr. sing. af en adjektiv *i*-stam *hreiN* Sth. Hom. (väl skriffel för *hrein*); ack. sing. *mar*

= lat. *mare* (i isl. *mask.*, men ursprungl. neutr.); imperat. sing. *skjót, far;* adv. *fram*, hvilken form väl är den *t*-lösa sing. neutralformen af *framr*, som på grund af fe. *freme* väl är en *i*-stam.

Plur. 1 **hljópom*, **hlopom*. Jfr 1 pers. plur. pret. *gǫ́fom, skutom.*

Plur. 2 **hlýpeð*, **hlypeð*. Jfr 2 pers. plur. pres. *skjóteð, fareð* (väl ljudlagsenligt **sky'teð*, **fereð*).

Plur. 3. **hljópa*, **hlopa*. Jfr 3 pers. plur. pret. *gǫ́fo, skuto.*

Fsv.

Sing. 1 **liop*, **lop*. Då diftongen *io* = isl. *jó*, ehuru sällsynt, dock finnes i fsv. (t. ex. *skiotær*), ansätter jag **liop*. Jfr ack. sing. *sten, dagh.*

Sing. 2 **lypær*, **lupær*. Jfr nom. plur. *nætær*, nom. sing. *staþer*.

Sing. 3 **lyp*, **lup*. Jfr imperat. sing. *halt, far, nim*, adv. *fram*.

Plur. 1 **liopum*, **lopum*. Jfr. 1 pers. plur. pret. *tokum, buþum.*

Plur. 2 **liupin*, **lupin*. Jfr 2 pers. plur. pret. *sorin, skulin.* Jag ansätter så dessa former, emedan 2 pers. plur. i fsv. alltid har den etymologiskt oklara ändelsen *-in*, hvilken i intet fall torde kunna bevisas ha verkat *i*-omljud. Strängt ljudlagsenligt vore åter **lypiþ*, **lypiþ*.

Plur. 3 **liopa*, **lopa*. Jfr 3 pers. plur. pret. *hioldu, þutu.*

Vi anteckna i sammanhang med de nu anförda paradigmata, *att på grund af dessa imperfekt-aoristers byggnad någon afljudsvexling mellan sing. och plur. i de samma ej kan förekomma.*

§ 8.

Opt. af dessa imperfekt-aorister kommer naturligtvis i afseende på ändelserna att sammanfalla med pres. opt.

Den i gr. och skr. föreliggande böjningen λίποιμι, λίποις, *vidéyam, vidés* etc. är fullkomligt identisk med böjningen af opt. pres. (λείποιμι, λείποις, *bháveyam, bháves* etc.). Samma förhållande måste då ega rum i de germ. språken.

Opt. af dessa imperfekt-aorister bör således ha hetat got. *hliupan, hliupais, hliupai* etc.; *hlupan, hlupais, hlupai* etc. o. s. v.

Vi anteckna i anledning häraf, *att i opt. af dessa imperfekt-aorister kan aldrig något i-omljud inträda.*

§ 9.

På grund af perfektets ändelser:

ie.: 1 sing. *-a* (OSTHOFF Perfekt. s. 61), 2 sing. *-tha*, 3 sing. *-e*, 1 plur. *-(ə)me*, 2 pl. ? (gr. -τε, skr. *-a*), 3 plur. *-nt*, *-n̥t*;

urg.: 1 sing. *(-a)*, 2 sing. *-þ(a) > -t(a)*, 3 sing. *(-e, -i)*, 1 plur. *-um*, 2 plur. *-uð*, *-uþ?*, 3 plur. *-un*,

kan i plur. af perf. aldrig a-omljud urg., ej heller i-omljud urg. l. särspråkligt inträda. (Ändelsen i 2 pers. plur. är väl ie. oklar, men urg. ha vi *-uð (-uþ?)*. Jfr got. *-uþ*, fht. *-ut*, isl. *-oð*).

I sing. tyckas de slutljudande vokalerna *-a*, *-e* mycket tidigt ha bortfallit (se ofvan § 7), *hvadan ej heller i sing. af perf. a-omljud urg. l i-omljud urg. l. särspråkligt torde ha inträdt.*

Af det ie. perfektets böjning, såsom denna faktiskt föreligger i skr. och åtminstone i några rester i gr., följer vidare, *att det germ. perf. bör uppvisa en afljudsvexling mellan sing. och dual.-plur. (-med.)*, hvilket ock är förhållandet.

Opt. af det ie. perf. var 'otematiskt' bildad, hvilket framgår af sådana former som gr. *τετλαίη*, skr. *jagamyām, babhūyāt, sāsahyāma* etc, hvaraf följer, *att opt. perf. i germ. språk bör, så vidt ske kan, uppvisa i-omljud*, hvilket ock, åtminstone ofta, är förhållandet.

§ 10.

Då de germ. språken blott ega ett enkelt tempus för förfluten tid och då detta tempus i de starka verben åtminstone i de flesta fall utgår ur det ie. perf., visar ock det starka germ. pret., såsom nu nämts, i sin böjning en reflex af det ie. perfektets ändelser.

En imperfekt-aorist af de ofvan omnämda typerna skulle åter (enligt §§ 7 och 8) visa ändelser, som mer l. mindre öfverenstämde delvis med ändelserna i pres., delvis med ändelserna i perf.

Skulle nu i germ. språk sådana imperfekt-aorister ha funnits, så egde de naturligtvis *preterital* betydelse. Det är då ytterst antagligt, att dessa imperfekt-aorister i anseende till sina ändelser anslutit sig till de vida talrikare perfekta, med hvilka de i detta hänseende redan delvis öfverensstämde. Förhållandet vore relat. likartadt med att den lat. s-aoristen *dīxi* delvis i böjningen rättat sig efter perf. *tetigi* etc.

Härmed naturligtvis ej nekadt, att i ett l. annat fall de ursprungliga ändelserna i dessa imperfekt-aorister kunnat bevaras.

Häraf följer dock ej, att dessa imperfekt-aorister så fullständigt skulle sammanfallit med perf., att de ej, åtminstone i vissa fall, kunna skiljas från det samma.

Såsom relat. säkra kriterier på dessa imperfekt-aorister torde nämligen kunna anföras tillvaron af *a*-omljud l. *i*-omljud samt bri-

sten på afljudsvexling mellan sing. och dual.-plur., oafsedt bristen på *i*-omljud i opt. och rotvokalens afljudsstadium. (Se ofvan §§ 7, 8, 9).

Af hvad i detta kap. anförts, anser jag således framgå, att man är berättigad att tills vidare låta det vara en öppen fråga, huruvida ej rotvokalen i det ie. perf. i akt. sing kunnat vara af vexlande kvantitet (och afljud) och huruvida ej det starka germ. pret. äfven kan vara en ättling af imperfekt-aorister af de ofvan berörda typerna.

Efter dessa inledande betraktelser öfvergå vi till att närmare behandla vårt ämne.

Kap. II.

Afljud i baser af formeln

$\sqrt{}$(—) (x) $\breve{\bar{a}}^{r}$ x (x) (—).

§ 11.

Innan vi företaga någon speciel undersökning rörande vissa preterital-bildningar hos starka verb i germ. språk, må vi först för den följande framställningens skull sysselsätta oss något med det ie. afljudet.

För att emellertid ej uppehålla oss längre härmed än nödvändigt, inskränker jag mig här till att behandla blott de afljud, jag anser kunna förekomma i baser af den nu angifna formeln.

Och af detta skäl ingår jag ej heller vare sig på någon utförligare motivering af min egen åsigt eller på någon kritik af andras åsigter rörande afljudet, synnerligast som jag anser, att den enda egentliga motiveringen för l. kritiken af en åsigt i detta häseende ligger i anförande af exempelsamlingar, hvadan jag här endast i korthet framställer och med ex. söker belysa min egen uppfattning i denna fråga.

Då den enda definitionen af afljudet, som på språkvetenskapens nuvarande ståndpunkt kan gifvas, enligt min mening är den,

att afljud är en från ie. till härstammande så kvalitativ som kvantitativ vokalvexling, hvars orsaker åtminstone till största delen äro fullkomligt obekanta;

så anser jag, att häraf genast kan dragas den slutsatsen, *att från rent apriorisk synpunkt kunna på ie. botten tänkas ha funnits hvilka så kvalitativa som kvantitativa vexlingar som helst mellan hvilka vokaler som helst.*

Och endast genom en aposteriorisk undersökning af det material, de ie. språken i detta hänseende kunna erbjuda, kan relativt bestämmas, hvilka vokalvexlingar i ie. tid verkligen förefunnits.

Detta som sagdt endast *relativt*, ty då det blott är genom en induktiv slutledning ur de skilda ie. språken vi kunna komma till någon kunskap om det ie. urspråkets vokaler, så kunna de vokaler, vi på denna grund antaga ha funnits i detta språk, blott vara uttryck för, huru det ie. vokalsystemet ter sig för oss, blott vara ett »Ding für uns», under det att vi naturligtvis ej kunna veta, hvilka och huru många vokaler och vokalnyanser dessa af oss ponerade ie. vokaler kunna i det ie. urspråket tänkas motsvara, all den stund det verkliga ie. vokalsystemet för oss måste vara ett »Ding an sich».

Jag sade, att orsakerna till det ie. afljudet åtminstone till största delen äro obekanta. Så måste det ock vara, ty orsakerna till vokalvexlingar i ett språk, som vi endast indirekt kunna sluta oss till ha existerat och som tills vidare åtminstone saknar all historia och står utan några samtida l. äldre slägtspråk, kunna naturligtvis tänkas vara af hvilken tänkbar art som helst.

Rörande orsakerna till det ie. afljudet anser jag därför endast följande punkter vara i någon mån kända:

1) I obetonad ställning har en vokal under vissa förhållanden reducerats till en irrationell vokal, under vissa förhållanden bortfallit.

Jag betecknar den reducerade irrationella vokalen med ə, vokalens fullkomliga bortfall med ⌢.

Den irrationela vokalen kan ha antagit ett vidstående ljuds klangfärg och specielt med vidstående i̯ och u̯ har den assimilerats till *ī*, *ii̯* och *ū*, *uu̯*.

Vid vokalens fullkomliga bortfall har en vidstående halfvokal, likvida och nasal blifvit stafvelsebildande. Härmed ej sagdt, att ej *ə*, *ĭ*, *ŭ* samt stafvelsebildande likvida och nasal äfven på andra sätt i ie. urspråket kunna ha uppkommit och förefunnits.

2) Sannolikt har lång vokal ursprungligen ej funnits före långt medljud l. före flera medljud.

3) Möjligen har det kvalitativa afljudet *ĕ* — *ŏ* åtminstone i någon mån verkats af olika grader af — musikalisk l. exspiratorisk — aksent. Jfr gr. *πατήρ* — *εὐπάτωρ*, *τρέφω* — *τέτροφα*.

Enligt hvad nu yttrats kan således termen afljudsserie för mig endast betyda det, att då man i vissa ord l. ordformer finner en viss från ie. tid härstammande vokalvexling, man kan vänta att i vissa andra ord l. ordformer finna samma vokalvexling mer l. mindre fullständigt upprepad, men att detta ingalunda behöfver vara fallet.

Och ju mera sällsynt och ju mindre spridd en viss vokalvexling, hvilken synes härstamma från ie. tid, tyckes vara, desto större sannolikhet i allmänhet för, att den är uppkommen på särspråklig botten i de skilda ie. språken; ju mindre sällsynt och ju mera spridd åter en sådan vokalvexling synes vara, desto större sannolikhet i allmänhet för, att den är uppkommen i det ie. urspråket, d. v. s är afljud. Hvad som kan anses vara afljud l. icke, blir i det hela taget en exempelfråga, hvarken mer l. mindre.

Den nu i största korthet framstälda uppfattningen af afljudet är delvis bildad efter de åsigter NOREEN i föreläsningar öfver afljudet v.t. 1886 yttrat.

Med denna uppfattning vänder jag mig naturligtvis specielt mot den af OSTHOFF och HÜBSCHMANN förfäktade teorin om ett flertal från hvarandra ursprungligen bestämdt skilda afljudsserier.

Enligt OSTHOFF och HÜBSCHMANN egde, som bekant, det ie. urspråket blott följande afljudsserier:

ē — *ō* — *ə* — ⌢, *ā* — *ō* — *ə* ⌢, *ō* — *ə* — ⌢, *ĕ* — *ŏ* — ⌢,
ă — *ŏ* — ⌢, *ŏ* — ⌢.

Hvarje annan vokalvexling är enligt deras åsigt af sekundär natur.

I motsats härtill antager jag specielt
i likhet med FICK, BREMER och NOREEN afljudet *ĕ́* — *ă*;
i likhet med de flesta forskare afljuden *ă* — *ŏ*;
i likhet med FICK, NOREEN m. fl. afljudet *ē* — *ĕ*;
och på grund häraf anser jag, att följande 'afljudsserie' — med den betydelse jag ofvan tillerkänt denna term — kan uppställas:

ē — *ā* — *ō* — *ĕ* — *ŏ* — *ă* — *ə* — ⌢.

Ordningen af dessa afljudsfaser är naturligtvis i och för sig likgiltig; den ofvanstående torde af praktiska skäl vara den lämpligaste.

Härmed naturligtvis ej sagdt, att ej andra 'afljudsserier' både kunna tänkas och föreligga.

Rörande vokalen *ā̆* vill jag här anmärka, att denna tycks visserligen ie. varit mindre vanlig, men detta är kanske blott skenbart, ty — oafsedt att *ē̆*, *ā̆*, *ō̆* i ind. och eran. språk sammanfallit i *ā̆* — har *ā* i vissa ie. språk sammanflutit dels med *ē*, dels med *ō* och *ă* dels med *ŏ*, dels med *ə* och dels med ⌢.

Såsom kriterier på ie. *ā* betraktar jag:

1) urgr. *ā*;

2) ital. *ā*.

Såsom kriterier på på ie. *ă* betraktar jag:

1) gr. och ital. *ă* bredvid *i̯* och *u̯*;

2) ital. *ă* åtminstone före, kanske äfven efter likvida och nasal.

Innan jag afslutar denna redogörelse för mina åsigter rörande afljudet vill jag ock nämna, att jag fullkomligt instämmer med de forskare, som antaga hvad jag vill kalla för balansafljud, t. ex. $\surd g_1\breve{\bar{a}}^x n\breve{\bar{a}}^x$- gr. *γέγωνα* — got. *us-kannjan* — got. *kunnan* — gr. *γνωτός*. Som emellertid denna 'rotbalans' ej är af någon vigt för de frågor, jag här är sysselsatt med att behandla, förbigår jag den samma i denna afhandling.

§ 12.

Då jag nu öfvergår till att exemplifiera den 'afljudsserie' jag ofvan uppstält, vill jag först anmärka, att följande exempelsamling naturligtvis på intet sätt gör anspråk på att ens i någon mån vara fullständig. Den åsyftar endast att ej vara så ringa, att de slutsatser, man af densamma kan vilja draga, kunna anses vara blott lösa hugskott, utan till en viss grad åtminstone baserade på fakta.

De ex., jag i denna och följande §§ anför, äro hufvudsakligen hemtade från följande arbeten:

A. Fick Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, 3 uppl. Göttingen 1874.

F. Kluge Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 2 uppl. Strassburg 1883.

H. Hübschmann Das indogermanische Vocalsystem, Strassburg 1885.

H. Osthoff Zur Geschichte des Perfekts im Indogermanischen, Strassburg 1884.

W. D. WHITNEY The roots, verbforms and primary derivatives of the sanscrit language, Leipzig 1885.

G. MEYER Griechische Grammatik, 1 uppl. Leipzig 1880.

E. G. GRAFF Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache, Berlin 1834—1842.

J. E. RYDQVIST Svenska Språkets Lagar, Stockholm 1852—1883.

J. FRITZNER Ordbog over det gamle norske Sprog, 1 uppl. Kristiania 1867 och 2 uppl. Kristiania 1883 (under utgifning).

Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif, Stockholm 1878—1887.

Anteckningar efter A. G. NOREENS föreläsningar öfver afljudet v.t. —h.t. 1886, föreläsningar i isländsk ljud- och formlära h.t. 1884—v.t. 1887, föreläsningar i fornsvensk ljud- och formlära h.t. 1881—v.t. 1885.

Anteckningar efter O. A. DANIELSSONS föreläsningar i latinsk ljudlära v.t. 1883—v.t. 1884.

Då väl flertalet af de ex., jag här nedan anför, äro mer l. mindre allmänt kända och då jag nu nämt, hvarifrån jag hufvudsakligen hemtat dessa ex., angifver jag, för att ej belasta denna afhandling med ett allt för stort antal af väl till stor del öfverflödiga citat, i det följande mina källor endast, då de ex. jag anför, synas mig kunna vara mindre bekanta l. mera tvifvelaktiga samt då det af något annat skäl tyckes mig vara behöfligt, hvarjämte jag särskildt uppgifver, då jag själf gör någon sammanställning, den jag ej vet förut vara gjord.

Jag har i de ex., jag nu meddelar, ej tagit någon hänsyn till den af THURNEYSEN (K. Z. XXVIII, 154 ff.) framstälda teorin, att ie. *ŏu̯* skulle i lat. öfvergå till *ău̯*, då detta tycks mig vara mycket tvifvelaktigt Af liknande skäl har jag ej heller fäst något afseende vid den åsigten, att ie. *u̯e* skulle i lat. öfvergå till *u̯o*.

Jag öfvergår då till att meddela ex. på afljud i baser af den ofvan angifna formeln.

Jag åsyftar härvid speciellt att exemplifiera afljuden *ē* — *ĕ*, *ō* — *ĕ*, *ĕ* — *ă* och *ŏ* — *ă*.

I hvarje ex. har jag ordnat i en och samma kolumn de ord, som jag beträffande rotstafvelsens afljud anser vara gifvet identiska.

Rörande vexlingen $\bar{a}^x$ — $\breve{a}^x$ i baser af formeln $\sqrt{}(—)\,(x)\,\breve{a}^x\,x\,(—)$ inskränker jag mig till att hänvisa till WHITNEY's Roots etc., då en exempelsamling härpå ej torde vara behöflig. Jag vill i samman-

hang härmed blott anmärka, att det i skr. nästan är regel, att man i baser af formeln √(—) (x) $\breve{\bar{a}}^x$ x (—) har både lång och kort vokal.

Såsom mer l. mindre fullständiga ex. på den ofvan angifna afljudsserien *ē — ā — ō — ĕ — ŏ — ă — ə — ⌒* anför jag:

1 √$g_1 n\breve{\bar{a}}^x t$- gr. *κασί-γνητος* = broder lat. *nātus* „ *nātio* gr. *γνωτός* = nära beslägtad.

Kanske *γνωτός* är att föra till *γιγνώσκω*.

2 √$sl\breve{\bar{a}}^x b$- got. *slepan* lat. *lābor* fsl. *slabŭ* = slapp lat. *lăbo* = luta till fall.

3 √$m\bar{a}^x q$- fht. *māgo* = vallmo gr. *μάκων* idem fsl. *makŭ* idem.

4 √$k\bar{a}^x r$- lat. *cēra* = vax gr. *κᾱρός* idem.

5 √$r\breve{\bar{a}}^x p$- fsl. *rěpa* = rofva lat. *rāpa* idem gr. *ῥάπύς* idem.

6 √$\breve{\bar{a}}^x p$- isl. *jǫforr*
fe. *eofor*
= vildsvin, hjälte
lat. *ăper* = vildsvin.

7 √$l\breve{\bar{a}}^x b$- flt. *lëpur*
fht. *lëffur*
= läpp
lat. *lăbrum*.

8 √$s\breve{a}^x l$- arkad. *ἑλίκη* = vide lat. *sălix*.

9 √$k_1\breve{\bar{a}}^x r$- lat. *pro-cērus* = uppvuxen, hög
lat. *Cĕres*
osk. *Kerrí* (dat. sing.)
lit. *szeriu* = äta
osk. *karanter* = 'edunt'
„ *caria* (en glossa) = bröd.

10 √$m\breve{a}^x g$- gr. *μέγας*
isl. *mjok*
lat. *magnus*.

11 √$p\breve{a}^x l$- gr. *πελιός* = svartaktig
fsl. *pelesŭ* = grå
gr. *πολιός* = grå
lat. *pallidus*.

12 √$p\breve{\bar{a}}^x r$- lat. *pāreo?* = blifva till > synas
lit. *periu* = kläcka ut
gr. aor. *ἔπορον*
lat. *părio*.

13 √$d\breve{a}^x p$- gr. *δεῖπνον* lat. *daps, dăpis*.

14 √$bhl_2\breve{\bar{a}}^x g_1$- skr. *bhrājate* = skina, lysa gr. *φλέγω* gr. *φλόξ, -γός* lat. *flăgro*.

15 √*ă*^{x}*k*$_1$- lat. *ācer* gr. *ὠκύς* gr. *ὀξύς* gr. *ἄκρις* gr. *κῶνος*
lat. *ōcior* „ *ὄκρις* lat. *ăcuo* lat *cōs, -tis.*
= spets
umbr. *ocar*
= berg

Rörande betydelsevexlingen *ācer* — *ōcior* jfr isl. *hvass* — *hvatr.*

16 √*mă*^{x}*n*- fpers. *amānaya,* gr. *μένω* gr. *μόνιμος* lat. *măneo*
= 'er blieb' = förblifvande
gr. *μίμνω.*

17 √*dă*^{x}*k*- lat. *dŏceo* gr. *διδάσκω*
fut. *διδάξω.*

Frestande vore att med Fick Vergl. W. II, 121 föra hit lat. *disco, didĭci;* kunde det i så fall vara < **decsco?*

18 √*kă*^{x}*l*- gr. *κέλομαι* lat. *călo* fht. *holōn*
= tillropa = kalla = ropa.
isl. *hjal*
= tal

19 √*g*$_1$*hă*^{x}*r*- lat. *hernia* gr. *χορδή* lit. *żarna* lat *hăru-spex*
= bråck = tarm isl. *gǫrn*
skr. *hirā*
= tarm.

20 √*skă*^{x}*l*- gr. *σκώληξ* gr. *σκέλος* gr. *σκολιός* gr. *σκăληνός*
= mask = lår, väl egentl. den runda höften = krokig idem.

21 √*mă*^{x}*l*- gr. perf. *μέμηλε* gr. pres. *μέλει* gr. perf. *μέμβλεται.*
Pind. *μεμāλότας* är väl hyperdorism.

22 √*mă*^{x}*-t*- lat. *mētior* lat. *māteries.*
„ *mēto*

Bremer P. B. Beitr. XI, 269; Noreen Förel. aflj.

23 √*ă*^{x}*mă*^{x}*-t*- gr. *ἄμητος* lat. *mĕto.*
= afmäjande, skörd

24 √*ă*^{x}*ră*^{x}*-t*- isl. *róðr* gr. *ἐρέσσω* lat. *rătis.*
= rodd

25 √*dră*^{x}*p*- gr. *δρῶπαξ* gr. *δρέπω*
= beckmössa, hvarmed håret afrycktes = afbryta, afslita
„ *δρωπτός* „ *δρεπτός*
= plockad idem.

26 √*să^{x}g$_1$h-* skr. *sáhati* gr. *ἔχω* gr. *ὄχμα* gr. *ἴσχω*.
= uthärda got. *sigis* = det som håller
(Hesych.)

27 √*ă^{x}n-* fht. *āno* got. *inu(h)* gr. *ἄνευ*.
isl. *án*
= 'sine'

Är isl. *ón* = *án* att fatta såsom *ǫ́n?*

28 √*tră^{x}b-* osk. *tríibúm* isl. *þrep* lat. *trabs* l. *trăbis*
= 'ædificium' = hylla = bjälke.

29 √*u̯ă^{x}l-* lat. *vēlox* lat. *vŏlo*.

30 √*ă^{x}l-* lit. *elksznis* lat. *alnus*.
fsl. *jelŭcha*
= al

31 √*kă^{x}t-* gr. *κοτύλη* lat. *cătinus*
„ *κότυλος* = skål, tallrik.
= ihåligt kärl, liten skål.

32 √*qră^{x}q-* lat. *crōcio* gr. *κρέκω* lit. *krakiu*
= skrika som = slå, klappa = brusa (om sjön)
en korp „ *κρέξ, -κός* „ *krankiu*
= ett slags fågel = skrika, kraxa.

33 √*g$_1$hă^{x}d-* skr. kaus. [*hādayati*] skr. *hadati* gr. *χέζω*
„ *-hāda* = cacare
gr. perf. *κέχοδα*
„ *χόδανος*.

34 √*dă^{x}m-* gr. *δῶμα* gr. *δέμω* gr. *δόμος* isl. *topt*.

35 √*nă^{x}k$_1$-* skr. perf. *nanāça* gr. *νῶκαρ* gr. *νεκρός*
„ *nāçana* = 'Ohnmacht, lat. *nex, nĕcis*
Todesschlaf'
got. *naus*.

36 √*dhă^{x}r-?* gr. *θήρ, -ός* lat. *fĕrus*.
= vilddjur

37 √*lă^{x}q-* gr. perf. *λέλāκα* lat. *lŏquor* gr. *λάσκω*
„ aor. *ἔλακον*.

38 √*skă^{x}p-* gr. *σκώψ, -πός* · gr. *σκέπτομαι* gr. *σκοπός*.
= en slags uggla

39 √*tră^{x}q-* gr. *τρωπάω* gr. *τρέπω* gr. *τροπή* gr. aor. *ἔτραπον*.

40 gr. √*στρă^{x}φ-* gr. *στρωφάω* gr. *στρέφω* gr. perf. *ἔστροφα*
„ *στροφή*
gr. aor. *ἐστράφην*.

41 √*pă^{x}l*- lit. *pelai* lat. *pălea*
preuss. *pelvo* idem.
= agnar
42 √*dă^{x}ră^{x}u̯*- skr. *dārú* lit. *derva* gr. *δόρυ* gr. *δρῦς, -ός*
isl. *tyre* skr. *druma*.
= tjärved
43 √*bhă^x-n*- gr. perf. *πέφāνα* lat. *fĕnestra* gr. *φαίνω*.
Fick Vergl. W. I, 685.
44 √*bhă^x-k*- lat. *fŏcus* lat. *fax, făcis*.
Danielsson Förel. lat. ljudl.
45 √*bhră^x-t*- fht. *brātan* fht. *bruot* lat. *frĕtale*
fe. *brǣdan* = rufvande = stekpanna
på ägg „ *frĕtum*.
Fick Vergl. W. I, 696.

Rörande betydelsevexlingen *brātan* — *fretum* må jämföras nsv. *brinna* — *bränning* och lat. *æstus*.

På grund af fht. *bruot*, nht. *brüten* etc. vill jag äfven föra hit fe. *bridd* = liten fågel < ie. **bhreti̯*-. Kluge (E. W. under *Brut*) anser denna sammanställning omöjlig.

46 √*uă^{x}dh*- lit. *vėdys* lit. *vedu* lit. *vadas*
= friare, brudgum = (hem)föra, = förare.
fsl. *ne-vĕsta* äkta
= brud fsl. *vedą*
= föra
47 √*ă^{x}u̯ă^{x}dh*- gr. *ἄ(ϝ)εθλος* got. *wadi* lat. *vās, vădis*
„ *ἄ(ϝ)εθλον* „ *vădimonium*.
48 √*kă^{x}d*- gr. *κᾶδος* gr. *κεδνός* gr. fut. *κεκᾰδήσομαι*
„ *κάδω* = omsorgsfull „ aor. part. *κεκᾰδών*.
Fick Vergl. W. I, 805.
49 √*spă^{x}r*- isl. *spjǫr* lat. *spărus*
fht. *spër* = kastspjut.
50 √*stă^x-l*- got. *stols* gr. *στέλλω* gr. *στόλος*.
„ fut. *στελῶ*
isl. *stiller*
51 √*u̯ă^{x}m*- lit. pret. *vėmiau* gr. *(ϝ)εμέω* lat. *vŏmo*.
lett. „ *vèmu* lit. *vemiu*
isl. *váma* lett. *vemju*
= 'a qvalm, ailement'
Sturl. S. II, 54 (Icel. Dict.).

52 $\sqrt{g_2\breve{a}^x r}$- lit. pret. *gèriau* lit. pres. *geriu* lat. *vŏro* skr. *giráti*
lett. „ *dſéru* lett. „ *dſeru* = svälja
= dricka lit *gira*
isl. *kverk* = dryck
skr. *gr̥ṇáti*
= svälja.

53 $\sqrt{r\breve{a}^x g_2}$- gr. *ῥήζω* gr. *ῥέζω*
„ *ῥῆγος* „ *ῥέγος*
„ *ῥηγεύς* „ *ῥεγεύς* gr. *ῥογεύς* gr. *ῥᾰγεύς*.

54 $\sqrt{g_1\breve{a}^x r}$- gr. *γῆρας* gr. *γέρων* isl. *karl*
fe. *ceorl* finskt lånord *karilas*
= 'senex decrepitus'
skr. *juráti*
= bli gammal.

55 $\sqrt{dh\breve{a}^x g_2 h}$- lit. *nů-dègulis* isl. *dǫ́gr* lit. *degu* lit. *usz-dagas*
= brand fe. *dōȝor* = bränna = brand
„ *daga*
= skördetid.

56 $\sqrt{bh\breve{a}^x dh}$- lett. *béſchu* lat. pret. *fōdi* lit. *bedu* lat. *fŏdio*.
„ pret. *béſu* lett. *beſchu*
= krafsa, skrapa

57 $\sqrt{s\breve{a}^x q}$- fsl. *sěką* lat. *sĕco* lat. *săcena* isl. *sǫg*.
= kugga, klyfva fht. *sëgansa* „ *saxum*
„ *sěkyra* = lie
= bila „ *sëh*
nsv. *såg* = plogbill

Härmed kanske sammanhänga fht. *suohha* = 'egge, furche, pflug'?, *suohhili* = 'aratiuncula' (Graff Ahd. Spr. VI, 143). Betydelsedifferensen mellan *sĕco* etc. och dessa ord torde förmedlas af fht. *sëh*.

58 $\sqrt{d\breve{a}^x l}$- isl. *tál* gr. *δέλεαρ?* gr. *δόλος*
fht. *zāla* „ *δελεάζω?* = lockmat
= 'periculum, exitium' lat. *dŏlus*.

59 $\sqrt{\underset{\circ}{u}\breve{a}^x d}$- isl. *vátr* fsl. *voda* gr. *ὕδωρ*
fe. *wæt* isl. *vatn* isl. *otr*.

60 $\sqrt{r\breve{a}^x q}$- lit. *rėkiu* fsl. *reką* fsl. *po-rokŭ*
= skrika, gråta = tala = tadel.
fsl. *rěčĭ*
= tal

Fick Vergl. W. II, 640.

61 √*mă*^{x}*l*- lit. *mėlynas* = blå
preuss. *mīlinan* ack. sing. = 'flecken'
gr. *μολύνω*
„ *μόλυσμα* = smuts, fläck.
gr. *μώλωψ, -ωπος* = (blod)strimma
gr. *μέλας, -ανος*.
lett. *melu* = svartna
preuss. *melne* = 'blauer Striemen'

Det vore frestande att föra hit nsv. *moln, mulen*. *Moln* vore då 'den mörka, dunkla fläcken på himmeln' och den *mulna* himmeln 'den mörka, dunkla himmeln'. Det tycks mig, som man med moln i första rummet menar ett tjockare, mörkare moln, om man ock kan tala om 'vesterns lätta moln'. Noreen har sammanställt dessa ord med *mala;* ursprungliga betydelsen vore väl då *strömoln*, men denna etymologi tycks mig ej slående. Emellertid bör väl ej i något fall *moln* och *mulen* skiljas från got. *milhma*, hvars etymon jag ej känner.

62 √*qă*^{x}*l*- lit. pret. *kėliau* = lyfte
isl. *hváll* = kulle
isl. *hóll* = kulle
lat. *ex-cello*
„ *celsus*
gr. *κολωνός* = kulle
lat. *collis*.

Sammanställningen af isl. *hváll, hóll* med denna ordgrupp har Noreen muntligen meddelat mig.

63 √*g*$_{2}$*ă*^{x}*dh*- lit. *gėda*
preuss. *gīdan* ack. sing. = skam
lit. pret. *gedau* = 'in Unordnung gerathen'.
fsl. *gażdą*
„ inf. *gaditi* = 'vituperare, abominare'

Fick Vergl. W. II, 546.

64 √*g*$_{2}$*ă*^{x}*s*- lett. *dſéschu*
„ pret. *dſésu* = 'löschen'
fsl. *gasną* = 'exstingui'
lett. *dſeschu* = 'löschen'
lit. *gesau* = 'auslöschen'.

65 √*g*$_{1}$*hă*^{x}*l*- lit. pret. *żėliau*
lett. „ *ſélu* = grönskade
lit. *żolė* = 'grünes kraut'
preuss. *sālin* ack. sing. = 'kraut'
lit. *żeliu*
lett. *ſelu* = grönska
fsl. *zelenŭ* = grön
lat. *helvus*

lit. *żalas* = grön — skr. *hiraṇya* = guldgul — isl. *gulr*.

66 √*tă^{x}q*- fsl. *tĕkają* = 'laufen' — gr. *τᾱκω* — lit. *teku*, fsl. *teką* = flyta — gr. *τăκερός* = smält.

67 √*tă^{x}t*- skr. *tāta* — lit. *teta* = tant — gr. *τάτα*, lat. *tăta*.

68 √*ḁ̆nă^{x}k$_1$*- skr. *-náça* — gr. aor. *ἤγεγκον* — perf. *ἤνοκα* (HESYCH.) — lat. *nanciscor*, „ *nactus*.

69 √*mă^{x}t*- lit. *mėtau* = ofta kasta — lit. *metu*, fsl. *metą* = kasta.

70 √*mă^{x}d*- gr. *μήδεα* = membrum virile — gr. *μέζεα* = könsorgan — gr. *μăδάω*, lat. *mădeo*.

71 √*(l)i̯ă^{x}q*- gr. *ἧπαρ, -τος* — lat. *jĕcur*, lit. *jekna* — lat. *jŏcur*.

72 √*lă^{x}q*- lit. pret. *lėkiau*, „ inf. *lėkti* = flyga; lett. pret. *lézu*, „ inf. *lékt* = hoppa — lit. *lekiu* — lit. *lakstau* = 'hin und her flattern'.

FICK Vergl. W II. 648, OSTHOFF Perfekt. s. 67 f.

73 √*u̯ă^{x}l*- lit. pret. *vėliau*, lett „ *vélu* = 'walkte' — lit. *volioju*, fsl. *valjają* = 'wälzen' — lit. *veliu*, lett. *velu* = walken, gr. *(ϝ)ἐλύω* — lat. *rŏlo*.

74 √*sqă^{x}l*- lit. pret *skėliau*, lett. „ *schkélu* = klöf — lit. *skeliu*, lett. *schkelu* = klyfva — gr. *σκάλλω* = gräfva, hacka, „ *σκαλίς, -ίδος* = spade, hacka.

FICK Vergl. W. II, 680, OSTHOFF Perfekt. s. 65 f.

75 √*sră^{x}bh*- lit. pret. *srėbiau*, „ inf. *srėpti*; lett. pres. *strébju*, „ pret. *strébu* = sörpla — lit. *srebiu*, lett. *strebju* — gr. *ῥοφέω* — lat *sorbeo*

76	√$s\breve{a}^x bh$-	lit. *sėbras*	fsl. *sebrŭ*		
		= 'theilhaber'	= 'theilhaber an der feld-		
		lett. *sêbris*	mark, bauer'		
		= granne, kamrat	got. *sibja.*		
77	√$sl\breve{a}^x p$-	lit. pret. *slėpiau*	lit. *slepiu*		
		„ inf. *slėpti*	= dölja.		
		= dölja			
		lett. pres. *slépju*			
		„ pret. *slépu*			
		= förhemliga			
78	√$\breve{a}^x r$-	lit. *ėras*	gr. *ἔριον*	lat. *ăries, -ĕtis.*	
		= lam	= ull		
		fsl. *ěrina*	„ *ἔρινος*		
		= ull	= af ull		
79	gr. √$\xi\breve{a}^x\varrho$-	gr. *ξηρός*	gr. *ξερός.*		
		Tab. Heracl.			
80	gr. √$\breve{a}^x\vartheta$-	gr. *ἦϑος*	gr. perf. *εἴωϑα*	gr. *ἔϑος*	
		Pind.		„ part. *ἔϑων.*	
		„ *ἠϑικός*			
81	gr. √$\varkappa\varrho\breve{a}^x\mu$-	gr. *κρήμνημι*	gr. *κρῶμαξ*	gr. *κρέμαμαι*	
		„ *κρημνάω*	= stenhop	„ *κρεμάννυμι.*	
		„ *κρημνός*	(Hesych.)		
82	√$d\breve{a}^x k_1$-	got. *-tehund*	got. *-taihund*		
		fsv. *þritaunta* Rökstenen	„ *taihun*		
		(enligt Noreen < *þri-tĕhund-)	lat. *dĕcem.*		

Man kunde vara böjd att föra hit gr. *δάκτυλος*, i fall sammanställningen af *fem* och *finger* är riktig.

83	√$dhr\breve{a}^x n$-	gr. *τενϑρήνη*	lak. *ϑρώναξ*	fht. *trĕno*	
		= en slags geting	= drönare	idem.	
		l. humla			
		„ *ἀνϑρήνη*			
		= vildt bi			
		„ *ϑρῆνος*			
		= klagan, gråt			
		fht. *drān*			
		= drönare			
84	√$g_2\breve{a}^x n$-	got. *qens*	got. *qino*	isl. *kona*	gr. *μνάομαι.*
		isl. *kván*	fsl. *žena*		

85 √*spă*^{x}*r-* skr. kaus. *sphārayati* lett. pret. *spéru* lett. pres. *speru*
„ *-sphāra* „ inf. *spért* „ inf. *spe'rt*
= mit den füssen stossen lat. *sperno*
fsv. *spiærna*
isl. pret. *sparn* isl. *sporna.*

86 √*(s)tă*^{x}*g*$_2$- lat. *tēgula* lit. *stogas* gr. *στέγω* lat. *tŏga.*
„ perf. *tēxi* = tak lat. *tĕgo*
„ part. *tēctus*
lit. *stėgiu*
= 'dach decken'

Rörande *tēxi, tēctus* se Osthoff Perfekt. s. 111 ff.

87 √*lă*^{x}*g-* lat. pret. *lēgi* gr. *λέγω* gr. *λογία.*
„ *collēga* lat. *lĕgo*

88 √*ră*^{x}*g*$_1$- skr. *rājati* lat. pret. *rēxi* lat. *rĕgo* fir. *reraig*
= vara konung „ *rēctor* = direxit.
„ *rājan* „ *rēgula*
„ *rēx, rēgis*

Hit vill jag föra fno. *rø'kr* = 'ret, lovlig' (*arfe rø'kr* = 'ret lovlig arving') Fritzner Ordb. gamla uppl. s. 527.

Rörande *rēxi, rēctor* se Osthoff Perfekt. s. 111 ff.

89 √*u̯ă*^{x}*p-* lit. pret. *vėpiau* lett. *veplis*
= 'die lippen des mundes aufsperren' = 'maulaffe'.

Osthoff Perfekt. s. 83.

90 √*g*$_1$*ă*^{x}*n-* gr. *γωνία* lat. *genu* gr. *γόνυ* gr. *γνύξ*
= vinkel, hörn got. *kniu.*

91 √*su̯ă*^{x}*k*$_1$ mht. *swāger* gr. *ἑκυρός*
got. *swaihra.*

92 √*pă*^{x}*t-* gr. *πώταομαι* gr. *πέτομαι* gr. *ποτή* lat. *păteo*
„ *πωτήεις* „ *πέταλος* „ *pătulus.*

93 √*uă*^{x}*n-* isl. *vǽnn* lat. *vĕnus, -eris*
isl. *vinr.*

94 √*să*^{x}*m-* lat. *sēmi-* fsl. *samŭ* lat. *sĕmel* gr. *ὁμός*
gr. *ἡμί-σχοινον* = själf got. *simle*
Tab. Heracl.
gr. *ἅμα* gr. *ἅ-παξ*
fsv. *sum* „ *μῖα.*

Jfr i afseende på betydelsen lat. *æquus* och skr. *eka.*

95 √*u̯ă^{x}r*- gr. *(ϝ)ὤρα* lat. *vĕreor* gr. *(ϝ)ὅρομαι*
= omsorg, aktgifvande = hålla vakt.
„ *(ϝ)ωρέω*

96 √*a^{x}nkh*- gr. *ἔγχελυς* lat. *anguilla*.

97 √*qa^{x}tu̯*- gr. *τέσσαρες* lat. *quatuor*.
brit. *petuar*

98 √*a^{x}nt*- lat. *inter* osk., umbr. *anter*.

99 √*ta^{x}rm*- lat. *termes* lat. *tarmes*
= (sätt)kvist = trädmask.

100 √*ka^{x}i̯s*- pelign. *coisatens* lat. *caeremonia*.
= 'curaverunt'
lat. *coero, cūro*

101 √*pa^{x}rk*- gr. *πόρκος* lat. *Parca*.
= ett slags fiskargarn
„ *πορκεύς*
= som fiskar med garn

102 √*ta^{x}ng*- lat. *tongeo* osk. *tanginom* ack. sing. got. *þunkjan*
= tänka, veta = 'sententiam'
„ *tanginod* abl. sing.
= 'consulto'

103 √*pa^{x}rt*- lat. *portio* lat. *pars, partis*.

104 √*sa^{x}lu̯*- gr. *ὅλος, οὖλος* lat. *salvus*.
< **σολϝος*
osk. *sollo*
= »osce quod nos totum» Festus.

105 √*plă^{x}u̯*- gr. *πλώ(ϝ)ω* gr. *πλέ(ϝ)ω* gr. *πλό(ϝ)ος* skr. part. *plutá*.

106 √*dhă^{x}u̯*- skr. *dhāvati* gr. *θέ(ϝ)ω* gr. *θο(ϝ)ός*.
= springa „ fut. *θεύσομαι*
„ *dhāvana*

107 √*qră^{x}u̯*- fht. *hrāwēr* skr. *kravis* gr. *κρέ(ϝ)ας*
= rå = rått kött idem.

108 √*a^{x}u̯s*- gr. *εὕω* gr. *αὕω*
= sveda, torka = torka, antända.

Fick Vergl. W. II, 37. Osthoff (Perfekt, s. 484 ff.) nekar denna sammanställning.

109 √*ă^{x}u̯*- lat. *ōvum* gr. *ὀ(ϝ)ιωνός* lat. *ăvis* skr. *ves, vis*
= stor fågel = fågel.

110 √*a^{x}u̯*- lat *ŏvis* lat. *avillus*
gr. *ὄϝις* = »ovis recentis partus» Festus.

Möjligen kunde *avillus* sammanhänga med *agnus* (Noreen Förel. aflj.).

111 √*bhlă*^{x}*u̯*- fht. *blāwēr* = blå lat. *flāvus* = gul lat. *fulvus* = mörkgul.

112 √*ghră*^{x}*u̯*- fht. *grāwer* lat. *rāvus* < **hrāvus*.

Bremer P. B. Beitr. XI, 285; Fick Vergl. W. III, 110; Noreen Förel. aflj.

113 √*(s)qă*^{x}*u̯*- lat. pret. *cāvi* gr. *κο(ϝ)έω* lat. *căveo* fht. *skūwo* = spegel isl. *skoða*.

114 √*pă*^{x}*u̯*- lat. pret. *pāvi* gr. *πτο(ϝ)έω* lat. *păveo*.

115 √*lă*^{x}*u̯*- lat. pret. *lāvi* gr. inf. *λό(ϝ)εσθαι* „ *λό(ϝ)ετρον* = bad lat. *lăvo* gr. *λῦμα* = orenlighet lat. *lŭtum*.

116 lat. √*fă*^{x}*u̯*- lat. pret. *fāvi* lat. pret. *fōvi* lat. *fŏveo*. lat. *făveo*.

117 gr. √*χρα*^{x}*u̯*- gr. *χρο(ϝ)ά* = ytan af en hud „ *χρο(ϝ)ίζω* = vidröra ytan af något, färga gr. *χρά(ϝ)ω* „ *χραύω* = lätt vidröra på ytan, rispa.

118 √*(s)qlă*^{x}*u̯*- gr. *κλω(ϝ)ιός* = halsjärn lat. *clāvis* fht. *sliozzan* gr. *κλο(ϝ)ιός* = halsjärn lat. *claudo* ffris. *slūta* fht. *sluzzil*.

119 √*ka*^{x}*u̯*- gr. *κο(ϝ)ῖλος* = ihålig lat. *căvus* = ihålig, hvälfd.

120 gr. √*χνα*^{x}*u̯*- gr. *χνό(ϝ)ος* = hvad som sitter löst på ytan och derföre kan bortskrapas, fint hår, skäggtjun. gr. *χναύω* = skafva, gnaga.

121 √*a*^{x}*u̯*-*r*- gr. *οὖρος* = vind, medvind gr. *αὖρα* = vindfläkt.

Detta väl en balansform af basen √*ă*^{x}*u̯ă*^{x}- = blåsa.

122 √*a*^{x}*ra*^{x}*u̯dh*- gr. *ἐρεύθω* isl. *rjóða* lat. *raudus, -eris* = koppartacka, stycke oarbetad malm gr. *ἐρυθρός*.

Danielsson Förel. lat. ljudl.

För sammanställningen af lat. *raudus* med denna ordgrupp tala isl. *rǫuðe* = myrmalm och skr. *loha* = koppar, järn, hvilka ord väl ej kunna skiljas från isl. *rǫuðr*, skr. *rohita, lohita*.

123 √*(s)ta*^{x}*ur-* got. *stiur* gr. *ταῦρος*
isl. *þjórr* lat. *taurus.*

124 √*sta*^{x}*ur-* got. *stiurjan* gr. *σταυρός*
fht. *stiura* = påle
= 'steuer' lat. *in-stauro.*

125 √*a*^{x}*u̯s-* gr. *οὖας, -ατος* gr. *παραῦα*
= kind
lat. *auris.*

126 gr. √*a*^{x}*u̯χ-* gr. *εὔχομαι* gr. *αὐχή*
„ *εὖγμα* = skryt, stolthet
= skryt „ *αὐχάλεος.*

127 √*bhă*^{x}*-l-* fsl. *bĕlŭ* lit. *balu* gr. *φăλαρός*
= hvit = blifva hvit = ljus, blank.

128 √*ă*^{x}*s-* lat. *ēs* gr. *ἐστί* lat. *sumus*
Plautus, Terentius fsl. *jesmĭ* „ *sunt.*
lit. *ėsame*
= sumus
„ part. *ėsąs*

129 √*pă*^{x}*ră*^{x}*k*$_1$*-* skr. aor. *áprākṣit* lat. *prĕcor* lat. *prŏcus*
osk. *comparascuster* skr. *pṛccháti.*
= consulta erit
„ *[ko]mparakineis*
= consilii

130 √*u̯ă*^{x}*s-* gr. *ὑπερ-ῷον* gr *(ϝ)εστία* gr. *(ϝ)ἄστυ*
< -**ϝωσιον* = härd, hus
= rum i öfre våningen lat. *Vesta*
skr. part. *uṣita.*

Väl må af de nu lemnade ex, hvilkas antal lätt kunde ökas, om också ingen på vokal slutande bas bland dem upptoges, en l. annan sammanställning vara oriktig och en l. annan vokalvexling vara af sekundär natur och således ej afljud; men äfven om så är fallet, anser jag dock de nu lemnade ex. vara tillräckliga för att sedda i sin helhet berättiga antagandet af de afljud, jag ofvan ponerat. Dessa afljud komma dessutom att blifva vidare exemplifierade i de i de följande kap. lemnade förteckningarna på germ. starka verb af vissa typer.

Kap. III.

Preteritum af starka verb i germ. språk med urg. *ō* och *ǣ* i preteritistammens rotstafvelse.

§ 13.

Såsom material för de frågor, som i detta kap. komma att behandlas, lemnar jag först en förteckning på de starka verb i germ. språk, som tillhöra l. kunna anses tillhöra de s. k. 4 och 5 afljudsklasserna, d. v. s. starka verb i germ. språk af typerna **ƀeran* — **ƀar* och **ʒeƀan* — **ʒaƀ*. Denna förteckning är väl ej fullständig, men bristerna i den samma tror jag ej vara af den art, att ett ifyllande af dessa skulle i någon väsendtlig mån komma att ändra de resultat, som af detta material kunna dragas.

Då det hufvudsakliga syftet med denna materialsamling är att uppvisa afljudsfaserna *ē*, *ā*, *ō* i hithörande verbalbaser, meddelar jag jämte mer l. mindre fullständiga germ. temata af dessa verb i det hela blott ex. på dessa afljudsfaser så i germ. som utom-germ. ie. språk. Af yngre germ. språk nämner jag endast sådana former, som i ett l. annat afseende synas mig vara af vigt.

1 √*tuă*^{x}*r-* urg. **þweran.*

fht.	*dwëran* = omröra	*gi-thuar*	*ka-duuoran*
fe.			*ʒe-ðuren*
			ʒe-ðworen
			= 'verdichtet'.

lit. pret. *tvériau*, lett. pret. *tvéru* = fattade, grep.
fsl. *tvarĭ* = 'opus'.

2 √*dă*^{x}*r-* urg. **teran.*

got.	*ga-tairan*			*ga-tauran*
fht.	*fer-zëran*		*fer-zāre*	*fer-zoran*
			opt. *fir-zāri*	
fe.	*teran*	*tær*	*tǣron*	*toren.*

gr. *δῆρις* = kamp, strid, *δηρίομαι* (Pind.).
skr. perf. *dadā́ra* V+[1]), kaus. *dārayati* B+, *dāraṇa* E+, *dāra* AV+, *dārin* V+.

1) Vid citat ur skr. angifver jag de litteraturalster, hvari orden förekomma, efter den metod WHITNEY i sitt arbete Roots användt.

Det isl. *tǽra, -rða* = 'lade forbruges' (FRITZNER Ordb. gamla uppl. s. 688) är väl lånord.

3 $\sqrt{g_2\breve{a}^x r}$- urg. **qeran*.

fht. *quëran* = sucka *quar* opt. *quāri*
isl. *kvara, -aða* = 'udstøde en rallende lyd'.
gr. *γᾶρυς* = stämma, *γαρύω* (Pind.).

Isl. *kǽra, -rða,* fsv. *kæra, -rþi* etc. kanske ej höra hit, ty om så vore, väntar man ett **kvǽra* etc.

4 $\sqrt{bh\breve{a}^x r}$- urg. **beran*.

got	*bairan*	*ga-bar*	*berum*	*ga-baurans*
fht.	*bëran*	*bar*	*bārun*	*gi-boran*
flt.	*bëran*	*bar*	*bārun*	*gi-boran*
fe.	*beran*	*bær*	*bǣron*	*boren*
me.			*beer*	
isl.	*bera*	*bar*	*bǫ́ro*	*borenn*
fsv.	*bæra*	*bar*	*baro*	*burin*
				borin

Inf. *bara* VGL. I. 2 ggr, *baras* Skråordn.

ä. nsv.	*båro*	*boro*
	GVB., Karl XII B.	Tiällmann, Wallenius.

nsv. pret plur. *buro* Botin.
nsv. dial. mora. pret. plur. *bụrum,* runö. *buru.*
lat. *fēralis* = hörande till likbegängelse, got. *berusjos,* fht., flt. *bāra* = likbår, fht. *gi-bari* = 'gestus', fe. *ȝe-bǣran* = uppföra sig, isl. *bǽrr,* fsv. *baar* St. Rimkr.
gr. *φώρ, -ρός, φωρά.*
skr. perf. *jabhára* V, B, *babhāra* B+, aor. *abhāri* V, B, kaus. *bhārayati* E, *bhárman* RV, *bhārá* V+, *bhārin* B+, *bhāryà* AV+.

5 $\sqrt{sk\breve{a}^x r}$- urg. **skeran*.

fht.	*skëran*		*beschāren*		*gi-skoran*
fe.	*sceran*	*scær*	*scǣron*		*scoren*
isl.	*skera*	*skar*	*skǫ́ro*	*skóro* Hǫuksbók	*skorenn*
fsv.	*skæra*	*skar*	*skaro*		*skurin*
					skorin

nsv. pret. opt. *skure* Sahlstedt.
„ dial. pret. plur. mora. *skǫrum, skụrum,* runö. *skuru.*
fht *skāra, skār,* mht. *schǣre,* me. *schēre,* isl. *skǽre.*
mht. *schuor.* Hör isl. *skǿra* = kamp hit?

Kanske gr. *Κήρ, ρός* = dödsgudinnan (som afklipper lifstråden?) är att föra hit. Jfr *κείρω* = afklippa, afskära.

6 √*sụă*^{x}*r-* urg. **sweran*.

fht. *swëran* *swar.*

= 'dolere'

Då betydelsevexlingen 'vara plågsam — vara svår, tryckande — vara tung, väga — vara af vigt, betydelse' ej är påfallande, för jag hit:

lit. pret. *svèriau*, lett. pret. *svéru*, inf. *svért* = väga, got *swers* = aktad, ärad, fht. *suàr* Pa., flt. *swār*, isl. *svárr* = tung.

7 √*qă*^{x}*l-* urg. **hwelan*.

fht. *hëlan* *hal* *hālun* *gi-holan*

fe. *helan* *hæl* *hǣlon* *holen*.

lat. *cēlo*, mht. *hǣle* = 'verheimligung' (isl. *hǽle* = 'tilflugtsted, tilholdsted'?).

lat. *cāligo.*

got. *af-holon*, fht. *huolen*, *huolida* = bedraga, fe. *hōlinʒa* = hemligen.

Den bristande labialisationen i det uddljudande *h* i dessa germ. ord anser jag ej berättiga till att skilja det germ. *helan* från lat. *cēlo* (ie. *q-* måste ansättas på grund af flat. *oquoltod*). Ljudlagsenligt vore visserligen urg. **hwelan*, men *helan* kunde då vara bildadt genom analogi ur pret. *hal* etc. såsom isl. *skella* contra älfdal. *skụala* ur en ursprunglig böjning **skwella* — *skall*. På grund af gr. *καλύπτω* och *καλύβη* = hydda, tält kunde man tänka på att föra hit skr. *çālā* = 'domus, receptaculum', i hvilket fall väl här förelåge en vexling af de båda ie. gutturalserierna (J. Schmidt K. Z. XXV, 114 ff.) och, om så är, kunde *helan* vara ljudlagsenligt. Om man till √*qă*^{x}*l-* antager en vexelform √*sqă*^{x}*l-* kunde hit äfven föras isl. *skál*, nsv. *skål*. Jfr nsv. *hylsa*, *hölster* och gr. *κάλυξ*.

8 √*g*$_2$*ă*^{x}*l-* urg. **qelan*.

fht. *quëlan* *châle* *fer-cholen*

= 'heftige schmerzen haben' Notk.

flt. *quëlan* = dö på ett qvalfullt sätt *qual*

fe. *cwelan* *cwæl* *cwǣlon* *cwolen*.

= dö

lit. pret. *gėliau*, lett. pret. *dſẽlu* = plågade, fht., flt. *quāla.*

9 √*dhụă*^{x}*l-* urg. **ðwelan*.

fht.	*twëlan* = vara bedöfvad	*gi-twal*	*ar-twālun*	*ki-tuolan*
flt.	*dvelont* = 'errant' Gl. Lips.			*for-dwolan* = försummat.
fe.				*ʒe-dwolen* = irrande
isl.				*dulenn* = inbilsk.

10 √*ska*

10 √$ska^{x}l$- urg. **skolan.*

got.	*skulands*	*skal*	*skulun*	
fht.	*skolan*	*skal*	*skol*	
„	*súln* Notk.	*sal* Tat.	*sol* Notk. *skulun* *sulut* Tat.	

Pret. plur. 3 *suolon* Williram; *kescolet* = 'debetur' (GRAFF Ahd. Spr. VI, 466, 467).

flt.		*skal* *sal* Psalm. *salun* Psalm. 55, 7, 10; 64, 14; 73, 9.	*skulun* *sulun* Psalm. *solun* Psalm. 54, 24 etc.	
fe.	*sculan*	*sceal*	*sculon*	
north.	pret. plur. *scilon*, *seiolon*.			
isl.	*skulu* *skolo*	*skal* *skalu* Konungs Skuggsjá	*skulo* *scolop* St. Hom.	
fsv.	*skula*	*skal* *al* Guta L.	*skulu* *skolu* *ulu* Guta L.	*skulit* *skulat.*

Rörande orsaken till det sporadiska bortfallet af *k* och *sk* i uddljudet i vissa former af detta verb vill jag intet yttra.

11 √$st\breve{a}^{x}l$- urg. **stelan.*

fht.	*stëlan*	*stal*	*stālun*		*fir-stolan*
flt.	*stëlan*	*stal* opt. *far-stālin*			*far-stolan*
fe.	*stelan*	*stæl*	*stǣlon*		*stolen*
isl.	*stela*	*stal*	*stǫ́lo*		*stolenn*
fsv.	*stæla* *stiæla*	*stal*	*stalo*		*stulin* *stolin*
ä. nsv.			*stolo* Wallenius.	*stulo* Tiällman.	

nsv dial. pret. älfdal. *stǫl*, mora. *stǫl*, *stǫlum*, *stulum*, orsa. *stȩl*, *stȩlum*, runö. *stǫd̨*.

fht. *stāla* = 'furtum', mht. *diep-stāle* = 'dieberei-stehlung'.

12 $\sqrt{n\breve{a}^x m}$- urg. **neman*.

got.	*niman*	*nam*	*nemun*	*numans*
fht.	*nëman*	*nam*	*be-nâmen* Notk.	*gi-noman* *ver-numen*
flt.	*niman*	*nam*	*nāmun*	*gi-numan*
ffris.	*nema* *nima*	*nam*	*nōmon*	
fe.	*niman*		*nōm* *nōmon*	*numen*
me.		*nam*	*noom*	
isl.	*nema*	*nam*	*nǫ́mo*	*numenn* *nomenn* Ol. Hel. Leg. S.
fsv.	*nima*	*nam*	*namo* opt. *nome* Med. B. I. *for-nomo* Kg. Alex.	*numin*.

Pret. opt. *numme* Med. B. I.

lett. pret. *nèmu* = tog, got. *anda-nems*, *anda-nem*, fht. *nāma* = rof, *nāmi*, isl. *næme* = beröfvad, läraktig, *nám* = undervisning.

gr. *νωμάω* = utdela, *νώμησις*, lit. *nůmas* = vinst.

fht. *siki-noomi* Pa = 'victoriæ munus'.

Grundbetydelsen af $\sqrt{n\breve{a}^x m}$- torde vara 'bringa något till någon, bringa något till sig'. Kanske härur 'böja (något till någon, sig)' kunnat utveckla sig. Om så är, kunde äfven föras hit:

skr. perf. *nānāma* RV, kaus. *nāmayati* U, S+ *-nāma* E+, *-nāmaka* C, *nāmin* V+, *nāmya* E+, *nāmana* C, *-nāmuka* B.

Paralellt med basen $\sqrt{n\breve{a}^x m}$- finnes basen $\sqrt{\breve{a}^x m}$. Jag vet ej rätt, huru förhållandet dem emellan bör uppfattas. Å ena sidan kunde $\sqrt{n\breve{a}^x m}$ tänkas vara bildad på $\sqrt{\breve{a}^x m}$ med ett prefix *n*-, en rest af en preposition? A andra sidan kunde $\sqrt{\breve{a}^x m}$ tänkas vara utveckladt ur svaga afljudsstadiet *n̥m*- i basen $\sqrt{n\breve{a}^x m}$-. Se Osthoff Perfekt s. 141 ff. Af basen $\sqrt{\breve{a}^x m}$- anför jag:

lat. pret. *ēmi*, lit. pret. *èmiau* = tog, part. *èmęs*, lett. pret. *jèmu* = tog.

Rörande de lett. formerna med begynnande *n*- och *j* se OSTHOFF Perfekt. s. 145 f.

13 √*dă*^{x}*m*- urg. **teman*.

got. *ga-timan*.
fht. *zëman* *zam* opt. *zâme* Notk. *gizoman*
flt. *tëman*.
got. *ga-temiba*, fht. *gi-zāmi*.
skr. *dámyati* ÇB.

14 √*g*$_2$*ă*^{x}*m*- urg. **qeman*, **koman*.

got.	*qiman*	*qam*	*qemun*			*qumans*
fht.	*quëman*	*quam*	*quaami* M. Gl.		*chom*	*quëman*
	coman	*cham*	*châmen* Notk.		W. Notk.	*khuman*
	Tat.	Notk.				Gl. Ker.
mht.	*komen*			*kōmen*	*kom*	
flt.	*kuman*	*quam*	*quāmun*			*kuman*
ffris.	*kuma*			*kōmon*		*kimen*
	koma					
fe.	*cuman*			*c(w)ōm*		*cumen*
				c(w)ōmon		
me.				*coom*		
				coomen		
isl.	*koma*	*kvam*	*kvǫ́mo*	*kómo*	*kom*	*komenn*
fsv.	*kuma*	*kam*	*quamu*		*kum*	*kumin*
		Cod. Bur.	Guta S.		*kom*	*komin*
	koma	*quam* Guta L.			*kumo*	
					Cod. Bur.	

Pret. plur. *komo*.

nsv. dial. pret. älfdal. *kǫm*, mora. *kạm*, *kam̲*, orsa. *kǫm̲*, *kǫmum*, *kǫm*, *kǫmam*, dalby., fårö. *kam*, runö. *kom*.
lat. pret. *vēni*, fht. *bi-quāmi*, isl. *kváma*, *kvǽmr*.
gr. *βωμός*, *βωμίς*.
fht. *er-chōme* = 'pavor'.

Då man ie. har suffixen -*ă*^{x}, -*ă*^{x}*n* och -*mă*^{x}, -*mă*^{x}*n* såsom t. ex. skr. *sar-á*, *ráj-an*, *áj-ma*, *kár-man*, så kan naturligtvis *βωμός* etc. i och för sig uppfattas såsom både *βω-μός* och *βωμ-ός*. Måhända suffixen -*mă*^{x}, -*mă*^{x}*n* ha utvecklat sig ur sådana fall, då suffixen -*ă*^{x}, -*ă*^{x}*n* fogades till en på *m* slutande bas. Jag anser därför, att *βωμός* etc. kan uppfattas såsom *βωμ-ός*.

skr. perf. *jagáma* V+, aor. *agāmi* RV, -*gāmin* E+, -*gāmuka* B+.

15 √*bhrăˣm-* urg. **breman.*
fht. *brëman* *bram.*
= 'fremere'
skr. *bhrāmyati* E+, perf. *babhrāma* E+, ger. -*bhrāmam* C, kaus. *bhrāmayati* E+. *bhrāma* C, *bhrāmaka* C etc.
16 √*su̯ăˣm-* urg. **sweman.*
isl. *svima* *svam* *svǫ́mo* *sumenn*
symja *somenn*
fsv. *sima* *samo* *sumit.*
MELL., K. Kr. LL. Kg. Alex. Greg.
Pret. *saam* Didr. S., *som̄o* Äldre Rimkr., opt. *summe* Kg. St.
En utbildning af denna bas — väl utgången ur ett presenssuffix -*n* l. -*u̯* — föreligger i fht. *swimman* etc.

17 √*măˣn-* urg. **monan.*
got *munan* *man* *ga-munuþ*
flt. *far-man*
Pret. *far-muonstun* Hel. Cott. 5288.
fe. *munan* *munon*
Pret. sing. *mon* (< ie. **mon-* l. **mən-*).
isl. *muna* *man* *muna* *munat*
fsv. *mona* *mon* St. Rimkr.
mwna „
Pret. sing. *moon* St. Rimkr.
skr. kaus. *mānayati* AV+, *māna* V+, -*mānaka* C, *mānin* U+, *mānana* E+, -*mānuka* B. etc.

18 √*măˣn-* urg. **munun?*
isl. *munu* *man* (fno.) *mun*
mono *mano* (fno.) *mon*
munu
monoþ Sth. Hom.
fsv. *mun* Upl. L.
mon Smål. L.
munu Upl. L.
mono VML. II.
Detta verb är väl det samma som föregående Rörande betydelsen jfr nsv. 'jag tänker göra det' = 'jag skall göra det'.

19 √*qlăˣp-* urg. **hlefan.*
got. *hlifand* opt. *hlefi* Eph. 4, 28.
lat. pret. *clēpit* Pacuvius (Osthoff Perfekt. s. 105).

gr. *κλώψ, -πός, κλωπάομαι.*

20 $\sqrt{}$*su̯ăˣp-* urg. **swefan,* **soban.*

fe. *swefan* *swæf* *swǣfon*
isl. *sofa* *svaf* *svǫ́fo* *sófo* *sofenn*
fsv. *sova* *suafu* *sovin*
suva Gut. L. Guta S.
Pret. *sof* Cod. Bur. *sovo* Bonav.
nsv. pret. *sof, sofvo, sufvo* Bellman.
nsv. dial. pret. älfdal. *sǫv,* mora. *sǫv, sǫvum,* orsa. *sǫv, sǫvum,* dalby. *sǫv,* vätö *sǫv,* runö. *sǫv.*
isl. *svǽfa, fða* = bringa till sömn, *svǽfell* = hufvudkudde.
lat. *sōpio* = söfva
skr. perf. *suṣvāpa* V+, aor. *asvāpi* C, ger. *-svā́pam* RV, *svāpa* E+, *-svāpin* C.

21 $\sqrt{}$*g₁năˣt-* urg. **kneðan,* **knoðan.*

fht. *knëtan* *gi-chnat* *gi-knëtan*
fe. *cnedan* *cnæd* *cnǣdon* *cneden*
isl. *knoða, -aða*
fsv. *knuþa*
knoþa.
fsl. *gnĕtają* = 'drücken'.

22 $\sqrt{}$*g₂ăˣt-* urg. **qeþan.*

got. *qiþan* *qaþ* *qeþun* *qiþans*
fht. *quëdan* *quad* *châde* Notk. *chot* W. Notk. *gi-quëtan*
choden *chad* *châden* Notk. *choden* W. Notk
W. Notk.
flt. *quëdan* *quað* *quādun*
quad
fe. *cweðan* *cwæð* *cwǣdon* *cweden*
me. pret. *quoth, quod.*
isl. *kveða* *kvað* *kvǫ́ðo* *kóðo* *kveðenn*
fsv. *kvæþa* *kvaþ* *kuaþu* *kvæþin*
Pres. *kvaþer* VGL. I. 2 ggr., pret. *koþ* VGL. I.
ä. nsv. pret. plur. *quodo* Tiällmann.
got. *un-qeþs,* isl. *kvǽðe.*

22 $\sqrt{}$*su̯ăˣt-* urg. **sweþan.*

fht. *suuethan* Gl. Ker.
= cremare.

Då ur betydelsen 'bränna' väl kan utveckla sig betydelsen 'hastigt, lätt vidröra', så kanske är att föra hit isl. *svaða, -aða* = glida, *svað* = 'sted, hvor der er glat og man har ondt ved at finde feste', *svæðe* = 'vindbart, vindhårdt sted' (jfr nsv. *svedjeland*).

En annan bas √*sụa*^{x}*it-* ligger till grund för isl. *svíða, sveið*, fsv. *sviþi* = sveda etc. Basen √*sụă*^{x}*t-* är en reduktionsform af en bas √*să*^{x}*ụă*^{r}*t-*, hvars andra reduktionsform √*sa*^{x}*ụt-* föreligger i fht. *siodan*, isl. *sjóða* etc.

24 √*ịă*^{x}*k-* urg. **ịehan*.

fht.	*jëhan*	*jah*		*ke-iègen* Notk.
mht.	*jëhen*	*jach*	*jähen*	*ge-jigen*
flt.	*jëhan*			
	Pres. *iuhu* Sax. Bikt.			
isl.				*jáenn* <**ehenn*.

Lidén Nord. Ark. III, 240.

25 √*nă*^{x}*k*$_1$ — urg. **noȝan*.

got.	*ga-nah*		
fht.	*gi-nah*		
fe.	*ȝe-neah*	*ȝe-nuȝon*	

got. *ga-nohs, ga-nohjan*, fht. *gi-nuog*, fe. *ȝe-nōȝ*, isl. *gnógr*.

Denna bas är identisk med basen √*ă*^{x}*nă*^{x}*k*$_1$-, se ofvan § 12, n:o 68, Kluge E. W. under *genug*.

26 √*pă*^{x}*k*$_1$- urg. **fehan*.

fht.	*gi-fëhan*	*gi-fah*	*gi-fāhun*	
fe.	*ȝe-feón*	*ȝe-feah*	*ȝe-fǣȝon*	*ȝe-fæȝen*
			north.	*ȝe-faȝen*
isl.				*fegenn*
fsv.				*fæghin*.

Grundbetydelsen af denna bas är 'infoga, göra fast, inpassa'. Härur har utvecklat sig betydelsen 'passa till sammans, göra ett harmoniskt, vackert intryck, fröjda'.

Vi anföra på grund häraf:

gr. *πῆκτις* = matta (Pind.), lat. pret. *pēgi*, got. *ga-fehaba*, isl. *fága, aða* = pryda, *fægelegr* = behaglig.

gr. *πάγνυμι*, perf. *πέπᾱγα*, lat. *pāgina, com-pāges*.

fht. *fuogen*, fe. *ȝe-fēȝan*, isl. *fo'gelegr* Fritzner Ordb. nya uppl. I, 528.

skr. *pāça* = band, boja.

Rörande vexlingen k_1—g_1 i denna bas jfr. skr. *miçra* — gr. *μίγνυμι* etc.

27 $\sqrt{p\breve{a}^{x}r\breve{a}^{x}k_{1}}$- urg. **frehnan.*

got.	*fraihnan*	*frah*	*frehun*		
fe.	*friȝnan*			pret. plur. *fruȝan*	*ȝe-friȝen*
	fricȝean			Rushw. Mt. 12,10	*ȝe-fruȝen*
isl.	*fregna*	*frá*	*frǫ́go*	*frógo* Heilag. I, 572,[29]	*fregenn*
fsv.	*fræghna,-aþi*	*fra*	*fragho* St. Rimkr.		*fræghin.*

fht. *frâgên* Notk., *frâga* Notk., flt. *frāgon, gi-frāgi,* fe. *ȝe-frǣȝe,* isl. *frǽgr.*

28 $\sqrt{bl\breve{a}^{x}k}$-*?* urg. **plehan,* **pleȝan.*

fht.	*pflëgan*	*flag*	*flâgen* Notk.	
mht.	*pflëgen*	*pflak*	*pflâgen*	*ge-pflëgen*
				ge-pflogen.

flt. *plëgan* = 'ein wettspiel spielen, sich verbürgen'.

Då betydelsen 'ein wettspiel spielen' ligger nära begreppet 'sätta något på spel, riskera, våga', så för jag hit:

fe. *pleón* *pleah*
= 'wagen'.

Af detta skäl har jag ansatt en på *k* slutande bas. Kluge (E. W. under *pflegen*) tänker på sammanhang med gr. *βλέπτω, βλέφαρον* och ponerar en bas $\sqrt{glegh}$*?*

29 $\sqrt{pn\breve{a}^{x}k}$- urg. **fnehan.*

fht. *fnëhan* *gi-fnah.*
= 'anhelare, inhiare'

fht. *fnâhtentiu* Notk. = anheli, *fnâhtende* Notk = anhelos
Graff Ahd. Spr. III, 782.

30 $\sqrt{s\breve{a}^{x}q}$- urg. **sehwan.*

got.	*saihwan*	*sahw*	*sehwun*		*saihwans*
fht.	*sëhan*	*sah*	*sâhe* Notk.		*gi-sëhan*
					ge-sëwen Notk.
flt.	*sëhan*	*sah*	*sāhun*		*gi-sëhan*
			sāwun		*gi-sëwan*
fe.	*seón*	*seah*	*sāwon*		*sewen*
			sǣȝon		*sawen*
					ȝe-seȝen
				north.	*ȝe-sèn*

isl. *sjá* *sá* *so̜'m* *sénn*
fsv. *sea* *sa* *saghu* *set.*
nsv. dial. dalby. pret. *sog.*

Den utom-germ. motsvarigheten till **sehwan* finner jag i lat. *sĕqvor*, gr. *ἕπομαι*. Då man nu af *seqvor* har *sĕcundus* = den andre > den som står efter, underlägsen, af lägre ordning och *sĕcus* = på *annat* sätt, så för jag ock hit:

lat. *sēcius* = annorlunda, mindre
gr. *ἥσσων* <**σηκjων* = ringare, svagare?
skr. *sácya* RV, *-sācin* B+, *sācayá* ÇB.

31 √*skă*ˣ*q-* urg. **skehwan.*

fht. *gi-skëhan* *giskah* *gi-skâhen* Notk. *gi-skëhan.*
mht. *ge-schâgen*

Jag anser grundbetydelsen af denna bas vara 'gå, röra sig', hvarur betydelsen 'inträffa, ske' utvecklat sig. Jfr t. ex. nsv. 'det går nog, det går för sig' etc. Jag för därför hit:

got. *skewjan* = gå, isl. *skǿva, aða.*
got. *skohs*, fht. *skuoh*, isl. *skór* etc., egentligen 'det man *går* med'.

32 √*nă*ˣ*th-* urg. **neþan.*

got. *niþais* Philip. 4, 3.
= understödja.
fht. *gi-nāda*, flt. *nātha*, isl. *náð*, nsv. *nåd.*
skr. *nathate* B+ = 'seek aid', *nāthá* V+ = skydd, hjälp.

33 √*dhră*ˣ*b-* urg. **ðrepan.*

fht. *trëffan* *traf* *drāfun* Otfr. *tro̜ffan*
= 'percutere, pulsare'
flt. *ofar-dripid* Gl. Prud.
= 'eminet'.
fe. *drepan* *dræp* *drǣpon* *drepen*
= slå, döda *dropen*
isl. *drepa* *drap* *dro̜'po* *drepenn*
fsv. *dræpa* *drap* *drapo* *dræpin.*

Pres. *draper* VGL. I, VGL. II, *drapin* VGL. II.

nsv. dial. dalby. pret, *drop, drap.*
isl. *dráp, drǽpr*, nsv. *dråpare.*

34 √*skră*ˣ*b-* urg. **skrepan.*

fe. *screpan* *scræp* *scrǣpon* *screpen*
= 'schrapen'

isl. *skrapa, -aða* = skramla, rassla
fsv. *skrapa.*

35 $\sqrt{}$*ă^{x}d-* urg. **etan.*

got.	*itan*	*etun*	
		fret Luc. 15, 30	
		fretun	
fht.	*ëzzan*	*âz* Notk.	
		āzun	
	frëzzan	*frâz* Notk.	*frëzzan*
		frāzun	
flt.	*ëtan*		
fe.	*etan*	*ǣt*	*eten*
		ǣton	
	fretan	*frǣt*	*freten*
		frǣton	
me.		*eet,*	
		eeten	
isl.	*eta*	*át*	*etenn*
		ǫ́to	
fsv.	*æta*	*at*	*ætin.*
		ato	
nsv.		*åt*	
		åto	

nsv. dial. pret. älfdal. *ǫt,* mora. *ǫt, ǫtum,* orsa. *ǫt, ǫtum,* dalby. *ǫt,* vätö. *ǫt,* runö. *uat, uatu.*

gr. perf. *ἔδηδα,* lat. *ēst, ēdi,* lit. *ėdmi, ėdu,* pret. *ėdau, ėdis* = 'frass', lett. *ému, édu,* pret. *édu,* preuss. *īdis* = 'das essen', fsl. *ěmi, ědĭ* = 'das essen' got. *uz-eta* = krubba, *af-etja* = fråssare fht. *aaz* Gl. Ker. = 'speise', flt. *āt* = 'speise', fe. *ǣs* = 'aas', isl. *ǽtr,* nsv. *åtel.*

gr. *ἐδωδή* = mat.

skr. kaus. *ādayate* B+, *ádana* RV, *ādín* V+, *ādyà* AV+.

36 $\sqrt{}$*i̯ă^{x}d-* urg. *i̯etan.*

fht *jëtan* = 'sarrire'.

mht.	*jëten*	*jat*	*ge-jëten.*

37 $\sqrt{}$*mă^{x}d-* urg. **metan.*

got.	*mitan*	*ga-mat*	*us-metum*
fht.	*mëzzan*	*maz*	opt. *fer-mâze* Notk.
flt.	*mëtan*		

fe. *metan* *mæt* *mǣton* *meten*
isl. *meta* *mat* *mǫ́to* *móto* *meten*
Ol. Hel. Leg. S.
fsv. *mæta* *mat* *matu* *mætin*
gr. *μήδομαι* Pind., *μῆδος*, fir. pret. *ro mídar* = 'judicavi', got. *us-met* = 'aufenthalt', fht. *mâza* Notk., *gi-māzi* = 'æqualis, isl. *máte*, *mǽtr* = utmärkt.
isl. *mót* = beskaffenhet, ä. nsv. *mot* = mönster.

Till denna bas torde ock höra fht. *muos*, flt. *mōs* = mat, got. *mats* etc.

38 √*pā̆*^{x}*d-* urg. **fetan*.

fht. *gi-fëzzan* *gi-faz* *gi-fāzun*
= 'hinfallen'
fe. *fetan* = falla *fæt* *fǣton* *feten*
isl. *feta* *fat* *fǫ́to*
= 'få fat på, finde frem'

Antager man en betydelseutveckling 'gå > komma fram > frambringa, föda' — jfr isl. *geta* = få, uppnå, afla — kunde hit ock föras ett eljes, så vidt jag vet, isoleradt verb:

got. *fita* Gal. 4, 19.
fitandei Gal. 4, 27.
= 'gebären'.
lit. *pėda* = fotspår, *pėdoju* = 'auftreten', preuss. *pīdimai* = 'wir bringen'.
gr. *πᾱδάω* = springa, hoppa.
got. *fotus*, fht. *fuoz*, isl. *fótr* etc.
skr. perf. *papāda* V+, aor. *ápādi* V+, ger. *-pā́dam* B+, kaus. *pādáyati* V+, *pā́d* V+, *-pāda* B+, *-pādaka* E+, *-pādana* E+, *pā́duka* B etc.

39 √*ghā̆*^{x}*d-* urg. **ʒetan*.

got. *bi-gitan* *bi-getun*
fht. *ar-gëzzan* *ir-gat* *er-gâzen* Notk. *ar-gëzzan*
= glömma
flt. *bi-getan* *far-gātun* = glömde
fe. *for-ʒietan* *forʒeat* *for-ʒeáton* *for-ʒieten*
= glömma
isl. *geta* *gat* *gǫ́to* *getenn*

Pret. plur. *goto* Bisp. 350[34] (Fritzner, Ordb. nya uppl. I, 591).

fsv. *gæta* *gat* *gato* *kitit* (runor)
isl. *gáta*, nsv. *gåta*.

40 √*să*^{x}*d-* urg. **sitjan*.

got.	*sitan*	*sat*	*setun*	
fht.	*sizzan*	*saz*	*gi-saaz* Weiss. Kat. *gi-sâzen* Notk.	*gi-sëzzan*
flt.	*sittian*	*sat*	*sātun*	*gi-sëtan*
fe.	*sittan*	*sæt*	*sǣton*	*seten*
me.		*sat*	*seet* *seeten*	
isl.	*sitja*	*sat*	*sǫ́to*	*setenn*
fsv.	*sitia*	*sat*	*sato*	*sitin*
ä. nsv.			*såt* Tiällman *såto* GVB., Karl XII B.	

nsv. dial. pret. älfdal. *sǫt*, mora., orsa. *sǫt*, *sǫtum*.

lat. pret. *sēdi*, *sēdes*, *sēdo*, lit. *sėdmi*, pret. *sėdau*, lett. *séſchu*, pret. *sédu*, fsl. *sěždą*, inf. *sěděti*, got. *anda-sets* = afskyvärd, fht. *ge-sâze* Notk. = 'sitz', *stuol-sâzzo* = 'judex', isl. *sát*, *sǽtr*, nsv. *för-såt*.

lit. *sodas* = 'pflanzung', *sodinu* = sätta, plantera, *sostas* = 'sitz', *sodis* = sot, fsl. *saždą*, inf. *saditi* = plantera, *sadŭ* = 'pflänzling', isl. *sót*.

skr. perf. *sasáda* V+, aor. *ásādi* RV, ger. *-sādam* B, kaus. *sādáyati* V+, *sādá* V+, *sādín* AV+, *sádana* V+, *-sādya* E+, *-sādaka* E+ etc.

41 √*a*^{x}*ră*^{x}*g-* urg. **rekan*.

got. *rikis* Rom. 12, 20
= 'aufhäufen, sammeln'

fht. *rëhhan* = 'zusammenscharren'.

Ur betydelsen 'samla' kan utveckla sig betydelsen 'samla sina tankar > vara bekymrad för, intresserad af något, någon > hjälpa'. På grund häraf för jag hit:

gr. *ἀρήγω* = hjälpa, got. *ga-rehsns* = 'bestimmung, rathschluss'.

gr. *ἀρωγή* = hjälp.

fht. *ruohha* = omsorg, flt. *rōkian* = 'bedacht sein', isl. *rǿkja* = visa uppmärksamhet.

42 √*a*^{x}*ră*^{x}*g*$_2$- urg. **reqan*.

isl. pres. *røkkr* *rokkvet*.
= mörkna

Möjligen kunde detta ord sammanhänga med gr. *ῥήζω*, *ῥέζω* (se § 12, n:o 53). En annan gr. slägting är *ἔρεβος*.

43 √*lăg*- urg. **lekan*.

mht. *lèchen*
= 'von trockenheit ritzen bekommen und wasser durchlassen'

isl.	*leka*	*lak*	*lǫ́ko*	*lekenn*
fsv.	*læka.*			

nsv. dial.: enl. RYDQVIST Sv. Spr. L. I, 152 förekommer i nsv. dial. pret. *lak* och *läk*.

Hör isl. *lǿkr* = bäck hit?

44 √*bhrăˣg*- urg. *brekan*.

got.	*brikan*	*brak*		
fht.	*brëhhan*	*brah*	*brāhhun*	*ki-prohan* Ra.
flt.	*brëkan*	*brak*	*bi-brākon*	*gi-brokan*
fe.	*brecan*	*bræc*	*brǣcon*	*brocen*
isl.	*(braka, -aða).*			

lat. pret. *frēgi*, fht. *brāhha* = 'umbrechung des bodens, aratio prima', isl. *brǽkja, kþa* = bräka (om getter), fsv. *brækia* = bräka (om får). Måhända äfven ie. *ē* i nsv. *bråk*, *bråka*.

lat. *suf-frāgium* = röst, väl egentligen den afbräckta stenskärfvan, hvarmed man röstade, *suf-frāgor* = rösta.

fht. *bruoh* = sump, träsk, fe. *brōc* = bäck, ström.

Om fht. *bruoh*, = 'hose um hüfte und oberschenkel', fe. *brōc*, isl. *brók* = byx, är ett germ. ord och sålunda lat. *brāca* lånadt i klassiska tiden af romarna från germanerna, innan germ. *ā* > *ō*, så är väl detta ord att föra hit. Den ursprungliga betydelsen vore väl då 'det bräckta plagget', 'grenplagg'. NOREEN Förel. urg. vokall.

45 √*(s)lăg₂*- urg. **sleqan*.

isl.	*sløkkva*	*slokenn*
fsv.		*slukin*
		slokin.

gr. λήγω, λῆξις.

Månne nsv. *sloka*, t. ex. 'sloka med svansen', hör hit och visar det på urg. *ō*?

46 √*spăˣg*- urg. **spekan*.

fe.	*specan*	*spæc*	*spǣcon*	*specen*
me.	*speken*	*spak*	*speken*	*spoken.*

fe. *spǣc* = tal.

Kan detta verb vara identiskt med följande, i det *r* på fe. (kent. och vsax.) botten bortfallit? Jfr dock mht. *spaht* = larm, lit. *spengia* = 'klingen, gellen'.

47 √*sprăg*$_2$- urg. **spreqan.*

fht.	*sprëhhan*	*sprah*	opt. *sprâchîn* Notk.		*gi-sprohhan*
flt.	*sprëkan*	*sprak*	*sprākun*		*gi-sprëkan*
					gi-sprokan
fe.	*sprëcan*	*spræc*	*sprǣcon*		*sprecen*
fsv.	*spraka* Siæl. Tr.				

lett. *sprégt* = 'risse bekommen, fein zerplatzen', *sprêgát* = 'prasseln wie tannenholz', fht. *sprâha* Pa. = tal, *ge-sprâchî* Notk. = 'eloquentia', flt. *bi-sprāki* = förtal, fe. *spræc.*
lett. *sprágstu*, pret. *sprágu* = 'bersten, platzen'.

48 √*sụă*^{x}*g*- urg. **swekan.*

fht. *swëhhan* = foetere, olere.

Graff Ahd. Spr. VI, 863 ff. anför i sammanhang härmed fe. *swecan* = 'odorari', isl. *svaka* = 'flare', *svækja* = 'vapor suffocans'.

49 √*ụră*^{x}*g*- urg. **wrekan.*

got.	*wrikan*	*wrak*	*wrekun*		
fht.	*rëhhan* = bestraffa	*rah*	opt. *ge-râche* Notk.		*gi-rohhan*
fe.	*wrecan* = förfölja	*wræc*	*wrǣcon*		*wrecen*
isl.	*reka*	*rak*	*rǫ́ko*		*rekenn*
fsv.	*vræka*	*vrak*	*racu*	*vrok*	*vrækin*
	vraka		Guta S.	*vroko*	*vrakin.*

gr. ῥήγνυμι, perf. med. ἔρρηγμαι, ἄρρηκτος Tab. Heracl., ἀναρρῆξαι Pind., aiol. Ϝρῆξις, got. *wrekei*, fht. *rācha* = hämd, flt. *wrāka* = straff, isl. *rǿk* = 'forfølgelse af påtale i en drabsag', *rǿkja*, *-kþa* = 'forskyde, *rǿkr.* Hör nsv. *vråk* (på is) och *orm-vråk* hit?
gr. perf. ἔρρωγα, ῥωγή = remna, ῥώξ, -γός idem.

50 ? urg. **ðrekan.*

fht. *trëchan* = 'ziehen'

Braune Ahd. Gr. § 341.

trehan = 'erlöschen'? *pi-trohhanemo* = 'reposto'

Graff Ahd. Spr. V, 503 f.

43 $\sqrt{}$*lăg-* urg. **lekan.*

mht. *lèchen*
= 'von trockenheit ritzen bekommen und was-

isl. *leka* *lak* *lǫ́ko*

fsv. *læka.*

nsv. dial.: enl. Rydqvist Sv. Spr. L. I, 152 förek-
pret. *lak* och *läk.*

Hör isl. *lø'kr* = bäck hit?

44 $\sqrt{}$*bhră*ˣ*g-* urg. *brekan.*

got. *brikan* *brak*

fht. *brĕhhan* *brah* *brāhhun*

flt. *brĕkan* *brak* *bi-brākon*

fe. *brecan* *bræc* *brǣcon*

isl. *(braka, -aða).*

lat. pret. *frēgi,* fht. *brāhha* = 'umbrec
prima', isl. *brǿkja, kþa* = bräka
= bräka (om får). Måhända
bråka.

lat. *suf-frāgium* = röst, väl egentlig
van, hvarmed man röstade, *su*

fht. *bruoh* = sump, träsk, fe. *brōc* =

Om fht. *bruoh,* = 'hose um
brōc, isl. *brók* = byx, är ett germ.
lånadt i klassiska tiden af romarna
ā > *ō,* så är väl detta ord att för
delsen vore väl då 'det bräckta plag
urg. vokall.

45 $\sqrt{}$*(s)lăg₂-* urg. **sleqan.*

isl. *sløkkva*

fsv.

gr. λήγω, λῆξις.

Månne nsv. *sloka,* t. ex.
sar det på urg. *ō?*

46 $\sqrt{}$*spă*ˣ*g-* urg. **spekan.*

fe. *specan* *spæc* *sp*

me. *speken* *spak* *sp*

fe. *spǣc* = tal.

54 √*u̯ă^{x}dh-* urg. **weðan.*

got.		*ga-waþ* Mc. 10, 9 = förenade		
fht.	*ki-uuetan* Gl. Ker. = 'conjungere'			
mht.	*wëten* = binda	*wat*	*wâten*	*ge-wëten.*

fht. *wāt*, fe. *ʒe-wǣde*, isl. *váð*, nsv. *våd.*

Klyftan mellan begreppet 'binda' och begreppet 'förneka' är kanske ej oöfverstiglig. Nsv. *inbunden* sammanhänger obestridligen med *binda*, och likaså got. *inwinds* med *windan*, hvilket kanske är ett nasalinfigeradt pres. af **widan.* I sammanhang härmed må erinras om flt. *in-wid* = 'arglistige feindschaft, bosheit' etc. väl egentligen 'inbundenhet' och isl. *iuidiur* Vǫluspá Hǫuksbók (hvilket väl är den rätta läsarten) = trollpackor, ('inbundna' >) onda kvinnoväsen. På detta sätt kunde måhända till denna bas ock föras:

got. *in-widis* Mt. 26, 75 Cod. Ambr. C.
in-widai Mc. 8, 34
= förneka.

55 √*lă^{x}gh-* urg. **liʒʒan.*

got.	*ligan*	*lag*		
fht.	*liggen*	*lag*	*lâgen* Notk.	*gi-lëgan*
flt.	*liggian*	*lag*	*lāgun*	
fe.	*licʒean*	*læʒ*	*lǣʒon* *lāʒon*	*leʒen*
isl.	*liggja*	*lá*	*lǫ́go*	*legenn*
fsv.	*liggia*	*la*	*lagho*	*lighat.*

nsv. dial. pret. dalby. *log.*

fsl. *lĕgajǫ* = ligga, fht. *lāga* = 'insidiæ', mht. *lǣge* = 'flach', isl. *lǿge, lágr, lǫ́g* = liggande trädstam.

fht. *luog* = 'tierlager'.

56 √*g$_1$nă^x-gh-?* urg. **kneʒan?*

isl. *kná.*

Pret. plur. *knego.*

Detta verb är väl till formen blott en analogi efter isl. *mega, má, mego.* Se § 14, n:o 41.

Af samma rot är isl. *knár*, fe. *cnāwan*, fsl. *znajǫ*, gr. *γιγνώσκω* etc. och basen √*g$_1$nă^x-* är en balansform till basen √*g$_1$ă^{x}n-*, som ligger till grund för isl. *kunna* etc.

57 √*tăˣgh-* urg. **þiȝian*.

fe. *ðicȝean* *ðæȝon* *ȝe-ðiȝen*
= 'nehmen' *ðāȝon*
Pret. *ðeah, ðāh* Sievers Agr. Gr. § 391, 3.

isl. *þiggja* *þá* *þǫ́go* *þegenn*
fsv. *þiggia* *þa* *þagho* Bonav. *þighat*.
isl. *þǽgr* = behaglig.

58 √*drăˣgh-* urg. **treȝan*.

flt. *trëgan* = 'leid sein'
isl. *trega, -aða* *tregenn*
fsv. *trægha*.
fht. *trāgi, trâgheit* Notk., flt. *trāgi* = 'verdruss'.
fsv. *trøgher*.

59 √*u̯ăˣgh-* urg. **weȝan*.

got. *ga-wigana* Luc. 6, 38
fht. *wëgan* *wag* opt. *uuâgist* Notk. *gi-wëgan*
mht. *wag* *wuog*
flt. *uuithar-uuigid* Gl. Prud. = 'compensat'. *wëgana* Gl. Prud. = 'perpensa'
fe. *weȝan* *wæȝ* *wǣȝon* *wāȝon* *weȝen*
isl. *vega* *vá* *vǫ́go* *vegenn*
fsv. *vægha* *woogh* St. Rimkr. *vogho* Cod. Bur. *væghin*

nsv. dial. pret. mora. *vǫg, vugum*, dalby. *vǫg*.
lat. pret. *vēxi, vēxillum*, lit. *pra-vėža* = hjulspår, got. *wegs*, fht. *wāga*, mht. *wǣge* = 'übergewicht hahend', fe. *wǣȝ* = bölja, isl. *vágr, vág*.
lit. *pro-voža* = djupt hjulspår.
skr. perf. *uvāha* V+, *vavāha* E+, aor. *avāhi* C, inf. *vā́he* RV, kaus. *vāhayati* B+, *vāhá* V+, *vāhaka* E+, *vāhin* AV+, *vā́hana* V+, *vā́has* V, B, S etc.

60 √*i̯ăˣs-* urg. **i̯esan*.

fht. *iësanti* = 'gährend'.
mht. *jësen* *jas* *jāren* *ge-jësen*.
skr. kaus. *yāsayati* E+, kaus. pass. *yāsyate* E, *yās* V, B, S, -*yāsa* B+, -*yāsaka* C, -*yāsin* C, -*yā́sya* V+, -*yāsana* C.

61 √*lă*^{x}*s*- urg. **lesan*.

got.	*lisan*		*ga-lesun*		
fht.	*lësan*	*las*	*lāsun*		*ki-lëran* Gl.Ker.
flt.	*lësan*	*gi-las*	*lāsun*		*a-lësan*
fe.	*lesan*	*læs*	*lǣson*		*lesen*
isl.	*lesa*	*las*	*lǫ́so*		*lesenn*
fsv.	*læsa*	*las*	*laso*		*o-læsin*
ä. nsv.			*låso* GVB.		

lett. *lêschu*, pret. *lêsu* = räkna.

62 √*nă*^{x}*s*- urg. **nesan*.

got.	*ga-nisan*		opt. *ga-nesi*		
fht.	*gi-nësan*	*gi-nas*	„ *gi-nâsîn* Notk.		*gi-nëran*
			ar-nārun		
flt.		*gi-nas*			
fe.	*ʒe-nesan*	*ʒe-næs*	*ʒe-nǣson*		*ʒe-nesen*.

63 √*uă*^{x}*s*- urg. **wesan*.

got.	*wisan*	*was*	*wesun*		
fht.	*wësan*	*was*	*uuârun* Notk.		*ir-wëran*
flt.	*wësan*	*was*	*warun*		*gi-wësan*
fe.	*wesan*	*wæs*	*wǣron*		
isl.	*vesa*	*vas*	*vǫ́ro*	*oro*	*veret*
	vera	*var*		Sæm.-Edda, Bugges uppl. s. 176	
fsv.	*væra*	*vas*	*varu*		*værit*
	vara	*var*			*varit*

Pret. sing. *vær*, *vært* VGL. I.

ä. nsv. *våro* GVB. *voro* Karl XII B.

nsv. pret. plur. *voro*.

nsv. dial. pret. plur. mora. *ǫǫrum*.

got. *balwa-wesei*; isl. *vǽre* = 'lifsophold', *vǽra* = hvila, ro, *vǽrr*.

gr. *ὑπερ-ῷον* = **ϝωσιον*.

skr. perf. *uvāsa* V+, ger. *-vāsam* C, kaus. *vāsáyati* V+, *vāsá* V+, *vāsin* AV+, *vāsana* S+, *vāsas* U, *-vāsaka* E+ etc. [1]).

64 √*dhă*^{x}*u̯*- urg. **ðewan*.

got.					*þata diwano* 1 Kor. 15,53; 54

---

1) I sammanhang med detta verb vill jag anföra en etymologi, som fallit mig in. *Vester* etc. anser jag vara en afledning af denna verbalbas och betyda 'den plats där solen *bor*, går till hvila'. Jfr isl. *sólar-setr*, ne. *sun-set*.

isl. *døyja* *dó* *dáenn*
dóm
fsv. *døia* ÖGL. *do*
doo Cod. Bur.
lit. *dovyju* = plåga, fsl. *davlją* = 'würgen, ersticken'.

65 √*snă*ˣ*u̯*- urg. **snewan*.

got. *sniwan*, *ga-snau*, *ga-snewum* Philip. 3, 16
Pret. plur. *du-at-sniwun* Mc. 6, 53
isl. *snúa* *snúenn*.
Pret. *snera*, *snøra*.
gr. *νήθω*, part. *νητός*, lat. *neo*, *nēre*, pret. *nēvi*, got. *neþla*.
got. *snorjo*, isl. *snø're*.

Isl. *snúa* = nsv. *sno* anser jag stå för ett urg. **snōu̯an* enligt en af NOREEN (Förel. urg. vokall. v.t. 1886) framställd teori, att urg. *ōu̯* och *ēi̯* kontraheras före konsonant i alla germ. språk till *ō*, *ē*, men före vokal i nord. och vgerm. språk till *ū*, *ī*; i got. åter skrifvas de före vokal *au*, *ai(j)* (att uttala *ŏu̯*?, *ĕi̯*?).

Rörande betydelsevexlingen 'spinna — ila' jfr nsv. *sno* ('sno en tråd' och 'sno i väg').

? 66 √*kră*ˣ*u̯*- urg. **hrewan*.

flt. *hrëwan* *hrau*.
= 'leid sein'

Sammanhänger med fht. *(h)riuwan*, fe. *hreówan*, isl. *hryggva* etc., hvilka utgå ur ett urg. **hreuw*-. Jag anför detta verb här för fullständighetens skull, ehuru jag ej känner något bevis för, att ej flt. *hrewan* kan fattas såsom *hreuwan* och således vara fullt likställdt med fht. *(h)riuwan* etc.

Jag anför till sist de verb i forngerm. språk, hvilka dels kanske höra till denna grupp, ehuru det ej med visshet kan afgöras, dels med mer l. mindre sannolikhet kunna anses i relat. yngre tid slutit sig hit. De äro, så vidt jag vet, följande:

67 √*pă*ˣ*l-k*- urg. **felhan*.

fe. *fǣlon* *folen*
isl. *fela* *fal* *fǫ'lo*
fsv. *fiæla*, -*aþi*.
isl. *fjár-fø'leng*, fsv. *fear-føling*.

Fe. *feolan*, *fealh*, *fulʒon*, isl. part. *fólgenn*, fsv. part. *dagh-fulghit* jämte got. *filhan*, fht. *gi-fëlhan* etc. visa på en bas √*felh*-, hvadan detta verb hör till 3 afljudsklassen. Jfr dock lat. *se-pĕlio*.

61 √*bha*^{x}- urg. **ƀelhan?*, **ƀeolan?*

fsv. *bulin*
bolin.

Isl. part. *bólgenn*, *belgja*, *-gða* tala för att fsv. *bulin*, *bolin* äro ombildningar för ett ljudlagsenligt **bulghin* (inf. **bæla* < **ƀelhan*). Å andra sidan tala got. *uf-bauljan* (= uppblåsa), fht. *paula* Gl. Ker. (= blemma, blåsa) för att detta fsv. part. är att fatta såsom ett part. efter 2 afljudsklassen, förutsättande en inf. **biula* l. **bula*. Jfr fsv. part. *ruvin*, *rovin* etc.

69 √*u̯a*^{x}*l-?* urg. **wolan?*

got. *wulandans* Rom. 12, 11
= 'aufwallen, sieden'.

Härmed kunde sammanhänga isl. *vella*, fht. *wallan* etc. Got. *wulan* vore i så fall ett aorist-presens och isl. *vella*, fht. *wallan* etc. väl ett *n*-presens (ie. **uă*^{x}*l-*). Men å andra sidan kan got. *wulan* vara ett pres. af samma art som isl. *duga*, *lúka* etc. och således höra till 2 afljudsklassen.

70 √*gla*^{x}*n-?* urg. **klenan*.

fht. *klënan* *gi-klan* *gi-klënan*.
= 'linere'

Sammanhänger med isl. *klína*, *-nda*, nsv. *klena*, hvadan det är ett *a*-omljudet aoristpresens af en germ. bas √*kla*^{x}*i̯n-* och hör således till 1 afljudsklassen. Något etymon känner jag ej.

71 √*kra*^{x}*th-?* urg. **hreþan?*

fht. *rëdan* Otfr. = sålla.

Härmed sammanhänga fht. *ritra* = såll, *ritarōn* = sålla, fe. *hridder* = såll. Dessa former visa på en germ. bas √*hra*^{x}*i̯ð-* < ie. √*kra*^{x}*ith-* l. √*kra*^{x}*i̯dh-*, som återfinnes i lat. *crībrum*, *crībro*.

Fht. *rëdan* vore då ett *a*-omljudet aoristpresens häraf, hvars strängt ljudlagsenliga form vore **rëtan*. Antager man en bas √*kra*^{x}*i̯th-*, kunde *-d-* i *rëdan* enkelt förklaras såsom öfverfördt från ett imperfektpresens urg. **hrīþan;* eljest föreligger väl här en ombildning efter andra verb med enligt Vernerska lagen vexlande *þ* och *ð*.

72 √*stră*^{x}*th-?* urg. **streþan?*

fht. *strëdan* *er-strādun*
= 'fervere' = 'efferbuerunt'.

mht. *strëden*.

Detta verb kan väl ej skiljas från lat. *strīdo.* Basen är sålunda √*straxįth-* l. √*straxįdh-* och *strēdan* att bedömma som *rēdan*. Dock kunde rotvariation naturligtvis tänkas. Jfr mht. *strudel.*

73 √*ghaxb-?* urg. **ȝepan?*
flt. *gipondi* Gl. Lips.
= 'patens'.

Sammanhänger kanske med fe. *ȝeapian* = 'den mund aufsperren', isl. *gapa, -pta.*

Flt. **gipan* kunde då vara att fatta såsom flt. *niman*, men formen *gipondi* kunde ock vara af ett svagt verb. Vidare kunde man möjligen tänka på isl. *geip* = 'løs snak', *geipa, -aða* = 'lade munden løbe med någet, snakke', hvilka ord visa på en bas √*ghaxįb-*. Heyne (Kleine Altsächsische und Altniederfränkische Grammatik s. 42) uppför verbet såsom starkt, hvadan jag här anfört det. Något bevis härför känner jag ej.

74 √*prad-?* urg. **fretan.*
isl. *freta* *frat*
frata Lokasenna
= pedere.

I dessa former föreligger väl en metates utgången ur svaga afljudsstadiet **pr̥t-* > urg. **frut-* af basen √*paxrd-*, som ligger till grund för fsv. *fiærter*, fht. *fërzan*, gr. *πέρδομαι* etc.

75 √*u̯axk-:* urg. **wehan.*
fht. *upar-uuihit* *uber-uuag* Notk.?
ubar-uuehen
= 'exsuperare'.

Graff Ahd. Spr. I, 701.

Dessa ord sammanhänga väl med fht. *wīhan*, *wigan*, isl. *vega* (= dräpa) etc., hvadan **wëhan* att bedöma som *rēdan.*

76 √*qaxg-?* urg. **hwekan.*
isl. *hvak*
= vacklade.

Härmed sammanhänga isl. *hvika, -aða* = vackla, *hvikare* = opålitlig person, fsv *hvika*, ä. nsv. *hveka* GVB. = vackla, månne äfven ndn. *vægel-sindet?* Verbets etymon känner jag ej och det tycks mig vara enklast att fatta det såsom ett aorist-presens af en germ. bas √*hwaxįk-*.

77 √*stăxg₂-?* urg. **steqan.*
fht. *stëchan* *stah* *stāchun* *gi-stochan*

flt. *stëkan* *stak*
isl. (*staka-*, *aða* = stöta någon till sidan).

Dessa former kunna väl ej skiljas från fht. *stih* = 'punctio', isl. *stik* = påle, som nedslås i vattnet, gr. *στίζω*, lat. *in-stīgo*, skr. *téjate*, *tiktá* = vara skarp. I så fall är fht. *stëchan* etc. att bedöma som *rëdan*.

Mot en sådan uppfattning tala dock isl. *stake*, fsv. *stakaþer* = försedd med stakar etc., hvadan kanske rotvariation (√*sta*^{x}*i̯g*$_2$- och √*stă*^{x}*g*$_2$-).

78 √*bhă*^{x}*dh?* urg. **ƀiði̯an*.

got.	*bidjan*		*beduþ*	
	us-bida Rom. 9, 3			
fht.	*bitten*	*bat*	*bāti*	*gi-bëtan*
flt.	*biddian*	*bad*	*bādun*	*gi-bëdan*
fe.	*biddan*	*bæd*	*bǣdon*	*beden*
isl.	*biðja*	*bað*	*bǫ́ðo*	*beðenn*
fsv.	*biþia*	*baþ*	*baþo*	*biþin*.

Detta verb anses allmänt vara ett *j*-pres. af basen √*bhă*^{x}*i̯dh-*, som föreligger i gr. *πείθω*, lat. *fido*, isl. *bíða* etc., hvilken åsigt väl nästan bevisas af kaus. isl. *beiða* etc.

79 √*gra*^{x}*s-?* urg. **krësan*.

fht.	*krësan*	*chras*
	= repere	
mht.	*krësen*.	

I mht. fins äfven *krīsen*, hvadan *krësan* torde vara att fatta såsom *rëdan*. Den strängt ljudlagsenliga formen vore då **krëran*.

80 √*u̯a*^{x}*s-?* urg. **wesan*.

got. *fra-was* Luc. 15, 14
= 'verschwenden, verbrauchen'
mht. *ver-wësen* = 'zu nichte werden, vergehen, verderben'.

På grund af fht. *wësanēn* = 'trocken, faul werden', fe. *weornian* = 'verderben', isl. part. *visenn* torde detta verb ej vara att föra till √*u̯ă*^{x}*s-* = vara, utan att fatta såsom ett aorist-presens af en bas √*u̯a*^{x}*i̯s-*, som ligger till grund för gr. *ἰός*, lat. *virus*, skr. *viṣa*. Jfr dock å andra sidan got. *fra-wairþan* = 'zu nichte werden'.

Något mer verb i forngerm. språk, som möjligen kunde anses höra till denna grupp, känner jag ej.

Af det material i denna § anförts anser jag framgå, *att i germ. verbalbaser af typen ƀeran — ƀar, ʒeƀan — ʒaƀ föreligga afljuden ē — ĕ och* (*ā* l. *ō* >) *ō — ĕ.*

§ 14.

Jag öfvergår därpå till en förteckning öfver de starka verb i germ. språk, som tillhöra l. kunna anses tillhöra den s. k. 6 afljudsklassen, d. v. s. starka verb af typen **faran* — **fōr* **skaƀan* — *skōƀ*.

Jag vill naturligtvis lika litet här som rörande den förra förteckningen påstå, att den lista jag nu meddelar är fullständig, men beträffande de möjliga bristerna i densamma torde kunna upprepas hvad som rörande den förra listan yttrats. I öfrigt gäller angående denna förteckning det samma som den förra, blott med den skilnad, att jag här ock särskildt lemnar ex. på afljudsfaserna *ĕ* och *ŏ* i dessa verbalbaser.

1 √*păˣr-* urg. **faran*.

got.	*faran*		
fht.	*faran*	*fuor* *fuorun*	*gi-faran*
flt.	*faran*	*fōr* *fōrun*	*gi-faran*
fe.	*faran*	*fōr* *fōron*	*faren*
isl.	*fara*	*fór* *fóro*	*farenn*
fsv.	*fara*	*for* *foro*	*farin*.

gr. *πείρω*, lat. *pĕritus*, *pĕriculum*, fsl. *perą* = fara, fht. *firni* = 'vetus', isl. *fjǫrðr*.

gr. *πόρος*, *πορεύω*, *πορθμός* etc.

got. *ferja* = 'nachsteller', fht. *múrg-fáre* Notk. = 'caducus', *fārēn* = 'insidiari', *fāra* = 'discrimen, periculum', flt. *fār*, fe. *fǣr* = 'nachstellung', isl. *fár* = vrede, fiendskap, *fǿre* ('gera eitt í allmanna fære'). Månne lat. *pēra* = rensel är att föra hit?

gr. *ταλαί-πωρος* = olycklig, fht. *fuora*, flt. *fōrian* etc.

skr. aor. *pārịṣat* RV, kaus. *pāráyati* V+, *pá́rana* V+, *-pārin* AB etc.

2 √*suăˣr-* urg. **swari̯an*.

got.	*swaran*	*swor*	
fht.	*swerien*	*suuor* *suuoren*	*gi-sworan*

mht.				*gi-swarn*
				gi-sworn
flt.	*swerian*		*bi-swōr*	
fe.	*swerian*		*swōr*	*sworen*
			swōron	
isl.	*sverja*		*sór*	*svarenn*
			sóro	*sorenn*
fsv.	*sværia*	*swaro*	*s(u)or*	*swarin* MELL.
		i en urg cod.	*suoro*	*surin* ÖGL.
		af MELL.		*sorin* VML. II.

nsv. pret. plur. *svuro.*
nsv. dial. pret. plur. mora. *surum.*
fht. *eid-suor* = 'conjuratio', isl. *sǿre, sǿra, -rða, sǿrr.*

Föreligger i fht. *mein-svero* = 'perjurus', *verswerunge* = 'adjuratio' *i*-omljud af *ă*?

Detta verb kanske sammanhänger med nht. *schwirren.* Se v. FIERLINGER K. Z. XXVII, 437.

3 √*ă^{x}l-* **alan.*

got.	*alan*		
fe.	*alan*		
isl.	*ala*	*ól*	*alenn*
		ólo	

fsv. *ala* VGL. II., Guta L.
isl. *ǿll* = 'værdig til at underholdes'.

Föreligger ie. *ŏ* i lat. *ad-ŏlesco, sub-ŏles*?

4 √*mă^{x}l-* urg. **malan.*

got.	*malan*		
fht.	*malan*		*gi-malan*
flt.	*malan*		*gi-malan*
isl.	*mala*	*mól*	*malenn*
		mólo	
fsv.	*mala*		*malin.*

fsl. *melją* = mala, lit. *melmů* = 'steinkrankheit', preuss. *meltan* ack. sing. = mjöl, fht. *mëlo, mëlm* = 'pulvis', fe. *meolu*, isl. *mjǫl, melr* = sandbacke, *Mjǫlner* = 'söndermalaren'.
lat. *mŏlo, mŏla.*
fsl. *mĕlŭ* = kalk.
lit. *molis*, lett. *mâls* = 'lehm'.

6 $\sqrt{}$*gă^xl-* urg. **kalan*.

fe.	*calan*		
isl.	*kala*	*kól*	*kalenn*
		kólo	
fsv.			*kolin*
nsv.			*kulen.*

lat. *gĕlu, gĕlidus, gĕlo.*

fht. *chuoli*, flt. *kōlōn* = kalt werden, fe. *cōl, cēle*, isl. *kø'la, -lda.*

6 $\sqrt{}$*ghă^xl-* urg. **ʒalan*.

fht. *galan* = 'singen

flt. *galendis* Psalm 57, 6
galendero „ „ „

fe.	*ʒalan*		
isl.	*galan*	*gól*	*galenn*
		gólo	
fsv.			*galin*

fht. *gëllan*, isl. *gjalla* < ie. **gheln-*, isl. *gjǫll* = starkt ljud, *gjallr.*

got. *goljan, goleins*, isl. *gø'la, -lda* = 'søge at stille en tilfreds'.

7 $\sqrt{}$*ă^xn-* urg. **anan*.

got. *uz-on* Mc. 15, 37, 39.

skr. ger. *-ānam* B, S, kaus. *ānayati* AV+, *ānā* V+, *ānana* E+.

8 $\sqrt{}$*spă^xn-* urg. **spanan*.

fht.	*spanan*	*spuon*	*gi-spanan*
	= 'spähnen locken'.	*spuonun*	
flt.	*spanan*	*ge-spōn*	
		opt. *ge-spōni*	
fe.	*sponan*	*spōn*	
fsv.	*spana.*		

Ursprungliga betydelsen af denna bas anser jag vara 'draga ut, utsträcka, vara utdragen > draga till sig, locka, drifva'. Jag för därför hit:

lit. *spenys* = bröstvårta, egentligen 'den utdragna spenen', isl. *spene*, fsv. *spini;* fht. *spenōn* = 'allicere'.

lat. *sponte* abl. sing.?

9 $\sqrt{}$*kă^xp-* urg. **hafjan*.

got.	*and-hafjan*	*and-hoft*	*hafanana*
		and-hofun	Mc. 2, 3

fht.	*heffen*	*huob*	*ir-haban*
	heven	*huabun*	
flt.	*hebbian*	*hōf*	*af-haƀan*
		hoƀun	
fe.	*hebban*	*hōf*	*hafen*
		hōfon	
isl.	*hefja*	*hóf*	*hafenn*
		hófo	
fsv.	*hævia*	*hof.*	

lat. pret. *cēpi*, isl. *háfr*, nsv. *håf.*
gr. *κώπη* = grepp, handtag.

10 √*să*ˣ*p*- urg. **safịan.*

fht.	*in-sebben* Ahd. Gl. II, 238	*int-suab*	
	= 'inveniunt'	*in-suabun*	
mht.	*ent-seben*		
	ent-seven		
flt.	*af-sebbian*	*af-sōf*	
	= 'wahrnehmen'	*af-sōƀun.*	

flt. *seƀo*, fe. *seofa*, isl. *sefe* = sinne.
osk. *sipus* Tab. Bant. = sciens < **sēp*-, umbr. *sě'pu* = sciente.

I hvad mån it. pret. *seppi* kan leda till antagandet af ett lat. **sēpi*, lemnar jag osagdt. (J. Schmidt K. Z. XXVI, 372 ff., Osthoff Perfekt. s. 183 ff.).

11 √*ră*ˣ-*t*- urg. **raþan?*

got.			*ga-raþana* Mt. 10, 30
			= räknad.

got. *rodjan.* isl. *rø'ða*, *-dda* = tala.

Detta är en utbildning på basen √*ră*ˣ-, som föreligger i lat. *rēri.* En *dh*-bildning af samma bas ligger till grund för got. *ga-redan*, isl. *ráða* etc. samt fsl. *raždą*, inf. *raditi* = sörja för, lit. *rodas* = villig.

12 √*fră*ˣ*t*- urg. **fraþịan.*

got.	*fraþjiþ*	*froþ*	
	= förstå	*froþun.*	

lit. *protas* = insigt, förstånd, preuss. *prātin* ack. sing. = 'rath', got. *froþs*, *frodei*, fht. *fruot*, isl. *fróðr*, *frø'ðe.*

13 √*qlă*ˣ-*t*- urg. **hlaþan.*

got.			*af-hlaþana*
fht.	*ladan*	*luad*	*ki-hlatan*
		luadun	Gl. Ker.

flt.	*hladan*		
fe.	*hladan*	*hlōd*	*hladen*
		hlōdon	
isl.	*hlaða*	*hlóð*	*hlaðenn*
		hlóðo	
fsv.	*laþa*		*laþin.*

lit. *klota* = plåster, isl. *hlø'ða, -dda.*

En enklare bas √*qlă*^{x}- ligger till grund för lit. *kloju* = 'decken'. En *dh*-bildning häraf förefins i lit. *pa-klodas* = 'unterlage', fsl. *kladą*, inf. *klasti* = ponere. Måhända föreligger denna senare bas √*qlă*^{x}*-dh-* i flt. och fe. *hladan,* så att man i detta verb har på germ. botten paralella *t-* och *dh*-presentia, men naturligtvis kan här utjämning af den grammatiska vexlingen ha inträdt.

√*stă*^{x}*-t-* urg. **standan.*

got.	*standan*	*stoþ*	
		stoþun	
fht.	*stantan*	*ar-stuat* Weiss. Kat.	*bi-stantan*
		for-stuotun Tat.	
		gi-stuat Otfr.	
		gi-stuatun Otfr.	
		stuont	
		stuontun	
flt.	*standan*	*stōd*	*af-standan*
		stōdun	
fe.	*stondan*	*stōd*	*stonden*
		stōdon	
isl.	*standa*	*stóð*	*staðenn*
		stóðo	
fsv.	*standa*	*stoþ*	*standin.*
		stoþu	

Pret. *staþin* Guta L., *staþit* VGL. I. är kanske af *stæþia*
fht. *stâten* Notk. = 'statuere', *stāti* (nom. sing. *stâtêr* Notk.) = 'stabilis', *stâtigi* Notk. = 'constantia'.
lat. sup. *stātum.*
got. *ga-stoþan* = 'feststellen'.
skr. inf. *sthātum* B+.

Basen √*stă*^{x}*-t-* är en utbildning på basen √*stă*^{x}-, hvilken återfinnes i gr. *ἵστᾱμι*, lat. *stāre,* lit. *stoju,* fht. *stān* etc. En annan

utbildning föreligger i basen √*stă*^{x}*-l-*, hvaraf got. *stols*, gr. *στέλλω*, fht. *stilli*, *stillen*, isl. *stiller*, gr. *στόλος* etc. Se § 12, n:o 50.

15 √*skă*^{x}*t-* urg. **skaþian*, **skaþan?*

got. *ga-skaþjan* *skoþ*
flt. *scathan* Gl. Lips.
fe. *sceððan* *sc(e)ōð*
sceaðan
isl. *skeðja*, *skadda*
skaða, *-aða*
fsv. **skæþia*, *skaddi*
skaþa, *-aþi*.
isl. *skø'ðr*.

Sammanhänger härmed isl. *skjaðak* = »et slags udvæxt på eller ukrudt blandt kornet, som gjør dets nydelse skadelig for sundheden; forandring som under gjæringen foregår ved øl o. desl., så at dets nydelse bliver skadelig for sundheden, eller det, som det heder i folkesproget, bliver *skjæks*»? Fritzner Ordb. gamla uppl. s. 577 f. Ordet väl lånadt.

16 √*lă*^{x}*k-* urg. **lahan*.

fht. *lahet* *luag* Otfr.
= 'prohibite' opt. *bi-luagi* Otfr.
Pres. *lâhit* »vituperat Em. 3. Can. 9. 10. 12».
Graff Ahd. Spr. II, 97.
flt. *lahan* *lōg*
fe. *leán* *lōh* *be-lagen*.
= tadla *lōgon*

Detta väl en utbildning på en enklare bas √*lă*^{x}-, som föreligger i got. *laian*, *lailoun*, fsl. *lają* = 'bellen, schimpfen'. Fht. *lâhit* kan ock föras hit, ty det kunde förhålla sig till got. *laian* såsom fht. *sāhen* till got. *saian*.

Man kunde ock tänka på sammanhang med gr. *λάσκω*, *λέλāκα*, lat. *lŏquor*, om ursprungliga betydelsen varit 'tala'. Jfr nsv. 'tala — förtala'. Vidare kunde detta verb vara beslägtadt med gr. *λάσθη* = smädelse, *λασθαίνω* = smäda.

17 √*plă*^{x}*k-* urg. **flahan*.

fe. *fleán*
= 'to strip off the skin of an animal'
isl. *flá* *fló* *flegenn*
flógo

fsv. *fla* *flogh* *flaghin.*
flogho

lit. *plėsziu* = 'reissen, zerreissen', *nů-plėsziu* = 'abreissen (kleid, haut)', fsl. *plěšĭ* = 'calvitium', *plěšivŭ* = 'calvus'. FICK Vergl. W. II, 611.

Från nsv. *snö-flaga* kan väl ej nsv. *snö-flinga* skiljas. Detta visar på en nasal-infigerad bas √*pla*ˣ*nk*, som ock föreligger i fsv. *flængia, -ngdi* = slå, klå. Afljudsfasen *ĕ* i *snöflinga* kan dock vara sekundär.

18 √*klă*ˣ*k-* urg. **hlahi̯an*.

got.	*hlahjan*	*bi-hlohun*	
fht.	*lahet* Ra.	*hlōc* Hrab.	
	lahhet Tat.		

Formerna *lahet, lahhet* kunna äfven vara af *lachēn*.

flt.		*hlōgun*	*bi-hlagan*
fe.	*hliehhan*	*hlōh*	
		hlōȝon	
isl.	*hlǽja*	*hló*	*hlegenn*
		hlógo	
fsv.	*lea*	*loo.*	

isl. *hlø'ge hlø'gja, -gða, hlø'gelegr.*

Frestande är att med FICK Vergl. W. II, 331 föra hit lit. *klegu* = lachen, hvilket väl ej kan skiljas från gr. *κλάζω*, perf. *κέκλāγα*, *κλώζω* = 'glucken', fsl. *klegŭšta̧* = 'clangere', *klegota* = 'geschrei', hvarmed äfven torde sammanhänga gr. *κλώσσω* = 'glucken'. FICK Vergl. W. II, 70, 543.

I så fall förelåge här en ie. vexling af *k* och *g*, som kunde vara af samma art som det ofvan anförda skr. *miçra* — gr. *μίγνυμι* etc., men kunde kanske bero äfven af andra orsaker. Jag vill i anledning häraf anmärka, att då de skilda ie. språken uppvisa en mängd mycket genomgripande ljudlagar rörande konsonanterna (t. ex. den urg. och fht. ljudskridningen, utvecklingen af ie. *q*, g_2, g_2h i gr. etc.), vore det underligt, om ej äfven i det ie. urspråket konsonanterna varit underkastade åtskilliga förändringar. En ie. vexling af *k* och *g* l. rättare af tenuis och media torde kunna vara en följd af flere kanske vidt skilda orsaker.

19 √*tu̯ă*ˣ*k-* urg. **þwahan*.

got. *þwahan* *us-þwoh*
opt. *þwohi*

fht.	*thwahan*	*thuog*	*gi-thwagan*
		duogen	
flt.	*thwahan*	*thwōg*	
fe.	*ðweán*	*ðwōh*	*ðwæʒen*
		ðwōʒon	*ðweʒen*
			ðwoʒen
isl.	*þvá*	*þó*	*þvegenn*
		þógo	
fsv.	*þva*	*þvo*	*þvaghin*
			O-þvæghins-þorp.

20 √*slăˣk*- urg. **slahan*.

got.	*slahan*	*sloh*	
		slohun	
fht.	*slahan*	*sluog*	*slagan*
		sluogun	
flt.	*slahan*	*slōh*	*a-slagan*
		slōgun	
fe.	*sleán*	*slōh*	*slæʒen*
		slōʒon	*sleʒen*
isl.	*slá*	*sló*	*slegenn*
		slógo	
fsv.	*sla*	*slo*	*slaghin*
		slogho	*slæghin.*

got. *slaihts*, fht. *slĕht* = stratus, placitus, isl. *sléttr*.
flt. *hōf-slāga* Hel. Mon. 2401 = 'färhte der hufe'.
isl. *slø'gr, slø'gja, -gða* etc.[1]).

FICK Vergl. W. III, 358, v. FIERLINGER K. Z. XXVII, 436 f.

En nasal-infigerad form af denna bas föreligger väl i fht. *slingan*, isl. *slyngva, slongva* etc.

1) På grund af sådana fall som isl. *bauta* — isl. *beytell* = 'hestens avlelem'; lat. *re-fūto* = *slå* tillbaka — lat. *fūtuo;* lat. *trūso* = häftigt stöta — '*trusare feminam*'*;* gr. *κρούω* = stöta, slå, men ock = *συνουσιάζω;* fe. *cnyllan* < **knuzl*- = stöta — nsv. *knulla* = 'futuere'; nsv. *rapp* — nsv. *rappa* (slangspråk) = 'futuere'; skr. *mathnā́ti* = 'shake' — skr. *manmatha* = Amor, hvilket sista ord väl ej betyder 'den som sätter passionen, sinnet i rörelse', då en sådan grundbetydelse väl torde vara så att säga något för civiliserad och mindre öfverensstämmande med det ind. språksinnets starka böjelse för sinliga bilder, utan ursprungligen väl haft en rent fysisk betydelse, är jag frestad att till basen √*slăˣk*- jämte gr. *λακίζω*, *λάξ* = stötande med foten etc. äfven föra *ληκώ* = 'membrum virile', *ληκάω* = *βινέω*.

21 $\sqrt{}$*u̯ă^{x}q-* urg. **wahwan.*

fht. *gi-wuag*
gi-wuagun

Inf. *gi-wahanen*, part. *gi-wahinit.*

mht. *ge-wuoc* *ge-wagen.*

gr. *ἔπος*, aor. *εἶπον*, *εἶπα.*

gr. *ὄψ*, *ὀπός*, lat. *vŏco.*

lat. *vox*, *vōcis*, lit. *vokiu* = 'verstehen'.

skr. perf. *uváca* V+, *vavāca* RV, aor. *avāci* V, B, kaus. *vācayati* B+, *vác* V+, *vāká* V+, *-vākin* U^1, *vācana* V+, *-vácas* V etc.

22 $\sqrt{}$*lă^{x}b-* urg. **lapan.*

fht. *laffan* *huafun.*

fht. *lëffur*, flt. *lëpur*, fe. *lippa.* Se ofvan § 12, n:o 7.

23 $\sqrt{}$*stă^{x}b-* urg. **stapan*, **stapi̯an.*

fht. *stepfen*

flt. *stapan* *stōp*
stōpon

fe. *steppan* *stōp*
stæppan *stōpon*

isl. *stapa*, *-aða.*

gr. *στέμβω.*

fht. *stuofa.*

24 $\sqrt{}$*skă^{x}b-* urg. **skapan*, **skapi̯an.*

got. *ga-skapjan* *ga-skop* *ga-skapans*
opt. *ga-skopi*

fht. *skaffan* *skuof* *skaffan*
skepfen *skuofun*

flt. *gi-skōp*

fe. *scieppan* *sc(e)ōp* *sceapen*
scepen

isl. *skepja*, *skapþa* *skóp*
skapa, *-aða* *skópo*

fsv. *skapa*, *-aþi* *skop.*

25 $\sqrt{}$*mă^{x}d-*

got. *ga-mot*
opt. *ga-moteima*

fht. *muoz*
muozun

flt.		*mot*	
		mōtun	
ffris.		*mōt*	
		mōton	
fe.		*mōt*	
		mōton.	

Noreen (Förel. isl. forml. v.t. 1887) anser, att detta verb kanske sammanhänger med gr. *μήδομαι, μέδομαι,* got. *mitan* etc. Se ofvan § 13, n:o 37. Måhända nht. *gemäss,* som måste sammanhänga med *messen,* kan förmedla betydelsevexlingen.

Jag vet ej, om någon inf. af detta verb är funnen. Heyne (Kurze Laut- und Flexionslehre der altgermanischen Dialecte 3 uppl. s. 221) antör ffris. *mota,* men jag känner ej, om denna form kan med citat styrkas.

26 $\sqrt{}\breve{a}^{x}g_{1}$- urg. **akan.*

isl.	*aka, -aða*	*ók*	*akenn*
		óko	
fsv.	*aka*	*ok*	*akin.*
		oko	

I inf. *aka* och part. *akin* kan det vara ovisst, om vi ha *ă* l. *ā.*

nsv. *åka*

nsv. dial. älfdal. inf. *ǫka,* pret. *uæ̣k,* mora. inf. *ǫka,* pret. *ǫk, ǫkum,* orsa. inf. *ǫka,* pret. *ǫk, ǫkum,* dalby. inf. *åk,* pret. *ǫk.*

gr. *ὄγμος* = fåra

lat. pret. *ēgi,* isl. *Á ke,* nsv. *åker.*

gr. *στρατ-āγός,* lat. *āctus, amb-āges.*

gr. *ἀγωγή.*

skr. *-āja* B+, *ājí* V+.

27 $\sqrt{}a^{x}g$- urg. **akan.*

fe. *acan* = 'schmerzen'.

Något etymon l. några slägtingar känner jag ej.

28 $\sqrt{}tra^{x}g$- urg. **þrakan.*

fe. *ʒe-ðracen* = 'geschmückt'(?).

Sievers Ags. Gr. Nachträge s. 166.

29 $\sqrt{}d\breve{a}^{x}g$- urg. **takan.*

got.	*tekan*	*taitok*	
		opt. *at-taitoki*	
me.	*taken*	*took*	*taken*
		tookeņ	

Väl lånord ur nord. språk.

isl.	*taka*	*tók*	*tekenn*
		tóko	
fsv.	*taka*	*tok*	*takin.*
		toko	

Pres. *tæker* VGL. I, *tiker* VGL. II, pres. opt. *tæki* VGL. III, *tiki* VGL. II. Dessa former, särskildt opt., visa kanske på en inf. **tæka* = isl. **teka*, got. **tikan*.

Kanske härmed sammanhänger gr. *δάκτυλος*, lat. *digitus*. Grundbetydelsen af *taga* vore i så fall 'fingra på'.

30 $\sqrt{}$*bhă*ˣ*g-* urg. **6akan.*

fht.	*bachan*	*puochun*	*gi-bachan*
	backan		
mht.		*buoch*	
		buochen	
flt.	*bakan*		*gi-bakan*
fe.	*bacan*		
isl.	*baka, -aða.*		

gr. *φāγός*, lat. *fāgus* = 'Quercus escula'.
gr. *φώγω*, *φώζω* = steka, rosta.

31 $\sqrt{}$*să*ˣ*g-* urg. **sakan.*

got.	*sakan*	*ga-sok*
		sokun
fht.	*sahhan*	*fur-suoh*
		fir-suachun
flt.	*sakan*	*ant-sōk*
fe.	*sacan*	
isl.	*saka, -aða.*	

got. *sokeins* = 'streitfrage', isl. *sókn.*

Grundbetydelsen af denna bas tror jag vara »komma i kollision med någon, komma i (vänligt l. fiendtligt) förhållande till någon'. Jag vill därför med Fick Vergl. W. III, 313 f. föra hit lit. *segu* = 'anbinden, umbinden', *segtas* = 'geknüpft', fsl. *po-sę̨gą* = 'tangere'.
fsl. *po-sagŭ* = 'compages, nuptiæ'.

Kanske hit ock är att föra isl. *siklingr* = furste, egentligen 'den som söker sak med sina motståndare, kämpe, härförare'.

32 $\sqrt{}$*snă*ˣ*g-* urg. **snakan.*

fht.		*dhurah-snuoh* Is. = 'irrepserat'.

isl. *snákr.*
fsv. *snok.*

Från dessa ord kunna väl ej skiljas mht. *snegel* = 'schnecke', *snāke* = 'schnake', isl. *snigell.* Här föreligger då en vexling af ie. *g* och *gh* såsom i gr. *μέγας* = skr. *mahán*, gr. *γένυς*, got. *kinnus* — skr. *hanu*, hvarjämte mht. *snāke* talar för, att vi här ha ett ex. på KLUGES geminationsteori (P. B. Beitr. IX, 149 ff.), om det ej är lånord.

33 √*skă^{x}g-* urg. **skakan.*

flt.		*skōk*	
fe.	*sc(e)acan*	*sc(e)ōc*	*sc(e)acen*
			scæcen
isl.	*skaka*	*skók*	*skekenn.*
		skóko	

På grund af hvad i noten s. 67 yttrats är jag böjd att se en slägting till detta verb i isl. *skø'kja.* Jfr gr. *κινέω* — *κίναιδος.*

34 √*a^{x}u̯ă^{x}g-* urg. **wakan.*

got.	*wakaiþ*		
	wakandans		
fe.		*wōc*	
		= 'erwachte, erwuchs'	
me.	*waken*	*wook*	*waken*
isl.	*vaka, -kþa*		
fsv.	*vaka, -kti*		*vakin.*

lat. *vĕgeo.* Föreligger i lat. *vĭgeo, vĭgil* eftertoniska bildningar af *pér-vĭgeo, pér-vĭgil?*
got. *wokains.*
skr. kaus. *vājáyati* V, B, S, *vája* V+, *-vājana* S.

Det faller mig in, att hit kunde föras got. *uhtwo*, isl. *ótta* etc. < ie. **ūktwā* såsom paralellform till got. *wahtwo.* Betydelsen vore då 'den stund man vaknar om morgonen', hvilket tycks mig vara bättre än att föra detta ord till *nox, noctis* etc.

En *s*-bildning af denna bas är:

35 √*a^{x}u̯ă^{x}k-s-* urg. **wahsan* **wahsi̯an.*

got.	*wahsjan*	*wohs*	
fht.	*wahsan*	*uuohs*	*gi-wahsan*
		uuuahsun Otfr.	
flt.	*wahsan*	*wōhs*	
		wōhsun̦	*gi-wahsan*

fe.	*weaxan*	north. *wōx*		
	wexan			
	Pret. *weox, weoxon.*			
isl.	*vaxa*	*óx*	*uxo*	*vaxenn*
		óxo		
fsv.	*vaxa, -ti*			*vaxin*
	væxa, -ti			*væxin*
				voxen Didr. S.
nsv.			*vuxo*	*vuxen.*

nsv. dial.: enligt Rydqvist Sv. Spr. L. I, 175 förekommer i nsv. dial. pret. *vox* och *vax*, part. *vaxen.*

gr. *ἀ(ϝ)έξω.*

isl. *ø'xl* = utväxt, *ø'xla, -aða* l. *-sta.*

Rörande *wahsjan, wōhs* se vidare § 17.

36 *√dhă*^{x}*bh-* urg. **ðaƀan.*

got.	*ga-daban*	*ga-dob.*

got. *ga-dobs,* fe. *ȝe-dēfe.*

Antagande en betydelsevexling 'passande — skön — stark, kraftig — stor, tjock' — jfr nsv. *dygdig* och *dugtig* — för jag hit: fsl. *debelŭ* = 'crassus', preuss. *debīkan* ack. sing. = 'gross'. Jfr fsl. *dobrŭ* = skön, *doblĭ* = stark, *po-doba* = 'decor'.

37 *√dhra*^{x}*bh-* urg. **ðraƀan.*

got.	*ga-draban* Mc 15,46 = 'aushauen'.

Härmed sammanhänger fsl. *droblją,* inf. *drobiti* = 'scindere, conterere'.

38 *√ghră*^{x}*bh-* urg. **ȝraƀan.*

got.	*graban*	*grob*	*grabans*
fht.	*graban*	*gruob*	*graban*
		gruoben	
flt.	*bi-graƀan*	*bi-grōƀun*	
fe.	*ȝrafan*	*ȝrōf*	*ȝrafen*
		ȝrōfon	*ȝræfen*
isl.	*grafa*	*gróf*	*grafenn*
		grófo	
fsv.	*grava*	*grof*	*gravin*
	græva VML. I, SML., Cod. Bur.	*grovo*	*grævin.*

lett. *grebju,* pret. *grebu* = schrapen, aushöhlen, fsl. *grebą* = 'graben, schaben'. Föreligger *i*-omljud af *a* i isl. *gref* = jordhacka?

lit. *grėbiu*, pret. *grėbiau* = 'greifen, harken', isl. *grǽfr.*
lett. *grábju* = 'greifen, harken', fsl. *grabljǫ* = raffen, rauben, got. *groba*, isl. *grø'fr.*

Härmed sammanhänger väl gr. *γράφω*, part. *γρόφων* på en melisk inskrift (G. Meyer Gr. Gr. § 20), ehuru detta visar på en bas √*grăˣbh-*.

39 √*skăˣbh-* urg. **skaƃan*.

got	*skaban* = 'schaben, die haare abschneiden'		*bi-skabanon* 1 Kor. 11, 5
fht.	*skaban*		*gi-skaban*
flt.	*scavid* Gl. Prud. = scalpit		
fe.	*sc(e)afan*		
isl.	*skafa*	*skóf* *skófo*	*skafenn*
fsv.	*skava*		*skavin.*

Ett got. **þata skabano* = 'det afskafda, afklippta' kunde till betydelsen stå nära det preuss. *scebelis* = hår. Part. got. *bi-skabanon* motsvaras i sv. bibelöfversättningen af *rakad*. Jfr dessutom ne. *shave*. Jag för därför hit:
preuss. *scebelis*. Vidare:
lat. *scobs* = filspån, *scŏbina* = fil.
lat. pret. *scābi*.
nsv. *skofvor.*

40 √*knăˣbh-?* urg. **hnaƃan?*

isl.		*hnóf* Sæm. Edda Guðrúnarhvǫt, v.12. = afskar.	

41 √g_2*ăˣbh-* urg. **qaƃian*, **qaƃan?*

isl.	*kefja, kafða* = 'neddykke' *kafa, -aða* = 'dukke'	*kóf* *kófo*	*kafenn*
fsv.	*quæfwia* Bonav. = kväfva		**kuvin* **kovin.*

Pres. *quæffwer, qwæffs* Upl. L. Part. **kuvin*, **kovin* måste poneras på grund af *kufna* Guta L., *kofna* Birg. Upp. III.
nsv. dial.: enligt Rydqvist Sv. Spr. L. I, 174 förekommer i nsv. dial. part. *kofven* = kvalmig. Vidare kan slutas till ett

fsv. part. **kavin, *kævin* ur de af RYDQVIST l. c. anförda dialektorden *kvamna, krämna.*

isl. *kǿfa, -fða* = 'kvæle'.

Med FICK Vergl. W. I, 69 sammanställer jag härmed gr. *βάπτω*. Jfr '*ναῦς ἔβαψεν*' Euripides och nsv. 'skeppet gick i kvaf'.

42 √*uă*^{x}*dh-* urg. **waðan.*

fht.	*durah-watan*	*durh-uuot*	
fe.	*wadan*	*wōd*	
		wōdon	
isl.	*vaða*	*óð*	*vadenn*
		óðo	
fsv.	*vaþa*	*vodh*	*vaþin.*
		wodho	

lat. *vādo.*
isl. *ǿðr.*

43 √*ă*^{x}*gh-* urg. **aʒan.*

got.	*un-agandans*	*og*	*un-agans*
	Philip. 1, 14	opt. *ogeiþ*	
		imperat. *ogs* Luc. 1, 30	

isl. *aga, -gðe* = 'det er ofred'
fsv. *agha* = skrämma.
gr. *ὀχθέω* = vara tung till sinnet af bekymmer, ovilja
gr. perf. *ἀκάχεμαι, ἀκᾱχέμενος.*
got. *ogjan* = förskräcka, isl. *ǿgr, óask,* hvari väl föreligger en analogi efter sådana fall, där *h* och *ʒ* vexlade eligt Vernerska lagen.

Måhända äro ock hit att föra gr. *ἔχθω, ἔχθος, ἐχθρός.* Jfr *ἄχθομαι* = vara förtretad, harmas, aor. *ἤκαχον* = bedröfva, kränka och *ὀχθέω.*

44 √*mă*^{x}*g*$_{2}$*h-* urg. **maʒan, muʒan.*

got.		*mag*		
		magun		
fht.	*magan*	*mag*	*mugun*	
	mugen	*magun*		
flt.		*mag*	*mugun*	
ffris.		*mei, mī*	*mugun*	
fe.		*mæʒ*		
		maʒon		
isl.	*mega*	*má*		*megat*

Pret. plur. *mego*, opt. *mèga*. Inf. *møga* Cod. A. M. 645, 4°; pret. *hann megr* Sth. Hom. enligt RYDQVIST Sv. Spr. L. I, 273; 3 plur. pret. *mega*.

I Tübinger-fragmentet af Frostaþingslagen m. fl. codd., hvilka skilja mellan *e* (= urg. *e*) och *æ* (= *i*-omljud af *a*) skrifves i detta verb *e*, hvadan i ofvan anförda isl. former med *e* föreligger urg. *e*.

fsv. *magha* *ma* *mughu* *for-maghit*.
mogha

Pret. plur. *magho*, *moghu*.

45 $\sqrt{}$*dhră*[x]*gh-* urg. **ðraȝan*.

Betydelsen af detta verb är dels *ferre*, dels *trahere*. Denna betydelsedifferens berättigar väl dock ej till att här se 2 skilda, fast fonetiskt fullkomligt sammanfallande verb. Lat. *veho* betyder t. ex. både *bära* och *draga*. Jfr 'taurus vexit Europam' Cic. och 'Camillum triumphantem duodecim vehebant equi' Liv. Betydelserna kunna och lätt förenas, om verbet ursprungligen betydt 'bringa något från ett ställe till ett annat'. Jag sammanför därför:

a) ferre:

got. *dragand* 2 Timoth. 4, 3, Cod. B.
= 'tragen, aufladen'.

fht.	*dragan*	*truog*	*gi-tragan*
		truogun	
flt.	*dragan*	*drōg*	
		drōgun	

b) trahere:

fe.	*draȝan*	*drōȝ*	*draȝen*
		drōȝon	
isl.	*draga*	*dró*	*dregenn*
	drega (fno.)	*drógo*	

I de fno. codd., som skilja mellan *ē* och *ǣ* såsom Ol. Hel. Leg. S. skrifves alltid *drega*, *dregenn* (men *dægi* etc.), hvadan i dessa former urg. *e*. Formen *drega* blott funnen i fno. NOREEN Förel. isl. forml. v.t. 1887.

fsv.	*dragha*	*dro(gh)*	*draghin*
	drægha Upl. L., Cod. Bur.	*drogho*	*dræghin* VGL. II, III.
			droghæt VGL. IV.

fht. *trâga* ack. plur. = 'arva'. GRAFF Ahd. Spr. V. 500. Jag för detta ord hit, då det, såsom NOREEN mundtligen på-

pekat, kan beträffande betydelsen förhålla sig till *tragan* såsom nsv. *åker* till *åka*.

isl. *tví-drø'gr* = tvetydig.

Något etymon för detta verb känner jag ej. De etymologier, jag vet vara framstälda, tyckas mig otillfredsställande. Detta verbs verkliga utom-germ. slägting anser jag vara lat. *trăho*, hvilket kunde, såsom NOREEN antydt, förenas med **ðraȝan*, om man antoge, att **ðraȝan* vore utveckladt ur **þraȝan*, då det i sammansättningar l. i satsen stod obetonadt. Dessutom kunde man väl här tänka på en, visserligen obekant, ie. vexling af *t* och *dh*. Jfr hvad ofvan yttrats under **hlahi̯an*.

46 *√ghnă^{x}gh-* urg. **ȝnaȝan*.

Jag skiljer mellan 3 varianter af denna bas: a) *ȝnaȝ-*, b) *knaȝ-* c) *naȝ-*. Någon förklaring af denna vexling vill jag ej inlåta mig på.

fht.	a) *gnagu*	c) *pi-ki-nuac*	a) *bi-gnagana*
	b) *pi-chnegit*	c) *be-nûgen*	
	c) *nago*		
flt.	b) *cnagit* Alts. Gl.		
	c) *ka-nagit* Alts. Gl.		
fe.	a) *ȝnaȝan*		
isl.	a) *gnaga*	a) *gnó*	a) *gnagit* (fno.)
		a) *gnógo*	a) *gnegenn*
fsv.	a) *gnagha*		a) *gnaghin*.

nsv. dial. pret. älfdal. *gnu̯ǽ(g)*, mora. *gnǫ(g)*, *gnǫgum*, orsa. *gnǫg*, *gnǫgum*, *gnǫg*, *gnǫgum*, dalby. inf. *gnə̂g*, pret. *gnog*.

47 *√u̯ă^{x}sk-* urg. **waskan*.

fht.	*waskan*	*wuosk*	*gi-waskan*
		uuuascun Rb.	
flt.	*waskan*	*wōsk*	
fe.	*wascan*	*wōsc*	
	waxan	*wōscon*	
isl.	*vaska*, *aða*.		

Enligt KLUGE (E. W. under *waschen*) är detta verb ett *sk*-presens af basen *√u̯ă^{x}d-* = vara våt, hvadan härmed är att sammanställa isl. *vátr*, fe. *wǣt* etc. Se ofvan § 12 n:o 59. Möjligen kunde detta verb ock sammanhänga med fht. *wisk*, *wisken*, isl. *visk*.

48 *√glă^{x}u̯-* urg. **klawan*.

isl.	*klá*	*kló*	*klegenn*
		klógo	

fsv. *kla.*
fht. *klāwa* (*chlâuuon* Notk.).
isl. *kló.*

49 $\sqrt{g_1 hā^x u}$- urg. *ʒawi̯an.

isl. *gøyja* *gó* *góm*

fsv. *gø*, pret. *gødde.*
skr. perf. *juhā́va* V+, ger. *-hāvam* B, S, *-hāva* B+.

Några flera verb af denna grupp i forngerm. språk känner jag ej.

Vi anmärka på grund af det material, som i denna § lemnats, *att flera af nu anförda verbalbaser uppvisa utom afljudet (ā l. ō >) ō — ă äfven afljudsfaserna ē, ĕ och ŏ;*

hvarvid vi tillägga, att åtskilliga af de verbalbaser, där detta ej är händelsen, tyckas sakna några utom-germ. slägtingar och äro kanske till följd häraf att betrakta såsom specielt germ. bildningar.

§ 15.

Af hvad ofvan i § 13 och § 14 anförts, anser jag framgå, att de germ. starka verben af typerna **ƀeran* — **ƀar*, **ʒeƀan* — **ʒaƀ* och **faran*, **fōr*, **skaƀan* — **skōƀ* i allmänhet uppvisa samma afljudsstadier och således i detta hänseende äro likstälda.

På grund häraf tror jag äfven, att de ej böra betraktas såsom skilda afljudsklasser, utan blott såsom varianter af en och samma.

Låt oss närmare undersöka denna fråga.

För enkelhetens skull betecknar jag verben af typen **ƀeran* — **ƀar*, **ʒeƀan* — **ʒaƀ* med 1, verben at typen **faran* — **fōr*, **skaƀan* — **skōƀ* med 2.

Såsom bekant skilja sig 1 och 2 från hvarandra i följande punkter:

1) *I presensstammen är rotvokalen i 1 urg. ĕ, i 2 urg. ă.*

Ett urg. ă kan representera ie. ŏ, ă l. ə. Vi ega, som kändt är, beträffande rotvokalens afljudsstadium två ie. presensklasser — imperfektpresentia, där rotvokalen har det normala afljudsstadiet (ĕ), och aoristpresentia, där rotvokalen har det svaga afljudsstadiet (ə l. ⌒).

Detta är visserligen en sanning, men det är ej hela sanningen. Vi ega äfven ie. presensstammar, där rotvokalen är ŏ l. ă. Ett presens, där rotvokalen är ă, kan vara ett aoristpresens, då ə i de flesta ie. språk blifvit ă, men det behöfver ej vara det.

Af basen $\sqrt{}$*ă^{x}u̯ă^{x}g$_2$(-s)*- ha vi ett imperfektpresens i gr. *ἀ(ϝ)έξω*. En reducerad form af denna bas är $\sqrt{}$*a^{x}ug$_2$-*: lat. *augeo,* en annan reducerad form är $\sqrt{}$*u̯ă^{x}g$_2$-*: lat. *vĕgeo,* en ytterligare reducerad form $\sqrt{}$*ŭg$_2$-*: skr. *úkṣant.* Lat. *augeo* och *vĕgeo* stå tydligen på samma reduktionsgrad i förhållande till gr. *ἀ(ϝ)έξω* och skr. *úkṣant.* Använder man termen 'aoristpresens' för ett presens af samma byggnad som *úkṣant,* är denna term tydligen lika olämplig för *augeo* som för *vĕgeo.*

Vidare är det, såsom jag ofvan § 11 antydt, enligt min mening alldeles obekant, i hvad förhållande de ie. vokalerna *ĕ ă ŏ* stå till hvarandra. För att ej använda termer, som kunde i vissa fall vara olämpliga och som kunde förutsätta en uppfattning rörande det ie. afljudet, hvilken kan vara ogrundad, vill jag här nedan använda termerna *ĕ-presentia, ŏ-presentia, ă-presentia* och för de presensstammar, där rotstafvelsen innehåller *ə* l. ⁀, i brist på bättre term *svaga presentia,* hvarvid naturligtvis medgifves, att *ă*-presentia och svaga presentia ofta ej kunna skiljas.

Jag vill då först konstatera det faktum, att vi ha ie. *ŏ*- och *ă*-presentia:

ŏ-presentia äro t. ex.: gr. *ὄθομαι, κόπτω, ὄσσομαι, βόσκω, ὄζω, ὄρομαι, ὄνομαι, ὄμνυμι, ὄλλυμι, ὄρνυμι, στόρνυμι, οἴομαι, οἴχομαι, οἴγνυμι, ἀκούω, χό(ϝ)ω, λό(ϝ)ω,* aiol. *βόλλομαι,* lat. *fŏdio, ŏdio* (Grammatici utan citat), *cŏquo, lŏquor, vŏmo, oetor* etc.;

ă-presentia äro t. ex.: gr. *γα(ϝ)ίω, δα(ϝ)ίω, πα(ϝ)ίω, αὔω, αἴθω, δαίνυμι, αἴνυμαι, καίνυμαι, ψαίνυμι* (Hesych.), lat. *spargo, parco, părio, sarpo, carpo, scalpo, ălo, fallo, baeto, caedo, laedo, quaero, lăvo, claudo, plaudo* etc.

Vidare må anmärkas, att presensstammar med *ĕ*, *ŏ* l. *ă* i rotstafvelsen förekomma med l. utan ett paralellt svagt presens så i samma som skilda ie. språk bredvid hvarandra i ett och samma verb. Så t. ex.:

lit.	*bedu*	lat. *fŏdio*		
	lett. *beſchu*			
„	*periu*	gr. aor. *ἔπορον*	lat. *părio*	
„	*vemiu*	lat. *vŏmo*		
„	*veliu*	lat. *volvo*		
lat.	*sterno*	gr. *στόρνυμι*		skr. *str̥ṇā́ti*
gr.	*πέσσω*	lat. *cŏquo*		
	fsl. *peką*			

lat. *pre-hendo*				gr. *χανδάνω*	
gr. *κρέκω*		lit. *krakiu*			
= 'tönen'		= brusa (om sjön)			
fsl. *dešą*		fsl. *došą*			
= 'finden'		idem			
lat. *vescor*	gr. *βόσκω*				
„ *dĕcet*	„ *δοκεῖ*				
	aor. *ἔδοξε*				
gr. *χέ(ϝ)ω*	gr. *χό(ϝ)ω*				
lit. *geriu*	lat. *vŏro*				fsl. *žirą*
gr. *μένω*			lat. *măneo*		gr. *μίμνω*
„ *πέτομαι*				lat. *păteo*	„ *πίπτω*
lit. *szeriu*	gr. *κορέννυμι*		osk. *karanter*		
	gr. part. *γρόφων*			gr. *γράφω*	
	lat. *lŏquor*			„ *λάσκω*	
	„ *dŏceo*			„ *διδάσκω*	
	gr. *λό(ϝ)ω*		lat. *lăvo*		
fsl. *velją*		fsl. *volją*			
= vilja		idem			
fht. *sliozzan*			lat. *claudo*		ffris. *slūta*
isl. *þjóta*		got. *stautan*			skr. *tudáti*
got. *dis-hniupan*		fe. *ā-hneápan*			
lit. *veldu*		got. *waldan*			
= 'regieren',besitzen'					
gr. aor. *ἤ-νεγκον*			lat. *nanciscor*		
lit. *kerpu*			„ *carpo*		
= 'schneiden, scheeren'					
fht. *wëllan*		fht. *wallan*[1]			
isl. *velta*		„ *walzan*			
lit. *żengiu*		got. *gaggan*			ffris. *gunga*
„ *blendas*		isl. *blanda*			
= 'sich verdunkeln'					
isl. *hjálpa*		fsv. *halpa*			
fsv. *hiælpa*					

1) V. Fierlinger (K. Z. XXVII, 437) anser, att fht. *wallan* är att härleda ur ett ie. **u̯l̥̄nó*, emedan det »als altes *no*-praesens doch unmöglich auf urig. **$vo_2ln\bar{o}$* zurückgeführt werden kann». Jag vill då erinra om gr. *ὄμνυμι*, *ὄρνυμι*, *στόρνυμι*, *ὀμόργνυμι*, *ὄλλυμι* och särskildt *οἴγνυμι*, där väl *ŏ* på en lång liquida (l. nasalis) sonans »unmöglich zurückgeführt werden kann».

isl. *syngva*	isl. *sǫngva* Sth. Hom.	
fht. *spildan*	fht. *spaltan*	

= 'verschwenden'.

Gifvet är, att flere af dessa ex. kunna vara af sekundär natur, en anmärkning som gäller äfven för alla följande exempelsamlingar.

Samma vexling föreligger i de båda germ. verbgrupper vi nu behandla.

I 1 äro *ĕ*-presentia det vanliga, men *ŏ*-, *ă*- och svaga presentia finnas ock:

fht. *quëran*	isl. *kvara, -aða*	
got. *ga-timan*	lat. *dŏmo*	
fe. *screpan*	isl. *skrapa, -aða*	
isl. *feta*	„ *fata, -aða*	
fht. *knëtan*		isl. *knoða*
got. *brikan*	lat. *frango*	
fht. *sprëhhan*	lit. *spragu*	
	fsv. *spraka*	
fsv. *vræka*	fsv. *vraka*	
got. **dewan*	isl. *døyja*	
„ part. *þata diwano*		
isl. *freta*	isl. *frata*	
„ *svima*	mht. *svamen*	isl. *symja*

På samma sätt väl:

fsv. *bæra*	fsv. *bara*
„ *kvæþa*	„ *kvaþa*
„ *dræpa*	„ *drapa,*

där dock rotvokalens kvantitet kanske är oviss.

På samma sätt vill jag äfven fatta förhållandet

fsv. *væra* *vara,*

emedan här skulle eljes föreligga en öfvergång *veR* > *vaR*, som kanske är obestyrkt [1]).

Vidare:

fht. *trëtan*	got. *trudan*
got. *qiman*	isl. *koma*
fht. *quëlan*	fsl. *žilją*
fe. *swefan*	isl. *sofa*
fht. *quëdan*	fht. *choden.*

1) Likaså Brate (Äldre Vestmannalagens ljudlära s. 3), som dock anser *vara* utgå ur en grundform *u̯əs-*.

I 2 är *ŏ*-, *ă*-presentia det vanliga, men *ĕ*-presentia och svaga presentia finnas ock:

gr. *πείρω*	got. *faran*	
fsl. *pera*		
fht. *gëllan*	isl. *gala*	isl. *gola, -aða*
<**gheln-*		
fsl. *melją*	isl. *mala*	isl. *mylja*
	lat. *mŏlo*	
gr. aor. *εἶπον*	fht. **gi-wahan?*	
„ *εἶπα*	mht. part. *ge-wagen*	
<**ἐ-ϝεπ-*	lat. *vŏco*	
„ *στέμβω*	flt. *stapan*	
lat. *vĕgeo*	isl. *vaka*	
gr. *ἀ(ϝ)έξω*	got. *wahsjan*	
lett. *grebju*	isl. *grafa*	
fsl. *grebą*	fsv. *grava*	
fsv. *græva*		
fno. *drega*	isl. *draga*	
fsv. *drægha*		
isl. *mega*	fht. *magan*	fht. *mugan*.

Häraf framgår, att presens i 1 och 2 är af lika byggnad, hvadan denna skilnad mellan 1 och 2 bortfaller.

2) *I preteritistammen är rotvokalen i 1 i sing. urg. ă, i plur. urg. ǣ, i 2 i sing. och plur. urg. ō.*

Häremot må anföras:

i 1 ha vi äfven *ō* i preteritum så sing. som plur., t. ex.:

gr. part. *ἔϑων*	gr. perf. *εἴωϑα*
lit. *žinau*	„ „ *γέγωνα*
	= jag gör mig förnimbar > ropar.

Vidare:

urg. **skeran*	pret. isl. *skóro*, mora. *skǫrum*
„ **stelan*	„ mora. *stǫl*, runö. *stǫd*
	„ *stǫlum*
„ **neman*	„ fsv. *for-nomo*, fe. *(nōm)*
	„ opt. *nome*, „ *(nōmon)*
„ **qeman*	„ isl. *kómo*, fht. *chômen*, fe. *(c(w)ōm)*
	„ *(c(w)ōmon)*
„ **swefan*	„ „ *sófo*, mora. *sǫv*
	sǫvum

urg. *qeþan pret. isl. *kóðo*, fsv. *koþ?*
„ **frehnan* „ „ *frógo*
„ **ðrepan* „ dalby. *drǫp*
„ **etan* „ „ *ǫt*
„ **metan* „ isl. *móto*
„ **ʒetan* „ „ *(goto)*
„ **wrekan* „ fsv. *vrok*, dalby. *vrǫk*
„ *vroko*
„ **weƀan* „ isl. *óf*, ä. nsv. *vof*, mora. *vǫv*
„ *ófo*, ä. nsv. *woffwo*, mora. *vǫvum*
„ dalby. *vǫv*, ndn. *vov*
„ **ʒeƀan* „ fsv. *gouo*, ä. nsv. *goffuo*
„ **sehwan* „ dalby. *sǫg*
„ **liʒian* „ „ *lǫg*
„ **weʒan* „ mht. *wuog*, fsv. *woogh*
„ *vogho*
„ **wesan* „ isl. *óro*, ä. nsv. *voro*, mora. *ọǫrum*
„ **ðewan* „ „ *dó*, fsv. *do*
„ „ *dóm*, fsv. *doo*.

I 2 ha vi å andra sidan *ǣ* i pret. så i sing. som plur.

Jag vill ej fästa mig vid det enstaka och till rotstafvelsens kvantitet kanske osäkra fsv. *svaro*, utan anför:

urg. **hafian*
lat. *căpio* pret. *cēpi*, *cēpimus*
„ **akan*
lat. *ăgo* „ *ēgi*, *ēgimus*
„ **ƀrakan*
isl. *braka?*
lat. *frango* „ *frēgi*, *frēgimus*
„ **fahan*
fe. part. *fæʒen*
lat. *pango* „ *pēgi*,

hvilka sista ex. föra oss öfver till 1.

Ett verb af dessa grupper kunde då tänkas i preteriti-stammens rotstafvelse båda ha ie. *ē* (urg. *ǣ*) och urg. *ō*, t ex.:

af 1:

ie. **edō* pret. lat. *ēdi*, dalby. *ǫt*
isl. *át*
„ *$*g_2em(i)ō$* „ lat. *vēni*, fe. *c(w)ōm?*

af 2:

„ **ag*$_1$*ō* pret. lat. *ēgi*, isl. *ók*

„ **kapįō* „ „ *cēpi*, isl. *hóf*.

Likaså torde vi i 2 äfven ha *ă* i pret. sing.

Ett sådant fall kunde vara:

urg. **maȝan* pret. got., fht. etc. *mag*,

och det är naturligtvis en smaksak, om man vill anse, att fsv. *vrak* är pret. till *vræka* l. *vraka* etc.

Häraf framgår, att pret. i 1 och 2 är af samma byggnad, hvadan äfven denna skilnad mellan 1 och 2 förfaller.

3) *I part. pret. är rotvokalen i 1 ie. ĕ l. ə (⌒), i 2 urg. ă.*

Vi anmärka, att rotvokalen i denna verbform i båda grupperna är densamma.

i 1 ha vi t. ex.:

urg.	**ƀeran*	lit.	*bernas* = gosse	isl.	*barn*	isl.	*borenn*
„	**fehan*	fht.	**gi-fëhan?*	north.	*ȝe-faȝen*		
	(fht. *gi-fëhan)*			isl.	**fagenn*		
					> *fagna*		
urg.	**ðewan*	got.	*þata diwano*	„	*dáenn*		
„	**wrekan*	fsv.	*vrækin*	fsv.	*vrakin*	fht.	*gi-rochan*
„	**pleȝan*	mht.	*ge-pflëgen*			mht.	*ge-pflogen*
„	**sprekan*	flt.	*gi-sprëkan*			flt.	*gi-sprokan*
„	**treðan*	fht.	*gi-trëtan*			isl.	*troðenn*
„	**frehnan*	isl.	*fregenn*			fe.	*ȝe-fruȝen*
„	**qeman*	fht.	*quëman*			fht.	*khuman*
„	**ðrepan*	fe.	*drepen*			fe.	*dropen*.

i 2 ha vi åter:

„	**ðraȝan*	fno.	*dregenn*	fsv.	*draghin*	fsv.	*droghæt*
„	**swarįan*			isl.	*svarenn*	isl.	*sorenn*
						fht.	*gi-sworan*
„	**kalan*			„	*kalenn*	fsv.	*kolin*
„	**þwahan*	fe.	*ðweȝen?*	fe.	*ðwæȝen*	fe.	*ðwoȝen?*
„	**wahsan*	fsv.	*væxin?*	isl.	*vaxenn*	nsv.	*vuxen*
				fsv.	*vaxin*		
„	**ȝraƀan*	„	*grævin?*	„	*gravin*.		

Af denna vexling i rotstafvelsen i part. pret. följer, att part. pret. med *e* i rotstafvelsen af 2 blifva tvetydiga, då *e* där kan tänkas vara lika väl urg. *e* som *i*-omljud af urg. *a*.

Part. pret. i 1 och 2 är således af lika byggnad, hvadan äfven denna skilnad mellan 1 och 2 förfaller.

Men härmed äro ock de fall upptagna, hvari 1 och 2 skilja sig från hvarandra. Dessa båda grupper visa sig således ej i någon enda punkt kunna bestämdt skiljas. Men i så fall torde de ej heller vara ursprungligen skilda, utan blott relat. olika varianter af en och samma 'afljudsklass'.

I de nu berörda verben föreligga 3 olika preterita, nämligen ett med urg. *ă*, ett med urg. *ō* och ett med urg. *ǣ* i rotstafvelsen. Vi kalla dem för enkelhetens skull *ă*-pret., *ō*-pret. och *ǣ*-pret.

Det germ. *ă*-pret. är såsom bekant en ättling af det ie. perfektum af typen *γέγονα, μέμονα* etc.

Men hvad är ursprunget till de germ. *ō*- och *ǣ*- pret.?

§ 16.

Innan jag söker lemna ett svar härpå, vill jag framhålla några allmänna synpunkter rörande det starka pret. i germ. språk.

Genom den suksessiva reduktionen medelst synkope, apokope och aferesis af ändelser, 'tematiska vokaler', reduplikation etc. blefvo de germ. språken i det hela hänvisade till att i de starka verben förlägga differensen mellan pres. och pret. hufvudsakligen till rotstafvelsens vokalism. I det grekiska språket med de fulla formerna i dess rika verbalböjning kunde lätt ett perf. **πέφουγα* komma att ombildas till *πέφευγα* efter pres. *φεύγω*, och det så mycket snarare, som det äfven fans ett imperf. *ἔφευγον*. Afljudsskilnaden mellan pres. och perf. behöfde ej bevaras, ty den perfektiva betydelsen var ej koncentrerad i rotstafvelsens vokalism, den låg i ordets hela form. Annorlunda var förhållandet i de forngerm. språken. Urg. pres. **beozō* och perf. **bauz* skilde sig ej mycket från hvarandra, egentligen blott genom afljudsvexlingen. Därför blef ock denna för den germ. språkkänslan ett *böjningsmedel — ett medel att skilja pret. från pres.*

Under de germ. språkens alltjämt mera fortgående modernisering har ännu till denna dag behofvet att i formen skilja pres. och pret. varit synnerligen starkt. Det enklaste sättet att tillfredsställa detta behof har varit att låta verbet få svag böjning. Därför är den germ. språkhistorien också en skildring af det utrotningskrig de svaga verben under seklernas lopp med ständigt växande framgång fört mot de starka. Men under denna kamp ha därför ock de senare, så vidt de kvarlefvat, med stor seghet fasthållit afljudsskilnaden mellan pres. och pret. och känslan häraf har varit så liflig, att under detta ständiga nederlag de starka verben dock

stundom varit nog 'starka' att kunna vinna en och annan mindre seger. Vårt eget modersmåls historia visar, att under tidernas lopp än ett, än ett annat svagt verb ombildats till starkt, ett förhållande, som ligger i öppen dag i TEGNÉRS bekanta rad: »han *stridde* som Rolf Krake *stred*», ty *stridde* är den forna formen, men nu torde *stred* vara starkare än *stridde* ej blott till formen utan äfven i kampen för tillvaron.

Denna tendens att ombilda svaga verb till starka är ännu så verksam, att stundom i skämtsamt hvardagstal och slangspråk höras alldeles nya starka former. Så får man af *smaka* stundom höra ett pret. *smok*, af *missa* (= slå, kasta miste) ett *mass* och oerhörd, men ingalunda ohörd är formen *lacks* — pret. af *lyckas*. Denna form tycks mig vara speciellt intressant, ty den kan ej, så vidt jag kan se, vara bildad efter något l. några särskilda verb, utan det måste vara skemat af den starka böjningen öfver hufvud, som skapat den. Formen tillhör visserligen slangspråket, men äfven slangspråkets former måste vara bildade efter vare sig fysiska eller psykiska lagar och just i slangspråket äro språkkänslans relat. omedvetna böjelser kanske mest verksamma.

Men är denna tendens än i dag i vårt modersmål så stark, bör den varit det än mer i forna tider, då de starka verben voro långt talrikare. — Ett karaktäristiskt drag för de germ. språken är, att de uppvisa ett relat. stort antal starka verb grupperade i vissa distinkta klasser. Kanske månget af dessa verb har på urg., urgot., urtysk, urn. botten bildats på samma sätt som det nsv. *stred* för att ej nämna det ny-nysvenska *lacks*. Kanske månget starkt pret., som man nu betraktar såsom ett dyrbart minne från det ie. afljudets gråa, vördnadsvärda forntid, ej har bättre anor än detta *lacks*, blott är ett l. annat årtusende äldre. Uppkomlingen är ju utan anor i motsats till aristokraten, men dennes anor bero ju på, att hans stamfader för ett par århundraden l. årtusenden tillbaka var en uppkomling.

Under det de germ. språken småningom utvecklat sig till att blifva allt mer och mer analytiska, har analogiens nivellerande kraft naturligtvis blifvit allt verksammare. Detta visar sig äfven i det starka pret. Med märkvärdig seghet ha visserligen de germ. språken fasthållit afljudsskilnaden äfven mellan sing. och plur. i det ur det ie. perfektum utgångna germ. starka pret. Men här har afljudsvexlingen ej på långt när så bevarats som mellan pres. och pret., ty här spelade afljudet icke samma i bokstaflig mening bety-

delsefulla rål som i förra fallet. Därför har här ofta afljudsvexlingen upphäfts. Men när så skett, är det att märka, *att utjämningen har utgått från sing. till plur., ej tvärtom.*

I *nsv.* är denna princip genomförd i starka verb med *eu* i presensstammens rotstafvelse. Vi ha regelbundet *bjöd — bjödo, bröt — bröto* etc., under det att ett *kröp — krupo* låter arkaistiskt och omodernt. En föregångare härtill är det i Cod. Bur. förekommande *noto*. Samma sak kan föreligga i verben med *ei* i presensstammens rotstafvelse såsom *bet — beto, vred — vredo* etc., ehuru här äfven en fonetisk förklaring är möjlig.

I *ndn.* är pret. plur. af starka verb som bekant föga brukligt, men om det någon gång finnes, så har det samma vokal som sing., t. ex. *gav — gave, bød — bøde,* ja t. o. m. *var — vare,* under det att *gåve, sunge, våre* etc. äro arkaismer.

I *nht.* möter oss samma företeelse.

Vi ha väl här alltid en särskild pluralform, men med samma vokal som sing. t. ex. *fand — fanden, sang — sangen, bot — boten* etc. Ett undantag härifrån göra visserligen verben med *ei* i presensstammens rotstafvelse, men detta undantag kanske blott bekräftar regeln. Vi ha faktiskt *mied — mieden, glitt — glitten* i stället för ett väntadt **meid — *meiden, *gleit — *gleiten* etc. Här tycks således utjämning från plur. förefinnas. Jag vet mig ej ha sett någon förklaring häraf, men jag tänker mig förhållandet kan vara följande.

Genom den nht. diftongiseringen af ī > *ei* kommo pres. och pret. sing. att få samma rotvokal. Den ofvan berörda tendensen att i starka verb skilja pret. och pres. medelst vokalvexling i rotstafvelsen trädde då i kraft, en tendens som är starkare än böjelsen att ombilda pret. plur. efter pret. sing. Och här är att observera, det vi ej äro hänvisade blott till pret. plur., ty ett ĭ förelåg i fht. och mht. äfven i 2 pers. sing. En analogi från denna form anser jag ej vara betänklig, ty det är i det lefvande talspråket, ej i litteraturspråket analogien är verksam och i detta språk torde 2 pers. vara lika ofta använd som 1 och 3 pers. Möjligen kunna ock *heissen — hiess, scheiden — schied,* kanhända i någon mån understödda af *liess, riet, schlief* etc., härtill ha något bidragit. Vi kunna tänka på mht. *eischen — iesch,* ett ex på att just de ytterst fåtaliga verben af typen *heizen — hiez* varit så 'starka', att äfven de kunde attrahera andra verb. Den nht. böjningen *mied — mieden* etc. anser jag därför ej vara något säkert bevis för en analogi af pret. sing. efter plur.

I *ffris.* kanske samma förhållande spåras såsom i vfris. *band* — *banden.* Häremot torde ej tala sådana fall som *twong* — *twongen,* ty här kan *a* > *o* före nasal i sing. Lika litet torde ett sådant fall som vfris. *hulp* — *hulpen* visa på en utjämning i sing. efter plur. Se härom nedan § 19.

I *ne.* ha vi samma form i sing. och plur. pret. såsom t. ex. *he wrote* — *they wrote, he ran* — *they ran.* Så är äfven oftast fallet i *ndn.* samt i *nsv.* talspråk, ett förhållande som redan spåras i fsv.

Den nu berörda tendensen att i anseende till rotvokalen ombilda pret. plur. efter pret. sing. är blott ett förberedande steg till de gamla pluralformernas fullkomliga undanträngande.

Denna tendens kan då af en l. annan anledning redan i urg. tid verkat en ombildning af pret. plur. Ett ex. härpå vill jag se i sådana samgerm. former som **fōr* — **fōrun, *hōf* — **hōбun.*

Under sådana förhållanden anser jag, att man bör väl betänka sig, innan man förklarar en singularform af ett starkt pret. som analogi efter pluralformerna. Jag vet intet *säkert* ex. på en sådan analogi och den här behandlade motsatta tendensen att ombilda plur. efter sing. gör en dylik analogi apriori föga trolig. De språkliga analogilagarna äro väl ännu föga utredda, men självklart torde vara, att ett antagande af två samtidiga absolut motsatta tendenser i samma språk är något principielt ytterst betänkligt, som måste stödjas med starka bevis.

§ 17.

Vi skola nu söka besvara frågan om ursprunget till det germ. *ō*-pret.

De germ. språken visa i bevarandet af afljudsvexlingen mellan pret. sing. och plur. en stor likhet med skr. Jag tror, att vi här ha en annan likhetspunkt mellan dessa språkfamiljer.

Vi ha som bekant i skr. i verbalbaser af formeln $\surd(-)\,(x)\breve{\bar{a}}^{x}x(-)$ den regeln, att i perf. akt. sing. 1 pers. har *ā* l. *ă*, 2 pers. *ă* och 3 pers. *ā*.

Så ha vi t. ex.:

éti	perf. *iyaya*	*iyétha*	*iyáya*
karóti	„ *cakara*	*cakártha*	*cakāra*
krāmati			
l. *krámate*	„ *cakrama*		*cakrāma*
khánati	„ *cakhana*		*cakhána*

gácchati	perf.	*jagama*	*jagántha*	*jagáma*
gr̥bhṇáti	„	*jaghraha*		*jagráha*
cinóti	„	*cikaya*		*cikáya*
jáyati	„	*jigaya*	*jigetha*	*jigáya*
járati	„	*jajara*		*jajára*
tanóti	„	*tatana*	*tatántha*	*tatána*
tápati	„	*tatapa*		*tatápa*
tárati	„	*tatara*		*tatāra*
trásati	„	*tatrasa*		*tatrāsa*
dhūnóti	„	*dudhava*		*dudhāva*
dhareran	„	*dadhara*	*dadhartha*	*dadhāra*
námati	„	*nanama*	*nanantha*	*nānāma*
náyati	„	*ninaya,*	*ninétha*	*nináya*
bibhéti	„	*bibhaya*	*bibhetha*	*bibhāya*
bhárati	„	*babhara*	*jabhartha*	*jabhára*
				babhāra
bhrāmyati	„	*babhrama*		*babhrāma*
l. *bhramati*				
mináti	„	*mimaya*		*mimāya*
yájati	„	*iyaja*	*iyaṣṭha*	*iyāja*
yácchati	„	*yayama*	*yayantha*	*yayāma*
vakti	„	*uvaca*	*uváktha*	*uváca*
váhati	„	*uvaha*	*uvoḍha*	*uvāha*
çr̥ṇóti	„	*çuçrava*	*çuçrotha*	*çuçráva*
sídati	„	*sasada*	*sasáttha*	*sasáda*
stávate	„	*tuṣṭava*	*tuṣṭotha*	*tuṣṭāva*
l. *stāúti*				
svapiti	„	*suṣvapa*		*suṣvāpa*
hánti	„	*jaghana*	*jaghántha*	*jaghána*
juhóti	„	*juhava*		*juhāva.*

Dessa ex. skulle väl åtskilligt kunna ökas, men de anförda torde vara tillräckliga för att konstatera denna regel. Dessa ex. äro hemtade dels ur Whitney Scr. Gr. och Roots, dels ur Edgren Sanskritspråkets formlära. Jag har visserligen ej varit i tillfälle att med citat kunna bestyrka dem alla, men jag har sålunda åtminstone ej själf gjort någon enda konstruktion. Antager man den Brugmann-Osthoffska åsigten, att ie. *ŏ* > skr. *ā* i öppen stafvelse, kunde väl denna vexling mellan *ă* och *ā* i perf. af denna typ i skr. finna en förklaring, men denna 'ljudlag' torde vara mycket tvif-

velaktig och förlorar all vigt, om skilnaden mellan lång- och kortvokaliska afljudserier ej antages.

Jag har ofvan i någon mån sökt nedrifva denna skiljemur och på grund af de ex. jag ofvan §§ 12, 13 och 14 anfört, anser jag således, att denna vexling af *ă* och *ā* i det skr. perf. af denna typ visar på en ie. vexling af *ă*^{x} och *ā*^{x}.

Af sådana fall som:

karóti	*cakara*	*cakártha*	*cakā́ra*
gácchati	*jagama*	*jagántha*	*jagā́ma*
cinóti	*cikaya*		*cikā́ya*
jáyati	*jigaya*	*jigetha*	*jigā́ya*
hánti	*jaghana*	*jaghántha*	*jaghā́na*

framgår vidare på grund af den bristande palatalisationen af de senare gutturalerna i perfektstammen — och det oaktadt i de 3 sista ex. en palatalisation genom systemtvånget vore väntad —, att den följande vokalen måste ie. varit *ă, ŏ* i dessa perf., ej *ĕ*. Sannolikt då äfven så i öfriga perf. i skr. af denna typ. Ett ie. *ā, ō* måste urg. reflekteras af *ō*, ett ie. *ă, ŏ* åter af *ă*.

En fullkomlig paralell föreligger då mellan de ofvan nämnda pret. i skr. och följande i germ. språk:

urg. **stelan*	pret. fsv. *stal*	mora. *stǫł*
„ **neman*	„ got. *nam*	fe. *(nōm)*
„ **qeman*	„ fsv. *kam*	„ *(c(w)ōm)*
„ **swefan*	„ isl. *svaf*	mora. *sǫv*
„ **ðrepan*	„ dalby. *drap*	dalby. *drǫp*
„ **wrekan*	„ fsv. *vrak*	fsv. *vrok*
„ **weƃan*	„ isl. *vaf*	isl. *óf*
„ **sehwan*	„ fht. *sah*	dalby. *sωg*
„ **liȝian*	„ „ *lag*	„ *lωg*
„ **weȝan*	„ mht. *wag*	mht. *wuog.*

Och denna paralell torde upphöra att vara tillfällig, då ur dessa ex. i skr. och germ. språk följande ekvationer framgå:

skr. *suṣvapa, suṣvāpa* = isl. *svaf*, mora. *sǫv*
„ *uvaha, uvāha* = mht. *wag, wuog*
„ *jagama, jagā́ma* = fsv. *kam*, fe. *(c(w)ōm)*.

Såväl för ind. som germ. språk är det i det hela likgiltigt, om vi antaga, att vi ie. haft *ă* l. *ŏ* i perfektstammens rotstafvelse. Vilja vi närmare bestämma rotvokalens kvalitet, få vi vända oss till gr., men detta språk torde ej kunna gifva något bestämdt svar.

Vi ha i gr.:

*ŏ-perf.: γέγονα, μέμονα, ἔκτονα, κέκονα, τέτροφα. ἔστροφα, κέχοδα; — εἴωθα, γέγωνα, ἔρρωγα, *τεθωγα* (med. *τέθωκται, τέθωγμέγος*), *ὄλωλα, ὄρωρα, ὄδωδα* etc.;

ă-perf.: μέμăχα, τέτăχα, λέλăφα, βέβλăφα; — ἄρāρα, (ϝ)ἔ(ϝ)āγα, λέλāκα, δέδā(ϝ)α, μέμāνα, πέπāγα, γέγāθα, τέτāκα, κέκāδα, σέσāπα, τέθāπα etc.

Då emellertid sådana böjningar som *κτείνω — ἔκτονα, τρέφω — τέτροφα, χέζω — κέχοδα, ἔθων — εἴωθα, ῥήγνυμι — ἔρρωγα, θάγω — τέθωκιαι* etc. ej kunna på gr. botten förklaras genom någon analogibildning, hvilket åter ligger nära tillhands rörande *(ϝ)ἄγνυμι — (ϝ)ἔ(ϝ)āγα, λάσκω — λέλāκα, πάγνυμι — πέπāγα, γāθέω — γέγāθα* etc. och hvilken analogi vi se halft genomförd i *θάγω, τέθωκται, τεθωγμένος* och *τεθāγμένος*, så är det all sannolikhet för, att vi ie. i verbalbaser af formeln $\surd(-)(x)\breve{a}^{x}x(-)$ haft *ŏ* i perf.; en sannolikhet, som ytterligare stödjes af sådana fall som gr. *πέποιθα, λέλοιπα, ειλήλουθμεν, (ϝ)ἔ(ϝ)οργα, δέδορκα, (ϝ)ἔ(ϝ)ολπα, λέλογχα, πέπονθα* etc. af verbalbaser af formeln $\surd(-)(x)a^{x}xx(-)$.

Vi anteckna i sammanhang härmed ekvationen:

gr. *ἔρρωγα* = fsv. *vrok.*

Härmed dock ej nekadt, att ej möjligen ie. äfven funnits paralellt med detta *ŏ*-perf. ett *ă*-perf. i likhet med *ŏ*- och *ă*-presentia såsom gr. *λό(ϝ)ω* — lat. *lăvo*, gr. aor. *ἔπορον* — lat. *părio.*

Det germ. ō-pret. är således enligt min mening identiskt med skr. perf. af typen jagáma, sāsáha, çaçāsa, gr. perf. af typen εἴωθα, ἔρρωγα, utgående ur en ie. form med ō (ā?) i rotstafvelsen. Den ie. paralellformen härtill med ŏ (ă?) i rotstafvelsen är reflekterad i skr. perf. af typen jagama, jigaya, babhrama, gr. perf. af typen γέγονα, τέτροφα och i det germ. ă-pret. Den ie. vexlingen af ō- och ŏ-perf. är bevarad i skr. och delvis i germ. språk. Härmed ej något sagdt rörande orsaken till denna vexling i ie. urspråket.

Det gr. ω-perf., det skr. *ā*-perf. och det germ. *ō*-pret. förekomma endast i verbalbaser af formeln $\surd(-)(x)\breve{a}^{x}x(-)$. Från denna regel afvika emellertid i germ. språk pret. *wōhs* och *wōsk*. Dessa former påkalla därför särskildt vår uppmärksamhet.

Pret. **wōhs* anser jag i likhet med en af Noreen (se ofvan § 3) framstäld gissning vara en *s*-aorist.

I skr. gäller den regeln, att i *s*-aoristen har rotvokalen 'vriddhi' i akt., d. v. s. är lång. Så ha vi t. ex.:

cárati — *acārṣam* B, S; *tápati* — *atāpsīt* V, B, S; *pṛccháti* — *áprākṣīt* V+; *bhárati* — *abhārṣīt* V, B; *vídhyati* — *vyātsīs* B; *karóti* — *akārṣīt* B+; *tárati* — *atārṣīt* S+; *dáhati* — *adhākṣīt* V+; *vápati* — *avāpsīt* B+; *sṛjáti* — *asrākṣīt* V+; *spṛçáti* — *asprākṣam* B, E; *svapiti* — *asvāpsam* S+; *rákṣati* — *arākṣīt* B, S.

Ett skr. verb *[vajati]* = vara rask, liflig kan då haft en *s*-aorist **avāksam*, hvilken på germ. botten måste reflekteras af ett **wōhs*. Vi kunna då uppställa ekvationen:

skr. *[vajati]* — **avākṣam* = isl. *vaka* — *óx*.

Då vi i dessa *s*-aorister i skr. i akt. dual. och plur. ha 'vriddhi', men i med. det svaga afljudsstadiet, beror väl detta på utjämning ur akt. sing. Af *s*-aoristen *arāutsīt* har väl t. ex. 1 pers. plur. akt. ljudlagsenligt en gång hetat **arutsma*. Af **avākṣam* bör då 1 pers. plur. akt. hetat **āukṣma*, (jfr imperf. skr. *āúkṣat* RV, *iṣ*-aor. *āúkṣīs* RV.) l. utan augment **ukṣma*. Denna form kan vara reflekterad i pret. plur. isl. *uxom*.

Det faller mig in, att likasom vi kanske i pret. *wōhs* kunna ha en *s*-aorist, likaså kunna vi i pres. *wahsjan* ha ett *sịa*ˣ-futurum. Ett futurum af skr. *[vajati]* bör ha hetat t. ex. i 3 pers. plur. **vakṣyánti*. Detta kan ljud för ljud vara afspegladt i got. *wahsjand*. Kanhända vi då i *wahsjan* ha ett spår på germ. botten af det ie. *sịa*ˣ-futurum — i begreppet *växa* ligger ju liksom en procent af ett futurum. Finnes i dessa gissningar någon sanning, så torde *-s-* i detta verb redan ie. inträngt från *sịa*ˣ-futurum och *s*-aoristen i öfriga former, då vi ha gr. *ἀ(ϝ)έξω*, skr. *úkṣant*, *vavákṣa*, *āúkṣīs* etc.

Att vi i dessa *s*-aorister ie. kanske haft lång vokal i rotstafvelsen, trots att flere konsonanter följt, behöfver ej upphäfva den lag vi antydde ofvan § 11, nämligen att lång vokal ej torde förekomma före långt eller flere medljud. Förhållandet kan, såsom Noreen mundtligen antydt, tänkas vara det samma som i nsv. pret. *rȳkte* af *rȳka*, pass. *rīfs* af *rifva* etc., hvilka former väl ljudlagsenligt skulle heta **rȳkte*, *rīfs*, såsom ock deponens heter.

Pret. **wōsk* anser jag i likhet med Kluge (E. W. under *waschen*) vara en analogi-form ur pres. **waskō*. Vi ha här ett *sk*-presens **wat-skō* af basen √*uă*ˣ*d* = vara våt. Ursprungliga böjningen har varit pres. **wasko* — pret. **wōt*, hvarefter *-sk* öfverförts från pres. till verbets öfriga former såsom lat. *posco* — *poposci*, skr. *pṛccháti* — *papraccha* etc. Detta generaliserande af *sk* kan ha skett på ie. botten, efter det att ljudlagen, att lång vokal ej kunde stå före långt l. flera medljud, upphört att verka.

Det germ. *ō*-pret. förekommer ej blott i sing., utan äfven i plur. och har där specielt rotfästat sig.

Detta *ō*-pret. förekommer vidare regelbundet i 2, blott sporadiskt i 1.

Hvad är anledningen till dessa företeelser?

Då man i s. k. normala och starka former har $\bar{a}^x$ i rotstafvelsen, har man, som bekant, i s. k. svaga former $\breve{a}^x$ jämte ⌒.

Enligt Osthoff och Hübschmann är i detta fall $\breve{a}^x$ alltid = ie. *ə*. Detta är kanske ett förhastadt antagande, åtminstone tala åtskilliga företeelser häremot såsom:

gr. *τίθημι* — *τίθεμεν*, perf. med. *τέθεμαι; δίδημι* — perf. med. *δέδεμαι*, aor. *ἐδέθην* etc.;

gr. *ἵστᾱμι*, *ἕστᾱκα* — *ἵστᾰμεν*, perf. plur. *ἕστᾰμεν*, perf. med. *ἕστᾰμαι; (ϝ)ἔ(ϝ)ᾱγα* — *(ϝ)ἔ(ϝ)αγμαι;* aor. *ἔκᾱ(ϝ)α*, perf. med. *κέκαυμαι; δέδᾱ(ϝ)α* — part. *δεδαυμένος* etc.;

gr. *δίδωμι*, *δέδωκα* — *δέδομεν*, perf. med. *δέδομαι; πέπωκα* — perf. med. *πέπομαι*, aor. *ἐπόθην* etc.

Vidare ha vi sådana 'svaga' former af perf. i skr. såsom:

sasahe AV, *jahasus* E+, *papatyāt* AV, *tatarúṣas* RV, *tatrasus* E+, *paprathé* V+, *tastarus* B+, *sasmarus* E, *caskhalus* E+, *rāraçús* RV etc.,

hvartill vidare kunna komma sådana ex. som *jajanús* RV, *tatane* RV, *vavanmá* RV, *sasvanus* E+, *cakramús*, *cakramé* V+, *babhramus* E+, *çaçramus* V+, *çaçamé* V, B etc., ex. som kunna vara likstälda så väl med *sasahe* etc. som med *titirus*, *titirváṅs*, *tuturyát* RV, *tistiré*, *tistirāṇá* RV, *jujurváṅs* RV, *pupūryās* RV.

Jämsides härmed stå sådana former, där rotvokalen är bortfallen, såsom:

cakhnus AV+, *jagmús* V+, *jajñús* V+, *tatne* V, *paptús* RV, *papné* RV, *mamnáthe* RV, *vavné* RV, *vavrus* V+, *jaghnús* V+, *jahrus* AV+ etc.

Formerna *sasahe*, *tastarus* etc. kunna väl vara analogier ur sing. akt. i stället för de ljudlagsenliga formerna **sasihe*, **tiṣṭirus* etc. Märkvärdigt är dock, att former med -*ă*- äro ganska vanliga, under det att af former med -*ĭ*-, -*ŭ*- blott några få ex. torde finnas. Det är kanske då ej så gifvet, att sådana former som *tatane* etc. äro < ie. **tetənai* etc; ej heller så gifvet, att gr. *τέθεμαι*, *ἕστᾰμαι*, *δέδομαι* etc. utgå ur grundformer med *ə* i rotstafvelsen, i hvilket fall man väl äfven borde vänta **κεκῠμαι*, **δεδῠμενος*.

Af dessa skäl anser jag det bör vara en öppen fråga, om man ej i 'svaga' former af perf. ie. haft *(ĕ,) ă, ŏ* jämte *ə* och ⁀.

Antaga vi ock ett ie. *ă*-perf., kunna tydligen i ett ie. perf. af verbalbaser af formeln $\sqrt{(-)(x)\breve{\bar{a}}^x x(-)}$ följande former tänkas:

(Vi ansätta för enkelhetens skull ändelsen *-əme* öfveralt i 1 plur.)

	Sing. 3.		Plur. 1.		
	$\sqrt{g_2\breve{\bar{a}}^x m}$-				
ie.	*g$_2$eg$_2$ōme, g$_2$eg$_2$āme,*	*g$_2$eg$_2$ŏme, g$_2$eg$_2$ăme;*	*g$_2$eg$_2$ŏməme, g$_2$eg$_2$ăməme,*	*g$_2$eg$_2$əməme*	*g$_2$eg$_2$məme*
skr.	*jagā́ma*	*jagáma*	*jagamimá*		*jagmimá*
urg.	*kōm*	*kam*	*kamum*	*kumum*	*k̥mum*
	$\sqrt{p\breve{\bar{a}}^x r}$-				
ie.	*pepōre, pepāre*	*pepŏre, pepăre*	*pepŏrəme, pepărəme*	*pepərəme*	*peprəme*
skr.	*papā́ra*	*papára*	*paparimá*	*pupurimá*	*paprimá*
urg.	*fōr*	*far*	*farum*	*furum*	*frum*
	$\sqrt{p\breve{\bar{a}}^x t}$-				
ie.	*pepōte, pepāte*	*pepŏte, pepăte*	*pepŏtəme, pepătəme*	*pepətəme*	*peptəme*
skr.	*papā́ta*	*papáta*	*papatimá*	*papitimá*	*paptimá*
urg.	*fōþ*	*faþ*	*fađum*		*fþum.*

Rörande de germ. reflexerna häraf, må märkas:

1) Typen **kmum, *frum, *fþum* kan ej gerna ha fortlefvat. Den stod tydligen i samma förhållande till pret. sing., pres. etc. som t. ex. isl. part. *tǫnn* till *eta, saðr* till *em*. Kanske föreligger en rest i fht., flt. *sulun*. v. Fierlinger K. Z. XXVII, 190 ff.

2) Typen *(*kamum, *farum) *faðum*, som åtminstone förefans i alla hithörande verb utan' sonantisk rotkoefficient', måste relat. sammanfalla med motsvarande former af presensstammen i alla de verb, där ett urg. *ă*-presens vare sig ensamt l. jämte andra presentia förelåg. På grund af hvad ofvan § 16 anförts, är det klart, att under sådana förhållanden denna typ har undanträngts.

En och annan rest kan finnas. Jag vill anmärka att det ej är gifvet, att det fht., flt., isl, fsv. *a*, som vi finna i pret. plur. af gruppen 1 alltid måste fattas såsom *ā*. De forngerm. språken beteckna ju ej så synnerligen ofta vokalernas kvantitet, hvadan denna ibland är oviss. Möjligen kunde hit vara att föra got., fht. *magun*, fe. *maȝon*, fsv. *magho;* flt. *salun*, isl. *skalo;* isl. *mano*. En böjning *mag* — *magun* etc. kan särskildt ha kunnat bevaras, eftersom dessa pret. hade *presens*-betydelse.

3) Typen **kumum, *furum* kunde åter finnas endast i verb med 'sonantisk rotkoefficient'. Dessa preteriti-former måste då komma att relat. sammanfalla med motsvarande former af presensstammen i alla de verb, där ett urg. svagt presens vare sig ensamt l. jämte andra presentia förelåg. Detta torde ofta ha varit fallet, ty svaga presentia af olika presensklasser äro mycket vanliga i ie. språk. Fästa vi oss här blott vid presentia af den 6 ind. presensklassen, vill jag meddela några fall, då i verb af dessa grupper sådana presentia förekomma paralella med presentia af den 1 ind. presensklassen:

Fht. *quëman* — *koman, quedan* — *choden, magan* — *mugan, knëtan* — isl. *knoða*, fht. *trëtan* — got. *trudan*, fe. *swefan* — isl. *sofa*, fht. *hëlan* — got. **hulan* (got. *hulundi* = 'höhle', väl egentligen part. pres.), isl. *gala* — *gola, (*gr. *τρέπω* — *τράπω, τρέφω* — *τράφω, στρέφω* — *στράφω, τρέχω* — *τράχω, *γρόφω* (part. *γρόφων*) — *γράφω,)* skr. *járati* — *juráti, tárati* — *tiráti, váhati* — *úhati, hávate* — *huvé, savati* — *suváti, stávate* — *stuvate, ravati* — *ruváti, láyate* — *líyate, vádati* — *udeyam, váçanti* — *uçámāna* etc.

Några ex. på att ett svagt presens ensamt förekommer torde ej behöfva anföras.

I dessa fall bör typen **kumum*, **furum* ej så lätt ha kunnat fortlefva och till undanträngandet af denna typ ha vidare alla hithörande verb utan 'sonantisk rotkoefficient' kunnat medverka.

Rester af denna bildning kunna naturligtvis föreligga i got., fht., flt. *skulun*, fe. *sculon*, isl., fsv. *skulu;* got. *munun*, fe. *munon* (isl., fsv. *muna*); isl., fsv. *munu;* fe. *ʒe-nuʒon;* fsv. *kumo;* (opt. fsv. *numme; summe)*; fe. *fruʒan;* (isl. *uxo*)*;* kanske äfven i nsv. *buro, skuro, stulo, svuro, sufvo* (Bellman), mora. *vagum* etc.; att dessa senare former, så vidt jag vet, ej åtminstone ännu äro funna i äldre literatur, är väl ej något absolut bevis för, att de äro unga nybildningar.

4) Typerna **kam*, **far*, **faþ* och **kōm*, **fōr*, **fōþ* föreligga faktiskt båda i germ. språk.

I de fall, då vi haft ett germ. *ă*-presens, såsom förhållandet är i gruppen 2, har naturligtvis den senare typen kvarlefvat, den förra undanträngts. Ha vi åter ett *ĕ*-presens (l. ett svagt presens), såsom vanligen är fallet i gruppen 1, har ett motsatt förhållande ofta inträdt. Härtill kommer att den förra typen i sin kamp för tillvaron understöddes af de talrika germ. *ă*-pret. i verb af formeln $\sqrt{(-)(x)a^x xx(-)}$. Gifvet är, att den senare typen i gruppen 1 ej måste undanträngas.

Af det nu anförda följer emellertid, att i verb af dessa grupper någon annan form i pret. plur. än typen **kumum*, **furum* knapt kunde bevaras och att äfven denna i de flesta fall kunde komma att dö ut.

En ny form för pret. plur. behöfde då bildas. Vi ha ofvan § 16 visat, att i de germ. språken en konservativ böjelse att bevara afljudsskilnaden mellan pret. sing. och plur. i viss mån kan spåras. Men vi ha ock framhållit, att i dessa språk föreligger dels en starkare revolutionär tendens att ombilda pret. plur. efter pret. sing. och dels en än starkare konservativt-reaktionär tendens att bevara den gamla afljudsskilnaden, ja t. o. m. skapa en ny sådan mellan pres. och pret.

När en ny form för pret. plur. måste bildas, fans det knapt under sådana förhållanden någon annan utväg, än att bilda den på singulartypen **kōm*, **fōr*, **fōþ*, hvilken ombildning ock inträffat i båda grupperna.

En dylik analogi i svaga former af perf. ur sing. akt. har kanske gamla anor. Man har t. ex. i skr. sådana fall som: *námati*,

nānāma — *namāmire* M; *váhati, vavāha* — *vavāhatus* E+; *sáhate, sáhati, sāsáha* — *sasāhé* V; *çásti, çaçāsa* — *çaçāsus* V+; *gáhate, jagāha* — *jigāhire* S[1]; *bhrájate, babhrāja* — *babhrājatus* E+ etc.; bildningar som äro paralella med: *badhnáti, babándha* — *babandhus* E+; *mathnáti, mamantha* — *mamanthus* E+; *stabhnáti, tastámbha* — *tastambhe* E+; *sájati, sasañja* — *sasañjus* C; *mr̥dnāti, mamarda* — *mamardus* M; *viçáti, vivéça* — *viveçus* RV; *[yupyati], yuyópa* — *yuyopimá* V.

Och en sådan utjämning är nära nog regel i gr. (*πεποίϑᾱσιν, ἐοίκαμεν, εἰλήλουϑμεν, πεπάγασιν*, med. *τέϑωκται, λέλησμαι* etc. t. o. m. *οἴδαμεν, οἴδατε, οἴδασι*).

Vi torde härmed ha lemnat en åtminstone relat. antaglig tolkning at det germ. *ō*-pret. i dessa verbgrupper och af det nu anförda förklaras lätt sådana temata som t. ex.:

isl.	*feta*	*fat*		—
	—		—	
			—	
fsv.	*gæva*	*gaf*		—
	—		—	> *gouo*
			—	
fsv.	*vræka*	*vrak*		*vrok*
	vraka		—	> *vroko*
	—		—	
isl.	—	—		*gól*
	gala		—	> *gólo*
	gola, -aða		—	
			—	
isl.	—	—		*ók*
	aka		—	> *óko*
			—	
fht.	—	*skal*		—
	—		isl. *(skalo)*	> fsv. *skolu?*
	skulan		fht. *skulun*	
			„ *(sulun)*	
isl.	*mega*	fht. *mag*		—
fht.	*magan*		fht. *magun*	> fsv. *moghu?*
„	*mugan*		„ *mugun*	

Till generaliserandet af *ō* i pret. plur. kan äfven en annan omständighet ha bidragit.

Lat. *scābi, scābimus* och isl. *skóf, skófo* äro tydligen så lika som möjligt. Det är nu ej alls gifvet, att lat. *scābi* är ett perf. Likasom lat. *dīxi* är = gr. *s*-aor. *ἔδειξα*, anser jag lat. *fēci* vara = gr. aor. *ἔθηκα*. Men *fēci* och *scābi* kunna vara af alldeles samma byggnad. *Scābi* och således äfven isl. *skóf* kunna då vara = gr. **ἔσκᾱφα* < ie. **(e)skābhm̥*. Då ett urit. **(e-)skābom* lika väl bör ha kunnat ombildas till ett *scābi* som ett urit. **(e-)skābem*, är det likgiltigt, om man antager, att *scābi* utgår ur en tematisk l. otematisk imperfekt-aorist. En *tematisk* imperfekt-aorist bör ej ha haft någon afljudsvexling mellan sing. och dual.-plur.-med., en *otematisk* kan tidigt ha utjämnat denna vexling genom analogi ur sing. akt.

En sådan utjämning har ofta inträdt i gr. såsom fallet är i t. ex. *ἔθηκα — θήκατο; ἧκα — ἐν-ήκαμεν; εἶπας — εἴπατε; ἔγνων — γνώτην, ἔγνωσαν* etc.

Likaså har i skr. ofta utjämning ur sing. akt. inträdt såsom t. ex. *chedma* RV, *bhema* RV, *áhema*, *áhetana*, *heta* RV; *bodhi* RV, *mogdhí* TA, *akarma*, *akarta* V; *vartam* RV, *varktam* RV, *adarçma* TS, *adarçus* B; *bhartám* B, *açravan* V, B, *avasran* RV etc.

En sådan utjämning kan då ock ha skett på ital. och germ. botten och det senare så mycket mer, då, såsom ofvan nämts, den otematiska böjningen i germ. språk med undantag af några få rester uppgått i den tematiska.

Vi kunna då antaga, att en imperfekt-aorist åtminstone af denna art bör urg. i plur. ha haft samma afljudsstadium som i sing.

Med stöd af hvad ofvan § 7 anförts ansätta vi då:

Sing. 1 urg. **skōƀa(n)* = isl. *skóf*
Plur. 1 „ **skōƀōm*.. = „ *skófom.*

Skulle isl. *skóf, skófo* vara så att fatta, *kan* följaktligen *ō* i plur. af detta pret. vara ljudlagsenligt.

Denna hypotes förutsätter tydligen, att vi haft en ie. presensstam med *ā* l. *ō* i rotstafvelsen paralellt med ett *ĕ*- l. *ŏ*- l. *ă*-presens.

Sådana paralella presensstammar föreligga faktiskt, såsom: gr. *τάκω* — lit. *teku*, fsl. *teką*; gr. *πάγνυμι* — lat. *păco*; lat. *vādo* — isl. *vaða*; gr. *φώγω* — flt. *bakan*; gr. *πλώ(ϝ)ω* — gr. *πλέ(ϝ)ω*, fsl. *plovą*; lit. *ůdžiu* = 'riechen' — gr. *ὄζω*; gr. *κλώζω* — gr. *κλάζω*; fsl. *kladą* — isl. *hlaða*; isl. *snúa* — got. *sniwan*; fsl. *darją* — isl. *døyja* etc.

Och då flt. *bakan* väl = gr. inf. aor. *φἄγεῖν*, föreligger antagligen samma vexling i gr. *λᾱ́θω* — inf. aor. *λἄθεῖν*, gr. *τμᾱ́γω* — inf. aor. *τμἄγεῖν*, gr. *τρώγω* — inf. aor. *τρἄγεῖν* etc.

Då enligt vittnesbördet af gr. och skr. af hvarje presensstam kan bildas ett imperfektum, anteckna vi i sammanhang härmed ekvationen:

gr. *ἔφωγον* = fht. *buoh*
„ *ἐφώγομεν* = „ *buohhum*.

Vidare kan till lat. *vādo* ett pret. **vādi* ha funnits, som utträngts af eller ombildats till en *s*-aor. *-vāsi*. Då kunna vi ock ha ekvationen:

lat. **vādi* = isl. *óð*
„ **vādimus* = „ *óðom*.

Kanske flera andra germ. *ō*-pret. då kunna vara att så fatta.

Jag vill härmed ej påstå, att ett sådant pret. som lat. *scābi* nödvändigt för sin förklaring förutsätter ett pres. **scābo*.

Kanske kunna vi till ett *ă*^{x}-presens ha en *ā*^{x}-imperfekt-aorist, utan att det någonsin funnits ett *ā*^{x}-presens därjämte. Ett sådant antagande torde ej vara orimligt, om vi tänka på sådana fall som t. ex.: lat. *scăbo* — *scābi*, *lăvo* — *lāvi*, *făveo* — *fāvi*, *căveo* — *cāvi*, *fŏdio* — *fōdi*, *ŏdio* — *ōdi*, *mŏveo* — *mōvi*, *fŏveo* — *fōvi*, *vŏveo* — *vōvi*; lit. *kariu* — *koriau*, lett. *karu* — *kâru*, lett. *baru* — *bâru*, lit. *spiauju* — *spioviau*, lett. *splauju* — *splâvu* etc.

Paraleller härtill kunna vara gr. *γἄμέω* — *ἔγᾱμα*, *φαίνω* — *ἔφᾱνα*, *σφάλλω* — *ἔσφᾱλα*. Den långa vokalen i rotstafvelsen af dessa aorister kan väl bero på ersättningsförlängning, så att t. ex. *ἔγᾱμα* kunde vara < **ἔγαμμα* såsom att. *ἡμεῖς* < aiol. *ἄμμες*, men å andra sidan kunde här ock en ursprungligen lång vokal föreligga (jfr skr. *jāmātṛ*, gr. perf. *πέφᾱνα*, *φᾱνός*, skr. *bhāna*, *bhānú*, lit *pûlu*, skr. *sphālayati*, *sphālana* etc.).

Huru än härmed må förhålla sig, så är det i alla fall klart, att om det germ. *ō*-pret. i vissa fall hade sin källa i sådana imperfekt-aorister, hvilka åtminstone urg. enligt hvad ofvan anförts ej böra haft någon afljudsvexling, detta kan ha ytterligare bidragit till generaliserandet af *ō* i pret. plur.

Vid behandlingen af det germ. *ō*-pret. ha vi äfven kommit in på de s. k. reduplicerade verbens terra incognita.

Got. *taitok* är tydligen frånsedt reduplikationen identiskt med isl. *tók* och är således att förklara på samma sätt.

Got. *tekan* och isl. *taka* äro då äfven att fatta såsom paralella presensstammar.

En sådan vexling af *ē*-presentia och *ă*^{x}-presentia föreligger i flera fall såsom: lat. *cēdo* — *cădo;* gr. *ῥήγνυμι* — fsv. *vraka;* lit. *grėbiu* — isl. *grafa;* lit. *plėsziu* — isl. *flá;* lett. *béſchu* — lat. *fŏdio;* lit. *vėpiu* — skr. *vápati*; nsv. *åka* — isl. *aka*, lat. *ăgo;* fsv. *dia* < **dhēi̯o*[1]) — skr. *dháyati*, got. *daddjan.*

Vi kunna då ock ha *ē*-, *ā*- och *ō*-presentia paralella med hvarandra, såsom:

lit. *grėbiu*		lett. *grábju*	
lat. *rēpo*		„ *râpju*	
		= 'kriechen'	
	lat. *rādo*		lat. *rōdo*
isl. *ráða*		fsl. *raždą*	
lit. *rėju*		lett. *râju*	
lat. *neo*		isl. *snúa*	
gr. *νήθω*			
fht. *nāen*			
fht. *blāen*	lat. *flo, flāre*		
lit. *plėkiu*		fsl. *plačą*	
= slå		idem	
gr. *τίθημι*		fht. *tuon*	
„ *θῆσθαι*			gr. *θῶσθαι*
	gr. *σμάχω*		„ *σμώχω*
	„ *πτάσσω*		„ *πτώσσω*
fe. *cnāwan*			„ *γιγνώσκω*
isl. *fága*	„ *πάγνυμι*		
lett. *dſéschu*		fsl. *gasną*	
= 'löschen'		= 'exstingui'	
fsl. *seždą*		„ *saždą.*	

Såsom dylika *ē*-, *ā*-, och *ō*-presentia betraktar jag sådana germ. verb som got. *tekan, letan, gretan, ga-redan, slepan, saian*[1]), *waian, hwopan, blotan, bauan*[1]), *bnauan, trauan*, fht. *bāgan, blāsan, brātan, in-trātan, far-wāxan, blāen, ruofan, wuofan, *fluohhan, būan*[1]), fe. *cnāwan, crāwan, māwan, ðrāwan*, isl. **hváta, snúa*[1]), *gnúa*, nsv. *åka* etc. samt flere blott i svag böjning funna verb.

Likasom got. *tekan, taitok* Mc. 5, 30, opt. *at-taitoki* Mc. 8, 22 anser jag vara att fatta:

1) Se ofvan s. 56.

got. *letan* *af-lailot* Mt. 8, 15 *lailotun* Mc. 11, 6
fsv. *lata* *lot* VGL. IV *loto* Gregor.
mora. *ɫǫta* *ɫat*
fdn. *latæ* *lot*
got. *gretan* *gaigrot* Mt. 26, 75 *gaigrotun* Luc. 8, 52
„ *-redan* *faura-ga-rairoþ* Eph. 1, 5
„ *saian* *saiso* Mc. 4, 4
isl. **sjá, sá* *sera, sera?*
got. **laian* *lailoun* Joh. 9, 28
„ *waian* *waiwoun* Mt. 7, 25
„ *hwopan* *hwaihwop* 2 Cor. 7, 14
„ **flokan* *faiflokun* Luc. 8, 52.

Då isl. *sera, sera* kanske är = got. *saiso,* så kunde ock vara att betrakta såsom ō-pret.:

isl. *snúa* *snera, snera*
„ *róa* *rera, rera.*

Och då isl. *hjó,* fsv. *hio* samt isl. *bjó* kunde tänkas utgå ur urg. **hehōw-*, **βeβōw-*, kunde ock vara att fatta såsom ō-pret.:

isl. *hǫggva* *hjó*
fsv. *hogga, hugga* *hio*
„ *búa* *bjó*

Den regelbundna pluralformen häraf kunde då vara isl. *hjuggo* (fsv. *iuku?*), isl. *bjuggo,* reflekterande ett urg. **hehūwun*, **βeβūwun.* Se vidare § 20.

På samma sätt vill jag ock betrakta:

isl. *spýja* *spjó, spjóm*

Enklast synes mig nämligen vara att fatta isl. *spjó* såsom ett urg. **spi̯ōw-*, hvilket jag återfinner i lit. pret. *spioviau.* Af basen √*spi̯ă*^{r}*u̯-* är lit. *spiauju* ett ă^{x}-presens, gr. *πτύω* etc. ett svagt presens.

Om isl. *spýja* är att fatta såsom ett **spi̯u-j-ō* l. såsom ett **spū-j-ō* lemnar jag oafgjordt.

Plur. pret. isl. *spjóm* kan vara < **spiōwŏm-* och således likstält med *skófom* etc. eller analogi ur *spjó* för ett ljudlagsenligt **spjuggom* < **spi̯ūwŏm-*. Däremot tyckes det mig mindre troligt, att det vore ljudlagsenligt utveckladt ur ett **spiwom* — pluralform till got. *spaiw* —, då sing. *spjó* i så fall väl vore att fatta såsom nybildning på denna pluralform.

Vi anmärka, att äfven här kanske föreligga paralella ō- och ă-pret., nämligen fsv. *lot* etc. — mora. *ɫat.*

§ 18.

Vi öfvergå därpå till frågan om det germ. *ǣ*-pret.

Ekvationerna lat. *sēdimus* — got. *setum* och lat. *ēdimus* — got. *etum* äro så slående, att de ej kunnat förnekas. Då man förnekat afljudet *ē* — *ĕ*, har man sökt förklara dessa fall så:

att å ena sidan lat. *ēdi*, got. *(fr)et* < ie. **e-óde* och lat. *ēdimus*, got. *ētum* < ie. **e-edmé* (Brugmann Morph. Unt. IV, 411 ff.); på liknande sätt lat. *ēgimus*, *ēpimus* (Osthoff Perfekt s. 166); och

att å andra sidan lat. *sēdimus*, got. *setum* < ie. **se-zdmé*; hvarefter det så i dessa pret. uppkomna *ē* skulle analogiskt inträngt i pret. plur. af alla verb af typen **beran* — **bar*, **ʒeban* — **ʒab* samt i alla verbala och nominala bildningar med *ē* i rotstafvelsen af sådana (verbal)baser (Brugmann Morph. Unt. IV, 414).

Emot en sådan uppfattning torde mycket tala.

Att ie. **eóde* > **ēde* är apriori ej troligt och aposteriori ej bevisadt. Man väntar snarare **ōde*. Den af Osthoff (Morph. Unt. II, 113 ff.) uppstälda satsen, att vid ie. kontraktion den förra vokalens kvalitet är bestämmande, är, så vidt jag ser, blott en hypotes. Ie. **u̯l̥qōs* < **u̯l̥qŏĕs* är ej bevisadt; det kan lika väl fattas såsom **u̯l̥qō-s*, hvarförutom **u̯l̥qoes* (jfr skr. *vr̥'kās*, got. *wulfos*) ej är paralellt med **eóde*. Lika litet äro **dhēonti* > **dhēnti* och **ĕŏde* > **ēde* paralella ex.

Det postulerade ie. **sezdmé* måste i got. reflekteras af ett **sistum*, ej af *setum*. Jfr **ozdos* > gr. *ὄζος*, got. *asts*; **strozdos* > lit. *strazdas*, isl. *þrǫstr* etc.

Osthoff (Perfekt. s. 19 ff.) söker undvika denna svårighet genom att antaga, att ie. a^x*sd* + vokal kvarstod, emedan stafvelsegränsen föll mellan *s* och *d* (**os* | *dos*), men att ie. a^x*sd* + konsonant öfvergick till a^x*zd*- > $\bar{a}^x$*d*- (**sez|dmé* > **sēdmé*). Såsom stöd härför anför han gr. *ἱδρύω* < ie. **sizdru-*, för hvilket man eljest väntar sig ett **ἱζρύω*.

Denna teori är väl i sig möjlig, men grundar den sig endast på gr. *ἱδρύω* med dess afledningar, tyckes den ej vara byggd på hälleberget.

Tänkas kunde, att *ἱδρύω* vore en ombildning af ett **ἑδρύω* genom inverkan af *ἵζω*, *ἱζάνω* etc. Likaså kunde *ἱδρύω* vara en ombildning af ett **ἱζρύω* efter *ἕδρα*, *ἑδράζω*, *ἑδριάω* etc. Och kan förbindelsen -*ζρ*- finnas i gr.? Jag vet intet ex. härpå och om än ett sådant finnes, kunde detta vara sekundärt. Är *ζ* = *dz*, tyckes det

mig vara lätt förklarligt, att _dzr_ > _dr_, i det _z_ utträngts mellan två konsonanter. I så fall vore _*sizdru-_ > _ἰδρύω_ en fullt ljudlagsenlig utveckling. Skulle än _ἰδρύω_ ha _ī_ — hvilket OSTHOFF blott antager, men ej bevisar — behöfver detta ej visa på ett ie. _*sīdru-_ < _*sizdru-_. Vi kunde nämligen här ha ett fall af långvokalisk reduplikation. Jfr skr. _dīdayat_ RV, _-dīditi_ RV, _dīdivi_ RV; _dīdhyat_ V, B _-dīdhayu_ RV, _dīdhiti_ V +; _pīpihí_ V, B, _pīpáyat_ RV etc.

Härmed endast antydt, att _ἰδρύω_ ej utan vidare kan anses bevisa denna af OSTHOFF statuerade ie. ljudlag.

OSTHOFF söker vidare ett stöd för denna sin teori däri, att ar. _azbh_ + vokal skulle kvarstå, men ar. _azbh_ + konsonant > _ābh-_.

Såsom ex. härpå anför han fbaktr. dat.-abl. plur. _raocēbyō_ och konstruerar på grund af detta fall skr. dat.-abl. plur. _*manābhyas_, men instr. plur. _*manēbhis_ såsom de ljudlagsenliga formerna i stället för de faktiska _manobhyas_, _manobhis_.

Häremot kan genast anmärkas, att det ingalunda är själfklart, än mindre bevisadt, att _-zd-_ och _-zbh-_ skola behandlas på samma sätt.

Af dat.-abl. plur. fbaktr. _raocēbyō_ är enligt OSTHOFF instr. plur. _raocēbīṣ_ en analogi för ett ljudlagsenligt _*raocazbīṣ_. Apriori fins intet specielt skäl för detta påstående. Enligt HÜBSCHMANN (K. Z. XXIV, 333) kan fbaktr. _ē_ vara en utveckling af ar. _as_. Om så är, kunde kanske _raocēbyō_, _raocēbhīṣ_ fattas såsom nybildningar på nom. ack. sing. _*raucas_ > _*raocē_ (vexelform till _raocō_, jfr fbaktr. _parē_ jämte _parō_ etc.), likasom skr. loc. plur. _manaḥsu_ på den antesurda nom.-ack. sing. _manaḥ_ samt dat.-abl. och instr. plur. _manobhyas_, _manobhis_ på den antesonora nom.-ack. sing. _mano_, hvilket jag närmare vill utveckla i Exkursen. Rörande de fbaktr. formerna vill jag dock ej yttra någon bestämd åsigt.

Enligt min uppfattning äro vidare de ljudlagsenliga formerna i skr. _*manadbhyas_, _*manadbhis_, hvarom se Exkursen.

Om än detta är ett misstag, så är det å andra sidan dock visst, att sådana former som skr. _*manābhyas_, _*manebhis_ äro rena konstruktioner.

Under det att man sysselsätter sig mycket med ekvationerna lat. _ēdi_, _ēdimus_ = got. _(fr-)et_, _etum_ och lat. _sēdimus_ = got. _setum_, har man, så vidt jag vet, förbisett en tredje märklig ekvation, nämligen:

lat. _ēdi_, lit. _ėdau_, lett. _édu_, fht. _âz_, me. _eet_, ä.nsv. _åt_, älfdal. _ǫt_
= „ _sēdi_, „ _sėdau_, „ _sédu_, „ _saaz_, „ _seet_, „ _såt_, „ _sǫt_.

Man säger väl, att lat. *sēdi* är en analogi ur plur. *sēdimus* eller en medialform < ie. **sēdai*, som Osthoff (Perfekt s. 169 f., 191 ff.) vill antaga.

Att förklara *sēdi* såsom en analogi för ett **sesidi* ur plur. *sēdimus* kan endast då bli en förklaring, om en sådan analogi i andra odisputabla fall egt rum. Rörande det oantagliga af en sådan analogi beträffande de germ. språken se ofvan § 16.

Och är äfven lat. *sēdi* en medialform, så kunna dock omöjligen de germ. formerna så förklaras. Det tycks mig för öfrigt fordras tungt vägande skäl, för att man skall förklara *sēdi, sėdau* etc. på annat sätt än *ēdi, ėdau* etc. Vore det slutligen så, att ur ie. **ēde*, **ēdmé* och **sēdmé*, **ēgmé*, **ēpmé* vokalen *ē* analogiskt inträngt i pret. plur. (och sing.) af öfriga verbalbaser af denna typ samt att så denna afljudsfas i den 4 och 5 afljudsklassen i germ. språk bildats, så blir konsekvensen, hvilken ock Brugmann l. c. drager, den, att detta *ē* ur pret. plur. (och sing.) inträngt i alla de verbala och nominala bildningar af baser af denna art, hvilka bildningar uppvisa *ē* i rotstafvelsen. Ja, denna analogi har då gått så långt, att den inträngt t. o. m. i sådana baser, där ingen verbform ens kan uppvisas, såsom got. *-tēhund* — *-taihund*, fht. *āno* — got. *inu(h)* etc.

Ett dylikt antagande synes mig minst sagdt ytterst osannolikt.

Under det att man fästat sig vid ekvationerna lat. *ēdi, ēdimus* = got. *(fr)et, etum* och lat. *sēdimus* = got. *setum*, har man antingen förbisett eller betraktat såsom sekundära de härmed fullt likstälda ekvationerna:

lat. *vēnimus* = got. *qemum*
„ *frēgimus* = fht. *brāhhum*
„ *nēvimus* = got. *snewum*,

oafsedt andra paraleller af samma art, hvarom mera nedan.

Det är tydligen endast därför, att man ansett ett afljud *ē* — *ĕ* ej förefinnas, som man antagit ekvationerna *sēdimus* = *setum*, *ēdi* = *(fr)et*, *ēdimus* = *etum* vara ursprungliga, under det man ponerat, att ekvationerna *frēgimus* = *brāhhum* etc. äro af sekundär natur. Apriori ser jag intet skäl härför.

Det nu anförda är naturligtvis ej afsedt att vara någon utförlig kritik af den härmed refererade åsigten, det afser endast att vara en motivering af min från denna åsigt afvikande uppfattning af dessa pret. med *ē* i rotstafvelsen.

En enkel lösning af dessa ekvationer torde vinnas, om man aksepterar afljudet *ē* — *ĕ*, ett afljud, som från rent fonetisk synpunkt är lika rimligt som de af alla, t. o. m. af OSTHOFF och HÜBSCHMANN ända till sista tiden erkända afljuden *ā* — *ă*, *ō* — *ŏ*. Rörande ex. på afljudet *ē* — *ĕ* hänvisar jag till §§ 12, 13 och 14 ofvan.

I § 17 ofvan har jag uppstält ekvationen

lat. *dīxi* : gr. *ἔδειξα* = lat. *fēci* : gr. *ἔθηκα*,

hvaraf framgår, att jag fattar lat. *fēci* såsom en — tematisk l. ote- — imperfekt-aorist. Perfektstammen åter af detta verb föreligger i osk. *fefacid, fefacust*. Härtill kan fogas ekvationen

lat. *jēci* = gr. *ἧκα*.

På samma sätt som *făcio* — *fēci* och *jăcio* — *jēci* kan tydligen *căpio* — *cēpi* uppfattas. Likaså *frango* — *frēgi*, blott med den skilnad, att vi här ha ett nasal-infigeradt presens, i förra fallet åter ett *i̯*-presens. Jfr skr. *tr̥mpáti* V, B, S — *tr̥'pyati* AV+, *riṇákti* V, B — *ríçyate* TS, *çundhati* V, B, S — *çudhyati* B+ etc.

Men *frango* visar sig på grund af frändskapen med got. *brikan* etc. vara ett s. k. *e*-verb och *frēgimus* är ofvan identifieradt med fht. *brāhhum*. Det finnes då ej heller något skäl för att ej uppfatta lat. *vĕnio* — *vēni* på samma sätt, hvarvid vi upprepa ekvationen lat. *vēnimus* = got. *qemum*. Perfektstammen af detta verb föreligger ock på ital. botten i osk. fut. exakt. *cebnust* af samma byggnad som skr. *jagmús*.

Men i så fall kunna äfven lat. *ĕdo* — *ēdi, ēdimus* = got. *ita* — *(fr)et, etum* och lat. *sĕdeo* — *sēdi, sēdimus* = fht. *sizzu* — *saaz*, *sâzum* så fattas,

hvarmed alla dessa pret. af samma byggnad förklaras på samma sätt.

De ital. och germ. ē-pret. uppfattar jag således såsom — tematiska l. otematiska — imperfekt-aorister.

Enligt hvad ofvan § 17 anförts är det klart, att dessa på germ. botten svårligen i något fall kunna tänkas uppvisa någon afljudsvexling.

Vi ansätta då med stöd af hvad som yttrats i § 7:

ie. *(e-)sēd(o)m* = urg. *sēta(n)* = ä. nsv. *såt*
„ *(e-)sēd(ŏ)m* . . = „ *sētŏm* . . = „ *såto(m)*.

Och det ital. och germ. *ē*-pret. kan således helt enkelt vara ett — tematiskt l. otematiskt — imperfektum af ett med ett *ă*ˣ-presens paralellt *ē*-presens.

Sådana paralella presensstammar äro ofvan § 17 vidrörda. Vi vilja här endast fästa oss vid paralella ē- och ĕ-presentia.

Vi anföra: gr. *κρήμνημι* — gr. *κρεμάννυμι;* gr. *ῥήζω* — gr. *ῥέζω;* lit. *stėgiu* — gr. *στέγω;* fsl. *sěką* — lat. *sěco;* lit. *rėkiu* = skrika, gråta — fsl. *reką* = tala; lett. *slépju* — lit. *slepiu;* lett. *béſchu* — lett. *beſchu,* lit. *bedu,* lat. *fodio;* lett. *dſéschu* — lett. *dſeschu;* lit. *grėbiu* — lett. *grebju,* fsl. *grebą;* lett. *strébju* — lett. *strebju,* lit. *srebiu;* lat. *ēs,* lit. *ėsame* — lat. *ĕs,* lit. *esme.*

Särskildt anmärka vi en sådan vexling i:

lit. *ėdmi, ėdu*	gr. *ἔδω*
lett. *ému, édu*	lat. *ĕdo*
fsl. *ěmi*	got. *itan*
„ *sėdmi, sėdžiu*	gr. *ἕζομαι* .
lett. *séſchu*	lat. *sĕdeo*
fsl. *sěždą*	isl. *sitja*
gr. *μήδομαι*	gr. *μέδομαι*
	got. *mitan*
„ *ῥήγνυμι*	„ *wrikan*
„ *λήγω*	isl. *slokkva*
lett. *lėschu, lėstu*	lit. *lesu*
	got. *lisan*
lat. *cēlo*	fht. *hĕlan*
„ *neo*	got. *sniwan.*

Af samma art kan vara:

skr. *nāthate*	got. *niþan.*

Och då ĕ-presentia äro vanligare än ă- och ŏ-presentia, äro sannolikt att så fatta äfven: skr. *krāmati* V+ — *krámate* V+; *cāmati* B+ — *camanti* C; *cáyati* B — *cayate* V, B; *dāsati* V, B, S — *dásyati* V, B, S; *dīdāyat* AV — *dídayat* RV; *adhāram* R[1] — *dhareran* AÇS[1]; *dhrájamāna* MS — *dhrájati* RV; *mádyati* B+ — *mádati* V, B, S, *mátsi* V; *ni-lāyata* B — *láyate* V, B; *vādata* E — *vádati* V+; *açāyata* RV — *çáyate, çéte* V+; skr. *sáhati* RV[1], E[1], *sákṣva* RV — *sáhate* V+, *sakṣi* RV; skr. *sádhati* RV — *sadhnoti* JB; *svādate* RV[1] — *svádati* V+.

Såsom ofvan anmärkts torde af hvarje presensstam ie. ha kunnat bildas ett imperfektum. Vi anteckna då följande ekvationer:

$\sqrt{}$*twăr-*

lit. *tvėriau,* lett. *tvéru* = fht. —
„ *tvėrėme,* „ *tvérám* = „ **dwārum.*

√*sṷăr-*
lit. *svėriau*, lett. *svéru* = fht. —
„ *svėrėme*, „ *svérám* = „ **swārum*.
√*g*$_2$*ă*^{x}*l-*
lit. *gėliau*, lett. *dſēlu* = fe. —
„ *gėlėme*, „ *dſēlám* = „ *cwǣlon*
√*g*$_2$*ă*^{x}*m-*
lat. *vēni* = got. —, fe. *(c(w)ōm)*
„ *vēnimus* = „ *qemum*, „ *(c(w)ōmon)*.
√*nă*^{x}*m-*
lett. *nêmu* = got. —, fe. *(nōm)*
„ *nêmám* = „ *nemum*, „ *(nōmon)*.
√*klă*^{x}*p-*
lat. *clēpit* = got. —
„ **clēpimus* = „ **hlefum*, opt. *hlefi*.
√*nă*^{x}*th-*
skr. *anāthe* = got. —
„ *anāthāmahe* = „ **neþum*.
√*ă*^{x}*d-*
lat. *ēdi*, lit. *ėdau*, lett. *édu*, = fht. *âz*, fe. *ǣt*
„ *ēdimus*, „ *ėdome*, „ *édám*, = „ *āzum*, „ *ǣton* etc.
√*mă*^{x}*d-*
gr. *ἐμηδόμην* = got. —
„ *ἐμηδόμεθα* = „ *metum*.
√*să*^{x}*d-*
lat. *sēdi*, lit. *sėdau*, lett. *sédu* = fht. *saaz*, me. *seet*
„ *sēdimus*, „ *sėdome*, „ *sédám* = „ *sâzum*, „ *seeten* etc.
√*bhră*^{x}*g-*
lat. *frēgi* = fht. —
„ *frēgimus* = „ *brāhhum*.
√*ṷră*^{x}*g-*
gr. *ἐρρήγνυον* = got. —
„ *ἐρρήγνυμεν* = „ *wrekum*.
√*(s)lă*^{x}*g*$_2$*-*
gr. *ἔληγον* = isl. —
„ *ἐλήγομεν* = „ **slǫ́kom*.
√*lă*^{x}*s-*
lett. *lêsu* = got. —
„ *lêsám* = „ *lesum*.

$\sqrt{}$*(s)nă̆u̯-*

lat. *nēvi* = got. —

„ *nēvimus* = „ *snewum*.

På grund af lat. *vēxillum* sluter sig Osthoff (Perfekt. s. 112) till ett lat. pret. **vēhi*, **vēhimus*. Är detta riktigt, få vi:

lat. **vēhi* = isl. *(vá)*

„ **vēhimus* = „ *vǫ́gom*.

Och härtill kunna fogas andra mer l. mindre säkra paraleller.

Emellertid må anmärkas, att ett *ē*-pret. kanske ej behöfver förutsätta ett *ē*-presens. Vi kunna måhända ie. haft ett pret. med *ē* i rotstafvelsen oberoende af presensstammen.

För en sådan uppfattning kunde tala lat. *făcio* — *fēci*, *jăcio* — *jēci*, *căpio* — *cēpi*, *ăgo* — *ēgi*, *frango* — *frēgi*, *pango* — *pēgi*, *vĕnio* — *vēni*, *ĕmo* — *ēmi*, *lĕgo* — *lēgi*, *clĕpo* — *clēpit*.

En liknande företeelse möter oss i balt. språk, såsom: lit. *beriu* — *bėriau*, lett. *beru* — *bêru;* lit. *geriu* — *gėriau*, lett. *dſeru* — *dſéru;* lit. *periu* — *pėriau*, lett. *peru* — *péru;* lit. *sveriu* — *svėriau*, lett. *sveru* — *svéru;* lit. *tveriu* — *tvėriau*, lett. *tveru* — *tvéru;* lit. *veriu* — *vėriau*, lett. *veru* — *vêru;* lit. *geliu* — *gėliau*, *dſelu* — *dſèlu;* lit. *keliu* — *kėliau*, lett. *xelu* — *xélu;* lit. *skeliu* — *skėliau*, lett. *schkelu*- *schkélu;* lit. *lemiu* — *lėmiau*, lett. *lemju* — *lêmu;* lit. *vemiu* — *vėmiau*, lett. *vemju* — *vêmu;* lit. *imu* — *ėmiau*, lett. *jemu*, *nemu* — *jêmu*, *nêmu* etc.

Så kan då äfven vara fallet med gr. *σκέλλω* — aor. *ἔσκηλα*.

Åtskilliga af de nyss anförda paralellerna mellan utom-germ. och germ. *ē*-pret. följa äfven af dessa ex.

Förelåg ie. en sådan vexling af *ē*-pret. och *ă*ˣ-presentia, kunde denna dock kanske ytterst utgå ur paralella *ē*- och *ă*ˣ-presentia med därpå bildade *ē*- och *ă*ˣ-imperfekta.

Likasom detta *ē*-pret. kan vara ett imperfektum af ett *ē*-presens, likaså bör det då äfven germ. kunna ha funnits imperfekta af *ĕ*-presentia, vare sig paralellt härmed förefunnits *ē*-presentia med därpå byggda imperfekta eller icke.

Dessa germ. *ĕ*-pret. ha naturligtvis i regeln endast i det fall kunnat bevaras, att de motsvarande *ĕ*-presentia af en l. annan anledning undanträngts, eftersom dessa pret. kommo att germ. såväl i anseende till rotstafvelsen som äfven delvis i anseende till ändelserna sammanfalla med motsvarande former af presens.

Då vi nu i allmänhet så ie. som germ. ha ĕ-presentia, är det klart, att ett ĕ-pret. endast undantagsvis kan i germ. språk ha bevarats.

Såsom rester häraf i verb af den här vidrörda typen kunde betraktas got. *du-at-sniwun* Mc. 6, 53, *qipeina* Luc. 8, 56; 9, 21 (mycket osäkert, då äfven i andra ord *i* förekommer i stället för *e* i Luc.), isl. *megom (knegom)*, fsv. *vær*, *vært* VGL. I. På samma sätt i verb af formen $\surd(-)(x)a^{x}xx(-)$ isl. *help*, *hjalp*; *hljóp* etc., hvarom vidare § 20.

Däremot äro ē-presentia ej så vanliga i germ. språk och i de fall, då en vexling mellan ē-presentia och ă^{x}-presentia funnits, ha ē-presentia ofta undanträngts. Det därpå byggda ē-pret. har därigenom kunnat lättare bevaras.

Och detta ē-pret. har ej kunnat hotas af några fiender i det fall, att vi redan ie. haft ett ē-pret. utan motsvarande ē-presens.

När således ett urg. ǣ-pret. af de här behandlade verbtyperna förelåg, må märkas, att då man därjämte i pret. sing. hade både ett ō- och ett ă-pret., så blef detta ǣ-pret. i sing. temligen öfverflödigt, hvadan det i allmänhet undanträngts. I pret. plur. åter kunde endast undantagsvis de ur det ie. perfektet utgångna formerna bevaras, hvadan i deras ställe en ny typ bildades på det sing. ō-pret. Men på det sing. ă-pret. gjordes ej någon motsvarande nybildning, hvilken i alla de fall, då ett germ. ă-presens stod paralellt med ett ĕ-presens, varit ändamålslös.

När nu i gruppen 1 ă-pret. segrade och ō-pret. ej sällan undanträngdes, hvarigenom den härpå nybildade pluraltypen ej så ofta var till hands, användes i stället såsom pluralform till detta ă-pret. det vid sidan af dessa pret. stående ǣ-pret.

Härigenom kommo åtskilliga verb att i pret. sing. uppvisa *a* i rotstafvelsen, i pret. plur. åter *ǣ*. Denna så uppkomna böjning kunde sedan genom analogi ytterligare rekryteras.

Härmed tyckes mig en antaglig förklaring af det germ. ǣ-pret. såväl rörande dess ursprung som dess förekomst i germ. språk vara gifven.

Vi förstå då sådana böjningar som:

isl.	*eta*	*át*	—		dalby. *ǫt*
	—	*ǫ́to*		—	
				—	

isl. *sitja*	ä. nsv. *såt*	isl. *sat*		—	
—	„ *såto*		—		
			—		
isl. *stela*	älfdal. *stǫl*	isl. *stal*		mora. *stǫl*	
—	isl. *stǫ'lo*		orsa. *(stalum)*		> *stǫlum*
—			mora. *(stulum)*		
			—		
fsv. *gæva*	—	*gaf*		—	
—	*gavo*		—		> *gouo*
			—		
isl. *feta*	—	*fat*		—	
—	*fǫ'to*		—		
			—		
isl. —	—	—		isl. *sór*	
sverja	fsv. *(svaro)*		fsv. *(svaro)*		> *sóro*
—			nsv. *(svuro)*.		

Såsom ex. på sing. af *ǣ*-pret. i germ språk af dessa verbklasser må anföras:

urg. **etan* — got. *(fr)et,* fht. *âz, (fr)âz,* fe. *ǣt, (fr)ǣt,* me. *eet,* isl. *át,* nsv. *åt,* ndn. *åd,* älfdal., mora., orsa. *ǫt,* vätö. *ęt,* runö. *uat* etc.

urg. **sitjan* — fht. *gi-saaz,* me. *seet,* ä. nsv. *såt,* älfdal., mora., orsa. *sǫt.*

urg. **stelan* — älfdal. *stǫl.*

„ **beran* — me. *beer?*

„ **weban* — nsv. dial. *våf?*

Härvid må anmärkas, att långt flera ex. på sing. af *ǣ*-pret. kanske finnas. Träffar man en form af pret. sing. af dessa verbalbaser med *a* i rotstafvelsen i fht., flt, isl., fsv., så antages såsom gifvet, att det är *ă*, men om formen föreligger i urkunder, där kvantiteten ej betecknas, är detta naturligtvis ej absolut säkert. Sak samma rörande *æ* i sådana former i fe. urkunder.

Då det vidare i fe. råder en tendens att förlänga vokalen i enstafviga ord, som sluta på konsonant, en tendens som således äfven kan visa sig i starka pret., kunna i fe. ett *ǣ*- och ett *ă*-pret. komma att sammanfalla. Men då finnes ej heller något bevis för att t. ex. *sǣt, brǣc* äro ex. på denna yngre förlängning, hvilket Sievers Ags. Gr. § 122 antager; de kunna lika väl tänkas ha ursprungligen lång vokal, en uppfattning som tyckes mig särskildt sannolik rörande *sǣt.*

Sådana former som isl. *lá, sá, þá, frá* etc. blifva då i och för sig tvetydiga.

Vidare må anmärkas, att i flere af de i § 13 anförda verben någon form af pret. plur. ej torde vara funnen. Det är då ej heller visst, att pret. plur. i de samma haft *ǣ* i rotstafvelsen. Till flere af dessa verb ha dessutom inga utom-germ. slägtingar blifvit funna, hvadan de kunna vara specielt germ. bildningar. Sådana verb kunna då rent analogiskt ha erhållit *ǣ* i pret. plur., så att t. ex. efter **weƀan — *waƀ — *wǣƀŏm* . . genom analogi af **ʒeƀan — *ʒaƀ* bildats plur. **ʒǣƀŏm* . . En sådan analogi har faktiskt inträdt i historisk tid i verb af formeln $\sqrt{(-)(\acute{x})a^{x}xx(-)}$ såsom fht. *brëstan*, hvaraf pret. plur. *brāstun* jämte *brustun*, Notk. alltid *brāsten*. Likaså mht. *vëhten, vlëhten* etc.

Med det nu anförda har jag ej velat neka möjligheten af ett ie. *ĕ*-perf., men en sådan bildning är, så vidt jag kan se, blott en obevisad möjlighet. Såsom stöd för ett sådant perf. kunde andragas gr. *ἕδω — ἕδηδα, μέλει — μέμηλε, πλήθω — πέπληθα* och därmed analoga fall såsom *πέφευγα, τέτευχα, κέκευθα, λέλειπται, πέπεισμαι, βέβλεφα, λέλεγα* etc. Men här kan presensstammens rotvokal ha inkommet i perf. såsom i *ῥήγνυμι — ἔρρωγα* — med *ἔρρηγμαι*, hvadan sådana former intet bevisa. Skulle det emellertid ha funnits ett ie. *ē*-perf., kan naturligtvis äfven detta ligga till grund för det germ. *ǣ*-pret.

Såsom rester på germ. område af den ofvan antagna vexlingen af *ē*- och $\breve{a}^{x}$-presentia i de i detta kap. behandlade verbalbaserna betraktar jag: got. *tekan* — isl. *taka,* nsv. *åka* — isl. *aka,* isl. *fága* — fht. *gi-fëhan*.

Då kvantiteten af rotvokalen i fsv. *bara, drapa, kvaþa* ej är viss, kanske äfven härtill kunna fogas fsv. *bara — bæra, kvaþa — kvæþa, drapa — dræpa*.

Af § 17 framgår vidare, att jag äfven betraktar såsom sådana *ē*-pres. got. *letan, gretan* etc.

Kanske då ett *ǣ*-pret. äfven i dessa verb kan uppvisas. Så kunde vara fallet med:

Nsv. dial.:

Kållands härad	*låta*	— pret.	*låt*	
Runö	*fer-luat*	— „	*-luat,*	plur. *-luat*
Kållands härad	*gråta*	— „	*gråt*	
Södra Möre	*gråta*	— „	*gråt,*	„ *gråte*.

Till sist må anmärkas, att jag har vid behandlingen af det germ. *ǣ*-pret. alldeles lemnat åsido det *ē*, som föreligger i ind. språk i vissa verb i 'svaga' former af perf. såsom skr. *sedús* V+, *yete* V, B, U, *yemús*, *yeme* V+, *pecus*, *pece* V+ etc.

Den af Bartholomæ K. Z. XXVII, 337 ff. framstälda förklaringen af detta ind. '*ē*-perf.' tycks mig ej fullt öfvertygande, men å andra sidan synes mig något samband mellan sådana ind. former och det i denna § behandlade *ē*-pret. knappast kunna förefinnas trots likheten mellan skr. *sedimá* och lat. *sēdimus*, got. *setum*, en likhet som tyckes vara blott tillfällig på grund af fbaktr. perf. opt. *hazdyāṭ* (Hübschmann K. Z. XXVI, 325).

Ej heller har jag här det minsta vidrört det germ. *ē*-pret. som föreligger t. ex. i got. *saizlēp*, fht. *liaz*, isl. *lét* etc., då detsamma ej torde ha något åtminstone hittills bevisadt sammanhang med det germ. *ǣ*-pret., som jag här sökt förklara.

Kap. IV.

Öfriga anmärkningar.

§ 19.

I anledning af den nu framstälda hypotesen, att de germ. *ǣ*-pret. vore imperfekt-aorister af samma art som gr. *ἔθηκα*, *ἔληγον*, kunde man framkasta den frågan: Finnes det ej i germ. språk några rester af imperfekt-aorister af samma byggnad som gr. *ἔλιπον*, *ἔφυγον*, *ἔδρακον?*

Såsom spår af dylika imperfekt-aorister torde kunna betraktas sådana starka pret. i germ. språk, som äfven i sing. uppvisa det svaga afljudsstadiet.

Väl må det vara, såsom ofvan § 2 antydts, en möjlighet, att det ie. perf. äfven i sing. akt. kunnat ha det svaga afljudstadiet såsom gr. *ἔρρῑγα*, *βέβρῑθα*, *βέβρῡχα*, skr. *cikrīḍa* B+, *jijīra* B+, *jihīḍa* RV, *babhūva* V+, *sasūra* V, *jugūha* C, *cukūja* C.

Gr. och skr. perfekta af denna byggnad torde dock ej bevisa, att vi redan ie. haft perfekta af denna art. Och om än så varit fallet, skulle de germ. reflexerna häraf väl äfven i sing. akt. uppvisa det svaga afljudsstadiet, men svårligen skulle, så vidt jag kan se, under denna förutsättning något *a*-omljud i sådana germ. former kunnat inträda.

Enligt hvad ofvan § 7 visats skulle åter flera former så i sing. som plur. uppvisa *a*-omljud i germ. reflexer af ie. imperfekt-aorister af den nu vidrörda typen.

Härvid må dock märkas, att sådana imperfekt-aorister på germ. botten ej så lätt kunna igenkännas.

I *plur.* måste nämligen dessa imperfekt-aorister komma att sammanfalla med motsvarande former af perf., då *a*-omljud (och *i*-omljud) ej kunnat inträda l. har bortanalogiserats,
och i *got.* måste ett sådant sammanfallande alltid inträffa.

I *sing.* åter komma dessa imperfekt-aorister:

i 1 och 2 afljudsklasserna att i got. af sådana verb, hvars stamslutande konsonant är *h* l. *r*, samt i *a*-omljudna och beträffande kvantiteten obetecknade former i skriften i flt. och delvis i fht. sammanfalla med motsvarande former af perf.;

ofta i 5 och 6 afljudsklasserna att i alla germ. språk sammanfalla med motsvarande former af perf, eftersom ie. ə utan vidstående sonantisk koefficient > urg. *ă*.

Vidare komma dessa imperfekt-aorister i alla de verb, där vi haft ett svagt presens, vare sig ensamt l. paralellt med andra presentia, att så till rotstafvelsen som till ändelserna relat. sammanfalla med motsvarande former af presens.

Häraf är klart, att det blott kan vara relat. sällan, som dylika imperfekt-aorister kunna i germ. språk varsnas.

Med stöd af hvad ofvan § 7 och § 16 anförts vill jag såsom sådana imperfekt-aorister betrakta:

Urg. **qeman, *koman.*

Pret. fht. *chom, chome* W. Notk., mht. *kom*, isl. *kom*, fsv. *kom, kum*, plur. *komo(?)*, nsv. dial. dalby., fårö. *kam*, vätö. *kam*, ndn. *kom.*

Pret. plur. fsv. *komo* kan naturligtvis äfven fattas såsom *kōmo* = isl. *kómo* etc., men det kan också vara ett *kǭmo*, hvilken uppfattning kanske stödes af *kumo.*

Är rotvokalen kort i *komo, kumo,* väntar man visserligen **komu, *kumu,* men *-o* kan vara inkommet från *kōmo, *kvāmo,* hvartill kommer att en förlängning af intervokaliskt *m* kanske redan inträdt. Ett fsv. *kūmo* kunde dessutom, så vidt jag inser, ej på något sätt på språkvetenskapens nuvarande ståndpunkt förklaras. Formen *kumo* kan naturligtvis i och för sig lika väl vara en perfektform.

Då vi urg. hade pres. **komō* — pret. **kam, *kōm (*qǣm),* plur. *(*kumum), *kōmum, *qǣmum,* ser jag ej någon möjlighet att förklara pret. **kom, *komum,* om vi ej antaga, att dessa former tillhöra en imperfekt-aorist, ty att pret. **kam* etc. ombildats till **kom* efter pres. **komō* tyckes mig vara ett ej blott alldeles obevisadt, utan äfven ytterst osannolikt antagande, då ingen psykisk anledning fans för en sådan analogi, utan tvärtom all anledning förelåg att bevara afljudsskilnaden.

Jag fattar därför dessa former såsom en imperfekt-aorist, hvilken jag vill återfinna i skr. *agamat* B+, *gamét* V, B, S, *gamemahi* V, S.

Och då skr. pres. *gámanti* RV kan vara < ie. **g_2əmonti,* uppställer jag ekvationen:

skr. *gámanti* — *agamat* = fht. *coment* — *chom.*

Urg. **swefan, *sofan.*

Pret. fsv. *sof* Cod. Bur., plur. *sovo* Bonav., nsv. *sof, sofvo,* nsv. dial. dalby. *sǫv,* ndn. *sov.*

Fsv. *sof, sovo* kunna väl fattas såsom *sōf, sōvo* — jfr mora. *sǫv, sǫvum,* isl. *sófo* —, men då nsv. *sof, sofvo* ha öppet *å*-ljud (hvaremot t. ex. nsv. *hof, hofvo* = isl. *hóf, hófo* ha slutet *o*-ljud), hvilket väl visar på fsv. *ŏ,* anser jag, att fsv. *sof, sovo* böra fattas såsom *sŏf, sŏvo.* Detta stödes af dalby. *sǫv* och i viss mån af nsv. *sufvo* Bellman, hvilken senare form i och för sig naturligtvis kan vara en perfektform.

Jag fattar därför dessa former af samma skäl som anfördes rörande *kom, komo* såsom en imperfekt-aorist.

Den utom-germ. motsvarigheten till denna imperfekt-aorist finner jag i skr. prekat. *supyāt* S, hvaraf kan slutas till en otematisk aorist **asupam.*

Urg. **helpan.*

Pret. isl. *holp* Fm. IX, 288[5] (Fritzner Ordb. nya uppl. I, 827), fsv. *holpu* VML. I, B. B. 45, vfris. *hulp.*

Urg. **þurban*.

Pret. ffris. *thurf*, fsv. *þorf* VGL. I — GVB., *þorfwæ* Upl. L., *torwo, torwa* Kg. St.

Dessa former anser jag vara identiska med gr. aor. *ἐταρτόμην*, skr. aor. *átr̥pat* V, B.

Vi anteckna i sammanhang härmed ekvationen:

skr. *tŕ̥pyati* AV + — *átr̥pat* = fsv. *þorva* — *þorf*.
tr̥pṇoti V, B *þurva*
tr̥mpáti V, B, S

3 pres. plur. fsv. *þorfwæ*, som förekommer redan i älsta fsv. litteraturen (Upl. L.), behöfver kanske ej fattas såsom en ombildning af *þorfu*, utan kan vara en ljudlagsenlig form af aoristböjningen, som kunnat bevaras på grund af formens presentiella betydelse. Se ofvan § 7.

Urg. **munun?*

Pret. isl. *mon, mun*, plur. *mono*, fsv. *mon* Smål. L., *mun* Upl. L., plur. *mono* VML. II, Ivan Lej.

Urg. **skolan*.

Pret. fht. *scol, sol*, plur. flt. *solun*, isl. *skolo*, fsv. *skolu?*

Urg. **beodan*.

Pret. fsv. *bodh* Birg. Upp. IV, *bodho* Ivan Lej. Dessa former kunde väl fattas såsom felskrifningar för **bødh*, **bødho*, men att antaga detta kan vara förhastadt. Formen **bødho* är i och för sig ej orimlig, ty vi ha i Cod. Bur. *nøto*. Formen *bodho*, som förekommer i rimslut, hvadan väl ej för stor vigt torde böra tilläggas den samma, tyckes vara att uppfatta såsom *bōdho* på grund af det slutande *-o*. Men om den än så uttalats, kan detta bero därpå, att kort vokal i öppen stafvelse förlängts; enligt Kock (Studier i fornsvensk ljudlära II, 424) har denna förlängning inträdt på 1400-talet. Det torde då ej finnas något hinder för att antaga, det rotstafvelsens *o* i *bodh, bodho* ursprungligen varit kort. Under denna förutsättning vill jag fatta dessa former såsom rester af en imperfekt-aorist, hvilken jag återfinner i gr. *ἐπυθόμην*, skr. *budhánta* RV, *budhéma* AV?

Urg. **qeþan*, **kodan*.

Pret. fht. *chot, choden* W. Notk., me. *quoth, quod* Chaucer.? Möjligen kunde fsv. *kop*, ä. nsv. *quodo* vara att föra hit. Formerna äro väl ej gamla, men detta bevisar dock ej, att de

äro sekundära, och då i fht. förelåg böjningen *choden* — *chad* — *châden*, tyckes mig *chot*, *choden* ej kunna analogiskt förklaras.

Rörande me. *quoth*, *quod* se TEN BRINK Chaucers Sprache und Verskunst s. 95.

Urg. **witan*.

Pret. vfris. *wit*, plur. *witath*, fsv. *væt* VGL. I, Upl. L., fht. *uuez* GRAFF Ahd. Spr. I, 1092.

Fht. *uuez* torde föga bevisa, då stundom *e* skrifves för *ei* i fht. urkunder (BRAUNE Ahd. Gr. § 44, Anm. 4).

Fsv. *væt* (= scio) uppfattar jag såsom *vǣt*, hvilket kanske stödes af den af SCHLYTER (Uplandslagen Förord. s. III) anförda skrifningen *vætt*.

Jag anser dessa former vara identiska med gr. aor. ἔ(ϝ)ιδον.

3 pers. plur. finnes i fsv. endast under formen *vita*. Vi kunna då här upprepa hvad ofvan sades om fsv. 3 pers. plur. *þorfwæ*.

Vi anteckna dessutom ekvationen:

gr. (ϝ)ιδεῖν — ἔ(ϝ)ιδον = fsv. *vita* — *væt*
vfris. *wita* — *wit*.

Urg. **stīʒan*.

Pret. fsv. *stægh* Bj. R., Cod. Bur.

Denna form har man fattat = isl. *sté* med analogiskt tillsatt *-gh*. Denna uppfattning är väl möjlig, men då en dylik förklaring ej kan tillämpas på fsv. *wæt*, tyckes mig med densamma föga vunnet.

Jag anser derför formen vara att fatta såsom *stăgh*, i hvilket fall den kan ljud för ljud reflektera gr. aor. ἔστιχον.

Urg. **werþan*.

Pret. plur. fht. *uuordon* Williram, isl. *vorðo*, fsv. *worþo* Cod. Bur., *orþu* Guta L. Formen *orþu* bevisar väl intet, då i fgutn. *ur* > *or*, men på grund af rotstafvelsens *-o-* tyckas mig de öfriga formerna böra fattas såsom rester af en imperfekt-aorist, hvilken återfinnes i skr. *avr̥tat* AV, B, C.

På samma sätt vill jag tolka några andra liknande former såsom fno. pret. plur. *scoto*, pret. opt. *hørfe* (hvaraf pret. plur. **horfo* kan slutas) Ol. Hel. Leg. S., fsv. pret. plur. *skofwo*, *skolwo* Bonav., pret. opt. *smolte* Birg. Upp. II., pret. sing. *af-un* Bonav., *slæt* Cod. Bur.

Likaså kunde en sådan imperfekt-aorist ligga till grund för fsv. pret. sing. *trop*, hvarvid fsv. *tropa* — *trop* blefve paralellt med fsv. *koma* — *kom*, *sova* — *sof*, fht. *choden* — *chot* etc. Men fsv. *trop* kan naturligtvis lika väl fattas såsom *trōp*.

En opt. af dessa imperfekt-aorister skulle, såsom ofvan § 8 visats, vara 'tematisk', hvaraf följer, att den ej i germ. språk kan uppvisa något i-omljud. Måhända kan detta vara en anledning till, att pret. opt. af starka verb i fe. och fsv. åtminstone i regeln ej visa några i-omljudna former.

En stor svårighet vid förklarandet af den isl. reflexivböjningen — man må utgå från hvilken teori som hälst — vålla sådana former som 1 pers. sing. pret. *buðomk* etc. Stod ursprungligen en imperfekt-aorist **buð* — jfr fsv. *bodh* — vid sidan af perf. *bǫuð* etc., kunde detta kanske kasta något ljus öfver dessa former.

Den af v. FIERLINGER (K. Z. XXVII, 430 ff.) framstälda teorien, att 2 pers. sing. pret. i vgerm. språk utginge ur aorister af denna typ, är väl i sig möjlig och vinner kanske ett stöd af hvad i denna § anförts, men jag kan ej inse, att v. FIERLINGER anfört något egentligt skäl, hvarför de vgerm. språken i sitt perf. skulle lånat just i 2 pers. sing. och blott i denna person en form af denna aorist.

I sammanhang härmed vill jag utan att yttra någon åsigt om uppkomsten af 2 pers. sing. af starka pret. i vgerm. språk blott anmärka, att en viss likhet tyckes förefinnas mellan t. ex. fht. *saz, sāzi, saz, sāzun; beiz, bizzi, beiz, bizzun* etc. och skr. *dadāú, dadithá, dadāú, dadús; tatána, tenithá, tatána, tenús* etc. Jag vet ej, om sådana former som skr. *dadithá, tenithá* kunna med citat styrkas, hvadan de kanske blott äro konstruktioner af de ind. grammatici, men äfven om så är, böra väl dessa konstruktioner ha föranledts af någon i det faktiska språket existerande tendens. Det faller af sig självt att, huru än härmed må förhålla sig, jag ej direkt vill sammanställa fht. *bizzi* med ett möjligen i skr. existerande **bidhidithá* (jfr *virijithá* WHITNEY Scr. Gr. § 793, d); jag har härmed blott velat påpeka denna visserligen ganska haltande, men dock egendomliga paralell. Måhända eger den någon betydelse.

§ 20.

Vi ha redan ofvan vidrört frågan, om ej på germ. botten imperfekt-aorister af samma byggnad som gr. *ἔλειπον, ἔφευγον, ἔτρεπον, ἔφερον, εἶπα, ἔχευα* etc. kunna spåras. Vi ha äfven yttrat, att pret. af denna art i germ. språk endast undantagsvis kunna tänkas kvarlefva, nämligen egentligen endast i det fall, att vi haft paralellt med ett ĕ-presens en presensstam med en annan rotvokal,

hvarvid jordmånen blef särskildt gynnsam för bevarandet af detta ĕ-pret., om det motsvarande ĕ-presens undanträngdes.

Såsom mer l. mindre säkra ex. härpå anförde vi got. *du-at-sniwun*, isl. *mego, help* l. *hjalp*, fsv. *vær, vært* samt isl. *hljóp*.

Got. *du-at-sniwun* kunde möjligen representera en form med urg. *ǣ* i rotstafvelsen, hvadan formen ej är fullt bevisande.

Isl. *mego* kan särskildt ha bevarats, då formen har presensbetydelse, hvartill kommer att vi jämte isl. *mega* ha fsv. *magha, mogha*, fht. *magan, mugan* etc.

På grund af detta preteritums presensbetydelse ha kanske äfven dess ursprungliga imperfekt-aorist-ändelser bevarats. Möjligen kunde då *'hann megr'* Sth. Hom. vara en gammal form häraf, uppkommen på samma sätt som *hann by'ðr* etc. Likaså 3 pers. plur. *mega*. Naturligtvis kunna dessa former dock lika väl vara ombildningar efter presensböjningen.

Fsv. *vær, vært* kunna väl vara felskrifningar, men att antaga detta kan vara förhastadt. Någon analogi är i och för sig ej just antaglig, då det gäller ett af språkets mest vanliga ord. Och *vara* är kanske ett ă-presens och ej någon yngre utveckling af *væra*, såsom ofvan § 15 antydts.

Isl. *help* Fm. IX, 288, *hjalp* Bjark. 3², Fm. VIII, 306²⁹, 329¹³ etc., opt. *helpi* Heilag. II, 395², Fm. X, 368¹⁴ (Fritzner Ordb. nya uppl. I, 827).

Af dessa former kunde väl *hjalp* fattas såsom analogi af isl. *hjalpa* för det ljudlagsenliga *halp* (jfr ndn. *hjælpe* — *hjalp* — *hjulpen*), men en sådan analogi går kanske ej att stödja med andra ex. ur isl., hvadan den kan vara ogrundad. Vidare kunde *hjalp* väl tänkas vara < **hehalp*, men något enda bevis för en sådan uppfattning känner jag ej. I båda fallen blir vidare *help* oförklaradt, ty att säga, det *help* förhåller sig till *hjalp* såsom isl. *fell* till fsv. *fial* är ingen förklaring, så länge ej *fell* och *fial* äro förklarade, hvartill kommer att ett pret. af typen *fial* kanske ej finnes i isl.

Alla svårigheter lösas, om vi här antaga en imperfekt-aorist byggd på presensstammen **help*.

Enligt hvad ofvan § 7 anförts ha vi då att ansätta:

Sing. 1	urg.	**helpa(n)*	> isl.	*hjalp*
„ 3	„	**help(i)*	> „	*help*
Opt. 3 sing.	„	**helpai*	> „	*helpe*.

Vi anmärka ock, att ett *a*-presens föreligger i fsv. *halpa*.

Vi anförde vidare såsom ex. på ett sådant ĕ-pret. isl. *hljóp*.

Detta fordrar en närmare undersökning och motivering.

Innan dess konstatera vi blott paralellen: fsv. *halpa* — isl. *help* = isl. *hlǫupa* – *hljóp*.

Och med *hlǫupa* — *hljóp* kunna isl. *ǫuka* — *jók*, *ǫusa* — *jós*, fe. *beátan* *beót*, *-hneápan* — *-hneóp*, fht. *skrōtan* — *skreot*, *stōzan* — *-stiaz*, *houwan* — *-heo* vara fullt likstälda.

Vi ledas härmed in på frågan om pret. af de s. k. reduplicerande verben i germ. språk med *au* i presensstammens rotstafvelse. För att kunna fälla något omdöme härom torde en undersökning af de afljud dessa verbalbaser uppvisa vara behöflig.

Jag lemnar därföre här en lista på de mig bekanta verben af denna grupp i germ. språk. Jämte mer l. mindre fullständiga germ. temata af dessa verb meddelar jag särskildt ex. på afljudstaserna *eu* och *ou* i dessa verbalbaser så i germ. som utom-germ. språk. I öfrigt gäller rörande denna förteckning detsamma som beträffande förteckningarna i §§ 13 och 14 anförts.

1 √*skra*^{x}*ut*- urg. **skraudan*.

Sammanställes af Fick (Vergl. W. II, 272, III, 339) med lat. *scrūta* = gammalt skräp och *scrūtor* = undersöka, väl egentligen 'rota i gammalt skräp'. Likaså Kluge (E. W. under *schroten*).

fht.	*skrōtan*	*screod* Gl. Ker. *screot* Pa., Ra.	*ki-screrot* Rd., Ib.	*gi-skrōtan*
mht.	*schrōten*	*schriet* *schrieten*		*ge-schrōten*.

fht. *umpi-screot* = 'talionis' (Graff Ahd. Spr. VI, 579), isl. *skrjóðr* = 'shred, chiefly used of an old folio torn to shreds' (Cleasby-Vigfusson Icel. Dict.).

2 √*kla*^{x}*ub*- urg. **hlaupan*.

got.	*us-hlaupan*		
fht.	*loufan*	*liuf* *liufen* Notk. *liof* *liofun* Tat. *liaf* Otfr. *liafun* Otfr. *lief* Tat. opt. *liafi* Otfr. *liufi* Samar.	*gi-loufan*

mht.		*liuf* pret. plur. *luffen*		*gi-loufen*
		lief		*gi-loffen*
flt.	ger. *louponi*	*a-hliopun* Hel. Mon. 4857		
		lief Psalm. 72, 9		
		ana-liepon Psalm 58, 4		
fe.	*hleápan*	*hleóp*		*hleápen*
		hleópon		
isl.	*hlǫupa*	*hljóp*	*laupo* Mork. 60[36]	*hlǫupenn*
		hljópo	opt. *hlaupimst*	
		opt. *hljópa*	Fm. IX, 248[26]	
			hlupo	
			opt. *hlypa*	

Pret. fno. *lep* DN. I, 420[9], *ljupu* Elis saga ok Rosamundo, opt. *hlępi* Mag. 21[24], *loepe* OHm. 113[5]. (FRITZNER Ordb. nya uppl. II, 3 ff.).

fsv. *laupa* Guta L.   *lupu*   *for-løpit* VML. I.
    løpa ÖGL.   Cod. Bur. *lupit* ÖGL.
    fore-lopet VML. II.

Pret. *lop* Cod. Bur., *lopp* VGL. IV, Legend. III, *lopu* Kg. Kr. LL.

ä. nsv.: pret. plur. *luppo*, part. *luppet* Tiällmann.

nsv.: pret. *lopp*, *lupo*, part. *lupen*.

nsv. dial. pret. älfdal. *l̥ęp*, mora. *l̥ęp*, *l̥ępum*, orsa. *lǫp*, *lǫpum*, fårö. *laụp*, runö. *lop*, *lupu*.

fdn.   *løp*

Pret. *læp*.

3 $\sqrt{}$*kna*[x]*ub*- urg. **hnaupan*.

got. *dis-hniupands* Luc. 8, 29.

fe. *ā-hneápan*   *-hneóp*   *-hneápen*
    = 'abpflücken'   *-hneópon*

nsv. *nypa*   *nöp*   *nupen*

nsv. dial. älfdal. *nụ̈æpa*, *nǫp*, *nupɪð*, mora. *nụǫpa*, *nǫpa*, *nǫp*, *nǫpum*, *nupum*, *nupɪṭ*, orsa. *nụǫpa*, *nǫp*, *nupum*, *nupɪ*, runö. *nụ̱p*, *nıoup*, *nıupu*, *nıupɪt*.

4. $\sqrt{}$*bha*[x]*ud*- urg. **bautan*.

Enligt FICK (Vergl. W. III, 214) kan härmed sammanställas lat. *fustis*. Möjligen kan man ock tänka på lat. *re-fūto* = tillbakaslå, vederlägga, *con-fūto* = nedslå och det härmed sannolikt sammanhängande *fūtuo*. I så fall olika rot-utbildningar $\sqrt{}$*bha*[x]*u-d*- och $\sqrt{}$*bha*[x]*u-t*- eller möjligen en ie. vexling af *t* och *d*.

fht.	*paozenti* Ra. *pozzendi* Gl. Ker.			
fe.	*beátan*	*beót* *beóton*		*beáten*
isl.	*bǫuta, -aða*			*bǫutenn*
fsv.	*bøta*			

= slå eld (Rydqvist Sv. Spr. L. VI, 67 ff.).

fht. *bioza, bieza?* = 'weisse rübe' Fick l. c., väl lån från lat. *bēta* (jfr dock isl. *bútr* = kort stycke af en trädstam), fe. *beót* = 'löfte att företaga något', jfr nsv. handslag.

5 $\sqrt{(s)ta^xud}$- urg. **stautan.*

got.	*stautan*			
fht.	*stôzan*	*stiozomes* *zi-stiaz* Otfr. *stîez* Notk. *stiezun* opt. *zi-stiazi* Otfr. „ *stîeze* Notk.	*ana-steroz* Rd. *ana-sterozun* Ib.	*gi-stôzan*
flt.				*te-stōtan* Gl. Lips. = 'displosa'
isl.	*stǫuta, -aða.*			

fht. *diozzan*, fe. *ðeótan*, isl. *þjóta*, mht. *diez* = buller, larm, fht. *stiuz?* = clunis.

Hit anser jag är att föra isl. *stútr* = stut, egentligen 'den unga, ystra tjuren, som *stöter* med hornen', nsv. *stut* = slag, nsv. *kyrk-stöt, gubb-stut,* ndn. *støder* = gubbe, som struttar — *stöter* — i gången.

6 $\sqrt{a^xug_2}$ urg. **aukan.*

got.	*aukandei*		*ana-aiauk* Skeir. 48	
flt.				*ōkan* = hafvande
ffris.				*āken* = hafvande
fe.				*eácen* = stor, vidsträckt.
isl.	*ǫuka, -aða*	*jók* *jóko*		*ǫukenn*

Pret. plur. *juko,* opt. *yka, øka.*

fsv.	*aukas, -aþis* Guta L.			*øken* Cod. Bur. = hafvande.

Denna bas $\sqrt{a^{x}ug_{2}}$- är, såsom ofvan anförts, en reducerad form af basen $\sqrt{\breve{a}^{x}\underset{\circ}{u}\breve{a}^{x}g_{2}}$-, som föreligger i gr. *ἀ(ϝ)έξω*.

7 $\sqrt{a^{x}udh}$- urg. **auðan.*

Isl. *ǫuðenn* = af ödet tilldelad, beskärd, som faller på ens lott måste sammanhänga med *ǫuðna* = 'skjæbne, som råder for begivenhedernes gang og udfald, som tildeler en hver hans lod', men detta ord betyder ock 'lycka, framgång'. Härmed ledes man öfver till isl. *ǫuðegr* = rik, got. *audags* = salig etc. Af FRITZNER och WIMMER har ock isl. *jóð* = barn förts till *ǫuðenn*. *Jóð* skulle väl då betyda 'det som at ett lyckligt öde tilldelas (föräldrarna)'. Denna sammanställning af *jóð* och *ǫuðenn* tror jag är riktig, men jag tror ock, att sammanhanget ligger djupare. Med isl. *ǫuðegr* etc. måste fe. *eádiȝlīce* = 'in überfluss, in glücklicher fülle' sammanhänga. Men då kommer man att tänka på lat. *ūber* = ymnig, rik, fruktbärande och detta kan omöjligen skiljas från lat. *ūber* = fruktbarhet, fetma < modersbröst, spene, jufver. Härmed sammanhänga nu gr. *οὖθαρ*, skr. *ūdhar*, fht. *ūtar* etc. samt naturligen äfven isl. *júgr*, nsv. *jufver*, ehuru från ljudlig synpunkt svårigheter här uppstå. Betydelsen af *jóð* är då 'det ur spenen sig närande, det diande (barnet)'. De båda ändpunkterna i denna betydelsekedja föreligga då i nsv. *öde* och *jufver*. På grund häraf sammanställer jag:

flt. *ōdan* = beskärd, född
fe. *eáden* = född
isl. *ǫudenn*
fsv. *ødhit* St. Rimkr. = beskärdt, tilldeladt.

isl. *jóð, júr, júgr*, nsv. *jufver*[1]).
gr. *οὖθαρ*.

8 $\sqrt{a^{x}us}$- urg. **ausan.*

Härmed kunde möjligen sammanhänga lat. *haurio, haustum* (FICK Vergl. W., III, 7), hvilket i så fall väl vore att fatta såsom *h-aurio* och kunde förhålla sig till **ausan* såsom lat. *haud* till gr. *οὐδ(-είς)* etc.

---

1) Isl. *júr* kan stå för **júðr* såsom t. ex. *Górøðr* > **Goðrøðr* etc. (NOREEN Altisl. Gr. § 215). Isl. *júr*, nsv. *jufver* och isl. *júgr* kunna då förhålla sig till hvarandra såsom isl. *faðmr* — fsv. *faghn* — fsv. *famn*, isl. *baðmr* — got. *bagms*. Denna vexling mellan *ð* — *ȝ* — *6* är väl oklar, men ej desto mindre ett faktum.

isl. *ǫusa* *jós* *ǫusenn*
jóso

Pret. plur. *juso,* opt. *ysa, øsa.*

fsv. *øsa.*

På grund af älfdal., mora. *æsa,* som utgår ur ett **øysa,* är kanske fsv. *øsa* ock att så fatta, d. v. s. en reflex af ett urg. **ausian.*

9 $\sqrt{}$*kăˣu̯-* urg. **hauwan.*

Enligt Fick (Vergl. W. III, 57) kan detta sammanhänga med fsl. *kovą* = hugga, slå, lat. *cūdo.* Kluge (E. W. under *hauen*), tänker äfven på lit. *kovoju* = kämpa. Möjligen kan det äfven hopställas med gr. *κε(ϝ)άζω.*

fht. *houuan* *for-heo* *pi-hauuan*
hio
hiu
hiuuuen Notk.
hieuun Tat.

mht. *hie*
hiewen
hiu
hiuwen

flt. *gi-heu* *bi-hauwan*
hieuuon Psalm. 73,6

fe. *heáwan* *heów* *heáwen*
heówon

isl. *hǫggva* *hǫggvenn.*

Pret. *hjó, hju* Cod. AM. 645, 4°, *hjugge, hjogge,* plur. *hjuggo, hjoggo, hioggio* Cod. AM. 645, 4°, opt. *hygga, høgga, hjøgga, hjugga, hjogga.*

fsv. *hagga* Guta L. *haggvin* Guta L.
hugga *huggin*
hogga *hoggin*

Pret. *hiu* Lilj. Run. Urk. 70, *hio* Ivan Lej.

(h)iak Lilj. Run. Urk. 132, 107, *hiaku* Lilj. Run. Urk. 894
hieku „ „ „ 49
(h)iuk „ „ „ 626, 40, *iuku* „ „ „ 206
auk „ „ „ 603,
(h)ik „ „ „ 996, 450, *iku* „ „ „ 292
hiog(g) ÖGL., MELL., *(h)iog(g)u* ÖGL., Cod. Bur.

hiug Didr. S.
hiøgg Upl. L.
hog Kg. Alex.
hug Didr. S. _huggo_ Didr. S.
høgh Med. B. II.
nsv. pret. _högg_, _höggo_.
nsv. dial. pret. älfdal. _ȝæg_, mora. _ag_, _agum_, _øg_, _øgum_, _hæg_, orsa. _ag_, _agum_, dalby. _hog_, vätö. _øg_, fårö. _ȝæg_, S. Möre. _hygg_, _hygge_.
ndn. _hugge_.

Pret. _hug_.

10. √_bhā̆ˣu̯-_ urg. _*bōwan_.

Ehuru ej någon presensstam med _au_ i rotstafvelsen af detta verb är på germ. botten uppvisad, upptager jag det likväl här, då då det i öfrigt är likställdt med de här behandlade verben. Urg. _*bōwan_ förhåller sig till ett _*bauwan_ såsom t. ex. gr. _πλώ(ϝ)ω_ till _πλέ(ϝ)ω_, fsl. _davlją_ till isl. _døyja_ etc.

Jag förbigår här de till denna verbalbas hörande formerna af verbum substantivum i vgerm. språk.

got. _bauan_, _-aiđa_
fht. _būan_, _būta_ _ge-būwen_
GRAFF Ahd. Spr. III, 17.

Pret. 3 plur. _biruun_ Otfr., opt. 2 sing. _biruuuis_ Otfr.

mht. _ge-bouwen_
ge-būwen

flt. _buan_, _buida_.

Inf. _buuuan_ Gl. Lips.

fe. _būan_, _bū(e)de_ _ȝe-bū(e)n_
būian
būwian
isl. _búa_, _búđe_ _búenn_

Pret. _bjó_, _bjugge_, _bjogge_, plur. _bjuggo_, _bjoggo_, _bioggio_ Sth. Hom., opt. _bygga_, _bøgga_, _bjøgga_, _bjugga_, _bjogga_.

fsv. _boa_, _boþi_ _boin_.

Pret. _biuk_ Lilj. Run. Urk. 415, _buk (i Harvistam)_ Lilj. Run. Urk. 668, _buk (i Nuibü)_ Lilj. Run. Urk. 798, _buki_ Lilj. Run. Urk. 1194, _bigvi_ Lilj. Run. Urk. 1571, _byggi_ VML. I, B. B. 1, _buku (baþir)_ Lilj. Run. Urk. 503, _buku (i Rünbü)_ Lilj. Run. Urk. 398. gr. _ὑπέρ-φεν_, _συ-φε(ϝ)ός_ = svinstia, fe. _beouuas_ gen. sing.

Epinal. Gl., fsv. *biug*, *biog*, *byqs* gen. sing. VGL. IV. skr. aor. *abhāvi* C, kaus. *bhāvayati* AV+, *bhāva* U, S+, *bhāvaka* E+, *bhāvin* E+, *bhāvana* E+, *bhávuka* B+ etc.

Till dessa verb kunna vidare fogas:

11 North. pret. *speoft*, *speofton* och *speaft*, *speafton*, hvaraf en inf. **speafta* (**speofta*) kan slutas. Sievers Ags. Gr. § 384, Anm. Detta är väl en utbildning på basen √*sp(i)ă^x u̯-*, som föreligger i fe. *spīwan*, isl. *spýja*, lit. *spiauju* etc.

12 Flt. pret. *griat* Hel. Mon. 4072, *griot* Hel. Cott. ibidem, hvaraf en inf. **grōtan* kunde slutas, hvartill komma pres. plur. *griotand* Hel. Cott. 4726, part. pres. *greotandi* Hel. Mon. 2997, former af samma verb som fe. *ȝreótan*, pret. *ȝreát*.

Af denna undersökning framgår såsom resultat, *att i flera af dessa verbalbaser föreligger i icke-preteritala former ie. eu i rotstafvelsen.*

Vi uppställa nu frågan: huru skola dessa verbs preteriti-bildningar förklaras?

Antages att aksenten urg. hvilat på reduplikationstafvelsen, kunde ett **éauk* väl gifva oss isl. *jók*, hvadan got. *-aiauk* och isl. *jók* kunde vara identiska. På samma sätt kunde då isl. *jós* och ett möjligen i isl. en gång föreliggande **jóð* förklaras.

Att aksenten urg. kunnat ligga på reduplikationsstafvelsen, framgår af fe. *heht*, *reord*, *leolc*, men häremot talar lika otvetydigt got. *saizlep*, hvadan detta antagande ej är nödvändigt.

Och härmed vore endast dessa 3 pret. förklarade, hvaraf ett ej är uppvisadt i något enda, af de 2 återstående det ena blott i *ett* germ. språk.

Ett urg. **hléhaup* kunde väl äfven blifva isl. *hljóp*, möjligen kanske ock fe. *hleóp*, men detta strandar på fht. *liuf*, *liof*, flt. *a-hliopun*, *lief*, då intervokaliskt *h* ej bortfaller i fht. och flt., oafsedt att ansättandet af en form **hlehaup* är mycket vågadt. Att döma af got. *faiflokun* borde ett **hehlaup* snarare ansättas, synnerligen som reduplikationsprincipen STE-S- (Osthoff P. B. Beitr. VIII, 551 ff.) kanske endast förekommer i med *S*+ explosiva börjande verbalbaser.

Ansättes vidare ett urg. **hehau*, kunde likaså kanske isl. *hjó*, fsv. *hio*, fe. *heów* förklaras, men icke fht. *-heo*, *hiu*, flt. *-heu* etc. hvartill kommer, att det torde vara ovisst, huru *au* i slutljud i isl. behandlas. Jfr *tvǫu* (= skr. *dváu?*), *þǫu*. Ett med **hlehaup* lik-

ställdt och lika vågadt urg. **hnehaup* kunde då ock möjligen gifva fe. *-hneóp*.

Men medgifves ock dessa minst sagdt obevisade antaganden vara möjliga, så kan denna tanke, så vidt jag ser, omöjligen tilllämpas på fht. *skreot*, *-stiaz*, fe. *beót*, north. *speoft*, flt. *griot*, oafsedt att de fht. och flt. pret. af *hlaupan* och *hauwan* därmed ej förklaras.

Ansätter man åter ett urg. **hehlaup*, måste man såsom HOFFORY (K. Z. XXVII, 597) antaga, att isl. *hljóp* är en analogi efter *jók, jós* och i konsekvens därmed såsom HOLTHAUSEN (K. Z. XXVII, 620 f.) påstå, att alla dessa germ. pret. äro analogier efter isl. *jók, jós* och **jóð*, hvilket leder (bortsedt från att intet skäl anförts för dessa analogier), för att blott påpeka *en* följd häraf, till den slutsatsen, att fht. *liuf* etc. ytterst måste vara en analogi efter pret. af **aukan*, **ausan*, **auðan*, af hvilka verb intet, så vidt jag vet, i någon enda form är funnet på fht. område. Härtill kommer vidare, att pret. af typen *aiauk* finnas äfven i andra germ. språk. Ett urg. *(*hle)hlaup* återfinnes nämligen i isl. *laupo*, *hlaupimst*, färö. *laup* och fdn. *løp*.

Att sluta häraf vore den isl. reflexen af got. *-aiauk* ett **ǫuk* l. ett **jǫuk*, icke *jók*.

Denna typ torde ock förefinnas i fht. *ki-skrerot*, *ana-steroz*, såsom OSTHOFF (P. B. Beitr. VIII, 551 ff.) visat.

Och det synes mig apriori klart, att frånsedt reduplikationen fht. *ana-sterozun* förhåller sig till *stiozomes* såsom isl. *laupo* till *hljópo*.

Denna teori, att isl. *jók*, *jós* och **jóð* skulle utgå ur urg. reduplicerade former af samma art som got. *-aiauk* tyckes mig således dels i och för sig vara ganska oviss, dels minst sagdt otillräcklig för att förklara alla de af här behandlade verb faktiskt föreliggande preteritiformer.

Vid de förklaringsförsök, som framstälts rörande de s. k. reduplicerande verbens pret., har man i allmänhet utgått från ett för litet material och hufvudsakligen fästat sig vid hvad jag vill kalla 'normaliserade' former samt ofta förbisett, att dessa pret. torde utgå från flere olika bildningar.

I de här behandlade verben anser jag minst *två* skilda preteritibildningar finnas, troligen flera.

Vi fästa oss först vid den bildning, som är representerad af got. *-aiauk*.

Jag anser denna vara ett redupliceradt l. oredupliceradt perf. med urg. *au* i rotstafvelsen.

Under förutsättning af följande såsom mig tycks föga vågade antaganden:

att den af Osthoff (P. B. Beitr. VIII, 541) för germ. språk framstälda reduplikationsprincipen STE-S- i verb, som börja med *s*+explosiva, kan åtminstone jämte principen STE-ST- urg. funnits;

att urg. aksenten *kan* ha hvilat på rotstafvelsen;

att urn. intervokaliskt *h* bortföll före reduplikationsvokalens synkopering;

att germ. likasom ind. och gr. funnits både reduplicerade och oreduplicerade perf.;

att afljudsvexlingen mellan sing. och plur. stundom kan ha utjämnats genom analogi ur sing.;

och lemnande därhän hvad ljudvärde den got. reduplikationsvokalen må hafva,

anser jag följande former kunna förklaras såsom ie. perf. af den ofvan angifna byggnaden:

urg.	**skrezaúð*	>	fht.	*-skrerot*
		>	fårö.	*laup*
		>	fdn.	*løp*
„	**(hle)hlaup*	>	isl.	— > *laupo*, opt. *hlaupimst*
„	**(hle)hlup-*		„	*hlupo*, „ *hlypa*
		>	fsv.	— *lupu*
		>	mht.	— *luffen*
„	**(hne)hnaup*	>	nsv.	*nöp*
„	**(hne)hnup-*	>	mora.	*nǫp*, *nupum* etc.
„	**stezaút*	>	fht.	*-steroz* > *-sterozun*
„	**eauk*	>	got.	*-aiauk?*
„	**euk-*	>	isl.	— *juko?*, opt. *yka?*
„	**eus-*	>	„	— *juso?*, „ *ysa?*
„	**hehōw*	>	„	*hjó*, *hjuggo*, „ *hygga*
„	**(he)hūw-*	>	fsv.	*hio*, *(iuku)*, *huggo*
		>	„	*hiak* > *hiaku*, *hieku?*
		>	älfdal.	*ʒæg*
„	**hehauw*	>	fårö.	*jag*
		>	fsv.	*hiug*, *(h)iuk* > *iuku*
		>	„	*hiog(g)* > *(h)iog(g)u*

„ *hauw { > orsa. *ag* > *agum*
> fsv. *hug*, *hog*, *auk?* > *huggo*
> „ *hog*
> ndn. *hug*

„ *beböw* { > isl. *bjó, bjuggo,* opt. *bygga*
„ *(be)büw-* { > fsv. — *buku*
„ *(be)bauw* > „ *buk* > *buku.*

Vexlingen **hehōw* — **hehauw*, **bebōw* -- **bebauw* är ofvan § 17 förklarad. Vi anmärka, att af de här behandlade verben denna vexling endast kan förekomma i dessa verb såsom de enda i denna grupp af formeln $\sqrt{(-)(x)\breve{a}^{x}x(--)}$.

Urg. **(spe)spauft* > north. *speaft* > *speafton*

„ **(ʒe)ʒraut* > fe. *ʒreát.*

Pret. sing. isl. *hjugge, bjugge* kunde fattas såsom 3 pers. sing. *med.* Skr. *babhūvé* kan ljud för ljud vara reflekteradt af isl. *bjugge;* likaså ett urg. **hehūwai* af isl. *hjugge.* På liknande sätt äro då väl att fatta fsv. *buki, bigvi* (fgutn. inskrift) och *byggi,* men rotvolismen i de 2 senare formerna tyckes erbjuda svårigheter[1]).

Härmed ej sagdt, att isl. *hjó, hjuggo,* fsv. *hio* äro så att tolka såsom ofvan antagits. Vi ha att observera, att härmed äro ej isl. *hju, hjogge,* plur. *hjoggo* etc. förklarade och dessa former torde ej böra skiljas från de förra. Samma anmärkning gälla äfven rörande de motsvarande formerna af *búa.*

Härmed ej heller nekadt, att ej flere af dessa former möjligen äfven kunna vara att fatta såsom imperfekt-aorister bildade på presensstammen af samma art som gr. imperf. *ἔλο(ϝ)ον* etc. Så t. ex. isl. pret. plur. *laupo.* En sådan imperfekt-aorist af **hauwan* gåfve oss:

urn. 1 sing. *haggwa* > orsa *ag,* fsv. *auk, hog, hug,* ndn. *hug*
„ 2 „ **hæggwiR* } > mora. *(h)ag,* fsv. *høgh,* Södra Möre. *hygg?,*
„ 3 „ **hæggw(i)* }

då i fsv. *æ* > *ø* genom *v*-omljud och vidare kanske *ø* < *y* i närheten af guttural. Om mora. *ɵg,* dalby. *høg,* vätö. *øg* äro lik-

1) På samma sätt kunde ock det ofvan § 3 anförda fe. *funde* förklaras, likaså det north. *struʒde* (Sievers Ags. Gr. § 389, Anm.). Dessa former kunna dock, såsom Möller (ofvan § 3) antager, vara aorister af samma art som gr. *ἐβάλην* etc. I så fall kunde ock gr. *ἐφύην* vara reflekteradt af fsv. *buki* (= *bugge*), men denna förklaring tycks ej kunna tillämpas på isl. *hjugge, bjugge.* Fe. *funde, struʒde* kunde ock tänkas vara 2 pers. sing. som inträngt i 3 pers. Jfr nsv. *vardt.*

stälda med fsv. *høgh* känner jag ej. Men härmed är ej fsv. *hiøgg* Upl. L. förklaradt, hvadan föga vunnet. Detta naturligtvis blott och bart ett löst infall. I sammanhang härmed må nämnas, att om sådana imperfekt-aorister verkligen finnas i germ. språk, kunna de dock endast undantagsvis igenkännas, eftersom de i regeln kommo att sammanfalla med perf.

Vi öfvergå därpå till att betrakta den preteriti-bildning, som kan vara representerad af isl. *jók*.

De hithörande formerna visa på en urg. preteriti-bildning med *eu*, *eo* i rotstafvelsen. Möjligheten af en sådan rotvokalism i dessa verbalbaser är ofvan motiverad. Jag vill betrakta dessa pret. som imperfekt-aorister af samma art som gr. imperf. *ἔχε(ϝ)ον*, bildade på *eu*-presentia, paralella med de i dessa verb faktiskt föreliggande *au*-presentia.

Med detta antagande förklaras otvunget vexlingen mellan *eu* och *eo* i rotstafvelsen, bristen på afljudsvexling mellan sing. och plur. samt bristen på *i*-omljud i hithörande optativformer.

Vi uppställa då:

Urg.	**skreoð-*	>	fht.	*screot,*	*screod*		
		>	„	*liof,*	*liofun*		
		>	„	*liuf,*	*liufen,*	opt.	*liufi*
		>	„	*liaf,*	*liafun,*	„	*liafi*
		>	„	*lief*			
„	**hleop-*	>	mht.	*lief*			
„	**hleup-*	>	„	*liuf*			
		>	flt.	—	*-hliopun*		
		>	„	*lief,*	*-liepon*		
		>	fe.	*hleóp,*	*hleópon*		
		>	isl.	*hljóp,*	*hljópo,*	opt.	*hljópa*
„	**hneop-*	>	fe.	*-hneóp,*	*-hneópon*		
„	**hneup-*						
„	**ƀeot-*	>	„	*beót,*	*beóton*		
„	**ƀeut-*						
		>	fht.	—	*stiozomes*		
„	**steot-*	>	„	*-stiaz,*		opt.	*-stiazi*
		>	„	*stiez,*	*stiezun,*	„	*stiezi*
„	**eok-*	>	isl.	*jók,*	*jóko*		
„	**eos-*	>	„	*jós,*	*jóso*		

	>	fht.	*-heo,*	
	>	„	*hiu,*	*hiuuuen*
	>	„	—	*hieuun*
	>	mht.	*hie,*	*hiewen*
	>	„	*hiu*	*hiuwen*
	>	flt.	*-heu*	
Urg. **heow-*	>	„	—	*hieuuon*
„ **heuw-*	>	fe.	*heów,*	*heówon*
	>	fsv.	*(h)iuk,*	*iuku*
	>	„	*hiog(g),*	*(h)iog(g)u*
	>	„	*hiug*	
	>	S. Möre.	*hygg?,*	*hygge?*
	>	fsv.	*(h)ik?*	*iku?*
	>	mora.	*(h)ąg,*	*ągụm*
„ **ƀeow-* / „ **ƀeuw-*	>	fsv.	*biuk*	
„ **speoft-* / „ **speuft-*	>	north.	*speoft,*	*speofton*
„ **ʒreot-*	>	flt.	*griot*	
	>	„	*griat.*	

Ett urg. **beuw-* ger faktiskt fe. **beów-* (gen. sing. *beouuas*),isl. *bygg,* fsv. *biog, biug, bygs,* i det urn. **beggw-* i fsv. brytes till *biog, biug* och en *i*-omljuden form däraf, urn. **biggw-*, *v*-omljudes till *byg(g),* men i dalska och gutniska dial. inträder ej denna brytning. Jfr älfdal. *bągąn,* mora. *bągąn* = skördetid, älfdal., mora., orsa. *nągąs* = stångas, isl. *hnøggva, hnyggja,* fårö. *någụr* = nsv. *njugg,* isl. *hnøggr,* fårö. *bråga* = nsv. *brygga.* Af en urg. form **heuw-* följer således otvunget fe. *heów,* fsv. *hiog(g), hiug,* Södra Möre. *hygg(?),* mora. *(h)ąg* och väl äfven fsv. *(h)ik* (att läsa *(h)egg).* Likaså af urg. **ƀeuw-* fsv. *biuk* (att läsa *biogg* l. *biugg*). De motsvarande isl. formerna vore då **høgg, *hygg; *bøgg, *bygg.*

Göra vi i sammanhang härmed två lösa antaganden, nämligen att *e* i förbindelsen *eggw* å ena sidan äfven i isl. kunde brytas till *ju, jo* och å andra sidan äfven i fsv. *v*-omljudas till *ø*, så kunde härmed ock isl. *hjoggo, hjuggo,* opt. *hjogga, hjugga; bjoggo, bjuggo,* opt. *bjogga, bjugga* samt fsv. *høgh* vinna en förklaring.

Några skäl för dessa antaganden känner jag dock ej, hvadan detta blott och bart är en gissning. Detta behöfver emellertid ej strida mot den af KOCK (Studier i fsv. ljudlära II, 469, 476 f.)

framstälda teorien, att *v*-omljud af *a* i fsv. före *gg* är *o* > *u*, ty här är frågan om urg. *e*, som i fsv. genom *v*-omljud öfvergår till *ø*.

Och då lagen för inträdandet af *gg*-inskottet ännu är, så vidt jag vet, outredd, hindrar kanske intet att antaga, att den urg. förbindelsen *eo(w)*, *eu(w)* kunde nord. utveckla sig både till *eggw* och till *eo*, *eu*.

Ett urn. **heo*, **heu* borde då ge isl. *hjó*, *hju*, fsv. *hio* och urn. **ƀeo* isl. *bjó*. Detta är naturligtvis äfven blott en gissning.

Till sist må märkas, att af isl. *hljóp* och plur. *hlupu* kan fno. *ljupu* vara en kompromissform. Kanske så ock är fallet med flere preteriti-former af **hauwan*.

Isl. *hljóp*, *jók*, *jós* behöfva ej strida mot denna hypotes, ty den isl. vexlingen *jó* — *jú* beror på det urg. *a*-omljudet och vi ha äfven *jó* i andra fall före labial och guttural i isl. såsom t. ex. *þjófr*, *mjókr*.

Att de nu anförda germ. pret. af dessa verb otvunget kunna förklaras genom antagande af urg. preteritiformer med *eu*, *eo* i rotstafvelsen, torde väl lätt medgifvas, men mycket kunde invändas mot att fatta dessa pret. såsom imperfekt-aorister, hvilket jag ponerat.

Denna teori förutsätter tydligen, att vi i dessa verb haft paralella *eu*- och *a*ˣ*u*-presentia.

Rörande frågan om paralella germ. *ĕ*- och *ă*-presentia hänvisar jag till § 15 och upprepar här endast sådana vexlingar som gr. *χέ(ϝ)ω* — *χό(ϝ)ω*, *εὕω* — *αὕω*, fht. *sliozzan* — lat. *claudo*, i sammanhang hvarmed ock må nämnas vexlingen mellan ie. *ou*- och *au*-presentia såsom gr. *λό(ϝ)ω* — lat. *lăvo*, gr. *πτο[ϝ]έω* — lat. *păveo*, gr. *κο(ϝ)έω* — lat. *căveo*, lat. *fŏveo* — *făveo*.

Af samma art kunna vara fht. *riozzan*, fsv. *ryta* — *røta* Cod. Bildst., isl. *ro̧uta*, *-aða*; isl. *rjúfa* — *ro̧ufa*, *-aða*, hvilket ej behöfver vara denominativ af *ro̧uf*, utan kan vara likstäldt med *o̧uka*, *-aða*, *bo̧uta*, *-aða*, *sto̧uta*, *-aða*.

En sådan vexling föreligger ock i de här behandlade verben, nämligen:

isl. *þjóta* — *sto̧uta*
got. *-hniupan* — fe. *-hneápan*.

I detta sistnämda verb finnas faktiskt de former vi förutsätta. Vi ha här två presensstammar **hneopō* och **hnaupō* jämte perf. **(hne)hnaup* samt ett pret. **hneop*, som torde vara ett imperf. af presensstammen **hneopō*. Då i got. och sv. presens **hneopō* kvar-

lefde, är det klart, att dess pret. blef perf. **hnaup* och att imperf. **hneop* utdog. Men då i fe. presens **hnaupō* åter favoriserades, kunde perf. **hnaup* ej så lätt kvarlefva, utan undanträngdes af imperf. **hneop*.

Detta sökta presens till fe. pret. *hneóp* föreligger faktiskt i got. *dis-hniupands*, nsv. *nypa*; likaså det sökta pres. till flt. pret. *griot*, *griat* i flt. *griotand*, *greotandi*, fe. *ȝreótan*.

Men med fe. *hneóp* — nsv. *nöp*, flt. *griot* — fe. *ȝreát* äro tydligen isl. *hljóp* — fårö. *laųp*, north. *speoft* — *speaft*, isl. *jók* — got. *aiauk* fullt paralella.

Måhända kunna då äfven i dessa verb *eu*-presentia ha funnits.

Och förelåg blott i *några* hithörande verb en sådan vexling, hvarur ett tema *hneápan* — *hneóp* utvecklat sig, kunde andra *au*-presentia analogiskt bilda ett *eu*-pret. En sådan analogi som att t. ex. fe. *hleápan* — **hleíp* ombildades till *hleápan* — *hleóp* efter *hneápan* — *hneóp* etc. är tydligen af helt annan art än den att isl. **hlóp* skulle ha ombildats till *hljóp* efter *jók* etc. En dylik analogi föreligger faktiskt i fe. *weaxan* — *weox* jämte north. *wōx;* paraleller härtill äro ock nsv. *sjunga* — *sjöng*, *sjunka* — *sjönk*, *krympa* — *krömp* efter *bjuda* — *bjöd*, *bryta* — *bröt* etc. En liknande analogi har gjort sig gällande, när svaga verb blifvit starka såsom mht. *eischen* — *iesch* efter *heizen* — *hiez* etc., ndn. *befale* — *befol*, *jage* — *jog* efter *tage* — *tog*, *betyde* — *betød* efter *byde* — *bød*, nsv. *pipa* — *pep*, *smida* — *smed*, *strida* — *stred* etc. efter *vrida* — *vred* o. s. v.

Och en sådan analogi kan i de i denna § behandlade verben så mycket lättare ha inträdt, som en böjning isl. *hlǫupa* — **hlǫup* etc. ej visade någon afljudsvexling mellan pres. och pret., hvadan man endast i undantagsfall kan vänta att finna den bevarad.

Den härmed framstälda förklaringen af det urg. *eu*-pret. i dessa verb anser jag af dessa skäl relat. sannolik, ehuru jag villigt medgifver, att den ingalunda hvilar på någon fast grund.

Den ofvan gjorda paralellen mellan isl. *hjálpa* — *help* och *hlǫupa* — *hljóp* är härmed motiverad.

Ehuru åtskilliga af dessa verbs preteritiformer enligt den nu gjorda framställningen kunna på flera sätt tolkas, återstå dock andra pret. af dessa verb, som härmed ej äro det ringaste förklarade.

Vi anföra några af dem:

Urg. **hlēp-*: (jfr got. *saizlep*, fht. *sliaf*)
fdn. *løp*, fno. *lep*;
„ **hlaip-*: (jfr got. *haihait*, isl. *sveip*)
älfdal. *lęąp*, mora. *lęp*, *lępum*;
„ **hlap-*: orsa. *ląp*, *ląpum*, isl. opt. *hle̜pi*?
„ **hlopp-?*: fsv. *lopp*.

Dessa former visa tydligen på helt andra bildningar än de ofvan behandlade.

Innan jag slutar, må till sist nämnas, att det germ. *eu*-pret., som här behandlats också kan tänkas utgå från ie. perf. af samma byggnad som gr. *πέφευγα, τέτευχα, κέκευθα*, men då ursprungligheten af sådana perf. torde vara ganska tvifvelaktig, vore en förklaring af det germ. *eu*-pret. ur sådana former för visso byggd på lösan sand, något som jag hoppas ej skall gälla om den ofvan framstälda förklaringen af dessa pret., om den också ej kan sägas vara byggd på hälleberget.

Exkurs.

Jag har ofvan § 18 yttrat, att enligt min uppfattning de ljudlagsenliga formerna i dat.-abl. och instr. plur. af *as*-stammar i skr. vore **manadbhyas*, **manadbhis* i motsats till OSTHOFF, som antager **manābhyas*, **manebhis*. Detta yttrande fordrar en närmare motivering och jag vill i det syftet här något ingå på frågan om de tonande palatala, lingvala och dentala spiranternas behandling i skr. och därmed sammanhängande spörsmål. Jag tecknar dem med *ẕ*, *ẓ* och *z*.

Vi behandla då först

I *ẕ*.

Skr. *ẕ* är uppkommet af

a) ie. g_1;

b) ie. g_1h genom deaspiration före explosivor, aspirator och spiranter;

c) ie. k_1 (k_1h) före tonande media och media-aspirata.

Ie. g_1, g_1h före följande tonlöst ljud torde väl redan ie. ha blifvit tonlöst, hvadan *ẕ* väl ej kan tänkas ha förekommit i skr. före tonlöst ljud. Skulle ett sådant fall dock finnas, har naturligtvis *ẕ* blifvit *ç* och behandlats på samma sätt som detta ljud.

Före följande tonlöst ljud ha vi således i skr. *ç*, ej *ẕ*.

Härifrån undantagas naturligen de fall, då Bartholomæ'ska lagen har inträdt, hvarigenom förbindelsen $g_1h + t$ blifvit $g_1 + dh$.

Rörande *ç* märka vi:

Då i slutljud i skr. ett tonande ljud blir tonlöst och tonlösa aspirator och spiranter med undantag af *s* i denna ställning öfvergå till motsvarande tonlösa explosivor, måste *ç* i ie. slutljud i skr. öfvergå till sin närmast motsvarande tonlösa explosiva, d. v. s. *k*.

Vi abstrahera naturligen från de förändringar häraf, som kunna orsakas af yttre sandhi.

Ex. härpå kunna konsonantslutande substantiv-stammar i sammansättningar erbjuda såsom:

srag$_1$*-g*$_2$*andhi-* > *srag-gandhi-bhūṣitam*
dik$_1$*-ambara* > *dig-ambara.*

Förbindelsen *ç+t(h)* öfvergår till *ṣ+ṭ(h)*, i det *ç* genom regressiv partiell assimilation öfvergår till *ṣ*, hvarefter genom progressiv partiell assimilation *t(h)* blir *ṭ(h)*.

Alltså *çt(h)* > *ṣt(h)* > *ṣṭ(h)*.

Ex. √*srag*$_1$- inf. *sraṣṭum* E+, part. *sr̥ṣṭá* V+, perf. 2 sing. akt. [*sasraṣṭha*]; √*rāg*$_1$- pres. *rāṣṭi* RV; √*yag*$_1$- perf, 2 sing. akt. *iyaṣṭha*, part. *iṣṭá* V+; √*daik*$_1$- inf. *deṣṭum* E+, part. *diṣṭá* V+.

Då *ṣ* är uppkommet af

a) ie. g_1, k_1 före tonlös dental (*t(h)*);

b) ie. *s* efter föregående lingvaliserande ljud (*i*, *u*, *r̥*, *r*, *l*, *k*)

och då lingvalisationen af *s* > *ṣ* ej förekommer i ie. slutljud[1] — vare sig att lingvalisationen i skr. i denna ställning aldrig inträdt l. af någon sekundär anledning upphäfts,

är det klart, att *ṣ* i skr. endast i det fall kan förekomma i slutljud, att det ursprungligen åtföljts af en l. flere konsonanter (utom *s* se nedan), hvilka bortfallit på grund af ljudlagen, att af två l. flere konsonanter i slutljud bortfaller den l. de senare (utom *r* + tonlös explosiva).

Då bortfallet af den l. de senare af flere slutljudande konsonanter kanske är yngre än lingvalisationen af *s* > *ṣ*, kan lagen, att *s* ej lingvaliserades eller att dess lingvalisation upphäfdes i ie. slutljud, ha upphört att verka, då *ṣ* på grund af den skr. slutljudslagen kom att stå i skr. slutljud, hvadan det sålunda uppkomna skr. slutljudande *ṣ* kom att bevara sin lingvalisation.

Af samma skäl som *ç* > *k* i slutljud, måste då slutljudande *ṣ* > *ṭ*.

Ex. √*marg*$_1$- imperf. 3 sing. **a-mārg*$_1$*-t* > **a-marṣ-t* > *ámārṭ*.

Förbindelsen *çt(h)* måste sålunda i slutljud få följande utveckling: *çt(h)* > *ṣṭ* > *ṭ*.

Förbindelserna g_1+s, g_1h+s, k_1+s öfvergå till *kṣ*. Då g_1 och g_1h kanske redan ie. och afgjordt i skr. öfvergått till k_1 före *s*, kunna vi utgå från k_1+s. I detta fall torde väl ingen spirantisering af k_1 > *ç* ha egt rum, hvadan denna förbindelse kom att sammanfalla med *ks*(< *q*+*s*). Genom progressiv partiell assimilation 'uppdrogs' så att säga *s* till *ṣ*, hvadan resultatet *kṣ*.

1) Sådana fall som *iyuṣ ṭe* RV, I, 113, 11 kunna antingen vara ljudlagsenliga rester af den kanske en gång äfven i ie. slutljud inträdda lingvalisationen af *s* eller ock äro de dialektiska egendomligheter.

Alltså:

$*k_1+s =$ \
$*g_1+s >$ } $*ks > k\d{s}$. \
$*g_1h+s >$ /

Ex.: $\sqrt{}$*srag₁-* fut. *srakṣyati* B+; $\sqrt{}$*yag₁-* pres. *yákṣi* V, B, S, desid. *íyakṣati* V; $\sqrt{}$*vag₁h-* fut. *vakṣyáti* AV+; $\sqrt{}$*sag₁h-* pres. *sakṣi* RV, fut. *sakṣyati* E; $\sqrt{}$*daik₁-* *sa*-aor. *adikṣat* ÇB, C, fut. *dekṣyati* S+.

Af hvad ofvan anförts är det klart, att slutljudande *kṣ* måste reduceras till *k*, hvadan vi i slutljud ha följande utveckling:

**ks* > **kṣ* > *k*.

Ex.: $\sqrt{}$*myakṣ-* aor. *amyak* RV.

Erinra vi nu om, att *s* i skr. i vissa fall utstötes mellan 2 konsonanter, t. o. m. i sammansättningar såsom **acchāntsta* > *acchānta*, **çāpsta* > *çāpta*, **ṛk-sthā* > *ṛkthā*, **babsdhām* > *babdhām*, *ut-sthátum* > *ut-thátum*, *út-stabhnoti* > *út-tabhnōti* (WHITNEY Scr. Gr. § 233) och antaga vi, att detta utstötande af *s* är äldre än bortfallet af den l. de senare af flere konsonanter i slutljud, torde på grund af hvad nu anförts följande former af *s*-aoristen l. rot-aoristen enkelt förklaras:

$\sqrt{}$*srag₁-*

2 sing. akt. **a-srāg₁-s-s* > **a-srāk-ṣ* > *asrāk* V, B, C[1],

3 „ „ **a-srāg₁-s-t* > **a-srāṣ-ṭ* > *asrāṭ* B.

$\sqrt{}$*yag₁-*

3 sing. akt. **a-yāg₁-s-t* > **a-yāṣ-ṭ* > *ayāṭ* V, B, S.

$\sqrt{}$*bhrāg₁-*

3 sing. akt. **a-bhrāg₁-t* > **a-bhrāṣ-ṭ* > *abhrāṭ* RV.

$\sqrt{}$*vag₁h-*

3 sing. akt. **a-vāg₁h-s-t* > **a-vāṣ-ṭ* > *ávāṭ* V, B, S.

$\sqrt{}$*dark₁-*

2 sing. akt. **a-drāk₁-s-s* > **a-drāk-ṣ* > *ádrāk* B.

$\sqrt{}$*prak₁-*

3 sing. akt. **a-prāk₁-s-t* > **a-prāṣ-ṭ* > *áprāṭ* RV.

$\sqrt{}$*nak₁-*

2 sing. akt. **(a-)nak₁-s* > **(a-)nak-ṣ* > *nak* RV,

3 „ „ **ā-nak₁-t* > **ā-naṣ-ṭ* > *ánaṭ* V, B.

I baser med *q*, *g₂* efter rotvokalen blefvo åter de ljudlagsenliga formerna:

$\sqrt{}$*raiq-*

2 sing. akt. **ā-rāik-s-s* > **ā-rāik-ṣ* } *árāik* RV.

3 „ „ **ā-rāik-s-t* > **ā-rāik-t* }

$\sqrt{bhag_2}$-

2 sing, akt. **a-bhāk-s-s* > **a-bhāk-ṣ* } *abhāk* V, B.
3 „ „ **a-bhāk-s-t* > **a-bhāk-t* }

Då således 2 och 3 sing. akt. af *s*-aoristen i de flesta andra verb ljudlagsenligt sammanföllo, upphäfdes funktionsskilnaden mellan *asrāk* och *asrāṭ* etc. och båda formerna kunde användas så för 2 som för 3 pers.

Ljudlagsenligt ha vi äfven af $\sqrt{g_2ai}$- 3 sing. akt. af *s*-aoristen **a-jāis-ṭ* > *ajāis* V, B, S etc. Sådana former måste dock af den ind. språkkänslan lätt kunna uppfattas såsom tillhörande 2 pers., då denna i regeln ändas på *-s*, oafsedt att härtill äfven kunnat bidraga sådana former som *árāik, aςvāit, abhār* etc., där 2 och 3 pers. ljudlagsenligt sammanföllo. Men då 3 pers. i regeln ändas på *-t*, bildades härpå en ny form för 3 pers. *ajāit* V, B, S, till hvilken analogi specielt motsvarande former af rot-aor. såsom *adās, adāt* kanske bidragit. Se nedan III *z*. Genom en motsatt analogi torde då för *asrāk*, hvilken form ej längre kändes såsom 2 pers., en analogiform **asrās* bildats. Strängt taget skulle efter proportionen *ajāis* : *ajāit* väntas *asrāṭ* > **asrāṣ*, hvilket ljudlagsenligt blifvit *asrāṭ*, hvarigenom analogien blef ändamålslös. Men om ock **asrāṣ* bildats på *asraṭ* och ej direkt efter *ajāis, adās* etc., kan denna analogibildning, som kanske skett efter det lagen att *ṣ* > *ṭ* i slutljud upphört att verka, ha omformats till **asrās*, alldenstund *ṣ* ej förekom i slutljud, hvilket däremot ytterst ofta inträffade med *s*, hvartill ytterligare kunde bidraga den omständigheten, att ett slutljudande *s* ofta vexlade i böjningen med ett inljudande *ṣ*.

På så sätt torde *srās* AV, *ayās* RV kunna förklaras. Naturligen kunde dessa former, en gång bildade, sedan användas äfven såsom 3 pers.

Vi öfvergå därpå till behandlingen af *ẓ*.

Detta ljud har i regeln förträngts till sin motsvarande tonande explosiva, d. v. s. till *j*, hvarigenom det sammanföll med palataliseringen af g_2.

Ex. $\sqrt{srag_1}$- pres. *sṛjáti* V+; $\sqrt{marg_1}$- pres. pass. *mṛjyáte* V+, kaus. *marjayati* V; $\sqrt{yag_1}$- pres. *yájati* V+, perf. med. *ījé* V+, *yajñá* V+.

Vi fästa oss här vid behandlingen af *ẓ* före följande (aspirerad) media.

Som jag ej vet om förbindelserna $g_1 + g_2(h)$ och $g_1 + g_1(h)$ ens kunna förekomma, än mindre känner något ex. härpå, utelemnar jag dessa teoretiska möjligheter.

Vi få då följande fall:

a) *ẓ+d(h).*

Det är naturligen likgiltigt, om denna förbindelse är uppkommen af ie. $k_1(h) + d(h)$, $g_1(h) + d(h)$ l. af ie. $g_1(h) + t(h)$.

Genom regressiv partiell assimilation med den följande dentalen öfvergår *ẓ* < *ẓ̇*, hvarpå genom progressiv partiell assimilation *d(h)* > *ḍ(h)*, efter hvilka processer *ẓ̇* bortfaller, lemnande ersättningsförlängning på föregående vokal utom *r̥*. I hvad mån och på hvad sätt den föregående vokalens kvalitet äfven förändras, lemna vi obeaktadt, då detta ej direkt sammanhänger med föreliggande ämne.

Alltså: **aˣẓd(h)* > **aˣẓ̇d(h)* > **aˣẓ̇ḍ(h)* > *āḍ(h)*.

Ex. √*laig₁h-* pres. *leḍhi* B+, part. *līḍha* E+; √*sag₁h-* part. *sāḍhá* V+, √*vag₁h-* inf. *vóḍhum* V+, part. *ūḍhá* V+; √*darg₁h* part. *dr̥ḍhá* V +.

Sådana former som *mr̥ḍḍhí*, *mr̥ḍḍhvé* etc. anser jag vara sekundära för ljudlagsenligt **mr̥ḍhí* etc.

Dels kunna dessa former vara blott ortografiska för **mr̥ḍhi*, **mr̥ḍhvam* etc. Whitney Scr. Gr. § 229;

dels kunna af *márjmi*, *mr̥jántu* etc. ett **mr̥jdhi*, eller af *márṣṭi*, *mr̥ṣṭám* etc. ett **mr̥ṣdhi* > **mr̥ẓdhi* ha nybildats, hvaraf genom en yngre ljudlag *mr̥ḍḍhí*;

dels kunde kanske *aˣẓdh* i vissa dialekter ha blifvit *aˣḍḍh*.

Bartholomæ K. Z. XXVII, 352.

β) *ẓ+b(h).*

Genom regressiv partiell assimilation med den följande labialen öfvergår *ẓ* > *ẓ̇*, hvarefter *ẓ̇* såsom eljest förtränges till sin motsvarande media *ḍ*. Se nedan II *ẓ̇*.

Alltså: **ẓb(h)* > **ẓ̇b(h)* > *ḍb(h)*.

Ex. √*rāg₁-* instr. plur. *rāḍbhís*; √*vag₁h-* instr. plur. *havyaváḍbhis*; √*vik₁-* dat.-abl. plur. *viḍbhyás*, jfr. fbaktr. *vīẓbyō*.

En dissimilation föreligger väl i t. ex. instr. plur. *anaḍúdbhis* för ljudlagsenligt **anaḍuḍbhis*. Whitney Scr. Gr. § 404.

Af det nu framstälda förklaras lätt följande ljudlagsenliga och analoga former:

Pres. ind.	*márjmi*		*váhmi*		*váçmi*	
	márkṣi		*vákṣi*		*vákṣi*	
	márṣṭi		*váṣṭi*		*váṣṭi*	
	**mr̥ḍhve*	> *mr̥ḍḍhvé*	*ūḍhvé*		**ūḍhve*	> *uḍḍhvé*
imperat.	**mr̥ḍhi*	> *mr̥ḍḍhí*	*ūḍhí*		**ūḍhi*	> *uḍḍhí*
	márṣṭu		*váṣṭu*		*váṣṭu*	
imperf.	*ámārjam*		*ávaham*		*ávaçam*	
	**amārk*	> *ámārṭ*	**avak*	> *ávaṭ*	**avak*	> *ávaṭ*
	ámārṭ		*ávaṭ*		*ávaṭ*	
inf.	*mārṣṭum*		*vóḍhum*		**váṣṭum*	
part.	*mr̥ṣṭá*		*ūḍhá*		**uṣṭa*	
nom. sing.	**rāk*	> *rāṭ*	**turā-ṣāk*	> *-ṣāṭ*	**vik*	> *víṭ*
ack. „	*rājam*		*turā-ṣāham*		*víçam*	
instr. plur.	*rāḍbhís*	> **rāgbhis*	*turā-ṣāḍbhis*	> **-ṣāgbhis*	*viḍbhís*	> **vigbhis*
loc. „	**rākṣu*	> *rāṭsú*	**turā-ṣākṣu*	> *-ṣāṭsu*	*vikṣú*	> *viṭsú*

Jag vill ej innestå för att alla ej med * betecknade former af dessa böjningar kunna med citat styrkas.

Formerna **mr̥ḍhve*, **mr̥ḍhi* etc. representeras af *avr̥ḍhvam* < **avr̥ẓḍhvam*, *astoḍhvam* < **astoẓḍhvam*, *dūḍhyàs* < **duẓ-dhyas* etc.; formerna **amārk* etc. af *asrāk*, *ádrāk*, formerna **rāk* etc. af *mlāna-srag* (Nala V, 28), *gartā-rúk*, *dadhŕ̥k*, *hr̥di-spŕ̥k*; formerna **rāgbhis* etc. af *dr̥gbhís*.

II *ẓ*.

Skr. *ẓ* är uppkommet af:

a) ie. *z* efter föregående lingvaliserande ljud;
b) ie. *s* efter föregående lingvaliserande ljud framför tonande explosivor och aspirator, hvarvid upprepas, att lingvalisation i skr. ej förekommer i ie. slutljud.

Häraf följer, att *ẓ* endast kan förekomma i inljud före tonande ljud.

Vi nämna först något om dess tonlösa motsvarighet *ṣ*.

Förbindelsen *ṣ+s* öfvergår faktiskt till *kṣ*. Måhända är denna öfvergång af analog natur. Då baser med slutande *ṣ* i många fall kommo att behandlas lika som baser på *-ç*, *-ẓ* och *-ẓh*, kunde man antaga, att efter mönstret af t. ex. √*vaik*$_1$- *veṣṭum*, *viṣṭá*, *vekṣyati* bildats af √*paiṣ*- *péṣṭum*, *piṣṭá* ett *pekṣyati* etc. Härför kunde äfven tala, att ex. på *ṣs* > *kṣ* äro få och i äldre språket sällsynta (WHIT-Scr. Gr. § 226, c). Men denna uppfattning torde vara för ytlig, hvadan jag anser, att här föreligger en ljudlag, ehuru jag ej vill inlåta mig på någon fonetisk förklaring af densamma.

Ex. √*vaiṣ*- pres. *vivekṣi* RV, fut. *vekṣyati* B+, desid. *vivikṣa*-in d., *-vivikṣu* E; √*raiṣ*- desid. *rírikṣati* RV, *ririkṣú* RV; √*dvaiṣ*-*sa*-aor. *dvikṣat*, *dvikṣata* AV; √*çlaiṣ*- desid. *çiçlikṣa*- in d.?, *-çiçlikṣu?* AV; √*paiṣ*- *sa*-aor. *apikṣan* ÇB, fut. *pekṣyati* U; √*çaiṣ*- fut. *çekṣyati* B; √*karṣ*- *sa*-aor. *akr̥kṣat* B, *akr̥kṣathās* ÇB, fut. *krakṣyánt* S, *krakṣye* B.

Om flere ex. åtminstone i äldre litteratur förekomma, känner jag ej.

Enligt hvad ofvan yttrats måste slutljudande *kṣ* reduceras till *k*. I slutljud kommer således förbindelsen *ṣs* att öfvergå till *k*.

Ex. √*paiṣ*- 2 sing. imperf. **(a-)piṇaṣ-s* > **(a-)piṇak-ṣ* > *piṇák* RV 2, 3 sing., ett ex. fullt paralellt med *ádrāk*, *asrāk* etc.

Då *ṣ*, som aldrig kunde i skr. förekomma i ie. slutljud, kom att stå i skr. slutljud genom att en l. flere konsonanter efter detsamma bortfallit, öfvergick det, såsom vi ofvan yttrat, till *ṭ*.

Ex. härpå äro de ofvan anförda *ámārṭ*, *asrāṭ*, *ayāṭ*, *ávāṭ*, *áprāṭ* etc. På grund häraf bör 3 sing. akt. imperf. af √*paiṣ* ljudlagsenligt hetat **apinaṭ*. Om sådana former kunna med citat styrkas, känner jag ej.

Formerna *piṇák* och **apinaṭ* förhålla sig således till hvarandra alldeles som *nak* och *ánaṭ* etc.

Vi öfvergå därpå till behandlingen af *ẓ*.

Då jag ej känner något ex. på ie. *z* annat än framför tonande explosiva l. aspirata och skr. *ṣ* blir *ẓ* endast i denna ställning, har jag blott följande fall att anföra:

α) $ẓ+g_2(h)$.

Härpå känner jag intet ex. Att sluta af behandlingen af $z+g_2(h)$ (se nedan) torde den ljudlagsenliga utvecklingen af denna förbindelse vara, om $g_2(h)$ ej palataliserats, > **ḍg(h)*, om $g_2(h)$ palataliserats, > **jj(h)*.

β) $ẓ+g_1(h)$.

Genom regressiv assimilation med den följande palatalen öfvergår *ẓ* > *ẕ*, hvarpå *ẕ* förtränges till *j*.

Alltså: $*ẓg_1(h)$ > **ẓẕ(h)* > **ẕẕ(h)* > **jj(h)*.

Ex. $\sqrt{bhrazg_1}$ pres. *bhṛjjáti* V+, pres. pass. *bhṛjjyate* C, *bhṛjjana* B.

Att vi i denna bas ha g_1 visas af part. *bhṛṣṭa* S+ samt afledningen *bhrāṣṭra* B etc.

Enligt Hübschmann (K. Z. XXIV, 406 f.) är i detta verb att ansätta en ar. bas √*bhrazẕ* < ie. $bhra^xzg_1$.

γ) *ẓ+d(h)*.

Genom progressiv partiell assimilation öfvergår *d(h)* > *ḍ(h)*, hvarefter *ẓ* bortfaller med ersättningsförlängning af den föregående vokalen utom *ṛ*. Vi lemna äfven här den föregående vokalens kvalitativa förändring obeaktad.

Alltså: $*a^xẓd(h)$ > $*a^xẓḍ(h)$ > $ā^xḍh$.

Ex. ie. **nizdos* > skr. *nīḍá*, √*raiṣ*- aor. *riḍhvam* TA, √*staus*-aor. *astoḍhvam*, **ṣaẓ-daça* > *ṣoḍaça*, **duẓ-dāçe* > *dūḍāçe*, **mṛẓdīkam* > *mṛḍīkám* (jfr fbaktr. *mereẓdikem*), √*var*- (= välja) *s*-aor. *avṛḍhvam* B, √*dar*- *s*-aor. *dṛḍhvam* B.

På samma sätt bör **ajaniẓdhvam* blifva **ajaniḍhvam*, **dviẓdhi* blifva **dvīḍhi* etc.

Formerna *ajaniḍhvam, artiḍhvam, āindiḍhvam* (Whitney Scr. Gr. § 901) anser jag vara analogier ur *ájaniṣma, ájaniṣus* etc. Likaså kan **dvīḍhi* ha ombildats till **dviḍhi* efter *dviṣṭám, dviṣṭá* etc.

Formerna *dviḍḍhí, dviḍḍhvé* etc. förklaras naturligtvis på samma sätt som *mṛḍḍhí, mṛḍḍhvé* etc.

δ) *ẓ+b(h)*.

Likasom *ẕ* öfvergår till *j*, öfvergår *ẓ* till *ḍ*.

Alltså: **ẓb(h)* > *ḍb(h)*.

Ex. √*prauṣ*- dat.-abl. plur. *vi-prúḍbhyas*, instr. plur. *vi-prúḍbhis* (jfr fbaktr. *daduẓbīṣ*); √*dvaiṣ*- instr. plur. *dviḍbhís*.

Af det nu framstälda förklaras lätt följande ljudlagsenliga och analoga former:

Pres.	*dvéṣmi*			nom. sing.	**dvik*	>	*dviṭ*
	dvékṣi			ack. „	*dvíṣam*		
	dvéṣṭi			instr. plur.	*dviḍbhís*	>	**dvigbhis*
	**dvīḍhve*	>	*dviḍḍhvé*	loc. „	**dviksu*	>	*dviṭsú*
imper.	**dvīḍhi*	>	*dviḍḍhí*				
	dvéṣṭu						
imperf.	*ádveṣam*						
	**advek*	>	*ádveṭ*				
	ádveṭ						
inf.	*dveṣṭum*						
part.	*dviṣṭa.*						

Om alla ej med * betecknade former kunna uppvisas, lemnar jag osagdt.

Formerna **dvīḍhvam*, **dvīḍhi* representeras af *rīḍhvam*, *astoḍhvam*; formen **advek* af *piṇák*, formen **dvik* likaså af *piṇák*, formen **dvikṣu* af *ririkṣú* etc.

Om någon analogiform af typen **dvigbhis* förekommer, vet jag ej, men den kan antagas på grund af *dṛgbhis*.

Då ie. slutljudande *s* före tonande ljud i skr. blef *z*, hvarvid rotacism inträder efter föregående *i* och *u*, samt i vissa fall före tonlösa ljud och i pauser blef *ḥ*, utveckla sig sådana neutrala subst. som t. ex. *havís*, *cákṣus*, i vissa fall till *havír*, *cákṣur*, i vissa fall till *havíḥ*, *cákṣuḥ*. Den ljudlagsenliga och analoga böjningen af dessa ord blir då:

Nom. sing.	*havír*	—	*havíḥ*	*cákṣur*	—	*cákṣuḥ*
instr. „	*havíṣā*			*cákṣuṣā*		
„ plur.	**haviḍbhis*	>	*havírbhis*	**cakṣuḍbhis*	>	*cákurbhis*
loc. „	**havikṣu*	>	*havíḥsu*	**cakṣukṣu*	>	*cákṣuḥsu.*

Jag anser alltså, att *havírbhis*, *cákṣurbhis* äro nybildningar på den antesonora slutljudsformen i nom.-ack. sing. *havír*, *cákṣur*; *hávíḥsu*, *cákṣuḥsu* åter på den antesurda slutljudsformen i nom.-ack. sing. *havíḥ*, *cákṣuḥ*, ty dessa former kunna lätt så förklaras, men äro de ljudlagsenliga — hvilket väl svårligen kan tänkas rörande *havíḥsu*, *cákṣuḥsu* — torde näppeligen *dviḍbhís* etc. kunna förklaras.

III *z*.

Skr. *z* är uppkommet af:

a) ie. *z*;

b) ie. *s* före tonande explosivor och aspirator samt i slutljud före tonande ljud.

Rörande dess tonlösa motsvarighet *s* anmärka vi, att förbin- *s+s* i vissa fall blef *ts*.

Apriori klart torde väl vara, att *s+s* bör kvarstå oförändradt, men dermed är ej möjligheten af en öfvergång till *ts* nekad. Då nämligen till en på *s* slutande bas var fogadt ett med *s* början de suffix, hvilket af den ind. språkkänslan uppfattades såsom ett suffix, kunde genom dissimilation den så uppkomna förbindelsen *ss* öfvergå till *ts*. I ett pret. **vas-syati* kunde ej *sia*^{x}-suffixet af örat skiljas från rotstafvelsen, hvilket däremot i alla icke på *s* slutande verbalbaser var fallet såsom i *dā-syáti, drak-ṣyáti* etc. Sak samma i en loc. plur. **sras-su* i förhållande till *vik-ṣú, devé-ṣu* etc. Relat. paralella dissimilationer vill jag se i *m+m* > *nm: áganma, áganmahi* (hvarpå *ganvahi, jaganvāṅs* kunna vara nybildningar, under det *kámvant* ÇB är ljudlagsenligt). I 2 och 3 sing. akt. *ágan* kan *m* > *n* framför följande dental (**agam-s*, **agam-t*). Vidare *b+bh* > *dbh* i *adbhís, adbhyás* < √*āp-*, *saṁ-sṛ́dbhis* < √*sarp-*. Häremot strida icke sådana former som *kakubbhyām, triṣṭubbhis;* de visa endast, att en sådan dissimilation ej nödvändigt behöft inträda. WHITNEY Scr. Gr. § 151, d).

Ex. på denna dissimilation af *s+s* > *ts* äro:

√*vas-* (= bo) fut. *vatsyati* B+, *s*-aor. *avātsīt* AV+, desid. *vivatsati* ÇB; √*vas-* (= kläda) fut. *vatsyati* C[1]; √*vas-* (= lysa) kondit. *avatsyat* ÇB; √*ghas-* fut. *[ghatsyati]*, desid. *jíghatsati* AV+, *jighatsā* B+, *jighatsú* AV+; √*sras-* loc. plur. *[sratsu]*.

I det fall, att *s+s* > *ts* kom att stå i slutljud, reducerades det naturligtvis till *t*.

I öfriga fall kvarstod åter *s* i slutljud (bortsedt från lagarna för yttre sandhi).

Häraf förklaras enkelt sådana former af imperf., rot-aor. l. *s*-aor. som:

√*vas-* = lysa

2 sing. akt. **a-vās-s-s* > **a-vāt-s* > *avāt?* AV.

√*ghas-*

2 sing. akt. **a-ghas-s* > **a-ghat-s* > *aghat* B, S. 3 sing.

3 „ „ **a-ghas-t* > *ághas* V, B, S. 2, 3 sing.,

√*as-*

3 sing. akt. **as-t* > *ās* 2, 3 sing.

√*çās-*
2 sing. akt. **a-çās-s* > **a-çāt-s* > *açāt* B+ 2, 3 sing.,
3 „ „ **a-çās-t* > *açās* 2 sing.
√*srans-*
2 sing. akt. **a-sras-s* > **a-srat-s* > *asrat* B.
√*hā-*
2 sing. akt. **a-hā-s-s* > **a-hāt-s* > *ahāt* B, C,
3 „ „ **a-hā-s-t* > *ahās* RV. 3 sing.

Likaså de ofvan anförda ex.:

√*$g_2$ai-*
3 sing. akt. **a-jāi-s-t* > *ajāis* V, B, S.
√*yau-* = skilja
3 sing. akt. **(a-)yāu-s-t* > *yāus* RV.
√*prā-*
3 sing. akt. **a-prā-s-t* > *aprās* RV, B 3 sing.

De ljudlagsenliga formerna för 2 pers. vore åter *ajāit*, **ayāut*, *aprāt* etc.

Måhända äro *ajāit* etc. då ej nybildningar, utan genom en nästan oundviklig omkastning har *ajāit* etc. uppfattats såsom 3 pers. *A'ghas, ās* förekommer både såsom 2 och 3 pers., likaså får *açāt* användas både såsom 2 och 3 pers. (WHITNEY Scr. Gr. § 639). WHITNEY (Roots s. 204) upptager *ahāt* såsom rot-aor., hvilket naturligtvis är i sig möjligt.

Ett liknande fall är ock:

√*dhvas-*
nom. sing. **dhvas-s* > *[dhvat]*.

På grund häraf bör äfven 2 sing. presens af √*çās* ha hetat **çātsi*, af √*vas* (= kläda) **vatse*, af √*ās* **ātse* etc. Genom analogi ur *çásmi*, *çásti* etc. har här ett *çássi* etc. bildats.

Men en sådan analogi har helt naturligt ej inträdt i fut., desid. etc., emedan en analogi inom pres. måste vara mycket starkare än en analogi från pres. till andra tempora etc., hvilka bildade sekundära stammar och i hvilka rotstafvelsen ofta hade ett ganska olika utseende mot i pres.

Något fut. af typen **vassyati*, desid. af typen **vivassati* torde ej finnas och i alla andra på *s* slutande verbalbaser än de ofvan anförda bildas fut., desid. etc., så vidt jag vet, med 'bindevokalen' *i*, hvadan förbindelsen *ss* där ej förekommer.

Då formerna *vatsyati, aghat* etc., så vidt jag ser, ej kunna förklaras såsom analogibildningar, hvilket åter ligger nära till hands

beträffande *çássi* etc., anser jag, att man är berättigad att uppställa ljudlagen *ss* > *ts* under ofvan angifna vilkor. Förelåg åter ingen psykisk anledning till dissimilation, har naturligtvis *ss* kvarstått.

I sammanhang härmed må nämnas att en förenkling af *ss* > *s* föreligger i 2 sing. pres. *ási*. Denna förenkling inträdde emellertid redan i ie. tid — jfr fbaktr. *ahi*, gr. εἶ — och betingades väl af, att ordet ofta var obetonadt (Hübschmann K. Z. XXVII, 329), hvadan den ej behöfver strida mot denna dissimilation af *ss* < *ts*.

Vi öfvergå därpå till behandlingen af *z*. Vi utelemna då det fall, då *z* är en sonantering af *s* i ie. slutljud, såsom ej stående i i direkt sammanhang med syftet af denna exkurs. Enligt hvad ofvan yttrades under *ẓ*, ha vi då blott följande fall:

α) $z + g_2(h)$

I denna ställning förtränges *z* till sin motsvarande tonande explosiva:

Alltså: *$zg_2(h)$ > $dg(h)$.

Om $g_2(h)$ palataliserats till $j(h)$, assimileras *$zj(h)$ > $jj(h)$.

Ex. √*mazg*$_2$- *madgú?* B+, *madgurá*, pres. *májjati* V+; √*razg*$_2$- *rajju*, jfr lit. *rezgis;* √*sag*$_2$- pres. *sajjati* E+.

Jag anser, att *sajjati* är < **sa-zg-ati*, d. v. s. ett pres. af samma byggnad som gr. γίγνομαι etc. Möjligen kunde ock *jj* vara en dialektisk utveckling af *jy*, men jag vet intet bevis härför. Jämte √*mazg*$_2$- — jfr lat. *mergo*, lit. *mazgoju* — torde man haft en nasal-infigerad form √*manzg*$_2$-. Antaga vi då, att *z* i förbindelsen *nzg*$_2$ utträngts, tror jag, att alla af √*majj*- funna former kunna enkelt förklaras. Fut. *maṅkṣyati* t. ex. är då en ljudlagsenlig bildning på √*mang*$_2$, hvarpå sedan bildats part. *magna* U, S+ < **m̥ng*$_2$*nós*, under det att ett **m̥zg*$_2$*nós* väl skulle gifvit ett **adgna*.

β) $z + g_1(h)$.

Genom regressiv assimilation med den följande palatalen öfvergår *z* till *ẓ*, hvarpå *ẓ* på vanligt sätt förträngdes till *j*.

Alltså: *$zg_1(h)$ > *$zẓ(h)$ > *$ẓẓ(h)$ > $jj(h)$.

Enligt hvad ofvan under II *ẓ* yttrades, kunde ett ex. härpå föreligga i √*bhrajj*- > √*bhrazg*$_1$- perf. *[babhrajja]*, kaus. *[bhrajjayti]*.

γ) $z + d(h)$.

Här bortfaller *z* med ersättningsförlängning af föregående vokal. Vi lemna den kvalitativa förändring af vokalen, som äfven kan inträffa, obeaktad.

Ex. √*çās*- imper. *çādhí;* √*ās*- imperf. *ādhvam;* √*as*- imper. *edhí* V+; **nazdiyas* > *nédīyas*, jfr fbaktr. *nazdyō;* **mazdhās* > *(su-)*

mēdhás, jfr fbaktr. *mazdå*, fpers. *mazdā; *da-d-dhi > *dazdhi > dehí* V+, jfr fbaktr. *dazdi; *kiyat-dhā > *kiyazdhā > kiyedhá*.

Sådana former som *vaddhvam* (af √*vas-* = kläda), *āddhvam* etc. äro att förklara såsom *mṛḍḍhí, dviḍḍhí* etc. En uppenbar analogi är *daddhí* V.

δ) z + b(h),

I denna ställning förtränges likaså *z* till sin motsvarande tonande explosiva:

Alltså: **zb(h) > db(h)*.

Ex. *más* dat.-abl. plur. *mādbhyás* V, instr. plur. *mādbhís* V; *uṣás* instr. plur. *uṣádbhis* V; *svávas* instr. plur. *svávadbhis; svátavas* dat.-abl. plur. *svátavadbhyas* V; *sras* dat.-abl. plur. *[sradbhyas]; dhvas* dat.-abl. plur. *[dhvadbhis]*.

Med Bartholomæ (K. Z. XXVII, 352) anser jag dessa former vara ljudlagsenliga. Härför talar, att de förekomma i älsta litteraturen, att de äro relat. isolerade former och att, under förutsättning af att dessa former äro ljudlagsenliga, en fullkomlig paralell erhålles mellan **ẓbh > ḍbh* och **zbh > dbh*.

Väl är det möjligt, att dessa ex. på *zbh > dbh* kunde på ett l. annat sätt genom analogi förklaras, men en sådan förklaring blefve i alla ex. oviss och i flere långsökt.

På grund af det nu framstälda förklaras lätt följande ljudlagsenliga och analoga former.

Pres.	*çásmi*		nom. sing.		*[dhvat]*
	**çātsi*	> *çássi*	ack.	„	*dhvasam*
	çásti		instr. plur.		*[dhvadbhis]*
	çādhve		loc.	„	**dhvatsu*
imper.	*çādhí*				
	çástu				
imperf.	*áçāsam*				
	áçāt	> *áçās*			
	áçās	> *áçāt*			
inf.	*çāstum*				
part.	*çiṣṭá*.				

Om alla ej med * betecknade former kunna uppvisas, lemnas osagdt.

Formerna **çātsi* representeras af *vatsyati* etc., formen **dhvatsu* af *[sratsu]*.

Då ar. *-as* i ie. slutljud före tonande ljud i vissa fall blir *-o*, före tonlösa ljud i vissa fall och i pauser *-aḥ*, måste ett neutr. subst. *mánas* i vissa fall få formen *máno,* i vissa fall formen *mánaḥ*. De ljudlagsenliga och analoga formerna af detta ord blifva då:

nom.-ack.	sing.	*máno*	—	*mánaḥ*
instr.	„	*mánasā*		
„	„	**manadbhis*	>	*mánobhis*
dat.-abl.	„	**manadbhyas*	>	*mánobhyas*
loc.	„	**manatsu*	>	*mánaḥsu.*

Jag anser således, att *mánobhis, mánobhyas* äro nybildningar på den antesonora slutljudsformen i nom.-ack. sing. *máno; mánaḥsu* åter på den antesurda slutljudsformen i nom.-ack. sing. *manaḥ,* ty dessa former kunna lätt så förklaras, men äro de ljudlagsenliga, hvilket knappast kan antagas rörande *mánaḥsu,* blifva åter *uṣádbhis, mādbhyás* etc. svårförklarliga.

I sammanhang härmed vill jag anmärka, att jag anser *uṣás,* gr. ἠώς vara ett ursprungligt neutr., hvilket redan på ie. botten blifvit fem. såsom *venus* på ital. botten etc. Så vidt jag vet, fins intet som talar för en *sigmatisk* nom. i detta ord.

I hvad mån härigenom något ljus kan falla öfver sådana former som *vidvádbhis, vidvátsu (jāgr̥vádbhis* RV*)* af part. perf. akt. samt *paçumádbhis, bhágavadbhis* etc. (obs.! voc. sing. *bhānumas, harivas* RV) af adj. *mant-* och *vant-*stammar, lemnas osagdt. Vi anmärka blott, att i dessa stammar förekommer dental äfven i andra former och detta redan ie. Af sådana former som *garīyobhis* etc. af komparativer är intet ex. funnet hvarken i RV l. AV. (Whitney Scr. Gr. § 465, b).

Jag sammanfattar till sist de skr. ljudöfvergångar, som i denna exkurs blifvit framstälda.

Jag använder här typerna *s̱* och *ḏ* för att uttrycka de skr. *ç*- och *j*-ljuden.

ie. k_1, g_1, g_1h				i slutljud	> *k*
„ k_1s „ g_1s „ g_1hs	> *ks*		> *kṣ,*	„ „	> *k*
skr. *ṣs*			> *kṣ,*	„ „	> *k*
„ $k_1t(h)$ „ $g_1t(h)$	> *s̱t(h)*	> *ṣt(h)*	> *ṣṭ(h)*	„ „	> *ṭ*
		skr. *ṣt(h)*	> *ṣṭ(h),*	„ „	> *ṭ*

ie.	*ss*				>	*ts*,	i slutljud > *t*
„	g_1, g_1h	> *ẕ*		> *ḏ*			
		skr. *ẓ*		> *(ḍ)*			
„	*ž*			> *(d)*			
		„ *ẓgh*	=	*ẓg(h)*	>	*(ḍg(h))*	
			>	*ẓḏ(h)*	>	*(ḏḏ(h))*	
		„ *ẓẕ(h)*	>	*ẓẕ(h)*	>	*ḏḏ(h)*	
„	*ž*g_2*h*		>	*žg(h)*	>	*dg(h)*	
			>	*žḏ(h)*	>	*ḏḏ(h)*	
„	*z*g_1*(h)*	> *žẕ(h)*	>	*ẓẕ(h)*	>	*ḏḏ(h)*	
„	k_1*d(h)*, g_1*d(h)*, g_1*hd(h)*, g_1*ht(h)*	> *ẕdh*	>	*ẓḍ(h)*	>	*-ḍ(h)*	
		skr. *ẓd(h)*	>	*ẓḍh*	>	*-ḍ(h)*	
		„ *žd(h)*			>	*-d(h)*	
„	k_1*b(h)*, g_1*b(h)*, g_1*hb(h)*	> *ẕb(h)*	>	*ẓb(h)*	>	*ḍbh*	
		skr. *ẓb(h)*			>	*ḍbh*	
		„ *žbh*			>	*dbh.*	

Härmed är ansättandet af formerna **manadbhyas*, *manadbhis* motiveradt.

Skulle de här framstälda ljudlagarna och specielt öfvergången af *žbh* > *dbh* vara sanna, så följer, att de af OSTHOFF ponerade formerna **manābhyas*, **manebhis* ej blott äro rena konstruktioner, utan äfven konstruktioner i strid mot i skr. gällande ljudlagar.

Förkortningar.

Ahd. Spr. = Althochdeutscher Sprachschatz etc. von E. G. GRAFF, Conjugation. = Beiträge zur Geschichte der germanischen Conjugation von F. KLUGE, E. W. = Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache von F. KLUGE, Engl. Stud. = Englische Studien herausgeg. von E. KÖLBING, Gr. Gr. = Griechische Grammatik von G. MEYER, GVB. = Gustaf Vasas Bibelöfversättning 1541, K. Z. = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung etc. begründet von A. KUHN, M. Gl. = Monseer Glossen, P. B. Beitr. = Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur herausgeg. von H. PAUL und W BRAUNE, Psalm. = Altniederdeutsche Interlinearversion der Psalmen, Roots = The roots, verbforms and primary derivatives of the Sanscrit language by W. D. WHITNEY, Scr. Gr. = A Sanscrit Grammar by W. D. WHITNEY, Sv. Spr. L. = Svenska Språkets Lagar af J. E. RYDQVIST, Vergl. W. = Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen von A. FICK.

Förel. aflj., isl. forml., urg. vokall., lat. ljudl. = Handskrifna anteckningar efter A. NOREENS föreläsningar om afljudet, om den isländsk-fornnorska formläran och om det urgermanska vokalsystemet samt efter O. A. DANIELSSONS föreläsningar om den latinska ljudläran.

att. = attiska, brit. = brittiska, fdn. = forndanska, flt. = fornlågtyska (fornsaxiska och fornlågfrankiska), fsl. = fornslaviska, fsv. = fornsvenska och, där 'fgutn.' ej är särskildt utsatt, forngutniska, ie. = indoeuropeiska, isl. = isländska och, där 'fno'. ej är särskildt utsatt, fornnorska, it. = italienska, ndn. = nydanska, ps. = språket i den fornengelska Psaltaren, skr. = sanskrit, urg. = urgermanska, urn. = urnordiska, ved. = Veda-språket, vfris. = vestfrisiska, vgerm. = vestgermanska, vsax. = vestsaxiska, ä. nsv. = äldre nysvenska (från Reformationen till Frihetstiden) etc.

Öfriga förkortningar torde ej behöfva särskildt förklaras.

Anmärkta tryckfel:

Sid. 8, r. 14 obetonadt läs tonlöst; s. 8, not. r. 3 Se läs Ie. s. 14, r. 35 *aih* läs *aih?*; s. 17, r. 33 *hliupan*, *hlupan* läs *hliupau*, *hlupau*; s. 20, r. 1 *till* läs *tid*; s. 31, r. 35 fht. läs flt.; s. 53, r. 36 n:o 41 läs 44; s. 57, r. 15 (ie. **uă^x l-*). läs (ie. **u̯a^x lno*).; s. 61, r. 1, 2 *gi-swarn*, *gi-sworn* läs *ge-swarn*, *ge-sworn*; s. 79, r. 25 *ἤ-νεγκον* läs *ἤνεγκον*; s. 81, r. 4 *pera* läs *perą*; s. 83, r. 37 med *e* läs med *e (æ)*; s. 97, r. 27 *skōbŏm . .* läs *skōƃŏm . .*; s. 98, r. 37 reduplicerade läs reduplicerande, s. 124, r. 34 *S+* läs *s+*; s. 132, r. 2 *løp* läs *læp*.

LUCIANI CODEX MUTINENSIS

SCRIPSIT

NILS FREDRIK NILÉN.

UPSALIAE
TYPIS DESCRIPSIT EDV. BERLING REG. ACAD. TYPOGRAPHUS
MDCCCLXXXVIII.

ELEONORAE DICKSON
FEMINAE PRIMARIAE
JAMES J. DICKSON COMMENDATORIS
VIDUAE

BENEFICIORUM MEMOR
D D

NILS NILÉN

Luciani Codex Mutinensis

scripsit

Nils Nilén.

Bibliotheca Mutinensis Regia — olim Ducalis — quam hodie quoque vulgo dicunt 'Biblioteca Estense', unum habet Luciani codicem satis vetustum, in quo accuratius examinando primus versatus est Iulius Sommerbrodt, vir de Luciano, ut inter omnes constat, meritissimus. Sed per paucos solum dies anni 1880 codicem Mutinensem examinare licuit Sommerbrodtio, ac ne illis quidem diebus codicem inspicere ei licuisset — nam in eo tum erat, ut bibliotheca illa in novam sedem transportaretur — nisi quae poterant tolli impedimenta sustulisset Bibliothecarii humanitas atque facilitas[1].

---

1) Sommerbrodt, Ueber eine Lucianhdschr. zu Modena. Rh. Mus. XXXVII (1882) Fasc. II p. 299—307.

H. l. in uno conspectu ponantur ceteri quoque loci omnes, ubi de hoc codice mentio fit; sunt autem quod sciam hi:

B. de Montfaucon, Diarium Italicum, Paris. 1702: P. 33 (agitur autem de Bibl. Ducis Mutinensis): 'In codice X. sæculi membran. *Luciani* quædam'. Plane idem repetitur in eiusdem Bibliotheca Bibliothecarum Mscr. Nova, T. I. p. 531, Paris. 1739 atque e 'Diario' eius laudatum in Fabricii Bibl. Graeca, Vol. V p. 347, Hamb. 1796. Hic autem X saeculi codex vix alius potest esse atque ille, de quo agimus, id quod iis quoque confirmatur, quae infra e catalogo Mutinensi manuscripto adferam.

Lucianus Samosatensis Fr. Fritzschius recensuit. Vol. I, P. I Praef. p. X., Rostoch. 1860, atque Vol. III, P. III, Rostoch. 1882, p. VI et 159—162, ubi Sommerbrodtii in Cataplum collatio editur.

G. Vitelli, Spicilegio Fiorentino, V, Museo Italiano di antichità classica Vol. I Punt. I, p. 15—29, Firenze 1884.

A. Baar, Beiträge zu einer künftigen Ausgabe von Lucians Kataplus Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien XXXVI, p. 1—7. Wien 1885.

Girolamo Bertolotto, Il codice Modenese di Luciano, Rivista di filologia e d'istruzione classica A. XV. Fasc. 1—2, Luglio-Agosto 1886. (Hoc op. et separatim typis exscr. est.)

Non minorem ego in illius successore humanitatem expertus sum, cum huius ipse quoque codicis examinandi causa mense Maio anni superioris Mutinam venissem. — Veneram autem ideo, quod iam diu mihi erat persuasum atque adeo constabat, non pauca, ut par erat, Sommerbrodtium fugisse satis festinanter conferentem 'temporum iniuria', ut ipse testatur, 'male habitum' codicem. — Qui nunc est Bibliothecae Regiae Praefectus, L. Rossi V. D., adeo mihi commode rem disposuit, ut quod ipse tempus tribueret bibliothecae, id ego omne huic codici possem tribuere. Ita factum est, ut vix unum mensem Mutinae commoratus horas fere ducentas huic codici in bibliotheca expensas ferre possim.

Post Sommerbrodtium autem alius iam vir doctus codicem Mutinensem contulerat, G. Bertolotto Florentinus. Quem sciebam scholiorum edendorum causa florentinos codices inspexisse,[1] Mutinensi operam dedisse nesciebam, donec sub finem Iunii mensis 1887, collato iam Mutinensi, G. Vitelli V. D., quem Florentiae degens veneram salutatum, certiorem me fecit de Mutinensi iam anno superiore a Bertolotto esse disputatum. At ne sic quidem inutilis fuit labor a me in hoc codice collocatus. Nam docti illi viri paucas tantummodo codicis partes contulerant, ego nullam eius partem non examinaveram, non paucas contuleram totas.

Ceterum in animo erat plures Luciani codices una disputatione tractare. Quod aliter iam instituendum est, cum critices Lucianeae respectus non patiatur in tempus incertum reservari curas in codicibus examinandis positas. Decrevi igitur primo quoque tempore singulorum codicum a me examinatorum descriptiones typis mandare. Ac primum quidem de Mutinensi agam.

E catalogo Bibliothecae Mutinensis manuscripto haec adferenda censui ad hunc codicem pertinentia:

Lucianus, recogn. Iul. Sommerbrodt, Vol. I P. I, Berol. 1886, p. VII. In apparatu critico Mutinensem adhibet Sbr. ad Iudicium vocalium (Vulg. IV) et ad nonnullos Nigrini (Vulg. III) locos.

N. Nilén, (censura recognitionis Sommerbrodtianae) Wochenschr. f. klass. Philol. 1887 № 31, p. 954—960; Sommerbrodt, Entgegnung, ibid. 1887 № 44 p. 1373; Nilén, Zur Ueberlieferung des Lucian, ibid. 1887 № 49 p. 1527*).

1) Vitelli l. l. p. 19 et 21.

'CXCIII Lucianus Samosatensis' L. V.[1]).

Luciani Samosatensis opuscula nonnulla. Quid in primo folio contineatur, nondum assequi potui[2]). In secundo habetur Hippiæ seu Bacchi fragmentum incipiens *στρατοπέδου μιᾶ νυκτὶ τὸν Αλυν* etc.[3]).

2. Præfatio seu Bacchus. Desunt tria extrema vocabula vel potius ea librarius omisit vel non invenit in suo exemplari[4]). Huic opusculo et reliquis[5]), præsertim vero quæ septimum consequuntur[6]) adiecta sunt scholia illis haud similia[7]) jam editis ex codice Vossiano a Wetstenio. — — — — — — — —

24. Prometheus.

25. Pro lapsu in salutando, cujus tamen paucæ periodi solum supersunt.

Codex membranaceus in F. Sæculi X ex sententia Montfauconii in Itin.[8]) Italico, anonimus anepigraphus, initio et fine mutilus maculis fœdissime inquinatus cum titulis et initialibus rubricatis. Atramentum amisso nigrore subrubet atque adeo aliquot Locis vetustate totum evanuit.'

Haec autem e Bibliothecarii cuiusdam Ducalis brevissima codicis descriptione excerpsi, quia ex paucis illius verbis veram tamen codicis speciem capere licet. Omnia h. l. adferre, quae ad eum describendum pertinentia adnotaveram, neque necessarium videtur neque iustum; nam cum Sommerbrodt tum Bertolotto — huic autem maiore rerum opportunitate uti licebat sine dubio quam illi — satis multa bene attulerunt, quae ad hanc rem pertinent. Itaque ex iis quae ab illis disputata sunt pauca referam[9]), id agens,

1) Sic, sed L. V. delevit fortasse ipse ille Bibliothecarius, qui catalogum laudabili diligentia conscripsit.

2) Ad Phalaridis I c. 6 recte rettulit eorum initium Sommerbrodt Rh. Mus. 1882.

3) Sic. Cfr huius lib. p. 7.

4) Exstant certe illa quidem, ut e folior. 4v et 5r descriptione apparet, difficillima autem sunt ad legendum, ut quae fere evanida sint.

5) Non omnibus reliquis adiecta esse scholia ostendet sine dubio in ea quam parat scholiorum editione Bertolotto.

6) Incipiunt autem ea ab '8. De Domo'. (Vulg. LXI.)

7) Fortasse minus recte exscripsi 'similia' pro 'dissimilia'.

8) Sic. Cfr paullo supra p. 1.

9) Haec autem aptius referentur infra (p. 14), ubi de codicibus Mutinensi et Harleiano componendis agam. In Mus. Rh. 1882 Sommerbrodt ad Vulg. LVIII (Adversus Indoctum) Mutinensis aliorumque codicum varietatem in brevi posuit conspectu. Bertolotto similem operam effecit l. l. ad Vulg.

ut ea meis verbis addantur, quae aut ad corrigendum aut ad explicandum necessaria sunt; plura si cui videar interdum addidisse, conferat velim diligenter quae ante de iisdem rebus exposita erant. Ubi res aut non satis constabat aut dubia post Bertolotti descriptionem collatam[1]) videbatur, id egi, ut dubiam esse rem ex meis verbis appareret, cum codicem iterum conferre iam non possem, ante quam haec typis mandarentur.

Tegumento pulcherrimo eodemque satis compacto continentur membranae, ut quae mala perpessae sunt,[2]) ea ad id tempus referenda esse appareat, ubi nondum hoc tegumento continebantur. De tegumenti autem aetate nihil mihi constat, nisi quod vix huius saeculi speciem prae se ferre mihi videtur. Antonio Cappelli Equ., cui Bibl. Reg. Mutinensis codicum cura commissa est, simillima huic esse tegumenta aliorum quoque codicum Mutinensium me monuit.[3]) Repraesentabo in Tab. I. signum officinae chartariae in plagula lintea impressum, quae ab ipso ni fallor ligatore adglutinata est, si quid forte aliunde de eius chartae signique aetate comperiri possit.

In scidulis duabus interiori tegumenti parti adglutinatis haec scripta sunt:

(In scid. super.:) 'Ms III F. 15.' (ante 15 fuit scr. 14 quod lineis inductis del. est).

(In scid. infer.:) 'Questo Codice fu portato via dalla Biblioteca Estense il gn̄o 11. 8bre̅ 1796. dai Commissarj Francesi e fu ripreso a Parigi dai Commissarj di S. A. R. Franc̄o IV. Sig^{r}

IV (Iudicium vocalium); ad Vulg. L (De luctu) Mutinensis varietatem edidit; his adiecit pauca de scholiis eius.

1) Conferantur quae p. 2 dixi. Sommerbrodtii autem descriptio codicem conferenti ad manus mihi erat. Quibus in rebus Bertolotto alia traderet atque ego, eatenus examinare tempus erat peregrinanti atque in aliis libris inspiciendis occupato, ut librum eius strictim aspiciens viderem, non nulla eum effugisse eorum, quae hoc codice continentur (cfr folior. 2 et 3^{r}, 112 et 113 descr.). Librum eius tum demum perlegi, cum in patriam iam diu reverso licuit mihi his mensibus ea quae ipse adnotaveram cum eius descriptione diligentius conferre. Quod ideo est observandum, ne videar id omisisse, quod codices conferentem non decet omittere, ut ii loci denuo conferantur, ubi inter testes non constat. Ceterum ita mihi constat de omnibus fere locis ubi dissentimus, ut dubitationem non significanti fidem mihi haberi velim.

2) Cfr infra p. 14 [2]).

3) Haec tegumenta corio eius generis. obducta sunt, quod lingua italica dicitur cuojo di Russia.

Antonio Lombardi Bibliotecario ed Ant.º Boccolani sotto il [1]) 8bre 1815.' —

In tegumenti tergo inauratis formis impressum est LUCIANI OPUSCULA et infra corona atque insigne quoddam[2]). In ipsis membranarum infimis marginibus, ita tamen, ut nisi libro clauso legi non possint, haec post librum iam compactum atque politum sunt scripta: 'Luciani Opera quedam grece manuscr.' Primi autem fol.^{r} et ultimi fol.^{v} inferior. marg. purpureis ut solet formis id signum impressum est, quo liberae Francogallorum rei publicae primae temporibus notabantur libri Bibliothecae Nationalis Parisiensis.

Iam ad foliorum speciem describendam proficiscar. Qua in re ut brevior esse possem, priorum diligentia effectum est. Erraverunt autem et Sommerbrodt et Bertolotto, quod 112 numero esse codicis folia dixerunt — sunt enim 113 nullis neque ab alia manu arabicis numerorum notis neque a prima manu graecis insignita nisi iis quas B. dixit[3]) ad quaternionum initia significanda adhibitas. Hae autem a β᷃ usque ad ιε᷃ recte in folior. 5^r, 13^r, 21^r, 29^r, 37^r, 45^r, 53^r, 61^r, 69^r, 77^r, 85^r, 93^r, 101^r, 109^r marginibus inferioribus sinistra positae sunt. Et quaternionum quidem β᷃ — ιδ᷃ omnia folia conservata sunt, α᷃ quae fuerunt quaternionis restant quattuor folia, quae hunc in modum disposita fuisse fere certum est[4]):

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
*	1	*	*	*	2	3	4

De foliorum 109, 110, 111 ordine satis constat; qua ratione folia 112 et 113 sint disponenda, vix minus certum est. Haec autem videtur fuisse quaternionis ιε᷃ discriptio principalis[4]):

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
109	110	111	*	*	112	113	*

De his autem rebus tum agam, cum singulorum foliorum descripsero initia exitusque et ostendero, quae Luciani scripta integra, quae mutilata in hoc codice exstent.

1) De hoc numero non satis mihi constat.

2) Estensia haec esse veri simile est, sed chartula rotunda obducta sunt.

3) Fol. autem 4^v a manu ut vid. recentiore inf. marg. ascr. est α. Quaternionum finales numeros vidi nullos in quaternionibus integris.

4) Romanis numerorum notis significavi eum quem principalem existimo fuisse foliorum ordinem, ita ut uniones foliorum statuam I‿VIII, II‿VII, III‿VI, IV‿V. Arabicis numeris eum qui nunc est ordinem, stellulis autem ea folia denotavi, quae interciderunt.

Formam atque discriptionem paginarum, genus litterarum, scribendi compendia, alia ad codicis naturam speciemque illustrandam pertinentia in tabulis huic libro adiectis ut potero illustrare conabor. Illis quas Bertolotto distinxit manibus[1]) addenda est correctoris cuiusdam manus, quae paucis locis occurrit, paucas litteras scripsit easque quam potuit maxime ad primae manus imitationem conformavit; recentiorem autem speciem praebere mihi videtur cum manus ipsa tum atramentum nigro quodam colore conspicuum — nisi forte haec a pr. m. scripta, recentiore tempore, ut clarius apparerent, rescripta sunt.

In unaquaque fere pagina litterae initiales versuum 3 et 31 — erit autem, si ab infer. margine numeraveris, vs. 31 idem atque vs. ab imo 3 -- a rubricatore in sinistro margine ascriptae sunt; hae autem litterae in intimo margine sinistro tam saepe indicantur a librario ipso, ut id eum egisse mihi constet, ut semper indicarentur, ne in rubricando mora fieret. Desunt autem et ascriptae litterae et appictae, ubi in vicinia versus 3 littera quaedam grandior initialis appingenda erat. Ad codicem exornandum has litteras appictas esse veri simile est. Vix autem fieri potest, ut quidquam ex iis concludatur de paginis codicis illius, unde hic est descriptus[2]).

Quo saeculo scriptus esse existimandus sit, difficile est pro certo dicere. Saeculo XI vel XII adsignavit eum Sommerbrodt, antiquiorem eum esse posse et Bertolotto existimat et e codicis Φ aetate a Sommerbrodtio ad XII saec. relata coniecerat Vitelli[3]). A Montfauconio hunc ipsum codicem X adsignatum esse saeculo ex iis quae supra attuli veri simile est. Sed tum demum licebit huius aliorumque codicum minusculis litteris scriptorum aetatem certius definire, cum uberius de eorum codicum scriptura disputatum erit, de quorum aetate constat.

---

1) E Bertolotti verbis colligi potest, rubricatoris manum eandem esse ei videri atque librarii ipsius Ita esse mihi quoque est persuasissimum. Interdum ad corrigendum egressus est rubricator, ut ex atramenti colore aut rubricatoriam aut mixtam quandam speciem praebenti apparet.

2) Bertolotto versuum numerum 33 = 29 + 4 ad hanc rem illustrandam adfert monetque intervalla litterarum appictarum 29 et 4 semper versuum esse. Clarius, ut mihi quidem videtur, atque ad rem illustrandam aptius ad singulas paginas computaveris hunc in modum: 33 = 2 + 29 + 2; ita enim in singulis paginis cernetur apta quaedam membrorum dispositio.

3) l. l. p. 18 [1]).

Venio nunc ad singulorum foliorum descriptionem. Qua in re ita agam, ut initia atque exitus paginarum describam secundum ordinem foliorum. Ita et apparebit, quae scripta Luciani habeat hic codex, et facilius erit eum adire, si quis de quo loco certior fieri voluerit. Corollarii autem loco ex singulis Luciani libris non paucae codicis lectiones proferentur in hac descriptione:

Vulg. XXX. Phalaris I. Fol. 1^r et 1^v. Folii 1 versus 1—10 partim abscissi partim umore situque deformati sunt. Incipiunt quae satis facile legi possunt a c. 6 (fol. 1^r vs. ni f. 11) ⁝ *νακτῶν τὸ πλέον* (sic autem legi, non *πλεῖστον*). Fol. 1^r desinit in c. 7 *τυράννους σοφούς·* | Perierunt ea quam supra dixi clade quae sequuntur fere omnia usque ab *ὑπὸ φαύλῳ* — c. 8 *κολάζειν ἀφορ* ⁝ Fol. 1^v vs. 11 incipit ⁝ *μαι φέρειν* (de accentu atque interpunctione non satis certa enotavi h. l.); desinit fol. 1^v in c. 10 *βουληθῆτε τοὔμον* | (sic legi, non *τοὐμὸν*) Versuum 9 et 10 naufragia colligere vetuit respectus oculorum; fortasse hoc vel illud poterit ibi dispicere, si quis aciei minus pepercerit. Vidi equidem c. 5 *λευ(?)σατε ἂν* aliaque non satis certa.

Vulg. LIII. Hippias. Fol. 2^r vs. 1 — 3^r vs. 16. Fol. 2^r inc. c. 2 | *πέδου μιᾷ νυκτὶ* — c. 5 *διατρι* | 2^v *βην ἐν ἀριστερᾷ* — c. 8 *διαμακροῦ τὴν* | 3^r *ὁδὸν* — v. 16 (fin. c. 8).

Vulg. LIV. Bacchus. Fol. 3^r vs. 17 (18) — 5^r vs. 1. Inscr. *προλαλιά. ἢ διόνυσος* : — Fol. 3^r des. c. 2 *οὐδ' ἐπ' ὀλί* | 3^v *γον τὴν παρειὰν* — c. 4 *ὁ σιληνός· τοῦ εὐωνύ* | 4^r *μου* — c. 6 *ἀλλότριον.* | 4^v *ἐν ἰνδοῖς* — c. 8 *λεγόμενα ὁ σι* (sic h. quoque loco, ut paullo supra, non *σει*) | 5^r *ληνὸς ἄρα* (sic) *ἦν ἵλεως* : —

Vulg. LV. Hercules. Fol. 5^r vs. 2 (3)—6^r vs. 13. Inscr. *προλαλιά.* *ἢ* (sic) *ἡρακλῆς* : — Fol. 5^r des. c. 4 *δέ τις πα* | 5^v *ρεστὼς* — c. 8 *σώματος ἀγα* | 6^r *θά, χαιρέτω·* — v. 13 (fin. c. 8) *φαίνει* : — *τέλος* : — (sic).

Vulg. LVI. De electro. Fol. 6^r v. 14 (15) — 7^r v. 8. Inscr. *περὶ τοῦ ἠλέκτρου· ἢ τῶν κύκνων* : — (*ἠλέκτρου* diserte). Fol. 6^r des. c. 2 *πα* | 6^v *ρ' ὑμῖν* — c. 6 *ἀπο* | 7^r *στάζει* — v. 8 (fin. c. 6).

Vulg. LVII. Muscae encomium. Fol. 7^r vs. 9 (10) — 8^v vs. 25. Inscr. *μύιας ἐγκώμιον* : — (*ύί* autem idem valet in hoc cod. atque *υί*) Fol. 7^r des. c. 3 *προνομεύ* | 7^v *ει τὲ* (sic) *καὶ* — c. 6 init. *οὕτω* | 8^r *δὲ* — c. 10 *καὶ* | 8^v *ᾄδουσα* — v. 25 (fin. c. 12).

Vulg. III. Nigrinus. Fol. 8^v vs. 26 (27) — 15^r vs. 12; v. infra p. 17, 7; 18, 12, 19, 7; 20, 3, 36; 21, 29, 22, 21; 23, 13, 24, 9; 25, 2, 34; 26, 29, 27, 23.

Vulg. XXXVII. Demonax. Fol. 15^r vs. 13 (14) — 19^v vs. 20. Inscr. *δημώναϰτος βίος* : — Fol. 15^r des. c. 2 *τῶν ϰαλλίστων* | 15^v *πρὸς φιλοσοφίαν* — c. 7 *ὤφϑη ϰε* | 16^r *ϰραγὼς* — c. 11 *μό* ¦ 16^v *νος ἁπάντων* — c. 15 *τῶν ἐν* | 17^r *μαϰεδονίᾳ* — c. 23 *ὁμότε* | 17^v *χνός* — c. 31 *πολλῶν τῶν* | 18^r *μαϑητῶν* — c. 42 *πείσεσϑαι* | 18^v *ἔμελλον;* — c. 52 *τιϑέ* | 19^r *ναι* — c. 63 *λαμβά* | 19^v *νειν τῶν ἄρτων* (in marg. pr. m. *γρ τὸν ἄρτον*) — vs. 20 (fin. c. 67).

Vulg. LXI. De domo. Fol. 19^v vs. 21 (22) — 24^r vs. 31. Inscr. *περὶ τοῦ οἴϰου* : — Fol. 19^v des. c. 1 *ἢ φϑό* | 20^r *νφ σιωπᾶν* — c. 4 *ἐνέδυ* ¦ 20^v *αὐτὰ* — c. 7 *ἀλλὰ* ¦ 21^r *μὴ* — c. 9 *ἐφαπτομένης* (de *ένης* non satis liquet) | 21^v *ϰαὶ δρεπομένης τὸ ἡδὺ τῶν δρεπομένων* (sic) — c. 14 *δέ τις* | 22^r *οὐϰ* — c. 16 *ἡ ϑάλατ* | 22^v *τα, ὁπότ᾽ἂν* — c. 19 *βιαιότατ//ὂν* (sic om. *τε*) *ϰαὶ* ¦ 23^r *τοῖς* — c. 21 *·ἄνευ* | 23^v *χρωμάτων* — c. 26 *ἀντί* ¦ 24^r *ϑυρος.* — vs. 31 (fin. c. 32).

Vulg. LXIII. Patriae encomium. Fol. 24^r vs. 32 (33). — 25^v vs. 25. Inscr. *πατρίδος ἐγϰώμιον* : — | Fol. 24^v inc. c. 1 init. *Ὅτι μὲν* — c. 6 *ἀλλ᾽ οὖν* | 25^r *ἑϰάστω* (ω an ωι i. e. ῳ scr. sit. h. l. non adnotavi) — c. 9 *ἁ* | 25^v *λίσϰεσϑαι* — vs. 25 (fin. c. 12).

Vulg. XXVI. Ver. histor. I. Fol. 25^v vs. 26 (27) — 34^v vs. 2. Inscr. *ἀληϑινῶν διηγημάτων : α̅.* — Fol. 25^v des. c. 1 *ἀϰμαιοτέ* ¦ 26^r *ραν* — c. 4 *μήτε* | 26^v *παρ᾽ ἄλλων* — c. 7 *ἐπῄει* | 27^r *οὖν* — c. 9 *ὅσον* | 27^v *ἐπι* (sic) *τριαϰοσίους σταδίους* (sic) — c. 12 *τίνες* (om. *τε*) *εἶεν* | 28^r *οἱ* — c. 13 et 14 *ἐλέγετο·* (sic) *αὕτη* | 28^v *μὲν. ἡ* — c. 16 *·ἐπι* (sic) ¦ 29^r *βαλάνων* — c. 18 *ϰτεί* | 29^v *νουσιν* — c. 21 *εἰς* (sic) *τὴν ϑά* | 30^r *λατταν* — c. 23 *ἑϰάστῳ αὐτῶν* | 30^v *ϰράμβη* — c. 27 *ὁ ἐνδυμίων* | 31^r *δύο* — c. 29 *ϰορωνὸς* (sic) *ὁ ϰοττοφίωνοσ·* (sic) | 31^v *ϰαὶ* — c. 32 *συντρίψαν* | 32^r *τες* — c. 33 *ἐπειδή ἴϰα* | 32^v *νῶς* — c. 35 *τὰ δὲ ϰάτω.* | 33^r *τοῖς* — c. 38 *οἱ ϰαρϰινόχειρες· οι* (sic) | 33^v *γὰρ τριτωνομενδῆτες* (sic) — c. 40 *ἐπι* (sic) *δὲ τῆς πρώρας* (sic) *ὅσον τεττα* | 34^r *ράϰοντα* — c. 42 (fin.) *ϰαὶ ὤσ* | 34^v *περ παιάνας* (sic)˙ *ᾄδοντες· ταῦτα μὲν τὰ ϰατὰ τὴν νησομαχίαν γενόμενα* : —

Vulg. XXVII. Ver. histor. II. Fol. 34^v vs. 3 (4) — 43^v vs. 14. Inscr. *ἀληϑινῶν διηγημάτων β̅*: — Fol. 34^v des. c. 2 *διαϑεῖν* | 35^r *ἐπὶ τοῦ ϰυστάλλου·* (sed *ϰρυστάλλου·* corr. liquore rubricatorio) — c. 4 *ἀλλὰ* (sic) *ὑπερέχοντας τῶν ϰυμάτων ϰαὶ ἀδεῶς ὁδοιποροῦντας·* | 35^v *οἱ δὲ* — c. 6 *αὐτὸν.* | 36^r *ἐν τάξει* — c. 11 *βασιλιϰῶν· βά* | 36^v *ϑος δὲ* (om. *πεντήϰοντα*) — c. 14 *τὰ δὲ αὐτίϰα,*

πλήρη (om. *οἴνου*) | 37r *γίνεται·* (sic) — c. 17 *χρώμενος τῇ* | 37v *πολιτείᾳ* — c. 20 *εἰ ὕπε* (sic) | 38r *κείνου εἰσὶ γεγραμμένοι·* (sic) — c. 23 *ἐπικρα* | 38v *τήσαντες* — 25 *γὰρ ἐν τῶ* (sic) *συμ* | 39r *ποσίῳ· κοιμώμενος* — c. 27 *τὴν ἐναντίαν* | 39v *τῇ ὑφ' ἡμῶν* (sic) *κατοικουμένῃ·* — c. 30 *ἔδαφος* | 40r *αὐτὸ.* — c. 33 *νήγερτος.* (sic) *τῇ δὲ παν* | 40v *νυχία·* — c. 35 *ἐκεῖθεν* | 41r *τῇ ὠγυγίᾳ* — c. 37 *ὡς ἕ* | 41v *δειξαν· ἐπεὶ γὰρ κἀκεῖνοι* (in *ἐπεὶ* non satis clare indicavi congruentiam) — c. 41 *ἐν τῇ* | 42r *πρύμνῃ* — c. 43 *·εἰστή* | 42v *κει* — c. 45 *καὶ* | 43r *ναῦται* — c. 47 *ἐπηύγαζε.* (sic) *τήν τε* (sic) *ἤπειρον ἀ* | 43v *ποβλεπόμενοι* — vs. 14 (fin. c. 47)

Vulg. LIX. De cal. non tem. cred. Fol. 43v vs. 15 (16) — 48v vs. 20. Inscr. *περὶ τοῦ μὴ ῥᾳδίως πιστεύειν διαβολῇ* : — Fol. 43v des. c. 1 *κατὰ παίδων ἕξε* | 44r *μάνησαν καὶ* — c. 4 *πτολε* | 44v *μαῖος* — c. 7 *πᾶσιν* | 45r *οἶμαι* — c. 9 *ἐν ἀπορίᾳ* | 45v *καὶ* — c. 12 *τόνδ'* (sic, sed *ον* in ras. scr. pr. m.) *ἐπιτοξά* | 46r *ζονται* — c. 15 *τὰ τοιαῦτα* | 46v *ἐπινοοῦσι* — c. 18 *παρ᾽ ἀλεξάν* | 47r *δρῳ* (sic fortasse; enotavi autem *παραλεξάν* | 47r *δρῳ*) — c. 22 *τούτων* | 47v *ἁπάντων* — c. 25 *αἰσχύνης* | 48r *ὧν* — c. 29 *θυρωρὸν* | 48v *τὸν* — vs. 19 (fin. c. 32); in vs. 20 repetitur *περὶ τοῦ μὴ ῥᾳδίως πιστεύειν διαβολῇ* : —

Vulg. IV. Iudicium vocalium. Fol. 48v vs. 21 (22) — 50v vs. 8. Inscr. *δίκη φωνηέντων* : — Fol. 48v des. c. 2 *ἡσυ* | 49r *χίαν* — c. 6 *φέ* | 49v *ρειν* — c. 9 *συγγνώμη· πα* | 50r *ραφυτεύσαντί μοι* (sic) — c. 12 (vs. 33) *ἀκολουθήσαν* ⋮ versicul. 34 *τας* | 50v *καὶ* | — vs. 8 (fin. c. 12).

Vulg. LXXI. Convivium. Fol. 50v vs. 9 (10) — 58r vs. 21. Inscr. *συμπόσιον ἢ λαπίθαι* : — (sic et Bertolotto et ego adnotavimus). Fol. 50v des. c. 3 *πρὸς τοὺς πολ* | 51r *λοὺς·* — c. 6 *οὕσπερ* | 51v *ὁ ἀπὸ* (om. in transitu *ἐθέλεις* — *ὁ πρεσβύτης*) — c. 9 *ὁ ἕρμων·* | 52r *εἶτα κλεόδημος* — c. 13 *φησὶ·* | 52v *γυναικεῖον* — c. 15 *αἱ δύο δραχμαὶ* | 53r *παρέσχον* (sed *παρέ* non satis clare legi potest) — c. 17 *καὶ εὖ* | 53v *χωλὴ πέλεν* — c. 20 *τὸ σχύτος* (sic) *καὶ τὸ ξιφίδιον· ἐπιρρίψαί τε* (sic) *τά* | 54r *χιστα* — c. 23 *ἀδράστρια* (sic) *συλλογισμῷ* | 54v *ἑνὶ* — c. 28 *ἐμπα* | 55r *παρασχεῖν* (sic) *ἑαυτὸν* — c. 32 *γυναικὸς* | 55v *ἢ δ' ὅς* — c. 35 *τὰς γυναῖκας·* | 56r *καὶ ἐμοὶ* — c. 37 *οὕτωσ* (sic) *γ' οὖν* | 56v *ἐλπίσαντες·* — c. 42 *ὡς τὸ εἰκός* (de accentu nihil adnotavi) | 57r *γενομένου* — c. 44 *ὁ ἀλκιδάμας,* | 57v *ἠρίστευσε* — c. 47 *καὶ* | 58r *τῷ* (sic) *διονυσοδώρῳ* — v. 21 (fin. c. 48) *τοιούτοις φιλοσόφοις* : — (sic). Repetitur h. l. titulus *συμπόσιον ἢ λάπιθαι* : — (Ego *λάπιθαι* h. l. habeo enotatum).

Vulg. LXXVI. **Pseudosophista.** Fol. 58ʳ vs 22 (23) — 61ʳ vs. 6. Inscr. *ψευδοσοφιστῆς·* (sic) *ἢ σολοικιστής :* — Fol. 58ʳ des. c. 1 *ἐπιστάμενον·* | 58ᵛ *αὖθις* — c. 5 *τοιαῦτα* | 59ʳ *ἔλεγεν* — c. 7 *καὶ ἐνταῦθα* | 59ᵛ *μὴ ἀττικίζειν* — c. 9 *δῆλον·* | 60ʳ *σὲ δὲ* — c. 10 *καί γάρ ὅσ* | 60ᵛ *τις* (sic ni f.) *γυναῖκα* — c. 12 *τὸ* (sic) *καταδουλοῦ* | 61ʳ *σθαι νενόμικας* — vs. 5 (fin. c. 12) *τὸν λόγον :* — (non *τὸν διάλογον*). Vs. 6 repet. *φευδοσοφιστῆς* (sic) *ἢ σολοικιστής :* —

Vulg. XVI. **Cataplus.** Fol. 61ʳ vs. 7 (8) — 67ᵛ vs. 8. Inscr. *κατάπλους ἢ τύραννος :* — Fol. 61ʳ des. c. 2 *ὥστε* (om. *μοι*) *ἥδιον* | 61ᵛ *παρ' ἐκείνοις* — c. 4 *τῷ λογισμῷ* (suprascr. pr. m. *τῷ ἀριθμῷ*) | 62ʳ *καὶ* — c. 6 *νἱον* (sic) | 62ᵛ *μετ'* — c. 8 *ὕβρεως·* 63ʳ *ὁ* — c. 11 *ἐμοί* | 63ᵛ *χενεν·* — c. 12 *χρί* | 64ʳ *σασα* — c. 14 *καὶ* | 64ᵛ *ἀργύριον* — c. 16 *τὰ λιθυ* | 65ʳ *κόλλητα* — c. 18 et 19 *συνανάσπασον* | 65ᵛ *ποῦ* (*χά* pers. suo loco suprascr. pr. m.) — c. 21 *ὦ* | 66ʳ *ἑρμῆ* — c. 24 *τριῶν* (om. *τῶν*) | 66ᵛ *ἢ* — c. 26 *δύναιτο·* | 67ʳ *ὅς γε* — c. 28 *ὡς* | 67ᵛ *ἐγώ σοι* — v. 8 (fin. c. 29). Repetitur *κατάπλους ἢ τύραννος :* —

Vulg. XLIII. **Iuppiter confutatus.** Fol. 67ᵛ vs. 9 (10) — 70ᵛ vs. 33. Inscr. *ζεὺς ἐλεγχόμενος.* Fol. 67ᵛ des. c. 2 *καὶ σφάλλονται καὶ* | 68ʳ *ὑπεναντία* — c. 5 *παρ' ὑμῶν* | 68ᵛ *τὰ ἀγαθά·* (sic) — c. 8 *ἐστίν·* (sic) *καὶ ἐν ἅπα* | 69ʳ *σιν* — c. 11 *τὸ τρύπανον σv* | 69ᵛ *νεργεῖ* — c. 14 *καὶ ἄλλως* | 70ʳ *τὸ μὴ* — c. 17 *πίνειν* | 70ᵛ *μετὰ* — (fin. c. 31) *λόγον·* ⁝ vs. 31 ⁝ vs. 32 ⁝ *τὰ λοιπὰ δ' ἴσως* — *μοι :* — Vs. 33 repet. *ζεὺς ἐλεγχόμενος :* —

Vulg. XLIV. **Iuppiter tragoedus.** Fol. 71ʳ vs. 1 (2) *ζεὺς* (accentus erasus) *τραγῳδός :* — Fol. 71ʳ des. c. 4 *τι* | 71ᵛ *μοχλῆς ὦ ἥρα* — c. 6 *γελώμενον ἐ* | 72ʳ *π' ἐνίοις* — c. 9 *ἀλλὰ* | 72ᵛ *σὲ* (sic, ni f. in litteris valde attritis) *μὲν ὦ ἐννοσίγαιε* (sic) — c. 12 *ἀναμιξ καθιζέτωσαν·* | 73ʳ *ἔνθα ἂν* — c. 15 *ἐστιν ἐ* | 73ᵛ *φ' ὅτῳ νῦν ξυνελέγητε·* — c. 17 *διεξιὼν.* | 74ʳ *ὡς ἐν κόσμῳ* (*τε* om.) — c. 19 *διαλανθάνοντας.* | 74ᵛ *ἀνασχολοπιζομένους* — c. 23 *ἔστι* (om. *μὲν*) *γὰρ καθὼς* (sic) *ὁ θαν* | 75ʳ *μαστὸς* — c. 26 *συμφιλοσοφῶν·* | 75ᵛ *ΑΠΟΛ.* (sed qua ratione significetur h. l. persona, non adnotavi) *ἀλλ' οὐ σὲ* — c. 30 *τρίποδος ἡμῖν* | 76ʳ *παρόντος.* — c. 32 *τούτων* | 76ᵛ *συν* (sed num cetera ut in aliis codicibus *εμπεσόντων* sint, non potest dici) — c. 35 *ὦ ἱερόσυλε* | 77ʳ *δάμι·* (sic) — c. 38 *συνίστασθαι· σὺ δὲ τάξιν* | 77ᵛ *αὐτῶν* — c. 41 *ἐπι* | 78ʳ *τρίβοντας;* — c. 44 *ὦ ἀλιτή* | 78ᵛ *ριε δάμι* (sic) — c. 48 *καὶ ἄτεχνον* | 79ʳ *καὶ ἄτολμον* — c. 52 *ὥσπερ οἱ* (sic) | 79ᵛ *ὑπό τινων* — vs. 16 (fin. c. 53).

Vulg. LVIII. **Adversus indoctum.** Fol. 79ᵛ vs. 17 (18) — 84ʳ vs. 31. Inscr. *πρὸς ἀπαίδευτον καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμε-*

νον : — sed *ἀπαί* in rasura quinque vel sex litterarum scr. pr. ni f. manus. Fol. 79ᵛ des. c. 2 *ἢν μὴ ἰδῆς* (sic) | 80ʳ *τὴν ἀρετὴν* — c. 4 *νύκτωρ* | 80ᵛ *καὶ* — c. 7 *τῷ φόνῳ* | 81ʳ *τῶν φρυγῶν* — c. 9 *ξυμμαστιγουμένης* | 81ᵛ *αὐτῷ* — c. 13 *καὶ τὴν ἐπι* | 82ʳ *κτήτου* — c. 19 *τὰς* | 82ᵛ *βάκχας* — c. 21 *ὅμοιος εἴη* · | 83ʳ *πάνυ* — c. 24 *πενίας* | 83ᵛ *ξυνελάσοντας* — c. 27 *νύκτωρ,* | 84ʳ *πότερον* — vs. 31 (fin. c. 30); versus 32 et 33 vacui sunt relicti.

Vulg. XVII. De mercede conductis. Fol. 84ᵛ vs. 1 (2) — 93ʳ vs. 6. Inscr. *περὶ τῶν ἐπι* (sic) *μισθῶ* (sic) *συνόντων* : — Fol. 84ᵛ des. c. 3 *τοιαύτην μισθο* | 85ʳ *φόραν* (sic) — c. 4 *ἐνεργοὺς* · | 85ᵛ *ἀλλ' ἤν τις* — c. 6 *διεξίωμεν* · *τὸ δὲ νῦν* | 86ʳ *εἶναι* — c. 9 *πλουσίοις* | 86ᵛ *χρῆσθαι* — c. 11 *πρόσωπον* | 87ʳ *ἀτενίζοντα* · — c. 14 *ὕστατον* | 87ᵛ *ἥκειν* — c. 17 *παμμέγεθες* | 88ʳ *ὠφελεῖν;* — c. 19 *πολλαὶ δὲ* (tachygr.) | 88ᵛ *οἶσθα* — c. 22 *ἐν* | 89ʳ *τῶ* (sic) *πράγματι* — c. 24 *τοῦ ψυχροῦ* | 89ᵛ *ὕδατος*· — c. 26·*ἐξωσθεὶς* | 90ʳ *κατάκεισαι* — c. 28 *ὡς μόνος* | 90ᵛ *οὐκ ἐπήνεις* — c. 31 *καὶ ἐς τὴν* | 91ʳ *αὐτὴν ὥραν* — c. 34 · *κυνίδιον* | 91ᵛ *ἐκ τοῦ ἱματίου προκύπτον* (sic) — c. 36 *τῷ μοιχῷ . ἐπανα* | 92ʳ *δράμῃ* — c. 40 *τοῖς ἐρωτικοῖς καὶ* | 92ᵛ *ἐπαγωγὰς* — c. 42 *τὴν αἰδῶ σκέπων* · | 93ʳ *τῇ δεξιᾷ* — vs. 6 (fin. c. 42) *ἑλομένοιο* : — (sic).

Vulg. LI. Rhetorum praeceptor. Fol. 93ʳ vs. 7 (8) — 97ᵛ vs. 4. Inscr. *ῥητόρων διδάσκαλος* : — Fol. 93ʳ des. c. 3 *ἐν τῇ ὑπωρεία* (sic) | 93ᵛ *τῆς ἀνόδου* — c. 6 *πολλοὶ ἀ* (sic ni f.) | 94ʳ *πανταχόθεν* — vs. 33 c. 9 *ἄσα* ⁝ vsicul. 34 *φῇ* | 94ᵛ *τὰ πολλὰ* — c. 11 *φάσμα δρό* | 95ʳ *σω* (sic) *ἡ ἀμβροσίᾳ* — c. 15 *μέλος* | 95ᵛ *ἀναίσχυντον* — c. 18 *ἀλλὰ* | 96ʳ *τὸ πρῶτον* — c. 21 *τί γὰρ* | 96ᵛ *ὁ παιανιεὺς* — c. 24 *καλῶς* | 97ʳ *ἐκμάθῃς* — c. 26 *δειλός εἰμι* · | 97ᵛ *ἐκστήσομαι* — vs. 4 (fin. c. 26) *καὶ πραντραπέσθαι* (sic) *τὴν ὁδὸν* : —

Vulg. L. De luctu. Fol. 97ᵛ vs. 5 (6) — 99ᵛ vs. 26. Inscr. *περὶ πένθους* : — Fol. 97ᵛ des. c. 4 *μάλα* | 98ʳ *κάρχαρος* — c. 11 *ὡραίοις* (ante *ὠ* fuit scr. alia quaedam spiritus (?) nota; Bertolotto legisse videtur *ὡραίοις* fortasse recte) | 98ᵛ *ἄνθεσι* — c. 16 *ἔγε* | 99ʳ *νόμην* — c. 20 *βοῶσι* | 99ᵛ *καὶ* — vs. 26 (fin. c. 24).

Vulg. XIII. De sacrificiis. Fol. 99ᵛ vs. 27 (28) — 102ʳ vs. ni f. 10. Inscr. *περὶ θυσιῶν* : — Fol. 99ᵛ des. c. 1 *θεοῖς ἐ* | 100ʳ *χθροῦς* (⌒ autem solito grandior) — c. 4 *πλινθεύ* | 100ᵛ *οντες* — c. 7 *τις* (om. *ἤ*) *τῇ ἀφροδίτῃ* | 101ʳ *ὅτι* — c. 11 *γλαυκώπιν* (sic) | 101ᵛ *τὴν ἀθηνᾶν* · — c. 15 *θυσίαι,* | 102ʳ *καὶ* — vs. 10 (fin. c. 15).

Vulg. XLV. Gallus. Fol. 102ʳ vs. ni f. 11 (12) — 110ʳ vs. 7. Inscr. *ὄνειρος ἢ ἀλεκτρυών* : — Fol. 102ʳ des. c. 2 *χρεμε* | 102ᵛ *τίζειν* — c. 4 *τὸν* | 103ʳ *σοφιστὴν λέγεις* — c. 6 *παρείχε-*

τόμοι (sic) *τὰ ὁρώμενα·* | 103^{v} *ἡράκλεις·* (suprascr. pr. m. personam *ἀλε*) — c. 8 *εὐκράτει πρό* | 104^{r} *τερον* — c. 10 *ὁ εὐκρά* | 104^{v} *της* — c. 12 *ἐξήλαυνον* | 105^{r} *ἐπι* (sic) *λευκοῦ* — c. 14 *κεραμεοῦν* | 105^{v} *τρύβλιον* (sic, ut mihi vid.) — c. 16 *καταπταμένη* (et a pr. m. (suprascr. ni f.) *γρ καταπτομένη*) | 106^{r} *εἰς τὴν γῆν ἐνέδυ ἐς* — c. 18 *οὐκ ἀπαίδευτος* | 106^{v} *οὐδ' ἀμελέτητος* — c. 20 *ὁ κυνικὸς* (sic) | 107^{r} *κράτης·* — c. 22 *ἐκεῖ* | 107^{v} *νοι πονοῦσιν·* (sic) — c. 24 *μηδὲ ἀναμνήσῃς* | 108^{r} *με ὦ* — c. 25 *καὶ ταῦ* | 108^{v} *τα ῥεγκόντων* — c. 28 *τὸ χρυσίον·* | 109^{r} *καὶ μάλιστα* — c. 29 *τῇ φάτνῃ* | 109^{v} *κατακρύπτοντά με* — c. 32 *τὴν γυναῖκα δὲ* | 110^{r} *ἑτέροθι* (sed *ο* ut vid., aut dubitanter scr. aut ex *ω* corr.) — vs. 7 (fin. c. 33).

Vulg. VII. Prometheus s. Caucasus. Fol. 110^{r} vs. 8 (9) — 111^{v} vs. 33. Inscr. *προμηθεύς* : — Fol. 110^{r} des. c. 3 *τὰ κάλλιστα* | 110^{v} *ἐξελέσθαι* (sic) — c. 6 *παρα* | 111^{r} *σκευῆς*, — c. 8 *διαγνώσεται* | 111^{v} *τὸ βέλτιον* — c. 12 *ἀπανταχόθι φαί* |

Vulg. VIII, xx. Dearum iudicium. Fol. 112^{r} vs. 1 — 113^{v} vs. 23. Fol. 112^{r} inc. 4 | *ἤρετο · διὸ μὴ χαλεπῶς ἔπεχε* (sic, ut mihi videbatur, sed de *ὁ ἡ ῶς ἔπ* non satis constat propter membranae scidulam adglutinatam) — c. 7 *παραδόξου θέας · καὶ ἀμείνο* | 112^{v} *νος ἡ* (sic, sed de *ος* non satis liquet) — c. 11 *οὕτω ποιῶμεν* (haec autem Iunoni tribuuntur non Veneri) | 113^{r} (in vs. 1 nihil fere legere poteram, in vs. 2 legi *σκοπεῖν* e. q. s.) — c. 15 *θέαν* (om. *δὴ*) *τῆς ἐλ* | 113^{v} *λάδος* — vs. 23 (fin. c. 16).

Vulg. XIX. Pro lapsu inter salut. Fol. 113^{v} vs. 24 (25) — vs. 33. Inscr. *ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ* (sic) *προσαγορεύσει πταίσματος*: — Fol. 113^{v} des. c. 1 *ἀνάμεστον* (om. *ἔτι*) *ᾤοντό με* |

Integra haec esse vides in Mutinensi scripta Luciani secundum vulgatum ordinem:

III[1]), IV[1]), XIII[1]), XVI[1]), XVII[1]), XXVI, XXVII, XXXVII[2]), XLIII, XLIV, XLV[1]), L, LI, LIV, LV[1]), LVI, LVII, LVIII[2]), LIX, LXI, LXIII[2]), LXXI[2]), LXXVI;

initium intercidisse horum:

VIII, xx[1]), LIII;

finem autem horum:

VII[1]), XIX[1]);

utrimque mutilatum esse hoc:

XXX[1]).

---

1) Contuli totum. 2) Contuli magnum numerum locorum.

Dixi supra pauca de foliis 1—4 et 109—113 disponendis. Videamus nunc, quid de hac re addi possit. Ac prius de foliis 1—4 agamus:

Singula folia in hac codicis parte[1]) 78 fere versus continuos capiunt editionis Iacobitzio-Teubnerianae stereotypae. Quaternionis α´´ fol. I et II — est autem quod II dico idem atque illud quod nunc est fol. 1 — versus fere 158 Teubnerianos capiunt; 156 vero sunt in ed. Teubn. Phalaridis I versus usque ad c. 10 *βουληϑῆτε τοὐμόν*. Reliqua Phalaridis I pars 84 fere vs. Teubn. capit; Phalaris II totus vs. Teubn. fere 112 et quae pars Hippiae ante fol. 2 (quat. α´´ fol. VI) periit 27 fere vs. Teubn. capit; sunt haec 226 fere versus Teubneriani; quibus si 7 versus addideris propter horum libellorum ornamenta, exitus, initia — id quod satis esse ceteri libri ostendunt — habebis 230 fere versus Teubn.; tot fere tribus foliis capiuntur.

Ordinem[2]) ita in Mutinensi restitutum eundem esse scito in aliis quoque codicibus, ut e Sommerbrodtii meisque eum adferam, qui Mutinensi fortasse aequalis, certe multis in rebus simillimus est, Marcianum 434 (*Ω*). Accedit quod hodie quoque, ut cernere mihi videbar et videre, ligula quadam inter se cohaerent fol. quae nunc sunt 1 et 3 (quat. α´´ un. II‿VII[3]).

Quod de fol. 1 et 3 inter se cohaerentibus, idem de 110, 113 (quat. ιε´´ un. II‿VII) et de 111, 112 (quat. ιε´´ un. III‿VI) valet; atqui e descriptione foliorum apparet inter 112 et 113 nihil intercidisse: adducimur inter 111 et 112 intercidisse quantum Promethei finem Dearumque iudicii initium capere potuerit. Hoc autem loco cum non aeque bene quadret atque in quaternione α´´ ratio ad versus Teubnerianos instituta — in his enim libris creberrimae sunt personarum vices eaeque aliter plerumque in codicibus notantur atque in recentiorum editionibus — alius ad hanc rem constituendam codicis opus erit auxilio. Codice *Ω* adhibito[3]), vix poterit dubitari, quin recte quaternionem ιε´´, disposuerim.

1) Sunt autem singulae paginae, ut e descriptionibus apparet, 33 versuum.

2) In ordine librorum Lucianeorum qui olim fuit ad codicum maxime testimonia exigendo iam diu versatur vir doctus Paul Vogt Cassellanus, quem brevi disputationem suam emissurum spes est.

3) In cod. *Ω* 5 folia explent Phalaris I, Phalaris II et Hippiae initium usque ad c. 2 *τὰς τῶν πολεμίων* | (des. codicis *Ω* fol. quod nunc 7 numerum habet inscriptum, est autem quaternionis I fol. v). Paullo minus 3 versuum

Quid post Vulg. XIX in Mutinensis parte amissa scriptum fuerit, nondum dici potest. Mirum autem est, quod codex ille, quem Iacobitz E notat, ab eiusdem libri c. 8 *πρὸς τὸ παράδοξον τῆς προσαγορεύσεως* incipere dicitur. Hic autem codex, qui interdum a Iacobitzio atque Fritzschio adhibitus est, nondum satis accurate est descriptus. Quae de eo tradita sunt[1]), ea omnia fere eiusmodi sunt, ut artiore quadam cognatione coniunctos esse Mutinensem atque E veri simile sit neque multum afuerit, quin eos ad eundem codicem olim pertinuisse crederem. Eadem Harleianus clade videtur adfectus esse qua Mutinensis.[2]) Nonnulla enim

spatium intercedere vides inter codicis Ω fol. 7 exitum atque Mutinensis fol. 2 initium. Quae ratio inter utriusque codicis folia intercedat, facile perspicies, si haec contuleris cum Mutinensis descriptione:

Codicis Ω fol. 8^r pertinet ab Hippiae c. 2 | *τριήρεις* — c. 5 *φυλάττοντα·* | 8^v *πυλῶν* (sic pr. m., sed *πυλὼν* man. rec. illa, de qua ad alios Luciani libros multa verissime atque accuratissime tradidit Henr. van Herwerden, Plutarchea et Lucianea, Trai. ad Rh., impr. Lugd. Bat., 1877; de hac autem manu eiusque fontibus brevi disseram in codicis Ω descriptione) — c. 7 *καὶ τοῦ φέγγους* | 9^r *καὶ τῶν φώτων* (sic).

Quot Mut. codicis paginae paginarumque partes ad Promethei reliquam partem capiendam opus sint, ex ea quae exstat parte effici potest codicis Ω auxilio hac ratione instituta:

$$3\tfrac{27}{31} : 3\tfrac{24}{33} = 7 : x.$$

Effici vides paullo plus 7 paginas. Pertinuisse apparet Prometheum usque ad quaternionis *ιε΄* fol. V^v supra med. (cfr huius lib. p. 5).

Dearum indicii partem amissam reliquis fol. V^v versibus capi potuisse, codice Ω adhibito apparet ex hac ratione:

$$\frac{158}{31} : \frac{122 + x}{33} = \frac{16}{31} : x.$$

Pro lapsu inter salut. c. 1 | *εἶναι* — c. 19 fin. non potuisse capi quaternionis *ιε΄*, folio VIII apparet. Codice Laur. Pl. 57 № 51 collato, in quo tribus foliis capiuntur huius libelli c. 1 | *ἐπὶ τῷ πταίσματι* — c. 19 fin., hunc libellum ad quaternionis *ις΄* fol. III^r fere med. pertinuisse concludi potest, si quidem ab eodem librario eadem foliorum discriptione servata fuit scripta reliqua huius libelli pars.

1) Luciani Samosatensis Opera T. I (Hemsterhusii atque Reitzii) Amstelod. 1743, Praef. p. XV, XVI (Solani descriptio adfertur). (Eadem fere repetuntur apud Iacobitzium atque Fritzschium.) Hic autem codex alius esse non potest atque Sommerbrodtii Harl. Oxon. 5694 Mus. Brit., de quo in catalogo eo qui inscribitur 'A catalogue of the Harleian Manuscripts in the British Museum' Vol. III p. 288 sq. nonnulla aliter tradita inveni atque ea quae 'De Codice Marciano' (E) tradidit Solanus.

2) Cfr quae de cod. Mutinensi attulerunt: Sommerbrodt. Rh. Mus. 1882: 'Allein ihr Werth ist vielfach dadurch beeinträchtigt, dass der obere Rand

folia 'carie exesa' esse dicuntur; 'scholia quamvis sint aliquando evanida; alicubi etiam vitiato codice, nulla ope legi possint; et abscissis multis marginibus, non habeantur omnia.....' — Quod si codicis E fol. quod nunc est primum post Mutinensis quat. ιε' fol. VIII olim fuit collocatum, hunc fere in modum res statuenda erat:

codicis E fol. 1 oportebat a Vulg. XVII c. 7 fere med. incipere[1]), non a c. 8 *πρὸς τὸ κτλ.;*

oportebat post discidium et additos esse numeros qui nunc sunt in E singulorum librorum ξ—οζ et supposita quae nunc esse dicuntur quaternionum XLVII—LXIII signa. Horum autem neutrum fieri poterat, nisi ut aut ordo librorum ad alius cuiusdam codicis ordinem accommodaretur aut ne quis scire posset, ubi ante discidium fuisset codex E;

cum 'manu antiqua et aequabili' scriptus esse dicatur E — id quod vix dici posset, si ab alia manu scripta essent complura folia — oportebat librum qui inscr. De mercede conductis aut bis ab eodem librario scriptum esse aut non eundem fuisse utriusque codicis librarium[2]).

Sed de hac re nihil pro certo dici poterit, nisi prius diligentissime examinatus erit codex E collatis quae de specie foliorum codicis Mutinensis dicta sunt.

---

einer grossen Anzahl Blätter mehr oder weniger tief hinein mit Moder bedeckt und dadurch unlesbar geworden ist. Mehr noch hat sie dadurch gelitten, dass sie nicht fest genug gebunden ist. Die Blätter sind deshalb faltig und haben sich so an einander gerieben, dass ein erheblicher Theil der Schrift, am häufigsten in der Mitte des Blattes von oben nach unten ganz erloschen ist. Stellenweise sind ganze Seiten und Blätter verblichen'. — Bertolotto l. l.: '..... Altrove (ed è il più delle volte) l'umidità ha fatto bensì completamente svanire l'inchiostro, ma l'azione chimica corrosiva di esso ha talmente intaccato la pergamena che lo scritto vi è rimasto nettamente inciso, e ti riesce facilmente leggibile se tu lo guardi contro luce. Ciò succede per la massima parte degli scolii, i quali tuttavia io son riuscito a leggere senza troppa fatica.... È.... deplorabile .... che il legatore abbia reciso, benchè fortunatamente di rado, il margine, mutilando così degli scolii....'

1) Fortasse *πρὸς τὸ κτλ* ad primum versum pertinet eorum qui legi possint; cfr quae de Mutin. fol. 1 r et v vs. 1—10 exposui p. 7.

2) Traduntur in E scripti esse libri hi : II, XVII (fin. mutil.?), XVIII, XIX (init. mutil.), XX, XXIII (fin. mutil.), XXIV, XXV, XXXIII, XXXIV,

Unum libellum typis exscribendum existimavi totum ut et in eo commodius posset agi de variis rebus et ut qualis esset hic codex clarius appareret. Nigrinum elegi, qui primum, si vulgatum ordinem respexeris, obtinet locum inter eos libellos, qui hoc codice continentur; in Nigrino autem adeo difficilis hic codex saepe erat ad legendum, ut non dubitarem, quin ita rem instituens aliorum laborem essem levaturus, qui de hoc dialogo eum essent adituri.

De ceteris huius codicis partibus et nonnulla in superioribus dicta sunt et, ubi necessarium erit, pauca adferentur infra. Uberius eas tractare consilium est, cum ceterorum codicum meorum[1]) descriptionem absolvero exteriorem.

Quae his addi possunt de huius codicis descriptione, ea et commodius et utilius digerentur post Nigrini collationem generatim dispositam.

XXXV, XXXVI, XXXVIII, XL, XLIX, LX, LXIV, LXV (init. mutil.), LXXII. Non multum inter se distant in libro 'De mercede conductis' Mutinensis et Harleianus, si primas utriusque codicis manus respicimus.

Nominis autem notae O, quam in Mutinensi conferendo adhibuerunt Sommerbrodt et Bertolotto, praeferendam esse censui E notam, qua Harleianus quoque insignitur apud Iacobitzium atque Fritzschium. Quod cur faciendum censuerim, infra exponam.

1) Inspexi adhuc praeter Mutinenses atque examinavi codices Luciani hos: Upsaliensem, Mediolanenses Ambrosianos, Venetos Marcianos, Florentinos Laurentianos tres.

πρὸς νιγρίνον ἐπιστολή : —

Λουκιανὸς νιγρίνῳ εὖ πράττειν · ἡ μὲν παροιμία φησι . γλαῦκας ¦ εἰς
38 ἀθήνας · ὡς γελοῖον ὄν · εἴ τις ἐκεῖ κομίζοι γλαῦκας . ὅτι πολλαὶ
παρ' αὐτοῖς εἰσιν · ἐγὼ δ' εἰ μὲν δύναμιν λόγων ἐπιδείξασθαι βουλό-¦
μενος ¦ ἔπειτα νιγρίνῳ γράψας βιβλίον ἔπεμπον εἰχόμην ἂν τῷ γε ¦
λοίῳ γλαῦκας ὡς ἀληθῶς ἐμπορευόμενος · ἐπεὶ δὲ μόνην σοι δηλῶ-
σαι τὴν ¦ ἐμὴν γνώμην ἐθέλω · ὅπως τε νῦν ἔχω · καὶ ὅτι μὴ παρέρ-
γως εἴλημμαι πρὸς /// ¦ Fol. 8 | Fol. 9 ¦ τῶν σῶν λόγων ἀπο-
φεύγοιμ' ἂν εἰκότως καὶ τὸ τοῦ θουκυδίδου λέγοντος · ¦ ὅτι ἡ ἀμα-
θία μὲν θρασεῖς . ὀκνηροὺς δὲ τὸ λελογισμένον ἀπεργάζεται δῆ ¦
λον γὰρ ὡς οὐχ ἡ ἀμαθία μοι μόνη τῆς τοιαύτης τόλμης . ἀλλὰ
καὶ ὁ πρὸς τοὺς λό ¦ γους ἔρως αἴτιος · ἔρρωσο · · * **1** ὡς σεμνὸς
ἡμῖν σφόδρα καὶ μετέωρος ἐπανελή ¦ λυθας · οὐ τοίνυν προσβλέ-
39 πειν ἡμᾶς ἔτι ἀξιοῖς · οὔθ' ὁμιλίας μεταδίδως · οὔτε κοινωνεῖς τῶν
ὁμοίων λόγων · ἀλλ' ἄφνω μεταβέβλησαι · καὶ ὅλως . ὑπερο ¦ πτικῷ
τινι ἔοικας · ἡδέως δ' ἂν παρασοῦ πυθοίμην, ὅθεν οὕτως ἀτόπως ¦
ἔχεις . καὶ τί τούτων αἴτιον · τί γὰρ ἄλλο γε ὦ ἑταῖρε . ἢ εὐ-
τυχία · πῶς ¦ λέγεις · ὁδοῦ πάρεργον ἥκω σοι εὐδαίμων τὲ καὶ
μακάριος γεγενημένος ¦ καὶ τοῦτο δὴ τὸ ἀπὸ τῆς σκηνῆς ὄνομα τρισόλ-
βιος ἡράκλεις · οὔ ¦ τως ἐν βραχεῖ; καὶ μάλα · τί δὲ τὸ μετατοῦτό
ἐστιν ἐφ' ὅτῳ καὶ κο ¦ μᾶς · ἵνα μὴ ἐν κεφαλαίῳ μόνῳ εὐφραινώ-
μεθα · ἔχωμεν δέ τι καὶ ἀκρι ¦ βῶς εἰδέναι τὸ πᾶν ἀκούσαντες · οὐ
θαυμαστὸν εἶναί σοι δο ¦ κεῖ πρὸς διός · ἀντὶ μὲν δούλου με ἐλεύ-
40 θερον · ἀντὶ δὲ πένη ¦ τος ὡς ἀληθῶς πλούσιον · ἀντὶ δὲ ἀνοήτου
τὲ καὶ τετυφωμένου ¦ γενέσθαι μετριώτερον; **2** μέγιστον μὲν
οὖν · ἀτὰρ . οὔπω μανθάνω ¦ σαφῶς ὅ, τι καὶ λέγεις ἐστάλην
μὲν εὐθὺ τῆς πόλεως βουλό ¦ μενος ἰατρὸν ὀφθαλμῶν θεάσασθαί
τινα·* τὸ γάρ μοι πάθος ¦ τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ μᾶλλον ἐπετείνετο οἶ-
δα τούτων ἕκαστα . ¦ καὶ ηὐξάμην σε τινὶ σπουδαίω περιτυχεῖν δό-
ξαν οὖν μοι διὰ ¦ πολλοῦ προσειπεῖν νιγρῖνον τὸν πλατωνικὸν φι-
λόσοφον . ἕωθεν ἐ ¦ ξαναστὰς . ὡς αὐτὸν ἀφικόμην · καὶ κόψας

τὴν θύραν. τοῦ παι | δὸς εἰσαγγείλαντος ἐκλήθην· καὶ παρελθὼν
εἴσω. καταλαμ | βάνω· τὸν μὲν. ἐν χερσὶ βιβλίον ἔχοντα· πολλὰς 41
δὲ εἰκόνας πα | λαιῶν φιλοσόφων ἐν κύκλω κειμένας· προὔκειτο δὲ
ἐν μέσῳ. καὶ πινά | κιόν τι τῶν ἀπὸ γεωμετρίας σχημάτων κατα-
γεγραμμένον· καὶ σφαῖρα καλάμου· πρὸς τὸ τοῦ παντὸς μίμημα
ὡς ἐδόκει πεποιη | μένη· 3 σφόδρα οὖν με φιλοφρόνως ἀσπασά-
μενος, ἠρώτα ὅ, τι πράττοιμι· | κἀγὼ. πάντα διηγησάμην αὐτῷ·
καὶ δῆτα ἐν μέρει καὶ αὐτὸς ἠξί | ουν εἰδέναι· ὅ, τι τε πράττοι
καὶ εἰ αὖθις αὐτῷ ἐγνωσμένον εἴη, στέλλ | εσθαι τὴν ἐπὶ τῆς ἑλ-
λάδος· ὁ δὲ ἀπαρξάμενος ὦ ἑταῖρε. περὶ τούτων | λέγειν· καὶ τὴν
ἑαυτοῦ γνώμην διηγεῖσθαι· τοσαύτην τινά μου ἀμβροσίαν | λόγων
κατεσκέδασεν. ὥστε καὶ τὰς σειρῆνας ἐκείνας εἴ τινες ἄρα || ἐγέ-
νοντο· καὶ τὰς ἀηδόνας· καὶ τὸν ὁμήρου λωτὸν. ἀρχαῖον ἀποδεῖ | 42
ξαι· οὕτω θεσπέσια ἐφθέγξατο· 4 προήχθη γὰρ αὐτήν τε φιλο-
σο | φίαν ἐπαινέσαι· καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἐλευθερίαν· καὶ τῶν δη-
μοσίων νο | μιζομένων ἀγαθῶν. καταγελᾶσαι· πλούτου καὶ δόξης
καὶ βασιλείας | καὶ τιμῆς· ἔτι τε χρυσοῦ καὶ πορφύρας καὶ τῶν
πάνυ περιβλέπτων | τοῖς πολλοῖς. τέως δὲ κἀμοὶ δοκούντων· ἅπερ
ἔγωγε ἀτενεῖ καὶ | ἀναπεπταμένῃ τῇ ψυχῇ δεξάμενος. αὐτίκα μὲν
οὐδὲ εἶχον εἰκά | σαι ὅπερ ἐπεπόνθειν· ἀλλὰ καὶ παντοῖος ἐγιγνό-
μην· καὶ ἄρτι μὲν. ἐ | λυπούμην· ἐληλεγμένων μοι τῶν φιλτάτων·
πλούτου τε καὶ ἀργυρίου καὶ | δόξης·* καὶ μονόυκ, ἐδάκρυον ἐπ'
αὐτοῖς καθῃρημένοις·* ἄρτι δὲ· ὥσπερ | ἐκ ζοφεροῦ τινος ἀέρος
τοῦ βίου τοῦ πρόσθεν. ἐς αἰθρίαν | τὲ καὶ μέγα φῶς ἀνέβλεπον
ὥστε δὴ τὸ καινότατον· τοῦ ὀφθαλ | μοῦ μὲν καὶ τῆς περὶ αὐτὸν 43
ἀσθενείας. ἐπελανθανόμην· τὴν δὲ ψυ | χὴν. ὀξυδερκέστερος κατα
μικρὸν ἐγιγνόμην·* ἐλελήθειν γὰρ. τέ | ως αὐτὴν τυφλώττουσαν
περιφέρων· 5 προϊὼν δὲ. ἐς τόδε περιήχθην | ὅπερ ἀρτίως ἡμῖν
ἐπεκάλεις· γαῦρος τε γὰρ ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ | μετέωρός εἰμι· καὶ
ὅλως. μικρὸν οὐκέτι οὐδὲν ἐπινοῶ·* δοκῷ γάρ μοι· | ὅμοιόν τι πε-
πονθέναι προσφιλοσοφίαν· οἷόνπερ καὶ οἱ ἰνδοὶ πρὸς | τὸν οἶνον
λέγονται παθεῖν, ὅτε πρῶτον ἔπιον αὐτοῦ· θερμότεροι | γὰρ ὄντες
φύσει· πιόντες ἰσχυρὸν οὕτω ποτὸν. αὐτίκα μάλα | ἐξεβακχεύθη-
σαν· καὶ διπλασίως ὑπὸ τοῦ ἀκράτου ἐξεμάνησαν· | οὕτω σοι καὶ
αὐτὸς ἔνθους καὶ μεθύων ὑπὸ τῶν λόγων περιέρχομαι·* 6 καὶ |
μὴν τοῦτό γε. οὐ μεθύειν· ἀλλὰ νήφειν τὲ καὶ σωφρονεῖν ἐστιν·
ἐγὼ | δὲ βουλοίμην ἂν εἰ οἷόν τε, αὐτῶν ἀκοῦσαι τῶν λόγων· οὐδὲ
γὰρ οὐδὲ καταφρο | νεῖν αὐτῶν οἶμαι θέμις·* ἄλλως τε· εἰ καὶ φίλος 44
καὶ περὶ τὰ ὅμοια ἐσπου | δακὼς ὁ βουλόμενος ἀκούειν εἴη· θάρ-
ρει ὦ'γαθέ· τοῦτο γάρ τοι τὸ τοῦ | ὁμήρου. σπεύδοντα καὶ αὐτὸν

παρακαλεῖς · καὶ εἴ γε μὴ ἔφθης, αὐτὸς | ἂν ἐδεήθην ἀκοῦσαί μου διηγουμένου · μάρτυρα γάρ σε παρα | στήσασθαι πρὸς τοὺς πολλοὺς ἐθέλω · ὅτι οὐκ ἀλόγως μαίνομαι · ἄλλως | τε. καὶ ἡδύ μοι τὸ μεμνῆσθαι αὐτῶν πολλάκις · καὶ ταύτην ἤδη | μελέτην ἐποιησάμην · ἐπεὶ κἂν τις μὴ παρὼν τύχῃ, καὶ οὕτω δὶς | ἢ τρὶς τῆς ἡμέρας,
45 *ἀνακυκλῶ πρὸς ἐμαυτὸν τὰ εἰρημένα ·* 7 *καὶ ὥσπερ | οἱ ἐρασταί. τῶν παιδικῶν οὐ παρόντων · ἔργ᾽ ἄττα καὶ λόγους εἰρημένους* | Fol. 9 | Fol. 10 | *αὐτοῖς διαμνημονεύουσι · καὶ τούτοις ἐνδιατρίβοντες. ἐξαπατῶσι τὴν νόσον · ὡς παρόντων σφίσι τῶν ἀγαπωμένων ·* ἔνιοι γοῦν αὐτοῖς καὶ προσλαλεῖν οἴονται · καὶ ὡς ἄρτι λεγομένων πρὸς αὐτοὺς ὧν τότε ἤκουσαν, ἥδονται · καὶ προσάψαντες τὴν ψυχὴν τῇ μνήμῃ τῶν παρεληλυθότων · σχολὴν οὐκ ἄγουσιν ἐν τοῖς ἐν ποσὶν ἀνιᾶσθαι. οὕτω δὴ καὶ αὐτὸς · φιλοσοφίας οὐ παρούσης. τοὺς λόγους οὓς τότε ἤκουσα συναγείρων καὶ πρὸς ἐμαυτὸν ἀνατυλίττων.*
46 *οὐ μικρὰν ἔχω παραμυθίαν · καὶ ὅλως καθάπερ ἐν πελάγει καὶ νυκτὶ πολλῇ φερόμενος, ἐς πυρσόν τινα τοῦτον ἀποβλέπω ·* πᾶσι μὲν παρεῖναι /τοῖς ὑπ᾽ ἐμοῦ πραττομένοις τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον. οἰόμενος, ἀεὶ δὲ. ὥσπερ ἀκούων αὐτοῦ, τὰ αὐτὰ πρός με λέγοντος · ἐνίοτε δὲ. καὶ μάλιστα ὅτ᾽ ἂν ἐνερείσω τὴν ψυχήν. καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ μοι φαίνεται · καὶ τῆς φωνῆς. ὁ ἦχος. ἐν ταῖς ἀκοαῖς παραμένει · καὶ γάρ τοι κατὰ τὸν κωμικόν. ὡς ἀληθῶς ἐγκατέλιπέ τι κέντρον τοῖς ἀκούουσι ·** 8 *παῦε ὦ θαυμάσιε μακρὸν ἀνακρουόμενος · καὶ λέγε ἐξαρχῆς · ἀναλαβὼν ἤδη τὰ εἰρημένα. ὡς οὐ μετρίως*
47 *με ἀποκναίεις περιάγων · | εὖ λέγεις. καὶ οὕτω χρὴ ποιειν ·* ἀλλ᾽ ἐκεῖνο ὦ ἑταῖρε · ἤδη τραγικοὺς ἢ καὶ νὴ δία κωμικοὺς φαύλους ἑώρακας ὑποκριτὰς · τῶν συριττομένων λέγω τούτων καὶ διαφθειρόντων τὰ ποιήματα · καὶ τὸ τελευταῖον ἐκβαλλομένων · καίτοι τῶν δραμάτων πολλάκις εὖ ἐχόντων τε καὶ νενικηκότων; πολλοὺς οἶδα τοιούτους · ἀλλὰ τί τοῦτο · δέδοικα. μή σοι ταχὺ δόξω γελοίως αὐτὰ μιμεῖσθαι · τὰ μὲν. ἀτάκτως συνείρων. ἐνίοτε. καὶ αὐτὸν ὑπ᾽ ἀσθενείας τὸν νοῦν διαφθείρων ·* κᾆτα. προαχθῆς ἠρέμα καὶ αὐτοῦ καταγνῶναι τοῦ δράματος · καὶ τὸ μὲν ἐμόν. οὐ πάνυ*
48 *ἄχθομαι · ἡ δὲ ὑπόθεσις. οὐ μετρίως με λυπήσειν ἔοικεν · συνεκπίπτουσα · καὶ τὸ ἐμὸν μέρος ἀσχημονοῦσα ·* 9 *τοῦτ᾽ οὖν παρ᾽ ὅλον μέμνησό μοι τὸν λόγον ·* ὡς ὁ μὲν ποιητὴς ἡμῖν. τῶν τοιούτων ἁμαρτημάτων ἀνεύθυνος · καὶ τῆς σκηνῆς πόρρω ποι κάθηται · οὐδὲν αὐτῷ μέλον τῶν ἐν θεάτρῳ πραγμάτων · ἐγὼ δὲ. ἐμαυτοῦ σοι πεῖραν παρέχω. ὁποῖός τις εἰμὶ τὴν μνήμην ὑποκριτὴς · οὐδὲν ἀγγέλου τὰ ἄλλα τραγικοῦ διαφέρων ·* ὥστε κἂν ἐνδεέστερόν τι δοκῶ λέγειν, ἐκεῖνο μὲν ἔστω πρόχειρον. ὡς ἄμεινον ἦν. καὶ ἄλλως ὁ ποιητὴς*

ἴσως διεξήει· ἐμὲ δὲ κἂν ἐκσυρίττῃς. οὐ πάνυ τι λυπήσομαι·*
10 ὡς εὖ γε νὴ τὸν ἑρμῆν. καὶ κατὰ τὸν τῶν ῥητόρων νόμον πε- 49
προοιμίασταί σοι· ||* ἔοικας γοῦν κἀκεῖνα προσθήσειν· ὡς διολίγου
τὲ ʽ/μῖν ἡ συνουσία ἐγένετο· καὶ ὡς οὐδ' αὐτὸς ἥκεις πρὸς τὸν λό-
γον παρεσκευασμένος·* καὶ ὡς ἄμεινον εἶχεν αὐτοῦ ταῦτα λέγοντος
ἀκούειν· σὺ γὰρ ὀλίγα καὶ ὅσα οἷόν τε ἦν· τῇ μνήμῃ τυγχάνεις
συγκεκομισμένος· οὐ ταῦτα | ἐρεῖν ἔμελλες; οὐδὲν οὖν αὐτῶν ἔτι δεῖ
σοι πρὸς ἐμέ· νόμισον δὲ. ταῦ | τά γε πάντα σοι προειρῆσθαι· ὡς
ἐγὼ. καὶ βοᾶν καὶ κροτεῖν ἕτοιμος· ἢν δὲ διαμέλλῃς· μνησικακήσω
γε παρὰ τὸν ἀγῶνα. καὶ ὀξύτατα συρίξομαι·* **11** καὶ ταῦτα μὲν ἃ σὺ 50
διῆλθες. ἐβουλόμην ἂν εἰρῆσθαί μοι. κἀκεῖνα δέ· ὅτι οὐχ' ἑξῆς·
οὐδ' αὖ ἐκείνῳ περιθεὶς τοὺς λόγους· μὴ καὶ κατ' ἄλλο τι γένω-
μαι τοῖς ὑποκριταῖς ἐκείνοις ὅμοιος· οἳ πολλάκις ἢ ἀγαμέμνονος·
ἢ κρέοντος ἢ ἡρακλέους αὐτοῦ πρόσωπον ἀνειληφότες· χρυσίδας
ἠμφιεσμένοι· καὶ δεινὸν βλέποντες· καὶ μέγα κεχηνότες.* μικρὸν
φθέγγονται καὶ ἰσχνὸν καὶ γυναικῶδες· καὶ τῆς ἑκάβης ἢ πολυξέ-
νης. πολὺ ταπεινότερον· ἵνα οὖν μὴ καὶ αὐτὸς ἐλέγχωμαι· πάνυ
μεῖζον τῆς ἐμαυτοῦ κεφαλῆς προσωπεῖον περικείμενος· καὶ τὴν
σκευὴν καταισχύνων, ἀπὸ γυμνοῦ σοι βούλομαι τοὐμοῦ προσώπου
προσλαλεῖν· ἵνα μὴ συγκατασπάσω που πεσὼν τὸν ἥρωα. ὃν ὑπο-
κρίνομαι· **12** οὗτος ἀνὴρ. οὐ παύσεται τήμερον· πρός με πολλῇ τῇ
σκηνῇ καὶ τῇ τραγωδίᾳ χρώμενος· | καὶ μὴν· παύσομαί γε· πρὸς 51
ἐκεῖνα δὲ ἤδη τρέψομαι· ἡ μὲν ἀρχὴ τῶν λόγων. ἔπαινος ἦν ἑλλά-
δος καὶ τῶν ἀθήνησιν ἀνθρώπων· ὅτι φιλοσοφίᾳ καὶ πενίᾳ σύν-
τροφοί εἰσι· καὶ οὔτε τῶν ἀστῶν. ////////// | οὔτε τῶν ξένων
οὐδένα τέρπονται ὁρῶντες· ὃς ἂν τρυφὴν εἰσάγειν εἰς αὐτοὺς βιάζη-
ται· ἀλλ' εἰ καί τις ἀφίκηται παρ' αὐτοὺς οὕτω διακείμενος. ἠρέμα
τὲ μεθαρμόττουσι καὶ παραπαιδαγωγοῦσι· καὶ πρὸς τὸ καθαρὸν
τῆς διαίτης μεθιστᾶσιν· **13** ἐμέμνητο γοῦν τινος τῶν πολυχρύσων
ὃς ἐλθὼν ἀθήναζε· μάλ' ἐπίσημος καὶ φορτικὸς ἀκολούθων ὄχλῳ·
καὶ ποικίλῃ ἐσθῆτι· καὶ χρυσῷ. αὐτὸς μὲν ᾤετο ζηλωτὸς εἶναι πᾶσι
τοῖς ἀθηναίοις. καὶ ὡς ἂν εὐδαίμων ἀποβλέπεσθαι· τοῖς δὲ ἄρα
δυστυχεῖν ἐδόκει τὸ ἀνθρώπιον· καὶ παιδεύειν ἐπεχείρουν αὐτόν·
οὐ πικρῶς· οὐδ' ἄντικρυς ἀπαγορεύοντες ἐν ἐλευθέρᾳ τῇ πόλει
καθ' ὅντινα τρόπον βούλεται μὴ βιοῦν· ἀλλ' ἐπεὶ κἂν τοῖς γυμνα-
σίοις καὶ λουτροῖς ὀχληρὸς ἦν· θλίβων τοῖς | Fol. 10 | Fol. 11 | 52
οἰκέταις· καὶ στενοχωρῶν τοὺς ἀπαντῶντας. ἡσυχῇ τίς ἂν ὑπεφθέγ-
ξατο. προσποιούμενος λανθάνειν· ὥσπερ οὐ πρὸς αὐτὸν ἐκεῖνον
ἀποτείνων· δέδοικε· μὴ παραπόληται μεταξὺ λουόμενος· καὶ μὴν
εἰρήνη γε μακρὰ κατέχει τὸ βαλανεῖον· οὐδὲν οὖν δεῖ στρατοπέδου·

ὁ δὲ ἀκούων ἃ ἦν μεταξὺ. ἐπαιδεύετο· τὴν δὲ ἐσθῆτα τὴν ποικίλην
καὶ τὰς πορφυρίδας ἐκείνας ἀπέδυσαν αὐτὸν. ἀστείως πάνυ τὸ ἀν-
θηρὸν ἐπισκώπτοντες τῶν χρωμάτων· ἔαρ ἤδη λέγοντες· καὶ πόθεν
ὁ ταὼς οὗτος· καὶ τάχα. τῆς μητρός ἐστιν αὐτοῦ· καὶ τὰ τοιαῦτα·
καὶ τἆλλα δὲ οὕτως ἀπέσκωπτον· ἢ τῶν δακτυλίων τὸ πλῆθος· ἢ
τῆς κόμης τὸ περίεργον. ἢ τῆς διαίτης τὸ ἀκόλαστον· ὥστε κατὰ
μικρὸν ἐσωφρονίσθη· καὶ παραπολὺ βελτίων ἀπῆλθε. δημοσίᾳ πε-
53 παιδευμένος· **14** ὅτι δ' οὐκ αἰσχύνονται πενίαν ὁμολογοῦντες. ἐμέ-
μνητο πρός με φωνῆς τινὸς· ἣν ἀκοῦσαι πάντων ἔφη κοινῇ προεμέ-
νων ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν παναθηναίων· ληφθέντα μὲν γάρ τινα τῶν
πολιτῶν ἄγεσθαι παρὰ τὸν ἀγωνοθέτην. ὅτι βαπτον ἔχων ἱμάτιον
ἐθεώρει· τοὺς δὲ ἰδόντας. ἐλεῆσαί τε καὶ παραιτεῖσθαι· καὶ τοῦ κή-
ρυκος ἀνειπόντος. ὅτι παρὰ τὸν νόμον ἐποίησε ¦ τοιαύτῃ ἐσθῆτι
θεώμενος. ἀναβοῆσαι μιᾷ φωνῇ πάντας. ὥσπερ ἐσκεμμένους· συγ-
γνώμην ἀπονέμειν αὐτῷ τοιαῦτά γε ἀμπεχομένῳ· μὴ γὰρ ἔχειν
αὐτὸν ἕτερα· ταῦτα τε οὖν ἐπήνει· καὶ προσέτι. τὴν ἐλευθερίαν τὴν
ἐκεῖ· καὶ τῆς διαίτης τὸ ἀνεπίφθονον· ἡσυχίαν τε καὶ ἀπραγμοσύ-
νην. ἃ δὴ ἄφθονα παρ' αὐτοῖς ἐστιν·* καὶ ἀπεφαίνετο φιλοσοφίᾳ
54 συνῳδὸν· τὴν παρὰ τοῖς τοιούτοις διατριβὴν· καὶ καθαρὸν ἦθος φυ-
λάξαι δυναμένην· σπουδαίῳ τε ἀνδρὶ καὶ πλούτου καταφρονεῖν πε-
παιδευμένῳ· καὶ τῷ πρὸς τὰ φύσει καλὰ ζῆν προαιρουμένῳ. τὸν
ἐκεῖ βίον ὡς μάλιστα ¦ ἡρμοσμένον· **15** ὅστις δὲ πλούτου ἐρᾷ· καὶ
χρυσῷ κεκήληται καὶ πορφύρᾳ καὶ δυναστείᾳ μετρεῖ τὸ εὔδαιμον·
ἄγευστος μὲν ἐλευθερίας· ἀπείρατος δὲ παρρησίας· ἀθέατος δὲ ἀλη-
θείας· κολακείᾳ ¦ πάντα καὶ δουλείᾳ σύντροφος· ἢ ὅστις ἡδονῇ πᾶ-
σαν τὴν ψυχὴν ἐπιτρέψας, ταύτῃ μόνῃ δουλεύειν διέγνωκε· φίλος
μὲν περιέργων τραπεζῶν· φίλος δὲ. πότων καὶ ἀφροδισίων· ἀνά-
πλεως. γοητείας καὶ ἀπάτης καὶ ψευδολογίας· ἢ ὅστις ἀκούων τέρ-
55 πεται κρουμάτων ¦ τὲ καὶ τερετισμάτων ¦|¦ καὶ διεφθορότων ᾀσμά-
των. τοῖς δὴ τοιούτοις. πρέπειν τὴν ἐνταῦθα διατριβήν· **16** μεσταὶ
γὰρ αὐτοῖς τῶν φιλτάτων πᾶσαι μὲν ἀγυιαί. πᾶ ¦ σαι δὲ ἀγοραί·*
πάρεστι δὲ. πάσαις πύλαις τὴν ἡδονὴν καταδέχεσθαι· τοῦτο μὲν.
δι' ὀφθαλμῶν· τοῦτο δὲ. δι' ὤτων τὲ καὶ ῥινῶν· τοῦτο δὲ καὶ διὰ
λαιμοῦ καὶ διαφροδισίων· ὑφ' ἧς δὴ. ῥεούσης ἀεννάῳ τὲ καὶ θολερῷ
ῥεύματι· πᾶσαι μεν ἀνευρύνονται ὁδοί· συνεισέρχεται γὰρ. μοιχεία·
καὶ φιλαργυρία· καὶ ἐπιορκίαι, καὶ τὸ τοιοῦτο φῦλον τῶν ἡδονῶν·
παρασύρεται δὲ τῆς ψυχῆς ὑποκλυζομένης πάντοθεν. αἰδὼς καὶ
ἀρετὴ καὶ δικαιοσύνη· τῶν δὲ ἔρημος ὁ χῶρος γενόμενος. δίψης ἀεὶ
πιμπλάμενος. ἀνθεῖ πολλαῖς τε καὶ ἀγρίαις ἐπιθυμίαις· τοιαύτην
56 ἀπέφαινε τὴν πόλιν, καὶ τοσούτων διδάσκαλον ἀγαθῶν· **17** ἐγὼ

γοῦν ἔφη· ὅτε τὸ πρῶτον ἐπανήειν ἀπὸ τῆς ἑλλάδος· πλησίον που γενόμενος· ἐπιστήσας ἐμαυτὸν, λόγον ἀπῄτουν τῆς δεῦρο ἀφίξεως· | ἐκεῖνα δὴ τὰ τοῦ ὁμήρου λέγων· τίπτ' αὖτ' ὦ δύστηνε λιπὼν | φάος ἠελίοιο τὴν ἑλλάδα καὶ τὴν εὐτυχίαν ἐκείνην καὶ τὴν ἐλευθερίαν· ἤλυθες ὄφρα ἴδῃς τὸν ἐνταῦθα θόρυβον· συκοφάντας καὶ προσαγορεύσεις ὑπερηφάνους καὶ δεῖπνα καὶ κόλακας καὶ μιαιφονίας· καὶ διαθηκῶν προσδοκίας· καὶ φιλίας ἐπιπλάστους· ἤ, τί καὶ πράξειν διέγνωκας, μήτ' ἀπαλλάττεσθαι μήτε χρῆσθαι τοῖς καθεστῶσι δυνάμενος· **18** οὕτω δὴ βουλευσάμενος· καὶ καθάπερ ὁ ζεὺς τὸν ἕκτορα ὑπεξαγαγὼν ἐμαυτὸν· ἐκ βελέων φασιν· ἔκ τ' ἀνδροκτασίης· ἔκ θ' αἵματος ἔκ τε κυδοιμοῦ.* τὸ λοιπὸν, οἰκουρεῖν εἱλόμην.* καὶ βίον τινὰ 57 τοῦτον γυναικώδη καὶ ἄτολμον τοῖς πολλοῖς δοκοῦντα προτιθέμενος, αὐτῇ φιλοσοφίᾳ καὶ πλάτωνι καὶ ἀληθείᾳ προσλαλῷ* καὶ καθίσας ἐμαυτὸν ὥσπερ ἐν θεάτρῳ μυριάνδρῳ σφόδρα ποῦ μετέωρος ἐπισκοπῶ τὰ γινόμενα· τοῦτο μὲν. πολλὴν ψυχαγωγίαν καὶ γέλωτα παρέχειν δυνάμενα· τοῦτο δὲ. καὶ πεῖραν ἀνδρὸς ὡς ἀληθῶς βεβαίου λαβεῖν· **19** εἰ γὰρ χρὴ καὶ κακῶν ἔπαινον εἰπεῖν. μὴ ὑπολάβῃς μεῖζόν τι γυμνάσιον ἀρετῆς ἢ τῆς ψυχῆς δοκιμασίαν ἀληθεστέραν τῆσδε τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς· οὐ γὰρ μικρὸν ἀντισχεῖν τοσαύταις μὲν ἐπιθυμίαις· τοσούτοις δὲ θεάμασί τε καὶ ἀκούσμασι πάν | Fol. 11 | Fol. 12 | τοθεν ἕλκουσι καὶ ἀντιλαμβανομένοις· ἀλλ' ἀτεχνῶς δεῖ τὸν ὀδυσσέα μιμησάμενον παραπλεῖν αὐτὰ· μὴ δεδεμένον τὼ χεῖρε. δειλὸν γάρ· μηδὲ τὰ ὦτα κηρῷ φραξάμενον· ἀλλ' ἀκούοντα καὶ λελυμένον. καὶ ἀληθῶς ὑπερήφανον· **20** ἔνεστι 58 δὲ καὶ φιλοσοφίαν θαυμάσαι. παραθεωροῦντα τὴν τοσαύτην ἄνοιαν· καὶ τῶν τῆς τύχης ἀγαθῶν καταφρονεῖν, ὁρῶντα ὥσπερ ἐν σκηνῇ καὶ πολυπροσώπῳ δράματι· τὸν μὲν ἐξοικέτου. δεσπότην προϊόντα· τὸν δ' ἀντιπλουσίου. πένητα· τὸν δὲ· σατράπην ἐκ πένητος. ἢ βασιλέα· τὸν δὲ. φίλον τούτου. τὸν δὲ ἐχθρόν· τὸν δὲ. φυγάδα· τοῦτο γάρ τοι καὶ τὸ δεινότατόν ἐστιν· ὅτι καίτοι μαρτυρουμένης τῆς τύχης παίζειν τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα· καὶ ὁμολογούσης μηδὲν αὐτῶν εἶναι βέβαιον· ὅμως ταῦθ' ὁσήμεραι βλέποντες. ὀρέγονται καὶ πλούτου καὶ δυναστείας· καὶ μεστοὶ περιΐασι πάντες, οὐ γινομένων ἐλπίδων· **21** ὁ δὲ δὴ ἔφην ὅτι καὶ γελᾶν ἐν τοῖς γιγνομένοις ἔνεστι 59 καὶ ψυχαγωγεῖσθαι. τοῦτο ἤδη σοι φράσω· πῶς γὰρ οὐ γελοῖοι μὲν πλουτοῦντες αὐτοὶ καὶ τὰς πορφυρίδας προφαίνοντες καὶ τοὺς δακτύλους προτείνοντες· καὶ πολλὴν κατηγοροῦντες ἀπειοκαλίαν·* τὸ δὲ καινότατον. τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀλλοτρίᾳ φωνῇ προσαγορεύοντες·* ἀγαπᾶν ἀξιοῦντες. ὅτι μόνον αὐτοὺς προσέβλεψαν· οἱ δὲ σεμνότεροι. καὶ προσκυνεῖσθαι περιμένοντες οὐ πόρρωθεν οὐδ' ὡς πέρ-

σαις νόμος. ἀλλὰ δεῖ προσελθόντα καὶ ὑποκύψαντα· καὶ πόρρωθεν
τὴν ψυχὴν ταπεινώσαντα καὶ τὸ πάθος αὐτῆς ἐμφανίσαντα τῇ τοῦ
σώματος ὁμοιότητι. τὸ στῆθος ἢ τὴν δεξιὰν καταφιλεῖν· ζηλωτὸν
καὶ περίβλεπτον τοῖς μηδὲ τούτου τυγχάνουσιν· ὁ δ' ἕστηκεν παρέ-
60 χων ἑαυτὸν εἰς πλείω χρόνον ἐξαπατώμενον· ἐπαινῶ δέ γε ταύτης
αὐτοὺς τῆς ἀπανθρωπίας.* ὅτι μηδὲ τοῖς στόμασιν ἡμᾶς προσίενται·
22 πολὺ δὲ τούτων οἱ προσιόντες αὐτοὶ καὶ θεραπεύοντες γελοιό-
τεροι· νυκτὸς μὲν ἐξανιστάμενοι μέσης· περιθέοντες δὲ ἐν κύκλῳ
τὴν πόλιν. καὶ πρὸς τῶν οἰκετῶν ἀποκλειόμενοι. κύνες καὶ κόλακες
καὶ τὰ τοιαῦτα ἀκούειν ὑπομένοντες· γέρας δὲ τῆς πικρᾶς ταύτης
αὐτοῖς περιόδου, τὸ φορτικὸν ἐκεῖνο δεῖπνον καὶ πολλῶν αἴτιον
συμφορῶν· ἐν ᾧ πόσα μὲν ἐμφαγόντες·* πόσα δὲ παρὰ γνώμην ἐμ-
πιόντες· πόσα δὲ ὧν οὐκ ἐχρῆν ἀπολαλήσαντες· ἢ | μεμφόμενοι τὸ
τελευταῖον ἢ δυσφοροῦντες ἀπίασιν· ἢ διαβάλλοντες τὸ δεῖπνον ἢ
ὕβριν ἢ μικρολογίαν ἐγκαλοῦντες· πλήρεις δὲ αὐτῶν ἐμούντων οἱ
στενωποί· καὶ πρὸς τοῖς χαμαιτυπείοις μαχομένων· καὶ μεθήμέραν
61 οἱ πλείονες αὐτῶν κατακλιθέντες. ἰατροῖς παρέχουσιν ἀφορμὰς πε-
ριόδων ἔνιοι μὲν γὰρ τὸ καινότατον. οὐδὲ νοσεῖν σχολάζουσιν·
23 ἐγὼ μέντοι γε. πολὺ τῶν κολακευομένων ἐξωλεστέρους τοὺς κό-
λακας ὑπείληφα· καὶ σχεδὸν αὐτοῖς ἐκείνους καθίστασθαι τῆς ὑπερη-
φανίας αἰτίους· ὅταν γὰρ αὐτῶν τὴν περιουσίαν θαυμάσωσι. καὶ
τὸν χρυσὸν ἐπαινέσωσιν· καὶ τοὺς πυλῶνας ἕωθεν ἐμπλήσωσι· καὶ
προσελθόντες ὥσπερ δεσπότας προσείπωσι. τί καὶ φρονήσειν ἐκεί-
νους εἰκός ἐστιν· εἰ δέ γε κοινῷ δόγματι κἂν πρὸς ὀλίγον ἀπέ-
σχοντο τῆσδε τῆς ἐθελοδουλείας, οὐκ ἂν οἴει τοὐναντίον αὐτοὺς ἐλ-
θεῖν ἐπὶ τὰς θύρας τῶν πτωχῶν δεομένους τοὺς πλουσίους μὴ
ἀθέατον αὐτῶν μηδ' ἀμάρτυρον τὴν εὐδαιμονίαν καταλιπεῖν· μὴ
62 δ' ἀνόνητόν τε καὶ ἄχρηστον τῶν τραπεζῶν τὸ κάλλος καὶ τῶν
οἴκων τὸ μέγεθος; οὐ γὰρ οὕτω τοῦ πλουτεῖν ἐρῶσιν. ὡς τοῦ διὰ
τοῦ πλουτεῖν εὐδαιμονίζεσθαι· καὶ οὕτω δὲ ἔχει· μηδὲν ὄφελος
εἶναι περικαλλοῦς οἰκίας τῷ οἰκοῦντι· μηδὲ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος,
εἰ μή τις αὐτὰ θαυμάζοι· ἐχρῆν οὖν ταύτῃ καθαιρεῖν αὐτῶν καὶ
63 ἀπευωνίζειν τὴν δυναστείαν· ἐπιτειχίσαντας τῷ πλούτῳ τὴν ὑπερο-
ψίαν· νῦν δὲ λατρεύοντες. εἰς ἀπόνοιαν ἄγουσι· 24 καὶ τὸ μὲν ἄν-
δρας ἰδιώτας καὶ ἀναφανδὸν τὴν ἀπαιδευσίαν ὁμολογοῦντας τὰ
τοιαῦτα ποιεῖν. μετριώτερον ἂν εἰκότως νομισθείη· τὸ δὲ καὶ τοὺς
64 φιλοσοφεῖν προσποιουμένους πολλῷ ἔτι τούτων γελοιότερα δρᾶν.
τοῦτ' ἤδη τὸ δεινότατόν ἐστι·* πῶς γὰρ οἴει τὴν ψυχὴν διατεθεῖσθαί
μοι. ὅταν ἴδω τούτων τινὰ μάλιστα τῶν προβεβηκότων ἀναμεμιγμέ-
νον κολάκων ὄχλῳ καὶ τῶν ἐπαξίας τινὰ δορυφοροῦντα· καὶ τοῖς

ἐπὶ τὰ δεῖπνα παραγγέλλουσι κοινολογούμενον· ἐπισημότερον δὲ
τῶν ἄλλων ἀπὸ τοῦ σχήματος ὄντα καὶ φανερώτερον· καὶ ὃ μάλιστα
ἀγανακτῶ. ὅτι μὴ καὶ τὴν σκευὴν μεταλαμβάνουσι· τὰ ἄλλα γε
ὁμοίως ὑποκρινόμενοι τοῦ δράματος· ⋮ 25* ἃ μὲν γὰρ ἐν τοῖς συμπο-
σίοις ἐργάζονται. τίνι τῶν καλῶν εἰκάσομεν·* οὐκ ἐμφοροῦνται μὲν
ἀπειροκαλώτερον· μεθύσκονται δὲ φανερώτερον. ἐξανίστανται δὲ πάν-
των ὕστατοι. πλείω δὲ ἀποφέρειν τῶν ἄλλων ἀξιοῦσιν· οἱ δὲ ἀστει- 65
ότεροι πολλάκις αὐτῶν. καὶ ᾆσαι προήχθησαν; καὶ ταῦτα μὲν οὖν
γελοῖα ἡγεῖτο· μάλιστα δὲ ἐμέμνητο ⋮ Fol. 12 | Fol. 13 ⋮ τῶν ἐπὶ
μισθῷ φιλοσοφούντων· καὶ τὴν ἀρετὴν ὤνιον ὥσπερ ἐξ ἀγορᾶς προ-
τιθέντων· ἐργαστήρια γ᾽ οὖν ἐκάλει καὶ καπηλεῖα·* τὰς τούτων δια-
τριβάς· ἠξίου γὰρ τὸν πλούτου καταφρονεῖν διδάξοντα πρῶτον αὑτὸν
παρέχειν ὑψηλότερον λημμάτων·* 26 ἀμέλει, καὶ ταῦτα πράττων
διετέλει· οὐ μόνον προῖκα τοῖς ἀξιοῦσι συνδιατρίβων. ἀλλὰ καὶ τοῖς
δεομένοις ἐπαρκῶν· καὶ πάσης περιουσίας καταφρονῶν· τοσούτου
δέων ὀρέγεσθαι τῶν οὐδὲν προσηκόντων. ὥστε μηδὲ τῶν ἑαυτοῦ
φθειρομένων ποιεῖσθαι πρόνοιαν· ὅς γε καὶ ἀγρὸν οὐ πόρρω τῆς
πόλεως κεκτημένος. οὐδὲ ἐπιβῆναι αὐτοῦ πολλῶν ἐτῶν ἠξίωσεν· 66
ἀλλ᾽ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἶναι διωμολόγει· ταῦτ᾽ οἶμαι ὑπειλη-
φώς· ὅτι τούτων μὲν, φύσει οὐδενὸς ἐσμὲν κύριοι· νόμῳ δὲ καὶ
διαδοχῇ τὸ χρήσιμον αὐτῶν εἰς ἀόριστον παραλαμβάνοντες, ὀλιγο-
χρόνιοι δεσπόται νομιζόμεθα· κἀπειδὰν ἡ προθεσμία παρέλθη,
τηνικαῦτα παραλαβὼν ἄλλος ἀπολαύει τοῦ ὀνόματος· οὐ μικρὰ δὲ
οὐδὲ ἐκεῖνα παρέχει τοῖς ζηλοῦν ἐθέλουσι παραδείγματα· τῆς τροφῆς
τὸ ἀπέριττον· καὶ τῶν γυμνασίων τὸ σύμμετρον· καὶ τοῦ προσώ-
που τὸ αἰδέσιμον· καὶ τῆς ἐσθῆτος τὸ μέτριον· ἐφ᾽ ἅπασι δὲ τούτοις.
τῆς διανοίας τὸ ἡρμοσμένον καὶ τὸ ἥμερον τοῦ τρόπου· 27 παρῄ-
νει δὲ τοῖς συνοῦσι. μήτ᾽ ἀναβάλλεσθαι τὸ ἀγαθόν. ὅπερ τοὺς πολ- 67
λοὺς ποιεῖν· προθεσμίας ὡρισμένους ἑορτὰς ἢ πανηγύρεις· ὡς ἀπ᾽ ἐ-
κείνων ἀρξομένους τοῦ μη ψεύσασθαι καὶ τοῦ τὰ δέοντα ποιήσειν·
ἠξίου γὰρ ἀμέλλητον εἶναι τὴν πρὸς τὸ καλὸν ὁρμήν· δῆλος δὲ ἦν
καὶ τῶν τοιούτων κατεγνωκὼς φιλοσόφων· οἳ ταύτην ἄσκησιν ἀρετῆς
ὑπελάμβανον, ἢν πολλαῖς ἀνάγκαις καὶ πόνοις τοὺς νέους ἀντέχειν
καταγυμνάσωσιν· τοῦτο μὲν ἀνυποδητεῖν οἱ πολλοὶ κελεύοντες· ἄλλοι
δὲ. μαστιγοῦντες· οἱ δὲ χαριέστεροι, καὶ σιδήρῳ τὰς ἐπιφανείας αὐ-
τῶν καταξύοντες· 28 ἡγεῖτο γὰρ χρῆναι, πολὺ πρότερον ἐν ταῖς
ψυχαῖς τὸ στερρὸν τοῦτο καὶ ἀπαθὲς κατασκευάσαι· καὶ τὸν ἄριστα
παιδεύειν ἀνθρώπους προαιρούμενον, τοῦτο μὲν ψυχῆς. τοῦτο δὲ 68
σώματος· τοῦτο δὲ ἡλικίας τὲ καὶ τῆς πρότερον ἀγωγῆς ἐστοχάσθαι.
ἵνα μὴ τὰ παρὰ δύναμιν ἐπιτάττων ἐλέγχηται· πολλοὺς γοῦν καὶ

τελευτᾶν ἔφασκεν ⁝ οὕτως ἀλόγως ἐπιταθέντας· ἕνα δὲ καὶ αὐτὸς
εἶδον· ὅς καὶ ⁝ γευσάμενος τῶν παρ᾽ ἐκείνοις κακῶν· ἐπειδὴ τάχιστα
λόγων ἀληθῶν ἐπήκουσεν. ἀμεταστρεπτὶ φεύγων ὡς αὐτὸν ἀφίκετο·
καὶ δῆλος ἦν ῥᾷον διακείμενος· **29** ἤδη δὲ τούτων ἀποστὰς· τῶν
69 ἄλλων αὖθις ἀνθρώπων ἐμέμνητο· καὶ τὰς ἐν τῇ πόλει ταραχὰς
διεξῄει. καὶ τὸν ὠθισμὸν αὐτῶν καὶ τὰ θέατρα. καὶ τὸν ἱππόδρο-
μον· καὶ τὰς τῶν ἡνιόχων εἰκόνας· καὶ τὰ τῶν ἵππων ὀνόματα· καὶ
τοὺς ἐν τοῖς στενωποῖς περὶ τούτων διαλόγους· πολλὴ γὰρ ὡς ἀλη-
θῶς ἡ ἱππομανία· καὶ πολλῶν ἤδη σπουδαίων εἶναι δοκούντων
ἐπείληπται· **30** μετὰ δὲ ταῦτα, ἑτέρου δράματος ἥπτετο· τῶν ἀμφὶ
τὴνεκυῖαν τὲ καὶ διαθήκας καλινδουμένων· προστιθεὶς, ὅτι μίαν
70 φωνὴν οἱ ῥωμαίων παῖδες ἀληθῆ παρ ὅλον τὸν βίον προΐενται·
71 τὴν ἐν ταῖς διαθήκαις λέγων. ἵνα μὴ ἀπολαύσωσι τῆς σφετέρας
72 ἀληθείας·* ἃ δὲ καὶ μεταξὺ λέγοντος αὐτοῦ γελᾶν προήχθην· ὅτι καὶ
συγκατορύττειν ἑαυτοῖς ἀξιοῦσι τὰς ἀμαθίας· καὶ τὴν ἀναλγησίαν
ἔγγραφον ὁμολογοῦσιν· ⁝ οἱ μὲν ἐσθῆτας ἑαυτοῖς κελεύοντες συγκατα-
φλέγεσθαι τῶν παρατὸν βίον τιμίων· οἱ δὲ καὶ παραμένειν τινὰς
οἰκέτας τοῖς τάφοις· ἔνιοι δὲ καὶ στέφειν τὰς στήλας ἄνθεσιν· εὐή-
θεις ἔτι καὶ παρὰ τὴν τελευτὴν διαμένοντες· **31** εἰκάζειν οὖν ἠξίου
τί πέπρακται αὐτοῖς παρὰ τὸν βίον. εἰ τοιαῦτα περὶ τῶν μετὰ τὸν
βίον ἐπισκήπτουσιν· τούτους γὰρ εἶναι, τοὺς τὸ πολυτελὲς ὄψον
73 ὠνουμένους· καὶ τὸν οἶνον ἐν τοῖς συμποσίοις. μετὰ κρότων τὲ καὶ
ἀρωμάτων ἐκχέοντας· τοὺς μέσου χειμῶνος ἐμπιπλαμένους ῥόδων. ⁝
καί τὸ σπάνιον αὐτῶν καὶ παρὰ καιρὸν ἀγαπῶντας·* τὸ δ᾽ ἐν καιρῷ
καὶ κατὰ φύσιν, ὡς εὐτελὲς ὑπερηφανοῦντας· τούτους εἶναι τοὺς καὶ
τὰ μῦρα πίνοντας·* ὃ καὶ μάλιστα διέσυρεν αὐτῶν.* ὅτι μηδὲ χρῆ-
σθαι ἴσασι ταῖς ἐπιθυμίαις· ἀλλὰ κἀν ταύταις παρανομοῦσι· καὶ τοὺς
ὅρους συγχέουσι· πάντοθεν τῇ τρυφῇ παραδόντες αὐτῶν τὰς ψυχὰς
πατεῖν· καὶ τοῦτο δὴ τὸ ἐν ταῖς τραγῳδίαις τὲ καὶ κωμωδίαις λεγό-
74 μενον, ἤδη καὶ παρὰ θύραν εἰσβιαζόμενοι· σολοικισμὸν οὖν ἐκάλει
τὸ τοιοῦτο τῶν ἡδονῶν· **32** ἀπὸ δὲ τῆς αὐτῆς γνώμης, κἀκεῖνα ἔλε-
γεν ἀτεχνῶς τοῦ μώμου τὸν λόγον μιμησάμενος· ὡς γὰρ ἐκεῖνος ⁝
ἐμέμφετο τοῦ ταύρου τὸν δημιουργον θεὸν. οὐ προ / / θέντα τῶν
ὀφθαλμῶν τὰ κέρατα, οὕτω δὴ καὶ αὐτὸς. ᾐτιᾶτο τῶν στεφα ⁝ Fol. 13 |
Fol. 14 ⁝ νουμένων, ὅτι μὴ ἴσασι τοῦ στεφάνου τὸν τόπον. εἰ γάρ
τοι ἔφη τῇ πνοῇ τῶν ἴων τε καὶ ῥόδων χαίρουσιν, ὑπὸ τῇ ῥινὶ
75 μάλιστα ἐχρῆν αὐτοὺς στέφεσθαι. παρ᾽ αὐτὴν ὡς οἷόν τε τὴν ἀνα-
πνοὴν. ἵν᾽ ὡς πλεῖστον ἀνέσπων τῆς ἡδονῆς·* **33** καὶ μὴν. κἀκείνους
διεγέλα· τοὺς θαυμάσιόν τινα τὴν σπουδὴν περὶ τὰ δεῖπνα ποιου-
μένους· χυμῶν τε ποικιλίαις. καὶ πεμμάτων περιεργίαις· καὶ γὰρ

οὖν καὶ τούτους ἔφασκεν· ὀλιγοχρονίου τε καὶ βραχείας ἡδονῆς
ἔρωτι. πολλὰς πραγματείας ὑπομένειν· ὑπέφαινε γοῦν τεσσάρων
δακτύλων αὐτοῖς εἶναι καταπάντα πονεῖσθαι τὸν πόνον, ἐφ' ὅσους. 76
ὁ μήκιστος ἀνθρώπου λαιμός ἐστιν· οὔτε γὰρ πρὶν ἐμφαγεῖν ἀπο-
λαύειν τί τῶν ἐωνημένων· οὔτε βρωθέντων. ἡδίω γίνεσθαι τὴν ἀπὸ
τῶν πολυτελεστέρων πλησμονήν· λοιπὸν οὖν εἶναι, τὴν ἐν τῇ παρό-
δῳ γιγνομένην ἡδονὴν. τοσούτων ὠνεῖσθαι χρημάτων·* εἰκότα δὲ
πάσχειν ἔλεγεν αὖ τοὺς ὑπ' ἀπαιδευσίας. τὰς ἀληθεστέρας ἡδονὰς
ἀγνοοῦντας· ὧν ἁπασῶν. φιλοσοφία χορηγός ἐστι τοῖς πονεῖν προαι-
ρουμένοις· **34** περὶ δὲ τῶν ἐν τοῖς βαλανείοις δρωμένων, πολλὰ μὲν
διεξῄει· τὸ πλῆθος τῶν ἑπομένων· τὰς ὕβρεις· τοὺς ἐπικειμένους
τοῖς οἰκέταις·* καὶ μικροῦ δεῖν ἐκφερομένους·* ἓν δέ τι καὶ μάλιστα
μισεῖν ἐῴκει·* πολὺ δ' ἐν τῇ πόλει τοῦτο καὶ τοῖς βαλανείοις ἐπι-
χωριάζον·* προϊόντας γάρ τινας τῶν οἰκετῶν. δεῖ βοᾶν καὶ παραγ-
γέλλειν· προορᾶσθαι τοῖν ποδοῖν, ἢν ὑψηλόν τι ἢ κοῖλον μέλλωσιν
ὑποβαίνειν· καὶ ὑπομιμνήσκειν αὐτούς. τὸ καινότατον· ὅτι βαδίζου-
σιν· δεινὸν οὖν ἐποιεῖτο· εἰ στόματος μὲν ἀλλοτρίου δειπνοῦντες
μη δέονται· μηδὲ χειρῶν. μηδὲ ὤτων ἀκούοντες· ὀφθαλμῶν δὲ ὑγιαί-
νοντες ἀλλοτρίων δέονται προοψομένων·* καὶ ἀνέχονται φωνας ἀκού-
οντες δυστυχέσιν ἀνθρώποις πρεπούσας καὶ πεπηρωμένοις* ⋮ ταῦτα 77
γὰρ αὐτὰ πάσχουσιν ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἡμέρας μέσης. καὶ οἱ τὰς πό-
λεις ἐπιτετραμμένοι·* **35** ταῦτα καὶ πολλὰ ἕτερα τοιαῦτα διελθὼν.
κατέπαυσε τὸν λόγον·* ἐγὼ δὲ τέως μὲν ἤκουον αὐτοῦ τεθηπὼς· μὴ
σιωπήσῃ πεφοβημένος· ἐπειδὴ δὲ ἐπαύσατο. τοῦτο δὴ τὸ τῶν φαιά-
κων πάθος ἐπεπόνθειν· πολὺν γὰρ δὴ χρόνον ἐς αὐτὸν ἀπέβλεπον
κεκηλημένος· εἶτα πολλῇ συγχύσει καὶ ἰλίγγῳ κατειλημμένος·* τοῦτο
μὲν ἱδρῶτι κατερρεόμην· τοῦτο δὲ φθέγξασθαι βουλόμενος. ἐξέ-
πιπτόν τε καὶ ἀνεκοπτόμην·* καὶ ἥ τε φωνὴ ἐξέλειπε. καὶ ἡ γλῶττα
ἡμάρτανε.* ⋮| καὶ τέλος, ἐδάκρυον ἀπορούμενος· οὐ γὰρ ἐξ ἐπιπο-
λῆς οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἡμῶν ὁ λόγος καθίκετο· βαθεῖα δὲ καὶ καίριος
ἡ πληγὴ ἐγένετο· καὶ μάλα ⋮ εὐστόχως ἐνεχθεὶς ὁ λόγος. αὐτὴν εἰ
οἷόν τε εἰπεῖν διέκοψε τὴν ψυχήν· ⋮* εἰ γάρ τι δεῖ κἀμὲ ἤδη φιλο-
σόφων προσάψασθαι λόγων· ὧδε περὶ τούτων ⋮ ὑπείληφα· **36** δοκεῖ
μοι ἀνδρὸς εὐφυοῦς ψυχὴ. μάλα σκοπῷ τινὶ ἁπα ⋮ λῷ προσεοικέ-
ναι· τοξόται δὲ πολλοὶ μὲν ἀνὰ τὸν βίον καὶ μεστοὶ τὰς ⋮ φαρέτρας·
ποικίλων τὲ καὶ παντοδαπῶν λόγων·* οὐ μὴν πάντες εὔστοχα
τοξεύουσιν. ἀλλ' οἱ μὲν αὐτῶν σφόδρα τὰς νευρὰς ἐπιτείναντες.* 78
εὐτο ⋮ νώτερον τοῦ δέοντος ἀφιᾶσιν·* καὶ ἅπτονται μὲν καὶ οὗτοι
τῆς ὁδοῦ· τὰ δὲ βέλη αὐτῶν, οὐ μένει ἐν τῷ σκοπῷ· ἀλλ' ὑπὸ τῆς
σφοδρότητος διελθόντα καὶ παροδεύσαντα. κεχηνυῖαν μόνον τῷ τραύ-

ματι τὴν ψυχὴν ἀπέλιπεν·* ἄλλοι δὲ πάλιν τούτοις ὑπεναντίως·
ὑπὸ γὰρ ἀσθενείας τὲ καὶ ἀτονίας. οὐδὲ ἐφικνεῖται τὰ βέλη αὐτοῖς
ἄχρι πρὸς τὸν σκοπόν· ἀλλ' ἐκλυθέντα, καταπίπτει πολλάκις ἐκ μέ-
σης τῆς ὁδοῦ· ἢν δέ ποτε καὶ ἐφίκηται. ἄκρον μὲν ἐπιλίγδην ἅπ-
τεται· βαθεῖαν δὲ οὐκ ἐργάζεται πληγήν· οὐ γὰρ ἀπ' ἰσχυρᾶς ἐμβο-
79 λῆς ἀπεστέλλετο·* **37** ὅστις δὲ ἀγαθὸς τοξότης καὶ τούτῳ ὅμοιος.
πρῶτον μὲν ἀκριβῶς ὄψεται τὸν σκοπὸν. εἰ μὴ σφόδρα μαλακὸς·
εἰ μὴ στερρότερος τοῦ βέλους· γίγνονται γὰρ δὴ καὶ ἄτρωτοι σκο-
ποί· ἐπειδὰν δὲ ταῦτα ἴδῃ.* τηνικαῦτα χρίσας τὸ βέλος· οὔτε ἰῷ
καθάπερ τὰ σκυθῶν χρίεται· οὔτε ὀπῷ καθάπερ τὰ κουρήτων·
ἀλλ' ἠρέμα δηκτικῷ τε καὶ γλυκεῖ φαρμάκῳ τοῦτο χρίσας, ἀτεχνῶς
ἐτόξευσε· τὸ δὲ ἐνεχθὲν εὖ μάλα εὐτόνως· καὶ διακόψαν ἄχρι τοῦ
διελθεῖν. μένει τὲ καὶ πολὺ τοῦ φαρμάκου ἀφίησιν· ὃ δὴ σκιδνά-
μενον. ὅλην ἐν κύκλῳ τὴν ψυχὴν περιέρχεται· τοῦτό τοι, καὶ ἥδον-
ται καὶ δακρύουσι μεταξὺ ἀκούοντες·* ὅπερ καὶ αὐτὸς ἔπασχον·
80 ἡσυχῇ ἄρα τοῦ φαρμάκου τὴν ψυχὴν περιθέοντος· ἐπῄει δοῦν μοι
πρὸς αὐτὸν. τὸ ἔπος ἐκεῖνο λέγειν·* βάλλ' οὕτως αἴ κέν τι φόως
γένηαι· ὥσπερ γὰρ οἱ τοῦ φρυγίου αὐλοῦ ἀκούοντες οὐ πάντες μαί-
νονται· ἀλλ' ὁπόσοι αὐτῶν τῇ ῥέᾳ λαμβάνονται· οὗτοι δὲ πρὸς τὸ
μέλος ὑπομιμνήσκονται τοῦ πάθους, οὕτω δὴ καὶ οἱ φιλοσόφων
ἀκούοντες, οὐ πάντες ἔνθεοι καὶ τραυματίαι ἀπίασιν. ἀλλ' οἷς ὑπῆν
τί ἐν τῇ φύσει φιλοσοφίᾳ συγγενές·* **38** ὡς σεμνὰ καὶ θαυμάσια
81 καὶ θεῖά γε ὦ ἑταῖρε διελήλυθας· ἐλελήθεις τέ με, πολ | Fol. 14 | Fol. 15
λῆς ὡς ἀληθῶς τῆς ἀμβροσίας καὶ τοῦ λωτοῦ κεκορεσμένος· ὥστε καὶ
μεταξὺ σοῦ λέγοντος. ἔπασχόν τι ἐν τῇ ψυχῇ· καὶ παυσαμένου.
ἄχθομαι· καὶ ἵνα δὴ καὶ κατὰ σὲ εἴπω. τέτρωμαι· καὶ μὴ θαυ-
μάσῃς· οἶσθα γὰρ ὅτι καὶ οἱ πρὸς τῶν κυνῶν τῶν λυσσώντων
δηχθέντες. οὐκ αὐτοὶ μόνοι λυσσῶσιν· ἀλλὰ κἂν τινας ἑτέρους καὶ
αὐτοὶ ἐν τῇ μανίᾳ τὸ αὐτὸ τοῦτο διαθῶσι· καὶ αὐτοὶ ἔκφρονες γί-
νονται· συμμεταβαίνει γάρ τι τοῦ πάθους, ἅμα τῷ δήγματι· καὶ
πολυγονεῖται ἡ νόσος. καὶ πολλὴ γίνεται τῆς μανίας διαδοχή·
οὐκοῦν καὶ αὐτὸς ἡμῖν ἐρᾶν ὁμολογεῖς; πάνυ μὲν οὖν· καὶ
προσέτι, δέομαι γέ σου κοινήν τινα τὴν θεραπείαν ἐπινοεῖν· τὸ
82 τοῦ ἄρα τηλέφου ἀνάγκη ποιεῖν· ποῖον αὖ λέγεις· ἐπιτὸν τρώ-
σαντα ἐλθόντας, ἰᾶσθαι παρακαλεῖν: — τέλος τῆς ἐπι-
στολῆς:~~~~~~~

Exponitur conferendi ratio.

Contuli codicem Mutinensem ad exemplaria recognitionis Iacobitzii Teubnerianae[1]. De collationis fide ut certius iudicari possit, breviter ostendam, qua ratione collationem paraverim. Egi autem in conferendo ita, ut in exemplaribus Teubnerianis omnes eas litteras locosque lineolis ante codicem conferendum subductis notarem, ubi apud Fritzschium[2]) e codicibus editionibusque ante collatis ulla varietas esset enotata. Qua in re posita esset quoque loco varietas, non ante codicem collatum adnotabam in exemplaribus, cum ipse de me expertus vidissem, ita turbam quandam atque congeriem lectionum facile oriri[3]), ex qua vix quidquam posset iudicari. In unoquoque loco — nisi quod raro factum est, ut ad aliquem locum non satis accurate attenderem — discrepantes codicis lectiones in margine exemplaris mei ascripsi, congruentiam signis quibusdam testatus sum[4]). Opere diurno in bibliotheca confecto, pensum ad Fritzschii apparatum aliorumque codicum meorum collationem exigebam atque eos locos, ubi non satis certa mihi videbar testatus esse, postero die denuo inspiciendos indicabam. Mirum autem non est in summa diligentia tamen accidisse, ut unus alterve lo-

1) Vol. I a. 1884 editum est, Vol. II a. 1877, Vol. III a. 1881.

2) Iacobitzii autem editionem maiorem ut compararem nondum mihi contigerat; quo factum est, ut eos potissimum Luciani libellos e Mutinensi examinarem, in quibus Fritzschii apparatu possem uti. Sunt autem hi: Vulg. III, VII, VIII, xx, XVI, XVII, XXXVII, XLV, LXXI. In ceteris libellis atque in scholiis examinandis editionis Reitzianae exemplari illo usus sum, quod in bibliotheca Estensi est, atque ad ea quae ipse enotaveram ex aliis codicibus ante a me collatis rettuli collationem.

3) Vides autem et quam facile fieri possit, ut diversorum codicum lectiones una positae inter se confundantur, et quam utile sit, si ad eiusmodi causam atque iudicium nihil quasi praeiudicati adferatur.

4) Variis ad hanc rem uti soleo signis, cum et tempori parcatur et labori, si non idem in paucis litteris adhibetur signum atque in pluribus verbis una notandis.

cus restet, de cuius scriptura nihil possim pro certo adfirmare. Hoc habet tamen boni ratio conferendi a me inita, ut sciri possit, quibus locis exceptis de collationis fide non dubitandum sit[1]). Quod ad ceteros locos attinet — eos dico, ubi nulla apud Fritzschium enotata est varietas, cum non possim contendere silentio meo semper esse confidendum, tamen audeo dicere raro fieri posse, ut silentio meo error creetur. Nam cum tot sint codices collati, non multae, si ita egeris ut egi equidem, poterunt praeteriri varietates. Ac si id tantum ageretur, ut novae lectiones proferrentur, sane vix opus esset in codicibus conferendis tempus consumere: tam magna enim est copia varietatum iam repertarum. Verum id agitur, ut ad quem quaeque codicem pertineat varietas ostendatur, neque eo perventum est adhuc, ut ad emendationem res redeat atque coniecturas[2]). — In quibusdam tamen ceterorum quoque locorum generibus tantam curam posui, ut non multa me fugere potuisse confidam. Inspicienda enim significaveram in exemplaribus meis locorum genera haec: inscriptiones subscriptionesque, personarum vices, ν ephelcysticum, praepositionum inter se permutationes illae, quae saepius fiunt a librariis, constans, ut ita dicam, in vocabulis quibusdam scribendi inconstantia, ut in ἄχρι ‖ ἄχρις, μόλις ‖ μόγις, δέ ‖ δή, ἤν ‖ ἦν, ἤ ‖ ἦ, δέ ‖ γε ‖ τε, ἐς ‖ εἰς, γίγνεσθαι ‖ γίνεσθαι. Molesta sane fuit diligentia illa neque tamen fugienda, ne idem labor aut me ipsum postea exerceret ibidem aut alios.

Pauca dicenda sunt de notis a me adhibitis. Ac primum quidem de nota illa, qua Mutinensem inscribendum censui E, cum a Sommerbrodtio non male esset notatus O. Habemus autem alios codices E et O notatos, ut non plane liberae sint hae notae. Sed eorum libellorum qui codice Mutinensi continentur singulos tantum habent E et O: De mercede conductis Vulg. XVII Harleianus 5694 qui E insignitur, O autem, 'Augustanus primus', Verae historiae II Vulg. XXVII. Nomen ut mutarem, iis

1) 'At ne sic quidem', inquit, 'omnino constare poterit de omnibus illis locis'. Recte, si quidem non potest humanis viribus ita agi eiusmodi opus, ut emendatum evadat atque perfectum.

2) Aliter nuper iudicavit Sommerbrodt in praefatione recensionis suae. Cuius sententiam non satis firmo niti fundamento demonstravi superiore anno (ll. in p. 2 margine inf. ll.) dixique recensendi rationem e nova codicum collatione repetendam esse. Qua in re apparet, quam utilis futura sit magna lectionum copia cum a multis tum a Sommerbrodtio congesta.

rebus adductus feci, quas p. 14 sq. exposui. Neque tamen clarissimi viri institutum in hoc codice mutare fas esse duxissem, nisi Sommerbrodt signum illud in Museo Rhenano adhibitum nuper ipse tacite deposuisset atque 'Mut.' hunc codicem notavisset, id quod vix fieri potest a me in tot lectionibus adferendis[1]). In Vulg. XVII poterit E dici consensus Harleiani atque Mutinensis; ubi dissentiunt inter se codices illi, nominibus a Sommerbrodtio inditis poterunt appellari Harl. et Mut.

E^1 significat scripturam primae manus principalem, E^2 scripturam a prima manu ipsa pro principali illa repositam, E^3 quod rubricatorio liquore scriptum est a prima ut mihi videbatur manu[2]).

Nota / utor ad rasuram unius litterae spatium capientem significandam. Stellulis in textu, Nigrini positis eos locos distinxi, ubi notae quaedam occurrunt, quorum species in tabulis adiectis illustrabitur.

Nigrinum ita descripsi, ut ad eam textus speciem quam proxime accederet, quam prima manus mihi videbatur reliquisse.

Nonnulla quae ad hoc caput pertinere possunt videri, suo quoque loco attuli, cum melius possent atque brevius singula illustrari in re quasi praesenti quam si longo intervallo repetenda essent.

Scripturae congruentia.

De hac re satis in universum mihi videor dixisse p. 28, 29; ac 'satis' quidem ita, si satis esse dicendum est, ultra quod cum fructu progredi nondum possit. Vides autem, quam lubrica res sit hodie quoque, cum de plurimorum codicum congruentia partim non satis constet partim nihil.

---

1) Vides hoc nomen aptum esse ad adiectivum illud E(stense). A(testini) autem nomen non vacuum est, cum A notam Gorlicensi indiderit Iacobitz. Ac ne M quidem potest notari propter Parisinum 2954.

2) Eodem modo Ω^1 Ω^2 adhibui; ad diversos correctores in Ω distinguendos Ω^a Ω^b Ω^c Ω^d notis utor, de quibus in codicis Ω descriptione agendum erit.

Scripturae discrepantia.[1])

I. Codici Mutinensi propria sunt.

A. Additamenta haec:

c. 37 (11, 20) *καὶ φιλοσόφων ἀκούοντες*] *καὶ οἱ φιλοσόφων ἀκούοντες* E[2]) c. 38 (11, 35) post finem libelli E add. *τέλος τῆς ἐπιστολῆς.* c. 8 (3, 24) ante *ἀλλ'* cum lacunam reliquerit, fortasse personae nomen additum voluit E (cfr part. B. et C).

B. Omissiones hae:

c. 4 (2, 23) *ἄρτι δὲ αὐτὰ μὲν ἐδόκει μοι ταπεινὰ καὶ καταγέλαστα· ἔχαιρον δ' αὖ ὥσπερ*] *ἄρτι δὲ· ὥσπερ* E c. 34 (10, 17—19) *δεινὸν οὖν ἐποιεῖτο, εἰ στόματος μὲν ἀλλοτρίου δειπνοῦντες μὴ δέονται μηδὲ χειρῶν, μηδὲ τῶν ὤτων ἀκούοντες, ὀφθαλμῶν δὲ ὑγιαίνοντες ἀλλοτρίων δέονται προοψομένων*] *τῶν* om. E[3])

Personarum nomina omittit E nulla lacuna relicta c. 1 (1, 17) ante *πῶς* et (1, 19) ante *καὶ μάλα·* c. 6 (2, 35) ante *καὶ μὴν* c. 38 (11, 34) ante *ἐπιτὸν* c. 6 (2, 39) ante *θάρρει* lacunam solito minorem reliquit. c. 8 (3, 24) ante *εὖ* (cfr part. A et C) et c. 12 (4, 22) ante *καὶ μὴν* a versu transitur ad versum nulla rel. lac.

C. Transpositio haec:

c. 8 (3, 24) *περιάγων. ΛΟΥΚ. Εὖ λέγεις, καὶ οὕτω χρὴ ποιεῖν. ἀλλ'*] *περιάγων· ⁝ εὖ λέγεις. καὶ οὕτω χρὴ ποιεῖν· ἀλλ'* E (cfr sect. A et B).

---

1) Lemmata ad editionem Iacobitzii Teubnerianam (a. 1884) ita disposui, ut post illius editionis lectiones signum] poneretur. — Cur iis codicibus definiatur hic conspectus, quorum lectiones e Iacobitzii, Fritzschii, Sommerbrodtii libris cognosci possunt, non est quod defendam. Quod ad codicem Ω attinet, non pauca de meo, ne consulto errarem, addenda atque corrigenda erant.

2) Fritzsche (II, II, p. 84): libri *καὶ φιλοσόφων.* jam olim in Quaestt. L. p. 50 correxi : *καὶ οἱ φιλοσόφων* probante Sommerbrodtio.

3) Fritzsche (II, II p. 80); *μηδὲ τῶν ὤτων*] in his, ut articulus docet, latet menda. malim vel *μηδ' ἑτέρων ὤτων* vel *μηδ' ἀλλοτρίων ὤτων.*

D. Aliae textus varietates[1]) hae:

in epistula (1, 1) *Γλαῦκα*] *γλαῦκας* E[2]) c. 8 (3, 22) *μικρὸν*] *μακρὸν* E[3]) c. 8 (3, 29) *μεταξὺ*] *ταχὺ* E sed in marg. *γρ. μεταξὺ*[4]) c. 10 (4, 7) *ταῦτ' ἐρεῖν*] *ταῦτα ἐρεῖν* E c. 10 (4, 8) *τούτου γε ἕνεκα*] *ταῦτά γε* (cfr II, 14, B) c. 16 (5, 36) *ἐπιορκία*] *ἐπιορκίαι* E[5]) c. 18 (6, 15) *γιγνόμενα*] *γινόμενα* E c. 26 (8, 19) *τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ*] *τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ*[6]) c. 33 (10, 5) *ἥδιω γενέσθαι τὴν*] sic diserte *Ω* *ἥδιω γίνεσθαι τὴν* E[7]) c. 37 (11, 22) *φιλοσοφίας*] *φιλοσοφίᾳ* E

II. Codici Mutinensi cum aliis codicibus communia sunt.[8])

1. cum omnibus codicibus.

A. Additamentum hoc: c. 38 (11, 28. 29) *ἑτέρους ἐν τῇ μανίᾳ*] *ἑτέρους καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ μανίᾳ* libri

1) Separatim tractari oportet ea, quae ad interpungendi rationem atque ad verborum scribendorum morem pertinent, cum in eiusmodi rebus pauci adhuc codices satis diligenter sint examinati.

2) Suffragante Laur. 57, 51.

3) Fritzsche (II, II p. 57): libri *μικρὸν ἀνακρουόμενος*, quod L. Bosius et ipse T. Hemsterhusius vertunt: ‚paulum retrocede', ad dictionem *πρύμναν ἀνακρούεσθαι* aberrantes. at Lucianus longam praefationem tandem finire jubetur, ut etiam e c. 10 et c. 12 init. certo adparet. jam quum citharoedi praeludentes *ἀνακρούεσθαι* dici soleant, ad rhetorum quoque prooemia hoc verbum apte transferri potest. quare h. l. jam olim probante Sommerbrodtio *μακρὸν* pro *μικρόν* correxi i. e. ‚desine longo prooemio uti'. possis etiam *μακρὰ ἀνακρουόμενος* collato hoc ipso *μακρὰ προοιμιάζεσθαι* apud nostrum in Bis Accus. c. 26.

4) De *Ω* nihil h. l. testatus sum.

5) (5, 35) Mut. habet *μοιχεία* non *μοιχεῖαι* — nam vix silentio meo diffido — quae scriptura me adduxit, ut *ἐπιορκίαι* typis exscribi iuberem non *ἐπιορκίᾳ*.

6) Fritzsche ad hunc locum (II, II, 72): '*αὐτοῦ*] libri *αὐτοῦ*.' Sommerbrodt et ipse reposuit (a. 1869) *αὐτοῦ*.

7) Fritzsche (II, II, 79): libri omnes: *ἥδιω γενέσθαι τὴν* —. Bekker: *ἥδιω γίνεσθαι τὴν* — inchoata potius correctione quam perfecta. ego correxi supplevique: *ἥδιω γίγνεσθαι* [*αὐτοῖς*] *τὴν* —. quum enim dativus hac in locutione alibi (ut in D. Mort. VI, 3) addatur, h. l. deesse *αὐτοῖς* vix potest: quod ipsum in margine codicis recte suppletum fuerat, verum sede repositum aliena i. e. paullo superius post verba *τεσσάρων δακτύλων*. eodem plane erroris genere alia Nigrini loca corrupta sunt, uti supra ad § 25 satis demonstravi.

8) B ante H. Vielhaberum (ap. Fritzsch.) et Ludwigum (Sbrodtii causa) contulit Iacobitz. *Ψ* contulit ante me I. Sommerbrodt. *𝔄* cont.

B. **Omissiones hae:** c. 1 inscr. (1, 11) *ΕΤΑΙΡΟΣ, ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ*] om. libri c. 14 (5, 13) *ἐποίησεν ἐν τοιαύτῃ*] editiones inde ab Hemsterhusio; libri habent *ἐποίησε τοιαύτῃ*[1]) c. 21 (6, 36) *οἱ πλουτοῦντες*] *πλουτοῦντες* libri[2]) c. 30 (9, 16, 17) *συγκαταφλέγεσθαι, οἱ δ' ἄλλο τι τῶν*] *συγκαταφλέγεσθαι τῶν*[3]) libri c. 37 (11, 18) *ἄνδρεσσι γένηαι*] *γένηαι* libri.[4])

C. **Transpositio haec:** c. 3 *τι τε ὅ*] *ὅ τι τε* libri[5])

D. **Aliae textus varietates hae:** c. 1 (1, 19) *μέγα τοῦτο*] M. du Soul *μετὰ τοῦτό* vel *μετατοῦτό* libri c. 3 (2, 13) *Κηληδόνας*] 'Huschkius .... Boeckhius .... aliique' *ἀηδόνας* libri c. 9 (3, 36) *πόρρω που*] Hemsterh. *πόρρω ποι* libri c. 14 (5, 13) *ἐποίησεν*] Hemsterh. *ἐποίησε* libri c. 27 (8, 28) *μηδ' ἀναβάλλεσθαι*] Lehmann *μήτ' ἀναβάλλεσθαι* codices omnes, de quibus certiora tradita sunt[6]) c. 38 (11, 27, 28) *λυττώντων — λυττῶσιν*] cum Fritzschio Iacobitz in Teubneriana ed., Dindorf, Sommerbrodt *λυσσώντων — λυσσῶσιν* libri, Iacobitz in ed. mai. (a. 1836).

His locis plures adnumerandi erunt sine dubio, si prius ceteri codices accuratius erunt collati. Et hos quidem iam nunc adnumerare audeo:
inscr. (1, 11) *ΝΙΓΡΙΝΟΣ Η ΠΕΡΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΗΘΟΥΣ*] sic

H. Peter. *Γ* cont. W. Studemund. *Ω* contulerunt ante me (fortasse Cobet.) Sommmerbrodt, A. dal Riddi. Mutinensem aliqua ex parte contulit ante me Sommerbrodt; (scholia contulit G. Bertolotto). *Φ* in Fritzschii usum contulit F. de Furia (et, ut videtur, in Sommerbrodtii usum H. Peter). **M** inspexerunt Belin de Ballu, (J. F. Boissonnade?), nuper Sommerbrodt. Codicis Q Schmiederiana ni f. collatione utitur Iacobitz; uberiorem collationem in Fritzschii usum paravit L. Spengel.

1) Cfr exemplum plane diversum c. 7 (3, 12) *ἄγουσι τοῖς ἐν ποσὶν*] *ἄγουσιν ἐν τοῖς ἐν ποσὶν* libri fortasse omnes.

2) *οἱ πλουτοῦντες* habent Iuntina (Venet. a. 1535) et margo Aldinae Wesselingii (A2W apud Reitz., Y apud Iacobitz. atque Fritzsch.).

3) *οἱ δ' ἄλλο τι* primus eiecit Sommerbrodt. Fritzsche veri simile esse iudicat 'verba *οἱ δ' ἄλλο τι* ab omnibus codd. etiam ab 𝔄*Φ* abesse', quamquam de 𝔄*Φ* ad hanc 'lectionem H. Peter et Furia nihil adnotarunt'.

4) Differre vix dici potest 𝔄, qui *δὲ γένηαι* habet, om. *ἄνδρεσσι*.

5) Quod Iacobitz in ed. Teubneriana h. l. habet *τι τε ὅ*, id casu sine dubio peccatum est. De codice *Φ* silentio confidere minus lubricum est h. l. quam de 𝔄, quem *τι τε ὅ*] (Sbrdtii lemma) habere non crediderim.

6) Ita et c (Aldina sec. a. 1522) et d (Iuntina a. 1535) quae *μήθ' ὑπερτίθεται* (sic) addunt, et p (Veneta a. 1550) in qua *μήθ' ὑπερτίθεσθαι* addi testatur Iacobitz. Pro *μήτ'* Bekker *μὴ* scripsit comprobantibus Dindorfio atque Fritzschio. Lehmannum sequuntur Iacobitz atque Sommerbrodt.

cum edd. abc[1]) Iacobitz νιγρίνου φιλοσοφία inscribunt 𝔄(ΓΦ)Q et in marg. Mut. pr. m. et Ω pr. m.[2]) c. 27 (8, 30) ποιῆσαι] Υ ποιήσειν cum Mut. B𝔄ΓΩΦQ et v[3]) c. 33 (10, 2) ἀπέφαινε] 'Υ (et?) 𝔄, primum adprobante Hemsterhusio' (sic Fritzsche) ὑπέφαινε BΓΩQΦ et v.[3]) c. 34 (10, 16) ὑπερβαίνειν] ὑποβαίνειν 'libri (in his B𝔄ΩQΦ et puto etiam Γ)' sic Fritzsche[3]).

1) a autem est ed. princeps (Florent. a. 1496), b Aldina prima (a. 1503). Vulgata hanc inscr. ante epistulam collocat servata epistulae inscriptione.

2) νηγρίνου φιλοσοφία inscribunt Φ (cfr Q) et Sommerbrodtio teste ΓΨ. Nullam equidem e Ψ enotavi inscriptionem nisi eam quae ad epistulam illam pertinet neque a Sommerbrodtio est enotata τοῦ αὐτοῦ πρὸς νιγρῖνον ἐπιστολή. — Ψ autem non habet nisi epistulam, quo factum est, ut eius varietatem h. l. praeter consuetudinem meam in scidula quadam enotarem, non in ed. Teubnerianae marg.; vix tamen fieri potuit, ut eiusmodi inscriptio me fugeret. Sommerbrodtianae autem collationis fides h. l. eo infirmatur, quod paullo ante in apparatu suo habet κομίζει] κομίζοι Ψ, ubi scriptum oportuit κομίζοι] κομίζει Ψ — hunc autem errorem repetivit e superiore Nigrini editione et e Fritzschiana — et quod ἡ ἀμαθία . . . μοι] om. Ψ scribit, cum et in superiore ed. et in Fritzschiana μοι omitti dixisset. Equidem μὲν post θρασεῖς exeunte versu omitti adnotavi et ad scribendi morem illustrandum ἀπεργάζεται· et ὀυχ' ἡ: constat omissa esse non posse q. s. ἡ ἀμαθία μὲν θρασεῖς, ὀκνηροὺς δὲ τὸ λελογισμένον ἀπεργάζεται· δῆλον γὰρ ὡς οὐχ ἡ ἀμαθία μοι. Accedit, quod vix aliter dici potest, qui factum sit, ut codicis Ω inscriptio Sommerbrodtii aciem effugeret; in eadem autem bibliotheca adservantur ΩΨ, eoque facilius poterant inter se confundi eorum collationes. — Ad hoc lemma nihil adnotatum est e cod. M. — Iacobitz haec habet: Νιγρίνου φιλοσοφία Q (B?). — Fritzsche ad hunc locum vulgatam defendit; 'scholiasta', inquit, 'cod. B ad h. l. inscribere videtur: ἔπαινος Νιγρίνου, in quo scholio abscissa supplebo: ἐντεῦθεν — ἐπιγράφει[ν ἔπαινον] ἢ περὶ φιλοσόφου [ἤθους]. ipse B hic titulo caret'. — Hoc scholium infra ad idem codicis E scholium componam; apparebit pauca tantum ita a Fritzschio esse suppleta, ut codicis E testimonio confirmentur — ἔπαινος autem illud meram esse coniecturam vides, cui ne unius quidem litterae adiumentum peti possit ex B. Et quae in toto fere illo scholio valent ad inscriptionem illam ἔπαινος confirmandam ne eas quidem quidquam esse apparet nisi coniecturas. Hoc uno exemplo ostendere satis habeo, quam lubricum atque incertum etiam in Luciano sit coniecturarum auxilium. E Mutinensis autem scriptura suspicari licet in codicis B quoque scholio fuisse scriptum νιγρῖνος ἢ περὶ φιλοσόφου ἤθους, quod nihil aliud est quam vulgata illa inscriptio. Videtur scholiasta mutatam voluisse non vulgatam illam quidem, ut Fritzsche existimat, inscriptionem sed aliam quandam, fortasse vel illam quam tuentur ΦQΓΩE vel epistulae inscriptionem ad totum dialogum relatam. Scholiastae illius patrocinio pro vulgata suscepto effectum esse potest, ut in ΩE altera illa inscriptio νιγρίνου φιλοσοφία in marginem relegaretur. — Quaenam inscriptio praeferenda sit, fortasse melius aliquando iudicabitur, si de Luciani scholiis eorumque fontibus erit disputatum.

3) De M, ut saepe, silentium est.

2. cum codicibus BΦQΓΩ[1]):

A. Additamentum hoc: c. 7 (3, 12) *τοῖς ἐν ποσὶν*] 'd et (?) 𝔄 cum Vorstio' *ἐν τοῖς ἐν ποσὶν* E[2]) Cfr pars D.

D. Aliae textus varietates hae: c. 2 (2, 8) *σοφῶν*] 'vulg. et (?) 𝔄' et in versu Q *φιλοσόφων* E[3]) c. 7 (3, 12) *ἄγουσι τοῖς ἐν ποσὶν*] 'd et (?) 𝔄 cum Vorstio' *ἄγουσιν ἐν τοῖς ἐν ποσὶν* E[2]) Cfr pars A.

Dubitanter conicio huc referendas esse has quoque: c. 13 (4, 39) *λούμενος*] in B rasura effectum *λουόμενος* QΦE vulg.[4]) c. 23 (7, 29, 30) *διὰ τὸ πλουτεῖν*] '𝔄QΩ cum Hemsterhusio'[5]) *διὰ τοῦ πλουτεῖν*

3. cum codicibus BΦΩ[6]):

D. Varietas haec: c. 22 (7, 14, 15) *ἢ ὕβριν καὶ μικρολογίαν*] Q *ἢ ὕβριν ἢ μικρολογίαν* E[7])

Huc rettuli c. 20 (6, 33) '*γιγνομένων*] Q et v. *γινομένων* B𝔄Γ ΩΦ' cum E[8]) Melius enim mihi videbatur codicum 𝔄Γ suffragium addi quam partem quandam novam effici ex hoc exemplo.

---

1) In B. et C. partibus nulla est varietas.

2) Suffr. vulg. Quod *Γ* habet *ἄγουσιν ἐν τοῖς ἐμποσίν*, id specie fere tantum differre vides a codicum BΦQΩE varietate. In Q ascripta est 'explicatio' *τοῖς πάθεσι τοῖς σύνεγγυς*.

3) In Q suprascriptum est *γρ. φιλοσόφων*.

4) Fritzsche: '*λούμενος* Jacobitzius, *λού μεν*^{o} (*ὁ* eraso) B. (ad *λούμενος* nulla varietas notatur ex 𝔄ΓΩ'. Haec a Fritzschio dici me fugerant in codice *Ω* conferendo occupatum, neque de hoc codice quidquam h. l. possum testari.

5) Video, quid dici possit. Nam et Iacobitz et Fritzsche *διὰ τὸ πλουτεῖν* in Q scriptum esse testantur. At respicias velim paullulum: videbis scriptum esse *οὐ γὰρ οὕτω τοῦ πλουτεῖν ἐρῶσιν ὡς τοῦ διὰ τὸ πλουτεῖν*. Conferantur haec: 'lectio *τὸ πλουτεῖν*, quae ad verba *διὰ τοῦ πλουτεῖν* pertinet, male ad superius *διὰ τοῦ πλουτεῖν* relata in ipso codice B duo locos una corrupit' (sic Fritzsche). Totum hunc locum accuratius examinandum esse credo ad haec lemmata: *οὕτω τοῦ πλουτεῖν* et *τοῦ διὰ τὸ πλουτεῖν*. In *Ω* scriptum erat a pr. m. *διὰ τοῦ*, quod scalpro usus in *διὰ τὸ* correxit nescio quis.

6) In A. B. C. nulla est varietas.

7) Non audeo contra Iacobitzium atque Fritzschium adnumerare codicem Q; apparet autem de 𝔄ΓΩ et fortasse de Q dubitavisse Fritzschium, qui haec habet: '*καὶ μικρολογίαν* Q, *ἢ μικρολογίαν* BΦ et v. (si fides silentio, *καὶ μικρολογίαν* habent 𝔄ΓΩ, uti Q)'. In *Ω* utrum *ἢ* ex *καὶ* correctum dici debeat an *καὶ* ex *ἢ*, non satis dispicio; de *Γ* autem ne ego quidem silentio crediderim h. l; quamquam omnino optime contulisse Studemundium confiteor.

8) Paullo infra, c. 21 (6, 34) in *γιγνομένοις*] non variant ΩE.

4. cum codicibus ΦQΓΩ[1]):

D. **Varietates hae:** c. 2 (2, 1) *τοῦ παιδίου*] B𝔄 *τοῦ παιδὸς* E[2]) c. 23 (7, 20) *αὐτοὺς ἐκείνοις*] B(c)d *αὐτοῖς ἐκείνους* E[3]) c. 32 (9, 31) *κἀκεῖνο*] 𝔄 et (*κακεῖνο*) B *κἀκεῖνα* E[4]) c. 33 (10, 3) *εἵνεκα πάντα*] B vulg. (et Q, si Iacobitzii silentio fides est habenda) *εἶναι κατὰ πάντα*[5]) c. 36 (11, 1) *ἀπέλειπεν*] B *ἀπέλιπεν* E[6]) c. 36 (11, 5, 6) *ἐντολῆς*] B *ἐμβολῆς* E[7])

5. cum codicibus ΦQΩ[8]):

B. **Omissio haec:** c. 35 (10, 24) *καὶ πεφοβημένος*] BΓ *πεφοβημένος* E[9])

D. **Aliae textus varietates hae:** c. 3 (2, 10) *ἀρξάμενος*] B𝔄Γ *ἀπαρξάμενος* E[10]) c. 16 (5, 34) *ἀενάῳ*] BΓ(Ω)[11]) *ἀεννάῳ* E(Ω) c. 20 (6, 30) *μαρτυρομένης*] B𝔄Γ et (suprascr. *ρο*) man. rec. in Ω *μαρτυρουμένης* E[12])

---

1) In A. B. C. nulla est varietas. Codicis 𝔄 suffragium caute accipiendum est; apparet enim aut non satis bene eum semper esse collatum aut, id quod veri similius videtur, in apparatu disponendo interdum confusa esse quae ex 𝔄 et Γ enotata erant. Cur ita esse mihi persuaserim, apparebit ex iis quae infra (p. 50[4])) exponentur.

2) Suffr. vulg.

3) Suffr. vulg. — *αὐτοῖς ἐκείνοις* 𝔄.

4) Suffr. vulg.

5) De codice Q non satis constare h. l. videtur; habebimus enim, si Fritzschii varietatem composuerimus, *εἵνεκα κατὰ πάντα*. Apud Iacobitzium de Q est silentium. Codicum ΦΓΩ consensui suffragatur 𝔄 et fortasse M, in quo *εἶναι* scribi testantur.

6) Quod 𝔄 habet *ἀπέλιπον*, fortasse conferendum est c. 35, ubi de eodem codice Fritzsche; '*ἐδάκρυον*] *ἡμάρτανον* 𝔄 (i. e. *γρ. ἡμάρτανεν* et pertinuerat ad *διημάρτανε*)'.

7) Suffr. 𝔄 et vulg.

8) In partibus A. C. nulla est varietas.

9) Suffr. 𝔄 et vulg. — Cfr quae de 𝔄 et Γ dixi paullo supra.

10) Suffr. vulg. Paullo infra Q pro *περὶ* habet *καὶ περί*. Cod. Laur. 57, 51, *ἀπαρξάμενος ὦ ἑταῖρε· καὶ* habet, om. *περὶ τούτων λέγειν*, quod diserte tuentur ΩE. Quod ad *ἀπαρξάμενος* in Ω scriptum attinet, fide mihi standum est Sommmerbrodtii, nam ad aliam quandam lectionem vicinam regresso mihi accidit, ut ad *ἀρξάμενος*] neque congruentiam testarer neque discrepantiam.

11) Fritzsche: '*ἀενάῳ* BΓΩ, ut olim edideram'. Sed in Ω diserte scriptum vidi *ἀε νάωι* parva inter *ε* et *ν* relicta lacuna, ideoque ad hanc partem recte rettulisse hunc locum mihi videor. — Vulg. idem habet atque E.

12) Suffr. vulg.

6. cum codicibus ΦQ[1]):

D. Varietas haec: c. 31 (9, 31) *τὸ τοιοῦτον*] BM et apud Fritzschium *Γ* *τοῦτο* 𝔄*Ω* et apud Sommerbrodtium *Γ*[2]) *τὸ τοιοῦτο* E[3])

7. cum codicibus ΦΓΩ[4]):

A. Additamenta haec: c. 16 (5, 34) *καὶ ἀφροδισίων*] B𝔄Q *καὶ δι' ἀφροδισίων* (sed pro *δι' ἀ* E scripsit *δια*) E. c. 13 (4, 35) *βιοῦν*] BQ vulg. *μὴ βιοῦν* E[5])

8. cum codicis Φ correctore quodam[6]):

D. Varietas haec: c. 24 (7, 36, 37) *τῶν φιλοσοφεῖν προσποιουμένων*] 'libri', Fritzschio teste, — in *Ω* ita scriptum esse vidi equidem — et sic *Φ* quoque in versu, sed *ους* bis suprascriptum est 'alia manu' *τοὺς φιλοσοφεῖν προσποιουμένους* E[7])

9. cum codicibus QΓΩ[8]):

D. Varietas haec: c. 25 (8, 5) *τῶν κολάκων*] BΦ vulg. *τῶν καλῶν* E[9])

10. cum codicibus QΩ:

A. Additamentum hoc: c. 14 (5, 22) *μάλιστα*] B*Γ* *ὡς μάλιστα* E[10])

B. Omissio haec: c. 11 (4, 14) *ἢ καὶ ἡρακλέους*] *ἢ ἡρακλέους*

---

1) In partibus A. B. C. nulla est varietas.

2) *Ω* diserte habet *τοῦτο*, sed *τὸ τοιοῦτον* (sic) suprascr. alia quaedam manus, de qua in codicis *Ω* descriptione agam.

3) Suffr. vulg.

4) In B. C. D nulla est varietas.

5) Suffr. 𝔄. In *Ω* *μὴ* scriptum est in rasura, fortasse a pr. m. ipsa; quid sub rasura lateat, non potest dici.

6) In partibus A. B. C. nulla est varietas.

7) Vulg. XIII (De sacrificiis) c. 1 E habet *ἐχθροὺς* sed *ους* per compendium scr. et ˜ hac forma ⌒, ut possit videri dubitavisse inter *ἐχθρῶν* ot *ἐχθρούς*. — Alia eiusdemmodi possunt adferri non pauca ex codicibus.

8) In partibus A. B. C. nulla est varietas.

9) Suffr. 𝔄M.

10) Suffr. vulg. et X (collectanea Galaei) 'in hoc lemmate : *ὡς μάλιστα ἡρμοσμένον*'. Ex 𝔄 adfertur *ὦ μάλιστα*. De *Γ* fortasse h. l., ut non numquam, ex silentio iudicavit Fritzsche.

C. **Transpositiones hae:** c. 10 (4, 6) *τυγχάνεις τῇ μνήμῃ*] *τῇ μνήμῃ τυγχάνεις* E[1]) c. 10 (4, 7, 8) *σοι δεῖ*] *δεῖ σοι* E[2]) c. 26 (8, 13) *πράττων ταῦτα*] *ταῦτα πράττων* E

D. **Aliae textus varietates hae:** c. 1 (1, 21) *ἀκριβὲς*] B𝔄ΓΦTcd *ἀκριβῶς* E[3]) c. 5 (2, 35) *ἔνθεος*] B𝔄ΓΦ vulg. et supra vs. Q *ἔνθους* E[4]) c. 15 (5, 26) *λατρεύειν*] sic in *γρ.* Q et in codicis **Ω** margine litteris fere evanidis manus quaedam correctrix prima manu, ut mihi videbatur, non multo recentior *δουλεύειν* E c. 27 (8, 29) *ὁριζομένους*] sic in *γρ.* Q *ὡρισμένους* E c. 31 (9, 20) *τούτοις*] sic in *γρ.* Q *αὐτοῖς* E[5]) c. 37 (11 12) *ἐντόνως*] BΓΦ(Ω) *εὐτόνως* E[6])

Alius quidam locus c. 27 (8, 34) *μὲν δεῖν οἷ*] ubi cum adnotationibus codd. **Γ** et **Ω** marginalibus congruit E, melius adferetur infra p. 45.

11. cum codice Q[7]):

D. **Varietates hae:** c. 38 (11, 29, 30) *γίγνονται*] sic diserte **Ω** *γίνονται* E[8]) c. 38 (11, 38) *γίγνεται*] sic diserte **Ω** *γίνεται* E[9])

12. cum codicibus ΓΩ[9]):

A. **Additamentum hoc:** c. 4 (2, 20) *ἀλλὰ παντοῖος*] *ἀλλὰ καὶ παντοῖος* E[10])

B. **Omissio haec:** c. 35 (10, 22) *ταῦτά τε*] *ταῦτα* E[11])

---

1) In Q 'vulgata adnotatur'.

2) In Q *γρ. σοι δεῖ.*

3) Suffr. vulg. — Sommerbrodt: '*ἀκριβὲς*] *ἀκριβῶς* **Ω**, *ῶ* in ras. **M**'.

4) Sic diserte ΩE et (Iacobitzio Fritzschioque testibus) Q in versu, suffragantibus Mabc.

5) Fritzsche: '*τούτοις*] *αὐτοῖς* **Ω** et *γρ. τούτοις* Q'. Apud Iacobitzium h. l. est silentium; sed Fritzsche ita solet codicis Q varietatem adferre.

6) Suffr. 𝔄 et vulg. In **Ω** ex *ἐντόνως* rasura effectum est *εὐτόνως*

7) In A B. C. partibus nulla est varietas.

8) Suffr. 𝔄.

9) In C. part. nulla est varietas.

10) **Ω** post *ἀλλὰ* habet rasuram //, sub qua latet *καὶ* ni f.

11) Fritzsche: '*ταῦτά τε* om. **Ω**, *τε* om. sed additur in **Γ**'. Sic Sommerbrodt quoque in 'Ausgew. Schr. des Lucian, 2 Bdchen, 2 Aufl., Berlin 1869'. Rectius ex parte idem in recensione sua (a. 1886):' *ταῦτά τε*] om. *τε* **Ω**, om. sed addit **Γ**, ubi certa eademque vera de **Ω** tradit, incerta de **Γ**, cum videatur iam totum illud *ταῦτά γε* in **Γ** primo non fuisse, post esse additum.

D. **Aliae textus varietates hae:** c. 27 (8, 34) *καταγυμνάσωσι*] *καταγυμνάσωσιν* E[1]) c. 31 (9, 22) *κρόκων τε*][2]) *κρότων τὲ* cum Γ\Ω) habet E c. 34 (10, 16, 17) *βαδίζουσι*] *βαδίζουσιν* E[3]) c. 35 (10, 29) *διημάρτανε*] *ἡμάρτανε* E[4]) c. 36 (10, 38) *ἀφιᾶσι*] *ἀφιᾶσιν* E[5])

13. **cum codicis Γ manu quadam[6]):**

D. **Varietas haec:** c. 26 (8, 19, 20) *διειληφώς,*] *ὑπειληφὼς·* E[7])

14. **cum codice Ω[8]):**

A. **Additamentum nullum.**

B. **Omissiones hae:**

c. 10 (4, 8) *ἕνεκα*] om. E[9]) c. 10 (4, 11) *οὐδὲ ὡς ἐκεῖνος ἔλεγε,*

---

1) In Ω *καταγυμνάσωσι* ex *καταγυμνάσωσιν* rasura effectum est; similiter saepius fit in codicibus et Lucianeis et aliis; et in Ω quidem fit saepissime per totam illam codicis partem, quae a correctoribus tractata est.

2) Fritzsche: '*κρόκων τε* 𝔄ΩQRT cum Palmerio et Cresollio. *κρότων τε* B (ita B) Φ et edd. veteres *κρότων τὲ* Γ' De Q et B dubiam esse rem significaverat Iacobitz, quo fit ut in his codicibus Frizschii testimonio certius confidere possimus h. l. quam in ceteris. Ω autem diserte habet *κρότων τε*.

3) In Ω *ν* erasum est; E cod. Γ *βαδίζουσιν* adferunt et Fritzsche et in ed. a. 1869 Sommerbrodt.

4) Fritzsche: '*διημάρτανε* B𝔄 (𝔄 diserte) ΩQΦ et v. *ἡμάρτανε* Γ'. Recte quod ad vulgatam attinet; cetera non satis certa mihi videntur. — Atque Ω quidem *ἡμάρτανε* habet, *δι* suprascr man. rec.; Iacobitz — huius autem viri collationes optimas plerumque esse neque est negandum neque potest negari — nullam h. l. ad *διημάρτανε*] e codicibus BQ enotavit varietatem, eiusque si lentio h. l. fortasse credidit tacite Fritzsche. — Sommerbrodtio (in ed. a. 1869) accidit, ut lemma, inverteretur — hoc autem erroris genus neque ab ullo omnino apparatu critico maiore abesse credo et quanto labore eiciatur neminem fugit — Sommerbrodt igitur ex editione Teubneriana stereotypa, in qua nunc quidem legitur *διημάρτανε*, enotavit *ἡμάρτανε*, quo usus lemmate congruentiam e cod. Γ significavit, e codd. 𝔄 et Ω *διημάρτανε* pro varietate attulit. In recensione sua a. 1886 eodem lemmate utitur, Haec autem habet: *ἡμάρτανε*] *διημάρτανε* Ω𝔄; de Γ num silentio sit confidendum, hoc quoque loco, ut fere semper, nescimus.

5) In Ω *ν* erasum est.

6) In A. B. C. partibus nulla est varietas.

7) Fritzsche: '*διειληφώς*] *ὑπειληφώς* marg. sec. m. Γ'. — Sommerbrodt (a. 1869) ad *διειληφώς* attulit ex Γ: 'in marg.[b] *ὑπειληφώς*' et (a. 1886) '*διειληφώς*] *ὑπειληφώς* in marg. Γ'. Quid in versu habeat Γ non apparet.

8) Hae autem varietates fere omnes codicibus Ω Mut. propriae sunt adhuc. Quod aliter in multis eorum erit fortasse, si ceteri codices accuratius erunt excussi.

9) Suffr. 𝔄. Supra versum *ἕνεκεν* Ω[b] (*εν* per compendium).

ῥῆσίν τινα περὶ πάντων ἐρῶ· πάνυ γὰρ τοῦϑ' ἡμῖν ἀδύνατον· οὐδ'] *οὐδ'* E[1]) . c. 15 (5, 26) *κολακείᾳ τὰ πάντα*] ΒΓΦQ vulg. *τὰ* om. ΩE[2]) Fortasse his locis 'novae personae signa' in utroque codice omissa esse existimanda sunt: c. 1 (1, 19) ante *Καὶ* c. 6 (2, 35) ante *Καὶ* c. 11 (4, 10) ante *Καὶ*

Huc referre liceat c. 8 (3, 30) *ἐνίοτε δὲ*] *ἐνίοτε* BΩ^{a}E

C. Transpositio haud scio an dici debeat haec, quae eadem dici potest omissio:

c. 3 (2, 11) *τῷ λόγῳ ἠμβροσίαν*] B *ἀμβροσίαν λόγων* E[3])

D. Aliae textus varietates hae:

c. 4 (2, 15, 16) *δημοσίᾳ*] *δημοσίων* E[4]) c. 4 (2, 22) *μόνον οὐκ*] *μονόὺκ* E, quod idem valet atque *μόνοὺκ* vel, si modo lineola supra *ν* addita esset, idem atque *μόνον οὐκ*[5]) c. 11 (4, 17) *ἵν' οὖν*] *ἵνα οὖν* E[6]) c. 13 (4, 32) *δ' ἄρα*] *δὲ ἄρα* E[7]) c. 17 (5, 40, 6, 1) *ἔγωγ' οὖν*] *ἐγὼ γοῦν* E[8]) c. 20 (6, 32) *ὁσημέραι*] sic aut Ω^{a} aut Ω^{2} *ὁσήμεραι* Ω^{1} cum E c. 20 (6, 33) *περιίασι*] sic et man. rec. in E et aut Ω^{a} aut Ω^{2} *περιιᾶσι* Ω^{1} cum E.

Huc referatur c. 36 (11, 1) *ὑπεναντίως*] sic et Ω^{d}, suprascr. *ὑ*, et E[2], sed *ὑ* in rasura, sub qua quid lateat, dicere non possum *ἀπεναντίως* diserte *Ω*.

In unum contuli hos locos, ubi quod in *Ω* fuit scriptum a prima manu *ν* ephelcysticum iam rasura deletum est:

c. 8 (3, 33) *ἔοικε*] *ἔοικεν* E c. 21 (7, 4) *ἕστηκε*] *ἕστηκεν* E c. 23 (7, 22) *ἐπαινέσωσι*] *ἐπαινέσωσιν* E c. 31 (9, 21) *ἐπισκήπτουσι*] *ἐπισκήπτουσιν* E

---

1) *οὐδ'* E *οὐ//ʃδ* *Ω* sic ni f. In marg. *οὐδὲ — ἀδύνατον* add. Ω^{b} ni f.

2) Suffr. 𝔄. In E a versu transitur' h. l. ad versum.

3) *λόγων ἀμβροσίαν* habere dicuntur 𝔄ΓΦQM cum vulg.

4) Suffr. 𝔄. Scalpro atque calamo adhibitis quod in *Ω* erat ab Ω^{1} scriptum *δημοσίων* correctum est in *δημοσίᾳ*, fortasse ab ipso illo correctore, qui *α* etiam suprascripsit.

5) *μονὸὺκ* Ω^{1} ni f., sed *νο* suprascripsit aut Ω^{2} aut Ω^{a}; spiritus autem vel accentus nota illa, quae supra *ο* fuit, erasa est. Fritzsche: '*μονονοὺκ* Γ, *γρ. μονονοὺκ* supra rc m Q'. Sommerbrodt a. 1869 de *Γ* tradidit *μονονουκ*. Idem nuper: '*μόνον οὐκ*] *μόνονουκ* Γ''. De *Ω* silentium erat.

6) Fritzsche: '*ἵν'* sec m 𝔄, *ἵνα Ω*) ....' Sommerbrodt a. 1869 eadem tradit; nuper: '*ἵν' οὖν*] *ἵνα οὖν Ω*' — ac recte ille quidem quod ad *Ω* attinet, sed quid codicis 𝔄 prima manus scripserit, nescimus.

7) In *Ω δὲ* scriptum est per compendium. In utroque codice supra *δε* positus est h. l. 'duplex accentus gravis'.

8) Fritzsche: '*ἐγὼ γοῦν* Bekker'.

Scholia aliaeque adnotationes marginales disponuntur[1]).

I. Scholia.

Epistula: Reitz. 38 (6), Iacobitz (ed. mai.) 17, 9, (1, 4) *εἰχόμην*]] *ἀντὶ τοῦ ἔνοχος ἦν* Idem schol. et habet Cod. Voss. et e Sommerbrodtii meisque *ΩΨ* (*Φ* autem non examinavi ad Nigrinum).
c. 1 (1, 11) Fritzsche (Lucianus II, II p. 52) scholium quoddam codicis Vindobon. B adfert ad huius dialogi inscriptionem pertinens. Idem scholium in E quoque scriptum esse dixi supra (p. 34)[2]). Ascribam codicis B scholium [in quo abscissa supplevit Fritzsche]:

Cod. B [et Fritzsche]:	Cod. Mutinensis (1, 11) *ὡς σεμνὸς*]]
ἐντεῦθεν ὁ λόγος ὁ ν[ιγρίνου, φ̊] δείξεσθαι νιγρίνον τὸν [φιλόσοφον] ὑπισχνεῖται, πληρης κ[ολακείας ὤν,] αὐτὸν γὰρ ὑποποιεῖσθαι [διὰ τούτων] τῶν λόγων ἐπείσθη, ἅτε [ἐγκώμιον] τυχὸν καὶ ἔπαινον [Νιγρίνου] διεξιών. γα . . .][2]) *καὶ ἔοικέ μοι κάλ[λιον εἶναι] αὐτὸν ἐπιγράφει[ν ἔπαινον] ἢ περὶ φιλοσόφου [ἤθους]*	*ἐντεῦθεν ὁ λόγος ὃν ἐπιδείξεσθαι ⁝ νιγρίνω τὸν του τ ἰ̈ ὑπισχνεῖται ⁝ πλήρης κολακείας· αὐτὸν γὰρ ⁝ ὑποποιεῖσθαι νιγρίνον. τῶι λόγωι σπουδῇ· ἅτε τούτ ⁝ οὐ τὸν τυχόντα ἔπαινον νιγρίνου ⁝ διεξιών· ἐντεῦθεν· καὶ ἔοι⁝κέ μοι καλῶς ἔχειν αὐτὸν ἐπιγράφειν· νιγρῖνος ἢ περὶ φι ⁝ λοσόφου ἤθους:*

c. 3 Reitz. 42 (67), Iacob. 19, 11, (2, 13) *ἀρχαῖον*]]*ἀντὶ τοῦ ἀνοήτου* (*ἀνοήτου* voluit ni. f., non *ἀνόητον*) c. 13 Reitz. 52 (cc + 27),

---

1) In hac dispositione lemmata e codicis Mutinensis textu repetivi, cum in Iacobitzii editione Teubnerianae non exstent scholia. Editionum Reitzianae et Iacobitzianae maioris numeros attuli, ut facilius comparari possent. Lemmata ad paginas versusque Nigrini referuntur e Mutinensi a me descripti, eosque numeros ut in ceteris ( ) inclusi. In lemmatis ascribendis]] usus sum, ubi signum in textu suprascriptum signo cuidam marginali respondebat; in ceteris lemmatis eam textus lectionem)) designavi, ad quam quaeque adnotatio marginalis referenda erat.

2) Fritzsche: [*ὅθεν*, pro quo cod: *γα* . . .]

Iacob. 23, 8 a f., (4, 36, 37) *ϑλίβων τοῖς οἰκέταις*)), *ἀντὶ τοῦ διὰ τοῦ πλήϑους τῶν οἰκετῶν*[1]) *στενοχωρίαν ποιῶν*. Idem schol. habet Vossianus et e Sommerbrodtii meisque *Ω*. c. 34 (10, 16) *βαδίζουσιν*)) *ἀστεῖον καὶ πλῆ/ες*[2]) *βωμολοχίας* c. 36 Reitz. 78 (DC+7), Iacob. 34, 3 (11, 4) *ἐπιλίγδην*]] *ἀντὶ τοῦ* (sic ni f.) *ὅσον ἐπιψαῦσαι*. Voss. *ἐπιλίγδην*] *ἄχρι τοῦ ἐπιξέσαι μόνον*[3]).

II. Aliae adnotationes marginales.

A. Inscriptio huius dialogi[4]) (1, 11))) *νιγρίνου φιλοσοφία:* in marg. pr. m.

B. Varitae lectiones in margine adnotantur his locis:

a) a prima manu: epistula (1, 9) *ϑρασεῖς*)) *γρ. ϑράσος*[5]) c. 5 (2, 31) *οἷόνπερ*)) *γρ. ὅπερ*[6]) c. 8 (3, 29) *ταχὺ*]] *γρ. μεταξὺ*·
c. 12 (4, 24 ni f.) pertinet ni f. ad *πενίαι*)) *γρ. παιδείαι*[7]) c. 26 (8, 19) *ὑπειληφὼς*·)) *γρ. διειληφώς*[8]) c. 30 (9, 15) *τὴν ἀναλγησίαν*)) *γρ. τὴν ἀπαιδευσίαν*: c. 31 (9, 21) *τούτους*)) *γρ. τούτοις*.

b) rubricatorio liquore in marg. *ἀν επον*[9]) scr. est c. 4 (2, 24) ubi *ἀνέβλεπον*)) ex *ἀναβλέπων* ni f.)) corr. pr. m. ipsa.

C. Notae quaedam marginales ascribuntur his locis neque quidquam adicitur:

a) ad denotandum locum ex Homero laud. signa a pr. m. apponuntur c. 17 (6, 3, 4), id quod in aliis dialogis interdum fit in E.

---

1) *οἰκέτων* fortasse voluit Mut.

2) *πλῆρες* fuit scr. sine dubio. Hoc scholium ineditum est.

3) De *Ω* nihil adnotavi. Idem *ἐπιψαῦσαι* in scholio quodam uberiore inveni quod h. l. habet alius quidam Luciani codex. Ipsum scholium illud expilare non aequum est, cum de Luciani scholiis disputaturus sit G. Bertolotto, qui prior ad hanc rem accessit.

4) Quod (11, 25) subscriptum est *τέλος τῆς ἐπιστολῆς* non tam ad totius libelli quam ad epistulae inscriptionem convenire vides.

5) *ϑρασεῖς*] *ϑράσος ΓΦ*. In *Ω ϑρασεῖς* man. correctoris rec. et fortasse iam pr. m. ante rasuram.

6) *ὅπερ Ω* in quo *οἱόνπερ* in marg. scr. correctoris man. rec. *οἷονπερ* (*γρ. ὅπερ*) ex Q adfert Fritzsche.

7) Eadem autem videntur variare in codice *Ω* c. 14 (5, 8.) ubi *πενίαν* habet correctoris manus recentior; a pr. m. scriptum fuit ante rasuram *παιδείαν* ni f.

8) *διειληφώς*] *ὑπειληφώς* 'marg sec m. *Γ*' (apud Fritzsch.); rectius fortasse 'in marg. *Γ*' (ap. Sommerbr.).

9) Inter *ν* et *ε* restant vestigia quaedam, e quibus concludi potest scriptum fuisse ab E[3] *ἀνέβλεπον*

b) rubricatorio liquore notae quaedam scriptae sunt his locis : c. 7 e reg. verss. q. s. (3, 17, 18) c. 14 (5, 13 ni f.) c. 23 (7, 32 vel 33) c. 28 (9, 2 vel 3) quod fortasse ad ἐπήκουσεν)) pertinet c. 29 fin. (9, 8—10 ni f.).

c) pallidiore quodam, ut mihi videbatur, atramento scriptae his locis: c. 20 (6, 29 ni f.) c. 23 (7, 28 vel 29).

Varietas ad scribendi morem pertinens.

Hoc in genere ceteras collocavi codicis Mutinensis varietates, quas si ceterorum codicum certiora testimonia semper adhibere potuissem, magnam partem ad II genus rettulissem. Sed ne nunc quidem ab eo quod adhuc sum secutus instituto plane recedam. Nam quod in locis supra adlatis semper factum est, ut de codice *Ω* quoque semper dicerem testimonium, id in hoc quoque genere non raro fiet. — Codicis *Ω* cognoscendi labor ut et iucundus mihi esset et fructuosus, humanitate illa effectum est, qua adiuvant in Bibliotheca Marciana aliorum doctorum studia viri clarissimi Castellani et Soranzo. — Pertinere autem aliqua ex parte ad *Ω* quoque hanc codicis E recensionem apparet. — Transeo ad hoc varietatis genus disponendum; qua in re sane fieri potest ut aliis videar iusto plures posuisse partes, aliis non satis multas[1]).

1. Corriguntur in Nigrino:

a) a prima manu sine rasura haec: in epistula (1, 11) ὁ πρὸς] πρὸς E^1 ὁ suprascr. E^2 c. 1 (1, 17) εὐδαίμων τε καὶ] εὐδαίμων καὶ E^1 τὲ suprascr. E^2 c. 5 (2, 33, 34) ἐξεβακχεύθησαν] E^2, qui β ex κ ni f. corr. c. 24 (8, 1) ἐπισημότερον] E^1 sed supra μ E^2 scripsit ˜ i. e. ω, et ˜ illud atque ό evanuerunt[2]) c. 35 (10, 28) ἐξέλειπε] sic E^3, qui lineolam quoque quandam suprascripsit utrum ἐξελιπε an ἐξέλειπε scripserit E^1 dici non potest.

---

1) Interpungendi autem ratio non poterit in universum satis bene illustrari separatim, nisi prius plures codices hac in parte diligentius examinati erunt. Congruunt autem hac quoque in re codices inter se, et ita quidem mihi visi sunt congruere — iudicium autem facio non e Nigrino solum sed etiam ex aliis Luciani libris — ut a ceteris descriptionis partibus non recedat in universum illa congruentia.

2) Fieri tamen potest, ut E de hac scriptura dubitans spatium reliquerit inter μ et τ atque atramento illo quod saepius evanescit ˜ suprascripserit ό addiderit E^2. Fieri potest, ut et ˜ et ό erasa sint.

b) a prima ut videtur manu per rasuram haec: in epistula (1, 7) post πρὸς trium litterarum est rasura, ubi scriptum fuit vel τον vel λογ vel simile quoddam c. 7 (3, 17) τοῖς ὑπ' ἐμοῦ] sic, sed ante τ pars quaedam dispici potest litterae ὐ erasae c. 12 (4, 26) post ἀστῶν. decem fere litterae erasae sunt c. 17 (6, 2) ἀφίξεως] sic sed ί ex ή correctum est c. 17 (6, 3) post αὐτ' ὦ fortasse ι erasum est. Quod si ita est, suspicor αὐτῶι i. e. αὐτῷ scripsisse E^1, in αὐτ' ὦ correxisse E^2 [1]) c. 26 (8, 19) διωμολόγει] sic, sed litterae ω pars quaedam adrasa est ni f., ut ο ex ω efficeretur c. 32 (9, 33) προθέντα] sic, sed inter ο et θ erasae sunt duae vel tres litterae (σθε ni f.)

c) a prima ut videtur manu in rasura haec scripta sunt: c. 18 (6, 13) πλάτωνι καὶ] sic E^3, sed ω quod ˜ scribitur h. l. atque νι in rasura; restant ab E^1 scripta πλάτ καὶ c. 19 (6, 17) κακῶν] sic E^3 sed ων in rasura angustiore; num ˜ accentus ab E^1 an ab E^2 scriptus sit, non possum dicere.

d) ab alia quadam manu[2]) haec: c. 21 (6, 37) ἀπειροκαλίαν] ρ omiserat E, suprascr. corrector[3]) c. 30 (9, 11) τὴν νεκυίαν][4]) primum ν omiserat E, suprascr. corrector supra ultimum ν rasura est, ubi ν fortasse prave suprascriptum fuit[5]) Alii fortasse correctori tribuenda sunt c. 26 (8, 18) ἐπιβῆναι] sic E, sed alia quaedam manus ἐ in ἀ ni f. voluit correctum: idem fere color atramenti cernitur in iis quae c. 27 (8, 29) supra ὡρισμένους scripta sunt

e) a manu nescio qua facta est rasura his locis: c. 10 (4, 4) ὑμῖν] ante μῖν membrana perforata unius litterae nota deleta est, ut nesciamus, utrum ἀμῖν an ὑμῖν scriptum fuerit[6]) c. 24 (8, 1) παραγγέλλουσι] sic, sed posterius λ erasum est[7]).

f) a prima manu in ipso versus contextu quaedam his locis scripta sunt in rasura neque potest dici, quid ante rasuram fac-

---

1) Ω habet αὐ ὦ, ut est apud Sommerbrodtium.

2) De hac autem manu pauca dixi supra (p. 6).

3) In codicis Ω foliis describendis minus recte a me esse enotatum credo ἀπεροκαλίαν, nam in ipsa collatione nihil h. l. adnotavi nisi quod codicis Q causa in αλί litteris testatus sum congruentiam.

4) Sic Iacobitz Sommerbrodt νέκυιαν cum Eustathio praeferunt Bekker Fritzsche νεκυῖαν cum Ω et vulg habet E

5) Eiusdemmodi fere rasurae species redit paullo infra c. 30 (9, 15) ἀναλγησίαν] sic, sed supra ultimum α est rasura.

6) De ʽ satis constat. In Ω ὑμῖν scriptum esse vidi.

7) De ˜ et ό fortasse erasis c. 24 (8, 1) dixi supra.

tam scriptum fuerit: c. 10 (4, 9) ἦν δε in ras. c. 23 (7, 21) αἰτίους in ras.[1]) c. 27 (8, 32) κατεγνωκὼς] sic, sed κατε in ras.[2]) c. 27 (8, 34) μὲν δεῖν οἱ πολλοὶ] μὲν ἀνυποδητεῖν οἱ sic, sed νυ in rasura angustiore scripsit atque ἀ post μὲν inculcavit E²; supra π ab E³, si e liquoris scriptorii colore iudicare licet, scriptum est υ Ω habet μὲν οὐ δεῖν c. 28 (9, 3) ἐπήκουσεν] sic, sed ἐ in rasura, sub qua nihil aliud quam ἐ videtur latere, scripsit E² fortasse; supra rasuram × scripsit E³ ni f.[3])

De ι ascripto[4]).

Ascribitur ι ita, ut post vocalem suam ponatur, quo fit ut interdum supra versum ˜ ' scriptum sit. Raro illud quidem sed tamen coniungitur cum α et cum ˜ nota. Satis erit adferre pauca utriusque generis exempla, ut quo fere modo fluctuet usus appareat; plura sumi possunt ex unaquaque Nigrini mei pagina: c. 4 (2, 23) καθηιρημένοις c. 9 (3, 37) αὐτῶι sed ibid. θεάτρῳ c. 9 (4, 1) διεξήει c. 9 (4, 1) ἐκσυρίττης et similiter fere semper et hic codex et alii c. 13 (4, 34) ἐν ἐλευθέρα τῆι πόλει c. 15 (5, 22) ἐρᾶι c. 15 (5, 29) ἀισμάτων (sic) c. 17 (6, 1) ἐπανήειν c. 25 (8, 8) ἆσαι c. 29 (9, 6) et c. 34 (10, 11) διεξήει c. 37 (11, 16) ἐπήιει

Minus recte ascribitur interdum; cuius rei exempla e Nigrino enotavi c. 5 (2, 30) δοκῶι c. 18 (6, 13) προσλαλῶι fortasse huc referri debet c. 16 (5, 36) ἐπιορκίαι.

Accentus atque alia eiusmodi.

Accentuum aliorumque signorum scribendi ratio perspicua fit e tabulis.

Accentus varia genera permutantur inter se interdum; ac de illa quidem accentuum sive inconstantia sive constantia, quae ad

1) αἰτίοις ex 𝔄 adfertur.

2) In Ω supra κατεγνωκὼς \ scripsit Ωᵃ.

3) In Ω inter ἀληθῶν et ἐπήκουσεν parva est rasura, neque tamen ab Ω ipso scriptum fuit, ut mihi videbatur, quod erasum est.

4) Subscribitur ι numquam in hoc codice. Vix autem vereor, ne quis vitio mihi vertat, quod in Nigrino typis describendo atque in excerptis disponendis ι subscripsi, ubi in codice ascriptum erat. Qua in re quamquam summam curam posui, tamen mirum non est unum alterumve locum esse, ubi non mihi satis constet haec res, praesertim cum interdum difficillimus lectu sit hic codex, fierique potuisse, ut uno alterove loco ι ascriptum me praeteriret. In universum hac quoque in re collationi meae fides est habenda.

gravem tantummodo et acutum accentus pertinet, non agam h. l., cum haec res cum tota interpungendi ratione cohaereat quam artissime, quae ratio non potest satis bene expromi, nisi plures una codices adhibueris, id quod nunc non potest fieri[1]) cum liber meus paginarum numerum mihi in his Annalibus concessum non debeat excedere. Adferam autem eos locos, ubi acuti atque circumflexi accentuum inter se permutationem deprehendi. Hac autem in re, ut in multis rebus minutis, cognatio quaedam cernitur codicum quae raro a ceteris cognationum testimoniis desciscat, saepius testimonia illa confirmet[2]).

Inscr. *Νιγρῖνον*] sic *Ω*ᶜ *νιγρίνον* *Ω*E c. 4 (2, 16) *καταγελάσαι*] *Ω*ᶜ *καταγελᾶσαι* *ΓΩ*E c. 4 (2, 28) *ζοφεροῦ*] *Ω* (ni f., nam mox habet diserte *τινὸς*) *ζοφερού* E c. 23 (7, 32) *ἐχρῆν*] *Ω* *ἐχρὴν* E c. 31 (9, 26) *μύρα*] *Ω* *μῦρα* *ΓΩ*[3]) c. 37 (11, 9) *ἰῷ*] *Ω* *ἰὼ* (sic) E.

Accentus causa haec quoque notatu digna sunt: in epistula (1, 1) *φησί,*] (sic, sed *φησὶ.*) *Ω* *φησι* sine accentu E c. 18 (6, 10) *φησίν*] 'Q solus, *φασὶν* B𝔄*ΓΩΦ* et v' *φασιν* ex *Ω*E typis exscribi iussi non tam quod ita interpretandam esse scripturam illam compendiariam mihi persuaserim quam quod *ν* ephelcysticum ex *Ω* enotatum voluerunt h. l. priores; nam de ipsa scriptura constat.

Pro *μηδὲ* constanter scribitur in codice Mutinensi. Haec autem scriptura non huic codici propria est sed ad omnes quotquot inspexi Luciani codices pertinet; atque in iis quidem quos accuratius examinavi codicibus casu peccatum esse existimandum est, si quando *μηδὲ* scriptum invenitur[4]). Idem fere valet de *γοῦν*, *ὅτ'ἄν* aliisque eiusmodi rebus, ubi tamen ma-

1) Contuli omnes meos codices ita, ut in nullo libello conferendo non ad unum alterumve caput hanc quoque rem plene illustrandam curarem. Et in Nigrino quidem e duobus codicicus *Ω* et E omnia enotavi quaecumque huc pertinent.

2) In eiusmodi quoque rebus codex *Ω* huic codici est simillimus. Haec atque similia melius illustrari poterunt, si ad Mutinensis Nigrinum prius relata erit aliorum quoque codicum collatio.

3) De *Γ* tamen post Sommerbrodtii novum apparatum incerta est res, cum '*μύρα*] *μῦρα*' habeat sine codicis nota.

4) Hunc morem et quasi legem observari priores fugisse sane mirum est, cum Studemund ex *Γ* magnum numerum locorum enotaverit, ubi *μηδὲ* scriptum est. Fugit autem sine dubio, nam hodie quoque discrepantiae causa has formas hic illic ascriptas videre licet apud Fritzschium et Sommerbrodtium. Cfr Frider. Iac. Bastii Comm. Palaeogr. p. 826.

gis variat usus non in diversis solum codicibus sed etiam interdum in uno codemque codice[1]).

Animadvertendum est non satis sibi constare librarium in encliticis adnectendis; cuius rei pauca exempla a nostro usu discrepantia proferre satis habeo, cum plura cuiusque generis exempla facile peti possint e paginis (1)—(11): c. 1 (1, 17) εὐδαίμων τὲ et sic saepissime c. 5 (2, 29) γαῦρος τε (sic) et sic interdum c. 38 (11, 33) δέομαι γέσου c. 2 (1, 28) ηὐξάμην σε τινὶ c. 13 (4, 37) ἡσυχῆ τίς

Duo tantum exempla inveni particulae μη sine accentu positae[2]): c. 27 (8, 30) et c. 34 (10, 18).

Praepositiones in codicibus saepe cum vocabulo illo coniungi atque componi ante quod posita sunt; ne hac quidem in re satis sibi constare hunc codicem apparet e textus descriptione; ita, ut pauca a nostro usu abhorrentia adferam, c. 4 (2, 26, 27) scr. est καταμικρὸν c. 5 (2, 31) προσφιλοσοφίαν c. 8 (3, 23) ἐξαρχῆς

Apostrophi omissae exempla adferam haec: c. 22 (7, 16) μεθήμέραν c. 30 (9, 12) παρὅλον fortasse adnumerandum est c. 24 (7, 38) τοῦτῆδη (sed τοῦτ᾽ἤδη legi); adnumerari possunt γοῦν, ὅτᾶν, ἐπειδὰν quae fere semper ita scribuntur[3]).

In Mutinensi quoque, ut in aliis codicibus, non raro factum est, ut accentus, interpuncta aliaeque notae in versu scribendo a prima manu omissae post adderentur. Atque hoc quidem saepissime ita factum esse veri simile est, ut non possit dici, utrum notae illae in correctione versentur an principales sint Et puncta quidem tum fere correctioni tribuenda esse existimo, cum ob scripturam fere continuatam minima sunt in textu intervalla relicta ibique notae illae quasi inculcatae exstant. Non raro ex atramenti colore concludi potest, et hoc quidem in Mutinensem cadit interdum ita, ut in iis paginis, ubi pauci tantum litterarum notarumque ductus perierunt, maior pars scripturae est conservata, illos post esse alio atramento additos fortasse conici possit. Anceps autem est iudicium, cum non raro ad totam fere paginam pertineat hic scripturae interitus[4]).

---

1) Cfr quae in ed. Reitzianae praefat. p. XV Iensii verbis adferuntur.

2) Cfr Bastii Comment. palaeogr. p. 825.

3) γ᾽ οὖν scribitur c. 25 (8, 11), ὅτ᾽ἂν c. 7 (3, 19).

4) Cfr quae a Sommerbrodtio Bertolotto meque de hac re ll. ll. exposita sunt. Pertinet autem haec clades in Nigrinó ad fol. 8ᵛ et 9ʳ. 10ᵛ et 11ʳ. 12ᵛ et 13ʳ. 14ᵛ et 15ʳ, quorum partes mediae, si a superiore margine numeraveris, aliqua-

Personarum vices in Nigrino lacunis relictis significantur neque quidquam suprascribitur. In aliis dialogis plerumque supra vacuum illud spatium personae nomen additur a prima manu[1]).

Particulas δὲ οὐδὲ μηδὲ per compendium syllabae δε ante vocales scriptas esse his locis adnotavi: c. 1 (1, 23), c. 2 (2, 3), c. 4 (2, 20), c. 9 (3, 37), c. 13 (5, 1), (5, 1 iterum), c. 15 (5, 24), c. 16 (5, 31), (5, 38), c. 23 (7, 30), c. 25 (8, 7), (8, 7 iterum), c. 34 (10, 18 ante ὑγιαίνοντες), c. 35 (10, 24), c. 36 (11, 5);

ante vocales plene exscripta esse haec vocabula his locis: c. 4 (2, 23), c. 7 (3, 18), c. 13 (4, 32), c. 22 (7, 8), (7, 15), c. 27 (8, 31), c. 34 (10, 18 μηδὲ), c. 36 (11, 2 οὐδὲ), c. 37 (11, 6), (11, 12);

nihil me adnotavisse his locis de illarum particularum scriptura sero animadverti: c. 3 (2, 10), c. 5 (2, 28), c. 8 (3, 33).

Particulae μὲν et δὲ 'duplici accentu gravi' instructae[2]) occurrunt[3]):

μὲν his locis: c. 16 (5, 31), c. 20 (6, 27), c. 34 (10, 10), c. 35 (10, 27), c. 36 (10, 35), c. 36 (10, 37), c. 36 (10, 38);

δὲ his locis: c. 13 (4, 32), c. 13 (5, 1 post ὁ), c. 16 (5, 38), c. 20 (6, 29 ter), c. 26 (8, 20), c. 30 (9, 17), c. 37 (11, 12).

---

tenus legi possunt sine magno labore, exteriores et interiores plane evanidae sunt atque ita legi possunt, si ab altera membranae parte lux per atramenti deleti vestigia litterarumque formas ad oculos legentis permanaverit. Ita et Bertolotto scholia quaedam a se lecta esse testatur, id quod in scholiis facilius fieri potuit, ubi saepius ex altera membranae parte vacuus est margo. — In fol. 9v et 10r. 11v et 12r. 13v et 14r fere omnia integra sunt atque ad legendum facilia, si quaedam exceperis ad interpuncta atque accentus aliasque eiusmodi notas pertinentia.

1) De personarum nominibus vel omissis vel supra versum scriptis vel in margine ascriptis deque notis illis, quibus pro nominibus utuntur quidam codices, caute est faciendum iudicium atque ita quidem, ut ne hac quidem in re de ullo codice eiusque cognatione e paucis paucorum libellorum indiciis iudicium fiat universum.

Ω in Nigrino nominibus omissis parvas habet lacunas, in quibus posita sunt bina puncta: (sic), sed ne in hac quidem re correctionis codicem Ω expertem esse vidi, id quod etiam de codice Laur. 57, 51 valet, quem Vitelli l. l. eumque secutus Bertolotto l. l. L notant. Cfr Iensii verba ap. Reitz., praef. p. XV, ubi de codice Harleiano (E Iacobitzii) agitur.

2) Eodem signo instructum est ἐπεὶ c. 13 (4, 35).

3) De his rebus conferendi erunt ceteri quoque codices. Ω hac in re non semper congruit cum Mutinensi.

His locis compendium adhibitum accentus omittendi causa videtur fuisse:
c. 32 (9, 33) δημιούργον (ον per compend. scriptum est) c. 34 (10, 19) φωνας (ας per compend. scr.) c. 35 (10, 29, 30) ἐξ ἐπιπολης (ης per compend. scr.)

Numerum litterarum in nullo huius codicis versu 43 minorem, in nullo 52 maiorem esse mihi persuasi[1]). In Nigrino exscribendo ita egi, ut in paginis lectu omnium difficillimis cuiusque versus exitum atque initium ⋮ nota distinguerem; ex qua discriptione poterit iudicari, quam rarus in ipso textu sit compendiorum usus.

Transeo ad eos locos recensendos, ubi non satis attentum me fuisse in conferendo apparet; quamquam non dubito, quin a lemmatis scriptura in nullo fere eorum recedat Mutinensis. Post singula lemmata saepius eas tantum litteras exscribam, in quibus versatur cuiusque loci varietas; quam etsi habebam in exemplari meo significatam, tamen casu praeterii:
c. 7 (3, 21) ἐγκατέλιπέ] ι c. 12 (4, 28) παραπαιδαγωγοῦσι] sic Ω^c παιδαγωγοῦσι Ω c. 12 (4, 29) μεθιστᾶσιν] ᾶ c. 13 (4, 39) παραπόληται] όλη 15 (5, 29) καὶ τερετισμάτων καὶ] Fritzsche atque (in priore ed.) Sommerbrodt, ita excerpserunt, ut ad prius καὶ referri videatur varietas, quae ad posterius re vera pertinet; vix autem me fugisset καὶ h. l. omissum; transitur enim a pagina ad paginam c. 28 (9, 3) ἀμεταστρεπτὶ] ἀ c. 31 (9, 26) εὐτελὲς] ὲς c. 35 (10, 22, 23) φιλοσόφων] ω c. 35 (10, 33) ,περὶ] πῶς 𝔄' (ita enotatur)' (sic Fritzsche) c. 36 (11, 4) ἄκρον] ο c. 37 (11, 9) ἐπειδὰν] δὰ exscribi iussi h. l., quamquam in E scriptum esse oportet aut δ'ᾶ aut, id quod crediderim, δ'ὰ vel δᾶ c. 38 (11, 29) διαθῶσι] sic diserte Ω et sine dubio E[2]) διαθῶσιν Γ.

De ceteris locis omnibus, ubi vel minima varietas apud Fritzschium est enotata, silentio meo fides habenda est[3]).

---

1) Neminem fugit, quam difficile sit in his rebus certum quoddam numerum quasi medium statuere. Excipiendi enim sunt versus et imperfecti et ii qui aliquam ob causam non eodem quo ceteri modo constituti sunt.

2) Vides autem ante καὶ positam esse · notam.

3) Cfr p. 29 [1]).

E varietate codicis Mutinensis generatim ita disposita supra, ut aliorum quoque codicum testimonia recenseantur, apparet:

eum in Nigrino artiore quadam cognatione cum codicibus *ΩΓQΦ* coniunctum esse[1]) atque hos codices in Nigrino quoque valde discrepare a codice B[2]), quem et Fritzsche et Iacobitz saepius sequuntur ducem;

magnam vim esse locorum, ubi de ceterorum codicum scriptura minus adhuc constet[3]) quam ut de codicum inter se nexu atque cognatione certiora constitui possint;

recensendi rationem nondum posse iniri certam, emendandi autem negotium in utramque partem vacillare, ideoque caute egisse Iacobitzium, qui in Nigrino ad unum fere semper se applicet codicem B;

nullam esse varietatem codici Mutinensi propriam, quae obstet, quominus artiore quadam cognatione cum *ΩΓQ*[4]) dicatur, coniunctus esse atque magnam esse spem fieri posse, ut illis codicibus accurate examinandis earumque varietate generatim disponenda gradus quidam cognationis constituantur; itaque casu fortasse factum esse, ut Mutinensis nunc quidem videatur ad codicem *Ω* multo propius accedere quam ad *Γ* — ut hunc adferam, qui omnium ceterorum optime est collatus;

artiorem illam codicum *Ω*E cognationem ita esse definiendam, ut neque E ex *Ω* descriptus esse censeatur neque hic ex illo.

---

1) De codicis 𝔄 varietate saepe dubitandum esse dixi supra Ex M paucae adhuc lectionis enotatae sunt.

2) Quamquam mira est aliquando codicum Vindobonensis atque Mutinensis congruentia, ut e Nigrino scholium illud adferam, in quo utriusque codicis scripturam composui p. 41.

3) Hoc ita adhuc fuisse ostendi in *Ψ* et saepius in *Ω*; ne ceteros quidem testes ambiguitate quadam carere apparet ex iis quae disputavi.

4) Mirus sane est atque adeo summus in Transpositionum parte codicum Q*Ω*E consensus. In Additamentis codices *ΓΩ*E mirum quantum congruunt inter se; accedunt semel 𝔄*Φ* c 13 (4, 35); semel *Φ* c. 16 (5, 34); semel, ubi *Γ* a consensu desciscere videtur c. 14 (5, 22) accedunt (𝔄?) Q; in Omisssionum parte codicum *Ω*E fere summus est consensus, cui semel accedere dicitur B solus c. 8 (3, 30), bis 𝔄 (?) solus (?) c. 10 (4, 8) et c. 10 (4, 11), semel 𝔄*Φ*Q suffragante vulgata. In Aliis textus varietatibus fere semper consentiunt *Ω*E; accedunt saepissime *Φ*Q; bis, ubi *Γ* deficere didicitur, accedit (𝔄?) Q; semel, ubi *Γ* deficere videtur, accedit 𝔄 (?) solus (?); ad codicum QE consensum usque a capite 33 sexies accedere videtur 𝔄, ubi *ΦΓ* ter accedunt, semel Q; ad nullum in hac parte consensum accedunt BE nisi ubi adsunt *ΦQΓΩ*.

Addenda.

P. 1 (post 'Lucianus .... editur'): Ernestus Maass, Observationes palaeographicae, Mélanges Graux p. 749—766. Agitur de hoc codice p. 762[1]) his verbis: 'Ceterum apographon ex Arethae ut ita dicam recensione derivatum Mutinae asservatur, de quo haec mecum communicavit Wilamowitzius: .... continet:' (sequitur index in quo omittuntur Phalaridis I (Vulg. XXX) et Dearum Iudicii (Vulg. VIII, xx) fragmenta — quique ad catalogum manuscriptum Bibliothecae Mutinensis videtur esse confectus — duoque scholia 'Arethae' ad Vulg. LIX c. 23, 24 pertinentia adferuntur e codicis fol. 47v.

P. 2 (post N. Nilén — 1527*)): Quaestiones Lucianeae scripsit Maximilianus Rothstein. Berolini 1888. — Num Mutinensem codicem ipse inspexerit Rothstein, non potui ex verbis eius perspicere. Habet autem p. 10 haec:' Ab accurata archetypi imitatione non nihil deflexit codex Mutinensis (O), de quo nuper accuratius quam Sommerbrodtius rettulerunt Wilamowitzius et vir doctus Italus, G. Bertolotto, qui saeculo undecimo codicem, recte ut videtur[1]), tribuit. Initio codex mutilus est, ita tamen ut eadem quae in codicum Γ et Ω initio extant hic quoque scripta fuisse ex iis quae restant et e schedarum amissarum ratione effici possit. Neque in fine integer est, sed desinit in medio[2]) ultimo libello, ut reliquam codicis partem periisse certum sit. Perierunt etiam folia nescio quot[1]) paulo ante codicis finem inter Prometheum, cuius extrema pars, et Dearum iudicium, cuius initium nunc non apparet'. — et in adnotatione ad Bertolotti nomen pertinenti: 'Fugit tamen et hunc et Wilamowitzium, Prometheum, quem a Sommerbrodtio omissum codici inesse uterque vidit, non usque ad

---

1) Nesciebam equidem Wilamowitzium hunc codicem inspexisse acceptumque refero Rothsteinii libro, quod Maassium de hac re egisse rescivi; singulare illud clarissimi investigatoris monumentum, quod Mélanges Graux inscribitur, inspiciendi facultatem mihi paravit Leonard Bygdén, V. Cl., Bibliothecae Upsaliensis Vice Bibliothecarius, qui librum illum e Bibliotheca Holmiensi Regia petendum curavit.

1) Sic.

2) E descriptione mea (cfr supra p. 12 in fol. 113v descr.) satis apparet, quam paucos huius libelli versus habeat Mutinensis.

finem perscriptum extare, quaeque eum sequuntur schedae, iis Dearum iudicium (praeter initium) legi'. — p. 11 haec habet: 'Quot et quae opuscula post Prometheum perierint incertum est. E reliqua codicis parte nihil extat praeter schedas duas, quibus post Dearum iudicium (35)[1]) libellum Pro lapsu inter salutandum (64)[1]) perscriptum[2]) fuisse discimus'[3]).

P. 2 et 3. De catalogi illius auctore certiora ut iam tradere possem, effecit Luigi Rossi V. Cl., qui litteris recentibus mihi rescripsit, ut de nonnullis rebus certior fierem; adferam autem ex epistula eius haec:

'Il Catalogo ragionato, come qui lo diciamo, a distinguerlo dal mero alfabetico, dei codici greci è intestato come segue: »Catalogus Codicum Græcorum Msscriptorum Bibliothecæ Atestiæ — Ioachimus Gabardi e Soc. Iesu ejusdem Bibliothecæ Præfectus Recensuit et Illustravit. — Accedunt Anecdota quædam Græca cum interpretatione Latina«[4]).

I Cenni storici della Biblioteca Estense publicati nel 1873 dall' allora Bibliotecario Luigi Carbonieri, a pag. 74 hanno:

»Gabardi abb. Gioacchino da Carpi-Nacque nel 1719 e mori nel 1798. — Fu grecista valentissimo. Ebbe il grado di Coadiutore primo (che allora rispondeva presso a poco a quello di Vice-Bibliotecario) dal 1780 al 1790«.

Il Bibliothecæ Præfectus non corrisponde al Coadiutore, ma la colpa è credo dei Cenni. — È vero che il grado sommo nella Biblioteca era occupato dal Tiraboschi dal 1770 al 1794; ma è vero altresi che il Tiraboschi stesso dal 1770 al 1880 ebbe il titolo di Bibliotecario, ma dal 1780 in poi fu insignito del titolo di Presidente della Biblioteca, restando cosi vacante il Bibliotecariato al Gabardi pel decennio 1780—1790'.

---

1) Hic autem numerus ad eum libellorum ordinem refertur qui est in codice Γ.

2) Sic.

3) Non video, unde haec didicerit R., nisi forte ipse codicem Mutinensem inspexit; neque enim videtur ea cognovisse, quae de hac ipsa re — a me primo quod sciam perspecta — satis aperte dixi in iis quae l. supra in p. 2 marg. inf. laud. 'Zur Ueberlieferung des Lucian' commentatus sum. Ante me hunc codicem, quod ad hunc diem resciscere potuerim, inspexerunt post Montfauconium: Gabardi, Sommerbrodt, Wilamowitz, Bertolotto, Vitelli, Desrousseaux Insulanus; post me Allen Oxoniensis.

4) Huius autem catalogi mentionem non fecit Gardthausen, Griechische Palaeographie. p. 433—435.

P. 4 vs. 21: 'Il Manoscritto è veramente segnato: Ms. III. F. 15. Il 14 è cancellato. Anche invece dell' F ci era altro segno[1]). Il cambiamento è vecchio e sicuramente sin da quando il codice tornò da Parigi'[2]).

P. 4 vs. 25: 'Deve leggersi: S. A. R. (Reale) ....'[2]).

P. 5 vs. 1: 'Deve pure leggersi Ant.º (Antonio) Boccolari sotto il 21 8bre 1815'[2]). —

P. 14[3]), 15 et 16. Vidi iam — Rothsteinii libro admonitus — de Harleiano quoque non pauca bene disputata esse ab Ernesto Maassio qui codicem Harleianum ipse inspexit — subscribitur autem l. l. p. 766 'Dabamus Londini, a. d. x Kalendas Apriles 1882' — qui l. l. p. 759 haec habet: '.... 5694 plut. LXIV B. 18, membranaceus s. x 4⁰, lineas singulis paginis trigenas senas continens .... Incipit medio dialogo cui inscribitur »ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ προσαγορεύσει πταίσματος«; proximus qui subsequitur numerum in initio gerit ξ, 59 1/2 dialogi in fronte exciderunt, supersunt hodie 18 1/2, si quidem ultimus »Προμηθεὺς εἶ ἐν λόγοις« numero οζ est insignis; folio nunc septimo quaternionis nota **MH** antiquitus subscripta est. Quem cum primum inspicerem ab eodem quo Parisinum Apologetarum scriba exaratum statim animedverti, Baane scilicet Arethae notario .... Hunc igitur codicem hodie incompletum a Braane in Arethae usum circa annum 914 quo Apologetas exaratum esse firmo certoque iudicio pronuntio ....

Maass autem aliis argumentis usus atque ego — scholiorum enim similitudine nititur — artiorem quandam et ipse opinatur intercedere cognationem inter Harleianum atque Mutinensem, atque adeo Mutinensem ab Harleiano originem ducere[3]).

Ignosci mihi velim quod litterarum species in tab. 2, 3, 4 litteris iusto grandioribus repraesentatur. Quod vix aliter fieri poterat, cum eam descriptionem immutare non utile esset, quam in margine exemplaris mei posueram.

De signis illis quae in Nigrino stellulis repraesentavi nondum debet coniectura fieri ex hoc uno codice. — *Ω* autem hac in re

1) Hoc me fugerat.

2) Sic Rossi in epistula. Cfr supra p. 5 [1]).

3) Nescio enim, an minus recte verba eius interpretetur Rothstein l. l. p. 50, ubi ita disputat, quasi M. sibi visus sit demonstrasse Mutinensem ex Harleiano ipso descriptum esse, id quod ne de Vindobonensi quidem dixisse mihi videtur Maass, qui de Mutinensi nihil hac in re habet nisi ea quae supra laudavi 'apographon ex Arethae ut ita dicam recensione derivatum Mutinae asservatur'.

non congruit cum E[1]), nisi quod quaedam codicis E signa ad emendationem pertinere ex *Ω* concludere posse mihi videor.

P. 50 vs. in textu ult. ad E ex *Ω* : add. [5]) Cfr Scripturae discr. II. 6. D. c. 31 (9, 31), II. 8. D. c. 24 (7, 36, 37), II. 11. D. c. 38 (11, 29, 30 et 38) al.;

ib. ad neque hic ex illo: add. [6]) Cfr Scripturae discr. I. B. c. 4 (2, 23). In utrumque valent Scripturae discr. I. D. c. 33 (10, 5) et Varietas ad scr. morem pert. 1. f). c. 27 (8, 34);

P. 50 [4]) v. 7 post semel: add. c. 35 (10, 23, 24);

ib. v. 9 post dicitur: add. c. 38 (11, 29, 30 et 31); ib. post semel: add. c. 4 (2, 15) et post solus (?): add.: semel c. 11 (4, 17) accedit fortasse codicis 𝔄 pr. m.;

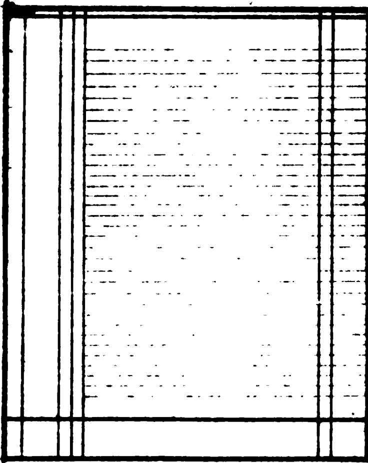
ib. v. 11 post *ΦΓ* add.: et fortasse Q et bis *Γ*; ib. post semel: add. c. 1 (1, 21).

---

1) In Nigrino quoque ut in aliis dialogis, ut Somnium adferam atque Timonem, satis multa *Ω* habet signa, quorum magna pars ad verba atque sententias scriptorum a Luciano adhibitorum videtur pertinuisse. De hac autem re a me agetur in codicis *Ω* descriptione, ubi non nulla de codice E quoque poterunt addi.

Foliorum species illustratur

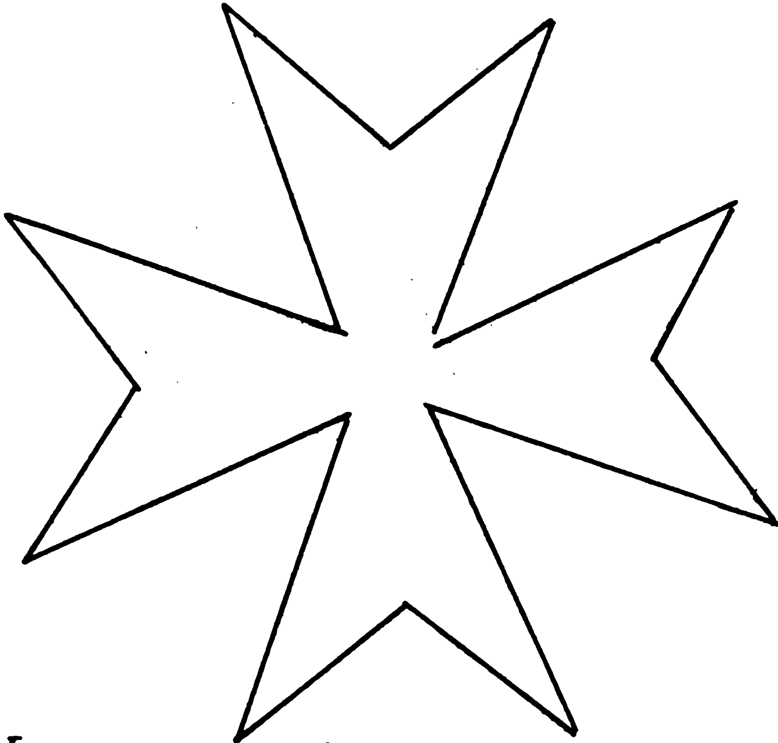

10 20 30 40 45 47 m.m.

Fol. 235 fere m.m. lat.
" 295 " " long.
Textus} 151 " " lat.
Columnae} 225 " " long.

Versuum num. 33.
Versuum 3 et 31 litterae initiales liquore rubricatorio inter lineas marginales scribuntur.

10, 20, 30, 40, 50, 59 m.m.

Inferior pars. signi eius, de quo p. 4. dixi

AMR
R

Describuntur loci illi, quos in textu stellulis notavi.

	I	II	III	IV	V	
1.	1,11 σο·· ὥς	1,15 ασ: Ἡ	1,27 α ς τ	2,22 ·ς μονόνκ	2,23 μς· ἀρ	1.
2.	2,27 μ·ς	2,30 οῶ·ς δοκῶ	2,35 μς ς μην	2,38 θέμισ· ς	3,9 μ·ς	2.
3.	3,16 ω·ς πᾶ	3,22 ἀκδοντ·ς	3,24 ειμ· / ἀ	3,31 ·λᾶ	3,35 γ·ς	3.
4.	3,39 ρ̂·	4,2 μς·ς ὥσ	4,3 Lineae marginalis / Textus columna | \ οικ	4,5 μ·ς	4,10 ζομς· ς	4.
5.	5,18 μ· ς	5,31 ·ι	6,11 ·ι	6,11 μ· ς	6,13 ·ς	5.
6.	6,37 μ· το	6,38 εσ·ς	7,6 ας· ὅ	7,12 ὅς· πό	7,38 ἐς· π	6.
7.	8,4 | | ἀ	8,5 μ·	8,11 ·τ	8,13 τ·ς ἀμ	8,14 ας· ἀ	7.
8.	9,24 ασ·ς τὸ	9,26 ασ·ὅ	9,26 τ·ς ὅ	9,38 σ·ς κ	10,7 τ·ς εἰ	8.
9.	10,12 σ· κ	10,12 ουσ·ς	10,13 π	10,14 μ·ς π	10,19 μς· κ	9.
10.	10,20 μ ς	10,22 ·ς	10,23 μ·ς	10,26 μς· τ	10,28 μ· κ	10
	I.	II.	III.	IV.	V.	

	I	II	III	IV	V	
1.	10,29 ΝΕ∙ς	10,32 [illegible]	10,36 μ∙ου	10,37,38 [illegible] απο	10,38 [illegible] μ∙Κ	1
2	11,1 ιπ[illegible]	11,6 [illegible]	11,9 Τ	11,15 [illegible]	11,17 Β	2
3	11,22 ἐσ∙ς	Excerpta ad scribendi morem illustrandum pertinentia. In his, ut in superioribus, id egi, ut species quaedam capi possit scripturae. Quam datis accuratam non fieri potuisse non mirum est in tanta codicis clade.				

1,1 [illegible]	1,1 Κ	1,2 [illegible]	1,3 [illegible]	1,5,20 [illegible]

1,7 πρ [illegible] fol. 8 exit	1,8,9 {ὅτι ἡ ἀμαθία (μὲν θρασεῖο ... et in marg. [illegible] θρα[illegible] (parenthesin hanc ... ... fuit ab E suprascr. nescio quid)	
1,10 [illegible]	1,11 [illegible] πρ	
1,11 ∙[illegible]	Scholium ad οἰκειώσ pertinens [illegible]	

Schol. [illegible]	λόγ[illegible]	(ἐστιν) δηι [illegible]	τοῦτ οὐ [illegible] ... καλῶς ἔχ[illegible]	ῥιπ
1,13 [illegible]	1,17 [illegible] Κ	{1,18 α τρι ambo puncta	1,23 [illegible]	1,26 ἰα[illegible]
1,26 [illegible]	2,7 [illegible]	2,9 [illegible]	2,9 [illegible]	2,11 [illegible] λόγων
2,11 [illegible]	2,13 schol. [illegible]	[illegible]	2,18 ω Τ	2,23 π[illegible] κζο

2,24 [illegible] ex [illegible] ni f. corr. {[illegible] ... ὑπον in marg. E[3]

2,28 [illegible] ὅ 2,31 marg. [illegible] ὅπ | 2,40 ὠ∙ γ | 3,5 ρ, ά

3,8 [illegible] (perforata est membrana in [illegible]) {3,17,18 [illegible] α (excerpti initii, ubi Ω habet ∙)

3,19 τ'[illegible]	3,20 [illegible]	3,21 π	3,24 [illegible]	3,29 τ [illegible] et in marg. [illegible] μετ[illegible]
3,31 [illegible]	Cod. Ω h. l. habet [illegible]		3,33 κ[illegible]	

Add. 3,17 α[illegible] (subscriptum littd [illegible])

Duas tabulas 5 et 6 notatas addere consilium erat usque ad 11,34 pertinentes. Cuius consilii peragendi facultas adempta est aliis negotiis. Quae in tabulis 2, 3, 4 scripta sunt supplementum quoddam capitis eius esse volui quod et de scribendi [illegible]

3,37 ῶι et mox ῖ	3,37 ỳ·ῦ (Ω h. l. habet ỳ ῦ)			
4,3 γδῦμ,	4,3 κειρα	4,3 λιο	4,4 πε [ ] μιῦμ κ ογγοια (in membrana est perforata)	
4,5 (litterae rubricatae)	αμ (Rubricator eraso α) efficit	A — με	4,9 ἡγλὲ (pr. litt. in ras. atramento mixto)	
4,8 δὲ. ταῦ τάκ	4,11 χ̓ὲ	4,12 ν̓ωι	4,13 μιῦ	
4,14 φ quod nihil aliud est quam φ	4,15 σ·:μ (alterum punctum primo scriptum fuerit, non apparet utrum hic aut plurima in hoc codice evanuerunt.)	4,21 ἡι τῆι		
4,25 σ[illegible]·	4,24 αυι (bis)	interesse huc pertinet quod in marg. est ἠπηδᾶσαι		
4,29 γ̂	4,30 ωι	4,32 δὲ ά	4,34 α τῆι	4,35 εἶ
~~4,[illegible]~~	4,39 λγνό	5,1 ῖ et mox ῖ	5,4 μεῖ	5,5 τῶ[illegible]λα
5,13 σδ τοι (id quod potest esse σεν τοι)	5,20 αἶ			
5,21 μὶ	5,22 ς	5,29 τω (c. 33 exit.)	5,29 τ (c. 34 exit.)	
5,29 ἀι	5,31 μῦ	5,31 Θ αι ỳ rubricator scripsit; αι in ras.		
5,32 ỳ·	5,34 [illegible]	5,36 αυι,	5,38 ῖ	
5,40 et 6,1 ·ἀμ ὶ γ̂	6,3 et 4 in marg. > >	6,7 ἡ,		
6,3 πι α̂ ᾶν τῶ (post ω f aut ι aut ο erasum est)				
6,10 φ· Ω h. l. habet φ α· quod propius accedit ad φασίν·				
6,11 πλαπης sed ~ et pr. scripsit E² πλαπης restant hac principali scriptura				
6,17 ἀρ corr. E²	6,18 ας	6,21 όιῶ	6,27 μῦ δ ξοι	
6,28 τ δα	6,28 ιπ	6,29 δὲ· et δὲ et δὲ	6,32 ημε	
6,33 ιιᾶ Ε ΐα man. rec.	7,4 ϭμ	7,20 τῆσ et οις	7,22 σῖη	

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1888.

MATEMATIK OCH NATURVETENSKAP.

DEFINITIVE BAHNELEMENTE

DES COMETEN 1863 III.

VON

GUSTAF ERICSSON.

UPSALA 1888
DRUCK DER ACADEMISCHEN BUCHDRUCKEREI
EDV. BERLING.

Definitive Bahnelemente des Cometen 1863 III

von

Gustaf Ericsson.

Genäherte Elemente und Ephemeride.

Der Comet 1863 III wurde beinahe gleichzeitig von mehreren Beobachtern entdeckt [1]), zuerst aber von Prof. Respighi in Bologna, welcher ihn zum ersten Mal am Morgen des 14 April 1863 beobachtete. Die Beobachtungen wurden am längsten in Leyton fortgesetzt, wo Dr. Romberg ihn zum letzten Mal am 1 Juni desselben Jahres beobachtete, nach welcher Zeit ungünstige Witterung, die abnehmende Lichtstärke des Cometen und die schnell zunehmende Helligkeit der Nächte es unmöglich machten, den Cometen weiter zu verfolgen. Bei der Entdeckung war der Comet hell wie ein Stern 3 à 4 Grösse, mit einem fast planetarischem Kerne und einem fächerförmigen Schweife von ungefähr 1° Länge. Am Ende April war der Kern viel kleiner, aber noch von einer bedeutenden Lichtstärke, leuchtend wie ein Stern 5 à 6 Grösse; der Schweif parabolisch geformt, viel mehr entwickelt und heller. Gegen Mitte Mai hatte die Lichtstärke des Cometen noch mehr abgenommen, der Kern nur 8 à 9 Grösse, aber noch immer sternartig. Diese scharfe Begrenzung des Kerns scheint sich während der ganzen Beobachtungszeit beibehalten zu haben, was zugleich mit der günstigen Lage des Cometen bewirkte, dass die Beobachtungen, obgleich die meisten von ihnen am Kreismicrometer ausgeführt sind, sehr genau wurden, und dass der Comet an verschiedenen Orten am Meridiankreise beobachtet werden konnte.

1) Astr. Nachr. 1410.

Während der kurzen Zeit seiner Sichtbarkeit, welche nur sieben Wochen umfasste, beschrieb der Comet einen heliocentrischen Bogen von 98°, nämlich 19° vor und 79° nach dem Periheldurchgange, welcher April 20 stattfand.

Schon kurze Zeit nach der Entdeckung des Cometen wurden von mehreren Astronomen vorläufige parabolishe Elemente desselben berechnet, von welchen ich hier nur die von Dr. Frischauf abgeleiteten [1]) mittheile, welche ich als Grundlage der folgenden definitiven Bahnbestimmung gewählt habe:

$$\begin{aligned} T &= \text{April } 20.86067 \text{ mittl. Greenw. Zeit.} \\ \pi &= 305^0\ 47'\ 24''.4 \\ \Omega &= 250^0\ 10'\ 39''.1 \\ i &= 85^0\ 29'\ 28''.9 \\ \log q &= 9.798528 \end{aligned} \quad \left.\begin{matrix}\\ \\ \\ \end{matrix}\right\} \text{mittl. Aequ. } 1863.0$$

Bewegung direct.

Diesem Systeme liegen die folgenden drei, auf das mittlere Aequinoctium 1863.0 bezogenen Normalörter zu Grunde, die mit Hülfe eines von Dr. Loewy in den Pariser Bulletins gegebenen Elementensystemes abgeleitet sind:

M. Greenw. Z.	mittl. α	Beob.	mittl. δ	Beob.
April 18.0	350° 21′ 8″.0	17	+ 29° 42′ 4″.7	17
Mai 7.0	29 42 58.8	5	+ 47 11 46.4	4
Mai 18.0	47 1 11.3	6	+ 47 9 44.6	6

Hieraus ergab sich das oben erwähnte Elementensystem, welches den mittleren Ort im Sinne Beob. — Rechn. folgendermassen darstellt:

$$d\lambda = -\ 1''.6$$
$$d\beta = +\ 4''.9,$$

und übrigens die Bahn des Cometen sehr genau representiert. Hieraus habe ich nachstehende auf das jedesmalige wahre Aequinoctium bezogene Ephemeride berechnet, welche für jeden Tag $12^h.0$ mittl. Greenw. Zeit den wahren Ort des Cometen nebst dem Log. der geocentrischen Entfernung und die Aberrationszeit angiebt. Die hierfür erforderlichen Sonnencoordinaten sind mit

1) Astr. Nachr. 1423.

Hülfe der Le Verrier'schen Sonnentafeln berechnet und die übrigen Reductionsgrössen dem Nautical Almanac entlehnt. Als Lichtzeit für die Entfernung 1 ist 498^s.7 angenommen. Wie man sieht war die Bewegung des Cometen zur Zeit der Entdeckung eine ziemlich schnelle, besonders in Declination. Ich habe indessen beim Interpolieren in der Ephemeride alle Differenzen berücksichtigt, welche irgend einen Einfluss auf die Resultate ausüben könnten.

Ephemeride.

Tag	α	δ	log Δ	Aberr. Zeit
1863 Apr. 12	$22^h 42^m 11^s.52$	+18°16′16″8	9.93240	0.00493
13	48 49.28	20 30 20.4	9.93545	0.00497
14	55 40.80	22 40 57.5	9.93929	0.00501
15	23 2 45.95	24 47 29.4	9.94386	0.00506
16	10 4.51	26 49 21.2	9.94913	0.00513
17	17 36.04	28 46 2.5	9.95505	0.00520
18	25 19.95	30 37 7.9	9.96154	0.00527
19	33 15.48	32 22 16.5	9.96855	0.00536
20	41 21.65	34 1 13.0	9.97603	0.00545
21	49 37.33	35 33 46.9	9.98390	0.00555
22	58 1.17	36 59 52.5	9.99210	0.00566
23	0 6 31.77	38 19 29.1	0.00057	0.00577
24	15 7.54	39 32 39.4	0.00926	0.00589
25	23 46.82	40 39 30.1	0.01812	0.00601
26	32 27.89	41 40 11.2	0.02709	0.00613
27	41 9.03	42 34 55.1	0.03613	0.00626
28	49 48.52	43 23 56.5	0.04520	0.00639
29	58 24.70	44 7 31.6	0.05428	0.00653
30	1 6 56.03	44 45 58.1	0.06333	0.00667
Mai 1	15 21.04	45 19 34.5	0.07233	0.00681
2	23 38.44	45 48 39.3	0.08125	0.00695
3	31 47.03	46 13 31.6	0.09007	0.00709
4	39 45.85	46 34 30.0	0.09877	0.00723
5	47 34.03	46 51 53.0	0.10735	0.00738
6	55 10.92	47 5 58.3	0.11580	0.00752
7	2 2 35.99	47 17 3.1	0.12410	0.00767
8	9 48.89	47 25 23.3	0.13225	0.00781
9	16 49.35	47 31 14.2	0.14025	0.00796
10	23 37.28	47 34 49.9	0.14809	0.00810
11	30 12.62	47 36 24.0	0.15577	0.00825
12	36 35.47	47 36 8.9	0.16328	0.00839
13	42 45.99	47 34 15.7	0.17063	0.00854
14	48 44.41	+47 30 54.6	0.17781	0.00868

Tag	α	δ	log Δ	Aberr. Zeit
1863 Mai 15	2h54m30s99	+47°26′15″6	0.18483	0.00882
16	3 0 6.05	47 20 27.1	0.19170	0.00896
17	5 29.89	47 13 37.1	0.19841	0.00910
18	10 42.90	47 5 52.8	0.20496	0.00924
19	15 45.45	46 57 20.6	0.21136	0.00937
20	20 37 93	46 48 6.3	0.21761	0.00951
21	25 20.71	46 38 15.2	0.22371	0.00965
22	29 54 20	46 27 52.0	0.22967	0.00978
23	34 18.77	46 17 1.1	0.23549	0.00991
24	38 34.79	46 5 46.2	0.24116	0.01004
25	42 42.64	45 54 10.8	0.24669	0.01017
26	46 42 67	45 42 17.9	0.25210	0.01030
27	50 35.24	45 30 10.2	0.25738	0.01042
28	54 20.67	45 17 50.2	0.26253	0.01055
29	57 59 28	45 5 20.2	0.26756	0.01067
30	4 1 31.38	44 52 42,1	0 27246	0.01079
31	4 57.25	44 39 57.5	0.27725	0.01091
Juni 1	8 17.19	44 27 8.1	0.28192	0.01103
2	11 31.46	44 14 15.3	0.28647	0.01114
3	14 40.31	+44 1 20.2	0.29092	0.01126

Vergleichsterne.

Weil die zurückbleibenden Fehler in den Positionen der Sterne, welche zur micrometrischen Vergleichung der Cometpositionen gedient haben, unvermindert in den Cometcoordinaten eingehen, habe ich versucht, so genaue Bestimmungen wie möglich von diesen Sternen zu erhalten. Es hat sich auch während der Berechnung gezeigt, dass durch Anwendung neuerer Bestimmungen der Vergleichsterne in sehr vielen Fällen eine weit genauere Uebereinstimmung zwichen Beobachtung und Rechnung erlangt werden konnte, als diejenige, die von den Beobachtern in ihren Berechnungen, welche sich zum grössten Theile auf älteren Sternpositionen stützen, erreicht worden ist.

Die angewandten Vergleichsterne sind im Ganzen 77. Für sämmtliche diese Sterne, mit Ausnahme von N:o 19 des folgenden

Verzeichnisses, welchen ich nur in Weisse gefunden habe, und von N:o 47 und 51, die sich in keinem Cataloge finden, habe ich neuere Bestimmungen anwenden können. Diesen glücklichen Umstand verdanke ich zum grössten Theil den Herren Prof. Adams, Van de Sande Bakhuyzen, Schönfeld und Dr. Dunér, welche mit grösster Bereitwilligkeit die Resultate ihrer, im Auftrage der Astron. Gesellschaft ausgeführten aber noch nicht publicierten, Zonenbeobachtungen mir zur Verfügung gestellt hahen, und erlaube ich mir ihnen an dieser Stelle meinen herzlichsten Dank dafür auszusprechen.

Die Sternverzeichnisse, in welchen ich ausser den erwähnten Zonenbeobachtungen Positionen der Vergleichsterne gefunden habe, sind die folgenden, wo die Jahreszahlen die Catalogepochen angeben:

Argelander, Bonner Beobachtungen, Bd VI, 1855.
Airy, New Seven-year Catalogue, 1845.
» , Nine-year Catalogue, 1872.
Johnson, Radcliffe Catalogue, 1845.
Oeltzen, Argelanders Bonner Zonen, 1842.
Robinson, Armagh Catalogue, 1840.
» , Places of 1000 stars observed at the Armagh Obervatory, 1870 [1]).
Rogers, Catalogue of 1213 stars, 1860 [2]).
Rümker, Mittlere Oerter von Fixsternen, 1843.
Yarnall, Catalogue of stars, 1860.
Weisse, Bessels Königsberger Zonen, 1825.

Ausserdem finden sich auch einzelne Sterne in Washington und Dunsink Observations und in Annales de Bruxelles. Für sehr viele Sterne giebt es auch Meridianbestimmungen, die von den Cometenbeobachtern oder auf ihre Veranlassung ausgeführt sind, und die, auf 1863.0 reduciert, im Zusammenhang mit den Cometbeobachtungen in Astron. Nachr. N:o 1428—1567 publiciert sind; ein Theil von diesen kommt auch in Bonner Beob. Band VI vor. Diese Positionen habe ich im Folgenden mit M. B. hinter dem Beobachtungsort bezeichnet. Die aus den Zonenbeobachtungen der Astr. Gesellschaft entnommenen Positionen, die sämmtlich auf 1875.0 reduciert waren, sind ähnlich mit Z. B. bezeichnet. Die Sterne N:o 47 und 51, die, wie schon erwähnt, in keinem Cataloge zu

1) The Scientific Transactions of the Dublin Society. Vol. I.
2) Harward College Annals Vol. XV.

finden sind, habe ich durch Micrometer-Vergleich mit N:o 49 und 52 resp. bestimmt. Es ist:

	$\Delta\alpha$	$\Delta\delta$
*47 − *49 =	$-28^s.03$,	$-10'\ 1''.7$
*51 − *52 =	$-7^s.01$,	$-8'\ 31''.9$.

Sämmtliche diese Sternpositionen habe ich mittelst der Bessel'schen Præcessionsconstante auf 1863.0 reduciert und, um die älteren Cataloge auf ein gemeinsames System zurückzuführen, mich der Auwers'schen Reductionszahlen, die ich der Zusammenstellung von Prof. Bruhns in Astr. Nachr. N:o 2381 entlehnt habe, bedient. In den wenigen Fällen, wo es mir möglich gewesen ist, eine Eigenbewegung mit einiger Sicherheit zu constatieren, ist sie auch berücksichtigt worden. Um wenigstens irgend welche Hülfe bei der Beurtheilung derselben zu erhalten, habe ich auch die Positionen von Bailys Lalande auf 1863.0 reduciert, obgleich ich nicht geglaubt habe sie bei der Berechnung der definitiven Mittel mitnehmen zu müssen. Bei nicht so wenigen Sternen zeigen sich nun zwar Andeutungen merkbarer Eigenbewegungen, aber die Data sind im Allgemeinen zu spärlich, um dieselben genau bestimmen zu können. Die Eigenbewegungen, die als hinreichend sicher angesehen werden können, um mit in Rechnung gezogen zu werden, sind daher nur die folgenden:

Stern	7	$\Delta\alpha$ =	$+0^s.008$
»	21	$\Delta\delta$ =	$+0''.054$
»	49	$\Delta\delta$ =	$-0''.050$
»	50	$\Delta\alpha$ =	$+0^s.010$.

Die durch diese Reductionen erhaltenen Positionen sind in den zwei letzten Columnen der folgenden Tabelle enthalten.

Vergleichsterne.

*	Gr.	Catal.	Cat.-Epoche	Cat.-Epoche α	δ	1863.0 α	δ
1	7	Lalande	1800.0	$22^h 52^m 36^s 19$	$+22^\circ 16' \ 6''3$	$22^h 55^m 39^s 78$	$+22^\circ 36' 15''8$
		Weisse	25.0	53 49.28	23 59.6	40.09	11.4
		Rogers	75.0	56 15.35	40 6.0	40.35	14.8
2	8.9	Lalande	00.0	23 2 37.83	24 46 15.3	23 5 41.85	25 6 39.6
		Weisse	25.0	3 51.50	54 14.3	42.57	34.7
		Rümker	36.0	4 23.05	57 47.1	42.01	33.1
		Berlin M. B.	63.0	5 42.26	25 6 37.3	42.26	37.3
		Cambr. Z. B.	75.0	6 17.35	10 29.7	42.25	35.7
3	8	Weisse	25.0	23 8 17.26	26 44 14.6	23 10 8.33	26 56 38 4
		Berlin M. B.	63.0	10 8.20	56 41.1	8.20	41.1
		Cambr. Z. B.	75.0	10 43.36	27 0 32.1	8.26	37.1
4	7	Lalande	00.0	23 8 42.15	26 31 1.4	23 11 46.48	26 51 33.4[1]
		Cambr. Z. B.	75.0	12 21.73	55 19.7	46.56	24.3
5	7	Lalande	00.0	23 14 15.45	28 34 41.3	23 17 20.05	28 55 19.8
		Weisse	25.0	15 28.64	42 47.9	20 08	16.6
		»	25.0	15 28.67	42 46.1	20.11	14.8
		Berlin M. B.	63 0	17 19.98	55 18.2	19.98	18.2
		Robins.	70.0	17 40.23	57 33.0	19.69	15.1
		Cambr. Z. B.	75.0	17 55.26	59 11.8	20.04	15.3
6	8	Lalande	00.0	23 20 21.44	30 16 42.1	23 23 26.70	30 37 26.7
		Weisse	25.0	21 35.51	24 50.9	27.36	23.2
		Leiden Z. B.	75.0	24 2.51	41 23.3	27.16	25.7
7	5.6	Lalande	00.0	23 24 3.04	30 13 22.5	23 27 9.11	30 34 10.3
		Weisse	25.0	25 16.90	21 34.9	9.24	9.1
		Rümker	36.0	25 49.73	25 14.8	9.59	10.3
		Armagh	40.0	26 1.49	26 33.7	9 53	9.6
		New 7 year	64.0	27 12.65	34 29.6	9.69	9.7
		Rogers	75.0	27 45.26	38 7.9	9.75	9.7
		Leiden Z. B.	75.0	27 45.25	38 7.9	9.74	9.7
		Wash. Obs.	79.0	27 57.12	39 26.9	9.78	9.3
		»	80.0	—	39 46.5	—	9.1
8	7	Lalande	00.0	23 26 37.28	31 48 1.9	23 29 43.45	32 8 51.8
		Weisse	25.0	27 50.88	56 13.4	43.29	48.8
		Leiden Z. B.	75.0	30 18.86	32 12 45.4	43.32	46.9
9	7.8	Lalande	00.0	23 29 54.78	33 51 6.2	23 33 1.17	34 11 58.3
		Weisse	25.0	31 9.18	59 18.2	1.73	55.0
		An. d. Brux.	55.0	32 37.84	—	1.54	—
		»	61.0	32 55.88	—	1.81	—
		»	64.0	—	34 12 14.1	—	54.2
		»	66.0	33 10.65	—	1.76	—
		Leid. Z. B.	75.0	33 37.49	15 52.2	1 91	53.2
10	9	Berl. M. B.	1863.0	23 35 17.57	+ 32 40 39.8	23 35 17.57	+32 40 39.8

1) Wahrscheinlich 10" zu gross.

*	Gr.	Catal.	Cat.-Epoche	Cat.-Epoche α	Cat.-Epoche δ	1863.0 α	1863.0 δ
10	9	Leid. Z.B.	1875.0	$23^h35^m53^s53$	$+32^\circ44'43''1$	$23^h35^m17^s77$	$+32^\circ40'43''8$
11	9	Weisse	25.0	23 37 4.91	34 2 25.5	23 38 58.34	34 15 4.5
		Berl. M.B.	63.0	38 57.89	15 7.4	57.89	7.4
12	7.8	Lalande	00.0	23 35 51.29	32 10 55.9	23 38 59.49	32 31 51.8
		»	00.0	35 52.65	10 56.1	60.85	52.0
		Leid. Z.B.	75.0	39 35.52	35 48.9	59.59	49.3
13	7.8	Lalande	00.0	23 37 35.10	33 24 45.2	23 40 43.47	33 45 41.9
		Robins.	70.0	41 4.04	47 59.0	43.07	39.1
		Leid. Z B.	75.0	41 19.34	49 38.8	43.38	39.1
14	9	Weisse	25.0	23 38 57.88	33 49 25.1	23 40 51.61	34 2 4.7
		Leid. Z B.	75.0	41 27.45	34 6 1.9	51.48	2.1
15	8.9	Berl. M.B.[1])	63.0	23 45 49.88	34 12 37.4	23 45 49.88	34 12 37.4
		Leid. Z.B.	75.0	46 26.07	16 33.3	49.87	33.1
16	7	Lalande	00.0	23 43 6.89	33 56 37.6	23 46 16.53	34 17 36.8
		Weisse	25.0	44 23.02	34 4 51.7	17.54	32.6
		Yarnall	60.0	46 8.13	16 29.5	17.18	29.6
		Berl. M.B.	63.0	46 17.17	17 31.3	17.17	31.3
		Leid. Z.B.	75.0	46 53.36	21 30.5	17.15	30.3
17	9	Lund Z.B.	75.0	23 50 16.12	35 32 2.5	23 49 39.77	35 28 2.1
18	6.7	Weisse	25.0	23 51 18.22	37 19 47.1	23 53 13.63	37 32 29.1
		Bonn M.B.	55.0	52 49.47	29 50.0	13.79	30.3
		Yarnall	60.0	53 4.64	31 30.8	13.76	31.0
19	9	Weisse	25.0	23 53 47.56	36 51 49.5	23 55 43.41	37 4 31.8
20	9	Lund Z.B.	75.0	0 2 26.97	37 19 45.1	0 1 50.00	37 15 44.5
21	7.8	Lalande	00.0	0 1 45.79	37 55 34.6	0 4 60.22	38 16 36.3
		Weisse	25.0	3 2.77	38 3 55.3	60.40	37.6
		Yarnall	60.0	4 50.43	15 39.4	59.71	39.6
22	8.9	Lalande	00.0	0 2 17.70	38 10 21.7	0 5 32.30	38 31 23.3
		Weisse	25.0	3 34.43	18 46.4	31.95	28.7
		Berl. M.B.	63.0	5 31.93	31 32.6	31.93	32.6
		» »	63.0	5 31.92	31 32.1	31.92	32.1
		Leid. M.B.	63.0	5 31.88	31 34.0	31.88	34.0
		Lund Z.B.	75.0	6 9.15	35 33.1	31.97	32.5
23	6.7	Lalande	00.0	0 2 28.50	36 34 53.2	0 5 43.08	36 55 54.9
		Yarnall	60.0	5 34.23	54 53.3	43.52	53.5
24	8.9	Lalande	00.0	0 5 20.49	37 54 31.7	0 8 35.95	38 15 32.9
		Weisse	25.0	6 38.09	38 2 49.6	36.14	31.7
		Yarnall	60.0	8 26.41	14 33.1	35.74	33.2
		Lund Z B.	75.0	9 13.21	19 33.8	35.87	33.3
25	6.7	Lalande	00.0	0 9 13.18	+39 37 7.6	0 12 29.96	+39 58 8.0
		Weisse	25.0	10 31.33	45 28.3	30.18	9.8
		»	25.0	10 31.38	45 27.7	30.23	9.2
		Radcl.	1845.0	11 33.63	52 8.9	29.92	9.0

1) Leyton Observations II pag. 92.

*	Gr.	Catal.	Cat.-Epoche	Cat.-Epoche α	Cat.-Epoche δ	1863.0 α	1863.0 δ
25	6.7	Bonn Z. B.	1875.0	$0^h 13^m 7^s68$	$+40^0 2' 8''5$	$0^h 12^m 30^s07$	$+39^0 58' 8''2$
26	8.9	Weisse	25.0	0 17 30.34	39 32 58.4	0 19 30.46	39 45 38.4
		Berl. M. B.	63.0	19 30.26	45 34.6	30.26	34.6
		Lund Z. B.	75.0	20 8.25	49 35.5	30.24	35.8
27	9	Lalande	00.0	0 17 21.39	39 6 33.0	0 20 40.56	39 27 30.4
		Lund Z. B.	75.0	21 19.40	31 23.4	41.33	23.8
28	7.8	Lalande	00.0	0 20 12.75	40 25 3.4	0 23 33.09	40 45 59.5
		Weisse	25.0	21 31.94	33 16.9	32.95	55.7
		Leyt. M. B.	63.0	23 32.80	45 56.9	32 80	56.9
		Berl. M. B.	63.0	23 32.79	—	32.79	—
		Bonn Z. B.	75.0	24 11.02	49 53.8	32.72	54.5
29	7	Weisse	25.0	0 50 11.12	43 46 3.2	0 52 18.67	43 58 26.7
		Radcl.	45.0	51 18 44	52 35.0	18.87	26.5
		An. d. Brux.	57.0	51 58.67	56 31.0	18.84	28.2
		»	58.0	52 2.01	56 50.4	18.81	28.1
		»	59.0	52 5.17	—	18.61	—
		Berl. M B.	63.0	52 19.00	58 28.3	19.00	28.3
		Bonn Z. B.	75 0	52 59.58	62 19.5	19.20	25.2
30	8	Lalande	00.0	0 56 46.06	43 43 24.5	1 0 19.99	44 3 45.9
		Bonn Z. B.	75.0	1 1 0.87	44 7 39.5	19.95	47.2
31	9	Weisse	25.0	1 10 11.94	45 6 6.8	1 12 24.32	45 18 12.7
		Arg. Oel.	42.0	11 11.14	11 32.9	24.39	13.2
		Berl. M. B.	63 0	12 24.57	18 17.8	24.57	17.8
32	5	Lalande	00.0	1 10 37.93	44 28 36.4	1 14 17.25	44 48 36.3
		Weisse	25.0	12 4.64	36 30.9	17.10	34.9
		Rümker	36.0	12 42.90	39 59.8	17.12	33.3
		Armagh	40.0	12 56.87	41 17.7	17.16	34.3
		Arg. Oel.	42.0	13 4.13	41 54.1	17.44	33.3
		Radcl.	45.0	13 14.30	42 52.2	17.08	34.4
		Yarnall	60.0	14 6.81	47 38.1	17.29	35.2
		Berl. M. B.	63.0	14 17.27	48 35.2	17.27	35.2
		Gr. New 7 y.	64.0	14 20.72	48 53.9	17.58	35.1
		» 9 year	72.0	14 48.74	51 26.1	17.22	34.9
		Rogers	75.0	14 59.26	—	17.30	—
33	6	Lalande	00.0	1 18 10.39	45 58 12.6	1 21 53.83	46 17 59.1
		Arg. Oel.	42.0	20 39.49	46 11 22.6	54.20	57.2
		Radcl.	45.0	20 49.92	12 18.8	53.89	57.0
		An. d. Brux.	57.0	21 32.85	—	54.20	—
		Gr. New 7 y.	64.0	21 57.55	18 15.7	53.99	57.0
		» 9 year	72.0	22 26.09	20 46.4	54.03	57.5
		Bonn Z. B.	75.0	22 36.76	21 39.0	54.00	53.7
34	8.9	Lalande	00.0	1 19 57.88	+ 45 21 47.0	1 23 41.68	+ 45 41 30.0
		Arg. Oel.	42.0	22 27.08	34 59.3	41.78	32.8
		Berl. M. B.	63.0	23 41.75	41 33.1	41.75	33.1
		Bonn Z. B.	1875.0	24 24.61	45 16.4	41.93	31.4

*	Gr.	Catal.	Cat.-Epoche	Cat.-Epoche α	Cat.-Epoche δ	1863.0 α	1863.0 δ
35	7.8	Radcl.	1845.0	$1^h 27^m 54^s 45$	+46° 9′ 19″5	$1^h 28^m 59^s 13$	+ 46° 14′ 53″7
		Berl. M. B.	63.0	1 28 59.40	14 55.3	59.40	55.3
		Bonn Z. B.	75.0	29 42.44	18 36.1	59.21	53.5
36	7.8	Arg. Oel.	42.0	1 41 15.71	46 37 58.4	1 42 33.04	46 44 18.3
		Bonn Z. B.	75.0	43 17.28	47 54.8	33.02	18.1
37	9	Arg. Oel.	42.0	1 48 1.81	46 47 23.5	1 49 20.00	46 53 37.9
		Leid. M. B.	63.0	49 19.85	53 40.9	19.85	40.9
		Bonn Z. B.	75.0	50 4.48	57 11.7	19.73	38.1
38	6.7	Armagh	40.0	1 48 0.03	46 18 40.5	1 49 25.40	46 53 30.0
		Radcl.	45.0	48 18.62	20 8.2	25.48	29.0
		Bonn Z. B.	75.0	50 10.29	29 0.7	25.66	27.2
39	8.9	Arg. Oel.	42.0	1 51 17.16	47 10 25.0	1 52 35.92	47 16 36.6
		Bonn Z. B.	75.0	53 21.03	20 12.3	35.95	40.4
40	8.9	Arg. Oel.	42.0	1 51 56.45	46 57 33.8	1 53 15.18	47 3 44.8
		Berl. M. B.	63.0	53 15.17	47 3 46.4	15.17	46.4
		Bonn Z. B.	75.0	54 0.21	7 17.2	15.14	45.6
41	9	Arg. Oel.	42.0	1 52 55.73	47 9 11.1	1 54 14.67	47 15 21.3
		Leid. M. B.	63.0	54 14.63	15 26.0	14.63	26.0
42	9	Rümker	36.0	2 2 14.76	47 6 31.9	2 3 57.63	47 14 16.6
		Arg. Oel.	42.0	2 37.78	8 12.7	57.83	14.1
		Leid. M. B.	63.0	3 57.66	14 18.7	57.66	18.7
43	8.9	Arg. Oel.	42.0	2 3 51.76	47 8 18.4	2 5 11.95	47 14 18.6
		Bonn Z. B.	75.0	5 58.05	17 44.0	12.15	18.6
44	7	Lalande	00.0	2 3 6.76	46 52 23.0	2 7 7.15	47 10 22.3
		Rümker	36.0	5 24.16	47 2 42.5	7.45	23.4
		Leyt. M. B.	63.0	7 7.72	10 21.7	7.72	21.7
		Berl. M. B.	63.0	7 7.73	10 24.2	7.73	24.2
		Bonn Z. B.	75.0	7 53.78	13 47.6	7.78	23.2
45	7.8	Lalande	00.0	2 5 16.95	47 12 52.9	2 9 18.64	47 30 45.9
		Rümker	36.0	7 34.94	23 5.8	18.79	44.0
		Berl. M. B.	63.0	9 19.01	30 44.4	19.01	44.4
		Bonn Z. B.	75.0	10 5.31	34 7.0	19.06	43.9
46	9	Arg. Oel.	42.0	2 15 3.71	47 20 50.6	2 16 25.27	47 26 39.7
		Bonn Z. B.	75.0	17 11.93	29 58.1	25.25	39.1
47	9	Micr. Vergl.	63.0	2 18 27.98	47 28 15.4	2 18 27.98	47 28 15.4
48	8	Lalande	00.0	2 14 29.42	47 19 27.5	2 18 34.40	47 36 52.8
		Arg. Oel.	42.0	17 13.03	31 1.2	34.93	48.1
		Bonn Z. B.	75.0	19 21.90	40 4.6	35.02	46.9
49	8.9	Lalande	00.0	2 14 34.27	47 17 23.5	2 18 39.21	47 34 48.7
		Arg. Oel.	42.0	17 17.31	28 59.3	39.20	46.1
		Bonn Z. B.	75.0	19 26.05	38 2.6	39.18	44.9
50	8	Lalande	00.0	2 15 26.83	47 23 17.2	2 19 32.24	47 40 39.6
		Arg. Oel.	42.0	18 10.54	34 51.7	32.59	37.6
		Bonn Z. B.	75.0	20 19.91	43 56.3	32.94	39.2
51	9	Micr. Vergl.	1863.0	2 22 39.30	+ 47 33 50.5	2 22 39.30	+ 47 33 50.5

*	Gr.	Catal.	Cat.-Epoche	Cat.-Epoche α	δ	1863.0 α	δ
52	9	Arg. Oel.	1842.0	$2^h 21^m 44^s 87$	+ 47° 38′ 10″3	$2^h 23^m 7^s 35$	+ 47° 43′ 52″4
		Bonn Z. B.	75.0	23 54.54	47 7.1	7.33	52.1
53	7	Lalande	00 0	2 29 40.91	47 24 8.6	2 33 50.96	47 40 44.6
		Arg. Oel.	42.0	32 27.62	35 10.9	51.21	41.2
		Radcl.	45.0	32 39.78	35 56.9	51.37	39.9
		Berl. M. B.	63.0	33 51.31	40 41.0	51.31	41.0
		Bonn Z. B.	75.0	34 39.18	43 46.0	51.33	37.9
54	8	Lalande	00.0	2 36 39.58	47 18 21.5	2 40 51.61	47 34 33.4
		Arg. Oel.	42 0	39 27.90	29 9.1	52.15	31.2
		Berl. M. B.	63.0	40 52.20	34 28.5	52.20	28.5
		Bonn Z. B.	75.0	41 40 47	37 31.7	52.25	28.2
55	8	Lalande	00.0	2 37 11.43	47 26 59 4	2 41 23.91	47 43 9.4
		Arg. Oel.	42.0	39 59.56	37 49.4	24.15	8.5
		Bonn Z. B.	75.0	42 12.39	46 14.6	24.08	11.5
56	8.9	Lalande	00.0	2 40 37.66	47 23 17.9	2 44 51.08	47 39 15.6
		Bonn Z. B.	75.0	45 38.83	42 19 6	50.34	18.9
57	8	Lalande	00.0	2 41 1.05	47 19 4.6	2 45 14.44	47 34 60.9
		Bonn Z. B.	75.0	46 3.17	37 57.2	14.69	56.7
58	8	Lalande	00.0	2 47 0.44	47 17 11 8	2 51 15.56	47 32 45.4
		Arg. Oel.	42.0	49 50.64	27 33.0	15.92	42.5
		Bonn Z. B.	75.0	52 4.40	35 39.0	15.60	42.8
59	7 8	Lalande	00 0	2 47 3.17	47 4 39.6	2 51 17.85	47 20 13.7
		Arg. Oel.	42.0	49 53.22	15 3.7	18.35	13.2
		Bonn Z. B.	75.0	52 6.72	23 7.1	18.00	10.9
60	7	Lalande	00.0	2 50 18.59	47 3 5.3	2 54 34.14	47 18 27.3
		Arg. Oel.	42.0	53 9.42	13 21.2	34.85	26.6
		Bonn Z. B.	75.0	55 23.56	21 20.7	34.67	26.8
61	9	Lalande	00.0	2 51 21.29	47 6 43.6	2 55 37.29	47 22 1.5
		Bonn Z. B.	75.0	56 26.79	25 2.3	37.82	9.3
62	8.9	Lalande	00.0	2 51 45.24	47 13 17.6	2 56 1.60	47 28 34.0
		Bonn Z. B.	75.0	56 51.46	31 25.2	2.42	32.4
63	7.8	Bonn M. B.	55.0	3 2 25.89	47 10 37.9	3 2 58.72	47 12 30.0
		Berl. M. B.	63.0	2 58.69	12 29.7	58.69	29.7
		Leyt. M. B.	63.0	2 58.71	12 29.1	58.71	29.1
		Duns. Obs.[1]	75.0	3 47.96	15 15.2	58.67	27.6
		Bonn Z. B.	75.0	3 48.03	15 15.3	58.73	27.7
64	8	Arg. Oel.	42.0	3 3 9.44	47 12 18.6	3 4 35.80	47 17 11.0
		Radcl.	45.0	3 21.75	12 58.7	35.71	9.3
		Bonn Z. B.	75.0	5 25.33	19 55.5	35.91	9.1
65	8	Radcl.	45.0	3 5 16.92	47 26 49.9	3 6 31.18	47 30 58.3
		Bonn M. B.	55.0	5 58.13	29 10.8	31.17	61.1
		Bonn Z. B.	75.0	7 20.83	33 43.3	31.21	58.4
66	8.9	Lalande	1800.0	3 6 16.98	+ 46 32 41.9	3 10 35.84	+ 46 46 61.3

1) Dunsink Observations Vol. IV pag. 78.

*	Gr.	Catal.	Cat.-Epoche	Cat.-Epoche α	Cat.-Epoche δ	1863.0 α	1863.0 δ
66	8.9	Bonn Z.B.	1875.0	$3^h 11^m 26^s.60$	$+46^\circ 49' 37''.3$	$3^h 10^m 37^s.10$	$+46^\circ 46' 55''.6$
67	8	Bonn M.B.	55.0	3 14 43.36	47 23 48.8	3 15 16.67	47 25 34.6
		Bonn Z.B.	75.0	16 6.82	28 10.1	16.79	32.0
68	8	Berl. M.B.	63.0	3 19 6.80	46 53 33.9	3 19 6.80	46 53 33.9
		Bonn Z.B.	75.0	19 56.68	56 7.1	6.71	32.0
69	8	Wien M.B.	63.0	3 19 16.59	47 21 3.6	3 19 16.59	47 21 3.6
		Bonn Z.B.	75.0	20 6.30	23 37.2	16.11	2.3
70	8.9	Arg. Oel.	42.0	3 22 17.00	46 52 48.8	3 23 44.77	46 57 15.0
		Bonn Z.B.	75.0	24 35.11	59 46.9	44.89	15.6
71	9	Arg. Oel.	42.0	3 23 8.24	46 18 32.3	3 24 35.56	46 22 58.1
		Bonn Z B.	75.0	25 25.65	25 30.2	35.67	59.3
72	8	Lalande	00.0	3 21 58.72	46 24 37.1	3 26 21.24	46 37 50.9
		Bonn Z.B.	75.0	27 11.78	40 18.8	21.59	49.6
73	9	Berl. M.B.	63.0	3 37 7.38	46 4 3.3	3 37 7.38	46 4 3.3
74	9	Berl. M.B.	63.0	3 44 2.87	46 2 16.9	3 44 2.87	46 2 16.9
		Bonn Z.B.	75.0	44 53.53	4 29.3	2.86	15.2
75	—	Berl. M.B.	63.0	3 45 50.89	45 54 42.0	3 45 50.89	45 54 42.0
76	7.8	Lalande	00.0	4 1 7.45	44 14 55.0	4 5 32.73	44 25 10.5
		Bonn M.B.	55.0	4 58.96	47 23.1	32.72	4.0
		Berl. M.B.	63.0	5 32.76	25 3.6	32.76	3.6
		Leyt. M.B.	63.0	5 32.82	24 59.3	32.82	24 59.3
		Bonn Z.B.	75.0	6 23.61	26 57.6	32.94	25 2.7
77	8	Weisse	25.0	4 5 56.76	+44 14 33.3	4 8 37.17	+44 20 33.7
		Yarnall	60.0	8 24.54	20 9.6	37.22	37.7
		Berl. M.B.	63.0	8 37.19	20 37.3	37.19	37.3
		Bonn Z.B.	1875.0	9 27.94	22 28.1	37.20	36.1

Bei der Berechnung der Mittel der Positionen, die in den zwei letzten Columnen der vorhergehenden Tabelle enthalten sind, ist allen Catalogen dasselbe Gewicht zugetheilt worden, mit Ausnahme von Arg.-Oeltzen, Rümker und Weisse, welche das Gewicht $^1/_2$ erhalten haben. In neueren Cometen- und Planetenrechnungen ist es freilich ein gewöhnliches Verfahren, so bald von einem Sterne eine gute neuere Meridianbeobachtung vorliegt, diese allein aufzunehmen, die letztgenanten Cataloge aber nicht zu benutzen. Ich habe diess jedoch nicht für zweckmässig gehalten, sondern auch jene Cataloge, obgleich mit geringerem Gewicht, gebraucht, hauptsächlich weil, wie man bei genauerer Untersuchung leicht findet, die aus den genannten Catalogen erhaltenen Positionen im Allgemeinen nicht mehr von den aus neueren Catalogen berechneten abweichen als diese unter einander. Sehr oft sind sogar die Differenzen zwischen den 2 bis 3 Bestimmungen, wovon die Po-

sitionen der Zonenbeobachtungen die Mittel sind, bedeutend grösser als die Abweichungen zwischen den genannten Catalogen und den neueren. Ein fernerer Grund, wenigstens hier auch die älteren Cataloge mitzunehmen, ist der, dass ihre Beobachtungsepochen vor 1863 liegen, die Epoche der Zonenbeobachtungen dagegen nach dieser Zeit, wodurch eine vielleicht vorhandene, aber nicht sicher zu constatierende Eigenbewegung wenigstens theilweise eliminiert werden sollte.

Die mit den obengenanten Gewichten erhaltenen Sternpositionen sind in der 2 und 3 Columne der folgenden Tabelle enthalten; in der 4 und 5 Columne finden sich die Reductionen auf den scheinbaren Ort für den Tag, an welchem der fragliche Stern als Vergleichstern benutzt wurde. Diese Reductionen sind mit Anwendung der Reductionsgrössen des Nautical Almanac sämmtlich neu berechnet. Der Tabelle habe ich noch eine Columne aus folgendem Grunde beigefügt.

Dass das Gewicht, welches man einer micrometrischen Bestimmung des Ortes des Cometen zu ertheilen hat, nicht nur von der Genauigkeit, mit der die Bestimmung übrigens ausgeführt worden ist, sondern auch von der Genauigkeit, mit welcher der Vergleichstern bestimmt ist, oder von ihrem Gewicht bedingt, dürfte einleuchtend sein, wenn man auch wegen der Schwierigkeit, das Gewicht in dieser Hinsicht zu bestimmen, gewöhnlich keine Rücksicht auf dasselbe nimmt, oder dasselbe in die Gewichtsbestimmung der ganzen Beobachtung aufgehen lässt. Um eine Vorstellung vom Zusamenhange zwischen diesem Gewichte der Sterne und der Summe der Gewichte derjenigen Cataloge, woraus ihre Oerter hergeleitet sind, zu bekommen, habe ich die wahrscheinlichen Fehler der Mittel nach der Formel

$$r = \pm 0{,}6745 \sqrt{\frac{\Sigma p r^2}{(m-1)\Sigma p}}$$

berechnet, und alle die Sterne zu einer Gruppe zusammengeführt, für welche die Summe der Catalog-Gewichte die nämliche ist, und schliesslich in jeder Gruppe das Mittel der wahrscheinlichen Fehler genommen. Es ist selbstverständlich, dass der wahrscheinliche Fehler derjenigen Sterne, die nur in 2 oder 3 Catalogen gefunden sind, sehr unsicher sein muss, aber andrerseits sind diese Sterne zahlreicher, so dass das Mittel der resp. Fehler in allen Gruppen ungefähr gleich sicher sein dürfte. Es zeigte sich nun freilich, dass

die angewandten Sterne viel zu gering an Zahl sind, als dass man mit Sicherkeit einen Schluss auf das gesuchte Verhältniss machen könnte, aber in vorliegendem Falle glaubte ich mit hinlänglicher Genauigkeit annehmen zu können, dass für

$$\Sigma p = 1.0 - 3.0, \quad r = \pm 0''.6,$$
$$\Sigma p = 3.5 - 8.0, \quad r = \pm 0''.5$$

ist, und dass also die entsprechenden Gewichte sich wie 1 : 1,5 verhalten. In Uebereinstimmung hiermit habe ich allen Sternen, die nach mehr als drei neueren Catalogen bestimmt sind, das Gewicht 1,5 und allen übrigen das Gewicht 1 gegeben, mit Ausnahme von dem Stern 19, welcher nur das Gewicht 0,5 erhalten hat. Diese Gewichte sind in der letzten Columne der folgenden Tabelle enthalten.

Die Meridianbeobachtungen sind von den Vergleichsternen unabhängig und dürften daher als mit fehlerfreien Vergleichsternen ausgeführt anzusehen sein. Aber andrerseits werden sie von Instrumentenfehlern afficiert, die vermittelst der Zeitsterne bestimmt worden, und habe ich darum *in dieser Hinsicht* ihnen dasselbe Gewicht wie den Beobachtungen gegeben, die mit den am besten bestimmten Vergleichsternen ausgeführt worden sind.

Vergleichsterne 1863.0

Stern	α	δ	Reduct.		Gew.
1	22h 55m 40s26	+22° 36′ 13″6	+0s78	+0″4	1
2	23 5 42.27	25 6 35.6	+0.76	+0.2	1
3	10 8.25	26 56 38.9	+0.76	+0.1	1
4	11 46.56	26 51 24.3	+0.75	+0.1	1
5	17 19.93	28 55 16.1	+0.74	0.0	1.5
6	23 27.22	30 37 24.8	+0.74	−0.1	1
7	27 9.64	30 34 9.6	+0.73	0.0	1.5
8	29 43.31	32 8 45.7	+0.73	−0.1	1
9	33 1.97	34 11 53.9	+0.73	−0.3	1
10	35 17.67	32 40 41.8	+0.72	0.0	1
11	38 58.03	34 15 6.4	+0.71	−0.1	1
12	38 59.59	32 31 49.3	+0.71	+0.1	1
13	40 43.22	33 45 39.1	+0.71	−0.1	1
14	40 51.53	34 2 2.9	+0.71	−0.1	1
15	45 49.88	34 12 35.3	+0.70	+0.1	1
16	46 17.22	+34 17 30.7	+0.70	+0.1	1.5

Stern	α	δ	Reduct.		Gew.
17	23h 49m 39s77	+35° 28′ 2″1	+0s70	0″0	1
18	53 13.75	37 32 30.1	+0.70	−0.2	1
19	55 43.41	37 4 31.8	+0.70	0.0	0.5
20	0 1 50.00	37 15 44.5	+0.69	+0.1	1
21	4 59.94	38 16 39.7	+0.69	+0.1	1
22	5 31.93	38 31 32.4	+0.69	+0.1	1.5
23	5 43.32	36 55 53.5	+0.69	+0.3	1
24	8 35.87	38 15 33.0	+0.69	+0.2	1
25	12 30.04	39 58 8.8	+0.69	+0.1	1
26	19 30.29	39 45 35.8	+0.68	+0.3	1
27	20 41.33	39 27 23.8	+0.69	+0.3	1
28	23 32.80	40 45 55.7	+0.69	+0.2	1.5
29	52 18.92	43 58 27.0	+0.71	+0.5	1.5
30	1 0 19.95	44 3 47.2	+0.71	+0.7	1
31	12 24.46	45 18 15.4	+0.73	+0.7	1
32	14 17.26	44 48 34.7	+0.72	+0.9	1.5
33	21 54.02	46 17 56.4	+0.74	+0.8	1.5
34	23 41.83	45 41 32.3	+0.75	+0.8	1
35	28 59.25	46 14 54.2	+0.76	+0.8	1
36	42 33.02	46 44 18.1	+0.78	+1.0	1
37	49 19.83	46 53 39.2	+0.80	+1.0	1
38	49 25.51	46 25 28.7	+0.80	+1.0	1
39	52 35.94	47 16 39.1	+0.81	+0.9	1
40	53 15.16	47 3 45.8	+0.81	+0.9	1
41	54 14.64	47 15 24.4	+0.81	+0.9	1
42	2 3 57.69	47 14 17.0	+0.83	+1.0	1
43	5 12.08	47 14 18.6	+0.83	+1.0	1
44	7 7.70	47 10 23.1	+0.83	+1.0[1])	1.5
45	9 18.99	47 30 44.1	+0.85	+0.9	1
46	16 25.25	47 26 39.3	+0.87	+1.0	1
47	18 27.98	47 28 15.4	+0.84	+1.0	1
48	18 34.99	47 36 47.3	+0.84	+1.0	1
49	18 39.18	47 34 45.4	+0.89	+0.9	1
50	19 32.83	47 40 38.7	+0.88	+0.8[2])	1
51	22 39.30	47 33 50.5	+0.89	+0.9	1
52	23 7.34	47 43 52.2	+0.89	+0.9	1
53	33 51.32	47 40 39.8	+0.91	+0.9[3])	1.5
54	40 52.21	47 34 28.9	+0.95	+0.8	1
55	2 41 24.10	+47 43 10.5	+0.95	+0.8	1

1) Mai 7; Mai 8: 0s85 und 0″9.
2) Mai 9; Mai 10: 0s89 und 0″9.
3) Mai 11; Mai 12: 0s93 und 0″8; Mai 13: 0s95 und 0″7.

Stern	α	δ	Reduct.		Gew.
56	2h 44m 50s34	+47° 39′ 18″9	+0s95	+0″8	1
57	45 14.69	47 34 56.7	+0.95	+0.8[1])	1
58	51 15.70	47 32 42.7	+0.99	+0.6	1
59	51 18.12	47 20 11.7	+1.00	+0.6	1
60	54 34.73	47 18 26.8	+0.99	+0.7[2])	1
61	55 37.82	47 22 9.3	+1.01	+0.5	1
62	56 2.42	47 28 32.4	+0.99	+0.7	1
63	3 2 58.71	47 12 28.8	+1.03	+0.5	1.5
64	4 35.81	47 17 9.6	+1.03	+0.5	1
65	6 31.19	47 30 59.3	+1.05	+0.3	1
66	10 37.10	46 46 55.6	+1.06	+0.4	1
67	15 16.73	47 25 33.3	+1.08	+0.3	1
68	19 6.76	46 53 33.0	+1.08	+0.3	1
69	19 16.35	47 21 2.9	+1.07	+0.3	1
70	23 44.85	46 57 15.4	+1.07	+0.3	1
71	24 35.63	46 22 58.9	+1.13	−0.1	1
72	26 21.59	46 37 49.6	+1.11	0.0	1
73	37 7.38	46 4 3.3	+1.17	−0.3	1
74	44 2.87	46 2 16.1	+1.18	−0.4	1
75	45 50.89	45 54 42.0	+1.19	−0.4	1
76	4 5 32.81	44 25 2.4	+1.30	−1.2	1.5
77	8 37.20	+44 20 36.6	+1.30	−1.3	1.5

Die Beobachtungen.

Während der kurzen Zeit der Sichtbarkeit des Cometen wurden, so weit es mir bekannt ist, ungefähr 160 Bestimmungen seines Ortes gemacht, von denen 33 oder etwa 1/5 der ganzen Anzahl Meridianbeobachtungen sind. Die Quellen, aus denen sie geschöpft worden, sind Astr. Nachr. Bd LIX—LXVI, Observations de Poulkova Vol. VII und IX, Annalen der Wiener Sternwarte 1863, Refractors-Beobachtungen der Sternwarte in Upsala 1862—64, Leyton Astronomical Observations 1862—64 und briefliche Mittheilungen von den Beobachtern. Weil sämmtliche Vergleichsterne ge-

1) Mai 13; Mai 14: 0s97 und 0″6.

2) Mai 15; Mai 16: 1s01 und 0″5.

nauer bestimmt worden sind, habe ich natürlich nicht die von den Beobachtern aus den Refractorsbeobachtungen berechneten scheinbaren Cometörter, benutzen können. Wie wünschenswerth es auch für die gleichförmige Reduction der Beobachtungen und für die Berichtigung etwaiger Reductionsfehler gewesen wäre, die Originalbeobachtungen zu erhalten, so ist dies jedoch so grossen Schwierigkeiten begegnet, dass ich im Allgemeinen genöthigt gewesen bin, die von den Beobachtern abgeleiteten Coordinatdifferenzen Comet–Stern zu gebrauchen. In den weitaus zahlreichsten Fällen finden sich auch diese in den resp Quellen angegeben, und mit Ausnahme von den wenigen Aenderungen und Berichtigungen, welche von einer genauerern Untersuchung derselben veranlasst sind, und welche im Folgenden erwähnt sind, habe ich sie auch so, wie sie in den Quellen vorkommen, benutzt. In einzelnen Fällen, wo grosse Abweichungen zwischen Beobachtung und Rechnung Reductionsfehler vermuthen liessen, ist jedoch eine Umreducierung der Beobachtung gemacht, wodurch auch bisweilen eine bessere Uebereinstimmung erzielt worden ist. In den Fällen, wo nur die scheinbaren Coordinaten des Cometen, nicht aber die Differenzen angegeben waren, habe ich versucht, durch Correspondenz mit der betreffenden Sternwarte Nachricht über die letzteren zu erhalten; leider ist mir dies jedoch nicht gelungen, was die Beobachtungen von Bologna, Hamburg und Padua und einige der Pulkowaer Beobachtungen betrifft. Wie ich mit diesen verfahren bin, wird später gezeigt werden.

In der unten folgenden, nach Sternwarten geordneten Uebersicht der einzelnen Beobachtungen sind zuerst der Beobachter, das angewandte Instrument und die Quelle, dann die Beobachtungszeit, welche ohne irgend eine Reduction in mittlerer Zeit *des Beobachtungsortes* ausgedrückt ist, darauf die Nummer des Vergleichsterns, die Differenzen Comet–Stern und die Anzahl der Vergleichungen angegeben. Die in den beiden letzten Columnen gegebenen Werthe der Parallaxe, habe ich mit Anwendung der Newcomb'schen Sonnenparallaxe sämmtlich neu berechnet.

Refractorsbeobachtungen.

Berlin.

F. Tietjen. Fadenmicrom. A. N. 1499.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Comet — Stern Δα	Comet — Stern Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	Parall. δ
April 15	15h 23m 31s	2	−2m 14s06	− 7′ 5″8	15,5	−0s45	+7″2
16	14 58 26	3	+0 32.20	+ 2 15.9	18,6	−0.45	+7.4
17	15 36 15	5	+1 4.84	+ 2 50.8	18,6	−0.46	+6.8
20	15 1 51	11	+3 4.12	− 6 0.8	18,6	−0.45	+6.7
23	14 40 29	22	+1 34.58	− 6 53.9	18,6	−0.43	+6.6
29	8 49 51	29	+4 34.25	+ 1 39.1	15,5	+0.18	+7.5
30	13 4 37	32	−7 21.59	− 2 37.4	12,4	−0.27	+6.9
Mai 1	13 10 45	31	+2 58.93	+ 1 24.2	15,5	−0.27	+6.7
2	12 51 53	34	−0 7.79	+ 6 48.6	16,6	−0.23	+6.7
3	13 56 32	35	+3 5.16	− 0 35.4	18,6	−0.31	+6.1
6	13 49 18	40	+2 9.41	+ 2 49.1	15,5	−0.28	+5.9
16	12 47 9	60	+5 26.35	+ 2 0.5	6,2	−0.12	+5.4
19	12 28 20	68	−3 29.68	+ 3 50.6	6,2	−0.09	+5.3

Bologna.

L. Respighi. Kreismicrom. A. N. 1471.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Comet — Stern Δα	Comet — Stern Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	Parall. δ
April 14	15 39 48	1	+0 49.68	+19 26.5	—	−0.52	+6.4
16	15 57 41	4	−0 45.15	+12 57.8	—	−0.53	+5.8
18	15 51 47	7	−0 51.39	+16 7.4	—	−0.53	+5.6

Breslau.

I. G. Galle. Kreismicrom. A. N. 1410. Brief.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Comet — Stern Δα	Comet — Stern Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	Parall. δ
April 20	14 16 51	14	+0 50.41	+ 3 7.5	10	−0.44	+7.3

Florenz.

G. B. Donati. Kreismicrom. A. N. 1440.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Comet — Stern Δα	Comet — Stern Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	Parall. δ
April 16	15 3 22	4	−1 2.33	+ 8 40.6	3	−0.53	+6.5
17	15 32 18	5	+1 6.80	+ 3 19.1	4	−0.54	+5.9
20	15 43 22	9	+9 17.39	+ 0 32.6	4	−0.54	+5.4
25	15 14 33	28	+1 5.07	− 0 17.0	5	−0.52	+5.4
Mai 12	13 56 27	53	+2 59.35	− 4 39.1	3	−0.28	+5.3
14	14 45 4	57	+3 54.91	− 4 25.8	6	−0.33	+4.7
21	14 7 45	72	−0 47.83	− 0 13.9	4	−0.24	+4.6

Hamburg.

G. Rümker. Kreismicrom. A. N. 1471.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Comet—Stern Δα	Comet—Stern Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	Parall. δ
April 18	$14^h\ 2^m\ 1^s$	7	$-1^m 25^s 73$	—	8	$-0^s 41$	—
18	14 2 53	7	—	+ 8′ 9″1	7	—	+7″9
20	13 29 26	13	+0 53.18	+17 56.0	8	−0.37	+8.0

Helsingfors.

A. Krüger. Kreismicrom. A. N. 1416.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Δα	Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	Parall. δ
April 20	13 53 15	14	+0 31.30	− 0 34.1	2	−0.34	+7.7
20	14 31 26	13	+0 52.74	+18 14.5	2	−0.34	+7.7

Josephstadt.

Th. Oppolzer. 7-zöll. Refr. Fadenmicr. A. N. 1428.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Δα	Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	Parall. δ
Mai 9	9 24 14	47	−2 46.87	+ 2 10.1	8,8	+0.18	+6.1
10	9 10 36	49	+3 47.82	− 0 24.8	8,8	+0.21	+5 9
15	9 42 58	62	−2 22.90	− 1 34.5	8,8	+0.16	+5.5
16	9 27 33	61	+3 34.51	− 0 45.0	8,8	+0.18	+5.3
17	9 20 32	63	+1 37.47	+ 2 16.5	8,8	+0.19	+5.2
19	10 10 26	70	−8 39.85	+ 1 3.9	4,4	+0.12	+5.3

Krakau.

F. Karlinsky Kreismicrom. A. N. 1417 und 1470.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Δα	Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	Parall. δ
April 18	15 5 55	6	+2 24.68	—	5	−0.48	—
18	15 5 55	7	—	+10 8 3	5	—	+6.8
20	14 3 2	13	+0 50.01	+17 46.4	3	−0 43	+7.4
20	14 28 12	13	+0 58.35	+19 31.1	5	−0.46	+7.0
21	14 26 45	17	+0 17.58	+ 9 20.2	8	−0.45	+6.9
23	14 3 26	22	+1 11.67	−10 10.0	5	−0.42	+7.0
Mai 2	14 18 18	33	+2 1.03	−28 26.9	5	−0.36	+5.9
4	13 32 59	36	−2 46.76	− 9 48.1	5	−0.29	+6.2
5	13 41 50	38	−1 48.07	+26 33.0	5	−0.29	+6 0
7	13 32 43	44	−4 31.72	+ 6 35.7	5	−0.26	+5.9
8	9 8 33	44	+1 22.44	+13 36.4	7	+0.12	+6.4
9	9 7 4	50	−4 0.55	−10 22.6	2	+0.20	+6.0
9	9 7 37	48	−3 2.50	− 6 33.3	5	+0.20	+6.0
10	9 11 3	52	−0 43.41	− 9 31.1	7	+0.20	+5.8
11	8 57 34	53	−4 54.54	− 4 19.5	1	+0.22	+5.6
11	14 4 1	53	−3 29.47	− 4 24.1	3	−0.27	+5.3

Krakau.

F. Karlinsky. Kreismicrom. A. N. 1417 und 1470.

1863		Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Comet—Stern Δα	Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	δ
Mai	12	$14^h\ 8^m 53^s$	53	$+2^m 53^s 55$	$-4' 30'' 5$	6	$-0^s 26$	$+5'' 2$
	13	9 16 41	54	+0 48.43	+ 0 12.4	5	+0.19	+5.5
	13	9 16 41	55	+0 16.46	− 8 25.4	5	+0.19	+5.5
	15	9 20 40	60	−1 4.75	+ 8 39.4	5	+0.18	+5.4
	17	9 39 46	63	+1 39.22	+ 2 12.9	4	+0.16	+5.3
	17	9 39 46	64	+0 1.78	− 2 18.2	4	+0.16	+5.3

Kremsmünster.

A. Reslhuber. Kreismicrom. A. N. 1442.

April	22	15 4 51	18	+5 27.41	−25 57.9	5	−0.49	+6.1
Mai	6	11 14 27	39	+1 58.45	−11 43.3	4	−0.03	+6.7
	7	12 17 32	42	−1 38.10	+ 2 20.0	4	−0.16	+6.4
	7	12 32 21	43	−2 47.79	+ 2 24.2	4	−0.16	+6.4
	9	9 44 55	48	−2 45.79	− 6 16.5	4	+0.15	+6.2
	10	9 49 43	50	+3 8.66	− 6 12.1	5	+0.14	+6.1
	12	9 53 29	53	+1 52.45	− 4 24.0	7	+0.14	+5.9
	15	9 53 6	60	−0 51.90	+ 8 24.2	11	+0.14	+5.5
	16	10 11 31	60	+4 49.75	+ 2 44.4	5	+0.12	+5.5
	17	10 11 8	64	−0 14.45	− 2 38.7	10	+0.12	+5.4

Leiden.

N. M. Kam. 6-zöll. Refr. Fadenmicr. A. N. 1464.

April	23	15 16 41	22	+1 59.87	− 3 4.9	10,3	−0.45	+6.1
Mai	5	14 2 44	37	−1 16.00	− 0 46.3	12,5	−0.30	+5.8
	6	14 0 11	41	+1 24.39	− 8 37.9	12,5	−0.29	+5.8
	7	9 13 20	42	−2 22.13	+ 1 22.1	10,4	+0.18	+6.2

Leyton.

H. Romberg. Kreismicrom. Leyton Obs. 1862—64.

April	19	15 22 36	10	−0 57.40	− 4 50.9	8	−0.47	+6.5
	20	15 15 6	15	−3 24.70	+ 0 55.1	6	−0.47	+6.2
	20	15 52 56	16	−3 39.25	− 1 30.9	6	−0.47	+6.2
	22	15 50 48	20	−2 30.98	− 3 1.9	7	−0.47	+5.7
	23	15 35 7	22	+2 13.08	− 1 14.1	8	−0.46	+5.8
	24	15 28 16	26	−3 11.53	− 3 20.4	6	−0.46	+5.7

Leyton.

H. Romberg. Kreismicrom. Leyton Obs. 1862—64.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Comet — Stern $\Delta\alpha$	Comet — Stern $\Delta\delta$	Zahl d. Vergl.	Parall. α	Parall. δ
April 25	13h28m21s	28	+0m42s33	− 2′58″2	6	−0s35	+7″2
25	14 51 11	28	+1 12.46	+ 0 39.8	6	−0.44	+6.2
30	12 34 11	32	−7 13.23	− 2 1.8	4	−0.22	+7.1
Mai 7	12 21 25	44	−4 29.20	+ 6 40.6	4	−0.14	+6.4
7	13 36 41	44	−4 6.17	+ 7 11.9	4	−0.26	+5.9
8	14 17 54	45	+1 7.04	− 4 48.9	6	−0.30	+5.4
13	9 43 39	53	+8 16.51	− 6 15.4	4	+0.12	+5.7
13	10 13 22	54	+1 22.77	− 0 5.9	4	+0.12	+5.7
17	12 19 15	63	+2 31.84	+ 0 54.3	6	−0.08	+5.4
22	11 55 43	71	+5 14.42	+ 4 54.7	4	−0.04	+5.1
25	10 37 31	74	−1 37.48	− 7 32.1	4	+0.07	+4.9
25	12 24 56	75	−3 7.26	− 0 48.8	4	−0.07	+4.9
Juni 1	12 49 31	76	+2 47.96	+ 1 40.2	2	−0.09	+4.5
1	12 49 31	77	−0 16.37	+ 6 6.2	2	−0.09	+4.5

Lübeck.

E. Thiel. Kreismicrom. A. N. 1426.

Mai 6	9 43 48	40	+0 54.84	+ 0 31.3	8	+0.12	+6.5
8	9 11 46	45	−0 37.08	− 6 32.3	8	+0.18	+6.1
9	9 36 18	46	−0 32.52	+ 3 58.3	6	+0.14	+6.1

Modena.

P. Tacchini. Fadenmicrom. A. N. 1435.

April 18	15 50 2	7	−0 49.36	+15 43.9	2	−0.53	+5.6
22	15 44 7	23	−6 41.74	+13 18.6	3	−0.53	+5.2
23	15 41 15	22	+1 59.20	− 3 10.2	3	−0.53	+5.2
24	15 23 23	27	−4 40.42	+12 3.8	4	−0.52	+5.4
25	15 28 3	28	+1 10.81	+ 0 4.2	6	−0.52	+5.2
29	15 23 44	30	−1 1.18	+ 7 47.7	4	−0.50	+5.0

Padua.

I. Michez. Kreismicrom. A. N. 1434.

April 22	15 29 23	19	+3 12.13	+ 3 52.8	7	−0.52	+5.5
23	14 7 58	21	+1 57.44	+ 6 26.8	6	−0.47	+6.6
23	14 21 18	24	−1 33.87	+ 8 15.6	2	−0.47	+6.6
24	14 45 42	25	+3 16.80	−19 57.9	4	−0.49	+6.0

Padua.

I. Michez. Kreismicrom. A. N. 1434.

1863	Beob.-Zeit.	Vergl.-Stern	Comet – Stern Δα	Δδ	Zahl d. Vergl.	Parall. α	δ
Mai 13	$9^h28^m46^s$	57	-3^m23^s27	$-0'28''4$	4	$+0^s18$	$+5''7$
13	9 45 39	56	−2 54.27	− 4 59.6	2	+0.18	+5.7
16	9 12 21	60	+4 37.75	+ 3 2.6	5	+0.21	+5.2

Pulkowa.

H. Gyldén. Kreismicrom. A. N. 1423.

Mai 15	12 10 31	58	+2 45.31	− 6 7.9	–	−0.06	+5.5
15	12 37 48	59	+2 49.90	+ 6 16.8	–	−0.09	+5.4

Upsala.

H. Schultz. 9-zöll. Refr. Fadenmicr. Ups. Refr. Beob. 1863.

Mai 6	13 9 14	40	+1 51.26	+ 2 2.5	10,4	−0.18	+5.2
9	12 41 30	46	+0 11.78	+ 4 22.2	12,6	−0.13	+5.0
10	12 41 22	51	+0 45.47	+ 0 47.4	12,4	−0.12	+5.0
24	12 22 40	73	+1 15.53	+ 2 1.6	8,5	−0.06	+4.1

Wien.

E. Weiss, J. Frischauf und J. Schmidt. 6-zöll. Refr. Kreism.
Wiener Annalen 1863.

April 19	15 12 48	8	+4 8.71	+20 59.1	3	−0.50	+6.4
19	15 12 48	12	−5 1.38	− 0 35.2	3	−0.50	+6.5
Mai 7	9 31 41	44	−5 41.61	+ 5 12.8	6	+0.17	+6.4
9	9 10 43	46	−0 47.93	+ 3 45.3	8	+0.20	+6.0
13	9 17 38	54	+0 51.65	+ 0 4.7	6	+0.20	+5.6
15	9 26 27	60	−0 59.90	+ 8 38.6	5	+0.18	+5.4
17	9 42 21	63	+1 42.23	+ 2 12.7	4	+0.16	+5.3
17	9 42 46	63	+1 42.92	+ 2 4.1	4	+0.16	+5.3
17	10 26 59	64	+0 14.61	− 2 27.6	4	+0.09	+5.5
18	9 22 2	65	+3 20.37	−23 56.5	4	+0.15	+5.3
18	9 50 23	66	−0 40.14	+19 55.3	6	+0.15	+5.3
19	9 3 54	67	−0 25.21	−26 45.0	4	+0.18	+5.1
19	9 28 36	69	−4 20.15	−22 22.3	4	+0.18	+5.1

Pulkowa.

A. Winnecke. A. N. 1410.

1863	Beob.-Zeit.	Comet α	Comet δ	Parall. α	Parall. δ
April 16	14ʰ41ᵐ58ˢ	23ʰ10ᵐ14ˢ41	—	−0ˢ37	—
16	14 44 31	—	+26°52′11″1	—	+8″1
16	15 34 43	23 10 31.49	—	−0.38	—
16	15 37 14	—	26 56 29.6	—	+7.6
17	13 59 10	—	28 45 14.2	—	+8.4
17	14 2 31	23 17 33.48	—	−0.35	—
18	14 11 24	—	30 37 13.7	—	+8.1
18	14 15 2	23 25 22.11	—	−0.35	—
18	14 56 55	23 25 35.20	—	−0.37	—
18	14 57 0	—	30 40 33.7	—	+7.6
19	13 21 23	—	32 18 48.1	—	+8.4
19	13 23 11	23 33 0.81	—	−0.31	—
20	14 28 45	—	+34 2 26.4	—	+7.2
20	14 29 18	23 41 28.77	—	−0.37	—

Meridianbeobachtungen.

Helsingfors.

A. Krüger. A. N. 1421.

1863	Beob.-Zeit.	Comet α	Comet δ	Parall.
April 27	10ʰ18ᵐ32ˢ	0ʰ39ᵐ52ˢ42	+42°27′13″1	+7″9
30	10 32 34	1 5 46.08	44 40 54.6	+7.4
Mai 1	10 37 4	1 14 13.74	45 15 14.7	+7.2
5	10 53 39	1 46 37.06	46 49 56.7	+6.6
6	10 57 21	1 54 16.22	47 4 24.2	+6.5
7	11 0 51	2 1 43.89	47 15 48.8	+6.4

Kremsmünster.

A. Reslhuber und G. Strasser. A. N. 1442.

1863	Beob.-Zeit.	Comet α	Comet δ	Parall.
Mai 9	11 7 22	2 16 15.54	47 30 50.5	+6.4
12	11 15 20	2 36 4.40	47 36 10.9	+6.0
16	11 23 11	2 59 42.56	47 20 53.7	+5.7
19	11 27 2	3 15 23.84	+46 57 49.8	+5.4

Leiden.

F. Kaiser. A. N. 1460.

1863	Beob.-Zeit.	Comet α	Comet δ	Parall.
April 30	$10^h 32^m 50^s$	$1^h 6^m 15^s.39$	$+44^\circ 42' 58''.2$	$+7''.6$
Mai 1	10 39 22	—	45 17 10.4	+7.4
2	10 41 42	1 23 1.63	45 46 36.2	+7.2
7	11 1 3	2 2 8.89	47 16 25.4	+6.6
9	11 7 26	2 16 25.66	47 30 51.4	+6.3
13	11 17 40	2 42 27.84	47 34 16.5	+5.9
17	11 24 40	3 5 15.47	47 13 48.7	+5.5

Pulkowa.

A. Winnecke. Obs. de Poulk. Vol. VII und XI.

April 20	9 45 47	23 39 51.85	—	—
20	9 45 47	23 39 51.84	—	—
20	9 46 4	—	33 43 19.9	+9.3
26	10 13 14	0 31 1.95	—	—
26	10 13 31	—	41 30 32.1	+8.2
Mai 2	10 40 54	1 22 26.08	45 44 37.4	+7.1
4	10 49 12	1 38 39.03	46 31 41.9	+6.8
6	10 56 48	1 54 9.44	47 4 18.0	+6.5
7	11 0 19	2 1 37.20	47 15 41.3	+6.4
8	11 3 40	2 8 52.77	—	—
8	11 4 2	—	47 24 23.7	+6.2
9	11 6 44	2 15 55.88	47 30 32.4	+6.1
11	11 12 17	2 29 23.68	47 36 14.0	+5.9

Wien.

A. Murman. A. N. 1431.

Mai 15	11 21 29	2 54 2.48	47 26 38.0	+5.8
16	11 23 9	2 59 39.06	47 20 47.8	+5.6
17	11 24 37	3 5 4.63	47 14 1.1	+5.6
18	11 25 55	3 10 19.00	47 6 23.3	+5.5
19	11 27 2	3 15 22.51	+ 46 57 47.7	+5.4

Zu den vorhergehenden Beobachtungen füge ich noch die folgenden Bemerkungen hinzu.

Refractorsbeobachtungen.

Berlin.

April 20. Nach A. N. 1499 ist $\Delta\alpha = + 3^m 41^s.12$; die Aenderung ist nach Berliner Beobachtungen Bd V pag. 24 gemacht.

Mai 1. Das Vorzeichen für $\Delta\alpha$ ist geändert; $\Delta\delta$ ist nach A. N. = + 1′24″.1, nach Berl. Beob. = + 1′24″.2.

Mai 16. Nach A. N. ist $\Delta\alpha = + 1^m 36^s.31$, und als Vergleichstern ist ein Stern angegeben, dessen Coordinaten $2^h 59^m 41^s.10$ und + 47°17′54″.9 sind. Da sich inzwischen dadurch ein sehr grosser Unterschied Beob.—Rechn. ergab, hat Dr. Knorre die Güte gehabt, eine neue Berechnung dieser Beobachtung zu machen, wodurch er $\Delta\alpha = + 5^m 26^s.35$ erhalten hat, und es zeigte sich dann, dass der angewandte Vergleichstern D. M. + 47°760 war, was eine gute Uebereinstimmung zwischen Beobachtung und Rechnung hervorbrachte.

Mai 19. Die Rectascensions-Differenz ist nach A.N. = $- 3^m 19^s.68$, welche ich mit $- 10^s$ corrigiert habe.

Bologna.

In A. N. 1417 sind nur die scheinbaren Oerter des Cometen und der Vergleichsterne angeführt. Weil es mir nicht möglich gewesen ist, die Originalbeobachtungen zu erhalten, habe ich die Unterschiede zwischen diesen Oertern als die ursprünglichen Differenzen angenommen.

Hamburg.

In A. N. 1471 sind nur die scheinbaren Oerter des Cometen und die mittleren Oerter der Vergleichsterne angegeben. Da die Originalbeobachtungen nicht mehr zu finden sind, habe ich die mittleren Oerter der Vergleichsterne durch die Reductionen $+ 0^s.73$, + 0″.02, und $+ 0^s.71$, − 0″.05 zu scheinbaren reduciert und der Unterschied zwischen diesen Oertern und denen des Cometen als die Differenzen angenommen.

Josephstadt.

Mai 9. In A. N. 1428 ist D. M. + 47°600 als Vergleichstern angegeben, was aber in N:o 1433 zu D. M. + 47°630 berichtigt ist. Beide Angaben sind fehlerhaft. Der wahre Stern ist N:o 47, welcher nicht in D. M. vorkommt.

Krakau.

Mai 2. Als Vergleichstern ist in A. N. Armagh 323 angegeben; es muss der Stern 33 (D. M. + 45°370) sein.

Mai 4. Die Declination des Vergleichsterns ist in A. N. 1470 gleich der des Cometen. Druckfehler.

Kremsmünster.

April 22. Weil kein Stern in der Nähe des Cometen sich befand, ist die Bestimmung mittelst der Kreise des Refractors gemacht.

Leyton.

April 20. $\Delta\alpha$ der zweiten Beob. ist mit — 10^s corrigiert.

April 22. $\Delta\delta$ ist mit — $1'$ corrigiert. Der Vergleichstern ist in Leyton Observations nicht angegeben; er ist der Stern 20.

Mai 7. Geichzeitige Beobachtungen mit demselben Vergleichstern zeigen, dass in Leyton Obs. $\Delta\alpha$ mit $+10^s$ zu verbessern ist.

Mai 22. Der in Leyton Obs. angegebene Vergleichstern Arg.-Oel. 3894 ist fehlerhaft; es muss Arg.-Oel. 3901 sein.

Lübeck.

Mai 6. Das Vorzeichen für $\Delta\delta$ ist umgekehrt.

Mai 9. Aus demselben Grunde wie in Leyton Mai 7 ist $\Delta\delta$ mit — $1'$ corrigiert.

Modena.

Die zwei letzten Beobachtungen sind am Ringmicrometer ausgeführt worden. Beinahe sämmtliche Beobachtungen zeigen systematische, wahrscheinlich auf Reductionsfehler beruhende Abweichungen in Declination, welche ich jedoch nicht habe bestimmen können, weil ich die Originalbeobachtungen nicht erhalten konnte.

Padua.

April 22. Die Reduction des Vergleichsterns in A. N. 1434 ist fehlerhaft.

In A. N. sind nur die scheinbaren Oerter des Cometen und der Vergleichsterne angegeben. Weil die Originalbeobachtungen nicht mehr vorhanden sind, habe ich die Unterschiede zwischen den Oertern des Cometen und denen des Vergleichsterns als Differenzen angenommen.

Pulkowa.

Mai 15. Der Vergleichstern der zweiten Beobachtung ist Arg.-Oel. 3348, nicht 3347, wie in A. N. 1423 durch Druckfehler angegeben ist.

Wien.

Diese Beobachtungen kommen auch in A. N. 1486, 1567 und 1794 vor. Die Beob. April 19—Mai 15 sind von Prof. Weiss. Die zweite Beob. Mai 17 und die erste Mai 18 und 19 sind von Prof.

Schmidt während zeitweiliger Anwesenheit in Wien angestellt; die übrigen sind von Prof. Frischauf gemacht.

Mai 9. Der in A. N. 1567 angegebene Vergleichstern ist fehlerhaft; er ist der Stern 46 (D. M. + 47°624).

Mai 13. Auch dieser Vergleichstern ist fehlerhaft angegeben; statt Arg.-Oel. 3167 muss es Arg.-Oel. 3200 sein.

Pulkowa.

Weil weder die Differenzen noch die Vergleichsterne in A. N. angegeben sind, und die Originalbeobachtungen nicht mehr vorhanden sind, habe ich die von dem Beobachter berechneten scheinbaren Oerter des Cometen angewandt.

Meridianbeobachtungen.

Kremsmünster.

Die zwei ersten Beobachtungen sind von Prof. Reslhuber; die übrigen von Prof. Strasser.

Pulkowa.

April 20. Die erste Beobachtung ist von Dr. Wagner am Durchgangs-Instrumente angestellt (Obs. de Poulk. Vol. XI).

Mai 8. Die Rectascension ist in Uebereinstimmung mit den Bemerkungen des Beobachters mit -2^s corrigiert.

Wien.

Diese Beobachtungen sind Vergleichungen mit Sternen aus dem Radcliffe Catalog; es liegen den Beobachtungen des Cometen im Mittel je 4 Sterne aus dem genannten Cataloge zu Grunde.

Mittelst der obigen Differenzen und der vorher angegebenen Oerter der Vergleichsterne wurden jetzt nach Anbringen der gehörigen Reductionen die scheinbaren geocentrischen Coordinaten des Cometen abgeleitet, welche sich in der 3 und 4 Columne der nachstehenden Tabelle befinden. Durch Vergleichung zwischen diesen Coordinaten und den aus der Ephemeride für die entsprechenden Zeiten berechneten wurden schliesslich die Differenzen Beob.—Rechn. erhalten, welche sich in der 5 und 6 Columne der Tabelle finden. In der 1 und 2 Columne sind ausserdem die entsprechenden auf Greenw. mittl. Zeit reducierten und für die Aberrationszeit corrigierten Beobachtungszeiten und die Beobachtungsorte angegeben. Wie die in den zwei letzten Columnen enthaltenen Gewichte berechnet sind, wird nachher gezeigt werden.

Mittl. Greenw. Zeit	Beob.-Ort	Scheinb. Ort α	δ	Beob.-Rechn. dαCosδ	dδ	Gewicht α	δ
April 14.61609	Bologna	22h56m30s21	+22°55′46″9	+10″4	− 5″2	0.5	1.0
15.59905	Berlin	23 3 28.52	24 59 37.3	− 3.7	−10.0	2.0	2.0
16.52311	Pulkowa	23 10 14.04	—	−10.2	—	0.5	—
.52488	»	—	26 52 19.2	—	− 0.1	—	0.5
.55974	»	23 10 31.11	—	− 0.1	—	0.5	—
.56149	»	—	26 56 37.2	—	− 3.8	—	0.5
.58157	Berlin	23 10 40.76	26 59 2.3	− 1.3	− 2.0	2.0	2.0
.59094	Florenz	23 10 44.46	27 0 11.5	− 7.7	+ 0.3	1.5	2.0
.62839	Bologna	23 11 1.64	27 4 28.0	− 1.6	−10.0	1.0	1.0
17.49331	Pulkowa	—	28 45 22.6	—	+ 5.8	—	0.5
.49565	»	23 17 33.13	—	−12.1	—	0.5	—
.60776	Berlin	23 18 25.05	28 58 13.7	− 5.2	− 3.6	2.0	2.0
.61096	Florenz	23 18 26.93	28 58 41.1	+ 0.1	+ 2.0	1.0	1.5
18.50173	Pulkowa	—	30 37 21.8	—	+ 2.7	—	0.5
.50426	»	23 25 21.76	—	− 2.4	—	0.5	—
.53334	»	23 25 34.83	—	−10.2	—	0.5	—
.53340	»	—	30 40 41.3	—	− 3.2	—	0.5
.55175	Hamb.	23 25 44.23	—	− 0.6	—	1.0	—
.55235	»	—	30 42 26.7	—	[−20.5]	—	—
.56837	Krakau	23 25 52.16	—	+ 0.8	—	1.0	—
.56837	»	—	30 44 24.8	—	− 6.0	—	1.5
.62410	Modena	23 26 20.48	30 49 59.2	[+27.5]	[−31.4]	—	—
.62415	Bologna	23 26 18.45	30 50 22.7	+ 1.0	− 8.2	1.0	1.0
19.46692	Pulkowa	—	32 18 56.5	—	+ 2.8	—	0.5
.46817	»	23 33 0.50	—	+ 4.1	—	0.5	—
.58302	Wien	23 33 52.25	32 29 52.9	+ 3.9	− 6.2	1.5	1.0
.58302	»	23 33 58.42	32 31 20.5	− 6.8	− 7.8	1.5	1.0
.63533	Leyton	23 34 20.52	32 35 57.4	− 1.9	− 4.5	2.0	1.5
20.31712	Pulk. M	23 39 51.85	—	− 2.0	—	2.5	—
.31712	» M	23 39 51.84	—	− 1.9	—	2.5	—
.31731	» M	—	33 43 29.2	—	− 7.5	—	2.0
.50387	Helsingf.	23 41 23.20	34 1 36.5	− 4.3	+ 1.3	2.0	1.0
.51360	Pulkowa	—	34 2 33.6	—	+ 2.5	—	0.5
.51398	»	23 41 28.40	—	− 1.5	—	0.5	—
.52453	Krakau	23 41 33.51	34 3 32.8	− 2.4	− 1.0	1.0	1.0
.52895	Hamb.	23 41 36.74	34 3 43.0	+10.8	[−16.2]	0.5	—
.53039	Helsingf.	23 41 36.33	34 4 1.2	− 3.1	− 6.3	2.0	1.0
.54200	Krakau	23 41 41.82	34 5 17.1	− 5.7	+ 3.1	1.0	1.0
.54225	Breslau	23 41 42.21	34 5 17.7	− 2.5	+ 2.2	1.5	1.0
.58361	Berlin	23 42 2.41	34 9 12.2	− 4.1	+ 0.1	2.0	2.0
.61838	Florenz	23 42 19.36	34 12 31.6	− 6.1	+ 1.0	1.0	1.5
.63003	Leyton	23 42 25.41	34 13 36.6	− 2.1	− 0.4	2.0	1.5
.65630	»	23 42 38.20	34 16 6.1	− 4.0	− 0.4	2.0	1.5
21.54090	Krakau	23 49 57.60	35 37 29.2	− 2.2	+ 3.4	1.0	1.0
22.58343	Kremsm.	23 58 41.36	+37 6 38.3	[−25.9]	− 7.6	—	1.5

Mittl. Greenw. Zeit	Beob.-Ort	Scheinb. Ort α	Scheinb. Ort δ	Beob.-Rechn. dαCosδ	Beob.-Rechn. dδ	Gewicht α	Gewicht δ
April 22.60678	Padua	23h 58m 55s.72	+37° 8′ 30″.0	+ 3″.9	−11″.1	1.0	0.5
.61961	Modena	23 59 1.94	37 9 17.5	+ 0.4	[−26.8]	0.5	—
.65461	Leyton	23 59 19.24	37 12 48.4	− 5.6	+12.0	2.0	1.5
23.52450	Krakau	0 6 43.87	38 21 29.4	− 5.6	+ 8.1	1.5	1.5
.55011	Padua	0 6 57.60	38 23 13.2	+ 1.2	− 5.1	1.0	0.5
.55938	»	0 7 2.22	38 23 55.3	− 0.6	− 5.3	1.0	0.5
.56846	Berlin	0 7 6.77	38 24 45.1	− 1.9	+ 3.2	2.0	2.0
.61751	Modena	0 7 31.29	38 28 27.4	−10.0	+ 2.4	1.0	0.5
.61835	Leiden	0 7 32.04	38 28 33.6	− 6.2	+ 4.8	2.0	2.0
.64361	Leyton	0 7 45.24	38 30 24.1	− 3.6	+ 0.8	2.0	2.0
24.57619	Padua	0 15 47.03	39 38 17.0	+ 0.3	+18.7	1.0	0.5
.60498	Modena	0 16 1.08	39 39 33.3	− 9.6	[−24.9]	0.5	—
.63874	Leyton	0 16 18.99	39 42 21.4	− 4.7	+ 3.0	2.0	1.5
25.55535	»	0 24 15.46	40 43 4.9	− 1.9	+ 3.7	2.0	1.5
.59782	Florenz	0 24 38.03	40 45 44.3	+ 3.3	+ 1.9	1.0	1.5
.60810	Modena	0 24 43.77	40 46 5.3	+ 7.7	[−16.0]	0.5	—
.61287	Leyton	0 24 45.50	40 46 41.9	− 0.8	+ 2.5	2.0	1.5
26.33550	Pulk. M	0 31 1.95	—	− 2.0	—	2.5	—
.33550	» M	—	41 30 40.3	—	+ 3.2	—	2.0
27.35398	Hels. M	0 39 52.42	42 27 21.0	− 6.2	+ 3.8	2.0	2.0
29.32424	Berlin	0 56 54.06	44 0 14.1	− 2.6	− 0.7	2.0	2.0
.60458	Modena	0 59 18.98	44 11 40.6	+ 5.9	− 6.4	0.5	0.5
30.36331	Hels. M	1 5 46.08	44 41 2.0	− 4.3	+ 1.7	2.0	2.0
.42036	Leid. M	1 6 15.39	44 43 5.8	− 1.4	+ 0.5	2.0	2.0
.50100	Berlin	1 6 56.12	44 46 5.0	− 4.5	+ 4.7	2.0	2.0
.51708	Leyton	1 7 4.53	44 46 40.8	− 1.9	+ 5.9	2.0	2.0
Mai 1.36630	Hels. M	1 14 13.74	45 15 21.9	− 2.1	+ 0.9	2.0	2.0
.42475	Leid. M	—	45 17 17.8	—	+ 5.4	—	2.0
.50511	Berlin	1 15 23.86	45 19 47.0	+ 2.7	+ 2.9	2.0	2.0
2.35390	Pulk. M	1 22 26.08	45 44 44.5	− 2.2	+ 3.9	2.5	2.0
.42623	Leid. M	1 23 1.63	45 46 43.4	− 4.3	+ 4.0	2.0	2.0
.49187	Berlin	1 23 34.55	45 48 28.5	+ 1.3	+ 2.3	2.0	2.0
.53364	Krakau	1 23 55.43	45 49 36.2	+ 4.3	+ 2.7	1.5	1.5
3.53662	Berlin	1 32 4.86	46 14 25.7	+ 1.2	+ 4.0	2.0	2.0
4.35938	Pulk. M	1 38 39.03	46 31 48.7	− 1.2	+ 2.3	2.5	2.0
.50189	Krakau	1 39 46.75	46 34 37.2	0.0	+ 5.0	1.0	1.0
5.37724	Hels. M	1 46 37.06	46 50 3.3	− 0.9	+ 7.4	2.0	2.0
.50789	Krakau	1 47 37.95	46 52 8.7	+ 2.8	+ 8.3	1.0	1.0
.56539	Leiden	1 48 4.33	46 52 59.6	+ 0.7	+ 5.4	2.0	2.0
6.36437	Pulk. M	1 54 9.44	47 4 24.5	− 1.9	+10.0	2.5	2.0
.36759	Lübeck	1 54 10.93	47 4 24.5	− 1.6	+ 7.5	0.5	1.0
.37966	Hels. M	1 54 16.22	47 4 30.7	− 3.5	+ 4.3	2.0	2.0
.42159	Kremsm.	1 54 35.17	47 5 3.4	− 3.6	+ 4.7	1.0	1.5
.49159	Upsala	1 55 7.05	+47 5 54.4	− 0.8	+ 2.4	2.0	2.0

Mittl. Greenw. Zeit	Beob.-Ort	Scheinb. Ort α	Scheinb. Ort δ	Beob.-Rechn. dαCosδ	Beob.-Rechn. dδ	Gewicht α	Gewicht δ
Mai 6.53116	Berlin	$1^h 55^m 25^s.11$	+47° 6′ 41″7	+ 1″4	[+20″0]	2.0	—
.56347	Leiden	1 55 39.55	47 6 53.2	+ 0.3	+ 7.5	2.0	2.0
7.34385	Wien	2 1 27.09	47 15 43.3	− 2.0	+12.8	2.0	1.5
.36415	Leiden	2 1 36.57	47 15 46.3	+ 3.5	+ 3.6	2.0	2.0
.36666	Pulk. M	2 1 37.20	47 15 47.7	− 1.4	+ 3.4	2.5	2.0
.38196	Hels. M	2 1 43.89	47 15 55.2	− 1.9	+ 1.7	2.0	2.0
.43895	Leid. M	2 2 8.89	47 16 32.0	− 2.7	+ 4.6	2.0	2.0
.46525	Kremsm.	2 2 20.27	47 16 44.3	− 4.7	+ 1.5	1.0	1.5
.47553	»	2 2 24.97	47 16 50.2	− 2.7	+ 1.4	1.0	1.5
.50127	Krakau	2 2 36.56	47 17 5.7	+ 0.1	+ 1.9	1.5	1.5
.50721	Leyton	2 2 39.20	47 17 11.1	+ 0.4	+ 3.8	2.0	2.0
.55947	»	2 3 2.11	47 17 41.9	+ 0.3	+ 4.6	2.0	2.0
8.31770	Krakau	2 8 31.11	47 24 6.8	+ 2.1	+ 3.2	1.5	1.5
.34569	Lübeck	2 8 42.93	47 24 18.9	+ 0.3	+ 2.7	0.5	1.0
.36884	Pulk. M	2 8 52.77	—	− 0.5	—	2.5	—
.36909	»	—	47 24 29.9	—	+ 3.3	—	2.0
.58795	Leyton	2 10 26.58	47 26 1.5	+ 2.1	+ 1.5	2.0	1.5
9.31652	Krakau	2 15 33.35	47 30 22.8	+ 2.1	+ 2.5	1.0	1.0
.31691	»	2 15 33.53	47 30 21.0	+ 2.3	+ 0.6	1.0	1.0
.32901	Wien	2 15 38.40	47 30 31.6	+ 0.6	+ 7.5	1.5	1.0
.33846	Josephst.	2 15 42.14	47 30 32.5	− 1.4	+ 5.5	1.5	2.0
.35899	Kremsm.	2 15 50.19	47 30 38.0	− 6.4	+ 4.8	1.0	1.5
.36257	Lübeck	2 15 53.75	47 30 44.7	+14.6	+10.4	0.5	1.0
.37082	Pulk. M	2 15 55.88	47 30 38.5	+ 1.4	+ 1.8	2.5	2.0
.41623	Krem. M	2 16 15.54	47 30 56.9	+ 9.4	+ 6.7	1.0	1.5
.44309	Leid. M	2 16 25.66	47 30 57.7	− 1.0	− 0.3	2.0	2.0
.47190	Upsala	2 16 37.78	47 31 7.5	+ 0.7	+ 1.3	2.0	2.0
10.31914	Krakau	2 22 25.01	47 34 27.8	+ 5.7	+ 7.6	1.0	1.0
.32874	Josephst.	2 22 28.10	47 34 27.3	− 2.1	+ 5.4	1.5	2.0
.36217	Kremsm.	2 22 42.51	47 34 33.5	+ 7.2	+ 5.9	1.0	1.5
.47167	Upsala	2 23 25.54	47 34 43.8	− 3.6	− 1.7	2.0	2.0
11.30963	Krakau	2 28 57.91	47 36 26.9	− 4.2	+12.1	1.5	1.5
.37439	Pulk. M	2 29 23.68	47 36 19.9	+ 0.3	+ 1.5	2.5	2.0
.52242	Krakau	2 30 22.49	47 36 21.9	+11.6	− 2.9	1.0	1.5
12.36450	Kremsm.	2 35 44.84	47 36 22.5	+ 5.2	+ 5.6	1.5	1.5
.42133	» M	2 36 4.40	47 36 16.9	[−14.3]	+ 3.1	—	1.5
.52566	Krakau	2 36 45.54	47 36 15.3	+ 4.0	+ 8.1	1.5	1.5
.54120	Florenz	2 36 51.32	47 36 6.8	+ 3.3	+ 0.7	1.5	2.0
13.32263	Krakau	2 41 41.78	47 34 47.6	+ 6.3	+ 5.2	1.0	1.0
.32263	»	2 41 41.70	47 34 51.3	+ 5.5	+ 8.9	1.0	1.0
.33323	Wien	2 41 45.01	47 34 40.0	− 0.3	− 0.9	1.5	1.0
.35349	Padua	2 41 52.55	47 34 34.8	+ 0.8	− 3.2	1.0	0.5
.36521	»	2 41 57.21	47 34 25.8	+ 4.6	−10.5	1.0	0.5
.39680	Leyton	2 42 8.90	+47 34 30.8	+ 6.0	− 0.8	2.0	2.0

Mittl. Greenw. Zeit	Beob.-Ort	Scheinb. Ort α	δ	Beob.-Rechn. dαCosδ	dδ	Gewicht α	δ
Mai 13.41744	Leyton	$2^h42^m16^s05$	+47°34′29″5	+1″9	+1″0	2.0	1.5
.44962	Leid. M	2 42 27.84	47 34 22.4	+2.3	−1.2	2.0	2.0
14.57467	Florenz	2 49 10.23	47 30 36.2	−4.8	−0.2	1.0	1.5
15.32511	Krakau	2 53 31.15	47 27 12.2	−0.6	+2.6	1.0	1.0
.33907	Wien	2 53 36.00	47 27 11.4	0.0	+6.0	1.5	1.0
.35061	Josephst.	2 53 40.68	47 27 4.1	+7.4	+2.2	1.5	2.0
.36381	Kremsm.	2 53 43.96	47 26 57.1	−5.2	−0 7	1.0	1.5
.41425	Pulkowa	2 54 1.94	47 26 40.9	+2.1	−1.5	1.0	1.0
.41894	Wien M	2 54 2.48	47 26 43.8	−8.6	+2.9	1.5	1.5
.43320	Pulkowa	2 54 8.92	47 26 34.5	+7.3	−2.0	1.0	1.0
16.33976	Josephst.	2 59 13.52	47 21 30.1	+4.1	+2.8	1.5	2.0
.34166	Padua	2 59 13.70	47 21 35.0	−0.5	+8.4	1.0	0.5
.37646	Kremsm.	2 59 25.61	47 21 17.1	+3.5	+3.5	1.0	1.5
.41995	Wien M	2 59 39.06	47 20 53.4	−6.0	−3.9	1.5	1.5
.42621	Krem. M	2 59 42.56	47 20 59.4	+8.6	+4.4	1.0	1.5
.48658	Berlin	3 0 1.97	47 20 33.1	+3.4	+0.9	2.0	2.0
17.33475	Josephst.	3 4 37.40	47 14 51.0	+2.7	+2.3	2.0	2.0
.33809	Krakau	3 4 39.12	47 14 46.8	+9.4	−0.5	1.0	1.5
.33809	»	3 4 38.78	47 14 57.1	+5.9	+9.8	1.0	1.0
.34983	Wien	3 4 42.13	47 14 47.5	+1.7	+5.2	2.0	1.5
.35012	»	3 4 42.82	47 14 38.7	+7.7	−3.5	1.5	1.5
.37605	Kremsm.	3 4 51.41	47 14 36.7	+10.8	+5.7	1.0	1.5
.38082	Wien	3 4 51.54	47 14 47.9	−3.4	[+19.0]	1.5	—
.42084	» M	3 5 4.63	47 14 6.7	−0.2	−4.9	1.5	1.5
.45391	Leid. M	3 5 15.47	47 13 54.2	+2.7	−3.0	2.0	2.0
.50428	Leyton	3 5 31.50	47 13 29.0	+2.5	−6.2	2.0	2.0
18.33558	Wien	3 9 52.76	47 7 8.4	−0.8	−6.6	1.5	1.0
.35527	»	3 9 58.17	47 6 56.5	+6.8	−4.5	1.5	1.0
.42160	» M	3 10 19.00	47 6 28.8	−1.4	−2.2	1.5	1.5
19.32286	Wien	3 14 52.78	46 58 53.7	−2.9	+0.5	1.5	1.0
.34001	»	3 14 57.45	46 58 46.0	+1.1	−0.9	1.5	1.0
.36912	Josephst.	3 15 6.20	46 58 24.9	−2.4	−5.2	1.5	2.0
.42224	Wien M	3 15 22.51	46 57 53.1	+2.2	−8.9	1.5	1.5
.42847	Krem. M	3 15 23.84	46 57 55.2	−3.2	−3.5	1.5	1.5
.47309	Berlin	3 15 38.06	46 57 29.1	+6.3	−5.8	2.0	2.0
21.54780	Florenz	3 25 34.63	46 37 40.3	+6.6	−5.8	1.0	1.5
22.48726	Leyton	3 29 51.14	46 27 58.6	+3.5	−11.5	2.0	1.5
24.45674	Upsala	3 38 24.01	46 6 8.7	+1.4	−7.1	2.0	2.0
25.43257	Leyton	3 42 26.64	45 54 48.5	+4.8	−9.8	2.0	1.5
.50716	»	3 42 44.75	45 53 57.7	+3.8	−8.1	2.0	1.5
Juni 1.52337	»	4 8 21.98	44 26 45.9	+2.0	−4.2	2.0	2.0
.52337	»	4 8 22.04	+44 26 46.0	+2.7	−4.0	2.0	2.0

Normalörter und definitive Elemente.

Weil die Beobachtungen in den Beobachtungsreihen der einzelnen Sternwarten im Allgemeinen nicht zahlreich genug sind, um eine genaue Bestimmung ihrer wahrscheinlichen Fehler zu erlauben, bin ich, um die Gewichte, welche bei der Bildung der Normalörter den respectiven Beobachtungen zuzutheilen sind, zu bestimmen, auf folgende Weise verfahren. Nachdem die Beobachtungen mit Rücksicht auf den Gang der Differenzen in Gruppen, wie es die horizontalen Linien in der vorhergehenden Tabelle andeuten, eingetheilt worden waren, wurde das Mittel der Differenzen und das der entsprechenden Beobachtungszeiten in jeder Gruppe genommen. Dabei erhielten alle Beobachtungen dasselbe Gewicht, und nur einzelne augenscheinlich unrichtige oder von den benachbarten sehr abweichende Beobachtungen wurden ausgeschlossen. Hierdurch habe ich folgende genäherte Normaldifferenzen erhalten:

		$d\alpha \cos\delta$	$d\delta$
April	17.7	− 2″29	− 3″17
	22.8	− 2.21	+ 0.66
Mai	3.5	− 0.65	+ 3.86
	9.4	+ 0.80	+ 3.63
	15.6	+ 2.39	+ 0.93
	24.7	+ 2.91	− 6.53.

Durch die Punkte, welche durch diese Differenzen als Ordinaten und durch die entsprechenden Zeiten als Abscissen bestimmt sind, wurden nun zwei Curven von möglichst ungezwungener Form gezogen. Mit diesen Curven wurden sämmtliche Differenzen verglichen, und die Unterschiede zwischen den Differenzen und den Curven wurden als wahre Beobachtungsfehler angenommen. Nach den bekannten Formeln

$$r = 0.6745 \sqrt{\frac{\Sigma v^2}{p}}, \quad p = \left(\frac{c}{r}\right)^2,$$

wo c oder der wahrscheinliche Fehler in der arbiträren Gewichtseinheit gleich 3″.0 gesetzt ist, sind nachher die wahrscheinlichen Fehler und die entsprechenden Gewichte berechnet Die letzteren

habe ich jedoch nicht mit ihren genauen Werthen benutzt, sondern als Maximum der Gewichte in den beiden Coordinaten das Gewicht 2 angenommen und sie übrigens zu einem der Werthe 0.5, 1.0, 1.5 oder 2.0 abgerundet. Die so erhaltenen wahrscheinlichen Fehler und die angenommenen Gewichte sind folgende:

Sternwarte	α		δ	
	r	p	r	p
Berlin	1″5	2.0	1″7	2.0
Breslau	0.0	1.5	3.1	1.0
Bologna	5.2	0.5	3.2	1.0
Florenz	3.0	1.0	2.1	1.5
Hamburg	6.4	0.5	—	0.5
Helsingf., Refr.	0.9	2.0	2.8	1.0
» , Mer.	1.9	2.0	1.5	2.0
Josephst.	2.3	1.5	1.6	2.0
Krakau	2.7	1.0	3.1	1.0
Kremsm.	4.0	1.0	2.4	1.5
Leiden, Refr.	1.4	2.0	1.5	2.0
» , Mer.	1.5	2.0	1.8	2.0
Leyton	1.1	2.0	3.0	1.5
Lübeck	5.4	0.5	2.9	1.0
Modena	5.0	0.5	4.4	0.5
Padua	2.3	1.0	5.9	0.5
Pulkowa, Refr.	3.3	1.0	3.0	1.0
» , Mer.	0.2	2.0	2.2	2.0
Upsala	1.7	2.0	2.2	2.0
Wien, Refr.	2.7	1.5	3.2	1.0
» , Mer.	5.6	1.0	3.1	1.0

Die Producte aus diesen Gewichten und den im Vorhergehenden angegebenen Gewichten der angewandten Vergleichsterne müssten jetzt eigentlich als das Gesammtgewicht der einzelnen Beobachtungen gesetzt werden. Aber auch hier sind die unmittelbar erhaltenen Gewichte ebenso wie oben etwas abgerundet; und da es mir wünschenswerth erschien, nicht zu viele Gewichts-Stufen zu gebrauchen, so habe ich auch hier als Gewichtsmaximum im Allgemeinen 2 gesetzt und nur den ausgezeichneten Pulkowaer Meridian-Beobachtungen in Rectascension das Gewicht 2.5 gegeben. Die Winnecke'schen Refractorsbeobachtungen, deren Vergleichsterne, wie schon erwähnt, nicht angegeben waren, haben nur das Gewicht 0,5

erhalten. Die so bestimmten definitiven Gewichte sind in der letzten Columne der Tabelle pag. 28—31 enthalten.

Mit diesen Gewichten und mit Beibehaltung der oben erwähnten Eintheilung der Beobachtungen in Gruppen habe ich jetzt die Normaldifferenzen gebildet, und sind dabei alle Differenzen ausgeschlossen worden, die mehr als 15″ von den resp. Gewichtscurven abweichen, und es zeigte sich dabei, dass nicht mehr als 11 Differenzen nach dieser Norm ausgeschlossen werden mussten, und zwar 3 in Rectascension und 8 in Declination, welche in der Tabelle eingeklammert sind. Die Mehrzahl dieser Declinationsdifferenzen sind aus den Modenaer Beobachtungen hergeleitet, welche, wie schon erwähnt ist, wahrscheinlich von systematischen Fehlern afficiert sind.

Hiernach ergaben sich folgende Normaldifferenzen, deren Gewichte gleich der Summe der Gewichte der entsprechenden Beobachtungen gesetzt sind:

		$d\alpha \operatorname{Cos}\delta$	Gew.	$d\delta$	Gew.
April	17.5	− 2″33	21	− 3″84	21
	23.0	− 2.82	49	+ 1.49	38
Mai	3.0	− 1.06	45	+ 4.00	45
	9.5	+ 0.79	53	+ 3.61	57
	16.0	+ 2.71	45	+ 0.62	44
	23.0	+ 2.00	27	− 5.78	25.

Obgleich es vorauszusehen war, dass die Perturbationen während der kurzen Zeit, welche die Beobachtungen umfassen, keine beträchtlichere Grösse erreichen würden, habe ich jedoch geglaubt, sie berechnen zu müssen, weil sie vielleicht einen merkbaren Einfluss auf die Bestimmung der Excentricität der Bahn ansüben könnten. Ich habe daher die Störungen durch die Planeten Venus, Erde, Mars, Jupiter und Saturnus nach Encke's Methode für jeden fünften Tag während der Beobachtungszeit berechnet, und mich dabei der Hülftstafeln der Astron. Gesellschaft bedient. Die von Uranus und Neptunus herrührenden Störungen sind dagegen nicht mit in Rechnung gezogen, da sie, wie man durch eine graphische Darstellung leicht ersieht, wegen der Lage dieser Planeten zur Cometenbahn und wegen der grossen Neigung derselben verschwindend klein sein mussten. Als Osculationsepoche ist 1863 April 20.5 gewählt. Die Störungen, auf die Ekliptik und das mittlere Ae-

quinoctium 1860.0 bezogen und in Einheiten der 7ten Decimale ausgedrückt, sind vom folgenden Betrage:

		ξ	η	ζ
1863 April	13.0	− 0.2	− 0.1	− 1.0
	18.0	0.0	0.0	− 0.1
	23.0	0.0	0.0	− 0.1
	28.0	− 0.1	− 0.1	− 1.1
Mai	3.0	− 0.1	− 0.3	− 3.1
	8.0	+ 0.1	− 0.6	− 6.2
	13.0	+ 0.6	− 1.0	− 10.5
	18.0	+ 1.5	− 1.5	− 16.0
	23.0	+ 2.9	− 2.2	− 22.7
	28.0	+ 4.8	− 3.1	− 30.5.

Hieraus ergeben sich folgende auf das jedesmalige scheinbare Aequinoctium bezogene Störungen in Rectascension und Declination für die Normalzeiten:

		$d\alpha \operatorname{Cos}\delta$	$d\delta$
1863 April	17.5	0″00	0″00
	23.0	0.00	0.00
Mai	3.0	+ 0.02	− 0.04
	9.5	+ 0.03	− 0.09
	16.0	+ 0.04	− 0.15
	23.0	+ 0.02	− 0.24.

Durch Addition dieser Störungen, mit entgegengesetzten Vorzeichen, zu den vorhergehenden Normaldifferenzen erhielt ich folgende definitive Normaldifferenzen:

		$d\alpha \operatorname{Cos}\delta$	$d\delta$
1863 April	17.5	− 2″33	− 3″84
	23.0	− 2.82	+ 1.49
Mai	3.0	− 1.08	+ 4.04
	9.5	+ 0.76	+ 3.70
	16.0	+ 2.67	+ 0.77
	23.0	+ 1.98	− 5.54.

Mit Anwendung dieser Differenzen ergeben sich schliesslich folgende auf das mittlere Aequinoctium 1863.0 bezogene Normalörter:

			α	Gew.	δ	Gew.
1863	April	17.5	349°23′30″22	21	+ 28°45′46″43	21
		23.0	0 33 21.71	49	37 40 18.76	38
	Mai	3.0	21 55 19.74	45	46 1 29.29	45
		9.5	34 11 40.12	53	47 31 9.00	57
		16.0	44 19 19.22	45	47 23 23.23	44
		23.0	53 1 11.77	27	+ 46 22 18.97	25.

Nach bekannten Formeln habe ich nachher die folgenden 12. Bedingungsgleichungen abgeleitet, welche auf gewöhnliche Weise mittelst doppelter Ephemeridenrechnung controlliert worden, und in welchen die Coëfficienten logarithmisch angesetzt sind:

$d\alpha \, \text{Cos}\delta$

dT	$d\log q$	$d\pi$	$d\Omega$	di	de	
3.50254_n	$+ 5.43058_n$	$+ 9.42739$	$+ 9.47066_n$	$+ 8.71130$	$+ 3.49046_n$	$= 0.36736_n$
3.51525_n	$+ 5.41473_n$	$+ 9.54790$	$+ 9.61512_n$	$+ 9.20691$	$+ 3.20578$	$= 0.45025_n$
3.40441_n	$+ 5.35106_n$	$+ 9.56514$	$+ 9.54627_n$	$+ 9.53165$	$+ 3.67238$	$= 0.03342_n$
3.26543_n	$+ 5.27516_n$	$+ 9.50446$	$+ 9.32171_n$	$+ 9.60138$	$+ 3.55699$	$= 9.88081$
3.09374_n	$+ 5.17837_n$	$+ 9.41782$	$+ 8.76328_n$	$+ 9.62058$	$+ 3.16293$	$= 0.42651$
2.87923_n	$+ 5.05991_n$	$+ 9.31118$	$+ 8.93631$	$+ 9.61168$	$+ 3.05731_n$	$= 0.29667$

$d\delta$

dT	$d\log q$	$d\pi$	$d\Omega$	di	de	
3.65332_n	$+ 5.22892$	$+ 9.67530$	$+ 9.87537_n$	$+ 9.51773$	$+ 3.55363_n$	$= 0.58433_n$
3.43001_n	$+ 5.16656$	$+ 9.39901$	$+ 9.65580_n$	$+ 9.61396$	$+ 3.18548$	$= 0.17319$
2.16200_n	$+ 5.25393$	$+ 8.98068_n$	$+ 8.86332$	$+ 9.58896$	$+ 3.57233$	$= 0.60638$
2.83417	$+ 5.32755$	$+ 9.39300_n$	$+ 9.46882$	$+ 9.49720$	$+ 3.63923$	$= 0.56820$
3.02291	$+ 5.37480$	$+ 9.54388_n$	$+ 9.63068$	$+ 9.37925$	$+ 3.78358$	$= 9.88649$
3.07222	$+ 5.40227$	$+ 9.62779_n$	$+ 9.70580$	$+ 9.24008$	$+ 3.96129$	$= 0.74351_n$

Nachdem diese Gleichungen durch Multiplication mit den Quadratwurzeln der Gewichte der entsprechenden Normalörter gleichwerthig gemacht worden sind, setze ich, um sie möglichst homogen zu machen (Coëfficienten logaritmisch),

$$\begin{aligned}
\nu . x &= 4.36035 \, dT \\
\nu . y &= 6.25983 \, d\log q \\
\nu . z &= 0.39300 \, d\pi \\
\nu . t &= 0.53648 \, d\Omega \\
\nu . u &= 0.46352 \, di \\
\nu . w &= 4.66026 \, de \\
\nu &= 1.44614,
\end{aligned}$$

wodurch sie in die folgenden übergehen:

$d\alpha \,\mathrm{Cos}\,\delta$

x	y	z	t	u	w	=
9.80330$_n$	+ 9.83186$_n$	+ 9.69550	+ 9.59529$_n$	+ 8.90889	+ 9.49131$_n$	= 9.58233$_n$
0.00000$_n$	+ 0.00000$_n$	+ 0.00000	+ 9.92374$_n$	+ 9.58849	+ 9.39062	= 9.84921$_n$
9.87067$_n$	+ 9.91784$_n$	+ 9.99875	+ 9.83640$_n$	+ 9.89474	+ 9.83873	= 9.41389$_n$
9.76722$_n$	+ 9.87747$_n$	+ 9.97360	+ 9.64737$_n$	+ 0.00000	+ 9.75887	= 9.29681
9.56000$_n$	+ 9.74515$_n$	+ 9.85143	+ 9.05341$_n$	+ 9.98367	+ 9.32928	= 9.80698
9.23456$_n$	+ 9.51576$_n$	+ 9.63386	+ 9.11551	+ 9.86384	+ 9.11273$_n$	= 9.56621

$d\delta$

x	y	z	t	u	w	=
9.95408$_n$	+ 9.63020	+ 9.94341	+ 0.00000$_n$	+ 9.71532	+ 9.55448$_n$	= 9.79930$_n$
9.85955$_n$	+ 9.69662	+ 9.79590	+ 9.90921$_n$	+ 9.94033	+ 9.31511	= 9.51694
8.62826$_n$	+ 9.82071	+ 9.41429$_n$	+ 9.15345	+ 9.95205	+ 9.73868	= 9.98685
9.35176	+ 9.94566	+ 9.87794$_n$	+ 9.81028	+ 9.91162	+ 9.85691	= 0.00000
9.48429	+ 9.93670	+ 9.97261$_n$	+ 9.91593	+ 9.73746	+ 9.94505	= 9.26208
9.41084	+ 9.84141	+ 9.93376$_n$	+ 9.86829	+ 9.47553	+ 0.00000	= 9.99634$_n$

Nach der Methode der kleinsten Quadrate behandelt geben diese die folgenden sechs Normalgleichungen (Coëfficienten wieder logarithmisch), welche auf gewöhnliche Weise durch Einführung von Summenglieder controlliert worden:

x	y	z	t	u	w	=
0.60248	+ 0.41737	+ 0.68540$_n$	+ 0.59601	+ 0.44576$_n$	+ 9.05789$_n$	= 0.01831
0.41737	+ 0.77862	+ 0.69616$_n$	+ 0.48967	+ 8.40807	+ 0.10972	= 0.15927
0.68540$_n$	+ 0.69616$_n$	+ 0.85931	+ 0.73860$_n$	+ 0.40357	+ 0.05724$_n$	= 0.01249$_n$
0.59601	+ 0.48967	+ 0.73860$_n$	+ 0.68814	+ 0.09831$_n$	+ 0.12864	= 0.13823
0.44576$_n$	+ 8.40807	+ 0.40357	+ 0.09831$_n$	+ 0.78669	+ 0.49803	= 0.30620
9.05789$_n$	+ 0.10972	+ 0.05724$_n$	+ 0.12864	+ 0.49803	+ 0.57856	= 9.83426

Aus diesen Gleichungen folgen dann die nachstehenden Eliminations-Gleichungen, deren Richtigkeit gleichfalls vermittelst der Summenglieder geprüft worden:

x	y	z	t	u	w	=
0.60248	+ 0.41737	+ 0.68540$_n$	+ 0.59601	+ 0.44576$_n$	+ 9.05789$_n$	= 0.01831
	0.63340	+ 0.25609$_n$	+ 9.70947	+ 0.26671	+ 0.13419	= 9.88192
		+ 9.78570	+ 9.68865$_n$	+ 8.84776$_n$	+ 9.84995$_n$	= 9.74268
			9.73156	+ 0.08607	+ 9.86268	= 9.84419
				9.78752	+ 9.87640	= 9.95769
					9.79576	= 9.97576$_n$

Aus den ersten Coëfficienten dieser Gleichungen ersieht man, dass die Auflösung der Normalgleichungen keine besondere Unsicher-

heit unterworfen ist, und dass die vier letzten Unbekannten ungefähr gleich sicher bestimmt werden. Ich habe es daher für nutzlos gehalten, die Unbekannten als lineare Functionen einer derselben darzustellen, und mithin die Elimination vollständig durchgeführt. Um aber zu untersuchen, in wie fern eine parabolische Bahn den Beobachtungen genügt, setze ich zuerst $de = 0$, unter welcher Vorauszetzung die Eliminationsgleichungen folgende Werthe der Unbekannten ergeben:

$$\log x = 0.46607$$
$$\log y = 9.65418_n$$
$$\log z = 9.75127_n$$
$$\log t = 0.31199_n$$
$$\log u = 0.17017.$$

Mit Berücksichtigung der Homogenitätsfactoren erhält man hieraus folgende Werthe der Elementcorrectionen und deren wahrscheinliche Fehler:

$$dT = +\ 0^T00035634 \pm 0.0009007$$
$$d\log q = -\ 0.0000069 \pm 0.0000067$$
$$d\pi = -\ 6''37 \pm 10''00$$
$$d\Omega = -\ 16''66 \pm 8''38$$
$$di = +\ 14''22 \pm 3''96,$$

und die wahrscheinlichsten *parabolischen Elemente* werden daher folgende:

Osculationsepoche 1863 April 20.5

$T =$ April 20.8642334 mittl. Greenw. Zeit.

$\pi = 305^0\ 47'\ 18''03$
$\Omega = 250^0\ 10'\ 22''44$ } mittl. Aequ. 1853.0
$i = 85^0\ 29'\ 43''12$

$\log q = 9.7985211.$

Setzt man die erhaltenen Elementcorrectionen in die ursprünglichen Bedingungsgleichungen ein, so findet man folgende übrigbleibende Fehler in den Normalörtern:

Norm.-Ort	$d\alpha \cos\delta$	$d\delta$
1	+ 3''19	− 0''80
2	+ 0.15	+ 0.31

Norm.-Ort	$d\alpha \cos\delta$	$d\delta$
3	− 1″95	+ 0″89
4	− 1 12	+ 1.60
5	+ 0.82	+ 0.14
6	+ 0.81	− 4.71.

Die Summe der Quadrate der übrigbleibenden Fehler, einzeln multipliciert mit dem Gewichte des entsprechenden Normalortes, ist 1253″4, und der wahrscheinliche Fehler eines Normalortes mit dem Gewicht 1 folglich + 13″38. Da die Summe der ursprünglichen Fehlerqudrate 3715″7 oder 104″4 ist, je nachdem die Gewichte berücksichtigt werden oder nicht, so ist sie daher allerdings nicht unbedeutend vermindert worden, aber die grossen wahrscheinlichen Fehler der gefundenen Elementcorrectionen zeigen, dass die erhaltenen parabolischen Elemente als sehr unsicher anzusehen sind.

Weil ausserdem die zurückbleibenden Fehler der Normalörter im Verhältnisse zn den ursprünglichen Differenzen noch recht gross sind und überdies einen nicht zu verkennenden Gang zeigen, so war es noch übrig zu untersuchen, ob nicht eine elliptische Bahn den Beobachtungen besser genügen könnte. Zu diesem Zweck nahm ich eine neue Auflösung der Eliminationsgleichungen vor, wobei auch *de* mitgenommen wurde. Dadurch erhielt ich folgende Werthe der Unbekannten:

$$\begin{aligned}
\log x &= 0.51625 \\
\log y &= 0.27464_n \\
\log z &= 0.58292_n \\
\log t &= 0.62381_n \\
\log u &= 0.52335 \\
\log w &= 0.18000_n,
\end{aligned}$$

und daher mit Berücksichtigung der Homogenitätsfactoren folgende Elementcorrectionen und deren wahrscheinliche Fehler:

$$\begin{aligned}
dT &= +\ 0^{T}0039999 \pm 0.0003238 \\
d\log q &= -\ 0.0000289 \pm 0.0000032 \\
d\pi &= -\ 43''26 \pm 5''03 \\
d\Omega &= -\ 34''16 \pm 3''43 \\
di &= +\ 32''06 \pm 2''23 \\
de &= -\ 0.0009244 \pm 0.0000890.
\end{aligned}$$

Durch Anbringung dieser Correctionen an die ursprünglichen Elemente erhält man also folgendes *elliptische Elementensystem:*

Osculationsepoche 1863 April 20.5

$$T = \text{April } 20.8646699 \text{ mittl. Greenw. Zeit.}$$

$$\left.\begin{aligned} \pi &= 305^0\,46'\,41''14 \\ \Omega &= 250^0\,10'\,\;4''94 \\ i &= 85^0\,30'\,\;0''96 \end{aligned}\right\} \text{mittl. Aequ. } 1863.0.$$

$$\log q = 9.7984991$$

$$e = 0.9990756$$

Werden nun die erhaltenen Elementcorrectionen in die ursprünglichen Bedingungsgleichungen eingesetzt, so ergeben sich folgende übrigbleibende Fehler in den Normalörtern:

Norm.-Ort	$d\alpha \operatorname{Cos}\delta$	$d\delta$
1	− 0″43	+ 0″04
2	+ 0.29	+ 0.11
3	− 0.10	− 0.83
4	− 0.13	+ 0.43
5	+ 0.58	+ 0.80
6	− 0.67	− 1.09.

Wenn man die Gewichte der Normalörter berücksichtigt, so erfolgt hieraus die Fehlerquadratsumme 136″3; nimmt man dagegen auf die Gewichte keine Rücksicht, so wird sie nur 3″8. Mit Anwendung von dem ersten dieser Werthe findet man den wahrscheinlichen Fehler eines Normalortes vom Gewichte 1 gleich ± 4″42; aus der Eliminationsgrösse $[nn6]$ ergiebt sich genau dasselbe Resultat, so dass diese durchgreifende Controlle also genau erfüllt ist.

Da durch Einführung der Excentricität die Summe der Fehlerquadrate sehr bedeutend herabgedrückt worden ist, und ausserdem die kleinen übrigbleibenden Fehler keinen merkbaren Gang zeigen, so muss die Übereinstimmung des letzten Elementensystemes mit den Beobachtungen überhaupt als eine befriedigende bezeichnet werden, und ich habe deshalb die oben erhaltenen Werthe als definitive Elemente für den Cometen angenommen.

EN RINGS RÖRELSE I EN VÄTSKA.

II.

(TILLÄMPNINGAR PÅ SPECIELLA FALL.)

AV

NAT. LINDSKOG.

UPSALA 1888
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

samma förhållande mellan R och r, är näml. Θ_{11} helt enkelt proportionel mot volymen, såsom inses på följande sätt. Uti uttrycket (54) för Θ_{11} äro alla kvantiteter med undantag av a (och naturligtvis μ) funktioner av endast $\overline{C}$ d. v. s. av R/r. Uttrycket för a återigen kan skrivas

$$a = r\sqrt{\frac{R^2}{r^2} - 1} \text{ (se ekv. (36) sid. 25),}$$

och a är således för samma C proportionel mot r. I Θ_{11} ingår som faktor a^2, och följaktligen blir Θ_{11} för samma C proportionel mot volymen, då ju volymen av en ring är $2\pi R.\pi r^2$.

Emedan i denna uppsats intet annat argument än $\bar{u}$ ingår, utelämnas i det följande strecken över bokstäverna, då det ju icke kan föranleda något missförstånd.

Värdena på R och r för de skilda ringarne jämte de närmast därav följande storheterna synas av följande tabell.

R	r	a	C	S	k	k'
4,48141	4,22511	1,49377	1,06066	0,35355	0,70711	0,70711
5.	4.	3.	1,25	0,75	0,86603	0,5
19,87765	2,00615	19,7762	9,90836	9,85776	0,99872	0,05059

θ ($k = \sin\theta$)	θ' ($k' = \sin\theta'$)	$F(k)$	$E(k)$	$F(k')$	$E(k')$
45°	45°	1,85407	1,35064	1,85407	1,35064
60°	30°	2,15651	1,21106	1,68575	1,46746
87°,1	2°,9	4,37240	1,00496	1,57180	1,56979

Av dessa värden erhållas sedan i ordning följande 8 tabeller.

En rings rörelse i en vätska.

II.

(Tillämpningar på speciella fall.)

Om en fast kropp har en rätlinig translationsrörelse i en obegränsad, osammantrycklig, ideel vätska, i hvilken inga rotationer förekomma, så är vätskans invärkan på kroppens rörelse tvåfaldig. Hon har till följd dels de s. k. deplacementskrafterna, dels en kvantitet, som värkar såsom en tillökning i kroppens massa. Den senare är oberoende av de värkande krafterna och blott beroende av kroppens form och dimensioner och vätskans täthet. Det är denna kvantitet jag i min avhandling »En rings rörelse i en vätska», publicerad i Årsskriften 1885, beräknat för en ring. Masstillökningen är där betecknad med $2\Theta_{11}$, och det sökta uttrycket på Θ_{11} återfinnes i nämda avhandling i ekv. (54) sid. 43. För att kunna beräkna detta, behöver man utom vätskans täthet μ känna a, $\overline{S}$, H_n, $\overline{P}_n$, $\overline{Q}_n$. För H_n åter behöves enl. (53), sid. 41, även $\overline{P'}_n$ och $\overline{Q}_n$. $\overline{P'}_n$, $\overline{Q'}_n$ äro enl. (3) och (9), sidd. 3 och 4, beroende av $\overline{P}_n$, $\overline{Q}_n$, dessa åter enl. (4) och (10) av $\overline{P}_0$, $\overline{P}_1$, $\overline{Q}_0$, $\overline{Q}_1$. Men dessa bero enl. (5) och (11) av elliptiska integraler av första och andra slaget med modylerna k, k', som själva enl. ekv. före (6) äro funktioner av $\overline{C}$, $\overline{S}$. Dessa slutligen, likasom a, fås ur ekv. (36), sid. 25, då ringens dimensioner äro kända.

Jag har nu beräknat värdet på $2\Theta_{11}$ för tre ringar av olika utseende, två jämförelsevis mera tjocka och en smal. För bättre överskådlighets skull har jag valt dem alla tre med samma volym. För olika stora ringar av samma form, hvarmed jag menar med

samma förhållande mellan R och r, är näml. Θ_{11} helt enkelt proportionel mot volymen, såsom inses på följande sätt. Uti uttrycket (54) för Θ_{11} äro alla kvantiteter med undantag av a (och naturligtvis μ) funktioner av endast $\overline{C}$ d. v. s. av R/r. Uttrycket för a återigen kan skrivas

$$a = r\sqrt{\frac{R^2}{r^2} - 1} \text{ (se ekv. (36) sid. 25),}$$

och a är således för samma C proportionel mot r. I Θ_{11} ingår som faktor a^2, och följaktligen blir Θ_{11} för samma C proportionel mot volymen, då ju volymen av en ring är $2\pi R.\pi r^2$.

Emedan i denna uppsats intet annat argument än $\bar{u}$ ingår, utelämnas i det följande strecken över bokstäverna, då det ju icke kan föranleda något missförstånd.

Värdena på R och r för de skilda ringarne jämte de närmast därav följande storheterna synas av följande tabell.

R	r	a	C	S	k	k'
4,48141	4,22511	1,49377	1,06066	0,35355	0,70711	0,70711
5.	4.	3.	1,25	0,75	0,86603	0,5
19,87765	2,00615	19,7762	9,90836	9,85776	0,99872	0,05059

θ ($k = \sin\theta$)	θ' ($k' = \sin\theta'$)	$F(k)$	$E(k)$	$F(k')$	$E(k')$
45°	45°	1,85407	1,35064	1,85407	1,35064
60°	30°	2,15651	1,21106	1,68575	1,46746
87°,1	2°,9	4,37240	1,00496	1,57180	1,56979

Av dessa värden erhållas sedan i ordning följande 8 tabeller.

C	P_{13}	P_{14}
1,06066	54,6892	74,3235
1,25		
9,90836		

C	Q_{13}	Q_{14}
1,06066	0,0065	0,0045
1,25		
9,90836		

C	P_{13}'	P_{14}'
1.06066	623,037	921,862
1,25		
9,90836		

C	Q_{13}'	Q_{14}'
1.06066	— 0,0895	— 0,0641
1,25		
9,90836		

en vätska.

8	9	10	11	12	13	14	
,7375	139,7892	177,4296	219,7383	266,9085	319,1906	377,2961	
7896	76,9740	92,1193	95,5419				

μ_9	μ_{10}	μ_{11}					μ_x
2569	1,2569	1,2569					1 2569
							0,2653
							0,0013

ν_9	ν_{10}	ν_{11}	ν_{12}	ν_{13}	ν_{14}	ν_{15}	ν_x
2417	1,2451	1,2470	1,2480	1,2486	1.2489	1,2490	1,2492
1835	0.1835						0,1835
							0,0001

H_9	H_{10}	H_{11}	H_{12}	H_{13}	H_{14}		
.0136	— 0,0075	— 0,0041	— 0,0022	— 0,0012	— 0,0007		

Ur dessa får man slutligen värdena på Θ_{11}. I följande tabell äro införda $2\Theta_{11}$, d. v. s. den kvantitet, hvarmed ringens massa synes ökad, och för jämförelses skull är även insatt massan M_1 av den av ringen undanträngda vätskan.

R	r	M_1	$2\Theta_{11}$
4,48141	4,22511	1579,14 μ	1663,98 μ
5.	4.	1579,14 μ	1701,12 μ
19,87765	2,00615	1579,14 μ	1582,43 μ

Värdet på $2\Theta_{11}$ synes hålla sig i närheten av M_1, hvilket det kommer mycket nära för den mycket smala tredje ringen. Till jämförelse må nämnas, att för en sfär är den ifrågavarande kvantiteten hälften av den undanträngda vätskemassan. (Se t. ex. KIRCHHOFF: Vorlesungen, sid. 245).

Ovanstående värden äro här i tabellerna i allmänhet för större överskådlighets skull införda med endast 4 decimaler, men själva uträkningen har gjorts betydligt noggrannare.

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1888.

PROGRAM.

OM

BRYTNINGSPUNKTEN I VÅR TIDS FILOSOFI

AF

C. Y. SAHLIN.

UPSALA 1888
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Om brytningspunkten i vår tids filosofi.

Af

C. Y. Sahlin.

I all vetenskaplig verksamhet ligger en brytning med något gifvet föreställningssätt. En sådan brytning röjer sig redan i den vetenskapliga verksamhetens strängt teoretiska karakter. Vetenskapen fordrar det teoretiska intressets utbrytning och frigörelse från andra menskliga intressen och dess uppställande och fasthållande såsom verksamhetens hufvudändamål. Skarpare framträder brytningen i de stränga fordringar på fasthet, sammanhang och planmässighet, som den vetenskapliga verksamheten har att uppfylla. För vetenskaplig uppfattning fordras föremålets noggranna undersökning för urskiljande af hvad som behöfver förklaras och för upptäckande af hvad som kan gifva hänvisning på förklaringsgrunder, och för den vetenskapliga förklaringens utförande kräfves en oafbruten fortgång efter en genomtänkt och stadgad metod. Men fullständigast blifver brytningen, då hon icke stannar vid afvikelsen i formelt hänseende, utan leder till ändring i uppfattningen af sjelfva kunskapsföremålet och derigenom för till en vetenskaplig åsigt om detta, som kommer i strid mot det gifna föreställningssättet. Den menskliga bildningens historia visar, att vetenskapen haft många hårda strider att utkämpa mot åsigter, som haft sin grund och sitt fäste i ett gifvet föreställningssätt. Det är ock en följd af den menskliga utvecklingens ordning och af förhållandet mellan menniskans högre och lägre förmögenheter, att sådana strider måste uppstå.

Den punkt, på hvilken den vetenskapliga uppfattningen först afviker från det mera omedelbart gifna föreställningssättet, och hvilken sålunda utgör brytningspunkten dem emellan inom den menskliga kunskapens område eller i det menskliga medvetandet, kan tydligen icke vara fast och orörlig. Under förutsättning, att den på vetenskaplig väg utbildade uppfattningen inom ett kunskapsområde icke blott är till sin form öfverlägsen utan äfven i sak riktig, kan man vänta, att det i formelt hänseende mindre stränga och fulländade föreställningssättet både i form och i sak bildas till allt större öfverensstämmelse med den vetenskapliga åsigten. Å andra sidan kan man under förutsättning af den vetenskapliga uppfattningens ensidighet och missbildning antaga möjligheten af hennes rättelse genom inflytande från det mera konkreta föreställningssättet. Derföre kan brytningspunkten mellan båda under olika tider och på olika bildningsgrader hafva olika läge, och i följd deraf kan än samstämmigheten än striden mellan båda vara det företrädesvis utmärkande för deras inbördes förhållande. Till full samstämmighet kunna de dock aldrig bringas, och derföre finnes det alltid en punkt, der brytningen dem emellan inträder.

I sin största allmänhet betraktadt är filosofiens förhållande till det mera omedelbara föreställningssättet rörande hennes föremål detsamma som andra vetenskapers. Deremot finnes i de närmare bestämningar, som karakterisera detta förhållande, en väsentlig olikhet, hvilken beror derpå, att filosofien å ena sidan måste hafva en strängt vetenskaplig form och å andra sidan har att till besvarande upptaga frågan om all verklighet öfverhufvud, alltså icke blott om den ändliga och relativa verkligheten, utan äfven om den oändliga verkligheten eller det absoluta. Häraf följer, att den strid, som kan uppstå mellan filosofien och det i formelt hänseende mindre stränga uppfattningssättet, kan vidga sig till en strid mellan olika verldsåsigter och knapt kan undgå att få en sådan utvidgning. Men af samma nyss angifna förhållande följer äfven att

filosofien under strid mot olika åsigter har att behandla frågan om möjligheten af vetande om det absoluta och i sammanhang dermed om möjligheten af en universel vetenskaplig verldsförklaring. Den filosofi, som antager möjligheten af ett sådant vetande och en sådan förklaring, föres genom detta sitt antagande till strid å ena sidan mot dem, som antaga det oändliga väl kunna vara föremål för tro, men icke för vetande, och å andra sidan mot dem, som neka möjligheten af allt slags kunskap om det oändliga och af hvarje universel förklaring af den gifna verkligheten.

Om man fasthåller de båda fordringarne, att filosofien skall vara en vetenskap, och att hon skall hafva till sitt föremål all verklighet, blifver, såsom det synes, följden med afseende på de båda sistnämnda åsigterna den, att de strida icke blott mot den angifna filosofiska åsigten, utan mot all filosofi. Vidare tyckes motsättningen mellan dem och filosofien vara så principiel, att hon utesluter all samstämmighet, hvaraf åter synes följa att brytningspunkten mellan dem och filosofien ligger i sjelfva utgångspunkten för filosofien. Men detta oaktadt visar filosofiens historia, att sådana åsigter som de ifrågavarande framträda inom filosofiens egen utveckling och inom henne äro af den vigt och betydelse, att de icke kunna ur filosofiens egen historia uteslutas. Förklaringen ligger i den brytning mellan olika åsigter, som är oskiljaktig från filosofiens historia likasom från den menskliga bildningens historia både i det hela och inom hvilket särskildt område som helst. Äfven med afseende på de åsigter, som inom filosofiens historia bryta sig mot hvarandra, måste filosofien söka den fullständighet, som hon i allmänhet har till sin uppgift att eftersträfva, och denna fullständighet kan icke vinnas utan upptagande inom filosofiens egen historia af sådana åsigter, som på ett eller annat sätt bestrida filosofiens egen möjlighet. Den filosofiska karakter, som kan tillkomma sådana åsigter, ligger dels deri, att anledningar till dem gifvas inom vissa filosofiska åsigter, dels deri, att de utbildas till universalitet och derigenom hafva

afseende på all verklighet och icke inskränka sig till giltighet om blott någon del af det verkliga. Sålunda hafva dessa åsigter vetenskaplig uppgift och riktning på det universela, hvilket åt dem gifver filosofisk karakter. Brytningen mellan dem och andra filosofiska åsigter faller då inom filosofien, sådan denna framträder i sin historiska utveckling, och det finnes då äfven något, hvari de alla öfverensstämma, hvadan brytningspunkten, i hvilken de afvika från hvarandra, icke sammanfaller med filosofiens utgångspunkt. Å andra sidan kunna ock sådana åsigter, som ställa sig i principiel motsats mot filosofien i det hela under sin historiska utveckling upptaga filosofiska momenter och derigenom få brytningen med filosofien till en inom dem sjelfva fallande brytning, hvilken inträffar på en punkt, som icke sammanfaller med deras utgångspunkter.

Brytningen inom filosofiens historia är en brytning mellan olika verldsåsigter. I allmänhet kan det sägas, att ingen lärosats har filosofisk betydelse, om han icke fattas i sin betydelse för en hel verldsåsigt, och om icke denna hans betydelse är vetenskapligt fattad. I uppgiften att med vetenskaplig nödvändighet hänföra hvarje särskild sats till en hel verldsåsigt ligger filosofiens systematiska karakter. Å andra sidan är härmed gifvet att hvarje sats eller hvarje kunskap, som är vetenskapligt fattad och med nödvändighet hänföres till en hel verldsåsigt, har filosofisk betydelse. I den historiska utvecklingen framträder hos de lägre formerna det filosofiska systemet endast med ringa grad af utbildning. Men äfven i de lägsta formerna af filosofi måste dock det, som gör dem till former af filosofi, vara syftningen till en vetenskaplig eller för förståndet giltig verldsförklaring och förverkligandet eller förnekandet af en sådan förklarings möjlighet ur någon allmän vetenskaplig synpunkt, äfven om ståndpunkten är låg och de bestämningar, som blifva fattade, äro i hög grad abstrakta och innehållsfattiga. Äfven på dessa lägsta stadier i filosofiens historia gäller det sålunda, att brytningen inom dem

i det hela är en brytning mellan olika verldsåsigter, samt att de särskilda punkter, som i ett eller annat afseende kunna betraktas såsom brytningspunkter, alltid fattas såsom momenter, hvilka få sin betydelse genom sitt förhållande till ett helt system eller en hel verldsåsigt.

Huru stor än olikheten må kunna vara mellan åsigter, som under en och samma tid hos samma eller närbeslägtade och med hvarandra förbundna folk utbilda sig, så hafva dock åtminstone de bland dem, som ega historisk betydelse, något med hvarandra gemensamt. De hafva samma historiska förutsättningar och i följd deraf äfven i viss mon gemensamma uppgifter och likartade hjelpmedel, och de befinna sig i stort taget på samma bildningsgrad. De äro på grund af sådana förhållanden mer eller mindre likformigt bestämda af samma tidsriktning och af samma tidsanda. Så förhåller det sig äfven med filosofiska åsigter, som höra till en viss period i filosofiens historia. Men inom den tidsbildning, som de tillhöra, bryta de sig mot hvarandra i motsatta riktningar, hvarigenom de under förutsättning af högre bildningsgrad och fullständigare utveckling tillsammans komma att utgöra ett historiskt helt, inom hvilket de olika slag af filosofiska åsigter, som öfverhufvud äro möjliga, på något sätt fått plats och tagit gestalt. I hvarje tidskifte inom filosofiens historia finnes det någon till filosofiens system hörande tanke, som utgör den hufvudpunkt, med afseende på hvilken de för detta tidskifte karakteristiska formerna af filosofi förnämligast bryta sig mot hvarandra, och denna tanke utgör brytningspunkten i detta tidskiftes filosofi.

Det nära sammanhang, som eger rum mellan vår tids filosofi och närmast föregående tidskiftens filosofiska hufvudriktningar, föranleder oss att angifva brytningspunkterna i den moderna filosofien under dessa föregående tidskiften.

Under det sjuttonde århundradet är det verklighetens substantialitet, som utgör brytningspunkten i den moderna filosofien. Det är väl bekant, att hos Cartesius och Spinoza sub-

stansbegreppet är hufvudbegreppet inom det filosofiska systemet, äfvensom att Leibniz vid slutet af nyssnämnda århundrade och i början af det nästföljande fullföljde undersökningen om substansbegreppet och betraktade detta begrepp såsom det principiela inom sitt system. Hos dessa filosofer finnes det gemensamma antagandet, att det sant verkliga är substans, och att i följd deraf det, som icke är substans, icke heller eger sann verklighet. Hos dem finnes icke egentligen något tvifvel på Guds substantialitet, men deremot är det föremål icke blott för undersökning, utan äfven för olika meningar, huruvida menniskan är en substans eller icke. Då Spinoza skärpte den Cartesianska uppfattningen af substansbegreppet, blef det för honom omöjligt att tillerkänna menniskan substantialitet, och hon var således enligt hans åsigt icke ett väsende i egentlig bemärkelse, utan endast en modus af den enda och absoluta substansen, ett af den absoluta substansens många i och för sig accidentela, om ock såsom följder af substansen nödvändigt bestämda tillvarelsesätt. Deremot blef i Leibniz' monadalogi menniskan fattad såsom en monad och följaktligen såsom ett väsende i egentlig bemärkelse, en substans, och om hon ock var ändlig, så upphäfdes icke derigenom hennes substantialitet och sanna verklighet. Häraf visar sig att kriteriet på sann verklighet inom den nu ifrågavarande filosofiska riktningen var substantialitet, samt att man gjorde till hufvuduppgift för filosofien att afgöra, hvad det var, som egde substantialitet. Förhållandet är likartadt i de undersökningar om den menskliga kunskapen, som tillhöra denna riktning. Hufvudfrågan rör i detta hänseende kunskapens objektivitet, och objektiv är kunskapen, då det, som genom honom fattas, är substansen och dennas bestämningar eller är något, som i och genom sin substantialitet eger sann verklighet. Huru mycket än de nu nämnda åsigterna och andra till samma riktning hörande åsigter kommo i strid mot hvarandra, så hafva de dock alla till sin gemensamma uppgift att under gifna historiska förutsättningar fixera substansbegreppet såsom begreppet om den sanna

verkligheten och efter detta begrepp afgöra, hvad som kan erkännas vara verkligt, eller att med detta begrepp såsom princip framställa en verldsåsigt.

Under det adertonde århundradets fortgång var det erfarenhetens subjektivitet, som blef brytningspunkten i filosofien. Allt mer och mer gjorde sig den insigten gällande, att det, som vi kalla erfarenhet, först och främst är en kunskap hos oss och såsom sådan är vår förnimmelse, samt att man, derest man vill antaga erfarenheten vara något mer än detta, då måste angifva den grund, på hvilken ett sådant antagande stöder sig. Läran om erfarenhetens subjektivitet utbildades småningom i skeptisk riktning, och deraf blef det en gifven följd, att man, då erfarenhetens subjektivitet icke kunde förnekas, måste göra det till föremål för en till sjelfva de yttersta principerna tillbakagående undersökning, huruvida antagandet, att erfarenheten såsom sådan är en kunskap hos det menskliga subjektet, medgifver eller upphäfver möjligheten af allmängiltig och nödvändig kunskap om erfarenhetens föremål. På detta stadium bryta sig emot hvarandra den åsigt, som på grund af sin uppfattning af det menskliga subjektet och af dettas kunskap nekar den ifrågavarande möjligheten, och den, som just i det menskliga subjektet såsom kunskapsförmåga ser den enda grund, på hvilken samma möjlighet kan antagas. Brytningen på denna punkt är genomgående, ty på ena sidan antages och på andra sidan förnekas möjligheten af all filosofi. Derföre är ock erfarenhetens subjektivitet brytningspunkten i filosofien i det hela under den tid, inom hvilken filosofiens historiska utveckling fortgår först till och sedermera från den genom erkännandet af erfarenhetens subjektivitet framkallade skepticismen. Men allra skarpast röjer erfarenhetens subjektivitet sin betydelse af brytningspunkt i filosofien öfverhufvud vid slutet af denna tid, då Kant å ena sidan gaf större omfattning åt den mot dogmatismen riktade skepticismen och å andra sidan genom sina kritiska undersökningar rörande den menskliga kunskapen uppvisade möjligheten af allmängiltig

och nödvändig kunskap om den såsom menniskans erfarenhet gifna och erkända verkligheten.

Inom den första delen af det nittonde århundradet är det lifvets universalitet, som framträder och gör sig gällande såsom brytningspunkten i filosofien. Då man antog lif vara rörelse och utveckling, satte man såsom liktydig med lifvets universalitet rörelsens eller utvecklingens. Uppgiften var att finna en form för all verklighet icke blott för den fenomena verklighet, som utmärker menniskans verld, utan lika mycket för den väsentliga verklighet, som tillkommer verlden såsom det absoluta väsendets verld. Kunde en sådan form uppvisas, så var dermed möjligheten af kunskap om det absoluta gifven, lika väl som kunskapen om fenomenverlden var gifven genom hennes i den menskliga kunskapsförmågan eller i det menskliga jaget grundade form. Kunde åter icke någon sådan form genom vetenskaplig undersökning uppvisas, så var åtminstone icke något vetande om det absoluta möjligt. Genom att gifva universalitet åt utvecklingen ansåg man sig hafva löst sin uppgift och angifvit den väsentliga formen för all verklighet. I utvecklingens universalitet ligger först och främst att hon icke blott är intelligensens, utan äfven naturens form, icke blott är tankens utveckling, utan äfven sakens egen sjelfutveckling. Vidare hör det till utvecklingens universalitet, att allt verkligt ingår i henne, så att det icke finnes något verkligt, som icke är en potens eller utvecklingsform, och att sålunda allt verkligt i och genom henne har enhet och sammanhang eller är en enda hel och obruten verklighet. Härmed följer, att alla särskilda varelser äro former eller potenser af en enda enhet eller af ett enda väsende, hvilket är det absoluta, samt att all utveckling är det absolutas egen utveckling, genom hvilken det i serien af sina olika utvecklingsformer kommer till verklighet. Till de nu angifna bestämningarne kommer ytterligare, att utvecklingen för att vara universel måste i sig innefatta alla möjliga verklighetsformer eller, då all verklighet antages vara verksamhet, alla möjliga

verksamhetsformer. Alltså måste både den verksamhet, som framträder under formen af blott öfvergång eller ren vexling, och den, som består i vexelverkan, till sin grund och i sitt väsende vara utveckling eller vara lägre former af utvecklingen. Men om utvecklingen sjelf har lägre och högre former, så har ock allt, som är i utvecklingen eller utvecklas, lägre och högre utvecklingsgrader eller utvecklingsformer. Utvecklingen visar sig då såsom formvexling, men tillika, såvida hon är en fortgång från lägre former till högre och dessa tänkas till hvarandra stå i förhållande af det mera potentiela och det mera aktuela eller öfverhufvud af potentia och actus, af möjlighet och verklighet, såsom ändamålsenlig verksamhet. Den ändamålsenliga verksamheten ledes i hela sin fortgång af sitt ändamål, och derför är äfven den formvexling, som kommer till i och genom en ändamålsenlig verksamhet, alltigenom bestämd af den högre eller högsta form, som utgör hennes ändamål. Såsom alltigenom bestämd af sitt ändamål är den ändamålsenliga verksamheten identisk med detta ändamål eller med den verklighetsform, som utgör hennes ändamål, såvida denna form tänkes såsom förverkligande sig i och genom sin verksamhet och sina i denna framträdande lägre former. Ytterst är då utvecklingen såsom universel sjelfva det absoluta fattadt i sin väsentliga och adequata form af verksamhet. Slutligen är den universela utvecklingen genom att i sig innefatta en mångfald och ytterst hela mångfalden af högre och lägre verklighetsformer organisk, och på grund häraf är hvarje verklighetsform, som sjelf är en utvecklingsform och förutsätter och i sig upptager en mångfald af utvecklingsformer, ett organiskt helt. Det absoluta är då tydligen den totala organismen, ur hvilken, genom hvilken och till hvilken alla lägre organismer utveckla sig. Ett sådant organiskt helt är enligt den Hegelska åsigten det absoluta, hvilket i sin högsta form eller i sin fulla aktualitet är den absoluta anden.

Mångfaldiga äro de svårigheter, som den nu i allmänna drag karakteriserade utvecklingsläran visat sig medföra, men

den, som först gjorde sig kännbar, var omöjligheten för henne att tillfredsställa menniskans högsta personliga behof. Guds personlighet, själens odödlighet, viljans frihet och det rättas oföränderlighet kunde icke stå tillsammans med den oafbrutna formvexling, som ligger i den universela utvecklingen. Då lifvets universalitet icke kunde förnekas och den oafbrutna formvexlingen var en nödvändig följd af lifvets antagna identitet med rörelsen eller utvecklingen, måste man till pröfning upptaga just denna antagna identitet. Mot läran, att lif är rörelse eller utveckling, ställer sig då den åsigten, att rörelse och utveckling äro lägre och fenomena former af lifvet och återfinnas i allt timligt lif, men att lifvet sjelft, det rena och fullkomliga lifvet, är andligt och evigt, samt att det såsom sådant är sjelfmedvetande och förnuft. Det är då ock personligt, och liksom det till sitt begrepp är identiskt med sjelfmedvetandet, är det ock identiskt med personligheten. Det absoluta lifvet blifver derför identiskt med den absoluta personligheten eller personen, med Gud. Af lifvets erkända och fasthållna universalitet följer för denna åsigt att allt är former af lif och sjelfmedvetande, samt att det icke finnes något annat i sanning verkligt än personer och deras bestämningar. Allt, som i någon mon är opersonligt, hänföres i det eller de hänseenden, i hvilka det är opersonligt, till fenomenverlden, till den ofullkomliga form, hvilken den oändliga eller absoluta verlden, Guds egen verld, Guds eget medvetandes innehåll, antager i och för ett ändligt medvetande. Inom menniskans fenomenverld är verksamheten den allmännaste formen för lif och verklighet samt utvecklingen den högsta verksamhetsarten. I och genom utvecklingen är allt verkligt ordnadt till ett sammanhängande helt af lägre och högre utvecklingsformer. Utvecklingen sjelf och alla hennes lägre och högre former hafva sin yttersta grund i det absoluta, som sjelft icke har någon utveckling, icke heller har någon graderad verklighet, utan är det fullkomliga och såsom sådant äfven det eviga väsendet. Och likasom det eviga väsendet, hvilket

tillika är den oändliga personen, är höjdt öfver utvecklingen och fritt från gradation i sin verklighet, så finnes det äfven hos menniskan och öfverhufvud hos hvarje ändlig person något, som är evigt och oföränderligt och gör det ändliga subjektet till ett väsende i egentlig bemärkelse. I detta eviga och oföränderliga, som ytterst på grund deraf, att hvarje ändlig person till sitt sanna väsende är en af Guds idéer, måste finnas hos menniskan, har all sann kunskap och allt rätt handlande sitt orubbliga fäste. Derpå hvilar ock antagandet af själens odödlighet och viljans frihet.

Att lifvets universalitet är brytningspunkten i filosofien under den tid, inom hvilken de sist framstälda åsigterna, af hvilka den ena har Hegel, den andra Boström till sin främste representant, gjort sig gällande, det visar sig deraf, att dessa åsigter, som båda utgå från erkännandet af lifvets universalitet, i mensklighetens vigtigaste frågor komma till skarpt motsatta slutsatser, då den gemensamma utgångspunkten, lifvets universalitet, för den ene innebär, att allting är former af rörelse och utveckling, och för den andre, att allting är former af sjelfmedvetande och personlighet, fattade icke blott såsom andliga utan äfven såsom eviga och oföränderliga. Härmed äro två väsentligt motsatta filosofiska verldsåsigter gifna, hvilka just i och genom olika uppfattning af lifvets universalitet afvika från hvarandra och bryta sig mot hvarandra.

Brytningspunkten i vår tids filosofi är verldens relativitet. Att verlden, den i vår erfarenhet gifna verlden, är relativ, det har länge yrkats, och det kan med skäl sägas, att det är just insigten i verldens relativitet, som gifver anledning till filosofien och gör henne behöflig. Men dermed är icke gifvet att man fattat verldens relativitet med all den stränghet och fullständighet, som fordras för en riktig insigt i hennes betydelse. För att kunna fatta verlden såsom relativ och i hennes relativitet se en anledning till filosofi fordras icke mer än det, att man uppfattar någon sida af verldens relativitet. Man kan t. ex. sakna substantialitet hos verlden och

derföre finna henne vara accidentel och relativ eller märka, att hon hemfaller under erfarenhetens subjektivitet och på grund deraf är relativ. Man kan äfven fatta henne såsom en fenomenverld och i följd deraf såsom relativ på grund af relation vare sig till det subjekt, för hvilket hon är fenomen, eller till det väsende, hvaraf hon är fenomen. Men för den stränga och fullständiga uppfattningen af verldens relativitet fordras att relativiteten fattas såsom en så väsentlig bestämning hos verlden, hvilken är den omedelbart gifna verkligheten, att å ena sidan denna icke kan vara verld utan att hafva relativiteten till sin form, och å andra sidan ingenting kan höra till verlden såsom ett ting eller en varelse i verlden eller vara bestämning hos verlden eller hos något, som hör till verlden, utan att hafva hennes karakter af relativitet. Häraf följer att verlden oberoende deraf, huruvida hon fattas såsom substans eller accidens, såsom en subjektiv erfarenhetsverld eller en objektiv realitet, såsom fenomen för ett subjekt och af ett väsende eller såsom ett väsende för sig sjelf, blott på grund af sin faktiska egenskap af verld eller af gifven verklighet är relativ. Men härmed är det ock klart, att man icke får utgå från något slags antagande, att relativiteten hos verlden utgör en brist eller en ofullkomlighet hos henne. I verldens relativitet får man vidare icke inlägga något slags föreställning om något förhållande mellan lägre och högre former vare sig af verksamhet eller af tillvaro, icke heller mellan högre och lägre, fullkomligare och ofullkomligare varelser. Slutligen får man icke heller utan undersökning sätta verlden å ena sidan och menniskan å den andra, och antaga verlden stå i förhållande till menniskan såsom något annat än verlden, ty menniskan är i sin omedelbara tillvaro en naturvarelse, och såsom sådan är hon till i och genom verlden och hör hon till verlden och har hennes karakter af relativitet. I allmänhet taget fordras att verlden såsom den omedelbart gifna verkligheten skall betraktas helt och hållet inom sig sjelf, samt att man icke utan särskild undersökning tillägger henne några bestäm-

ningar, som icke ovilkorligen höra till henne såsom verld. Men den bestämning, som gör henne till en verld, till en mer eller mindre hel och inom sig sammanhängande verklighet, är relativiteten, ty genom sina inbördes relationer stå de särskilda beståndsdelarne i verlden i samband och samverkan med hvarandra, och utan samband och samverkan kan icke verlden på något sätt vara ett helt, och dem förutan kan icke heller något helt föremål, något ting eller någon varelse finnas i verlden. Tillvaro och verksamhet äfvensom något, som är till och som är verksamt, måste förutsättas för möjligheten af en verld, men det, som gör henne till en verld och hvarje föremål inom henne till en verldsdel, det är i sin största allmänhet fattadt relativiteten. Men om relativiteten är verldens allmänna form, så följer deraf, att allt helt, verlden såsom det hela och hvarje del af verlden såsom ett särskildt helt, endast är ett relativt helt.

Den vetenskapliga fordran, som drifver till det stränga fasthållandet och det fullständiga genomförandet af läran om verldens relativitet, är den, att man icke får antaga något såsom faktiskt gifvet, som icke är det. Vid undersökning af verlden, hvilken antages vara den faktiskt gifna verkligheten, måste man för att uppfylla denna fordran tillse, att man icke af ovarsamhet låter något gälla såsom högre, fastän det i verkligheten icke är det, eller såsom ett genom väsentlig artbestämdhet sjelfständigt väsende, fastän det blott är en vexlingen underkastad form af tillvaro, eller såsom ett ändamål, fastän det i sjelfva verket endast är en af många vexlande former, eller såsom ett sjelfständigt och individuelt subjekt, fastän det icke är något mer än en relationsled, som för sin verklighet, för verklig kunskap och för verklig handling, behöfver och förutsätter en annan, som gifver henne ett främmande innehåll, utan hvilket det skulle vara tomt och overkligt. Man föres genom ett af samma fordran drifvet förfarande till försöket att hypotetiskt antaga det, som enligt vanligt föreställningssätt är lägre eller ytterst det lägsta, såsom det enda

verkliga och förklara allt, som ur någon synpunkt visar sig såsom högre, i sjelfva verket stå på samma ståndpunkt som det till utseendet lägsta. Utom tendensen till uppfyllelse af ofvannämnda fordran finnes det äfven en annan anledning till försök att antaga den till utseendet lägsta formen af verklighet i verlden vara den enda egentliga och sanna verklighetsformen. Denna andra anledning ligger i behofvet af enhet i uppfattningen och förklaringen af den gifna verkligheten. Det synes antagligt, att enheten säkrast och fullständigast skulle vinnas, om man finge antaga all verklighet vara af en enda art och denna art vara gifven i den enklaste verklighetsformen, hvilken antages vara den, som till utseendet är den lägsta. Om till denna förenkling af verkligheten lägges antagandet, att det, som i verlden har tillvaro, är materia, och att det, som är verksamt, är kraft, och om man vidare antager materiens bibehållelse icke blott till befintlighet, utan äfven till mått, samt kraftens enhet, så äro hufvudgrunderna för den ifrågavarande hypotetiska verldsförklaringen angifna. Svårigheten vid denna röjer sig märkbarast deri, att hon i utförandet blifver en bortförklaring af alla gifna högre verklighetsformer. Derigenom drifves hon till förnekelse af mycket, som är faktiskt gifvet. Men förnekandet af något faktiskt gifvet är ur vetenskaplig synpunkt ett icke mindre fel än det, som genom denna verldsförklaring skulle undvikas, nemligen antagandet af något såsom gifvet, fastän det icke är det.

Det motsatta försöket, det att söka vinna enhet i verldens uppfattning genom erkännande af skilnaden mellan lägre och högre verklighetsformer i verlden och antagande af den högsta formen såsom den, genom hvilken verlden har enhet och sammanhang, kan på grund af verldens antagna relativitet icke vinna framgång. I och med verldens relativitet är det nemligen gifvet, att man icke i någon högre verklighetsform kan finna någon fast utgångspunkt för förklaringen af de lägre formerna. Omöjligheten häraf träder tydligast i dagen, om man tager i betraktande, hvad som för hvilken högre

verklighetsform som helst, äfven den högsta, följer af vexlingen, hvilken är en af relativitetens hufvudformer i den gifna verkligheten. Det finnes i verlden ingen verklighetsform, som icke är underkastad vexling, och på grund deraf äfven har sin undergång i vexlingen.

Det återstår att antingen afstå från allt försök till egentlig verldsförklaring och inskränka sig till uppsökandet af de formela bestämningar, som äro det lika och gemensamma eller det identiska i en mångfald af gifna former af verklighet och verksamhet, eller ock söka verldens förklaring i något annat än verlden, i det absoluta. Det förra innebär ett öfvergifvande af den universela verldsförklaring, som är filosofiens uppgift. Det senare förutsätter för sin möjlighet någon i verlden gifven hänvisning på det absoluta. Men ju strängare verldens relativitet fasthålles desto svårare visar det sig vara att i henne finna en sådan hänvisning. I det stränga fasthållandet af verldens relativitet ligger nemligen, såsom ofvan är angifvet, fordran, att verlden skall inom sig betraktas och således icke tänkas i förhållande till menniskan såsom varande något annat än en till verlden hörande naturvarelse. Äfven om man tillerkänner menniskan medvetande om sig sjelf och om andra till verlden hörande föremål och fattar hennes medvetande såsom princip för formela bestämningar, är dock icke derigenom något annat än en relativ verklighetsform gifvet. Princip för formela bestämningar är allt, som på något sätt är verksamt i verlden, och det medvetande, som icke är mer än en sådan princip, höjer sig lika litet som någon annan formprincip öfver relativiteten. Fasthålles med full stränghet verldens relativitet och det menskliga medvetandets inskränkthet till uppfattning endast af formela bestämningar hos den relativa verkligheten, så måste följden blifva den, att det icke, hvarken i verlden eller hos menniskan, finnes någon hänvisning på en absolut verklighet, icke ens den, som kan sägas ligga i medvetandet derom, att den relativa verkligheten icke kan vara den enda, utan för att fullständigt tänkas måste

tänkas i sin åtskilnad från ett obekant absolut. Om man har antagit, att verlden alltigenom är relativ, att menniskan såsom hörande till verlden likaledes är relativ och i sitt medvetande endast eger en form för andra till verlden hörande varelsers eller föremåls relation till menniskan, så finnes det icke någon möjlighet att komma till tanken på det absoluta, detta må fattas såsom något, som i och för sig kan vara föremål för kunskap eller såsom något för mensklig kunskap ofattligt. Hvarken i det relativa innehållet eller i den form, som blott är form för ett relativt innehåll och derföre icke skäligen kan vara annat än relativ, ej heller i den relativa formens förhållande till det relativa innehållet kan någon hänvisning på något absolut vara förborgad.

Slutföljden af läran om verldens relativitet blifver under de förutsättningar, som ofvan blifvit angifna, fruktlösheten af hvarje undersökning, som går ut på upptäckande af något absolut eller framställande af någon i egentlig mening universel verldsförklaring. Den uppgift, som då återstår för filosofien är att genom antropologisk och kosmologisk undersökning upptäcka de relativt identiska bestämningar hos den största möjliga mångfald, genom hvilka en relativt allmängiltig kunskap om verlden kan vinnas och redogörelsen för verlden få en rerelativ universalitet. Denna uppgift söker man lösa i den moderna empiriska psykologien och naturfilosofien.

Att menniskan icke är blott en till verlden hörande naturvarelse, hade Kant på det mest bestämda sätt framhållit i sin lära om det praktiska förnuftet samt dess oberoende af allt, som hör till sinneverlden, och dess verklighet i förnuftsverlden. Vidare hade det i läran om menniskan såsom sjelfmedvetande, såsom väsende i egentlig bemärkelse och såsom person antagits, att menniskan icke är blott praktiskt förnuft, utan äfven teoretiskt, och sålunda både från teoretisk och praktisk synpunkt fattas såsom väsende i egentlig bemärkelse, såsom person. Frågar man sig nu, i hvilket förhållande den åsigt, enligt hvilken menniskan är person i betydelsen af ett förnuf-

tigt väsen, ställer sig till läran om verldens relativitet, så blifver det allmänna svaret, att hon fattar verldens relativitet såsom innebärande hennes opersonlighet, och derföre är det för henne af väsentlig vigt, att personligheten såsom sådan fattas i sin renhet och icke såsom behäftad med något opersonligt. Ju mera strängt verldens relativitet yrkas, desto skarpare måste uppmärksamheten riktas derpå, att det icke är i verlden, utan i sig sjelf såsom förnuftigt väsen eller person, som menniskan har att söka den omedelbara och direkta hänvisningen på det absoluta förnuftiga väsendet. Den, som i sitt eget inre erfarit det förnuftigas eller gudomligas närvaro, han kan onekligen i och genom den högre uppfattning af verlden, som genom förnuftets ljus blifver möjlig, se en omisskänlig hänvisning på det absoluta. Deremot kan den, som icke i sitt inre vunnit en sådan erfarenhet, icke omedelbart i verlden upptäcka någon sådan hänvisning. Derföre blifver det för den åsigt, som antager all sann verklighet vara personer och deras bestämningar, nödvändigt att vid sökandet efter det absoluta i första hand noga undvika att till utgångspunkt taga något operligt och relativt. Derföre är det stränga fasthållandet af verldens relativitet för henne af den mest afgörande betydelse. Detta gäller äfven om menniskan, så vidt hon är relativ och derigenom i likhet med allt annat relativt hör till verlden. Hvarken i verlden eller i sin egen till verlden hörande relativa sida har menniskan att söka den omedelbara och direkta hänvisningen på det absoluta, ty all relativitet innebär opersonlighet, och det är icke i det opersonliga, utan i det personliga, som hänvisning kan ligga på den absoluta verklighet, som sjelf är personlig. Derföre måste den i vår tid af empirismen med större noggrannhet och fullständighet genomförda läran om verldens relativitet såsom det yttersta, till hvilket man kan komma, från den rationela filosofiens sida framkalla ett noggrannare och fullständigare genomförande af läran om verldens relativitet såsom utmärkande hennes brist och ofullkomlighet eller hennes opersonlighet, på

grund af hvilken hon är fenomen och icke väsende och såsom fenomen omedelbart hänvisar på menniskan och endast medelbart genom henne på det absoluta.

Den totala brytning, som i och genom den nu angifna skiljaktigheten inträder mellan de båda stridande åsigterna, visar, att verldens relativitet såsom denna brytnings utgångspunkt är brytningspunkten i vår tids filosofi.

REDOGÖRELSE

FÖR

KONGL. UNIVERSITETET I UPSALA

UNDER LÄSÅRET 1887—1888.

PÅ UPPDRAG AF DET STÖRRE AKADEMISKA KONSISTORIET

UTGIFVEN

AF

E. H. LIND.

UPSALA 1888
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

Universitetet har under det nu tilländagångna läsåret drabbats af en lika smärtsam som oväntad förlust, då dess kansler friherre *Louis De Geer* hos K. Maj:t anhöll om entledigande från det höga förtroendeuppdrag, som han sedan årtiondets början till universitetets synnerliga båtnad och tillfredsställelse förvaltat. Med oinskränkt vördnad och förtroende hafva lärare och tjänstemän från den högste till den lägste sett upp till sin kansler, i hvars upplysta omdöme, osparda nit och lugna opartiskhet de alltid vetat sig hafva den bästa borgen för högskolans välgång och sunda utveckling. Med outplånliga drag har friherre De Geer förstått att inrista sitt namn så väl i universitetets häfder som i hvarje enskilds tacksamma hågkomst.

Till efterträdare i kanslersämbetet utsågs enhälligt f. d. statsrådet m. m. *Per von Ehrenheim*, hvilket val sedermera af K. Maj:t stadfästes.

Professorsinstallation firades den 14 okt. 1887, då professorn i nordiska språk *Adolf Gotthard Noreen* tillträdde sitt ämbete med en inträdesföreläsning "Om svensk folketymologi". Rektors inbjudningsskrift bar titeln "Några tankar om menniskan och samhället".

För anställande under 6 år af lärare i tyska, franska och engelska språken har af 1888 års riksdag beviljats 36,000 kr. hvaraf 6,000 kr. för år 1889.

Inom den i tjänst varande lärarekåren är under detta läsår blott ett dödsfall att omnämna, professorn i matematik *Herman Teodor Daug*, som afled den 23 mars 1888. Framstående vetenskapsman, nitisk och duglig lärare har han väl förvaltat det arf, som han mottog af sin fräjdade företrädare, den ej långt förut bortgångne C. J. Malmsten.

En mer än vanligt betydelsefull insats i universitetets lif betecknas af namnen *Johan Spongberg* och *Karl Pontus Wikner*.

En märklig man i mer än ett afseende var f. d. professorn i grekiska språket och literaturen *Johan Spongberg*, en af de sällsynta personligheter som synas gjutna af annan malm och bära en helt annan prägel än vanlige dödlige. Vetenskapsman var han i en högre bemärkelse än den alldagliga, ty han hade ej blott studerat sig in utan äfven lefvat sig in i sin vetenskap, som han också omfattade med en entusiasm utan gränser. Han vardt sålunda i mångt och mycket ett slags gengångare från antikens dagar mera än en man af vår tid. Men Spongberg förstod också förträffligt konsten att för andra öppna och utjämna vägen till den klassiska vetenskapen samt åt dem dela med sig af sina djupa insikter och sin brinnande hänförelse. Han blef härigenom en utmärkt lärare och uträttade ofantligt mycket för sitt ämnes lyftning ur det förfall, hvari det före honom nedsjunkit. Talrika hängifne och beundrande lärjungar rundt om i vårt land bära vittne om, hvad Spongberg i detta afseende varit för universitetet.

Omständigheternas ogunst hindrade *Karl Pontus Wikner* att vid vårt universitet uppnå den plats, hvartill lärdom och förmåga syntes berättiga honom. Men den underordnade ställning, han här intog, hindrade ej att han var en af de akademiska lärare, som djupast och kraftigast påvärkat sin tids studerande ungdom. Med ordets makt, det talades så väl som det skrifnas, men framför allt med föredömets, med den ädla, varmhjärtade, blida personlighetens makt har han på många studentgenerationer öfvat ett inflytande, hvars betydelse svårligen kan öfverskattas. Den akademiska ungdomen har också vid flera tillfällen så väl före som efter Wikners död på ett sätt, som synnerligen hedrar bägge parterna, laggt i dagen, huru väl den förstod att uppskatta denne mans värde. I dess kärlek ägde han en belöning, som väl kunde uppväga hvad som brast i gods och guld, i titlar och areställen.

Konunga- och kanslersbref.

1887.

3 juni. Bifall till gjord hemställan att den i akademiens gymnastiklärares aflöning ingående spannmålslösen må förvandlas till ett fixeradt årligt pänningebelopp af 1,000 kronor. K. Maj:t.

27 juni. Förordnande att, då bland sökande till den lediga professuren i mineralogi och geologi blott en och denne med endast en rösts pluralitet af det större akad. konsistoriet förklarats kompetent till tjänsten, nämda professur skall ånyo kungöras till ansökan ledig. K. Maj:t.

27 juni. Medgifvande att e. o. professuren i anatomi och histologi må fortfarande stå obesatt intill utgången af år 1887. K. Maj:t.

8 juli. Tillstånd att under vissa villkor försälja akademihemmanen Forssen n:o 2, ett mantal, Jälsta n:o 3, $^1/_4$ mantal samt Hammarby n:o 1, $^1/_2$ mantal. K. Maj:t.

10 aug. Förordnande att de före kongl. brefvet af d. 4 febr. 1887 följda grunderna för examineringen i nyeuropeisk lingvistik må fortfarande intill slutet af år 1887 förblifva gällande för dem som så önska. K.

2 sept. Medgifvande att med åtgärder för besättande af laboratorstjänsten i experimentell fysiologi och medicinsk fysik må anstå äfven under läsåret 1887—88. K. Maj:t.

23 sept. Bifall till en af åtskilliga docenter vid universitetet gjord ansökan om vissa modifikationer i kongl. brefvet af den 6 febr. 1885 så till vida, att docent, som är vid universitetet närvarande under hela den tid af terminen, hvarunder föreläsningar skola äga rum, men önskar så anordna sin undervisning, att denna, äljest motsvarande fordringarna i nämda kongl. bref, kommer att innefatta flera än två timmar i veckan, må vara berättigad till löneturs beräkning vid allmänna lärovärken, därest han med aflemnande af diarium och förteckning öfver åhörare styrker sig hafva under minst trettio

timmar af en hösttermin och minst fyrtio timmar af en vårtermin meddelat undervisning af ifrågavarande beskaffenhet, hvarvid den undervisning, som å samma dag meddelas, ej må såsom mer än en timme beräknas; skolande i öfrigt stadgandena i kongl. brefvet af d. 6 febr. 1885 fortfarande lända till efterrättelse. K. Maj:t.

24 okt. Bifall till e. o. landskontoristen A. Larssons ansökan om tillstånd att i juridisk preliminärexamen utbyta ämnet latin mot nordiska språk. — Samma dag afslag å e. o. landskontoristen A. Fryxells anhållan om tillåtelse att aflägga kansliexamen utan förberedande examen.

18 okt. Förordnande att examinationen i pediatrik för medicine licentiatexamen skall för framtiden värkställas af e. o. professorn i pediatrik och praktisk medicin. Kansl.

11 nov. Bifall till det större konsistoriets i Lund hemställan, att protokollsföringen vid sättande af betyg i examen för inträde i rikets rättegångsvärk, i kongl. kansliet och i bärgsstaten må vid först inträffande ledighet i akademisekreteraretjänsterna vid bägge universiteten eller dessförinnan, om så ske kan utan kränkning af någons rätt, uppdragas åt juridiska fakultetens notarie beträffande de två första examina och åt ordinarie protokollsförande i de filos. fakulteternas matem.-naturvetenskapliga sektioner beträffande bärgsexamen. K. Maj:t.

22 dec. Bifall till gjord framställning om tillstånd att försälja akademihemmanet $^1/_2$ mantal n:o 4 Kroksta och i stället inköpa hemmanet $^1/_3$ mantal n:o 1 Tuna. K. Maj:t.

31 dec. Medgifvande att den e. o. professorsbefattningen i anatomi med undervisningsskyldighet företrädesvis i histologi och embryologi må tills vidare stå obesatt. K. Maj:t.

1888.

2 mars. Bifall till en af studeranden T. J. S. Fegræus gjord ansökan om tillstånd att inför den filosofiska fakultetens matematisk-naturvetenskapliga sektion aflägga filosofie kandidatexamen utan latinskt öfversättningsprof och utan muntlig pröf-

ning i latin, med villkor att han på tyska, franska eller engelska språket affattar ett af de skriftliga arbeten, som skola föregå den muntliga examen, samt i denna examen erhåller betyg om minst godkända insikter i germanska eller romanska språk. K. Maj:t.

23 apr. Stadgande att den e. o. professuren i anatomi och histologi hädanefter skall benämnas extra ordinarie professorsbefattningen i anatomi samt att med tjänsten skall vara förenad skyldighet att förrätta de göromål, som åligga en anatomie prosektor. K. Maj:t.

23 apr. *Instruktion för laboratorn i experimentell patologi och patologisk anatomi:*

Laboratorn vare skyldig:

att dagligen deltaga i arbetena på den patologiska institutionen enligt den plan, som prefekten efter samråd med laboratorn bestämmer;

att efter samråd med ordinarie patologie professorn under läseterminerna antingen leda de patologiska laborationsöfningarna eller anställa de patologiska liköppningarna med demonstrationer;

att värkställa de liköppningar, som under vinterferierna på den patologiska institutionen erfordras;

att inom området för sina läroämnen efter samråd med ordinarie patologie professorn under det akademiska läsåret offentligen föreläsa 25 timmar, antingen förlagda till blott endera eller ock fördelade på båda läsårets terminer;

att, när ordinarie professorsämbetet i allmän patologi och patologisk anatomi är ledigt eller professorn i dessa ämnen af laga förfall är hindrad att sin undervisning förestå, förordnande om denna undervisnings bestridande mottaga. K. Maj:t.

Styrelse och personalförhållanden.

Såsom universitetets rektor fungerade prof. *C. Y. Sahlin* och såsom prorektor prof. *P. Hedenius.*

Såsom dekaner tjänstgjorde för den teologiska fakulteten e. o. prof. *V. Rudin*, för juridiska fakulteten prof. *T. Rabenius*, för medicinska fakulteten prof. *P. Hedenius*, för filosofiska fakultetens humanistiska sektion e. o. prof. *H. Hjärne* och för samma fakultets matematisk-naturvetenskapliga sektion prof. *H. T. Daug.*

Ledamöter af det mindre akademiska konsistoriet voro jämte rektor och prorektor professorerna *Johansson*, *Landtmanson*, *Holmgren*, *Alin* och *Lundquist.*

I drätselnämden tjänstgjorde utom själfskrifna ledamöter professorerna *V. Nordling*, *Thalén* och *Hammarsten.*

Tjänstledigheter och förordnanden: Inom *teologiska fakulteten:* prof. *Myrberg* åtnjöt tjänstledighet under hela läsåret för enskilda angelägenheter och för utgifvande af ett vetenskapligt arbete. Vikarie doc. *Johansson.* — Sammaledes e. o. prof. *Rudin* såsom ledamot af bibelkommissionen. Vikarie doc. *Tottie.* — Doc. *Berggren* upprätthöll under ledigheten den e. o. professuren i dogmatik och moralteologi, men åtnjöt i och för fullbordande af ett vetenskapligt arbete befrielse från föreläsningsskyldigheten från höstterminens början till d. 10 okt. — Professorerna *Johansson* och *Ekman* voro tjänstlediga under sommarferierna för hälsans vårdande.

Inom *juridiska fakulteten:* Prof. *Rydin* var såsom riksdagsman befriad från föreläsningsskyldigheten under vårterminen. Vikarie doc. *Blomberg.* — Samma befrielse åtnjöts af prof. *Nordling* under februari månad för utgifvande af ett vetenskapligt arbete. — Prof. *Hammarskjöld* var såsom statsråd befriad från sina åligganden såsom professor och åtnjöt sedermera tjänstledighet. Vik. prof. *Rabenius* och doc. *Davidson.* — E. o. prof. *Hagströmer* var tjänstledig under maj

månad i och för utrikes resa. — E. o. professuren i processrätt uppehölls under ledigheten af doc. *Trygger*, som dock under en månad af höstterminen var befriad från föreläsningsskyldigheten i och för fullbordande af ett vetenskapligt arbete.

Inom *medicinska fakulteten:* Prof. *Mesterton* åtnjöt af hälsoskäl tjänstledighet från den 20 sept. till d. 1 december. Vikarie adj. *Björkén*. — Sammaledes prof. *Hedenius* såsom tjänstgörande rektor från d. 2 nov. till höstterminens slut. — E. o. prof. *Kjellberg* var för utrikes resa tjänstledig från d. 1 okt. 1887 till d. 31 mars 1888. Vik. med. lic. *T. W. G. Björck*. — Under sommarferierna åtnjöts tjänstledighet för hälsans vårdande af prof. *Hammarsten* och *Holmgren*, af prof. *Henschen* för tjänstgöring såsom brunnsintendent och af prof. *Hedenius* för utrikes resa. — Af sistnämda skäl var äfven doc. *Lennander* tjänstledig under vårterminen. — Såsom t. f. laborator i patologi tjänstgjorde intill den 1 febr. 1888 med. kand. *K. E. Bergfors*, därefter med. kand. *C. J. G. Sundberg*, såsom t. f. laborator i experimentell fysiologi och medicinsk fysik med. lic. *Hj. Öhrvall*, såsom t. f. prosektor i anatomi med. lic. *G. A. Nordlund* och såsom biträdande laborator vid laboratoriet för medicinsk och fysiologisk kemi med. lic. *W. Lindberger*.

Inom *humanistiska sektionen:* Prof. *Sahlin* var såsom rektor befriad från föreläsnings- och examinationsskyldigheten under hela läsåret. Vikarie doc. *Edfeldt*. — Prof. *Nyblom* var tjänstledig under vårterminens senare examensperiod för utrikes resa. Vik. doc. *Schéele*. — Prof. *Hagberg* åtnjöt af hälsoskäl tjänstledighet under sept. månad och likaledes under februari månad. Vikarie vid senare tillfället doc. *Wahlund*. — Prof. *Löfstedt* var tjänstledig under höstterminen, utom förra examensperioden, såsom ordförande i flickskolekomitén och under vårterm. för sjukdom. Vik. doc. *Danielsson*. — Af hälsoskäl åtnjöt prof. *Häggström* tjänstledighet från d. 10 febr. till d. 1 apr. Vik. doc. *Sandström*. — E. o. prof. *Läffler* var af samma anledning tjänstledig under hela läsåret. Vik. doc.

Tamm. — För utförande af ett vetenskapligt arbete var e. o. prof. *Hjärne* under februari månad befriad från föreläsningsskyldigheten. — Såsom censorer vid mogenhetsexamina voro under höstterminens senare examensperiod professorerna *Löfstedt* och *Alin* tjänstlediga. Vik. doc. *Danielsson* och *Thordén.* Sammaledes under vårterminens senare examensperiod prof. *Alin* och e. o. prof. *Sundén.* Vik. doc. *Thordén* och *Sandström.* — Adj. *Geijer* var i och för utrikes resa tjänstledig under hela läsåret. — Adj. *Edman* har innehaft förordnande att under läsåret uppehålla undervisningen och examinationen i germanska språk. — Den lediga professuren i teoretisk filosofi har under hela läsåret uppehållits af doc. *Burman.* — För utrikes resa var doc. *Wahlund* tjänstledig under maj månad, doc. *Johansson* från den 15 okt. till läsårets slut, doc. *Piehl* under hela året och doc. *Schück* under vårterminen. — Såsom t. f. rektor i Enköping åtnjöt doc. *Schagerström* tjänstledighet under hela läsåret. — Sammaledes doc. *Brate* under höstterm. såsom t. f. lektor vid södra latinläroväkret i Stockholm.

Inom den *matematisk-naturvetenskapliga sektionen:* Prof. *Daug* åtnjöt tjänstledighet under sommarferierna i och för utrikes resa samt för sjukdom under en del af vårterminen. Hans tjänst uppehölls vid senare tillfället och därefter under ledigheten af doc. *Berger.* — Prof. *Thalén* var såsom ledamot af den internationella meterkomitén tjänstledig under en del af höstterminen. — Prof. *Lundquist* var såsom censor vid mogenhetsexamina tjänstledig under bägge terminernas senare examensperioder. Vik. doc. *Lindskog.* — Prosektor *Théel* åtnjöt tjänstledighet under hela läsåret för utrikes resa. Vik. under höstterm. doc. *Aurivillius,* under vårterm. doc. *Wirén.* — Den lediga professuren i mineralogi och geologi uppehölls under hela läsåret af doc. *Högbom.* — Doc. *Lundström* åtnjöt tjänstledighet under en månad från d. 24 okt. med anledning af erhållet uppdrag att föreläsa i Göteborg. — För utrikes resa åtnjöts tjänstledighet af doc. *Arrhenius* och *Appellöf* under vårterm., af doc. *Sjögren* under höstterm. och af

doc. *Charlier* från den 25 okt. till läsårets slut. — Sammaledes i och för tjänstgöring i Stockholm af doc. *Holm*, *Ångström*, *Bohlin* och *Strömfelt* under hela läsåret samt af doc. *Bovallius* under vårterminen. — Doc. *Mebius* tjänstgjorde under hela läsåret såsom t. f. biträdande laborator vid det fysiska laboratoriet.

Vid *biblioteket:* Biblotekarien *Annerstedt* åtnjöt tjänstledighet för enskilda angelägenheter från d. 2 till d. 10 sept. och aman. *Lewenhaupt* af samma anledning under två månader från den 27 juni. För sjukdom var amanuensen *Andersson* tjänstledig under två månader af höstterm. samt större delen af vårterminen och e. o. aman. *Stjernström* under hela läsåret. — E. o. aman. *Kjellberg* var för utrikes resa tjänstledig under hela läsåret, e. o. aman. *Wallgren* under vårterm. för idkande af forskningar i riksarkivet och e. o. aman. *Forsstrand* för tjänstgöring i Stockholm under hela läsåret. Såsom vikarie för amanuenserna *Andersson* och *Lewenhaupt* tjänstgjorde e. o. aman. *Almqvist*. — Förordnande såsom bibliotekarie innehades från d. 16 juli till d. 7 aug. af aman. *Andersson*. — Till e. o. amanuens förordnades d. 22 mars 1888 fil. kand. *R. V. T. Hedqvist*.

Vid *kansliet*, *räntekammaren* och *kontoret:* Akademinotarien *Östberg* var på grund af komitéuppdrag tjänstledig under hela läsåret. Vikarie kanslisten *Cornelius*, hvars tjänst uppehölls af amanuensen *Brandberg*. — Den lediga amanuensbefattningen vid kontoret uppehölls af e. o. aman. *Åström*. — Den lediga uppbördsfogdetjänsten uppehölls fortfarande af hemmansfogden *Laurell*.

Utnämningar: 1) *Vid universitetet:* doc. *A. G. Noreen* till professor i nordiska språk d. 16 sept. 1887. — Doc. *J. E. Berggren* till e. o. professor i dogmatik och moralteologi d. 6 apr. 1888. — Doc. *E. Trygger* till e. o. professor i processrätt d. 19 mars 1888. — Doc. *C. E. Johansson* till notarie i den teologiska fakulteten d. 10 mars 1888. — Doc. *A. N.*

Lundström till konservator vid det botaniska museet d. 12 okt. 1887. — Kyrkoherden *J. O. Quensel* till docent i praktisk teologi d. 4 noy. 1887. — Med. licent. *H. N. D. D. Köster* till docent i praktisk medicin d. 8 dec. 1887. — Med. licent. *K. G. Lennander* till docent i kirurgi d. 16 jan. 1888. — Fil. d:r *K. V. Beckman* till docent i statskunskap d. 8 juni 1887. — Fil. licent. *H. Å. R. W:son Munthe* till docent i spanska och portugisiska språken d. 27 sept. 1887. — Filos. licent. *K. Ljungstedt* till docent i forngermanska språk d. 10 jan. 1888. — Fil. d:r *E. Meyer* till docent i literaturhistoria d. 30 maj 1888. — Fil. d:r *J. J. A. Appellöf* till docent i zoologi d. 13 dec. 1887. — Fil. licent. *L. A. Nilsson* till docent i botanik d. 2 jan. 1888. — Fil. d:r *G. Ericsson* till docent i astronomi d. 1 febr. 1888. — Fil. licent. *H. G. Söderbaum* till docent i kemi d. 7 maj 1888.

2) *Utom universitetet:* doc. *H. D. Janson* till kyrkoherde i Bromma församlings pastorat d. 11 juni 1887. — Doc. *J. A. Lagermark* till lektor i modersmålet och historia vid Luleå högre allmänna lärovärk d. 22 febr. 1888. — Doc. *K. F. Dusén* till lektor i naturalhistoria och kemi vid högre allmänna lärovärket i Kalmar d. 30 apr. 1888. — Doc. *Gerh. Holm* till biträdande geolog vid Sverges geologiska undersökning 1887.

Afsked: Universitetskansleren friherre *Louis de Geer* d. 4 maj 1888. — Docenten i botanik *C. A. M. Lindman* d. 10 jan. 1888. — Docenten i dogmatik *H. D. Janson* d. 9 mars 1888. — E. o. biblioteksamanuensen *T. Bring* d. 14 sept. 1887.

Aflidne: Professorn i matematik *Herman Teodor Daug* d. 23 mars 1888.

F. d. professorn i grekiska språket och literaturen *Johan Spongberg* d. 25 apr. 1888.

F. d. docenten i filosofi, professor *Karl Pontus Wikner* d. 15 maj 1888.

Offentliga uppdrag: Förordnande såsom censorer vid mogenhetsexamina har innehafts af professorerna *Alin*, *Lundquist* och *Löfstedt*, e. o. prof. *Sundén* och *Hildebrandsson* samt adjunkten *Geijer*.

Åt prof. *Fries* har uppdragits att under ytterligare fem år i egenskap af inspektor utöfva högsta tillsynen öfver de till Linnéanska stiftelsen å Hammarby hörande samlingar m. m.

Doc. *A. N. Lundström* höll på uppdrag af styrelsen för Göteborgs undervisningsfond under höstterminen en serie föreläsningar i Göteborg.

Att representera universitetet vid högskolans i Bologna 800-års jubelfäst utsågos professorerna *Nyblom* och *Hagströmer*.

Prof. *Rydin* återvaldes hösten 1887 till ledamot af riksdagens andra kammare för Upsala stad under treårsperioden 1888—90.

Stipendier och belöningar: Det fasta docentstipendiet i de kemiska ämnena har tilldelats docenten *A. G. Högbom* för tre år från d. 1 sept. 1887.

Det fasta docentstipendiet å den teologiska fakultetens praktiska linie tilldelades docenten *H. W. Tottie* för två månader från d. 1 maj 1887 och ytterligare för säx månader från d. 1 juli 1887. Från d. 1 jan. 1888 innehafves samma stipendium för tre år af docenten *O. Quensel*.

Till innehafvare af det fasta docentstipendiet å den teologiska fakultetens teoretiska linie utsågs docenten *J. E. Berggren* för tre år från d. 1 maj 1887 och efter hans befordran till e. o. professor docenten *H. W. Tottie* för tre år från d. 1 maj 1888.

Det fasta docentstipendiet i de historiska vetenskaperna har tillerkänts docenten *J. F. Nyström* för ytterligare tre år från den 1 febr. 1888.

Å det fasta docentstipendiet för de filosofiska vetenskaperna har tre års förlängning från d. 1 febr. 1888 beviljats docenten *E. O. Burman*.

Ett fast docentstipendium inom den juridiska fakulteten har tilldelats doc. *Hj. Hammarskjöld* för tre år från d. 1 apr. 1888.

Rörliga docentstipendier hafva tilldelats docenten *C. E. Sandström* för tre år från d. 1 okt. 1887 och docenten *F. A. Tamm* för tre år från d. 1 nov. 1887.

Docenten *K. U. Nylander* har utsetts till innehafvare af ett Filénskt legat för tre år från och med höstterm. 1887.

Konung Oskar II:s jubelfästpremium delades 1888 mellan docenterna *O. A. Danielsson* och *A. Wirén.*

Oskar Ekmans premium för apologetiskt författarskap tillerkändes 1887 docenterna *J. E. Berggren* och *C. E. Johansson.*

Den Bergstedtska belöningen tillerkändes 1888 docenten *P. Persson.*

Docenten *A. Berger* erhöll 1887 af kongl. vetenskapsakademien hälften af den Wallmarkska belöningen för sin afhandling "Déduction de quelques formules analytiques d'un théorème élémentaire de la théorie des nombres".

Sederholms utrikes resestipendium tilldelades för 1888 docenten *N. Nilén.*

Riksstatens större resestipendium för 1888 tilldelades prosektorn *Hj. Théel,* det mindre docenten *A. Erdmann.* Det mindre stipendiet för 1887, som ej begagnats af den ursprunglige innehafvaren, tilldelades docenten *C. E. Sandström.*

Fjärde-novemberstipendiet innehades under läsåret af docenten *K. F. Johansson.*

Det Thunska utrikes resestipendiet har tilldelats juris kand. *B. H. Dalberg.*

Sederholms inrikes resestipendier för 1888 tillerkändes filos. kandidaterna *J. V. Lindgren* Norrl. och *H. V. Munthe* Gottl.

Den Bjurzonska belöningen för naturvetenskapliga afhandlingar tillerkändes 1888 docenterna *L. A. Nilsson* och *H. Söderbaum.*

Af universitetslärare i tryck utgifna skrifter.

F. G. Afzelius. Studier till rätts- och statsphilosophiens historia. I. Ciceros rätts- och statsphilosophi, jemte ett tillägg om den romerska rätten och rättsvetenskapen. Upsala 1887. 8:o.

O. Alin. Svenska konungens rätt i fråga om nedsättning af tullbevillningsafgifter enligt 1809 års regeringsform. (Småskrifter tillegn. A. F. Krieger).

„ Strödda bidrag till svenska statsskickets historia. IV. Sättet för riksaktens antagande 1815. (Hist. tidskr. 1887).

H. Almkvist. Artiklar i Nordisk familjebok.

A. Appellöf. Om skalets bildning hos Sepia officinalis L. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1887).

S. Arrhenius. Über das Leitungsvermögen der phosphorescirenden Luft. (Bih. till vet. akad:s handl. Bd. 13. Wiedem. Ann. Bd. 32).

„ Über die Einwirkung des Lichtes auf das Leitungsvermögen der Haloïdsalze des Silbers. (Sitz. ber. d. Wiener Akad. Bd. 96).

„ Über additive Eigenschaften der Salzlösungen. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1887. Zeitschr. f. phys. Chem. Bd. I).

„ Über das Leitungsvermögen der beleuchteten Luft. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1888. Wiedem. Ann. Bd. 33).

„ Über den Einfluss des Sonnenlichtes auf die elektrischen Erscheinungen in der Atmosphäre. (Meteorol. Zeitschr. 1888).

„ Theorie der isohydrischen Lösungen. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1888. Zeitschr. f. phys. Chem. Bd. 2).

„ Über den Gefrierpunkt verdünnter wässeriger Lösungen. (Bihang till vet. akad:s handl. Bd. 14. Zeitschr. f. phys. Chem. Bd. 2).

K. V. Beckman. Bidrag till svenska riksdagens historia 1650—1680. (I Ups. h. allm. lärov:s årsredog. 1887—88).

„ Redogörelse för 1882 års svenska historiska literatur i Jahresberichte der Geschichtswissenschaften.

A. Berger. Recherches sur les valeurs moyennes dans la théorie des nombres. (Nova acta soc. scient. Ups.).

„ Sur une généralisation des nombres et des fonctions de Bernoulli. (Bih. till vet. akad:s handl. B. 13).

J. E. Berggren. Om den kristliga fullkomligheten. (Ur Ups. univ:s årsskr. 1887).

J. E. Berggren. Bokanmälningar i Teologisk tidskrift.

H. Blomberg. Den nordiska förvaltningsrätten. Speciella delen. I. Förvaltningen af de inre angelägenheterna. København. 1887. 8:o. (Nord. Retsencykl. V).

„ Artiklar i Nordisk familjebok.

S. J. Boëthius. Den franska revolutionen, dess orsaker och inre historia. H. 5—7. Sthm 1887. 8:o.

„ Gustaf IV Adolfs förmyndareregering och den franska revolutionen. I. Verninacs beskickning till Stockholm 1792. (Hist. tidskr. 1888).

„ Artiklar i Nordisk familjebok.

K. Bohlin. Om bestämningen af konstanterna vid den dagliga nutationen. (Öfvers. af vet. akad:s förh. 1888).

„ En generalisation af Laplace's undersökning af librationen i planetteorien. (Dst.).

„ Über die Bedeutung des Princips der lebendigen Kraft für die Frage von der Stabilität dynamischer Systeme. (Acta mathem. X).

„ Artiklar i Nordisk familjebok.

C. Bovallius. Remarks on the genus Cysteosoma or Thaumatops. (Bih. till vet. akad:s handl. B. 11).

„ New or imperfectly known Isopoda. Part II. (Dst.).

„ Notes on the family Asellidæ. (Dst.).

„ Systematical list of the Amphipoda hyperiidea. (Dst.).

„ Arctic and antarctic hyperids. (Vegaexped:s vetenskapl. iakttag. B. 4).

„ New or imperfectly known Isopoda. Part III. (Bih. till vet. akad:s handl. XII).

C. V. L. Charlier. Om utvecklingen af dubbelperiodiska funktioner i Fourier'ska serier. (Bih. till vet. akad:s handl. XII).

„ Astrofotometrische Studien. (Dst. XIII).

„ Über die Bildung von Meteorströmen durch die Auflösung von Kometen. (Bullet. de l'acad. des sciences de St. Pétersb. 1888).

„ Über eine mit dem Problem der drei Körper verwandte Aufgabe. (Mém. de l'acad. des sciences de St. Petersb.).

„ Über die Lösung von mechanischen Problemen, die auf hyperelliptische Differentialgleichungen führen. (Dst.).

P. T. Cleve. Om inverkan af klor på acet-β-naftalid. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1887).

„ Om inverkan af klor på α- och β-naftol. (Dst. 1888).

P. T. Cleve. Derivat af ϑ-amidonaftalinsulfonsyra. (Dst.).
„ Derivat af γ-amidonaftalinsulfonsyra. (Dst.).
„ Lårobok i organisk kemi. 2 uppl. Sthm 1888. 8:o.
„ Artiklar i Nordisk familjebok.
O. A. Danielsson. Grammatische und etymologische Studien. I. Ups. 1888. 8:o. (Ups. univ:s årsskr. 1888).
K. F. Dusén. Om några Sphagnumprof från djupet af sydsvenska torfmossar. (Botan. notiser 1888).
H. Edfeldt. Om Gud betraktad såsom förstånd och vilja. Ups. 1888. 8:o. (Ur Ups. univ:s årsskrift 1888).
N. Ekholm. Undersökningar i hygrometri. Akad. afh. Ups. 1888. 4:o.
J. A. Ekman. Jesu försvar för sin lära om sig sjelf. (Tidskr. för kristl. tro och bildn. 1887).
„ Den heliga skrift som gudomlig och mensklig. Tal vid sv. bibelsällskapets allm. årssammankomst d. 6 apr. 1887. Sthm 1887. 8:o.
„ Den kristna religionsläran enligt den heliga skrift. (Forts. o. slut). (Bibelforskaren 1888).
„ Den kristna religionsläran enligt den hel. skrift. Till tjenst för den tänkande allmänheten, företrädesvis för studerande och för lärare inom församling, skola och hem. Sthm 1888. 8:o. (Särtryck ur Bibelforskaren).
Å. G. Ekstrand (& C. J. Johansson). Bidrag till kännedom om kolhydraten I. II. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1887, 88).
„ Några naftostyrilderivat. (Dst. 1888).
„ Om naftoësyror. III. (Dst.).
„ Konstsmör (margarinsmör), dess tillverkning, användbarhet och sanitära bedömande samt medlen att skilja det från natursmör. Karlshamn 1887. 8:o. (Allmännyttigt handbibl. n:o 128).
G. Ericsson. Definitive Bahnelemente des Cometen 1863. III. Ups. 1888. 8:o. (Ur Ups. univ:s årsskr. 1888).
Th. M. Fries. Om ett Linnéanskt herbarium i Sverige. (Botaniska not. 1887).
A. Frigell. Adnotationes ad Horatii carmina. Ups. 1888. 8:o. (Ur Ups. univ:s årsskr. 1888).
R. F. Fristedt. Utgifvit Upsala läkareförenings förhandl. B. XXIII. Ups. 1887, 88.
„ Växtfamiljernas medicinska egenskaper i korta termer generelt angifna. (Ups. läkareförenings förhandl. B. XXIII).
P. A. Geijer. Hugo von Feilitzen. †. (Ny sv. tidskr. 1887).

P. A. Geijer. Studier i fransk linguistik. Ups. 1887. 8:o. (Ur Ups. univ:s årsskr. 1887).

„ Artiklar i Nordisk familjebok.

T. Hagberg. Om de lefvande språkens studium i Tyskland vid skola och universitet samt lifvet vid de senare. (Verdandi 1887).

J. Hagströmer. Om formen för ådömande af viss tids förlust af medborgerligt förtroende. (Tidskr. för lagstiftn., lagskipn. och förvaltn. 1887).

„ Meddelanden om svensk strafflagstiftning i Zeitschr. f. die ges. Strafrechtswissensch. 1887 och 1888.

„ Artiklar i Nordisk familjebok.

Hj. L. Hammarskjöld. Hvilket sätt att söka godtgörelse ur bolagsmännens enskilda tillgångar bör tillkomma ett s. k. handelsbolags borgenärer. Öfverläggningsämne till 6:te nord. juristmötet. Ups. 1887. 8:o.

„ Öfversigt öfver Sveriges juridiska literatur åren 1882—87. (Tidsskr. for Retsvidenskab. 1888).

O. Hammarsten. Om de ätliga svamparnas näringsvärde. (Ups. läkareförен:s förhandl. XXII).

„ Invigningsord vid första sammanträdet i läkareföreningens nya byggnad. (Dst. XXIII).

„ Undersökningar af Mucin från Submaxillarkörteln. (Dst.).

„ Om muskelplasma. Referat efter W. D. Halliburton. (Dst.).

„ Über das Mucin der Submaxillardrüse. (Zeitschr. f. Physiol. Chemie herausgeg. v. Hoppe-Seyler).

S. F. Hammarstrand. Bidrag till den israelitiska kronologien under det förexiliska konungadömets tidehvarf. (Bibelforskaren 1888).

P. Hedenius. Om nutidens medicin, dess vetenskapliga värde och framsteg. Högtidsföredrag i Upsala Läkareförening den 17 Sept. 1887. (Ups. läkareförен:s förhandl. XXIII).

„ Tre fall af plötslig död. (Dst.).

„ Etiologiskt och anatomiskt om lungsot af d:r Johannes Orth. (Dst.).

„ Biografier i Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. Berlin.

S. E. Henschen. Skrifvarekrampens patogenes, belyst genom några sjukdomsfall. (Ups. läkareförен:s förhandl. XXIII).

„ Reumatisk tic convulsif med förtjockning af nervi facialis stam. (Dst.).

S. E. Henschen. Om bestämning af lufthaltiga hålors utsträckning medelst perkussorisk transsonans. (Dst.).
„ Till differentialdiagnosen mellan partiel pneumotorax och kaverna. (Dst.).
„ Kort öfversigt af läran om lokalisationen i hjernbarken. (Dst.).
H. H. Hildebrandsson. Principali risultati delle ricerche sulle correnti superiori dell' atmosfera fatte nella Svezia. (Bollettino mensuale pubbl. per cura dell' osserv. centr. del real collegio Carlo Alberto. Turin 1888).
„ *& H. Mohn.* Les orages dans la péninsule scandinave. (Acta soc. scient. Ups. Ser. III, 14).
G. Holm. Om thoraxledernas antal hos Paradoxides Tessini Brongn. (Geol. fören:s förhandl. B. 9).
„ Om Olenellus Kjerulfi Linrs. (Dst.).
„ Om förekomsten af kristalliserad pyrosmalit vid Dannemora. (Dst. 10).
„ Om några marlekelika bildningar förekommande i sprickor inom alunskiffern vid Knifvinge i Vreta klosters socken i Östergötland. (Dst.).
Fr. Holmgren. Nya iakttagelser vid en halshuggning. (Ups. läkarefören:s förhandl. XXIII).
„ Ändrar en muskel sin volym vid sammandragningen? Referat efter J. R. Ewald. (Dst.).
„ Några ord om vårt umgänge med naturen. (Kalendern Svea 1888).
A. G. Högbom. Mineralanalyser. (Geol. fören:s förhandl. B. 9).
„ Om basiska utsöndringar i Upsala-graniten. (Dst. 10).
H. D. Janson. Ett inlägg i fråga om rättfärdiggörelseläran. (Teol. tidskr. 1888).
„ J. T. Becks lära om rättfärdiggörelsen. (Dst.).
C. E. Johansson. Gerhard v. Zezschwitz. (Teol. tidskr. 1887).
„ Bokanmälningar i Teol. tidskr. och i Tidskr. för kristl. tro och bildn.
K. F. Johansson. Bidrag till grekisk etymologi och formlära. (Nord. tidskr. f. filol. N. R. 8).
„ Etymologische Beiträge. (Zeitschr. f. vergleich. Sprachforsch. XXX).
„ Morphologische Studien. I. (Beitr. zur Kunde der indogerm. Spr. XIV).
„ Artiklar i Nordisk familjebok.

M. Johansson. Dogmatiska anmärkningar angående försoningen. (Teol. tidskr. 1887).
„ Det förestående kyrkomötet. (Dst. 1888).
„ Utgifvit Teologisk tidskrift. Årg. 1887 h. 4—6 och 1888 h. 1—3. Ups. 8:o.
„ Bokanmälningar i Teologisk tidskrift.
Fr. Kjellman (& J. V. Petersen). Om Japans Laminariaceer. (Vegaexped:s vetenskapl. iakttag. B. 4).
V. Knös. Johan Spongberg. †. (Pedag. tidskr. 1888).
„ Homeros' Odysseia i urval och sammandrag. Med inledning och förklaringar. H. I. Sthm 1887. 8:o.
H. Köster. Om nervdegeneration och nervatrofi jemte några ord om varikositeternas förekomst och betydelse i de perifera nerverna. Akad. afhandl. Ups. 1887. 8:o. (Äfven i Ups. läkareförenːs förhandl. XXIII).
„ Om salol och mentol, tvänne nyare läkemedel. (Dst.).
„ Referat och smärre uppsatser i Läkareföreningens förhandl.
K. G. Lennander. Om tracheotomi för croup. Akad. afhandl. Ups. 1887. 8:o. (Ur Ups. univ:s årsskr.).
„ Studier öfver förhållandet emellan croup och difteri. Ups. 1887. 8:o. (Särtr. ur Ups. läkareförenings förhandlingar. B. XXIII).
F. Lennmalm. Om idiopatisk hjerthypertrofi och hjertdilatation. (Ups. läkareförenings förhandl. XXIII).
E. Lewenhaupt, Utgifvit Bref från Leopold till J. Axelsson Lindblom. 1774—1815. (Samlaren 1887).
„ Utgifvit Samlaren. Årg. 1887. Ups. 8:o.
E. H. Lind. Utgifvit Redogörelse för k. universitetet i Upsala under läsåret 1886—87. Ups. 1887. 8:o.
„ Svensk literaturhist. bibliografi. VII. 1886. (Samlaren 1887).
„ Rättstavningsliteratur 1885—1886. (Nystavaren 1887).
N. Lindskog, se *Mebius.*
K. Ljungstedt. Anmärkningar till det starka preteritum i germanska språk. Akad. afh. Ups. 1887. 8:o. (Ur Ups. univ:s årsskr. 1887).
J. A. Lundell. Några ord om latinsk stil och klassisk bildning. (Nord. tidskr. 1888).
„ Om uttalsundervisningen i främmande levande språk. (Verdandi 1888).
„ Smärre uppsatser i Englische Studien och Phonetische Studien samt artiklar i Nordisk familjebok.

J. A. Lundell. Redigerat Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 1887 och 1888. Sthm.

A. N. Lundström. Om mycodomatier på papilionaceernas rötter. (Bot. not. 1887).

L. Fr. Läffler. Om dopfunten i Åkirkeby på Bornholm. (Antikvitetsakademiens månadsbl. 1887).

„ Nunnans dröm (en 600-årig folkvisa). (Sv. landsmålen. VI).

„ Fsv. *ægha* (fd. *æghæ*). (Arkiv for nord. filol. B. 4).

C. R. Martin. Om fullkomligheten af Jesu bildspråk. (Tidskr. för kristl. tro och bildn. 1887).

„ Om concordiiformelns evangeliibegrepp. Ups. 1887. 8:o.

„ Om det kristliga samvetsbegreppet. (Bibelforskaren 1887).

„ Är det riktigt att i någon mening tala om en ny födelse i barndopet? — är det riktigt att säga, att de små barnen i dopet varda födde på nytt? (Bibelforskaren 1887).

C. A. Mebius & N. Lindskog. Lärobok i fysik. Öfversättning och bearbetning efter Ganots Traité élémentaire de physique. H. 3. Ups. 1887. 8:o.

„ Om ändringen af metallers elasticitetskoefficient i följd af den galvaniska strömmen. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1887).

„ Bemerkungen zu dem Aufsatze des Herrn Hoppe: Zur magnetelectrischen Induction. (Dst. 1888).

„ Über Disjunktionsströme. (Repertorium der Physik 1888 och Bih. till vet. akad:s handl.).

E. Meyer. Gustaf Rosenhane, hans lif och verksamhet. Ett bidrag till svenska literaturens historia under 1600-talet. Akad. afhandl. Ups. 1888. 8:o.

Å. W:son Munthe. Anteckningar om folkmålet i en trakt af vestra Asturien. Akad. afh. Ups. 1887. 8:o.

O. F. Myrberg. Johannes uppenbarelse. Med ledning af gamla testamentets profetia och verlds- och kyrkohistorien förklarad. Sthm 1888. 8:o. (Särtr. ur Bibelforskaren).

„ Profeten Esaias öfversatt med förklarande anmärkningar. Sthm 1887. 8:o (Särtr. ur Bibelforskaren).

„ Utgifvit Bibelforskaren. Tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom. Sthm 1887—88. 8:o.

N. Nilén. Zur Überlieferung des Lucian. (Wochenschrift für klass. Philol. 1887).

„ Recension af Sommerbrodts edition af Lucianus. (Dst.).

A. Nilsson. Studier öfver stammen såsom assimilerande organ. Akad. afhandl. Gbg 1887. 8:o. (Särtryck ur Göteborgs vetenskaps och vitterhetssamhälles handl.).
E. V. Nordling. Några ord med anledning af hr K. Olivecronas anmälan af "Förhandlingar om rätt m. m." (Naumanns Tidsk. 1887).
Ad. Noreen. Svensk folketymologi. Inträdesföreläsning, hållen vid förf:s installation som professor i nordiska språk vid Upsala universitet den 14 okt. 1887. (Nord. tidskr. 1887).
„ Om språkriktighet. 2 uppl.. Ups. 1888. 8:o.
„ Folketymologier. (Sv. landsm. VI, 5).
„ Utkast till föreläsningar i urgermansk judlära med huvudsakligt avseende på de nordiska språken. Till den studerande ungdomens tjänst. H. 1. Ups. 1888. 8:o.
„ Artiklar i Nordisk familjebok. .
C. Norrby. Apologetiska bref. (Tidskr. för kristl. tro och bildn. 1887 och 1888).
„ Om likbränning. (Teol. tidskr. 1888).
V. Norström. Herbert Spencers åsigt om religionen. (Teol. tidskr. 1887).
K. U. Nylander. Kort öfversigt öfver Fjellstedtska skolans förflutna verksamhet. (I skolans årsredogörelse 1886—87).
J. F. Nyström. Handbok i statskunskap af W. E. Svedelius. 2:a uppl. omarbetad. D. 1, 2. Ups. 1887. 8:o.
„ Artiklar i Nordisk familjebok.
O. V. Petersson. Ytterligare om vigtförhållandena hos späda barn under första lefnadsåret. (Ups. läkarefören:s förhandl. XXIII).
K. Piehl. Inscriptions hieroglyphiques, copiées en Europe et en Egypte. IIème partie. Commentaire. Leipz. 1888. 4:o.
„ Varia. Art. III—VI. (Zeitschr. f. ägypt. Sprache 1886, 87).
„ Le temple de Behbeit-el-Hagar. (Dst. 1887).
„ A propos de l'article de M. Wiedemann. (Masperos Recueil. Vol. 8).
„ Quelques remarques au sujet d'un article intitulé "Zu der sogenannten saitischen Formel". (Dst. 9).
„ Inscription greque, trouvée en Egypte. (Proceed. of the soc. of bibl. archeol. 1887).
„ Sur l'age de la grotte, dite Spéos Artemidos. (Dst. 1888).
„ Inscriptions égyptiennes inédites. I. (Le Muséon VI. 1887).
„ Resebref från Egypten i Göteborgs handels- och sjöfartstidning m. fl. tidningar.

K. Piehl. Artiklar i Nordisk familjebok.
„ Recensioner i Revue critique och Nordisk tidskr. utg. af Letterst. fören.
O. Quensel. Jordpåkastningens liturgiska betydelse och anordning såsom moment af begrafningsakten (Teol. tidskr. 1887).
„ Systematisk förberedelse till tredje artikelns kateketiska behandling. Praktisk teologisk uppsats. Gbg 1887. 8:o.
W. Rudin. Gamla testamentets bibliska historia i sammandrag. Sthm 1887. (Särtryck ur Bibelforskaren 1885, 86).
„ Evighetsvinkar. Ny följd. H. 2, 3. Ups. 1887. 8:o.
„ Sädeskorn. Smärre skrifter till uppbyggelse. I. Korsets dragningskraft. Predikan. II. Menniskans dubbellif. Ups. 1887. 8:o. III. Anvisning för nybegynnare på frälsningsvägen. Ups. 1887. 8:o.
„ Ord från altaret. I. 3 uppl. Sthm. 1887. 8:o.
„ Ord vid Pontus Wikners graf. Upsala d. 25 maj 1888. Ups. 1888. 12:o.
„ Jesus helbregdagöraren. Predikan på tredje söndagen efter trettondedagen. Ups. 1887. 8:o.
„ Uppsatser i teologiska och kyrkliga ämnen. H. 4. Bibelns enhet. Afd. 2. Ups. 1887. 8:o.
„ Menniskans dubbellif. Föredrag. Sthm 1887. (Särtr. ur Vårt land).
H. L. Rydin. Nordisk statsrätt. (Ny sv. tidskr. 1887).
„ Artiklar i nordisk familjebok.
C. Y. Sahlin. Några tankar om menniskan och samhället. Akad. inbjudningsskr. Ups. 1887. 8:o.
E. Sahlin. J. G. Fichtes idealism. Akad. afhandl. Ups. 1888. 8:o.
F. A. v. Schéele. Ännu några ord om tendens i konsten. (Nord. tidskr. 1887).
„ Literaturbreve fra Sverige. (Vidar 1887).
„ En rysk reformator. Nutidsbild. (Finsk tidskr. 1887).
H. Schück. Utgifvit Kellgrens bref till Rosenstein. (Forts.). (Samlaren 1887).
„ Utgifvit J. Messenius Samlade dramer. H. 3. Upsala 1887. 8:o.
„ Samman med *Ad. Noreen* utgifvit 1500- och 1600-talets svenska visböcker. II. Bröms Gyllenmärs visbok. H. 3. Sthm. 1887. 8:o.
„ Skrifter i svensk literaturhistoria. (Samlaren 1887).

H. Schück. Den nyfunna Birgittahandskriften. (Samlaren 1887).
„ Vår älsta folksaga. (Dst.).
„ En litterär förfalskare. (Ny sv. tidskr. 1888).
„ Svensk literaturhistoria. H. 6. Sthm 1888. 8:o.
„ Ur en antecknares papper. 1—6. (Gbgs handels- och sjöfarts tidn. 1887).
Hj. Sjögren. Om jordskorpans sammanpressning under atmosfertrycket. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1888).
„ Om aralokaspiska hafvet o. nordeuropeiska glaciationen. (Dst.).
„ Om bildningen af Kaspiska hafvets bäcken. (Geol. fören:s förhandl. B. 10).
„ Artiklar i Nordisk familjebok.
E. Solander. Magnétisme terrestre. Akad. afhandl. Sthm 1888. 4:o. (Särtr. ur Observations faites au Cap Thordsen, Spitzberg).
H. Strömfelt. Undersökning öfver algernas vidfästningsorgan. (Föregående meddelande). Ups. 1887. 8:o.
R. Sundelin. Om martyrkyrkans öfvergång till statskyrka i det romerska riket. (Teol. tidskr. 1887).
„ Bokanmälningar i Teologisk tidskrift.
W. E. Svedelius. Handbok i statskunskap. 2:a uppl. omarbetad af J. Fr. Nyström. D. 1, 2. Ups. 1887. 8:o.
„ Om historisk vetenskap och historiska studier. (Hist. tidskr. 1888).
„ Smärre skrifter. I, 1. Tal vid åtskilliga tillfällen. 2 uppl. I, 2. Maria Stuart och Elisabeth. II, 1. Birger Jarl. — Olaus Petri. II, 2. Minnestal. Studenttal. Sthm 1888. 8:o.
H. G. Söderbaum. Studier öfver platooxalylföreningar. Akad. afh. Ups. 1888. 8:o. (Ur Ups. univ:s årsskr. 1888).
„ Bidrag till kännedomen om platooxalatens reaktionsförhållanden. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1888).
J. T. Söderberg. Démonstration du théorème fondamental de Galois dans la théorie de la résolution algébrique des équations. (Acta mathematica B. 11).
K. M. Thordén. Schweiziska kristkatolska kyrkan. I. Akad. afh. Ups. 1887. 8:o. (Äfven i Ups. univ:s årsskr. 1887).
„ Den kristkatolska kyrkans i Schweiz nuvarande ställning. (Tidskr. för kristlig tro och bildn. 1887).
„ Tyskt studentlif. (Sveriges ungdom 1887).
H. W. Tottie. Zulukaffrerna och deras historia. (Ymer 1887).
„ Svenska kyrkans missionsarbete bland zulukaffrerna. (Prestkonferensens förhandl. 1887).

H. W. Tottie. Den engelska "religionsfrihetsföreningen" och dess angrepp på den engelska statskyrkoinstitutionen. (Teol. tidskrift 1888).
" Utgifvit Svenska kyrkans missionstidning. Ups. 1887, 88.
" Uppsatser i Nordisk familjebok.
" Bokanmälningar i Teologisk tidskrift.
E. Trygger. Om skriftliga bevis såsom civilprocessuelt institut. Sthm 1887. 8:o.
" Kan man hos öfverexekutor lagsöka på vexel. (Nytt jurid. arkiv 1887).
S. Wide. De sacris troezeniorum, hermionensium, epidauriorum. Dissert. acad. Ups. 1888. 8:o.
O. Widman. Om några nya upptäckter inom den organiska kemiens verld. (Nord. tidskr. 1887).
" *& P. W. Abenius.* Om inverkan af alkoholisk kalilut på aromatiska bromacetamidoderivat. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1887).
" Om propylgruppen i kuminalkohol. (Dst.).
" Några ord med anledning af prof. Fries' utlåtande till det större akademiska konsistoriets protokoll vid förslags uppsättande till professuren i mineralogi. Ups. 1887. 8:o.
" *& H. G. Söderbaum.* Om framställning af nitrocymol och dess oxidationsprodukter. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1888).
" *& P. W. Abenius.* Über das Bromacetorthotoluid und einige daraus erhaltene Verbindungen. (Berichte der deut. chem. Ges. XXI).
L. H. Åberg. Artiklar i Nordisk familjebok.
K. Ångström. Vätskors volyms- och täthetsförändringar genom gasabsorption. (Öfvers. af vet. akad:s förhandl. 1887).
J. Östberg. I hvad mån bör arbetsgifvare anses skyldig ersätta kroppsskada, som träffat hans arbetare i arbetet. Öfverläggningsämne till 6:te nord. juristmötet. Ups. 1887. 8:o.

Vetenskapliga resor.

Prof. *T. R. Thalén* deltog under en del af höstterminen i den internationella meterkomiténs arbeten i Paris och Breteuil.

Prof. *J. T. Hagberg* företog under sommaren 1887 en resa till Tyskland i afsikt att taga kännedom om det sätt, hvarpå de romaniska språkens studium bedrifves vid högskolorna därstädes.

Adjunkten *P. A. Geijer*, innehafvare af ett riksstatens resestipendium, uppehöll sig under hela läsåret i Tyskland, Frankrike och Spanien i och för idkande af filologiska studier.

Prof. *P. Hedenius* företog såsom Regnellsk fakultetsstipendiat under sommaren 1887 en utrikes studieresa, hvarunder en mängd tyska patologiska institutioner besöktes.

E. o. prof. *N. G. Kjellberg* besökte under hösten 1887 universiteten i Leipzig, Halle och Berlin för att närmare lära känna undervisningen i psykiatri vid därvarande fakulteter, äfvensom för att taga kännedom om den nya hygieniska institutionen i Berlin, speciellt med afseende på undervisningen i bakteriologi.

Docenten *K. F. Johansson* vistades såsom fjärde-novemberstipendiat under läsåret 1887—88 i Kristiania för idkande af språkvetenskapliga studier, förnämligast i klassiska och nordiska språk samt forniriska.

Docenten *S. Arrhenius* uppehöll sig i egenskap af vetenskapsakademiens Letterstedtska resestipendiat under månaderna januari—juli 1888 utrikes. Kortare besök aflades vid de fysikaliska anstalterna i Köpenhamn, Kiel, Münster, Utrecht, Leiden, Bonn, Giessen och Berlin. Under längre tider arbetade han å de fysikaliskt-kemiska laboratorierna i Amsterdam och Leipzig under professorerna van't Hoffs och Ostwalds ledning.

Docenten *K. Wahlund* anträdde under maj månad en utrikes resa i afsikt att afsluta utgifvandet af ett vetenskapligt arbete.

Doc. *H. Schück*, innehafvare af ett riksstatens resestipendium, idkade under månaderna dec. 1887—juli 1888 studier vid svenska, tyska och italienska bibliotek och museer.

Doc. *A. Wirén* uppehöll sig sommaren 1887 med understöd af vetenskapsakademien vid Kristinebergs zoologiska station i och för undersökningar öfver anneliders, gephyreers och echinodermers inre byggnad.

Doc. *H. Strömfelt* idkade sommaren 1887 i Bohuslän studier rörande hafsalgernas rotorgan.

Doc. *Ad. Appellöf* uppehöll sig under vårterminen utrikes med understöd af stiftelsen Lars Hjertas minne.

Doc. *C. V. L. Charlier* vistades utrikes under senare delen af höstterm. och hela vårterm. Större delen af denna tid tillbragtes vid det astronomiska observatoriet i Pulkova, under sysselsättning dels med studerande af där använda arbetsmetoder inom olika grenar af den praktiska astronomien, dels med teoretiska undersökningar, hvilka publicerats i den Petersburgska vetenskapsakademiens skrifter. Därefter besöktes de astronomiska observatorierna i Königsberg, Berlin, Leipzig, Köpenhamn och Lund. Längsta uppehållet gjordes i Berlin, hvars observatorium, astronomiska räkneinstitut och astrofysikaliska observatorium (i Potsdam) erbjödo rika tillfällen till studier. Samtidigt ägnades uppmärksamhet åt anordningen af särskilt de astronomiska och matematiska studierna vid detta universitet.

Doc. *K. Piehl*, Letterstedtsk resestipendiat, uppehöll sig hela läsåret utrikes för idkande af egyptologiska studier. Större delen af året tillbragtes i Egypten. Dessutom besöktes museer i Atén, Neapel, Rom, München, Berlin m. fl. städer.

Doc. *K. Ångström* uppehöll sig sommaren 1887 med understöd af vetenskapsakademien i Bohusläns skärgård i ändamål att efter en af honom uppfunnen ny metod uppmäta och registrera det strålande värmet.

Doc. *K. G. Lennander* idkade, delvis med understöd af ett Regnellskt fakultetsstipendium, under vårterminen kirurgi-

ska, gynekologiska och obstetriska studier vid kliniker och sjukhus i Danmark, Tyskland och Österrike.

Prosektor *Hj. Théel* vistades hela läsåret utrikes för zoologiska studier.

E. o. biblioteksamanuensen *L. Kjellberg* idkade under läsåret arkeologiska studier i Berlin.

Institutioner och samlingar.

Universitetsbiblioteket under år 1887.

Frågan om *biblioteksbyggnadens* förändring har under detta år tagit ett stort steg mot sin lösning. K. Maj:t fann nämligen densamma vara af sådan vikt, att den borde för riksdagen framläggas. I den kungliga propositionen af d. 14 januari 1887 yttrade statsrådet och chefen för ecklesiastikdepartementet — efter att hafva i detalj redogjort för bibliotekets ställning och den framlaggda byggnadsplanen och efter att hafva erinrat, hurusom det akademiska konsistoriet bland universitetets behof framhållit som det aldra angelägnaste nödvändigheten af anslag till denna byggnad, kansleren synnerligen varmt förordat förslaget och öfverintendentsämbetet funnit det lika välbetänkt som välbehöfligt — "då det stora och dyrbara bibliotekets trängande behof af större utrymme och lokalernas bättre anordning är genom ofvan meddelade utredning klart och obestridligt ådagalaggdt, då den föreslagna planen för byggnadens förändring är af sakkunnige vitsordad såsom särdeles omsorgsfullt och ändamålsenligt uppgjord samt den beräknade kostnaden ej torde kunna anses vara för hög, finner jag mig äga alla skäl att tillstyrka det Eders Kongl. Maj:t måtte föreslå riksdagen att till förändring af Carolina Rediviva-byggnaden bevilja ett extra anslag af 350,000 kronor och däraf anvisa 90,000 kronor att utgå under år 1888".

Frågan tycktes sålunda vara på god väg genom detta bestämda uttalande från regeringens sida. För att emellertid ej försumma något, som kunde främja sakens framgång, sammanskref bibliotekets chef en mindre uppsats "Upsala Universitets Bibliotek och förslaget till dess omgestaltning", hvilken trycktes och utdelades såväl till riksdagens medlemmar som äljest till alla, hos hvilka man kunde förutsätta intresse och blick för den viktiga frågan.

Utgången blef dock ej alldeles den som man vågat hoppas. Statsutskottet fann visserligen det ådagalaggdt, att biblioteksbyggnaden i sitt nu befintliga skick icke vore ägnad att tillgodose de kraf, som med fog kunde ställas på en dylik byggnad, men ansåg tillika förslaget ur ekonomisk synpunkt gifva anledning till betänkligheter. Statsvärket hade nämligen under de sist förflutna tio åren anvisat mera än en million kronor till byggnader i Upsala, och då enligt hvad utskottet ansåg sig kunna uppvisa, universitetet förfogade öfver betydliga tillgångar, kunde det icke anses annat än lämpligt, att riksdagen vid beviljande af medel till nya byggnadsföretag förvissade sig om bidrag från universitetets sida, så att statsvärket icke öfver höfvan betungades med de dryga utgifterna. Vidare borde, med hänsyn till för ögonblicket gällande pris å materialier och arbete, vissa nedsättningar kunna göras samt dessutom i vissa fall minskning i kostnaden kunna åstadkommas genom begagnande af mindre dyrbart material. Somliga kostnader kunde ock uppskjutas, i det en del inredningsarbeten såsom hyllor m. m., med hvilka skulle tillgodoses först längre fram uppstående behof, icke utfördes genast utan först framdeles i den mån behofvet uppstode. På dessa grunder hemställde utskottet, att riksdagen — till utförande i öfverensstämmelse med den angifna planen af förändring af Carolina Rediviva-byggnaden — måtte bevilja ett bidrag af 200,000 kr. och däraf på extra stat för 1888 anvisa 50,000, dock under villkor att universitetet af egna eller äljest anskaffade medel beredde tillgång till bestridande af alla de kostnader,

hvilka utöfver statsbidraget blefve för ändamålet erforderliga. Och denna hemställan blef af riksdagens båda kamrar utan diskussion och votering bifallen.

Denna utgång af saken kunde visserligen för biblioteket vara tillfredsställande nog, men för universitetet måste den innebära ganska besvärliga, om ej rent af hotande konsekvenser. Efter att därför K. Maj:ts bref till kansleren af d. 13 juli 1887 rörande riksdagens beslut, hvari denne anmodades att efter vederbörandes hörande inkomma med det yttrande och förslag, hvartill detta beslut måtte föranleda, delgifvits universitetet, infordrade dettas drätselnämd yttrande af bibliotekarien med hänsyn till den nya ställning frågan intagit genom minskningen i anslaget och genom de vid detsamma af riksdagen fästa villkor. Bibliotekarien afgaf sitt utlåtande d. 20 sept. I detta erinrade han först i afseende på möjligheten af en reduktion i kostnaderna på grund af att priserna fallit, sedan förslaget uppgjordes, att ju ingen garanti förefunnes för att priserna ej kunde stiga under den flera år omfattande byggnadstiden, hvadan försiktigheten bjöde att icke till grund för sina beräkningar lägga ögonblickets lägsta pris, så mycket mera som rekonstruktionsarbeten i en gammal byggnad ofta blotta oförutsedda svårigheter och således skapa oväntade utgifter. Icke häller hyste han någon förhoppning om någon nämnvärd minskning i kostnaden genom användande af enklare byggnadsmaterial, då planens alltigenom enkla karaktär endast erbjöd en enda punkt, där sådant kunde ifrågasättas, nämligen tiles-golfvens utbytning mot dylika af trä, mot hvilken åtgärd dock tungt vägande anmärkningar kunde riktas. Däremot ansåg han, att till lättande af bördan för universitetet, vissa delar af planen kunde afskiljas från det nödvändigaste och närmaste ändringsarbetet och skjutas till framtiden, utan att bibliotekets intressen därpå behöfde för det närvarande blifva lidande. Absolut nödvändiga voro i hans tanke tvänne delar af planen: 1) trapphusets och vestibulens omgestaltning, 2) åtgärderna till eldfarans afvärjande i hufvud-

byggnaden. Det förra skulle ej blott skänka ett betydligt bokutrymme, hvari det mäst trängande behofvet låge, utan ock genom lokalens centralisering och nya kommunikationer skapa de förbättrade arbetsvillkor, hvilkas afsaknad så länge tyngt på institutionens värksamhet, och åtgärderna mot eldfara så naturligt påkallade, då det gällde samlingar af ofantligt värde, voro så mycket nödigare, som byggnaden långt ifrån att erbjuda någon trygghet i detta afseende, tvärtom hörde till de eldfarligaste i vårt land. Af skäl som närmare utvecklades, måste dessa åtgärder utföras på en gång och i sin helhet. Utan större olägenhet kunde man däremot till en tid uppskjuta allt hvad som hörde till forna fästsalens (d. v. s. hela tredje våningens) direkta inredning till bokmagasin, järnluckorna för bottenvåningens fönster, rustikindelningen i det yttre af botten- och mezzaninovåningarna, de kostbara sandstensomfattningarne kring fönstren och de delar af värmeledningen, som erfordrades för forna fästsalens uppvärmning. Med fråndragande af kostnaderna för dessa arbeten ansåg bibliotekarien, att ungefärligen 270,000 kronor erfordrades för att genomföra de två ofvannämda hufvuduppgifterna i planen.

Efter mottagande af denna skrifvelse uppdrog drätselnämden åt akademikamrern att värkställa utredning af universitetets finansiella ställning för att få utrönt, huruvida och i hvad mån möjlighet förefunnes för universitetet att bestrida de kostnader, som erfordrades öfver statsbidraget. När denna utredning, som naturligen fordrade en grundlig tid, inkommit och befunnits utvisa, att universitetets finansiella ställning vore långtifrån god och ej häller lofvande för den närmaste framtiden, beslöt drätselnämden i sammanträde af d. 22 november 1887 att, innan svar afgåfves å konsistoriets remiss, man skulle anmoda bibliotekarien och arkitekten C. A. Kihlberg att företaga granskning af och söka åstadkomma sådana modifikationer i de förut uppgjorda ritningarna och kostnadsförslaget, att kostnaderna kunde nedbringas till 200,000 kronor.

På denna remiss, som delgafs d. 3 dec., afgåfvo bibliotekarien och arkitekten svar under d. 9 i samma månad. Däri förklarades att då den efter långvariga och grundliga förarbeten uppgjorda planen vore byggd på förutsättning af alla onödiga kostnaders undvikande, och då en alldeles ny plan i ändamål att nedbringa kostnaderna till 200,000 ej läte tänka sig, hade de fattat uppdraget så, att med detsamma afsåges att erhålla upplysning om, huru mycket af den uppgjorda planen kunde för nyssnämda summa utföras, och om det resultat, som därmed stode att vinna, kunde anses tillfredsställande i den mening, att det innebure en värklig afslutning af vissa viktigare partier i planen. Efter att hafva uppvisat, att trapphusets omgestaltning ovillkorligen måste gå framför allting annat, meddelade de, att för 200,000 kronor kunde ej blott denna del af planen genomföras, utan äfven de tilltänkta ändringarne i hufvudbyggnadens nedre våningar till stor del värkställas, hvilket innebure, att alla de nya centrala arbetslokalerna anskaffats, kommunikationssystemet förbättrats och plats beredts för öfver 100,000 volymer, således en ökning af 42 procent i bokutrymmet. Men på samma gång ansågo de sig skyldiga att framhålla, att i afseende på själfva hufvudbyggnaden kvarstod i oförminskad grad den hotande eldfaran, hvilket förhållande manat dem att söka utreda, hvilket det minsta möjliga belopp öfver 200,000 kronor vore, som erfordrades för att man skulle mäkta aflägsna äfven denna fara. Detta belopp hade de efter förnyad granskning af ritningar och kostnadsförslag ansett sig kunna bestämma till 50,000 kronor. I sammanhang härmed fäste de äfven uppmärksamheten därpå, att åtgärden för tryggande af hufvudbyggnadens öfversta våning mot eldfara i sig inneslöt hela den bärande järnstommens uppsättning, hvilket för arbetets framtida fortsättning innebar den väsentliga fördelen, att denna våning i så fall kunde sukcessive, i mån af behof och pänningtillgång, inredas till mottagande af böcker. Hvad som af planen kunde anstå till framtiden, för den händelse byggnadsmedel till högre

belopp än 250,000 kronor ej kunde beredas, vore detsamma som redan i bibliotekariens yttrande af d. 20 september angifvits, hvartill i händelse af en oförutsedd stegring i kostnaderna kunde möjligen föras ett eller annat föreslaget detaljarbete i de gamla bokvåningarne.

Drätselnämden företog frågan till behandling följande dag d. 10 dec., hvarvid dess majoritet — som ansåg universitetets tryckta finansiella ställning vara sådan, att det saknade tillgång att bidraga till biblioteksbyggnaden, hvarjämte ett dylikt bidrag skulle utsätta universitetet för risken att sakna medel till andra för universitetet oundgängligen behöfliga anslag — stannade i det beslut, att man borde hemställa till konsistorium att söka utvärka rätt för universitetet till att med befrielse från de af riksdagen för dess anslag af 200,000 kr. uppställda villkor få använda samma anslag på det sätt och i den omfattning bibliotekarien och arkitekten i sitt senaste utlåtande föreslagit. Minoriteten åter fann — äfven under fullt erkännande af ofvanstående risk för andra undervisningens behof — dock frågan om genomförande af åtgärderna äfven mot eldfara vara så utomordentligt viktig, att den ville tillstyrka konsistoriet att hemställa, det ur reservfonden, som därtill borde anses äga tillgång, 50,000 kronor anvisades för ändamålet, men att tillika på grund af universitetets ekonomiska ställning anhålla om utvärkande af den eftergift i de vid riksdagsanslaget fästa villkoren, att universitetet endast finge sig álaggdt att utföra de förändringsarbeten, som i bibliotekariens och arkitektens utlåtande af d. 9 december upptagits för trapphusets omändring och byggnadens betryggande mot eldfara. Och denna minoritetens hemställan blef äfven det akademiska konsistoriets beslut vid sammanträde d. 17 dec.

Sakens förnyade behandling vid 1888 års riksdag och slutliga definitiva lösning tillhör nästa års redogörelse.

Personalen. Tränne nya e. o. amanuenser hafva utnämts under året, fil. kand. S. Abersteen d. 12 mars, fil. kand. H. G. Wallgren d. 2 aprill och fil. kand. E. Hellquist d. 16

aprill. Afsked beviljades e. o. amanuensen fil. kand. J. T. Bring d. 14 september. Tjänstledighet har varit beviljad åt e. o. amanuensen C. G. Stjernström under hela året för sjuklighet, e. o. amanuensen J. T. Bring under vårterminen för idkande af studier och A. L. Kjellberg under höstterminen för utländsk resa i vetenskapligt ändamål, åt tredje amanuensen doktor A. Andersson d. 8. augusti och d. 17 oktober, hvardera gången på en månad för hälsans vårdande, åt förste amanuensen grefve E. Lewenhaupt på 2 månader från d. 27 juni och åt bibliotekarien C. Annerstedt d. 2—10 sept. för enskilda angelägenheter. Förordnanden hafva innehafts af amanuensen A. Andersson som bibliotekarie under tiden 16 juli—7 augusti, med anledning af att bägge bibliotekariernas semester sammanföll för denna tid och af e. o. amanuensen R. Almqvist som förste amanuens på två månader från d. 27 juni och som tredje amanuens på en månad från d. 17 okt.

Samlingarnes tillväxt. Ehuru biblioteket vid årets början förlorade sin ädle välgörare brukspatron Carl Burén på Skeda, har detta dock hans storartade gåfva under året 1886 att tacka för att det under årets lopp kunnat med sina samlingar förena månget dyrbart arbete, som det annars skulle öfverstigit dess krafter att förvärfva, och straxt före sin död förärade han hit Viollet Le Duc's dyrbara och praktfulla arbete: "Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI au XVI siècle", omfattande 10 volymer.

Akcessionen å *utländska* afdelningen synes af hosföljande tabell, i hvilken motsvarande siffror för 1885 och 1886 äfven anföras:

	Köp		Gåfva		Summa	
	Värk	Volymer	Värk	Volymer	Värk	Volymer
1885	739	1,131	2,041	3,870	2,780	5,001
1886	784	1,224	600	709	1,384	1,933
1887	1,040	1,756	848	1,461	1,888	3,217

Stegringen i inköpet för 1887 beror på den extra tillgång, som brukspatron Buréns ofvannämda gåfva förskaffat, i gåfvornas antal åter hufvudsakligen på utvidgade och stegrade bytesförbindelser.

Det utländska dissertationstrycket — hvaraf dock 281 nummer i ofvanstående akcession inräknats, emedan de befunnits vara af det värde, att de borde som böcker och ej som kapseltryck behandlas — steg till 3,119 stycken från 34 universiteter.

Dessutom har biblioteket under året förvärfvat 22 nummer kartor om 314 blad, hvaraf 9 nummer om 26 kartor som gåfva, och 62 nummer handskrifter om 127 volymer, hvaraf 60 nummer om 125 volymer som gåfva. Häri äro ej inräknade de 44 reseberättelser från åren 1867—1886, afgifne af stipendiater vid universitetet, hvilka öfverlemnats från akademiska kansliet.

För tillväxten å svenska afdelningen kunna vi såsom förut ej göra bättre än anföra de siffror rörande svenska arkivtrycket, som meddelas i kongl. bibliotekets årsberättelse för 1887, låt vara att arkivtrycket sannolikt inkommit något fullständigare där än till universitetsbiblioteket. Det svenska arkivtrycket för 1886 uppgifves där hafva varit:

	Arbeten.	Band och häften.
Böcker	1,188	2,164
Tidningar och tidskrifter	537	2,451
Ströskrifter	——	6,280
	1,725	10,895.

Längden af årets tillväxt uppgick till 129 ½ meter, däraf öfver 78 meter för böcker levererade från bokbindarne, öfver 34 meter för böcker som ankommo bundna, 8 ½ meter för de utländska disputationerne och öfver 7 meter för det svenska småtryck, som lagts i kapslar.

Bland de talrika *gåfvor*, med hvilka biblioteket nu såsom tillförene hugnats, torde följande böra särskildt nämnas. H. Maj:t Konungen har täckts öfverlemna de utkomna fasc.

98—100 af Martius, Flora Brasiliensis. *Franska regeringen* har förärat ej mindre än 139 volymer, däribland Bibliothèque de l'enseignement et des beaux arts (26 voll.), Collection de contes et chansons populaires (11 voll.), af den välbekanta Collection des documents inédits sur l'histoire de France 11 voll., af Revue des sociétés savantes des departements 13 voll., Société de l'Orient latin, Série géogr. vol. 1—4, af Exploration scientifique de la Tunisie allt hvad som utkommit, Expédition scientifique Française en Russie, en Sibérie et dans le Turkestan par C. E. de Ujfalvy, voll. 1—3, 5, 6; Bibliothèque de linguistique et d'ethnographie Américaine publ. par A. Pinart, vol. 1—4; Barbier de Meynard, Dictionnaire Turc-Français, vol. 1—2, 1; Burchardus, J. Argentinensis, Diarium 1483—1506, publ. par L. Thuasne, vol. 1—3; Guieysse, P. et Lefebure, E., Le papyrus funéraire de Soutimès; Lesson, A., Les Polynésiens, leur origine, leurs migrations, leur langage, T. 1—4; Letronne, A. J., Oeuvres choisis (6 voll.); Rougé, J. de, Inscriptions et notices recueillies à Edfou, T. 1—2. — Från Ryssland inströmma fortfarande rika gåfvor. *Undervisningsministeriet* har gifvit 58 volymer af sin jurnal; *Käjs. Vetenskapsakademien*, *Historiska* och *Geografiska sällskapen*, *Arkäografiska kommissionen* i St. Petersburg samt *Andliga akademierna i Kazan* och *Moskva* hafva öfverlemnat fortsättningarne å sina publikationer. Med utomordentlig välvilja har nyssnämda vetenskapsakademi erbjudit biblioteket att göra ett urval bland dess talrika och värdefulla publikationer. Frukterna häraf skola framträda i nästa års redogörelse.

Förenta staternas regering har skänkt Poore, J. B., A descriptive catalogue of the governments publications of the U. S. of America 1774—1881; *Smithsonian Institution* har med frikostig hand på en gång förärat 9 volymer af Contributions to knowledge, 15 volymer af

Smithsonian miscellaneous collections m. m.; *Surgeon general's office* har gifvit vol. 7—8 af sin utmärkta Index catalogue of the library; *The geological and natural history survey of Minnesota* har sändt 6 volymer af sin Report.

Universitetet i Heidelberg har förärat första bandet af sin handskriftskatalog Die altdeutschen Handschriften hrsg. von K. Bartsch, Winkelmann, E. Urkundenbuch der Universität H., T. 1—2; Ruperto-Carola, Illustrierte Festchronik der Universität H.; *grefve O. Harrach* i Prag en med rika illustrationer och typografisk lyx utrustad beskrifning af Böhmen på Cechiska språket författad af F. A. Schubert i 2 foliovolymer; *Lady Vernon*, lord C. G. W. Vernons editioner af Dante, Le prime quattre edizioni della divina commedia letteralmente ristampate, London 1858; L'inferno corredato di brevi dichiarazioni. Vol. 1—3, London 1858—65; Arkitekturmaler *Chr. Hetsch*, Industrielle Tegninger af Kunstnere, Fabrikanter og Haandverkere i de Nordiske Riger, Kbhn 1872—83; *Finlands ständers ekonom.* Handlingar och protokoll för landtdagen i Helsingfors 1885 (17 voll.); *Bokhandlar A. Cammermeyer* i Kristiania, bibliotekets välkände gynnare, 79 st. af sina förlagsartiklar.

Bland gåfvor af landsmän träder i främsta rummet den *Säveska* donationen. Arfvingarne efter den välkände framlidne fornforskaren f. d. antikvitetsintendenten *P. A. Säve* i Visby hafva med värkställande af hans yttersta vilja öfverlemnat hans handskriftliga kvarlåtenskap, däribland hans dyrbara Gotländska Samlingar (säx foliovolymer om 4,000 sidor), anteckningsböcker från hans intendentsresor 1861—64, två portföljer med omkr. tusen ritningar, akvareller och utkast rörande Gotland, samlingar till en Gotländsk ordbok, broderns professor Carl Säves samlingar i landskapsmålen och öfriga språkvetenskapliga anteckningar (38 nummer) m. m. *Öfverbibliotekarien G. E. Klemming* har skänkt det genom hans

försorg åstadkomna fotolitografiska aftrycket i 9 blad af Olai Magni stora i München återfunna Carta Marina 1539; *öfverkammarherren friherre C. J. Bonde* det fotolitografiska aftrycket af Olai Magni Opera breve 1539; *professorn friherre A. E. Nordensköld* faksimile af en karta öfver Norden ur en kodex af Ptolemæus i Zamoiskiska palatset i Varsjava; *prof. Th. Fries* 61 volymer af utländska lärda sällskapers handlingar; *Teologiska fakulteten*, serier af flere teologiska tidskrifter; *Smålands nation* har deponerat 39 handskrifter, af hvilka 28 innehålla arbeten af och dokumenter angående C. P. Thunberg, 1 vol. C. M. Agrells lefnadshändelser, 1 vol. Sjöbringiana m. m.

Antalet gifvare steg till 185, oberäknadt de 34 universitet, från hvilka dissertationer ankommit af sådant värde, att de införts i akcessionskatalogen.

Universitetets *bytesförbindelser* hafva under året ej obetydligt utvidgats. Inom Europa hafva tillkommit: Finska litteratursällskapet i Helsingfors, Undervisningsministeriet, Vetenskapsakademien, Arkäologiska kommissionen, Historiska och Geografiska sällskapen samt universitetet i St. Petersburg, Andliga akademien, Sällskapet för historia och fornforskning samt Sällskapet af vänner till naturvetenskap, antropologi och etnografi i Moskva, Universitetet och Andliga akademien i Kazan, Universitetet i Kieff, Musée d'histoire naturelle i Marseille, Universiteten i Budapest och Klausenburg. Utom Europa: R. Botanical Garden i Calcutta, Imperial University i Tokyo (Japan), The University of California i Berkeley, The Canadian Institute i Toronto.

Antalet af institutioner, med hvilka biblioteket i mer eller mindre vidsträckt grad stod i bytesförbindelse vid slutet af 1887 uppgick till 4 i Sverige, 127 i Europa och 23 i öfriga verldsdelar eller inalles 164.

Bibliotekets *ekonomi.*

Inkomsterna för 1887 till bokinköp och materiel voro:

Behållning från 1886	6,196,49
Statsanslag	15,000
Anslag till läsesällskapet	525
Extra inkomster och donationsräntor	2,463,99
Anslag till bibliotekets uppvärmning	1,500
	25,685,48

Den höga behållningen från föregående år härledde sig däraf, att en stor del af brukspatron C. Buréns frikostiga penningeunderstöd ännu ej kommit till användning.

Utgifterna åter synas af nedanstående tabell, i hvilken vi för jämförelsens skull äfven anfört motsvarande siffror för 1885 och 1886:

	1885.	1886.	1887.
Bokinköp	11,127,72	11,081,93	13,600,06
Bindning	5,685,37	5,343,06	5,720,88
Materiel, arbetshjälp och expenser . .	2,982,23	3,703,81	3,141,59
Uppvärmning . . .	1,447,87	1,607	1,244,25
Summa	21,243,19	21,735,80	23,706,78.

Att anskaffa utrymme för såväl denna stegrade akcession som för det fortgående ordnandet af samlingarna, har ej varit någon lätt uppgift. Genom sträng tillämpning af systemet med dubbla hyllrader och omredning af 2 hörnrum innanför fästsalen i tredje våningen har emellertid under året kunnat skapas en ny hyllbrädeslängd af 356 meter eller mera än 2 ½ gånger längden af årets akcession. För inrymmande af löstrycket, i den mån det hinner ordnas, har äfven under det gångna en betydlig kvantitet af kapslar måst anskaffas. Deras antal steg till 40 slutna och 469 öppna.

I bibliotekskommissionen omvaldes vid slutet af vårterminen 1887 rektor professor Sahlin och nyvaldes professor Löfstedt, hvadan kommissionen för nästa läsår, förutom bibliote-

karien består af professorerna Sahlin, Löfstedt, Landtmanson, Kjellberg, Johansson och Thalén.

Bibliotekets *värksamhet.* Den vanliga utlåningen, som 1886 utgjorde 3,896 lån om 5,958 volymer, hade för 1887 växt något och utvisade 4,321 lån om 6,449 volymer. Härtill måste dock läggas de böcker, som representeras af den egendomliga form för utlåning, hvilken i föregående redogörelser omtalts, nämligen till akademiska läsesällskapet 1,417, till läkareföreningen 374 och till botaniska laboratoriet 48 band och häften af tidskrifter. Då denna utlåning gör lika mycket besvär som den vanliga till individer, bör den rättvisligen inräknas, då man vill angifva storleken af utlåningen utom biblioteket, och befinnes denna i så fall uppgå till 8,256 volymer. I hvilken omfattning böcker framtagits till användning inom biblioteket, är omöjligt att bestämdt angifva, så länge läsesal saknas och de å stället arbetande därför måste än här än där placeras och direkt betjänas. Men att denna bokanskaffning måste beräknas i tusental af volymer, är säkert, hvarjämte aldrig får lemnas ur sikte det ökade arbete, som faller på tjänstemännens lott vid ett universitetsbibliotek, då detta fattar sin uppgift rätt, därutinnan att man ej blott anskaffar hvad den lånesökande själf kan möjligen uppgifva, utan ock offrar sin tid med att för den besökande göra besvärliga bibliografiska och literärhistoriska undersökningar. Och dylikt ofta ganska besvärligt och tidsödande arbete ålägges äfven ej så sällan genom de skriftliga förfrågningar, som göras från olika håll i in- och utlandet.

Af handskrifter hafva 65 utlånts inom riket, däraf 56 till kongl. biblioteket och riksarkivet i Stockholm, och 6 till utlandet. Å andra sidan har institutionen, för att understödja forskare, själf lånat 19 handskrifter från 6 svenska bibliotek.

Här bör kanske äfven nämnas, att för forskare af alla slag har tillträde till arbete å biblioteket välvilligt varit beredt äfven å de tider af dagen, då enligt reglementet tjänstemännen ej varit skyldiga att hålla det öppet för allmänheten.

Korrespondensen för 1887 utgjorde jämförd med den för 1885 och 1886:

	1885.	1886.	1887.
Utgående utrikes bref	194	256	353
„ „ paket och korsband	188	286	287
„ inrikes bref	231	251	348
„ „ paket och korsband	63	119	332
	676	912	1,320.

Det framgår häraf, huru starkt värksamheten på detta område stegras för hvarje år, och institutionen kan ej vara nog tacksam för regeringens välvilja att låta dess postförbindelse ersättas af statsvärket, ty endast härigenom har det varit möjligt att så hastigt och med sådan framgång uppdrifva institutionons förbindelser med utlandet, hvari ligger en ständigt flödande och sig ökande källa till samlingarnas tillväxt.

Till denna portofrihet hör äfven att såväl boktryckeriernas försändelser af det arkivtryck, dem åligger att årligen insända, som andra möjligen ankommande ofrankerade eller ofullständigt frankerade postförsändelser af statsvärket bekostas. Af senare slaget ankommo under året 72 stycken, af det förra 218. De senare representera dock ej hela arkivtrycket, i det ännu detta år, genom bristande uppmärksamhet hos boktryckarne, 15 dylika paket ankommo från kongl. biblioteket i Stockholm.

*Katalogs*arbetet har fortgått så raskt det varit möjligt med institutionens otillräckliga krafter och växande uppgifter. Af den alfabetiska författarkatalogen har endast bokstafven M hunnit ombindas, hvarvid 605 nya blad insatts och volymerna ökats från 9 till 13. Följande år får sannolikt se ej mindre än 4 bokstäfver undergå samma operation. En katalog öfver bibliotekets egen samling af raritetstryck har utarbetats af amanuensen grefve Lewenhaupt. Arbetet å den alfabetiska anonymkatalogen har efter råd och lägenhet fortsatts af de bägge bibliotekarierna. Tillika har chefen begynt upplägga en katalog öfver kartorna, hvaraf bristen allt starkare

låtit sig förnimma, hvarjämte han påbörjat utarbetande af en alldeles ny vidlyftigare katalog öfver medeltidshandskrifterna, ehuru andra trägna göromål däri gjort afbrott, så att blott 94 nummer medhunnits.

Arbetsfördelningen mellan tjänstemännen har varit ungefär följande, hvarvid dock en gång för alla är att märka, det bristen på krafter och saknaden af arbetslokaler ofta tvinga till att rycka första bästa tjänsteman från hans ordinarie arbete, då på en gång alltför många uppgifter tillströmma, hvilka tarfva lösning utan uppskof. — Chefen bibliotekarien *Annerstedt* har skött korrespondensen (däri dock numera med kraftigt biträde af amanuensen Andersson), bokinköpet, akcessionen å utländska afdelningen, leveranserna till läsesällskapet m. m., genomgående af tidskrifter och kataloger för att följa med den utländska literaturen, akcessionskatalogens förande, utländska arbetens införande i bibliotekets stora katalog och årsredogörelsen. Förutom ofvan omnämda katalogsarbete har han upplaggt en bok för bytet med främmande institutioner, hvari införts dithörande uppgifter ända från 1883, och naturligen till sist haft att handlägga allt hvad som hört till biblioteksbyggnadsfrågan. — Vice bibliotekarien *Bygdén* har ensam förestått utlåningen, infört de svenska arbetenas titlar i stora katalogen, mottagit bokbindarleveranserna och behandlat den stora observatorie-depositionen. I anordnande af det utländska trycket till bindning hafva jämte honom chefen och e. o. amanuensen Almqvist tagit värksam del. — Amanuensen grefve *Lewenhaupt* har ordnat svenska raritetsafdelningen (och såsom redan nämdt däröfver uppgjort en katalog), åtskilliga grupper å utländsk medicin (farmakologi, farmaci, hygieni m. m.), öfver ett större utrymme utflyttat den sammanträngda stora afdelningen af allmän och indoeuropeisk lingvistik, med amanuensen Lind delat det besvärliga och tidsödande inläggandet i kapslar af årets ankomna svenska löstryck, samt slutligen å manuskriptafdelningen ordnat och låtit binda den stora Thunbergska och Schering Rosenhanes d. y. brefsamlingar. — Amanuensen *Lind*

har såsom förut ensam skött den svenska afdelningens löpande göromål (däribland hela leveransen af det svenska arkivtrycket), ordnat det religionsstatistiska småtrycket (bibel- och missionssällskap, säkter, prästmöten m. m.), ordnat och signerat facken geografi, reseskildringar och filosofi å svenska afdelningen, fortfarande ledt och deltagit i den pågående katalogiseringen af den utländska disputationssamlingen, samt såsom ofvan nämdt, jämte aman. Lewenhaupt i kapslar inordnat årets akcession af småtryck. — Amanuensen *Andersson* har fortsatt samlandet och ordnandet af det vidlyftiga juridiskt-statsvetenskapliga facket å utländska afdelningen, hvarunder han dock oupphörligt tagits i anspråk för andra uppgifter, såsom att biträda chefen i hans arbete, särskildt med korrespondensen, att ordna bibliotekets stora samling af planchvärk, kartor och öfriga arbeten i liggande folio m. m.; sjukdom har tyvärr under höstterminen hindrat hans arbete, och låtit institutionen känna saknaden af en af sina bästa krafter. — E. o. amanuensen *Kjellberg* har flyttat och ordnat gruppen allmän geografi och allmänna resebeskrifningar. — E. o. amanuensen *Almqvist* har slutordnat gruppen skön konst. — E. o. aman. *Aberstén* har arbetat på manuskriptafdelningen och börjat ordna facket Sveriges historia efter 1772. — E. o. aman. *Wallgren* har ordnat och katalogiserat manuskriptgruppen kyrkohistoria och kyrkorätt. — E. o. aman. *Hellquist* har å utländska afdelningen ordnat bibelgruppen och sedan börjat underkasta den språkvetenskapliga afdelningen en sorgfällig revision. I nedtagande och uppsättande af böcker hafva alla amanuenser fått taga del, om ock tyngsta bördan fallit på de ordinarie. Till sist måste med fullt erkännande omnämnas, huruledes vaktmästar K. Högberg, förutom sina egentliga tjänsteåligganden, med nit och skicklighet tagit del i samlingarnes ordnande. Så har han på ett ställe sammanfört de gamla medicinska nummerserier, som ännu stått obrutna, likaså alla de teologiska fack, som af brist på rum utbrutits från hufvudfacket, till jurnalrummet nedflyttat nya tidskriftsafdelningar och där

ordnat de medicinska, literära, historiska, geografiska och arkäologiska grupperna, samt fullständigt ordnat den vidlyftiga samlingen af disputationsdupletter från Upsala och Lund intill år 1850.

Såsom redan i förra redogörelsen anmärktes, har bibliotekets tryckta akcessionskatalog uppgått från och med 1886 i den för Sveriges offentliga bibliotek gemensamma katalog, som utgifves af kongl. biblioteket. Andra årgången af denna (1887), hvilken liksom den förra ombesörjts af amanuensen E. W. Dahlgren, utkom under våren 1888. Antalet representerade bibliotek hade växt från 7 till 15 och sidtalet från 213 till 284. Universitetsbiblioteket, liksom alla, hvilka af dess inströmmande skatter vilja begagna sig, känna en liflig tacksamhet för det besvärliga och dryga arbete, som utgifvaren härå nedlaggt, och för det mönstergilla sätt hvarpå det blifvit utfördt.

Anatomiska institutionen. *Dissektionsöfningarna* hafva pågått under sedvanlig tid; i dem deltogo under höstterminen 83, under vårterminen 129 studerande.

I de *histologiska öfningarna* deltogo under höstterminen 30, under vårterminen 29 studerande, som under båda terminerna varit fördelade i tvänne arbetslag.

Samlingarne hafva sedan 1886 års slut ökats med 151 preparater, af hvilka 69 tillkommit under läsåret; preparatens antal uppgår nu till 2,232. Bland de nya förekommer ett skelett af manatus, inköpt för medel lemnade af Regnellska fonden.

Vid den **fysiologiska institutionen** har ingen nämnvärd förändring under läsåret timat, om man undantager att instrumentsamlingen blifvit tillökad med några nyare apparater, tillvärkade af instrumentmakaren kand. Sandström vid det fysiologiska laboratoriet i Lund. Det vetenskapliga arbetet inom institutionen har måst inskränkas på grund af bristande

utrymme och andra hjälpmedel inom den numera otidsenliga lokalen. I laborationsöfningarna, som fortgått efter en något förändrad plan under ledning af t. f. laboratorn med. licent. Hj. Öhrwall, hafva deltagit under höstterminen 14 och under vårterminen 11 medicine studerande. De offentliga föreläsningarna hafva varit besökta under höstterminen af 42 och under vårterminen af 35 åhörare.

Medicinska kliniken och polikliniken. Antalet *patienter* har under kalenderåret 1887 varit:

å *medicinska afdelningen* af akademiska sjukhuset	.	634,
å *poliklinikens medicinska afdelning* för samma tid		1,782,
å *poliklinikens pediatriska* „ „ „ „		1,687.

Antalet å kliniken *tjänstgörande* har under läsåret 1887—88 varit 56.

Undervisningen har fortgått från den 1 sept. 1887 till den 31 maj på öfligt sätt.

Å *kliniska laboratoriet* hafva arbetena fortgått. Ett större antal mikroskopiska hjärn- och ryggmärgspreparat samt preparat öfver nervdegenerationer hafva förfärdigats. Antalet väggplancher ökats.

Laboratoriets *bibliotek* har förökats genom inköp af tidskrifter (Blain, Fortschritte der Medicin; Terapeutische Monatshefte; Baumgartens Jahresberichte über Microorganismen) och genom gåfvor af sjukhusredogörelser.

Bland inköpta *instrumenter* må nämnas ett större Hartnachs mikroskop.

Öfver sjukhuset har afgifvits *årsberättelsen* n:o 5 för år 1887, innehållande ekonomisk öfversikt, sjukrapporter samt 10 uppsatser och afhandlingar författade af sjukhusets läkare, nämligen:

N:o 26. *H. Köster.* Om nervdegeneration och nervatrofi jemte några ord om varikositeternas förekomst och betydelse i de periferiska nerverna.

N:o 27. *S. E. Henschen.* Skrifvarekrampens patogenes belyst genom några sjukdomsfall.

N:o 28. *S. E. Henschen.* Reumatisk tic convulsif med förtjockning af nervi facialis stam.

N:o 29. *H. Köster.* Cancer ventriculi hos en 17-årig yngling.

N:o 30. „ Fall af Morbus maculosus Werlhofii hos en 76-årig qvinna.

N:o 31. *S. E. Henschen.* Om bestämning af lufthaltiga hålors utsträckning medelst perkussorisk transsonans.

N:o 32. *S. E. Henschen.* Till differentialdiagnosen mellan partiel pneumotorax och kaverna.

N:o 33. *H. Köster.* Om Salol och Mentol, tvenne nyare läkemedel.

N:o 34. *Fr. Lennmalm.* Om idiopatisk hjerthypertrofi och hjertdilatation.

N:o 35. *S. E. Henschen.* Kort öfversigt af läran om lokalisationen i hjernbarken. Med 2 taflor.

Kirurgiskt-obstetriska kliniken. Inga större förändringar vidtagna.

De tjänstgörande medicine kandidaternas antal har varit 56.

Å kirurgiska kliniken ha vårdats 500 patienter; å kurhusafdelningen 182; å barnbördsanstalten 126 kvinnor förlösts. 347 större och mindre operationer ha utförts. Å kirurgiska polikliniken ha behandlats 1,776 patienter, hvilka där gjort omkring 3,000 besök.

Psykiatriska kliniken vid centralhospitalet. Det dagliga antalet patienter inom hospitalets båda afdelningar har varit omkring 400, bland hvilka lämpliga kliniska fall blifvit utvalda för undervisningens behof.

Tjänstgörande hafva under läsåret varit 8 medicine kandidater. Undervisningen har fortgått under båda läseterminerna med tvänne månaders kurser; under höstterminen har undervisningen enligt förordnande af universitetets kansler varit be-

stridd af biträdande läkaren vid hospitalet, med. lic. Th. Björck, under vårterminen af e. o. professorn i psykiatri.

För klinikens samling af instrument har erhållits diverse utredningsartiklar och apparater för ett bakteriologiskt laboratorium. Medel härtill hafva erhållits från de Regnellska donationsfonderna.

Vid den **patologiska institutionen** hafva under detta akademiska läsår tjänstgjort 42 medicine studerande och 48 medicine kandidater. På institutionens obduktionssal ha under samma tid värkställts 112 liköppningar. Museet har under året ökats med 40 dels i sprit uppsatta, dels torkade patologiskt anatomiska preparater. För institutionen hafva under året anskaffats ett mindre skåp jämte flere hyllor för de växande samlingarne samt nya anatomiska väggtaflor.

Den **farmakologiska institutionen** har under läsåret ej ökats med någon större naturaliesamling, men enskilda artiklar af värde hafva lemnats af Mr *E. M. Holmes* i London, med. stud. *J. V. Hultkrantz* samt hrr apotekare *A. M. Beckman* i Stockholm, *J. S. S. Liljedahl* i Göteborg, *J. H. Liedbergius* i Linköping och *P. M. Nordquist* i Malmö.

Den officinella samlingen har af de studerande träget begagnats och för deras räkning renoverats i mån af behof. I de större museirummen har prefekten på bestämda tider haft öfliga demonstrationer.

Å **institutionen för medicinsk och fysiologisk kemi** hafva arbetena och öfningarna under detta läsår fortgått efter samma plan som under de föregående. Några inköp af mera dyrbara instrument eller apparater hafva ej ägt rum, hvaremot såsom vanligt förrådet af glas och porslin i mån af förbrukning blifvit kompletteradt. Antalet laboranter har varit 94, däraf 44 under höstterminen samt 50 under vårterminen.

Institutionen för allmän och analytisk kemi. Undervisningen har under läsåret fortgått efter samma plan som under föregående år på tränne afdelningar, A för vetenskapliga arbeten, B för syntetiska öfningar under ordinarie professorns ledning och uppsikt, och C för analytiska öfningar under e. o. professorns ledning.

Laborantantalet har under läsåret uppgått till:

	H. T. 1887		V. T. 1888		
	Laboranter	Terminer	Laboranter	Teminer	Medeltal
A	5	1	13	2	6
B	17	3	26	3	7
C	38	1	101	2	46

Laboratoriet har således varit i medeltal besökt af 59 laboranter.

Sedan institutionens samlingar af preparat och föreläsningsmateriel blifvit från institutionslokalen flyttade till föreläsningssalen, har plats för institutionens bibliotek kunnat beredas inom institutionen.

Förråden af kemikalier och apparater hafva som vanligt blifvit kompletterade och likaså biblioteket genom inköp och gåfvor. Grycksbo pappersbruk har af sin världsberömda tillverkning af filtrerpapper till institutionen skänkt en riklig och värdefull serie af filtra för analyser.

Resultaten af de på institutionen utförda vetenskapliga undersökningarne hafva som vanligt blifvit offentliggjorda i Öfversikt af k. sv. vetenskaps akad. förhandlingar och utgöra 17 uppsatser.

Zoologiska institutionen. Det *zoologiska museets* samlingar ha under året erhållit en i flere afseenden ej obetydlig tillökning. Sålunda har af den under föregående år af grosshandlaren F. Bünsow till institutionen skänkta summan den återstående delen användts för inköp af foglar och däggdjur för museet. Äfven har museet af kapten G. C. Eckman, förande skeppet "Engelbrekt" för firman Lars Glas i Umeå,

erhållit en synnerligen rikhaltig och intressant samling af lägre hafsdjur, tagna hufvudsakligen med ythåf under en resa till och från Savannah i Nordamerika, en del ryggradsdjur dels uppstoppade, dels i sprit, en del lägre landtdjur i sprit samt en lefvande tvättbjörn och några äfvenledes lefvande alligatorungar, allt från Savannah. En synnerligen värdefull gåfva utgör också ett af prosten S. J. E. Holmdahl i Tvååker till museet föräradt fossilt skelett af en större hvalart Eubalæna Svedenborgii Lilljeb., funnet i Halland. Vidare har konservatorn vid museet G. Kolthoff under en resa i norska Finnmarken förliden sommar för museets räkning insamlat en del lägre hafsdjur och professor W. Lilljeborg har under året ytterligare ökat museets entomostracesamling. Dessutom ha värdefulla gåfvor till museet öfverlemnats af generaldirektör A. Almén, konsul W. Cox i Chile, professor P. T. Cleve, stationsföreståndaren W. Eckman, ingeniör Eklund, landtbrukaren J. A. Kolthoff, kapten K. Gädda, stud. E. Nyman, Östg., herr Rosell, jägmästaren Swederus, öfverståthållaren friherre G. af Ugglas och stud. P. W. Wiström, VD.

I öfningarna å det *zootomiska laboratoriet* ha under höstterminen 40, under vårterminen 13 studerande deltagit, af hvilka under höstterminen 12, under vårterminen 4 idkat studier för fil. graden, de öfriga för med. fil. examen, hvarförutom under höstterminen 1 docent och 1 fil. kandidat, under vårterminen 1 fil. licentiat och 2 fil. kandidater å institutionen arbetat på vetenskapliga afhandlingar.

Botaniska institutionen. I *botaniska trädgården* hafva inga anmärkningsvärda förändringar vidtagits, utan hafva arbetena därstädes fortgått efter samma plan som under de föregående åren. Till underhållande af växtsamlingen hafva från Tyskland inköpts frön af omkring 500 arter, hvaraf många särdeles värdefulla och sällsynta. I trädgården hafva af något mer än 3,800 arter insamlats frön, hvilka användts dels för eget behof, dels till byte med botaniska institutioner i utlandet. Till

64 sådana hafva sändts 4,550 frökapslar, hvarför i utbyte erhållits omkr. 2,100 kapslar från 58 trädgårdar.

Såsom gåfvor hafva mottagits nordamerikanska frön från U. S. Departement of Agriculture i Washington samt af kamrer G. A. Lindberg värdefulla sticklingar af Cactéer, hvarförutom smärre bidrag af frön och lefvande växter lemnats af rektor M. M. Floderus, major J. G. E. Wiman, lektorerna C. J. Lindeberg och L. J. Wahlstedt m. fl.

Å *botaniska museet* hafva likaledes arbetena fortgått efter förut uppgjord plan. Af fanerogamsamlingarne, såväl de skandinaviska som de utländska, hafva ej obetydliga delar blifvit uppfästade och med de förut ordnade införlifvade. Önskligt hade visserligen varit, att detta arbete kunnat mera påskyndas, men årsanslagets ringhet har gjort det omöjligt att i vidsträcktare mån bestrida de därmed förenade kostnaderna. — Äfven ordnandet af kryptogamsamlingarne har med ifver fortgått. Sedan hela det betydliga mossherbariet nu blifvit fullständigt iordningställdt, har början gjorts med ordnandet af såväl alger som svampar, men några år torde åtgå, innan detta arbete hinner afslutas.

Tillökningen under året har varit ganska betydlig. Sålunda hafva genom gåfvor erhållits tvänne centurier af det synnerligen dyrbara Herbarium austro-africanum af professor Mac Owan i Cape-town, en stor och värdefull samling svampar af d:r L. Quélet i Herimoncourt (Jura), öfver 500 arter alger af studeranden K. A. Th. Seth, en större samling sydeuropeiska Salices af doktor C. Håkansson i Piteå, en samling Hieracier från Värmland af kandidaten K. O. E. Stenström, Sphagnaceer från N. Amerika af professor Macoun i Canada, smärre bidrag af professor H. v. Post, rektor M. M. Floderus, doktor G. Tiselius, lektorerna H. W. Arnell, N. J. Scheutz och L. J. Wahlstedt, adjunkten J. O. Wickbom, docenterne H. Strömfelt och Alb. Nilsson, licentiaterna C. J. Johansson och E. Henning, kandidaterna C. Starbäck och J. A. Skårman, direktör E. Lindgren, trädgårdsmästaren A. Wallin m. fl. —

Genom byte hafva erhållits mycket värdefulla samlingar af fanerogamer från N. Amerikas västra och södra stater samt Mexico från Mr Donnell Smith, Araceæ exsiccatæ från professor Engler i Breslau samt skandinaviska växter från botaniska bytesföreningarne i Upsala och Lund. — Genom köp har förvärfvats afl. lektor K. J. Lönnroths efterlemnade herbarium samt de nya delar af redan i museet befintliga exsickatvärk, som under året utkommit.

Äfven den morfologiska samlingen, bestående af torra eller i sprit bevarade växtdelar, har under året ytterligare förökats, dels genom smärre gåfvor, dels och förnämligast genom tillvaratagande af anmärkningsvärdare föremål, som under exkursioner i Upsalatrakten eller i botaniska trädgården anträffats. Härigenom har den nu blifvit så stor, att utrymmet på museet ej längre tillåter dess lämpliga och öfversiktliga uppställande; en del däraf har måst alldeles magasineras och är därför, tills vidare, otillgänglig såsom undervisningsmaterial. — En särskild teratologisk samling har påbörjats och räknar redan några hundra nummer.

Liflig värksamhet har äfven under det förflutna läsåret rådt å *botaniska laboratoriet;* i öfningarne hafva deltagit så många, som där bekvämligen kunnat erhålla plats. Fortfarande har emellertid denna institution att kämpa med mycket stora ekonomiska svårigheter, i det att den icke äger något, ens det ringaste, ordinarie anslag; under det förflutna året har den endast åtnjutit 150 kr., som af universitetets kansler beviljats till bestridande af kostnaderna för städning, eldning o. s. v. Äfven lokalen, där den är inrymd, lemnar ej obetydligt öfrigt att önska. På grund häraf är det fara värdt, att, om ej förändring till det bättre snart inträder, värksamheten på denna för den botaniska undervisningen mycket viktiga institution måste väsentligen inskränkas eller måhända helt och hållet upphöra.

Fysiska institutionen. På morgonen den 1 juli 1887 utbröt en hotande eldsvåda inom det fysiska kabinettet. Den genom fönstren åt Carolinaparken uttrångande röken observerades omkring kl. 6 f. m. af prefekten. Efter tillkallande af de till gården hörande vaktmästarne och i närheten befintligt arbetsfolk, lyckades man med användning af den i den kemiska föreläsningssalen anbragta brandposten nära nog fullständigt släcka elden, innan den genom brandsignal allarmerade brandkåren hann till stället ankomma. Elden hade utbrutit inom det långa åt nordost belägna instrumentrummet och därstädes fullständigt förstört ett med kemikalier fylldt skåp, samt angripit närmast belägna delar af golf och tak. I följd häraf antogs till en början, att antändning skett genom solstrålarnes sammanbrytning genom någon i sagda skåp förvarad, med vätska fylld flaska. Utan allt tvifvel skedde antändningen genom solen, men icke på nyss nämda sätt, utan sannolikt, enligt hvad sedan utröntes, genom en mot fönstret vänd brännspegel, i hvars närhet genom oförstånd blifvit för tillfället placerad en stor med föreläsningsplanscher fylld portfölj, hvilken jämte en mängd andra saker dagen förut till detta rum öfverflyttats från ett annat, där reparation under de närmast följande dagarne skulle försiggå. När de från den fullkomligt molnfria himmelen kl. 4 på morgonen nämda dag direkt infallande solstrålarne träffade brännspegeln — nära nog den enda tid på dygnet och på året, då detta kunde ske — antändes portföljen, som i sin tur ledde elden till det närstående med kemikalier fyllda skåpet. De från dessa kemikalier härrörande ångorna, som voro af en ytterligt kväfvande art, hade liksom vid en destillationsprocess ej blott utbredt sig öfver hela lokalen och i sådan mängd fyllt densamma, att tillträdet till den tätt innanför föreläsningssalens dörr befintliga brandposten omöjliggjordes, utan ock inom alla rummen blifvit utfällda på instrumenter, skåp, väggar, tak och golf m. m., så att det hela omedelbart efter branden företedde ett högst bedröfligt och olycksbådande utseende.

Den genom branden och eldsläckningen förorsakade skadan erfordrade reparation i mer eller mindre grad af alla rummen inom det fysiska kabinettet, äfvensom af några i de undre våningarne belägna, till den medicinsk-kemiska institutionen hörande rum, dit vatten nedträngt, hvarjämte nästan hela den i kabinettet förvarade instrumentsamlingen med alla dess skåp måste mer eller mindre renoveras. Genom sträfsamt arbete lyckades det få själfva lokalen och de viktigaste instrumenten återställda i fullgodt skick före höstterminens början; men renoveringsarbetet med de återstående instrumenten har måst fortgå under hela läsåret.

Så fruktansvärdt stor olyckan beträffande instrumenten till en början visade sig, så jämförelsevis lindrigt aflopp densamma till sist. Med undantag af de få instrumenter, som direkt träffades af elden, äfvensom af några mindre dyrbara, i skåpen fritt hängande termometrar, som i följd af sin konstruktion ej kunde stå emot den höga i rummen rådande temperaturen, hade, oafsedt det redan nämda behofvet af upputsning, ingen egentlig skada skett. Hvad särskildt beträffar de inom denna lokal förvarade etalonerna för mått och vikt, äfvensom de värdefullare mätningsinstrumenten, voro dessa inneslutna i täta lådor och sålunda skyddade såväl mot de skadliga gaserna, som mot den höga temperaturen i rummen. Att dessa instrumenter ingenting lidit, har genom särskildt anställda undersökningar blifvit till fullo ådagalaggdt. I det hela var det att betrakta såsom en särdeles lycklig omständighet, dels att branden så tidigt som skedde observerades, dels ock att fullständig vindstilla för tillfället ägde rum.

Byggnaden var brandförsäkrad, men ej instrumenten, hvilkas renovering blifvit bestridd genom institutionens egna medel med anlitande hufvudsakligast af universitetets instrumentmakare, hr L. Rose, som därvid genom synnerligt nit och omtanke inlaggt stor förtjänst.

Inköpen under året af nya instrumenter har måst inskränka sig till Regnaults apparater för bestämning af gasers

täthet, Alluards och Crovas hygrometrar, alltsammans från Golaz i Paris, samt en vattenturbin från Sörensen i Stockholm.

I de fysiska laborationerna hafva deltagit:

under höstterminen 20 studerande,
„ vårterminen 30 „

Docenten *Mebius* har under läsåret på grund af kanslerns förordnande tjänstgjort såsom biträdande laborator vid de fysiska laborationerna.

Mineralogiskt-geologiska institutionen har varit för de studerande tillgänglig alla dagar kl. 9—3 och besökts af 60 studerande, af hvilka dock 40 endast begagnat den mindre, i föreläsningssalen uppställda studiesamlingen. Dessutom hafva 10 studerande sysselsatt sig med praktiska öfningar i mikroskopisk petrografi och kristallmätning.

Samlingarne hafva förökats genom gåfvor af ingeniör Witt i Falun, professor Brögger, docent Högbom samt kandd. Nyman (Östg.) och Andersson (Sthm.). Genom köp har institutionen förvärfvat en samling gotländska fossil och de för undervisningen nödvändigaste handböckerna i kristallografi och petrografi. Institutionen har som gåfva fått emottaga publikationer af Sveriges geol. undersökning och geologiska föreningen i Stockholm.

Astronomiska observatoriet. Instrumentsamlingen har under året förnämligast förökats med den förut flera gånger omnämnda Repsoldska vertikalcirkeln, som ankom hit under förliden juni månad. Instrumentet uppställdes omedelbart på den för ändamålet apterade södra stenpelaren i stora meridianrummet, till hvilken äfven ett skjutbart instrumenthus blifvit anskaffadt för instrumentets skyddande mellan observationerna. För förvarande af tillhörande instrumentdelar har ett litet väggskåp blifvit uppsatt i instrumentets närhet, och för belysning af cirkelnivån, mikroskophufvudena, horisontalcirkeln och kronometern apterats tvänne starkare hissbara tak-

lampor med reflektorer. För bekvämlighet och säkrare afläsning ha cirkelnivån och horisontalcirkeln blifvit försedda med små vridbara glasspeglar.

För användning vid samtidiga solobservationer med passageinstrumentet och vertikalcirkeln ha lämpliga solskärmar blifvit inventerade och förfärdigade.

För öfrigt bör det omnämnas, att Kullbergska kronometern för bekvämare användning inom observatoriebyggnaden förliden sommar monterades i en mindre låda utan kompassupphängning och samtidigt omjusterades från medeltid till stjärntid, samt att på förslag af docenten G. Ericsson och under hans ledning en mir blifvit uppförd i första vertikalen västligt från observatoriet. På förslag af amanuensen har det beslutats att för hårbelysning förse stora refraktorn med små glödlampor, och hvilken nämnvärda förbättring anses med det snaraste kunna blifva färdig; samtidigt revideras och nypoleras tubröret, och utföres en behöflig mindre förändring för vridning kring timaxeln.

Institutionens bibliotek har genom gåfvor förnämligast från utlandet under året förökats med ungefär 110 nummer. Ett större antal böcker har detta år blifvit bundet.

Den personalförändring har under året inträffat vid institutionen, att docenten Charlier afgått från amanuensbefattningen, och hvilken öfvertagits af kandidaten K. A. Schultz-Steinheil.

Värksamheten vid institutionen har varit följande:

Prefekten har fortsatt observationerna med passageinstrumentet i meridianen, hvilka emellertid under flera månader i hög grad blifvit störda af den stränga vintern, så att skörden varit jämförelsevis ringa.

Docenten Charlier har strax före sin afresa till utlandet utfört en försöksserie af observationer med vertikalcirkeln. Docenten Charlier inlemnade äfven före anträdandet af sin utländska resa till vetenskapsakademien resultaten af sina vid observatoriet utförda fotometriska mätningar.

Amanuensen Schultz-Steinheil har såsom hufvudinstrument öfvertagit vertikalcirkeln, hvilken han på våren noga undersökt och justerat samt därefter påbörjat en mera omfattande observationsserie på polstjärnan; han har på sista tiden äfven öfvertagit tidsbestämningarna med passageinstrumentet. Amanuensen har på våren reducerat en längre observationsserie på Jupiters månar, som han med refraktorn utfört under åren 1885 och 1886, och hvilken blifvit publicerad i Astr. Nachrichten n:o 2841.

Docenten G. Ericsson har fortsatt sina observationer i första vertikalen, hvilka blifvit företagna på anmodan från observatoriet i Pulkowa, och har han såsom prof äfven kunnat meddela några särdeles tillfredsställande preliminära resultat; men upptagen af många andra åligganden har han hittills icke kunnat fullfölja dessa observationer med all önskvärd kraft, och ha äfven dessa arbeten lidit afbräck genom den hårda vintern. Docenten Ericsson har under året i Årsskriften publicerat ett ganska omfattande arbete: "*Definitive Bahnelemente des Cometen 1863.* III".

Studieobservationer i geografisk ortbestämning ha under förra hösten med flit och framgång bedrifvits af kand. Carlheim-Gyllenskiöld.

Vidare är det på sin plats att erinra om följande förhållanden:

Prefekten har i skrifvelse till matematisk-naturvetenskapliga sektionen föreslagit, och sektionen enhälligt tillstyrkt, att man skulle ingå till Kongl. Maj:t för erhållande af ett årligt riksdagsanslag tills vidare å 3,000 kronor, för att med första möjliga kunna tillsätta observatorsplatsen;

Förslag har blifvit väckt i sammanhang med dylika förslag från de öfriga institutionerna att genom riksdagsanslag söka få observatoriets otillräckliga årsanslag höjdt till 2,500 kr.;

Observatoriets materiel med undantag af biblioteket har sedan 1882 allt fortfarande blifvit brandförsäkrad af observatoriets årsanslag — senast för 56,000 kronor;

Under sommaren 1887 gjordes med bifogande af kostnadsförslag af ingeniör Wallin på ungefär 500 kronor af prefekten framställning till drätselnämden om uppförande af ett betryggande åskledaresystem på observatoriebyggnaden; och är det att hoppas, att denna framställning kommer att vinna det afseende, som man till följd af sakens vikt kan förvänta.

Vid snart förestående prefektombyte anses det vara lämpligt att till föregående årsberättelse nu bifoga följande summariska förteckning öfver observatoriets nuvarande materiel.

I meridianrummet:

Passageinstrument af Repsold med 3½ tums objektiv, 6 mikrometerokulär, hängnivå, reservnivåer, omläggningsinvention etc. Instrumentet har äfven en finare cikelnivå att påskrufva, om man vill använda detsamma till polhöjdsbestämning enligt Talkotska metoden, för hvilket ändamål okularmikrometern äfven kan vridas 90° — men är mikrometern dock i självfva värket icke tillräckligt fin för ändamålet. Instrumentet inköptes år 1881 för Bredmanska medlen. Instrumentet är försedt med ett rörligt instrumenthus.

Vertikalcirkel af Repsold med 3½ tums objektiv, 3 mikrometerokulär, ställnivå, reservnivå till vertikala cirkeln, inventionslampa etc. Instrumentet inköptes för offentliga medel år 1887. Rörligt instrumenthus.

Normalpendelur, Hohwü 34, med kvicksilfverkompensation, upphängdt i en sluten och väl ombonad väggnisch med ljudslang — nischen är tapetserad med zinkplåt och filt. Uret, som är en skänk af Commercienrath Dudén i Brüssel genom svenska ministern C. Burenstam, inköptes år 1881 och har nu mera, sedan dess upphängning blifvit fullkomligt isolerad från urfodret, en särdeles god gång.

Slutnings- och kontrollapparat till registrerapparaten anbragt på ett bord, i hvilket de elektriska ledningarne äfven utmynna. Urnischen är försedd med en och passageinstrumentets pelare med två hithörande elektriska taster.

Afläsningstub, *2 solskärmar etc.* Inredningen af meridianrummet är alldeles ny sedan år 1878; takpanelningen borttagen, meridianöppningens bredd fördubblad, 4 fönster tillmurade, nytt fernissadt brädgolf inlagdt ofvan på det gamla plankgolfvet med mellanlaggdt papp, de gamla instrumentpelarne ersatta af nya ytterst sorgfälligt uppmurade och försedda med starka sandstensplattor och zinköfverdrag, en kloisonsvägg med lucksystem uppdragen mellan båda instrumentpelarne.

En *meridianmir* uppfördes för flera år sedan af professor Wackerbarth på ett afstånd af ungefär 4,030 meter nordligt från observatoriet. Denna mir, som senare blifvit förbättrad af G. Ericsson, är af stor nytta, ehuru bilderna betydligt försämrats efter uppkomsten af den nya stadsdelen Luthagen. För öfrigt har prefektens observationer under de sista åren bevisat, att mirens stånd är variabelt. Sannolikt hvilar densamma på en lerkörtel i den rullstenskulle, på hvilken den är uppförd, så att den kommer att lida små laterala förskjutningar under olika meteorologiska förhållanden. Uppförande af en ny mir af starkare stenblock på noga undersökt grund har således varit i fråga.

I vertikalrummet:

Passageinstrument af Steinheil med 54 millimeters förträffligt objektiv, 2 mikrometerokulär och ställnivå. Instrumentet, anskaffadt under förra prefekturen, har under åren 1878—79 blifvit fullkomligt ombyggdt af instrumentmakaren Rose, apterats för observationer i polstjärnans vertikal, försetts med omläggningsinvention etc. Ombyggnaden bekostad af de Bredmanska medlen. Instrumentet är skyddadt genom ett rörligt instrumenthus.

Graham-Kesselska pendeluret med kvicksilfverkompensation tillhör den äldre instrumentsamlingen. Uret, som efter äldre bruk går med ett ganska tungt lod och renoverades af Kessels på 1830-talet, har ännu delvis en rätt jämn gång,

eburu det visat sig vanskligt att erhålla en formel för detsamma, som skulle gifva gången såsom funktion af barometern och termometern.

En elektrisk visarapparat af Schweder (Linderoth), anskaffad år 1880.

Portabel Pistorsbarometer tillhör den äldre instrumentsamlingen, behöfver fullständig revision.

Instrumentskåp.

Detta rum har sedan 1878 erfarit analoga förändringar med dem, som blifvit vidtagna i meridianrummet.

En mir uppfördes år 1887 af docenten Ericsson i första vertikalen på ett afstånd af 981 meter västligt från observatoriet.

I kronometerkorridåren:

Boxkronometer, Kessels 1329, *Boxkronometer* Kessels 1341, båda tillhörande den äldre instrumentsamlingen;

Boxkronometer, Kullberg 4253, anskaffad år 1883;

Ankargångsur och *duplexur* med sekundvisare, anskaffade år 1880; de 3 sistnämda uren äro inköpta för Bredmanska medlen.

Kronometrarna äro inneslutna i ett skåp med visare, genom hvilken deras uppdragning kontrolleras.

Instrumentskåp, innehållande delar till Repsoldska passageinstrumentet.

På väggarne äro upphängda 12 stycken oljefärgsporträtt af äldre prefekter och andra vetenskapsmän.

I kupolkorridåren:

Ett pendelur med träpendel af Linderoth, anskaffadt år 1886. Detta ur, som är förseddt med en fin slutningsapparat, har till ändamål att förmedelst relai vara driftpendel åt de 3 befintliga elektriska visartaflorna. Detta ursystem funktionerar nu mera fullkomligt oklanderligt, blott detsamma erhåller vederbörlig skötsel.

I yttre korridåren:

Ett pendelur med träpendel af Linderoth, anskaffadt år 1880. Detta ur, som är upphängdt i en sluten nisch med glasfönster, är regleradt efter borgerlig tid.

I räknekammaren:

Registrerapparat af Sörensen, anskaffad år 1880 för de Dudénska medlen, är innesluten i ett elegant instrumentskåp. Apparaten användes vid passageobservationerna i meridianen och har således sin slutningsapparat med ledningarna i meridianrummet, såsom förut angifvits.

Registrerapparat af Sörensen, dylik med den förra, anskaffades år 1885 för offentliga medel i sammanhang med beställningen af vertikalcirkeln, är fastskrufvad på ett golffast bord och skyddad af en glashuf. Apparaten användes f. n. vid observationerna med refraktorn, så att ledningarna från densamma blifvit uppdragna i kupolen, och slutningsapparaten är uppställd inuti refraktorsstativet.

Ett pendelur med rostpendel, anskaffadt år 1878, som, förseddt med slutningsapparat, användes såsom driftpendel för de 2 relaier, hvilka sluta strömmarna till sekundhamrarne i de båda registrerapparaterna.

Hyllbord, som upptager de särskilda elektriska batterierna (Meidinger).

Journalbord, bokhylla, stort arbetsbord, elektrisk ringledning till vaktmästaren etc.

I stora kupolen:

Steinheilska refraktorn med 9 tums objektiv och en stor mängd okulär, hårmikrometrar, okulärheliometer, centrerapparat, fugalur (odugligt) och andra hithörande instrumentdelar, hvilka till större delen äro förvarade i biblioteksrummet. Instrumentet, som anskaffades år 1860 under förra prefekturen, har en mycket anspråkslös montering, hvilken nu mera är mycket bofällig och så väl som det rörliga kupoltaket är i stort behof af genomgripande revision och ombyggnad.

I Wackerbarthska kupolen:

Parallaktiskt monterad refraktor af Simms, med 4 tums objektiv, enklare fugalur, en mängd okulär, hårmikrometer etc. Instrumentet erhölls under förra prefekturen år 1851 såsom skänk af professoren Wackerbarth.

En Zöllnersk fotometer, som inköptes för de Dudénska medlen år 1880 och apterades till förut nämda refraktor, hvarigenom denna blifvit ett viktigt hufvudinstrument. Fotometern så väl som de öfriga till Simmska refraktorn hörande rörliga instrumentdelarna förvaras i biblioteket, då instrumentet icke är i användning.

I lilla meridianhuset:

Ett gammalt universalinstrument af Repsold, tillhörande den äldre instrumentsamlingen, undergick år 1878 hufvudsakliga förbättringar, hvilka afsågo dess uteslutande användning såsom passageinstrument. Detta instrument, som fortfarande är i godt skick, användes nu mera hufvudsakligen såsom bättre öfningsinstrument.

Elektrisk visarapparat från år 1880.

Instrumentskåp.

Detta meridianhus uppfördes för Bredmanska medlen och inreddes under åren 1878—79.

I geografiska kupolen:

Ett gammalt universalinstrument af Meijerstein med nonieafläsning tillhörande den äldre instrumentsamlingen har under de sista åren undergått betydliga reparationer. Detta instrument är knappt användbart till annat än att vara öfningsinstrument.

Elektrisk visarapparat från år 1880.

Detta kupolhus med rörligt tak af segelduk uppfördes för Bredmanska medlen åren 1878—79.

I biblioteksrummet:

Bokförrådet, utgörande f. n. i runda tal

5,000 volymer,
70 kartvärk och glober,
40 kartonger,

de sistnämda innehållande ungefär 1,000 afhandlingar. I biblioteksrummet äro vidare magasinerade:

1:o) Ett litet modernt *universalinstrument* af Bamberg, skänkt år 1884 af Bjurzonska sterbhuset genom justitierådet Olivecrona. Till detta instrument är ett järnstativ anskaffadt med en enkel invention för lampans bekväma användning i instrumentets olika lägen.

2:o) *Litet passageinstrument* af Steger, af Steinheilsk konstruktion från år 1879. Till detta väl lättrörliga instrument har anskaffats en tyngre fotställning, vid hvilken detsamma vid användning kan fästas.

3:o) En *Pistorscirkel* med tillbehör, anskaffad på 1860-talet under förra prefekturen.

4:o) En *horisontalteodolit* af Meijerstein, från äldre instrumentsamlingen, fullständigt renoverad under sista tiden.

5:o) Ausfelds *Zöllnerska fotometer* och andra *instrumentdelar*, tillhörande Wackerbarthska refraktorn.

6:o) *Instrumentdelar till Steinheilska refraktorn.*

7:o) *3 portabla tuber* i lådor med tillhörande okulär: af Dollond, af Hellström (en skänk af Bredman), båda tillhörande den äldre instrumentsamlingen; af Steinheil anskaffad under förra prefekturen på 1860-talet.

8:o) En *större tub af Dollond*, som knappt kommer till någon användning vidare.

9:o) Instrument hvilka blott äga historiskt intresse:
ett *teleskop af Short*,
en *kvadrant af Ekström*,
en *geografisk cirkel* etc. etc.

10:o) Åtskilliga icke förut angifna äldre och modernare instrumentdelar, såsom nivåer etc., hvilka förvaras i instrumentskåpen.

Utom den i det föregående angifna materielen och förutom öfriga inventarier såsom bord, stolar, stegar etc. förefinnes en större samling af större eller mindre lampor, lyktor, värktyg af åtskilliga slag etc.

Såsom en afslutning på denna berättelse fordrar tacksamheten mot en af observatoriets forna välgörare att särskildt framhålla, att nästan alla de ganska omfattande reparationerna och experimenten under de sista 10 åren och de instrumentinköp, där icke annorlunda i det föregående blifvit angifvet, bekostats af den Bredmanska donationsfonden. Det är således i öfvervägande grad professor Bredmans under förra prefekturen tillkomna donation, som man har att tacka för det relativt goda skick, i hvilket institutionen f. n. befinner sig, ehuru visserligen ännu många brister återstå att afhjälpa och många viktiga behof att fylla.

Meteorologiska institutionen. Institutionens ringa anslag har ej medgifvit annat än de oundgängligaste instrumentinköp. Planteringarnes tillväxt såväl på observatorietomten som på den närbelägna kyrkogården hafva under de sista åren allt skadligare invärkat på vindobservationerna. Under läsårets lopp har därföre från Deutsche Seewarte i Hamburg inköpts den anemometer af *Recknagel*, som 1882—83 användes af den tyska polarexpeditionen på Syd-Georgien. Detta instrument komparerades före hitsändningen med Seewartes normalanemometer, och har sedan här komparerats med vår registrerande anemometer, hvilkens konstanter för mer än 20 år sedan bestämdes af hrr *Rubenson* och *Theorell*. De nu utförda komparationerna visade den fullständigaste öfverensstämmelse mellan anemometrarna i Hamburg och Upsala. Den nya anemometern skall i sommar uppställas på erlangerbryggeriets tak, som är en af de högsta och för ändamålet lämpligaste punkter i Upsala. Instrumentet skall sättas i elektrisk förbindelse med en af hr *Sörensen* förfärdigad och i institutionens byggnad uppsatt registreringsapparat.

Äfven detta läsår har kand. *J. Juhlin* bebott ett rum i institutionsbyggnaden och som e. o. amanuens deltagit i tjänstgöringen vid institutionen.

Hvad angår den vetenskapliga värksamheten, så må nämnas, att det af föreståndaren tillsammans med professoren *H. Mohn* i Kristiania utförda arbetet *Les orages dans la péninsule scandinave*, som i förra berättelsen omnämndes, nu utkommit i k. vetenskapssocietetens Acta.

För utförande af molnmätningar på en från Upsala så olika lokal som möjligt afreste kand. *K. L. Hagström* och kand. *A. Falk* förra sommaren till Storlien och utförde därstädes dylika mätningar, hvilka dock ej ännu hunnit att af dem fullständigt beräknas. För det understöd och värksamma biträde, som lemnades observatörerna på denna aflägsna plats af såväl k. järnvägsstyrelsen som af järnvägens tjänstemän, stå vi i största tacksamhetsskuld.

Den ihållande kölden och de oafbrutet kvarliggande stora snömassorna hafva föranledt tvänne olika undersökningar. Det har länge varit kändt, att psykrometerns angifvelser vid starkare köld blifva ganska osäkra. Amanuensen, lic. *N. Ekholm* har därföre utfört en synnerligen ansträngande och besvärlig undersökning af detta förhållande och under de kallaste nätterna jämfört psykrometern med *Crovas* kondensationshygrometer, samt företagit en mängd i samband härmed stående observationer och experimenter. En bearbetning af de vunna resultaten är redan under tryckning.

Å andra sidan har kand. *Juhlin* företagit sig att undersöka de ovanligt stora temperaturvariationerna, som under kalla, klara vinternätter förekomma på olika höjder öfver snöns yta.

Slutligen har studeranden *Thure Wigert* på af föreståndaren gifvet uppdrag studerat det hvirfvelåskväder, som åtföljdt af minst tvänne skydrag passerade öfver Upland d. 1 dec. 1887 på aftonen. En uppsats härom är inlemnad till k. vetenskapsakademien i Stockholm.

Af *Bulletin mensuel* har årgången 1887 utkommit. Under vårterminen har doktor *R. Forstén* från Helsingfors universitet under någon tid idkat studier vid institutionen.

Museet för nordiska fornsaker har under läsåret fått mottaga följande gåfvor:

af fil. kand. *Rolf Arpi:* en synnerligen vacker *spjutspets* och en *mäjsel* af flinta samt en *oval eldsten*, alla funna i Norge;

af fil. kand. *T. Fegræus:* fragment af *lerkärl*, funna på Gotska Sandön;

af jur. stud. *M. Björkman:* en *stenyxa* fr. Västergötland;

af fil. kand. *H. Munthe:* ett *fynd från bränd graf* på Gotland, innehållande ett kort enäggadt svärd, afsiktligt hopböjdt, en järnknif, ett järnspjut m. m. (äldre järnålder) samt en *stenkula*, likaledes funna på Gotland;

af *amanuensen* vid museet: 2 *järnnycklar* och 1 *islägg*, funna vid grundgräfning i Upsala.

Med tillstånd af k. vitt. hist. o. ant. akademien har från domkyrkan till museet inflyttats en i norra tornet nyligen funnen, skadad *grafsten* öfver Petrus Erici, "scolaris Upsaliensis", död 1495.

Likaledes med vederbörligt tillstånd har till museet inköpts en prydligt arbetad, på Gotland funnen *pärla af guld* från öfvergångstiden mellan yngre järnåldern och medeltiden.

Dessutom hafva inköpts följande föremål:

från stenåldern: 1 dolk af flinta (Årentuna s:n), 1 stenyxa med skafthål af mindre vanlig form (Lena s:n), 3 andra stenyxor och 1 stenmäjsel, alla från Upland, samt 6 fornsaker af sten, enligt uppgift funna i Västmanland;

från bronsåldern: fragmenter af en skära (?), funna i Låby s:n, Upland, och 1 skaftcelt af brons från Blekinge;

från modern tid: 3 tennstop, 1 stenkrus, 1 ljusstake af bränd lera, 1 hillebard, 1 nyckel och 1 kompass,

samt från okänd period: räster af en gammal båt, funnen i en sjö i Upland.

Samlingen af allmogeföremål, som grundlades genom den under förra året inköpta Schürerska samlingen, har ökats med 4 selbågar, 1 bogträ, 2 andra seltyg, 2 rockhufvuden m. m., alla från Upland och Västmanland.

Under höstterminens lopp har det moderna rummet omordnats och den Schürerska samlingen blifvit därstädes inrymd och uppställd.

Universitetets mynt- och medaljsamling har under läsåret genom *gåfvor* erhållit: af svenska akademien dess medalj öfver Franzén, af kongl. vetenskapsakademien dess medalj öfver d:r Regnell. Genom *köp* har förvärfvats en dansk dukat af 1781, 2 äldre svenska silfvermynt samt åtskilliga svenska kopparmynt.

Seminarierna.

1. Filologiska seminariets klassiska afdelning.

Det klassiskt-filologiska seminariets värksamhet har under läsåret på vanligt sätt fortsatts hufvudsakligen med kritiskt-exegetiska öfningar.

Under höstterminen behandlades på afdelningen för grekisk filologi *Theognis*, under vårterminen *Callimachus*, på afdelningen för romersk filologi under bägge terminerna *Quintilianus*. Den *grekiska* afdelningen har under vårterminen i följd af prof. Löfstedts sjukdom stått under docenten Danielssons ledning, den *latinska* under prof. Häggströms tjänstledighet af doc. Sandström. Medlemmarnes antal utgjorde under höstterminen 11, under vårterminen 14. Premier för nitiskt deltagande i öfningar tilldelades höstterm. åt kand. Bergman och Jacobsson, vårterm. åt den sistnämde och kand. Risberg. Därjämte har boksamlingen under året fullständigt katalogiserats af kand. Jacobsson.

2. Filologiska seminariets romanska afdelning.

Föreståndare under läsåret var doc. C. Wahlund.

Medlemmarnes antal var under höstterminen åtta ordi-

narie och sex extraordinarie; under vårterminen elfva ordinarie och fyra extraordinarie.

Öfningarna bestodo i dialekts- och tidsbestämningar inom fornfranska literaturen; mer än ett hundratal fornfranska täxter hafva dels uppsatts å kronologiskt ordnade listor, dels angifvits å särskildt tryckta blindkartor öfver Nordfrankrike, och har resultatet af första sammanträdet, angående 9:de och 10:de århundradenas literatur, särskildt tryckts och utdelats till medlemmarne.

Föredrag hafva hållits af:

1:o) kand. G. Sundstedt, sörml., referat af adj. Geijers: *Ljuden y och ö i franskan;*

2:o) af densamme, framställning af *F. Neumanns satsfonetiska studier*;

3:o) af densamme, föredrag *om den dialektala utsträckningen af bruket af konjunktivus i komparativsatser i fornfranskan;*

4:o) kand. S. Eurén, norrl., Etymologier af Gaston Paris;

5:o) lic. H. Andersson, västg., Originalspråket i *Fierabras*.

Höstterminens premier tilldelades kandidaterna C. Svedelius, västm. och C. Zamore, uppl.; vårterminens kandidaterna A. Linder, västg. och A. Dahlström, sörml.

Af föreståndaren hade en summa, stor 2,000 kr., ställts till seminariets disposition att användas till utrikesresestipendium efter aflaggd licentiatafhandling, och delades summan lika mellan kandidaterna Eurén och Sundstedt.

3. Filologiska seminariets germanska afdelning, som tillkommit genom enskildt initiativ, har under detta läsår icke varit i värksamhet.

4. Filologiska seminariets nordiska afdelning. Öfverinseendet öfver afdelningens värksamhet har utöfvats af prof. Ad. Noreen såsom inspektor.

Såsom föreståndare fungerade under höstterm. prof. Noreen och under vårterm. doc. K. Ljungstedt.

Kand. R. Arpi har fört protokollet och haft vården om boksamlingen.

Deltagarnes antal var under höstterminen 8 ordinarie och 6 extraordinarie, under vårterminen 7 ordinarie och 7 extraordinarie.

Såsom hufvudämne för öfningarna uppställdes en exegetisk-kritisk behandling af Valdemar den andens jydske lov, udg. af P. G. Thorsen, men på grund af de ventilerade uppsatsernas talrikhet blef endast ringa tid öfrig för tolkningen af nämda urkund.

Följande originaluppsatser ventilerades:

Den fornnordiska öfversättningen af Alcuini de virtutibus af E. Wadstein.

Några etymologier af E. Lidén.

Om Eddas hem och ålder af J. Bruun.

Vokalerna i hufvudbetonade stafvelser i södermanlandslagens första balkar af R. Larsson.

Vokalerna i icke hufvudbetonade stafvelser i södermanlandslagens första balkar af R. Larsson.

Konsonanterna i södermanlandslagens första balkar af R. Larsson.

Bidrag till läran om nominalbildningen i nordiska språk af E. Hellquist.

Några neutrala *es*-stammar i de germanska språken af E. Haverman.

Bidrag till kännedomen om de s. k. svaga maskulina i äldre nysvenskan af F. Rodenstam.

Pronomina i jydske lov, s. 1—75 af J. Mikkola.

Föredrag hölls af

R. Arpi, Literaturhistorisk inledning till jydske lov.

Af vetenskapliga arbeten refererades:

L. Wimmer, Die Runenschrift, af E. Lidblom.

K. J. Lyngby, Udsagnsordenes bøjning i jydske lov, af E. Lidblom.

L. Larsson, Studier öfver den stockholmska homilieboken, af E. Lidén.

Sütterlin, Die Geschichte der nomina agentis im Germanischen, af E. Hellquist.

T. Wisén, Täxtkritiska anmärkningar till den stockholmska homilieboken, af E. Lidén.

L. Wimmer, Døbefonten i Åkirkeby kirke, af E. Lidblom.

F. de Saussure, Sur un point de la phonétique des consonnes en indo-européen (i Mém. de la soc. de linguistique de Paris, T. 6), af E. Lidén.

Det större premiet tilldelades för höstterminen E. Wadstein, för vårterminen E. Hellquist, det mindre för vårterminen R. Larsson.

5. Det matematiska seminariet.

Höstterminen 1887 leddes öfningarne å seminariets öfre afdelning af docenten A. Berger; nedre afdelningens öfningar leddes af doc. Pfannenstiel.

Antalet deltagare var å öfre afdelningen 1, å nedre afdelningen 14.

Å öfre afdelningen löstes problem och framställdes metoder på skilda områden inom den högre matematiska analysen; å nedre afdelningen inom analytiska geometriens, ekvationsteoriens samt algebraiska analysens områden.

Vårterminen 1888 leddes öfningarne å båda afdelningarne af doc. Pfannenstiel.

Antalet deltagare var å öfre afdelningen 10 och å nedre 12. Å öfre afdelningen genomgicks en teoretisk-praktisk kurs i elliptiska funktioner med Weierstrass' γ(u) som utgångspunkt, å nedre afdelningen löstes problem inom differential- och integralkalkylens, funktionsteoriens samt vid slutet af terminen inom differentialekvationernas områden.

Öfningarne fortgingo i enlighet med seminariets reglemente 2:ne gånger i veckan, näml. tisdagar och fredagar kl. 6—8 e. m.

Exercitieinstitutionerna.

1. Ridinstitutionen.

Ridundervisningen begagnades under höstterminen af 60 akademici med 1,126 lektioner, och af 27 icke-akademici med 291 lektioner, eller tillsammans 87 personer med 1,417 lektioner.

Under vårterminen var antalet 62 akademici med 1,570 lektioner och 31 icke-akademici med 1,007 lektioner eller tillsammans 93 personer med 2,577 lektioner.

2. Gymnastikinstitutionen.

Antalet deltagare i gymnastik- och vapenöfningarna var under höstterminen 71 och under vårterminen 62.

3. Akademiska kapellet

har under året haft öfningar, hvarvid dels självständiga symfoniska vårk, dels orkesterpartien till större vokala arbeten studerats. Orkestern har vid offentliga uppförningar och dessa närmast föregående repetitioner förstärkts med fackmusici till fullstämmig orkester på 45 à 50 man.

Kammarmusiköfningar hafva ägt rum ända till tränne gånger i veckan. Dessa hafva blifvit ledda af kapellets konsertmästare herr direktör S. P. Carstenssen.

De i öfningarne studerandes antal har växlat mellan 20 och 25.

4. Ritsalen och konstmuseet.

Undervisning i teckning under de båda terminerna har enligt ritlärarens uppgift meddelats åt 13 studerande. Institutionen har för öfrigt under året icke undergått någon förändring, förutom det att förr fattade bestämmelser i afseende på belysningen med gas nu blifvit fullbordade, i det att lågorna blifvit försedda med skärmar.

Universitetets museum för bildande konst har under läsåret såsom depositum från nationalmuseum fått sig tilldelade säx från statens samlingar utgallrade taflor, nämligen af

Cerquozzi (?), "Bönder, som rasta i en grotta", af *Adriaan van Ostades* skola, "Slagsmål mellan spelare", af *R. de (van) Vries*, "Gamla tornlika byggnader vid en kanal", af *Poussins* skola dels ett landskap med Johannes döparen, dels ett landskap med byggnader och vattenledning, af *Adriaan van (de) Venne*, "Judas återbär de trättio silfverpänningarne".

Dessutom hafva universitetets konstsamlingar under läsåret ökats med en byst i brons af n. v. rektor professor C. Y. Sahlin, modellerad af professor J. Börjeson, gjuten i brons i P. Östbergs gjuteri vid Karlsvik, uppställd i kanslerssalen i universitetshuset samt högtidligen aftäckt och till universitetet öfverlemnad höstterminen 1887 i september månad näst före föreläsningarnas början.

5. Slöjdvärkstaden.

Antalet af studerande, som deltagit i arbetet å universitetets slöjdvärkstad, utgjorde under höstterminen 127 och under vårterminen 90.

Värktygssamlingen har under året ökats med en hyfvelbänk, som välvilligt blifvit gifven af herr baron Carl De Geer å Leufsta.

De på universitetets slöjdvärkstad af studerande förfärdigade arbetena hafva utgjorts af föremål, tillvärkade genom snickeri och svarfning, såsom skrifbord, läspulpeter, skrif-, hvil-, tält- och favoritstolar, bokskåp och bokhyllor, nattduksbord, koffertar, ramar, skrifbords- och prydnadssaker m. m. I slöjdlärarens värkstadslägenhet hafva flere studerande utfört arbeten i träsnideri, hvarvid skärning förekommit i natur-, fornnordisk-, allmoge- och romansk stil.

Student- och examensväsende.

Studentkåren. De nyinskrifnes antal var 308, mot 388, 379, 365 och 335 under de fyra närmast föregående åren. Tillströmningen af studenter visar således under alla dessa fem år en stadigt sjunkande tendens.

Äfven antalet vid universitetet närvarande studenter synes numera vara staddt i nedgående. Det var nämligen under höstterminen 1,822, mot 1,928 under höstterminen 1886, och under vårterminen 1,753, mot 1,820 under vårterminen 1887. Fördelningen på de särskilda fakulteterna var följande: teologiska fakulteten under höstterminen 194, under vårterminen 206; juridiska fakulteten under höstterminen 462, under vårterminen 475; medicinska fakulteten under höstterminen 246, under vårterminen 242; filosofiska fakulteten under höstterminen 920, under vårterminen 830.

Examina. Inom den *teologiska fakulteten* aflades teologie kandidatexamen af 2, dimissionsexamen af 48 och praktiskt slutprof af 31 studerande.

Inför den *juridiska fukulteten* aflades juris kandidatexamen af 13 studerande.

Inför *medicinska fakulteten* aflades medicine licentiatexamen af 15 och medicine kandidatexamen af 27 studerande.

Inför den *filosofiska fakulteten* aflades filosofie licentiatexamen af 17 kandidater (12 inom den human. och 5 inom den matem.-naturvet. sekt.), filosofie kandidatexamen af 77, komplettering af samma examen af 23, teologisk filos. examen af 59, juridisk filosofisk examen af 21, medicinsk filosofisk examen af 64 och preliminärexamen af 95 studerande.

Inför det akademiska konsistoriet aflades hofrättsexamen af 34 och kansliexamen af 8 juris studerande.

Akademiska afhandlingar.

Å. W:son Munthe. Anteckningar om folkmålet i en trakt af vestra Asturien. Ups. 1887. 8:o. (Vent. d. 12 sept. 1887).

E. Bökman. De particulis copulativis [et, que, atque (ac)] apud C. Sallustium Crispum. Gbg 1887. 4:o. (Vent. d. 17 sept. 1887).

A. Lindhagen. Studier öfver gamma-funktionen och några beslägtade transcendenter. Ups. 1887. 4:o. (Vent. d. 24 sept. 1887).

E. Sundberg. Rotationskroppars hydrodynamik. Ups. 1887. 4:o. (Vent. d. 8 okt. 1887).

H. Köster. Om nervdegeneration och nervatrofi jämte några ord om varikositeternas förekomst och betydelse i de perifera nerverna. Ups. 1887. 8:o. (Vent. d. 15 okt. 1887).

V. Sjögren. Om den dialektiska metodens ställning i Hegels logik. Ups. 1887. 8:o. (Vent. d. 2 nov. 1887).

K. M. Thordén. Schweiziska kristkatolska kyrkan. I. Ups. 1887. 8:o. (Vent. d. 19 nov. 1887).

K. Ljungstedt. Anmärkningar till det starka preteritum i germanska språk. Ups. 1887. 8:o. (Vent. d. 7 dec. 1887).

K. G. Lennander. Om tracheotomi för croup jemte croupstatistik från tre sjukhus i Stockholm. Ups. 1887. 8:o. (Vent. d. 14 dec. 1887).

A. Nilsson. Studier öfver stammen såsom assimilerande organ. Gbg 1887. 8:o. (Vent. d. 14 dec. 1887).

P. Öhrwall. Om den dogmatiska religionslärans begrepp och förhållande till filosofien. Sthm 1887. 8:o. (Vent. d. 14 dec. 1887).

A. Meyer. Om konvergensområdet hos potensserier af flera variabler. Ups. 1887. 4:o. (Vent. d. 23 jan. 1888).

P. Moll. Bidrag till kännedomen om urladdningen af Ruhmkorffs induktorium. Sthm 1887. 8:o. (Vent. d. 30 jan. 1888).

O. Levertin. Studier öfver fars och farsörer i Frankrike mellan renaissancen och Molière. Ups. 1888. 8:o. (Vent. d. 11 febr. 1888).

A. Malmstedt. Om bruket af finit modus hos Raoul de Houdenc, Sthm 1888. 8:o. (Vent. d. 25 febr. 1888).

E. Hedelius. Bidrag till teorin för en- och flertydigt homologa trianglar. Gbg 1888. 4:o. (Vent. d. 14 mars 1888).

C. A. Ringenson Studier öfver verbets syntax hos Blaise de Monluc. Ett bidrag till kännedomen om 1500-talets franska. Ups. 1888. 8:o. (Vent. d. 17 mars 1888).

J. Young. Språklig undersökning af La vie Saint Gregor, en fornfransk versifierad öfversättning af Joh. Diaconus' Vita S. Gregorii. Ups. 1888. 8:o. (Vent. d. 18 apr. 1888).

K. V. V. Key-Åberg. Om konunga- och tronföljareval ur svensk historisk och statsrättslig synpunkt. Ups. 1888. 8:o (Vent. d. 21 apr. 1888).

H. G. Söderbaum. Studier öfver platooxalylföreningar. Ups. 1888. 8:o. (Vent. d. 25 apr. 1888).

E. Meyer. Gustaf Rosenhane, hans lif och verksamhet. Ett bidrag till svenska literaturens historia under 1600-talet. Ups. 1888. 8:o. (Vent. d. 16 maj 1888).

K. Beckman. Om dimensionsbegreppet och dess betydelse för matematiken. Ups. 1888. 8:o. (Vent. d. 18 maj 1888).

E. Sahlin. J. G. Fichtes idealism. Ups. 1888. 8:o. (Vent. d. 25 maj 1888).

S. Wide. De sacris troezeniorum, hermionensium, epidauriorum. Ups. 1888. 8:o. (Vent. d. 26 maj 1888).

P. Åström. Språkhistoriska studier öfver degerforsmålets ljudlära. Sthm 1888. 8:o. (Vent. d. 26 maj 1888).

E. Solander. Magnétisme terrestre. Sthm 1888. 4:o. (Vent. d. d. 28 maj 1888).

N. Ekholm. Undersökningar i hygrometri. Ups. 1888. 4:o. (Vent. d. 30 maj 1888).

E. S. Perman. Bidrag till den operativa behandlingen af höftledsankylos. Sthm 1888. 8:o. (Vent. d. 31 maj 1888).

Promotioner. Den 29 maj 1888 promoverades till medicine doktorer medicine licentiaterna:

Severin Jolin,
Hugo Nikolaus Didrik Daniel Köster,
Karl Gustaf Lennander,
Karl Leonard Rudberg,
Johan August Berlin.

Till filosofie doktorer promoverades d. 31 maj 1888 filosofie licentiaterna:

Karl Arvid Lindhagen, Sthm.
Bror Johan Achilles Malmstedt, Sthm.
Knut Anton Beckman, Sthm.

Oskar Ivar Levertin, Sthm.
Tom Moll, Sthm.
Adolf Meyer, Sthm.
Karl Axel Vilhelm Ringenson, V. D.
Samuel Karl Anders P:son Wide, V. D.
Helge Åke Rudolf W:son Munthe, Smål.
Karl Vilhelm Viktor Key-Åberg, Smål.
Wolrath Emil Hedelius, Gbg.
Erik Zacharias Bökman, Gbg.
James Young, Gbg.
Henrik Gustaf Söderbaum, Kalm.
Enar Vilhelm Sahlin, Värml.
Petrus Öhrwall, Norrl.
Axel Abraham Robert Ernst Sundberg, Norrl.
Per Åström, Norrl.
Lars Albert Nilsson, Gotl.
Karl Johan Vilhelm Sjögren, Gotl.

Ekonomi.

Anslag af statsmedel:

För anställande vid universitetet af lärare i tyska, franska och engelska språken för en tid af säx år beviljades af 1888 års riksdag 36,000 kr., däraf 6,000 kr. för år 1889.

Af det förut beviljade anslaget till ändring af biblioteksbyggnaden anvisades för år 1889 50,000 kr.

Till det språkvetenskapliga seminariet beviljades af 1888 års riksdag på extra stat 3,000 kr. för år 1889 och likaledes till det matematiska seminariet 1,500 kr.

Af anslaget till resestipendier och lärda värks utgifvande har anvisats 1,500 kr. till fortsatt utgifvande af universitetets årsskrift under år 1888 samt åt docenten *K. U. Nylander* 1,000 kr. för utgifvande af en hebreisk grammatik.

Såsom understöd för fortsatt utgifvande af tidskriften Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif under 1889 beviljades af 1888 års riksdag på extra stat 3,150 kr.

Åt prof. *Th. Fries* utbetalades af statsmedel 128,80 kr. såsom ersättning för af honom under 1887 i egenskap af inspektor för den Linnéanska stiftelsen å Hammarby gjorda resor.

Af universitetets medel:

Till arvode åt en biträdande lärare vid ledningen af de praktiska öfningarna å laboratoriet för medicinsk och fysiologisk kemi under läsåset 3,000 kr. ur reservfonden. (D. 18 juni 1887).

Till prosektor Théels vikarie under höstterm. 250 kr. af anslaget till vikarierande yngre universitetslärare. (D. 9 aug. 1887).

Åt doc. *Mebius* såsom biträdande laborator vid det fysiska laboratoriet under läsåret 1,500 kr. ur reservfonden. (D. 27 aug. 1887).

Till upprätthållande af undervisningen i histologi under läsåret 400 kr. såsom arvode åt en vaktmästare samt 250 kr. till lyse, eldning och materiel, allt från reservfonden. (D. 21 sept. 1887).

Till upprätthållande af konservatorstjänsten vid det botaniska museet intill d. 1 nov. 1887 150 kr. ur reservfonden. (D. 21 sept. 1887).

Till bestridande af kostnaderna för städning m. m. å det botaniska laboratoriet under läsåret 150 kr. från reservfonden. (D. 21 sept. 1887).

Åt doc. *Blomberg* 500 kr. af besparingarna å statsrådet Hammarskjölds professorslön för fortsättande och afslutande af påbörjade föreläsningar i kommunalrätt. (D. 21 sept. 1887).

Åt doc. *Holm* 150 kr. ur reservfonden såsom ersättning för reseomkostnader vid åtskilliga med de studerande företagna geologiska exkursioner. (D. 5 okt. 1887).

Till aflöning af en extra vaktmästare vid det zoologiska museet 200 kr. från reservfonden för år 1887. (D. 5 okt. 1887).

Till upprätthållande af det akademiska kapellets öfningar under läsåret 300 kr. från reservfonden. (D. 20 okt. 1887).

Hemmansfogden *Laurell* har såsom t. f. uppbördsfogde under läsåret uppburit 1,500 kr. jämte 500 kr. reseanslag, allt från reservfonden.

Till prof. *Henschen* i egenskap af värkställande direktör vid det akademiska sjukhuset 1,000 kr. af sjukhusets besparade medel för år 1887.

Åt docenterna *Davidson* och *Hammarskjöld* 1500 kr. hvardera för år 1888 af statsrådet Hammarskjölds professorslön. (D. 22 dec. 1887).

Till arvode åt en kontrollant vid 1888 års uppbördsstämmor 200 kr. ur reservfonden. (D. 22 febr. 1888).

Åt doc. *Davidson* 250 kr. af statsrådet Hammarskjölds professorslön för uppehållande under säx månader af undervisningen och examinationen i nationalekonomi. (D. 6 mars 1888).

Till aflöning af ett vaktmästarebiträde vid den patologiska institutionen under ett år från d. 1 mars 1888 200 kr. ur reservfonden. (D. 31 mars 1888).

Såsom arvode åt arkitekten *C. A. Kihlberg* för kontroll öfver bättringsarbetena å nya universitetshuset 450 kr. ur reservfonden. (D. 16 apr. 1888).

Donationer.

Af framlidne juveleraren A. F. Hellmans sterbhusdelägare, änkefru *Matilda Hellman* och herr *P. F. Hellman* hafva till universitetet öfverlemnats 10,000 kr. till bekostande af en frisäng å det akademiska sjukhuset.

Fru *Jenny Lind-Goldschmidt* har genom testamente förordnat, att 50,000 kr. skola tillfalla Upsala universitet att användas till understödjande af fattiga studerande enligt före-

skrifter, som de af gifvarinnan utsedde "trustees" och universitetets myndigheter bestämma.

Af fröknarna *Charlotte* och *Ebba Svanberg* hafva skänkts 4,000 kr. till en stipendiifond under namn af Jöns Svanbergs stipendium.

Af framlidne grosshandlaren m. m. *Per Murén* testamenterades 15,000 kr. till en stipendiifond för Gästrike-Hälsinge nation att förvaltas af det akademiska konsistoriet.

Till en stipendiifond för Västmanlands-Dala nation har af framlidne rådman *J. E. Möller* i Köping testamenterats 1,500 kronor.

Göteborgs nation erhöll under höstterminen genom testamente af framlidne f. d. kollegan vid Marstrands lärovärk *Adolf W. Myrberg* en donation å 6,000 kr. att användas, sedan beloppet genom räntetillägg vuxit till 12,000 kr., till tvänne stipendiifonder å 6,000 kr. hvardera. Donationen förvaltas af nationen.

Stockholms nations inspektor prof. *C. G. Lundquist* har till förmån för nationens stipendiifond afstått sitt inspektorshonorar å 400 kr. årligen.

Till Södermanlands-Närkes nation har af änkefru *Louise Freundt* donerats 30,000 kr. för bildande af en stipendiifond.

Universitetets finansiella ställning 1887:

Inkomster.

Statsanslaget	462,971: 31
Inkomster af universitetets jordegendom och till detsamma anslagen tionde	164,260: 02
Räntor å reverserade skulder och fordringar .	146,046: 43
Diverse inkomster	61,670: 61
Summa	834,948: 37.

Utgifter.

I. Löner, pensioner m. m.			
1) Lärarestatens aflöningar och arvoden			
Ord. professorsstaten	186,724: 38		
E. o. professorer m. m.	162,882: 79		
Exercitiemästare . . .	9,160: 52		
Vikarierande lärare	1,500: —		
Extra stat .	2,400: —	362,667: 69	
2) Förvaltningen			
Kansliet .	14,640: —		
Drätseln . .	29,114: 05		
Betjäningen	9,312: 50	53,066: 55	
3) Kongl. och riksstatens stipendier		9,700: —	
4) Pensions- o. indragningsstaten			
Gratial- och pens. staten	3,663: 42		
Indragningsstaten . .	32,638: 95	36,302: 37	461,736: 61.

		Transport	461,736: 61.
II. Institutioner och fonder			
1) Institutioner	94,073: 48		
Cassa studios.	4,237: 90		
Seminarierna	4,500: —	102,811: 38	
2) Egna fonders intresse . .	1,652: 50		
Div. donat. och fonder	165,833: 58		
Reservfonden	2,514: 44	170,000: 52	272,811: 90.
III. Byggnader och reparationer		. . . . .	69,747: 50.
IV. Diverse utgifter			
Utskylder o. brandafgifter		2,000: —	
Extra utgifter och tryckningskostnader		15,025: 23	
Landtmäteri- o. rättegångskostnader		11,325: 04	
Afskrifningar		2,302: 09	30,652: 36.
		Summa	834,948: 37.

Rättelse:

Sid. 11, r. 3: doc. *Bohlin* tjänstledig endast under höstterm.

Rättelse till årsredog. 1886—87:

Sid. 66: till listan öfver medicine doktorer tillägges *A. M. Selling.*

Innehållsförteckning.

Offentliga föreläsningar och öfningar under året 1888.

Teologiska fakulteten: Prof. C. A. Torén: v.t. *Den kristna predikans historia* (4 t.). — Prof. O. F. Myrberg: h.t. *Psaltaren* (2 t.), *Nya testamentet, med särskildt afseende på bibelkommissionens öfversättning* (2 t.). — Prof. M. Johansson: v.t. *Dogmatik* (4 t.); h.t. *Augsburgiska bekännelsen* (4 t.) — E. o. prof. W. Rudin: h.t. *Gamla testamentets bibliska historia från profeten Samuel, med öfversättning af 1:a Samuels bok* (2 t.). — Prof. U. R. F. Sundelin: v.t. *Det kyrkliga lifvets historia* (4 t.); h.t. *Svensk religions- och moralstatistik* (4 t.). — E. o. prof. C. J. Norrby: v.t. *De kyrkliga perikoperna* (2 t.), ledde *de homiletiska öfningarna;* h t. *Praktisk teologi och principlära* (4 t.). — Prof. J. A. Ekman: v. o. h.t. *Religionshistoria* (4 t.). — E. o. prof. J. E. Berggren: v.t. *Etik* (4 t.); h.t. *Om nya världsåskådningar* (4 t.). — Assist. C. R. Martin: v. o. h.t. ledde *de kateketiska öfningarna.* — Doc. C. E. Johansson: v.t. *Hebreerbrefvet* (4 t.). — Doc. H. W. Tottie: v.t. *Den gammaltestamentliga frälsningshistorien med tolkning af valda stycken ur gamla testamentet* (4 t.). — Doc. J. O. Quensel: h.t. *Grunddragen af kultpredikans teori* (1 t.), *Trinitatistidens äldre evangelieperikoper* (1 t.), ledde *de homiletiska öfningarna.*

Juridiska fakulteten: Prof. T. Rabenius: v. o. h.t. *Näringsrätt* (4 t.). — Prof. H. L. Rydin: h.t. *Statsrätt* (4 t.). — Prof. E. V. Nordling: v. o. ht *Förmögenhetsrätt* (4 t.). — Prof. I. S. Landtmanson: v.t. *Rättshistoria* (4 t.) och därefter samt under h.t. *Juridisk encyklopedi* (4 t.) — E. o. prof. J. Hagströmer: v. o. h.t. *Den svenska straffrättens speciella del* (4 t.). — E. o. prof. E. Trygger: v.t. *Exekutivprocess* (4 t.); h.t. *Civilprocess* (4 t.). — Doc. D. Davidson: v. o. h.t. *Nationalekonomi* (4 t.). — Doc. H. Blomberg: v.t. *Om svenska riksdagens bildande* (4 t.).

Medicinska fakulteten: Prof. C. B. Mesterton: v.t. *Obstetrik* (2 t.), höll *kirurgisk klinik och poliklinik.* — Prof. P. Hedenius: v.t. *Speciell patologisk anatomi* (2 t.), anställde *liköppningar med patologiska demonstrationer.* — E. o. prof. N. G. Kjellberg: v. o. h.t. *Sinnessjukdomarne* (2 t.), höll *psykiatrisk klinik.* — Prof. A. F. Holmgren: v. o. h.t. *Fysiologi med experimenter* (4 t.), ledde *arbetena å det fysiologiska laboratoriet.* — Prof. O. Hammarsten: v. o. h.t. *Fysiologisk kemi* (4 t.), ledde *laborationsöfningarna i medicinsk kemi.* — Prof. E. Clason: v.t. *Histologi* (4 t.), ledde *öfningarna i histologi;* h.t. *Anatomi* (4 t.), v. o. h.t. deltog i ledningen af *dissektionsöfningarna.* — E. o. prof. R. F. Fristedt: v.t. *Farmakologi* (2 t.); h.t. *Medicinsk botanik* (2 t.); v. o. h.t. *handledde vid begagnandet af de farmakologiska samlingarna.* — Prof. S. E. Henschen: v. o. h.t. *Speciell medicin* (2 t.), höll *medicinsk klinik och poliklinik.* — E. o. prof. O. V. Petersson: v. o. h.t. *Fysikalisk diagnostik* (6 t.), höll *pediatrisk poliklinik.* — Adj. J. Björkén: v. o. h.t. *Utvärtes och ögonsjukdomar* (2 t.). — t. f. Laborator K. E. Bergfors: v.t. och C. Sundberg h.t. ledde *öfningarna i patologisk histologi.* — Doc. K. G. Lennander; h.t. *Allmän kirurgi* (2 t.), höll *kirurgisk klinik och poliklinik.* — t. f. Prosektor G. A. Nordlund: v. o. h.t. ledde *dissektionsöfningarna å anatomisalen.* — t. f. Laborator W. Lindberger: v. o. h.t. ledde *laborationsöfningarna i medicinsk och fysiologisk kemi.* — Extralärare A. Hammar: h.t. ledde *de histologiska öfningarna.*

Filosofiska fakultetens humanistiska sektion: Prof. C. R. Nyblom: v.t. *Konstlära* och därefter *Renaissance-konstens historia* (4 t.); h.t. *Poesiens historia* (4 t.). — Prof. J. T. Hagberg: v.t. *Calderons »La hija del aire» parte primera, under jämförelse mellan spanskan och italienskan* (4 t.); h.t. *Calderons El magico prodigioso, under jämförelse mellan spanska och franska* (4 t.). — Prof. F. W. Häggström: v. o. h.t. *Ciceros De oratore 2:a boken* (4 t.), behandlade i filologiska seminariet *Quintilianus, 10:de boken.* — Prof. J. T. Nordling: v. o. h.t. *Profeten Jonas* (2 t.), *Koranen* (2 t.). — Prof. S. F. Hammarstrand: v. o. h.t. *Österlandets historia under gamla tiden* (4 t.). — E. o. prof. J. M. Sundén: v.t. *Sofokles Ajax* (4 t.); h.t. *Valda sånger af Horatius* (2 t.), *Romerska antikviteter* (2 t.). — E. o. prof. H. N. Alm-

kvist: v. o. h.t. *Talmud, med jämförande af aramäisk och hebräisk formlära* (2 t.), *Jämförande semitisk formlära* (2 t.). — E. o. prof. A. Frigell: v.t. *Ciceros Tuskulanska afhandlingar* (2 t.); h.t. *Horatii satirer* (2 t.). — Prof. O. J. Alin: v. o. h.t. *Norges statsförfattning* (4 t.). — E. o. prof. H. Hjärne: v.t. *Sverges förhållande till Ryssland i det 16:de århundradet* (4 t.); h.t. *Öfversikt af källorna och literaturen för Sverges medeltidshistoria* (4 t.). — Prof. A. G. Noreen: v. o. h.t. *Öfversikt af den fornsvenska literaturen från språklig synpunkt* (1 t.); *Fornsvensk grammatik* (3 t.). — Adj. F. G. Afzelius: v. o. h.t. *Filosofiens historia* (2 t.). — Adj. L. Edman: v.t. *Tyska språkets grammatik, dess skrift-, talspråk och idiotismer* (2 t.); h t. *Språkens grammatiska lagar och deras öfverensstämmelse och skiljaktighet i uttryck och idiomatiska talesätt* (2 t.); v. o. h.t. *Fornhögtyska* (2 t.). — Doc. H. Edfeldt: v.t. *Etik* (4 t.); h.t. *Religionsfilosofi* (4 t.). — Doc. A. Erdmann: v.t. *Sanskritgrammatik* (2 t.). — Doc. E. O. Burman: *Filosofiens historia* (4 t.). — Doc. C. Wahlund: v. o. h.t. ledde *öfningarna i det romanska seminariet.* — Doc. F. A. Tamm: v. o. h.t. *Etymologisk granskning af svenska språkets viktigare ord* (4 t.); h.t. ledde *öfningarna i det nordiska seminariet.* — Doc. O. A. Danielsson: v.t. *Inledning till grekiska grammatiken* (4 t.); h.t. *Aeschyli De sju mot Tebe* (4 t.); v. o. h.t ledde *öfningarna i det filologiska seminariet.* — Doc. K. Piehl: h.t. *Koptiska* (1 t.), *Egyptens historia* (1 t.). — Doc. J. A. Lundell: v.t. *Fornslaviska* (3 t.); h.t. *Littauiska* (2 t.), *Ryska* (2 t.). — Doc. J. F. Nyström: *Europas geografi* (2 t.). — Doc. K. Ljungstedt: v.t. ledde *öfningarna i det filolog. seminariets nordiska afdelning.*

Filosofiska fakultetens matematisk-naturvetenskapliga sektion: Prof. H. T. Daug: h.t. *Algebraisk analys* (4 t.). — Prof. T. R. Thalén: v.t. *Värmets fenomener* (4 t.); h.t. *Elektricitet* (4 t.); v. o. h.t. ledde *de fysikaliska laborationerna.* — Prof. P. T. Cleve: v.t. *Organisk kemi* (4 t.); h.t. *Oorganisk kemi* (4 t.); v. o. h.t. öfvervakade *de kemiska laborationsöfningarna.* — Prof. C. G. Lundquist: v.t. *Kinematik och statik* (4 t.); h.t. *Dynamik* (4 t.) v. o. h.t. ledde *räkneöfningar i mekanik.* — Prof. T. M. Fries: v.t. *De fanerogama växternas systematik* (4 t). — E. o. prof. G. Dillner: h.t. *Differential- och integralkalkyl* (4 t.); h.t. *Kvaternkalkyl* (4 t.). — E. o. prof. H. H. Hildebrandsson: v.t. *Fysisk Geo-*

grafi (2 t.); v. o. h.t. *handledde deltagare i de meteorologiska arbetena.* — Prof. T. Tullberg: v.t. *De evertebrerade djurens anatomi* (4 t.); h.t. *Djurrikets system* (4 t.). — E. o. prof. F. R. Kjellman: v.t. *Läran om växtcellen* (2 t.); h.t. *Jämförande växtformlära* (2 t.); v. o. h.t. ledde *de praktiska öfningarna i botanik.* — E. o. prof. O. Widman: v.t. *Elementär kurs i organisk kemi* (2 t.), v. o. h.t. ledde *öfningarna i kvalitativ och kvantitativ kemisk analys.* — Prosektor J. Hj. Théel: v.t. ledde *öfningarna å det zootomiska laboratoriet.* — Doc. A. N. Lundström: h.t. *Växandets och fortplantningens fysiologi* (4 t.). — Doc. A. F. Berger: h.t. *Differentialkalkyl* (4 t.). — Doc. E. Pfannenstiel: v. o. h.t. ledde *öfningarna i det matematiska seminariet.* — Doc. A. G. Högbom: v.t. *Allmän mineralogi* (4 t.); h.t. *Dynamisk geologi* (4 t.); v. o. h.t. ledde *öfningarna i mineralogi och petrografi.* — Doc. K. Bohlin: v.t. *Om himlakropparnes rörelse med tillämpning af nyare teorier* (2 t.); h.t. *Om intermediära och absoluta banor* (2 t.), *Den praktiska astronomiens elementer* (2 t.).

Innehåll

af

Upsala universitetets årsskrift 1888.

